

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

P. 23201

Celjski zbornik 1975—1976

CELJSKI
ZBORNİK

1975-1976

CELJE
1977

CELJSKI ZBORNIK

1975-1976

UDK 001.2 (497.12-119)

V članku je na osnovi raziskave o prvih letih razvoja in spominov ostanke nastanka, poteka in pomena obeh celjskih kulturnih tednov (1936 in 1939). Z njima se neodvisni kulturni delavci, ki bodo prazni nacistični poraženi, manifestirali slovensko narodo in kulturno samobitnost ter poudarili, da je rešitev (konec izredne strankarske razpisovalne kulture in politična enotnost, zakoreninjenost v strahih silah slovenskih delavskih ljudi in vpleta v svetovni proletariatski boj). Zgodovinsko nastajajoča let zlasti s narodnoosvobodilno borbo dosežena nacionalna in socialna uspešnost slovenskega naroda v novi socialistični Jugoslaviji je potreba kulturnopolitične pogodbe lekcijah celjskih razpisnikov, povezanih z ljudstvom.

The Celje cultural weeks of 1936 and 1939

The article is based on some well-preserved sources and memories and deals with the beginning, development and significance of both cultural weeks in Celje (1936 and 1939). In this way independent people concerned with culture who resisted the threatening danger of nation gave expression to Slovene sentiment and cultural independence and stressed that the solution to the then dominant political parties lay in a cultural and political unity deeply rooted in the sound forces of the Slovene working people and embedded in the international fight against fascism. The history of the following years and particularly the national and social liberation of the Slovene nation in the new socialist Yugoslavia state that emerged from the National Liberation War confirmed the national and political viewpoints of the contemporary Celje intellectuals who were closely linked to the people.

CELJE
1977

Grožnje (1982)

Slika na ovitku (iz zbirk Pokrajinskega muzeja v Celju):
Vincenc Gurnig: Pogled s Kapucinskega mostu na Savinjsko nabrežje in Staro
grofijo (1843)

FRAN ROŠ

CELJSKA KULTURNA TEDNA (1938 in 1939)

UDK 061.3 (497.12-119)

V članku je na osnovi nekaterih ohranjenih virov in spominov orisan nastanek, potek in pomen obeh celjskih kulturnih tednov (1938 in 1939). Z njima so neodvisni kulturni delavci, kljubujoč grozeči nacistični nevarnosti, manifestirali slovensko narodno in kulturno samobitnost ter poudarili, da je rešilni izhod iz tedanje strankarske razcepljenosti kulturna in politična enotnost, zakoreninjena v zdravih silah slovenskih delovnih ljudi in vpeta v svetovni protifašistični boj. Zgodovina naslednjih let, zlasti z narodnoosvobodilno borbo dosežena nacionalna in socialna osvoboditev slovenskega naroda v novi socialistični Jugoslaviji je potrdila kulturnopolitične poglede tedanjih celjskih razumnikov, povezanih z ljudstvom.

The Celje cultural weeks of 1938 and 1939

The article is based on some well-preserved sources and memories and deals with the beginning, development and significance of both cultural weeks in Celje (1938 and 1939). In this way independent people concerned with culture who resisted the threatening danger of nazism gave expression to Slovene national and cultural independence and stressed that the solution to the then disunited political parties lay in a cultural and political unity deeply rooted in the sound forces of the Slovene working people and embedded in the international fight against fascism. The history of the following years and particularly the national and social liberation of the Slovene nation in the new socialist Yugoslav state that emerged from the National Liberation War confirmed the cultural and political viewpoints of the contemporary Celje intellectuals who were closely linked to the people.

Avtor: Fran Roš, književnik, Celje.

Opomba uredništva:

V prvo počastitev spomina avtorja, ki je umrl 22. avgusta 1976, objavljamo njegov prispevek na uvodnem mestu. Za njegovo osemdesetletnico, ki bi jo obhajal leta 1978, smo začeli pripravljati bibliografijo njegovih del. Zdaj jo bomo morali objaviti zvestemu sodelavcu zbornika v spomin.

Slovenci se v predvojni monarhiji Jugoslaviji nismo dobro počutili. Tretjina našega etničnega ozemlja je pripadala sosednjima državam. V srbskohrvatskoslovenski unitarni skupnosti smo predstavljali komaj desetino prebivalstva. Velešrska gospoda s kraljem je onemogočala demokratsko sporazumevanje med narodi, ki bi utrdilo državo. Privilegijem kapitalizma je nasprotoval predvsem delavski razred, izkoriščen in politično brezpraven. Slovenski politični predstavniki meščanske smeri so se prilagodljivo udinjali Beogradu za cenene drobtine.

Nerešeni nacionalni in socialni problemi so povzročali nezadovoljstvo in hromili naše notranje življenje. V širokih množicah je vladala materialna revščina, v južnovzhodnih pokrajinah države združena z nepismenostjo, medtem ko je korupcija v javnem življenju našim koreninam pila sokove. Da bi si zavarovalo oblast proti ljudski nevolji, se je državno vodstvo posluževalo sile. Ta se je izrazila z zakonom o zaščiti države, s prepovedjo komunistične partije in kasneje z uvedbo monarhovojaške diktature, ko je vladar pogazil ustavo, razpustil izvoljeno poslansko skupščino in vse politične stranke. Tako je bil do skrajnosti omejevan izraz ljudske volje in preprečena rešitev akutnega hrvaškega vprašanja.

Po smrti kralja Aleksandra so bila v državi vsaj od časa do časa tolerirana nekatera gibanja z bolj ali manj prikritim nerežimskim političnim značajem. Društva »Svoboda« so na celjskem zletu l. 1935 pokazala neokrnjeno razredno zavest slovenskega delavstva, toda na takšno manifestacijo je oblast odgovorila z razpustom društev.

Leta 1936 in okrog tega časa so se zvrstile velike stavke tekstilnih in drugih delavcev, vodili so jih komunisti. Lastnike podjetij je tedaj zaščitila oborožena oblast kapitalistične družbe. Negodoval je kmet, trpel je viničar, draginja je glodala na plodovih dela.

Poleg manjših organizacij, osnovanih z vrha temu v podporo, se je poleg vsakokratne režimske stranke (JNS in JRZ) pojavil še zametek jugoslovanske fašistične stranke (Ljotić). Sokolska organizacija je bila podržavljena, a v njej je bilo čutiti tudi delovanje močne demokratične skupine. Podpirana po režimu je namesto »Orla« zaživela organizacija slovenskih fantov kot zaščitnica politične skupine. Slovenskega programa ni tajila organizacija »Boj«, ki je združevala vojake iz vojne 1914—1918. Našla je široka tla, a je bila kmalu razpuščena.

Akademsko akcija je spočetka obsegala vse ljubljanske visokošolce in je pod vodilnim vplivom marksistov ostro branila obstoj ogrožene univerze. Vodila je demonstracije in stavke proti diktatorskim režimom in zahtevala resnično enakopravnost jugoslovanskih narodov.

Za zdrav, avtonomen razvoj slovenskega življenja se je zavzemalo Slovensko društvo, ki je imelo svoje člane tudi v Celju. Za zavarovanje kulture in proti gospodarskemu zapostavljanju Slovencev je že od l. 1932 nastopal list »Slovenija«, ko je odklanjal »integralno jugoslovenstvo«. Večina teh gibanj in listov je bila vse budnejša ob nevarnosti, ki nam jih je od zunaj obetal agresivni fašizem.

V vodstvu demokratičnega, naprednega kmečko-delavskega gibanja je bil nekdanji Celjan dr. Vekoslav Kukovec. Leta 1934 so komunisti pri-

čeli v Lendavi izdajati list »Ljudska pravica«, razširjen na vsem Slovenskem. Odločno je stala na strani delovnega ljudstva, ki hoče uveljaviti svoje pravice. Grajala je razmere v gospodarstvu, ugovarjala državnim naslonitvi na fašistični tabor v svetu in zahtevala zблиžanje s Sovjetsko zvezo.

Po zgledu fašistov v Italiji je l. 1933 v Nemčiji prevzel oblast Hitler. Njegovi nacisti so hitro pokazali svoje surovo bistvo in pričeli pripravljati osvajalne podvige. To je obujalo nova pričakovanja delov nemške manjšine tudi pri nas.

Marca 1938 se je Avstrija priključila rajhu. To novo soseščino smo Slovenci s skrbjo občutili. Tedaj je Hitler obiskal Gradec, ki ga je sprejel z nepopisnim navdušenjem. Tu se mu je predstavila delegacija kulturnobundovskega društva iz Brežic. Predlagala mu je, naj v primeru vojne z Jugoslavijo in po njeni zasedbi odstrani domače prebivalstvo z večjih delov slovenskega ozemlja, da bi se mogli tam naseliti Nemci s Kočevskega. Posebni uradi v Gradcu so prevzeli nalogo, da takšno »očiščenje« pokrajine znanstveno utemeljijo in pripravijo. Tako naj se »popravi krivica, leta 1918 storjena Spodnji Štajerski«.

Organizacije petokolonskega nemškega kulturnobunda v Jugoslaviji so delovale svobodno, to jim je dovoljevala naša državna uprava. Ta je rahljala stike s starimi zavezniki državam ter pospeševala prijateljske stike z Nemčijo in Italijo, ko je hkrati dušila domoljubne težnje lastnih državljanov. K nam so prihajali tuji agenti s posebnimi nalogami. Zbirali so politične, gospodarske in vojaške podatke. Sestavljali so sezname prebivalcev. Vse to je bilo v skladu s Hitlerjevim stališčem, ki ga je ponovno potrdil: »Nemškemu življenjskemu prostoru pripada vse ono, kar so Nemci kdaj kultivirali, civilizirali in gospodarsko odprli svetu.«

Predsednik nemškega kulturnobunda v Celju in med okupacijo kulturni referent za »kreis Cilli« je bil dr. h. c. Gerhard May. Bil je evangelijski pastor kakor tudi že njegov oče, priseljenec iz rajha pred prvo svetovno vojno. Sin je l. 1938 prejel jugoslovansko oblikovanje z redom sv. Save. Ob nastopu novega kralja je 29. marca 1941 bral slovesno mašo in v nagovoru klical božje varstvo za Petra II. Karađorđevića. Že tedaj je bil nacionalsocialist in kulturnbund je pod njegovim vodstvom pripravljaval izgon Slovencev in sploh postavitev potujočevalne vladavine pri nas.

Svoje sovražno razpoloženje do Slovencev je dr. May izpričal tudi kot pisec brošure »Cilli, Stadt, Landschaft, Geschichte«, tiskane v Celju l. 1943. V njej navaja, da mesto in okolica »kažeta nemški obraz kakor katerikoli predel v srcu Nemčije«. Slovence imenuje »ljudstvo pastirjev«. Škofa Slomška navaja kot začetnika slovenskega nacionalizma, sokolsko organizacijo pa kot razširjevalca panslavistične ideologije. Boj za naše mesto pa je dosegel višek med prizadevanji za ustanovitev nemško-slovenske nižje gimnazije v Celju v prejšnjem stoletju. Res se je tu ustanovila l. 1895 takšna šola v obliki štirih vzporednic k popolni nemški gimnaziji. Da je 92 % slovenske večine na celjskem področju doseglo to drobtinico »le s podporo vseh avstrijskih Slovanov in Nemcem sovražnih Habsburžanov«! Seveda dr. May molči o dejstvu, da je Spodnja Štajerska imela v dunajskem parlamentu sedem slovenskih poslancev. In tudi to,

da so Nemci na celotni celjski gimnaziji bili komaj toliko številni kot Slovenci, čeprav je veliki mestni nemški dijaški dom privabil stotine tuje mladine z Dunaja, Gradca in Trsta, medtem ko so slovenski dijaki bili le domačini.

Prehajanje »vindišerskega« življa k nemštvu dr. May tolmači kot prirodni pojav, ob katerem »se uveljavlja moč večje kulture in olike«! »Nemec je prišel semkaj kot gospodar, zaščitnik in kulturonosec«! In vendar so piscu bili znani upori slovenskih kmetov-tlačanov, katerih tisoči so izkrvaveli v uporih proti svojim »prosvetiteljem«. Tem so sezidali varne gradove in jim s tlako in desetino večali bogastvo, ne da bi pri tem našli vzrok za občudovanje fevdalske kulture. Tudi poznejši, še nedavni bedni štajerski viničar se ni vnel zaoliko svojih gospodarjev. In ko dr. May navaja avtorje literarnih del s celjsko zgodovinsko tematiko, trmasto prezre vse pomembne domače slovenske pisce. Kot tukajšnjega nemškega kulturnika široko navaja pesnika Gabriela Seidla, ki je več let poučeval na celjski gimnaziji in se nato vrnil na svoj rodni Dunaj. Brošura našteva krivice, ki so se celjskemu nemštvu godile med vojnama, v resnici pa so ti bili še vedno gospodarsko premočni in zvesti podporniki beograjskih strankarskih režimov.

Dr. May piše, da je »osvoboditev zatiranih Nemcev pač morala priti od zunaj. Prinesel pa jo je firer in njegovo prekrasno orodje — nemška vojska. Tako se je Celje spet vrnilo domov — v nemški rajh.«

Seveda pa mož zamolči dejanja teh »kulturonoscev«: zatiranje slovenskega jezika, uničevanje knjig, izgon tisočev Slovencev, streljanje in obešanje talcev, ugrabljanje otrok... Kakor da tega l. 1943 še ni bilo! Za svoje Slovencev sovražno delovanje ta fanatik po vojni ni odgovarjal pred sodiščem. Nasprotno — po samomoru svojega oboževanega firerja je postal evangelijski nadškof s sedežem na Dunaju!

Vračamo se v čas, ko se je rajh razširil prav do naše severne državne meje, v leta 1938 in naslednja. Zaostrila se je hitlerjevska propaganda iz Gradca in Celovca, ki naj opogumi nemško prav maloštevilno manjšino pri nas in razne špekulante med slovenskim življem. Okrepila se je delavnost kulturbundovskih društev s prireditvami povsem nacističnega značaja. Nastopali so uniformirani mladinci ob tujih znakih in petju izzivalnih pesmi, ob dviganju desnic in govorih, ki so poslušalce razvneli do ekstaze. To se je dogajalo v dvorani sedanjega kina »Dom«. »Pri zelenem travniku« onkraj Voglajne so se isti ljudje zbirali ob četrtkih, ko so se zadovoljevali s skromnim enolončnim kosilom, da so lahko dajali denarne prispevke »za veliko stvar«. Njihova mladina se je sistematično vadila v uporabi orožja. Nikjer tu ni bilo organov tedanje jugoslovanske oblasti, pač pa so ti tedaj prihajali na občne zборе slovenskih društev in na njih beležili.

Dobri Slovenci so pri vsem tem le stežka ostajali mirni. Neurejeni notranji položaj s kratenjem demokratičnih pravic narodov in delovnih ljudi so obsojali zlasti še, ko je preganjanje režimu neprijetnih državljanzov, zlasti onih s politične levice privedlo celo do ustanovitve koncentracijskih taborišč v državi. V istem času pa naj bi za nedotakljive veljali podporniki tujih, za nas pogubnih naklepov. Še in še smo slišali njihovo

Odbor Celjskega kulturnega tedna 1938. Sede (od leve): dr. Pavel Strmšek, Emilijan Lilek, Alojzij Mihelčič, Ela Kalanova, Bogomil Gerlanc. Stoje: Ciril Sadar, Albert Sirk, Karlo Sancin, Fran Roš, dr. Fran Šijanec. Na sliki manjkajo: dr. France Kotnik, Vera Levstikova, Fran Lukman in Ivo Šubic

kričavo parolo o kulturi, ki da so nam jo nekoč oni »podarili«. In da prav po tem dejstvu Slovenska Štajerska še vedno pripada mogočnemu severu, a ne nam samim, ki naj od tod kot narod izginemo!

Tu se je bilo treba upreti ter svetu in sebi dokazati avtohtonost slovenske kulture na teh tleh in našo ljubezen do nje. Takšna manifestacija pa bo zmagovita le, če bo stvar vseh zvestih Slovencev brez ločevanja teh po politično strankarski ali svetovnonazorski pripadnosti. Šlo je za vse!

Že tik pred priključitvijo Avstrije k Nemčiji se je v dvorani celjskega mestnega poglavarstva (danes muzej revolucije) zbrala večja skupina domačih kulturnih in javnih delavcev. Po mariborskem zgledu iz leta 1937 je bil pripravljen predlog, da se priredi celjski kulturni teden (CKT), ki naj zajame široko celjsko regijo od Slovenj Gradca do Hrastnika in Rogaške Slatine. Razprava je utemeljila potrebo tega in prikazala kulturna področja, ki naj jih prireditev obseže in osvetli. Formirali so se odseki s konkretnimi nalogami. Poudarjena je bila dolžnost poštenih Slovencev, da skupni namen uveljavijo skupno. Na svojem stojimo in ustvarjamo! Lastno kulturo, prevzeto od prednikov, hočemo negovati, graditi dalje in jo čisto predati zanamcem!

Soglasno so bili v prvi odbor CKT izvoljeni: predsednik Alojzij Mihelčič (takratni celjski župan), podpredsedniki Ela Kalanova, Emilijan Lilek in dr. Fran Kotnik, poslovodeči podpredsednik dr. Pavel Strmšek, tajnik Bogomil Gerlanc, blagajnik Ciril Sadar, odborniki Franc

Lukman, dr. Franjo Šijanec in Ivo Šubic, referenti Vera Levstik za razstavo tiska, Fran Roš za literarni odsek, Karel Sancin za glasbeni odsek in Albert Sirk za likovni odsek.

V zvezi s tednom izdano brošuro je uredil Bogomil Gerlanc. K člankom in programom celotedenskih prireditev je župan Mihelčič napisal uvodno besedo:

- CELJE, postavljeno na tla staroslavne rimske Celeje,
- CELJE, prestolnica grofov celjskih, ki so prvi hoteli ustvariti jugoslovansko skupnost,
- CELJE, mesto belo in veselo, kakor poje pesem kralja Matjaža,
- CELJE, ki je zemljepisno središče slovenske zemlje, pozdravlja CELJSKI KULTURNI TEDEN, ki naj dokaže, da so celjska tla tako v preteklosti kakor v sedanjosti prispevala velik delež k naši skupni narodni kulturi.

Objavi Himne Celju — pesmi Frana Roša (glej Celjski zbornik 1973/74) je v brošuri sledila beseda dr. Pavla Strmška, iz katere povzemo:

— Brez prednikov in vzornikov se je pojavil Celjski kulturni teden, morda tudi brez posebnih priprav, ko so bili dani vsi pogoji: brez povezanosti so se vršile priprave: posamezniki in zbori, vsi so se pripravljali, vsak zase; treba je bilo le klica, da jih poveže, da prispevajo svoj delež k skupni stavbi slovenske kulture v Celju... Saj je ta že krepko živela, ko je mesto kazalo še neslovensko lice... Ni pa brez pomena, da se vrši Celjski kulturni teden ravno sedaj, ko vladajo v svetu vse prej ko kulturne prilike...

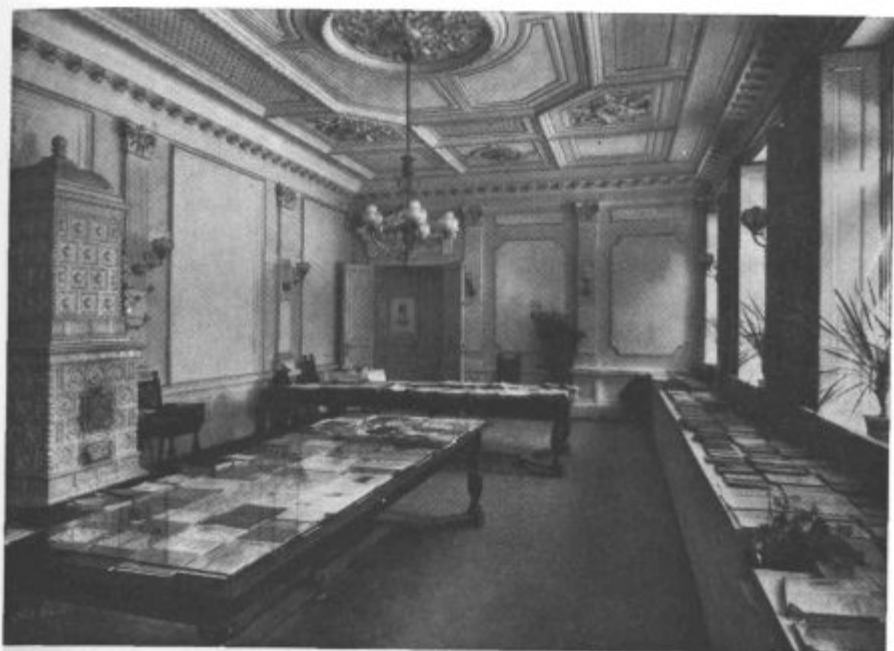
Nato so se v brošuri zvrstili trije članki o Žalčanu Ristu Savinu in njegovi operi »Matija Gubec«, ki jo je v okviru tedna uprizorila ljubljanska opera. Celjske umetnostne spomenike nam je obširno predstavil umetnostni zgodovinar, celjski profesor dr. Franjo Šijanec.

Ob razstavi celjskega slovenskega tiska je pisal B. Gerlanc, ki je razstavo del od 1789 do 1914 v sejni dvorani mestne hranilnice pripravil skupaj z Vero Levstikovo. Na čelu članka je pričal citat iz Celjskih slovenskih novin l. 1848, da je »mila slovenščina že od davnej v Celu tiho zavetje in lubo domovje imela«. Prvi znani celjski slovenski tisk je »Dobro opomineine na bounike« iz l. 1787. Svoj izvor tukaj pa imata dve knjigi že iz l. 1770. Ta razstava je s pomočjo nekaterih ustanov in zasebnikov nudila precejšnjo popolnost v pregledu tega našega dovolj znatnega kulturnega bogastva.

V dneh tedna sta bili v izložbah celjskih knjigarn prirejeni dve lični razstavi: Prešernu in ob šestdesetletnici Otonu Župančiču.

Likovna razstava v mali dvorani Celjskega doma je prikazala slike in kipe domačinov Zorana Didka, Doreta Klemenčiča, Miroslava Modica, Ivana Napotnika, Edvarda Salezina, Alberta Sirka, Cvetka Ščuka in Frana Tratnika, vsega 55 del. Pet od teh je odkupila občina Celje za 10.000 din.

4. maja 1938 je občinstvo docela napolnilo mestno gledališče. Po uvodnem govoru dr. Strmška je nastopilo dvanajst pisateljev in pesnikov na literarnem večeru, ki je pomenil praznik slovenske besede. Ksaver Meško je navadno po opravičilu, da slabo bere, pripovedoval spomine na svoj

Razstava celjskega slovenskega tiska od 1789 do 1914 v sejni dvorani Mestne hranilnice (od 1. do 12. maja 1938), ki sta jo pripravila Vera Levstikova in Bogomil Gerlanc

Razstava likovnih del Zorana Dideka, Doreta Klemenčiča, Miroslava Modica, Ivana Napotnika, Edvarda Salezina, Alberta Sirka, Cvetka Ščuke in Frana Tratnika v mali dvorani Celjskega doma (od 1. do 12. maja 1938)

Slovenski književniki, ki so brali svoja dela na literarnem večeru 4. maja 1938 v dvorani Mestnega gledališča, in nekateri člani odbora CKT. Sedijo (od leve): Ruža Lucija Petelinova, Ksaver Meško, Danica Grudnova, Jernej Stante. Stojе: France Kozar, Ciril Sadar, Angela Sadarjeva, Jože Jurač, Bogomil Gerlanc, Fran Roš, Ljuba Prenerjeva. Na sliki manjkajo: Vladimir Levstik, Silvin Sardenko, Janko Kač, dr. Pavel Strmšek

celjski dijaški čas in Koroško. Vladimir Levstik je iz »Pravice kladiva« prikazal »veleizdajalčevo« smrt. Ruža Lucija Petelinova je recitirala pesmi. Janko Kač je nastopil s slavonspevom Savinjski dolini. Silvin Sardenko, tedaj bivajoč v Rogaški Slatini, je bral domovinske pesmi. Odlomek iz socialne drame »Na prelomu« Jerneja Stanteta z motivom boja med tujim kapitalom in poniževanim domačim delavstvom je prečitala Angela Sadarjeva. Proletarski pesnik France Kozar iz Hrastnika je prebral pesmi »Pod zemljo«, »Trbovlje« in »Fabriški kamini«. S prozo je nastopila Ljuba Prenerjeva, s socialno liriko pa Danica Grudnova. Socialne tematike se je dotikala tudi proza Franceta Freceta in Jožka Jurača. Fran Roš je bral prozo s koroškim motivom in pesmi. (Pisatelj dr. Anton Novačan, tedaj poslanec narodne skupščine v Beogradu, se povabilu k sodelovanju ni odzval.) Triurni večer je izpričal mnogo misli, lepote in dognanosti ob polni pozornosti razprodanega gledališča.

Že 2. maja je v gledališču mogočno uspela opera Žalčana Rista Savina »Matija Gubec« ki jo je dirigiral Danilo Švara, ko je pel tudi Betetto. Navzoči skladatelj je ob silnih ovacijah občinstva prejel lovorov venec.

Glasbeno-pevski večer v gledališču je prikazal pomembno sliko stvaritev s tega celjskega območja. Ravnatelj glasbene šole Iv. Karlo Sancin je kot avtor in dirigent orkestra Glasbene matice uspel s tremi stavki iz svoje Celjske suite z motivi iz Novačanove drame »Herman Celjski«. Sancinovo Himno Celju so izvedli združeni štirje domači pevski zbori s pevodji Sancinom, Cererjem, Pregljem in Šegulo. Na sporedu so bile še pevske in orkestralne skladbe Alojzija in Slavka Mihelčiča, Preglja, Cererja, dr. Delaka, Rista Savina in dr. Schwaba. Kot solopevci so se uveljavili Mirko Modic, Rajhova, Močan, Mikelnova, Žagar, Telč in Lapajnetova. Solisti ob klavirju so bili Sancinova, Slavko Mihelčič in Oražmova.

Združeni celjski pevski zbori, sopranistka Helena Lapajne in orkester Glasbene matice izvajajo na koncertu 7. maja 1938 kantato Karla Sancina HIMNA CELJU (na besedilo Frana Roša). Dirigira avtor.

Prikazani prvi Celjski kulturni teden je 1. maja 1938 odprl ban dravske banovine, ki je po svečanem govoru izročil prirediteljem 8.000 din banovinskega prispevka. Državno himno so zapeli v slovenskem jeziku. Prebrano je bilo pozdravno pismo Otona Župančiča:

— Želim iz vsega srca, da bi ta pomembna prireditev kar najbolje uspela in rodila najlepše sadove za Celje in vso Slovenijo. Zlasti v teh časih je važno, da Slovenci složno pokažemo vsepovsod svojo duševno silo in kulturno voljo.

Poleg raznih predstavnikov so otvoritvi prisostvovali tudi Risto Savin, dr. Anton Schwab in Fran Tratnik. Obiskovalcem je bila odobrena polovična železniška tarifa.

Teden je v nedeljo 8. maja zaključila ljudska akademija, ki je v prepolnem gledališču ponovila dele celotnega programa; tu je nastopil

tudi mr. Fedor Gradišnik. Na posebno čajanko povabljenim sodelavcem CKT je izrekel zahvalo župan Mihelčič z željo po nadaljevanju tako zelo uspeših kulturnih manifestacij.

O pomenu CKT je časopisje objavilo marsikatero besedo, kakor:

— Nikdar ni bilo potrebno bolj ko danes, da se z ljubeznijo oklepamo vsega, kar je zraslo na domačih tleh in kar smo ustvarili z lastno močjo. Ob prireditvah, kakor je Celjski kulturni teden, se zavedamo svojega bogastva. Zavedamo se, da se lahko samo združeni uspešno zoperstavimo navalu tistih sil, ki so sovražne vsakemu pojavu narodnega življenja («Slovenija» — 16. V. 1938).

— Slehera resnična kultura poganja iz tal, ki so jih duhovno obdelali prejšnji rodovi... Zamisel Celjskega kulturnega tedna je hvalevreden poizkus, ki je posledica velikega duševnega pritiska zaradi zgodovinske spremembe v naši bližini in ki je obrnila čuječnost in pozornost kulturnih delavcev na žgoče probleme našega nacionalnega življenja (B. Borko — »Jutro« 3. V. 1938).

K uspehu tega prvega CKT so prispevali vsi kulturni delavci celjskega območja in pa izvirajoči iz njega. Nihče se ni hotel izmed drugih razlikovati kot pripadnik te ali one politične skupine. In tako so vsi ti sklenili ustanoviti posebno društvo z imenom »Celjski kulturni teden«, ki naj vsako leto pripravi revijo kulturnega dela svojega članstva. V ta namen je pripravljalni odbor sklical ustanovni občni zbor za 31. januar 1939 v sejno sobo mestnega poglavarstva.

Zbralo se je okrog 30 sodelavcev, da sprejmejo pravila in si izvolijo odbor. Toda kaj se je zgodilo? Nepričakovano sta nastopila tu dva moža, ki sta dotlej stala povsem ob strani in niti nista mogla veljati za izrazita kulturna delavca. Bila sta to profesorja Mirko Bitenc (med vojno belogardistični major) in dr. Rudolf Hanželič. Predstavljala sta fanatično krilo tedaj v državni vladi zastopane bivše slovenske klerikalne stranke. Na občni zbor sta privedla nad sto svojih organiziranih telovadcev in pevcev, ki naj bi kot nekakšni »udejstvovalci v kulturi« (široko zasnovana pravila so to omogočala) postali člani društva. Ti so prikorakali v magistratno dvorano kar v četverostopih, ne da bi jim bilo znano, za kaj tu gre. Tako so lahko izglasovali svojo kandidatno listo, v kateri sodelavcev CKT sploh ni bilo. Ti so nato revoltirani zapustili dvorano.

Predsednik odbora CKT je postal profesor teolog dr. Peter Kovačič. Nekateri poštenjaki pa so izvolitev v odbor odklonili, ker se s takšno ozkosrčnostjo, z izključevanjem glavnih celjskih kulturnikov niso mogli strinjati. Zavedali so se teže časa, ki je Slovence silil k enotnosti v obrambi ogrožene lastne prihodnosti in obstoja jugoslovanske države tik pred pričakovanim svetovnim spopadom.

Nato so izrinjenci sklicali sestanek, na katerem so s predsedujočim Franom Rošem согласно obsodili zahrbtno in nasilne metode peščice strankarskih mogočnejšev, ki so skušali rušiti enotnost celjskih kulturnikov kljub dosedanjim uspehom njihove delavnosti. Sklenili so, da novega vodstva CKT ne priznajo za svojega naslednika in predstavnika ter si ustanovijo novo društvo z imenom Celjski kulturni klub, ki naj pripravi nadaljnje letne prireditve CKT. V njegova pravila naj se vnese določba,

da ima pravico do vstopa v klub le, kdor je že aktivno sodeloval pri njegovih prireditvah in če odbor njegovo včlanjenje odobri. Tako je bil onemogočen vsak poskus mimo kulturnikov polastiti se kluba.

Ker so nekateri oddaljeni sodelavci prvega CKT bili na tem sestanku odsotni, so bili pismeno naprošeni za izjavo, po kateri »izvoljenega« vodstva CKT ne priznavajo kot pravnega dediča prejšnjega. Vsi brez izjeme so to stališče s podpisi potrdili, tudi oba duhovnika.

Vendar nasprotnik, naslonjen na moč politične stranke, še ni popustil, četudi je v lastnih vrstah imel v tem pogledu precejšnje opozicijo. Tako je »zmagoviti« predsednik zahteval izročitev imetja, ki ga je pridobil odbor pred občnim zborom, tega je bilo 12.000 din izkupička od prireditelj z banovinsko subvencijo. Označil se je za legitimnega predsednika CKT. Prejel je primeren odgovor, nato je zagrozil s sodiščem. Izrinjenci so zahtevo še drugič odbili, saj so vedeli, da bi obravnava pred sodiščem bila le v javno kulturno sramoto tožiteljem. Tega pa nasprotnik ni mogel želeti in je popustil s tem, da je z dopisom zahtevani znesek »poklonil« novemu klubu. Kljub temu je zadeva postala znana javnosti in nekateri časopisi so se nad njo zgražali.

Ustanovljeni Celjski kulturni klub je hkrati postal odbor II. celjskega kulturnega tedna 1939. V njegovem častnem odboru so bili prof. Emilijan Lilek, Ela Kalanova in dr. Makso Šnuderl kot predsednik Umetniškega kluba v Mariboru, ki je njegovemu območju pripadalo tudi Celje. Člani delovnega odbora so bili dr. Pavel Strmšek kot predsednik, Fran Roš kot podpredsednik, Bogomil Gerlanc kot tajnik in Ciril Sadar kot blagajnik. Odboru so se pridružili tudi referenti za odseke.

Iz uvodne besede dr. Strmška v novi brošuri navajamo:

— Še mnogo bolj kakor lani nas silijo prilike, da poudarimo svojo kulturo. Svet je poln nemira... V kulturi se lahko meri tudi mali z velikim, ko gre za silo duha brez ozira na silo pesti...

Novemu kulturnemu tednu je posvečena tudi Roševa pesem »Celju«:

V tihem utripu življenja bdi tvoje,
ki se zateklo je v ulice, v hiše,
tam pod kopicami streh da zadiše
v sreči, vsaj majhni, zasé in po svoje.

Zunaj pa svet se široko razgrinja
v polju in logu, v strminah pogorij,
tam se v obrisih že novih obzorij
skriva bodočnost, še daljna, vsa sinja.

Mirno smehljaš se, zasanjano mesto,
v varnem obsrčju te zemlje svobodne.
Če bi iskale kdaj tujcev te blodnje,
bolj in še globlje le sebi boš zvesto.

Zdaj si zbujeno v dehtečem sijaju
vencev, ki nova pomlad ti jih spleta.
Tu so zdaj dnevi moči in poleta,
z zlatom ozarjena pota so v maju.

Dr. Fran Šijanec je brošuri prispeval članek o slikarju Albertu Sirku, profesorju celjske gimnazije, ki je v okviru tedna razstavil 45 del — olj in akvarelov. K literarnemu večeru je prof. Lino Legiša pripravil članek o deležu našega vzhoda v novejšem slovenskem leposlovju. Poleg podatkov o sodelujočih so navedena besedila obeh pevskih prirediteljev.

Prirediteljev II. celjskega kulturnega tedna med 29. aprilom in 6. majem 1939 so potekle v mali dvorani Celjskega doma. Glede na zaostrene razmere v svetu in doma je bil v več pogledih skromnejši od prvega in oprt ne samo na najbližjo kulturno ustvarjalnost.

Teden je odprl komorni zbor Slovenskega vokalnega kvinteta iz Ljubljane, ki ga je po umetniški poti vodil Ludvik Zepič. Izvajal je skladbe izključno avtorjev celjskega območja — treh šentjurskih Ipavcev, Savina, dr. Schwaba, Osterca, Preglja, Mirka, Zepiča in drugih.

Na literarnem večeru skupine članov Kulturnega kluba v Mariboru je sodeloval godalni kvartet Glasbene matice v Celju s skladbami dr. Delaka in Karla Sancina. V uvodu je spregovoril predsednik kluba dr. Makso Šnuderl. Pesmi in prozo so brali Ivan Potrč, Radivoj Rehar, Miško Kranjec, dr. Stanko Cajnkar, Branko Rudolf, Anton Ingolič, Božo Vodušek in dr. Ivan Dornik. Socialna angažiranost in aktualnost del nekaterih je izzvala živahno odobravanje publike.

Na večeru mladinske glasbe je mladinski zbor Glasbene matice v Celju pod vodstvom Cirila Preglja izvedel 16 pesmi — zborov in samospenov s sodelovanjem Marjance Kalanove in Mirce Sancinove.

Bili smo že v letu 1939! Že pol leta potem ko je Avstrija postala del nacističnega rajha, je Hitler ob popuščanju angleške in francoske vlade zasedel ozemlje Sudetskih Nemcev, marca 1939 pa uničil Češkoslovaško republiko. Mussolinijev italijanski fašizem je že prej iztegnil roko po Etiopiji in se je pripravljal na nova osvajanja. V Španiji je divjala državljanska vojna, ki je njen izid odločila vojaška pomoč Nemčije in Italije Francu. Osi Rim—Berlin se je pridruževala še Japonska, bližale pa so se ji tudi manjše države, nekatere v naši sosesčini. Močno je odjeknila sklenitev prijateljske in nenapadalne pogodbe med Sovjetsko zvezo in Nemčijo, ki pa je skrivala nedopustne dodatke, naperjene proti svobodi drugih držav. To dejstvo je pospešilo izbruh druge svetovne vojne z ogromnimi žrtvami pri nas in v svetu.

Težo dogodkov smo vznemirjeni občutili tudi Jugoslovani, zlasti še mi Slovenci na mejah z dvema imperializmoma. Res so med nami bili tudi lahkoverneži, ki so od fašističnih sil pričakovali izboljšanje svojega socialnega položaja. Tudi strahopetni vodilni meščanski politiki pri nas so težili k zvezi z najreakcionarnejšimi silami Evrope. Toda vsa naša poštena napredna inteligenca, socialistično delavstvo in predvsem mladina so bili prežeti z duhom demokratizma in domoljublja. V tej smeri je vplivala Komunistična partija Jugoslavije, ki ji tudi Hitlerjev pakt s Stalinom ni zamaglil pogledov.

V takšnem času sta oba celjska kulturna tedna dosegala svoj posebni namen in pomen kot manifestacija naše nacionalne samobitnosti, ki so nam jo na Štajerskem nacisti odrekali. Postavljali so lažne trditve in iz

njih izvajali pravico, da nas obsodijo na narodno smrt. Slovenski kulturni delavci so vedeli, da je tuji napadalnosti treba nasproti postaviti enotno fronto vseh naših sil brez ločevanja po kakršnih koli različnostih. Tega prepričanja jim ni moglo omajati nasprotovanje peščice reakcionarnih strankarjev, ki so sicer zasedali vidnejše družbene položaje, a so v svoji slepi ozkosrčnosti podirali narodno skupnost v najusodnejših dneh. Kakor da bi hoteli olajšati pot in delo bodočemu fašističnemu okupatorju...

Celje se je v tem času pokazalo kot živ, zvest del naše ogrožene skupnosti. V njegovem toplem utripu je bil zaznaven tudi glas Ljudske fronte. Še petokolonci so se potuhnili pred našo zavedno mladino.

Bilo je v dneh, ko se je od vseh prijateljev zapuščena rušila Češko-slovaška. Bilo je, ko je največji sovražnik svobodoljubnih evropskih narodov Hitler z govori fanatiziral množice v štajerskem Gradcu in drugod. Bilo je, ko je na vrsto prihajala Poljska...

V eni izmed mestnih kavarn so zdaj vsak večer pirovali oni, ki so si dajali veselega duška ob vseh uspehih velikega krvnika. (Kmalu bo tu ob padcu Pariza pokal tudi šampanjec.) V oni drugi kavarni prek ceste so se ob sobotah zvečer gnetli naši ljudje. Orkester je igral, a mu je spored določalo občinstvo. Sledile so si himne vseh slovanskih narodov, že pogaženih in še pokončnih. Ponovno jih je prekinila zanosna marseljeza. Vrstile so se stare domače domoljubne pesmi. Ob vseh teh je prenapolnjena kavarna vstajala, glasno spremljala orkester, vrela v navdušenju in vzklikala.

To je bil čas obeh celjskih kulturnih tednov. Potem ko je vojna segla še čez Norveško in na zapadno evropsko obalo, tretjega celjskega kulturnega tedna ni moglo več biti.

Dežele okrog Jugoslavije so se podrejele fašistični osi. Korumpirani vrhovi pri nas so jim sledili. Toda: v marcu 1941 so si narodi Jugoslavije odprli pravo pot, ko so vrgli protiljudsko vodstvo države, čeprav so s tem izzvali nasprotnikov histerični bes. Tedaj je spregovorilo tudi Celje, izpričalo je svojo voljo in srce: 27. marca 1941 se je na sedanjem Trgu V. kongresa zbrana ogromna množica ljudstva odločno izrekla proti fašizmu, za demokratizem. Slovenska mladina je odhajala v vojsko prostovoljcev. Toda nepripravljena, izdana vojska jugoslovanske monarhije je hitro podlegla.

Stotisoči naših ljudi pa niso izpred oči izgubili ciljev. Močna večina našega naroda se je oklenila Osvobodilne fronte, ki je pod vodstvom KPJ organizirala nov boj, novo ljudsko vojsko. Ta je po velikih žrtvah kot del svetovnih protifašističnih sil zmagala in odprla novo stran v knjigi naše zgodovine.

V letih 1938 in 1939, to je v mračnem času tik pred svetovnim spopadom, pa sta oba celjska kulturna tedna izpolnila svojo lokalno nalogo. In v pričujoči razpravi je tako postalo potrebno to dejstvo pokazati v okviru dogodkov, ki so našo kulturno aktivnost tedaj prebudili, upravičili in vodili — Celju vsekakor v čast.

LOJZE POŽUN

ZAKAJ LETA 1942 NI BILA USTANOVLJENA IV. GRUPA ODREDOV

V počastitev spomina na Stanka Škalerja,
prerano umrlega zgodovinarja in
raziskovalca Kozjanskega.

Leta 1942 je bil položaj na svetovnih bojiščih videti brezupen, vendar je v nadaljnjem razvoju vse bolj kazalo, da si bodo zavezniki z ogromnimi vojnimi napori le zagotovili premoč nad silami nacističnih napadalcev.

S težkimi udarci pred Moskvo pozimi 1941/1942 Rdeča armada še ni zlomila nemške udarne moči; Hitler je začel poleti z novo ofenzivo proti Kavkazu. Kakor je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji že septembra 1942 predvidevalo, bi spričo poleti zaustavljenega nemškega prodiranja na jugu vzhodne fronte ter znakov naraščajoče sovjetske ofenzivnosti pred Stalingradom utegnile nastati večje spremembe, ki bi privedle do hitrih vojnih odločitev. Mimo glavnega, sovjetskega bojišča je tedaj postajalo čedalje bolj pereče vprašanje druge fronte. Ob čimprejšnjem posredovanju ogromnih britanskih in ameriških vojaških rezerv ali vsaj bistveni okrepitvi zavezniške dejavnosti v Afriki ter ob Hitlerjevem vojaškem neuspehu in z njim povezanem upadu nemškega političnega prestiža v Evropi bi lahko ne le docela oslabili Italijo, ampak tudi dosegli, da bi se vojna prevesila v korist zaveznikov že v zimskih mesecih 1942/1943.

In kakor so se stvari tudi razvijale, je junaški odpor Rdeče armade omogočil sovjetskemu vrhovnemu poveljstvu pripraviti protiofenzivo, ki se je kot najpomembnejša bitka druge svetovne vojne začela sredi novembra 1942 in končala v začetku februarja 1943 s kapitulacijo obkoljenih nemških enot pred Stalingradom. Tedaj je nemška vojska za vedno izgu-

Avtor: Lojze Požun, Muzej revolucije, Celje.

bila svojo udarno moč in pobudo. Hkrati so si tudi zahodni zavezniki s porazom sil osi v odločilni bitki za Afriko konec leta 1942 ustvarili ugodne pogoje za prenos operacij na evropska tla.

V nadaljevanju krvavega vojnega meteža se je po zmagah na bojiščih pred Stalingradom in v Afriki pred protihitlerjevsko zvezo čedalje jasneje odpirala pot do zmage.¹

. . .

Medtem ko sta imela nemški in italijanski okupator v letu 1942 čedalje manj možnosti, da bi okrepila svoje enote v Jugoslaviji, ju je naraščajoča moč narodnoosvobodilnega gibanja silila k vse številnejšim ofenzivnim operacijam. Po spomladni ofenzivi proti partizanskim silam in osvobojenemu ozemlju v vzhodni Bosni, Hercegovini, Sandžaku in Črni gori, v kateri se je partizanska glavnina ogibala frontalnim bojem, po junijski ofenzivi na Kozari ter začetku italijanske ofenzive sredi julija proti osvobojenemu ozemlju v Sloveniji je bistveno vplival na nadaljnji razvoj prodor skupine udarnih in proletarskih brigad v zahodno Bosno, ki se je začel junija in se zatem razširjal v ofenzivo tja do začetka leta 1943. Po razbitju precejšnih sovražnikovih sil, predvsem ustaških in domobranskih, je partizanska vojska osvobodila področja med Reko, Karlovcem, Zagrebom, Neretvo in Bosno ter vključila na tisoče novincev v svoje enote.

Leto 1942 je bilo morda najhujša preizkušnja življenske moči narodnoosvobodilnega gibanja. Številčno in tehnično neprimerno močnejše okupacijske in kvislinške enote niso izbirale sredstev, samo da bi zlomile odpor jugoslovanskih narodov. Sovražnik je uničeval cela naselja, pustošil cele pokrajine, ubijal in odganjal v zapore in koncentracijska taborišča na desetisoče moških, žensk in otrok, množice prebivalstva pa so ostajale brez strehe in sredstev za preživljanje. Ob vsem tem se je tudi partizanska vojska čedalje težje preskrbovala, še posebno z orožjem in strelivom, ter le s težavo skrbela za številne ranjence.

Najvišje vojaško in politično vodstvo je gledalo na posamezne poraze, pojevanje vstaje ali krčenja bojnih sil le kot na prehodne pojave, saj sovražnik ni imel dovolj moči, da bi v vsakem delu dežele in vsak čas lahko začel z ofenzivo, četudi je v letu 1942 število njegovih divizij v Jugoslaviji naraslo na okoli trideset, na sicer ne tako majhne kvislinške enote pa se zaradi slabšanja njih bojne kakovosti tudi ni mogel povsem zanašati. Njegove ofenzive kljub posameznim uspehom niso nikjer rodile trajnejših sadov, omejeval se je le na reševanje ogroženih položajev v posameznih predelih, glavnih prometnih poti in podobnega, ali pa je z ofenzivnimi operacijami znova zavzemal tisto, kar je bil že izgubil. Izguba enega osvobojenega ozemlja pa je za narodnoosvobodilno vojsko navadno pomenila pridobitev drugega. In v takih pogojih se je postopoma izgrajevala gibljiva in dobro organizirana vojska, ki je bila sposobna skupno s krajevnimi partizanskimi odredi razvijati ofenzivnega duha v vedno bolj zapletenih borbenih akcijah. Ko je Vrhovni štab novembra 1942 izdal ukaz o ustanovitvi prvih divizij in korpusov NOVJ, je bilo v partizanskih vrstah okoli 150.000 borcev. Končno se je leta 1942 vojno dogajanje tudi

Nemška skica okupirane Evrope in Sredozemlja (predeli z vodoravnimi črtami) v letu 1942, ko so bile sile osi Rim—Berlin s svojimi zavezniki (temni predeli) na višku vojnih uspehov in se je na slovenskem Štajerskem, skoraj v osrčju nemškega rajha, razplamtevalo dobro organizirano osvobodilno gibanje slovenskega naroda

v Jugoslaviji obrnilo v korist narodnoosvobodilnemu gibanju in njegove oborožene sile so uspeli v svojih rokah obdržati tudi pobudo.

Pomembne vojaške zmage so že sredi leta 1942 omogočale nadaljnji razvoj ljudske oblasti na osvobojenih ozemljih. Potem ko je Vrhovni štab septembra izdal navodila o organizaciji ljudske oblasti, utrditvi in nalogah narodnoosvobodilnih odborov in organov zaledne vojaške oblasti ter o volitvah v odbore, so do konca leta na osvobojenem ozemlju postavili prve temelje nove državne ureditve, hkrati pa so tudi dozoreli pogoji za ustanovitev političnega telesa, ki bi kot najvišji oblastni organ izražal splošnojugoslovanski značaj in družbenopolitično usmerjenost narodnoosvobodilnega gibanja. Centralni komitee KPJ je sklical ustanovno skupščino Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ). Zasedanje AVNOJ 26. in 27. novembra 1942 v Bihaću ter njegovo delo sta na novo vzpodbudila osvobodilni in revolucionarni boj po vsej deželi. V decembru so ustanovili še Antifašistično zvezo žensk (AFŽ) in Združeno zvezo protifašistične mladine Jugoslavije (USAOJ).²

• • •

Na slovenskem ozemlju so se partizanske čete po zmagah pa tudi izgubah v letu 1941 združile v bataljone ali pa so se razdelile v manjše skupine. Četudi je sovražniku uspelo v ostri zimi 1941/1942 začasno omejiti partizansko dejavnost, so vendar te enote na pomlad 1942 postajale pomembna žarišča, ob katerih so se razvijale čedalje večje in močnejše partizanske sile.

Najugodnejše razmere za razvoj partizanskih enot so čez zimo nastale v Ljubljanski pokrajini, ki so jo bili okupirali Italijani. Množičnost Osvobodilne fronte, enotnost ljudskega odpora pa brezglavost domače reakcije so v taki meri zavirali delovanje italijanskega okupatorja, da skoraj ni bil kos nastalemu položaju. Tako je bil tam seveda tudi dotok novincev v partizane velik. V predelih severne Slovenije, ki jih je nemški okupator nameraval čimprej in za vsako ceno vključiti v svoj velikonemški rajh, so bile v primerjavi z Ljubljansko pokrajino povsem drugačne razmere. Tako na Gorenjskem kot še posebej na Štajerskem so razvoj oboroženega upora zavirali predvsem odstranjevanje tisočev narodno zavednih, izseljevanje desetisočev prebivalstva z rodne grude, nasilno ponemčevanje, streljanje talcev, postopno uničevanje komaj nastalih partizanskih čet, uničevalni gestapovski vdori v partijske in frontne organizacije in pa do podrobnosti izdelana nacistična oblastna in politična strahovlada.

Da bi vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja pripomglo k požitvi upora, je ukazalo dotedanjemu komandantu Štajerskega bataljona Francu Rozmanu-Stanetu ter bivšima komandirjema Celjske in Brežiške čete Petru Stantetu-Skali in Dušanu Kvedru-Tomažu, naj iz dolenskih partizanskih čet sestavijo bataljon ter z njim takoj preidejo na Štajersko. Vendar sredi decembra 1941 ustanovljenemu bataljonu — za razliko od že obstoječega Štajerskega bataljona, sestavljenega iz Revirske, Savinjske in Pohorske čete, so ga imenovali tudi II. štajerski bataljon — prehod na Štajersko pri Litiji ni uspel. Po bojih na Tisju pri Libergi in Primskovem se je proti koncu decembra vrnil na italijansko stran in zatem iz okolice Podlipoglava v manjšimi patroljami stalno vznemirjal sovražnika, se politično in vojaško izobraževal, politično deloval po okoliških vaseh ter se po nalogu Glavnega poveljstva pripravljal za ponovni pohod na Štajersko.³

V pripravah na splošno ljudsko vstajo se je Glavno poveljstvo sredi marca 1942 odločilo z enotno akcijo vseh slovenskih partizanskih enot uresničiti navodila Centralnega komiteja KPJ iz leta 1941, po katerih naj bi pregnali nemškega okupatorja z dela Gorenjskega in iz zasavskih rudarskih revirjev s tem, ko bi zaprli obmejne predele med Avstrijo in Gorenjskim in bi ob čiščenju ozemlja od italijansko-nemške meje proti severu prešel z Dolenjskega na Štajersko močnejši partizanski oddelek ter prodril tako v smeri Revirjev ter Savinjske doline kot proti Moravčam in Kamniku. Po drugi strani bi pregnali sovražnika tudi s Kočevskega v smeri proti Ribnici in Beli krajini.⁴

Za lažjo izvedbo načrtovane skupne akcije je Glavno poveljstvo v začetku aprila 1942 odredilo, naj iz dotedanjih samostojnih ali nepovezanih čet in bataljonov v najkrajšem času ustanovijo večje enote — odrede z odrednimi štabi. Vzporedno z rastjo partizanskih enot bi tako postopoma

ustanovili gorenjski, kokrški, koroški, savinjski, pohorski, dravski, ptujski, haloški, kozjanski, dolenski, belokranjski, notranjski in primorski odred. Da pa bi uskladili tudi akcije posameznih odredov, naj bi iz novo nastalih odredov sestavili še večje partizanske enote — grupe odredov z grupnimi štabi, in sicer štiri grupe odredov: I. z gorenjskim, kokrškim in koroškim odredom, II. s savinjskim, pohorskim in dravskim, III. z dolenskim, belokranjskim, notranjskim in primorskim ter IV. grupo odredov s ptujskim, haloškim in kozjanskim odredom.⁵

Medtem ko nekaterih odredov in vse IV. grupe odredov niso ustanovili, je na italijanskem okupacijskem območju v Ljubljanski pokrajini nastala iz III. (Krimskega oziroma Šerčerjevega) bataljona in V. (Dolenjskega) bataljona III. grupa odredov z Notranjskim in Dolenjskim odredom ter Južnodolenjskim bataljonom. Sredi leta 1942 je Glavno poveljstvo na osvobojenem ozemlju ustanovilo še V. grupo odredov z Zahodnodolenjskim, Krškim in Belokranjskim odredom, III. grupa pa se je okrepila s Krimskim, Kočevskim in Dolomitskim odredom.

Na Gorenjskem se je osvobodilno gibanje spomladi 1942 tako močno razmahnilo, da se je lahko iz Cankarjevega bataljona do junija 1942 razvila I. grupa odredov z Gorenjskim in Kokrškim odredom s po dvema bataljonoma, medtem ko je bil Poljanski bataljon neposredno podrejen grupnemu štabu. Te enote so junija izvedle številne akcije, izrinile so nemško okupacijsko oblast z dobršnega dela Gorenjskega ter onemogočile delovanje okupatorske politične organizacije Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund) in njenih oboroženih enot — vermanšafta (Wehrmannschaft). Zaostritev razmer ter pomanjkanje policijskih in vojaških sil sta prisilili okupatorja najprej k ustanavljanju posebnih obrambnih oddelkov za zaščito posameznih krajev, in ko se ta »Selbstschutz« ni obnesel, je moral pripeljati na Gorenjsko v okrepitev še precej policijskih in vojaških sil.⁶

Štab II. bataljona, ki je po odločbi Glavnega poveljstva od januarja 1942 dalje veljal obenem kot pokrajinsko poveljstvo štajerskih čet oziroma višje poveljstvo štajerskih partizanskih bataljonov, ker mu je bil podrejen tudi Štajerski bataljon na Štajerskem,⁷ je ob znatnem številčnem porastu II. bataljona konec marca 1942 ustanovil Prvo štajersko partizansko brigado. Sestavljali so jo novi I. štajerski bataljon, ki je bil nastal na Štajerskem, ter II. in III. bataljon na Dolenjskem.⁸ Ko je Glavno poveljstvo zvedelo za ustanovitev brigade, je ukazalo, naj jo preimenujejo v II. grupo odredov. Njeno akcijsko območje naj bi omejevala na severu bivša avstrijska meja, na vzhodu črta Maribor—Celje in na zahodu tedanja razmejitev med Štajerskim in Kranjskim. Ob prvomajski proslavi so potem brigado preimenovali v II. grupo odredov s Savinjskim in Pohorskim odredom in formirali še četrti bataljon.⁹

Operativni načrt Glavnega poveljstva iz marca 1942 se je uresničil le v Ljubljanski pokrajini, kjer sta bili II. in III. grupa odredov v stalni ofenzivi in kjer je od konca aprila do srede maja 1942 nastalo svobodno ozemlje vse od tedanje nemško-italijanske do bivše jugoslovansko-italijanske meje. Po svoje je k temu pripomogel tudi italijanski obrambni načrt »Primavera«, kajti italijansko vojaško vodstvo je spričo pričakovane spomladanske vstaje ter »pomanjkanja« sil (imeli so nad 50.000 mož v

Ljubljana, 4. aprila 1942.

Štev. 1./1.

Vsena Štabom odredov in bataljonov
slovenskih partizanskih čet.

Glede na nove naloge, ki se postavljajo pred slovensko osvobodilno partizansko četo in Naredno zaščito, a v prvi vrsti glede na potrebo večje povezanosti posameznih odredov in bataljonov, da bi se mogla izvršiti načrtne in enotne akcije, izdaja Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet naslednje

Naredbe:

- 1.) Iz dosegljivih samostojnih ali nepovezanih čet in bataljonov slovenskih nar. osv. partiz. čet, ki delujejo na teritoriju Slovenije se imajo, kjer koli dopuščajo možnosti, v najkrajšem roku formirati večje enote pod imenom "odred" s odrednim štabom na čelu.
- 2.) Formirajo naj se postopno, vzporedno s rastjo partizanskih čet naslednji odredi: Gorenjski, Koroški, Savinjski, Pohorjski, Dravski, Ptujski, Haložanski, Krjanski, Koroški, Dolnjiški, Belokranjski, Notranjski in Primorski.
- 3.) V cilju uokladenja akcije posameznih odredov se imajo iz novoformiranih odredov formirati večje partizanske enote pod imenom "grupa odredov" in s grupnim štabom na čelu.
- 4.) Odreja se, da se na teritoriju Slovenije formira 4 grupe odredov: Prva, ki vključuje Gorenjski, Koroški in Koroški odred, druga, ki vključuje Savinjski, Pohorjski, Dravski in Ptujski odred, tretja, ki vključuje Notranjski in do nadaljnjega navedeni odredi, četrta, ki vključuje Haložanski in Krjanski odred.
- 5.) Organizacije odredov imajo v najkrajšem času izvesti grupni štabi po posebnih inštrukcijah glavnega štaba.
- 6.) Grupni štabi imajo v najkrajšem roku predložiti Glavnemu štabu predloge za imenovanje odrednih štabov.
- 7.) Grupni štabi imajo redno obveščati Glavni štab o svojih ukrepih v svrhu izvršitve te naredbe.

ZA:

Komandant:

Franc Leskošek

Politkomisar:

Ivan Maček

Naredba Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 4. aprila 1942 o ustanovitvi odredov in grup odredov. Podpisala sta jo komandant Franc Leskošek (Peter Strugar) in politikomisar Ivan Maček (Jernej Posavec)

Ljubljanski pokrajini) sklenilo, da z opuščanjem manjših postojank okrepi nekaj večjih posadk. Tako se je svobodno ozemlje širilo ob partizanskem pritisku in brez večjih bojov, pri čemer so bile izvzete glavne poti, ob katerih so bile močne sovražnikove sile. Na Gorenjskem in Štajerskem načrta zaradi silnega nemškega pritiska kljub postopni krepitvi tamkajšnjih partizanskih enot niso mogli uresničiti.¹⁰

Ko so dozorele razmere za odhod na Štajersko, se je II. grupa odredov po ustanovitvi po vrsti petega bataljona s 513 borci odpravila 19. maja 1942 prek italijansko-nemške meje, se 21. maja zapletla v ostre boje z Nemci na črti Janče—Velika Štanga, tudi uspešno zavrnila sovražnikove napade, a spričo premočnih nemških sil ji prehod čez Savo le ni uspel in se je vrnila na italijansko stran. Tam je potem sodelovala pri utrjevanju in obrambi svobodnega ozemlja v Suhi Krajini. Na Štajersko je poslala le partizansko četo pod vodstvom bataljonskega komandanta Franca Mazovca-Rista in politkomisarja Jožeta Babiča-Vojteha, da bi skupaj s I. štajerskim bataljonom na levem bregu Save zavarovala predvideni ponovni preboj II. grupe na Štajersko.¹¹

Spričo bujnega razraščanja narodnoosvobodilnega gibanja v italijanskem zasedbenem predelu je bil sovražnik primoran pripraviti v okviru svoje tretje ofenzive proti osvobojenim ozemljem tudi v Sloveniji poseben protipartizanski operacijski cikel. Tako je od srede julija do novembra 1942 doživljala partizanska vojska na Notranjskem in Dolenjskem dotlej najhujši naval, tako imenovano roško ofenzivo, v kateri je ob pomoči belogardistov sodelovalo okoli 80.000 italijanskih vojakov nasproti 2.500 do 3.000 partizanom in sicer z najmodernejšim avtomatskim orožjem, tanki, motoriziranimi vozili, težkim topništvom in letalstvom. Za njimi je ostalo na desetine požganih vasi, na stotine postreljenih, tisoče pa so odgnali v internacijo.

Četudi partizanske enote niso mogle obraniti položajev in je okupator uničil stinjeno svobodno ozemlje, zadal partizanski vojski materialne izgube, pa sorazmerno malo smrtnih žrtev, nekoliko več partizanov razpršil, s pomočjo bele garde začasno tudi zbegal ljudske množice, mu vendar ni uspelo uničiti partizansko vojsko in politično zlomiti voljo slovenskega ljudstva za nadaljevanje osvobodilnega boja. Nasprotno, preosnovane partizanske enote so že sredi septembra ponovno zadajale sovražniku krepke udarce, iz ofenzive pa so izšle okrepljene, prečiščene in moralno utrjene, obogatene z vojaškimi, taktičnimi, organizacijskimi in političnimi izkušnjami. Le takšne pa so lahko tudi ob spremembi italijanske taktike, da bi ob pomoči protiljudske reakcije s pospešenim oboroževanjem bele garde ter prisilnim oboroževanjem celih vasi zanetili državljansko vojno, zavirale tak razvoj z razoroževanjem prebivalstva ter uničevanjem belogardističnih postojank, seveda, ob čvrstem zaledju Osvobodilne fronte.

Štiri slovenske narodnoosvobodilne brigade, Tomšičeva, Gubčeva, Cankarjeva in Šercerjeva, ki so nastale med 16. julijem in 6. oktobrom 1942, prav med sovražno ofenzivo in z napadi na fašistične in belogardistične postojanke izbojevale pomembne zmage, so postopoma širile svojo aktivnost po vsem Dolenjskem in Notranjskem. Italijanske vojaške oblasti

so lahko le še ugotavljale, da je bilo v ponovni vzpostavitvi partizanskih odredov na predelih, ki so jih nadzorovale italijanske sile, ter v ustanovitvi gibljivih udarnih brigad za načrtne akcije proti okupatorju in beli gardi nekaj podobnega kot v njihovi lastni zamisli: po ofenzivi vzdrževati za nadziranje zasedenih predelov garnizije, mobilne enote pa uporabiti za očiščevalne operacije.

Izguba osvobojenega ozemlja je vsekakor pomenila hud udarec nad vse uspešnemu razvoju ljudske oblasti in njene demokratične dejavnosti, saj so v večini krajev na osvobojenem ozemlju izvolili krajevene narodno-osvobodilne odbore kot osnovne ljudske oblastne organe, po ločitvi političnih in oblastnih funkcij v ožjem vodstvu OF so iz članov Izvršnega odbora OF in Vrhovnega plenuma OF postavili najvišji izvršilni organ oblasti — Narodno osvobodilni svet, se pravi, začasno vlado na osvobojenem ozemlju, razpisali pa tudi že volitve v zbor odposlancev — začasni parlament na osvobojenem ozemlju, ki naj bi ga sestavljali izvoljeni delegati krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.¹²

. . .

Ko je bilo Glavno poveljstvo zvedelo, da nameravajo Italijani privedi v Ljubljansko pokrajino za uničenje partizanstva močnejše okrepitev, je proti koncu maja ukazalo II. grupi odredov, naj to prepreči s premikom na področje Rakek—Postojna ter z uničenjem Južne železnice. Takoj zatem je grupo ponovno napotilo po starem načrtu na Štajersko, 3. junija pa ji je dokončno ukazalo, naj takoj odide prek Južne železnice in Dolomitov na Gorenjsko, da bi tam sodelovala s I. grupo odredov pri dvigu ljudske vstaje, njen dokončni cilj pa naj bi ostal — Štajerska.

Druga grupa odredov je krenila na svoj znameniti pohod v noči na 20. junij s štirimi bataljoni v jakosti 551 borcev, en bataljon pa je ostal pri Stični za zavarovanje svobodnega ozemlja. Pod skrivnim imenom »Leteča grupa« se je usmerila proti Turjaku-Cerknici in spotoma konec junija na železnici pri Verdu osvobodila transport internirancev. Kakor hitro so Italijani začutili II. grupo v Polhograjskih Dolomitih, so proti njej poslali močnejše sile, Nemci pa so po dogovoru z njimi na tesno zaprli svojo mejo. Ob preboju štirih vzporednih kolon v noči na 1. julij se je med ostrimi spopadi prebil čez mejo le en bataljon, trije pa so se morali vrniti in so se takoj zatem spopadli z močnimi italijanskimi enotami, ki so jih pritiskale k meji. S spretnim manevriranjem je nato grupna glavnina 3. julija le prišla čez, en bataljon pa se je prek Dolomitov vrnil na Dolensko.

Do dogovorov za sodelovanje nemških in italijanskih sil v protiparti-zanski ofenzivi na Slovenskem je prišlo prav v času, ko je državni vođa SS in šef nemške policije Himmler 25. junija 1942 ukazal višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju Rösenerju, naj z vojsko in policijo »pomiri« Gorenjsko in Spodnje Štajersko, zlasti naj uniči partizanske enote in naj pri tem ne izbira sredstev. Rösener je z 2. julijem poostril ukrepe proti civilnemu prebivalstvu, zatem pa so Nemci v juliju in avgustu na Gorenjskem požgali in zravnali z zemljo enajst vasi, odrasle moške teh

vasi večidel postrelili, ženske in otroke pa odgnali v koncentracijska taborišča, poleg tega pa so streljali še večje skupine talcev.

Kakor naj bi po načrtu štabov I. in II. grupe odredov začeli s splošno vstajo na Gorenjskem z osvoboditvijo Poljanske doline, je vendar zaradi zakasnelih priprav sovražnikova ofenziva že prisilila partizane v obrambo. V nemški protipartizanski ofenzivi je od srede julija dalje sodelovalo nad 10.000 vojakov in policistov, opremljenih s tanki, oklepnimi avtomobili in topovi, pri čemer je sovražnik zapovrstjo in vedno znova čistil ozemlje od Poljanske in Selške doline do Jelovice, Blegoša, Pokljuke in kamniškega področja, tako da sta bili I. in II. grupa odredov skozi vse poletje zapleteni v hude boje ter imeli precej izgub. In ko so nacistični oblastniki menili, da so uničili osvobodilno gibanje na Gorenjskem in da je tamkajšnje prebivalstvo, ustrahovano spričo grozodejstev, spremenilo svoj odnos do okupatorja, je šef civilne uprave dr. Rainer ukinil kazenske ukrepe in policijske omejitve. Na zborovanju v Kranju 27. septembra 1942 je obljubil prebivalstvu, kolikor bi se izkazalo za vredno, podelitev nemškega državljanstva na preklic, kar je tedaj ustvarilo videz, da so Gorenjsko priključili k nemškemu rajhu.

Potem ko se je glavnina II. grupe odredov proti koncu julija prebila na Jelovico, se je po preosnovi enot v dva bataljona »Simonov« bataljon z grupnim štabom med ostrimi spopadi prebijal prek Krvavca in Kamniških planin na Menino planino ter naprej na Štajersko — na Dobrovlje v Savinjski dolini, »Kranjčev« bataljon pa v drugi polovici avgusta čez Karavanke in avstrijsko Koroško do Travnika in Bele peči ob tedanji koroško-štajerski meji, kjer se je konec meseca sešel s I. štajerskim bataljonom.

Po približno dvajsetih večjih bojih se je II. grupa odredov z dvema bataljonoma zmanjšala na okoli 120 mož. V dobrih dveh mesecih, kolikor je trajal njen pohod z Dolenjskega prek Gorenjskega in Koroškega na Štajersko, so borci med stalnimi spopadi in premiki, brez hrane, bosí, utrujeni, nekateri hudo bolni, često brez vodnikov v neznanih krajih, vestno in požrtvovalno izpolnjevali svoje dolžnosti in naloge. Pri vsem tem so se morali prilagajati povsem drugačni bojni taktiki, kakor je bila tista, ki so jo uporabljali proti italijanskemu sovražniku, kajti nemške enote so skušale obvladati svoje okupacijsko območje z zasedami, patruljami in s skrajšajda partizanskim načinom bojevanja.¹⁸

* * *

Razdelitev Štajerskega bataljona na skupine in posameznike za prezimovanje po vrnitvi z neuspelega brežiškega pohoda novembra 1941 je bila vsekakor umestni ukrep partizanskega vojaškega vodstva, da bi v tedanjih težkih razmerah ohranilo preostalo partizansko jedro — vsega kakih petdeset borcev — na Štajerskem živo do pomladi 1942. Ko je potlej ni bilo več udarne sile, ki bi lahko izvedla bojne načrte Glavnega poveljstva in spričo katere bi se bile hkrati tudi politične organizacije poživile, se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja odločilo poslati na Štajersko vojaško pomoč. Kako nujno je bila pomoč potrebna, je sklepati po hitrem

ukrepanju Glavnega poveljstva, ko je v izredno neugodnih vremenskih razmerah poskušalo poslati na Štajersko z Dolenjskega II. partizanski (štajerski) bataljon takoj po njegovi ustanovitvi decembra 1941. Ob pričakovanju napovedane pomoči z Dolenjskega se je kot neposredna aktivirala predvsem Revirska četa, ki se je od vseh štajerskih enot še najbolj strnjena zadrževala na področju Revirjev od Savinje na vzhodu do Sv. Gore nad Litijo in je ob poskusu prehoda II. bataljona čez Savo pri Litiji istočasno napadla Hrastnik in bila na tem, da v sodelovanju s skupino savinjskih partizanov napade tudi Trbovlje takoj, ko bi prišla okrepitev z Dolenjskega. Vendar po dveh zaporednih hudih udarcih v začetku leta 1942, ko je Revirska četa izgubila deset borcev, na Štajerskem potem prek prve zime ni bilo tiste vojaške aktivnosti ter politične in moralne šole, skozi katero je šla glavnina kasnejše II. grupe odredov. Proti tako oslabiljenemu, sicer edinemu močnejšemu središču partizanskega gibanja v Revirjih in deloma v Savinjski dolini je okupator lahko nastopal še uspešneje, ob odsotnosti enotnega in trdnega partizanskega vojaškega vodstva pa je lahko vnesel tudi precej defenzivnega razpoloženja med stalno preganjane partizane.

Kakor na Dolenjskem in Gorenjskem je vendarle tudi na slovenskem Štajerskem prišlo spomladi 1942 do hitrejšega vzpona narodnoosvobodilnega gibanja, najprej v revirskem in zatem še v savinjskem okrožju. V večini drugih štajerskih predelov je bil ta razvoj sorazmerno počasnejši. Tega ni toliko pripisovati posledicam dalj časa trajajoče germanizacije in počasneje razvijajočemu se razočaranju nad nacistično demagogijo o socialni pravičnosti tretjega rajha kot pa večji sposobnosti in zavzetosti Nemcev pri organiziranju totalitarne okupacijske oblasti in nasilju nad nasprotniki, predvsem pa trdni odločenosti, da čimprej vključijo pokrajino v svoj velikonemški rajh, da za vsako ceno uničijo partizanstvo in politične osnove osvobodilnega gibanja.

Ob pričakovanju pomoči z onkraj Save je bilo zlasti v Zasavju zaznati naraščanje politične in vojaške aktivizacije na terenu. To se je odražalo predvsem v ustanovitvi litijskega okrožja KPS pod vodstvom sekretarja Lojza Hohkrauta ob prelomnici leta 1941/1942 in v obsežnih pripravah za množično mobilizacijo prostovoljcev iz Revirjev. Vse to naj bi na pomlad 1942 omogočilo uspešnejši pohod partizanskih sil prek Save na Štajersko. Štajersko osvobodilno gibanje pod vplivom obljubljene pomoči z Dolenjskega ni životarilo v pasivnem pričakovanju na rešitev vojaškega in političnega položaja od drugod. Ob neuspelem preboju II. grupe odredov pri Jančah maja 1942 je bil njen samostojno delujoči I. štajerski bataljon na višku svoje moči, njegove čete še vedno v porastu, zdravi notranji dejavnosti ter stalnih akcijah na vsem ozemlju od Revirjev do Savinjske doline, Šaleško-mislinjske doline in Kozjanskega, poleg tega pa sta se uspešno razvijali zunaj območja in sestave I. štajerskega bataljona še partizanski skupini nad Rušami na Pohorju in v Slovenskih goricah. Čeprav so štajerski politični in vojaški voditelji maja 1942 z gotovostjo pričakovali II. grupo odredov in se s premikom svojih sil v okoliš Sv. Gore nad Litijo ter z združitvijo s Kamniškim bataljonom (I. bataljon Kokrškega odreda) pripravili na njen приход, njen neuspeh še ni toliko

vplival na razvoj partizanskega gibanja in politične dejavnosti na Štajerskem. Bolj je to prišlo do izraza šele po naslednjem, po vrsti tretjem napovedanem a ne izvedenem preboju dolenjskih enot čez Savo pri vasi Sava. Tedaj se je do srede junija zbrala glavnina I. štajerskega bataljona v zasavskih hribih in tam vztrajala kljub sovražnikovi reakciji, ne da bi sploh vedela za zdavnaj spremenjene načrte Glavnega poveljstva oziroma štaba II. grupe odredov.

Maloštevilčne čete na novo ustanovljenega I. štajerskega bataljona, kajti drugačne se v razmerah nemškega okupacijskega sistema in sovražnikove taktike v letu 1942 tudi ne bi mogle obdržati, so sicer od spomladi 1942 dalje vsekakor vzpodbudno vplivale na razvoj gibanja na Štajerskem, vendar četice med prebivalstvom v celoti niso dosegale takega učinka kot udarne enote na Dolenjskem, pa čeprav so tu in tam izbojevale tudi pomembnejše zmage. Predvsem pa je bilo občutiti posledice pomanjkljivega političnega dela na terenu. Prebivalstva ni bilo moči v dovoljni meri obveščati in vzgajati, ker ni bilo dovolj političnih delavcev, ni bilo literature, letaki so bili redkost, težave so bile pri organiziranju tehnik, neprestani sovražnikovi vdori in izdaje so prekinjali zveze s CK KPS, Glavnim poveljstvom, PK KPS, celo med bataljonskim štabom in njegovimi enotami ter političnimi delavci in to ob nenehno naraščajoči protipartizanski »protikomunistični«¹ sovražnikovi propagandi.

Po trdovratni samostojni dejavnosti štajerskih partizanov od zime do jeseni 1942 so njihove sile v neenakem boju s premočnim okupacijskim strojem že slabele in tudi na terenu je že zavladala politična depresija. Če bi II. grupi odredov uspelo spomladi z vsem moštvom preiti na Štajersko, bi tamkajšnje narodnoosvobodilno gibanje vsekakor zavzelo drugačno pot in obseg, kakor pa ju je in kot je mogla na razvoj vplivati tri mesece kasneje, ko je prispela na Štajersko s petkrat manjšo silo. V tem času je šlo namreč po eni strani za silovit pritisk nacističnega okupatorja, ki si je prizadeval zadati smrtni udarec narodnoosvobodilnemu gibanju z vsemi mogočimi sredstvi in za vsako ceno, z oboroženo silo, z nepopisnim nasiljem — streljanjem partizanskih sodelavcev, krutim preganjanjem svojcev partizanov, ustreljenih in internirancev, z nasiljem, ki ga je utemeljeval kot maščevalne ukrepe za partizanske akcije in ki ni nikoli prej ne pozneje dosegel take krutosti, nadalje s taktiko vrinjanja provokatorjev, gestapovskih agentov, raztrgancev v osvobodilno gibanje, z vcpeljanjem nezaupljivosti in zmede na terenu in v partizanskih vrstah, z zagriženim zasledovanjem in razbijanjem partizanskih enot, pa tudi z mobilizacijo v obvezno nemško delovno službo, nemško vojsko, vermanšaft in še drugače. Po drugi strani pa so bile partizanske enote na področju, ki je bilo tako na gosto prepleteno s sovražnikovimi prometnimi zvezami in postojankami ter z lahko gibljivimi in premočnimi oboroženimi silami, v vedno tesnejšem precepu: ali izvrševati partizanske naloge in s tem izpostavljati že tako in tako zdesetkane svoje družine, sodelavce in podpornike okupatorjevemu maščevanju, ali pa se izogibati akcijam, se v stalni obrambi puščati postopoma pobijati ter životariti v malodušju, nesoglasjih in moralnem propadanju. Partizanske enote so se vendar iz tega ognje-

nega, dostikrat brezizhodnega in obupnega stanja le nekako reševale, pa čeprav so bile ob prihodu II. grupe odredov na Štajersko konec avgusta 1942 že oslABLjene in notranje moralno prizadete.¹⁴

* * *

Po številnih nacističnih uničevalnih vdorih v organizacije KPS, SKOJ in OF na Štajerskem leta 1941 so tudi le-te stopale v leto 1942 močno okrnjene. V neenakem boju na življenje in smrt z veliko močnejšim okupatorjevim strojem se je na terenu uspelo obdržati le redkim političnim delavcem. Ko so padali drug za drugim do malega vsi člani Pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo — Slavko Šlander-Aleš v avgustu, Leo Novak-Feliks v septembru, Blaž Röck-Silvo v oktobru — in ker je bilo pričakovati, da bodo zaradi vztrajnega gestapovskega zasledovanja prijeli še edinega preostalega člana Miloša Zidanška-Venclja, ga je CK KPS v začetku decembra 1941 odpoklical v Ljubljano in mu naložil vojaške naloge na Notranjskem. Z njim je odšla tudi Vera Šlander-Lojzka, ki je v štajerskem pokrajinskem okviru odgovarjala za SKOJ, vendar so jo čez nekaj tednov poslali nazaj v Maribor, kjer naj bi ponovno vzpostavila razbito politično organizacijo in jo povezala z novo postavljenim Pokrajinskim sekretariatom KPS za severno Slovenijo.¹⁵

Centralni komite KPS je namreč okrog 20. decembra 1941 poklical tedanjega sekretarja OK KPS za Revirje Sergeja Kraigherja-Andreja v Ljubljano in Boris Kidrič mu je sporočil, da je postavljen za sekretarja PK KPS za severno Slovenijo, za edinega člana pa imenovan bivši politkomisar Štajerskega bataljona Tone Žnidarič-Štefan. Spričo razkritij in aretacij v letu 1941 je bil z novim Pokrajinskim komitejem KPS v glavnem istoveten tudi Pokrajinski odbor OF za Štajersko. Po vrnitvi v Revirje je Kraigher predal posle okrožnega sekretarja Fricu Keršiču-Galu, z Žnidaričem pa sta se sešla, kot sta se bila že v Ljubljani dogovorila, v Mislinjski dolini. Ker pa je tam prav tedaj prispel na njihovo javko gestapo in pričeval z aretacijami, se je PK KPS s kurirkama Cvetko Praprotnik-Štefko in Mileno Bokša-Božo prestavil prek celjskega področja k Sv. Katarini nad Rogaško Slatino h kmetu Kamenšku, kjer je bil zatem v prvi polovici leta 1942 večkrat po nekaj tednov sedež PK KPS za severno Slovenijo.¹⁶

Med prvimi ukrepi novega pokrajinskega političnega vodstva je bilo skrčenje sorazmerno velikih okrožij na Štajerskem. Po preosnovi okrožij se je dotedanje veliko celjsko okrožje, zajemajoče področje od Celja z bližnjo okolico do hrvaške meje na vzhodu in na jugu do Posavja, skrčilo na samo Celje z najbližjo okolico. Celjskega okrožnega sekretarja Toneta Grčarja-Johana je PK KPS po razkritju celjske organizacije v novembru 1941 ter zaradi vztrajnega gestapovskega zasledovanja prestavil v Maribor na mesto ing. Rada Iršiča-Gregla, sekretarja OK KPS za Maribor in okolico, ki je padel 12. decembra 1941. V Celju je na Grčarjev predlog postavil tričlanski komite s sekretarjem Mirkom Gorenjakom ter članoma Francijem Sorčanom-Tomažem in Svetozarjem Čopordo-Miho ter mu v pomoč kot partijskega instruktora dodelil revirsko politično delavko Tončko Čeč-Rozo, ki so jo hkrati, skupaj s Čopordo, določili za povezavo z organizacijami OF na Kozjanskem.¹⁷

Sergej Kraigher-Andrej, sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo v letu 1942

Član PK KPS Tone Žnidarič-Štefan in kurirka Cvetka Praprotnik-Štefka

Ob preosnovi okrožij so v bivšem celjskem okrožju za območje Rogaške Slatine, tudi po dogovoru s Tonetom Grčarjem, na novo ustanovili okrožni komite KPS s sekretarjem Lojzom Platinovškom in članom Francem Puflerjem.¹⁸

Južni predeli bivšega celjskega okrožja, to je ozemlje ob desnem bregu Savinje od Tremarij do Zidanega mosta, so se že leta 1941 priključili revirskemu okrožju oziroma njegovemu hrastniškemu okraju, ki je potem zajemal ozemlje od Trbovelj do Savinje. Potem ko je bil spomladi 1942 zajet in ustreljen okrajni sekretar Guido Pavlič, je njegovo delo v hrastniškem okraju prevzel dotedanji revirski okrožni sekretar SKOJ Lojze Ribič-Tone.¹⁹

Mestni komite KPS Trbovlje, ki je v revirskem okrožju zavzemal ozemeljsko najmanjše področje, si po tem, ko so Nemci konec leta 1941 uničili večji del aktivistov-legalcev, skoraj dve leti ni mogel več prav opomoči. Ko je bil v novembru 1941 zajet sekretar Mestnega komiteja KPS Trbovlje Janez Brglez, je njegove posle prevzel Fric Keršič-Gal, ki je nato konec leta 1941 za Sergejem Kraigherjem-Andrejem postal hkrati sekretar okrožnega komiteja KPS za Revirje.²⁰

Okrajni komite KPS Zagorje je bil v revirskem okrožju po političnem delu v Zagorju in njegovem širšem okolišju najuspešnejši. Okrajni sekretar je bil Polde Knez-France do tedaj, ko so ga v začetku septembra 1942 ujeli. Politične in vojaške uspehe v tem predelu gre pripisovati predvsem

dejstvu, da so tako partizanske enote kot štajersko politično vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v pričakovanju predvidenega preboja II. štajerskega bataljona konec leta 1941 oziroma II. grupe odredov spomladi 1942 na to območje delovali večinoma v zagorskem predelu. Poleg Pokrajinskega komiteja KPS z občasnim sedežem nad Kolovratom pri Zagorju je tam delovala večino leta 1942 tudi politična delavka in mladinska aktivistka Vera Šlander-Lojzka.²¹

Ko sta 14. novembra 1941 na Bregu pri Polzeli padla sekretar okrožnega komiteja KPS za Savinjsko dolino Anton Pečnik in član komiteja Franc Lapajne, je v tem okrožju opravljal sekretarske posle Albin Vipotnik-Strgar, ob preosnovi okrožja proti koncu zime 1941/1942 pa je Pokrajinski komite KPS postavil za okrožnega sekretarja dotedanjega komandirja Savinjske čete Jožeta Letonjo-Kmeta, člane komiteja pa porazdelil po posameznih rajonih. Tako je Albin Vipotnik-Strgar poslej deloval kot organizator v zgornji Savinjski dolini, Franc Gril-Kovač v osrednjem delu in Julka Cilenšek-Betka v spodnjem, obceljskem predelu, sedež komiteja pa je bil v hribih nad Taborom in Preboldom.²²

Vsekakor je zastavljeno delo še uspešneje steklo po konferenci sekretarjev štajerskih okrožnih komitejev, ki jo je sklical Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo v začetku marca 1942 pri kmetu Jakobu Gobcu v Ranjkovcu pri Rogaški Slatini. Na njej so se dogovorili o nadaljnjem razvoju narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem, predvsem o obnavljanju, utrjevanju in širjenju organizacij KPS, Zveze komunistične mladine (SKOJ) in OF, o nalogah v zvezi s prostovoljno mobilizacijo v partizanske enote ter o akcijah zoper vključevanje Slovencev v obvezno nemško delovno službo (Arbeitsdienst), vermanšaft in nemško vojsko. Mimo partijskih napotkov je dala konferenca pobudo za ponovno razrast političnih organizacij na terenu ter za ustanavljanje novih partizanskih jeder v vzhodnih štajerskih predelih. Pokrajinski komite KPS oziroma Pokrajinski odbor OF za Štajersko je v zvezi s tem izdal vrsto letakov — proglasov slovenski javnosti s pozivi k organiziranemu in oboroženemu odporu, za vključevanje v partizane ter k uporabi proti izseljevanju, mobilizaciji v nemško vojsko in vermanšaft.²³

Pokrajinski komite je deloval nekako do oktobra, novembra 1942, ko je po sovražnikovem uničenju obeh partizanskih enot na vzhodnem Štajerskem — Slovenjegoriške in Kozjanske čete — ter po uničevalnih vdorih v organizacije celjskega, rogaškega, ptujskega, kozjanskega, revirskega in litijskega okrožja zgubil s sedeža v Podpeči nad Sv. Vidom na Kozjanskem zvezo s preostanki organizacij, ki so jih bili obnovili ali na novo ustanovili v letu 1942.

Komaj je namreč znova utrjenim organizacijam v celjskem okrožju uspelo dodobra zastaviti delo, se je z zajetjem sekretarja Mirka Gorenjaka v začetku maja začelo razkrivanje in uničevanje večine celic KPS in odborov OF — skupaj najmanj šestdeset ljudi — ter je skoraj vse dotedanje prizadevanje propadlo. Tončka Čečeva in oba člana komiteja, ki so že prej iz Celja organizacijsko delovali tudi na Kozjanskem tja do Rogaške Slatine, Brežic in Dobove, so se rešili in poslej delovali na območju

kozjanskega okrožja. Okrožni komite KPS za Kozjansko je vodila sekretarka Tončka Čečeva od ustanovitve v aprilu 1942 do njenega zajetja konec avgusta 1942; organizacije OF so bile postavljene skoraj v vsaki vasi od Planine do Kozjega, po drugih krajih pa zaupniki in sodelavci. Za opustošeno celjsko okrožje je po majskih množičnih aretacijah v Celju in okolici odgovarjal mariborski okrožni sekretar Tone Grčar-Johan.²⁴

Z nesrečnim koncem krške partizanske skupine in Brežiške čete ter z množičnim izseljevanjem slovenskega prebivalstva iz Posavja v Nemčijo je z letom 1942 sicer prenehalo obstajati tudi brežiško okrožje, vendar so se kasneje pod okriljem kozjanskega okrožja še obdržale in okrepile nekatere organizacije OF, po propadu političnega aktiva kozjanskega okrožja pa so bile bolj ali manj zdesetkane in prepuščene same sebi, medtem ko so nacisti večino sodelavcev v odborih OF in partizanskih podpornikov podobno kot tudi na Kozjanskem postrelili ali odgnali v koncentracijska taborišča. Po vsem tem je bilo na Kozjanskem čutiti v političnem pogledu le še skupino Slovencev, ki jih je bila od spomladi 1942 dalje pošiljala v predele od Brežic do Bizeljskega po Kardeljevih navodilih zagrebška organizacija Osvobodilne fronte.

Nadalje so nacisti po dveh zaporednih nemških vdorih v organizacijo okrožja Rogaška Slatina, posebej še po zajetju sekretarja Lojza Platinovška konec maja 1942, večino članov organizacije KPS in OF razkrili in postrelili že poleti v Celju, s čimer je prenehal delovati tudi okrožni komite KPS Rogaška Slatina.²⁵

Usodni udarec za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja je prizadel politično organizacijo v revirskem in litijskem okrožju konec avgusta in v začetku septembra 1942. Ko so po izdaji štabnega kurirja I. štajerskega bataljona propadle vse kurirske zveze z javkami, ko je v gestapovske roke padel ranjeni sekretar zagorskega okraja Polde Knez-France in ko je bil hudo ranjen Polde Eberl-Jamski kot naslednik konec maja padlega sekretarja OK KPS Litija Lojza Hohkrauta, so se le po naključju rešili drugi vodilni politični delavci kot Lojze Ribič-Tone v hrastniškem okraju, sekretar OK KPS Revirji Fric Keršič-Gal, ranjena partizanska politična delavka Vera Šlander-Lojzka in še drugi. Po nadaljnjih razkritjih in postopnih izdajah je prišlo tako rekoč do popolnega omrtvičenja revirske politične organizacije, streljanja talcev v Celju in Mariboru ter odgornov v koncentracijska taborišča. Pri tem je bil poleg zagorskega okraja še najbolj prizadet vzhodni predel hrastniškega okraja, Rečica pri Laškem, Huda jama, Sv. Jedert in okoliški hribovski zaselki, zaledje Revirske in Savinjske čete, kjer so bili poleti in jeseni 1941 ustanovljeni odbori OF in Narodna zaščita vse dotlej v porastu in je bilo to področje kot zaledje I. štajerskega bataljona v letu 1942 pod močnim partizanskim vplivom tja do omenjene izdaje v začetku septembra 1942. Nacisti so tudi od tam odgnali pod strel ali v taborišča večino odbornikov in sodelavcev OF.²⁶

V Savinjski dolini so julijskim aretacijskim akcijam, potem ko je bil zajet in izdan Franc Gril-Kovač, sledile še večje avgustovske in septembrske, s katerimi je okupator naravnost počistil Savinjsko dolino in okoliške predele aktivistov in odbornikov OF ter partizanskih sodelavcev. V

prvih dneh septembra pa je padel tudi sekretar OK KPS za Savinjsko dolino Jože Letonja-Kmet; njegove posle je prevzel Albin Vipotnik-Strgar.

Končno je bila med najhujšimi soyražnikovimi udarci po štajerski partijski organizaciji v letu 1942 še izguba Toneta Grčarja-Johana, sekretarja mariborskega in celjskega okrožja ter verjetno hkrati pooblaščenca PK KPS za severno Slovenijo, ki je končal v spopadu z gestapom na svoji postojanki pri Rodetovih v Celju 12. novembra 1942, ter revirskega okrožnega sekretarja Frica Keršiča-Gala, ki ga je bila nemška policija proti koncu leta v spopadu blizu zagorske železniške postaje ranjenega zajela ter med mučenjem ubila v trboveljskem zaporu.²⁷

Do prav tako usodnih sprememb je prišlo v prvi polovici avgusta 1942 tudi v ptujskem okrožju, kjer je propadla Slovenjegoriška četa in bil ubit znameniti organizator KPS in OF Jože Lacko. O tem sta prišla obvestit PK KPS na Kozjansko preživela sekretarka OK KPS Ptuj Mima Kovač-Barčka ter član komiteja in organizator partizanske enote Franc Osojnik, ki sta bila marca 1942 tudi med udeleženci konference štajerskih okrožnih sekretarjev pri Rogaški Slatini. Ko so Nemci po poslednjem boju Slovenjegoriške čete zajeli večino sodelavcev v ptujskem okrožju, so od okrog devetdeset aretiranih ustrelili enainštirideset oktobra in novembra 1942 v Mariboru, druge pa so odgnali v koncentracijska taborišča in zapore. Spričo neznosnih razmer v ptujskem okrožju je PK KPS poslal Mimo Kovač-Barčko na politično delo k Tonetu Grčarju v Maribor, Franca Osojnika pa v Ruško četo, od koder se je vračal na ptujsko področje ponovno organizirat gibanje do konca decembra 1942, ko so še njega ubili v Krčevini pri Vurberku.²⁸

Proti koncu svojega delovanja je PK KPS za severno Slovenijo lahko vzdrževal le še zvezo s Tonetom Grčarjem-Johanom. Ker so bile zveze tudi s CK KPS zelo negotove, saj je PK KPS še poleti 1942 zaman poskušal navezati stike z njim, je naročal Tonetu Grčarju, naj še on poskuša to doseči po lastnih kanalih. Tako je Tone Grčar-Johan v prvi polovici novembra 1942, tik pred svojo smrtjo, poslal Centralnemu komiteju po različnih poteh dve enaki poročili PK KPS, k njima pa dodal nekatere podrobnosti, ki pokrajinskemu komiteju še niso bile znane. Iz poročila je razvidno, da je PK KPS za severno Slovenijo zgubil zvezo z vsemi okrožji in partizanskimi enotami zaradi padca večine javk, sovražnikovih uničevalnih vdorov v vseh okrožjih, v zadnjem času pa še zaradi izpovedb zajetih partizanov in drugih sodelavcev.

Po ustrelitvah nekaj sto ljudi, nemški mobilizaciji nadaljnjih letnikov slovenskih mladeničev v nemško vojsko ter načrtnem uničevanju političnih organizacij in partizanskih enot je med preplašenim prebivalstvom tako močno upadla bojna zavzetost, da je nastajala nevarnost, da bo popolnoma uničen ne samo politični in partizanski kader, ampak tudi njuno zaledje na terenu. Ne vedoč, da je II. grupa odredov že prispela na Štajersko — PK KPS je imel z njo zadnji stik, ko je bila še na Gorenjskem — je PK KPS v poročilu ponovno zapisal, da vidi edino rešitev v takojšnjem prihodu II. grupe na Štajersko, kakor so se bili dogovorili z Glavnim poveljstvom spomladi 1942.²⁹

Omenjeno Grčarjevo poročilo je dospelo tudi do štaba II. grupe odredov, ki si je prav prek Grčarjeve zveze končno obetal vzpostaviti stik s PK KPS. Vendar je Tone Grčar-Johan prav tedaj padel.

. . .

Spričo bojnih uspehov I. štajerskega bataljona ter razraščanja političnih organizacij do zadnjih hribovskih zaselkov in industrijskih kolonij je postajalo narodnoosvobodilno gibanje sredi leta 1942 čedalje resnejši nasprotnik nacističnemu okupatorju. Odhajanje prostovoljcev v partizane, ponekod celo iz njegovih lastnih vermašaftskih vrst, partizanske akcije v neposredni bližini strnjeno naseljenih in industrijskih krajev, številne manjše sabotaže na vsakem koraku, uničevanje izdajalcev in izrazitih nemških sodelavcev v samih središčih pa propaganda od ust do ust, z letaki, potrosnimi listki, pasivni odpor proti okupatorjevim ukrepom in še mnoge druge oblike narodnoosvobodilnega boja, vse to se je iz dneva v dan močnejše zajedalo v okupacijski sistem in ga rušilo.

Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl je moral na štabni seji nacističnih vodilnih oblastnikov na Spodnjem Štajerskem 1. julija 1942³⁰ priznati, da »je politično razpoloženje po aprilu 1941 vsekako padlo«. To je utemeljil z naslednjimi besedami: »To pa zato, ker navdušenje samo po sebi nikakor ni neko trajno stanje in so ljudje marxikje imeli pretirano idealno predstavo o rajhu. K temu so, naravno, prispevale na številnih življenjskih področjih tudi omejitve, ki jih je prinesla s seboj vojna. Vendar je vzrok za padec razpoloženja večidel v tem, da smo vsilili ljudem nov način življenja in da so morali opustiti mnoge priljubljene običaje in slabe navade«. V nadaljnjem pa je še razglabljal: »Čeprav je razpoloženje težko številčno ponazoriti, bi morda lahko rekli, da je en odstotek spodnještajerskega prebivalstva pripravljen odločno in preko vsega iti z rajhom do kraja in da je kakih devet odstotkov brezpogojno zanesljivih, vendar ne odločenih, da bi nase prevzeli tudi skrajne posledice. Razmerje na nasprotni strani ne utegne biti drugačno. Morda jih je tudi tam samo en odstotek pripravljen iti z našim nasprotnikom do kraja v vseh okoliščinah, devet odstotkov pa bi se jih ustrašilo zadnje konsekvence. Naša naloga je, da pridobimo široke množice, ki predstavljajo vmesnih 80 odstotkov. Vendar sedaj ne gre več za to, so li pripravljeni vrniti se k nemštvu, temu procesu se ne bodo mogli odtegniti . . .«

Tednik »Štajerski gospodar«, ki je kot edini slovenski list na Štajerskem od maja 1941 izhajal v popačeni slovenščini in naj bi ljudem, ki niso znali nemškega jezika, vcepljal nacistično miselnost, je objavil prvi članek o osvobodilnem gibanju šele 6. junija 1942. To je bil Steindlov članek »Boljševizem pred uničenjem — kdor se druži z Moskvo, je zaveznik smrti!«, s katerim je bila nemška oblast prisiljena tudi javno spregovoriti in priznati organizirano narodnoosvobodilno gibanje na dotlej toliko opevanem »osvobojenem Spodnjem Štajerskem«. Organizacija Štajerske domovinske zveze je v juniju 1942 izvedla v celjskem in trboveljskem okrožju množično zborovalno kampanjo — 52 zborovanj z obvezno udeležbo, na katerih so poskušali na začetku obširne proklamacije o političnem položaju prebivalstva razložiti, da »je bilo v začetku treba izseliti

vse tiste elemente, ki so bili po svoji naravi nemški sovražniki, da bi jim odvzeli vsako možnost političnega vpliva« in da bi na koncu lahko sporočili, zakaj je »policija z vermanšaftom vzela prebivalstvo v zaščito«.31 To »zaščito« so potem izvajali v resnici s pomnoženimi množičnimi streljanji rodoljubov v Celju in Mariboru, z odgoni v koncentracijska in druga taborišča, v prvi vrsti z odgoni svojcev partizanov in ustreljenih talcev, z mučenjem ljudi v številnih in vedno prepolnih zaporih, z zalaganjem svojih bojišč s slovenskimi prisilnimi mobiliziranci in drugimi ukrepi.

K poskusu opisa položaja in razpoloženja z nekaterih vidikov je vsekakor treba dodati še analizo političnega položaja na Štajerskem, povzeto po poročilu Pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo iz srede avgusta 1942.³² Po tem poročilu se je politični položaj na Štajerskem zaostрил tako, kot je to štajersko politično vodstvo predvidevalo že spomladi 1942. Nemška oblast si je prizadevala z vsemi silami, da bi Štajersko popolnoma podredila svojim vojnim potrebam. V svoji agitaciji po časopisih in raznih brošurah je zahtevala od vsakogar, da se jasno opredeli ali popolnoma za Hitlerjev rajh ali za komuniste in da mora to vsakdo s svojim delom in žrtvami pokazati. Pri tem so napovedovali brezobzirno uničenje vseh, ki bi bili v najmanjši zvezi s komunisti in »komunistično« OF. Dejstvo je, da so našli na Štajerskem moči in način, da so to izvajali. Izvedli so pospešeno mobilizacijo v vermanšaft in za vzhodno fronto v vseh okrožjih. Slovence so uporabljali tako za borbo proti partizanom kakor za vzdrževanje notranjega reda, in sicer začeniši s straženjem vasi v zasedah in patroljah pod vodstvom orožnikov ali policistov, pa do prave mobilizacije proti partizanom, predvsem v Revirjih in Savinjski dolini. Medtem ko so v aprilu uporabljali v ta namen v glavnem vermane iz Ptuja, Celja in Maribora, so v zadnjem času vključili v ta sistem vsa okrožja, na drugi strani pa so izvedli mobilizacijo tudi za druga bojišča. Poleg tega vključevanja v svoj vojaški aparat pa so vpoklicali nekaj letnikov ženske in moške mladine tudi na obvezno delo v Nemčijo.

Razpoloženje množic se je obračalo vedno bolj proti Hitlerju, le pri kočarjih v nekaterih predelih so se kazali še vedno močni ostanki hitlerjanskega vpliva, medtem ko je bil proletariat v Revirjih in Savinjski dolini pa tudi v Celju, manj v Mariboru in na Koroškem, na pravi poti. V Revirjih in Savinjski dolini je bila taka tudi velika večina kočarjev, ki so vedno bolj postajali glavna opora na vasi.

Vpoklici v vermanšaft in obvezno delovno službo so vzbujali povsod obup in strah, saj so partizani pobijali vermane, v Nemčiji pa sta bila lakota in bombardiranje; zavedali pa so se, da vodi vse to na vzhodno fronto. Pozivom, da si poiščejo zaščito in da preprečijo prelivanje krvi za koristi krvnikov slovenskega naroda z borbo v partizanih, pa so se odzivali v premajhnem številu, da bi lahko osvobodilno gibanje z lastnimi silami to preprečilo ali v kratkem času zaustavilo. Dejstvo je, da osvobodilno gibanje še ni uspelo v širokih množicah pretrgati razne oblike gnilega sožitja z njihovimi krvniki in vzbuditi v njih potrebo lastne aktivnosti in lastnih žrtev. Celo najboljši aktivisti OF in tudi člani partije, ki so bili v legalnosti osvobodilnemu gibanju na razpolago z vsem, so oklevali do skrajnosti, ko je celo njihova lastna varnost zahtevala, da se

NEKOLIKO PANTJE IZ VARNOSTI!

V svojem zadnjem pozivu "PROGNOZA FAŠISTIČNI BARBARI" nove, poostre neke terorja. V obupna straha pred narajočimi odpora Slovencev, skušajo vse odgovornost za to mero svaliti na komuniste ter narejajo da Slovencev, naj se strogo ločijo od njih, naj jih izdajo in naj stopajo v Wehr. v imenu borbe proti njim. Da bi prikazali osvobodilno borbo Slovencev na spredni, kot nemislivo in blazno početje, se v naprej osvojeno naporom, postopoma vse načine dokazati, da je Sov. zveza "na kraju svoje poti" in da bo sedaj začel Adolf Hitler s svojo zmogovitih "Wehrmacht" s zadnjim udarcem. A da bi naša mladina primila mili na svojo stran v borbi proti sloven. narodu, je s zapeljivimi obljubami v bližjo v Wehr. in Reichsarbeitdienst, prisilna delovna služba, kjer bo delovalo vse "sladkosti nac. soc."

Na te fašistične kliče na pomoč, ki temeljijo na grožnjah in obljubah, daje VODSTVO OP ZA SEV. SLOVENIJO jasen odgovor!

Prvič: Borba, ki se vse bolj razplamteva na spod. ST. proti faš. okupatorjem ni borba komunistov samih, temveč je borba vsacega SLOVENSKEGA NARODA, izdanežev. NA OBLIKU NA RASNE POD OBR. NAČRTO V VARN. OP ZA SEV. SLOV. N. Znan se trudijo porabi zdeliti Slovence na komuniste in nekomuniste. Smotnost Slovencev na Spod. ST. ne obstoja, se krepi z vsakim dnem, s prve rezultate so fašisti se občutili na lastni koži. Tu leži varok, da so fašisti v svojem strahu poostroli svoj teror. Toda oborožena vstaja naroda je že začela, se siri in niso več čas, ko jih bo s belozna metlo počistila iz našega ozemlja.

Drugič: Uspehi junaške Rdeče Armade so poglobili simpatije do valike ST, poglobile vero v zmago in osvoboditev Slovencev. Znan je že vsak dan, da fašisti ne morejo ne prenehati, da je ura slova fašizma in narodne osvoboditve bližje. Čeprav se svetuje stopajo Slovenci spod. ST. z rano ob rami s hrabri brati čerenjake in Dolenjake po blestemem zgledu narodov ST. in narodov Jugoslavije v nastoki na fašizem.

Tretjič: Ogromna izguba fašistov na Vzhodni fronti in naraščajoč odpor preganjanih narodov Evrope je spravil fašiste v polobčujda na morajo več krepiti Slovencev na Spod. ST. s lastnimi silami. Edino to jih je prisililo, da mobilizirajo in oborožujejo v Wehr. slovenske fante kot janičarsko vojsko poženejo v bratomorno borbo proti lastnemu narodu. Toda tudi takakor vsi dosežki povzročijo uničenja Slovencev bo propadel. Slovenska mladina se ne bo borila za intez vase oblasti, katere krvniško lice izražajo vedno novi in novi rdeči plakati. Slovenci so se že naučili razlikovati črno od belega. Orožje naperjeno proti Slovencev se bo obrnilo proti fašistom samim.

Vodstvo OP za Sev. Slovenijo, ki izraza voljo sloven. naroda do osvoboditve, poziva:

SLOVENSKE PANTJE!

Vaša sloven. dolžnost vas kliče, da na fašistične pozive v Wehr. in Reichsarbeitdienst odgovorite s takojšnja odzivom v partizane. Storitite to z jasno zavestjo da vaša služba v Wehr. pomeni podaljšanje suženjstva sloven. naroda. Samo borba v vrstah partizanov približuje dan narodne osvoboditve. Vsako čakanje in omejevanje je pogubno. Odločno in takoj prekinite s prilizmitjem s fašisti! retvorimo naši mobilizacijo v splošno mobilizacijo v partizane!

Slovenski fante, ki ste se dali preslepiti in se ožvali fašistična pozivom, zavedajte se, da vaša vaša dejanja, vank vaš korak, vank vaš strel pomeni strel proti vašim sostranc, bratom! Odprite oči! Pobjite faš. oficirje, ki vas souvažjo na slovensko delovno ljudstvo, katere se bori za svojo svobodo! pridružite se s ožvoljen k partizanom! Storitite to nemudoma, da ne bo prepozno! Drugače vam bo sloven. narod neumiljeno uničil skupno s faš. okupatorji!

SLOVENC!

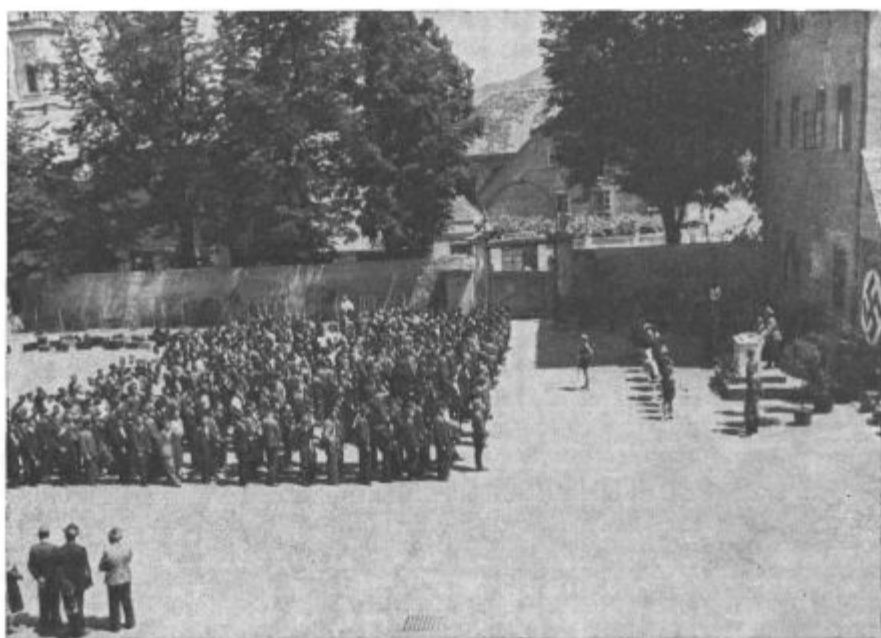
Strnite se odločneje v vrstah OP, branite odločneje interese svojih tovarnar, rudnikov, vasei, v oddelki NKZ, pobjite se bolj brezobzirno izdajalce in petek kolonske! Sabotirajte in uničujte vse, kar služi okupatorjem! Vsi za vojaško službo sposobni v partizane! Zaščitite vase žene in dekleta pred pošiljanjem v Nemčijo! Stopnjajte našo borbo, ker je pravica! Zmaga je naša!

- Živla Sovjet. zveza!
- Živla skupna borba vseh sloven. narodov!
- Živla OP!
- Živli slovenski partizani!
- Živla oborožena vstaja vseh Slovencev proti faš. okupatorjem!

Vodstvo OP sloven. naroda
za Sev. sloven. jv.

0000223

Letak PK KPS oz. štajerskega pokrajinskega vodstva OF, ki poziva Slovence, naj se ne odzovejo prisilni mobilizaciji v oddelke Wehrmannschafu in obvezno nemško delovno službo, ampak naj vstopajo v partizane

Prva skupina slovenskih mladeničev pred odhodom v obvezno delovno službo na dvorišču mestne vojašnice v Celju poleti 1942

umaknejo v ilegalo ali partizane. Ob vseh sovražnikovih vdorih so bili ljudje opozorjeni, naj se umaknejo, toda večina je raje upala, da ne bo aretirana ali da bodo ušli, kot pa da bi se odločili za odhod v partizane. Zato so jih večinoma postrelili, število partizanov pa je le počasi naraščalo. Vzroke za to je štajersko politično vodstvo videlo v slabosti politične agitacije, tako da je še vedno prevladoval vpliv fašistične propagande in s tem dvom v zmago Rdeče armade in osvobodilne stvari. Štajersko politično vodstvo je sicer izdalo vrsto proglaševanj in letakov, od katerih so nekateri imeli precejšen odziv, vendar agitacija v celoti ni dosegla namena. Organizacijska in tehnična šibkost partijskih organizacij ter premajhna partizanska sila so množicam otežkočale, da bi uvidele smisel žrtev, ki jih sprejmejo nase, če vstopijo v partizane. Sledovi slovenske preteklosti na Štajerskem kot v pokrajini, ki je vedno bila najbolj izpostavljena nemškemu pritisku in v zadnjih letih Hitlerjevi socialni demagogiji, so bili posebno težki.

Dejstvo pa je, da se je narodnoosvobodilno gibanje kljub vsem udarcem vendarle krepilo in to ravno v partizanih. Akcije I. štajerskega bataljona so se boljšale, kar je simpatije ljudstva do partizanov še bolj dvigalo, v čemer so Nemci pravilno videli povečano možnost za množično rekrutacijo kot izraz navadnega nezadovoljstva v množicah. Kar jih je še bolj peklo, pa je bilo to, da se partizanska akcija ni več omejevala samo na »Kreis Trifail und Cilli«, kar so dotlej neprestano poudarjali, ampak

da so partizani delovali v mariborskem, ptujskem in brežiškem okrožju, kjer so Nemci mislili, da so najbolj trdni, in da je tudi v teh okrožjih že ponovno tekla nemška kri. To so hoteli zatreti najprej z množičnim streljanjem talcev, v zadnjem času pa so posegli še po novem sredstvu — sistematičnem izseljevanju družin in svojcev partizanov in z grožnjami, da bodo uničili tudi svojce vseh, ki bodo odšli v partizane.

Oklevanje se je torej štajerskim Slovencem maščevalo. Če bi hoteli zaščititi svoja življenja pred vsemi oblikami uničevanja, ki jim jih je ponujal Hitler, bi morali to storiti — kolikor pozneje — v vedno bolj zaostreni situaciji in za ceno vedno večjih žrtev. Začenjala se je utrjevati nevarna miselnost, češ, bolje je, da sem sam mrtev, če grem v vermanšaft ali na fronto, kot pa da pobijejo celo družino, če grem v partizane.

V takem položaju na Štajerskem so moči narodnoosvobodilnega gibanja prepočasi naraščale, da bi mogle biti kos položaju, ki so ga nacisti še zaostrovali, saj so imeli iniciativo. Bolj kot prej pa je bilo razvidno, da so partizanski uspehi na Štajerskem, sicer ne tako veliki kot uspehi dolenjskih partizanov, vzbujali velik politični in moralni odmev med prebivalstvom in da bi prihod odredov, ki so bili namenjeni za Štajersko, ta položaj bistveno spremenil in preprečil, da bi Slovenci na Štajerskem prelivali svojo kri za Nemce doma in na drugih bojiščih.

Sodeč po izjavi šefa civilne uprave na Sp. Štajerskem dr. Uiberreitherja 10. avgusta 1942 na sestanku nemških oblastnikov pri vladnem predsedniku Štajerske pokrajine³³ tudi med Nemci samimi ni bilo enotnih pogledov na dogajanja na okupiranem slovenskem Štajerskem. Med drugim je dejal: »... Že več kot eno leto so na Sp. Štajerskem zaposleni moški in ženske, ki neutrudno kritizirajo, in celo ljudje so, ki se ne boje zatrjevati, da je treba kot neumnost označiti to, kar se je tu spodaj dogajalo. Taka kritika je zgrešena in v nasprotju z disciplino. Skoraj poldrugo leto sem to gledal, sedaj pa se mi zdi potrebno, da temu stanju napravim konec...«. Kakor je razvoj dogodkov pokazal, položaj za nemškega okupatorja v avgustu 1942 tudi po vojaški plati nikakor ni bil ugoden. To je potrjevala izjava predstavnika redarstvene policije majorja Sagerja 24. avgusta 1942 na sestanku nemških voditeljev:³⁴ »V času od zadnjega poročila se je položaj zaostрил. Število napadov je naraslo, izgube pa so, žal, na naši strani večje kot na strani banditov. V boju smo izgubili 11 svojih ljudi, medtem ko smo mi ustrelili v boju le 6 banditov...«

* * *

Ko si je okupator na vso moč prizadeval, da bi zatrl osvobodilno gibanje, se je pri tem posluževal raznih ukrepov. Najbolj kruto je bilo množično pobijanje aretiranih voditeljev in sodelavcev gibanja, ki so ga nacistični zločinci povezali s sistemom talstva. Skupinske usmrtitve političnih jetnikov so razglašali za povračilne oziroma maščevalne ukrepe, izvajali pa so jih običajno takoj po partizanskih akcijah in justifikacijah okupatorskih funkcionarjev ali domačih izdajalcev. Z javnimi razglasi so hoteli ustrahovati zlasti prebivalstvo in ga odvrniti od sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju. Aretirane politične osumljence so po poseb-

nem postopku določili za usmrtitev na predlog tajne državne policije (gestapa) pri komandantu varnostne policije in varnostne službe SS-standardenföhrrerju Ottu Lurkerju, ki je potem o predlogih osebno odločal. Z odločbo o smrtni kazni so jetnika seznanili tik pred usmrtitvijo. Poleg javno razglašanih množičnih usmrtitev so Nemci pobijali ljudi tudi med svojimi akcijami na terenu, včasih pa tudi ujete in ranjene partizane. Trupla v Mariboru in Celju ustreljenih so zvozili s tovornimi avtomobili na pokopališče v Gradec, da so jih sežgali v tamkajšnjem krematoriju ali pa pokopali.

Medtem ko so v letu 1941 v raznih krajih na Štajerskem ustrelili v dvajsetih skupinah po tri do štirideset oseb, skupno 174 talcev, je bilo v prvi polovici leta 1942 ustreljenih v petnajstih skupinah po deset do 62 oseb skupno 324 talcev. Na dvorišču sodnih zaporov v Celju, v »Starem piskru« so nadalje ustrelili 23. junija 62 talcev, 7. julija 37, 22. julija 100, 30. julija 70 in 15. avgusta 95 talcev, potem sta bili še dve streljanji v Mariboru, in sicer 2. oktobra 143 talcev in 4. novembra 97 talcev. V letu 1943 so v Mariboru ustrelili 10. marca 25 talcev, potem so jih začeli voziti iz mariborskih in celjskih zaporov na mesta partizanskih akcij, ki so bila povod za streljanje.⁹⁵

Nadaljnji ostri ukrep za udušitev osvobodilnega gibanja je bilo odstranjevanje do malega vseh družinskih članov, ki so bili živeli v skupnem gospodinjstvu z ustreljenimi talci, v boju z nemško oboroženo silo padlimi partizani, z »ustreljenimi na begu« ter v mnogih primerih z osebami, ki so se pridružile partizanom. Najbližji sorodniki le-teh so predstavljali nevarno žarišče sovražnega razpoloženja nasproti nemškimi oblastem, kajti ob njih se je s sočustvovanjem, simpatijami in moralnim ter materialnim podpiranjem zbiral čedalje večji krog prebivalstva. Čeprav je okupator v divjem morilskem besu nameraval z ubijanjem postopoma odstraniti najizrazitejše sovražnike, hkrati pa tudi ljudstvo zastrašiti oziroma odvrniti od narodnoosvobodilnega gibanja, je vendar po množičnih streljanjih v Mariboru in Celju prihajalo do reakcije večine slovenskega prebivalstva; pa četudi so nacisti poskušali to reakcijo oslabiti še z odgoni najožjijih svojcev v svoja uničevalna taborišča.

S tem so se ukvarjali tajna državna policija, Štajerska domovinska zveza in uradi državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Omenjene svojce so sicer začeli odstranjevati že v začetku leta 1942 prek zbirnega taborišča Rajhenburg, od koder so poleti v zadnjem preselitvenem valu dokončno odstranili še zadnjih tisoč prebivalcev iz Posavja. Ko pa je Himmler izdal že omenjena navodila za izvajanje protipartizanske akcije na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem, so nacisti začeli z bolj organiziranimi represalijami proti družinam ustreljenih talcev in partizanov. Po posamičnih aretacijah svojcev partizanov, ustreljenih talcev in drugače pobitih udeležencev osvobodilnega gibanja, deloma tudi že jetnikov v koncentracijskih taboriščih, in po odgonu nekaj takih družin v nemška taborišča v marcu in aprilu 1942 so nacisti na vsem Štajerskem izvedli prvo množično aretacijsko akcijo med 3. in 6. avgustom 1942.⁹⁶

Da so lahko ob kateremkoli času polovili družinske svojce, je poskrbela nemška administracija s svojim do podrobnosti izpeljanim ustro-

Hiša Marije Senica, Grabenske mame v Podpeči nad Šentvidom pri Planini, sedež PK KPS za severno Slovenijo in ciklostilne tehnike »Dušan« v letu 1942

jem. Tako so se na primer sistematično stekala poročila o tistih, ki so odšli v partizane, talcih in drugače pobitih ter o njihovih sorodnikih prek blokovnih, celičnih in krajevnih skupinskih vodij Štajerske domovinske zveze do okrožnega in zveznega vodje. Vsi ti so na svojih področjih ocenjevali politično zadržanje in predlagali, višji funkcionarji pa tudi odločali o odstranitvi družinskih članov. Prav tako je orožništvo od vodij orožniških postaj do urada komandanta orožništva na Sp. Štajerskem, seveda v povezavi z gestapom, sproti registriralo vse, kar je bilo v zvezi z ustreljenimi talci, padlimi in živimi partizani; za vsakega od njih so vodili tudi seznam ali kartotečni list z obvezno vpisanimi družinskimi člani.

Po dogovoru 30. julija 1942 pri komandantu varnostne policije in varnostne službe SS-standartenführerju Lurkerju v Celju, kamor je bil ta prestavil svoj sedež iz Maribora, ker so bile težave z osvobodilnim gibanjem na jugu slovenskega Štajerskega vedno večje, so za izvedbo največje aretacijske akcije določili majorja zaščitne policije Maiwalda z njegovim I. bataljonom 19. policijskega polka. Ta je nato za akcijo v trboveljskem in celjskem okrožju pooblastil vodjo 2. čete policijskega stotnika Fischerja, njemu pa naj bi priskočile na pomoč enote rezervnih policijskih čet »Wien«, »Salzburg« in »Wiesbaden« ter po dogovoru s celjskim orožniškim glavarstvom pristojne orožniške postaje. Vse priprave so morale biti končane do 3. avgusta.³⁷

Prizadete družine, živeče v stalni bojzani za življenja svojcev, so bile običajno že pripravljene na aretacijo, ker so do neke mere ljudje že spregledali sovražnikovo ravnanje. V mnogih primerih so svoje premoženje, premičnine skrivoma spravljali k bolj oddaljenim sorodnikom in prijate-

ljem, ali pa jih celo odprodajali. Bili pa so tudi primeri, da so nesrečnike celo nemški sodelavci hodili nadlegovat, naj jim odprodajo to ali ono.

Moštvo, ki je sredi noči pričelo z aretacijo, je z redkimi izjemami nastopalo zelo surovo in se ni držalo navodil komandanta varnostne policije, po katerih je bilo »akcijo izvesti s primernim taktom, pri odporu pa z določeno ostrostjo in odločnostjo«. V navodilih je bilo tudi rečeno, naj odgovorni poučijo moštvo, da bodo za plenitev brezobzirno kaznovani ter po potrebi predani esesovskemu oziroma policijskemu sodišču.

Aretiranci so lahko vzeli s seboj denar, osebne dokumente, živilske, oblačilne in tobačne nakaznice, jedilni pribor in posodo, pribor za osebno higieno ter odeje, le v omejenem obsegu pa perilo, obleko in obutev, medtem ko jim niso dovolili jemati s seboj lesenih kovčkov.

Po aretacijah so orožniki zapečatili stanovanje, hiše in druge prostore ter ključke predali na občino, od koder je županski urad sporazumno z uradom državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Sp. Štajerskem, ki je vso lastnino odgnanih zaplenil, poskrbel za morebitne preostale živali, pokvarljiva živila in drugo. Aretirance so odvedli v zbirno taborišče v I. in II. osnovni šoli v Celju in jih s popisnimi polami vred predali tamkajšnjemu taboriščnemu komandantu SS-untersturmführerju Zwicklerju. Taborišče v Celju je stražila 1. četa I. bataljona 19. policijskega polka pod vodstvom policijskega stotnika Schultza.³⁸

Po nekih podatkih so aretirali 184 moških, 356 žensk in 170 otrok, po drugih podatkih pa skupaj 1.260 oseb. Medtem ko so jih od tam po

Svojci ustreljenih talcev po aretacijah v začetku avgusta 1942 v zbirnem taborišču v celjski okoliški šoli. Manjši moški z rokama v žepih (sredi fotografije) je razvpiti SS-Standartenführer Otto Lurker, komandant varnostne policije in varnostne službe na Štajerskem

raznih posredovanjih in iz drugih vzrokov 292 izpustili, so preostale ločili na moške, ženske in otroke. Jetnike v starosti od 18 do 60 let so poslali večidel v koncentracijsko taborišče Auschwitz (verjetno 118 moških in 333 žensk), kjer so jih večinoma na razne načine uničili. Starejše ljudi so poslali s posebnim transportom v taborišče Buch na Bavarskem, otroke pa v zbirno taborišče Frohnleiten pri Gradcu ter od tam v posebne nemške potujočevalne zavode. Otroke, ki so pri rasnem pregledu v Celju dobili zadovoljivo oceno, so iz Frohnleitena poslali v domove nacistične organizacije »Lebensborn«. Od tam so otroke do treh let starosti lahko posvojile nemške družine, ki so bile brez otrok.

Skupina vklejenih političnih jetnikov, večidel s Kozjanskega, ob odgonu iz Celja v Maribor, kjer so skoraj vse postrelili kot talce jeseni 1942

Spričo dobro izvedenih priprav so ob naslednjem streljanju talcev 15. avgusta 1942 v Celju lahko aretirali njihove svojce še isti dan. Postopek pri razbijanju družin je bil isti kot pri prejšnji deportacijski akciji (v Auschwitz je prispelo 21 moških in 61 žensk). V naslednjih akcijah, po streljanju talcev 2. oktobra in 4. novembra 1942 (aretiranih je bilo 259 oseb, izpuščenih 89) ter 10. marca 1943 (aretiranih 160 oseb) v Celju niso več ločevali otrok od staršev, ampak so celotne družine odvedli v Frohnleiten ter od tam nato v razna nemška taborišča. Tako so ravnali tudi vse do julija 1943, ko so aretirali še tiste svojce, ki so ostali po prejšnjih akcijah (okoli 350 oseb). Po tem obdobju so pričeli pošiljati sorodnike partizanov in ustreljenih v kazensko delovno taborišče Strnišče pri Ptuju (Sterntal). V celoti so nacisti na Štajerskem v akcijah proti družinskim članom v omenjenem obdobju neposredno prizadeli okoli 2.500

ljudi, od tega približno 430 otrok. Število prizadetih otrok na Štajerskem in Gorenjskem je bilo okoli 600. Zločinci so v mnogih primerih uničili celotne družine.³⁹

* * *

Čeprav je predvsem narodnoosvobodilna borba preprečila Nemcem, da bi Gorenjsko in Štajersko priključili k nemškemu rajhu, kakor so si to zamišljali že ob zasedbi, so vseeno razširili na ti dve okupirani pokrajini veljavnost večine svojih zakonov. Tako je med drugim izšla odredba o uvedbi vojaške obveznosti na Spodnjem Štajerskem 23. marca 1942, na Gorenjskem pa 7. julija 1942, a so jo tam zaradi že omenjenih obsednih razmer začeli izvajati šele oktobra 1942. Na Štajerskem so potem začeli z vpoklici v nemško vojsko oktobra 1942, na Gorenjskem pa šele spomladi 1943. In predvsem zaradi te okoliščine, seveda ob upoštevanju, da je bilo jeseni in pozimi 1942—1943 narodnoosvobodilno gibanje v vojaškem in še posebno v političnem pogledu na Štajerskem, razen na Pohorju do propada Pohorskega bataljona, gotovo v najtežjem upadu med vso osvobodilno borbo, je lahko nemška mobilizacija prvih rekrutov letnikov 1924 in 1923 ter postopna mobilizacija nadaljnjih letnikov na Štajerskem skoraj v celoti uspela. Na gorenjskem področju je ob ponovni oživitvi gibanja na pomlad 1943 in zapozneli nemški mobilizaciji lahko nasprotno tudi skoraj v celoti uspela partizanska mobilizacija iste generacije v Gorenjski in Kamniško-savinjski odred. Spričo tega je samo Gorenjski odred v pozni pomladi 1943 narasel kar na devet bataljonov in je Glavno poveljstvo ustanovilo za Gorenjsko in zahodno Koroško posebno II. operativno cono.

Ker so bili pogoji za razvoj gibanja nedvomno ugodnejši, se je v začetku leta 1943 območje IV. operativne cone (Štajerske) razširilo na del Gorenjskega — na področje Kamniškega bataljona, kamor se je bil zatekel del razbitih partizanskih enot s Štajerskega in na katerem so nastajali pogoji za spomladansko množično vstajo in prostovoljno mobilizacijo. Tam so ustanovili Kamniško-savinjski odred in poslej se je uveljavilo Moravško kot središče štajerskega narodnoosvobodilnega gibanja, podobno kot so to bile dotlej Dobrovlje v Savinjski dolini.⁴⁰

* * *

Ko se je v letu 1942 bujneje razvijalo narodnoosvobodilno gibanje oziroma partizanstvo na slovenskem Štajerskem, predvsem v nemških okrožjih Celje, Trbovlje in Brežice, so se tudi nemške sile, orožništvo, zaščitna policija, vermanšaft, pa tudi varnostna policija in varnostna služba, ki so v glavnem sodelovale v protipartizanskem boju, deloma številčno krepile, deloma pa je poskušal okupator njih učinkovitost povečati z reorganizacijami ter premeščanjem enih in istih enot na bolj ogrožena področja, medtem ko so ostale garnizije vojske (deželni strelci) bolj ali manj stalne.

Zaradi pomanjkanja moštva je bilo še najmanj sprememb pri orožništvu. Na akcijskem področju I. štajerskega bataljona, Kozjanske čete, oziroma Kozjanskega bataljona v nemških okrožjih Celje, Trbovlje in

Brežice je vsklajevalo orožniško dejavnost orožniško glavarstvo v Celju pod vodstvom orožniškega stotnika Fehleisena. To glavarstvo je 19. julija 1942 okrepilo službo na orožniških postajah v celjskem okrožju s 40 možmi, v brežiškem z 22 in v trboveljskem z 18 možmi.⁴¹ Kakor je trboveljsko orožniško okrožje pod vodstvom orožniškega poročnika Hirschhoferja, zaradi lažjega delovanja razdeljeno še na dva orožniška oddelka s sedežem v Trbovljah in Radečah, s svojimi desetimi orožniškimi postajami, med drugim tudi v Zidanem mostu, Jurkloštru in Radečah, pokrilo hkrati posamezna politična oziroma upravna občinska področja, tako so pod vodstvom orožniškega stotnika Kolmanitscha v celjskem okrožju z orožniškimi oddelki v Mozirju, Šoštanju, Žalcu, Celju in Šmarju pri Jelšah pokrivala območje svojih občin, med drugimi tudi orožniške postaje Laško—Rimske Toplice, Žusem, Slivnica, Podčetrtek, Rogatec, Rogaška Slatina, Sv. Jurij pri Celju in Ponikva, orožniška postaja Štore pa poleg istoimenske občine še občino Teharje.⁴²

Čeprav je bila sprva predvidena demobilizacija vermanšaftskih akcijskih enot po opravljenih nalogah v južnem obmejnem pasu, so zaradi napetega stanja v celjskem in trboveljskem okrožju proti koncu maja 1942 ustanovili še 7. in 8. četo vermanšaftskega bataljona »Süd« in zamenjali moštvo v drugih njegovih četah. Mimo stalnih vermanšaftskih sturmov v vseh večjih krajih, katerih udarne moči kljub nezanesljivosti v protipartizanskem boju vseeno ni bilo podcenjevati, je imel vermanšaftski bataljon »Süd« poleg drugih akcijskih sil z junijem 1942 svoj štab z enim vodom in 1. četo v Sevnici ter 8. četo kot rezervo v Rajhenburgu. V začetku julija je prišlo do preosnove vermanšaftskih enot in so 1. četo prestavili iz Sevnice v Dole pri Litiji, medtem ko je en njen vod ostal v Št. Janžu, novo 5. četo v Radečah so sestavili iz 2. in 3. voda bivše 6. čete, ko so ju junija prestavili iz Prebolda in Teharji, 8. četa se je premestila s svojimi vodi v Zgornjo Savinjsko dolino, pravkar ustanovljeno 9. četo iz Ptuja pa so nastanili v Rajhenburgu. Bataljonski štab se je prestavil iz Sevnice na grad Žovnek pri Braslovčah, njegov štabni vod iz bivše 6. čete pa se je razvil v štabno četo z dvema vodom v Grižah in Rogaški Slatini.⁴³ Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Steindl je spričo političnega položaja na Sp. Štajerskem predvidel, da bo do jeseni 1942 stalno pod orožjem 2.500 vermanov.⁴⁴

Nezadovoljen s sorazmerno slabimi uspehi v protipartizanskem boju na glavnem spodnještajerskem bojišču vzdolž Savinjske doline in spričo predvidene širše zasnovane akcije za »pomiritev« obsežnega celjskega okrožja je okupator 21. avgusta 1942, še med pohodom II. grupe odredov z Gorenjskega na Štajersko, okrepil svoje akcijske sile z II. bataljonom 5. policijskega polka (bivši 322. policijski bataljon) pod poveljstvom majorja zaščitne policije Carstensa ter z vodom protitankovskega topništva z Gorenjskega. Štab II. bataljona 5. policijskega polka se je nastanil v Celju. Njegova 6. četa s sedežem v Celju je prevzela tudi postojanki v Laškem ter Slivnici pri Celju, njen »pomiritveni okraj« pa se je raztezal vzhodno od Celja do hrvaške meje, medtem ko sta 5. in 7. četa pokrivali svoja »pomiritvena okraja« v Sp. Savinjski dolini ter v Šaleški in Zg. Savinjski dolini. Major Carstens je poslej odgovarjal v celotnem celjskem okrožju

za protipartizansko dejavnost vseh policijskih, orožniških in vermanšaftskih sil, zato sta mu bili v tem pogledu podrejeni tudi rezervna policijska četa »Wien« v Zg. Savinjski dolini, okrepljena z vodom pomožnih policistov iz Maribora, in 1. orožniška rezervna motorizirana četa »Alpenland« v Celju, ki sicer ni imela lastnega akcijskega področja in je bila na razpolago za posebne naloge.

Čete II. bataljona 5. policijskega polka so bile dolžne v svojih treh »pomiritvenih okrajih«, kolikor bi bile same kos položaju, delovati do določene meje samostojno in odločati tudi o akcijah orožniških postaj, krajevnega vermanšafta in vermanšaftskih akcijskih sil bataljona »Süd« ter se okoriščati z njihovimi izsledki o partizanskem gibanju. Sovražnik je v boju proti partizanom še naprej obdržal kot najprimernejšo taktiko, povzeto po partizanskem načinu bojevanja, skrivno postavljanje tako imenovanih bojnih straž (Feldwache) prek noči ob znanih ali slutenih partizanskih prehodnih poteh, in sicer tako, da so spuščale partizanske predhodnice mimo in z vsem orožjem udarjale po glavnini. Poleg tega je začel sovražnik avgusta uporabljati v primerih, ko je za gotovo zvedel za partizanski tabor ali za smer partizanov na pohodu, gibčne in z avtomatskim orožjem dobro oborožene »lovske odrede« (Jagdkommando) in »jurišne skupine« (Stosstrupp) iz sestave policijskih ali mešanih enot. Za posebne uspehe v protipartizanskem boju je komandant redarstvene policije »Alpenland« v Mariboru obljubljal moštvo poleg pohvale in odlikovanja še izredni dopust.

Ne glede na dejavnost vermanšaftskih enot bataljona »Süd« v okviru »pomiritvene akcije« v celjskem okrožju in na njihovo podreditev II. bataljonu 5. policijskega polka je bil vodja vermanšaftskega bataljona »Süd« SA-oberführer Glasow poslej podrejen neposredno poveljniku redarstvene policije »Alpenland« v Mariboru, vermanšaftske enote pa so nameravali po končani akciji uporabiti na področju jugozahodno od Celja.⁴⁵

Glede sodelovanja vojaštva, predvsem 321. bataljona deželnih strelcev v Celju, v protipartizanskem boju sta »Stab Süd« na Bledu in poveljstvo redarstvene policije »Alpenland« v Salzburgu načelno odločila, da lahko te enote v jakosti čet mimo lastnih načrtnih zavarovalnih pohodov in vaj brez nadaljnega podporejo manjše policijske in orožniške akcije, privolitev štaba »Süd« pa naj bi bila potrebna za sodelovanje vojske v akcijah večjega obsega kot tudi v posameznih izjemnih primerih za sodelovanje dopolnitvenega oddelka tankovskih lovcev (Panzerjägerersatzabteilung) iz Celja.⁴⁶

Ko so prišle z Gorenjskega okrepiteve za veliko »pomiritveno akcijo« v celjskem okrožju, so premestili 1. četo I. bataljona 19. policijskega polka (bivši 72. rezervni policijski bataljon) iz Celja v Brežice, druge enote tega bataljona, ki mu je bilo sicer določeno akcijsko območje v brežiškem in trboveljskem okrožju, pa so ostale deloma še nadalje v Revirjih in Savinjski dolini. I. bataljonu 19. policijskega polka je poveljeval major zaščitne policije Maiwald, podredili pa so mu rezervno policijsko četo »Salzburg«, 2. rezervno policijsko četo »Wiesbaden«, vod protitankovskega topništva

z Gorenjskega, ki se je namestil v Sevnici, ter v obeh okrožjih nameščene vermanšaftske in volksdeutscherske samozaščitne enote.⁴⁷

Ob nastopu II. grupe odredov je okupator na hitro preosnoval svoje enote na najbolj ogroženih področjih v celjskem, trboveljskem in brežiškem okrožju. V tako imenovanem velikem operacijskem področju A, ki je poslej zajemalo Zg. Savinjsko dolino in večji del Sp. Savinjske doline, so bile SA-oberführerju Glasowu kot komandantu s sedežem v gradu Žovnek pri Braslovčah podrejene vse sile vermanšaftskega bataljona »Süd«. Veliko operacijsko področje B se je razprostiralo vzhodno od področja A vse do nemško-hrvaške meje. Komandant področja B je bil major zaščitne policije Carstens s sedežem v Celju, podrejeni pa so mu bili njegov II. bataljon 5. policijskega polka (bataljonski štab in 6. četa kot akcijska rezerva sta bila v Celju, četni oporišči pa še v Laškem in Slivnici pri Celju, 5. četa je bila v Žalcu in je imela oporišče v Grižah, 7. četa pa v Soštanju), rezervna policijska četa »Wien« in vod pomožnih policistov iz mariborske šole, medtem ko je bila 1. orožniška rezervna motorizirana četa »Alpenland« s sedežem v Celju na razpolago II. bataljonu 5. policijskega polka kot akcijska rezerva.

S tem ko so policijske posadke iz oporišč na področju A takoj po reorganizaciji poslali v njihove četne sestave, so hkrati prestavili vermanšaftske sile s področja B v sestavo vermanšaftskega bataljona »Süd« na področje A. Ker pa se je po eni strani izkazalo, da so v obdobju od 1. do 15. septembra 1942 izvedle partizanske enote samo na področju A 32 večjih, predvsem oskrbovalnih akcij — za razliko od področja B in C, kjer jih je bilo le 14 oziroma 9 — in se je po drugi strani številčna sestava vermanšaftskega bataljona »Süd« občutno zmanjšala zaradi vpoklicev vermanov v aktivno vojaško službo, je bil poveljnik redarstvene policije prisiljen že 16. septembra 1942 prestaviti na področje A še 3. in 10. vermanšaftsko četo. Kolikor bi se pa povečala partizanska dejavnost na bivšem operacijskem sektorju 3. čete ob nemško-italijanski meji, bi posebej ukrepali, na dotedanem sektorju 10. čete na Kozjanskem pa so nameravali v protipartizanski boj poleg policijskih enot in moštva z orožniških postaj pritegniti tudi tamkajšnje krajevne sturme vermanšafta, ki še niso bili vključeni v sestavo bataljona »Süd«.⁴⁸

Komandant tretjega velikega operacijskega področja C v brežiškem in trboveljskem okrožju je bil major zaščitne policije Maiwald s sedežem v Krškem. Njemu so bile podrejene sile njegovega I. bataljona 19. policijskega polka, vod protitankovskega topništva v Krškem, tiste vermanšaftske enote, ki so se tedaj nahajale na področju C, in pa samoobrambne enote (Selbstschutz) nemških naseljencev v izseljeniškem pasu.

Poveljnik redarstvene policije »Alpenland« v Mariboru je že ob prejšnji reorganizaciji nemških oboroženih sil na Sp. Štajerskem z izrednim poveljem 18. avgusta 1942 določil, kakšno taktiko naj enote uporabljajo v protipartizanskem boju, še posebej pa je glede taktike priporočil podrejenim enotam ravnanje po navodilih za protipartizanski boj, ki jih je izdal urad državnega vodje SS Himmlerja, ter tudi poudaril, da bo ta boj šele takrat učinkovit, če se mu bodo znale brez šablon prilagoditi in če bodo imele stalno pred očmi cilj — uničenje partizanov na kakršenkoli

način že. Prav tako so glede sodelovanja vojske — deželnih strelcev — v protipartizanskem boju še naprej veljala določila štaba »Süd« z Bleda in poveljnika redarstvene policije iz Salzburga.

Orožniške postaje na omenjenih treh velikih operacijskih področjih so bile dolžne ob določeni svoji samostojnosti kar najtesneje sodelovati s policijo in vermanšaftom. Pri skupnih akcijah je pripadlo vodstvo vselej po rangi najstarejšemu. Spričo dotedanjih večjih ali manjših trenj med različnimi formacijami so naročali, naj bo v bodoče pač vseeno, kdo bo uničil partizane, le da jih bo kdo. Predvsem pa naj bi vzpostavili tesno in stalno povezavo s komandantom varnostne policije in varnostne službe ter njegovimi izpostavami in pa med samimi operacijskimi področji. Poveljnik redarstvene policije je še ukazal, da moštvo še posebej pred vsako akcijo razložijo pomen Sp. Štajerske in ga vzpodbudijo s Hitlerjevimi ukazom šefu civilne uprave gauleiterju Uiberreitherju »to deželo v najkrajšem času napraviti nemško«. ⁴⁹

Za zavarovanje posameznih krajev pred partizanskimi napadi, ali kakor so nemški oblastniki sami izjavljali, »zaradi zaščite spodnještajerskega prebivalstva pred ljudmi, ki ogrožajo javno varnost in red«, so po odloku šefa civilne uprave na Sp. Štajerskem z dne 9. novembra 1942 ustanovili deželno stražo »Landwache«, ki jo je kmalu nato formiral komandant orožništva pri šefu civilne uprave orožniški polkovnik (oberst) Novotny v sporazumu z zveznim vodjem Štajerske domovinske zveze Steindlom. V deželno stražo so vključevali le krepkejše in »politično nepoporne« moške raznih letnikov, ki so že bili vajeni orožja, posebno take, ki so jih na naborih za nemško vojsko odklonili ali pa razglasili na nesposobne za vojaško službo. Službovanje v deželni straži so imeli za častno in zato neplačano, pač pa so stražarji dobivali živilske nakaznice za težke delavce in pa dve cigareti dnevno. Stražarje so določali v službo vodje orožniških postaj v dogovoru z župani in krajevnimi skupinskimi vodji Štajerske domovinske zveze, imenoval pa jih je okrožni orožniški vodja z naslednjim pozivom: »Na osnovi naredbe o opravljanju pomožne službe z dne 15. X. 1938 ste s tem dodeljeni deželni straži. Če bo potrebno, vas bo orožniška postaja vpoklicala in vas obvestila prek oseb, ki jih bo sama določila. Če se pozivu ne boste odzvali, boste kaznovani po odgovarjajočem zakonu.«

Deželni stražarji so bili kot pripadniki pomožne policije podrejeni vodjem orožniških postaj, orožje pa so jim izročili pred vsakokratnim nastopom službe in so ga po opravljenem delu morali vračati na orožniški postaji. Sprva so predvideli, da bi stražarji za trajanja službe ne bili civilno oblečeni, temveč bi nosili uniformo Štajerske domovinske zveze ali pa policijsko. Za prekrške v službenem času so jih kaznovali po začasnih kazenskih predpisih za policijske enote z dne 19. X. 1940.

Hkrati s formiranjem deželnih straž so Nemci ukinili vse dotedanje samoobrambne formacije na Sp. Štajerskem razen vermanšafta in kočevarske samozaščite (Selbstschutz). Komandant orožništva pri šefu civilne uprave na Sp. Štajerskem je v drugi polovici novembra 1942 ukazal pospešeno mobilizirati in formirati deželne straže. Ker je predvideno moštvo večidel pripadalo vermanšaftu, je zvezni vodja pozval vse ustanove Hei-

matbunda, naj pri formiranju deželnih straž čimbolj pomagajo vodjem orožniških postaj in županom kot predstavnikom krajevne policije.

Številčno moč deželnih straž ob posameznih orožniških postajah so določali po varnostnih razmerah in razsežnosti področja in pa tako, da so lahko kadarkoli izmenjali posamezne stražarje. Da le-teh ne bi motili pri opravljanju poklica, so morali določiti v deželno stražo toliko moških, da je že tretjina skupnega števila zadostovala za enkratno opravljanje službe. V nujnih primerih so lahko vpoklicali tudi vse pripadnike hkrati. Najprej so formirali straže v krajih, kjer so bile orožniške postaje, kolikor pa se je pokazala potreba za ustanavljanje še v drugih krajih, so jih tam ustanovili hkrati z orožniško postajo (prejšnja orožniška izpostava) z najmanj enim aktivnim orožnikom in nekaj pomožnimi policisti. Za časa službe so deželno stražo nastanili v prostorih orožniške postaje ali v kakem ustreznem prostoru blizu postaje oziroma v opuščenih vermašaftskih oporiščih, ki so jih bili z inventarjem vred prevzeli vodje orožniških postaj. Člani vaških straž so bili v službi pod stalnim nadzorstvom orožnikov, da ne bi zlorabili orožja ali pa da jih ne bi akcijske sile, zaščitna policija, vojska ali orožništvo zamenjali za partizane, še posebej ponoči.⁵⁰

Ta nemški poskus, da bi pritegnili prebivalstvo v protipartizanski boj, se ni kaj prida obnesel. To je moral končno 11. junija 1943 priznati tudi sam poveljnik redarstvene policije »Alpenland«.

Z utemeljitvijo, da je dokončna priključitev Sp. Štajerskega k nemškemu rajhu le še vprašanje časa, da so vojaški zakoni na Sp. Štajerskem že stopil v veljavo in je bilo več letnikov tudi že na naborih, je komandant orožništva na Sp. Štajerskem dne 31. oktobra 1942 ukazal ustanoviti policijsko rezervo. Vanjo so vključevali moške letnike 1900 in starejše ter tiste moške ne oziraje se na njihovo starost, ki bi se izjavili, da bodo ostali v redarstveni policiji (pri orožništvu). Vse predvidene so popisali ločeno po letnikih ter za policijsko rezervo ali za pomožno policijo (Hilfspolizei). V glavnem so v pomožno policijo novačili letnike 1900 in mlajše, vse starejše pa v policijsko rezervo. Število v poštev prihajajočih je bilo neomejeno, le da so bili člani Štajerske domovinske zveze. Moške so popisovali na orožniških postajah do 12. novembra 1942 nadvse natančno in dosledno, ker so jih nameravali v kratkem času tudi vpoklicati. Pred vpoklicu so jih zdravstveno pregledali, orožniški okrožni vodje pa so morali urediti zadeve z delovnimi in vojaškimi prijavnimi uradi. Službovanja v policijski rezervi so bili oproščeni le zdravniki, zobozdravniki, veterinarji, lekarnarji, dentisti in moški s podobnimi poklici. V poštev prihajajoče moške so vpoklicali na osnovi odredbe o obveznem službovanju z dne 15. 1. 1938.⁵¹

Nemške enote obmejne straže na meji proti Hrvaški so bile podrejene glavnemu carinskemu uradu za Štajersko s sedežem v Celju. Mejo so razdelili na odseke, ki jih je sestavljalo po nekaj postojank, moštvo ob meji pa so razmestili v nadzorne točke. Ob nemško-hrvaški meji so bile na primer postojanke brežiškega obmejnega odseka v Dobovi, Kapelah, Stari vasi in na Bizeljskem, odsek Kozje je imel postojanke v Bistrici ob Sotli, Polju ob Sotli, Imenem in v Podčertku. V posameznih obmejnih

odsekih je bilo povprečno po okoli 80 mož, ki so bili oboroženi z lahkim pehotnim orožjem.

Da bi preprečili ilegalni mejni promet, so Nemci vzdolž nemško-hrvaške meje začeli decembra 1942 z urejevanjem sto metrov širokega obmejnega pasu. Policija in graničarske enote (obmejna straža) so bile dolžne takoj streljati na vsakogar, ki bi se brez posebnega dovoljenja pristojnega carinskega komisarja pojavil v zaprtem področju.⁵²

Po odloku šefa civilne uprave na Sp. Štajerskem in nalogu poveljnika redarstvene policije »Alpenland« v Mariboru je komandant orožništva pri šefu civilne uprave orožniški oberst Nowotny 25. februarja 1942 ukazal ustanoviti na preselitvenem področju ob Sotli, v brežiškem trikotu in v Posavju tako imenovani Selbstschutz — samozaščito, ki naj bi zajela okrog devetsto kočevskih in besarabskih nemških naseljencev. Zanj so obveljale iste smernice, katere je bil poveljnik redarstvene policije »Alpenland« glede vermanšafta izdal s odlokom 29. avgusta 1941 v podporo redarstveni policiji za primer posebnih potreb. Samozaščita je torej predstavljala pomožno policijsko organizacijo pod vodstvom in nadzorstvom redarstvene policije. Ko so nabore, urjenje, akcije ter službeno nadziranje te vojaške organizacije poverili tedanjemu komandantu 72. rezervnega policijskega bataljona, majorju zaščitne policije Maiwaldu v Krškem, je ta hkrati postal tudi njen voditelj.

Prijavo k samozaščiti so postavljali na prostovoljno osnovo in službovanje v njej je veljalo za častno zadevo. Po vpisu je moštvo zaprisegel pristojni deželni svetnik v Brežicah. Pripadniki za svojo udeležbo niso prejeli kake plače, za njeno delovanje pa je dajal sredstva poveljnik redarstvene policije oziroma šef civilne uprave.

Moštvo je bilo za časa službe uniformirano in je na levem rokavu nosilo trak z napisom »Selbstschutz« ter s pečatom brežiškega deželnega svetnika (landrata). Kolikor niso bili uniformirani, so nosili trak na civilni obleki. Imeli so tudi posebne izkaznice, ki so veljale le v zvezi z osebnimi preselitvenimi izkaznicami s fotografijo.

Moške, ki so jih predvideli kot vodje straže, so v enotedenskem tečaju v Rajhenburgu seznanili z nalogami, uporabo orožja ter dolžnostmi, moštvo pa so zaradi enotnega urjenja po oddelkih po petdeset mož v tri-dnevnih tečajih poučili o nalogah in kompetencah ter preverili, če znajo ravnati z orožjem.

Pripadniki samozaščite so bili oboroženi s karabinkami oziroma puškami tipa M 95 ter s petnajstimi naboji. V ta namen jim je 72. rezervni policijski bataljon dodelil poleg pušk tudi tisoč nabojev iz zalog poveljstva redarstvene policije »Alpenland«, poskrbel pa tudi za pravilno shranjevanje orožja, da ne bi prišlo do morebitne kraje.

Obmejno področje so razdelili na tri odseke. V vsakem od njih so postavili za nadzor samozaščitnih straž po enega oficirja iz 72. bataljona, po potrebi pa so lahko k temu delu pritegnili tudi vodje orožniških postaj, pač v soglasju s komandantom orožništva.

Samoobrambne straže so postavili v vseh večjih krajih na prizadetem področju, in sicer severno od Save po 40 mož v Sv. Petru pod Sv. Gorami in Ločah, po dvajset v Prelaskem, Sedlarjevem, Polju pri Sedlar-

jevem, Polju pri Sv. Petru, Bizeljskem, Stari vasi pri Bizeljskem, Župelevcu, Kapelah, Globokem, Dečnih selih, Brezini, Arnovih selih, Velikem Obrežu, Rigoncih in Dobovi ter deset v Orešju. Podobne samozaščitne straže so postavili tudi južno od Save. Skupno je samozaščita štela 880 mož, od tega severno od Save 410.

Moštvo samozaščite je službovalo v dveh izmenah, njegovo jakost so prilagodili velikosti kraja, položaju in posebnim razmeram. Komandant 72. rezervnega policijskega bataljona ga je ob posebnih primerih lahko še povečal oziroma dopolnjeval. Straža je trajala običajno od osmih zvečer do sedmih zjutraj. Vodja straže je razpošiljal redne in izredne patrolje v jakosti dveh do treh mož na območje svojega kraja in v bližnji okoliš, tudi po poteh in cestah do meje v razdaljo do največ dveh kilometrov. Straže in patrolje so predvsem ščitile svoje kraje pred napadi in plenjenjem živine, krme in živeža. Nočne živinske in druge transporte so morali ustavljati ter preverjati, če so izkazi o transportih potrjeni s strani Nemške naselitvene družbe (DAG), sicer pa so morali prevoznike aretirati, transport zavarovati in predati najbližji orožniški postaji. Če bi se pojavile druge sumljive osebe, na primer partizani, naj bi jih prijeli in odvedli na najbližjo orožniško postajo ter o tem takoj obvestili najbližjo enoto 72. rezervnega policijskega bataljona.⁵³

* * *

V zvezi s splošno reorganizacijo partijske organizacije v Sloveniji se je CK KPS, sodeč po navodilih člana politbiroja CK KPJ Edvarda Kardelja iz srede oktobra 1942, z vso resnostjo in odgovornostjo lotil zavarovanja in krepitev organizacije še posebej na tako zelo ogroženem Štajerskem. Tamkajšnji pokrajinski komite KPS, začasno skrčen na pokrajinski sekretariat KPS, naj bi si podobno kot na Gorenjskem po novem ustvaril osnovo in izhodišče za obnavljanje organizacije v partizanskih enotah, se pravi, naj bi se štajersko partijsko vodstvo zadrževalo pri štabu II. grupe odredov. Ta naj bi vodilnim političnim funkcionarjem tudi zagotavljal varno gibanje po podrejenih enotah in terenu s pomočjo partizanskih patrolj. Da bi očuvali kader in se za vsako ceno obdržali, je bila njihova prva dolžnost delovati skrajno previdno. Njihovo delo naj bi potekalo previdneje in hkrati temeljiteje, z utrjevanjem slehernega koraka in prilagojeno razmeram, da ne bi s prehitvevanjem objektivnih možnosti razkrili in uničili dosežkov svojih prizadevanj. V pokrajinski sekretariat naj bi pritegnili tudi kakega domačina, ki bi se lahko razvil v resnega funkcionarja. Vpregli naj bi ga v delo, mu pomagali, ga učili in nadzirali.

Pokrajinski sekretariat KPS naj bi si za poverjenike v okrožjih postavil prekaljene politične delavce-domačine, kolikor ne bi bilo moči vzpostaviti celotnih okrožnih oziroma rajonskih komitejev. Z vso zavzetostjo naj bi delali v tem smislu, da bi ustvarili na vsem terenu vsaj najosnovnejše zarodke partijske organizacije, pa čeprav bi bili njeni člani v začetku še bolj pasivni. V glavnem je šlo za to, da bi si pripravili pogoje za nadaljnje utrjevanje teh organizacij pa tudi zagotovili njihov razvoj, pač v skladu z razvojem splošnega položaja. Tako organizacijsko ogrodje

naj bi vzpostavili v čim krajšem času tudi zato, da ne bi mogoče brez njega postali igrača protirevolucionarnih sil, ki bi kaj hitro našle svoje lastne zaupnike v slehernem kraju. Vsekakor je bil osnovni vzrok za ogromne težave partizanskega gibanja v tistem obdobju prav v tem, da na terenu ni bilo dovolj močne partijske organizacije, in ob njej organizacije OF, ki bi zmogla zagotoviti partizanskim enotam trdno pomoč med ljudstvom.

Nadalje naj bi na teren poslali nekaj kadra kar iz partizanskih enot, hkrati pa naj bi grupni štab tudi vojsko tako razporedil, da bi bil na vsakem terenu vsaj kak manjši oddelek. Ta bi potem poskrbel za zaščito nižjega partijskega kadra, terenskih političnih delavcev, ki bi iz osnovnih oporišč v enotah stalno odhajali na terensko delo.

Partijski delavci naj bi posvečali posebno pozornost tudi političnemu delu v samih partizanskih enotah. Hodili naj bi od čete do čete in opravljali splošno politično delo, na primer agitacijo in propagando ter notranje partijske zadeve, vse to v smislu utrjevanja organizacije in kadra v enotah. Zlasti naj bi pri komandnem in politkomisarskem kadru dvigali avtoriteto KP, s čimer bi hkrati preprečili razvoj »vojvodstva«, ki se je že bilo pojavljalo ponekod v »Ljubljanski pokrajini«.

Osnovna dolžnost partijskih delavcev na terenu je po številnih razkritjih in aretacijah slej ko prej ostala ponovno vzpostavljanje mreže zaupnikov OF, okrog katerih naj bi se postopno zbirali terenski odbori, kolikor bi oslabeledo gibanje zopet prehajalo vse bolj v širino.⁵⁴

Podobno kot je Boris Kidrič ohranil dotedanje funkcije v CK KPS in IO OF, poleg tega pa postal še politkomisar v Glavnem poveljstvu, je tudi na Gorenjskem še nadalje ostal sekretar Pokrajinskega sekretariata KPS Lojze Kebe-Štefan, ki je bil hkrati tudi politkomisar v štabu I. grupe odredov. Štab II. grupe odredov po prihodu na Štajersko septembra 1942 zaradi propadlih kurirskih zvez, izdaj in razkritij na terenu in še drugih težavnih okoliščin kljub vsestranskemu prizadevanju nikakor ni mogel navezati stikov s Pokrajinskim komitejem oziroma sekretariatom KPS za severno Slovenijo, pa čeprav bi mu bilo to v septembru in oktobru skorajda uspelo po posebnih zvezah prek mariborskega okrožnega sekretarja Toneta Grčarja-Johana, prek pokrajinske politične delavke Vere Šlandrove-Lojzke ter članice OK KPS za Savinjsko dolino Julke Cilenšek-Betke. Po drugi strani je bil tudi PK KPS s sedežem na Kozjanskem iz podobnih razlogov osamljen, tako da niti ni mogel biti obveščen o prihodu II. grupe na Štajersko. Spričo tega je najvišji vojaški organ na Štajerskem — štab II. grupe odredov oziroma njegov politkomisar Dušan Kveder-Tomaž po sili razmer začasno prevzel še vodstvo pokrajinske politične organizacije KPS in OF.

S sedeža na Dobrovljah v Savinjski dolini je pokrajinsko partijsko vodstvo že v drugi polovici septembra, takoj po reorganizaciji vojaških enot II. grupe odredov v Pohorski odred s Pohorskim bataljonom, Savinjski odred s Savinjskim (Revirskim) in Moravskim bataljonom ter Kozjanski odred s Kozjanskim bataljonom, začelo s preosnovo in utrjevanjem najbližjih okrožij — savinjskega s sekretarjem Albinom Vipotnikom-Strgarjem, revirskega s sekretarjem Fricem Keršičem-Galom in litijskega s

sekretarjem Poldetom Eberlom-Jamskim. V oktobru, ko se je štajersko narodnoosvobodilno gibanje okrepilo s kadrom, ki ga je bil poslal CK KPS z Dolenjskega, je dr. Dušan Kraigher-Jug, sicer imenovan za pomočnika politkomisarja v štabu II. grupe odredov, hkrati začasno prevzel dolžnosti sekretarja PK KPS, katerega član je bil tudi Dušan Kveder-Tomaž kot politkomisar II. grupe, medtem ko so v smislu Kardeljevih navodil napotili kot organizatorja ing. Pavla Žaucerja-Matjaža na Koroško in Ivana Nemca-Vojka v severovzhodne predele Štajerskega, na partijsko delo v vojaške enote pa Vero Šlandrovo-Lojzko, ki je slej ko prej odgovarjala v pokrajinskem merilu za organizacijo SKOJ, nasploh za delo med mladino in ženskami.

Toda tudi začasni pokrajinski sekretariat se je moral sredi dobro zastavljenega dela po hudem sovražnikovem udarcu 7. novembra 1942 na Dobrovljah, ko je bil razbit Savinjski bataljon, umakniti s partizansko vojsko vred na Moravško, od koder pa v zimskem obdobju 1942/1943 nikakor ni mogel v dovoljni meri vplivati na politično dogajanje na Štajerskem, zlasti ne na vzhodnem Štajerskem in še posebej ne na Kozjanskem.⁵⁵

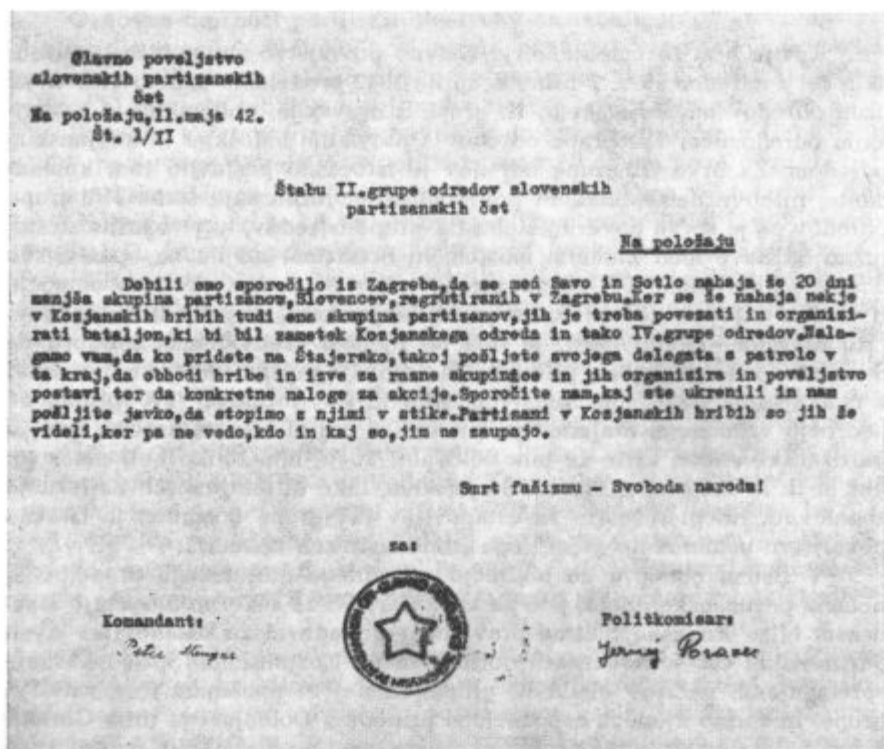
* * *

Kot je bilo že omenjeno, je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet z naredbo števil. 2 z dne 4. aprila 1942 predvidelo ustanovitev dveh grup odredov na Štajerskem: II. grupe z dravskim, pohorskim in savinjskim odredom ter IV. grupe odredov s ptujskim, haloškim in kozjanskim odredom. Za prve tri grupe odredov je istočasno postavilo tudi komandante, njihove namestnike in politkomisarje, formiranje štaba IV. grupe odredov pa je sprva poverilo štabu III. grupe odredov, ki je z južne strani, južno od Save med Zidanim mostom in Brežicami mejila na operacijsko območje predvidene IV. grupe odredov. Ker pa so kot akcijsko območje II. grupe odredov doičili ozemlje na Štajerskem, na vzhodu omejeno s črto Maribor—Zidani most, je bila po njenem predvidenem prodoru na Štajersko ona kot najbolj primerna in najbližja dolžna, seveda v povezavi s tamkajšnjim političnim vodstvom KPS in OF, formirati IV. grupo na področju vzhodnega Štajerskega, pri čemer naj bi bile za osnovo manjše partizanske enote, ki bi že tam delovale. To je bilo toliko bolj umestno, ker bi II. in IV. grupa, obe na Štajerskem, tako in tako morali najtesneje sodelovati. Ko bi razmere za ustanovitev IV. grupe dozorele, je Glavno poveljstvo nameravalo glede tega izdati ustrezna navodila.

V tistem obdobju na področju vzhodnega Štajerskega ni delovala nobena partizanska enota, pač pa si je PK KPS za severno Slovenijo s sedežem blizu Rogaške Slatine prav tedaj prizadeval za ustanovitev dveh partizanskih čet v Slovenskih goricah in na Kozjanskem. Spričo kasneje spremenjenih načrtov glede II. grupe, ki naj bi pomagala formirati IV. grupo, in spričo njenega zapoznelega prihoda z Dolenjskega prek Gorenjskega na Štajersko ter še drugih okoliščin, vsaj po dosedanjih ugotovitvah Glavno poveljstvo ni izdalo kakih posebnih navodil glede ustanavljanja IV. grupe odredov, pa čeprav je bila po vseh znakih sodeč ta zamisel vseskozi na dnevnem redu.

V poročilih Vrhovnemu štabu narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije 1. maja 1942 je Glavno poveljstvo glede IV. grupe poročalo, da zaradi razkropljenih in maloštevilnih četic, ki so bile potrebne za izvajanje diverzantskih akcij ter terenske mobilizacije, še ni bila formirana, ampak da bodo to storili. Pod četicami sta bili za gotovo mišljeni razvijajoči se Slovenjegoriška in Kozjanska četa. V navodilih Glavnega poveljstva štabu II. grupe odredov 8. maja 1942 je bilo tudi že govora o obstoju čete 25 partizanov na območju predvidenega Kozjanskega bataljona.⁵⁶

Dne 11. maja 1942 je Glavno poveljstvo opozorilo štab II. grupe odredov na obvestilo iz Zagreba, da je na področju med Savo in Sotlo že dvajset dni manjša skupina slovenskih ilegalcev, ki so tja prispeli iz Zagreba. Ker je tudi že vedelo o partizanski skupini — zametku Kozjanske čete iz sestave I. štajerskega bataljona, o tem ga je obvestil tudi sekretar PK KPS Sergej Kraigher-Andrej, je zavezalo štab II. grupě odredov, naj takoj po prihodu na Štajersko pošlje na Kozjansko svojega delegata s patroljo, da bi obhodil teren, poizvedel za skupine in jih povezal ter orga-

Navodilo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet štabu II. grupe odredov 11. maja 1942 za ustanovitev Kozjanskega bataljona, zatem Kozjanskega odreda ter IV. grupe odredov

niziral v bataljon, ki bi bil zametek Kozjanskega odreda in hkrati s tem tudi IV. grupe odredov. Hkrati je Glavno poveljstvo naročalo, naj mu posreduje javko, da bi se s kozjanskimi partizani lahko neposredno povežalo.⁵⁷

Kljub prizadevanju osrednjega slovenskega političnega in vojaškega vodstva ter štajerskega pokrajinskega vodstva, okrožnih funkcionarjev in posameznikov, pa naj so še tako kljubovali okupatorjevemu pritisku, nikakor niso mogli uresničiti zamisli o upostavitvi IV. grupe odredov na vzhodnem Štajerskem.

V nekaj predelih, na primer v Prekmurju pod madžarsko okupacijo ali pa v Halozah v letu 1942 sploh ni bilo mogoče ponovno poživiti narodnoosvobodilno gibanje, skoraj istočasno so se podrli vsi začetni uspehi še v Slovenskih goricah tako s propadom tamkajšnje partizanske enote v trenutku, ko je bila na tem, da okrepi svojo dejavnost in jo razširi še na Haloze, kakor tudi z istočasnim propadom političnega aktiva ptujskega okrožja sredi njegovega uspešnega in čedalje bolj množičnega delovanja.

V bolj južnih predelih vzhodnega Štajerskega se je osvobodilno gibanje, kljub hudemu sovražnikovemu udarcu po okrožju Rogaška Slatina, spričo katerega je to okrožje moralo celo prenehati obstajati, vendarle nadaljevalo in širilo ter krepilo v kozjanskem okrožju vse do propada Kozjanske čete in kozjanskega političnega aktiva konec avgusta. Pa še zatem, ko je tudi štab II. grupe odredov poslal tja Kozjanski bataljon, Glavno poveljstvo s Kočevskega pa prek Hrvaškega še posebno partizansko četo in tudi politična organizacija iz Zagreba nekaj političnih aktivistov — Slovencev, se gibanje ni moglo v dovoljni meri utrditi, da bi iz njega le zrasla zasnova IV. grupe odredov. Prvi odred na vsem vzhodnem štajerskem področju so lahko ustanovili šele po prihodu XIV. divizije na Štajersko leta 1944.

Prekmurje⁵⁸

Četudi je Prekmurje na skrajnem severovzhodnem predelu Slovenije kmalu po prvotni nemški okupaciji pripadlo Madžarski in v obravnavanem obdobju leta 1942, pač zaradi skrajno neugodnih razmer — razmejitev med Nemčijo in Madžarsko po Muri, skorajda popolno uničenje organiziranega osvobodilnega gibanja v letu 1941 — ni bilo v kaki tesnejši povezavi z gibanjem na vzhodnem Štajerskem, ga je pisec le predstavil oziroma vključil v razpravo ne le zaradi celovitejšega pregleda, ampak tudi zaradi boljšega razumevanja dogajanj v sosednjih Slovenskih goricah ter v pojasnilo, zakaj je predel Prekmurja že od začetka akcije za ustanovitve IV. grupe odredov na vzhodnem Štajerskem izpadel iz načrtov.

Za razliko od nemškega okupatorja so Madžari s svojim svetoahlin-skim ravnanjem poskušali pritegniti v prvi vrsti slovensko inteligenco s tem, da so jo puščali na odgovornih položajih ali pa celo vabili v službe, kakor so z obljubami in dajanjem štipendij vabili k sodelovanju tudi študente. Deželo so nameravali pomadžariti s pasiviziranjem slovenske inteligence. Takšno početje je bilo toliko bolj nevarno, ker v Prekmurju pra-

vega in zavednega delavstva skorajda ni bilo. Medtem ko se okupacijska oblast za delavce ni kaj prida brigala, je glede kmetov ubrala posebno pot. Z razveljavitvijo jugoslovanske agrarne reforme so zemljo vrnila prejšnjim lastnikom, pa čeprav ne dosledno, nekaj pa so je pustili kmetom v zakupu.

Nemško nacistično propagando, ki se je bila pred vojno med ljudstvom kar precej zasidrala — kmetje so se je navzeli predvsem na sezonskih delih v Nemčiji —, je po umiku Nemcev in madžarski okupaciji zavrla nova državna meja, pa še to, da Madžari prekmurskega prebivalstva, z izjemo komunistov, spocetka nasploh niso preganjali, kot so to počenjali nemški nacisti na Štajerskem. Po drugi strani so se za madžarizacijo slovenskega prebivalstva posluževali razvpitega »Madžarskega izobraževalnega društva« (VMKE), ki je zastopalo stališče, da so Prekmurci »vendsko govoreči Vogri«.

Spričo pretrganih zvez s Štajerskim so se člani KPS v Prekmurju po začetni zmedbi že v maju poskušali znajti v novem položaju samostojno. Po konferenci slovenskih vodilnih komunistov v Ljubljani v začetku junija 1941, ki se je je iz Prekmurja udeležil študent medicine Mirko Bagar, pa se je v Prekmurju začejnalo obdobje, v katerem so položili temelje organiziranemu narodnoosvobodilnemu gibanju in je postajala jasna tudi vloga OF in s tem načelo oboroženega upora proti okupatorju. Okrog Mestnega komiteja KPS Murska Sobota, ki so ga sestavljali sekretar dr. Štefan Kovač-Marko in člani Miško Kranjec, Anton Špolarič, Evgen Karđoš in Štefan Kuhar-Bojan, so se začeli zbirati napredni Prekmurci, ki so se zavedali idej o osvoboditvi in socialnih sprememb. Ko so se po politični diferenciaciji katoliški akademiki pa tudi nekaj članov Kluba prekmurskih akademikov, izmikajoč se sodelovanju v narodnoosvobodilnem gibanju, umaknili v Ljubljano ali na Madžarsko, je še vedno ostalo precej ljudi, predvsem mladine, da so šli s KPS na čelu v osvobodilni boj.

Po vzpostavitvi zvez s PK KPS za severno Slovenijo oziroma z njegovim sekretarjem Slavkom Šlandrom-Alešem, prek njega pa še z gibanjem v sosednjih Slovenskih goricah ter v Medžimurju, so začenjali s širše zastavljenim delom. Dotlej v narodnoosvobodilnem gibanju aktivni člani KPS in nekateri drugi iz predvojnega obdobja levičarsko usmerjeni ljudje so se kaj kmalu lahko v odporiški organizaciji oprli na mrežo zaupnikov in prek njih tudi začeli ustanavljati Osvobodilno fronto. Čeprav je bilo po 22. juniju 1941 čedalje bolj čutiti njihovo aktivnost, se madžarski okupator v začetku nekako ni znašel.

Člani KPS v Prekmurju so kot organizatorji vstaje že zgodaj začeli misliti na oborožene akcije, na požiganje žita na poljih in v skladiščih, uničevanje izdajalcev, zastrupljanje živine, zažige petrolejskih vrelcev in pa na ustnovitev vojaške enote, ki naj bi prerasla v bataljon, ne glede na to, da tam ni ne hribovja ne večjih gozdov. Četa bi do jeseni delovala v Prekmurju, čez zimo pa bi se umaknila na Pohorje. Za vojaškega poveljnika so postavili sekretarja MK KPS in vodjo vojnorevolucionarnega komiteja Štefana Kovača-Marka, za samo organiziranje enot pa naj bi poskrbel Miško Kranjec. V tem smislu so tudi že pričenjali z delom na terenu ter zbiranjem orožja in razstreliva.

Četudi načrtov za sabotažne akcije niso v celoti uresničili, pa je nekaj akcij le vzburilo Prekmurje in Medžimurje. Ustanovili so ilegalno tehniko ter razmnoževali in širili šapirografirane letake, tudi za potrebe Medžimurja oziroma Mestnega komiteja KP Hrvatske za Čakovec. Potrosne akcije so izvajali že v drugi polovici junija, tem so se julija pridružile še napisne akcije, odstranjevanje madžarskih krajevnih oznak, zlasti 27. julija, ter uničevanje telefonske napeljave.

V tem obdobju so vzpostavili tudi tesnejšo zvezo s PK KPS za severno Slovenijo, in sicer prek Blaža Röcka-Silva, ko je sam prispel v Prekmurje. Mestni komite KPS Murska Sobota se je v drugi polovici julija preosnoval v Okrožni komite KPS za Prekmurje. Vanj so pritegnili še Martina Žalika in Štefana Horvata. Okrožje je obstajalo le dva meseca in ni bilo razdeljeno na okraje ali rajone.

Do prvega razkritja prekmurske ilegalne organizacije je prišlo v začetku julija in sicer posredno kot posledica sovražnikovega vdora v predelu Čakovca. Ko so Madžari hoteli zajeti Štefana Kovača, jim je pravčasno pobegnil v ilegalo, tako tudi Miško Kranjec, medtem ko sta bila Evgen Kardoš in Štefan Kuhar-Bojan v ilegali že od junija. Ilegalec Štefan Kovač je nadaljeval z delom v osvobodilnem gibanju v Prekmurju, Slovenskih goricah in Medžimurju v glavnem prek zaupniških skupin, ki so bile sicer maloštevilne, bilo pa jih je okrog deset in so se opirale na zavednejši del kmetov in študentov predvsem iz krogov predvojne Zveze društev kmečkih fantov in deklet. Ilegalna organizacija je imela skoraj v vsaki vasi človeka, na katerega se je lahko oprla.

Zaradi izdaje v Medžimurju so 22. julija aretirali v Prekmurju Mirka Bagarja, Gustija Lutarja in Alija Kardoša, 26. julija Vlaja, Viktorja Banka in Antona Šadla, 28. julija in še v avgustu pa so sledile nadaljnje aretacije. Madžari so v teh racijah poleg drugih zaprli tudi vse tiste, ki so bili v bivši Jugoslaviji zaznamovani kot levičarji, skoraj gotovo po seznamu, ki so ga bili dobili pri zadnjem jugoslovanskem murskosoboškem okrajnem načelniku dr. Francu Bratini. Aretacije so izvajali zelo grobo in ljudi po zaporih zverinskega pretepali. V kratkem času so polovili večino najaktivnejših sodelavcev v osvobodilnem gibanju.

Na sestanku v Moravcih v Slovenskih goricah 29. julija 1941, ki ga je vodil sekretar PK KPS Slavko Šlander-Aleš in so se ga udeležili Štefan Kovač, Vinko Megla, Štefan Kuhar-Bojan, ing. Jože Hedžet ter Dana Ročnik, so se po obravnavi položaja dogovorili za organiziranje odbora OF, zbiranje orožja, sanitetnega materiala in za sabotažne akcije. Na tem sestanku so ustanovili tudi ljutomersko-radgonski okrožni komite KPS, s tem pa odpravili tudi nekatere nejasnosti glede vodstva OF v Slovenskih goricah. Na priporočilo PK KPS je Štefan Kuhar-Bojan postal sekretar radgonskega rajonskega komiteja KPS in zatem v začetku septembra sekretar OK KPS Ljutomer-Radgona, medtem ko je Jože Kerencič postal okrožni sekretar OF. Iz Slovenskih goric je prešel v Prekmurje kot Kovačev sodelavec Vinko Megla iz Sv. Tomaža, ki je bil v ilegali od srede avgusta. Mima Kovač-Barčka, ki se je pred zasledovanjem v drugi polovici julija umaknila v Slovenske gorice, je rodila v ptujski bolnišnici, zatem pa odšla v Maribor, od koder jo je mož Štefan Kovač odvedel v

Medžimurje. Antona Špolariča so Nemci ujeli ob prehodu madžarsko-nemške meje in ga 27. decembra 1941 ustrelili kot talca v Mariboru.

Kmalu po sestanku v Moravcih, v začetku avgusta so sledile nadaljnje sabotažne akcije tako v Slovenskih goricah kot v Prekmurju in Medžimurju. Uničevali so telefonske vode, odstranjevali madžarske napisne table, požigali žetvene zaloge in skladišča. Štefan Kovač in Vinko Megla sta avgusta obiskala Medžimurje ter nudila pomoč še tamkajšnjemu osvobodilnemu gibanju.

Konec avgusta so v gozdiču med Trnjem in Odranci na zborovanju 20 do 30 aktivistov OF sklepali o nadaljevanju sabotažnih akcij ter o prehodu k oboroženim akcijam večjega obsega. Tedaj so ustanovili tudi Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Prekmurje, ki so ga sestavljali Štefan Kovač, Miško Kranjec, Evgen Kardoš, Vinko Megla, Martin Žalik in Štefan Horvat. Sledile so v še večjem obsegu propagandne akcije z letaki, požigi, rezanje žic ter odstranjevanje madžarskih napisov, hkrati pa so se tudi madžarske oblasti družno z nemškim gestapom začele pripravljeni na vnovične aretacije.

Dne 26. oziroma 27. septembra je orožništvo obkolilo več vasi in aretiralo približno šestdeset ljudi. Četudi so v aretacijah do začetka oktobra prijeli večino aktivistov in nekaj somišljenikov, osvobodilno gibanje ni zastalo, ampak na novo organizirano nadaljevalo s svojim delovanjem.

Aretacija Evgena Kardoša 10. oktobra je imela za gibanje v Prekmurju usodne posledice. Na nesrečo so pri njem odkrili zapiske o sodelavcih, da pa bi si rešil življenje, je pred sovražnikom klonil. Ker je vedel za javko v gozdiču pri Gančanih blizu Beltincev, kjer so se člani Okrožnega komiteja KPS sestajali vsako drugo soboto, so potem Madžari 18. oktobra obkolili tisti predel ter z izdanim razpoznavnim znakom zvabili v past in v spopadu ubili sekretarja OK KPS Štefana Kovača-Marka. Vinko Megla, ki je bil tik za njim, se je v temi rešil, prav tako pa tudi Miško Kranjec, Martin Žalik in Štefan Horvat, ko so, prihajajoč na sestanek, zaslišali streljanje.

Po končanem zaslišanju zapornikov 25. oktobra je na obravnavah 27. in 30. oktobra izredno naglo vojaško sodišče v Soboti obsodilo Evgena Kardoša, Štefana Cvetka in Kolomana Cigüta na smrt na vešalih — Cigüta so takoj zatem pomilostili na dosmrtno ječo — štiri pa so obsodili na večletni zapor. Smrtno kazen so izvršili 31. oktobra na dvorišču soboškega gradu. Dne 1. novembra so vse prekmurske jetnike odgnali vklenjene v budimpeštanske zapore in od tam čez nekaj dni v Vac, kjer jih je 4. in 5. decembra vojaško sodišče obsodilo na več let ječe; odgnali so jih na prisilno delo na vzhodno fronto v Rusiji, kjer so jih skoraj v celoti uničili.

Dne 1. novembra 1941 je ing. Rado Iršič-Grega na sestanku slovenjehorskih in prekmurskih partijskih aktivistov na Kerenčičevem domu v Jastrebcih pri Kogju, ki so se ga udeležili Štefan Kuhar-Bojan za ljutomersko področje, Slavka Zemljic za ptujsko, ing. Leopold Berce za Medžimurje, Vinko Megla in Mima Kovač za Prekmurje ter Milena Bokša, v imenu PK KPS za severno Slovenijo, postavil nov Okrožni komite KPS za Prekmurje s sekretarko Mimo Kovač-Barčko in članom Vinkom Meglo,

Povezala naj bi preostanke organizacije ter nadaljevala z narodnoosvobodilnim gibanjem v Prekmurju in Medžimurju.

Ker pa so tedaj Madžari še kar naprej preiskovali in aretirali ter so bile zveze z aktivisti in sodelavci na terenu večidel prekinjene, sta se Mima Kovač in Vinko Megla po začasnem odhodu v Medžimurje vrnila v Slovenske gorice. Ker tudi s PK KPS za severno Slovenijo ni bilo nobene zveze več, se je Mima Kovač odpeljala v Zagorje ob Savi ter se tam prek svoje sestre povezala s Tončko Čečevo in Vero Šlandrovo, s CK KPS v Ljubljani pa so ji odobrili začasno zadrževanje v Revirjih. Vinko Megla se je iz Slovenskih goric še vračal v Prekmurje, dokler ga niso 26. januarja 1942 izdanega pri Sv. Tomažu v Slovenskih goricah v spopadu ubili. Štefana Kuharja-Bojana in Jožeta Kerenčiča so Nemci po izdaji zajeli ter ju 15. novembra oziroma 27. decembra 1941 ustrelili kot talce v Mariboru.

Z nadaljnjim, tretjim procesom proti približno devetdesetim sodelavcem narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju in Medžimurju med 16. in 27. majem 1942 v Pečuhu so madžarske oblasti skoraj v celoti zavrle osvobodilno gibanje. Rešil se je le majhen del aktivistov s pobegom na Hrvaško, v »Ljubljansko pokrajino« in na Štajersko, kjer so nadaljevali s svojo dejavnostjo. Ponovni poskusi v letu 1942, da bi vzpostavili zvezo s Prekmurjem in poživili tamkajšnje gibanje, so propadli. Tako na primer tudi nista uspela avgusta 1942 dijaka Jože Kramar in Jerko Novak, ki sta se napolnila v Prekmurje iz Ljubljane; vrnila sta se v Varaždin in vstopila v Kalniški odred. Po razkritju večine aktivnih sodelavcev so se razmere v Prekmurju tako zaostrole, da je osvobodilno gibanje moglo znova oživeti šele nekako septembra 1944.

Ptujsko okrožje in Slovenjegoriška partizanska četa⁵⁹

Na področju severno od Drave, v Slovenskih goricah in Obmurju, ki je v začetku narodnoosvobodilnega boja spadalo deloma pod mariborsko in večidel pod ptujsko in radgonsko-ljutomersko partijsko okrožje, so se v letu 1941 porajale uporniške skupine predvsem okrog organizacijskih središč v Ptuj, Juršincih, Mali Nedelji, Vidmu ob Ščavnici, Gornji Radgoni, Ljutomeru, na Kogu, v Središču in še drugje, se pravi, v glavnem na predelih, kjer so pred vojno obstojale organizacije »Zveze društev kmečkih fantov in deklet«. Utrjevanje partijske organizacije in ustanavljanje Osvobodilne fronte, povezava s soslednjim Prekmurjem in celo s hrvaškim Medžimurjem ter polet osvobodilnega gibanja so trajali do jeseni 1941, ko je okupator vdrl v nekatere organizacije in pri tem prizadel v glavnem severni in vzhodni predel Slovenskih goric.⁶⁰ Vendar ti udarci osvobodilnega gibanja niso zlomili.

Po vrnitvi Mima Kovač-Barčke iz Žagorja ob Savi in s sedeža PK KPS za severno Slovenijo pri Rogoški Slatini, kjer so jo določili za sekretarko OK KPS Ptuj, je bil okrožni komite s člani Francem Osojnikom, kmetom iz Desenec pri Ptuj, z znanima predvojnima revolucionarjema Jožetom Lackom in Francem Krambergerjem ter delavko Olgo Meglič z

Vičave ob Dravi zavezan pospešiti razvoj osvobodilnega gibanja in organizirati partizansko vojaško enoto. Komite je najprej prodiral s političnim delom severno od Ptuja. Tako je Mima Kovač s sedeža v Novi vasi pri Ptujju in Placarju sklicevala sestanke ter postavljala organizacijo OF. Že konec marca 1942 je postavila odbor OF na sestanku v Kolenkovem hlevu v Novi vasi, ki so se ga poleg nje udeležili Alojz Lovrenčič in Franc Toplak iz Nove vasi, Jože Čeh in Janez Zelenko iz Kicarja, brata Ivan in Jože Stanet iz Grajene oziroma Štukov ter Ivan Brenčič iz Žabjaka. Ta odbor je vodil Alojz Lovrenčič. Odborniki so se obvezali za pridobivanje novih članov OF ter odvracanje od vstopanja v vermanshaft. Na sestanku so se dogovorili tudi za izobešanje zastav na predvečer prve obletnice kapitulacije Jugoslavije. Skupina je akcijo vestno izvedla in naslednji dan so visele zastave vzdolž ljutomerske ceste, po telefonskih vodih in to na več krajih v ptujskem okolišu in Slovenskih goricah.

Podobni sestanki so sledili še v Zabjaku, Kicarju, Destrniku in drugje. Prav tako sta sklicevala sestanke tudi Jože Lacko in Franc Kramberger; tako je bil na primer nekako ob istem času v Drbetincih sestanek, ki so se ga udeležili Matija Pravdič, Vinko Jurančič in delavec Franc Kukovec iz Drbetinec, Franc Kostanjevec iz Gibine in poleg drugih tudi kasnejša izdajalca Franc Knez iz Renkovec ter Janez Čeh p. d. Petrec iz Cerkvenjaka.

Na partijski konferenci konec pomladi 1942, ki sta jo organizirala Lacko in Kramberger pri Ludviku Svrznjaku in v Lackovi rojstni hiši v Kicarju, udeležili pa so se je poleg sekretarja PK KPS Sergeja Kraigherja-Andreja še Lacko, Kramberger, Kovačeva, Osojnik in Lovrenčič, so se dogovorili o ustanavljanju vaških odborov OF ter akcijah partizanske skupine, ki je tedaj že zaživela, se pravi, o napadih na nemške postojanke, uničevanju domačih izdajalcev in podobnem. Ko so Mima Kovač kot partijska sekretarka, Jože Lacko kot sekretar OF in drugi aktivisti, ki so bili že v zimskih mesecih, zlasti pa spomladi 1942 na novo vzpostavili ali pa obnovili vrsto postojank, je bila organizacija osvobodilnega gibanja sorazmerno najmočnejša v ptujskem okolišu in se je zatem nanjo lahko oslanjala tudi partizanska enota. Terenska organizacija je s svojimi povezavami segala do Ljutomera, Lenarta, Gradišča, Zgornjega Dupleka, Dornave, Haloz in Starš.

Partizansko skupino, vod oziroma četo je vodil dvajsetletni pekovski pomočnik Vinko Reš iz Vintarovcev pri Destrniku, politikomisar pa je bil dijak Zvonko Sagadin iz Ptuja, partizan in ilegalec iz leta 1941. Najprej je bilo v četi le pet borcev, poleg komandirja in politikomisarja ter vojaškega organizatorja Franca Osojnika še komandirjeva brata, ključavničar Mirko in delavec Kostja Reš, kasneje pa so se jim pridružili še nadaljnji, tako da je v aprilu in maju četa narasla na trinajst članov. Poleg omenjenih so bili v enoti še delavec Ivan Petrovič iz Ptuja, kmečki sin Drago Stojko iz Mote pri Ljutomeru, neki Tomšič iz ormoškega okoliša, ki je bil baje že leta 1941 v Pohorski četi in je Slovenjegoriško četo kmalu po vstopu zapustil, zidarski delavec Alojz Zavec iz Štuk in Janez Pukšič iz Kicarja, ki sta se odločila za odhod v partizane maja ali junija, namesto da bi se odzvala nemškemu pozivu za vstop v vermanshaft, Janez

Narodni heroj Štefan Kovač-Marko,
sekretar OK KPS za Prekmurje, padel
v spopadu pri Gančanih blizu
Beltincev 18. oktobra 1941

Mima Kovač-Barčka,
sekretarka OK KPS Ptuj
v letu 1942

Čeh iz Cerkvenjaka, ki je prispel junija, Janez Kokol iz Gerlinc, predvojni komunist Franc Rajšp z Destrnika (Doliča) in Ivan Stanet z Grajene.

Četa, ki so jo imenovali tudi Ptujski vod, je ves čas delovala v izredno neugodnih razmerah. V naglih nočnih premikih se je morala predstavljati iz vasi v vas, iz enega nevelikega gozda v drugi, v večni nevarnosti, da jo kdo opazi in izda. Sprva je dejavnost partizanske skupine usmerjal OK KPS Ptuj, kasneje pa je tudi enota sama predlagala ali kar izvedla kako akcijo. Sestankov OK KPS sta se pogosto udeleževala tudi četni politkomisar in komandir. Četa, ki so jo neprenehoma zasledovali orožništvo, policija in vermanšaft, se je večidel prehranjevala na svojih stalnih postojankah, kjer se je pač občasno tudi zadrževala. Živež, opremo, denar in druge potrebščine zanjo so zbirali sodelavci in podporniki s širšega področja Slovenskih goric, precej tega pa tudi v večjih središčih kot na primer v ptujskih železniških delavnicah, kjer je delovala močnejša organizacija KPS.

Eno svojih prvih akcij je četa izvedla 24. maja 1942, ko je vdrla v občinski urad pri Sv. Andražu (Vitomarci), tam zaplenila večjo količino živilskih nakaznic in pisalni stroj ter uničila arhiv in Hitlerjeve slike. Živilske nakaznice so zatem razdelili med sodelavce, da so nanje nakupili živež v Štegerjevi trgovini v Gerlincih in Ciglerjevi v Rogoznici.⁶¹

Dne 7. junija je četa napadla orožniško postajo pri Sv. Urbanu (Vintarovci pri Destrniku), kjer je v srditem spopadu poskušala osvoboditi

ujeta soborca Franca Rajšpa in Frica Rajšpa iz Doliča, a ji to ni uspelo, četudi so Nemci imeli že nekaj ranjenih in mrtvih — po različnih podatkih enega orožnika in dva vermana mrtva oziroma dva orožnika mrtva in dva vermana ranjena. Prav tedaj je namreč pripeljal mimo policijski avtomobil in so se morali partizani zato umakniti.⁶² V maščevanje za ta napad so nacisti 8. junija v Mariboru ustrelili 44 talcev. Dne 10. junija so aretirali skupino partizanskih sodelavcev in pet od njih 30. julija ustrelili v Celju.⁶³

Ob napadu na orožniško postajo pri Sv. Antonu v Slovenskih goricah (Cerkvenjak) 14. julija sta padla dva nemška orožnika. Po nekih podatkih se je nemška policija z gestapovci po partizanskem napadu na orožniško postajo pri Sv. Urbanu neprestano vozarila po Slovenskih goricah ter zalezovala devetčlansko četo, ki pa se je umaknila v Cerkvenjak in tam na cesti v Brengovi ubila nemškega orožnika-kurirja ter zaplenila brzostrelko in uniformo. Verjetno se na ta napad nanaša ohranjeno poročilo, ki govori, da so partizani iz zasede ubili policijsko patroljo dveh mož na motornem kolesu in ob tej priložnosti priredili politično zborovanje v sosednji vasi.⁶⁴

Sodeč po šolskem mesečnem poročilu za julij 1942 v Markovcih so partizani 17. julija ob enajstih zvečer streljali na pomožnega orožnika Riwa na cesti Dornava—Spuhlja. Poleg drugega so v tem nemškem poročilu tudi izjavljali, da je v zadnjih mesecih nastopil v obnašanju domačinov v občini Markovci preobrat, ki se je kazal v kaj čudni zadržanosti tudi nasproti nemškemu učiteljstvu.

Poleg omenjenih večjih je četa izvedla še več manjših akcij. Tako so na primer v svetinskih gozdovih kmalu po odhodu Franca Osojnika v ilegalno napadli orožniško patroljo v Svetinskem bregu in pri tem enega od sovražnikov obstrelili. Med Ptujem in Dornavo so poškodovali železniško progo, zažgali opekarno v Žabjaku, zaplenili živilske nakaznice na občini v Polenšaku, kjer so v nemški trgovini zaplenili tudi blago, zažgali neko hitlerjansko vilo in izvedli še vrsto ekonomskih akcij, s katerimi se je hotela enota glede oskrbe osamosvojiti. Razen tega so kaznovali s smrtjo pet ovaduhov, enega pa ranili, in sicer v Janežovcih; maja so ubili v Levanjcih nekega Žampo, ki je bil ovadil Franca Osojnika, v Kicarju so v začetku julija s smrtjo kaznovali Janeza Slugo in za njim čez čas še Stanka Pernata, v Placarju Remiha in še nekaj drugih. Nekaj izdajalcev se je po vsem tem iz strahu pred partizansko kaznijo raje umaknilo s svojih domov in so hodili spat celo v Ptuj.

Četa je izvedla tudi vrsto političnih akcij s tem, da je po vaseh ali v njihovi bližini prepevala slovenske in revolucionarne pesmi ter uničevala Hitlerjeve slike, nacistično literaturo in časopisje, kamorkoli je prišla.⁶⁵

Julija in avgusta so Nemci tako vztrajno preiskovali Slovenske gorice, da je postajal položaj tostran Drave tudi zaradi velikih izgub v organizaciji OF čedalje neznosnejši. Zato se je četa odločila za začasni premik čez Dravo v Haloze. Da bi pripravila vse potrebno za prihod čete, sta se politkomisar Zvonko Sagadin in Ivan Petrovič odpravila tja še pred njo, enota pa se je namerila na stalno partizansko javko h kmetu Francu

Fuksu p. d. Kurjeku v Zg. Velovlek. Ko sta se tisti večer, 7. avgusta tja zatekla pred policijskem zasledovanjem še politična delavca Jože Lacko in Franc Kramberger, so dolgo v noč razpravljali in se tudi dogovorili za napad na orožniško postajo pri Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah (Juršinci), ki naj bi ga izvedli pred odhodom na novo področje v naslednji noči.

Četa, v kateri je bilo tedaj enajst partizanov, se je odpravila iz Zg. Velovleka proti Pacinju precej pozno, že proti jutru 8. avgusta, tako da se je morala ob zori ustaviti v gozdiču Tešavi na travniku med reko Pesnico in vasjo Mostje. Prepričani so bili, da bodo na močvirnati planjavi lahko varno preдали.

Dopoldne, ko so borci spali, je stražil ob robu gozdiča s pregledom proti bližnji cesti Franc Knez iz Renkovec, ki se je četi pridružil šele 5. avgusta. Ker je že leta 1941 najtesneje sodeloval z organizatorjem osvobodilnega gibanja Jožetom Kerenčičem, dobro pa ga je poznal tudi Jože Lacko, ker se je kot ilegalec ustavljal pri njem, ni mogel nihče posumiti v njegove iskrene namene. Nekaj dni prej pa so v Šentjurju pri Celju Nemci prijeli njegovega petnajstletnega sina Borisa, ki je bil nekemu aktivistu zaupal, da tudi njegov oče sodeluje s partizani. Ko so aktivista zaprli in je o tem spregovoril, je gestapo zagrabil Franca Kneza, ki je pod grožnjo, da mu bodo ustrelili sina, klonil in odigral pobeg iz policijskega avtomobila v Slovenjegoriško četo.

Knez je vedel, da mora Nemce čim prej obvestiti o položaju enote, kajti naslednji dan bi bila že na njemu nepoznanem področju onkraj Drave in bi mnogo težje izpolnil gestapovsko naročilo. Dvakrat se je približal cesti in izročil mimoidočim na listku napisano sporočilo za trgovino Lenart, namenjeno ptujskemu gestapu. Prva dva, tesarja iz Juršinec, ki jima je bil listek izročil, tega nista odnesla naslovniku, ampak ga prebrala in uničila, pač pa je to storil cestar Anton Kontrašček (Kontarovič?) iz Hlaponec.

Ptujski gestapo je takoj zatem alarmiral orožniške postaje v Ptujju in okolišu, vermanšaft in policijo, nekaj po šesti uri popoldne pa so nemške sile že obkolile gozdič Laze in Tešavo ob Pesnici, v katerem se je četa pravkar pripravljala na odhod. Med dveinpolurnim spopadom z nekaj deset orožniki in policisti, v katerem sta na nemški strani padla gestapovec in orožnik,⁶⁶ je takoj v začetku padel Franc Kramberger, med prebijanjem proti Pesnici sredi močvirske ravnice pa še brata Vinko in Kostja Reš ter Alojz Zavec. Te štiri mrtve so prepeljali v Ptuj in jih še isti večer razstavili pred gostilno »Beli križ«. Borca Draga Stojka in Alojza Pukšiča so ranjena ujeli, Janez Čeh in Franc Knez pa sta se takoj predala. Medtem ko je Stojko naslednji dan zvečer umrl v ptujski bolnišnici, so Pukšiča še nekaj časa zdravili ter ga 2. oktobra ustrelili v skupini talcev v Mariboru. Janeza Čeha so preoblečenega v nemško uniformo vodili kasneje naokrog po Slovenskih goricah, da jim je izdajal postojanke in partizanske podpornike, in ga, ne oziraje se na njegove usluge, 4. novembra prav tako ustrelili kot talca v Mariboru. Franc Knez se je lahko vrnil na svoj dom.

Narodni heroj
Jože Lacko,
organizator vstaje in
ptujski okrožni
sekretar OF, po izdaji
ujet 10. avgusta
v Zg. Velovleku,
podlegel mučenju
18. avgusta 1942
v ptujskem zaporu

Iz sovražnikove obkolitve so se Jože Lacko, Franc Osojnik in Mirko Reš le nekako rešili po močvirnih jarkih in čez Pesnico v smer proti Sp. Velovleku in se tam razšli. Mirko Reš, ki se je usmeril proti Kicarju in Destrniku, se je zatekel na domačijo starega očeta. Ko je našel prazno hišo — vso družino so bili namreč Nemci že zaprli in deloma tudi postrelili — se je še sam v obupu ustrelil. Franc Osojnik je prišel s prestreljeno nogo prek Kicarja naslednji dan na javko v gozdu nad Vičavo, kjer je nanj in na Lacka že čakala sekretarka Mima Kovač-Barčka ter zvedela za podrobnosti usodnega boja.

Jože Lacko se je najprej zatekel v Zg. Velovlek, zatem pa v Sp. Velovlek, kjer pa ga je prestrašeni znanec Franc Horvat že po dveh dneh, zjutraj 10. avgusta prijavil v Dornavi. Ko so Nemci obkolili hlev in hišo, se je baje skušal na pragu ustreliti, pa mu je krogla iz samokresa samo oplazila glavo. Že tam so ga pretepli s puškinimi kopiti, po odgonu v Ptuj

so ga vsega pretepenega, bosega in raztrganega vodili skozi mesto in izpostavljali hitlerjanski drhali v zasramovanje in mučenje, zatem pa vrgli v celico ptujskega zapora. Sicer je še živel nekaj dni, čeprav le redko pri zavesti, dne 18. avgusta pa je izdihnil.

Mima Kovač in Franc Osojnik sta v naslednjih dneh odšla o nesreči poročat na sedež PK KPS za severno Slovenijo v Šentvidu pri Planini. Iz poročila sekretarja PK KPS Sergeja Kraigherja Centralnemu komiteju o delovanju in koncu Slovenjgoriške čete oziroma Ptujkega voda je razvidna izjava predvidenega komandanta Ptujkega bataljona oziroma odreda Franca Osojnika, da je trimesečno delovanje enote dokazalo, da partizani tudi v Slovenskih goricah lahko obstojajo.⁶⁷ Na posvetu so se odločili, da Mima Kovač odide v Maribor kot ilegalka v pomoč okrožnemu sekretarju Tonetu Grčarju-Johanu, s tem da še naprej odgovarja za ptujsko okrožje, Osojnik pa naj bi se priključil Ruški četi na Pohorju. Mima Kovačeva je poslej delovala v Mariboru in njegovi okolici do marca 1943, ko so jo aretirali in zatem odgnali v Auschwitz. Osojnik se je s Pohorja občasno vračal na ptujsko oziroma slovenjgoriško področje ter tam izvedel nekaj drznih akcij. Naposled je prišel kaznovat še Lackovega izdajalca Franca Horvata v Sp. Velovlek. V Doliču je v gozdiču pod Šuenovo hišo zabredel v zasedo, a srečno pobegnil in se prebil k znancem v Grajeno. Oglasil se je pri Krambergerjevih v Krčevini pri Vurberku, kjer pa so ga izdali neki domačini in je 29. decembra 1942 obkoljen padel. Po njegovi smrti v tem predelu Slovenskih goric do leta 1944 ni bilo več pomembnejših oboroženih spopadov z okupatorjem.

Po propadu Slovenjgoriške čete so Nemci napenjali vse sile, da bi s pomočjo izdajalca Janeza Čeha in še drugih zadali osvobodilnemu gibanju na področju Slovenjgoriške čete odločilni udarec. Razkrili so terenske organizacije in povezave tja do Ljutomera in aretirali okoli petdeset ljudi, do oktobra pa še nadaljnjih sedemdeset. Dne 2. oktobra in 4. novembra 1942 so v Mariboru ustrelili 44 moških in žensk s ptujkega oziroma slovenjgoriškega področja, še več ljudi, ki so bili tako ali drugače povezani z osvobodilnim gibanjem in partizansko četo, pa so odgnali v zapore in taborišča.

Okrožje Rogaška Slatina

Potem ko so Združene tovarne stekla, last bratov Abel, dogradile v Trzišču ob Rogaški Slatini novo steklarno in je ta začela januarja 1927 obratovati, so se zaradi istočasnega opuščanja steklarne v Zagorju ob Savi številni zagorski steklarji preselili v Rogaško Slatino in tam nadaljevali s političnim, sindikalnim in kulturnim delovanjem. Takoj po prihodu so namreč ustanovili partijsko celico, sindikalno podružnico in delavsko kulturno društvo »Svoboda«. V partijsko organizacijo so vključili tudi dijaka Borisa Kidriča, ki je s starši prihajal na počitnice na Knežec nad Rogaško Slatino. Z njim so si v kasnejšem obdobju zagotovili povezavo s pokrajinskim vodstvom KPJ za Slovenijo. S približevanjem vojne se je rogaška partijska organizacija pod skrivnim imenom »Plešivec« čedalje bolj krepila in pomlajevala, tako da je lahko ob okupaciji

organizirala narodnoosvobodilno gibanje na svojem širšem področju v okviru nekdanjega sreza Šmarje pri Jelšah.

Kakor pred vojno, tako je bila tudi v letu 1941 rogaška partijska organizacija vezana na OK KPS Celje. Poleg drugih je v prvem letu z njo vzdrževal tesnejše stike zlasti sekretar OK KPS Celje Tone Grčar-Johan, še posebej za časa vzpostavljanja organizacije OF poleti in jeseni 1941. Pri tem so morali organizatorji vstaje premagati vrsto začetnih težav. Kljub precejšnjemu številu naprednih ljudi se je namreč nemški nacizem s svojo Švabsko-nemško kulturno zvezo (Kulturbundom) v letih pred vojno tudi na območju Rogaške Slatine tako trdno zasidral, da je bilo posledice njenega delovanja čutiti ves čas okupacije. Po nasilni odstranitvi zavednih Slovencev deloma takoj po okupaciji kar čez mejo na Hrvaško, zziroma s transporti v Srbijo poleti ter ponovno na Hrvaško septembra 1941, pri čemer so odgnali tudi nekaj komunistov in drugih nekdanjih aktivnih sodelavcev v revolucionarnem delavskem gibanju, se del le-onih, ki so še preostali, iz strahu pred okupatorjevimi represalijami sprva ni znašel. Breme organiziranja vstaje si je naložila peščica najzavednejših komunistov. Člani preosnovane organizacije KPS, vključivši tudi novo sprejete kandidate, so potlej organizirali zaupnike in odbor OF, zbiranje orožja, streliva, živeža in denarja.⁶⁸

Poleg sekretarja Alojza Platinovška so bili odgovorni za politično in organizacijsko delo v predelu Rogaške Slatine steklarska delavka Roza Platinovšek, steklopihalec Ignac Matko na Brestovcu, steklar Jože Škorjanc na Topolah in Velikih Rodnah, mizarski pomočnik Franc Pufler v steklarni, steklar Robert Blaško v Nimnem, trgovski pomočnik Ivan Ivanuš v Ratanski vasi (Sv. Katarina in Nezbiše), Marija Kodrič v Rjavici, Ivan Karlin v Ratanski vasi, Cveta Polandt v Nagonju in Irju, Karel Drogenik v Trzišču in nameščenec Franc Kodrič v Rogatcu in Stopercah.

O povezavi s celjskim okrožnim partijskim vodstvom priča sestanek političnih delavcev v začetku leta 1942 v nekem gozdu blizu Celja, na katerem so se tudi rogaški aktivisti dogovarjali o tekočih zadevah in poročali o opravljenem delu inštruktorici Tončki Čečevi in članu OK KPS Celje Svetozarju Čopordi.

Ko je prišel PK KPS za severno Slovenijo v začetku leta 1942 na Kozjansko, se je zadrževal najprej pri Sv. Katarini pri posestniku Antonu Kamenšku, čigar hči Roza, poročena Platinovšek, je zanj in za OK KPS Rogaška Slatina opravljala zlasti kurirske posle. Vzdrževala je zvezo s celjsko organizacijo, z revirsko pri Trojanah, pa še s Poljčanami, Slovensko Bistrico in Ponikvo. Po njenem posredovanju so pridobili tudi Jakoba Gobca v Rajnkovcu, ki je dal na razpolago svojo hišo, da se je lahko PK zaradi večje varnosti občasno selil. S prihodom PK KPS se je v rogaškem okrožju močno okrepiło politično delo. Za ilegalce, ki so prihajali na nje-gov sedež iz vse severne Slovenije, so uredili zanesljive javke. Ena prvih je bila na Takalcah pri Karlu Drogeniku, kjer je bila že v letu 1941 trdna postojanka OF. Zaradi nevarnosti so jo od tam prestavili v Rjavico h Kodričevim, pri katerih so se sestajali tudi člani steklarske celice KPS ter poleg drugih Sergej Kraigher in Tončka Čečeva. Nadalje so se ilegalci in terenski aktivisti sestajali še v Kamenškovi zidanici, na pokopališču pri

Voditelji delavskega prosvetnega društva Svoboda v Rogaški Slatini leta 1932 — vodilni aktivisti KPS in OF v letih 1941—1942 (z leve sedijo: Franc Lipovšek, Jože Siter, Ivan Laneger; stojijo Ivan Matko, Ignac Matko, Beno Jugovar, Franc Pufler); dva od njih so nacisti pregnali na Hrvaško, štiri pa ustrelili kot talce leta 1942

Sv. Trojici, v gozdu nad Ješovcem, v hiši Marije Kodrič pri Sv. Križu, pri Ivanuševih na Topolah in druge.

Na pobudo PK KPS so domači aktivisti začeli tudi z akcijami. Tako sta mladince Branko Peklar in Jože Kobilšek s sedeža nemške ženske organizacije v Rogaški Slatini odnesla pisalni stroj in papir, ki so ga nato spravili do Kamenška pri Sv. Katarini. Razmnoženo partijsko literaturo in letake so kurirji raznašali po vsem Štajerskem, domači aktivisti pa po svojem območju, še zlasti potem, ko so uredili ciklostilno tehniko.⁶⁹

V noči na 29. marec 1942 so izvedli akcijo v vermanšaftskem skladišču orožja v Rogatcu. Po nemškem poročilu je tisto noč okrog enih odneslo približno deset neznancev, ki so bili deloma v vermanšaftskih uniformah, iz vermanšaftskega prostora v bivši prodajalni »Bata« v Rogatcu štiriindvajset pušk, medtem ko so ranili s tremi strelji iz pištole občinskega nočnega čuvaja Simona Koresa, ki je skušal akcijo preprečiti. Po drugih podatkih so zaplenili 28 pušk in tri zaboja streliva. Ker v eni noči niso mogli prenesti vsega, so skrili plen v gozdu, naslednjo noč pa so ga Kodričeva, Platinovškova in Karel Drogenik z velikimi naporji spravili na varno do Antona Kamenška starejšega v Kamenje. Akcijo je vodil Ivan Ivanuš-Vid, sodelovali pa so v njej brata Franc in Slavko Košak, Roza Platinovšek, Anton Toplišek, Franc in Marija Kodrič, Franc Vek in Karli Drogenik.⁷⁰

Po akciji so nacisti poostrili budnost, še posebej po 12. aprilu, ko sta iz Trzišča odšla v partizane najmlajša člana SKOJ Jože Kobilšek in Branko Pekljar, steklarska delavca, stara 18 oziroma 16 let.

Ko je hotel devetnajstletni trgovski vajenec Ivan Tobias iz Dornave pri Ptuj, stanujoč v Rogaški Slatini, 19. aprila 1942 v partizane, ga je ob pol desetih zvečer v Rogaški Slatini prijela orožniška patrolja, ko je prenašal poln nahrbtnik in drugo prtljago. Ob preiskavi so našli pri njem nekaj deset nabojev za jugoslovansko puško, žepne baterije, filme, kremo za čevlje, britvice, vato, povoje za prvo pomoč, levkoplasi, jodovo tinkturo, sveče, vžigalice, klešče kombinirke, jugoslovansko plinsko masko ter 11 različnih geografskih specialk. Ob zaslišanju na orožniški postaji je po daljšem zanikanju izjavil, da je nameraval po dogovoru z že odišlim Jožetom Kobilškom k partizanom in sicer na zborna mesto pri opazovalnem stolpu na Boču, kjer naj bi se prostovoljci zbrali 19. aprila opolnoči. Pri njem so odkrili tudi nekaj ilegalnih letakov, ki jih je bil Kobilšek dobil od svojega polbrata Franca Puflerja. Le-ta da je tudi odredil, kdo in kdaj bo kdo odšel v partizane. Na podlagi Tobiasovih izpovedb je orožništvo naslednjo noč aretiralo še Franca Puflerja, mizarskega pomočnika, stanujočega tudi v Trzišču. Oba aretiranca so predali celjskemu gestapu, preiskave na Boču pa so se lotili iz Celja.

Kot je Tobias nadalje izpovedal, so se pod Puflerjevim vodstvom sestajali v hiši bratov Karla in Mirka (Frica) Drogenika v Trzišču steklobrusač Franc Slatinšek, steklopihalec Ivan Lanegger, steklarska delavka, Puflerjeva polsestra Ema Kobilšek, steklar Jože Pock in krojaški vajenec Jože Horvat, vsi iz Trzišča, in pa steklobrusač Alojz Župevc iz Rogaške Slatine. Kakor so lahko na orožniški postaji v Rogaški Slatini ugotovili, sta se sestankov udeleževala tudi kmet Franc Kodrič iz Rjavice in Roza Platinovšek, katere mož Alojz Platinovšek je bil že od poletja 1941 v ilegali.

Medtem ko sta se Karel in Fric Drogenik izognila aretaciji 22. aprila, Franc Kodrič z ženo in dvema otrokoma ter Roza Platinovšek pa 23. aprila, so vse preostale v sodelovanju z gestapom in mejno policijsko postajo Rogaška Slatina aretirali 23. aprila ter še isti dan predali celjski gestapovski izpostavi.⁷¹

Kakor je krajevni skupinski vodja Štajerske domovinske zveze ing. Miklitsch 23. aprila obvestil nadrejenega Kreisführerja Dorfmeistra v Celju, so neznanči v noči na 24. april iz neznanega namena vlomili v pisarno krajevne skupnosti v Rogaški Slatini ter v prostoru vermanskaftskega sturma v pisarno mizo. Verjetno so za svoje potrebe uporabili službeni žig.⁷²

Maja 1942 je prišel k Albini Bauer, ki je pomagala materi v trafiki v Šmarju pri Jelšah, gestapovec, ki se je izdajal za bratovega prijatelja v Ljubljani ter da išče zvezo na šmarskem terenu. Bauerjeva mu je kot članica pomogla, pa tudi zaupala o svojem delu v OF. Dva dni po prihodu provokatorja so Nemci že aretirali Albino, njenega moža Franca, mater in hčerko. Takoj za tem razkritjem je PK KPS naročil članom KPS, naj se s svojih domov takoj umaknejo v ilegalo, ker je bilo pričakovati množične

aretacije. Te naloge pa vsi niso izvršili, pa čeprav so bile aretacije že v teku.

Kljub aretacijam so aktivisti nadaljevali z delom na terenu. OK KPS za Rogaško Slatino je Roza Platinovšek kot kurirko poslal celo na poljčanski in slovenjebistriški teren zastran orožja in streliva, ki so ga pri neki hiši hranili za neko protirevolucionarno organizacijo. Po vrnitvi se je spotoma oglasila na javki pri Ivanu Kamenšku v Kostrivnici (v Čači vasi), kjer jo je izdal domačin Kupnik.⁷³

Ko je orožniška postaja Rogaška Slatina sprejela 22. maja 1942 zaupno sporočilo, da se okrožni sekretar Alojz Platinovšek in njegova žena Roza zadržujeta pri posestniku Ivanu Kamenšku v Čači vasi, se je obkoljevanja osamljene domačije udeležilo moštvo 1. čete 72. rezervnega policijskega bataljona iz oporišča v Rogaški Slatini s svojim patroljnim vozilom. Po poskušnem a neuspelem begu so zatem oba aretirali. Ko so Platinovška razorožili, so pri njem zasegli različne zapise, med drugim tudi seznam okupatorjevih privrženecv v Rogaški Slatini in okolici, ki bi jih bilo treba kot osvobodilnemu gibanju škodljive kaznovati, in pa seznam zanesljivih sodelavcev. Med daljšim zasliševanjem je Platinovšek izpovedal nekatere podrobnosti o teh zaupnikih, pripravljen pa je bil tudi voditi patroljo do njihovih domov.

Ponoči so zatem orožniki ob sodelovanju policije z njenim patroljnim vozilom prijeli drugega za drugim na območju Rogaške Slatine šest oseb, v občini Šmarje pri Jelšah tri ter v občini Šentjur pri Celju sedem oseb, vse skupaj pa naslednji dan, 23. maja predali gestapovski izpostavi v Celju.⁷⁴

Naslednje množične aretacije so bile 7. julija 1942, ko je gestapo s policijo obkolil steklaro ter zatem aretiral nad dvajset sodelavcev in sodelavk osvobodilnega gibanja.

Potem ko so nacistični zločinci v dvanajstih množičnih usmrtitvah od 3. aprila do 4. novembra 1942 postrelili v Mariboru in Celju 24 talcev s področja Rogaške Slatine, 6 s šmarskega, 36 s šentjurskega, 6 s Ponikve ter 16 s področja Poljčan in Makol, skupno 88 talcev, in pa približno toliko ali pa še več ljudi odgnali v zapore in taborišča, kjer so jih tudi večje število pokončali, se osvobodilno gibanje v predelu vzhodno in severovzhodno od Celja ni moglo več opomoči do leta 1944.⁷⁵

Kozjansko okrožje in Kozjanska partizanska četa

Ozemlje med Savinjo in Sotlo, od Posavja na jugu do črte Celje — Rogaška Slatina na severu so partizani na splošno imenovali Kozjansko. Kljub temu, da Kozjansko z večidel kmečkim prebivalstvom in brez industrijskega delavstva ni imelo takih revolucionarnih izročil kot drugi štaterski predeli, se je politično vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja vseskozi zavedalo, da je pomemben tudi ta del Slovenije. Prvi politični delavci in organizatorji Osvobodilne fronte so prodirali na Kozjansko predvsem iz okoliških partijskih okrožij, celjskega, revirskega in brežiškega, pa še iz Rogaške Slatine, Rajhenburga, Senovega in Krškega.

Po nesrečnem koncu krške partizanske skupine konec julija 1941, Celjske čete konec avgusta in Brežiške čete konec novembra, ter po neuspelem brežiškem pohodu Štajerskega partizanskega bataljona in občasnim zadrževanju dela Revirske čete v zimi 1941—1942 na Kozjanskem ni bilo nobene partizanske enote, da bi podprla odbore OF in redke politične delavce pri njihovem prizadevanju na tako težavnem področju, s katerega obrobnih predelov ob Sotli in v Posavju se je nemški okupator odločil izseliti slovensko prebivalstvo, da bi jih obljudil z nemškimi življem s Kočevskega, Tirolskega, iz Bukovine in Besarabije.

Ko je bila v začetku novembra 1941 zajeta skupina aktivistov bivšega sekretarja trboveljskega mestnega komiteja KPS Janeza Pečnika, ki ga je bil Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo poslal tja organizirati narodnoosvobodilno gibanje, upor proti izseljevanju ter pripravljati teren za prihod Štajerskega bataljona, je v političnem pogledu skrbel za Kozjansko predvsem celjski Okrožni komite KPS. Prek zime in še posebej na pomlad 1942 je politična delavka Tončka Čeč-Roza uspela utrditi, na novo vzpostaviti in povezati vrsto postojank in odbor OF od Celja, Sentjurja pri Celju in Rogaske Slatine do Virštajna, Planine, Lesičnega, Kozjega, Senovega, Rajhenburga, Krškega in Brežic. Ob ustanovitvi kozjanskega okrožja spomladi 1942 se je težišče njenega političnega delovanja prestavilo iz Celja in njegove bližnje okolice na Kozjansko, kjer je nato kot okrožna sekretarka delovala do zajetja konec avgusta 1942. Na območju kozjanskega okrožja je občasno v prvi polovici leta in stalno v drugi polovici leta 1942 deloval tudi Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo.⁷⁶

Takoj po ustanovitvi I. štajerskega bataljona, nekako sredi aprila 1942 je bataljonski štab na pobudo Pokrajinskega komiteja KPS poslal političnim delavcem na Kozjansko v pomoč partizansko skupino pod vodstvom Janka Skvarče-Modrasa, predvojnega partijskega delavca v Celju, tedaj politkomisarja 2. čete I. štajerskega bataljona, ki je tudi kot bivši borec Celjske čete v letu 1941 in udeleženec brežiškega pohoda še najbolj poznal tamkajšnje razmere. V skupini, ki naj bi utrla pot vojaški enoti, sta bila še Pavle Baloh-Peter, predvojni okrožni sekretar SKOJ za Revirje in partizan Revirske čete iz leta 1941, ter partizan Franc Fajfar-Črtomir, ki je bil pred vstopom v partizane hlapec pri Šoperjevih pri Sv. Lenartu nad Laškim. Iz bataljonovega tabora na Plešah nad Zagorjem se je skupina odpravila na savinjsko stran, prvič predanila pri Turkovih v Preboldu, naslednji dan pa na javki Okrožnega komiteja KPS Celje pri Majerjevih v Košnici pri Celju. Tam se jim je pridružil mlad delavec Stanko Pungeršek-Vid, ki je zbežal pred aretacijo iz Celja in že nekaj dni čakal na zvezo s partizani. Ko so se v Majerjevem mlinu čez dva dni sestali s Tončko Čečevo, jih je seznanila z razmerami v Celju in na Kozjanskem in so se dogovorili za stalno medsebojno zvezo. Zatem je skupina pri Tremeljah prebredla Savinjo in pod Fajfarjevim vodstvom krenila mimo Laškega k Sv. Lenartu do Šoperjevih. Pri njih je bila že leta 1941 pomembna postojanka OF in povezava z okrožno revirsko javko pri Ivanu Krempušu-Raubšicu p. d. Kladniku v Zg. Rečici pod Gozdnikom. Prek teh

100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120

Narodni heroj Janko Skvarča-Modras, politkomisar in kasneje komandir Kozjanske čete, padel ob napadu na Sv. Peter pod Sv. gorami (Bistrica ob Sotli) 20. decembra 1943

dveh javk je pozimi 1941—1942 potekala tudi kurirska zveza PK KPS za severno Slovenijo.

Po sestanku s sodelavci pri Sv. Lenartu, ki so skupini izročili nekaj streliva in puško za neoboroženega Vida, so se ponoči odpravili do Voluša in naslednjo noč naprej do Lesičnega. Tam so se pri gostilničarju in trgovcu Andreju Kolarju sestali z odborom OF, ki ga je vodil bivši učitelj Jože Gaberc, v njem pa so bili še mlinar in bivši rudar Franc Čermak, Jože in Henrik Ferlič, Jože Maček, Andrej Kolar in njegov sin Slavko, zatem pa se odpravili na Marof nad Pilštanjem do kmeta Mihe Beline. S te svoje postojanke so potem obiskovali bližnje somišljenike in v naslednjih dneh zbrali nekaj opreme, pušk in celo puškomitraljez, ki jim ga je izročil odbor OF Lesično. Nadalje so se zadrževali pri predvojnem županu in kmetu v Gubnem Matiji Tacarju, pri Knausu v Oslešici in navezali stike še s Kozjim, Zagorjem, Šentvidom in Planino. Na Planini so sodelovali predvsem Doberškovi iz Golobinjeka, v Doropolju kmet Ivan Doberšek, Kovačevi in Mančkovi. Šentvid je bil povezan prek Tovornikovih, Kovačevih in Jazbinškovih; ta povezava je vodila do Svetozarja Čoporde, Franca Vahčiča, Vilija Sotoška in drugih v Kozjem ter Pilštanju.⁷⁷

V Kozjem je bil pred vojno v finančni službi Svetozar Čoporda-Miha, ki je bil v začetku okupacije prestavljen v Celje ter je v letih 1941—1942 deloval kot član OK KPS Celje tudi na terenu Lesično—Kozje—Planina do prve polovice maja 1942, ko je po razkritju celjske organizacije KPS in OF pobegnil v ilegalo na Kozjansko. Odbor v Kozjem, ki so ga sestavljali Ivan Kunej, Franc Jevšnik, Franc Vahčič, Ivan in Martin Centrih ter živinozdravnik dr. Franc Mozer, je partizansko skupino oskrbel s šotorskimi

krili, strelivom, dvema puškama, vojaškim kotlom, živili, živilskimi nakaznicami in drugimi potrebščinami.⁷⁸

V prvih štirinajstih dneh političnega delovanja in utrjevanja na terenu se je Modrasova skupina okrepila z novimi borci. V začetku maja se ji je pridružil delavec iz Westnove tovarne v Celju Slavko Rabuza-Utaha, ki mu je ob pobegu pred gestapom preskrbel zvezo s partizani član Okrožnega komiteja KPS Celje Franci Sorčan-Tomaž, tedaj poštni uslužbenec v Celju. Kmalu nato se jim je pridružil Peter Šprajc-Slavc iz Zubukovice, ki se je, ranjen na brežiškem pohodu leta 1941, zdravil pri kmetu Valentinu Lahu v Sp. Žegarju pri Prevorju. Po gestapovskem razkritju celjskih organizacij v začetku maja sta se zatekla na Kozjansko tudi Tončka Čeč-Roza in Franci Sorčan-Tomaž ter začela z načrtnim političnim delom v novo ustanovljenem kozjanskem okrožju. Franc Sorčan, ki je poskrbel, da se je Pokrajinski komite KPS v začetku maja nastanil pri Florijanu Doberšku v Golobinjeku, je skrbel za zvezo med nastajajočo Kozjansko partizansko četo, okrožnim političnim vodstvom in Pokrajinskim komitejem KPS za severno Slovenijo.⁷⁹

Pokrajinski komite se je zadrževal okrog Planine dva do tri mesece, nato pa se je preselil v Grabne k Mariji Senica-Grabenski mami. Zvezo med Planino in PK KPS je vzdrževal trgovec Ivan Luskar-Dušan s Planine, ki je v glavnem skrbel tudi za prehrano. Ko je moral Luskar zaradi aretacij v začetku julija v ilegalo, je ostal kot kurir in ekonom pri PK KPS. Javka za zvezo med četo in PK je bila v gostilni Kovač v Šentvidu, kamor so prihajali kurirji tudi od drugod.

Proti sredini maja je Tončka Čečeva obvestila partizansko skupino, da blizu Rogaške Slatine že od aprila čakata na zvezo dva prostovoljca in da se bo tam oskrbela tudi z orožjem, ki so ga bili aktivisti zaplenili v Rogatcu v noči na 29. marec 1942. Na javki pri kmetu Antonu Kamenšku pri Sv. Katarini je četica nato dobila zvezo s sekretarjem Okrožnega komiteja KPS Rogaška Slatina Alojzom Platinovškom in njegovim sodelavcem Ivanom Ivanušem-Vidom. Rogaška novinca Jože Kobilšek-Hus in Rudolf Pekar-Don sta prinesla s seboj v partizane vsak po eno karabinko s po 150 naboji. Ko so borci izpraznili še skrivališče orožja, so se vsak s po dvema puškama in dvesto naboji vrnili v tabor pri kmetu Tacarju, preostalo orožje pa so spravili na nekem seniku.⁸⁰

Kakor hitro so Modrasovo skupino obvestili, da prihaja iz Revirjev na Kozjansko naslednja partizanska skupina, je na Bohorju poiskala tabor za združeno kozjansko enoto. Ob reorganizaciji I. štajerskega bataljona v začetku maja je namreč štab odposlal na Kozjansko še skupino »C« pod vodstvom dotedanjega komandirja 2. čete Toneta Vratanarja-Antoneska, partizana Revirske čete iz leta 1941. V njej je bilo pet novincev iz Spodnje Savinjske doline, ki so odšli v partizane 7. aprila in jih je na dan formiranja prvih dveh čet I. štajerskega bataljona 13. aprila 1942 v bataljonov tabor na Plešah nad Zagorjem privedla patrolja, ki je bila v noči na 10. april razstrelila železniško progo med Laškim in Celjem. To so bili kovaški pomočnik Franc Godler-Blisk in dijak Ivan Kopriva-Gad iz Petrovč, pekovski pomočnik Mirko Košenina-Tomo in mornariški podoficir Matija Mirnik-Marko iz Drešinje vasi ter neki delavec iz celjske okolice,

Narodni heroj
Tone Vratanar-
Antonesko, prvi
komandir Kozjanske
čete

ki si je nadel partizansko ime Žuti. Z omenjeno partizansko patroljo so dobili zvezo na partizanski javki v Majerjevem mlinu v Košnici pri Tremerjah. Antoneskova skupina, ki je odšla na pot v snegu verjetno zadnjega aprila 1942, se je oglasila na javki pri kmetu Ivanu Krempušu-Raubšiču v Zg. Rečici pri Laškem. Z njim so se dogovorili, da bodo prek njegove hiše vzdrževali zvezo med Kozjansko četo in bataljonskim štabom kurirji Tomo, Žuti, Blisk in Marko. Ko je nato ta skupina prešla Savinjo pri Rimskih Toplicah, se je na Kozjanskem združila z Modrasovo v Kozjansko četo, ki sta jo vodila komandir Tone Vratanar-Antonesko in politkomisar Janko Skvarča-Modras.⁸¹

Po nekaterih izjavah sodeč je bataljonski štab poslal na Kozjansko tudi Staneta Škerlina-Nejčeta in Jožeta Kniflica-Janšo. Verjetno sta odšla proti Kozjanskemu še pred Antoneskovo skupino, ker sta 29. aprila okrog desetih zvečer v Zg. Rečici pri Laškem sodelovala pri usmrnitvi izdajalskega rudniškega obratnega zaščitnika Ferdinanda Kumpergerja, ki je tisti

večer v Dolinškovi gostilni v Zg. Rečici na sestanku presenetil celoten odbor OF za Rečico. Ko je 15. maja patrolja dveh pomožnih policistov z orožniške postaje Jurklošter zasledila partizansko skrivališče v neki votlini pri Brodnici, okoli sedem kilometrov od Jurkloštra v smeri proti Rimskim Toplicam, so tisto dopoldne orožniki, pomožni policisti in vermani iz Jurkloštra obkolili votlino. Po nemških poročilih so se v ostrem spopadu trije ali štirje partizani rešili skupaj z enim ranjencem (Jožetom Knificem-Janšo), enega (Staneta Škerlina-Nejčeta) pa je med prebojem skozi nemško obkolitev ustrelil pomožni policist Franc Zupanc z brzostrelko. Ob preiskavi so odkrili pri padlem partizanu poleg pištole in ročne granate tudi osebno izkaznico ubitega Ferdinanda Kumpergerja iz Zg. Rečice, v votlini pa so našli še eno pištolo Steyr, dve vojaški odeji, siv hubertus plašč, kotel za kuho, nekaj živeža in ognjišče. Na kraj spopada je popoldne prispela zaščitna policija iz Laškega in Celja pod vodstvom majorja Maiwalda, celjsko motorizirano orožništvo in uradniki gestapa, vendar zasledovanje partizanske skupine ni bilo uspešno. Mrtvega partizana so po fotografiranju prepeljali v Laško, kjer je njegov pokop prevzela orožniška postaja.⁸²

Po združitvi Antoneskove in Modrasove skupine se je Kozjanska četa nastanila na Bohorju. Štela je štirinajst mož. Za njeno prehrano so skrbeli sodelavci iz Lesičnega, Šentvida, Planine, Zagorja, Žegarja in drugih okoliških vasi. Četa je vsak večer pošiljala patrolje na teren po hrano in na politično delo. Kakor hitro pa je nemška oblast začutila partizane, je začela na področju Bohorja postavljati zasede in jih iskati z večjimi policijskimi in vermanšaftskimi silami, hkrati pa so okrepili tudi bližnje orožniške postaje. Kakor je razvideti iz poročil orožniških postaj Kozje, Planina in Reštanj o gibanju partizanov v maju 1942, se je Kozjanska četa tedaj zadrževala v glavnem na področju Bohorja.⁸³

V prvo akcijo se je partizanska skupina odpravila zvečer 31. maja. Vodila sta jo komandir Tone Vratanar-Antonesko in politkomisar Janko Skvarča-Modras, v njej pa so bili Franc Godler-Blisk, Slavko Rabuza-Utaha, Ivan Kopriva-Gad in Žuti. Odločili so se za razstrelitev železniške proge med Sevnico in Blanco. Po peturni hoji v deževni noči so se približali železniški progi pod Žigrskim vrhom, se nato čez dan dodobra ogledali, zvečer pa sta se Antonesko in Modras splazila do proge in jo minimala z razstrelivom, ki so ga bili prinesli s seboj iz Revirjev. Na primeren vlak so zatem čakali do štirih zjutraj 2. junija, vendar je razstrelivo eksplodiralo šele v trenutku, ko je zadnji vagon tovornega vlaka peljal preko, in razen uničene tračnice ni povzročilo druge škode.⁸⁴

Skupina se je vračala v tabor kar podnevi. Okrog osmih zjutraj je prispela v bližino Zabukovja nad Sevnico in mimogrede izvedela o tamkajšnjem nadučitelju Martinu Buhrbancku, da kot oficir — vojaški invalid in zagrižen nacist strahuje ves okoliš. Ko so partizani obkolili njegovo stanovanje in je Modras skočil za pobeglim Buhrbanckom, je ta že izza vrat ustrelil nanj s pištolo, ga ranil v zapestje, zaklenil vrata ter se prikril. Borci so za silo obvezali ranjenca in med obstreljevanjem odvrgli skozi okno na sovražnika še ročno bombo. Nato so vdrli v sobo in mrtvemu nacistu vzeli tri uniforme, odlikovanja, dva para škornjev, pisalni stroj in

okrog tisoč mark denarja. Dve zaplenjeni pištoli sta pripadli politkomisarju Modrasu in vodniku Blisku. Ko je komandir Antonesko med tem časom dvema nemškima učiteljicama ukazal, naj se takoj odstranita s slovenske zemlje, so borci na hitro razbili in zažgali šolsko opremo ter se umaknili naprej proti Bohorju. Čeprav je takoj zatem v Zabukovje prihitela nemška policija in skupino nekaj časa zasledovala, se je ta z oslabeлим ranjenecem srečno umaknila in okrog poldneva že čakala na dogovorjenem kraju blizu Federmausa na Bohorju na zvezo s tovariši iz tabora. Orožniki iz Sevnice, ki so kmalu po spopadu prispeli v Zabukovje, so odvedli v sevniški zapor pet kmetov domačinov, ker niso niti pred napadom niti po njem poskušali obvestiti nemških oblasti pa tudi sicer so se ob zaslišanju izgovarjali, da niso ničesar vedeli o partizanih.⁸⁵

Kakor so terenske organizacije OF prizadevno skrbele za prehrano in opremo Kozjanske čete, glavno breme pri preživljanju borcev so vendarle nosile posamezne revne kmečke domačije. Da bi se v tem pogledu vsaj delno postavili na lastne noge, se je četno vodstvo odločilo za rekvizicijo in trgovini izseljenega Gajška v Loki pri Žusmu, ki jo je upravljal od nemške oblasti postavljeni komisar. Ko so poizvedeli za krajevne razmere in o sami trgovini, so se v noči na 6. junij pod vodstvom komandirja Toneta Vratnarja-Antoneska odpravili na akcijo. Opremo so poskrili blizu tabora in vzeli s seboj le orožje ter prazne nahrbtnike. V taboru so ostali ranjeni Janko Skvarča-Modras, Slavko Rabuza-Utaha, ki je bolehal na želodcu, ter Pavle Baloh-Peter, ki naj bi naslednji večer odšel v Šentvid na sestanek z okrožno sekretarko Tončko Čečevo. Četa je predanila v Gubnem pri Mihi Belini, v drugem nočnem pohodu v noči na nedeljo, 7. junija pa prehodila pot do Loke ter dobro uro pred polnočjo prekinila telefonske zveze, razpostavila zasede in vdrla v trgovino. Akcija je popolnoma uspela. Zaplenili so precej tobačnih izdelkov, čevlje, usnje, nogavice, ženske rute, mast, pisalni stroj, osemsto mark in drugo ter se nemoteno umaknili prek Rudnice. Spotoma so del plena spravili v zasilno zgrajeni bunker.⁸⁶

Žusemski župan Winter je zgodaj zjutraj odšel o dogodku obvestit župana v Podčetrtek. Ta je nato telefonično obvestil deželnega svetnika v celjskem okrožju Antona Dorfmeistra, hkrati pa tudi sam organiziral zasledovanje partizanov. Z orožništvom in vermani je vso nedeljo preiskoval gozdove okrog Rudnice, vendar brez uspeha, kajti Kozjanska četa je že danila pri Mihi Belini na Gubnem.⁸⁷

Med tem je 6. junija patrolja rezervnega policijskega bataljona iz Krškega skupno z vermani — vseh je bilo petdeset — popoldne preiskovala težko prehodno področje Bistriški graben—Bohor. Ko so v taboru ostali partizani opazili približevanje neke vermanšaftske skupine, je Modras proti prihajajočemu sovražniku odvrigel bombo, potem pa so se vsi trije umaknili proti Doropolju k Ivanu Doberšku. Da bi četo na njenem povratku iz Loke opozorili na nevarnost na Bohorju, so Modras, Peter in Utaha še tisto noč odšli na Gubno in Mihi Belini naročili, naj pošlje četo za njimi v Oslešico do Hernausovih. Ker so ostali brez kuhinjske posode, je bila četa nekaj časa navezana na Hernausovo družino, dokler ji ni od-

bor OF v Kozjem preskrbel nekaj šotorskih kril, posodo in vojaški kotel in si ni uredila začasni tabor v gozdu bližnje Javoršice.⁸⁸

Kmalu za prvo akcijo je del čete, tedaj že iz tabora na Bohorju, izvedel preskrbovalno akcijo v Bučah, kjer je na posestvu naseljenih kočevskih Nemcev zaplenil dva prašiča, nekaj moke in drugih živil. Politkomisar Modras je ob tej in naslednjih akcijah vedno poskrbel, da so nekaj živeža shranili za morebitne težje čase.⁸⁹

Prvi sovražnikov udarec je zadel Kozjansko četo kmalu potem, ko se je odpravila na sever v smer proti Rogaški Slatini. Dne 18. junija ob pol enajstih zvečer je namreč Ivan Skornik z Rudnice na poti iz Gostince proti domu srečal Kozjansko četo, ki je po njegovem štela 35 do 40 partizanov, in borci so odšli z njim do hiše. Čeprav so mu ob odhodu strogo prepovedali obvestiti orožnike v dolini, jih je naslednje jutro izdal v Podčetrtku. Med tem se je od čete oddvojila skupina približno dvajsetih borcev, ki se je namenila mobilizirati v Lesično, druga skupina kakih dvanajst borcev z vodnikom Francem Godlerjem-Bliskom pa je odšla z vodičema Jožetom Kobilškom-Husom in Brankom Peklarjem-Donom po skrito orožje, s katerim so hoteli oborožiti novince iz Senovega, Rajhenburga, Brežic in one iz Lesičnega. Dva borca sta odšla po mast in pisalni stroj v bunker, ki so ga bili zgradili po akciji v Loki pri Žusmu. Četa naj bi se ponovno sestala v taboru na Rudnici.⁹⁰

Narodnoosvobodilno gibanje na Kozjanskem je imelo eno najmočnejših postojank pri Andreju Kolarju v Lesičnem, kjer je stanoval tudi Jože Gaberc, tedaj občinski nameščenec v Pilštanju, ki je vodil odbor OF v Lesičnem. Ker so bili Kolarjev sin Slavko, Kolarjev nečak Marjan Kožuh, mesarski pomočnik Anton Krofl in kmečki delavec Karel Kralj, vsi zaposleni pri Kolarju, na naboru v Kozjem potrjeni v nemško delovno službo oziroma vojsko, sta se Slavko Kolar in Jože Gaberc dogovorila s četnim štabom, da jih bo navidezno prisilno mobiliziral v partizane. Tako je v noči na 19. junij, nekaj po polnoči približno dvajset borcev obkolovalo Kolarjevo posestvo. Na cestnem križišču pred hišo so postavili lahko strojnico v smer proti Pilštanju, vdrli nato v hišo, jo preiskali, zaplenili dve vermanskaftski uniformi, last Marjana Kožuha in Slavka Kolarja, tri civilne obleke in nekaj živeža. Poleg Jožeta Gaberca so odvedli omenjene vojaške obveznike ter nekoliko starejšega Kraljevega brata Romana, ki je bil tudi zaposlen kot kmečki delavec pri Kolarju. Nemška učiteljica Adelheid Gruber, ki je po uničenju šole in pregonu iz Zabukovja učila v Pilštanju, stanovala pa pri Kolarjevih, je po tej partizanski akciji izpovedala orožniškemu oddelčnemu vodji v Kozjem poročniku Bernhardtju:

»Do polnoči 19. junija sem pletla. Ko sem na dvorišču zaslišala težke korake, sem takoj pomislila na bandite. Nekdo je poklical Gaberca, ki je stanoval v stranskem poslopju. Kmalu nato je nek bandit pripeljal gostilničarja Kolarja pred mojo sobo in ga vprašal, kdo da sem. Ko sta odšla, je vstopil srednje velik bandit, star petindvajset let, okroglega obraza, oblečen v dolge rjave hlače in ogrnjen z neke vrste rjavo pelerino, s klubkom in v gojzerjih — bil je gotovo vodja — in me v sorazmerno dobri nemščini zelo vljudno ogovoril, naj se ne bojim, ker se mi ne bo nič zgodilo. Njegovi da se borijo samo za svobodo in proti fašizmu, proti samemu

nemškemu narodu nimajo nič. Pač pa se morajo vsi Nemci odstraniti iz Spodnje Štajerske. Svetoval mi je, naj čimprej odidem od tukaj. Ko me je še vprašal, če imam kaj moškega perila, priročno lekarno ali radio, in sem to zanikala, mi je ukazal, da ne smem iz hiše, in odšel. Vsi, ki sem jih videla, so bili mladi, gladko obriti in dobro hranjeni. Nek majhen bandit je imel brke, kožuhovinasto kapo in rjavo civilno obleko. Zdelo se mi je, da moški niso šli radi z banditi. Gaberc je celo glasno izjavljal, da se da raje ustreliti, kot da bi šel z njimi. Vodja ga je zavrnil, da ima za to še vedno čas. Toliko sem razumela slovensko. Ko so se banditi čez približno tričetrt ure po prihodu odpravili z mobiliziranci, je na dvorišču nekdo ustrelil, takoj nato pa je bilo slišati tudi s ceste nekaj strelav. »

O streljanju je bližnja orožniška izpostava v Pilštanju obvestila orožniško postajo v Kozjem. Od tam so v akcijo proti partizanom pritegnili tudi vermanšaft in carinike. Med preiskavo so nato ugotovili, da je odšla od Kolarja manjša skupina osmih mož, med njimi tudi Jože Gaberc, v smer proti Bohorju, večja z mobiliziranci pa proti Podčetrtku. Iz izpovedi Romana Kralja, ki je od te skupine pobegnil in se dopoldne javil, so Nemci zvedeli, da se je skupina zjutraj utaborila v gozdu na področju Olimja pri Podčetrtku, da bi tam predanila in zvečer krenila najprej na Rudnico, kjer bi novince oborožili.⁹¹

Na podlagi že omenjene Skornikove prijave 19. junija zjutraj na orožniški postaji v Podčetrtku in izjav pobeglega novinca Romana Kralja iz Lesičnega je komandant 72. rezervnega policijskega bataljona v Krškem major Maiwald organiziral na področju Rudnice veliko zasledovalno akcijo, ki so se je udeležili 1. četa 72. rezervnega policijskega bataljona iz Celja, orožništvo in vermanšaft iz Kozjega, Žusma, Pristave, Podčetrтка in Slivnice. Istočasno je tudi orožniška postaja Jurklošter na svojem območju organizirala močnejše vermanšafteške patrolje. V tej protipartizanski akciji je neka mešana policijsko-vermanšafteška skupina nad Tinskim okrog poldneva odkrila partizanski tabor in presenetila speče borce, ki so se bili vrnili z vskladiščenim orožjem in strelivom iz okolice Rogaške Slatine. V kratkem spopadu je padlo pet borcev med njimi Žuti, Hus in Nace, drugi pa so se rešili v gozdnato in strmo pobočje. Po nemških poročilih so sile 1. čete 72. rezervnega policijskega bataljona vzhodno od Loke ubile pet partizanov, pet so jih ujele ter v taboru zaplenile trinajst pušk, strelivo, pisalni stroj, priročno lekarno in razno opremo.⁹² Razkropljeni borci so se reševali v skupini z Modrasom v dolino ali vsak po svoje mimo številnih nemških enot, ki so obkoljevale partizanski tabor.

Čez dva dni se je četa že zbrala na Rudnici in v noči na 22. junij do temeljev požgala Skornikovo posestvo, živino pa zaplenila. Izdajalca ni našla doma, ker je iz strahu pred partizanskim maščevanjem spal v dolini. Tisti dan je četa iz zasede na cesti Rogaška Slatina—Podčetrtek uničila nemško patroljo, zažgala motorno kolo in zaplenila dve policijski uniformi s škornji vred.⁹³ Ko so se 22. junija v Lesično vrnili še razkropljeni mobiliziranci Karel Kralj, Marijan Kožuh in Anton Krofl ter izjavili, da so partizani še na Rudnici, je major Maiwald v noči na 23. junij organiziral s policijo in vermanšaftom ponovno zasledovalno akcijo, ki pa se je končala za sovražnika brez uspeha.⁹⁴

Hkrati s pripravami za odhod v partizane iz Lesičnega je podobna akcija potekala tudi v okolišu Reštanja, Senovega in Rajhenburga, kamor so bili iz čete poslani na politično delo Franca Mirnika-Marka, z njim po terenu pa je hodil tudi eden prvih partizanov s tistega predela Edvard Zidarič-Tarzan, ki se je bil prek zime 1941/1942 zadrževal na Gorici pri Pribožiču, pri Ivanu Ašiču in Pavletu Bizjaku. Razen z Zidaričem in Mirnikom so bili zaupniki OF iz Senovega in Rajhenburga povezani še s političnim delavcem-ilegalcem Rudijem Rožancem-Slavom, zobotehnikom in predvojnim sodelavcem Slavka Šlandra, ki je prispel na Bizejsko iz Zagreba na pomlad 1942, medtem ko sta ilegalca Ivan Rožman-Peter ter Jože Preskar-Ferkež, ki so ju prav tako poslali na politično delo iz Zagreba, delovala na področju Osredka, Okljukove gore, Preske, Pišec, Kostanjka in Zdol ter bila prek tamkajšnjega političnega delavca in člana OK KPS za Kozjansko Svetozarja Čoporde-Mihe v zvezi tudi s Kozjansko četo.⁹⁵

Politični delavci so se sestajali s sodelavci iz Senovega in Rajhenburga v gozdu nad senovško elektrarno, v Mačkovcih in Kostanjku, sodelavci in podporniki pa so bili še v Raztezu, Gorici, Dovškem, Velikem Kamnu, Koprivnici, Mrčnih selih in Sevnici. V glavnem sta skupine aktivistov OF v Posavju organizirala okrožna sekretarka Tončka Čečeva in član OK KPS Svetozar Čoporda-Miha, deloma pa so bile v zvezi tudi s članom Okrožnega odbora OF za Kozjansko Marjanom Jerinom, železničarskim praktikantom v Sevnici.

V času od 13. do 17. junija so se iz posavskega rudarskega predela, kjer je bila organizacija OF najmočnejša, priključili partizanom rudar Emil Salmič-Marš, ki je bil od septembra 1941 do konca februarja 1942 v taborišču Mauthausen, posestniški sin Emil Blaževič, kovaški vajenec Roman Fabjančič ter Rudolf Zorko z bratoma Viktorjem in Alojzom, ki so bili zaposleni pri gradnji rudniške elektrarne, rudar Lado Strman in Bajt iz Senovega, brata Klavžar ter čevljarški pomočnik Drago Hvalc-Iskra iz Rajhenburga. Pred aretacijo 25. junija je pobegnil Pavle Bizjak iz Gorice. Dva brata Zorka sta padla ali pa bila zajeta verjetno že v spopadu na Rudnici 19. junija, kmalu zatem so Nemci zajeli na domu Lada Strmana in so ga ustrelili 7. julija kot talca v Celju skupno s Pavletom Bizjakom, medtem ko so Emila Blaževiča in Draga Hvalca ustrelili kot talca v Mariboru 2. oktobra 1942.⁹⁶

Iz nemškega zaslíšanja Romana Fabjančiča, ki se je vrnil iz partizanov sredi julija 1942, lahko razberemo o delovanju sedemčlanske partizanske skupine, kateri se je pridružil 13. junija zvečer pred gostilno Zupanc. Najprej so šli proti Armeškemu, od tam pa proti Sv. Petru pod Svetimi Gorami, kjer so pri nekem kmetu izvedli preskrbovalno akcijo in s seboj odpeljali njegovega osemnajstletnega sina Franca. Skupino da je vodil neki Kralj, njegov namestnik pa je bil Iskra, nadaljnja partizana v skupini pa sta bila še Leo in Utaha. Iz Sv. Petra so potovali večidel ponoči v smer proti Sotli in se od tam premaknili v bližino Kozjega, na Veternik in končno do Šentvida pri Planini. Na Veterniku sta se skupini pridružila dva kurirja, ki sta pozneje večkrat na teden odhajala čez noč iz tabora. Vojaških vaj niso imeli, pač pa so se od časa do časa pogovarjali o položaju in napovedovali skorajšnji nemški zlom. Romana Fabjančiča so Nemci po

njegovi vrtnitvi iz partizanov za nekaj časa zaprli, nato pa vpoklicali v vojsko ter je kasneje padel na vzhodni fronti.⁹⁷

Patrulja Kozjanske čete je skupino novincev iz Senovega in okolice pričakala pod vrhom Oslice. S seboj so prinesli harmoniko, ter nekaj lovskih pušk. Ko so jih odvedli v četni tabor in jih razdelili po vodih, je četa štela okoli petindvajset borcev, oboroženih večinoma s karabinkami s po približno petdesetimi naboji ter s puškomitraljezom, za brzostrelko pa so imeli štiristo nabojev.⁹⁸

V tistem času je skupina aktivistov pripravila vse potrebno za partizanski napad na senovški rudnik. Čevljar Miha Geršak je od Strmana starejšega dobil načrt rudnika, pri Fabjančičevih so pripravili nekaj orožja in streliva, določili so že sodelavce za partizanski napad, pripravili tabor na Armezu, iz katerega naj bi si četa pred napadom ogledala rudnik, pridobili so na svojo stran celo nekaj rudniških obratnih zaščitnikov, vendar do napada iz neznanih razlogov ni prišlo.⁹⁹

Kakor hitro je nemška okupatorska oblast maja 1942 začutila, da se Kozjanska četa zadržuje večinoma na Bohorju, je to področje vedno pogosteje preiskovala z orožništvom, policijo in vermanshaftom ter tam postavljala zasede.¹⁰⁰ Ko pa se je sovražnik nekajkrat tudi čez noč ustavil pri kočah na Federmausu in v lovski izletniški koči, v bližini katerih je bil partizanski tabor, se je četno vodstvo odločilo oboje požgati. Skupina pod vodstvom komandirja Toneta Vratanarja-Antoneska je v noči na 24. junij požgala obe leseni baraki na Federmausu, ki sta bili polni sena, in odšla v zasedo na kolovoz proti Žagi, od koder je bilo pričakovati sovražnikov prihod. Skupina pod vodstvom politkomisarja Janka Skvarče-Modrassa pa je zažgala izletniško kočo, ki jo je bilo postavilo lovsko planinsko društvo Senovo in jo je še izpred vojne upravljal triinsedemdesetletni šlezjski Nемеc Wolny. Ko so borci pomagali oskrbniku znositi njegove reči na prosto in so zasegli živež, posteljno perilo, kuhinjsko posodo in okrog petdeset litrov vina, so kočo polili s petrolejem in jo zažgali. Od oskrbnikove lastnine so vzeli le dve lovski puški s sto naboji. Koča je zgorela do betoniranih temeljev; Nemci so pozneje ocenili škodo na 10.000 mark.¹⁰¹

Po tej akciji se je četa začasno umaknila proti Bistriškemu grabnu, ker so predvidevali, da bi utegnile večje nemške sile naslednji dan odkriti njihov stalni tabor. Zjutraj 24. junija je res začel policijski bataljon iz Krškega iz raznih izhodišč z večjo hajko na Bohorju. Četa, ki se je ponoči umaknila in bila v bojni pripravljenosti do srede dopoldneva, ko je že kazalo, da so se Nemci oddaljili proti vrhu Bohorja, si je pričela pripravljati kosilo. Prav tedaj pa, ko je bilo kosilo kuhano, jih je stražar Utaha opozoril, da se jim bližajo Nemci, razporejeni v strelsko vrsto. Izdal jih je bil namreč dim. Neoboroženi borci in sekretarka Tončka Čečeva, ki je bila tedaj pri enoti, so se umaknili v ozadje, takoj nato pa so partizani s položajev izza drevja že opazili previdno približevanje policistov in z vsem orožjem udarili po njih. Boj ni trajal več kot deset minut, potem pa so se oboji umaknili, Nemci z enim hudo in dvema laže ranjenima, partizani pa brez izgub na bližnji greben, kjer so postavili zasedi proti Oslici in Bistriškemu grabnu. Pred mrakom so se partizani vrnili na

Lovsko-planinski dom na Bohorju, ki ga je Kozjanska četa zažgala v noči na 24. junij 1942. V ozadju najvišji vrh Bohorja Javornik

kraj spopada po svoje reči. Ne samo da so jih našli nedotaknjene, ampak so ob natančnejšem pregledu odkrili večje krvave sledove, našli novo češko brzostrelko z dvajsetimi naboji in torbico s specialkami. Brzostrelko je dobil star partizan Peter Šprajc-Slavc namesto dotedanje njegove slabe puške. Ker je bilo zvečer slišati kamione, ki so prihajali iz Kozjega proti Planini, se je četa umaknila čez cesto, se utaborila v Artičah nad Zagorjem in od tam naslednji dan opazovala nemške premike na Bohorju. Po sporočilu gestapovske izpostave Brežice je neka jurišna skupina zaščitne policije med večjo akcijo policije, vermanšafta in uradnikov izpostave na področju Bohorja zadela na približno petnajst partizanov, ki so se branili z ročnimi bombami. Jurišna skupina se je morala umakniti. Sile, ki so še vedno prihajale na Bohor, so odšle proti kraju napada, vendar so po nastopu noči izgubile sled...¹⁰²

Iznad Zagorja se je četa 25. junija prestavila k Hernausu — imenovanemu »Šuštar«, ker jim je popravljal čevlje — v Javoršico oziroma Oslešico, še prej pa je rekvirirala tele pri kmetu Romihu v Zagorju. Čez dva dni se je nato vrnila na Bohor in se utaborila v starem taboru.

Nekako v tem času se je proti Štoram odpravila šestčlanska patrolja, ki so jo poleg Janka Skvarče-Modrasa sestavljali Peter Šprajc-Slavc, Franc Sorčan-Tomaž, Franc Fajfar-Črto, Rudi Peklar-Don in še eden, da bi poleg drugih opravkov v okolišu Šentjurja pri Celju kaznovala tudi izdajalca, ki je poleti 1941 izdal Celjsko četo. Potem ko je skupina, oborožena s strojnico, v noči na 1. julij obiskala sodelavce na Rifniku, je v noči na 3. julij, nekaj po polnoči v Prožinski vasi, občina Teharje, izdajajoč se za štorsko orožniško patroljo, priklicala dvaindvajsetletnega izdajalca Henrika Flisa, ključavničarskega pomočnika pri Rebeku v Celju in zagrizenega verman-

šaftskega Scharführerja. Ko so se partizani prepričali, da je izdajalec pravi, so mu sporočili, za kaj gre in ga s tremi revolverskimi strelji ubili.¹⁰³

Nekako v začetku julija je del čete iz tabora blizu Lahovih v Spodnjem Žegarju izvedel rekvizicijo v Prevorju v trgovini, ki jo je upravljal nemški komisar, osovražen pri tamkajšnjem prebivalstvu zaradi nacistične gonje. Po zavarovanju v okolišu so borci vdrli v trgovino in zaplenili vso zalogo, ki jo je bil komisar pred kratkim sprejel. Plena je bilo toliko, da ga je morala prenašati tudi zaseda. Umaknili so se proti grebenu Javoršice in še naprej v smeri Marofa proti nekemu jarku v bližini Zgornjega Virštanja, kjer so predanili. Kakor so predvidevali, so se Nemci usmerili z zasledovanjem proti Bohorju.¹⁰⁴

Kakor je razvidno iz poročila nemškega župana iz Pristave, so 5. julija po polnoči verjetno partizani poskušali zažgati posestvo Sturmführerja Friderika Sterniša, a je pogorel le hlev, medtem ko so druga poslopja rešili. Nadalje so 13. julija na področju Javorje občina Slivnica, opazili skupino partizanov, ki so oddali tudi nekaj streliv na zasledovalce z orožniških postaj Slivnica in Žusem. Ista skupina je 16. julija prišla iz vzhodne smeri čez Selo proti Šmiklavžu, občina Laško, ter odgnala iz tamkašnjega cerkvenega gospodarskega poslopja dvestokilsko telico ter zaplenila še nekaj perutnine in masti. V zasledovanje za partizani je odšlo pol voda zaščitne policije iz Laškega, vendar brez uspeha. Skoraj za gotovo je v vseh teh primerih šlo za Modrasovo patroljo na njenem povratku iz okolice Štor in Šentjurja v sestav čete.¹⁰⁵

Sekretarka Okrožnega komiteja KPS za Kozjansko Tončka Čeč je običajno na vsakih štirinajst dni na nedeljo sklicala sestanek komiteja ali širšega aktiva političnih delavcev, na katerem so se pogovorili o delu na posameznih področjih kozjanskega okrožja in o delovanju Kozjanske čete. Za politično delo v sami četi je v komiteju odgovarjal njen politkomisar Janko Skvarča-Modras, Pavle Baloh-Peter za delo na terenu, na katerem se je zadrževala četa, Svetozar Čoporda-Miha kot politični delavec za področje Lesično—Pilštanj—Kozje, Peter Šprajc-Slavc za teren od Planine do Virštanja, Marjan Jerin, ki je bil tedaj še kot železniški praktikant v legali v Sevnici, pa za delo v Posavju in še posebej za zvezo z revirskim okrožjem.¹⁰⁶ Naloga političnih delavcev je bila predvsem postavljanje odborov OF, ki naj bi potem skrbeli tudi za prehranjevanje čete, zbiranje sanitetnega materiala za ranjence, zbiranje obveščevalnih podatkov in podobno. V predelu okrog Rogaške Slatine je deloval Ivan Ivanuš-Vid kot edini preostali ilegalce na tistem področju po zajetju okrožnega sekretarja KPS za Rogaško Slatino Alojza Platinovška in potem ko je sovražnik razkril ter uničil domalega celotno partijsko organizacijo in organizacijo OF v tistem okrožju.¹⁰⁷ Kolkor Ivan Ivanuš-Vid ni sam hodil poročat o svojem delu, sta med njim in političnim vodstvom na Kozjanskem oziroma Kozjansko četo vzdrževala štirinajstdnevno zvezo borca Jože Kobilšek-Hus in Branko Peklar-Don, ko je Hus padel 19. junija na Rudnici, pa Don in Stan-ko Pungeršek-Vid. Ta dva sta 30. junija ob enih ponoči zabredla v vermanshaftovsko zasedo pri Spodnjem Tinskem in tedaj je padel še Branko Peklar-Don. Ko sta namreč šla kurirja ob robu ceste, so ju vermani izpod bližnjega drevesa obsuli s strelji. Vid je videl, da je Don zadet padel, a mu

ni mogel pomagati. Tamkajšnji prebivalci so pozneje izpovedali partizanski patrolji, da so ga žanjice popoldne po spopadu našle mrtvega v pšenici in da so mu Nemci odvzeli puško in bombo. Ta kurirska zveza je skrbela za obveščanje o stanju v okolišu Rogaške Slatine in predlaganje akcij ter za odpremljanje novincev s tistega področja v partizansko četo.¹⁰⁸

Ko je Tončka Čeč v drugi polovici julija sklicala sestanek okrožnega odbora OF v bližini Doropolja pri Planini, se je partizanska skupina — Janko Skvarča-Modras, Pavle Baloh-Peter, Svetozar Čoporda-Miha, Franc Sorčan-Tomaž in Slavko Rabuza-Utaha — na poti iz Oslešice na ta sestanek okrog treh zjutraj približala šoli v Zagorju. Modras je najprej razbil šipe, da so lahko vdrli v notranjost. Ker učitelja niso našli v podstrešni sobi, so v učilnici nagrmadili knjige in jih zažgali. Pot do javke pri Kovačevih v Doropolju so nadaljevali šele potem, ko so se pokazali plameni.¹⁰⁹

Na sestanku v skalovju pod cerkvijo Sv. Križa, ki so se ga udeležili vsi člani razen Ivana Ivanuša-Vida, je sekretarka poročala o stanju na terenih Sevnica, Rajhenburg, Brežice, Šentjur pri Celju, ki jih je bila obhodi, in o novih zvezah. Sklenili so okrepiti politično delo na terenu in zato poslati še na področje Radeče—Zidani most—Rimske Toplice—Laško, kjer so imeli dotlej zelo slabe stike, političnega delavca Pavleta Baloha-Petra, izvesti široko propagadno akcijo za vstopanje v partizane ter razširiti delovanje čete po vsem kozjanskem okrožju. Ker je bila četa premalo aktivna, so postavili v njej novo vodstvo in sicer za komandirja Janka Skvarčo-Modrasa ter za politkomisarja Franca Sorčana-Tomaža.¹¹⁰

Ker Pavle Baloh-Peter ni poznal terena, na katerega ga je pošiljalo politično vodstvo, so sklenili, da odide z njim komandir Modras s partizansko patroljo, ki naj bi politično delo podprla z akcijami. Partizanska skupina

Franci Sorčan-Tomaž, v letu 1942 član OK KPS Celje in OK KPS Kozjansko ter drugi politkomisar Kozjanske čete, padel 28. avgusta 1942

Član Kozjanske čete
in politični delavec
Pavle Baloh-Peter

se je odpravila na omenjeno področje v drugi polovici julija. Dne 21. julija je prišla skupina dvanajstih partizanov, oboroženih s puškami in lahko strojnico, iz smeri Voluša proti Marofu, Poljanam in Dolu, nato pa 26. julija s področja Planine, prek Njive v gozdove proti Zabukovju. V noči na 26. julij je na posestvu jeseni 1941 izseljenega Pipana v Podgorju pri Zabukovju izvedla večjo preskrbovalno akcijo, naslednjo noč pa so jo opazili kosci v Polju blizu Lisce; v koči na Lisci so se nahranili v noči na 27. julij, popoldne 27. julija pa so opazili dva partizana v Razboru. Vse te dni so partizansko skupino brez uspeha zasledovale enote 72. rezervnega policijskega bataljona iz Krškega in v Sevnici nastanjena vojaška četa 921. bataljona deželnih strelcev.¹¹¹

Področje okrog Lokavca, na katerega je z Modrasovo patroljo prihajal politični delavec Pavle Baloh-Peter, je bilo med prvimi na Kozjanskem povezano v OF, od jeseni 1941 s hrastniškim okrajnim sekretarjem Gvidom Pavličem, kasneje, po napadu Revirske čete na Hrastnik 26. decembra 1941 pa se je bila skupina sedmih partizanov prav pod vodstvom

Janka Skvarče-Modrasa zadrževala približno deset dni pri kmetih Matevžu Deželaku v Ložah, Gustlu Požinu in Mihi Flisu v Lokavcu. Partizanski sodelavec Gustl Požin je sedaj zvečer 27. julija odvedel kozjanske partizane v Lokavec do Mihe Flisa, ki je bil sicer zaposlen v tovarni podpetnikov v Gračnici pri Rimskih Toplicah. Ta jih je naslednjo noč privedel do tovarne ob železniški progi Zidani most—Rimske Toplice. Komandir Janko Skvarča-Modras je postavil zasedo s puškomitraljezom na dovoz k tovarni s ceste Rimske Toplice—Lokavec, drugi pa so pripravljali razstrelivo za uničenje železnice. Nekaj pred polnočjo sta jih pri delu zmotila dva policijska rezervista — zaščitnika železniških naprav, ki sta se po progi vračala s patroljnega obhoda od Rimskih Toplic proti Zidanemu mostu. Po mitralježevih streljih sta oba skočila v kritje k Savinji in pobegnila, nato pa so partizani pri kilometru 363 na štirih krajih razstrelili progo ter s tem uničili tudi kretnico na železniškem odcepu, ki je vodil do tovarne. Po razstrelitvi se je skupina mimo tovarne umaknila nekoliko višje v gozd in čakala na sovražnikovo reakcijo. Čez približno pol ure sta prispeli do poškodovane proge patrolji iz Zidanega mosta in Rimskih Toplic, kmalu nato pa še železniški delavci, ki so oba tira popravili do šestih zjutraj.¹¹²

Svojo drugo akcijo je partizanska skupina izvedla v noči na 31. julij. Ko je že prej poizvedela o razmerah v Loki pri Zidanem mostu, se je občinskemu poslopju v tem kraju nekaj pred polnočjo približala z več strani. Najprej so izpred vaške kapele nasproti občine vrgli kamen skozi odprto okno v županovo pisarno in čakali na sovražnikovo reakcijo. Župan Karner in njegova žena sta iz sosednje spalnice neopazno zbežala skozi zadnja vrata na sosednje dvorišče in se tam potajila do petih zjutraj. Ko so borci zatem skozi razbito okno v pritličju vdrli v notranjost, so si v pritličju odbrali okoli petsto krušnih nakaznic, sto maščobnih in tisoč nakaznic za krompir ter velik pisalni stroj, v županovi pisarni so zaplenili še en pisalni stroj, v spalnici pa nekaj obleke in dva radijska sprejemnika. Ko so razdejali pisarniške prostore in ko so odkrili še razmnoževalni strojček, so se nekaj po polnoči umaknili proti Okroglicam.

Iz Krškega je zjutraj prispelo v Loko dvajset policistov, ki so partizansko skupino nekaj časa zasledovali, a brez uspeha, z bližnje orožniške postaje Zidani most pa ni bilo nikogar, ker je bila prav tedaj zelo šibko zasedena. Odmev partizanske akcije je bil v vsem okolišu zelo velik. Nemška oblast je kmalu nato preselila občinski urad z županom vred v Zidani most.¹¹³

Potem ko je Pavle Baloh-Peter ostal na političnem delu v tem predelu, so partizansko skupino naslednjo noč opazili v Okroglicah, kjer je spraševala za pot na Lisco. Na področje Okroglic poslana nemška patrolja je 1. avgusta ni več zasledila. V noči na 2. avgust se je del skupine nahranil pri gostilničarju Marku Libošku v Ledinu, že na območju občine Sevnica. Prav tako brezuspešna pa je bila tudi skupna akcija orožnikov iz Zidanega mosta in Radeč 2. avgusta. Modrasova skupina, ki se je naslednje dni zadrževala okrog Lisce, je v noči na 5. avgust ob železniški progi Breg—Sevnica pri kilometru 10,05 preščitnila 37 telefonskih in telegrafskih žic in je zaradi tega promet zastal za dve uri. Ker je morala

orožniška postaja Zidani most v isti noči poslati nekaj moštva v Trbovlje zaradi sodelovanja v izselitveni akciji, partizanov ni mogla zasledovati na njihovi poti proti Lisci, orožniki iz Sevnice pa v zasledovanju niso dosegli nobenega uspeha. Prav tako tudi policijske in vojaške sile iz Krškega in Sevnice s svojimi patroljami niso uspele dan prej, 4. avgusta zaslediti partizansko skupino, katere moč so ocenili na trideset borcev, med katerimi je bilo baje šest žensk, in ki se je v noči pred tem gibala prek Podgorice in Orehovca.

Ponovno združena Kozjanska četa — Nemci so njeno jakost ocenili kar na petdeset borcev — je 5. avgusta ob desetih zvečer izvedla v Razborju ekonomsko rekvizicijo v trgovini pri Ferdinandu Imperlu. Zaplenila je nad dvesto kilogramov raznega živeža, nekaj tekstilnih izdelkov in drugih potrebščin, se obrnila v smer proti Lisci in se zatem v naslednjih dneh zadrževala okoli Ješivca, Rudenika in Voluša¹¹⁴

Naslednjo večjo akcijo je Kozjanska četa izvedla 13. avgusta. Skupina borcev pod vodstvom politkomisarja Franca Sorčana-Tomaža je okrog petih zjutraj razstrelila turbino in regulator ter razbila še druge naprave v elektrarni v Bistriškem grabnu, približno kilometer jugozahodno od Kozjega. Ta elektrarna je preskrbovala z energijo Kozje in bližnji okoliš.

Ko so orožniki v Kozjem zaslišali detonacijo, se je vodja postaje z enim pomožnim policistom s tovornim avtomobilom odpeljal pogledat v elektrarno. Borci teh dveh niso napadli, ker so se med tem predstavljali nekoliko bliže Kozjemu, da so približno sto metrov pred elektrarno na obeh pobočjih tik nad cesto postavili zasedo. Pač pa je v zasedo zabredel vodja orožniškega oddelka Kozje poročnik Bernhardt, ki je takoj za prvo patroljo hitel še z dvema pomožnima policistoma proti elektrarni. Ko je zaseda ustrelila nanje, sta poročnik Bernhardt in pomožni policist Bračun takoj padla, pomožni policist Bizjak pa je bil hudo ranjen. Ko so ranjenca za silo obvezali, oba mrtva pa slekli in jima sezuli škornje, so se z zaplenjeno brzostrelko, dvema puškama in strelivom naglo umaknili v tabor na Oslici. Takoj po njihovem odhodu je prispela na kraj spopada še tretja nemška skupina, ki je poskrbela za prevoz ranjenega Bizjaka v celjsko bolnišnico, kjer je kasneje podlegel ranam. Vodja orožniške postaje in spremljevalec, ki sta bila ob napadu v elektrarni, sta se z divjim begom čez hrib Kozjak po ovinku vrnila v Kozje. Vse nadaljnje nemške patrolje za partizani so bile neuspešne.¹¹⁵

Da bi se četa izognila sovražnikovemu zasledovanju, hkrati pa razširila svoje delovanje še proti severu, se je pomaknila na področje okrog Rogaške Slatine. Kakor se spominja Franc Godler-Blisk, naj bi se območje čete na severu razširilo vse do Drave s tem, da bi približno teden dni delovala med Maceljско planino in Dravinjo v Halozah. Ker naj bi nekako sredi avgusta v Haloze prispela tudi Slovenjgoriška četa, bi lahko sklepali, da je kako višje vodstvo s premikom obeh enot na tisto področje hotelo zanetiti upor še v Halozah, če že ne ustanoviti haloško partizansko četo kot zamelek kasnejšega haloškega odreda v sestavi predvidene IV. grupe odredov.

Dne 19. avgusta ob pol devetih zvečer se je Kozjanska četa ustavila ob vznožju Boča pri posestniku Grilu v Irju. Od tam je odšla proti veli-

kemu nemškemu državnemu posestvu »Luisenhof«, kjer je še isto noč v hlevih postrelila dvanajst glav govedu, dva konja in prašiča, vse skupaj polila z bencinom in zažgala, pri tamkajšnjem nadupravitelju pa zaplenila večje količine živeža ter 4.000 mark v denarju. Skupno škodo so Nemci ocenili na 20.000 mark.¹¹⁶

Težko otovorjeni s plenom so se borci proti jutru utaborili onkraj Boča v smeri proti Makolam. Ker je Grilov hlapec o partizanih obvestil orožniško postajo Rogaška Slatina že 19. avgusta ob pol polnoči, so jim bile nemške sile trdno na sledi. Dopoldne se je približala taboru manjša sovražnikova skupina in partizani so prvi ustrelili po njej. Med tem so se partizanskemu taboru približevale nadaljnje nemške sile. Prvi večji sovražnikov napad so borci odbili, v naslednjem pa so jih Nemci pregnali s položajev in udarili po njih še z boka. Napol obkoljeni so se potem zagnali nazaj proti izgubljenim položajem, vtem pa se je nemški obroč že začel stiskati. Ko ni bilo več mogoče vzdržati, se je Tone Vratanar-Antonesko s svojim puškomitraljezom kot prvi pognal v nižino in tako je četa za njim z jurišem prebila nemški obroč. Takoj nato je Modras s prostovoljci planil nazaj po dva ranjenca; enega so rešili, neki Ocvirk pa je bil že mrtev in je skupaj z večjim delom plena iz »Luisenhofa« padel v sovražnikove roke.¹¹⁷ Med umikom prek Boča je del čete kril umik, drugi pa so pomagali ranjencem. Po celodnevem prebijanju mimo nemških zased in patrolj so ponoči prispeli čez cesto Celje—Rogaška Slatina v bližino Žusma in Slivnice. Od tam je četno vodstvo poslalo Franca Godlerja-Bliska in Mirka Košenino-Toma v nadrejeni štab I. štajerskega bataljona.¹¹⁸ Naslednje jutro so Nemci del čete zasledili v gozdu blizu kmeta Ignaca Romiha v Zagorju in ga je zatem preganjalo še ves dan petdeset vermanov iz Pilštanja in Kozjega ter del policijskega bataljona iz Krškega.¹¹⁹

Od ranjencev z Boča, ki niso bili sposobni za pot, so v glavo ranjenega Emila Salmiča-Marša prepustili političnemu delavcu Petru Šprajcu-Slavcu, da je poskrbel za njegovo okrevanje, Edija Zidariča-Tarzana pa so pustili v Virštanju pri nekem mlinarju, sicer pa jih je od 35 borcev poslej v četi ostalo le že okoli dvajset.¹²⁰

Ko so v noči na 23. avgust Nemci zvedeli za partizane v bližini Kristanvrha v občini Pristava, jih je pričel zasledovati akcijski oddelek 65 orožnikov, carinikov in vermanov pod vodstvom celjskega orožniškega oddelčnega vodje, stotnika Wilhelma Fehleisena. Ta je zjutraj zajel neoboroženega Franca Mirnika-Marka, ki je potem odpeljal Nemce v bližino Rogaške Slatine na kraj, kjer je skrtil puško in strelivo. Drugega uspeha sovražnik v tej akciji ni dosegel.¹²¹

V spopadu med vermanšaftsko zasedo in Kozjansko četo 24. avgusta ob pol enajstih ponoči pri Spodnjem Tinskem so partizani v jakosti 20 do 25 mož hudo ranili vermana Metlišo in se zatem umaknili proti Šentjanžu — Sv. Štefanu — Planici oziroma v okolico Gubnega in Zagorja.¹²²

Politični delavci kozjanskega okrožja in vodstvo Kozjanske čete so se po razdelitvi okrožja na terene oziroma rajone julija 1942 ponovno sešli v noči na 15. avgust blizu kapelice na Topolovem nad Zagorjem in poročali o opravljenem delu in akcijah. Ko so se dogovorili še za prihodnji

sestaneke, ki naj bi bil na istem mestu 28. avgusta ob devetih zvečer, so odšli vsak na svoj teren, četa pa v predvidene akcije proti Rogaški Slatini.

Ko je Pavle Baloh-Peter 28. avgusta blizu dogovorjenega mesta ves dan čakal na sotovariše, so se popoldne že pričele prevažati po cesti iz Sevnice proti Planini in od Kozjega do Lesičnega ter iz Prevorja nemške sile za množično aretacijsko akcijo proti partizanskim sodelavcem ter proti izdanemu političnemu vodstvu in ostankom čete. Na večer okrog sedmih je prispela Tončka Čečeva in omenila, da je verjetno njihov sestanek izdan. Povedala je nadalje o boju čete pri Rogaški Slatini ter da je pred dveh dnevoma zvedela v Brežicah, da je nekaj borcev padlo, bilo ranjenih in ujetih, pa da so Nemci aretirali nekaj sodelavcev iz Rajhenburga, Sevnice in Planine. Pozno ponoči sta prispela na sestanek še politkomisar Franc Sorčan-Tomaž in Ivan Ivanuš-Vid, takoj nato pa so že padli prvi rafali v oddaljenosti kakih tristo metrov po bližajoči se Kozjanski četi. Politični delavci, ki so sedaj za gotovo vedeli, da je njihov sestanek izdan, so se hoteli umakniti proti Bistrici, a so naleteli na nemški obroč. Obrnili so se proti Šentvidu, pa jih je sovražnik kmalu nato zasul s strelji tudi na tisti strani. Pregarjalci so se obrnili proti strmemu hribu v smer proti Prevorju, vendar so povsod, kamorkoli so se obrnili, naleteli na sovražnikove zasede in streljanje. Ko so se proti jutru izčrpani ustavili v gozdu sredi strmega hriba, so na predlog Tončke Čečeve zakopali dokumente in slike, nato pa so se spustili navzdol do jase, kjer je stala neka hiša. Bilo je tik pred zoro, ko so poskušali previdno, drug za drugim, preiti jaso, a je sovražnik izza sadnega drevja z vsem orožjem udaril po njih. Medtem

Topolovo pri Zágorju na Kozjanskem, kjer je 28. avgusta 1942 propadla Kozjanska četa

ko se je Baloh utegnil splaziti do bližnjega kolovoza v kritje, naprej skozi gozd, mimo Dobja proti Volušu in pozneje v Lokavec h Gustlu Požinu, kjer je bila javka, se je Franc Sorčan-Tomaž verjetno sam pokončal s pištolo, Tončko Čečevo, ki se je tedaj tudi rešila, čeprav ranjena v nogo, pa je nemška policija nekaj ur kasneje zajela izdano na Topolovem.¹²³

Iz gradiva komisije za ugotavljanje zločinov je razvidno, da se je ranjena Čečeva zatekla na Topolovo k Mariji Pušnik. Ker ta ni imela sanitetnega materiala, jo je napotila k sosedu Angeli Bevc p. d. Čauš. Tam pa se Čečeva verjetno ni počutila dovolj varno; izjavila je, da »ji je tam vroče« in bi se raje prestavila na Pušnikov kozolec. Bevčevi so bili pred vojno nekaj časa na delu v Nemčiji, njihov devetnajstletni sin Rudi, po poklicu čevljar, pa je zaradi znanja nemškega jezika tedaj poučeval na osnovni šoli v Pilštanju, kjer je vodil tudi nacistično organizacijo »Deutsche Jugend« (Nemška mladina). Vse kaže, da je prav Rudi Bevc odhitel obvestiti nemško policijo, kajti sicer mu Čečeva ne bi ob prihodu policistov in aretaciji, v trenutku ko se je bila že odpravljala k Pušnikovim, pljunila v obraz in ga ozmerjala za izdajalca. Menda se je kmalu zatem javil v nemško vojsko, da bi se izognil partizanskemu maščevanju, njegova nadaljnja usoda pa ni raziskana. Policijsko patroljo je kot poznavalec kraja privedel na Topolovo ujeti partizan Franc Mirnik-Marko.¹²⁴

Akcijo v okolici Zagorja, ki je trajala od 27. do 29. avgusta, sta izvedli dve četi policijskega bataljona iz Krškega pod vodstvom majorja Maiwalda, udeležila pa se je tudi v Kozjem nastanjena četa vermanov. Policisti so se vrnili s tovornimi avtomobili v Kozje sredi dopoldneva 29. avgusta in s seboj pripeljali enega mrtvega partizana, enega hudo ranjenega, ki je umrl v Kozjem na nosilih pred orožniško postajo, in pa okrožno sekretarko Tončko Čečevo. Med preiskavo so pri mrtvih našli nad 1.400 mark in škornje padlega poročnika Bernhardta. Medtem ko so mrtva partizana Franca Sorčana-Tomaža in Ivana Koprivo-Gada spravili v mrtvašnico v Kozjem, so Tončko Čečevo s policijskim rešilnim avtomobilom odpeljali v brežiško bolnišnico, da bi jo zatem do smrti izmučeno a neuklonljivo prek celjskih, graških in mariborskih zaporov poslali v smrt v koncentracijsko taborišče Auschwitz.¹²⁵

Stalno zasledovani preostanek Kozjanske čete je v noči od 28. na 29. avgust na poti iz virštanjskega grabna na zborna mesto pri kapelici nad Tovornikom prešel Drensko rebro in nad Lesičnim zavil proti Zagorju. Takoj zatem, ko sta se bila od skupine ločila Franc Sorčan-Tomaž in Ivan Ivanuš-Vid in odšla proti kraju sestanka političnih delavcev, je nemška zaseda v bližini neke zidanice iz neposredne bližine udarila po partizanih. Za povelja ni bilo časa in borci so se reševali vsak zase, kakor je kdo vedel in znal. Koliko je bilo mrtvih, ranjenih in ujetih, ni znano. O tem ne govore niti partizanska niti nemška poročila. Četa je bila razbita in se poslej ni več zbrala. Po spopadu so se sešli le Janko Skvarča-Modras, Tone Vratonar-Antonesko, Slavko Rabuza-Utaha in Pavle Baloh-Peter naslednje dni na javki pri Gustlu Požinu v Lokavcu. Peter Šprajc-Slavc se je po razbitju čete prebil skozi nemške zasede v Zg. Virštanj, kjer je pri kmetu Bahu pomagal pri zdravljenju ranjenega Emila Salmiča-Marša, po

1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

Narodni heroj
Tončka Čeč-Roza,
sekretarka OK KPS za
Kozjansko, ujeta
29. avgusta 1942
na Topolóvem pri
Zágorju, umrla
3. novembra 1943
v koncentracijskem
taborišču Auschwitz.
Slika je iz srede
novembra 1942, ko je
bila v Celju
izpostavljena
zasramovanju in
mučenju

množičnih aretacijah na Kozjanskem, ko ni bilo nobenih glasov več o četi, pa sta se zatekla na Hrvaško.

Zaradi izdajstva ujetih partizanov Franca Fajfarja, Franca Mírnika in še koga ter postopnega razkrivanja partizanskih podpornikov in sodelavcev ter odbornikov OF, uničenja Kozjanske čete ter političnega aktiva s Tončko Čečevo so na Kozjanskem propadle do malega vse partizanske zveze in postojanke.

Okupatorjevi maščevalni ukrepi so najbolj prizadeli osrednje predele Kozjanskega. Po množičnih ustrelitvah v Celju 30. julija in 15. avgusta, ko je samo s predela Sv. Lenarta nad Laškim padlo deset talcev, so se nacistični zločinci še posebej kruto znesli nad Kozjanci 2. oktobra in 4. no-

vembra 1942 v Mariboru, ko so s področja Planine, Pilštanja oziroma Lesičnega, Kozjega, Zusma, Virštanja in Podsrede ustrelili 54 talcev. Istčasno so ustrelili tudi 12 talcev iz Posavja — Sevnice, Rajhenburga, Senovega, Krškega in Brežic.¹²⁶ Spričo vsega tega, zlasti spričo množičnih ustrelitev organiziranih ljudi s Kozjanskega v obdobju od poletja do zime v Celju in Mariboru ter zaradi odgonov njih bližnjih v koncentracijska taborišča si to področje skoraj leto in pol ni moglo opomoči ne v političnem ne v vojaškem pogledu.

Čeprav je štab II. grupe odredov v prvi polovici septembra poslal na Kozjansko bataljonski štab z dvema partizanskima četama, ki naj bi skupaj z ostanki Kozjanske čete predstavljali I. bataljon Kozjanskega odreda kot bodočega zametka IV. grupe odredov, ti dve četi kljub prizadevnemu iskanju nista našli preostalih borcev Kozjanske čete. Osamljeni Antonesko, Modras, Peter in Utaha so po samostojnih nadaljnjih akcijah v zahodnih predelih Kozjanskega vzpostavili zvezo z drugimi partizani šele poleti 1943, ko so se o njih že spletale legende.

Štajerska četa Glavnega poveljstva

Spričo zapoznelega pohoda II. grupe odredov na Štajersko je hotelo Glavno poveljstvo pospešiti ustanovitev IV. grupe odredov s tem, da je v prvi polovici avgusta 1942 na Dolenjskem sestavilo skupino dvajsetih partizanov in jo poslalo čez Gorjance prek Hrvaškega na Kozjansko. Okrepila naj bi Kozjansko četo, o kateri so vedeli le to, da obstaja nekje pri Rogatcu. Kmalu zatem so nameravali poslati na Kozjansko še eno večjo četo. Tako okrepljeno jedro predvidene IV. grupe odredov naj bi se povežalo s štabom II. grupe, kakor hitro bi ta prispela v Savinjsko dolino. Ker Glavno poveljstvo ni poznalo razmer, svoji četi kot bodočim kozjanskim partizanom ni določalo posebnih nalog, ampak je na splošno naročalo, naj napada sovražnikove patrulje in orožniške postaje, uničuje izdajalce, ruši železnice, mostove in druge vojaške objekte, pridobiva orožje, oborožuje mobilizirane domačine, skrbi za vojaško vzgojo, pripravlja živež za zimo ter hkrati politično deluje med prebivalstvom. Poročala naj bi Glavnemu poveljstvu prek tistih zvez, ki jih je bila dolžna vzpostaviti na pohodu prek Hrvaškega.¹²⁷

Četo, ki jo je bilo odposlalo Glavno poveljstvo, sta vodila komandir Branko in politkomisar Janko Žagar-Iztok, borec Revirske čete iz leta 1941. Oborožena je bila z dvema puškomitraljezoma ter mavzericami s p dvesto nabojev na moža. Sestavljali so jo poleg kurirjev, ki so bili v začetku junija 1942 prinesli do Glavnega poveljstva poročila I. štajerskega bataljona pa se potem niso vrnili na Štajersko, v glavnem Štajerci iz I. partizanske udarne brigade.¹²⁸

Po odhodu iz Starega Loga 18. avgusta je četa najprej krenila v smeri Šentjernej—Vrhopolje—Gorjanci in nato s hrvaškimi partizani sodelovala v zasedah na odseku Samobor—Jastrebarsko. Dne 10. septembra se je v Pečni ločila od Žumberaško-pokupskega odreda in naj bi jo hrvaški partizanski kurir, ki je vzdrževal stalno zvezo z Zagrebom, spremil do prve partizanske enote na levem bregu Save. Po dveh nočnih pohodih so

s čolnom prešli Savo vzhodno od Samobora in se proti jutru utaborili v obrežnem grmovju, da bi se osušili in naslednjo noč prešli še cesto in železnico. Hrvaški kurir je čez dan v neposredni zagrebški okolici vzpostavil zvezo s partizani, ki naj bi četi dodelili novega vodnika do Kozjanskega. Prek dneva so jih aktivisti iz bližnje vasi nahranili, sredi popoldneva pa so jih že ustaši zasledili, obkolili in iznenada napadli.

V splošni zmedi in ker niso poznali tamkajšnjega močvirnega ozemlja, so se borci razkropili, tako da so ustaši v taboru zaplenili večino streliva, nekaj orožja, vso opremo, denar in literaturo. Koliko partizanov je ob tem napadu padlo ali bilo ranjenih in ujetih, ni znano.¹²⁹ Med njimi je bil predvojni trboveljski revolucionar Janez Janc, ki so ga hrvaške oblasti izročile gestapu, da ga je zaprtega v Trbovljah skoro do smrti izmučil, in ko ni ničesar izpovedal, vrnil ustašem, ki so ga nato ubili v Maksimiru v Zagrebu.¹³⁰ Od šestih pogrešanih sta se verjetno edina rešila Franc Avbelj-Lojko in mitraljezec Srečko Herič-Feliks, ki sta tik pred ustaškim napadom odšla s čutaricami k Savi po vodo. Po prvih streljih sta prihitela v tabor, ki pa so ga drugi že zapustili, pobrala nekaj opreme, puško in pištolo ter se do noči prikrila v grmovju, ponoči prešla cesto in železnico in se nato dva dni prebijala proti zahodu. Nemci so ju zasledovali 15. in 16. septembra na njuni poti prek Ješovca in Zdol pri Kozjem ter Veternika. Ker nista dobila zveze ne s sotovariši ne z drugimi kozjanskimi partizani, sta se odločila za pohod proti Gorenjskemu. Medtem ko je Feliks že nekje pri Planini odšel svojo pot in je bil ujet 18. septembra blizu Slivnice, se je Lojko konec septembra priključil Kamniškemu bataljonu v Črnem grabnu na Moravškem.¹³¹

Preostalih štirinajst, ki so se prebijali na Medvednico in Sljeme ter od tam v zelo težkih razmerah, brez vodnika in stalno zasledovani od ustašev proti hrvaško-nemški meji, je prešlo Sotlo v noči na 17. september. Še isti dan zjutraj jih je policija zasledovala od Podgorja pri Pišecah in Bizeljskega mimo Sv. Petra pod Sv. Gorami, naslednji dan zjutraj pa še dva voda policije iz Krškega ter vermanšaft iz Kozjega in Podsrede prek Veternika in Bohorja proti Planini. Skupina je prispela na Kozjansko prav v času, ko je sovražnik zasledil Kozjanski bataljon ob prihodu na njegovo območje in je doživela večji sovražnikov napad 19. septembra ob osmih zvečer na hribu Vamosek (k. 517) blizu Jurkloštra.¹³² Tedaj so v akciji proti partizanski skupini nastopali orožništvo in zaščitna policija iz Laškega in Celja, četa deželnih strelcev iz Laškega ter četa 5. polka zaščitne policije iz Žalca. Pri tem so zajeli partizana Jožeta Novaka in nekega kleparja Ivana Sarkoviča, dne 20. septembra Franca Petoviča blizu Slivnice pri Celju in 21. septembra Karla Završnika nekje pri Laškem, za katere pa ni znano, kateri partizanski enoti so pripadali.

Po spopadu z Nemci se je četa razbila na dva dela. Sedem borcev, oboroženih z dvema puškama in enim revolverjem, je poslej vodil politikomisar Janko Žagar-Iztok. Ker sta bila dijak Silvo Carli iz bližine Ptuja in kemik-laborant Marijan Pavšič iz Posavja popolnoma obnemogla, so ju sklenili pustiti za nekaj časa k sorodnikom na okrevanje. Vendar je orožniška patrolja iz Jurkloštra kmalu nato izdana ujela, prvega 20. septembra

pri Velikih Gorelcah in drugega 22. septembra v Lipnem dolu.¹³³ Skupina na Kozjanskem ni našla nobenih zvez s tamkajšnjimi partizani. Stalno zasledovani so se sprva odločili za preboj na Moravško, a so že med pohodom sprevideli, da zaradi izčrpanosti ne bodo kos dolgi poti. Zato so se sklenili po najkrajši poti čez Savo vrniti na Kočevsko. Iz poročil orožniških postaj Jurklošter, Zidani most in Radeče je razbrati, da je bilo v noči na 23. september pet partizanov, oboroženih z dvema karabinkama in eno pištolo pri Sv. Trojici v občini Jurklošter. Ker so imeli s seboj samo hrvaški denar, so partizani izjavljali, da bodo še prišli in plačali hrano v markah. V noči na 24. september so se pojavili že v Bregu v občini Zidani most, in sicer samo štirje, ki so jih potem v tistem okolišu in okrog Radeč do 28. septembra še nekajkrat videli. Po njihovih izjavah pri kmetih je sovražnik izvedel, da gre za razbito skupino, ki je prišla s Hrvaškega. Še predno je skupina prešla Savo, sta se od nje samovoljno odločila Janko Žagar-Iztok in še en borec, tako da so se 4. oktobra javili v štabu Vzhodnodolenjskega odreda popolnoma izčrpani, napol nagi, brez opreme in z dvema puškama le Viktor Umek-Zmago, prvoborec Revirske čete iz Trbovelj, Bogomil Gaberc-Huso in še en partizan, v odredu pa so našli še enega borca, ki je bil že pred njimi prispel čez Savo.¹³⁴

O skupini borcev, ki se je ob nemškem napadu 19. septembra rešila s komandirjem Brankom, ni nič znanega. Gotovo se nanjo nanaša nemško poročilo, po katerem je v noči na 22. september prišlo pet partizanov v tovarno podpetnikov v Gračnici, kjer so si popravili strojnico. Ko je štab II. grupe odredov 27. oktobra poročal Glavnemu poveljstvu o usodi čete, ki so jo bili s Kočevskega poslali na Kozjansko, je omenil, da sta do štaba II. grupe odredov prispela le komandir Branko in partizan Martin Šergan iz Sedraža nad Laškim, ki pa je med tem 5. oktobra padel pri Šempetru v Savinjski dolini, tiste dni pa da so našli še Rudolfa Hohkrauta, Ludvika Kladivarja-Bibija in nekega Vuka.¹³⁵

Od skupine, ki je iskala zvezo v Zagorju ob Savi, je terenska organizacija spravila Ludvika Kladivarja-Bibija in Dušana Teršana-Bobija do partizanov v Savinjsko dolino, Janka Žagarja-Iztoka pa, ki se jima iz neznanih razlogov tedaj ni pridružil in se je vrnil na Kozjansko, je 19. oktobra pri Vrtačnikovih v Lokavcu zajela tako imenovana »protibanda« — v partizane preoblečeni pomožni policisti Leopold Turnšek, Franc Mlakar, Franc Lončarič in Florijan Vernik z orožniških postaj Radeče in Zidani most.¹³⁶

Kozjanski bataljon

Štab II. grupe odredov se je še pred svojim prihodom z Moravškega na zborna mesto na Dobrovljah odločil za ustanovitev I. kozjanskega bataljona, ki naj bi se razrasel v Kozjanski odred. Zaradi tega sta se morala bataljonska funkcionarja (II. štajerskega bataljona v izgradnji na Moravškem) Franc Mazovec-Risto in Jože Babič-Vojteh, določena za komandanta in politkomisarja I. bataljona Kozjanskega odreda, takoj odpraviti z grupnim štabom na Dobrovlje, da sta po preosnovanju štajerskih partizanskih enot prevzela moštvo novega bataljona.¹³⁷

Ob ustanovitvi Kozjanskega bataljona 10. septembra 1942 na Dobrovljah so za njegovo 1. četo predvideli Kozjansko četo s komandirjem Tone-
tom Vratanarjem-Antoneskom in politkomisarjem Jankom Skvarčo-Modra-
som, za katero še niso zvedeli, da je že konec avgusta propadla. Drugo
četo pod vodstvom komandirja Hinka Zakška-Miloša, politkomisarja Jane-
za Slovenca-Popaja in vodnika Srečka Uzarja-Joška naj bi po odredbi
predstavljalo devet borcev iz sestave II. grupe odredov (Anton Dolenc-
Danilo, Albin Žagar-Tiger, Milan Zaletel-Rajko, Ivan Kastelic-Janez, Alojz
Pirnat-Ciril, Tone Porenta-Jojo, Metod Puc-Todi, Filip Svetina-Jaka, Stan-
ko Holy-Strnad) in štirje borci iz sestave ukinjenega I. štajerskega bata-
ljona (Hinko Kamnikar-Rok, Franc Pavlovič-Martin, Drago Kos-Ubo, Alojz
Kostanjšek-Tone). Tretjo četo pod vodstvom komandirja Antona Ljubiča-
Zidarja, politkomisarja Božidarja-Boga ter vodnika Ilije Ninkoviča-Franja
naj bi sestavljalo sedem borcev iz II. grupe (Franc Sevšek-Sultan, Anton
Mavec-Boris, Ivan Hribar-Ridžo, Milan Alič-Matevžek, Martin Zupančič-
Medved, Maksimiljan Bukovec-Jože, Milan Smole-Milutin) ter trije iz I.
štajerskega bataljona (Ivan Gričar-Žani, Franc Žagar-Darko, Ludvik Zu-
panca-Ivo). Kot kurirja za zvezo z grupnim štabom so določili Ludvika Zu-
panca-Iva, ki je poznal pot še z brežiškega pohoda leta 1941, in Franca
Godlerja-Bliska, kurirja bivše Kozjanske čete, ki pa se je sicer že dva
meseca zadrževal v 4. (Veličkovi) četi I. štajerskega bataljona. Vsekakor
je še pred odhodom na Kozjansko prišlo do sprememb v sestavi obeh čet.
Namesto Janeza in Joja sta odšla z 2. četo Srečko Žgajnar-Srečo in ver-
jetno neki Ris, namesto Borisa in Ridža pa s 3. četo Ivan Lekše-Job, Joško
Planinc-Kostja in Avgust Zupan-Racki pa še Peter Majcen-Savo in parti-
zanka Mira Poprask-Janja. Iz 3. in v 2. četo sta prestopila Franc Sevšek-
Sultan in Franc Žagar-Darko, iz 2. v 3. četo pa Alojz Kostanjšek-Tone.¹³⁸

Štabu Kozjanskega bataljona so naročili, naj poišče Kozjansko četo,
ki je baje štela trideset dobro oboroženih borcev in delovala na prav
dobro organiziranemu terenu. Tako bi prišel do zanesljivih vodnikov in
poznavalcev terena, ki je bil skoraj vsemu moštvu v bataljonu popolnoma
nepoznan. Hkrati pa bi se lahko po posredovanju Kozjanske čete tudi
oprli na njene terenske sodelavce in podpornike.

Bataljon je odšel iz grupne sestave z Dobrovelj na svoje območje
proti večeru 11. septembra skupaj s štabom Savinjskega odreda in I. (Re-
virskega oziroma Savinjskega) bataljona tega odreda. Medtem ko sta ta
dva ostala začasno v Revirjih, je Kozjanski bataljon po preskrbovalni
akciji v Mariji Reki nadaljeval pohod čez Gozdnik, kjer je predanil, in
Šmohor nad Laškim ter se po počitku pri dveh kmetih v Govcah nad Hudo
jamo 15. septembra proti jutru odpravil do Šmarjete pri Rimskih Toplicah,
pod vodstvom kurirja Ludvika Zupanca-Iva prešel po lesenem mostu
Savinjo ter se usmeril proti Ložam in Šmiklavžu. Tam so se borci pri več
kmetih oskrbeli z živežem ter nato v hladnem in deževnem vremenu danili
v nekem gozdu.

Okrog dveh popoldne 16. septembra je policijska patrulja zasledila
in v kratkem spopadu ustrelila kuharja Alojza Pirnata-Cirila in bataljon-
skega bolničarja, ki sta pri bližnjem kmetu Francu Brečku pripravljala
kosilo. Sovražnik je napadel tudi partizansko patruljo, ki jo je bil štab takoj

II. Grupa odredov
partizanskih bat.
4. grupe
1942. 11. 11.

Na polokaju, dne 10.9.1942.

SPENCIALNA NAREDBA ŠT. 5
o reorganizaciji edinic II. Grupe odredov.

1. S komandnim dnem se ustanovi 1. bat. Kozjanskega odreda. Področje KM obsega: Zidani most, Celje, južna Helenica, Ptuj, Kr. vataha meja, Italijanaka meja, Zidani most.
2. Za komandanta 1. bat KM se postavlja bat. komandant tov. Risto. Za politkomisarja se postavlja bat. politkomisar tov. Vojteh.
3. Bataljon tvorijo 3 čete:

1. četa: komandir tov. Antonska, des. kom. 1. čete, politkom. tov. Medras, des. politkom. 1. čete, noštvo tvo. i. dosedanje noštvo 1. čete.
2. četa: komandir tov. Miloš, des. kom. 1. S. P. b. l. odr., politkomisar tov. Popaj, des. partizan 1. S. P. b. l. odr., noštvo: iz II. Grupe: tov. Joško, /kom. voda/, Danilo, Tiger, Rajko, Janes, Ciril, Jojo, Tedi, Jaka, in Skundl. In št. bat.: tov. Rok, Martin, Ubo, Tone.
3. četa: komandir tov. Zidar, des. kom. voda in S. b. l. odr., politkom. tov. Bogo, des. politkom. "S. P. b. l. odr., noštvo: iz II. Grupe: tov. Sultan, Boris, Rido, Matevi, Medved, Jole in Milutin. In št. bat.: tov. Franjo /kom. voda/, Zani, Darko, Ivo.

4. Vseka četa ima po en puškomitraljez.
5. 3. četa 1. bat. 30 /tov. Veliško/, mora dati 1. bat. KM potrebne tovariše se svazo, predvsem tov. Bliska, kurirja 1. S. KM.

Št. 5 za š. i. s. u - s. v. e. b. o. d. o. n. a. r. o. d. u. i.

Komandant:
Stane Mlinar l. r.

L. S.

Politkomisar:
Tomaž Poljanec l. r.

Naredba štaba II. grupe odredov 10. septembra 1942 o ustanovitvi I. bataljona Kozjanskega odreda. Podpisala sta jo komandant France Rozman (Stane Mlinar) in politkomisar Dušan Kveder (Tomaž Poljanec)

Komandant Kozjanskega bataljona
Franc Mazovec-Risto

Politkomisar Kozjanskega bataljona
Jože Babič-Vojteh

po streljanju poslal pogledat proti kmetu; pri tem je padel še Anton Dolenc-Danilo. Poleg treh padlih je bataljon ta dan izgubil še borca Draga Kosa-Uba in Franca Pavloviča-Martina, ki so ju bili policisti zajeli.

Ko da bi se vse zarotilo proti bataljonu že ob prihodu na Kozjansko. Sovražnik je vedel za vsak premik in borci so se iz objema njegovih klešč reševali le z izredno dolgimi in napornimi nočnimi pohodi, ko so v strogo ukazani tišini, z orožjem, pripravljenim na strel, ne hodili, temveč se pretipali po neznanih stezah, da so se proti jutru z zadnjimi močmi zatekli v kako gozdno strmino, samo da se ne bi prikazali in izdali morebitni bližnji domačiji. Spali so podnevi, nekoliko so si opomogli s kruhom in najčešče s kosom mesa, le redko pa so si lahko v velikem skupnem loncu skuhalih močnik.

Po hudem udarcu prvega dne se je bataljon umikal mimo Št. Lenarta do Mišjega dola, proti večeru 17. septembra pa se je prestavil v strmi breg k Sv. Trojici blizu Jurkloštra. Ko je policijska patrolja takoj po spopadu prejšnjega dne obvestila oporišče v Laškem o partizanih med Šmiklavžem in Št. Lenartom ter njihovem predoru proti Jurkloštru in ko jih je naslednji dan na orožniški postaji v Jurkloštru naznanil še lovec Ivan Ocvirk, da so se oskrbeli z živežem pri Sv. Trojici in v Henini, so Nemci organizirali proti njim veliko zasledovalno akcijo, ki je trajala do 19. septembra. V njej so sodelovali poleg jurkloštrskih orožniških, policijskih in vermanšaftskih sil še akcijska četa vermanšafta s Planine, enote I. bataljona 19. policijskega polka iz Krškega, 5. četa 5. policijskega polka iz Zalca, orožništvo, policija in vojaštvo (deželni strelci) iz Laškega in Celja ter poleg drugih še tako imenovana »protibanda« (Gegenbande) — skupina pomožnih policistov v partizanskih preoblekah z orožniških postaj Zidani most in Radeče.¹³⁹

Vendar sovražnik ni prišel v stik s Kozjanskim bataljonom, ker je za njim izgubil sled oziroma ga je zamenjal za prav tedaj v bližino Šmiklav-

ža prispelo skupino štirinajstih partizanov, preostalih od čete, ki jo je bilo z Dolenjskega prek Hrvaškega poslalo na Kozjansko Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.¹⁴⁰

Kozjanski bataljon se je namreč pred veliko sovražnikovo premočjo umaknil prek Podgorja pri Lisci do Mrzle planine blizu Zabukovja, kjer se je zvečer 19. septembra oskrbel pri več kmetih z živežem, nato pa se je še tisto noč oglasil v Zalogu ter tam razdelil nekaj letakov II. grupe odredov, ki jih je prinašal s seboj z Dobrovelj.

Tudi prostranega, višinskega Bohorja ni nihče podrobneje poznal, ne tamkajšnjega prebivalstva in ne kako močne in kje so bile okoliške nemške postojanke. Domačini so jim sicer priznavali, da so slišali o partizanih, avgusta in še prej, jesti pa jim niso upali dajati, ker so se bali podobnih nemških maščevalnih ukrepov, kakršne so prav tedaj izvajali na področju od Planine do Kozjega, kjer je skorajda ni bilo hiše, da ne bi koga od domačih prijeli v množičnih aretacijah in odgnali strašni usodi naproti, pa čeprav je dal za partizane le kos kruha. Skratka, kjerkoli so se borci oglasili, povsod so jih ljudje z grozo odklanjali.

Kakor hitro je sovražnik začutil bataljon v južnih predelih Bohorja, je 19. septembra organiziral novo zasledovalno akcijo na področju občine Zabukovje s policijskim bataljonom iz Krškega, orožništvom iz Sevnice ter vermani iz Žigrskega vrha, vendar jo je brez uspeha naslednji dan končal na področju občine Žigriški vrh.¹⁴¹ Pred to hajko se je namreč bataljon umaknil na severno stran Bohorja v bližino Fužin. Od tam je bataljonski štab poslal Alojza Kostanjška-Toneta, ki je še najbolj poznal kraje, k njegovemu bratu v Drensko rebro pri Lesičnem, da bi poizvedel za razmere in zveze na terenu in poskrbel za prehrano. Dne 22. septembra zvečer so se nato izmučeni, prestradani in dotlej stalno zasledovani borci nahranili v Zagorju pri gostilničarju Ivanu Grobinu ter nato še v isti noči popolnoma izpraznili trgovino Franca Grobelška v Prevorju.

Zaradi lažjega izmikanja pred sovražnikom in da bi uspešneje iskali Kozjansko četo, se je bataljonski štab takoj po rekviziciji v Prevorju odločil za razdelitev bataljona na dvoje. Tretja, Zidarjeva četa in bataljonski štab sta nameravala do nadaljnjega ostati na področju okrog Kozjega in se usmerjati proti jugu, druga, Miloševa četa pa naj bi krenila najprej proti severu, nato pa prodrla proti Bizeljskemu. Predno so se razšli, so za medsebojno vzdrževanje zveze določili javko v gozdu nad Lesičnim ter kurirja za 3. četo Alojza Kostanjška-Toneta in Ludvika Zupanca-Iva, za 2. četo pa Milana Zaletela-Rajka.¹⁴²

Bataljonski štab z Zidarjevo četo se je proti jutru 25. septembra odpravil od Zagorja po cesti v smeri proti Lesičnemu, nato so predanili nad Logom, naslednjo noč pa prispeli na južno pobočje Veternika in se tam utaborili. Četa se zaradi nadvse ustrahovanega prebivalstva sprva ni razkazovala in je svoje akcije v glavnem usmerjala po zaselkih južno od Bohorja, s pomočjo Alojza Kostanjška-Toneta pa se je začejala povezovali in pridobivati zaupnike tudi med bližnjim prebivalstvom. Kmalu po prihodu na Veternik so si uredili začasni tabor v Medvednici, kakih tristo metrov pod Pokojnikom (k. 721), kjer so nameravali ostati tudi čez zimo.

S tega področja so se prvič oskrbeli z živežem 28. septembra, ko je s petimi borci prispela h kmetom v Mrčna sela tudi partizanka Mira Poprask-Janja. Partizanske patrulje so se v naslednjih dneh do 3. oktobra oglasile še nekajkrat v Mrčnih selih pa še v Velikem kamnu, Koprivnici, blizu Reštanja, v Križkem grabnu pod Veternikom ter so povsod dajale kmetom v zameno za živež ženske nogavice, kratke nogavice in drugo, kar so bili zaplenili v Prevorju, ali pa so jim ga plačevale z denarjem po pet ali deset mark.

Deset dni po ločitvi čet je bataljonski štab poslal na dogovorjeno javko nad Lesičnim Iva in Toneta, ki sta zatem kak teden zaman čakala na kurirja iz 2. čete, končno pa na tistem kraju pustila pismo s sporočilom, kako naj poišče 3. četo in bataljonski štab. Kasneje so zvedeli, da je bil onkraj Kozjega ranjen eden od partizanov in so si takoj mislili, da bi to utegnil biti kurir Rajko, ki je edini vedel za dogovorjeno javko. S tem je zveza med obema četama propadla.¹⁴³

Prvo žrtev je 3. četa utrpela v noči na 4. oktober, ko so se Božidar Gorjan-Bogo, Alojz Kostanjšek-Tone in Avgust Zupan-Racki iz Hrastnika oglasili pri kmetu Ivanu Moškonu v Prevaljah pri Koprivnici. Pri tisti hiši je namreč Racki nagovarjal sina za sodelovanje. Ker pa sina tedaj ni bilo doma, je oče naročil, naj ga počaka v sadovnjaku, sam pa je med tem odhitel obvestiti policijsko zasedo pri Koprivnici. Ko je Racki menil, da prihaja Moškonov sin, mu je v odgovor na njegov pozdrav policist z brzostrelko prestrelil prsi. Bogo in Tone, ki sta čakala v bližini, sta se kljub streljanju rešila. Nemška patrulja je zaplenila Rackovo puško, pištolo in trideset nabojev. Pokopali so ga v Koprivnici. Ivana Moškona je četa za izdajo kaznovala s smrtjo 27. marca 1943, hkrati pa zaplenila živež, obleko in druge potrebščine, domačim pa pustila dva letaka o »Judeževi izdaji«. Naslednji večer po ustrelitvi Rackega so Nemci poslali tako imenovani civilni lovski odred na področje Kozje—Podsreda—Koprivnica—Oslica, da bi s provokacijo pri prebivalstvu zvedel kaj več o partizanih. Toda ko so raztrganci v Mrčnih selih poskusili nastopiti kot partizani in jim je gospodar že hotel odpreti, je sin spoznal glas vermanšafskega sturmführerja iz Kozjega. To se je kaj hitro razvedelo po Kozjanskem in ljudje so tako sovražnikovo početje že v začetku spregledali ter se poslej še previdneje obnašali.¹⁴⁴

Četa se je od 3. do 20. oktobra oskrbovala z živežem na severni strani Bohorja, v Lesičnem, Drenskem rebru, Zagorju in Logu, v glavnem okrog Veternika, pa tudi v Koprivnici, Zabukovju in celo v Malem Podgorju in ob cesti Planina—Jurklošter.¹⁴⁵

Sredi oktobra je bataljonski štab prvič po prihodu na Kozjansko poslal kurirja Ludvika Zupanca-Iva in Maksimiljana Bukovca-Jožeta s poročili v grupni štab. V petih nočnih pohodih mimo Zabukovja, Podgorja, Polan, Okroglic, Šmiklavža, po mostu čez Savinjo pri Šmarjeti, čez Govce, Zg. Rečico, pod Gozdnikom in Mrzlico, mimo Prebolda in Gomilskega sta prispela do kmeta Brezovnika na Dobrovljah, kjer je bila stalna javka in od koder ju je odvedel dobroveljski štabni kurir Viktor Šoštar-Miha pod Tolsti vrh za Čreto do štaba II. grupe odredov. Čeprav si je kurir Ivo pozneje pot precej skrajšal, je potekala kurirska zveza med Kozjanskim

in Dobrovljami poslej v glavnem v isti smeri in so jo uporabljali tudi vse do osvoboditve, posebno še zato, ker je sčasoma ob njej pri raznih kmetijah vzpostavil zanesljive kurirske podpornike.¹⁴⁶

Ko je grupni štab zvedel za težave, na katere je naletel Kozjanski bataljon na terenu, ter s tem v zvezi tudi za trenja in razprtije v bataljonskem štabu, je sekretariat KPS II. grupe odredov z dne 24. oktobra razrešil bataljonskega politkomisarja Jožeta Babiča-Vojteha funkcije bataljonskega partijskega sekretarja, sekretarske posle pa je prevzel četni komisar Božidar Gorjan-Bogo, ki je s tem imenovanjem postal hkrati član bataljonskega štaba. Novi sekretar je moral na takojšnjem sestanku komunistov v enoti podrobno razpravljati o dotedanjem delu, posebno o razmerah in napakah v štabu ter o vsem tem podrobno obvestiti sekretariat KPS II. grupe odredov.¹⁴⁷

Štab Kozjanskega bataljona je kmalu zatem poslal na kurirsko pot Ludvika Zupanca-Iva in Milana Smoleta-Milutina. Na javko pri Brezovniku na Dobrovljah sta prispela v noči na 8. november, se pravi, po veliki borbi Savinjskega bataljona, v kateri je propadla njegova 3. (Veličkova) četa in se je štab II. grupe s preostalimi borci zatem prebil proti Menini planini in Moravškemu. Ko sta se kurirja proti jutru sešla z dobroveljskimi terenskimi delavci Viktorjem Šoštarjem-Miho, Ivanom Farčnikom-Bučem ter Robijem Turnškom-Cenetom in jim prepustila pošto s Kozjanskega, da bi jo po upostavitvi zvez izročili grupnemu štabu, sta se odpravila nazaj. Z njima sta odšla borca Veličkove čete Franc Godler-Blisk in v roko ranjeni Polde Juvan-Igor, pod Gozdnikom pa se jim je pridružil še komandir 3. čete Lojze Hafner-Veličko, ki so ga bili tudi pregovorili za začasni odhod na Kozjansko. V tabor pod Medvednico so prispeli okrog 12. novembra. Kakor lahko sklepamo po nadaljnem razvoju dogodkov, štab II. grupe zaradi pomanjkljivih zvez med Dobrovljami in Moravškim prek zime in še drugih okoliščin ni sprejel omenjene druge pošte s Kozjanskega. Zato tudi ni bil podrobneje obveščen o vzrokih neaktivnega zadržanja Zidarjeve čete in bataljonskega štaba. Glavna slabost, ki je poleg drugega tudi zavirala razvoj enote, je bila v tem, da je komandant Franc Mazovec-Risto z neizprosnim nastopanjem sicer vzdrževal disciplino, a so tovariši nad tem godrnjali. Ker je poleg drugih tudi politkomisar Vojteh občutil, da Risto s stakim postopanjem ustvarja podaniško razmerje v enoti in tudi nasproti njemu, je prihajalo do sporov. Ko je skušal nato partijski sekretar Bogo nadvse mučno zadevo urejevati in je ob urah samokritike opozarjal komandanta na njegove napake, je še sam naletel na zamero.¹⁴⁸

Potem ko je četa pridobila za sodelovanje trgovca Ivana Vehovarja v Koprivnici, ji je ta sam predlagal, naj pride rekvirirat v njegovo trgovino. Tako so zvečer 3. novembra popolnoma izpraznili trgovino. Vsega plena, tobačnih izdelkov, raznega živeža in drugih potrebščin je bilo za okrog sedemsto kilogramov v skupni vrednosti 1.500 mark. Da bi sovražnika speljali na napačno sled, je Vehovar zjutraj akcijo prijavil na orožniški postaji Reštanj in navedel smer partizanskega odhoda proti Velikemu dolu. Zvijača jim je toliko bolj uspela, ker je tisto noč ob istem času tudi 2. četa izvedla — ne da bi vedela za ono v Koprivnici, saj po

ločitvi v septembru četi še nista uspeli navezati medsebojnih stikov — večjo oskrbovalno akcijo pri posestniku Jožetu Grmšku v Križah, komaj dva kilometra južno od Koprivnice. Zidarjeva četa je po akciji sprva krenila proti Bizeljskemu, spotoma skrila polovico tovara, z drugo polovico pa se je v velikem loku obrnila proti Veterniku in taboru na Medvednici, kamor so v naslednji noči prenesli še preostali tovor. Zaloge so vskladščili na več mestih v bližini predvidenega zimskega tabora.¹⁴⁹

Poslej se četa med pripravami na prezimovanje ni pojavljala v večjem številu južno od Veternika, pač pa je po nemških poročilih med 28. oktobrom in 15. novembrom zaslediti pojav skupine treh do petih partizanov v Podgorju, Zabukovju, Velikem dolu, Podgorici, južno od Lisce, v Padežu in Gorici pri Raztezu. Od 22. novembra dalje, ko se je četa odpravila na sever mimo Lesičnega v Gubno in se tam pri štirih kmetih oskrbela z živežem, obleko in dvema prašičema ter v okolišu razdeljevala tudi letake s pozivom slovenskim kmetom, pa so se nekako do srede decembra 1942 oglašale njene patrolje okrog Virštanja, Vrenske gorce, v Drenskem rebu, Dobležicah, Gubnem, 3. decembra pa je četa izpraznila še trgovino v Olimju. V glavnem je šlo za oskrbovalne akcije, združene s političnim delom med prebivalstvom.¹⁵⁰ Plen so znašali v skrivališča na Medvednici, meso pa so konservirali v kadi v taboru.

Potem ko so po svojih zaupnikih zvedeli za neke partizanske akcije okrog Rudnice, Marofa in Jurkloštra, in ker je tudi kurir Ivo na zadnji poti z Dobrovelj pri neki hiši nad Lokavškim grabnom slišal o partizanski skupini, ki se je bila tam zglasila, pa so po opisu puške z vdelanim šaržerjem zbrojevke skleпали, da je bila to Modrasova skupina, je štab Kozjanskega bataljona sredi decembra še zadnjič v letu 1942 poslal patrolje v smer proti Virštanju, Rudnici, Podčetrtku in Rogoški Slatini ter v smeri proti Celju oziroma Jurkloštru, da bi natančneje preiskale sledove tako za Antoneskovo-Modrasovo četo kot za svojo 2. četo. Kolikor bi patrolja odkrila eno ali drugo, bi se politkomisar Vojteh in vodnik Ivan Lekše-Job vrnila v tabor, kurir Ivo in komandir Veličko pa bi krenila do štaba II. grupe odredov, v primeru, da se ne bi sešli s četama, pa naj bi se patrolja odpravila do javke na Gozdniku ali nad Zabukovico ter prek revirskih ali savinjskih političnih delavcev dobila zvezo z nadrejenim štabom. Ko se je torej 11. decembra patrolja oskrbela z živežem in zaplenila vermanšaftsko uniformo v Gubnem, so jo 12. decembra opazili v Sopotah pri Podčetrtku, ko je odšla danit na Rudnico. Kot so pozneje zvedeli, jih je izdal neki moški, ki je s sinom na Rudnici žgal apno, in tako jih je 12. decembra popoldne presenetila sedemčlanska nemška patrolja. Med spopadom so se srečno prebili v dolino, po nemškem poročilu pa naj bi imeli partizani enega mrtvega. Zaskrbljeni za izgubljenega Joba, ki pa se je po svoje prebil do čete, so se drugi člani partizanske patrolje takoj vrnili v zimski tabor. Tako tudi to pot niso našli ne obeh čet niti se niso odpravili na zvezo s štabom II. grupe odredov.¹⁵¹

Ko si je četa v številnih prehrabnih akcijah priskrbela dovolj živeža in opreme za zimo, so si v bližini dotedanega tabora uredili v gozdu Medvednice pod Pokojnikom na Veterniku stalni zimski tabor. Čeprav le dobrih petsto metrov oddaljen od gozdne poti, po kateri so kmetje

vlačili hlodovino, je bil tabor zelo dobro prikrit. Vanj so se prestavili šele, ko je zapadel visok sneg. V bližini je bil potoček, ki se je spodaj iztekal v Bistrico, in so se v njem oskrbovali z vodo. Dve kolibi so si postavili na podlago iz lesenih tramov in desk, pokončno ogrodje iz smrekovih debel pa so na gosto prepletli in obložili s smrečjem. Če je deževalo ali snežilo, so kolibo prekrivali s šotorskimi krili. Med obema prebivališčema so si uredili kuhinjo, preprosto ognjišče, v katerem so dan in noč vzdrževali ogenj z gorivom, ki ni dajalo dima, krog in krog pa so postavili klopi. Običajno so jedli dvakrat na dan, okoli desetih dopoldne in ob štirih popoldne.

V času, ko se je četa zadrževala v zimskem taboru, je bila v zvezi z vrsto sodelavcev in obveščevalcev, ki so jih pridobili po prihodu na Kozjansko. Ker so imeli zvezo celo z okupatorjevimi sodelavci v Kozjem, s katerimi se je na dogovorjenih javkah sestajal domačin Alojz Kostanjšek-Tone, so bili dobro obveščeni tudi o izdajalcih, ki so vohunili za partizani. Po drugi strani pa je tudi okupator po obvestilih o gibanju partizanskih skupin sklepal, da se zadržujejo okrog Veternika.¹⁵²

Bataljonski partijski sekretar Božidar Gorjan-Bogo je izkoristil vse obdobje prezimovanja za politično vzgajanje enote. Včasih so bili politični sestanki in politične ure po večkrat na dan. Partijske sestanke so imeli običajno vsak četrti dan in so se jih udeleževali člani in kandidati Vojteh, Job, Veličko, Milutin, Risto, Kostja, Ivo, Blisk in Tone. Ko so predelali 4. številko »Dela«, so izdelali načrt, po katerem so potem drug za drugim vsi partijci in kandidati na naslednjih sestankih sodelovali s temami o predvojnih življenjskih in političnih razmerah, iz katerih so posamezniki izhajali, npr. o ljubljanskem delavstvu, o srednješolcih, o rudarjih pred vojno in med njo. Ob tem so skušali vselej podrobneje osvetliti dejavnost in vlogo Komunistične partije. Na partijskih sestankih so se redno ukvarjali še s kritiko in samokritiko, pri čemer si je sekretar prizadeval, da bi se tovariši znebili splošnih napak. Na skojevskih sestankih, ki so se jih udeleževali vsi preostali, je partijski sekretar predvsem vzpodbujal narodno zavest članstva in zanimanje za osnovne pojme komunizma. Med drugim so reševali tudi vprašanja iz »Politkomisarja«. Partijski sekretar je še posebej uvajal skojevskega sekretarja Joška Planinca-Kostjo k samostojnemu političnemu delu, spraševal ter natančneje razlagal snov iz četnih političnih ur kot na primer o nastanku in razvoju sveta in človeka, o poti Slovencev v revolucijo, o Mihajloviću in zakulisnem delovanju sovražnikov. Nadalje so podrobneje obravnavali gradivo iz brošur, ki so jih imeli na razpolago, na primer Poslanico katoličanov v OF, OF in Jugoslavija, Zakaj je Jugoslavija propadla. Zaradi slabih izkušenj s partijskih sestankov je sekretar Bogo na skojevskih sestankih še posebej navajal skojevce k temeljiti samokritiki. V taborno življenje so uvedli tudi literarne ure, ki so jih izpolnjevali z deklamiranjem pesmi iz pesniške zbirke Mateja Bora ter pesmi in sestavkov, ki so jih bili spisali borci sami.¹⁵³

Ko je kurir Franc Godler-Blisk v noči na 1. december vdrl na občinski urad v Zabukovju, poškodoval opremo in iz županovega urada odnesel radio Hornyphon z dvema akumulatorjema in anodno baterijo hkrati z zunanjo in notranjo anteno, so potem v taboru lahko po zavezniških od-

Božidar Gorjan-Bogo,
sprva politkomisar
3. čete Kozjanskega
bataljona, zatem
bataljonski sekretar
KPS

dajah sestavljali krajša poročila. Sprva jih je s pisalnim strojem »Erika«, zaplenjenim ob rekviziciji v Vehovarjevi trgovini v Koprivnici, razmnoževal komisar Bogo, pozneje, v letu 1943 pa je pri razmnoževanju pomagala »Dušanova tehnika«, ki je pod vodstvom Ivana Luskarja-Dušana delovala v bunkerju pri Mariji Senica — »Grabnski mami« v Grabnah pri Šentvidu pri Planini. Nemška oblast je prvič poročala o dve strani obsegajočih »Radio poročilih slovenskih partizanskih odredov« z dne 23. decembra 1942, v katerih je bilo govora o jugoslovanskih narodnih in Osvobodilni fronti, o položaju na vzhodni in zavezniški fronti ter nasploh o partizanskih uspehih. Ta poročila je četa razdeljevala v noči na 24. december oziroma na božični večer, ko se je zadrževala in oskrbovala pri šestih kmetih v Bistriškem grabnu pri Kozjem.¹⁵⁴

Ko je štab II. grupe odredov po razbitju Veličkovke čete na Dobrovljah ter odhodu skupine borcev proti Koroškemu priključil preostalo moštvo Savinjskega bataljona Moravškemu bataljonu in ko o Kozjanskem bataljonu ni bilo nobenih vesti, je v začetku januarja 1943 poslal na

Kozjansko komandanta bivšega Savinjskega bataljona Janka Sekirnika-Simona z močnejšo in dobro oboroženo patroljo, da bi pregledal in uredil tamkajšnje partizanske enote. Zaradi težavnih vremenskih razmer in še drugih zaprek se je njegova pot čez Dobrovlje in Savinjsko dolino do Revirjev, kjer se je sešel s hrastniškim okrajnim sekretarjem Lojzetom Ribičem-Tonetom in ga povezal s štabom na novo postavljene IV. operativne cone oziroma začasnim PK KPS za severno Slovenijo, toliko zavlekla, da je prešel Savinjo pri Šmarjeti šele 20. januarja 1943. Sovražnik je s svojimi patroljami zasledoval pohod Simonove skupine — devet partizanov, oboroženih z dvema brzostrelkama oziroma enim puškomitraljezom, puškami in bombami — vse do 25. januarja. V Šmarjeti pri Rimskih Toplicah so se v gostilni Drnovšek 20. januarja odžejali, 21. januarja so spraševali pri kmetu Mihi Stautu v Brodnicah o jakosti nemških sil v Jurkloštru ter se v trgovini pri Danielu Frecetu v Panečah oskrbeli z živem in cigaretami, za kar so trgovcu plačali petdeset mark, 24. januarja pa so se prišli najest in napit k mlinarju Emilu Pompeju in celičnemu vodji NSV Nikolaju Wolfu v Lahov graben, kjer se je izkazalo, da so partizani dobro poučeni o razmerah na orožniški postaji v Jurkloštru.

Dne 25. januarja je Janko Sekirnik-Simon verjetno iz okolice Jurkloštra ali že z Bohorja poslal štabu IV. operativne cone poročilo o prvih vtisih s Kozjanskega. O Kozjanskem bataljonu na vsej poti ni izvedel prav ničesar. Ugotovil je, da so imeli prebivalci, kolikor se je z njimi sestajal, o partizanih popolnoma napačno predstavo, po njegovem zaradi vpliva nemške propagande, in da se je občutno poznala odsotnost političnih delavcev. V primeru, da bi našel bataljon, je Simon nameraval iz njega razposlati mobilizacijske patrolje po terenu, ker je bilo opaziti, da se moški bojijo vpoklica v nemško vojsko. Kolikor pa bataljona ne bi izsledil, je nameraval oditi na Dolenjsko, in ne na javko na Pohorje, kot so se bili ob njegovem odhodu dogovorili.¹⁶⁵

Mogoče je šlo za Simonovo patroljo, ko v nemških poročilih govore, da se je zvečer 29. januarja pojavila v Pokojniku na Veterniku močnejša partizanska patrolja, 31. januarja manjša patrolja na Veterniku in pa na Ješovcu pri Kozjem, kjer je eden od partizanov izjavil, da je nemško brzostrelko zaplenil ob napadu na poštni avtobus v Savinjski dolini, eden pa da je bil bivši vermanšaftski voditelj v Trbovljah. Istega dne popoldne se je pojavila partizanska patrolja še v Dobravi, občina Reštanj, kjer je spraševala po drugih partizanih, razdelila letake II. grupe odredov s pozivom slovenskim fantom v nemških uniformah in slovenskim kmetom ter se usmerila proti Oslici. Tudi ni razčiščeno, za katero močnejšo partizansko skupino je šlo 1. februarja popoldne, ko je v Zdolah pri Kozjem spraševala po razmerah v Kozjem in okolišu. Kakor hitro so jo bili prijavili na orožniški postaji Kozje, je le-ta priklicala v okrepitev policijski bataljon iz Krškega, vendar nemške patrolje in zasede niso bile uspešne. Kot so zvedeli naslednji dan, so bili partizani že odšli proti Lastniču ob Sotli ter se tam pri več kmetih nahranili. Dne 4. februarja so tričlansko partizansko skupino opazili z orožniške postaje Pilštanj na njeni poti od Virštanja proti Bučam, jo pri Vinodolu blizu Pilštanja napadli, a se jim je izmaknila. Dva od teh partizanov sta se baje 6. februarja pojavila na

Skolici pri Zabukovju ter izjavljala, da jih je 4. februarja ob hrvaški meji presenetila nemška patrolja in sta morala pustiti svoje reči, ki sta si jih bila sušila. Eden od njiju je baje ob kaznovanju nekega kočevskega Nemca zaplenil 12.000 mark. Izjavljala sta tudi, da se bodo na Kozjanskem razkropljeni partizani v kratkem zbrali.¹⁵⁶

Sekirnikovo poročilo z dne 25. januarja sta s Kozjanskega prinesla posebna kurirja Lojze Lavrinc-Gustl in Jože Košir-Boris, ki ju je bil Lojze Ribič-Tone kot poznavalec poti poslal s Simonovo patroljo na Kozjansko; štabu IV. operativne cone ga je posredoval še pred 5. februarjem. Ribič s svojo kurirsko zvezo pa že ni mogel več posredovati Janku Sekirniku-Simonu izredno pomembno naredbo štaba IV. operativne cone z dne 21. februarja 1943, ker je kmalu zatem, 7. marca 1943 na Igrišah pod Mrzlico že drugič propadla Veličkova četa in s tem tudi kurirska zveza med Revirji in Kozjanskim. Sicer pa je tudi Janko Sekirnik-Simon med tem že odšel na Dolenjsko.

Z omenjeno naredbo je conski štab postavljaj Sekirnika za komandanta vseh kozjanskih enot, tudi tistih, ki bi še kdaj kasneje prispele tja, medtem ko je bataljonskega komandanta Franca Mazovca-Rista in politkomisarja Jožeta Babiča-Vojteha odstavil »zaradi zapustitve omenjenega področja« in naročal, naj se takoj javita v conskem štabu. Mogoče da je res zaradi začetnih težav na Kozjanskem kdo izjavil, da bi bilo bolje na Dolenjskem, verjetno pa tudi pod splošnim vtisom, ki ga je v težavnih razmerah po prihodu II. grupe odredov na Štajersko dobil grupni štab med borci skozi leto 1942, ko so na splošno težili k povratku na Dolenjsko, je conski štab celo poizvedoval pri Glavnem poveljstvu, če se ni Kozjanska partizanska enota morda pojavila na Dolenjskem. Ko so ga bili obvestili, da s Kozjanskega ni bilo nikogar čez Savo, je sedaj conski štab naročal Janku Sekirniku-Simonu, naj se nemudoma odpravi na Hrvaško, poišče tamkajšnje partizane in odvede kozjanske partizane nazaj na njihovo območje. Menili so namreč, da se je Kozjanski bataljon lahko edinole tja zatekel. Hkrati naj bi se s hrvaškimi enotami dogovoril za stalno zvezo in sodelovanje s kozjanskimi partizani. Po Simonovi vrnitvi s Hrvaškega bi zatem prišel na Kozjansko še kdo iz conskega štaba, da bi dokončno uredil tamkajšnje razmere. Glede na predvidena imenovanja bataljonskega in četnih politkomisarjev ter komandirjev naj bi Simon poročal o zadržanju predvsem četnih politkomisarjev Janka Skvarče-Modrasa, Božidarja Gorjana-Boga in Janeza Slovenca-Popaja, pa tudi komandirjev in drugega nižjega poveljniškega kadra ter sploh o vseh akcijah Kozjanskega bataljona od njegovega prihoda na odkazano mu operacijsko območje. Kolikor pa bi imel Simon na razpolago dovolj orožja ali bi ga lahko dobil celo s Hrvaškega, bi mu na Kozjansko lahko poslali tudi večje število neoboroženih novincev, ki so jih bili do tedaj mobilizirali na moravškem in kamniškem področju že čez dvestopetdeset.¹⁵⁷

Ko je proti koncu februarja 1943 začel po dolinah kopneti sneg, so se iz zimskega tabora na Medvednici odpravili na pot Ludvik Zupanc-Ivo in domačin izpod Sv. Gore Ivan Gričar-Žani, ki je poznal poti proti Moravškemu, ter komandir Lojze Hafner-Veličko. Na javki pod Gozdnikom so se sešli z revirskimi in savinjskimi političnimi delavci. Veličko je zvedel

za preostanek svoje čete, ki se je bila čez zimo pod vodstvom Alberta Hlačarja-Roberta in Jerneja Koširja-Johana (Najneka) okrepila z novinci na osemnajst borcev. Izpod Gozdnika sta kurirja nadaljevala pot proti Moravškemu skupaj s savinjskim okrožnim sekretarjem Albinom Vipotnikom-Strgarjem. V conskem štabu pod Limbarsko goro so tako v začetku marca, šele po nekaj mesecih zvedeli za razmere na Kozjanskem oziroma o zadržanju 3., Zidarjeve čete in bataljonskega štaba. Ko sta se Ivo in Žani čez nekaj dni vračala s polnima nahrbtnikoma literature, letakov in pošte v smeri Sv. Gora—Izlake—Št. Lenart—Mala Reka—Mrzlica, sta zvedela o nesreči pri Hribarjevih na Igrišah pod Mrzlico, kjer je med tem poleg dveh drugih borcev in štirih domačinov padel tudi komandir Lojze Hafner-Veličko. Na Kozjansko se je vrnil le Ivo, ker se je pri prehodu čez Savinjo ponesrečil Žani in se vrnil v conski štab na Moravško. Ker kurirjev tako dolgo ni bilo nazaj, se je četa iz previdnosti pred morebitnim razkritjem prestavila v bolj oddaljeni tabor, poseben stražar pa ju je vsako jutro čakal pri starem taboru. Kurir Ludvik Zupanc-Ivo je štabu Kozjanskega bataljona predal posebno povelje štaba IV. operativne cone.

S kurirsko zvezo konec marca, ki sta jo opravila Ludvik Zupanc-Ivo in Milan Smole-Milutin, se je z njima vrnila na politično delo k revirskemu okrožnemu sekretarju Lojzetu Ribiču-Tonetu v Zg. Rečico pri Laškem še Mira Poprask-Janja. Ko sta kurirja oddala v conskem štabu pošto, med drugim tudi posebno Bogovo pismo, in tudi sama poročala o stanju v bataljonu, sta se takoj vrnila na Kozjansko. Po vrnitvi z naslednje kurirske poti v aprilu je po predaji pošte sledilo zelo burno posvetovanje bataljonskega in četnega štaba. Partijski sekretar Božidar Gorjan-Bogo je namreč prejel imenovanje Antona Ljubiča-Zidarja za novega bataljonskega komandanta, njega samega za politkomisarja, Franc Mazovec-Risto in Jože Babič-Vojteh pa sta se morala takoj odpraviti do štaba IV. operativne cone. Zvečer so na izrednem sestanku vsega moštva pojasnili zadevo in razglasili novi štab Kozjanskega bataljona, četo pa sta prevzela komandir Ivan Lekše-Job in politkomisar Joško Planinc-Kostja. Ko sta kmalu zatem proti koncu aprila odšla kurirja ponovno na pot, je z njima odpotoval tudi dotedanji politkomisar Jože Babič-Vojteh, medtem ko si je dotedanji komandant Franc Mazovec-Risto na pohodu v Šonovo, ko je padel po skalah, zvil nogo v gležnju in ni mogel hoditi; za zaščito in oskrbo so mu na Pokojniku pustili Alojza Kostanjška-Toneta.

Po ločitvi od kurirjev in dotedanjega bataljonskega štaba se je desetčlanska skupina kozjanskih partizanov, oborožena s puškomitraljezom in devetimi puškami — na ta preostanek Kozjanskega bataljona je štab IV. operativne cone naslavljal pošto kot na Kozjanski odred! — v skladu z navodili nadrejenih takoj odpravila v akcije, iskat razkropljene partizane ter na novo mobilizirat.¹⁵⁸

. . .

Mimo drugih slovenskih organizacij in društev, ki so pred vojno na Hrvaškem in še posebej v Zagrebu povezovala Slovence na napredni, revolucionarni in protifašistični osnovi, je vsekakor treba omeniti kultur-

no prosvetno društvo »Slovenski dom« v Zagrebu. Ker so se po navodilih CK KP Hrvatske začeli vanj vključevati tudi tam zaposleni slovenski komunisti in postopoma prevzemati vodilna mesta, je v njem čedalje bolj prihajala do izraza protifašistična usmerjenost. Pod tajnikom Miho Korošcem in po odstranitvi nekaterih profašističnih elementov se je društvo uvrstilo med najzanesljivejša napredna žarišča v Zagrebu in je tudi kasneje med vojno postalo pomemben dejavnik v medsebojnem povezovanju hrvaškega in slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, predvsem na predelu Zagreb—Hrvaško Zagorje—Kozjansko.

Da bi namreč še bolj povezali Slovence z osvobodilnim gibanjem, so na pobudo iz Slovenije ter ob pomoči mestnega komiteja KPH v Zagrebu ustanovili prav na osnovi tega društva Odbor OF slovenskega naroda. Vodil ga je Miha Korošec, med najprizadevnejšimi političnimi aktivisti pa so bili Maks Durjava, Rudi Rožanc, Jože Preskar, Ferdinand Bosina, Ivan Rožman, Marko Gerjevič, Lojze Vučajnik, Ivan Zorko, Karlo Korošec, Franc Gorše, Jernej Štefančič. Člani ožjega vodstva OF v Zagrebu so sodelovali s posameznimi vodilnimi hrvaškimi komunisti, med drugim tudi s članom poverjenišтва CK KPH za zagrebško območje Ivanom Krajačičem. Zagrebški odbor OF je sprva poleg drugega skrbel za zbiranje gmotne pomoči slovenskim pregnancem, od jeseni 1941 dalje pa si je prizadeval tudi za povezavo z osvobodilnim gibanjem v Posavju in na Kozjanskem. K vzpostavitvi in razširjanju zvez s Slovenijo, na severu s Kozjanskim prek Klanjca in Dobove, jih je še posebej vzpodbujal član politbiroja CK KPJ Edvard Kardelj, ki ga je bil CK KPJ v začetku 1942 poslal kot svojega poverjenika za okupirano področje Hrvaške in Slovenije na delo v Zagreb, kjer je ostal do srede marca 1942.

Medtem ko v prvem vojnem letu ob nemško-hrvaški meji na predelih Kozjanskega in Haloz ni moglo priti do slovensko-hrvaškega sodelovanja — razen občasnih stikov na področju Rogaške Slatine in Krapine —, pač zaradi težkih razmer pod nemškim okupacijskim sistemom na Štajerskem in ustaškim režimom na hrvaški strani, ko sta tako nacistična demagogija o socialni pravičnosti v tretjem rajhu kot ustaška propaganda v teh nerazvitih področjih našla dovolj ugodno podlago, da se osvobodilno gibanje sprva ni moglo v dovoljni meri razviti, pa sta na področju Prekmurja in Medžimurja tesneje sodelovali hrvaško in slovensko odporniško gibanje nekako od junija 1941, vendar le do oktobra 1941, ko je sovražnik i tu i tam uničil partijsko vodstvo in razkril sicer dokaj uspešne osvobodilne organizacije.

Marca oziroma aprila 1942 so pričeli po Kardeljevih navodilih prihajati iz Zagreba slovenski aktivisti na Kozjansko. Kot prvi je prispel nekdanji zobotehnik iz Celja, prijatelj Slavka Šlandra Rudi Rožanc-Slavo, do tedaj zaposlen v Državnem statističnem zavodu v Zagrebu, takoj za njim Ivan Rožman-Peter in konec aprila še aktivista Jože Preskar-Fekež in Franc Gorše. Vsi ti so se zadrževali večidel na Bizeljskem, vzdrževali zveze z zagrebškim vodstvom OF prek partijske organizacije v Klanjcu, ki je imela kurirsko zvezo z vodstvom v Zagrebu po dveh kanalih — prek Kraljevca in Velikega Trgovišča, ali pa prek Dobove.¹⁵⁹ Preskar in Rožanc sta delovala skupaj ves čas, dokler ni Rožanc padel 4. avgusta 1942 v glo-

beli ob cesti nad Gornjo Pohanco ob potoku Močnik¹⁶⁰, in sta poleti 1942 pridobivala sodelavce po vaseh Osredek, Okljukova gora, na Preski, v Pišecah, Kostanjku, Zdolah in drugje ter ustanovila tudi že prve odbore OF na Bizeljskem, na Vidmu in v Pečicah. Junija so se povezali s političnimi delavci, ki so tja prodrli po nalogu novo ustanovljenega Okrožnega komiteja KPS za Kozjansko, nekaj kasneje pa še s Kozjansko četo. Postopno in vztrajno delovanje teh aktivistov na izseljeniškem predelu sredi zagrizenih nemških priseljencev je težilo k pridobivanju preostalega slovenskega prebivalstva za cilje OF, se pravi, k ustvarjanju politične osnove za vstajo tudi na tem ogroženem področju.

Kakor se spominjajo preživeli partizani, jih je Tončka Čečeva že kmalu po ustanovitvi Kozjanske čete obvestila o predvidenem prihodu okrepitve v jakosti bataljona z Dolenjskega, konec junija 1942 pa je bilo govora o skorajšnjem prehodu večje partizanske skupine, ki naj bi jo sestavljali Slovenci, s Hrvaškega na Kozjansko. Podrobnosti o vsem tem niso znane; na področje tostran Sotle oziroma Save so prispeli samo že omenjeni posamezni politični delavci iz Zagreba. Tudi Kozjanska četa je nekajkrat brez uspeha poskušala navezati stike s hrvaškimi partizani, a ji to nikoli ni uspelo.

Kljub obojestranskemu prizadevanju političnega vodstva, z zagorske in s kozjanske strani, do neposrednih zvez med obema osvobodilnima gibanjema le ni moglo priti, posebno ne po padcu sekretarja OK KPH za Krapino Eda Leskovarja, ki je bil že na poti na zvezo s sekretarko OK KPS za Kozjansko Tončko Čečevo, a so ga po izdaji v spopadu ubili na javki v gostilni Julijane Štukul v Virštanju. Kakor hitro je namreč Leskovar 9. julija ob šestih popoldne prispel v gostilno, so neki izdajalci obvestili najbližjo carinsko nadzorno postojanko, nakar sta odšla cariniški asistent Jodlbauer in župan Maier — oba iz Kozjega — v gostilno, da bi ugotovila, kdo je sumljivi tujec. Ko sta hotela ob dveh ponoči 10. julija v sobo, v kateri se je Leskovar zadrževal, je sicer nanju prvi ustrelil z revolverjem, vendar sta ga v spopadu ubila.¹⁶¹

Ko je 2. četa Kozjanskega bataljona v oktobru 1942 navezala stike s terenskimi političnimi delavci na Bizeljskem, so ji le-ti posredovali zvezo s slovenskim odborom v Zagrebu (podpisoval se je z ONOF, NOO-Z ali NOOF ter podpisom Viki ali Viktor). Iz dopisov tega odbora, ohranjenih v nemškem prevodu, je razvidno, da je šlo za vzpostavitev čim zanesljivejše in redne zveze med odborom in partizansko četo. Sredi novembra so četi naročali, naj še dalje obračunava z izdajalci, obljubili so ji v kratkem nadaljnja navodila in naročeni sanitetni material, opozorili so jo, naj politkomisar vzpostavi zvezo s Pokrajinskim komitejem KPS, za katerega so vedeli, da je nekje pri Planini. Z naslednjo kurirsko zvezo proti koncu novembra so četi poslali nekaj zdravil z navodili, kako naj jih uporabljajo. Sporočili so, da so četno poročilo poslali po svojih zvezah Glavnemu poveljstvu, pohvalili so četo, da so se njene akcije dobro razvijale, opozorili pa so jo tudi, da so se dotlej vse partizanske enote na njenem področju razbile zaradi nediscipline in nedovoljne oskrbe s hrano ter da naj zato posvetijo pozornost še predvsem snovanju in trdni organiziranosti

Sekretar OK KPH za Krapino
Edo Leskovar, padel po izdaji
na javki v Virštanju 10. julija 1942,
ko je čakal na zvezo s sekretarko
OK KPS za Kozjansko Tončko Čečevo

vaških odborov OF. Obljubljali so tudi, da bodo v pomoč poslali s Hrvaškega na Kozjansko okrepitev po istem kanalu, kot so četi pošiljali tudi literaturo. Prve dni decembra so četi naročali, naj se prek kurirja, ki jim je prinesel pošto, povežejo s partizansko skupino v Hrvaškem Zagorju ter se z njo dogovorijo za razširitev akcij, proti sredi decembra 1942, ko so bile s četne strani prekinjene zveze, so ponovno zahtevali, naj se poveže s hrvaškim partizanskim štabom onkraj Sotle, hkrati pa so nujno hoteli pojasnilo, če so v stikih s PK KPS za severno Slovenijo in štabom II. grupe odredov. Kakor vse kaže, je bil Odbor narodnoosvobodilne fronte v Zagrebu dobro seznanjen z razmerami na Kozjanskem, imel pa je tudi dobro zvezo s slovenskim Glavnim poveljstvom.¹⁶²

Ker sta bili razbiti Slovenjgoriška četa sredi avgusta in Kozjanska četa konec avgusta 1942 in ker so bile tri mesece prej razbite in uničene prve partizanske skupine v Hrvatskem Zagorju, ob koncu avgusta na stičnem področju med Hrvaško in Slovenijo severno od Save ni bilo hrvaških partizanov in deloma tudi ne slovenskih, tako da o kakšni povezavi in sodelovanju ne more biti govora. Nekaj borcev Kozjanske čete se je sicer v prvi polovici septembra 1942 umaknilo v Hrvatsko Zagorje, a so se lahko povezali le s tamkajšnjimi naprednimi ljudmi, simpatizerji NOG, kasneje pa tudi s partijsko organizacijo v Klanjcu in Krapini.¹⁶³

Ponovno so nastale možnosti za povezavo slovenskih in hrvaških partizanov potem, ko je v začetku oktobra 1942 štab hrvaške II. operative cone na ukaz Glavnega štaba ustanovil Zagorsko partizansko četo, v kateri so bili Zagorci in Kordunci, in jo je 6. oktobra poslal iz Žumberka čez Savo v Hrvaško Zagorje in pa ko je konec oktobra prispel na Kalnik tudi Kalniški partizanski odred z dvema bataljonoma, ki naj bi okrepil narodnoosvobodilno gibanje severno od Save. Ko se je Zagorska četa v za-

četku novembra priključila odredu, je odredni štab ustanovil še III. bataljon.¹⁶⁴

Jeseni 1942, ko je poverjenišvo CK KPH v Zagrebu zvedelo za kozjanske partizane, je znova načela vprašanje močnejših in trdnejših zvez med Kozjanskim bataljonom in Kalniškim odredom, in sicer prek odbora OF v Zagrebu in slovenskih političnih delavcev, s katerimi je bil ta odbor v povezavi že od pomladi 1942. Po drugi strani se je tudi štab 2. čete Kozjanskega bataljona na Bizeljskem, potem ko je bil oktobra 1942 izgubil stik s 3. četo in nadrejenim bataljonskim štabom, obrnil na CK KPH za posredovanje pri štabu Kalniškega odreda, da bi čimprej vzpostavila medsebojno zvezo in da bi po tej poti krek Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet ponovno lahko vzpostavil zvezo z nadrejenim štabom II. grupe odredov in prek njega s štabom Kozjanskega bataljona.

Poverjenišvo CK KPH je 4. decembra 1942 poslalo štabu Kalniškega odreda dopis, v katerem ga je seznanjalo s prošnjo kozjanskih partizanov in z javko, prek katere bi privedli v svoj štab predstavnika Kozjancev, se z njim dogovorili za stalno zvezo, obliko pomoči ter morebitne skupne akcije.¹⁶⁵

Ko je poverjenišvo CK KPH pošiljalo pismo štabu Kalniškega odreda, sta se pred sovražno ofenzivo njegov I. in III. bataljon že prebijala s Kalnika proti Zagrebački gori, II. bataljon pa v smeri Ivančice. Ko je I. bataljon končal z napadi na ustaške postojanke na severnih pobočjih Zagrebačke gore, se je z odrednim štabom usmeril proti Velikemu Trgovišču in Ravnici med rekama Krapina in Sotla, po spopadu s premočnimi ustaškimi silami 8. decembra 1942 pa se je moral vrniti nazaj na Kalnik.¹⁶⁶ To je bil prvi prodor večje partizanske enote v Hrvatsko Zagorje in v bližino Sotle, vendar je povezavo s kozjanskimi partizani preprečila ustaška ofenziva in poslej med Krapino in Sotlo precejšnje obdobje ni bilo več hrvaških partizanskih enot. Kljub neuspelemu povezovanju hrvaških in slovenskih partizanskih enot pa je 2. četa Kozjanskega bataljona še naprej vzdrževala kurirske zveze z Zagrebom prek Ferda Bosine in Franja Goršeta, ki sta delovala v slovenskem aktivu v Zagrebu.

Zagorska četa Kalniškega odreda, ki je ves oktober in november 1942 samostojno delovala v Hrvatskem Zagorju, je v noči na 2. december izvršila pomembno akcijo na slovenski strani, na posestvu besarabskega naseljenca Ericha Bauerja v Orešju na Bizeljskem. Njega in nekega sovjetskega vojnega ujetnika, povolškega Nemca Alberta Hermanna, ki sta kuhala žganje, so borci zvezali in zaklenili v hišo, s partizani pa so pobegnili pri Besarabcu zaposleni štirje sovjetski vojni ujetniki, oficirji Rdeče armade. Z njimi je pobegnil tudi vojni ujetnik-poročnik RA Vladimir Lepeškin, ki je bil zaposlen pri sosednjem besarabskem naseljencu Büxelu. Po nekih izjavah sodeč so v akciji sodelovali slovenski partizani oziroma slovenski terenski aktivisti. Akcijo je na predlog partijske organizacije v Klanjcu pripravilo Poverjenišvo CK KPH za severno Hrvatsko, posrednik med organizatorji in ujetniki pa je bila družina Posavec. Ugotovljeno je, da so pobeglo skupino sovjetskih oficirjev po ilegalnih zvezah privedli do Vrhovnega štaba NOV in POJ.¹⁶⁷

Ker je bilo v občini Bizeljsko tedaj na priseljeniških posestvih zaposlenih poleg dvajsetih vojnih ujetnikov-Volksdeutscherjev iz Povožja še nadaljnjih štirideset vojnih ujetnikov s Kavkaza, je vodja orožniške postaje na Bizeljskem menil, da so bili le-ti gotovo v zvezi s partizani. In ker se je bilo bati, da bi še preostali pobegnili, je nujno zahteval, da jih oblast odstrani s tistega predela.

Potem ko je šef civilne uprave na Sp. Štajerskem zahteval od deželnega svetnika v Brežicah, naj mu zadevo podrobneje opiše, se je izkazalo, da je zaposlitev sovjetskih vojnih ujetnikov na Bizeljskem na svojo roko izposloval prav naseljenec Erich Bauer in to brez običajno veljavnega posredovanja delovnega urada ali kakih drugih krajevnih oblasti pri vodji posebnega taborišča Wuschtrau Neu-Rukin na Pomeranskem SA-Obersturmführerju Frezlu. Najprej so prispeli vojni ujetniki nemške narodnosti iz Povožja, za njimi pa še nenemški ujetniki iz Leningrada in Kavkaza, češ da so bili vsi ti Nemčiji zelo vdani ter da so jih po prešolanju na Bizeljskem predvideli za namestitev na zasedenih vzhodnih ozemljih. Brežiški gestapo je končno odredil takojšnjo odstranitev vseh tujerodnih vojnih ujetnikov z ogroženega področja.¹⁶⁸

* * *

Druga, Miloševa četa Kozjanskega bataljona, ki je štela enajst partizanov, se je po rekviziciji v trgovini v Prevorju in ločitvi od 3. čete in bataljonskega štaba obrnila 25. septembra 1942 proti Žusmu. Na njenem pohodu jo je še isti dan pri Sp. Tinskem zasledila in napadla vermanšaftska patrolja, vendar se ji je uspelo izmakniti zasledovanju brez izgub. Potem ko so se borci v tistem okolišu oglasili pri nekaterih kmetih zaradi hrane in se prepričali o njihovi nezanesljivosti, so se kar kmalu usmerili proti nemško-hrvaški meji ter se v nekaj nočnih pohodih mimo Buč predstavili na področje Podsrede. Do konca septembra so se oskrbovali z živim večidel v Klakah in pilštanjskem okolišu. Tedaj so na orožniški postaji v Kozjem že za gotovo vedeli za dve različni partizanski skupini, eno na Ješovcu pri Kozjem ter drugo na Veterniku.¹⁶⁹ Ko so si borci po celonočnem pohodu hoteli zjutraj 2. oktobra skuhati v nekem gozdu med Sv. Petrom in Podsredo, jih je izdal nek kmet in kmalu nato je prišlo do kratkega spopada z orožništvom. Četa se je umaknila v hrib nasproti podsreškemu gradu ter še naprej nad Osredkom vrh Drenovca. Sile I. bataljona 19. policijskega polka in 2. rezervne policijske čete »Wiesbaden« so jim v spopadu zaplenile tri puške, devetsto nabojev, pet strojničnih magazinov, nekaj razstreliva, ročnih bomb, živeža, obleke in zapisnike.¹⁷⁰ Ob napadu je bil v nogo ranjen Milan Zaletel-Rajko, ki se je zatem dalj časa zdravil pri Černeličevih na Preski.

Ko po hudih naporih, neredni prehrani in stalnem sovražnikovem zasledovanju na terenu niso odkrili nobenih zvez in so spričo neznosnih razmer že vseskozi hudo občutili, da se brez dobre povezave s terenskimi političnimi delavci nikakor ne bodo mogli obdržati, so poslali borca Stan-ka Holyja-Strnada, da bi kot domačin navezal stike s predvojnimi znanci v Posavju. Nemška policija ga je še isti dan, 3. oktobra v nepojasnjenih

okoliščinah zajela. Da bi se nahranili, so zvečer 3. oktobra odšli z Drenovca v vas Silovec pri Sromljah, a jih je tudi tam po izdaji zasledila in napadla 2. rezervna policijska četa »Wiesbaden«. Razpršeni in prestradani borci so se šele naslednji dan zbrali na Drenovcu in se v vasi Osredek po naključju povezali s terenskima političnima delavcema Svetozarjem Čopardo-Miho in Jožetom Preskarjem-Fekežem. Tik pred tem pa je odšel tudi komandir Hinko Zakšek-Miloš, sicer domačin iz Leskovca pri Krškem, proti Zdolam iskat zaupnike ali terenske delavce, da bi četi v obupnem položaju pomagali vsaj s hrano. Vendar je tudi njega po izdaji nekega kmeta nemška policija prijela v Pleterju pri Zdolah.

Za Hinkom Zakškom-Milošem se je za komandirja 2. čete oklical Srečko Žgajnar-Srečo. Jože Preskar-Fekež je oslabiljeno četo, ki je z ranjenim Rajkom vred štela le še devet mož, spravil na Bizeljsko, kjer je imel organiziran odbor OF. Tam so se izčrpani borci med taborjenjem na Vrhovnicah občutno popravili, se preoblekli in uredili. Med tem časom se je 5. oktobra zjutraj pojavila četa, po nemških poročilih jih je bilo petnajst do dvajset, v Vojskem blizu Podsrede, v noči na 11. oktober pa je partizanska skupina ustrelila na njegovem domu v Silovcu blokovnega vodjo Štajerske domovinske zveze Franca Molana, ki jih je bil 3. oktobra naznanil. Na njegovi domačiji so zaplenili ves živež, obleko, posteljnino, perilo, posodo in druge porabne reči. Nemci so poslali za njimi na področje Podsrede, Sv. Petra pod Sv. Gorami, Pišec in Sromelj rezervno policijsko četo »Wiesbaden«, ki pa ni dosegla nobenega uspeha.¹⁷¹

Ker ranjeni kurir Milan Zaletel-Rajko, ki je edini vedel za javko s 3. četo nad Lesičnim, ni mogel na zvezo, in da bi vzpostavili stike z bataljonskim štabom, so z Bizeljskega odposlali poizvedovat za njim borca Albina Žagarja-Tigra in Filipa Svetino-Jako. Potem ko sta se ta dva, neoborožena in v civilni preobleki v noči na 14. oktober pojavila pod Veternikom in so ju na orožniški postaji v Kozjem naznanili Franc Ferlin, Ivan Bračun ter blokovni vodja Štajerske domovinske zveze Jože Resnik, so ju policisti zasledili ter 14. oktobra ujeli v Gradišču pri Podsredi. Po nekem drugem poročilu je lovski odred rezervne policijske čete »Wiesbaden« 16. oktobra ujel na področju Podsreda—Sv. Peter—Pišece—Sromlje dva partizana ter zaplenil strelivo in ročne bombe.¹⁷² Ni znano, če je šlo v obeh primerih za ista dva borca.

Ker je Jože Preskar-Fekež po naključju zvedel, da nameravajo Nemci z ujetnikoma kot vodnikoma presenetiti partizane v taboru na Vrhovnicah, jih je lahko še tik pred napadom o tem obvestil, tako da so policisti 15. oktobra udarili v izpraznjen tabor. Pod vodstvom komandirja Srečka Žgajnarja-Sreča in politkomisarja Janeza Slovenca-Popaja so se preostali borci Stanko Uzar-Joško, Metod Puc-Todi, Hinko Kamnikar-Rok, Franc Sevšek-Sultan ter politična delavca Miha in Fekež po vsem tem ustalili na Bizeljskem, utrjevali in na novo postavljali organizacijo OF, širili mrežo zaupnikov na terenu, pridobivali domačine za vstop v partizane ter razvili živahno partizansko dejavnost.

Potem ko se je Srečeva četa z Vrhovnic prestavila v pišečke graščinske gozdove na Trobojnik, se je 20. oktobra prvič pojavila v Kostanjku, se pri dveh kmetih oskrbela z živežem in se umaknila proti Križam,

v noči na 24. oktober pa je zasedla Zdole ter v kratkem spopadu razorožila pet vermanov oziroma deželnih stražarjev, ki so bili deloma v patrolji, deloma pa v službenem prostoru v bivšem župnišču v pripravljenosti. Potem ko so zaplenili pet pušk in 35 nabojev ter vermanšaftskemu skupinskemu vodji Ivanu Liparju odvzeli uniformo, so se še v tamkajšnji trgovini Rudolfa Črnoge oskrbeli z živežem, nekaj tisoč cigaretami in drugimi potrebščinami. Isto noč je pri Pišecah neka skupina, verjetno so to bili domači aktivisti, rekvirirala živež na kmetiji, ki so jo bili po izselitvi domačinov zasegli Nemci, ter v kleti razlila tri tisoč litrov vina. Zatem je četa 26. oktobra rekvirirala živež pri čevljarju Ivanu Banu v Dečnih selih pri Artičah, naslednjo noč v istem kraju poizvedovala po zadržanju kočevskih Nemcev-naseljencev, opazili pa so jo tudi v Gradišču pri Podsredi. Dne 29. oktobra se je oskrbela z živežem v Gorici pri Kostanjku in Velikem dolu ter od tam odvedla s seboj dvaindvajsetletnega kmečkega sina Franca Grmška. Četa je zatem ponovno poskušala napasti Zdole v noči na 1. november, ko je bil ves tamkajšnji krajevni vermanšaft razen dveh stražarjev v neki večji protipartizanski akciji. Ko sta dva pomožna policista opazila približevanje treh manjših partizanskih skupin, sta jih pričela obstreljevati z brzostrelkama in partizani so se morali umakniti. Ker je namreč tamkajšnji župan po prvem partizanskem napadu zaprosil za nujno zaščito kraja, so v Zdolah namestili orožniško podružnično postajo.¹⁷³

Spričo uspešnega delovanja terenskih političnih delavcev se je narodnoosvobodilno gibanje po okolišu vedno bolj širilo, posebno še med mladino. Poleg akcij na sovražnikove postojanke in manjših uničevalnih in prehranjevalnih akcij, ki jih je bila izvedla četa jeseni 1942, so v vrsti akcij občasno sodelovale tudi skupine mlajših sodelavcev in aktivistov-domačinov, med katerimi so bili najbolj prizadevni brata Milan in Vlado Godler ter Milan Rožanc. Te skupine so tudi same vdirale v hrame kočevskih naseljencev in brežiških hitlerjevcev ter uničevale zaloge vina. Ko so na primer zvedeli, da namerava nemški državljani Ritter Emil von Thierry, sicer zaposlen na nemškem poslaništvu v Rimu, posestvo in vinograde pa je imel pri Sromljah, dne 4. novembra odpeljati ves vinski pridelek, so mu aktivisti-domačini to v noči na 4. november preprečili s tem, da so spustili iz več velikih sodov okoli trinajst tisoč litrov najboljšega vina. Njegova zidanica je bila oddaljena od orožniškega oporišča v Sromljah okrog deset minut hoje.

Dne 5. novembra sta se četi pridružila Ivan Molan-Iztok in Alojz Deržanič-Marko iz Arnovih sel, 11. novembra pa še ubežnika iz preseljeniških taborišč Ivan Deržanič-Sergej in Franc Gorišek-Boris iz Arnovih sel ter Jože Jurkas-Leno iz Črnca pri Brežicah.

Ko so se v prvih dneh novembra pojavili partizani okrog Podsrede, je sovražnik pošiljal za četo na področje Sv. Peter—Pišece—Zdole—Reštanj tako imenovani lovski odred, vendar brez uspeha. V noči na 15. november je desetčlanska partizanska patrolja rekvirirala obleko, perilo, obutev in živež pri izdajalskem čevljarju Ivanu Banu v Dečnih selih pri Artičah, njega samega pa so hoteli za izdajstvo kaznovati s smrtjo, a so ga Nemci hudo ranjenega spravili v brežiško bolnišnico. Ob tem času je

patrulja orožniške izpostave med občinskim poslopjem in trgovino Černoga sredi Zdol presenetila partizansko patroljo, da se je morala umakniti. V noči na 19. november je sledila večja oskrbovalna akcija pri kmetu Alojzu Grmšku v Velikem dolu, kjer so bili pred kratkim mobilizirali sina Franca, naslednjo noč pa še v Vojskem pri Podsredi.¹⁷⁴

Poslej se je četa v glavnem oskrbovala z živežem pa tudi orožjem na posestvih nemških naseljencev, na primer pri Toussaintu Klemenu v Malem vrhu pri Globokem, kjer so 24. novembra odpeljali plen — živež, obleko, obutev, lovsko puško — s prav tako zaplenjenim vozom in konjem. Zaradi takih akcij so živeli nemški priseljenci v stalnem strahu, nekaj pa se jih je potem celo izselilo s tistega področja. V Malem vrhu je četa zaplenila 4. decembra v mlinu Nemške naselivitvene družbe (DAG) iz Globokega tudi nekaj sto kilogramov mlevskih izdelkov, last bližnjih kočevskih naseljencev. Kar niso mogli odnesti s seboj, so zmetali v potok, za trideset kilogramov odvzete koruzne moke, ki je bila last nekega Slovenca, pa so pustili kot odškodnino štirideset mark. Dne 8. decembra so borci v Globokem popolnoma izpraznili stanovanji dveh nemških kočevarskih naseljenjskih družin in plen — obleko, perilo, odeje, živež in drugo uporabno kot radio aparat, 2.220 mark — odpeljali z zaplenjenim vozom in konjem, Kočevarjem pa ukazali, naj se čim prej odstranijo iz kraja. V zasledovanje za njimi so naslednji večer odšle sile I. bataljona 19. policijskega polka, vendar brez uspeha. Nato so partizani — sovražnik je njih moč ocenil celo na štirideset mož — v noči na 11. december v Okljukovi gori pri Zg. Pohanci izvedli prehrabeno akcijo v trgovini v dogovoru s trgovcem in njihovim sodelavcem Ivanom Sušo, pri katerem so pozneje izvedli še eno tako akcijo.¹⁷⁵

V noči na 8. december se je četa oskrbela z živežem, obleko, vinom ter slovenskim čtivom pri šestih kmetih v Gorici in v mlinu v bližnjem Kostanjku, občina Zdole. Po podobni akciji v noči na 12. december v Križah, občina Podsreda, kjer se je četa prav tako pri več kmetih oskrbela z živežem, slovenskim čtivom in zemljevidom Evrope, se je pojavilo po pet oziroma šest partizanov v naslednji noči v Ravnah pri Rajhenburgu in Pečicah pri Podsredi, 14. decembra pa je četa pri nekem kmetu v Brezjah, severovzhodno od Brežic zaplenila prašiča, dve lovski puški, dvanajst nahrbtnikov, radio aparat, obleko in 120 mark. Dne 17. decembra zvečer je ustrelila viničarja Martina Strgarja v Zg. Pohanci pri Zdolah, ki je bil 6. avgusta popoldne srečal v gozdu aktivista Rudija Rožanca-Slava in Jožeta Preskarja-Fekeža in takoj o tem obvestil brežiški gestapo, da je organiziral patroljo, ter tako zakrivil smrt Rudija Rožanca-Slava, medtem ko so nacisti izdajalca vpoklicali v vermanšaft do 6. decembra, da bi se ne izpostavljal partizanskemu maščevanju. Od Strgarja so partizani odšli še k vojnemu invalidu in zelo prizadevnemu namestniku krajevnega skupinskega vodje Štajerske domovinske zveze Ivanu Lesu. Ko je ta opazil njihovo približevanje, je okrog polnoči zbežal v bližnje Sromlje, od tam pa je potem takoj odhitela osemčlanska patrolja deželne straže in orožništva na njegov dom, vendar so partizani med tem že zaplenili kolino in drug živež, obleko, perilo, ostrigli tudi hčer Marijo, ker se je družila s pomožnim policistom na orožniški postaji Sromlje, ter se pravočasno od-

stranili. Dne 19. decembra je četa blizu Zg. Pohance obstreljevala zasedo orožniškega oporišča, ko pa je sovražniku prihitela na pomoč 3. četa 19. policijskega polka, so se partizani umaknili. Dne 23. decembra zvečer je petčlanska patrolja izvedla oskrbovalno akcijo pri štirih kmetih v Pokleku, jugozahodno od Podsrede, ter nekemu vermanu odvzela uniformo.¹⁷⁶

Zaradi vedno pogostejših in uspešnih partizanskih akcij in ker je to čedalje močneje odmevalo med slovenskim prebivalstvom, med nemškimi naseljenci in samimi okupatorji, so postajali predvsem izdajalci in okupatorjevi sodelavci vedno bolj preplašeni, nekateri pa so celo zbežali v Brežice. Partizanske akcije so pripomogle k uspešnejšemu političnemu delu med prebivalstvom. Po vaseh od Vidma do Podsrede in Pišec so nastajali ob prvih zaupnikih in sodelavcih odbori OF v Vidmu, Križah, na Bizeljskem, v Pečicah, Blatnem, Arnovih selih, Sromljah, Osredku, Gorici, Pišecah, Vrhovnicah, Zdolah, Kostanjku, Preski. Sovražnik je moral okrepiti obstoječe in ustanoviti še nove postojanke.

Ko se je četa jeseni 1942 v glavnem z rekvizicijami na posestvih naseljenih Volksdeutscherjev oskrbela z živežem, opremo in deloma tudi z orožjem, si je konec leta, ko je zapadel visok sneg, uredila stalni zimski tabor pod šotori nad Sumrekovim grabnom v Trobojniku, da se ne bi s premiki po globokem snegu izdala.

Ko je Ivan Rožman-Peter konec decembra 1942 iz taborišča pri Brežicah posredoval pobeg v četo štirim ali petim grškim vojnim ujetnikom, je četa narasla na osemnajst partizanov. Grki so se verjetno imenovali Karafutjas, Djavelas, Anton Halasis-Toni, Djakoš, Iraklis. Prosti čas so izkoriščali za politično, vojaško in kulturno izobraževanje, prav tako tudi skojevci za svoje potrebe. Pri političnih urah so poleg drugega predelovali članek »Kaj je fašizem?« po 3. številki »Sodobnosti«, poglavja iz Iljinovega dela »Priroda in ljudje«, temeljne točke OF, članke iz »Dela« in »Osvobodilne fronte« ter politična poročila, ki jim jih je posredoval politični organizator Miha Korošec iz Zagreba, pa še zunanji in notranji politični in vojaški položaj. Pri vojaški vzgoji so se seznanjali s konspiracijo, stražarsko službo, spoznavanjem ter uporabo orožja in podobnim. Pri vojaških zadevah jim je pomagal tudi Grk Djakoš, ki je bil aktivni podoficir v bivši grški vojski. Prav tako so prek zime še naprej vzdrževali zvezo z Odborom narodnoosvobodilne fronte (ONOF) v Zagrebu, po terenu so zbirali orožje, strelivo in vojaško opremo, okrepili pa tudi politično delo na terenu ter si prek odborov OF in sodelovalcev prizadevali za čim uspešnejšo prostovoljno mobilizacijo v partizane. Kakor je razvideti iz poročila četrtega štaba z dne 16. februarja 1943 ONOF v Zagrebu, je četa prek zime narasla na trideset borcev. Zato so razumljive težave, ki so jih imeli z opremljanjem novincev, kajti v zimi niso izvajali kakih pomembnejših akcij in zato tudi niso mogli priti do potrebne obutve, odej, nahrbtnikov in podobne opreme. Dne 14. januarja 1943 je Ivan Rožman-Peter poslal v četo novince Franca Lubšina-Metoda iz Trebeža in Jožeta Ajstra-Cirila iz Krške vasi, 4. februarja je prispel Franc Bertole-Polde iz Zg. Pohance, 7. februarja še Gustl ter grška vojna ujetnika iz Gradca Pergas Dimitrof-Aris in Nestor, 14. februarja pa še trije novinci Edi, Gregor in Skala, katerih eden je bil Vladimir Zupančič iz Leskovca pri Krškem, ki je pobegnil iz

Vase pismo je bilo 6. 2. 43. uputno prijatelju 14. II.
 Istoga dne sam proučio odmah i sa zadovoljstvom
 primio. Nadamo se, da nam biste trebala materijal
 za nastavak rada. U prij. su vam stigla i na iste
 dana i u male stran. zadovoljstvo!

Ostalo nekupa bat. radio aparata. Nam
 da biste prijeno duar (200 u 500 st.) dočim
 vam dragocinost. predložim i akcijal. pri ko-
 zvarji. imamo priklad. i or. i materijal. i
 predložim i predložim i predložim i
 na in to baje. predložim i predložim i

U prvu nam u razumjevanje. kao prvu
 zaenkrat ne vodi. akcij. pri ko zvarji. (ve-
 jetro. ostali. prihoda. i materijal. i

dragocinost. i materijal. i materijal. i
 ko zvarji. i materijal. i materijal. i
 akcij. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i

U prvu nam u razumjevanje. kao prvu
 zaenkrat ne vodi. akcij. pri ko zvarji. (ve-
 jetro. ostali. prihoda. i materijal. i

dragocinost. i materijal. i materijal. i
 ko zvarji. i materijal. i materijal. i
 akcij. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i

U prvu nam u razumjevanje. kao prvu
 zaenkrat ne vodi. akcij. pri ko zvarji. (ve-
 jetro. ostali. prihoda. i materijal. i
 dragocinost. i materijal. i materijal. i
 ko zvarji. i materijal. i materijal. i
 akcij. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i
 i materijal. i materijal. i materijal. i

...brnajo oržje, municija, hrana in partizan
 ne in priložnostno se ure, mobilizacija in
 njihova potovanja. V skladu s tem se organiziramo
 VZ. Vse stvari imamo priložnostno in
 steno in tedi.

...delo delovnega mesta
 mo delne jantke točke. Ker vedno
 ni akcij, nemarimo jih potrebuje (cankor
 dek, nakupoval, vol.) Tovariš se obotavlja
 kajen ostih moč tovarišev in nam
 hujša s tovarišev ali stije priložnost
 in v Gradca, ostel... in priložnost
 zije okolice ki so obseva bignici in nam
 tabar... deloma jantke nemške tovarišev
 (Papa...)

...meram... (je bom mobiliziral). Hovusho
 delavstvo na nemških metarh DFG je tu
 razporejeno za vstop v partizane. Seveda
 za naša partizanska spravedla... mobiliz
 ... (Peter - bratol Roman) je bil aretiran v
 Gradca. Reje je obtojen partizanja
 partizanov v Gradca.

Akcije: ... 4... (je bil aretiran) ...
 ... 40 km... (je bil aretiran) ...
 ... 4... (je bil aretiran) ...
 ... 4... (je bil aretiran) ...

... 4.7.43. In partizani...
 ... 9.11.43. In partizani...
 ... Komandir...

Mesur 1.8.67 + Nazgul Cigaret 12 topov...

Gradca v prvih dneh februarja. Razen šestih novincev so bili vsi oboženi.

Četa je imela trdno povezavo z ruskimi vojnimi ujetniki, ki so delali na posestvih nemških priseljencev in so jih nameravali ob primerni priložnosti mobilizirati. Prav tako je bilo tudi slovensko delavstvo na delovišjih Nemške naselivitvene družbe (DAG) razpoloženo za vstop v partizanske vrste. Vsekakor so bile možnosti za spomladansko partizansko mobilizacijo videti kar najbolj ugodne.

Za preskrbo enot so sicer skrbeli terenski politični delavci Svetozar Čoporda-Miha, Jože Preskar-Fekež in Ivan Agrež-Brko pri sodelavcih v Osredku, Arnovih selih, Pišecah, Zdolah in Kostanjku, vendar je bilo živeža spričo zvečanega števila borcev v četi vselej premalo. Tako so bili prisiljeni 4. januarja 1943 izvesti prehrabeno akcijo pri podjetju Nemške naselivitvene družbe na Piršenbregu. Nadalje so se tudi mladinci z Milanom Godlerjem na čelu dogovorili s trgovcem Ivanom Presnikom na Zdolah za navidezno rekvizicijo v trgovini, ki so jo potem izvedli v noči na 10. februar v neposredni bližini sovražnikove posadke, ne da bi ta vedela, kaj se dogaja. Zaplenili so 270 kilogramov živeža, 16 srajc, 27.000 cigaret, 65 metrov blaga in druge uporabne predmete v skupni vrednosti 2.200 mark.¹⁷⁷ Sicer pa so se v tistem obdobju partizani pojavljali večidel le v manjših skupinah. Skupino treh partizanov so opazili nekaj pred polnočjo 12. februarja na pohodu mimo mlina pri Ravnah ob potoku Močniku v smeri proti Križam. Ko je neki zaupnik 15. februarja zvečer obvestil orožniško podružnico v Koprivnici, da se je skupina treh partizanov nekaj ur zadrževala pri treh kmetih v Križah, občina Podsreda, so za njimi poslali devetčlansko patroljo deželne straže in orožništva, da bi jih obkolili pri kmetu Francu Omerzi. Partizani so se vendar poslednji hip pognali skozi zadnja vrata in po hribu navzdol, pri čemer sta baje dva partizana pomagala ranjenemu soborcu na begu proti Pečicam. Nadaljnje zasledovanje partizanske skupine ni bilo uspešno, v Križah pa so Nemci zaplenili nekaj letakov, ki so jih bili partizani razdelili kmetom ter v njih razkrinkovali nemške načrte za uničenje slovenskega naroda. Prav tako ni bilo uspešno zasledovanje dveh partizanov, na katera je nekaj po polnoči 18. februarja streljala patrolja z orožniške postaje Brežice pri Okljukovi gori, občina Sromlje.¹⁷⁸

Sovražnik si je vseskozi vztrajno prizadeval, da bi uničil tako aktivno partizansko četo. Ko so vsi njegovi poskusi propadli, je uporabil dvajsetletno Vido Jošt iz Celja, ki je kot sicer sila delavna skojevka padla v gestapovske roke ter postala izdajalka, da bi se izognila smrtni kazni. Prek Brežic jo je gestapo po svojih zvezah spravil v Podsredo, od koder je prišla prek Preske na javko k Omerzelu v Osredok. Ker je zatrjevala, da hoče na vsak način v partizane, je Omerzel o njej obvestil politična delavca Miho in Fekeža. Ta dva sta jo najprej temeljito preizkusila in ko je prepričljivo opisala razmere v celjski ilegalni dejavnosti ter nekatere člane KPS in SKOJ, sta ji posredovala zvezo s četnim vodstvom, vendar s pridržkom, da bi pred njenim sprejemom v enoto poizvedeli še kaj več o njej. Komandir Srečko Žgajnar-Srečo pa je, nasprotno, menil, da bi to lahko še vedno storili kasneje, in jo okrog 15. februarja odvedel v partizanski

tabor. Tega dne je komandir Srečo že govoril o odnosu do nove partizanke in na popoldanskem sestanku tudi predaval o deležu žensk v NOB. Vohunka je po dveh dneh bivanja v taboru nekako prepričala komandirja, da jo je spustil v Brežice, baje po zimsko obleko in obutev. Ker je ni bilo nazaj, so bili sprva v skrbeh zanjo, ko pa je prispel 18. februarja v tabor Ivan Agrež-Brko z obvestilom, da se v Brežicah zbirajo nemške sile, so pomislili na najhujše. Kot so se dogovorili, je Brko kmalu zatem od cerkve Sv. Jerneja dvakrat ustrelil, kar je pomenilo, da se sovražnik že približuje.

Četa se je takoj zatem premaknila s Trobojnika proti Preski, tam pa so Nemci že ustrelili po njeni predhodnici. Pri tem sta padla Srečko Uzar-Joško ter Grk Nikola, medtem ko se je v roko ranjeni Franc Bertole-Polde prebil skozi obroč na vrh Drenovca. Glavnina čete se je odvrnila od Preske in krenila navzdol v sotesko potočka Močnika, kjer pa je prav tako trčila na nemško zasedo. V zelo neugodnem položaju na čistini pri Preskarjevem mlinu so borci morali sprejeti borbo in so se do zadnjega tolkli proti sovražnikovi premoči. Od šestindvajsetih borcev, kolikor jih je bilo ob napadu v četi, so se rešili le hudo ranjeni politkomisar Janez Slovenc-Popaj in že omenjeni Franc Bertole-Polde, nadalje Svetozar Čoporda-Miha, Hinko Kamnikar-Rok in Jože Jurkas-Leno.¹⁷⁹ Po podatkih bataljonskega politkomisarja Božidarja Gorjana-Boga z dne 10. maja 1943 je bilo od 29 borcev štirinajst mrtvih, pet ujetih in šest izgubljenih. Koman-

14. II / 43. Ura p. "Kouspiroci."
 14. II / 43. Prihod novih partizanov
 Goli, Gregor, Kolar
 15. II / 43. Čet. por. iz let.
 15. II / 43. Ura p. novine.
 15. II / 43. Kolekcijska ura
 Goranec, Kouspiroci, Jo
 Nov partizanov (odnos
 do polit. pravke)
 15. II / 43. Referat "Ožani" (Pisa)

Poslednji zapiski v dnevniku 2. čete Kozjanskega bataljona

V boju 18. februarja 1943 padli borci 2. čete Kozjanskega bataljona ob pokopališču v Podsredi

dir Srečo je padel med prvimi. Sedem ranjenih in ujetih borcev so odvedli v Brežice in nato v mariborske zapore ter so jih potem ustrelili kot talce; dne 1. maja 1943 v Pišecah skupno še z drugimi Ivana Požarja-Tomaža iz Globokega, Vladimirja Zupančiča iz Leskovca pri Krškem ter Grka Antona Halazisa-Tonija iz Aten in Pergasa Dimitrisa-Arisa iz Soluna, dne 29. maja 1943 v skupini talcev nad Zabukovico pa še Slavka Savnika-Matijo iz Starega grada. Ivana Molana-Iztoka so izpustili, da bi vohunil za partizani na Kozjanskem, a se je povezal z njimi in jih obveščal. Nacisti so ga kasneje razkrili in 9. marca 1944 ustrelili kot talca v Legnu pri Slovenjem Gradcu.

Ob napadu nista bila v enoti kurir Ivan Deržanič-Sergej, ki je bil z Jožetom Preskarjem-Ilijo na Bizeljskem, in pa Franc Gorišek-Boris, ki je bil na zdravljenju.¹⁸⁰

Sovražnik, ki je za obkolitev zbral menda okrog sedemsto mož policije in vermanšafta, je po boju preiskoval gozdove in vasi v okolišu Trobojnika, Sromelj in Zdol, da bi odkril še pobegle partizane.¹⁸¹

Kot je bilo že omenjeno, med štabom Kozjanskega bataljona oziroma med njegovo 3., Zidarjevo četo ter 2., Miloševo in kasneje Srečovo četo ves čas ni bilo nobenih stikov, pa čeprav sta se obe enoti nekajkrat znašli celo istočasno v istem predelu. Sodeč po partizanskih akcijah v pozni jeseni 1942, za katere so bili zvedeli na terenu, so v bataljonskem štabu menili, da 2. četa operira nekje med Pišecami in Bizeljskim. Ko je po Kozjan-

skem odjeknila vest o tragediji 2. čete, je bataljonski štab o tem seznanil obveščevalec Jože Kunej iz Zeleznega pri Podsredi.

Ko se je torej bataljonski štab s 3. četo odpravil proti Bizeljskemu, so 20. aprila 1943 iz zasede ob cesti Sv. Peter pod Sv. Gorami—Bizeljsko med drugim ustavili tudi motorista Staneta Iljaža, za katerega se je izkazalo, da je bil kot aktivist in član odbora OF na Bizeljskem v zvezi s tamkajšnjimi terenskimi političnimi delavci. Tako so se naslednjo noč sešli s Svetozarjem Čopordo-Mihom, ki je bil po zajetju Tončke Čečeve vršilec dolžnosti sekretarja OK KPS za Kozjansko, z Jožetom Preskarjem-Ilijo, Janezom Rožmanom-Petrom in Ivanom AGREŽEM-Brkom. Takoj zatem je prišlo v taboru na Vrhovnicah nad Bizeljskim tudi do združitve s preživeliimi borci 2. čete, politikomisarjem Janezom Slovencem-Popajem, Hinkom Kamnikarjem-Rokom, Ivanom Deržaničem-Sergejem in Francem Bartoletom-Poldetom.¹⁸²

Kakor da bi enota hotela nadomestiti tisto, kar je zamudila med prezimovanjem na Medvednici, ter maščevati padle soborce, je poslej nenehno prehajala iz akcije v akcijo.¹⁸³

Z novim letom 1943 vprašanje formalne upostavitve IV. grupe odredov na vzhodnem Štajerskem ni bilo več aktualno. Glavno poveljstvo je namreč ob preosnovi partizanske vojske konec leta 1942 ukinito vojaške formacije v obliki grup odredov ter je slovensko ozemlje razdelilo na štiri operativne cone: I. Dolenjsko, II. Notranjsko, III. Alpsko in IV. Štajersko. Pod območje IV. operativne cone je prišlo tudi celotno vzhodno-štajersko področje.

OPOMBE

¹ Pismo člana politbiroja CK KPJ 22. 9. 1942, Zbornik dokumentov in podatkov o narodnosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 4, dokument št. 36 (navajam: Zbornik VI/4, dok. št. 36); članka E. Kardelja »Druga fronta« in »Petindvajseto leto obstoja ZSSR, leto velikih zmag nad fašizmom in silami reakcije«, Delo, št. 5, 7. 11. 1942.

² Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije, Ljubljana 1946; Vladimir Dediđer, Dnevnik, II, Ljubljana 1950; Pero Morača, Prelomna godina narodnooslobodilačkog rata, Beograd 1957; Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, I in II, Beograd 1957 in 1958; Vojna enciklopedija, Beograd 1959; Vlado Strugar, Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1962; Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1963.

³ Tone Ferenc, Nastanek slovenskih partizanskih čet in Slovenski partizanski odredi v letu 1942, Koledar kluba »Kosmač—Klemenc«, Ljubljana 1960 in 1961; Lojze Požun, Revirska četa leta 1941, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, II, št. 1—2, Ljubljana 1961 (navajam: Požun, Revirska četa), I. štajerski partizanski bataljon leta 1942 — v rokopisu (navajam: Požun, I. štajerski bataljon) in Druga grupa odredov slovenskih partizanskih čet, Celje 1967 (navajam: Požun, II. grupa odredov); Ivan Ferlež, Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana 1972 (navajam: Ferlež, II. grupa odredov).

⁴ Prav tam; pismo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet (Glav. pov.) 12. 3. 1942, arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (IZDG); dnevno povelje Glav. pov. št. 1, 21. 3. 1942, IZDG.

⁵ Zbornik VI/2, dok. št. 42, 43 in 44.

⁶ Jesen 1942 — Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963 (navajam: Jesen 1942); Ferenc, n. d.

- ⁷ Zbornik VI/2, dok. št. 35 in 38.
- ⁸ Dnevno povelje št. 2 pokrajinskega poveljstva štajerskih partizanskih čet, nedatirano, IZDG; naredba št. 1 štaba I. brigade, nedatirana, IZDG.
- ⁹ Zbornik VI/2, dok. št. 44, 71 in 75.
- ¹⁰ Ferenc, n. d.; dr. Metod Mikuž, Pregled zgodovine nar. osvob. borbe v Sloveniji, I in II, Ljubljana 1960 in 1961 ter Kratek pregled nar. osvob. borbe v Sloveniji, Fotografski dokumenti o boju KPS, II, knjigi 1 in 2, Ljublj. 1959 in 1961.
- ¹¹ Zbornik VI/2, dok. št. 97, 178, 185, 186 in 216.
- ¹² Mikuž, n. d.; Jesen 1942; Zbornik VI/4, dok. št. 1, 18, 24, 29, 33 in 182; podatki iz Zbornika VI/5 in 6 ter iz Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3 in 4, Ljubljana 1966 in 1968.
- ¹³ Jesen 1942; Požun, II. grupa odredov, Ferlež, II. grupa odredov.
- ¹⁴ Požun, I. štajerski bataljon; Požun, Veličkova partizanska četa, Celjski zbornik, 1971—1972, Celje 1972 (navajam: Požun, Veličkova četa).
- ¹⁵ Prav tam; Požun, Revirska četa; Požun, Celjska partizanska četa in njeno obdobje, Celje 1976.
- ¹⁶ Izjave Sergeja Kraigherja (Nekateri podatki za gradivo o razvoju NOG na Štajerskem — navajam: Kraigher, Podatki), Cvete Praprotnik-Mlakar in Roze Platinovšek-Tadina, IZDG.
- ¹⁷ Prav tam; poročilo sekretarja CK KPS Franca Leskoška iz srede decembra 1941, arhiv CK ZKS; izjava Svetozarja Čoporde, IZDG; Franjo Fijavž, Delo KP in OF na področju OK KPS Celje od aprila 1941 do maja 1942, v Muzeju revolucije v Celju (MRC) (navajam: Fijavž, Okrožje Celje).
- ¹⁸ Glej op. 16.
- ¹⁹ Sergej Kraigher, Iz revolucionarnih revirjev je raslo partizanstvo na Štajerskem, Ljubljanski dnevnik, 1951, št. 1; Lojze Ribič, Lojze Lešnik, Matevž Deželak, Franjo Diacci, ustni viri.
- ²⁰ Izjava Sergeja Kraigherja, IZDG; Lojze Ribič, ustni vir; Požun, Revirska četa.
- ²¹ Jože Gričar in Franc Zalaznik, Spomini, IZDG; Lojze Ribič, France Kralj, Vinko Kramar, Robert Vozelj, ustni viri.
- ²² Poročili orožniške postaje (navajam: por. o. p.) Braslovče 15. 11. in gestapovske izpostave (navajam: gest. izpost.) Celje 23. 11. 1941, MRC; izjavi Albina Vipotnika in Sergeja Kraigherja, IZDG.
- ²³ Izjave Sergeja Kraigherja, Mime Kovač-Zupančič in Roze Tadina, IZDG; letaki, ohranjeni kot izvorniki ali v nemškem prevodu v IZDG, MRC in MNOM (Muzej narodne osvoboditve Maribor), so objavljeni v Dokumentih ljudske revolucije v Sloveniji, Ljubljana 1962 in 1964, knjiga 1, dok. št. 153 ter knjiga 2, dok. št. 10, 58, 59 in 60.
- ²⁴ Izjave Sergeja Kraigherja, Svetozarja Čoporde in Pavleta Baloha, IZDG; Fijavž, Okrožje Celje; por. gest. izpost. Celje 18. 5. 1942, MRC.
- ²⁵ Izjave Sergeja Kraigherja, Roze Tadina in Pavleta Baloha, IZDG.
- ²⁶ Por. gest. izpost. Trbovlje 3. 9. 1942, arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ); dnevnik vermanšafatske enote na Sv. Planini nad Trbovljami, IZDG; por. o. p. in orož. okrožja Trbovlje 31. 8. 1942, IZDG; okrožnica vodstvenega urada II Štaj. domov. zveze okrožja Trbovlje 17. 9. 1942, IZDG; raport št. 11 štaba II. grupe odredov 27. 10. 1942, IZDG; Lojze Ribič, Okrog trboveljskih revirjev, Spomini na partizanska leta, IV, Ljubljana 1949; Jože Gričar, Spomini, IZDG; Lojze Lešnik, France Kralj, Hinko Kamnikar, Marjan Jerin, Vinko Kramar in drugi, ustni viri; Lojze Požun, Topografska obdelava NOB v Revirjih in v Zg. Rečici pri Laškem, rokopis.
- ²⁷ Kraigher, Podatki; izjava Albina Vipotnika, IZDG; podatki iz arhiva RSNZ.
- ²⁸ Izjava Mime Zupančič, MRC; glej poglavje Ptujsko okrožje in Slovenjehoriška partizanska četa.
- ²⁹ Por. Toneta Grčarja iz začetka novembra 1942, ohranjeno le v takratnem prepisu za potrebe Edvarda Kardelja, CK ZKS.
- ³⁰ Zapisnik štabne seje v MNOM, prepis v IZDG.
- ³¹ Štajerski gospodar v MRC.
- ³² Izvirnik v zgodovinskem arhivu CK ZKS.

³³ Zapisnik štabne seje v MNOM, prepis v IZDG.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski, Maribor 1965 (navajam: Poslovilna pisma); javni razglasil o streljanju talcev, MRC.

³⁶ Poročili rezervne policijske čete »Wien« (navajam: por. rez. pol. čete) 10. in 26. 3. 1942, MRC; zapisniki štabnih razgovorov 10. 8. in 3. 10. 1942 ter 15. 3. 1943, IZDG; Tone Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo, Prispevki za zgod. delav. gibanja, Ljubljana 1960, št. 2; dr. Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, Maribor 1968; Stane Terčak, Okoliška osnovna šola v Celju, vlovitveno taborišče partizanskih družin in družin talcev, Stoletnica prve slovenske šole v Celju, Celje 1975, str. 43—56.

³⁷ Ferenc, n. d.; povelje komandanta I. bat. 19. polic. polka 31. 7. 1942, IZDG.

³⁸ Prav tam; poročila orož. postaj 5. in 6. 8. 1942, IZDG.

³⁹ Glej op. 36; Stane Terčak, Ukradeni otroci, Ljubljana 1973 in Celjski Stari pisiker, Ljubljana 1976.

⁴⁰ Ferenc, n. d. v op. 36; Jesen 1942, dok. št. 12, op. 2; Tone Ferenc, Le système d'occupation des nazis en Slovénie 1941—1945, Beograd 1963 ter Wehrmannschaft in boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, Ljubljana 1959.

⁴¹ Por. orož. glavarstva Celje 19. 7. 1942, IZDG.

⁴² Por. orož. okrožij Trbovlje 27. 7. in 24. 8. ter Celje 2. 8. 1942, IZDG.

⁴³ Por. orož. okrož. Trbovlje 1. 6., 27. 7. in 24. 8. ter o. p. okrož. Celje 30. 5.—1. 6. 1942, IZDG; Ferenc, n. d. v op. 40.

⁴⁴ Navodila zveznega vodje Štaj. domov. zveze 2. 7. 1942, IZDG.

⁴⁵ Izredni povelji poveljnika redarstvene policije »Alpenland« (navajam: povelj. redar. pol. Alpid) 3. in 17. 7. 1942, IZDG; povelje vodje orož. okrož. Celje 25. 8. 1942, IZDG.

⁴⁶ Prav tam; radiogrami operat. odseka »Štab-Jug« 17., 21. in 22. 8. 1942, IZDG.

⁴⁷ Glej op. 45.

⁴⁸ Izred. povelje povelj. redar. pol. Alpid 16. 9. 1942, IZDG.

⁴⁹ Izred. povelja povelj. redar. pol. Alpid 3. in 17. 8., 1. in 16. 9. 1942, IZDG; okrožnici orož. okrož. Celje 25. 8. in 7. 9. 1942, IZDG.

⁵⁰ Okrožnica in navodila komandanta orožništva pri šefu civilne uprave na Sp. Štaj. (navajam: kdt. orož. pri š. c. u.) 18. 11. 1942, IZDG.

⁵¹ Okrožnica orož. okrož. vodje v Brežicah 2. 11. 1942, IZDG.

⁵² Ferlež, II. grupa odredov; okrožnica kdta. orož. pri š. c. u. 7, 12. 1942, IZDG.

⁵³ Odlok povelj. redar. pol. Alpid 29. 8. 1941, odlok šefa civilne uprave na Sp. Štaj. 14. 2. 1942 in ukaz kdta. orož. pri š. c. u. 25. 2. 1942, IZDG.

⁵⁴ Pismo Edvarda Kardelja 14. 10. 1942 sekretarju PK KPS za Gorenjsko, CK ZKS.

⁵⁵ Raport št. 11 štaba II. grupe odredov 27. 10. ter por. PK KPS za sev. Slovenijo (dr. Dušana Kraigherja) 27. 10. in 13. 11. in politkomisarja II. grupe odredov (Dušana Kvedra) 14. 11. 1942; Jesen 1942, dok. št. 34, 35, 117 in 121; Požnan, II. grupa odredov ter Veličkova četa; Ferlež, II. grupa odredov.

⁵⁶ Glej op. 5; por. Glav. pov. 1. 5. in navodilo Glav. pov. 8. 5. 1942 v Zborniku VI/2, št. 69 in 75.

⁵⁷ Dopis Glav. pov. 11. 5. 1942, IZDG.

⁵⁸ Izjave Mime Kovač-Zupančič o položaju v Prekmurju leta 1941, IZDG (1945) in MRC (1961 in 1962); Martin Žalik, Poročilo o položaju v Prekmurju med okupacijo, IZDG, ter Narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju leta 1941, Obmurski tednik, 1954, št. 39; Ferdo Godina, Prekmurje 1941—1945, Murska Sobota 1967; Koloman Cigüt, Iz prvih dni upora v Prekmurju, Obmurski tednik, 1954, št. 39; Miroslav Štubelj, Murska Sobota v oktobru 1941, Tovariš, 1953, str. 175 in Kratka kronika Prekmurja, Borec, 1954, št. 9; Jože Janež, Narodnoosvobodilni boj v Prekmurju, Borec, 1959, št. 12; Stefan Kuhar, 31. oktober v Prekmurju, Ljudska pravica, 1950, št. 261 in 262; Sida Podlesek, Iz dni, ko se je začelo, Obmur. ted.,

1954, št. 39; Miroslav Ravbar, Iz kronike šolnika Miroslava — Iz dni okupiranega Prekmurja, Ljudski glas, 1951, št. 11—23; Franjo Sonaja, Škodovati sovražniku povsod..., Pomurski vestnik, 1958, št. 41.

⁵⁹ Mima Kovač-Zupančič-Barčka, Spomini na Slovenjgoriško četo, Ptujski zbornik, II, 1962 ter izjavi v MRC (1961 in 1962); Vida Rojic, Dokumenti o ljudski nacionalni in socialni revoluciji ptujskega okoliša v Mestnem muzeju v Ptuj, Ptujski zbornik, II, 1962, Spomini na NOB (po spominih Alojza Lovrenčiča) ter Markovčani in okupator, Ptujski tednik, 1960, št. 1—5 in št. 6—20, Jože Lacko, Maribor 1963 ter Ptuj v boju za lepše dni, Ptuj 1960; France Filipič, Pohorski bataljon, Ljublj. 1975 in Iz zgodovine prvih ptujskih partizanov, Ptujski zbornik, II, 1962; Drago Novak, Prlekija v narodnoosvobodilni vojni, Murska Sobota 1965.

⁶⁰ Sodeč po javnih razglasih o ustrelitvah talcev (MRC) so nacisti od avgusta do konca decembra 1941 z območja OK KPS Ptuj ustrelili 23 vidnejših organizatorjev vstaje in sodelavcev NOG.

⁶¹ »Poročilo ptujskega voda slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet«, IZDG, ki ga je po vsej verjetnosti poslal PK KPS za sev. Slovenijo sredi avgusta 1942 Glavnemu poveljstvu, štabu II. grupe odredov in I. štajerskemu bataljonu.

⁶² Prav tam. Napad na orožniško postajo Vintarovci je vključil v »Pregled bojev na Sp. Štaj.« 27. 8. 1942 tudi komandant orožništva pri šefu civ. uprave na Sp. Štaj. (Zbornik VI/3, dok. št. 219).

⁶³ Med ustreljenimi talci 3. in 11. aprila ter 8. junija 1942 v Mariboru jih je bilo 13 s ptujskega oziroma slovenjgoriškega področja; Franca Rajšpa so ustrelili 23. junija 1942 v Celju (razglasi o streljanju talcev).

⁶⁴⁻⁶⁷ Glej op. 61.

⁶⁸ Izjave Bena Jugovarja, MRC, IZDG in CK ZKS.

⁶⁹ Roza Tadina, Zgodovina NOB v Rog. Slatini in okolici 1941—1942, IZDG (navajam: Tadina, NOB v Rog. Slatini); gradivo v MRC; izjava Sergeja Kraigherja, MRC.

⁷⁰ Tadina, NOB v Rog. Slatini; telef. depeša in por. o. p. Rogatec 29. 3. 1942, IZDG.

⁷¹ Telef. dep. in por. o. p. Rog. Slatina 17., 21., 22., 24. in 27. 4. 1942, MRC.

⁷² Izvirnik tel. dep. v MRC.

⁷³ Tadina, NOB v Rog. Slatini; Kronika NOB v Šmarju pri Jelšah, MRC.

⁷⁴ Por. o. p. Rog. Slatina 24. 5. 1942, MRC.

⁷⁵ Tadina, NOB v Rog. Slatini; razglasi o streljanju talcev, MRC; gradivo v MRC.

⁷⁶ Požun, Revirska četa ter Celjska četa in njeno obdobje, Celje 1976.

⁷⁷ Naredba št. 5 štaba I. štaj. bat. 5. 5. 1942, nemški prevod; Pavle Baloh, Spomini, IZDG ter Po poteh revolucije, Ljublj. 1966.

⁷⁸ Baloh, Spomini in n. d.

⁷⁹ Prav tam; Peter Šprajc-Slavc, Spominski zapiski na Kozjansko četo, IZDG (navajam: Šprajc, Spomini).

⁸⁰ Tadina, NOB v Rog. Slatini; Baloh, Spomini; glej op. 70.

⁸¹ Glej op. 77; Franc Godler, Spomini in njegov izjava v IZDG; Tone Vratanar in Lojze Ribič, ustna vira.

⁸² Por. vermanš. sturma Laško 30. 4. (muzejska zbirka Laško); por. vodstva E. V.—Süd A. G., Celje 1. 5. in o. p. Jurklošter 16. 5. 1942, IZDG; Lojze Lešnik, Ivan Brečko in Martin Kraševac, ustni viri; por. orož. okrož. Trbovlje 26. 5. in gestap. izpost. Celje 29. 5. 1942, IZDG.

⁸³ Por. o. p. Planina 23. 5., Kozje 21. 5. in Reštanj 22. 5. ter gest. izpost. Celje 29. 5. 1942, IZDG; Baloh, Šprajc in Godler, Spomini.

⁸⁴ Por. deželnega svetnika (Landrat) Brežice 4. 6. 1942, IZDG; Baloh in Godler, Spomini. Vojno poročilo št. 8 štaba II. grupe odredov omenja, da je Kozjanska četa do prihoda II. grupe na Štajersko izvedla pet sabotažnih akcij na železniški progi Brežice—Zidani most—Celje in uničevala telefonsko napeljavo.

⁸⁵ Por. o. p. Kozje 6. 6. in Sevnica 8. 6. ter Landrata Brežice 4. 6. 1942, IZDG; vojno por. štaba II. grupe št. 8; Godler, Baloh in Šprajc, Spomini. V maščevanje za ubitega Buhrbancka in žrtve v spopadu s Toledovo šaleško partizansko sku-

pino so nacisti v Mariboru 3. julija ustrelili 23 talcev, čeprav na lepaku o ustrelitvi ni naveden vzrok za ustrelitev.

⁸⁶ Por. o. p. Kozje 6. 6. 1942, IZDG; telef. por. občine Pristava 7. 6. 1942, IZDG; Baloh, Godler in Šprajc, Spomini. Šprajc omenja, da so del plena spravili pri kmetu Bahu v Zg. Virštanju. Nacisti so v maščevanje za partizanske akcije v Rečici ob Savinji, Žusmu in Vintarovcih 8. junija ustrelili v Mariboru 44 talcev.

⁸⁷ Por. župana obč. Podčetrtek 8. 6. 1942, IZDG.

⁸⁸ Por. o. p. Kozje 6. 6. 1942, IZDG; Baloh in Šprajc, Spomini.

⁸⁹ Šprajc, Spomini in Spomin na Modrasovo četo, Savinj. vestnik 16. 9. 1954, št. 37.

⁹⁰ Por. o. p. Podčetrtek 24. 6. 1942, MRC; Godler, Baloh in Šprajc, Spomini.

⁹¹ Por. komandanta varnostne policije in varnostne službe na Sp. Štaj. (navajam: kdt. var. pol. in var. sl.) (po por. gest. izpost. Brežice) 8. 9. in orož. oddelka Kozje 20. 6. 1942, IZDG; Šprajc, Baloh in Godler, Spomini.

⁹² Por. o. p. Kozje in Jurklošter 20. 6. 1942, IZDG; por. orož. oddelka Kozje 20. 6., o. p. Jurklošter 23. 6. in 72 rez. pol. bat. Krško 4. 7. 1942, IZDG ter o. p. Podčetrtek 24. 6. 1942, MRC; tel. dep. orož. okrož. Celje 19. 6. 1942, MRC; Šprajc in Godler, Spomini.

⁹³ Por. o. p. Podčetrtek 24. 6. 1942, MRC; Godler, Spomini.

⁹⁴ Por. o. p. Kozje 23. 6. 1942, IZDG. Po temeljitem zaslišanju na brežiškem gestapu so povratnike do vpoklica v nemško vojsko zaposlili v Krškem in Brežicah (por. Landrata Brežice 25. 6. in 7. 7. 1942, IZDG).

⁹⁵ Stanko Škaler, Kozjanski bataljon od septembra 1942 do poletja 1943, Dolenjski zbornik, Novo mesto 1961 (navajam: Škaler, Kozjanski bataljon).

⁹⁶ Miha Grešak, Cvetka Kinčič, Jože in Dora Zidarič, izjava v IZDG; por. o. p. Reštanj 20. 6. in kda var. pol. in var. sl. 8. 9. 1942 (po por. gestap. izpost. Brežice), IZDG; razglasi o streljanju talcev, MRC.

⁹⁷ Por. o. p. Reštanj 25. 7. 1942, IZDG.

⁹⁸ Šprajc, Spomini.

⁹⁹ Izjave Mihe Grešaka, Cvetke Kinčič, Jožeta in Dore Zidarič, IZDG.

¹⁰⁰ Por. o. p. Kozje 21. 5., Reštanj 22. 5. in Planina 23. 5. 1942, IZDG.

¹⁰¹ Por. o. p. Reštanj 25. 6. 1942, IZDG; Baloh, Šprajc in Godler, Spomini.

¹⁰² Por. o. p. Reštanj 25. 6. in kda var. pol. in var. sl. 8. 9. 1942, IZDG; Baloh in Šprajc, Spomini. Vojno poročilo št. 8 štaba II. grupe odredov navaja, da je četa v borbi na Bohorju ubila orožnika, zapolnila avtomatsko puško, nato pa v taboru »pustila na straži slamnatega moža« in postavila zasedo. Godler navaja v Spominih, da je zapolnil torbico in brzostrelko ustreljenega Nemca. Sodelavci s terena so obvestili četo, da je hudo ranjeni vodja petnajstčlanske patrulje umrl med prevozom v dolino.

¹⁰³ Por. župana občine Šentjur pri Celju 1. 7. ter tel. dep. in por. o. p. Store 3. 7. 1942, MRC; Šprajc, Spomini; Albin Zupanc, ustni vir in izjava v MRC.

¹⁰⁴ Baloh in Šprajc, Spomini.

¹⁰⁵ Tel. dep. župana občine Pristava 5. 7. in o. p. Slivnica 13. 7. ter por. o. p. Laško—Rimske Toplice 20. 7. 1942, MRC.

¹⁰⁶ Baloh in Šprajc, Spomini. Marjan Jerin se spominja (ustni vir), da je vzdrževal zvezo med kozjanskim in revirskim okrožjem, predvsem prek javke pri Ahačevih pod Sv. Planino nad Trbovljami, ter je med drugim prenesel iz Trbovelj do Kozjanske čete tudi ekrazit za razstreljevanje železniške proge na odsekih Sevnica—Blanca in Zidani most—Rimske Toplice.

¹⁰⁷ Prav tam; Sergej Kraigher, izjava v IZDG; Tadina, Spomini; por. o. p. Rog. Slatina 24. 5. 1942, IZDG; razglasi o streljanju talcev v MRC.

¹⁰⁸ Baloh, Šprajc in Godler, Spomini; tel. dep. o. p. Žusem 30. 6. 1942, MRC.

¹⁰⁹ Baloh, Spomini. O tej akciji, ki naj bi jo izvedli 8. julija, razen Balohovih Spominov ni drugih virov.

¹¹⁰ Prav tam.

¹¹¹ Prav tam; por. orož. okrož. Trbovlje 27. 7. in 24. 8., o. p. Sevnica 27. 8. in Zidani most 28. 7. 1942, IZDG.

¹¹² Baloh, Spomini; tel. dep. in por. o. p. Zidani most 29. 7. ter por. gest. izpost. Trbovlje 1. 8. in orož. okrož. Trbovlje 24. 8. 1942, IZDG.

¹¹³ Baloh, Spomini; por. o. p. Zidani most 1. 8. in orož. okrož. Trbovlje 24. 8. 1942, IZDG.

¹¹⁴ Por. o. p. Zidani most in Sevnica od 3. do 6. 8. 1942 in orož. okrož. Trbovlje 24. 8. 1942, IZDG.

¹¹⁵ Por. o. p. Kozje 14. 8. 1942, IZDG; Godler in Šprajc, Spomini. Verjetno je okupator v maščevanje za tri ubite orožnike 15. avgusta v Celju ustrelil 95 talcev.

¹¹⁶ Godler, Šprajc in Baloh, Spomini; tel. dep. in por. o. p. Rog. Slatina 19. in 21. 8. 1942, MRC.

¹¹⁷ Por. o. p. Rog. Slatina 21. 8. 1942, MRC, govori o enem padlem partizanu in več pobeglih ranjencih, Godler in Baloh pa menita, da je bilo na partizanski strani več mrtvih, ranjenih ter zajetih.

¹¹⁸ Godler, Spomini.

¹¹⁹ Por. o. p. Kozje 22. 8. 1942, IZDG.

¹²⁰ Šprajc in Baloh, Spomini.

¹²¹ Por. o. p. Šmarje pri Jelšah 23. 8. 1942, MRC; por. gest. izpost. Celje 12. 1. 1943. Na podlagi Mirnikovih izpovedi je gestapo aretiral vrsto sodelavcev osvobodilnega gibanja. Med drugim je še posebej bremenil Gustla Požina, Miho Flisa in Jožeta Goleta iz Lokavca, pri katerih se je zadrževala skupina Kozjanske čete s komandirjem Modrasom konec julija, avgusta pa si je še sam pri njih pozdravil pred dvema mesecema obstreljeno nogo.

¹²² Por. o. p. Podčetrtek 25. 8., MRC, in o. p. Kozje 28. 8. 1942, IZDG.

¹²³ Baloh in Šprajc, Spomini.

¹²⁴ Gradivo komisije za ugotavljanje zločinov; por. gest. izpost. Celje 12. 1. 1943, fotokopija v MRC.

¹²⁵ Por. o. p. Kozje in povelj. redar. pol. Alpid 29. 8. 1942, IZDG.

¹²⁶ Baloh, Šprajc in Godler, Spomini; por. o. p. Planina 28. in 30. 8. ter župana trga Planina 29. 8. 1942, IZDG; razglasi o streljanju talcev, MRC.

¹²⁷ Pismo Glav. pov. 13. 8. 1942, CK ZKS.

¹²⁸ Zbornik VI/3, dok. št. 109, op. 4; Franc Avbelj-Lojko, Odhod prostovoljcev na Štajersko, IZDG (navajam: Avbelj, Spomini); Dolfe Hohkraut, ustni vir. Iz delovodnika Glav. pov. (IZDG) je razvidno pod vpisno številko 68, da je bilo 13. 8. 1942 poslano I. partiz. udarni brigadi povelje za predajo 12 borcev, določenih za odhod na Štajersko. Od ugotovljenih so bili v četi mimo komandirja in politkomisarja še partizani Revirske čete iz leta 1941 Janez Janc-Mat kurja, Viktor Umek-Zmago in Dolfe Hohkraut-Gusar, nadalje Ludvik Kladivar-Bibi, Martin Šergan-Martin, Franc Avbelj-Lojko, Bogomil Gaberc-Huso, Dušan Teršan-Bobi, Srečko Herič-Feliks, Jože Novak, Silvo Žarli, Marijan Pavšič in neki Vuk. Pravega imena komandirja Branka nikakor ni uspelo ugotoviti. Po nekih podatkih je bil doma iz Poljanske doline, prek zime 1942/1943 se je zadrževal na področju Zg. Rečice pri Laškem in v Veličkovi četi Savinjskega bataljona, leta 1943 naj bi se vrnil s Štajerskega in v začetku decembra 1943 padel na Turjaku.

¹²⁹ Prav tam; zapisnik o zaslišanju Viktorja Umeka-Zmaga in Bogomila Gaberca-Husa v štabu Vzhodno-dolenjskega odreda 5. 10. 1942, CK ZKS (navajam: izjava Umeka in Gaberca).

¹³⁰ Dolfe Hohkraut, ustni vir; izjava Jančevih sorodnikov iz Trbovelj.

¹³¹ Avbelj, Spomini; por. o. p. Jurklošter 19. 9. in kdta var. pol. in var. sl. 12. 10. 1942, IZDG.

¹³² Prav tam; por. o. p. Jurklošter 14. 10. 1942, IZDG; izjava Umeka in Gaberca.

¹³³ Prav tam.

¹³⁴ Izjava Umeka in Gaberca; por. o. p. in orož. okrož. Trbovlje 19. 10. 1942, IZDG.

¹³⁵ Por. orož. okrož. Trbovlje 19. 10. in štaba II. grupe 27. 10. 1942, IZDG.

¹³⁶ Por. orož. okrož. Trbovlje 20. 10. in 19. 11. ter o. p. Zidani most 25. 10. in 15. 12. 1942, IZDG; Uradni razglasi, št. 56, kdta orož. pri drž. namestništvu na Štaj., Graz, 15. 12. 1942, IZDG; Leon Potokar, izjava v IZDG; Vinko Kramar, ustni vir.

¹³⁷ Požun, II. grupa odredov.

¹³⁸ Posebna naredba št. 3 štaba II. grupe odredov 10. 9. 1942, IZDG; Ludvik Zupanc-Ivo, Formiranje I. Kozjanskega bataljona, IZDG (navajam: Zupanc, Kozjanski bataljon).

¹³⁹ Por. kdta var. pol. in var. sl. za september 1942, 12. 10. 1942, IZDG; por. o. p. Laško—Rimske Toplice 16. in 17. 9. 1942, MRC ter o. p. Jurklošter 18. in 19. 9. ter 14. 10. 1942, IZDG; por. orož. okrož. Trbovlje 19. 9. 1942, IZDG; Škaler, Kozjanski bataljon; Zupanc, Kozjanski bataljon; por. Božidarja Gorjana-Boga 20. 5. 1944, IZDG in Na Kozje v Slov. zborniku 1945, Ljubljana 1945 (navajam: Gorjan, Na Kozje). Imena bataljonskega bolničarja avtorju ni uspelo ugotoviti. Drago Kos-Ubo se je kasneje kot gestapovski sodelavec podal na pot izdajstva. Franca Pavloviča-Martina so nacisti ustrelili kot talca 10. marca 1943 v Mariboru. Vodnik 3. čete Ilija Ninković-Franjo, bivši jugosl. orožnik in rudniški obratni zaščitnik v Hudi jami je iz nepojasnjenih razlogov zaostal že med pohodom v Zg. Rečici pri Laškem in so ga Nemci aretirali 23. sept. ter odgnali v taborišče Mauthausen.

¹⁴⁰ Glej poglavje Štajerska četa Glavnega poveljstva.

¹⁴¹ Por. o. p. Kozje 16. in 19. 9. 1942, o. p. Sevnica 21. 9. 1942 ter por. kdta var. pol. in var. sl. 12. 10. 1942, IZDG; Gorjan, Na Kozje.

¹⁴² Zupanc, Kozjanski bataljon; Škaler, Kozjanski bataljon; por. kdta var. pol. in var. sl. 12. 10. 1942, IZDG.

¹⁴³ Prav tam; por. o. p. Reštanj 29. 9., 1. in 3. 10. ter o. p. Kozje 5. 10. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 2. in 5. 10. 1942, IZDG.

¹⁴⁴ Por. orož. podružnice Koprivnica 29. 3. 1943, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 5. 10. 1942, IZDG; Škaler, Kozjanski bataljon.

¹⁴⁵ Por. povelj. redar. pol. Alpld 5., 7., 13. in 22. 10. 1942, IZDG; por. o. p. Kozje 5., 8. in 13. ter o. p. Sevnica 10. 10. 1942, IZDG.

¹⁴⁶ Zupanc, Kozjanski bataljon.

¹⁴⁷ Odredba sekretariata KPS II. grupe odredov 24. 10. 1942, IZDG.

¹⁴⁸ Zupanc, Kozjanski bataljon; Godler, Spomini; por. Janka Sekirnika-Simona 25. 1. 1943, IZDG; por. št. 3 sekretarja KPS I. bat. Kozjanskega odreda 6. 2. 1943, IZDG.

¹⁴⁹ Por. o. p. Reštanj 4. 11. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 6. 11. 1942, IZDG; Škaler, Kozjanski bataljon.

¹⁵⁰ Por. povelj. redar. pol. Alpld 30. 10. in 6., 24., 26. 11. ter 3., 7. in 9. 12. 1942, IZDG; por. o. p. Sevnica 29. 10., 4., 12., 24. 11., 1. in 15. 12. ter o. p. Kozje 23. in 28. 11. ter 4. 12. 1942, IZDG.

¹⁵¹ Zupanc, Kozjanski bataljon; Godler, Spomini; obvestilo orož. okrož. Celje 6. 1. 1943, IZDG; por. o. p. Kozje 13. 12. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 14. 12. 1942, IZDG.

¹⁵² Zupanc, Kozjanski bataljon; por. o. p. Kozje 22. 12. 1942, IZDG.

¹⁵³ Por. št. 3 sekretarja KPS v I. bat. Kozjanskega odreda 6. 2. 1943, IZDG; Zupanc, Kozjanski bataljon.

¹⁵⁴ Por. o. p. Sevnica 1. 12. in o. p. Kozje 25. 12. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 28. 12. 1942, IZDG; Škaler, Kozjanski bataljon; Godler, Spomini.

¹⁵⁵ Por. Janka Sekirnika-Simona 25. 1. 1943, IZDG; por. o. p. Braslovče 15. 1. 1943, IZDG; por. orož. okrož. Celje 1. 2. in Trbovlje 22. 2. 1943, IZDG.

¹⁵⁶ Por. o. p. Kozje 31. 1., 1., 2. in 5. 2., o. p. Reštanj 31. 1. in o. podružnice Zabukovje 7. 2. 1943, IZDG.

¹⁵⁷ Naredba štaba IV. operativne cone 21. 2. 1943, nemški prevod, IZDG; Lojze Ribič, ustni vir. Naredbo so Nemci zapolnili ob razkritju bunkerja okrožnega sekretarja KPS za Revirje Lojzeta Ribiča-Toneta v Zg. Rečici pri Laškem 7. aprila 1943.

¹⁵⁸ Zupanc, Kozjanski bataljon; Blisk, Spomini; Gorjan, Na Kozje; Škaler, Kozjanski bataljon; por. sekretarja KPS Kozjanskega bataljona 29. 3. 1943 in nedatirano poročilo politkomisarja Kozj. bat., IZDG; por. 3. čete Kozj. bat. 10. 5. 1943, IZDG; vojno por. štaba IV. oper. cone 30. 5. 1943, IZDG.

¹⁵⁹ Stevo Sunajko, Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941—1945, Ljubljana 1971.

¹⁶⁰ Por. o. p. Brežice 5. 8. 1942, IZDG; Škaler, Kozjanski bataljon; J. K., Rudi Rožanc-Slavo, Savinjski vestnik, št. 30, 30. 7. 1954. Brežiški gestapovci in orožniki

so ga po izdaji blizu Zdol zasledili in ga je v spopadu ustrelil pomožni policist Alojz Wolf, medtem ko se je njegov sodelavec Jože Preskar-Fekež ranjen rešil.

¹⁶¹ Baloh, Šprajc in Godler, Spomini; tel. dep. o. p. in župana Halbika v Podčetrtku 10. 7. 1942, MRC; Neznanec v gostilni Suhí, TV-15, 12. 10. 1965 in TV-15, 1967, št. 26.

¹⁶² Dopisi slovenskega odbora OF v Zagrebu 14. in 26. 11. ter 5. in 11. 12. 1942 štabu 2. čete Kozj. bat., ohranjeni le v nemškem prevodu, IZDG.

¹⁶³ Glej op. 159.

¹⁶⁴ Zbornik V/8, dok. št. 56 in 70.

¹⁶⁵ Milan Brunović, Kalnik u borbi, Zagreb 1953.

¹⁶⁶ Hrvatsko Zagorje u NOB, Zagreb 1959.

¹⁶⁷ Por. o. p. Bizeljsko 4. 12. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 3. 12. 1942, IZDG; por. deželnega svetnika (Landrata) okrož. Brežice 16. 12. 1942; Hrvatsko Zagorje u NOB; glej op. 159. »Borba«, organ KPJ je 23. 12. 1942 objavila na uvodnem mestu posebno obvestilo »Najlepša naša pobeda« o osvoboditvi petih sovjetskih oficirjev.

¹⁶⁸ Prav tam; dopis šefa civilne uprave na Sp. Štaj. 18. 12. 1942, IZDG.

¹⁶⁹ Por. o. p. Kozje 29. in 30. 9. 1942, IZDG; por. kdta var. pol. in var. sl. 12. 10. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 2. 10. 1942, IZDG.

¹⁷⁰ Por. povelj. redar. pol. Alpld 2. in 5. 10. 1942, IZDG.

¹⁷¹ Por. o. p. Kozje 5. 10. in o. p. Brežice 11. 10. ter povelj. redar. pol. Alpld 5. in 13. 10. 1942, IZDG. Hinka Zakška-Miloša so ustrelili kot talca 1. maja 1943 v Pišecah. Prav na dan 3. oktobra so v okrožjih Brežice, Trbovlje in Ptuj potekale obširne aretacije svojcev 2. oktobra v Mariboru ustreljenih 144 talcev in so bile na terenu številne policijske patrulje.

¹⁷² Por. o. p. Kozje 13. 10. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 16. 10. 1942, IZDG. Medtem ko je ostal Albin Žagar-Tiger še poldrugo leto v gestapovski službi in se je leta 1944 sam ustrelil, so Filipa Svetino-Jaka ustrelili kot talca 10. marca 1943 v Mariboru.

¹⁷³ Por. župana občine Zdole, nedatirano; por. o. p. Reštanj 22., 25. in 30. 10., o. p. Brežice 28. 10. in orož. izpostave Zdole 1. 11. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 22., 26. in 30. 10. 1942, IZDG; Škaler, Kozjanski bataljon.

¹⁷⁴ Por. o. p. Brežice 5. in 15. 11., o. p. Reštanj 19. 11. in orož. izpostave Zdole 15. 11. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 6., 16. in 22. 11. 1942, IZDG; Škaler, Kozjanski bataljon.

¹⁷⁵ Por. o. p. Dobova 23. 11., 4. in 8. 12. ter o. p. Bizeljsko 4. 12. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 24. 11., 7., 9. in 11. 12. 1942, IZDG.

¹⁷⁶ Por. o. p. Reštanj 8. 12., o. podruž. Podsreda 13. in 26. 12. ter o. p. Brežice 18. 12. 1942, IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 9., 14., 17., 21. in 28. 12. 1942, IZDG.

¹⁷⁷ Škaler, Kozjanski bataljon; por. 2. čete Kozj. bat. 16. 2. 1943 in dnevnik 2. čete Kozj. bat., Posavski muzej Brežice; por. o. izpost. Zdole 10. 2. 1943, IZDG. Ko se je ranjeni politkomisar 2. čete Janez Slovenc-Popaj zdravil pri posestniku Janezu Ceklanu v Okljukovi gori, je dnevnik vtaknil v slamnato streho na seniku, kjer ga je 1. 1957 našla ekipa brežiškega Posavskega muzeja. Dnevnik se konča s 15. 2. 1943.

¹⁷⁸ Por. o. izpost. Zdole 13. 2., o. podruž. Koprivnica 16. 2. in o. p. Brežice 21. 2. 1943, IZDG.

¹⁷⁹ Dnevnik 2. čete Kozj. bat., Posavski muzej Brežice; Škaler, Kozjanski bataljon; Svetozar Čoporda in Hinko Kamnikar, ustna vira.

¹⁸⁰ Por. 3. čete Kozj. bat. 10. 5. 1943, IZDG; razglesi o streljanju talcev, MRC.

¹⁸¹ Zapisnik štabne seje nem. funkcionarjev 1. 3. 1943, prepis v IZDG; por. povelj. redar. pol. Alpld 5. in 8. 3. 1943, IZDG. Po ukazu povelj. redar. pol. Alpld št. 10 s 6. 3. 1943 so udeležencem vpisali borbo 18.—19. 2. 1943 južno od Podsrede v službene dokumente.

¹⁸² Glej op. 158.

¹⁸³ Vojno por. štaba IV. operativne cone 30. 5. 1943 (nemški prevod), IZDG.

Zusammenfassung

WARUM IM JAHRE 1942 DIE IV. GRUPPE DER PARTISANENABTEILUNGEN NICHT FORMIERT WURDE?

Die Entwicklung des bewaffneten Freiheitskampfes in der slowenischen Steiermark, besonders in ihren östlichen Teilen wurde durch die Entschlossenheit des Okkupanten, dieses Land so bald als möglich dem Großdeutschen Reich anzuschließen, durch seine heftige Bestrebung, auch in diesem Land eine totalitäre, bis ins einzelne durchgeführte nazistische administrative und politische Schreckensherrschaft einzuführen, durch rücksichtslose Gewalttätigkeit gegen die Gegner, durch Beseitigung aller Merkmale des Slowenentums und durch gewaltsame Verdeutschung der slowenischen Bevölkerung stark gehemmt. Alldies zeigte sich in Verbannung von mehreren Tausenden nationalgesinnter Slowenen nach Serbien und Kroatien, durch Aussiedlung von Zehntausenden der Slowenen nach Deutschland, durch Vernichtung der politischen Grundlagen der nationalen Befreiungsbewegung und des Partisanentums mittels zahlreicher Einbrüche in KP- und OF-Organisationen, weiter durch zunehmende Vernichtung kaum entstandener Partisanentruppen, durch massenhafte Erschießung von gefangenen Partisanen, Führern, Mitarbeitern und Unterstützern der nationalen Befreiungsbewegung, durch Verschleppungen in Gefängnisse und Konzentrationslager.

Um die allgemeine Volkserhebung leichter und besser zustande zu bringen, hat das Oberkommando der slowenischen Partisanentruppen im Frühling 1942 beschlossen, alle Partisanentruppen in größere Formationen — Partisanenabteilungen und diese in Gruppen von Abteilungen zu vereinigen. In östlichen Teilen der okkupierten slowenischen Steiermark sollten Partisanenabteilungen von Ptuj, Haloze und Kozjansko formiert werden und sich als IV. Gruppe der Partisanenabteilungen vereinigen. Der Gründung dieser Partisaneneinheiten östlich der Linie Zidani Most—Celje—Maribor sollte unter Mitwirkung der politischen Ortsorganisationen der Stab der II. Gruppe der Partisanenabteilungen helfen. Der verspätete Übergang dieser Partisanenformation von Dolenjsko nach Steiermark verursachte, daß diese Hilfe erst im September 1942 verwirklicht werden konnte. In der Zwischenzeit haben der PK KPS (Landeskomitee der KP Sloweniens) von seinem Sitz in Kozjansko aus und der Stab des I. Stajerski bataljon große Mühe gehabt, die erwähnten Partisaneneinheiten zu formieren.

Während der ungarische Okkupator in Prekmurje die politischen Grundlagen der dortigen Befreiungsbewegung schon im Jahre 1941 vernichtete, wurde in der Gegend von Ptuj eine Partisanenruppe gegründet, Slovenjgoriška četa genannt, die aber bald nach ihrem anfänglichen erfolgreichen Wirken schon Anfang August wegen des Verrats von den Nazisten umzingelt und vernichtet wurde. Dies geschah, als sie gerade ihr Wirken auf das Gebiet von Haloze auszudehnen begann. Gleichzeitig mit der Partisaneneinheit hat der Feind auch den größten Teil der Organisatoren, Mitarbeiter und Unterstützer der Befreiungsbewegung vernichtet.

Das Wirken der OF-Organisationen im östlichen Teil des Kreises von Celje und des im Jahre 1942 formierten selbstständigen Kreises von Rogaška Slatina erstarbte bis Mai und Juni 1942, als fast alle von den Nazisten entdeckt und vernichtet wurden. Die Befreiungsbewegung wurde dann im Rahmen des neugegründeten Kozjansko okrožje und der außerordentlich aktiven Kozjanska četa vom Mai bis August weitergeführt. Zu dieser Zeit sind der ganze politische Aktiv für Kozjansko und die Kozjanska četa zugrundegegangen. Damit sind auch die Verbindungen mit den politischen Organisationen in Nachbargebieten von Celje, Rogaška Slatina und Brežice vernichtet wurden. Nur die Gruppen von Aktivisten, die seit Frühling 1942 von der slowenischen OF-Organisation von Zagreb in Gebiete von Brežice und Bizeljsko geschickt wurden, und ein vier Mann zählender Rest der Kozjanska četa in der Gegend von Jurkloster konnten sich behaupten.

Das Oberkommando der slowenischen Partisanenarmee hat im August 1942 von Dolenjsko über Kroatien nach Kozjansko eine Spezialeinheit geschickt. Sie sollte zusammen mit der Kozjanska četa den Kern der IV. Gruppe der Partisanenabteilungen bilden, aber auch diese wurde gleich nach ihrer Ankunft nach Kozjansko in der zweiten Hälfte des September vom Feinde zerschlagen.

Als der Stab der II. Gruppe der Partisanenabteilungen gleich nach seiner Ankunft in die slowenische Steiermark Mitte September nach Kozjansko ein Bataillon, aus zwei Zügen bestehend, geschickt hatte, fand dieser keine Spuren weder von Resten der Kozjanska četa noch von der Einheit, die vom Oberkommando der slowenischen Partisanenarmee geschickt wurde. Wegen der unerträglichen Verhältnisse auf dem Terrain, angesichts der massenhaften Verhaftungen und Erschießungen von Mitarbeitern und Unterstützern der Partisanen begab sich ein Zug des Kozjanski bataljon auf den Bohor, um dort zu überwintern, der zweite Zug wurde aber Mitte Februar vom Feinde zerschlagen.

Das Oberkommando der slowenischen Partisanenarmee hat Ende 1942 das Formieren der Gruppen von Partisanenabteilungen aufgehoben und vier Operationszonen gegründet. Für das ganze Gebiet von Steiermark wurde die IV. Operationszone unter der Führung des bisherigen Stabs der II. Gruppe der Partisanenabteilungen gegründet.

EMIL LAJH

**PREGLED NEKATERIH NAJPOMEMBNEJŠIH STAVK
V CELJU IN OKOLICI MED OBEMA VOJNAMA**

Stoletne težnje in boji jugoslovanskih narodov so bili uresničeni po prvi svetovni vojni, ko je 1. decembra 1918 nastala nova država, kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Toda nova država ni bila v vsem takšna, kot so si jo zamišljali naši narodi: demokratična, svobodna zveza enakopravnih narodov, ampak je bila pod neposrednim vplivom imperialističnih sil in razrednih interesov domače buržoazije.

Z oktobrsko revolucijo, ki je ponesla svoje ideje v vse dežele sveta, so po vojni nastale velike spremembe v revolucionarnem delavskem gibanju. Tedaj ni bilo gibanj, ki ne bi nosila bolj ali manj vidnih sledi teh sprememb in tudi ukrepi, ki jih je storila buržoazija za utrditev svoje vladavine, so kazali, da je pri tem računala z revolucionarno nevarnostjo.¹

Revolucionarna vrenja so se močno čutila tudi v novi državi. Delavstvo je mrzlično polnilo vrste socialnodemokratske stranke, se je v veliki večini vključevalo v sindikate, t. im. strokovne organizacije, prosvetna društva »Svoboda« in v delavske konzumne zadruge. Kakor drugod pa je tudi pri nas na Slovenskem postala socialna demokracija enostavno meščanska politična sila, ki se je vdinjala novi kraljevini in ni niti mislila na revolucionaren prevrat.²

Stranka ni hotela doumeti, v kakšnem položaju se nahaja slovensko delavstvo in opustošeno gospodarstvo po prestani vojni. To je privedlo leta 1919 do odcepitve levega krila Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in njegovo vključitev v Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov), preimenovano leta 1920 v Komunistično partijo Jugoslavije. Odnosi med obema delavskima strankama na zborih oktobra in novembra 1920 v Celju in Trbovljah, ko je šlo pred volitvami v ustavodajno skupščino za postavitve enotne delavsko-kmečke liste ter sploh za politično in strokovno združenje štajerskega proletariata, so se sicer razčistili, vendar

Avtor: Emil Lajh, Muzej revolucije, Celje.

je vladina »Obznana« konec leta prizadela oslABLJENO in razcepljeno delavsko gibanje s prepovedjo delovanja komunistične stranke, posebno hudo nasilje pa je oblast uvedla nad revolucionarnim delavskim gibanjem z zakonom o zaščiti države avgusta 1921.³ Toda delavstvo je v vsem tem obdobju s številnimi revolucionarnimi nastopi zahtevalo korenite spremembe v novi državi.

Spričo takšnega notranjega položaja in v času revolucionarnega poleta v vsej Evropi, je bila jugoslovanska vladajoča buržoazija prisiljena k defenzivi, delodajalci pa k začasnemu popuščanju. Že do konca junija 1919 so se delavske mezde znatno zvišale.⁴ Stavkovna gibanja, ki so se že spomladi 1919 razplamtela po vsej državi, so pomenila začetek obdobja ostrih razrednih spopadov, ki so trajali do spomladi 1920, oziroma v spremenjeni obliki celo do konca leta. V tem obdobju je bil ves delavski razred na nogah, mezdni boji in stavke so se vrstili drug za drugim.

Čeprav so kmalu sledili protinapadi buržoazije s prepovedmi raznih shodov, praznovanja 1. maja in podobno, se je jugoslovanski delavski razred odzval pozivu evropskega proletariata, da prepreči imperialistično intervencijo v sovjetski Madžarski in je izvedel 20. in 21. julija 1919 generalni štrajk. Stavka je bila popolna. V njej so sodelovale vse delavske organizacije, tudi tiste, ki so bile pod vplivom socialnih demokratov. Ob tej priložnosti je na protestnem shodu v Celjskem domu ogromni množici govoril Kopač, na kar je policija aretirala ves stavkovni odbor. V noči od 15. na 16. april 1920 je izbruhnila generalna stavka železničarjev Jugoslavije. V dneh od 22. do 24. aprila so delavci in uslužbenci vseh krajev v državi s solidarnostno stavko podprli železničarje. Tudi v Velenju in Celju je bila stavka popolna.

Takoj so sledili ostri ukrepi režima, vendar je delavsko gibanje še napredovalo. V tem času je življenjski standard delavcev zaradi vse večje špekulacije in izvoza hrane, naraščanja cen kmetijskih izdelkov in povečane inflacije naglo padal. To je zmanjševalo kupno moč delavcev.⁵ Zato so se v vsem tem obdobju inflacije do leta 1923 vrstila mezdna gibanja, ki so le ob krajših ustalitvah cen nekoliko ponehala. Leta 1920 so inšpektorji dela na ljubljanskem in celjskem okrožju posredovali v 96 mezdnih gibanjih v 552 obratih z 20.519 delavcev, od katerih se jih je 18 končalo s popolnim uspehom, 57 z delnim, ostala pa niso bila uspešna. Ti podatki pa ne kažejo prave slike pogostih ekonomskih bojov. Organizacije Strokovne komisije so na primer 1919 izvedle samo v Celju z najožjo okolico 49 mezdnih gibanj.⁶

7. maja 1919 je prišlo do hudih nemirov v Velenju, od koder so zaradi katastrofe na koroški fronti začeli seliti urade. Ko so ponoči rudarji izvedeli, da hočeta dva rudniška uslužbenca odnesti tudi denar, ki naj bi bil pripravljen za izplačilo draginjskih doklad, so zapustili delo, si nasilno vzeli denar in odpeljali s seboj oba uslužbenca. Naslednji dan je proti rudarjem nastopila vojska in prišlo je tudi do streljanja. Po posredovanju Unije slovenskih rudarjev in po doseženem povišku mezd so se rudarji 12. maja vrnili na delo. Deželna vlada je zadnji dan stavke prosila komando dravske divizije, da pošlje v Velenje vojaštvo, 12. maja pa je razglasila v okrajnih glavarstvih Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Ra-

dovljica nagli sod, s čimer je hotela preprečiti podobne dogodke tudi v drugih industrijskih središčih.⁷

Kljub pritisku policije in razbijaški dejavnosti socialnih demokratov in razcepljenosti sindikalnega gibanja se delavski razred ni nehal boriti za svoje osnovne koristi. Mezdne akcije so spet naraščale v letu 1921 in še posebej leta 1922; med njimi je bila pomembna akcija kovinarjev v Celju. Te akcije so pomembne predvsem zato, ker so bile to prve stavke po uveljavljanju obznane in zakona o zaščiti države. Pomenile so tudi najzanesljivejšo pot povezovanja Partije z delavskim razredom. Ker pa ni bilo enotnosti sindikalnega gibanja in so reformisti, namesto da bi sodelovali v skupnih akcijah, ovirali boj delavcev z dušitvijo stavk in pridobivanjem stavkokazov, so bile pogosto le delne ali celo neuspešne. Med dejavniki, ki so prav tako vplivali na rezultate delavskih bojev, je bilo vse tesnejše sodelovanje delodajalcev v Zvezi industrijcev in njihovo medsebojno podpiranje v stavkah. Zlasti manjši delodajalci so se zelo upirali usklajevanju mezd s porastom draginje in izvajanju zakonskih določil za varstvo delavstva, predvsem glede delovnega časa. Zato so bili boji obrtnih delavcev zelo številni. To je terjalo od strokovnih organizacij še več napora za uspešni konec stavke kot pri tovarniškem delavstvu. Doseči so morali sporazume z več delodajalci in skrbeti, da ni prišlo do stavkolomstev.⁸

Že v prvi polovici leta 1921 je bilo več mezdnih gibanj v manjših podjetjih tudi v Celju. V začetku maja so krojaški pomočniki v Celju s stavko dosegli, da so njihovim zahtevam ugodili. 6. junija je izbruhnila stavka v celjski tovarni »Cinal«,⁹ last tovarnarja Kirbischa. Delavci, ki so se že 8. junija vrnili na delo, so si z novo mezdno pogodbo izbojevali »znatno izboljšanje njihovega gmotnega položaja«. ¹⁰ Naslednje leto so se stavke nadaljevale še v večjem obsegu, posebno v pekovski in krojaški stroki.

Konec marca 1922 je tovarnar Westen odpustil štiri delavske zaupnike. Delavstvo je zahtevalo, naj jih ponovno sprejme, hkrati pa so zahtevali tudi zvišanje mezd za 50 %. Ker tovarnar njihovim zahtevam ni hotel ugoditi, so delavci v soglasju z Zvezo kovinarjev v Ljubljani stopili v stavko.

Franc Kač, delavec v tovarni, član sindikalne organizacije in pomemben voditelj tudi kasnejših stavk, je takole opisal vzroke za stavko: »Sindikalna organizacija se je do takrat okrepila in vedno bolj odločno nastopala v borbi za izboljšanje položaja delavstva. Podjetnik je res pristal že na več zahtev delavcev, vendar jih ni uresničil. V delavski strokovni organizaciji je videl velikega nasprotnika svojim izkoriščevalskim namenom, zato jo je skušal razbiti. Po njegovih navodilih so mojstri in predelavci grdo in krivično ravnali zlasti z delavci, kateri so bili člani sindikata. Več posredovanj delavskih zaupnikov je podjetnik odslovil z odgovorom, naj zapusti tovarno vsak, če noče delati pod pogoji, kakršne postavlja on sam.« ¹¹ Pogajanja med tajništvom osrednjega društva kovinarjev in sorodnih strok v Ljubljani ter vodstvom tovarne niso bila uspešna in so se v glavnem izgubljala v podrobnostih, ne da bi razpravljali o konkretnih zahtevah delavcev. Neodločnost vodstva osrednjega društva

kovinarjev in slabe razmere v tovarni so prisilile delavce, da so pred stavko sklicali sestanek in sklenili, da strokovna organizacija (sindikata) in delavski zaupniki še zadnjikrat poskusijo pridobiti Westna k izpolnitvi upravičenih delavskih zahtev. Toda zaman. Izbruhnila je stavka, v začetku delna, od 29. marca do 6. junija 1922 pa je v celoti stavkalo 800 delavcev. Westen je pred začetkom stavke poslal obvestilo o napovedi stavke oddelku za socialno politiko pri Pokrajinski upravi za Slovenijo v Ljubljani. Istočasno je stavkovni odbor izdal letak, katerega vsebina pojasnjuje položaj delavcev v tovarni emajlirane posode: »Obupen položaj, v katerem delavstvo živi, je prisilil v tovarni A. Westen v Celju zaposleno kovinarsko delavstvo, da proglasi stavko. Ne mislite, da smo se oprijeli tega poslednjega sredstva, ki ga imamo, da ohranimo življenje sebi in svojim družinam, ne da bi iskali raznih poti, po katerih se rešimo gladi in propadanja. Osrednje društvo kovinarjev v Ljubljano, kjer smo organizirani »je znano po svoji miroljubnosti.« Zahteve, ki jih je društvo postavilo v imenu nas, so tako zmerne, da bi se nam plače zvišale neznatno. Prvi odgovor podjetja je bil tako ponižujoč, da so zaupniki društva kasneje pomirjevali izstradano delavstvo. Ker se podjetnik ni hotel pogajati, je društvo naprosilo »Pokrajinsko upravo, oddelek za socialno skrbstvo«, da razpiše razpravo ter prisili podjetnika, da se pogajanj udeleži. Komaj je podjetnik dobil povabilo Pokrajinske uprave, je takoj iskal povod za sprožitev stavke, da se mu ne bo treba pogajati. Brez vsakega vzroka je odpustil naše zaupnike samo zato, ker so imeli nalogo v našem imenu se udeležiti pogajanj za povečanje plač. Ker so vsa kasnejša pogajanja padla v vodo, smo 28. marca 1922 sklicali shod, na katerem je 93 % navzočih delavcev glasovalo za stavko.«¹²

Za vzdrževanje reda in discipline so stavkajoči delavci postavili rediteljski zbor s tremi izmenami po 80 mož, razdeljenih na trojke. Stražarji okrog tovarne so pazili zlasti na stavkokaze in jih tudi na silo odvrčali. Ti so se skušali pretihotapiti na delo preko tovarniškega plotu, ker so se sramovali prihajati pred zbrano množico stavkajočih pri vratarnici. Kljub oviram s strani mojstrov in predelavcev so stavkajoči obvladali stavkokaze in mnogi so se jim kmalu pridružili.¹³ Zastopniki delavcev so v času stavke zahtevali sklenitev nove kolektivne pogodbe, ki bo jamčila povišanje mezd za 50 %, priznanje sindikata in delavskih zaupnikov za zakonite predstavnike delavstva, človeško ravnanje ljudi, upoštevanje predpisov, ki varujejo koristi delavstva, izboljšanje socialne in zdravstvene zaščite, pravice do letnih dopustov in zagotovilo, da zaradi stavke ne bo nihče odpuščen z dela. Tovarnar je v končni fazi pogajanj načelno pristal na vse zahteve, a je zvišanje mezd omejil na 25–30 %. Na zborovanju, ki ga je vodil oblastni tajnik strokovne organizacije Franc Svetek, so delavcem pojasnjevali o uspehih in neuspehih pogajanj. Ker niso bili vsi enotnega mnenja, so glasovali. Izmed 1.200 navzočih jih je 800 glasovalo za podpis predvidene pogodbe, ostali pa za nadaljevanje stavke.¹⁴ S tem je bila stavka končana.

Ko so delavci prihodnji dan prišli v tovarno, so mnogi izvedeli, da tam zanje ni več mesta. Na delo sprejetim pa so zagrozili z odpustom, če se bodo organizirali v sindikatu. Nekateri so klonili, mnogi pa so pogumno

Po končani desettedenski stavki v tovarni emajlirane posode A. Westna je 6. avgusta 1922 prišlo do prve večje manifestacije delavske enotnosti na mogočnem vsedelavskem zletu v Celju

vztrajali v sindikalni organizaciji, ki se je počasi, vendar vztrajno pripravljala na nove spopade za delavske pravice.¹⁵ Neuspeh stavke je v veliki meri zakrivilo reformistično vodstvo v strokovni organizaciji »s pomirljivo politiko«¹⁶ odnosno neodločnostjo o zahtevah, ki so jih predložili zastopniki delavstva.

* * *

Po letu 1923 so bile v Celju in okolici še nekatere stavke, predvsem leta 1926. V glavnem pa nastopi v stavkovnem gibanju večletno zatišje in se zopet obnovi leta 1934.

Stavkovni val, ki je zajel Slovenijo v letih 1935 in 1936 je bil tesno povezan s takratnim položajem gospodarstva Slovenije. Že leta 1934 so se tudi v Sloveniji začeli kazati prvi znaki gospodarskega zboljšanja. Število zaposlenega delavstva je začelo naraščati, cene proizvodov rasti, le delavske mezde so padale vse do srede leta 1936. Delavstvo ni takoj poseglo po skrajnem sredstvu — stavki, da bi izsililo povišanje mezd, ker so imeli podjetniki takrat možnost poiskati si med še vedno številnimi brezposlenimi brez težav nadomestno delovno silo. Leta 1935 in zlasti leta 1936 pa je postalo nesorazmerje med cenami proizvodov in posebno še življenjskih potrebščin in nizkimi mezdami tako kritično in nevzdržno, da je delavstvo, ko je že zaposlenost močno narasla, odločno zahtevalo povišanje mezd. Ko podjetniki tem zahtevam niso hoteli ugoditi, so začeli stavkati.¹⁶ Vse probleme je bilo potrebno reševati v neizprosni boju, saj je večina strokovnih organizacij in drugih vodstev bila v socialnodemo-

kratskih oziroma drugih reformističnih rokah. Značilna je bila izjava delavca, ko je rekel: »Saj mi bi že večkrat štrajkali, priredili pohod brezposelnih ali kaj slično, pa nas oni (socialisti) mirijo in farbajo.«

Zato je bil največjega pomena sklep na IV. državni partijski konferenci v Ljubljani leta 1934, »da morajo komunisti utrjevati enotno fronto z ustanavljanjem iniciativnih, akcijskih in strankinih odborov, v katere naj pritegnejo poleg komunistov še člane reformističnih, krščanskosocialističnih in narodnih sindikatov, kakor tudi neorganizirane delavce in brezposelne. Za pomoč stavkajočim se je treba povezati tudi s kmeti, obrtniki in trgovci. Komunisti morajo vstopiti v sindikate in jih s svojim delom spreminjati v organe razrednega boja...«¹⁷

Partija je polagoma dobivala in širila svoja oporišča med množicami. Pomemben za nadaljnje delo slovenskih delavskih sindikatov je bil kongres Stokovne komisije v Ljubljani 18. marca 1934, ko je bil Franc Leskošek kot komunist izvoljen v njen širši odbor, naslednje leto je postal predsednik in vse bolj neposredno organiziral množične delavske akcije. Pri tem je ustvarjal zvezo med Partijo in borbenimi delavci v sindikalnih organizacijah ter izločeval oportunistične vplive iz vodstva sindikatov. Neutrudljiv in odločen je dvigal v delavstvu razredno zavest in se nesebično boril za njegovo boljšo prihodnost.

Posledice gospodarske krize in kapitalističnega izkoriščanja so se pokazale z vso ostrino tudi na celjskem območju in hudo prizadele delavsko in kmečko prebivalstvo. Povsod so se zmanjševale mezde, brezposelni so dobivali minimalno podporo na borzi dela, ki je znašala največ tretjino

Delavski zaupniki so se na tečaju seznanili z delavskimi pravicami, ki so bile uzakonjene, vendar kršene po domačih in tujih kapitalistih. Zaupniškega tečaja so se udeležile tudi predstavnice Zveze delavskih žena in deklet

Franc Leskošek je kot predsednik Strokovne komisije in tajnik Zveze kovinarskih delavcev za Slovenijo vse bolj neposredno organiziral množične delavske akcije in stavke tudi v Celju in v okolici

delavske mezde in je bila časovno omejena od 4 do 26 tednov. Namesto denarne podpore so lahko dobivali tudi brezplačno hrano v javni delavski kuhinji, ki pa je bila na našem področju samo v Celju.

Sklepi partijske konference leta 1934 so se začeli takoj uresničevati. Partija s svojimi člani je že leta 1935 sodelovala na zletu »Svobod« v Celju, kjer je bila sprejeta resolucija, ki je pokazala na vse bolj pereče probleme tedanjega časa. Med drugim je vsebovala tele zahteve:

1. takojšen začetek velikih javnih del ob zajamčenem 40-urnem delovnem času in zavarovanju minimalnega zaslužka;
2. minimalne mezde, ki bodo zadovoljevale potrebe za vzdrževanje delavske družine;
3. takojšna izvedba zavarovanja vseh delavcev za primer nezaposlenosti in starosti.¹⁸

V boju proti socialnim krivicam, ki so zadevale delavstvo, so se vključile tudi celjske napredne žene, organizirane v Zvezi delavskih žena in deklet. Njihovo sodelovanje v stavkah je bilo velikega pomena. Razen tega pa se je zveza povezovala z drugimi ženskimi organizacijami in nastopala kot iniciator v vseh skupnih akcijah. Z vključevanjem ženske organizacije se je učvrstila enotnost med celjskim proletariatom in bila podlaga za nadaljnjo politično in ekonomsko borbo.¹⁹

V tem obdobju je bilo v Celju in okolici več pomembnih mezdnih gibanj in stavk: februarja 1935 se je začela stavka v šamotni tovarni v Štorah, februarja in junija so stavkali stavbinski delavci, junija sta bili stavki v opekarnah Unger-Ullmann in F. Sodin, 12. septembra velika stavka cinkarniških delavcev, ki je bila prekinjena in se je nato nadaljevala po 16. septembru 1935, junija stavka v Šoštanju v usnjarskem podjetju,

13. marca 1935 demonstracije brezposelnih delavcev zaradi nizkih mezd pri delu na regulaciji Savinje v Tremerju. Naslednje leto so pri regulaciji organizirali skupno s stavbinci veliko stavko v avgustu, maja 1936 je stavkalo delavstvo pri Westnu, ostalo je v obratih in uspelo s svojimi zahtevami, tako tudi z zahtevo o ponovnem sprejemu z različnimi pretvezami odpuščenih delavcev. V juniju istega leta so stavkali tekstilci. Posebno ostra je bila stavka v tovarni emajlirane posode od 27. avgusta do 6. septembra, po kateri je bilo od 2.000 stavkajočih 380 odpuščenih z dela.

»Na preveliko izkoriščanje smo odgovorili s štrajkom.«

S takšno parolo so se zatekli k temu skrajnemu ukrepu šamotarji iz Štor, je povedala v svoji izjavi Angela Ulaga, ki je bila tudi izbrana v stavkovni odbor.²⁰ Že dve leti pred začetkom stavke se je položaj v tovarni zelo poslabšal. Tedanji ravnatelj tovarne tujec Križanovski ni upošteval zakona o zaščiti delavcev, niti kolektivne pogodbe. Tudi prizadevanja Zveze kovinarjev za Slovenijo in Delavske zbornice niso zalegla.

Šamotarna je pričela obratovati že leta 1880, vendar je bila proizvodnja neznatna. Po prvi svetovni vojni so izboljšali drobilne naprave in ko je tovarno kupil industrijalec Peter Majdič, je dal obrat elektrificirati in postaviti sušilne peči. Kasneje je podjetje postalo last njegove hčerke Ruže Kunej.²¹ Leta 1932 je bila tovarna izročena v upravljanje pobeglemu Rusu Križanovskemu (t. zv. knez Čerkasov). Samovolja novega upravitelja in gospodarska kriza sta povzročili, da so se razmere močno poslabšale. Mezde so začele padati, po enem letu so jih znižali za 30 do 35 %. S tem je bilo preživljanje delavskih družin skrajno ogroženo, delovni pogoji nevdržni: nezdravo okolje, vročina, prah, slaba prehrana. Delavci so se začeli pritoževati, toda »proti nezadovoljnežem in predrznežem« je uprava odgovarjala z ostrimi ukrepi. Odpuščati so začeli nekatere delavce, da bi ustrahovali ostale.²² V takih razmerah so delavci začeli misliti na pomoč od zunaj. Delavci v železarni so imeli sindikalno organizacijo. Delavski zaupniki so se posvetovali z ostalim delavstvom in razmišljali, kako bi organizirali tudi šamotarske delavce. Sklenili so, da sta odšla delavska zaupnika Ivan Flis in Anton Stojan v Ljubljano in se povezala s Francem Leskoškom, predsednikom Strokovne komisije. Po njegovih navodilih so sklicali občni zbor, na katerem so osnovali sindikalno podružnico. Za predsednika so izvolili modelnega mizarja Ivana Flisa, v odbor pa najzvednejše delavce, med njimi Antona Stojana, Jurija Zavška, Rudolfa Povaleta in nekatere druge. Še istega dne so zahtevali sklenitev kolektivne pogodbe, po kateri naj bi bile delavske mezde povrnjene na višino pred prihodom upravitelja Križanovskega. Dva meseca pred tem je namreč tovarna odpovedala kolektivno pogodbo. Tudi zakon o zaščiti delavcev in obrtni zakon nista bila upoštevana. Zveza kovinskih delavcev za Slovenijo je v imenu delavcev predložila novo kolektivno pogodbo. Dne 20. februarja 1935 je sklicala banska uprava na predlog strokovne komisije v Ljubljani razpravo na sreskem načelništvu v Celju. Zastopnik podjetja dr. Kalan je na razpravi izjavil, da podjetje ne pristane na kolektivno pogodbo.²³ Hkrati pa je Franc Leskošek obvestil sindikalni odbor v šamo-

Nizke mezde, nezdravo delovno okolje in odklanjanje kolektivne pogodbe so glavni vzroki, ki so prisilili delavce šamotarne v Štorah, da so začeli stavkati. — Del obrata (oblikovalnica); v ospredju Angela Ulaga, članica stavkovnega odbora februarja 1935

tarni, da je direkcija brez poprejšnjega posvetovanja s člani sindikata odstopila od kolektivne pogodbe. Zato so delavci šamotarne še isti dan, ko je bila o tem razprava v Celju, sklicali delovni zbor, kjer jih je Franc Leskošek seznanil z vsebino razprave.²⁴ Sklenili so, da bodo v primeru, če podjetje ne bo uresničilo njihovih zahtev, začeli stavkati. Za vsak primer so na zboru izvolili stavkovni odbor s predsednikom Stankom Tajhmajstrom in članoma Viktorjem Hojasom ter Angelo Ulaga.²⁵ Delavci so sprejeli resolucijo, da mora podjetje nemudoma skleniti novo kolektivno pogodbo po osnutku, ki ga ima že predloženega.

Delavci so bili disciplinirani in složni. Prebivalstvo Štor in okolice je podprlo njihove zahteve. Razgovori med delavskimi predstavniki in podjetjem dne 21. II. 1935 so se končali neuspešno, ker je Križanovski zopet izjavil, da ne pristane na nobeno kolektivno pogodbo. Še isti dan ob 15 uri so šamotarji proglasili stavko.²⁶ Delavska politika poroča o stavki v Štorah »Podjetnik išče stavkokaze in opaža se tendenca, da podjetje zaposluje namesto domačega delavstva tujce. Dolžnost merodajnih faktorjev je, da to namero podjetnika preprečijo in zaščitijo domače delavstvo.«²⁷

Ker je bilo delavstvo dosledno v svojih zahtevah, se je sresko načelstvo v Celju odločilo za novo pogajanje, ki bi se naj vršilo 2. marca 1935.

Delavcem je bila obljubljena »ugodna« rešitev, zato so se vrnil na delo. Toda podjetje je zavrnilo osnutek pogodbe in kakršnekoli razgovore s sindikatom. S tem so se pogajanja prekinila in delavci so s stavko nadaljevali. V nedeljo 3. marca 1935, ko je minister za socialno politiko obiskal Celje, mu je delegacija stavkajočih predložila spomenico o stališčih delavstva. Se isti dan so prišli žandarji pod poveljstvom komandirja Kocmana in nastopili na surov način, z bajoneti na puškah, proti stavkajočim.²⁸ V tovarni je od skupno 110 delavcev bilo 106 organiziranih v sindikatu, kar je pomenilo, da je bila stavka popolna. Zato je podjetje že v ponedeljek 4. 3. 1935 pristalo na nova pogajanja. V Štore je prispel Franc Leskošek in v njegovi prisotnosti so v pisarni nad Adrinekovo gostilno podpisali pogodbo, s katero so vztrajni delavci dosegli 10 % zvišane mezde in nekatere druge pravice iz zakona o zaščiti delavca.²⁹

Ves čas stavke so bili delavci v obratu in dobivali moralno in materialno podporo velikega dela zavednega prebivalstva v Štoreh in okolici. Mnogi trgovci in obrtniki so prinašali stavkajočim hrano (gostilničar Adrinek, pek Herman in drugi) in v veliki meri prispevali, da se je borba stavkajočih uspešno končala.

Izredno težak položaj brezposelnih; demonstracije leta 1935 in stavka delavcev pri regulaciji Savinje v Tremerju leta 1936

Iz podatkov borze dela v Celju sklepamo, da je leta 1935 in naslednje leto bilo izredno kritično za zaposlovanje ljudi, ki so živeli od minimalnih podpor in upali, da se jim bodo odprla vrata podjetij ali vsaj začasna zaposlitev pri javnih delih. Takšna možnost se jim je ponudila, ko so se začela dela pri regulaciji Savinje v Tremerju. Ko je bila sklenjena pogodba s gradbenikom ing. Taškovičem iz Skopja, ki je prevzel celotna dela, so se skoraj vsak dan zbirale gruče brezposelnih in čakale na zaposlitev.

Toda podjetje je ponudilo izredno nizke mezde in to za deseturno delo 16 do 18 din, brez hrane in stanovanja. Pri tem bi znašal odbitek za davek in bolniško blagajno 7 do 8 din na teden. Razen tega bi delali samo ob delavnikih, v nedeljo, ob prazničnih dnevih in v primeru naraščanja vode bi pa delo počivalo. Podjetnik si je tudi zagotovil, da delavca lahko odpusti brez odpovednega roka, če mu ne bo ugajal. Menil je, da lahko dobi delavcev, kolikor hoče, in sicer takih ki bi delali tudi za 8 din dnevno.³⁰

Slovenec piše 13. marca 1935, da ima Celje več sto brezposelnih, borza dela pa išče delavce za regulacijo Savinje. Zaradi tako postavljenih pogojev in samovoljnosti podjetnika se je oglasila na sreskem načelstvu večja skupina brezposelnih in se pritožila nad nemogočimi pogoji Taškovića ter postavila svoje zahteve: plačuje naj se urna in ne dnevna mezda, ki mora znašati vsaj 3 din na uro. Za nadurno delo (to je nad 10 ur) pa se mora plačati 50-odstotni povešek na plačo. Delavci so tudi odklanjali akordno delo, dokler se sami ne prepričajo, kakšno bo to delo. Nastopili so proti nezakonitemu odpustu in zahtevali uradno zagotovilo o 14-dnevnem odpovednem roku. Delegacija brezposelnih je sklenila, da bo

svoje zahteve predložila tudi ministru za socialno politiko in zdravstvo, ki se bo v naslednjih dneh mudil v Celju.³¹ Ni bilo pereče samo vprašanje zaposlovanja ampak velike težave pri uskladitvi mezd. O tem poroča Delavska politika: »Podjetnik iz Skopja je vztrajal na stališču, da morajo biti delavci tako v Sloveniji kot v Makedoniji enako plačani, čeprav je pri njih povprečna mezda 18,78 din na dan, v Sloveniji pa 22,70 din. To so povprečne plače, ki še bolj prizadenejo delo težakov. Tako dobiva borba važnejši karakter kot običajni mezdni spor. Nastaja vprašanje ali se bodo po mišljenju kapitalista Taškovića plače izenačile navzdol ali pa se bo vzela osnova plače v Sloveniji in izenačitev na celotnem teritoriju države nujno navzgor. Vprašanje je, zakaj so bili licitacijski pogoji tako nizki.«³²

V tej situaciji se je 13. marca 1935 zbralo mnogo brezposelnih, po nekaterih podatkih več sto, ki so se odpravili na sresko načelnštvo, nato na mestno poglavarstvo, toda povsod so naleteli na nema ušesa. Končno so organizirali demonstracijski pohod v Tremerje z namenom, da tistim, ki so bili že zaposleni, preprečijo nadaljno delo. Takoj so stopili v akcijo orožniki iz Celja in Laškega.³³ Čeprav demonstranti niso bili nasilni, zahtevali so le višje mezde, so bili trije obsojeni na 7 mesecev zapora in denarno kazen »po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi«. Obtoženci so skušali pri podjetniku posredovati, da plača za osemurno delo 25 din, za deseturno delo pa 30 din.³⁴ Dan pred demonstracijskim pohodom so brezposelni izbrali delegacijo, ki se je odpravila v Ljubljano, da bi pri pristojnih organih zastopala interese celjskih brezposelnih delavcev. Vsa prizadevanja so bila zaman, mezde so še naprej ostale v povprečju le 1,80 din na uro.

Dne 11. avgusta 1936 so v Celju začeli stavkati gradbeni delavci, ker so podjetniki odklonili pogajanja za doseg položaja ljubljanskih stavbincev po splošni stavki. Stavbincem so se pridružili delavci pri regulaciji Savinje v Tremerju.

Že februarja 1936 so imeli na sreskem načelstvu v Celju četrto konferenco za nadaljevanje del pri regulaciji Savinje. Dela za drugo etapo so načrtovali od Tremerja do Košnice. Obravnavali so tudi pritožbe proti ing. Taškoviću, ki je prevzel regulacijska dela v prvi etapi. Zato so za nadaljnje delo sprejeli ponudbo gradbenega podjetja Ubald Nassimbeni iz Maribora. Dela so se začela julija 1936 od tremerskega mostu proti Jerebinovemu posestvu v Košnici.

Do 25. julija je podjetje plačevalo delavce pri regulaciji Savinje po 2,50 do 2,75 na uro. Ko je hotelo podjetje po tem datumu uvesti akord, so se delavci uprli in začeli stavkati. Že po enem dnevu so se pogajanja zaključila s sporazumom, ki je upošteval del zahtev delavstva in določil naslednje: najnižja plača je znašala 2,75, srednja 3 din in plača starejših delavcev 3,25 din. Akordno delo je bilo prepuščeno prosti volji delavcev. Delavci pri regulaciji Savinje so tako dosegli eno pomembnejših zmag. Na eni strani višje plače, na drugi pa se je povečalo število zaposlenih na okrog 180 delavcev.³⁵

Avgusta 1936 je ponovno izbruhnila stavka. To pot so stavkali istočasno ostali gradbinci in delavci pri regulaciji Savinje. Gradbinci so zahtevali, da se podpiše t. im. »ljubljski sporazum« tudi za Celje in oko-

lico, delavci pri regulaciji Savinje pa zato, ker je podjetje kršilo pred kratkim sklenjeni sporazum. Stavka se je začela 12. avgusta in je zajela okoli 600 delavcev v Celju ter celjskem, laškem, konjiškem in slovenjegraškem srezu.³⁶

Pogajanja so se vršila na mestnem poglavarstvu v Celju 15. in 18. avgusta, ko je bil sklenjen sporazum. Prisotni so bili magistratni direktor kot sklicatelj in vodja pogajanj, stavbenik Nassimbeni iz Maribora, Jakob Vodopivec za Delavsko zbornico v Ljubljani in delavski zaupniki tremerskih delavcev Anton Godicelj, Mirko Gajšek in Martin Volavšek. Po zapisnikih sodeč, so delavci zahtevali izvolitev novih delavskih zaupnikov in še tri namestnike, ker v dosedanje niso imeli zaupanja. Zato so se pogajanj udeležili še delavci Karel Umek, Gregor Zajc in Ivan Leskovšek (omenjene so nameravali izvoliti za delavske zaupnike). Zanimivi in nasprotujoči so si bili predlogi prisotnih pri reševanju mezdnega spora. Podjetnik se je zavzemal za že sklenjeno pogodbo z dne 28. julija 1936; magistrat je predlagal, da tvrdka izplačuje 60-odstotkov delavcev po 2,75 din na uro, ostalih 40-odstotkov po 3 do 3,25 din ne glede na starost; Alojz Škoflanc (predstavnik centralnega vodstva gradbenih delavcev iz Ljubljane) je predlagal plače po starosti. Do 20 let po 2,75 din, od 20 do 30 let 3 din, od 30 let naprej po 3,25 din na uro (kar je v bistvu že določal sporazum 28. julija, ne glede na starost). Kandidat za novega delavskega zaupnika Karel Umek je nasprotoval vsem predlogom, ker je to že itak vse zapisano v julijskem sporazumu, ki ga je pa podjetje kršilo, ko so bili prinašalci vode plačani samo po 1,75 din na uro. Pogajanja so pokazala, da so bili dosledni in vztrajni v delavskih zahtevah le »neizvoljeni delavski zaupniki«, vendar niso uspeli prodreti z zahtevo po novih volitvah. Zato se je podpisani sporazum, ki je obenem končal stavko, zelo malo razlikoval od julijskega. V nekaterih členih celo v škodo delavcev: 1. »Pri regulacijskih delih na Savinji so določili mezde na kategorije (prikazane že zgoraj); 2. Podjetju Nassimbeni je dana možnost, da zaradi tehničnih ovir, nastalih pri izvedbi regulacijskega projekta, po lastni presoji odpusti del sedaj zaposlenih delavcev (takšne vrste ovire so nastale šele v naslednjih etapah regulacije, op. p.); 3. Kot delavski zaupniki se priznajo le oni, ki so podpisali sporazum dne 28. 7. 1936 imenovan »Zapisnik o mezdnih pogajanjih delavstva«. To so Marko (ali Mirko) Gajšek, Martin Volavšek in Anton Godicelj. Pri povečanju števila delavcev se bo postopalo glede števila zaupnikov po zakonskih določilih; 4. Prizna se strokovna organizacija Zveza gradbenih delavcev Jugoslavije in eventuelno tudi druge strokovne organizacije ter že izvoljene zaupnike; 5. Če nastane potreba po zaposlitvi večjega števila delavcev, se zaposli prvenstveno odpuščeno delavstvo, ako odgovarjajo; 6. Tudi zaradi te druge stavke se ne bo preganjalo nobenega delavca; 7. Delavci se naslednji dan vrnejo na delo.«³⁷

Podjetje je kmalu odpustilo 70 delavcev in je delo nadaljevalo še z okrog 80 delavci. Podobno je prišlo do sporazuma med podjetniki in zastopniki stavkajočega stavbinskega delavstva, ko so se sporazumeli za »ljubljski sporazum« z nekaterimi spremembami.

Med stavko so dobivali stavkajoči pomoč Celjanov in prebivalcev okoliških krajev. O tem beremo v takratnem celjskem časniku kratko notico: »Vsi stavkajoči delavci pri regulaciji Savinje se najlepše zahvaljujemo vsem trgovcem, mesarjem in drugim, ki so nas v času stavke podprli gmotno in moralno.«³⁸

Dve stavki v opekarnah

Poseben problem je bil položaj delavcev v opekarnah Unger-Ullmann na Spodnji Hudinji in F. Sodina na Ljubečni. Obe podjetji sta plačevali sramotno nizke mezde, najnižje na celjskem območju. V opekarnah je vladala samovolja, saj niso imeli sklenjene kolektivne pogodbe, niso izvajali določil obrtnega zakona in zakona o zaščiti delavcev in niso priznavali delavskih zaupnikov.

Mezde pri podjetju Sodin so do takrat znašale za 11 do 12-urno delo 10 do 20 din, pri tvrdki Unger-Ullmann pa za 60 in več urno delo pri zidni opeki 114 din (povprečno 1,8 din na uro).³⁹ V sodnem procesu na okrožnem sodišču v Celju z dne 13. 9. 1935 proti voditeljem stavke Matevžu Vodovniku, Antonu Krajncu, Jakobu Kovaču, Francu Kobulu, Emilu Dobovišku, Alojzu Raku, Janezu Lahu, Jožefi Mirnik in Zofiji Gaber ugotovimo, da so se delavci opekarne Unger-Ullmann 14. junija 1935 v gostilni pri »Amerikancu« domenili za stavko. Zahtevali so povišanje mezd za 40 %, ker so do takrat znašale le 18 din dnevno. Na teden so zaslužili 115 do 130, največ 140 din in še od te vsote so prejeli v gotovini 1/4 plače, ostale 3/4 pa v bonih, s katerimi so morali kupovati življenjske potrebščine samo pri določenih trgovcih; ti so pa izkoriščali delavstvo s prodajo slabšega in pokvarjenega blaga po visokih cenah.⁴⁰ Zaslužek žensk je bil še manjši, od 51 do 84 din na teden in ga tudi niso v celoti prejemale. Le delavci pri stiskalnicah in pečeh so zaslužili od 180 do 200 din na teden. Stavka se je začela 14. junija 1935. Pri pogajanjih je podjetje ponudilo 10-odstotno zvišanje, kar pa so delavci odločno odklonili. Delavci so zahtevali določitev minimalnih urnih plač za vsa opekarska podjetja, to je pri Unger-Ullmann v Celju, v Ložnici pri Žalcu in pri F. Sodin na Ljubečni. Urne plače morajo znašati za moško delovno silo vsaj 3 din, za ženske pa od 2 do 2,50 din na uro.⁴¹

V stavki je posredovala Splošna delavska strokovna zveza. Po burnih razpravah in odločnosti delavcev je bil najprej dosežen sporazum v opekarni F. Sodina, ker so bile zvišane mezde za 20 do 25 % in sprejete nekatere druge socialne zahteve. Sledil je sporazum s tvrdko Unger-Ullmann, ker so delavcem, razen pečarjem, zvišali plače poleg 10 %, na katere je pristalo podjetje že 17. junija, še za nadaljnjih 10 %; pečarjem pa skupno za 5 %. Obe podjetji sta morali priznati delavske zaupnike.⁴²

Stavka jih je združila v borbi za boljše in pravičnejše življenje

V letih 1934 in 1935 se je v Šoštanj prišlo delo pri obnavljanju partijske organizacije. Že leta 1935 je bil ustanovljen komite Komunistične partije Jugoslavije. Sekretar je postal učitelj Martin Mencej. Tako se je Šoštanj pojavil kot važno središče revolucionarnega gibanja. Oživljena

dejavnost komunistov se je pokazala že junija 1935, ko so pričeli stavkati delavci Vošnjakove tovarne usnja v Šoštanju. Pobudniki stavke so bili komunisti. Priprave za štrajk je vodila takratna strokovna organizacija, ki je dobivala navodila od krajevne partijske organizacije, pa tudi od celice, ki je v tovarni že delala. Partijski komite je sklenil, da se najprej izda letak, ki bi javnost pripravil na stavko.⁴³

Razmere v tovarni so bile nevdržne, se spominja eden od udeležencev stavke Franc Nadvežnik.⁴⁴ Mezde so bile izredno nizke, zaposlitev neredna. Največ dela je bilo v poletnih mesecih od maja do avgusta. Prej in pozneje so bili odpusti na dnevnem redu. Delavci niso imeli nobenih pravic. Vsakemu, tudi najmanjšemu prestopku je sledil takojšen odpust. Če je bila prodaja usnja slaba, je tovarnar zvišal delovne norme tako, da je prikrajševal zaslužek in na ta način zmanjšal delavcem že tako skromne mezde. Tako nam pripovedujejo udeleženci stavke.

Izkoriščanju so se delavci uprli in zahtevali zvišanje mezd za 15 %, za nadurno delo pa 50 % povišanje. Zahtevali so tudi kolektivno pogodbo. Uprava je zavrnila zahteve delavcev ter skušala zlomiti stavko s stavkokazi, vendar ji ni uspelo. Stavka se je začela 7. julija in delavstvo je v tridnevni borbi deloma zmagalo. Ker je Vošnjak znižal mezde do 40 %, je razumljivo, da se je delavstvo naenkrat organiziralo 95-odstotno in se tudi odločilo, da doseže zahtevane pravice z vsemi zakonitimi sredstvi.⁴⁵ Uspeh je bil že to, ko je banska uprava dala pobudo za pogajanja med zastopniki delavcev in podjetjem.

Stavkajočim delavcem so pomagali kmetje in obrtniki in trgovci. Tako sta jih trgovca Anton Natek in Šumer stalno zalagala s hrano; tudi lastnik delikatese in pekarnе Ropan ni stal ob strani. Proti stavkokazom je ves čas nastopala delavska in študentska mladina. Celo Slovenec je 12. julija 1935 zapisal: »Reči moramo, da je s šoštanjским prebivalstvom vred vsa bližnja in daljna okolica s simpatijami in sočutjem spremljala borbo delavstva, ki se je borilo za najosnovnejše človeške pravice mezdne delavstva. V ponedeljek so trgovci v znak solidarnosti zaprli svoje lokale. Ljudje so se v množicah zbirali na trgu pred tovarno.«⁴⁶

Uprava je dokončno privolila v 8-odstotno povišanje mezd in tudi 50-odstotno zvišanje plačila za nadurno delo. Vošnjak se z delavsko solidarnostjo ni mogel sprijazniti. Kmalu po sklenitvi kolektivne pogodbe so se pojavili ljudje, ki so odvrčali delavce od strokovne organizacije. Z grožnjami, da bodo odpuščeni, so sicer oslabili sindikalno organizacijo, ni jim pa uspelo preprečiti njeno nadaljnjo rast. Zato je tovarnar ubral drugačno pot. Februarja 1936 so bili odpuščeni vsi delavci, ki so sodelovali v stavki. Nato je začela uprava pošiljati na domove delavcev posebne listke. Kdor je listič dobil, je bil zopet sprejet na delo. Mnogi člani strokovne organizacije in delavski zaupniki so ostali brez zaposlitve. K. A. (verjetno Koradej Anton, op. p.), delavskemu zaupniku, ki je povsod branil delavske pravice, je Vošnjak izplačal odpravnino, da se ga je znebil.⁴⁷

Misli iz Delavskega obzornika potrjujejo, da delavci niso klonili, ampak so se neizprosno borili za svoj končni cilj: »Vošnjak in njegovi pa si naj nikaner ne mislijo, da so s svojim početjem zavrli razvoj, nasprotno, delavstvo je v tem primeru za eno izkušnjo bogatejše.«⁴⁸

Pomembna zmaga cinkarnarjev

Simon Lešek, eden izmed članov takratnega stavkovnega odbora pripoveduje: »Za stavko smo se odločili, ker podjetje ni imelo razumevanja za težek položaj delavcev. V tem času so se precej podražili osnovni življenjski artikli, plače pa so bile že nekaj let nespremenjene. Ravno takrat je bila v tovarni velika konjunktura, saj so delale vse štiri peči noč in dan. Cene cinka so bile zelo ugodne in zato prodaja uspešna; medtem pa so v drugih industrijskih panogah odpustili delavce zaradi zmanjšane proizvodnje. Imeli smo zelo močno »rdečo strokovno organizacijo«, v kateri je bilo včlanjeno 70-odstotkov delavcev. Pred stavko so bili večkrat razgovori s podjetnikom, ki se jih pa ni mogla udeležiti naša strokovna organizacija. Zato smo se sestali v delavski zbornici (zastopal jo je Franc Svetek) delavski zaupnik Martin Plankar, od ostalih pa Jože Goručan, Jaka Vodopivec, Simon Lešek in drugi in se v prisotnosti Franca Leskoška, predsednika Strokovne komisije za Slovenijo, odločili za stavko. Postavili smo zahtevo za 10-odstotno zvišanje plač, novo kolektivno pogodbo in ureditev delovnega razmerja po obrtnem zakonu. Stavka se je začela 12. septembra 1935 ob 4. uri zjutraj, že zvečer je bila prekinjena, ker je predstavnik tovarne povedal, da bo o delavskih zahtevah sklepal upravni svet Cinkarne.«⁴⁹

Vzroki za tak položaj so segali več let nazaj in so tipičen primer izkoriščanja delavstva v vseh mogočih oblikah. Ko je družba, ki je imela leta 1935 podjetje v upravljanju (ravnatelj Lazarevič), prevzela tovarno, je bilo zaposlenih 650 delavcev. Gospodarska kriza, »racionalizacija« in »modernizacija« tovarne so pospeševali odpustanje delavstva. Leta 1935 je bilo zaposlenih komaj 271 delavec. Sprva je bila večina delavcev organiziranih v Osrednjem društvu kovinarjev, kasneje je prišlo do razcepljenosti, ki je koristilo le podjetju, da je močno okrnilo pridobitve iz težkih bojev delavstva.⁵⁰ Akorde so zniževali, prav tako osnovne plače. Januarja 1932 je tovarna še enkrat reducirala mezde in akorde za 10 %. Znižanje je uprava utemeljevala s tem, da bo v primeru »povoljnega« dobička povrnila odtegljaje ob koncu leta. Čeprav so imeli v drugi polovici leta 1932 vendarle nekaj časa ugodno poslovanje, je podjetje še tri mesece v letu 1933 odtegovalo po 10 %. Na pritisk delavcev je podjetje pristalo na izplačilo zadnjega leta, medtem ko se je za leto 1932 izgovorilo, da mora sklicati občni zbor delničarjev, ki iz »neznanih vzrokov« že več let ni bil sklican. Po dolgotrajni borbi so delavci dobili izplačane vse odtegljaje. Hkrati so pa morali »gospodom podjetnikom jamčiti, da v primeru nadaljnjih izgub zopet pristanejo na odtegljaje.«⁵¹ Da bi se odpravilo brezpravno stanje, so delavci zahtevali sklenitev kolektivne pogodbe. Da bi onemogočili delavsko moč je uprava poskušala razbiti njihovo strokovno organizacijo, obenem pa jih prevarati z njihovimi pristaši, ki so se vrinjali med delavce in jih prepričevali: »Ker so podjetniki več ali manj nacionalisti se je treba z njimi združiti in vstopiti v nacionalno organizacijo, češ, „saj so gospoda tudi z nami in bo zato boljše za nas in naš uspeh“.«⁵² Po sklenitvi pogodbe je moralo delavstvo sprejeti diktat Cinkarne, s katerim se je dosedanje jamstvo za primer »izgube« spreme-

nilo v končno veljavno znižanje plač za 10 %. Delavstvo seveda ni imelo nobene kontrole nad tem, kako nastaja ta »izguba«. Omalovaževanja takšne vrste so revolucionirala delavce Cinkarne.

Ker na zasedanju upravnega odbora tovarne niso bile sprejete zahteve delavcev, so v ponedeljih 16. septembra ponovno začeli stavkati. V času stavke so se izoblikovala stališča podjetja in stališča delavcev. Stališče podjetja: upravni svet se je posvetoval o zahtevah delavcev v soboto in nedeljo in ugotovil, da so delavci stopili v stavko, ne da bi prej odpovedali kolektivno pogodbo z dne 26. julija 1933, v kateri je predvidena enomesečna odpoved. Ugotavljajo, da nobeno podjetje v okolici ne izplačuje tako velikih plač. Glede na gospodarski položaj ne morejo zvišati mezd, čeprav bo stavka. Stavka bo povzročila veliko škode ne samo podjetju, ampak predvsem delavstvu, ki bo moralo biti dalj časa brez zaslužka. Vsekakor bi imelo to za posledico ukinitve obstoječe kolektivne pogodbe. Ta odločitev je bila sporočena tudi Francu Leskošku, tajniku Zveze kovinskih delavcev v ponedeljek 16. septembra. Franc Leskošek je prečital izjavo upravnega sveta zbranemu delavstvu, Jaka Vodopivec pa je v imenu Delavske zbornice pozval delavstvo, naj se samo odloči. Delavci so se soglasno odločili za stavko. Stališče delavcev: delavci so že 27. julija 1935 preko Zveze kovinskih delavcev postavili svoje zahteve za izboljšanje delovnih pogojev. Po dolgem čakanju se je rudarsko glavarstvo odločilo sklicati 11. septembra mezдно konferenco. Razprave, ki so bile 11., 12. in 16. septembra med vodstvom podjetja in delavsko delegacijo, niso privedla do povišanja mezd, niti do izboljšanja razmer v podjetju. Podjetje je priznalo le povečanje letnih doklad (ob koncu leta) od 50 na 100 din, od 80 na 160 din in od 100 do 200 din letno. Če preračunamo to povišanje na uro, znaša v prvem primeru 2, v drugem 3, v tretjem 4 pare na uro. Delavci tega niso mogli sprejeti in so zato začeli stavkati 16. septembra zvečer. Delavci so odločeni doseči priznanje mezd. K mezdám, ki zdaj znašajo od 27 do 37 din, je treba prišteti še doklade v znesku 3 din na dan. V podjetju se je delalo vsako nedeljo in praznike. Delavci, zaposleni v podjetju že 10 do 30 let, niso bili še noben dan prosti, razen, če je bil kdo bolan. Obrtnega zakona in zakona o zaščiti delavcev podjetje ni priznavalo. Delavci so bili primorani iskati svoje pravice pred sodiščem. Cinkarna spada po svojem delu v težko industrijo in zato pripadajo delavcem temu primerne meзде.⁵³

Stavka je bila razmeroma dolga, do 26. septembra 1935, delavci pa so začeli z delom šele 28. septembra. Ves ta čas lahko spremljamo situacijska poročila o stavki, ki jih je uprava tovarne pošiljala rudarskemu glavarstvu v Ljubljani in mestnemu načelstvu v Celju. Iz poročil je razvidno, da je stavka potekala ves čas mirno, disciplinirano, hkrati pa so se vršili sestanki na pobudo Strokovne komisije, delavske zbornice, mestnega načelstva in II. rudarske skupine pod vodstvom Franca Pliberška.⁵⁴ Zaradi popustljivosti II. rudarske skupine so sklenili sporazum z vodstvom tovarne že 25. septembra, vendar je stavkovni odbor sklical naslednji dan v tovarniških prostorih zbor delavcev, ki se ga je udeležil Franc Leskošek in preprečil sprejetje takšne pogodbe ter bil za nadaljevanje stavke.⁵⁵ Ko

je uprava pristala na 5-odstotno zvečanje mezd, priznala kolektivno pogodbo in pristala še na dodatek k sporazumu, da ne bo zaradi stavke preganjala nobenega delavca, so se vrnila na delo.

Pomembno vlogo v boju cinkarnarjev so odigrale žene, ki so ves čas stavke bodrile delavce, naj vztrajajo do zmage. O tem nam med drugim pripoveduje izjava Ivanke Rojnik-Lipovšek, ki je bila predsednica »Zveze delavskih žena in deklet« v Celju: »Že prvi dan smo šle po hišah nabirat hrano za tiste delavce, ki so bili od daleč in so zaradi uspešnosti stavke morali ostati v tovarni. Drugi dan stavke je že bilo moč skuhati skupno kosilo. Ob plotovih Cinkarne so mnoge žene in dekleta stražile in odganjale stavkokaze z metanjem kamenja. Ko so stavkokazi in mojstri hoteli potiskati vagona za iztovarjanje, so se junaške žene vogle na progo. Človeku je zastal dih, ko se je mati sedmih otrok Helena Gmajnarjeva iz Nove vasi vlegla na progo ter vpila »vi, zverine v človeški podobi, če upate skrbeti za mojih sedem otrok, kar peljite vagon preko mojega trupla.« Ostale žene smo vagon obkolile tako, da so stavkokazi opustili prvotno namero.«⁵⁶

Borba delavcev v tovarni emajlirane posode

Emajlirka je doživela leta 1936 kar dve stavki. Do njih je prišlo zaradi nezadovoljstva delavstva s skrajno nizkimi mezdami, slabimi razmerami v obratih in spričo nečloveškega ravnanja nekaterih mojstrov in predelavcev. Pokožaj se je zaostroval že vse od leta 1934 naprej. Novembra 1934 so se pričela pogajanja med delavstvom in podjetnikom za sklenitev kolektivne pogodbe. Takrat je večkrat prihajal v Celje tajnik Zveze kovinarjev Franc Leskošek. Po njegovih navodilih je delavstvo zahtevalo, da tudi oni sodelujejo pri izdelavi osnutka nove pogodbe, ne pa le Westen in Delavska zbornica. Če bi tovarnar odklonil to sodelovanje, bi akcijski odbor delavcev napovedal stavko.⁵⁷ Mezdno gibanje se je nadaljevalo in novembra 1934 so delavci obvestili ostalo delavstvo o razmerah v Emajlirki z naslednjo vsebino: »Kaj smo? Ali smo težaška živina, ali smo vendarle ljudje? Bitja z istimi potrebami, kot je gospod Westen? Medtem, ko se gospod Westen zabava na lovu, naj mi še naprej »živimo« s praznimi želodci? Medtem, ko on ne ve kam s svojimi milijoni, naj mi životarimo nikdar vedoč, kaj bo jutri z nami, z našimi svojci in otroci? Ne! Hočemo kolektivno pogodbo, hočemo zvišanje mezd. Hočemo polno zaposlitev! Nobenih redukcij! Proč z vsemi šikaniranci od strani obrata in mojstrov! Vsi na zborovanje, vsi v borbo za naš kruh. Delavci in delavke! V celi vrsti tovarn v Sloveniji in Jugoslaviji in po celem svetu je zadnje mesece proletariat dosegal to, kar mi hočemo. Toda vedno le tam, kjer so se borili v enotni fronti brez ozira na versko ali politično prepričanje. Sledimo tem vzgledom! Izvolimo iz naše sredine akcijski odbor, ki bo izraz delavske solidarnosti. Živela enotna fronta, živela borba do zmage, do kolektivne pogodbe, do višjih mezd.«⁵⁸

To je imelo vsekakor močan odmev ne samo med delavci ampak tudi v vrstah sodelavcev tovarnarja in njega samega. Vendar se je Westen v začetku še upiral pogajanjem. Na dan predvidenega začetka stavke pa je

obvestil delavstvo, da se bodo 12. novembra 1934 pričela pogajanja med vodstvom podjetja, delavskimi zaupniki in zastopniki delavske zbornice za sklenitev kolektivne pogodbe. Tako je odločnemu nastopu Leskoška in organizirani moči zavednih delavcev uspelo podjetnika prisiliti k sprejetju pogodbe, ki je nekoliko izboljšala neznosen položaj delavstva.

O sestanku 12. novembra pri »Zelenem travniku«, kjer so delavski voditelji obvestili delavce o poteku pogajanj z Westnom, je napisala mestna policija: »Sestanka se je udeležilo okoli 550 oseb, predsedoval pa mu je Jakob Vodopivec. Načrt kolektivne pogodbe je kritiziral Franc Leškošek ter izzval »ogorčenje in proteste« proti podjetniku in njegovim predlogom. Pri tem so ga podprli zlasti »taki, ki so komunistično orientirani«. Policija še navaja, da »je Leskošek na tem kakor tudi na prejšnjem sestanku spodbujal delavstvo k solidarnosti in izjavil, da jeseniški delavci budno pazijo na razvoj dogodkov v tovarni Westen ter da so pripravljene tudi na vsako drugo pomoč v primeru, da bi teh pogajanj ne mogli rešiti brez stavke.«⁵⁹

Kljub temu so bili delavci Emajlirke v naslednjih dveh letih pod hudim pritiskom in priče kršenja delavske zakonodaje. Ne samo ekonomski in socialni položaj, ampak vedno večje utrjevanje fašizma v Evropi so izkoristili nemški mojstri in čedalje bolj surovo ravnali z delavstvom. Prva stavka v maju 1936 je trajala tri dni. Izzval jo je mojster emajlirnice Kresnik, ki je rad iskal vzroke, da bi koga predlagal za odpust in pripravil mesto komu drugemu za dobro podkupnino. Tokrat je odredil dve delavki za delo pri lijakih, vedoč, da jima delo ni bilo znano. Nato ju je zaradi nesposobnosti predlagal za odpust. Takšnemu ravnanju so se delavci uprli in pričeli stavkati, ne da bi zapustili stroje. Westen se je navidezno uklonil in Kresnika poslal na dopust. Ko se je ta vrnil, ga je hotel postaviti v nočno izmeno istega oddelka. Zdaj so vrgli delavci osorvaženega mojstra pred vrata in znova zagrozili s stavko. Ko so res pričeli stavkati, je podjetnik moral popustiti.⁶⁰ Ze 7. maja so dosegli sporazum, »da zaradi stavke ne bo posledic, Kresnik se premesti na drugo delovno mesto, obe delavki, ki sta bili kaznovani, nastopita delo hkrati z ostalimi delavci.«

Najostrejša in dramatična je bila stavka od 27. avgusta do 6. septembra 1936. V Emajlirki so bile vse težje razmere. Mnogo delavcev sploh še ni bilo organiziranih v sindikatu, nekaj jih je bilo včlanjenih v Zvezi kovinarjev, nekaj v Jugoslovanski strokovni zvezi. Ker ni bilo delavskih zaupnikov, so jih po težki borbi in na pritisk inšpekcije dela le izvolili, priznati jih je moral tudi Westen. Po več zborovanjih, katere je sklical Franc Leskošek z delavskimi zaupniki, so uspeli pridobiti večino delavstva v Zvezo kovinarjev. Westen o novi pogodbi ni hotel slišati, zato se je začela stavka. Neposreden povod za stavko je sprožil mojster Fleck, sudetski Nемеc. Zaradi nedostojnega obnašanja in brezobzirnosti do delavcev, predvsem pa delavk, so vztrajali, da mora Fleck zapustiti tovarno. Ker je zahteva naletela na nema ušesa uprave podjetja, so ga Pepca Fijavž, Tilčka Ogrizek, Mimi Kolar in druge vrgle na cesto.⁶¹ Westen je zapovedal ustaviti vse obratovanje, vendar so delavci razen nekaterih omahljivcev vztrajali na delovnih mestih. Ko je hotel posredovati Franc

Delavci in delavke, udeleženci izredno ostre in dramatične stavke v Emajlirki od 27. avgusta do 6. septembra 1936

Leskošek, so mu orožniki zabranili vstop v tovarno. Že prej je bil po njegovih navodilih izvoljen stavkovni odbor z nalogo, vzdrževati red in disciplino med stavkajočimi ter skrbeti za njihovo prehrano. Delavci so imeli zasedeno tovarno in zastražene vse vhode vanjo. Kot v cinkarni so se tudi zdaj izkazale delavske žene Ivana Kač, Cilka Hriberšek, Angela Lampret in druge ter prinašale hrano v tovarno, dokler jim policisti in orožniki niso surovo preprečili.

S podjetnikom sta se pogajala Franc Leskošek in delavski zaupnik Franc Kač. Ta dva, Peter Stante in še mnogi drugi so pri stavki zvesto uveljavljali direktive Partije. Westen ni hotel pristati na delavske pogoje in se povsem zanašal na oblast, ki mu je podjetje varovala z okrog 100 policisti.⁶² Mobilizirani sta bili policija in žandarmerija, ki sta grobo ravnali z delavci. Da bi jih spravili iz tovarne, so odkrili streho ter z vodo in pretepanjem spravili ljudi ven, Franca Leskoška pa že prej zaprli.

Tako je stavka propadla, uspeh je bil neznaten in Westen je izmed 2.000 stavkajočih odpustil 380 delavcev in delavk. Nekateri so bili obsojeni pred sodiščem. Tovarnar jih ni odpustil le z dela, ampak jim je odpovedal tudi stanovanja. Zelo so bili prizadeti delavski zaupniki.⁶³ Okrožno sodišče je razsodilo, da delavski zaupniki niso zakrivilni nič takega, kar bi jim odvzelo zaščito, in so zato še naprej v rednem delovnem razmerju in jim pripadajo tudi stanovanjske pravice. Vsem odpuščenim je tovarna opremila delavske knjižice z rdečim pečatom, kar je med člani Zveze industrijcev Slovenije bil znak za »s komunizmom okuženega« delavca, ki ni več dobil zaposlitve. Westen je sicer obnovil obratovanje tovarne, toda odpuščenih je bilo 380 delavcev in vsi delavski zaupniki.

Ker jim tovarna ni izplačala odškodnine niti za odpovedno dobo, so vložili zahtevek, da jim plačajo mezde od 27. avgusta 1936.⁶⁴ Razprave so bile 17. aprila in 4. maja 1937, končale pa so se z razsodbo, da je tovarna dolžna plačati mezdo odpuščenim delavskim zaupnikom, dokler jim ne preneha mandat. Tako so stari delavski zaupniki obdržali pravice do konca leta 1937, tovarna jim je morala pustiti stanovanje in plačati mezde do konca leta. S svojimi zahtevami so proti tovarni nastopili tudi ostali odpuščeni delavci; njim je namreč podjetje dolgovalo dodatek za nadure, boleznine za prvi teden, plačilo za teden dni ob odhodu v vojsko in podobno. Po večtedenski borbi so dobili brezposelni le malenkostno podporo.

V tej veliki in težki stavki, čeprav ni uspela, se je okrepila ogorčena moč delavcev, kmalu pripravljena na nove protestne in politične akcije, hkrati pa se je tudi razgalila vsa notranja gniloba kraljevske jugoslovanske protiljudske oblasti.

* * *

To je le skromen prispevek k pregledu zgodovine nekaterih delavskih stavk v Celju in okolici, ko so se morali delavci spopadati ne samo z delodajalci, policijo in žandarmerijo ampak tudi z reformisti, ki so si prizadevali, da bi opustili odločne zahteve delavcev in se tako ognili spopadam s policijo. Največ zaslug gre komunistom, ki so ustanavljali stavkovne odbore v podjetjih ali dajali za nje pobude ter vodili skupne akcije. Vse to je vplivalo na enotnost delavskega razreda. To se je pokazalo, ko so v vseh zgoraj obravnavanih stavkah ljudske množice na razne načine izražale svoje simpatije in podpirale stavkajoče. In končno so dobivale te akcije solidarnosti s stavkajočimi takšne oblike, da so se z boji delavcev združile v enotno politično demonstracijo proti režimu (npr. Zveza delavskih žena in deklet). To je bila podlaga za organizacijsko in politično krepitev partije, ki se je prek stavkovnih bojev uveljavila kot avantgarda delavskega razreda. Partija se je tako povezovala z ljudskimi množicami in jih uvajala v politično življenje in vzpostavljala enotno revolucionarno gibanje. Takšnega značaja je bilo politično zborovanje približno 10.000 slovenskih delavcev v Celju 7. julija 1935 ob zletu delavskih prosvetnih društev »Svoboda«. Iz stavk so izšli mnogi prvoborci proti okupatorju in domači reakciji v najodločilnejšem trenutku naše zgodovine.

OPOMBE

- ¹ France Klopčič, Zaton slovenske socialdemokratske stranke 1919—1920, Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, leto I, št. 1, Ljubljana 1960, stran 54.
- ² Prav tam.
- ³ Lojze Požun, Pregled revolucionarnega delavskega gibanja (v jubilejni publikaciji Celje 1968, str. 80).
- ⁴ Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963, str. 37.
- ⁵ Prav tam, str. 39.
- ⁶ Dr. Mirko Stiplovšek, Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem 1917—1920, Borec 1967, št. 11, str. 861.
- ⁷ Prav tam.
- ⁸ Prav tam, str. 868.
- ⁹ V začetku je bila pekarna najrazličnejšega peciva in keksov, od leta 1933 pa tovarna kvasa in slada. Poleg kvasa in slada je izdelovala še druga okrepcilna sredstva iz žitaric za slabokrvne in bolne na pljučih.
- ¹⁰ France Klopčič, Komunistična stranka v Sloveniji po Obznani, Prispjevki, leto I, št. 2, Ljubljana 1960, str. 17.
- ¹¹ Arhiv Muzeja revolucije Celje (navajam: A MRC), fasc. 37, Franc Kač, Spomini delavskega voditelja (navajam: Kač, Spomini).
- ¹² A MRC, Westnov arhiv iz leta 1922, fasc. 37, letak, ki so ga izdali delavci v času stavke.
- ¹³ A MRC, fasc. 37, Franc Oset, Stavka v Westnovi tovarni leta 1922 — spomini.
- ¹⁴ A MRC, fasc. 37, Kač, Spomini.
- ¹⁵ Prav tam.
- ¹⁶ Dr. Vito Kraigher, Stavkovni val v Sloveniji v letih 1935 in 1936, Sodobnost 1938, str. 53, 54.
- ¹⁷ France Kresal, Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva, Prispjevki, leto VI št. 1—2, Ljubljana 1966, str. 70.
- ¹⁸ A MRC, fasc. 36, Kopija resolucije, nastale na zletu »Svoboda« leta 1935.
- ¹⁹ A MRC, fasc. 36, Spomini Ivanke Rojnik-Lipovšek, Celjske žene v delavskem gibanju.
- ²⁰ Intervju avtorja 5. 2. 1976 s tov. Angelo Ulaga.
- ²¹ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 620; Železarna Store, publikacija, izdana ob 130 letnici obstoja železarne, Store 1975, str. 17.
- ²² Štorski železar 1975, št. 9, Rudi Uršič piše o stavki v šamotarni (navajam: Štorski železar 1975).
- ²³ Delavska politika, št. 15 1935 z naslovom Mezdni spor in stavka v šamotni tovarni v Štorah.
- ²⁴ Prav tam.
- ²⁵ Intervju avtorja 5. 2. 1976 s tov. Angelo Ulaga.
- ²⁶ Delavska politika št. 15, 1935.
- ²⁷ Prav tam.
- ²⁸ Štorski železar 1975.
- ²⁹ Intervju avtorja 5. 2. 1976 s tov. Angelo Ulaga.
- ³⁰ Nova doba, 1. marca 1935 z naslovom Položaj brezposelnega delavstva.
- ³¹ Delavska politika št. 18, 1935.
- ³² Delavska politika št. 19, 1935.
- ³³ Slovenec, 14. marca 1935.
- ³⁴ Arhiv CK ZKS (navajam: A CK ZKS), fond kazenski spisi 1918—1941 za leto 1935.
- ³⁵ Zgodovinski arhiv Celje (navajam: ZAC), fond Mestne občine 1918—1941, fasc. 24, zapisnik pogajanj na mestnem poglavarstvu v Celju 28. julija 1936.
- ³⁶ Nova doba, 14. avgusta 1936.
- ³⁷ ZAC, fasc. 24, zapisnik pogajanj z dne 15. VIII. in 18. VIII. 1936.
- ³⁸ Nova doba, 31. avgusta 1936.
- ³⁹ Jutro, 16. junija 1935.

⁴⁰ A CK ZKS, kazenski spis zoper delavce pri tvrdki Unger-Ullmann z dne 13. 9. 1935.

⁴¹ Jutro, 16. junija 1935; prav tako Slovenec.

⁴² Nova doba, 24. junija 1935.

⁴³ Martin Mencej, Otpor prema fašizmu me je više približavao učiteljskom progresivnom pokretu u zemlji; Učesnici i svedoci, I. knjiga, Beograd 1974, str. 114.

⁴⁴ Celjski tednik, 2. oktobra 1959.

⁴⁵ Delavski obzornik, št. 6—7a, 1936.

⁴⁶ Slovenec, 12. julija 1935.

⁴⁷ Delavski obzornik, št. 6—7a 1936.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Intervju avtorja 17. 2. 1976 s Simonom Leškom.

⁵⁰ Delavski obzornik, 8. oktobra 1935.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Prav tam.

⁵³ Nova doba, 20. septembra 1935.

⁵⁴ ZAC, fasc. 24, Situacijska poročila o stavki.

⁵⁵ Cinkarnar, št. 1, 1959; članek z naslovom Cinkarnarji v borbi za kruh, ki ga je napisal Naraks.

⁵⁶ A MRC, fasc. 36, Ivanka Rojnik, Celjske žene v delavskem gibanju od 1934 dalje.

⁵⁷ A MRC, fasc. 38; Franjo Roš, Kronika tovarne emajlirane posode v Celju (navajam: Roš, Kronika).

⁵⁸ A CK ZKS, fond letaki — sindikati; letak iz leta 1934 z naslovom: Tova-riši — delavci iz Westnove tovarne; original je v sodnem spisu Tepina Pavel 1943 v IZDG.

⁵⁹ A MRC, fasc. 38; Roš, Kronika.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ A MRC, fasc. 37; Kač, Spomini.

⁶² A MRC, Roš, Kronika; Kač, Spomini.

⁶³ Avgust Reisman, Iz spomina ob 70-letnici Emajlirke, Celjski tednik, št. 7, 1965.

⁶⁴ A MRC, fasc. 10, v Westnovem arhivu o stavki leta 1936 z naslovom Delavci proti tovarni.

Summary

A SURVEY OF SOME OF THE MOST IMPORTANT STRIKES IN CELJE AND SURROUNDINGS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Only some of the most important strikes and wage movements in Celje and its surroundings between the two world wars have been considered in this survey. Some of them broke out immediately after the first World War because of the recently emerged political situation in the new state. They were not only the most important means for the working classes to reach their economic aims but also a significant means for expressing their political demands. By means of strikes the workers manifested their attachment to and support of the ideas of the October Revolution.

After the First World War the standard of living of the workers fell rapidly due to a consistent increase in prices. Up to 1923, wage movements and strikes were frequent and ceased only occasionally during some short-lived periods of stability. The wave of strikes, which came over Slovenia during 1935 and 1936, was also closely connected with the contemporary economic situation. The number of employed workers was increasing, the prices of goods were rising whereas wages kept falling rapidly. The fight against such conditions, the endeavours to bring about collective agreements and other rights, which were recklessly trampled upon by the capitalists at home and abroad, were joined by reform movements which interfered with the revolutionary claims of the workers.

The communists were those who especially took the initiative, giving suggestions and spearheading the action, thus influencing the unity of the working class. A very important part was played by the trade unions, the more so in 1935 when Franc Leskošek as a communist was elected president of the Technical Committee (trade union) and directly organized mass actions and strikes in Celje and its surroundings. Under his leadership there were successful strikes by the fire-clay workers in Store, the zinc workers and those in the enamelled ware factory in Celje where the strike was the sharpest and the most dramatic. In some of these strikes the progressive women of Celje who were organized in the Working Women and Girls Association played a stimulating and even decisive role. Each strike had backers among shop-keepers, tradesmen and farmers, who gave the strikers material and moral support and in this way co-operated with the working classes, thus making a united political protest against the government régime. Only such a united action against exploitation prevented any deeper influence of waverers and blacklegs upon the workers and rendered any further splitting of the working classes impossible. By means of strikes the Party strengthened its organization and grew politically; it collaborated with the masses and organized a united revolutionary movement. These strikes produced many veteran partisans against the occupying forces and the quislings at the most decisive moment of our history.

BRUNO HARTMAN

POVEST O MLINARJEVEM JANEZU

UDK 886.3.09

Ljudsko izročilo o Teharčanih, ki so pod vodstvom Mlinarjevega Janeza z zvijačo izsilili od grofa Ulrika Celjskega, da jih je poplemeniti in jim dal nekaj svoboščin, je poleg zgodbe o Veroniki Deseniški najpogosteje uporabljen literarni motiv iz zgodovine celjskih grofov. Avtor kritično pretresa literarne upodobitve te snovi v ljudski povesti Ferda Kočevarja Žavčanina iz leta 1858 in v priredbah te povesti za ljudske odre (tudi za operna libreta) do leta 1951.

The tale of Mlinarjev Janez

The folk-tale of the villagers of Teharje, who under the leadership of Mlinarjev Janez (Miller John) cunningly enticed Count Ulrich of Celje into conferring nobility on them and giving them certain liberties, is, apart from the story of Veronika Deseniška, the most frequent literary motive in the history of the Counts of Celje. The author gives a critical account of the literary forms of this subject in a folk-tale by Ferdo Kočevar Žavčanin in 1858 and in amateur stage adaptations (as well as opera librettos) up to 1951.

Slovensko leposlovje z velikim pridom oblikuje snovi o življenju in nehanju Celjskih grofov. Najbolj je med temi snovmi v čisljih snov o Veroniki Deseniški ter njenem odnosu do Friderika Celjskega in njegovega očeta Hermana II. Ta motiv je plodovit tudi še v najnovejših dneh; tako sta bili na natečaj za slovensko dramsko delo, ki ga je razpisala Skupnost slovenskih dramskih gledališč v letu 1975, oddani dve novi drami s tem motivom (Franček Rudolf: Veronika, Vinko Trinkaus: Pravdač). Siloviti konflikti, ki jih Veronikin motiv zajema (ljubezen stanovsko neenakih zaljubljenecv, nasprotje med željo po osebni sreči in državnopolitično idejo, nasprotje med sinom in očetom in še vrsta spremljevalnih tém) izvajajo vedno nove umetniške interpretacije.

Veronikin motiv je historično postavljen v plemiški svet iztekajočega se srednjega veka. Državnopolitični načrti v motiv vključenih Celjskih so

Avtor: Bruno Hartman, dr. literarnozgodovinskih znanosti, Univerzitetna knjižnica, Maribor.

bili v literarnih obdelavah (zlasti Otona Župančiča, Dragana Šande in Antona Novačana) interpretirani kot zasnove jugoslovanske državne misli. Zato je takšna idejna interpretacija političnega delovanja Celjskih góčila državopolitičnim intencijam slovenske meščanske družbe zlasti po prvi svetovni vojski.

Ob Veronikinem aristokratskem motivu pa se je v slovenskem lepovljubju pojavil še en motiv, ki je snovno povezan s Celjskimi — s plebejskim motivom Mlinarjevega Janeza, ki užene svojega aristokratskega nasprotnika. Ta plebejski motiv, znan iz ljudskega pripovedništva, je s svojimi mitskimi sestavinami postal počelo literarnim izdelkom trivialnega slovstva, ki pa so v kulturni in politični zgodovini Slovencev odigrali precejšnjo mobilizatorično vlogo. Zato jih je vredno pregledati, zlasti v njihovi funkcionalnosti, ne glede na njihovo literarno ceno.

Ferdo Kočever-Žavčanin, o katerem je Anton Slodnjak zapisal, da je bil »literarno in zlasti politično najbolj izobražen človek med štajerskimi Slovenci« v šestdesetih letih prejšnjega stoletja¹ je že na začetku svoje literarno-publicistične poti ustvaril narodnostno osrčujočo povest Mlinarjev Janez. Neugodni sprejem pri lingvistični kritiki je njeno širšo odmevnost med slovenskim bravstvom za lep čas zavrl, po l. 1892 pa, ko je povest v jezikovni predelavi vnovič izdal Dragotin Hribar v Celju² in je nato do l. 1922 doživela še štiri izdaje³, je njena priljubljenost rasla. Vplivala je na nastanek libreta Antona Funtka za Ipavčevo lirično opero Teharski plemiči in Parmovo opero Urh, grof Celjski, nato pa je dramatizirana po l. 1922 nastopila pot po mnogih ljubiteljskih odrih zlasti na Štajerskem, v novi dramatizaciji Jožeta Tomažiča iz l. 1951 za jeseniško gledališče Toneta Čufarja⁴ pa je bila uprizorjena še v Celju⁵ in v Trnovljah.

Povest je Ferdo Kočever kot štiriindvajsetletni mladenič, ki je tedaj živel in delal v Zagrebu, s psevdonimom v odlomkih najprej objavil v Novicah 1858⁶, leto kasneje pa s pravim imenom izdal v samostojni knjigi v Zagrebu⁷.

V predgovoru h knjižni izdaji Kočever najprej poudarja, kar je bil poudaril že v vabilu k naročilu na knjigo: »Kar sâm spisal, sâm po svoji celi zmožnosti spisal. To sedaj v predgovoru še enkrat ponovim, nadajoč se, da se ta moja prva skušnja na polju slovenske književnosti ne bo onim mirilom, katerim se miriju dela naših uže vedenih književnikov.« V drugem odstavku razpravlja o jeziku svoje povesti; o njem poudarja: »... nisâm se držal ne 'železnih pravil' ne izključive slovenščine, to je, jezika, kateri se dan današnji sploh v slovenskih knjigah rabi; ampak, da sâm se v slovstvenih oblikah, i sêm ter tja tudi v poedinih izrazih hrvatsko-srbskomu poreklja bližal, al to vendar tudi samo toliko, da razumljivost moje besede bo vsakomu Slovencu lahka, kter se je le medlo čez prag svoje hiše po svetu ogledal.«

Tretji odstavek je za naše preiskave posebno zanimiv; v njem namreč Kočever odkriva svoje namene: »Prva moja misel je bila za teater slovenski igru spisati, pa sâm si ne morem zares račun dati, kaj me je od te prve moje namene odvratilo. Zato se veči del djanja dramatično razpleta.«

Nadalje Kočevar razlaga, da se je pri pisanju povesti želel držati resnic o teharskem plemstvu, vendar pa da iz graškega joannejskega (deželnega) arhiva kljub ponovni prošnji ni dobil odgovora na svoja vprašanja o plemenitvenem pismu Teharčanov⁸. »Tedaj sâm se samo gole narodne pripovedke držati moral. Naj večja drznost je od moje strani navedenje letnic. Tudi nekoliko anahronizmov je v delcu, al ti vendar nisu tako debeli, da bi motili.«

Ob sklepu se zahvaljuje svojemu stricu Ivanu Kočevarju, župniku v St. Vidu pri Ponikvi, ki ga je moralno in gmotno podprl pri izdaji povesti.

Ferdo Kočevar, rojen v Žalcu 8. aprila 1833 kot sin krznarja Ferdinanda Kočevarja in matere Jožefe⁹, je l. 1846 stopil v 1. razred celjske gimnazije¹⁰ in jo končal l. 1853¹¹. Ker mu je bil umrl oče, sta se z materjo preselila v Celje v Špitalsko ulico (mestna hišna številka 156 po franciscejskem katastru) za farno cerkvijo, v bližino gimnazije, v uličico, ki je potekala ob mestnem obzidju in njegovem južnovzhodnem — Vodnem stolpu. Mati se je preživljala kot šivilja, bila pa je tudi dijaška gospodinja.

Celje je bilo tiste čase slovensko nacionalno dovolj razgibano, kar je vplivalo na tedanjo generacijo celjskih gimnazijcev. L. 1846 je duhovščina celjske fare pod opatom Antonom Martinom Slomškom zasnovala slovensko farno knjižnico, ki je v približno sedmih letih narasla na 420 knjig¹². L. 1851 sta gimnazijska učitelja kaplan Josip Drobnič in učitelj slovenščine Jernej Francelj ustanovila v Celju »slovensko čitalnico«, v kateri je bila vsaka novo natisnjena slovenska ali hrvaška knjiga¹³; sredi leta je »čitalna« prešla v gimnazijsko knjižnico. Kočevar je mogel brati v vseh teh knjižnicah, pa tudi v knjižnici doma; vzdrževali so jo namreč dijaki, ki so stanovali pri njegovi materi. Sam pa je bil kot dijak naročnik Novic¹⁴.

Celje je bilo tedaj — zlasti v revolucijskem obdobju — slovensko slovstveno živahno: od l. 1846 so izhajale v Celju Slomškove DROUTINICE, l. 1848 in 1849 je Kočevarjev gimnazijski profesor Valentin Konšek izdajal politični list Celske slovenske novine, l. 1850 pa Josip Drobnič prvi slovenski leposlovno-poučni list Slovenska Čbela.

Slovenskega jezikovnega pouka je bil Kočevar v 6. in 7. razredu gimnazije deležen pri Jerneju Franclju, ki je z ravnateljevim dovoljenjem število slovenskih ur še razširil in uvedel na celjski gimnaziji študij srbo-hrvaščine (Kočevar je imel l. 1852 namesto slovenščine v katalogu vpisano ilirščino: Ilirische Sprache, l. 1851 pa poleg slovenščine v 2. polletju tudi srbo-ilirsko slovnico.)

Jezikovni pouk, navajanje h književnosti in narodno navdušenje je l. 1851 na celjski gimnaziji zbudilo rokopisni dijaški tednik Slavija, katerega urednik je bil Kočevarjev sošolec, kasnejši ugledni gimnazijski profesor Viktor Lipež; štiri njegove pesmi je isto leto objavila celovška Janežičeva Slovenska Bčela.

Na Kočevarja je gotovo morala vplivati tudi celjska slovenska gledališka dejavnost, katere duša sta bila celjski tiskar Janez Krstnik Jeretin in kaplan Josip Drobnič¹⁵. V razmeroma kratkem času od 16. sept. 1849, ko so v gledališču ob »rabljevem stolpu« pod Jeretinovim vodstvom igrali Županovo Micko na čast prvemu vlaku, ki je iz Celja odpeljal proti

Ferdo Kočever —
Zavčanin
(1834—1878)

Ljubljani, pa do 7. marca 1852, ko so Županovo Micko zaigrali poslednjič, se je vmes zvrstilo še troje iger v slovenščini, ki jih je pripravil Drobnič z Jeretinom. Posebno vplivna pa je bila bržčas Drobničeva dramatična šola za celjske gimnazijce, ki so na svoji šoli igrali slovenska besedila¹⁶.

Ferda Kočeverja je l. 1854 življenjska pot zanesla v Zagreb, kjer je sprva deloval kot pomožni uradnik pri c. kr. državnem računovodstvu. Iz Zagreba je skoraj četrto stoletja pošiljal v slovenske liste svoje publicistične prispevke, v katerih se je loteval jezikovnih, literarnih, narodno-gospodarskih, narodnopolitičnih in narodnoorganizacijskih vprašanj slovenskega naroda, bil pa je tudi informator o dogajanjih med Hrvati.

Značilno za Kočeverja in njegove prve korake v literaturo je, da je njegovo prvo objavljeno delce Vipota (Novice 13 (1855), 195) zgodovinska črtica o hribu nedaleč na jugu od Celja. Izbral si je tedaj književno vrsto, ki je bila v petdesetih letih posebno čislana med slovenskimi pisci, izbral pa si je za snov preteklost svojega domačega kraja. V opis je vpletel ljudsko izročilo o utrdbah, ki da so si jih bili pozidali Celjski grofje — roparji; razpletal je o brodarjenju po Savinji navzgor, o naravnih bogastvih — pre-

modu, vodah in rastlinju, o etimologiji krajevnih imen. Pokazal pa je tudi, da se zanima za zgodovino Celja, saj omenja poročilo nekdanjega celjskega profesorja Ivana Antona Zupančiča o rimskih izkopaninah v graškem listu *Der Aufmerksame*.

Zgodovinsko črtico sklepa z za dobo značilnim, večkrat parafraziranim pozivom k delu za narod:

»Resnično! Krasen in bogat je naš slovenski dom — toda žali bog! še malo poznan celó med rojaki, še manj od ptujcev. Nujmo tedaj po vsih okrajinah naše mile domovine nabirati zgodovinske črtice, da spravljamo na beli dan, kar je predolgo zanemarjeno bilo.«

Skladno s spoznano nujnostjo, da se razodenejo ne samo Slovincem, marveč tudi tujcem lepota, bogastvo in preteklost domovine, in to vseh njenih pokrajin, je tudi Kočevarjev literarni prvenec snovno postavljen v eno izmed slovenskih pokrajin, kjer se med ljudskim izročilom, zgodovinsko resničnostjo in pisateljsko domišljijo odvija zgodba o junaškem Mlinarjevem Janezu in njegovi nevesti Pengarjevi Marjetici. Ta pokrajina je bila njegov domači kraj Celje z najbližjo okolico — s Teharjami — vasjo pol ure od mesta proti vzhodu.

Kočevar si je želel, tako je mogoče razbrati iz uvoda k povesti, čimveč zgodovinske resničnosti, zato je za snov povesti iskal zgodovinskih virov. Ko jih ni dobil, se je oprl na zgodovinske in psevdozgodovinske teme, ki so bile vezane še na ljudsko izročilo — podobno kot nekateri drugi slovenski pripovedniki — npr. Josipina Turnograjska, Franc Malavašič, Peter Hicinger, Janez Trdina.

Dasiravno Kočevar v uvodu k povesti izjavlja, da se je v njej »samó góle národne pripovedke držati moral«, ga je vendarle utegnila na snov o Celjskih grofih in njihovih dogodivščinah s kmečkimi dekleti opozoriti tudi že literarno obdelana ljudska zgodba¹⁷.

Tako je mariborski gimnazijski profesor dr. Rudolf Gustav Puff, v svoji anonimno izdani zbirki *Steierische Volkssagen, oder Heiteres und Ernstes von der Mur und der Drau. Zwöftes Floss oder neue Lieferung X. Heft. Leipzig [1847]* objavil poleg romantične novele o Veroniki Deseniški Gräfin Veronika tudi krajšo novelo o teharskih plemičih Edelhthum Tüchern. Za osnovo ji je izbral ljudsko pripovedko o teharskem gozdarju Jörgu in njegovi hčeri Rosi in celjskem grofu Hermanu, vendar jo je povezal z domnevnim napadom vojske bosenskega despota Štefana na Celje. Kljub temu, da se gozdar srdi na zapeljivca svoje hčere, zmaga v njem vendarle občutek časti in zvestobe; sina Simona pošlje grofu na celjski grad, da ga posvari pred bosenskim napadom. V zahvalo podeli Herman gozdarju, njegovi družini in Teharju plemstvo. (»Nun denn, so möge Treue all' den Deinigen frommen, und das wackere Tüchern möge adelig sein mit seinen Söhnen und Töchtern auf immerdar«¹⁸).

Za obravnavo nasilnega, nebrzdanega ženskarstva Celjskih je Kočevar mogel dobiti pobude v ljudskem izročilu ali pa že v njegovi literarni obdelavi. Gre predvsem za pesmi Očetova kletev (Pergodba leta 1454) in Gorno Cele v letu 1846, ki ju je skupaj objavil duhovnik Janez Arlič v

Drobtinica za novo leto 1847. Gradec 1846, 259—261, prevzel pa Ivan Macun v knjigi Cvetje jugoslavjansko s dodanimi cveti drugih slavjanskih vertov. I. — Cvetje slovenskiga pesništva. U Terstu 1850, 91—94. Kočevar je moral imeti v rokah vsaj Macunovo Cvetje, ker so ga uporabljali pri pouku slovenščine na gimnaziji¹⁹.

Pesmi sta spisani v nibelunških kiticah. Prva ima za snov pripovedko o očetu, ki pride prosit grofa Ulrika, naj mu vrne ugrabljeno hčer²¹. Grof se kmetiču posmehuje²². Razžaljeni kmetič prekolne prihodnost grofovega doma: Zgornje Celje se bo sesulo v prah, njegov lastnik pa bo kmet. V drugi pesmi se l. 1846 popotniku kažejo razvaline celjskega gradu. V bližini je hišica; v njej živi kmet, lastnik razvalin, katere kosoma razprodaja. Tako se je izpolnila kmetičeva kletev izpred štiristo let²³.

Janez Arlič je v svoji pesmi preprosto prevzel balado nemškega pesnika Johanna Gabriela Seidla *Der Burgherr von Cilli*, ki je bila objavljena v *Carinthia* 1832, št. 35, 143—144 z navedbo, da je ponatisnjena iz *Wiener Zeitschrift* 1831, št. 76.

Gre za pesniško lepo izpovedano balado izrazito romantičnih karakteristik, v kateri je v prvem delu upodobljeno srečanje pohotnega grofa s kmetičem, ki pride prosit za svojo hčerko. Srečanje je hkrati konflikt sijajnega, uživaškega, nemoralnega grofovskega sveta s prizadetim očetovstvom malega človeka. V drugem delu balade je v prav vzorčnem romantičnem orisu grajskih razvalin, preraslih z bršljanom, v mesečini in s hitečimi oblaki v ozadju podan nasledek strahovite kmetičeve kletev izpred štiristo let.

Seidl je v svoji baladi dal razmaha silovitim čustvenim izbruhom in temnim, neugotovljivim in skrivnostnim silam, ki vodijo človeka. Zato ima tudi očetova kletev, izrečena grofu, tolikšno moč uresničitve.

Arličeva priredba je okorna, pesniško trda; doživela pa je premeno v sporočilu. Grof je izplačan v smislu krščanske morale, pa tudi v smislu socialnega boja. Arlič močneje poudarja, da je kmet gospodar na nekdanji grofovski lastnini. Zato ima pesem tudi družbeno napredno jedro v času, ko je bila kmečka odveza po marčni revoluciji l. 1848 stvar skorajšnje prihodnosti. Predvsem je pri Arliču zgovoren opis ruševin celjskega gradu — opis, ki ga je mogoče vnovič zaslediti v Kočevarjevem sestavku *Vipota v Novicah* 1855, 195, podkrepljenega pa v sklepu članka *Celjski pokneženi grof izpod peresa celjskega narodnjaka dr. Jožeta Šubica v Novicah* 1857, 34, 38—39.

Toda pobude za pisanje svoje povesti je mogel Kočevar dobiti tudi neposredno iz tedanje nemške literature na Štajerskem, denimo iz del J. G. Seidla, G. R. Puffa, Johanna von Kalchberga. Zanje se je mogel zanimati spricho tematike, ki jo je obravnavala, stik z njo pa je mogel navezati tem laže spricho dominantnega položaja nemščine v šolah in javnem življenju.

Že omenjeni zbirki Rudolfa Gustava Puffa *Steierische Volkssagen* . . . , ki je bila posvečena literarno obdelanim snovem iz tedanje Spodnje Štajerske (Teharsko plemstvo, Veronika Deseniška), je avtor postavil na čelo tole posvetilo:

Im Lande Untersteier
Gedelhet guter Wein,
Da gibt's auch schlanke Mädchen
und Lieder zart und rein.
Da kennt man noch die Thaten
Von manchem alten Stamm,
Und Sagen noch vom Halbmond
Der her vom Osten kam,

Der vor den Cilliergrafen
Sich zitternd oft geneigt,
Die gern das Schwert im Kriege,
Im Frieden Pracht gezeigt.
Ihr Haus ist längst zertrümmert,
Ihr Geist blieb ohne Ruh',
Nicht deckt die nackten Schädel
Die Mutter Erde zu.

Če izvzamemo nekatere karakteristike za Spodnjo Štajersko, ki jih nemška literatura o njej venomer ponavlja še v naše dni, (dobro vino, lepa dekleta in lepe pesmi), je Puff opozoril na dejanja starih domačih rodovin, na pripovedi o turških vpadih in o sijajnih Celjanih, ki so premagovali Turke, ki so se radi bojevali, v miru pa razkazovali svoj blišč. A njihov rod je preminil, njihovo domovanje je bilo razdejano.

Na Kočevarja-gimnazijca in kasnejšega pisca je mogla napraviti močan vtis tudi Josipina Turnograjska s svojimi po l. 1851 objavljenimi zgodovinskimi povestmi, natisnjenimi bodisi v Slovenski Bčeli ali v Razlagovi Zori²⁴, torej v času, ko je obiskoval zadnje razrede gimnazije. Željo po literarni obravnavi najožje domovine mu je utegnila spodbuditi s kratko povestjo o Veroniki Deseniški z naslovom Nedolžnost in sila²⁵, posebno pa ga je utegnila pobuditi s povestjo o Rožmanovi Lenčici²⁶. Josipina je namreč z Rožmanovo Lenčico uvedla v slovensko literaturo žensko junakinjo, dejavno in odločno. Ta ženska ni možača, je pa telesno in duhovno okretna in enakovredna moškemu. S tem je v literaturi zagotovila mesto ženstvu, ki ga v tedanjem nacionalnem gibanju še ni imelo. O pomembni vlogi ženstva za nacionalni razvoj so si zgodaj ustvarili trdne nazore ilirci: tako je Vjekoslav Babukić l. 1838 v Danici v članku Domorodkinjam ilirskim za leto 1838 pozival Ilirke, naj se bolj zavzamejo za svoj jezik, grof Janko Draškovič pa je Ilirke klical k delu za narod v knjižici Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter.

Josipina Turnograjska je v treh povestih (Marula, Zvestoba do smrti in Rožmanova Lenčica) ustvarila junakinjo, ki se hrabro postavi na mesto ubitega (Marula) ali starega očeta (Rožmanova Lenčica) ali pa ob možu sama zgrabi za orožje, da skupaj padeta v boju. V vseh treh primerih gre za boje proti Turkom.

Kočevar se je mogel vzgledovati za svojo povest pri vseh treh povestih Turnograjske, vendar je največ pobud utegnil dobiti v Rožmanovi Lenčici, saj so nekatere paralele v izhodiščih, v kompoziciji, v odnosih med glavnima junakoma in v izpeljavi fabule zelo očitne.

Pobude je mogel Kočevar dobiti tudi v Ciglerjevi povesti Sreča v nesreči (1836). Gre predvsem za bogastvo fabule, v njej pa posebno za opis, kako očeta Svetina odpeljejo v sužnost v Alžirijo (kakor pri Kočevarju Janeza in Marjetico).

Ko je Kočevar l. 1858 objavljajl v Novicah odlomke iz Mlinarjevega Janeza (od 5. poglavja — Beg i ujetstvo — dalje), je v naslov zapisal, da je povest zložil za »gosposke in kmečke ljudi«. To oznako si moremo razložiti tako, da je Kočevar skušal ustvariti literarno delo, ki bi zmoglo povežati prepad med literarnimi potrebami kmečkih množic, potencialnih

spodbudnic slovenskega narodnega razvoja, in prav tanko plastjo meščanstva, predvsem inteligence, in še tanjšo plastjo slovensko usmerjenega meščanstva in veleposestništva. Pri tem ni šlo samo za izravnavo idejnih navzkrižij, izvirajočih iz razrednih nasprotij, marveč tudi za akutno nasprotje med »elitno literaturo« in literaturo za »preprosto ljudstvo«. Problem sta čutila že Prešeren in Čop²⁷, pa tudi Vraz²⁸ in Bleiweis v Novicah.

Bleiweis je poleg koristnostnega in foklornega pismenstva uvedel v svoj list še tretjo kategorijo — narodno prebudno témo, s katero naj bi vplival na prebujo meščanstva in izobraženstva²⁹. Misel o literaturi za dvoje uporabniških krogov se je v Kočevarju ujela z mislijo o enovitem slovenskem narodu, a s socialno izdiferenciranimi plastmi. Za takšno mišljenje je imel vzorec v hrvaškem narodnem življenju Bachovega obdobja s kmečkim, meščanskim in aristokratskim elementom; v Zagrebu ga je doživljal iz dneva v dan. S to idejno zasnovo se ujema tudi jezikovna podoba Mlinarjevega Janeza, čeprav demantira dotedanje Kočevarjeve poglede na jezik. Še dve leti poprej je namreč z vso odločnostjo pisal: »Knjige pa za prosti narod naj se strogo slovenski pišejo, da so razumljive, in le sčasoma in oprezno bi se malo po malo morale na vzajemni jezik obračati«³⁰.

Ohranjeni Kočevarjevi pismi z dne 27. aprila in 14. maja 1859 Franu Levstiku³¹ pričata, da je avtor želel pridobiti uglednega poznavalca slovenščine (Kočevar v pismu: »Poznati ste mi po Vaših spisih iskrenim domorodcem i korenitim poznateljem organizma i duha slovenskoga jezika.«), da bi mu opravil korekture krtačnih odtisov njegove povesti Mlinarjev Janez. Levstik mu je bil voljan ustreči, kakor je razvidno iz drugega Kočevarjevega pisma Levstiku, vendar je bilo že prepozno: tiskarna namreč ni imela dovolj črk, zato bi moral Levstik opravljati korekture polo za polo. Delo bi se zavleklo, s tem pa tudi tisk. Kočevar se je Levstiku zahvalil: »Hvala vam tedaj lepa za Vašu dobro volju«, in mu potožil muke ob prvencu: »Bolj ko se bliža čas zgotovljenja bolj me je strahl! Očitno rečem strah me je. Ne toliko zavolj pogrešk i organizma, tim več zavolj *inkonsequencij v pisanju*. Čisto sam vže zmocen!«

Iz navedka je mogoče sklepati, da se je Kočevarju zdel jezik, kakršnega je pisal, še dovolj dobro »organiziran«; preglavice mu je delala predvsem nedoslednost v pisanju. S tem pa je sam spodrezal svojo zamisel o tem, da mora biti jezik v literaturi za »ljudstvo« »strogo slovenski«, in se že zavestno odločil za stopnjo v zblíževanju slovenščine s srbohrvaščino, torej za jezik naroda na višji razvojni stopnji.

Jezikovna zmes Mlinarjevega Janeza, nastala iz bližanja slovenščine »hrvatsko-srbskomu poreklu«, je doživela uničujočo kritiko Matije Valjavca³². Z njo je menil, da se spričo takšnega jezika povest ne bo mogla priljubiti med ljudstvom, tako kot se je bila priljubila Ciglerjeva povest Sreča v nesreči, kakor ji je bil napovedoval anonimni oglaševavec v Slovenskem glasniku³³.

Iz uvoda k izdaji iz l. 1859 smo posneli, da je Kočevar najprej nameraval »za teater slovensku igru spisati«, a si nato sam ni mogel razložiti, zakaj se je odločil za povest. Pobud za nameravano pisanje igre je bilo najbrž več: spomin na celjsko Jeretinovo in Drobničevo slovensko gleda-

MLINARJEV JANEZ

slovenski junak

ali

vplemitenje Teharčanov.

Spisal

po narodni pripovedki iz arhe petnajstega stoletja

F. KOČEVAR.

Natis K. Albrecht-a u Zagrebu.

1859.

Naslovni list prve
izdaje Kočevarjeve
povesti Mlinarjev
Janez (Zagreb 1859)

lišče in spoznanje, da je za slovensko gledališče prvi pogoj slovenska dramatika; v mislih je morda imel še iz gimnazijskih časov tisti del Macunove poetike v Cvetju slovenskiga pesništva, v katerem je govor o slovenski dramatiki: »Mi Slovenci pak u tem nimamo nič lastniga... U najnovijem času so u Ljubljani začeli slovenski igrati, kar je za izobražen narod celo potrebno. U katerem narodu ne je narodniga kazališta, tam se ljudje obernejo k drugim narodom.³⁴«

V Zagrebu je Kočevar imel v tedanjem hrvaškem gledališču živ vzgled, kaj bi Slovenci potrebovali; o hrvaškem gledališču je tudi poročal v slovenske časnike. Spodbuditi pa ga je mogel tudi Fran Levstik z razpravljanjem o gledališču v Popotovanju od Litije do Čateža: »Ko bi gleda-

lišče imeli, morda bi se naredile kake vesele igre iz kmečkega življenja; pa samih oračev in mlatičev bi se tudi naveličali kmalo. Kotzebue v svoje igre ni jemal kmetov, ampak prápornike, tajnike itd. in vendar so mu očitali Nemci: Kaj se pa more velicega zgoditi le-tej siromačiji!³⁵

Da je Kočevar gledališče v narodnem jeziku zelo visoko cenil, izpričuje tudi to, da je v l. 1860, takoj po zlomu Bachovega absolutizma, izoblikoval pojem »slovenski teater« (Jože Pogačnik).

Kočevar si sam ni znal razložiti, čemu je namesto igre napisal povest (ki pa ima po njegovem mnenju mnogo dramatskih elementov). Morda ga je od drame kot literarne vrste odvrnilo to, da je bilo le malo verjetno, da bi jo v tedanjih gledaliških razmerah na Slovenskem utegnil kmalu videti uprizorjeno na odru. Najbrž ga je premagala želja, da bi njegov literarni prvenec prišel čimprej in čimbolj med ljudi, s čimer bi bil potešen kot pisec, izpolnjeno pa bi bilo tudi nacionalno-kulturno poslanstvo povesti: »Naš narod hoče bukve imeti, ki jih brati zna in brati hoče. In to je najboljša najtemeljiteja podlaga za razvitek naše književnosti, za napredek naše narodne omike. Kar je svetloba in gorkota za rastlino, to in še več so bravci za književnost«³⁶.

Utegnil pa ga je spodbuditi tudi odlomek iz Levstikovega Popotovanja, v katerem je govor o povestih: »Dosti laže bi narejali povésti, ki jim velimo novéle. Tu imamo dovolj gradiva, dovolj pravljic, vzlasti iz turških bojev. Takrat so se obnašali Slovenci bolj samostojno, kakor bodi si kadar koli hoče poprej ali pozneje. Zato so pa tudi naše najlepše narodne pesmi iz one dobe. Ali vsa zgodovina teh časov pri nas leži še zdaj v celini«³⁷.

Kočevar je povest o Mlinarjevem Janezu razdelil na šest poglavij:

- I. Četiriperesa detelja
- II. Grof i menih
- III. Papeževi poslanec
- IV. Volítev načelnika
- V. Beg i vjetstvo
- VI. Sužnost.

Izhodišče ji je ljudska pripovedka o Mlinarjevem Janezu in njegovem dekletu Pengarjevi Marjetici, hčeri teharskega župana. To jedro je Kočevar povezal s štirimi pripovednimi kompleksi: o ljubezni med Janezom in Marjetico, o pohotnem in bogokletnem ravnanju grofa Urha, o misiji papeževega poslanca in o njegovem očetu Enricu, ki ga je bil grof Urh oropal in vrgel v ječo, o bojih za Beograd s Turki ter o ujetništvu Janeza in Marjetice. V analitični, linearno izpeljani povesti se ti štirje kompleksi stikajo z večjo ali manjšo intenzivnostjo.

Ljubezensko zgodbo Janeza in Marjetice odvija Kočevar sprva paralelno; poveže jo z Martinaško, priletno vaško kuharico na gostijah in bábico, prototipom vaških potovk in vsevednic kasnejše slovenske literature.

To srečno uravnano zvezo bi utegnil razdreti pohotni grof Urh, ki si poželi Marjetico. Teharski fantje ga na nočnem pohodu k njej ujemó. V stiski mora potrditi Janeza za poveljnika teharskega bojevniškega krdela,

Teharčane pa poplemenititi. Janezova in Teharčanov sreča je na vrhuncu. A le za kratek čas.

Grofu Urhu namreč prinese papežev poslanec pismo o izobčenju iz Cerkve. Razsrjeni grof vrže poslanca v bežigradske ječe, kamor pošlje stražit nove plemiče Teharčane. Ti so razžaljeni, ko odkrijejo bedne grofove ujetnike, med njimi papeževega poslanca, in po čudnem naključju tudi njegovega očeta Enrica, ki ga je bil Urhov ded Herman nekoč oropal in vrgel v ječo. Starček umre. Urh medtem izve, kdo ga je zasačil na nočnem pohodu k Marjetici. Besen pridrvi v Bežigrad nad Janeza in njegove tovariše. A ti mu odpovedo pokorščino: prisega zvestobe do grofa so odvezani, saj je bil izobčen. Vname se boj med Urhom in Janezom. Po triurnem boju (!) zmaga teharski poveljnik. Grofu velikodušno pusti življenje. Fantje zažgo Bežigrad.

Papežev poslanec svetuje Janezu, naj se pred grofovo maščevalnostjo umakne v boje proti Turkom. S teharskim krdelom, ki se mu pridruži tudi v moškega spreoblečena in nespoznana Marjetica, se odpravi pred Beograd k poveljniku križarske vojske Janku Sibirjaninu. V hrabrih bojih, v katerih Janez odločilno pripomore k zmagi kristjanov, je ranjen in s preoblečeno Marjetico, katere ne prepozna, odpeljan v turško, nato pa v arabsko sužnost. Po naključju ga v Alžiru odkupi papežev poslanec, znanec iz Bežigrada. Na ladji se Janez sreča s tudi odkupljeno sužnjo Marjetico. Čez Rim, kjer ju poroči sam papež, se srečno vrneta na Teharje, kjer izvesta za sramotno smrt grofa Urha v Beogradu. Čaka ju dolgo, srečno življenje.

Kočevar je povest domišljijsko razpletel iz v bistvu anekdotičnega jedra. Pri tem je zajemal predvsem iz prisvojene ljudske ustvarjalnosti pa predvsem iz reminiscenc na pripovedne pesmi, tudi srbske (npr. o kraljeviču Marku, Janku Sibirjaninu, Pegamu in Lambergarju), iz slovenske književnosti (Levstik, Turnograjska, Arlič in Anton Kos-Cestnikov), po trditvah Matije Valjavca pa tudi iz sodobnega nemškega slovstva:

»Povest ima polno takih scen, ki človeku, ki se je količkaj ogledal po nemški literaturi te vrste, tako živo opominjajo nemških pripovedk, da se mu ni mogoče ubraniti misli, da je g. Kočevar nanosil scene za svojo pripovedko iz takih gnejzd, kajti so nekateri stavki in posamezni izrazi tako pisani, da jih Slovincu, ki slovensko misli, ni mogoče drugače umeti, da si besede na nemški preloži«⁹⁸.

Dogajanje v pripovedi se odvija po zakonih pripovedne resničnosti, nemalokrat pa po usodnih naključjih, ki združuje ljudi na nenadejanih krajih in v nenadejanem času v izjemnih okoliščinah (npr.: papežev poslanec in njegov oče Enrico, papežev poslanec in Janez v Alžiru, Janez in Marjetica na ladji). Usodna naključja, ki ustvarjajo za osebe v povesti bistveno nove življenjske situacije, morejo biti pač delo neke višje sile, ki pravično ureja svet; razložljiva je iz idejnega temelja Kočevarjeve povesti, katerega bistveni sestavni del je zvestoba krščanstvu oziroma katolicizmu.

Usodna naključja so v povesti zvezana z najpreprostejšimi anagnorizmi (Enricova svetinjska, Marjetičina svetinjska, Marjetičina srajca z uvezenim imenom, Janezovo ukanje, beračevo bodalo z grbom) in pre-

oblekami (berač—ogleduh, Marjetica—Voglarjev Miha, bogati Turek—papežev poslanec).

Dogajanje v prvih štirih poglavjih je časovno strnjeno: poteka od zgodnjega večera pred Aninim praznikom tja v pozno noč praznika samega. Tako strnjeno dogajanje je ekonomično porazdeljeno in v sebi povezano. Od zadnjih dveh poglavij se dobršen del petega odvija dan po prazniku na Bežigradu in na Teharjih, v kratki preostanek petega in v šesto poglavje pa je Kočevar stisnil celotni pohod Teharčanov pred Beograd, bitko zanj, Janezovo in Marjetičino ujetništvo in suženjstvo ter pohod proti domu. Ta del je očitno kratke sape, skop; njegova snov je preobširna v primerjavi s skrčeno pripovedjo, čeprav bi bila za brave še posebej zanimiva: ujetništvo na tujem, predvsem na Turškem, in beg iz njega je pogostna snov slovenskega ljudskega pripovedništva pa tudi dveh posebno uspešnih povesti — Ciglarjeve Sreče v nesreči ter Sketove Miklove Zale.

Idejna osnova povesti je ostro razvidna: mobilizira slovensko narodno zavest, utrjuje prednostni položaj katoliške vere in Cerkve, povzdiguje kmečki stan in delo. Etično maksimo, ki jo oče Pengar polaga na srce Janezu in Marjetici: »Moli in delaj, pa pošteno živi, bodi vama zlato vodilo v vseh prilikah tega življenja, kakor vama bodi najlepši kras kmečkega človeka — žuljava dlan!«, polaga avtor na srce tudi bravcu.

Nacionalna mobilizatoričnost povesti temelji na izrazito belo-črni porazdelitvi kmečkega in plemiškega sveta. Kmetje so odkriti, pošteni, verni, delavni, lepi, hrabri, plemeniti — gospoda — grof Urh, žena Katinka in vitezi — pa pohotneži, poležuhi, zahrbtneži, bogokletniki, tiholazniki. Kočevar gospode sicer ni naravnost označil za Nemce, a je njihove antipode — kmete označil za Slovence z najuglednejšimi oznakami: Janez je zal korenjak (grofica Katinka o njem: »take čvrstoče i take možačke lepote nisām ne med slovenskimi molcé med nemškimi vitezi našla«), velik vojščak (»Mnogoteroga ogerskoga prešeruna i nemškoga vitezlina je svojoj jelševoj sulcoj iz sedla vzdignul i sramotno na pesek zvrnul«; triurni Janezov boj z grofom Urhom in zmaga); veliki vojščaki so Slovenci sploh (iz Janezovega nagovora svojemu krdelu: »Fantje! Daleč sluje po svetu slovensko junačtvo! Turk i Nemeč, Oger i Vlah poznaju slovenske mečeve i uže pri ukanju slovenskih vojačkih trum jim srce vpada! Zatorej, fantje, ne dejmo se! — Stara slovenska hrabrost ne sme se v nam vzemiriti, i pokazati moramo svetu i narodom, da smo junaki, da smo Slovenci, da smo neprebitne skale, kad smo združeni, složni. Živila tedaj naša sloga!«).

Najzanimiveje pa označuje Slovence grof Urh: »Poznam vas Slovence! — To je čisto poseben narod. Srečen, ki ga lepo vlada, v peklo bi išel za njim! Ni ga morda junaka nad slovenskim, ako se v resnici boja loti; ni ga poljedelca, gospodarja, trgovca nad slovenskim!«

Očitno gre za Kočevarjevo nacionalno evforijo, za idejo slovenske nacionalne izjemnosti in večvrednosti, vendar je ta segla tudi čez kmeta na gospodarstvenika in trgovca — na meščanski razred.

Čeprav Kočevar vseskozi poudarja slovenstvo, večvrednost Slovencev, pa je vendarle značilno, da tega ne razteza na celotni narod, pač pa ga omejuje na vaško skupnost — na Teharje in njihove vaščane. Gre za družbeni mikrokosmos, za domačijstvo v najožjih mejah, podobno kot gre dobri desetletji kasneje v Sketovi Miklovi Zali za Rož.

Kočevar je skladno z ljudskim izročilom povzdignil kmeta nad plemstvo in ga z njim izenačil (Grof Urh Teharčanom: »V grb sâm Vam dal od svojih treh zvezd dve, da vidite i spoznate da ste prvi za menoj, da ste mi pred bogom i pred svetom enakovredni i enakoredni.«). To izenačenje je v bistvu izpolnitev prikrita želje podrejenega, da bi se vsaj izenačil z nadrejenim, če bi ga že ne nadkrilil. Teharski fantje od ujetega grofa Urha ne terjajo zakladov ali bogastva za odkupnino; odkupi se lahko samo s tem, da jim prizna enakovrednost. Paralela s slovensko politično situacijo prvega pomarčnega obdobja je evidentna.

Čeprav je Kočevarjeva povest v osnovi demokratsko-revolucionarno usmerjena (teharski kmetje izsilijo priznanje enakovrednosti za vso vaško skupnost), ima v sebi vendarle nekatere poteze nove socialne diferenciacije. Župan Pengar, bogati kmet, in Mlinarjev Janez, tudi kmet in bojni poveljnik Teharčanov, sta zastopnika vrhnje vaške plasti (Janez je Mlinarjev, torej privilegiranege stanu med kmeti). Zato je v njih podan zametek kasnejše družbene evolucije na Slovenskem.

Nenavadno pa je, da je Kočevar previdno, prikrito vrnil v povest pravo uporniško, kmečko revolucionarno akcijo: teharski fantje namreč potem, ko Janez premaga grofa Urha in ga odslovi, »še celo grad vžgeju v očito znamenje božje kazni«. Ta z božjo pravičnostjo utemeljena kazen za plemiško zlobo se v povesti povezuje z vložno zgodbo o nesrečnem očetu Zagorcu in hčerki Frančiki, ki jo je pohotni grof Urh pognal v smrt; oče prerokuje Celjskim konec njihovega rodu in doma. Kočevar je še zaostрил Arličevu in Kos-Cestnikovo obdelavo ljudske pripovedke.

Pozitivni liki v povesti so vsi idealizirani v svoji lepoti, blagosti, poštenju in velikodušnosti. To velja tako za Janeza kot za Marjetico, za Pengarja, papeževega poslanca in očeta Enrica, pa celo za gospodarja Arabca, ki sužnja Janeza podari v Turka preoblečenemu papeževemu poslancu. Že opis Janeza je idealiziran; v ljudsko nošo opravljeni mladenič ima očitno poteze, ki so posnete po lepotnih kodeksih srbske junaške pesmi. Naklonjenost bravev mu veča tudi to, da je sirota brez staršev. Po ljudskih merah za lepoto je opisana tudi Marjetica, ki je brez matere. Plemiški svet je posnet po klišejih.

Vendar pa so v povesti tudi močni elementi resničnosti: najbolj so opazni v liku Martinaške, vaške kovarke; njene realistične poteze postanejo včasih prav drastične, skorajda groteskne. V idealizirani svet vstopajo realistični opisi cerkvenega shoda pri Sv. Ani, gostije pri Pengarjevih, posveta teharskih fantov. K temu sodijo tudi takšne nadrobnosti iz Kočevarjevih (in kasnejših) časov, kot so trijančenje in pokanje z možnarji pri Sv. Ani, vasovanje v Trnovljah, raznašanje mleka po Celju. Te so poleg opisov kmečkega dela in praznovanja omogočale preprostemu bravcu prepoznati v povesti svoje lastno življenje.

Kočevar je kompozicijo povesti trdno povezal s slovestnostmi posebnega pomena in s tem dosegel posebno konsistentnost povesti. Uvedel jo je z domačim, vaškim praznikom cerkvenega shoda, jo povzdignil v vrh s slovesnostjo poplemenitve, sklenil pa jo je s praznikom Velike noči, v katerem je zajeto krščansko pojmovanje vstajenja od mrtvih. Sklep povesti nosi tedaj v sebi simboliko poti Janeza in Marjetice v srečno življenje. Pri tem ne gre spregledati, da je Kočevar Janeza in Marjetico popeljal na poti domov v Rim, kjer ju je poročil sam papež. S tem ni samo podčrtal njune izbranosti, pač pa je hotel nakazati, da je zakon, ki je sklenjen pred tako visokim cerkvenim dostojanstvenikom, nujno še trdnejši in globlji. Nasploh je katoliški veri in Cerkvi odmerjena v povesti izredna vloga; božja moč in moč Cerkve sta nesporni.

Jezik povesti je prava mešanica; osnova ji je res slovenska, vendar sta vanjo vtisnjeni še štokavščina in kajkavščina. Tu in tam se je Kočevarju zapisala kakšna živa beseda ali reklo, tudi posebnost osrednjega štajerskega narečja (npr. instr. fem. sing.). Velja pa že omenjena Valjavčeva ugotovitev, da je v Kočevarjevem jeziku mnogo germanizmov v besedišču in stavčnih sklopih.

Valjavec se je spotaknil ob poročilu o povesti³⁹, ki ga je objavil nepodpisani poročevavec: »... Cela zgodba je mično posneta iz narodnega življenja in tako zanimivo razmotana, da se bo gotovo prikupila vsakemu bravcu kakor nekdanj Ciglerjeva povest 'Sreča v nesreči, ali popisovanje čudne zgodbe dveh dvojčkov', bi znala tudi pričujoča pripovedka postati prava narodska knjiga, posebno če bi se jej pri drugi izdavi semtertje popilila beseda, da bo popolnoma domača, kakor je lepo ubrano gradivo.«

Valjavec je v omenjeni kritiki poročevavčeve misli takole zavrnil: »Verjemi meni, kar ti pravim resnični prerok: Mlinarjev Janez ne bo nikoli Svetin, še senca Svetinova ne, in ne more pa tudi ne sme biti, saj tako dolgo ne, dokler bo tako gerdo pregerdo slovensko govoril.«

Valjavčeva sodba je obveljala za dobrih trideset let.

Kočevar je povest l. 1859 izdal v nakladi osemsto izvodov; do 27. aprila 1859 se mu je javilo 400 naročnikov, »med njimi skoro četrtinka kmetov, večidel iz Štajera; naj očitoteje znamenje od zdravega jedra našega naroda!«, kakor je pisal v pismu Franu Levstiku⁴⁰.

Po dobrih tridesetih letih — l. 1892 — je povest Mlinarjev Janez doživela drugo izdajo. Zgodilo se je to v letu, ko je bila uprizorjena prva slovenska romantična opera z libretom, ki mu je bila za osnovo Kočevarjeva povest, v letu, ko je ljubljanska Narodna tiskarna izdala XI. zvezek Jurčičevih zbranih spisov, v katerem je bila objavljena njegova tragedija Veronika Deseniška, in v letu, v katerem so s to tragedijo v predelavi Ignacija Borštnika odprli slovensko deželno gledališče v Ljubljani. Če upoštevamo še to, da je l. 1892 prelomno v razvoju slovenskega političnega življenja, potem je med vsemi temi pojavi notranja povezava.

Tiskar in založnik Dragotin Hribar je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja razvil v Celju, ki je postajalo vse močnejši slovenski gospodarski center, uspešno tiskarsko in založniško dejavnost. L. 1892 je poslal v svet »drugi popravljeni in predelani natis« Kočevarjeve povesti o Mlinarjevem Janezu. Za novo izdajo se je najbrž odločil zato, ker je pred

dvema letoma izšel v Ljubljani libreto za spevoigro dr. Benamina Ipavca »Teharski plemiči« s snovjo povesti. Kot založniku in narodnjaku se mu je bržčas zdelo primerno, da med bravce pošlje tudi originalno povest.

Kdo je delo jezikovno in slogovno predelal, ni navedeno. Knjiga ima kratek, a zanimiv predgovor, ki nam odkriva, kako so Kočevarjevo povest sprejemali preprosti braveci — »bila je med narodom jako priljubljena«. Založnika je k odločitvi, da izda novo izdajo povesti, nagnilo »mnogovrstno povpraševanje po nji in pa goreča želja, narod naš seznaniti se slavnimi našimi predniki«. Po založnikovem prepričanju je bilo treba ponatis preurediti v dveh smereh; najprej jezikovno — »že zaradi jednotnosti knjižnega jezika, kateri naj nas vse brate od Sotle do Adrije in od Kolpe do Drave družijo in jedini«, nato pa iz »vzrokov današnje npravnosti«.

Jezikovno je nova izdaja sicer odpravila grobo Kočevarjevo jezikovno mešanico, vendar pa se ni dokopala do žive, klene ljudske izraznosti⁴¹. V jeziku je dovolj meščanske govorne konvencionalnosti; značilno je tudi, da je prirejevalec nekatere Kočevarjeve podobe razširil z očitnimi posnemki antologijskega slovenskega pesništva. Tako je opis boja s Turki pred Beogradom na str. 124—125 posnemek Prešernovega Uvoda h Krstu pri Savici, na str. 121 v opisu Janezovega junaštva pa Koseskega Kdo je mar? S takimi in podobnimi narodnospodbudnimi klišeji je Kočevarjevo literarno narodno spodbudnost še stopnjeval.

Za dobo in za odvisnost od katoliške kritike pa je značilno upoštevanje »današnje npravnosti«. Prirejevalec je popravil vse tiste Kočevarjeve opise, ki se nanašajo na zunanje manifestacije ljubezenskih vzbujenj (pogledi, dihanje) ali na dele telesa (n. pr. na členke ženskih nog).

Založnikov namen je bil tedaj poslati med ljudstvo literarno delo, ki se mu je priljubilo; z njim je hotel zbujati narodno zavest, z uporabo poenotenega knjižnega jezika potrditi nacionalno enotnost, zavarovati pa ga pred napadi npravnstvenih gorečnejšev s samocenzuro.

* * *

Ko je ljubljansko Dramatično društvo v sezoni 1891/92 ugotovilo, da bo konec leta 1892 pozidano novo deželno gledališče, se je odločilo, da bo v njem začelo organizirano pripravljati operne predstave. S pesnikom Antonom Funtkom se je dogovorilo, da bo zanj prevajal operne librete⁴². Tedaj je bil Anton Funtek že dogotovil libreto za Ipavčevo opero Teharski plemiči⁴³. Snov zanjo si je izbral skladatelj sam. Ker je bil dr. Benjamin Ipavec doma v Šentjurju ob južni železnici, mu je bilo znano ljudsko izročilo o teharskem plemstvu. Morda ga je h glasbeni obdelavi snovi pobudila Aškerčeva Celjska romanca, ki je prav tedaj — aprila 1890 — izšla v Baladah in romancah, najbrž pa je poznal tudi Kočevarjevo povest o Mlinarjevem Janezu in je poglavitno pobudo dobil iz nje.

Skladatelj in libretist sta si začela vneto dopisovati in Funtek je »sam bil na lici mesta tega zgodovinskega dejanja«. Z dr. Ipavcem je bil ves čas tesno povezan in tako sta delo hitro dokončala⁴⁴.

Funtek je svoj libreto ustvaril na osnovi Kočevarjeve povesti. Iz nje je vzel samo jedro — anekdoto o ogleduhu, ujetju grofa, o njegovem

Dr. Benjamin Ipavec (1829—1909), skladatelj spevoigre Teharski plemiči (1892). Libreto za njo je napisal Anton Funtek (1890)

odkupu, izboru teharskega poveljnika in poplemenitvi Teharčanov. Tako je dobil časovno strnjeno dramsko jedro, zaokroženo fabulo ljudske pripovedke. Osebe je omejil na število, ki je upoštevalo zmogljivosti slovenskega opernega ansambla. V libretu ni kovarne Martinaške, zato pa je Funtek uvedel Marjetičino prijateljico Jerico brez izrazite dramaturške funkcije. Z njo je skladatelj mogel glasbeno izrabiti altovsko partijo. Dogajanje je skrčeno, da je v prvem dejanju zaroka Ivana (ime Ivan je bilo bolj gosposko kot Janez!!) in Marjetice pred Pengarjevim domom. Na zaročni gostiji razkrijejo romarja (pri Kočevarju meniha), preoblečenega ogleduha celjskega grofa Urha. V drugem dejanju teharski fantje zasačijo Urha; stari Pengar prekolne grofa (kakor kmetič Zagorec v Kočevarjevi povesti zavoljo zapeljane hčere Frančike). Urh se odkupi z obljubo, da Teharje poplemeniti.

Tretje dejanje se godi na praznik sv. Ane. Na teharski gmajni pod lipo so zbrani Teharčani in grof s spremstvom. Teharski starešine si izvolijo za poveljnika Mlinarjevega Janeza. Grof Urh ga povzdigne v viteza, Teharčane pa poplemeniti. Libreto se sklene s hvalnico slovenski zemlji — slovenskemu raju.

Funtek je kondenziral ideje, ki jih je Kočevar izpovedoval širje. Mogoče jim je potegniti paralele. Vendar pa je Funtek nekaterim sestavinam namenil drugačno intenzivnost ali pa jih je celo preusmeril. Predvsem je Urha upodobil tako, da ga je Marjetica prevzela s svojo ženskostjo, ne zgolj kot objekt strasti, in da ga bo spomin nanjo spremljal vse življenje. Kočevarjeva podoba pohotnega zapeljivca kmečkih deklet je pri Funtku znatno omiljena. Čustvo ljubezni je sublimirano; zato že samo misel na

grofovo zalezovanje pretrese Marjetico; zaupljivo se zateče po pomoč k Mariji Devici.

Nravno boljši Funtkov grof Urh je seveda tudi boljši grajski gospod. Zato je njegova odločitev, da poplemeniti Teharčane, lažja. Ker je sam plemenit, seveda takoj doume plemenito nprav Teharčanov, ki jim ni do zlata, s katerim bi se rad grof odkupil. Teharčani mu odgovarjajo, podobno kot v Kočevarjevi povesti:

»Ne, pólja nam dovólj rodé,
Zlatá dovolj je v njivah naših,
In síla rók, ki vas drže,
Nam ljubša je od zlátov vaših.«

Teharčanom torej še malo ni mar materialnega okoriščanja; zadošča jim lastna zemlja in njeni plodovi, zadoščajo jim lastne roke. Ta poudarjena samozadostnost je dobila v obdobju ekonomskih perturbacij v Avstriji in tudi na Slovenskem posebno politično veljavo. Dobilo pa je tudi izrazito poudarjanje etičnih vrednot slovenstva; v primerjavi s Kočevarjem je še potencirano. Fantovski zbor, s katerim se končuje prvo dejanje, se glasi:

»Za dom, za čast! V nebé domí
Prisega naša sveta!
Kot jeden mož stojimo mi
Za mila nam dekleta.
Vihráj pretéč vihář okrog.
Zaščitnik naš je večni Bog —
Naprej za prava sveta,
Naprej, ponosna četa!«

Gre za same zvišane ideale, ki da sestavljajo bistvo slovenskega moštva: domoljubje, čast rodu, zvestoba narodu, enotna skrb za slovenska dekleta, zaupanje v boga, ki ščiti slovenski narod v težavah, boj za svete pravice slovenskega naroda, ki jih je treba izbojevati s ponosom.

Tako potencirane moralne vrednote, ki jih libreto pripisuje Teharčanom (se pravi: Slovencem), ustvarjajo novo razmerje med grofom Urhom in Teharčani. Grof ni več kruti eksponent plemstva, nič več ni Kočevarjev oholi in razvratni Nemeč. Teharčani časti ne izkazujejo samo grofu, marveč že tudi sami sebi (konec 2. dejanja); plemstvo so si zaslužili mimo grofa Urha:

»Očetov junaški je meč,
Od krvi sovražne bil rdeč;
Ž njo črke naš rod je zarisal,
Listino si plemstveno spisal.«

Libreto izraža misel Teharčanov (= Slovencev), da je slovenski rod svoboden, plemenit in da je vsak Slovenec gospod. Zato je mogoče Teharčanom sklepati, da bo plemeniti grof, ki jim je priznal plemenitost, vselej in vsepovsod varoval teharski rod (= slovenski narod). Zato se hvalnici slovenski zemlji in teharskemu rodu zlijeta tudi s hvalnico grofu, ki Teharčane prav poziva k zvestobi do doma in naroda.

Kočevarjeva previdna nacionalno-socialna revolucionarnost je zamejnana z razredno spravljivostjo, a vendarle s priznanjem vodilne vloge plemstva; največja vrednost se pripisuje bojevnosti in pozitivnim moralnim kategorijam, ki opredeljujejo narod (zvestoba, enotnost, pravičnost, ponos).

Funtkov libreto ima zelo malo dramatičnih elementov. Čeprav za libreto velja, da se popolnoma podreja glasbi in le površno upošteva dramsko zgradbo⁴⁵, je v Funtkovem primeru dramaturška ohlapnost le prevelika. To je opazila tudi kritika, ki je v vsesplošnem navdušenju in v znamenju Aškerčevega bojnega gesla: »Mi vstajamo!« ob krstni uprizoritvi »Teharskih plemičev« v ljubljanskem deželnem gledališču 10. decembra 1892 to pomanjkljivost vendarle omenila. Kritiki je v Slovenskem narodu zapisal: »Lep del zasluge, da se je dr. Ipavca glasbeni umotvor tako zelo prikupil občinstvu, gre libretistu g. Funtku, ki je iz narodne snovi ustvaril pesniško delo. Porabil je zgodovinsko, sicer nedokazano, a po vsem slovenskem Štajerji znano, poetično snov ter jo preli v umetniško obliko. Ta snov je nekoliko premalenkostna za tri dejanja, konflikt je nekoliko preneznaten za večje dramatično delo in tudi posamezni značajji niso vsi teatralično srečni, a tega pesniku ni šteti v zlo, ker v naših razmerah niti ne more poznati dramatične tehnike tako temeljito, da bi zamogel iz nedostatne snovi ustvariti dramatično žive prizore«⁴⁶.

Kritikovo opravičevanje pisca libreta je v slogu opravičevanja napak, ki so jih Slovenci počeli, ko so se v narodnem razvoju lotevali novih ustvarjalnih področij.

Nejasnosti so nastale tudi o tem, kateri glasbeni zvrsti pripadajo Ipavčevi Teharski plemiči. Eni jih imajo za lirično opero (gledališki list ob prvi uprizoritvi, Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967, Ljubljana 1967, str. 180), drugi za v »narodnem duhu zloženo opero«⁴⁷, tretji za »prvo slovensko zgodovinsko romantično opero«⁴⁸, medtem ko so jih nekateri omejili na »zgolj narodno spevoigro«⁴⁹.

Slovenski glasbeni zgodovinar dr. Dragotin Cvetko sodi o Teharskih plemičih, da »ta opera razodeva vitalnega muzika, iz nje diha čustvena napetost intenzivno doživljajočega ustvarjalca... Po Försterjevem 'Gorenjskem slavčku' so bili 'Teharski plemiči' drugo slovensko romantično delo te zvrsti in večjega formata. Zanje je še posebno značilno, da so obravnavali domačo snov iz 13. stoletja (pravilno: 15. stoletja, op. B. H.) in so torej bili prva slovenska zgodovinska romantična opera. To je bilo važno dejstvo tako z nacionalnega vidika kakor z vidika slovenske glasbene ustvarjalnosti, ki je z Ipavčevo opero dobila novo, idejno in umetnostno značilno spodbudo«⁵⁰.

Poročevavec Slovenskega naroda o krstni uprizoritvi Teharskih plemičev⁵¹ je najprej navdušeno zapisal, da smo se Slovenci uveljavili tudi v operni glasbi, potem pa, da je predstava »prav zaradi svojega čistega slovenskega značaja uznesla in navdušila mnogobrojno občinstvo«.

Med šestimi predstavami uprizoritve (ta je bila posebno skrbno opremljena in naštudirana, zanje so bili izdelani tudi novi kostumi),⁵² je bila še posebno veličastna tista 22. januarja 1893. Takrat je namreč pripeljal iz Celja v Ljubljano gledališki vlak s Štajerskega, v katerem je bilo

»nad 300 odličnih slovenskih rodoljubov in rodoljubkinj iz Celja, Vranskega, Braslovč, Mozirja, Šoštanja, Vojnika, Šmarja itd.«,⁵³ ki so se jim spotoma pridružili še drugi, tako da je v Ljubljano prispelo v 17 železniških vozovih nad 400 obiskovavcev. Misel, naj se priredi za štajerske Slovence poseben obisk v novo ljubljansko gledališče, da bi v njem »videli in strmé občudovali kras in lepoto domače umetnosti ter uživali blagodejno milobo slovenske pesmi«, so sprožili nekateri štajerski slovenski politični voditelji. Vlak je bil ozaljšan s trobojnicami ter celjskim in teharskim grbom. V Ljubljani je goste kljub hudemu mrazu pričakalo na tisoče ljudi, med njimi »deputacije odličnih rodoljubov iz Trsta, Gorice in tužnega slovenskega Korotana«. Za večer je poročevavec Slovenskega naroda sodil, da je bil »dostojna in slovesna manifestacija duševno in kulturno združene Slovenije«.

Predstava Teharskih plemičev je bila »jako dobra in je zaslužila frenetično priznavanje, katero je občinstvo dajalo predstavljalcem zlasti g. Nolliju in solistom ter zboru in katero je raslo od dejanja do dejanja ter se končalo z velikansko manifestacijo za slovensko narodno umetnost. Po drugem dejanju usula se je iz lož prava ploha duhtečih svežih šopkov na mile goste, kateri so bili po tej ljubeznivi ovaciji narodnih dam prijetno presenečeni.«

Tako se je obisk štajerskih Slovencev v ljubljanskem deželnem gledališču spremenil v pravo nacionalno slavo: sprožila ga je zavest o slovenskem narodnem občestvu, ki zmore umetniška dejanja, kakršnih so bili dotlej zmožni le veliki narodi; umetniško dejanje je dobilo počelo v ožji domovini Štajercev, tudi snov zanjo je od onod. Kot velika metafora za sodasni politični boj Slovencev je gotovo zlasti med štajerskimi Slovenci zbujala nove moči za nacionalni boj.

Funtkov libreto Teharskih plemičev je za svojo opero Urh, grof Celjski uporabil c. kr. komisar v Litiji Viktor Parma. Dokončal jo je že kar l. 1893. V poročilu v ljubljanskem zvonu 1893⁵⁴ beremo, da je »delo pisano v velikem opernem zlogu ter obsega jako melodijozne arije, recitative in zборе. Gospod Parma je 'Teharske plemiče' popolnoma komponiral, zato se je tekst marsikje okrajšal in sploh v marsičem preuredil«. Poročilo se očitno navezuje na že omenjeno poročilo v ljubljanskem zvonu 1893 o Ipavčevi »liriški operi«. Ipavčevi »spevoigri« je postavljeno nasproti »popolnoma komponirana« opera. V knjižni izdaji je libreto⁵⁵ takšen, kot je za Ipavčevo »spevoigro«, le na dveh treh mestih je malenkostno zamenjan besedni red, besedilo pa je popravljeno pravopisno. Dramaturška struktura in idejno sporočilo libreta pa sta ostala ista.

Kočevarjevo povest Mlinarjev Janez so leta 1922 v Celju vnovič izdali. Izvodi petega natisa iz l. 1910 so bili l. 1921 popolnoma razprodani, povpraševanje po povesti pa je bilo tolikšno, da sta se založnika odločila, da jo izdaja še šestič⁵⁶. Na njeni osnovi je nastala dramatizacija, ki so jo z veliko vnemo in ob velikem zanimanju občinstva igrale igralske skupine predvsem katoliških prosvetnih društev na Štajerskem okrog Celja. Dramatizacijo je baje napisal neki Pivec, baje duhovnik⁵⁷. Besedilo dramatizacije se je ohranilo^{57a}. V seznamu iger, ki

so jih za uprizoritev priporočale predvojne prosvetne organizacije, dramtizacija povesti Mlinarjev Janez ni navedena.⁵⁸ Morda se je tudi zoper njo obračala Beseda o dramtizaciji,⁵⁹ v kateri je neznani avtor ošibal tedaj precej razpaseno navado, da so po odrih uprizarjali dramtizacije znanih povesti in že samo z naslovi privabljali občinstvo. Nevešči dramtizatorji da »delajo silo povestim... s svojo nespretnostjo v jeziku in gradnji, pa tudi v izbiri del, škodujejo okusu odra in občinstva«. Za primer viška takega nesmisla avtor navaja, da so nekje dramtizirali in uprizorili Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem.

Dramtizacija Mlinarjevega Janeza, ki jo je bržčas napisal bogoslovec Vinko Pivec⁶⁰ in je doživela krstno predstavo l. 1924 na Teharjah⁶¹, se je ohranila⁶². Njeno prvo uprizoritev sta pripravila tedaj zelo delavna ljudska prosvetarja učitelj teharske osnovne šole Drago Klinc in teharski kaplan Martin Medved. Prvi je delo zrežiral, drugi je vodil pevski del⁶³. Teharčani so se takrat še živo spominjali svoje plemiške tradicije⁶⁴ in predstava sredi vasi je privabila izredno veliko ljudi⁶⁵. Avtor Pivec je dramtizacijo označil za zgodovinsko igro v sedmih dejanjih in eni spremembi. V njej se je tesno naslonil na Kočevarjevo povest. Iz nje ni pobral samo poteka fabule, pač pa tudi dialoge, ali pa je Kočevarjeve razgibane opise razvezal v dramski govor. Delno si je pomagal s Funtkovim libretom, pa tudi z ljudskimi in bržčas svojimi pesmimi.

Dramtizacija se idejno prilagaja obnovitvenim naporom katoliškega ljudskoprosvetnega gibanja po prvi svetovni vojski. Zato posebno povzdiguje krščanski etos — dekliško čistost, vrednost družine, odvisnost človeškega nehanja od božje volje, trdnost katoliške Cerkve, vaškega občestva, kmetstva in moč slovenstva. Ker gre za izrazito ideološko usmerjeno igro, se je avtor v njej izognil realističnim elementom Kočevarjeve predloge, ki bi vas (Teharje) predstavila mimo dramskih sestavin z ideološko vrednostjo. Tako je dramtizacija hibridna tvorba ideološke dokončnosti in naivnega upodabljanja sveta.

Uprizoritev Mlinarjevega Janeza v Vojniku v sezoni 1931/32 je pripravilo vojniško prosvetno društvo.⁶⁶ Režiser je bil tedanji vojniški kaplan. Uprizoritev v prosvetnem domu se je odlikovala z novimi kulisami in bogatimi kostumi, trajala pa je tri do štiri ure.⁶⁷ Bržčas je prav ta uprizoritev spodbudila Šentvidčane, da so sami zaigrali »igro, v kateri se pokaže zadnji celjski grof Urh v vsej svoji nelepi luči, pokaže se pa tudi poštenje teharskih fantov in deklet ter njihova velika ljubezen do slovenske domovine«.

Mlinarjevega Janeza so z velikim uspehom igrali na sokolskem odru v Laškem⁶⁸, na katerem so z avtorjevo pomočjo že l. 1934 odigrali Kreftove Celjske grofe. »Slikovitost igre so povzdignile nove kulise, predvsem pa kostumi, ki jih je posodilo mariborsko Narodno gledališče«.⁶⁹ Odigrali so tri predstave ob »rekordnem obisku«.

Snov ali pa njen uspeh med gledavci je gotovo zamikala še marsikoga, da jo je skušal spraviti v dramsko obliko. Znan je poskus žalskega učitelja Rajka Vrečerja, ki je med več zgodovinskimi igrami napisal tudi daljše lastno odrsko delo Ulrik, grof celjski, in Teharjani⁷⁰. Ni pa znano, ali je bilo Vrečerjevo delo sploh kdaj uprizorjeno in ali se je ohranilo.

Igralci v ljudski igri Mlinarjev Janez, uprizorjeni leta 1924 na Teharjah.

Spredaj ležita: levi neznan, na desni Maks Golež. — V prvi vrsti sede od leve proti desni: Anica Vrečko, Pavla Koželj, Marija Dimec (igrala je Pengarjevo Marjetico), Martin Rehov (igral je Mlinarjevega Janeza), Jože Luževič, Stanko Kolar, Angela Zupanc, Helena Ožeg, Marjana Znidarišič. — V drugi vrsti stoje: Avgust Cokan, Prestovnik, Marija Voga, Maks Tofant, Olga Vrečko, Jože Jesenek, Neža Zabukovšek, Marija Vrečko, Matilda Jesenek, Marija Luževič, Ivan Grosek, Marija Jošt, Jože Lednik, Stanko Bertok. — V zadnji vrsti pa stoje: Valerij Baumgartner, Jože (f) Uršič, Avgust Tajhmajster, Anton Toman, Franc Gajšek

V jeseni 1932, torej neposredno po ljubljanski krstni predstavi Kreftovih Celjskih grofov, je krščansko-socialistična Krekova družina v Celju začela igrati novo dramatizacijo Kočevarjeve povesti⁷⁰. Napisal jo je tedanji študent prava, član celjske Krekove družine in kasnejšega Celjskega studia Radoslav Miklič. Igra ima naslov »Mlinarjev Janez. Popolnoma predelana ljudska igra s prologom v petih dejanjih«⁷¹.

Avtor igre se je očitno zgledoval pri Shakespearu in Novačanovem Hermanu Celjskem. Predvsem je dejanje zajel v pet dejanj, ki jih ni zgolj posnel po Kočevarjevem razporedu snovi. Osrednja tema igre je ljubezen med Janezom in Marjetico; nasprotno igro vodi pohotni grof Urh. Gibalo dogajanja je izredna ženska lepota (podobno kot pri Agnes Bernauer Friedricha Hebbela in Veroniki Deseniški Otona Župančiča).

Zanimiv je Mikličev premik v izpovedovanju ideje dela: pridobitni plemiči — Celjski — so moralni zavrženci, tudi zato, ker so narodni odpadniki (to je nov element v prikazovanju Celjskih); kmetje so nasprotno moralno neoporečni in neomajni (tudi v svojem slovenstvu), vendar reveži (kar je prav tako Mlinarjev Janez). Očitno je, da je Miklič nacionalne in socialne konflikte v svoji različici Mlinarjevega Janeza obdelal zlasti z vidika morale. Nov element v snovi je moralna dilema ob izvajanju oblasti tistega, ki je v socialnem boju zmagal (Mlinarjev Janez).

Dasiravno je Rado Miklič izpričal okretnejše dramsko oblikovanje, saj je Kočevarjeve tipe že stavil v like, umel izrabljati stopnjevanje in obrate, je vendarle odpovedal v razpletu. Pod Shakespearovim (ali Novačanovim) vplivom menjuje vezani in nevezani govor, a neokretno. V njiju so zlasti nevšečni klišeji sentimentalno-romantičnega poetiziranja. Za močno čustveno barvanje igre je značilno, da je avtor v prologu prikazal očeta Zagorca na grobu hčerke, ki ji je vzel življenje pohotni grof; s tem je ustvaril uvodni akord, ki izzveneva skozi celotno igro.

Mikličeva igra o Mlinarjevem Janezu je svetovnonazorska izpoved krščanskega socializma v času šestojanuarske diktature.

Edina natisnjena dramatisacija Mlinarjevega Janeza je izpod peresa Viktorja Kokalja, »trgovca in vodje Igralske družine v Vojniku«; izšla je l. 1939⁷². Avtor jo je napisal za potrebe tako imenovanega občestvenega farnega gledališča, ki so ga v tridesetih letih po Slovenskem propagirali zanesenjaki novega (katoliškega) ljudskega gledališča. Eden izmed duhovnih voditeljev tega gibanja je bil tudi vojniški kaplan Davorin Petančič, ki je v letih neposredno pred drugo svetovno vojsko razglašal versko skupnost — faro za osnovno celico nove ljudske igre in gledališča.

Vaško občestvo, kmetstvo, katolicizem in slovenstvo povzdigujoča idejna zasnova Kočevarjeve povesti se je ujemala z idejnim jedrom farnega gledališča, zato jo je Viktor Kokalj gotovo dramatisiral na Petančičevo pobudo.

Oblikovno je dramatisacija usmerjena na potrebe igranja na prostem, predvsem pred cerkvijo, s čimer naj bi bila povezanost s Cerkvijo in farnim občestvom še stopnjevana.

Dramatisacija se okorišča z različnimi prizorišči, omogoča izrabo velikega prostora za množične prizore. Na ta račun pa je okrnjen živi dramski tok. Okrog anekdotičnega jedra nočnega srečanja teharskih fantov s tiholaznim grofom Urhom je v privzdignjeni dramski besedi in poudarjeno črno-belem prikazovanju tipov zajet le prvi del Kočevarjeve povesti; drugi del z bitko, suženjstvom protagonistov in njunim vračanjem na Teharje, ki bi omogočil velik spektakel, pa je bil za dramatisatorja pretrd oreh: rešil se ga je z uvedbo pripovednika zgodbe.

Kokalj je idejne zasnove preveč poenostavil, ljudsko izročilo pa je preoblikoval tako, da se je njegova živa pripoved sprevrgla v trivialni kič, ljudsko umovanje pa v idejne klišeje.

Po drugi svetovni vojni je po Kočevarjevi povesti napisal »ljudsko igro s petjem v treh dejanjih (šestih slikah) Jože Tomažič«⁷³. Ker je bil pred vojsko učitelj na meščanski šoli v Celju, mu je bila bržčas znana katera od dramatisacij Mlinarjevega Janeza, ki so jih igrali okrog Celja ali v njem. Kot vnet ljubiteljski gledališčenik je po vojski l. 1945 želel uporabiti snov Kočevarjeve povesti, ki je bila med preprostimi gledavci tolikanj priljubljena, za uspešnico ljudskih odrov, vendar s takšnimi idejnimi sestavinami, ki bi se ujemale z nazori nove slovenske družbe. Pri tem mu je bila najbrž pred očmi Sketova povest Miklova Zala, na katere osnovi je Fran Žižek l. 1946, »ko je bilo reševanje koroškega vprašanja v ospred-

Igralci v ljudski igri Mlinarjev Janez, uprizorjeni leta 1938 v Sokolskem gledališču v Laškem.

Režiser Ante Horjak je igral naslovno vlogo, Marjetico je igrala Berta Ferčnikova, župana Pengarja Drolc, grofa Urha Heriah, njegovega ogleduha Sila, sultana Mohameda Berglex, Enrica Brvar, njegovega očeta Zdravec, župnika Poljšak, teharske fante, Janezove tovariše pa Dragar, Preskar in Furlan

ju zanimanje vsega slovenskega naroda⁷⁴, napisal ljudsko igro, ki je hitro šla čez mariborski (krstna predstava 7. decembra 1946) in ljubljanski poklicni oder, nato pa je prešla v stalni repertoar ljubiteljskih gledališč.

Fran Žižek je v pogovoru h knjižni izdaji Miklove Zale l. 1946 pod naslovom Nekaj navodil k uprizarjanju zapisal, »da je ljudska igra vselej aktualna. Ona odeva sedanost v zgodovinske kostume in maske in noče biti zgolj zapis zgodovinskih dejstev«. S tem se je branil kritike, češ da je samovoljno spreminjal Sketovo povest in jo siloma aktualiziral.

Jože Tomažič, ki je Žižkovo Miklovo Zalo sam režiral v celjskem Ljudskem gledališču (premiera 15. febr. 1948)⁷⁵, se je v svoji igri Mlinarjev Janez v osnovi držal Kočevarjeve povesti; njeno fabulo je prevzel v veliki večini. Za svojo igro je tudi prevzel Kočevarjevo porazdelitev povesti na poglavja; poglavja je predelal v slike, te pa po dve združil — brez dramaturške logike — v dejanja. Iz fabule je izločil Janezovo in Marjetičino suženjstvo v Carigradu in Alžiru ter vrnitev domov čez Rim, kjer ju je — po Kočevarjevi povesti — poročil sam papež. Ta poseg je bolj ekonomično povezal dogajanje med seboj, izločil pa je papeževega poslanca, ki ima v Kočevarjevi povesti precejšnjo vlogo. Tako je Tomažič lažje opravil z eno bistvenih idejnih sestavin Kočevarjeve povesti — s priznavanjem urejevalne moči katoliške Cerkve in nujnosti izpolnjevanja njenih nauk. Zato pa je uvedel novi osebi — Urhovega poveljnika Jana Vitovca in Janezovega očeta, popolnoma drugače pa je zasnoval lik Urho-

vě žene Katarine, s čimer je dosegel spremenjene idejne odnose in idejno sporočilo igre.

Jože Tomažič je svojo »ljudsko igro« s stališča dramaturgije zastavil v osnovi narobe. Spregledal je, da so v dramatici bistveni značaji, ki si nasprotujejo in delujejo iz sebe proti drugim, s čimer se sprožajo in odvijajo dejanja⁷⁶. Držal se je pač povesti in predstavil mišljenja in dogodke⁷⁷. Osebe skorajda nimajo dramskih značajev, ali bolje, ti značaji so tako dokončno postavljeni, da je sleherni razvoj skorajda izključen. Le v liku kneginje Katarine, vzvišene in plemenite Urhove žene, ki trpi, ker je izgubila vse tri svoje otroke (pri Kočevarju je razvratna in pohotna grajska gospa), je slutiti, da bi mogel agirati dramatično. Stara Martinaška — že pri Kočevarju zelo živ, skorajda v karikaturu prehajajoč lik kovarne vaške babice in kuharice, predhodnik potovke — je tudi v Tomažičevi »ljudski igri« dovolj dramaturško prisotna, čeprav že vleče v standardni tip »komične starke«. Ob njej pa se tudi začenjajo odpirati problemi Tomažičeve ljudske igre. Medtem ko je Kočevar v dialogu in opisu zadržan — toda Dragotin Hribar je moral za izdajo Mlinarjevega Janeza I. 1892 Kočevarjeve baje drzne opise uskladiti s sodobnimi moralnimi pogledi, se pri Tomažiču »ljudje iz ljudstva« izražajo nemalokdaj dvoumno, opolzko, grobo in tudi banalno. Temu ustrezen je tudi humor in plitvo, vsakdanje umovanje o svetu (npr. Martinaške). To naj bi bil primik k posodobljeni »ljudski izraznosti«.

Jože Tomažič si je prizadeval, da bi bila njegova igra čimbolj akcijska, zato je vanjo nasal dogodkov, ki so, preneseni na oder, predvsem paša za oči. Mednje štejejo, na primer, nastop evnuhov in odalisk pred turškim poveljnikom pod Beogradom (pripisati ga smemo vplivom orientalizirajočih filmov) ali bitko med Turki in kristjani, v katero poseže tudi preoblečena Marjetica; bitka je tako razgibana, da postane že komična.

Priznati pa je treba, da je imel Jože Tomažič posluh za dramatičnost, ki raste iz preobratov ali celo dvojnih preobratov v dogajanju. Pri tem se je obilno okoriščal z anagorizmi in travestijami. Mestoma se mu je posrečil prav živ, s potekom dogajanja uravnan dramatični stihomitijski dvogovor (n. pr. 10. prizor 1. slike), ko se zasačeni Urh pogaja s teharskim županom Pengarjem in teharskimi fanti.

Avtor se je v svoji igri dodatno okoristil z reminiscencami iz ljudskega izročila ali iz del piscev, ki so obravnavali snov o Celjskih. Tako je za Pengarja uporabil pripovedko o kmetu, ki pride grofa prosit, naj mu vrne ugrabljeno hčer (obdelali so jo J. G. Seidl, Janez Arlič in Anton Kos-Cestnikov); od Župančiča je prevzel »kraljevski sen« o Celjskih, od Novačana krvoskrunstvo s kmečkimi dekleti, ki jih je grof sam zaplodil; (Urh Pengarju odkrije, da je Marjetica njegova, grofova hči, Janezu pa, da je njegov sin; a krvoskrunstvo zveze med Janezom in Marjetico Tomažič preprosto prezre); na Veroniko Deseniško spominja Vitovčev predlog Urhu, naj Marjetico vzame za dvorjanko žene Katarine.

Temeljno dramatično nasprotje igre bi naj bilo nasprotje med kmeti (tudi svobodnjaki) in plemstvom, oziroma metonimično med Teharčani in grofom Urhom. V tem nasprotju bi naj bila aludirajoče predstavljena tudi narodna in socialna osvoboditev l. 1945. A tu so se Tomažiču ideje zame-

šale, čeprav je res, da nekaj razlogov za to mešanje tiči že v Kočevarjevi povesti.

Tomažič je kmečko zavest Teharčanov, ki jo je Kočevar visoko povzdignil, skorajda izločil. S tem je nasprotje med Teharčani in Celjskimi zožil na spor o ugrabljeni Marjetici. Plemstvo si Teharčani izsilijo z bistro ukano, za javnost pa jim ga Urh podeli za vojaške zasluge v bojih proti Turkom. Tako je na nenavaden način dobojevan socialni boj za enakost. (Neke paralele bi bilo mogoče potegniti med Matičkom in baronom Zatlom v Linhartovi veseloigri Matiček se ženi.)

Tomažič pa bi igro s tem osiromašil za element revolucionarnosti, ki je bil v literaturi takoj po vojski zaželen. Zato je razširil drobceno Kočevarjevo omembo o požigu Bežigrada in Teharčane z Janezom na čelu napravil za upornike. Znesejo se nad tistimi, s katerimi so se bili izenačili — nad grofovskimi; res zato, ker ne marajo več njihovega ukazovanja in ker so priče nekdanjega grofovega nasilja (osvobodijo nekdanje zapornike — kmeta Zagorca, beneškega trgovca in Janezovega očeta). Ko pa se revolucionarni požar Bežigrada časovno ujame z ognjem, ki oznanja prihod Turkov, je teharske (plemiške) revolucionarnosti konec. Dotedanji zatiravci in zatiranci se takoj združijo v »boju za naš dom« (4. prizor 4. slike); proti Turkom gre »celjska vojska s takim navdušenjem«, ker se vsak vojščak zaveda, da »gre takrat za krono«, za celjsko krono, za »pre stol celjskega kraljestva« (1. prizor 5. slike). In to celjsko kraljestvo je za Urha uresničljivo le ob sotočju Save in Donave. (Urh Teharčanom: »Vaše želje in cilje združujem jaz v en sam visoki cilj in ta leži pred nami«. Pokaže na beograjsko trdnjavo [1. prizor 5. slike]). Odprto je, ali so v teh besedah še ostanki nazorov o jugoslovanstvu Celjskih grofov ali le dramska upodobitev v prihodnost zagledanega vladarja. Medtem ko se je Urh iz Celja zazrl v Beograd, se Janezu in Teharčanom mudi domov, na Teharje. V svoj mali svet. V svoje domačijstvo.

Dokončno prelomijo Teharčani-plemiči z grofovskimi šele po Urhovi smrti, ko jih pride Vitovec klicat, naj gredo branit celjsko dediščino. Stari Pengar se šele takrat upre: »Dovolj je bilo prelite naše tlačanske in plemiške krvi za tuje koristi! Preveč krvi, preveč zločinov je bilo tam na celjskem gradu! Zato se je uresničila moja prerokba . . . Celjski rod je in ostane preklet še v spominu poznih rodov!« (4. prizor 6. slike). A tudi v tem niso dosledni. Kneginji Katarini, Srbkinji, za katere dediščino se sicer ne marajo bojevati ob Vitovcu, izkazujejo vse spoštovanje kot vdovi, ki je izgubila svoje otroke.

Kočevar je v svoji povesti izrazito poudaril slovensko nacionalnost; kmete izenačuje s Slovenci. Nemcev neposredno sicer ne omenja, vendar je mogoče s sklepanjem imeti plemiče — Celjske za Nemce. Tomažič je poudarjene attribute slovenske nacionalnosti opustil, pripadnost k slovenskemu narodu označil le posredno, obdržal pa navezanost kmetov, kasnejših plemičev, na najožjo domovino, na domačijstvo, na zadovoljstvo z malim, s samim seboj.

Zanimivo pa je, da vzbuja z vsemi grehi obloženi grof Urh, ki pa ima v načrtu velika državniška dejanja, sočutje, ko ga zvijačna ogrska

gospoda, nič hudega slutečega in odkritega, umori in s tem zapečati usodo Celjskih.

Tako se nam idejno sporočilo Tomažičeve »ljudske igre s petjem« ob vsej pisanosti zgodovinskih ali psevdozgodovinskih dogodkov kaže kot dvoje druga mimo druge hitečih sestavin: socialno nižji sloj se premeteno izenači v pravicah z višjim slojem; ko to doseže, se zavleče v samozadovoljnost svoje majhnosti, tistega pa, ki bi zmozel velika dela, zahrbtno in brez pridržkov onemogočijo slabši iz njegovega sloja.

Jože Tomažič je v Mlinarjevem Janezu samo navzven razrešil problem razrednega nasprotovanja, problem slovenske majhnosti, problem spoštovanja in sočutje vzbujajočega velikega rodu Celjanov pa je ostal odprt.

Tomažičeva dramatisacija Mlinarjevega Janeza je bila namenjena širokemu občinstvu. Po avtorjevih intencijah »naj bi pri gledavcih med smehom in solzami zbudila plemenita čustva, slovenski ponos, ljubezen do rodne grude, junaštvo v borbi za svobodo domovine ter za pravico in resnico«⁷⁸. Krstno predstavo na Jesenicah so pomenljivo odigrali na predvečer Dneva republike 28. novembra 1951; doživela je še deset ponovitev, ki si jih je ogledalo 5.130 gledavcev. Igra je naletela na izredno zanimanje občinstva. Toda kritika Branko Rudolf⁷⁹ in Ivan Ribič⁸⁰ sta delo docela odklonila.

Dober mesec kasneje — 10. januarja 1952 — pa je tudi na novo ustanovljeni Ljudski oder v Celju zaigral kot nastopno uprizoritev Tomažičevo dramatisacijo Mlinarjevega Janeza. Krstno predstavo je posvetil »skupščini Mestnega odbora Ljudske prosvete v Celju«. Sledilo ji je še sedem ponovitev. Dvorana Narodnega doma je bila vselej docela polna⁸¹. Toda tako na Jesenicah kot v Celju je igra zlasti v množičnih prizorih zaplavala v diletantstvo; omogočala ga je dramska predloga, ki se je prevesila v trivialni kič.

Rudolfova kritika je, kot kaže, zavrla pohod dramatisacije po slovenskih ljubiteljskih odrih. A v Trnovljah pri Celju so Tomažičevo dramatisacijo realizirali še dvakrat: l. 1955 z osmimi predstavami, l. 1966 pa z enajstimi. Kritik Avgust Tomažič je drugo uprizoritev označil za ponesrečeno oživljanje »ljudskega gledališča« v celjski okolici⁸².

Motiv Mlinarjevega Janeza se je namenil dramsko izrabiti tudi Bratko Kreft. Žal je zasnovana komedija Celje slavi samo torzo petih prizorov prvega dejanja⁸³ — »odlomek iz nedokončane komedije o celjskih grofih in teharskih vitezih, o knezu Ulriku in lepi Roziki, o Mlinarjevem Janezu in teharskem županu in še mnogih drugih zanimivih in veselih rečeh, ki za zdaj še kolovratijo po avtorjevi glavi, ker mu življenje ne privoščiči ne miru ne časa, da bi jih spravil na papir«.

Iz dramskega torza je mogoče razbrati, da je Branko Kreft želel povezati »aristokratski« motiv Celjskih s »plebejskim« motivom Mlinarjevega Janeza, podobno kot je svet gospode povezal s svetom poslov in Kranjskih komedijantih. Komedije ni zastavil agresivno, pač pa se je odločil za blago komiko, hkrati pa za nekoliko privzdignjeni, slovesni značaj komedije.

V bistvu komedijski motiv Mlinarjevega Janeza — motiv o prebrisanem slugi, ki preliči gospodarja in se povzpne na družbeni lestvici — je v sto letih, ki jih je preživel v literarni obdelavi Ferda Kočevarja in njenih prirejevalcev, odigral precej vidno vlogo v oblikovanju slovenske družbene zavesti. Njegovo jedro, vzeto iz ljudskega izročila, je Ferdo Kočevar opremil s pridruženimi idejno dediščino marčne revolucije, s slovenskim nacionalnim zanosom, hvalnico kmetstvu in vdanostjo katoliški Cerkvi. Snov ljudskega izročila je fabulativno razširil z elementi akcijskega in pustolovskega pripovedništva. S tem se je povest prikupila nezahtevno, preprosto, pravcu zlasti v krajih, kjer je bilo ljudsko izročilo o Mlinarjevem Janezu živo.

Ker se je mogel Slovenec v sferi svojega političnega uveljavljanja identificirati s prebrisanimi teharskimi vaščani, ki so si pridobili enakovredni družbeni položaj, se je zgodba Mlinarjevega Janeza povzdignila v slovenski politični mit. Posebno je prišel do veljave ob koncu devetnajstega stoletja, ko je intenzificirani slovenski politični razvoj podprl z vsaj navzven sijajnimi kulturnimi manifestacijami.

Mit o Mlinarjevem Janezu in teharskih plemičih je v ideoloških odtenkih izrabil med vojskama katoliški politični tabor, saj je v osnovi še zmeraj vztrajal na idejnih izhodiščih, ki jih je bil postavil Ferdo Kočevar. Ker pa so bile literarne prvine predložne povesti šibke, klišejske, so se vse dramatizirane različice nagibale v trivialni kič. Isto se je primerilo Jožetu Tomažiču, ki je po drugi vojski skušal spodmakniti mitu njegovo komponento zvestobe Cerkvi in njegove ideje sinhronizirati z idejami slovenske družbe po narodnoosvobodilnem boju. Bržčas bi se edinole Bratku Kreftu posrečilo motiv Mlinarjevega Janeza obdelati dramsko polno, a žal se avtor ni povzpel čez torzo komedije.

Mit o Mlinarjevem Janezu je tedaj tipičen primer, kako se more mit v umetniško nedognani obdelavi, kot izdelek trivialnega slovstva s svojimi pozitivnimi in negativnimi elementi utrditi kot identifikacijski faktor ne samo nekaterih družbenih plasti, marveč v posebnih primerih tudi nekega naroda.

OPOMBE

¹ Anton Slodnjak: Delež Štajerske v slovenski književnosti. — V: Pogovori o jeziku in slovstvu. Maribor 1955, 10—11.

² F. Kočevar: Mlinarjev Janez slovenski junak ali vplemenitba Teharjanov. Spisal po narodni pripovedki iz srede petnajstega stoletja F. Kočevar. (Drugi popravljeni in predelani natis.) V Celji 1892. Izdal, tiskal in založil Dragotin Hribar.

³ SBL I, 483. Po vojni je povest ponatisnil Celjski tednik 21 (1966) 11—25 (18. marec — 2. julij) pod navedbo: Kočevar Franc (!!); Mlinarjev Janez.

⁴ Dopis Amaterskega gledališča »Tone Čufar« Jesenice dne 12. julija 1974 meni. Premiera je bila 28. nov. 1951; bilo je 11 predstav.

⁵ Ljudski oder (Celje) 1(1952)2, 21.

⁶ Pod zaglavjem Kratkočasno berilo s podnaslovom Za pokušnjo iz dela: Mlinarjev Janez, slovenski junak, ali vplemenitnje Teharčanov. Po narodni pripovedki iz srede 15. stoletja složil za gosposke in kmečke ljudi K. Žavčanin, so bili odlomki natisnjeni v N 16 (1858), 381, 388, 396, 405, 411.

⁷ Ferdo Kočevar: Mlinarjev Janez, slovenski junak ali vplemenitnje (!) Teharčanov. Spisal po narodni pripovedki iz srede petnajstega stoletja. Zagreb. Natis K. Albrecht 1859.

⁸ Potrditvena listina Teharčanov, ki sta jo po pismu cesarja Ferdinanda I. 25. maja 1537 vnovič potrdila nadvojvoda Karl (1567) in nadvojvoda Ferdinand (1597), je v graškem deželnem arhivu.

Glej: Josef Pečnak: Local-Chronik der Edlinge von Tüchern. Cilli 1894, 10. Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant. III. Cilli 1880, 328.

Potrditvene listine posebnih svoboščin Teharčanov so v celjskem Zgodovinskem arhivu.

Glej: Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice, I. Celje 1971, 452.

V tem delu je od str. 450—65 obširnejši prikaz zgodovine Teharij, svoboščin Teharčanov in njihovega koseškega izvora.

⁹ K. K. Gymnasium Cilli. Katalog der 8. Classe vom Schuljahre 1853. Spravljen je v celjskem Zgodovinskem arhivu.

¹⁰ Matricula Gymnasii Celejensis ab Anno MDCCCIX. V celjskem Zgodovinskem arhivu.

¹¹ Program des K. K. Gymnasiums Cilli am Schlusse des Schuljahres 1854, 30. Popravi napačno letnico 1854, ko naj bi bil Kočevar končal gimnazijo, kakor navaja SBL I, 483.

¹² Ignac Orožen: Celska kronika. V Celi 1854, 200.

Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli. Graz 1909, 361.

¹³ Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice II, Celje 1974, 220.

Ignac Orožen: Celska kronika, 223.

¹⁴ C-v (Anton Kos-Cestnikov): Ferdo Kočevar-Žavčanin. — SN 11 (1878) 21. nov.

¹⁵ Fedor Gradišnik: Zgodovina celjskega gledališkega življenja. — V: GL LG Celje 3(1947—1948)8, 8—11.

¹⁶ Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice II. Celje 1974, 220.

¹⁷ Janko Orožen v svoji knjigi: Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi. Celje 1936 na straneh 37—38 navaja štiri ljudske pripovedke o poplemenitju Teharčanov, na str. 39—40 pa pripovedko o kmetu Dolinarju iz Tremarij, vasi južno od Celja, kateremu je zadnji Celjski grof Ulrik zapeljal hčer Marjanico. Ko terja od grofa, naj mu jo vrne, ga grof grobo zavrne, naj jo gre iskat na pokopališče pri Sv. Duhu zunaj celjskega mesta.

O poplemenitju Teharčanov so po Orožnu znane štiri ljudske pripovedke:

1. Pri hčeri bežigrajskega kmeta zalotijo grofa. Iz neprijetnega položaja se reši tako, da Teharčane poplemeniti.

2. Grof (Herman II. ali Friderik II.) se zaljubi v hčer grofovega gozdarja na Teharjah. Oče hčeri prepove stike z grofom. Ta se razjezi in kuje zaroto. Hči prosí grofa usmiljenja, grof se omehča in njeno ljubezen še nagradi, tako da poplemeniti očeta in brate. S tem je utemeljeno teharsko plemstvo.

3. Grof Ulrik II. zalezuje Pengarjevo Marjetico, deklo Mlinarjevega Janeza, s Teharij. Ko se ponoči tihotapi k njej, ga zasači Janez s teharskimi fanti. V zameno za osvoboditev prizna grof Teharčanom plemstvo.

4. Celjski grofje so imeli mnogo nezakonskih otrok. V rejo so jih dajali teharskim kmetom. Da bi otroci ne ostali kmetje, so Teharčane kar povprek poplemenitili.

O ljudskem izročilu o poplemenitjenju Teharčanov poroča še Jifi Václav Dundr, upravnik graščine Novo Celje, ki je pod psevdonomim Dr. Novostraszetzky izdal knjigo *Stiriens Eden. Das Santhal und die Umgebungen von Neu-Cilli in der südlichen Unter-Steiermark*... Wien und Leipzig 1847. Na straneh 314 in 315 piše o pokneženem grofu Hermanu, ki je zapeljeval hčerko svojega gozdarja. Ta se je zvezal z grofovimi vazali v zaroto zoper grofa. Gozdarjeva hči pa je grofa ljubila in mu je zaroto izdala; vendar ga je preprosila da je za plačilo gozdarju in njegovima sinovoma odpustil sodelovanje v zaroti in jih povrh še poplemenitil. [Glej: Jože Glonar: Literarni odnosaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v premarčni dobi (»Stiria«, 1843—1848). ČZN 5/1908/150—151.]

Rajko Vrečer v knjigi *Savinjska dolina s posebnim ozirom na splošno, krajevno in upravno zgodovino v besedi in sliki*. Zalec 1930, na strani 255 opisuje »Svoboščine Teharjanov« in poroča o izročilu, ki da poplemenitje Teharčanov pripisuje Vilku (Wilhelmu), sinu grofa Ulrika I. Vilko se je navezal na Eliško, hčerko teharskega sodnika Pengarja. Teharskim fantom to ni bilo prav. Ko so ga ponoči zasačili, jim je obljubil bogato nagrado, ko bo postal grof. Obljubo je izpolnil — Teharčanom je podaril »okoli 600 oralov gozdov v okolici Svetine nad Celjem in tudi mnogo orne zemlje«.

¹⁸ Pesniško najbolj uglajeno je snov o poplemenitjenju Teharčanov dotle obdelal Stanko Vraz v hrvaški pesmi *Izvor plemstva*, ohranjeni v njegovi rokopisni zbirki v zagrebški Nacionalni i sveučilišni biblioteki. Ta pesem je v novi varianti dobila naslov *Postanak Tiharja* in je bila prvič objavljena v izdaji Maticice Hrvatske iz l. 1866 *Gusle i tambura*. Knjiga druga. *Djela Stanka Vraza III*. (Glej: Stanko Vraz: *Pesnička djela II*. Pripredio Slavko Ježić. Zagreb, JAZU 1954, 300, 406, 410, 428; pesem *Postanak Tiharja* je v tej izdaji objavljena na straneh 300—303). Stanko Vraz je pesem ustvaril pod vplivom znamenitega sodobnika, tedaj najbolj priljubljenega francoskega pesnika Jeana Pierra Bérangera (1780—1857); v rokopisu je pod naslovom oznaka: *Romanca à la Béranger*.

Pesem lahkotno, frivolno, ironično, v slogu popevke (chanson) v značilnih šestvrstičnicah s stalnim pripevom poje, kako Teharčani zalotijo grofa Ulrika, ki se je spravil k dekletu v hišo, ga vržejo v vodo, zato »od slovenskega da s'opere roda tvoga švapska čast«. V stiski grof obljubi Teharčanom plemstvo, vendar morajo o vzrokih poplemenitve biti tiho (od tod tudi toponim Tiharje!!). Vraz ironično opozarja Teharčane, naj se zaradi plemstva ne prevzamejo, saj bi bili Slovenci vsi plemiči, ko bi vsak dobrotljivi grof za svoje pohode k slovenskim dekletom delil plemiške naslove. Torej večkratno razvrednotenje; razvrednotenje delitve ljudi na plemiče in neplemiče, večvrednosti nemškega fevdalca in teharskega plemiškega napuha v imenu enakosti spričo človeške nature.

Ni mogoče domnevati, da bi rokopisna pesem (datirana je z letnico 1839) mogla vplivati na Kočevarja.

Isto snov je uporabil za svojo Celjsko romanco (v prvi objavi v LZ 5 (1885), 65 *Zadnja večerja*) Anton Aškerc. Poplemenitje Teharčanov je tudi pri njem kontrakt, s katerim naj se odpravijo nasprotja med rdečo in modro krvjo (med kmetstvom in plemstvom) in poplača čast slovenstva (slovenskih deklet). Torej je tudi Aškerc uporabil za isto snov lahkotne, ironične tone. Snov je tudi Aškerc zajel neposredno iz ljudskega izročila, kakor je razvidno iz njegovega pisma Franu Levcu 24. okt. 1884: »'Zadnja večerja' živi še dandanes med národóm, in iz tega vira zajel sem jo i jaz, čeprav je nékdo (Kočevar?) spisal že povest o tem — čital je nikdar nisem...« (Anton Aškerc: *Zbrano delo I.*, Ljubljana 1946, 346.)

¹⁹ Jože Pogačnik: *Zgodovina slovenskega slovstva II*. Maribor 1969, 22.

²¹ Andrej Fekonja piše v sestavku Celje in okolica, DiS 1895, 147, da je Janez Arlič »Očetovo kletev« zložil . . . poleg J. G. Seidla nemške balade »Vaterfluch« (1836).«

²² Janko Orožen: Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi. Celje 1936, 30—40.

²³ Razvaline celjskega gradu je l. 1802 kupil kmet Andrej Gorišek. Ta je prodajal kamenje iz razvalin. L. 1846 je štajerski guverner grof Wickenburg razvaline od Goriška odkupil in jih dal štajerski deželi v last.

Glej: Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice. I. Celje 1971, 295.

²⁴ Dr. Ivan Lah: Josipina Turnograjska. Njeno življenje in delo. Maribor 1921, 32.

²⁵ Slovenska Bčela 2 (1851), 33—34.

²⁶ Josipina Turnograjska: Rožmanova Lenčica. (Po narodnoj pripovedki.) — Zora jugoslavenska. Zagreb 1853, 128—140.

²⁷ Čop v pismu Kopitarju 16. maja 1830: »Za kmete . . . je tista poezija, ki jo delajo sami; ta je užitna tudi izobražencu, če je dobra (kakor npr. srbska), a poezija izobražencev ostane kmetu do redkih izjem tuja.«

²⁸ Vraz Jožefu Muršcu v pismu po l. 1836; pismo je objavljeno v: Džela Stanka Vraza. V. Zagreb 1877, 154:

»Nam treba, kaj se narodnost med srednim stanom budi, zakaj dokler se duh takih ljudi ne očuti, je naše pisanje, če, bogve! kakkoli verstno (klasično) zapstonj — mlatev prazne slame — zakaj kmet je preprosti, kaj bi se k našim mislam podignol; ino pak smo že tak odrejeni, kaj nemoremo s telom in dušom k njemu — v njegovo življenje stopiti. Naše mišljenje je k šegi, ki po mestah kraljuje, priklenjeno . . . Tak se tudi Prešern toži ino pravi, kaj je vsa naša pisarija za proste ljudi — prenavljanje (affectation), v katerem ne živosti, da naše življenje ne je med njimi.«

²⁹ Jože Pogačnik: Zgodovina slov. slovstva III. Maribor 1969, 99.

³⁰ Ferdo Kočever: O zadevah naše književnosti. — N 15 (1857), 150.

³¹ Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Ms 491/1 in Ms 492/2.

³² M. Kračmanov [= Matija Valjavec]: O Mlinarjevem Janezu. — SG 2 (1859) IV, 50—57.

³³ SG 2 (1859) IV, 30.

³⁴ (Ivan Macun): Cvetje slovenskega pesništva. Zložil Ivan Macun. U Terstu 1850, 150.

³⁵ SG 1 (1858), 114.

³⁶ K. Zavčanin [= Ferdo Kočever]: O zadevah naše književnosti, N 15 (1857), 146.

³⁷ SG 1 (1858), 114.

³⁸ M. Kračmanov [= Matija Valjavec]: Pomenki o domačih rečeh. — SG 2 (1859) IV, 50—57.

³⁹ Glej op. 33.

⁴⁰ Glej op. 31.

⁴¹ Glej poročilo v LZ 12 (1892), 381.

⁴² Janko Traven: Iz prvih dni slovenske opere — GL SNG Ljubljana — Opera (1952/53) 4, 72.

⁴³ (Anton Funtek): Teharski plemiči. Spevoigra v treh dejanjih. Spisal Anton Funtek. Uglasbil Benjamin Ipavic. Izdalo in založilo Dramatično društvo v Ljubljani. Ljubljana. Natisnila Narodna tiskarna. 1890.

⁴⁴ Anton Trstenjak: Dr. Benjamin Ipavic. — SN 25 (1892), 281 (9. dec.).

⁴⁵ Dr. Silva Trdina: Besedna umetnost. II. del. Ljubljana 1958, 245-46.

⁴⁶ -ss- [Karl Hoffmeister]. Teharski plemiči. — SN 25 (1892) 284 (13. dec.).

⁴⁷ Gl. op. 46.

⁴⁸ Dragotin Cvetko: Stoletje slovenske glasbe. Ljubljana 1964, 232.

⁴⁹ ? : Slovensko gledališče. — LZ 13 (1893), 61.

⁵⁰ Dragotin Cvetko, n. n. m.

Na tem mestu omenimo, da je Ferenc Erkel, madžarski komponist, ki je med drugim uglasbil madžarsko nacionalno himno, začetnik madžarske nacionalne ope-

re, l. 1844 je napisal opero Hunyadi Laszlo, v kateri nastopa tudi zadnji Celjski grof Ulrik. — Glej: Larousse de la Musique I. Paris 1957, 310.

⁵¹ Gl. op. 46.

⁵² Pismo tajnika Dramatičnega društva Antona Trstenjaka dr. Benjaminu Ipavcu 9. avg. 1892. — Izvirnik v Slovenskem gledališkem muzeju, Inv. št. 10 — Zavitek 3, Dramatično društvo.

⁵³ Glej poročili:

Štajerci v Ljubljani. — SN 26 (1893) 18, (23. jan.).

J. Tr.: Prelep narodni dan. — SG 27 (1893) 5, (2. febr.).

⁵⁴ Nova slovenska opera. — LZ 13 (1893), 701.

⁵⁵ (Anton Funtek): Urh, grof celjski. («Teharski plemiči.») Opera v treh dejanjih. Spisal Anton Funtek. Uglasbil Viktor Parma. Izdalo in založilo »Dramatično društvo« v Ljubljani. V Ljubljani 1895.

⁵⁶ (Kočevar Ferdo): Mlinarjev Janez slovenski junak ali uplemenitba Teharčanov. Sestavil po narodni pripovedki iz srede petnajstega stoletja F. Kočevar. Šesti natis. Založba Goričar & Leskovšek v Celju 1922.

⁵⁷ Mnenje Antona Horjaka, upokojenca iz Senovega 69 pri Brestanici, režiserja Sokolskega društva v Laškem, ki je l. 1937 uprizoril dramatisacijo Mlinarjevega Janeza. Anton Horjak je v uprizoritvi igral naslovno vlogo Mlinarjevega Janeza, tipkano besedilo pa je društvo po njegovem dobilo »prav iz Teharij ali iz Štor pri Celju«.

Te podatke ali mnenja, poleg drugih v zvezi z Mlinarjevim Janezom, mi je Anton Horjak sporočil v pismu 18. decembra 1974.

V lavantinski škofiji je bil tedaj samo en duhovnik z imenom Pivec: Vinko Pivec, kaplan v Selnici ob Dravi od 1. febr. 1932, doma iz Spitaliča pri Konjicah. (Gl. Sematizem neposredno Sveti stolici podrejene lavantinske knezoškofije za leta 1934. V Mariboru 1934, 154.) Ta se je res ukvarjal z ljudskim gledališčem in v Selnici ob Dravi zrežiral več iger. Doslej ni bilo mogoče ugotoviti, ali je dramatisiral Kočevarjevo povest.

V poročilu Rajhenburški prosvetarji kulukarji v Slovencu 1934, 11. oktobra je zapisano, da je ponovitev uprizoritve Mlinarjevega Janeza v Rajhenburgu »obiskal tudi avtor zgodovinske narodne igre gospod Pivec«, kar pritrjuje Horjakovi domnevi, kdo da je bil dramatisiral povest.

Če je Vinko Pivec napravil dramatisacijo Kočevarjevega Mlinarjevega Janeza, ki so jo prvič igrali l. 1924 na Teharjih, jo je še v času, ko je bil v drugem letniku mariborskega semenišča.

^{57a} V Osrednji knjižnici v Celju je v rokopisni zbirki pod signaturo Ms 133 spravljen opalografirani izvod besedila z naslovom: MLINARJEV JANEZ Teharski plemiči. Zgodovinska igra v 7 dejanjih in 1 spremembi (Prosvetno društvo Teharje). Izvod, ki se je ohranil v hiši družine Luževič na Teharjah, so knjižnici darovali lastniki po posredovanju knjižničarke Helene Luževič in njene matere Helene Levac, roj. Ožeg, ki je nastopila v krstni predstavi tega dela leta 1924 pod Dimčevim kozolcem na Teharjah pa tudi na ponovitvi pod farovškim kozolcem na Teharjah.

⁵⁸ Seznam iger Zveze kulturnih društev. Maribor, samozaložba 1932. Velikopotezna akcija za naše društvene knjižnice. — Vestnik prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru 15 (1936) 12 a, 105—118. Knjižnica mariborskega Ljudskega odra. — Naš dom 28 (1936) 3, 48 in 4, 64.

⁵⁹ Vestnik prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru 16 (1937) 5, 38.

⁶⁰ Glej opombo 57.

⁶¹ Izjava 80-letne Marije Pišek, roj. Dimec, iz Čreta pri Celju, 20. novembra 1974 meni. Marija Pišekova je igrala Marjetico, Mlinarjevega Janeza pa Martin Rebov, kmet iz Čreta, sin tedanjega teharskega župana Jožeta Rebova.

⁶² Glej opombo 57a.

⁶³ Izjava predm. učiteljice Kamile Svatina, roj. Gosak, hčerke nekdanjega teharskega nadučitelja, 18. novembra 1974 meni.

⁶⁴ Šolska kronika osnovne šole na Teharjah od l. 1920 — incl. 1935/36, spravljena v ravnateljstvu osnovne šole v Štorah, opisuje, da je šolska mladina

29. junija 1920 »s staroslavno zastavo Mlinarjevega Janeza« pričakala regenta Aleksandra na štorski železniški postaji ko se je peljal mimo.

Ista šolska kronika za leto 1922/23 obširno popisuje zgodovino Teharij in uplemenitnje Teharčanov, pa tudi listine in predmete v zvezi z njima.

⁶⁵ Glej opombo 61.

⁶⁶ Naš dom 24 (1932) 12 (3. dec.), 7.

⁶⁷ Izjava lončarskega mojstra Franca Felicijana iz Vojnika 43, 20. novembra 1974 meni. Franc Felicijan trdi, da je Mlinarjevega Janeza v svoji dramtizaciji uprizoril v gaju za vojniško cerkvijo malo pred drugo svetovno vojsko tudi vojniški kaplan in teoretik ljudskega gledališča Davorin Petančič.

^{67a} Iz vabila na predstavo Mlinarjevega Janeza na ljudskem odru v Št. Vidu nad Ljubljano. — Domoljub 35 (1932) 46 (16. nov.), 587.

⁶⁸ Nova doba 19 (1937), 47 (19. nov.) in 49 (3. dec.).

⁶⁹ Pismo režiserja uprizoritve Antona Horjaka meni 18. decembra 1974. Ta hrani tudi tiskani gledališki list laškega sokolskega odra ob dvajsetletnici laškega Sokola l. 1939. V listu je fotografija nastopajočih v Mlinarjevem Janezu. — Glej: Sokolsko gledališče Laško 1939 (Univerzitetna knjižnica Maribor, Sign. 74243).

⁷⁰ Rajko Vrečer: Savinjska dolina s posebnim ozirom na splošno, krajevno in upravno zgodovino v besedi in sliki. Samozaložba. Žalec 1930, 267.

^{70a} Otvoritvena predstava Krekove družine. — S 60 (1932, 12. 239 / 18. okt.).

⁷¹ Kseroksa kopija avtorjevega tipkanega izvoda je spravljena v Univerzitetni knjižnici Maribor, Sg 75448.

⁷² Viktor Kokalj: Mlinarjev Janez. Ljudska igra pod milim nebom. Ljudske igre, 26. zvezek. Ljubljana 1939.

⁷³ Jože Tomažič: Mlinarjev Janez. Ljudska igra s petjem v treh dejanjih (šestih slikah). Zgodba o teharskih plemičih in Urhu, zadnjem grofu Celjskem.

Edini, natipkani izvod, ki ga še hrani Amatersko gledališče »Tone Čufar« Jesenice, za katero je Jože Tomažič igro napisal, ima na zadnjem listu pritipkan dostavek: Napisano na orožni vaji v Postojni v Jamski restavraciji v prvi polovici avgusta 1951.

Uprava Amaterskega gledališča »Tone Čufar« Jesenice mi je z dopisom 12. julija 1974 sporočila, da je bila premiera Tomažičeve igre 28. novembra 1951 (torej slovesna predstava v počastitev Dneva republike). Režiral jo je Jože Tomažič sam, odigrano pa je bilo 11 predstav.

⁷⁴ Fran Žižek: Miklova Zala. Ljudska igra v 9 slikah. Knjižnica ljudskih iger 8. (Ljubljana) 1955, 69.

⁷⁵ Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967. Ljubljana 1967, 481.

⁷⁶ To mu je kot temeljno napako očital tudi Branko Rudolf v daljši oceni: Jože Tomažič: Mlinarjev Janez. — Obzornik 7 (1952) 9, 569—573.

⁷⁷ Glej: Johann Wolfgang Goethe: Lehrjahre (V, 7): »Im Roman sollen vorzüglich Gesinnungen und Begebenheiten vorgestellt werden, im Drama Charaktere und Taten.«

⁷⁸ Jože Tomažič: Mlinarjev Janez. — GL MG na Jesenicah 1951/52/2, 8.

⁷⁹ Gl. op. 76.

⁸⁰ Ivan Ribič: »Mlinarjev Janez«. (Ob krstni predstavi.) — Jeseniški kovinar 4 (1951) 48 (8. dec.).

⁸¹ Ljudski oder (Celje) 1 (1952 2, 21.

⁸² Avgust Tomažič: Mlinarjev Janez. — CT 20 (1966) 30 (3. avg.).

⁸³ Dr. Bratko Kreft: Celje slavi. — GL MG Celje (1953) 8, 408—419.

Summary

THE TALE OF MLINARJEV JANEZ

The literary subject matter of the Counts of Celje, as represented in Slovene fiction, is chiefly linked to the motive of Veronika Deseniška, the motive of the socially unequal lovers and about the discrepancy between the longing for personal happiness and the political idea of an independent state. This motive has frequently been used by Slovene dramatists, especially in the past, in order to give a mythical interpretation of social and political antagonisms in the sense of the independent Yugoslav state idea.

In addition to the motive of Veronika, that of Mlinarjev Janez was abundantly used for more than a century. It is based on the motive of the cunning servant who outwits his master and advances his own social rank. The subject is linked to the traditional story of the peasants from the village of Teharje, who forced their lord Ulrich of Celje to confer nobility on them.

Ferdo Kočevar, a Slovene cultural and literary enthusiast, who spent his youth in Celje and became deeply interested in the Slovene national movement, Slovene literature and theatre at the time of the March Revolution, published the story »Mlinarjev Janez, the Slovene hero, or how the people of Teharje became noblemen«; it first appeared in instalments in the paper »Novice« in 1858 and came out a year later in a private edition.

The story was disapproved of by critics (Matija Valjavec) because of its form and content, its clumsy language and its imitation of unpretentious contemporary German literature. It was, however, acclaimed by simple readers, especially the farmers round Celje. They were attracted by the lively story of the villagers of Teharje and the Counts of Celje, based on the traditional tales from the home area, and the exciting description of fighting between Slovenes and Turks, full of action and adventure. Besides the story content, the readers were taken by the ideological aspect: the democratic heritage of the March Revolution, the Slovene national enthusiasm, the loyalty to the soil and the Catholic Church. All of this brought about six editions.

The ideological aspect of Kočevar's story inspired the poet Anton Funtek to publish the libretto for the opera »The Noblemen of Teharje« in 1890. The composer Dr. Benjamin Ipavic wrote the music for it. In 1892, when Ljubljana got its new provincial theatre, the opening ceremony was honoured by Ipavic's creation, »the first Slovene historico-romantic opera« (Dr. Dragotin Cvetko). The performance considerably strengthened Slovene national pride. A year later, the same libretto was used by composer Viktor Parma for his opera »Ulrich, the Count of Celje«.

Between the wars, the motive of Veronika Deseniška prevailed in the pretentious Slovene theatre, whereas the popular theatre in the country exploited the motive of Mlinarjev Janez. The ideological elements of Kočevar's story still agreed with the viewpoint of the Slovene Catholic political camp. There were various formally poor dramatizations of the story; they were played on the village stages influenced by the Catholic side. There were attempts to rewrite Kočevar's text in the sense of Shakespeare's drama (Rado Miklič, 1932) or in the spirit of the renewed Catholic universal theatre (Viktor Kokalj, 1939), but they couldn't tear themselves away from the framework of the trivial literary text.

After 1945, Jože Tomažič in his five-act play (1951) about Mlinarjev Janez tried to take into account ideological traits which would agree with the new social consciousness. He preserved the basic outline of Kočevar's story. Tomažič's dramatic experiment was not successful as he even increased the triviality of the original. Amateur theatres at Jesenice, Celje and other places attracted a large audience with Tomažič's play, but at the price of aesthetic triviality.

The Slovene tale of Mlinarjev Janez is, accordingly, an example of how a basically simple story can, with its ideological elements, play an important, socially mobilizing rôle in the development of a nation.

MILAN NATEK

NEKATERE DRUŽBENOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI V RAZVOJU HMELJARSKEGA OBMOČJA SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

UDK 633.791:914.971.2-115

V prispevku je prikazano savinjsko hmeljarstvo skozi tri najpomembnejša obdobja svojega razvoja: a) Začetki in razvoj hmeljarstva v drugi polovici 19. stoletja, b) Značilnosti v razvoju savinjskega hmeljarstva v prvi polovici 20. stoletja (do konca druge svetovne vojne), in c) Nekateri geografske spremembe v hmeljarskem predelu Spodnje Savinjske doline po drugi svetovni vojni. Vsako od navedenih obdobje je prikazano in osvetljeno z demogeografskimi, socialno-ekonomskimi ter s fiziognomskimi učinki in spremembami, ki jih je prineslo hmeljarstvo v pokrajino.

Some Socio-Geographic Characteristics in the Development of Hop-Growing on the Area of the Lower Savinja Valley

The contribution outlines the hop-growing in the Savinja Valley during the three most significant periods in its development: a) the beginnings and development of hop-growing in the second half of the 19th century; b) characteristics in the development of hop-growing in the first half of the 20th century; and c) some geographical changes in the hop-growing region of the Lower Savinja Valley after World War II. Each of the three periods is described and illustrated by the demographic and socio-economic changes undergone as well as by the physiognomic effects and changes brought about in the landscape by the hop-growing.

I. UVOD

V zadnjih sto letih je doživela Spodnja Savinjska dolina tolikšne strukturalne in fiziognomske spremembe kot le malokatera druga kmetijska pokrajina na Slovenskem. Vzroke tem korenitim, naglim in skokovitim spremembam je potrebno iskati v preusmeritvi kmetijstva. Čeprav se je pričela ta preobrazba vidneje uveljavljati šele v zadnji četrtini 19. stoletja ter v poldrugem desetletju pred prvo svetovno vojno, moramo vendarle nagibe in vzroke ter začetke tega korenitega preoblikovanja

Avtor: Milan Natek, Geografski inštitut Antona Melika SAZU, Ljubljana.

iskati že sredi prejšnjega stoletja. Z zemljiško odvezo leta 1848, ki je osvobodila našega kmeta podložništva ter številnih fevdalnih bremen iz srednjega veka, in čedalje močnejšimi odmevi industrijske revolucije, ki je z zgraditvijo osrednjega železniškega omrežja vse bolj glasno trkala na prebujanje slovenskih mest in prvih žarišč neagrarnih dejavnosti, se prične novo obdobje v transformaciji našega podeželja. S tem se prične na novo oblikovati in izražati odnosi med podeželjem in mesti ter mlajšimi neagrarnimi središči. V porajajočem se zgodnjem kapitalizmu na Slovenskem, kjer se je pojavil že okrnjen in modificiran v okviru takratne avstroogrške monarhije, so nekateri fevdalni veleposestniki znova začutili priložnost za ponovno obogatitev in povečanje svojega osnovnega kapitala. V nastajajoči industriji se jim je znova ponujala prilika, da se s pridelovanjem industrijskih rastlin, to je surovin za nastajajoče obrate neagrarnih dejavnosti, neposredno in dejavno vključijo v sočasne tokove družbeno-gospodarskega življenja.

Tudi v Spodnji Savinjski dolini so se hotela nekatera nekdanja fevdalna veleposestva s preusmeritvijo in specializacijo svoje proizvodnje (npr. s svilogojstvom) aktivno vključiti v čedalje močnejše denarne tokove zgodnjega kapitalizma. Tudi hmelj kot izrazita komercialna industrijska kultura, katerega prvi poizkusni nasadi se pojavijo v Savinjski dolini v začetku 50. let 19. stoletja, je prinašal in obetal priložnost, da se vsaj del kmetijskih ornih površin nameni in podredi naglo razvijajočemu se pivovarništvu v industrijskih državah. Nakazane družbeno-gospodarske silnice v najbolj grobih potezah očrtujejo splošno stanje razmer na našem podeželju v sredini minulega stoletja.

II. KARAKTERISTIČNA OBDOBJA V RAZVOJU SAVINJSKEGA HMELJARSTVA

Za lažje dojetje in boljše razumevanje današnjih procesov pri preoblikovanju hmeljarske pokrajine je potrebno in koristno, da skušamo z osnovnimi in najbolj značilnimi potezami osvetliti in prikazati nekatere geografsko najbolj razvidne oblike in pojave, ki so vtikani v podobo te naše, do danes tudi najbolj specializirane kmetijske pokrajine na Slovenskem.

a) Hmeljarstvo v drugi polovici 19. stoletja

Prvi stalnejši in obsežnejši nasadi hmelja v Savinjski dolini so se pojavili sredi 60. let, oziroma v začetku 70. let preteklega stoletja (Baš, 1925; Kač, 1951 in 1959; Žagar, 1957; Cukala, 1965; Slokan, 1965 in 1969). Na osnovi nekaterih arhivskih in statističnih podatkov ter memorialskih objavljenih pričevanj si moremo ustvariti vsaj približno podobo Spodnje Savinjske doline v zadnjih desetletjih 19. stoletja, to je v prvi fazi razvoja savinjskega hmeljarstva.

Z nastajanjem liberalnejšega sloja meščanstva se prične tudi na tem območju v čedalje bolj kričečih oblikah pojavljati razslojevanje in socialna diferenciacija agrarnega prebivalstva in zemljiških posestnikov.

Barbankova hiša sredi močno deagrarizirane Ločice ob Savinji nas spominja na nekdanjo obliko in podobo savinjskih kmečkih hiš, kakršne so bile v prevladi še v drugi polovici 19. stoletja

Tedaj so praviloma še prevladovali na savinjskih kmetijah tradicionalne oblike polikulturalnega in avtarkičnega poljedelstva. Edino-le pridelki vina in žit ter prireja mesne goveje živine in vzreja mladih konj so omogočali savinjskemu kmetu počasno vključevanje v denarno menjavo blaga. Prav v tem času se je močno okrepila vloga gozdov, saj je pomen lesa v takratnem gospodarstvu izredno narasel. S tem pa se je okrepila gospodarska moč tistih kmetij, ki so posedovale večje površine z lesom bogato založenih gozdov.

Z rastjo števila prebivalstva se je povečevala gostota obljudenosti. In prav v njej tiči tudi eden izmed tradicionalnih vzrokov drobljenja zemljiške posesti. V vsem hribovskem obrobju Spodnje Savinjske doline so s krčenjem gozdov pridobivali in urejali za kmetijstvo nove površine. Agrarna prenaseljenost ter nezadostno in negospodarno zaposlena delovna moč po naših kmetijah so osnovni dejavniki, ki so pospeševali in utrjevali iz preteklosti podedovani način in sistem krčenja gozdov na račun pridobivanja, širjenja in boljše izrabe njivskih površin. Pridobivanje in izrabljanje lazov (ali novin, frat ali rovtov) je bilo še prav posebej razširjeno po južnem in zahodnem hribovskem obrobju Spodnje Savinjske doline vse do konca druge svetovne vojne. Požigalništvo je bilo v preteklih desetletjih in stoletjih izredno razširjeno in razvita dejavnost kmečkega prebivalstva v vsem hribovskem svetu (Mušič, 1974).

Za Spodnjo Savinjsko dolino so izredno zanimivi podatki o novih njivah, ki so nastale na krčevinah. Leta 1826 je bilo v k. o. Ločica (pri Vranskem) kar 10,08 % njivskega sveta navezanega na krčvine — laze.

V tamkajšnjem zaselku Ravne, ki so ga sestavljale štiri kmetije, so zavzemali lazi — krčevine celo eno četrtino njivskih površin. Povprečna velikost ravnjanskih njiv na krčevinah je merila 0,2882 ha. Tudi v sosednji k. o. Črni vrh so tedaj pridelovali njivske posevke na novih krčevinah. Tamkajšnji lazi so obsegali 2,9⁰/₀ črnóvskih in loških njivskih površin; povprečna velikost laza oziroma nove krčevine je merila 0,1525 ha. Pripomniti velja, da novih njivskih površin v obliki lazov niso pridobivale le kmetije, temveč so si na ta način tudi fevdalna veleposestva razširjala svoje orne površine. Ugotovljeno je namreč, da je imela leta 1826 ojstriška graščina tri laze, katerih skupna površina je merila kar 1,0111 ha.

Pri tem tudi ne smemo prezreti še nerazdeljenih površin skupnega vaškega zemljišča (okrog 355 ha v letu 1890). To srenjsko zemljišče je bilo večji del omejeno na poplavni svet ob Savinji in njenih pritokih in le v izjemnih primerih je zavzemalo tudi skalnata ter z grmovjem poraščena pobočja kotlinskega obrobja. Zaposneli odmev fiziokratizma kakor tudi začetni vplivi industrializacije so pospeševali razkroj skupnega vaškega zemljišča in njegovo razdelitev med vaške upravičence (O r o ž e n , 1957).

Nekdanji gmajniški svet ob Savinji je šele z njeno regulacijo (od 1876 do 1893) dobil pravo vrednost in veljavnost v sklopu savinjske kmetije. Šele z razdelitvijo srenjskega zemljišča se je pričela tudi intenzivnejša kolonizacija gmajn ob Savinji; na njenih, dotlej le pašništvu namenjenih površinah, so nastajale nove njivske in travniške parcele ter celo parcele manjših ravninskih vinogradov. Prav tako so vznikla na njih nova selišča mladih in po obsegu zemljiške posesti tudi manjših kmetij.

Od nekdanje Kučerjevine na Zoreh pri Taboru stoji le še marof, ki nič več ne služi prvotnemu namenu. Njegova podoba in velikost sta značilni za trdnejše kmetije iz obdobja pred hmeljarstvom

Smrekarjeva kašta v Zabukovici (Zabukovica — vas) je ena izmed redkih, ki se še ohranila na obrobju Spodnje Savinjske doline

V drugo polovico 19. stoletja segajo že tudi prvi močnejši zametki neagrarnih dejavnosti v Savinjski dolini. Tekstilna industrija, pivovarna in začetek obratovanja manjših premogovnikov na južnem obrobju zahodnega dela Celjske kotline, nastanek steklarne in manjših obratov keramične industrije, so objekti, ki so sprožili začetno, najzgodnejšo fazo razkrojavanja številčno močne kmečke družine (Orožen, 1959). Vse dotlej so namreč največji učinek na preobrazbo te pokrajine predstavljali prevoznništvo in rudarska mesta Črnega revirja (Zagorje, Trbovlje in Hrastnik; prim. Vrišer, 1963; Orožen, 1958) in jugovzhodne Koroške kakor tudi bližnje Celje (izseljevanje, zaposlovanje, prodaja kmetijskih pridelkov itd.). Z zgraditvijo savinjske železnice (Celje—Velenje leta 1891) in še prej južne obalpske železnice (Dunaj—Celje—Ljubljana—Trst) je močno zamrlo prevoznništvo. Med prevozniki na »veliki beli cesti« je bilo tudi znatno število Savinjcianov. Ta nekdanja oblika prometne funkcije Savinjske doline je še do danes ohranjena v fiziognomiji nekaterih obcestnih naselij (furmanski domovi, gostilne s hlevi idr.).

Prav tako ne smemo prezreti tipičnih oblik kmečkih domov, podedovanih iz preteklosti, in katerih funkcijska povezanost se je neposredno naslanjala na sisteme poljske (zemljiške) razdelitve. Še konec 19. stoletja so v dolinskem predelu prevladovale lesene in le deloma iz kamna zidane zgradbe (hiše, gospodarska poslopja), s pretežno slamatimi in le v hribovskih predelih še z lesenimi (skodljastimi) strehami (Baš, 1929; Predan, 1959). Prevladovale so še črne kuhinje z ognjiščem, ki so

najbolj množično izginjale šele v letih pred prvo svetovno vojno. Med gospodarskimi zgradbami že najdemo vezane ali dvojne kozolce (toplarje; Melik, 1931; Baš, 1929 in 1931) pa kašte (Baš, 1952) in pajstve ali ferjače za sušenje lanu, konoplje in sadja, svinjake, ob vinogradih pa lesene hrame ter iz kamna zgrajene zidanice (Predan, 1975).

Odeev nakazanih gospodarskih sprememb se je neposredno zrcalil tudi v demografski podobi obravnavanega predela. Konec druge polovice 19. stoletja delež neagrarnega prebivalstva ni presegal 20% (Šifrer, 1962), medtem ko se je število prebivalstva od 1869 do 1900 povečalo le za 11,68%. Izračun za ta tri desetletja nam pokaže migracijski primanjkljaj, ki znaša —3.279 oseb, kar dá povprečno letno stopnjo —4,51%.

V letih od 1869 do 1900 je nataliteta stagnirala in je znašala v povprečju okrog 31,63‰, stopnja umrljivosti pa je pričela polagoma upadati (od 25,1 na 22‰). Vrednost prirodnega prirastka prebivalstva se je povečala od 6,3‰ na 9,8‰.

TABELA 1. Število prebivalstva občine Zalec od 1869 do 1976

Leto	Število	Verižni indeks rasti prebivalstva	Povprečna letna stopnja prebivalstvenega prirastka	Število ljudi na 1 km ²
1869	22.118	100,00	—	63,34
1880	22.886	103,47	0,32	65,53
1890	24.114	105,37	0,54	69,05
1900	24.702	102,44	0,24	70,73
1910	25.049	101,40	0,14	71,73
1931	25.859	103,23	0,16	74,05
1948	28.176	108,95	0,53	80,68
1953	29.250	103,81	0,76	83,76
1961	31.152	106,50	0,81	89,20
1971	33.464	107,42	0,74	95,82
1976 (po registru)	34.378	102,73	0,55	98,44

V nakazanih razmerah se je pričelo razvijati in čedalje bolj tudi uveljavljati savinjsko hmeljarstvo. Pri tem ne smemo prezreti dejstva, da je prav z začetkom hmeljarstva nastopila filoksera, ki je do temeljev uničila in razrahljala gospodarsko veljavnost savinjskega vinogradništva. To poudarjamo zato, ker sta obe rastlini, tako hmelj kot vinska trta, intenzivni kulturi, ki zahtevata izredno veliko število delovne sile (npr. 1 ha hmeljišč okrog 390 delovnih dni, 1 ha vinogradov v gričevnatem svetu pa okrog 266 dni v vegetacijski dobi; prim. Kač, 1951). Tedaj se je znašel savinjski kmet na pomembnem razpotju: ali naj še naprej obdeluje in neguje že uveljavljeno vinsko trto, katere pridelek pa je bilo iz leta v leto težje prodajati, ali pa se naj preusmeri v neznano mu hmeljarstvo, katerega pridelek je prav tedaj doživljal konjunkturo na svetovnem tržišču? Odločil se je za hmeljarstvo. Tako smemo tudi za Spod-

njo Savinjsko dolino trditi, da je hmelj kot intenzivna kmetijska kultura ne samo enakovredno, temveč precej bolj obsežno in gospodarsko popolnoma upravičeno nasledil dotedanji pomen in vlogo kvalitetno čedalje slabših vinogradov (prim. tudi Ruppert, 1960). Spričo manj obsežnih hmeljskih nasadov pa zaradi agrarne preobljudenosti in nezadostno zaposlene kmečke delovne sile tedaj še tudi ni prišlo do sezonskega zaposlovanja priseljenih delavcev. Najzgodnejše, oziroma začetno obdobje hmeljarstva, ki sega še v prvo desetletje tega stoletja, ni zapustilo v današnji fiziognomiji savinjskega predela nobenih vidnejših in ne trajnejših sledov.

b) Hmeljarstvo v prvi polovici 20. stoletja (do konca druge svetovne vojne)

Drugo obdobje v razvoju savinjskega hmeljarstva zajema prvo polovico tega stoletja. Prav iz tega časa imamo v današnji pokrajinski fiziognomiji izredno številne in zelo markantne sledi. Prav to obdobje pa je tudi za geografsko proučevanje toliko bolj pomembno, ker so se prav v tem času porajali in izoblikovali povsem svojstveni pojavi in procesi, ki so neposredno vplivali na fiziognomsko preobrazbo in gospodarski razvoj naše hmeljarske pokrajine. Glavne značilnosti iz tega obdobja lahko strnemo v naslednja spoznanja:

Na svetovnem tržišču je cena hmelju izredno naglo naraščala. Posledica tega je bila hitro širjenje hmeljišč, ki so v letih tik pred prvo svetovno vojno dosegla največjo površino, in sicer blizu 1.700 ha. V letih med prvo svetovno vojno, ko je bila zaustavljena, ali vsaj omrtvičena mednarodna hmeljska trgovina in ko je vsepovsod primanjkovalo osnovnih prehrabnih kmetijskih pridelkov, so se hmeljišča izredno naglo in močno izkrčila. V letu 1918 so obsegala le še okrog 500 ha. Toda takoj po prvi svetovni vojni so se hmeljski nasadi, zaradi naraščajočega povpraševanja po hmeljskem pridelku, tudi pri nas nenavadno naglo razširjali. Takšno bolj ali manj ekstenzivno širjenje hmeljišč je doseglo svoj vrh v letu 1928, ko je bilo na širšem območju Savinjske doline že blizu 3.000 ha hmeljskih nasadov. Toda v letih splošne svetovne gospodarske krize (1929—1932) se je hmelj hitro umaknil drugim poljedelskim kulturam. Šele proti sredini 30. let so se pričela hmeljišča ponovno razraščati po savinjskih poljih, in sicer predvsem na račun naglega zmanjševanja deleža in obsega žitnih posevkov in njihovega pridelka. V zadnjih letih pred drugo svetovno vojno so zavzemala hmeljišča v Sloveniji od 2.500 od 2.900 ha njivskih površin, od tega jih je bilo v Savinjski dolini okrog 2.200 do 2.600 ha (Cukala, 1965).

Konjunktura hmelja na svetovnem tržišču, ki je bila neposredno povezana s skokovitim naraščanjem njegove odkupne cene, se je kazala v širjenju hmeljišč. Tedaj hmelj ni zajemal le najboljših dolinskih in ravninskih predelov, temveč se je izredno naglo razširjal tudi po prodnatih njivah, ki so nastale na nekdanjem gmajniškem svetu, pa v gričevju in po hribovju. Tedaj se je namreč hmeljarstvo še dokaj uspešno uveljavljalo vse do nadmorske višine 800 m in celo kaj več (npr. Dobrovlje, Jeronim, Miklavž itd.).

Močno širjenje hmeljišč po savinjskih njivah je prineslo korenite spremembe v strukturo njivskih posevkov. Tedaj so namreč zavzemala hmeljišča kar 20 in celo do 60 % njiv. Hmeljski nasadi so se naglo razširjali tudi izven ožjega območja Celjske kotline. In prav v tem obdobju je prišlo prvič do izrazite specializacije in komercializacije savinjskega kmetijstva. To pa je neposredno pripomoglo, da so se odtelej naprej usoda savinjskega kmetijstva, njegov prihodnji razvoj in razcvet bolj in bolj povezovali in gibali z nihanji svetovnega gospodarstva. Prav to pa je imelo v času svetovne gospodarske krize izredno usodne posledice za veliko večino hmeljskih kmečkih gospodarstev (prim. N a t e k, 1962).

TABELA 2. Vrednosti in stopnje prirodnega prirastka in selitvenega gibanja prebivalstva na širšem območju Spodnje Savinjske doline (občina Zalec) od 1870 do 1947. leta

Obdobje	Rodnost		Umrljivost		Prirodni prirastek		Selitvena bilanca	
	število	na 1000 prebiv.	število	na 1000 prebiv.	število	prebiv. na 1000	število	na 1000 prebiv.
1870—1880	7.762	31,36	6.206	25,07	1.556	6,29	— 788	— 3,18
1881—1890	7.482	31,84	5.568	23,69	1.914	8,15	— 686	— 2,92
1891—1900	7.753	31,76	5.360	21,96	2.393	9,80	— 1.805	— 7,40
1901—1910	7.625	30,65	5.163	20,76	2.462	9,89	— 2.115	— 8,50
1911—1930	12.430	24,42	8.853	17,39	3.577	7,03	— 2.767	— 5,44
1931—1947	8.587	18,70	7.038	15,32	1.549	3,37	+ 768	+ 1,67
Skupaj, povprečje	51.639	26,72	38.188	19,76	13.451	6,96	— 7.393	— 3,82

Med obema svetovnjima vojnama je prinašalo hmeljarstvo čedalje vidnejši razkroj v avtarkično ter v polikulturno usmerjeno savinjsko kmetijstvo. V tem času so se lan, konoplja in bob domala umaknili s savinjskih njiv. V zvezi s tem, pa še zaradi drugih razlogov so propadli tudi zadnji savinjski tkalci domačega platna. Le-ti so se še najdlje obdržali pri delu v naseljih po gričevju na severnem kotlinskem obrobju. Tudi površine žitaric so se močno zmanjšale in prenekateri kmetija je bila življenjsko navezana na nakup moke in koruze, ki sta v velikih količinah prihajali iz vojvodinskih žitnih območij. Živinoreja, predvsem mesna govedoreja, je bila v precejšnjem razmahu, a vendarle močno v senci hmeljarstva, pa čeprav so kmetije prav s hlevskim gnojem ter s prvimi umetnimi gnojili povečevale hmeljski pridelek in njegov hektarski donos. Konji, voli in krave so v gričevnatem in hribovitem svetu predstavljali še glavno vprežno in delovno živino. Spreminjala se je tehnologija obdelovanja zemlje. Železni plug in brana sta zamenjala lesene orne naprave. Pojavila se je vrsta novega kmetijskega, predvsem še poljedelskega orodja, ki ga je narokovala in zahtevala predvsem sodobnejša obdelava hmeljišč (kultivator,

Dobriša vas. Podoba nekdanjih značilnih stegnjenih oblik kmečkih domov se je močno spremenila pod vplivi bližnjih neagrarnih središč. V naselju je čedalje več kmečkih hiš, ki so spremenile nekdanjo (predvojno) podobo; marsikatere med njimi pa je spremenila tudi svojo osnovno namembnost

hmeljske brane in škropilnice, osipalnik, vozički za razvažanje hlevskega gnoja po hmeljiščih itd.).

Tiste vinograde (leta 1896 še okrog 670 ha; leta 1880 je imelo okrog 2.550 savinjskih kmetov še 800 ha vinogradov), ki so bili bolj oddaljeni od naselij, so pričeli polagoma zanemarjati in opuščati. Zidanice ob njih so bile prepuščene počasnemu razpadanju, ali pa so jih spremenili v stalna prebivališča podeželskega in kasneje tudi industrijskega proletariata. V začetku stoletja so se na novo pojavili in kmalu uveljavili obsežni in sodobno urejeni nasadi sadnega drevja, in sicer so bili največ razmeščeni okrog naselij in po prisojnih gričevnatih vzpetinah. Le ponekod po južnem in severnem gričevnatem obrobju so sadovnjaki nadomestili opustele vinograde.

V tem obdobju moramo razvoj savinjskega hmeljarstva spremljati tudi v luči industrializacije te pokrajine ter v rasti vseh urbanih središč na njenem obrobju. V tem času so namreč v zahodnem predelu Celjske kotline, ki je bila tudi najbolj specializirana v hmeljarstvo, nastali številni manjši industrijski in obrtni obrati (npr. Letuš, Polzela, Dobrteša vas — Šempeter, Ložnica pri Žalcu, Gornja vas pri Preboldu, Šmatevž, Vransko itd.). Poleg njih se je naglo krepila moč skoraj vseh premogovnih središč (Liboje, Zabukovica, Velenje, Črni revir), ki so bila ali na obrobju ali pa v bližnjem sosedstvu hmeljarske pokrajine. V obseg njihovih gravitacijskih jeder je bila neposredno vključena celotna Savinjska dolina. Odvečna delovna sila s savinjskih kmetij je v njih našla delo in zaslužek. Tudi navedena rudarska središča so pospeševala deagrarnizacijo v Spodnji Savinjski dolini. Še leta 1900 je bilo na hmeljarskem območju Savinjske doline okrog 74 % agrarnega prebivalstva, leta 1910 okrog 65 %, v letu 1931 okrog 62 % in leta 1948 le še nekaj nad 50 %.

V prvi polovici dvajsetega stoletja, ki zajema drugo, izredno značilno obdobje v razvoju savinjskega hmeljarstva, se je pojavila pomembna sprememba v biološki rasti (reprodukciji) prebivalstva. Nataliteta se je zmanjšala od 30,7 ‰ iz desetletja 1901—1910 na 18,7 ‰ v letih 1931—1948. Tudi umrljivost je bila v tem času podvržena naglemu upadanju (od 20,8 na 15,3 ‰), znižala pa se je tudi vrednost prirodnega prirastka, in sicer od 9,9 na 3,4 ‰. (Pri vseh navedenih podatkih moramo upoštevati tudi posledice žrtev zadnje svetovne vojne). V tem času se je povečevalo število prebivalstva s povprečno letno stopnjo + 0,53 ‰. Pri vsem tem pa tudi ugotavljamo, da hmeljarstvo nikdar ni moglo povsem zaustaviti izseljevanja avtohtonega prebivalstva, temveč ga je samo nekoliko ublažilo. V letih od 1901 do 1948 se je namreč iz Spodnje Savinjske doline, kolikor jo je danes vključene v občino Žalec, izselilo 4.114 ljudi več, kot pa se jih je priselilo. Ugotavljamo pa, da je v zadnjih petdesetih letih oslabela intenziteta izseljevanja. Še več. V letih 1931—1948 je bilo mogoče zaznati že rahlejšo prevlado priselitve nad odselitvami. Podrobnejši podatki o intenziteti selitvenega salda so naslednji po posameznih obdobjih: 1901—1910: — 8,50 ‰, 1911—1930: — 5,44 ‰ in v letih 1931—1948: + 1,67 ‰.

Po vsem tem pa je tudi značilno, da je bila v desetletju 1901 do 1910 tudi najnižja stopnja rasti števila prebivalstva (v letnem povprečju + 0,14 ‰), in to kljub temu, da je bila prav za to desetletje značilna najvišja vrednost naravnega prirastka (+ 9,89 ‰). Podrobnejši vpogled v sestavine prebivalstvene rasti pa nam pokaže, da je v desetletju pred prvo svetovno vojno bilo samo 14,1 ‰ celokupne vrednosti prirodnega prirastka namenjenega neposredni rasti števila prebivalstva, medtem ko ga je bilo 85,9 ‰ zastopanega v negativni vrednosti selitvene bilance. Iz prikazanega popolnoma upravičeno domnevamo, da so bili prav v prvem desetletju 20. stoletja močnejše kot kdaj koli poprej ali kasneje prisotni tisti pglavitni gospodarski in družbeni razlogi, ki so pospeševali izseljevanje prebivalstva tudi iz predelov Savinjske doline.

Nastanek obsežnih hmeljišč je zahteval izredno številčno delovno silo, ki jim je deloma že deagrarizirane domačije niso mogle več zagotavljati v zadostnem številu. Zato se je v tem času pokazal zelo ugoden trenutek za sezonsko zaposlitev domačega podeželskega polproletariata. Med sezonci v savinjskih hmeljiščih pa je bilo že tudi čedalje več priseljencev iz gospodarsko zaostalih in agrarno preobljudenih predelov vzhodne in severovzhodne Slovenije. V drugi polovici avgusta ter v prvih dneh septembra je Savinjska dolina sprejemala od 20 do 30.000 hmeljskih obiralcev, to je več, kot pa je znašalo celotno število domačega prebivalstva. Sezonci — obiralci so prihajali iz vseh obrobni predelov Celjske kotline, pa iz Tuhinjske in Gornje Savinjske doline, Velenjske kotline, iz rudarskega in industrijskega območja Črnega revirja, s Kozjanskega, iz Haloz in Dravinjskih gorc, Ptujskega polja ter spodnjega slovenskega Posavja. Tako smemo popolnoma upravičeno trditi, da se je s širjenjem savinjskih hmeljišč povečeval tudi njegov gravitacijski obseg. To se ne kaže samo v številu naselij, ki so dajala savinjskim hmeljarjem prepotrebno delovno moč, še predvsem v času obiranja hmelja, temveč tudi v tem, do kam je segala kupna moč savinjskih hmeljarjev (npr. nakup hmeljev, premoga za su-

Mogočni »marofi s širokim platom« so neposreden odsev blagostanja, ki ga je prineslo hmeljarstvo v Savinjsko dolino. Po zgledu dolinskih kmetij se je nova oblika osrednjega gospodarskega poslopja hitro razširila tudi na kotlinsko obrobje. Požar leta 1932 je uničil na Zaloški Gorici več poslopij. Potem so zgradili marofe s širokim platom po zgledu Gašperjevega marofa iz leta 1926

šenje hmeljskega pridelka, poljedelskih strojev, nakup živil, oblačil in drugih potrošnih dobrin itd.). Potemtakem je hmeljarstvo drugega obdobja svojega razvoja s svojstvenimi silnicami izžarevalo in oblikovalo svoje gravitacijsko območje. Obenem s tem je bilo savinjsko hmeljarsko področje pod močnimi in radikalnimi vplivi vseh daljnjih in bližnjih, predvsem pa še sosednjih neagrarnih središč. Tudi v njih moramo iskati enega izmed številnih razlogov za hitro in korenito transformacijo savinjske kmetijske pokrajine.

Skokoviti razvoj savinjskega hmeljarstva pa je zahteval tudi svoj davek. Velike investicije v nova in obsežna hmeljišča, preurejevanje in posodabljanje kmečkih domov, izobraževanje in šolanje otrok so praviloma zahtevali precejšnje izdatke in zadolžitve. Toda v letih splošne gospodarske krize, ko so stroški hmeljskega pridelka večkrat presejali njegovo prodajno-odkupno ceno, so se znašle številne kmetije v objemu gospodarskega poloma. Tedaj je tudi izredno močno oslabela življenska moč večine savinjskih kmetij; mnoge med njimi so obubožale ali celo propadle. Njihovo zemljišče je prišlo ali v roke nekaterih redkih veleposestnikov, tujih industrialcev, mestnih ali vaških trgovcev in gostilničarjev, lesnih prekupevalcev itd. V tem času, ko tudi zaloge lesa v gozdovih niso imele na tržišču nobene gospodarske vrednosti, je prišlo tudi do močne drobitve in razpadanja savinjskih hmeljarskih kmetij.

Navkljub vsemu temu pa je prav to obdobje vtisnilo svojstveno podobo naši hmeljarski pokrajini. Že v začetku stoletja so se pojavile pri večjih in trdnejših domačijah prve hmeljske sušilnice kot samostojne zgradbe v sklopu kmečkega doma. Hiše in skoraj vsa druga gospodarska poslopja so bila ali na novo zgrajena ali pa vsaj temeljito in funkcionalno preurejena. Intenzivna preusmeritev kmetijstva v hmeljarstvo je pospešila propad kašt, ki so vse dotlej služile kot shramba za žita in druge pridelke polikulturalnega poljedelstva. Tradicionalne in krajevnim prilikam prilagojene oblike kmečkih hiš so bile večinoma zabrisane z zgraditvijo novih, ki pa so bile po svoji fiziognomiji že podobne in sorodne stavbam na obrobju večjih mest. Način in oblika vaškega življenja savinjskega kmeta sta se spremenila in močno približala meščanskemu tipu (Baš, 1938). To se je najbolj slikovito in celostno pokazalo v spremembi prehrambenega režima, v noši in načinu oblačenja itd.

V družbenem in socialnem pogledu pa zaznamujemo v tem času razkroj nekdanjih trdnih, v vsakdanje delo in življenje zakoreninjenih in vključenih oblik vaških skupnosti. Njihova družbena in gospodarska utemeljenost in življenjskost sta sloneli na smotrnem gospodarjenju s skupnim vaškim zemljiščem, na urejevanju in vodenju najbolj splošnih zadev, ki so bile v neposredni zvezi z gospodarskim stanjem in razvojem posameznega naselja itd.

c) Družbeno-geografske značilnosti v razvoju hmeljarskega predela po drugi svetovni vojni

Druga svetovna vojna je v marsičem prizadela slovensko, in še posebej savinjsko hmeljarstvo. Med vojno se je hmelj skoraj povsem umaknil s polj. Ob koncu druge svetovne vojne je bilo le še okrog 550 ha hmeljišč na Slovenskem. Do leta 1949 so se hmeljski nasadi sorazmerno počasi povečevali (okrog 100 ha na leto), a samo v letu 1950 so se razširili na novih 480 ha. Temu skokovitemu povečanju je sledilo vse do leta 1959 zopet počasnejše naraščanje hmeljišč (v povprečju po 120 ha na leto) in v tem letu se je obseg slovenskih hmeljnikov približal površinam pred drugo svetovno vojno. Od tedaj naprej pa stagnirajo površine s hmeljem v Sloveniji (od 2.400 do 2.600 ha).

Obnavljanje hmeljskih nasadov po drugi svetovni vojni je večinoma potekalo v okviru zasebnega kmetijstva. Leta 1946 je imelo na današnjem območju občine Žalec 1.839 hmeljarjev okrog 652 ha hmeljskih nasadov; tedaj je prišlo v povprečju le 0,35 ha hmeljišč na enega hmeljarja. Do leta 1948 se je povečal areal hmeljskih nasadov na širšem območju Spodnje Savinjske doline za 35,2 %, število hmeljarjev pa je naraslo na 2.052 članov ali za 11,6 %. Tedaj je obdeloval savinjski hmeljar v povprečju za 22,9 % večje površine hmeljskih nasadov (0,43 ha) kot dve leti poprej. V letu 1955 je bilo na obravnavanem območju kar 1.461 ha hmeljišč, ali 65,7 % več kot pred sedmimi leti. Tedaj so imela družbena kmetijska gospodarstva le še okrog 108 ha hmeljskih nasadov, preostalih 92,6 % pa jih je obdelovalo 2.381 hmeljarjev. Povprečno je prišlo na hmeljarja že po 0,57 ha hmeljišč.

Leta 1960 je bilo na Slovenskem 2.429 ha hmeljskih nasadov, od katerih jih je bilo na območju žalske občine okrog 1.582 ha ali 65,1 %. Podrobnejši vpogled v lastniško-posestno strukturo savinjskih hmeljišč nam pokaže izredno zanimivo sliko: Tedaj so namreč zasebni kmečki obrati obdelovali okrog 1.382 ha ali 87,36 % hmeljišč, in preostalih 12,64 % so jih imela v lasti kmetijska gospodarstva družbenega sektorja. Dobro desetletje kasneje je odpadlo na Spodnjo Savinjsko dolino okrog 68 % slovenskih hmeljišč. Od tega so jih zasebni kmetje obdelovali 51 % (ali 875 ha; Pugetlj, 1974).

TABELA 3. Značilna obeležja zemljiško-posestne strukture in hmeljarjev na območju Spodnje Savinjske doline 1960. leta

Posestna skupina	Število posestnikov	Število hmeljarjev	Delež hmeljarjev %	Areal njiv in vrtov (v ha)	Areal hmeljišč (v ha)	Delež njiv zasajen s hmeljem (v %)	Povprečna velikost hmeljskega nasada (v ha)
Do 1 ha	1.318	141	10,78	242	18	7,44	0,1277
1— 3 ha	938	389	41,47	522	107	20,50	0,2751
3— 5 ha	480	297	61,88	501	120	23,95	0,4040
5—10 ha	846	671	79,31	1.405	438	31,17	0,6528
10—20 ha	664	560	84,34	1.714	548	31,97	0,9786
20 ha in več	268	193	72,01	726	151	20,80	0,7824
Skupaj	4.514	2.251	49,87	5.110	1.382	27,05	0,6139

Najpopolnejši vpogled v strukturo in obseg hmeljarstva v Spodnji Savinjski dolini nam dajejo rezultati popisa kmetijstva v letu 1960. Od leta 1955 do 1960 so se povečale površine hmeljišč v občini Žalec za 8,3 %, število zasebnih hmeljarjev pa se je zmanjšalo za dobro dvajsetino. In prav v tem petletnem razdobju smemo upravičeno iskati povojni višek našega zasebnega hmeljarstva. Od začetka šestdesetih let dalje, ko prihaja tudi v Savinjski dolini do čedalje večje koncentracije hmeljišč, kar je deloma zahtevala tudi izpopolnjena tehnologija in mehanizacija pridelovanja hmelja, postaja družbeni sektor kmetijstva vedno pomembnejši pridelovalec savinjskega (in še v večjem obsegu slovenskega) hmelja. Z ginevanjem kmečkih hmeljišč stopajo čedalje hitreje v nemar in pozabo stari načini in oblike pridelovanja te doslej najzlahatnejše industrijske rastline savinjskega kmetijstva.

Razčlenitev popisnega gradiva nam pokaže, da je bilo v letu 1960 hmeljarstvo kot glavna ali vsaj dopolnilna gospodarska panoga navezana skoraj na dve tretjini savinjskih kmečkih gospodarstev, ki so imela več kot 1 ha skupnega zemljišča (gl. tabelo 3). Tudi med zemljiškimi posestniki do 1 ha je bilo tedaj 10,8 % hmeljarjev. Kolikor bolj se je večala zemljiška posest, toliko večji delež hmeljarjev je bil med njenimi lastniki. Med posestniki velikostne skupine zemljiških lastnikov od 10 do 20 ha je bilo kar

84,3 % hmeljarjev, medtem ko je bilo samo 72 % hmeljarjev med kmečkimi obrati, ki so obsegali 20 ha in več zemljišč. Podrobnejši pregled popisnega gradiva iz kmetijstva pa nam pokaže, da je bilo največ hmeljarjev med posestniki od 8 do 10 ha skupnega zemljišča (88,3 %), v posestni skupini od 10 do 15 ha jih je bilo 85,5 %, med kmečkimi obrati od 15 do 20 ha pa se jih je bavilo s hmeljarstvom še vedno 81,6 %. Pri tem moramo pripomniti, da je največja velikostna skupina zemljiških posestnikov praviloma navezana in omejena na kotlinsko obrobje, katerega sestavlja predalpsko hribovje. In prav tam je zaradi večjega deleža gozdov tudi obsežnejša skupna velikost kmečkih obratov.

Z naraščanjem velikosti zemljiške posesti se je zviševala povprečna velikost hmeljišč, ki so jih obdelovali posamezni hmeljarji. Na posestnike — hmeljarje prve velikostne skupine (do 1 ha) je prišlo leta 1960 le po 0,1277 ha hmeljskih nasadov, kar je skoraj petkrat manj, kot je znašala povprečna velikost hmeljišča savinjskih hmeljarjev (0,6139 ha). Tudi v tem oziru spoznamo, da je velikost hmeljišč naraščala vse do posestne skupine, ki je zajemala zemljiške posestnike od 10 do 15 ha, saj je na hmeljarje te skupine prišlo kar po 0,9573 ha hmeljskih nasadov, medtem ko so imeli hmeljarji največje zemljiško-posestne skupine (20 ha in več) že samo po 0,7824 ha hmeljskih nasadov.

Leta 1960 je bilo na območju Spodnje Savinjske doline dobra četrtina kmečkih njiv zasajenih s hmeljem (27,05 %). Tudi v tej razčlenitvi vidimo, da je naraščal delež njiv, ki so bile namenjene pridelovanju hmelja, v premem sorazmerju z velikostjo kmečkih obratov. Pri posestnikih do 1 ha je bilo samo 7,4 % njiv namenjenih hmeljiščem, pri vseh drugih velikostnih skupinah zemljiške posesti pa se je gibal delež hmeljišč v okviru njivskih površin od ene petine (posestna skupina od 1 do 3 ha in 20 ha in več) do treh desetih (posestna skupina 5 do 10 ha je imela v povprečju 31,2 % njiv namenjenih hmelju, posestna skupina 10 do 20 ha pa 31,97 %).

Z nekaterimi prikazanimi značilnostmi hmeljarstva ter njegove odvisnosti od zemljiško-posestne strukture smo skušali osvetliti njegove karakteristike na celotnem območju žalske občine. Pri vsem tem pa se zavedamo, da smo s takšnim prikazom prezrli številne krajevno pogojene in obarvane razločke, ki so bodisi zaradi svojstvenih naravnih prilik bodisi zaradi družbeno-gospodarskih dejavnikov neposredno součinkovali na razporeditev hmeljišč kakor tudi na intenziteto hmeljarjenja.

V zadnjih letih se je glavnina hmeljišč osredotočila na ravninskem predelu, in sicer v velikih in strnjjenih nasadih. Manjši nasadi hmelja so se ohranili le še na obrobju doline oziroma kotline. Več in več je naselij v gričevnatem in hribovitem svetu, kjer je hmeljarstvo v zadnji fazi odmiranja, ali pa se je že popolnoma umaknilo drugim njivskim posevkom; ali pa so polja opustili in namenili drugim zemljiškim kulturam (npr. travnikom).

Vzroke za današnjo strukturo savinjskih kmečkih hmeljišč, ki jih na 875 ha obdeluje le še 1.152 kmetov, moramo iskati v močni deagrariaciji, v naglem preslojevanju kmečkih gospodarstev ter v širjenju in nenehni krepitvi družbenega sektorja kmetijstva. Od 3.845 kmetij v Sa-

vinjski dolini jih je bilo v začetku 70. let le še 1.818 čistih, vsem drugim pa kmetijstvo ni dajalo več osnovnih virov za preživljanje na njih živem prebivalstvu. Še leta 1961 je bilo 24,5 % kmečkih gospodinjstev in nekmečkih okrog 47 %; leta 1971 pa je bilo kmečkih gospodinjstev le še 11,4 %, nekmečkih pa celo 71 %.

V zadnjih dvajsetih povojnih letih (od 1953 do 1971) se je zmanjšal delež kmečkega prebivalstva v hmeljarskem predelu Spodnje Savinjske doline od 42,3 na 23,2 %. Vzroke za to je treba iskati poleg industrializa-

Pogled na Zavrh pri Galiciji. Na tem severnem gričevnatem obrobju Celjske kotline se je hmeljarstvo trdneje uveljavilo šele med obema vojnama

cije, ki je zajela obravnavano pokrajino, še v značaju in razraščanju industrijskih središč na njenem obrobju. Danes je vključenih v dnevno migracijo delovne sile kar 77 % izven kmetijstva zaposlenega prebivalstva (1961 leta le 60 %). Poleg starih neagrarnih središč, ki so že dalj časa privabljala savinjsko kmetijsko prebivalstvo, je prav v najnovejšem času stopilo izredno močno v ospredje Velenje. Vse dotlej, dokler je bilo Velenje le mesto rudarjev in rudarstva, med Savinjčani ni bilo večjega zanimanja za tamkajšnjo zaposlitev. Šele z razvojem lahke industrije, in predvsem takoimenovanih obratov »bele tehnike«, ki zahtevajo strokovno bolj uspo-

sobljenega delavca, je postalo Velenje privlačnejše za precejšen del savinjskega deagrariziranega prebivalstva.

Z deagrarizacijo je čutiti čedalje večji primanjkljaj v kmetijstvu zaposlene delovne sile. Ta deficit se deloma izravna z uvajanjem mehanizacije v kmetijstvu, deloma s priseljevanjem kmečkih ljudi iz manj razvitih predelov vzhodne Slovenije ter iz Hrvatskega Zagorja in Međimurja. Danes je tudi delo v hmeljiščih že močno mehanizirano. To še posebej velja za obiranje hmelja (Četina, 1962; Baš, 1972). Nekdanjo množico obiralcev so v zadnjih desetih letih nadomestili hmeljski obiralni stroji. Kljub temu pa v času zorenja hmelja v drugi polovici avgusta še prihaja v Savinjsko dolino od 5000 do 7000 ljudi od drugod. Skratka, celotna tehnologija obdelovanja hmeljišč je danes na izredno visoki stopnji mehaniziranosti.

Deagrarizacija prebivalstva je bila tesno povezana s podružbljanjem kmečke zemlje. Še leta 1956 so zemljišča družbenega sektorja kmetijstva obsegala 9,7 % Savinjske doline, 1972 pa že 16,9 % ali 5.925 ha. Z obsežnimi arondacijami najbolj rodovitnih njiv v osrčju zahodnega predela

Loke pri Taboru. Osrednji in dolinski del naselja stoji ob sotočju Konjščice in Ojstrice. Številne samotne kmetije, ki so razmeščene po prisojnih pobočjih in manjših uravninah, čedalje bolj opuščajo njive v ledino. Pridelovanje hmelja se je v glavnem ohranilo le še pri večjih in trdnjših dolinskih domačijah

Celjske kotline so iz razdrobljenih parcel nastali obsežni njivski kompleksi, ki so danes večinoma zasajeni s hmeljem. Parcele zasebnih kmečkih posestnikov so se ohranile večinoma ob dolinskem obrobju, medtem ko zemljišča v obrobnem gričevnatem in hribovitem svetu niso bila deležna večjih lastninskih sprememb.

Nova tehnologija obdelovanja hmeljišč in pridelovanje hmelja je vtisnila pokrajini povsem novo podobo. Hmeljišča s hmeljevkami so danes le še izjemne raritete, ki so se večji del ohranile le izven sklenjenega in ravninskega območja. Žičnice, pretežno z železobetonskimi nosilnimi stebri (drogovi), zajemajo že več kot 90 % savinjskih hmeljskih nasadov.

Hmeljarstvo povojnega obdobja ni prineslo bistveno novih potreb v rekonstrukcijo zasebnih kmečkih domov. Ne moremo pa prezreti velikih vaških (zadružnih) hmeljarskih domov s hmeljskimi sušilnicami, skladiščnimi prostori, prodajalnami itd., ki so bili zgrajeni v letih 1956 do 1960; večina njih še danes predstavlja središče vaškega gospodarskega in kulturnega življenja. Vključitev obiralnih strojev v spravilo hmeljskega pridelka je zahtevala postavitev posebnih zgradb ali na obrobju naselij ali pa kar sredi njivskih kompleksov, posajenih s hmeljem.

Današnja tehnologija pridelovanja hmelja pa je zahtevala tudi preureditev hmeljišč. Obdelovanje kmetijske zemlje se je močno mehaniziralo ne le v družbenem sektorju kmetijstva, temveč tudi na zasebnih kmetijah. Samo v zadnjih desetih letih se je zmanjšalo v savinjskih hmeljarskih naseljih število konj v povprečju za 70 do 80 %. Nadomestili so jih najrazličnejši traktorji, ki jih je danes na savinjskih kmetijah že več kot 730. To predstavlja en traktor na 16 ha kmetijskih površin.

Za celotno povojno obdobje je značilno izredno naglo preslojevanje kmetijskega prebivalstva v najrazličnejše druge dejavnosti in poklice. Od leta 1953 do 1971 se je zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva na območju žalske občine za 37,2 %. Neposredno s tem v zvezi je upadel delež kmetijskega prebivalstva od 42,3 % na 23,2 %. Od leta 1948 do 1971 se je povečalo število prebivalstva za 18,8 %, kar dá povprečni letni prirastek 0,82 %, ki je največji v vseh zadnjih sto letih. V povojnem obdobju je najhitreje naraščalo število prebivalstva na širšem območju Spodnje Savinjske doline v letih 1953—1961 (s povprečno letno stopnjo 0,81 %), v razdobju 1948—1953 (0,76 %) pa nekoliko intenzivneje kot v desetletju 1961—1971 (+ 0,74 %).

Za šestdeseta leta tega stoletja je bilo značilno, da se je rodnost na območju žalske občine (17,5 ‰) gibala v mejah slovenskega povprečja (17,6 ‰), medtem ko je stopnja umrljivosti (11,5 ‰) skoraj za eno šestino prekašala republiški nivo (9,8 ‰). Temu primerno je bila tudi manjša vrednost prirodnega prirastka na hmeljarskem področju Spodnje Savinjske doline; znašala je 6 ‰ v desetletju 1961—1970 (v SR Sloveniji 7,8 ‰). Biološka reprodukcija savinjskega prebivalstva je v prikazanem desetletju prispevala k celokupnemu prebivalstvenemu prirastku, ki je znašal 2.312 oseb, kar 1906 ljudi ali 82,44 %, medtem ko je preostalih 17,56 % ali 406 oseb rezultat presežka priseljevanja nad odseljevanjem (podrobnosti glejte: N a t e k, 1974).

Deagrarizacija in mehanizacija kmetijstva sta v zadnjih letih prinesli še nekatere druge spremembe v savinjsko hmeljarsko pokrajino. Preostanki polikulturalnega kmetijstva se pospešeno umikajo specializiranim oblikam. Ajda, proso in ječmen so se skoraj že v celoti umaknili s savinjskih polj. Pšenica in koruza sta poleg krompirja in krmilnih rastlin glavna njivska pridelka. Prav v zadnjem času je ponovno oživel pomen vinogradov, še posebno tistih, ki so razmeščeni po prisojeh severnega kotlinskega obrobja. Čeprav pridelek vina ne predstavlja nobene komercialne vrednosti, pa je pospešeni razvoj počitniških hišic (vikendov) prinesel povsem novo vlogo v današnji preobrazbeni proces savinjske pokrajine. Tudi nekdanje, z grmičevjem porasle, prodnate gmajne ob Savinji so dobile v času najnovejše industrializacije in urbanizacije povsem drugi pomen in vlogo, kot pa jim je pripadala še v nedavni preteklosti. Postale so iskana in nadvse privlačna selišča ob še dokaj čisti Savinji za desetine novih počitniških hišic (Sore, 1972).

Danes doživlja hmeljarska vas izredno velike fiziognomske spremembe. Z deagrarizacijo nastajajo na obrobju nekdanjih kmečkih naselij ali celo na seliščih propadlih kmetij nove hiše, največ domačinov, ki so zaposleni izven kmetijstva. Posebno intenzivno preobrazbo so doživela naselja in vse do nedavna še kmetijsko zemljišče na obrobju naglo se razvijajočih urbanskih središč ter ob vseh večjih in pomembnejših prometnicah. Že med obema vojnama so pri nekaterih trdnejših kmetijah gradili enonadstropne hiše. Toda povojna industrializacija, deagrarizacija in urbanizacija so prinesle tudi v nekmetiska, nekdanja trška naselja povsem novo podobo. V njih oziroma na njihovem obrobju so v povojnih letih zgradili večje število stanovanjskih blokov in stolpičev, ki predstavljajo povsem nov element v pokrajini. Marsikdaj ugotavljamo, da je bil prepočasen dosednji razvoj mehanizacije zasebnega kmetijstva. Pri tem pa čestokrat pozabljam, da se je dolgo časa presežna vrednost proizvodnje iz zasebnega kmetijstva pretakala v gradnje novih hiš, ki so jih gradili kmečki otroci, zaposleni v nekmetijskih dejavnostih.

Številna gospodarska poslopja, ki so bila postavljena med obema svetovnjima vojnama, danes že niso več povsem funkcionalno usklajena s sodobnimi potrebami zasebnega kmetijstva. Zaradi čedalje močnejšega nihanja zasebnega hmeljarstva izgublajo na pomenu sušilnice; hlevi postajajo pretesni za narasli stalež pitane (mesne) ali mlečne goveje živine. Ob njih je bilo v zadnjem času zgrajenih večje število silosov (preko 100 na območju občine Žalec). Vezani kozolci, tipične gospodarske stavbe slovenske podeželske pokrajine, izgublajo na nekdanji veljavi, ko so v njih sušili žita in detelje ter dosuševali in shranjevali še drugo živinsko krmo. Skratka, v večini gospodarskih objektov hmeljarskih domačij je izražena pretekla gospodarska usmerjenost savinjskih kmetij. Zato danes predstavljajo pomemben arhitektonski spomenik hmeljarske pokrajine iz obdobja med obema vojnama. Z usihanjem hmeljarstva in zaradi deagrarizacije so številna gospodarska poslopja preuredili ali v stanovanjske in skladiščne ali v obrtno-proizvodne prostore.

III. SKLEP

Dosedanji razvoj hmeljarstva je vtisnil Savinjski dolini svojstveno fiziognomije. To je izraz gmotnega položaja in strokovne razgledanosti kmečkega človeka. S povojnimi družbenimi in gospodarskimi ter socialnimi spremembami se je zrahljala nekdanja močna in življenjsko usodna navezanost podeželskega človeka na zemljo. Sedaj mu je postala zemlja le še sredstvo za doseg višjega življenjskega standarda. Ugodnejši delovni, socialni, gospodarski in življenjski pogoji izven kmetijstva zaposlenih ljudi pospešujejo deagrarnizacijo, ustvarjajo ostarela kmečka gospodarstva brez naslednikov. S tem se manjša in slabša gospodarska moč kmetij, njihovo zaostajanje in sploh prepočasno reagiranje na nove smeri in odnose v kmetijski proizvodnji. Danes je zasebno savinjsko kmetijstvo na veliki prelomnici: praviloma so še najbolj vitalne hribovske kmetije ter domačije na obrobju Celjske kotline. Kmetije v dolinskih naseljih kakor tudi ob industrijskih središčih so povečini že močno deagrarnizirane in tudi mehanizirane, a vendarle brez večjih perspektiv za prihodnost. Prav zato se ponuja družbenemu kmetijstvu ugodna priložnost ne samo za pridobitev novih kmetijskih površin, temveč tudi za sodobnejšo organizacijo kmetijske proizvodnje.

Spoznanja iz preteklosti so nam lahko tudi opozorila za prihodnost: Kolikor bolj je bilo savinjsko kmetijstvo usmerjeno v monokulturno hmeljarstvo, toliko bolj je bilo odvisno od razmer na svetovnem tržišču in od gibanja svetovnega gospodarstva.

Kljub temu, da je hmeljarstvo v vseh obdobjih svojega razvoja zahtevalo izredno številno delovno silo, pa je bila stalno, skozi vseh zadnjih osemdeset let, navzoča težnja domačega prebivalstva za preslojevanje v druge nekmetijske dejavnosti, bodisi da se je zaposlilo doma, bodisi da se je izseljevalo v druga neruralna središča. Šele v zadnjih desetih letih, ko so se okrepila nekatera domača neagrarna središča, je opazen rahel presežek priselitev nad odselitvami.

V fiziognomiji savinjske hmeljske pokrajine je bila skozi osem desetletij vidno in marsikdaj tudi zaviralno navzoča dediščina iz preteklosti. Ta se je kazala predvsem v sistemih in oblikah poljske razdelitve. Šele posestva družbenega sektorja kmetijstva, ki so se z arondacijami razširila in okrepila, so korenito posegla v spremembo podobe naše agrarne pokrajine. Ta pa industrializacija in deagrarnizacija so činitelji današnje preobrazbe in preosnove savinjske kmetijske oziroma hmeljarske pokrajine. S krepitvijo nešteti dejavnikov se v pokrajini zlagoma izgublajo tiste specifične posebnosti, ki so dotlej temeljile na posebnostih priradnega in deloma tudi družbenega okolja. Z deagrarnizacijo in deruralizacijo pokrajine izginjajo številna krajevno obarvana obeležja, hkrati pa že na videz nastopa nova, nediferencirana, skratka industrijska podoba našega razvitega podeželja in njegove proizvodnje.

LITERATURA

- A. BAŠ, 1972, Obiranje hmelja na kmečkih posestvih v Savinjski dolini. Slovenski etnograf, XXIII—XXIV, Ljubljana, str. 71—98;
- F. BAŠ, 1925, Hmeljarstvo v Savinjski dolini. Geografski vestnik, I., Ljubljana, str. 40—52;
- F. BAŠ, 1929, Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini. Časopis za zgodovino in narodopisje, XXIV, Maribor, str. 71—90;
- F. BAŠ, 1931, Anton Melik: Kozolec na Slovenskem. Časopis za zgodovino in narodopisje, XXVI, Maribor, str. 280—285;
- F. BAŠ, 1938, Življenski nivo kmeta. Socialni problemi slovenske vasi, I. zvezek, Ljubljana, str. 117—122;
- F. BAŠ, 1952, Kašte na Dobrovljah. Slovenski etnograf, V., Ljubljana, str. 18—43;
- L. CUKALA, 1965, Problematika hmeljskega trga. Celjski zbornik 1965, Celje, str. 93—147;
- L. ČETINA, 1962, Obiranje hmelja s strojem. Celjski zbornik 1962, Celje, str. 117—130;
- L. KAČ, 1951, Hmeljarstvo v Savinjski dolini. Celjski zbornik 1951, Celje, str. 67—84;
- L. KAČ, 1959, Savinjski golding. Savinjski zbornik, I., Celje, str. 244—267;
- A. MELIK, 1931, Kozolec na Slovenskem. Ljubljana, str. 107 + XXXVIII;
- A. MUŠIČ, 1974, Novine in novinski gozdovi. Celjski zbornik 1973—1974, Celje, str. 73—95;
- M. NATEK, 1962, Gomilsko, hmeljarska vas v Savinjski dolini. Geografski zbornik, VII, Ljubljana, str. 69—142;
- M. NATEK, 1974, Rast števila prebivalstva na celjskem območju v desetletju 1961—1971. Celjski zbornik 1973—1974, Celje, str. 5—45;
- M. NATEK, 1974, Nekatere spremembe prebivalstva na področju žalske občine v desetletju od 1961 do 1971. Savinjski zbornik, III., Zalec, str. 5—45;
- J. OROŽEN, 1957, Gmajne na področju srednje Savinje in njenih pritokov. Celjski zbornik 1957, Celje, str. 153—190;
- J. OROŽEN, 1958, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola. Trbovlje, str. 736;
- J. OROŽEN, 1959, Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini. Savinjski zbornik, I., Celje, str. 213—230;
- D. PREDAN, 1959, Prispevek k savinjski kmečki hiši. Savinjski zbornik, I., Celje, str. 161—167;
- D. PREDAN, 1975, Domačije. Andraški razgledi, str. 19—31;
- B. PUGELJ, 1974, Razvoj zasebnega kmetijstva v letih 1965—1971. Savinjski zbornik, III, Zalec, str. 126—134;
- K. RUPPERT, 1960, Die Bedeutung des Weinbaues und seiner Nachfolgekulturen für die sozialgeographische Differenzierung der Agrarlandschaft in Bayern. Münchner geographische Hefte, Vol. 19, München;
- J. SLOKAN, 1965, Berilo o hmelju. Celjski zbornik 1965, Celje, str. 25—91;
- J. SLOKAN, 1969, Kratek oris hmeljarstva na slovenskem ozemlju. XIX. kongres Evropskega hmeljarskega biroja, Ljubljana, str. 3 do 15;
- A. SORE, 1972, Počitniške hiše in počitniška naselja v porečju Savinje. Celjski zbornik 1971—1972, Celje, str. 451—473;
- Z. ŠIFRER, 1962, Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji. Prikazi in študije, VIII, štev. 10—11, Ljubljana, str. 1—66;
- I. VRIŠER, 1963, Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje in Hrastnik. Ljubljana, str. 218;
- M. ŽAGAR, 1957, Savinjska dolina in hmelj. Celjski zbornik 1957, Celje, str. 9—33.

Summary

SOME SOCIO-GEOGRAPHIC CHARACTERISTICS IN THE DEVELOPMENT OF HOP-GROWING ON THE AREA OF THE LOWER SAVINJA VALLEY (SPODNJA SAVINJSKA DOLINA)

Yugoslavia is well-known in the broader world as an important hop-producing country: ca. 80 per cent of her annual yield is sent to the world market. Even if in Slovenia hop-growing was seriously started some 80 years later than in Bačka (Voivodina), in the course of the last 70 years Slovenia has become the most important producer of hop in Yugoslavia. Over the last decade the SR of Slovenia has had an average as high as 65 per cent of all hop-growing surfaces in Yugoslavia. The second most important hop-growing area is still Bačka in Voivodina (ca. 33 per cent), while the hop-growing surfaces in the SR of Croatia take up only 1.5 per cent.

According to the recent information, as much as 68 per cent of hop-growing surfaces in Slovenia are concentrated in the Lower Savinja Valley; the remaining third, i. e. ca. 810 hectares of hop-growing surfaces, is scattered in various parts of the Drava basin, in the south-eastern part of the Slovene Sava basin, and in part in Bela krajina. Accordingly, the Lower Savinja Valley continues to represent the strongest centre of both Slovene and Yugoslav hop-growing. For here, in the western part of the Celje area, hop-growing surfaces occupy ca. 27 per cent of field surfaces. Privately-owned sector has today only ca. 19 per cent of fields planted with hop (before the last War, the corresponding figure was from 30 to 50 per cent), whereas socially-owned sector has as much as 57 per cent of its fields allocated for hop-growing. Approximately 51 per cent of the Savinja hop-growing surfaces are tilled by private farms, and ca. 49 per cent by socially-owned farms.

In the Lower Savinja Valley hop has been grown for over a hundred years, the first experimental plantations of this intensive and commercial industrial plant reach back to the period of ca. 1855 to 1860. This is the reason why the physiognomy and the structure of the Savinja landscape exhibit so numerous characteristics of hop-growing areas.

The paper outlines some of the marked changes characterising this Slovene hop-growing area during the last thirty years. The paper studies some of the characteristic physical features and the influences of »external« social and economic factors which have at least indirectly determined the development of the hop-growing in the Savinja area. These factors have been shaped by numerous others directly incorporated in the present-day geographical environment.

The contribution outlines the hop-growing in the Savinja Valley during the three most significant periods in its development: a) the beginnings and development of hop-growing in the second half of the 19th century; b) characteristics in the development of hop-growing in the first half of the 20th century; and c) some geographical changes in the hop-growing region of the Lower Savinja Valley after World War II. Each of the three periods is described and illustrated by the demographic and socio-economic changes undergone as well as by the physiognomic effects and changes brought about in the landscape by the hop-growing.

The rapid socio-economic changes since the last War have been noticeable also in the Lower Savinja Valley and have affected the traditional attitude of the farming man towards his soil. As late as in 1953 the area under consideration had 42.3 per cent of agrarian population; in 1971, however, only 23.2 per cent. During this period the number of agrarian inhabitants had decreased from 12.372 to 7.766 (—37.2 per cent); and the number of people employed outside agriculture had increased from 6.907 to 10.989, or by as much as 59 per cent. The percentage of people employed in agrarian activities had between the years 1953 and 1971 decreased by as much as 51.4 per cent. These basic demographic indices clearly

indicate in general terms the numerous changes in the hop-growing area of the Savinja Valley.

Rapid industrialization, accelerated among other things by favourable traffic connection with old and new as well as with strong industrial and urban centres, weak prospects for private farming, and other psychological reasons have all been bringing about a rapid deagrarization in the post-war years. Particularly native farming population was heavily affected by this rapid deagrarization. This is also why the farming estates in the socially owned sector failed to find among the native inhabitants a sufficient amount of suitable manpower. A large part of the farming manpower employed outside private farms has moved into the Savinja Valley from the economically and agriculturally passive or densely populated regions of eastern Slovenia and Zagorje in Croatia.

The increasing shortage of suitable manpower in farming has in the general context of specialization in production made mechanization imperative. This has changed the structure and the time rhythm of the needs of people employed in farming. Directly connected with this are the large-scale changes in the pattern of land-structure effected over the past decade, especially in the even regions of the Savinja Valley. This has changed not only the old, parcelled-out farm-holdings; but also, most of the rounded-off surfaces have now passed out of the privately owned into the socially-owned sector. The changed land-ownership structure reflects also the intensity and the variety of the purposes and utilization of land.

These and numerous other factors, of either social or economic origin, are the basic causes for the emergence of a new, transformed physiognomy of the Savinja hop-growing area. This physiognomy shows a delicate interplay of new forms and old ones. The old forms are not merely losing their everyday general significance; in places, with their non-functional structures they are already becoming an obstacle for a more rapid and modern progress of the entire hop-growing area of the Lower Savinja Valley.

DRAGO MEZE

NOVEJŠE STANJE PREBIVALSTVA GORNJE SAVINJSKE DOLINE

UDK 913.3:312(497.12-116)

Študija prikazuje stanje števila prebivalstva v Gornji Savinjski dolini ob popisu leta 1971 in ga primerja, kjer je mogoče, s stanjem iz popisa leta 1961. Podatki so vrednoteni v korelaciji do celotne SRS in SFRJ. Osnovna enota obravnave so naselja, ki so združena v tri kategorije: dolinska naselja, delno urbanizirana naselja in naselja nad dolinami. Glavni poudarek je na podrobni analizi kmečkega in industrijskega prebivalstva; pri zadnjem je posebej obravnavana zaposlenost v domačih in tujih podjetjih.

Recent state of the population of the Upper Savinja valley

The study shows the state of the number of the population in the Upper Savinja valley at the official census in the year 1971, and the comparison, where it is possible, with the census of 1961. The recent data are given in correlation to the whole SRS and SFRJ. The basic unit of the treatment are areas, grouped into three categories: the valley areas, partly urban areas and the areas above valleys. The main stress is on the detailed analysis of the rural population and of the industrial one, the latter is treated separately according to the employment in the native and in the foreign industry.

UVOD

Pred petnajstimi leti smo v Celjskem zborniku obdelali nekatere podatke popisa prebivalstva iz leta 1961 na področju Gornje Savinjske doline (v nadaljevanju GSD), ki je istovetna z mozirsko občino, in jih primerjali s podatki popisa prebivalstva iz leta 1953 (Meze, 1962). V pričujočem sestavku želimo prikazati število prebivalstva in stanje na nekaterih področjih njegovega udejstvovanja ob popisu leta 1971 in ga primerjati s stanjem ob popisu leta 1961. Od zadnjega uradnega popisa prebivalstva do danes je sicer minilo že pet let, vendar se stanje v teh

Avtor: Drago Meze, dr. geografskih znanosti, Geografski inštitut Antona Melika SAZU, Ljubljana.

letih v osnovnih razvojnih potezah prebivalstvene in gospodarske dinamike v GSD ni toliko spremenilo, da ne bi bilo mogoče današnjega stanja v grobem primerjati s položajem pred petimi leti. A tudi če ne bi bilo tako, bi bil cilj te študije dosežen, saj je njen glavni namen pokazati stanje ob popisu in tega primerjati, kjer je to mogoče, s prejšnjim popisom, ter tako zasledovati razvoj, ki smo mu v naši pokrajini skušali slediti na nekaterih področjih človekove dejavnosti od leta 1953 naprej (Meze, 1960, str. 53—78; Meze, 1962), v razvoju števila prebivalstva pa od leta 1754 dalje (Meze, 1960, str. 25—53; isti, 1962, str. 5—14).

Podrobnosti kažejo tabele, na katerih je glavni poudarek. Tekst je v glavnem primerjaljen, zlasti v odnosu do vsega slovenskega in deloma tudi jugoslovanskega prostora. Podrobneje bomo izluščili le značilnejše primere in nakazali številke, ki v tabelah niso zajete.

Za številčni pregled smo uporabili podatke uradnega štetja od 31. 3. 1971, ki jih je objavil Zvezni zavod za statistiko v letih 1973 in 1974 v dvanajstih samostojnih knjigah; od teh smo uporabili le nekatere. Obdelali smo stanje števila prebivalstva na dan popisa, njegov razvoj med leti 1961 in 1971, delež moških, aktivnega prebivalstva, vzdrževanega prebivalstva in oseb z lastnim dohodkom leta 1971. Prikazan je delež skupnega kmečkega prebivalstva leta 1971, gibanje le-tega med leti 1961 in 1971 in delež vzdrževanega kmečkega prebivalstva, posebej pa gibanje aktivnega kmečkega prebivalstva med leti 1961 in 1971. Med poklici je po stanju iz leta 1971 prikazan delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v industriji in rudarstvu, v kmetijstvu, ribištvu in vodnem gospodarstvu, v gozdarstvu, v gradbeništvu in prometu, v trgovini in gostinstvu, v obrti, posebej pa so obravnavani še tisti, ki so na začasnem delu v tujini. Razčlenjeno je tudi kmečko prebivalstvo glede na velikost zemljiškega posestva leta 1971. Prikazana so selitvena gibanja prebivalstva po stanju na dan popisa, ločena v več kategorij glede na področja, s katerih so priseljenci prišli, in na obdobja, v katerih so se naselili v posamezna naselja. Pregled prebivalstva GSD po starosti in spolu leta 1971 kažejo starostni diagrami, razdeljeni na petletne starostne skupine; na diagramu za celotno GSD je posebej označen starostni sestav kmečkega prebivalstva, ločen po spolih. Nekatere prebivalstvene komponente v desetletju 1961—1971 (naravni prirastek, selitve, rast števila prebivalstva) za mozirsko občino kot celoto in ponekod tudi posebej za matične okoliše v njej so bile v Celjskem zborniku že obdelane (Natek, 1974).

Prebivalstvo je obravnavano po naseljih, primerjava pa izvedena glede na celotno GSD in na SRS, deloma tudi na SFRJ. Vsebinsko in zaradi preglednosti so naselja ločena v tri skupine: dolinska naselja; naselja nad dolinami; delno urbanizirana naselja.

V prvi skupini je 24 naselij, v katerih je bilo 31 % vsega prebivalstva GSD. To so predvsem naselja v Zadreci in Savinjski dolini od Ljubnega navzdol, ki jo imenujejo prebivalci Zadrecke doline tudi »Za Savno«.

V drugi, najobsežnejši skupini s 27 naselji je bilo 41 % prebivalstva GSD. V to so vključena vsa naselja v goratem, hribovitem in gričevnatem

svetu,¹ pri nekaterih od teh pa je del naselja tudi v dnu dolin, vendar teh delov ne moremo šteti med prava dolinska naselja, saj so v dnu ozkih stranskih dolin, v povirnih dolinskih delih ali v alpskih dolinah. Mednje so zato vključeni npr. Šmiklavž,² Brezje in Lepa Njiva,³ Logarska Dolina, Robanov Kot in Podvolovljek, ki nimajo značaja tipičnih dolinskih naselij.

V tretji skupini, čeprav je v njej samo deset naselij ali slaba šestina vseh naselij v GSD, je bilo leta 1971 28 % vsega prebivalstva GSD. Vanjo smo vključili vsa tista naselja, ki imajo deset ali manj odstotkov skupnega kmečkega prebivalstva. Med temi so izrazito neruralna naselja Nazarje, Mozirje, Ljubno, Gornji Grad in Luče, deloma še Solčava, medtem ko so se Dobletina, Žlabor, Prihova in Zavodice deagrarizirala zaradi bližnjih Nazarij, a to predvsem v spremembi poklicne strukture, medtem ko so v fiziognomiji še vedno ohranila le malo spremenjena stara kmečka jedra; stran od teh so se razvili novi, neagrarni deli naselij, kar velja predvsem za Dobletino.

PREBIVALSTVO GORNJE SAVINJSKE DOLINE OB POPISU LETA 1971

Čeprav je v obdobju 1961—1971 skupno število prebivalstva v GSD naraslo za 1,1 % ali za 172 ljudi — tabela I. (med leti 1953 in 1961 se je zmanjšalo za 2,8 % — Meze, 1962), ne moremo govoriti o napredovanju števila prebivalstva, saj je bil ta narast dosežen v desetletnem obdobju. V najboljšem primeru lahko rečemo, da je bila to *stagnacija prebivalstva* GSD kot celote (v istem obdobju je naraslo število prebivalstva v SRS za 8,5 %, v SFRJ pa celo za 10,6 %).

Med posameznimi skupinami naselij so v gibanju števila prebivalstva med leti 1961 in 1971 znatne razlike, v njihovih okvirih pa so očitne tudi razlike med posameznimi naselji. O narastu števila prebivalstva govorimo lahko le za delno urbanizirana naselja, kjer je bil ta 9,9 % ali 387 ljudi, torej nad slovenskim poprečkom. Velik del narasta gre na račun Mozirja, upravno-političnega središča GSD, kjer je naraslo število prebivalstva za 295 ali za 34,5 %, kar je tako absolutno kot relativno daleč največ med vsemi naselji GSD. Preko 10 % so v tej skupini naselij napredovali še Dobletina, Nazarje in Luče, nekaj manj Prihova, stagnirala sta Gornji Grad in Ljubno, medtem ko so ostala tri naselja v tej skupini (Zavodice, Solčava in Žlabor) močneje nazadovala.

Za 3,1 % ali 143 prebivalcev, kar je bilo nad občinskim a pod slovenskim poprečkom, je naraslo število prebivalstva v dolinskih naseljih. V splošnem največ v tistih, ki so blizu Nazarij, industrijskega središča

¹ Označevali jih bomo, kot je že zgoraj navedeno, z »naselja nad dolinami«.

² Tu so uporabljeni uradni nazivi naselij, ki pa se v ljudski izreki marsikje z njimi ne skladajo (glej Krajevni leksikon Slovenije, 3. knjiga, občina Mozirje, str. 214—244). Opuščeni so pridevki k imenom naselij kot npr. Ljubno ob Savinji (samo Ljubno), Lenart pri Gornjem Gradu (samo Lenart) itd.

³ Sestavljena imena naselij in zaselkov pišemo tako, kot bo zanje uveljavljeno pravilo v novem Slovenskem pravopisu, ki se bo glasilo, da pišemo drugi del sestavljenih imen naselij in zaselkov z veliko začetnico, izvzemši nazive vas, mesto, trg in selo (npr. Lačja vas, Lepa Njiva, Gornji Grad).

PREBIVALSTVO GSD V LETIH 1961—1971

TABELA I

Naselja	Skupno prebivalstvo					1961 do 1971 ‰	Kmečko prebivalstvo				Skupno aktivno preb. 1961 do 1971 ‰	Vzdrže- vano skupno kmečko preb. 1971 ‰
	1971		osebe z lastnim dohodkom ‰	vzdrže vano preb. ‰	1971		1961 do 1971 ‰	aktivno kmečko preb. 1961 do 1971 ‰				
	skupaj	moški %			skupno kmečko preb.				%			
Dolinska naselja												
Bočna	682	48.7	40.7	17.5	41.8	+ 0.6	170	24.9	- 32.2	- 27.3	+ 6.1	41.7
Dol	230	50.8	39.2	17.8	43.0	- 3.8	73	31.7	- 19.8	- 17.4	+ 8.4	42.5
Meliše	72	58.3	65.2	12.5	22.3	+ 4.3	30	41.6	- 36.2	- 29.4	+ 6.8	13.3
Sp. Pobreže	72	43.1	40.2	15.3	44.5	- 6.5	22	30.5	- 50.0	- 38.1	- 3.3	36.3
Trnovec	81	51.8	45.7	16.1	38.2	+ 3.8	17	21.0	- 32.0	- 23.1	+ 12.1	41.2
Zg. Pobreže	124	39.6	36.3	22.6	41.1	+ 9.8	35	28.2	- 37.5	- 62.5	- 22.4	57.2
Dol-Suha	166	45.2	43.3	10.2	46.5	+ 10.7	74	44.5	- 17.8	- 36.8	- 8.8	51.3
Rečica	422	43.4	43.2	16.8	40.0	- 1.2	55	13.0	- 37.5	- 32.0	+ 1.1	38.2
Nizka	163	45.3	43.0	12.3	44.7	+ 26.4	19	11.6	- 45.7	- 27.8	+ 52.1	26.3
Sp. Rečica	256	48.8	44.5	18.7	36.8	+ 5.8	37	14.4	- 26.0	- 35.7	+ 17.5	51.3
Varpolje	146	45.8	47.3	16.4	36.3	+ 8.1	32	21.9	- 41.7	- 29.6	+ 40.8	34.4
Grušovlje	79	50.6	39.2	24.0	36.8	- 1.2	22	27.9	- 60.0	- 54.5	- 22.5	31.8
Okonina	190	47.3	45.8	19.0	35.2	+ 8.9	49	25.8	- 39.5	- 29.2	+ 12.9	26.7
Sentjanž	221	46.1	42.0	14.1	43.9	- 6.3	52	23.5	- 53.7	- 52.9	- 9.7	36.5
Lačja vas	110	47.3	40.0	9.1	50.9	+ 25.0	30	27.3	- 28.6	- 46.7	- 15.3	46.7
Kokarje	182	48.3	42.2	12.6	45.2	+ 7.7	51	28.0	- 16.4	- 32.4	- 2.5	49.0
Potok	125	50.3	37.6	18.4	44.0	- 7.4	22	17.6	- 55.0	- 70.0	- 44.0	45.5
Pusto Polje	98	48.0	28.6	25.5	45.9	-	38	38.8	- 32.1	- 56.8	- 50.8	50.0
Sp. Kraše	165	49.7	38.8	17.0	44.2	- 6.2	28	17.0	- 30.0	- 52.0	- 12.3	35.7
Smartno	262	51.5	38.3	18.0	43.7	- 4.7	36	13.7	- 55.6	- 65.5	- 17.3	44.5
Volog	129	51.9	39.5	12.4	48.1	- 15.7	36	27.9	- 47.0	- 53.7	- 23.8	47.2
Radmirje	372	49.7	38.2	19.1	42.7	+ 18.8	72	19.3	- 32.0	- 34.3	+ 8.3	38.9
Juvanje	138	42.7	36.2	15.2	48.6	+ 13.1	27	19.5	- 18.2	- 17.6	+ 13.6	44.4
Loke	264	47.3	42.1	12.1	45.8	+ 5.2	49	18.6	- 46.8	- 51.8	- 4.3	45.0
Skupaj	4.749	48.1	41.2	16.5	42.3	+ 3.1	1.076	22.7	- 37.0	- 38.7	- 2.3	40.5
Naselja nad dolinami												
Florijan	240	52.6	43.0	6.7	50.3	- 5.1	152	63.3	- 5.6	- 18.3	- 10.4	52.3
Lenart	191	55.6	38.7	6.8	54.5	- 1.5	124	64.8	- 10.8	- 27.4	- 2.6	63.7
Šmiklavž	280	46.8	41.1	13.6	45.3	+ 2.2	75	26.7	- 46.4	- 45.0	- 5.7	41.3
Tirosek	340	49.7	42.9	12.0	45.1	+ 5.6	158	46.5	- 4.2	- 37.2	- 8.7	51.8

Homec-Brdo	140	51.3	38.5	10.0	51.5	— 4.8	71	50.7	— 20.2	— 42.9	— 28.0	53.6
Poljane	185	55.7	47.6	9.2	43.2	— 10.6	81	43.7	— 40.0	— 42.9	— 22.8	40.7
Krnica	322	53.1	39.2	14.3	46.5	— 0.6	134	41.6	— 26.0	— 11.4	— 1.5	44.7
Konjski Vrh	192	50.5	44.8	15.1	40.1	— 11.9	91	47.3	—	+ 14.0	+ 6.1	42.8
Strmec	154	52.6	50.0	10.4	39.6	— 4.3	53	34.4	— 27.4	+ 22.6	+ 15.7	24.6
Podveža	190	51.1	41.1	12.1	46.8	— 3.1	59	31.0	— 38.5	— 23.4	—	35.6
Podvolovljek	208	51.9	39.5	13.0	47.5	—	85	41.0	— 1.2	+ 28.2	+ 20.5	35.3
Raduha	309	46.3	43.3	13.3	43.4	— 4.1	111	36.0	— 12.6	+ 17.7	+ 19.6	42.3
Čreta	28	50.0	32.0	10.7	57.3	— 9.7	17	60.7	— 29.2	— 68.4	— 59.0	64.7
Rovt	141	48.2	55.3	12.0	32.7	— 13.5	85	60.3	— 27.3	— 26.6	— 19.5	31.7
Savina	436	47.7	43.3	13.3	43.4	+ 10.4	154	35.3	— 11.0	+ 7.0	+ 18.1	37.7
Primož	386	46.4	43.3	15.5	41.2	— 2.3	140	36.3	— 33.0	— 18.9	— 1.7	34.2
Planina	167	50.9	46.7	14.4	38.9	— 17.7	87	52.0	— 29.3	+ 25.0	+ 14.7	31.1
Ter	410	49.7	47.6	10.5	41.9	— 8.5	248	60.5	— 15.7	— 12.5	— 14.4	39.6
Brezje	248	49.2	48.0	10.5	41.5	— 7.1	90	36.3	— 34.8	— 21.2	— 9.8	35.6
Lepa Njiva	463	52.7	43.6	11.6	44.8	— 13.4	208	44.8	— 34.4	— 47.6	— 31.2	51.5
Dobrovlje	64	48.4	50.0	7.8	42.2	— 31.2	46	71.8	— 16.3	— 33.3	— 43.8	43.5
Ljubija	413	49.6	41.4	14.5	44.1	— 0.5	98	23.7	— 16.3	— 37.5	+ 14.5	49.0
Radegunda	261	49.4	43.6	7.7	48.7	— 3.7	123	47.1	— 32.4	— 51.4	— 22.4	57.0
Šmihel	181	55.6	33.2	13.8	53.0	— 11.7	104	57.4	— 18.1	— 40.6	— 34.0	63.4
Robanov Kot	157	53.5	35.0	15.9	49.1	— 3.7	66	42.0	— 13.2	— 27.9	— 17.9	53.0
Logarska Dolina	84	47.6	52.4	7.1	40.5	— 25.0	53	63.2	— 19.7	— 3.4	— 10.2	47.2
Podolševa	105	52.3	48.6	7.6	43.8	— 19.8	82	78.0	— 27.4	— 25.9	— 17.7	47.6
Skupaj	6.295	50.1	43.4	12.1	44.5	— 5.4	2.795	44.4	— 22.7	— 22.4	— 10.1	45.3

Delno urbanizirana naselja

Gornji Grad	722	48.6	35.7	17.6	46.7	+ 0.6	74	10.2	— 50.6	— 51.4	+ 82.9	50.0
Luče	432	46.6	32.4	16.9	50.7	+ 11.3	14	3.2	— 65.0	— 41.2	+ 15.7	14.3
Dobletina	186	51.2	41.9	18.3	39.8	+ 18.4	19	10.2	— 53.7	— 54.2	+ 8.3	42.1
Nazarje	466	49.6	47.8	12.7	39.5	+ 13.9	2	0.4	— 33.3	— 33.3	+ 50.6	—
Zavodice	41	46.3	56.0	22.0	22.0	— 21.2	4	9.8	— 81.0	— 81.3	+ 15.0	25.0
Prihova	204	43.2	45.1	18.1	36.8	+ 7.9	17	8.3	— 54.0	— 23.5	+ 31.4	23.5
Žlabor	105	46.7	37.1	21.9	41.0	— 9.5	10	9.5	— 66.6	— 78.3	— 33.8	50.0
Ljubno	668	49.2	36.7	20.2	43.1	—	41	6.1	— 37.0	— 6.5	+ 3.8	26.8
Mozirje	1.151	46.6	46.2	12.6	41.2	+ 34.5	56	4.9	— 46.1	— 39.7	+ 46.1	25.0
Solčava	313	46.0	32.2	20.8	47.0	— 10.1	24	7.7	— 63.7	— 65.6	— 21.7	54.2
Skupaj	4.288	47.5	40.4	16.5	43.1	+ 9.9	261	6.1	— 53.1	— 45.2	+ 16.7	36.4
Skupaj GSD	15.332	48.8	41.8	14.6	43.6	+ 1.1	4.132	26.9	— 29.7	— 31.6	— 1.5	43.7
SR Slovenija	1,727.137	48.4	48.4	11.3	40.3	+ 8.5	353.031	20.4	— 28.7	— 30.9	+ 8.8	37.8

PREBIVALSTVO GSD LETA 1971

TABELA II

Naselja	Dejavnost aktivnega prebivalstva — v %								Na za- časnem delu v tujini %	Kmečko prebivalstvo po velikosti zemljiškega posestva leta 1971 — v %				
	aktivno preb. skupaj	indu- strija in rudarstvo	kmetij- stvo, ribištvo	gozdar- stvo, lov	gradbe- ništvo, promet	trgo- vina, gostin- stvo	obrtn	ostalo		do 1 ha	1—3 ha	3—5 ha	5—10 ha	nad 10 ha
Dolinska naselja														
Bočna	277	23.1	33.6	5.8	5.4	2.9	8.7	6.1	14.4	5.3	5.3	2.9	17.6	68.9
Dol	90	24.4	42.2	3.3	5.6	1.1	4.4	5.6	13.3	24.7	5.5	4.1	1.4	64.3
Mellše	47	10.6	51.1	2.1	10.6	4.3	4.3	2.1	14.9	6.7	6.7	6.7	53.2	26.7
Sp. Pobreže	29	38.0	44.8	6.9	3.4	—	—	—	6.9	13.6	—	—	50.0	36.4
Trnovec	37	54.0	27.0	—	13.5	—	—	2.7	2.7	—	—	5.9	29.4	64.7
Zg. Pobreže	45	49.0	33.4	2.2	4.4	6.7	—	—	4.4	—	—	17.1	31.4	51.5
Dol-Suha	72	23.6	50.0	1.4	2.8	6.9	11.2	1.4	2.8	9.4	1.4	—	24.3	64.9
Rečica	182	38.5	18.7	0.5	7.7	5.5	14.3	11.0	3.8	18.2	21.8	7.3	25.4	27.3
Nizka	70	38.6	18.6	1.4	5.7	11.4	7.1	10.0	7.1	5.3	26.3	15.8	52.6	—
Sp. Rečica	114	50.9	15.8	—	6.1	1.8	7.0	11.4	7.0	32.4	—	13.5	19.0	35.1
Varpolje	69	39.2	27.6	—	7.2	2.9	10.1	5.8	7.2	25.0	12.5	15.6	31.3	15.6
Grušovlje	31	29.1	48.3	—	3.2	—	6.5	3.2	9.7	—	4.5	4.5	13.6	77.4
Okonina	87	18.4	39.1	1.2	10.3	3.4	15.0	—	12.7	10.2	26.6	6.1	18.3	38.8
Sentjanž	93	44.1	34.4	—	4.3	3.2	8.6	2.2	3.2	11.5	9.6	13.4	25.4	40.1
Lačja vas	44	31.8	36.4	—	9.1	4.5	11.4	6.8	—	20.0	—	—	16.6	63.4
Kokarje	77	48.1	32.5	—	7.8	2.6	2.6	3.9	2.6	19.6	3.9	15.7	9.8	51.0
Potok	47	44.7	25.6	2.1	10.6	2.1	8.5	4.3	2.1	18.2	9.1	27.3	9.1	36.3
Pusto Polje	28	14.3	67.8	—	10.7	—	—	7.1	—	2.6	—	13.2	34.2	50.0
Sp. Kraše	64	51.6	28.2	4.7	6.3	3.1	—	1.6	4.7	3.6	3.6	7.1	35.6	50.1
Šmartno	100	28.0	20.0	7.0	13.0	8.0	7.0	7.0	10.0	11.1	—	8.3	13.9	66.7
Volog	51	31.4	37.2	5.9	7.8	7.8	3.9	3.9	2.0	2.8	2.8	13.9	19.4	61.1
Radmirje	142	19.7	31.0	6.3	15.5	4.9	9.9	2.8	9.9	30.6	6.9	5.6	12.5	44.4
Juvanje	50	26.0	28.0	2.0	8.0	4.0	14.0	14.0	4.0	14.8	—	—	—	85.2
Loke	111	52.2	24.3	0.9	9.9	2.7	2.7	3.6	3.6	—	2.0	12.2	16.3	69.5
Skupaj	1.957	33.8	31.1	2.7	7.8	4.1	7.7	5.5	7.5	12.4	6.2	7.9	20.6	52.8
Naselja nad dolinami														
Florijan	103	16.5	65.0	1.9	3.9	1.0	2.9	1.0	7.8	0.8	—	2.1	5.5	91.6
Lenart	74	21.6	60.8	6.8	2.7	—	5.4	1.4	1.4	—	—	—	3.2	96.8
Šmiklavž	115	37.4	38.3	3.5	6.1	1.7	6.1	1.7	5.2	2.7	1.3	5.3	5.3	85.4
Tirosek	146	28.0	48.6	4.1	3.4	2.7	1.4	2.7	9.0	1.3	—	0.6	2.5	95.6

Homec-Brdo	54	26.0	59.2	—	1.9	5.6	3.7	—	3.7	2.8	—	—	11.3	85.9
Poljane	88	25.0	54.6	1.1	4.5	4.5	3.4	3.4	3.4	2.5	3.7	1.2	29.6	63.0
Krnica	126	4.0	55.5	14.3	4.8	4.0	6.4	2.4	8.7	4.5	3.0	6.0	9.7	76.8
Konjski Vrh	86	2.3	57.0	18.3	4.6	3.5	2.3	7.0	7.0	5.5	4.4	—	4.4	85.7
Strmec	77	7.8	49.4	29.8	3.9	1.3	—	1.3	6.5	9.4	—	—	5.7	84.9
Podveža	78	3.8	46.2	25.6	7.7	1.3	—	5.1	10.3	—	—	—	11.8	88.2
Podvolovljek	82	—	67.1	29.3	—	2.4	—	1.2	—	2.3	1.2	1.2	3.5	91.8
Raduha	134	5.2	44.7	17.2	5.2	4.5	5.2	7.5	10.4	8.1	—	1.8	1.8	88.3
Čreta	9	11.1	66.6	11.1	—	—	—	11.1	—	—	—	—	—	100
Rovt	78	14.1	74.3	3.8	1.3	1.3	2.6	1.3	1.3	—	2.4	2.4	8.2	87.0
Savina	189	15.3	48.7	4.2	10.1	4.8	4.2	3.2	9.5	3.9	3.2	2.6	7.1	83.2
Primož	167	8.4	53.8	8.4	12.0	0.6	7.2	3.6	6.0	5.0	6.4	5.0	2.1	81.5
Planina	78	1.3	77.0	15.4	—	—	—	3.8	2.6	10.3	—	6.9	4.6	78.2
Ter	195	6.2	75.3	3.6	5.6	2.6	1.0	2.1	3.6	8.5	0.8	—	11.3	79.4
Brezje	119	31.1	47.9	0.8	3.4	4.2	5.0	3.4	4.2	3.3	5.6	10.0	5.6	75.5
Lepa Njiva	202	35.2	49.5	2.5	3.0	0.5	5.4	2.5	1.5	1.0	1.4	5.7	10.1	81.8
Dobrovlje	32	18.7	81.3	—	—	—	—	—	—	21.8	2.2	2.2	13.1	60.7
Ljubija	171	40.2	29.1	—	8.5	6.4	10.0	2.9	2.9	11.2	8.2	5.1	32.6	42.9
Radegunda	114	21.1	46.5	4.4	3.5	17.5	1.8	1.8	3.5	0.8	1.6	0.8	17.1	79.7
Šmihel	60	20.0	63.2	—	1.7	5.0	1.7	6.7	1.7	—	—	2.9	1.9	95.2
Robanov Kot	55	9.1	56.4	20.0	3.6	7.3	1.8	—	1.8	—	—	—	—	100
Logarska Dolina	44	2.3	63.7	4.5	2.3	20.4	4.5	2.3	—	—	—	—	1.9	98.1
Podolševa	51	—	78.4	7.8	5.9	—	2.0	—	5.9	2.4	1.2	—	—	96.4
Skupaj	2.727	17.2	54.7	7.8	5.0	3.7	3.8	2.1	5.8	3.9	1.8	2.5	8.1	83.8
Delno urbanizirana naselja														
Gornji Grad	258	29.0	13.6	4.3	7.7	7.4	18.6	10.5	8.9	33.8	12.1	2.7	25.7	25.7
Luče	140	5.7	7.2	19.3	10.0	21.4	9.3	15.7	11.4	35.7	—	—	21.4	42.9
Dobletina	78	52.6	14.1	—	9.0	5.1	9.0	5.1	5.1	10.5	—	15.8	31.6	42.1
Nazarje	223	64.2	0.9	0.4	9.4	5.4	7.6	9.4	2.7	—	—	—	—	100
Zavodice	23	60.8	13.1	8.7	—	4.4	—	4.4	8.7	—	—	50.0	25.0	25.0
Prihova	92	50.0	14.1	—	8.7	2.2	15.2	2.2	7.6	23.5	5.9	5.9	53.0	11.7
Žlabor	39	71.9	12.8	—	7.7	7.7	—	—	—	30.0	—	—	—	70.0
Ljubno	245	25.4	11.8	6.1	13.5	12.3	10.2	13.5	7.3	41.5	—	14.6	22.0	22.0
Mozirje	532	35.4	7.7	0.8	8.6	13.9	7.7	21.6	4.3	57.2	16.0	3.6	19.6	3.6
Solčava	101	41.6	10.9	2.0	10.9	10.9	3.0	12.9	7.9	—	4.2	—	8.3	87.5
Skupaj	1.731	37.4	9.2	3.6	9.5	10.6	9.7	14.3	5.7	34.1	7.7	6.1	23.0	29.1
Skupaj GSD	6.415	27.7	35.2	5.1	7.1	5.7	6.6	6.4	6.2	8.0	3.3	4.0	12.3	72.4
SR Slovenija	836.548	32.3	24.5	0.9	9.0	8.3	6.1	13.4	5.4	14.8	15.6	15.5	24.6	29.6

SELITVENE ZNAČILNOSTI PREBIVALSTVA GSD PO STANJU 31. III. 1971

TABELA III

Naselja	Od rojstva v naselju ‰	P R I S E L J E N C I											zapo- slenci na delu izven naselja ‰	
		skupaj		iz iste občine ‰	iz druge občine v SRS ‰	iz druge SR ‰	priseljenci v obdobju — v ‰							1970 1971
		‰	‰				1940 in prej	1941 1945	1946 1952	1953 1960	1961 1965	1966 1969		
Dolinska naselja														
Bočna	59.9	273	40.1	70.3	23.4	3.7	26.4	3.7	15.8	16.1	18.3	16.5	3.3	89.8
Dol	57.3	98	42.7	89.8	8.2	2.1	15.3	2.1	36.7	26.5	9.2	7.1	3.1	100
Meliše	65.2	25	34.8	88.0	12.0	—	32.0	12.0	12.0	4.0	28.0	4.0	8.0	93.8
Sp. Pobreže	62.5	27	37.5	85.2	11.1	3.7	29.6	—	7.4	14.8	22.2	22.2	—	100
Trnovec	48.1	42	51.9	97.6	2.4	—	26.2	2.4	23.8	7.1	28.6	9.5	2.4	100
Zg. Pobreže	64.5	44	35.5	77.3	15.9	—	27.3	6.8	15.9	18.2	11.4	13.6	6.8	100
Dol-Suha	70.4	49	29.6	79.6	18.4	2.0	32.6	4.1	16.3	12.2	20.4	10.2	2.0	90.9
Rečica	46.4	226	53.6	81.0	15.9	2.7	19.9	4.0	11.9	31.0	12.8	14.6	5.8	74.8
Nizka	39.8	98	60.2	87.8	8.2	3.1	21.4	2.0	8.2	30.6	12.2	19.4	6.1	95.3
Sp. Rečica	41.0	151	59.0	79.5	9.9	3.3	23.8	7.3	3.3	17.2	18.5	25.2	4.6	88.3
Varpolje	46.5	78	53.5	92.3	7.7	—	12.8	—	17.9	48.7	7.7	10.3	2.6	95.7
Grušovlje	58.2	33	41.8	93.9	6.1	—	15.2	3.1	24.2	12.1	21.2	18.2	6.1	90.0
Okonina	70.0	57	30.0	75.4	19.3	5.3	28.1	3.5	15.8	10.5	8.8	22.8	10.5	94.9
Šentjanž	55.6	98	44.4	77.6	17.3	2.1	15.3	2.1	14.3	27.6	16.3	16.3	8.2	98.1
Lačja vas	50.0	55	50.0	74.5	25.5	—	12.7	—	5.6	14.5	32.7	18.2	14.5	100
Kokarje	55.4	81	44.6	87.7	12.3	—	22.2	3.7	4.9	27.2	13.6	19.8	8.6	100
Potok	64.0	45	36.0	75.6	17.8	2.2	35.6	6.7	11.1	15.6	15.6	13.3	2.2	100
Pusto Polje	63.2	36	36.8	88.9	8.3	—	30.6	—	19.4	19.4	16.7	5.6	8.3	100
Sp. Kraše	66.0	56	34.0	76.8	17.8	1.8	32.1	3.6	17.9	32.1	3.6	7.2	3.6	100
Smartno	59.5	106	40.5	81.1	18.9	—	21.7	4.7	17.9	23.6	16.1	14.2	1.9	86.9
Volog	68.2	41	31.8	85.4	14.6	—	31.7	7.3	19.5	7.3	12.2	14.6	7.3	96.8
Radmirje	73.1	100	26.9	81.0	16.0	2.0	14.0	2.0	9.0	21.0	33.0	11.0	10.0	88.9
Juvanje	81.8	25	18.2	56.0	32.0	12.0	44.0	4.0	8.0	—	24.0	20.0	—	91.7
Loke	55.3	118	44.7	68.6	31.4	—	20.3	4.2	12.7	26.3	14.4	13.6	8.5	98.6
Skupaj	58.7	1.962	41.3	79.9	16.4	2.1	22.7	3.7	14.1	22.2	16.5	15.2	5.6	92.0
Naselja nad dolinami														
Florijan	80.8	46	19.2	86.6	8.7	—	30.4	6.5	8.7	23.9	10.9	10.9	8.7	96.2
Lenart	94.7	10	5.3	80.0	10.0	10.0	40.0	—	10.0	20.0	20.0	10.0	—	96.3
Šmiklavž	67.8	90	32.2	81.1	17.8	—	26.7	1.1	13.3	13.3	28.9	16.7	—	98.4
Tirosek	82.6	59	17.4	74.6	25.4	—	25.4	8.5	20.3	20.3	10.2	11.9	3.4	98.4

Homec-Brdo	62.1	53	37.9	88.7	11.3	—	18.9	1.9	20.8	13.2	22.6	20.8	1.9	100
Poljane	69.1	57	30.9	80.7	19.3	—	31.6	1.8	14.0	14.0	17.5	17.5	3.5	94.4
Krnica	63.3	118	36.7	99.2	0.8	—	15.3	3.4	16.1	23.7	11.0	28.8	1.7	100
Konjski Vrh	85.4	28	14.6	96.4	3.6	—	32.1	—	21.4	25.0	3.6	7.2	10.7	100
Strmec	67.5	50	32.5	80.0	6.0	14.0	34.0	4.0	10.0	26.0	18.0	6.0	2.0	100
Podveža	66.3	64	33.7	98.4	1.6	—	26.6	7.8	15.6	12.5	18.8	17.2	1.6	100
Podvolovljek	61.0	81	39.0	74.1	25.9	—	19.7	3.7	14.8	22.3	9.9	29.6	—	96.2
Raduha	60.1	123	39.9	96.7	3.3	—	23.6	5.7	10.6	22.8	13.8	18.7	4.9	93.5
Čreta	85.7	4	14.3	25.0	75.0	—	—	—	—	50.0	25.0	25.0	—	66.7
Rovt	69.5	43	30.5	62.8	37.2	—	32.6	2.3	9.3	27.9	11.6	7.0	9.3	100
Savina	82.5	76	17.5	55.3	35.5	5.3	22.4	5.3	7.9	15.8	21.1	21.1	5.3	94.9
Primož	85.4	56	14.6	62.5	30.3	5.4	39.3	1.8	7.1	19.6	3.6	14.3	14.3	95.0
Planina	92.2	13	7.8	53.8	46.2	—	15.4	7.7	30.8	15.4	30.8	—	—	100
Ter	90.9	37	9.1	56.8	27.0	2.7	32.4	2.7	18.9	5.4	29.7	8.1	2.7	94.9
Brezje	68.1	79	31.9	72.2	25.3	—	25.3	3.8	16.5	12.7	7.6	17.7	8.7	100
Lepa Njiva	74.0	120	26.0	45.8	54.2	—	28.3	5.0	14.2	20.0	10.8	20.8	0.8	96.9
Dobrovlje	70.3	19	29.7	36.8	57.9	—	52.6	10.5	10.5	10.6	5.2	10.6	—	100
Ljubija	61.9	157	38.1	52.2	46.5	0.6	17.8	2.5	15.9	18.5	15.9	21.0	7.6	95.5
Radegunda	73.5	69	26.5	76.8	21.8	1.4	31.9	1.4	11.6	5.8	11.6	21.7	15.9	98.0
Šmihel	83.4	30	16.6	56.7	40.0	—	40.0	10.0	3.3	10.0	13.3	20.0	—	76.2
Robanov Kot	68.1	50	31.9	82.0	18.0	—	26.0	2.0	14.0	24.0	14.0	8.0	10.0	90.0
Logarska Dolina	69.0	26	31.0	65.4	34.6	—	34.6	7.7	11.5	11.5	15.4	11.5	7.7	30.0
Podolševa	81.9	19	18.1	73.7	21.1	—	31.6	15.8	5.3	26.3	—	—	21.1	100
Skupaj	74.9	1.577	25.1	73.6	24.2	1.1	26.1	4.1	13.6	18.2	14.5	17.7	5.1	95.7

Delno urbanizirana naselja

Gornji Grad	56.9	311	43.1	62.8	27.7	2.6	18.6	6.4	16.7	28.6	13.2	10.0	6.4	56.1
Luče	50.5	214	49.5	84.2	12.1	3.7	28.0	2.3	6.1	20.1	18.7	18.7	6.1	34.0
Dobletina	27.4	135	72.6	77.0	19.3	3.7	19.3	3.0	9.6	15.6	5.2	32.6	14.8	100
Nazarje	32.4	315	67.6	77.1	20.6	1.9	7.9	2.5	11.7	27.9	21.0	25.7	3.2	24.4
Zavodice	63.4	15	36.6	60.0	40.0	—	46.7	6.7	13.3	6.7	13.3	—	13.3	100
Prihova	54.9	92	45.1	69.6	25.0	4.3	15.2	2.2	20.7	22.8	18.5	10.9	9.8	98.5
Žlavor	55.2	47	44.8	87.2	12.8	—	34.1	—	12.8	23.4	6.4	23.4	—	100
Ljubno	68.7	209	31.3	37.8	47.8	7.2	25.8	5.3	11.5	12.0	21.5	15.3	8.6	62.6
Mozirje	39.7	693	60.3	56.0	40.0	3.2	15.0	3.8	10.7	20.8	19.2	18.2	12.3	52.6
Solčava	62.6	117	37.4	68.4	25.6	4.3	23.1	6.0	12.0	19.7	8.5	17.9	12.0	40.8
Skupaj	49.9	2.148	50.1	65.2	30.0	3.4	18.2	3.9	11.8	21.7	16.9	18.4	8.9	54.4
Skupaj GSD	62.9	5.687	37.1	72.6	23.7	2.3	21.9	3.9	13.1	20.9	16.1	17.1	6.7	78.5
SR Slovenija	54.0	797.229	46.0	42.9	43.8	10.4	17.4	4.6	13.9	21.8	18.1	16.0	7.5	48.8

GSD, ki nudi prebivalcem zaposlitev v GLIN-u, Elkroju in obratu malih gospodinjskih aparatov tovarne Gorenje. Mednje spadata Nizka in Lačja vas, v katerih je prebivalstvo naraslo za četrtnino in več, pa Dol-Suha, Zgornje Pobreže, Varpolje, Kokarje in Spodnja Rečica, kjer je naraslo med 5 in 10 %, medtem ko je na Trnovcu ta odstotek že manjši. Izven imenovanih krajev je omembe vreden narast števila prebivalstva še v Radmirju in bližnjih dolinskih vaseh (Juvanje, Okonina, deloma še Meliše), razen v teh pa še v Lokah. V Bočni in Pustem Polju je število prebivalstva stagniralo, v ostalih dolinskih vaseh pa nazadovalo. Presečna, da zaznamuje zmanjšanje števila prebivalstva večji del Zadrečke doline, zlasti zgornji in osrednji del spodnje Zadrečke doline; presečna zato, ker ima dolina dokaj ugodno cestno povezavo, po kateri je zlahka priti v Nazarje, redno pa vozijo po njej tovarniški avtobusi, namenjeni v Velenje, Kamnik in Ljubljano; dolina sama daje tudi kmetijstvu, tako živinoreji kot poljedelstvu, dobre naravne osnove. V celotni dolini so, kot že omenjeno, številčno narasle le vasi v bližini Nazarij od Lačje vasi navzdol, največji naselji v dolini, Gornji Grad in Bočna, pa sta stagnirali. Največje nazadovanje je bilo v Vologu, Potoku in Spodnjih Krašah, do 5 % pa sta nazadovala tudi Šmartno in Dol.

Se slabše je bilo z naselji nad dolinami, kjer je depopulacija še naprej izrazita in zato toliko bolj zaskrbljujoča. V njih se je poprečno znižalo število prebivalstva za 5,4 %, to je za 358 ljudi. Razen treh izjem (Savina,⁴ Tirosek in Šmiklavž), kjer je bil zaznamovan številčni narast prebivalstva (med 10,4 % in 2,2 %), ter Podvolovljekom, ki je stagniral, je prebivalstvo v vseh drugih krajih številčno nazadovalo. Največje nazadovanje, večje od 10 in celo 20 %, je bilo v najodročnejših in najteže dostopnih hribovskih vaseh, ki jim je kmetijstvo skoraj edini vir preživljanja (nad 20 % Dobrovlje in Logarska Dolina, ki vključuje razen treh kmetij v sami dolini tudi vse odročne kmetije v Matkovem kotu in njegovem visokem obrobju, med 10 in 20 % pa Podolševa, Rovt, Lepa Njiva, Šmihel, Konjski Vrh in Poljane, torej skoraj same hribovske vasi), do — 10 % pa še druge hribovske vasi, še najmanj vasi v Lučki pokrajini in v gričevju, pa Lenart, Radegunda in Robanov Kot; zadnji dve naselji zato, ker sega njun dobršen del v ugodnejše gričevje, Robanov Kot pa celo v dolino Savinje med Iglo in Solčavo.

Od vsega prebivalstva je bilo ob popisu v GSD 41,8 % *aktivnega prebivalstva* (tabela I), kar je bilo 6,6 % pod republiškim poprečkom (največ, 43,3 % je bilo v naseljih nad dolinami), *vzdrževanega prebivalstva* (tabela I) 43,6 % (3,3 % nad slovenskim poprečkom), spet največ, in sicer 44,5 % med prebivalstvom v naseljih nad dolinami, in 14,6 % *oseb z lastnim dohodkom* (tabela I), prav tako 3,3 % nad slovenskim poprečkom; teh pa je bilo v zgoraj imenovani skupini le 12,1 %.

⁴ Tu gre večina narasta na račun tistega dela naselja na desni strani Savinje ob Ljubnem, ki organsko spada vanj, a je bil tja priključen šele leta 1973, torej po zadnjem popisu prebivalstva. Iz istega vzroka je relativno majhno nazadovanje zaznamovano tudi v hribovski vasi Primož, Ljubno samo pa je zaradi tega stagniralo.

Delež aktivnega prebivalstva v GSD kot celoti se je med leti 1961 in 1971 v GSD (tabela I) zmanjšal za 1,5 % za razliko od republiškega, kjer se je ta povečal za 8,8 % (v SFRJ za 6,5 %), kar je tudi ena od potez zaostalosti agrarne pokrajine. Še bolj se kaže to v naseljih nad dolinami, kjer se je zmanjšal delež aktivnega prebivalstva za 10,1 %; zmanjšal se je tudi, a znatno manj, v dolinskih naseljih (za 2,3 %), medtem ko se je dvignil v delno urbaniziranih naseljih kar za 16,7 % (največ v Gornjem Gradu, Nazarjah in Mozirju, precej pa tudi še v Žlabru in Solčavi).

Delež kmečkega prebivalstva v GSD⁵ (tabela I) je bil leta 1971 sicer od republiškega za 6,5 % višji (GSD 26,9 %, SRS 20,4 %), a se je v primerjavi z letom 1961 bolj znižal kot v SRS (v GSD za 29,7 %, v SRS za 28,7 %), v obeh pa znatno več kot je jugoslovanski popreček (— 14,7 %). Daleč največ kmečkega prebivalstva je bilo še vedno v naseljih nad dolinami (17,5 % več kot v celotni GSD), kjer je bilo tudi nazadovanje v primerjavi z letom 1961 najmanjše (7 % manj kot je popreček za GSD). V dveh hribovskih vaseh je bilo kmečkega prebivalstva več kot 70 % (Podolševa in Dobrovlje, v Podolševi ga je bilo celo več kot tri četrtine, 78 %, kar je eden redkih primerov v SRS). Med 60 in 70 % je bilo kmečkega prebivalstva v izrazitih hribovskih vaseh (Lenart, Florijan, Logarska Dolina, Čreta, Ter, Rovt), nad polovico pa tudi še v dveh hribovskih vaseh (Šmihel in Planina) in v nižjem naselju Homec-Brdo. Veliko je naselij, kjer je bilo kmečkega prebivalstva med 40 in 50 %, spet povečani v hribovskih krajih (Konjski Vrh, Radegunda, Tirosek, Lepa Njiva, Poljane, Robanov Kot, Krnica in Podvolovljek), v preostalih naseljih nad dolinami, razen v dveh, pa je bilo kmečkega prebivalstva med 30 in 40 %; pod 30 % ga je bilo v Ljubiji, 23,7 % in v Šmiklavžu, 26,7 %. V naseljih nad dolinami se je med leti 1961 in 1971 najbolj skrčilo kmečko prebivalstvo v Šmiklavžu, Poljanah, Podveži, na Brezju, Lepi Njivi in v Radegundi (med 32,4 in 46,4 %), večidel v nižjih, nehribovskih naseljih.⁶

V dolinskih naseljih je bilo kmečkega prebivalstva 4,2 % manj, kot je popreček za GSD, in le 2,3 % več kot je popreček v SRS. Več kot poprečno v občini jih je bilo v naselju Dol-Suha in v Melišu (40—45 %), med 30 in 40 % v Pustem Polju, Dolu in na Spodnjih Pobrežah, nad 27 % pa na Zgornjih Pobrežah, v Kokarjah, Vologu, Grušovljah in Lačji vasi. Najmanjši delež kmečkega prebivalstva, in sicer med 10 in 20 %, je bil v Nizki, na Rečici, v Spodnji Rečici, Spodnjih Krašah, Lokah, Radmirju in Juvanju. Največje zmanjšanje v odnosu do leta 1961, nad polovico, je bilo v Grušovljah, Šmartnem, Potoku in Šentjanžu, med 40 in 50 % na Spodnjih Pobrežah, v Vologu, Lokah, Nizki in Varpoljah, nad občinskim

⁵ Pod rubriko »kmečko prebivalstvo« so v popisu zajeti tudi tisti prebivalci, ki jih preživlja ribištvo ali vodnogospodarska dejavnost. Teh pa v GSD skoraj ni, zato prebivalce, zajete v tej rubriki, štejemo lahko v celoti h kmečkemu prebivalstvu.

⁶ Od hribovskih naselij je bila med njimi le Radegunda, ta pa sestoji iz izrazito hribovskega dela, imenovanega Zgornja Radegunda, in nižjih zaselkov, raztresenih po gričevnatem predgorju Golt v Spodnji Radegundi; večje nazadovanje števila kmečkega prebivalstva gre nedvomno prav na račun teh.

poprečkom pa še v Okonini, na Rečici, Zgornjih Pobrežah, v Melišu, Bočni, Pustem Polju, Radmirju, na Trnovcu in v Spodnjih Krašah. Najmanj, med 10 in 20 %, pa se je zmanjšal delež kmečkega prebivalstva v Kokarjah, Dol-Suhi, Juvanju in Dolu.

Najmanj kmečkega prebivalstva je bilo ob popisu v delno urbaniziranih naseljih (261 ali 6,1 % vsega prebivalstva). Tu se je v primerjavi z letom 1961 tudi najbolj zmanjšal delež kmečkega prebivalstva, in sicer za 296 ali 53,1 %. Še največ ga je bilo v Gornjem Gradu in Dobletini (po 10,2 %), najmanj pa v Nazarjah (0,4 %). Relativno zmanjšanje le-tega je bilo najobčutnejše v Zavodicah (81 %), kjer pa so bili leta 1971 le štirje, ki jim je bilo kmetijstvo glavni poklic, nad 50 % pa v Žlabru, Lučah, Solčavi, na Prihovi, v Dobletini in Gornjem Gradu.

Z znižanjem števila kmečkega prebivalstva se je med leti 1961 in 1971 znižal tudi njegov aktivni del (tabela I), v GSD za 1,9 % več kot kmečko prebivalstvo v celoti (v SRS je ta razlika 2,2 %). Največje nazadovanje aktivnega kmečkega prebivalstva med zadnjima štetjema je bilo v delno urbaniziranih naseljih, kjer pa je bilo v obratnem razmerju z nazadovanjem vsega kmečkega prebivalstva, saj je tu aktivno kmečko prebivalstvo manj nazadovalo od vsega kmečkega prebivalstva (za 7,9 %). Slede dolinska naselja z nekaj nadpoprečnim nazadovanjem aktivnega kmečkega prebivalstva (za 7,3 %) glede na celotno GSD; v teh naseljih pa je bilo nazadovanje aktivnega kmečkega prebivalstva večje za 1,7 % od nazadovanja vsega kmečkega prebivalstva. V naseljih nad dolinami je bilo v poprečku najmanjše nazadovanje aktivnega kmečkega prebivalstva (9,2 % manjše kot v celotni GSD) in skoraj enako, kot je bilo nazadovanje vsega kmečkega prebivalstva med leti 1961 in 1971.

Delež vzdrževanega kmečkega prebivalstva leta 1971 (tabela I) je bil v GSD za 4,1 % višji od slovenskega, a skoraj enak deležu vsega vzdrževanega prebivalstva v GSD (v SRS je bilo leta 1971 vzdrževanega kmečkega prebivalstva za 2,5 % manj kot vsega vzdrževanega prebivalstva). Relativno največ vzdrževanega kmečkega prebivalstva je bilo v najbolj agrarnih predelih GSD, to je v naseljih nad dolinami (1,6 % več od celotne GSD in 7,5 % več od SRS). V nekaterih naseljih je bilo tega več od polovice (Čreta, Lenart in Šmihel, kjer jih je bilo preko 60 %, med 50 in 60 % pa v Radegundi, v naselju Homec-Brdo, v Florijanu, Robanovem Kotu, Tirosku in na Lepi Njivi), nad občinskim poprečkom pa še v Ljubiji, Logarski Dolini in Krnici. Manj od občinskega poprečka je bilo vzdrževanega kmečkega prebivalstva v delno urbaniziranih naseljih GSD, najmanj (3,2 % pod občinskim, a 2,7 % nad republiškim) pa v dolinskih naseljih. Tudi v več dolinskih naseljih je bilo več kot polovico vzdrževanega kmečkega prebivalstva (Zgornje Pobreže, Dol-Suha, Spodnja Rečica in Pusto Polje), med 40 in 50 % pa je bilo tega v Kokarjah, Vologu, Lačji vasi, Potoku, Lokah, Šmartnem, Juvanju, Dolu, Bočni in na Trnovcu.

Kako je bilo v velikostjo zemljiškega posestva kmečkega prebivalstva GSD ob popisu leta 1971? (tabela II). Tu smo glede na objavljene podatke popisa razdelili velikost zemljišča na pet kategorij: od 1 ha, 1—3 ha, 3—5 ha, 5—10 ha in nad 10 ha.

V GSD, kot izraziti alpski in subalpski pokrajini, z velikim deležem hribovskih naselij s samotnimi kmetijami, prevladuje velika zemljiška posest. Ker je kmečkega prebivalstva iz leta v leto manj, je tudi delež posesti na kmečkega prebivalca čedalje večji. Leta 1971 je imelo tako skoraj tri četrtine kmečkega prebivalstva posest, ki je bila večja od 10 ha, ali 42,8 % več, kot je republiški popreček in kar 65,5 % več, kot je jugoslovanski popreček. Daleč največ je prebivalcev s takó veliko posestjo v naseljih nad dolinami, saj je bilo v tej skupini naselij 11,4 % več kmečkega prebivalstva s posestjo nad 10 ha, kot znaša popreček za GSD, in kar 54,2 % več, kot je bil slovenski popreček. Tu sta dve naselji, katerih kmečko prebivalstvo je bilo v celoti zajeto v skupini s posestjo nad 10 ha (Robanov Kot in Čreta); veliko je vasi, v katerih je bil delež kmečkega prebivalstva na posesti, večji od 10 ha, med 90 in 100 % (Logarska Dolina, Lenart, Podolševa, Tirosek, Šmihel, Podvolovljek in Florijan), med 80 in 90 % je bil delež kmečkega prebivalstva na posesti, večji od 10 ha, v Raduhi, Savini, na Lepi Njivi in v Primožu; v vseh ostalih naseljih te kategorije pa je bil delež kmečkega prebivalstva, ki ima posest večjo od 10 ha, nad občinskim poprečkom. Znatno nižji je bil popreček tolikšne zemljiške posesti v dolinskih naseljih, saj je bilo v njih poprečno 19,6 % manj kmečkega prebivalstva, ki ima nad 10 ha zemljišča, kot ga je bilo v celotni GSD, a še vedno 23,2 % več kot v republiki. Tudi tu so naselja, v katerih je znatni del kmečkega prebivalstva imel posest, večjo od 10 ha. Takih je bilo v naseljih Juvanje in Grušovlje več kot tri četrtine, v naseljih Loke, Bočna, Šmartno, Dol-Suha, Trnovec, Dol, Lačja vas in Volog med 60 in 75 %, več kot polovico kmečkega prebivalstva pa še v naseljih Zgornje Pobreže, Spodnje Kraše, Kokarje in Pusto Polje. Skoraj enak republiškem poprečku je bil delež kmečkega prebivalstva s posestjo nad 10 ha v delno urbaniziranih naseljih, od poprečka v GSD pa je bil nižji za 43,3 %. V tej kategoriji močno izstopa kmečko prebivalstvo Solčave, kjer je bilo 87,5 % takih, katerih posest je bila večja od 10 ha (tu je zajetih pet večjih kmetij, ki spadajo pod Solčavo, in sicer: Jankar, Hribernik, Vresk, Zgornji in Spodnji Icmantik), in v Žlabru, kjer je bilo 70 % kmečkih prebivalcev udeleženih na posesti, večji od 10 ha; v to kategorijo sta uvrščena tudi še preostala kmeta v Nazarjah. V Lučah in Dobletni je bilo kmetov z večjo posestjo od 10 ha 43 oziroma 42 %, v Gornjem Gradu in Zavodicah četrtnina, v Mozirju in na Prihovi pa jih je bilo znatno manj (3,6 oziroma 11,7 %).

Preostala kmečka posest je bila v GSD porazdeljena med kmečke prebivalce tako, da je bilo 12,3 % takih, ki so imeli posest med 5 in 10 ha (v SRS je bilo takih 24,6 %, v SFRJ 25,5 %), 4 % s posestjo 3—5 ha (v SRS 15,5 %, v SFRJ 27,7 %), 3,3 % s posestjo 1—3 ha (v SRS 15,6 %, v SFRJ 27,7 %) in 8 % s posestjo do 1 ha (v SRS 14,8 % in v SFRJ 17,3 %).

Dejavnosti aktivnega prebivalstva GSD na dan popisa leta 1971 (tabela II), ki je v glavnem tudi odsev poklicne strukture prebivalstva, kaže zanimivo razmerje zlasti med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom, pred-

vsem tistim, ki mu dajeta zaslužek industrija in rudarstvo,⁷ še posebej v razvoju teh dveh glavnih dejavnosti med popisoma leta 1961 in 1971.

Delež aktivnega kmečkega prebivalstva v GSD (tabela II) je bil 1971. leta 10,7 % večji kot v SRS, a 8,7 % manjši kot v celotni SFRJ. Največ, 19,5 % nad občinskim in 30,2 % nad republiškim poprečkom, ga je bilo v najbolj kmečkem predelu GSD, tj. v naseljih nad dolinami. V nekaterih od teh je bilo aktivnega kmečkega prebivalstva več ali prav blizu treh četrtin vsega tamkajšnjega aktivnega prebivalstva (Mozirsko Dobrovlje, Podolševa, Planina, Ter in Rovt), med 60 in 70 % jih je bilo v Podvolovljeku, na Čreti, v Florijanau, Logarski Dolini, Šmihelu in Lenartu, med 50 in 60 % pa v Homec-Brdu, Konjskem Vrhu, Robanovem Kotu, Krnici, Poljanah in Primožu, torej skoraj v samih hribovskih naseljih. V dolinskih vaseh je bilo aktivnega kmečkega prebivalstva že manj od občinskega poprečka (za 4,1 %), od republiškega pa za 6,6 % več. Med njimi je najbolj opazno Pusto Polje s 67,8 % aktivnega kmečkega prebivalstva, ki med vsemi najizraziteje izstopa, malo nad polovico jih je bilo v Melišu, v naselju Dol-Suha polovico, med 40 in 50 % v Grušovljah, na Spodnjih Pobrežah in v Dolu, med 30 in 40 % pa v Okonini, Vologu, Lačji vasi, Šentjanžu, Bočni, na Zgornjih Pobrežah in v Radmirju. V Spodnji Rečici je bilo med dolinskimi vasmi najmanj aktivnega kmečkega prebivalstva (15,8 %), le nekaj več pa na Rečici in v Nizki (ok. 18 %), torej v vaseh ob Savinji, ki so najbližje Nazarjam. V delno urbaniziranih naseljih je bilo aktivnega kmečkega prebivalstva 26 % pod občinskim in 15,3 % pod republiškim poprečkom. Največ ga je bilo na Prihovi, v Dobletni, Gornjem Gradu, Zavodicah in Žlabru (med 12,8 in 14,1 %), malo nad 10 % ga je bilo še v Solčavi in na Ljubnem, v Mozirju, Lučah in Nazarjah pa med 7,7 in 0,9 %.

Med 1961 in 1971 se je aktivno kmečko prebivalstvo zmanjšalo v GSD za 31,6 % (samo za 0,5 % več kot v SRS, a za 10,5 % več kot v SFRJ). So naselja, kjer ga je bilo leta 1971 več kot 60 % manj v primerjavi z letom 1961 (Zgornje Pobreže, Čreta, Potok, Šmartno, Zavodice, Žlabor in Solčava), torej tudi izven delno urbaniziranih naselij, nobeno pa ne spada k naseljem nad dolinami; še več pa je bilo takih, ki se jim je zmanjšalo aktivno kmečko prebivalstvo med 50 in 60 % (Gornji Grad, Grušovlje, Šentjanž, Pusto Polje, Spodnje Kraše, Volog, Loke in Radegunda), med 40 in 50 % manj jih je bilo v Šmiklavžu, v naselju Homec-Brdo, v Poljanah, Lučah, Lačji vasi, na Lepi Njivi in v Šmihelu, med 30 in 40 % pa v Tirosku, na Spodnjih Pobrežah, v Dol-Suhi, na Rečici, v Spodnji Rečici, Kokarjah, Nazarjah, Radmirju, na Dobrovlju, v Ljubiji in Mozirju. Najmanj, do 10 %, se je zmanjšalo aktivno kmečko prebivalstvo v Lo-

⁷ Statistika daje v isto skupino prebivalce, zaposlene v industriji in rudarstvu. V GSD pa so bili ti skoraj izključno zaposleni v industriji, saj jih je le nekaj delalo v velenjskem rudniku (31. XII. 1971 jih je bilo iz vse GSD 12, tj. 0,1 % vsega aktivnega prebivalstva in le 1,3 % aktivnega prebivalstva, zaposlenega v industriji in rudarstvu; polovico jih je bilo z Lepe Njive, po 2 pa iz Mozirja, Radegunde in Ljubije). Aktivno prebivalstvo, dejavno v industriji in rudarstvu, v naši pokrajini lahko štejemo k industrijskemu prebivalstvu in ga bomo kot takega tudi obravnavali.

garski Dolini in na Ljubnem, med 10 in 20 % pa v Lenartu, Krnici, Raduhi, Primožu, Juvanju in na Brezju. Obstajajo pa tudi naselja, kjer se je delež aktivnega kmečkega prebivalstva med leti 1961 in 1971 povečal, tako v Podvolovljeku za 28,2 %, v Planini za četrtno, v Strmčkem Vrhu za 22,6 %, v Raduhi za 17,7 %, v Konjskem Vrhu za 14 % in v Savini za 7 %; to so izjemni primeri, ne samo v GSD ampak tudi v Sloveniji nasploh.

Manjšanje števila aktivnega kmečkega prebivalstva v GSD gre v glavnem na račun narasta *aktivnega industrijskega prebivalstva*; le nekaj jih gre s kmetij tudi v druge dejavnosti ali se odselijo izven občine. Zanimivo je, da se je med leti 1961 in 1971 znižalo število aktivnega kmečkega prebivalstva skoraj za toliko, za kolikor je narastlo industrijsko prebivalstvo (887 : 881; v dolinskih vaseh je bilo to razmerje 424 : 320, v naseljih nad dolinami 347 : 237, v delno urbaniziranih naseljih pa 116 : 324). V vsej GSD se je med leti 1961 in 1971 povečal delež aktivnega industrijskega prebivalstva za 99 %, kar je bilo za 58,5 % več, kot je bil slovenski in 93,8 % več, kot je bil jugoslovanski popreček.

V GSD je bilo leta 1971 27,7 % aktivnega industrijskega prebivalstva, kar je bilo 4,6 % manj od republiškega poprečka.⁸ Daleč največji delež je bil v delno urbaniziranih naseljih, saj je znašal 37,4 %; bil je večji od občinskega za 9,7 %, večji pa tudi od republiškega, za 5,1 %. V teh naseljih je bilo relativno največ aktivnega industrijskega prebivalstva v Žlabru, kjer je bilo preko 70 % aktivnih prebivalcev zaposlenih v industriji, med 60 in 65 % jih je bilo v Nazarjah in Zavodicah, več od polovice pa še v Dobletini in na Prihovi. V Solčavi jih je bilo 42 %, v Mozirju 35 %, med 25 in 30 % pa v Gornjem Gradu in na Ljubnem, v Lučah pa le 6 %. Med leti 1961 in 1971 se je v delno urbaniziranih naseljih najbolj pomnožilo aktivno industrijsko prebivalstvo v Mozirju, za 130 ali 224 %, v Zavodicah za 10 ali 250 %, v Solčavi za 27 ali 180 %, v Nazarjah za 73 ali 104 % in v Gornjem Gradu za 34 ali 83 %. Med 30 in 45 % več jih je bilo na Prihovi, v Dobletini in na Ljubnem, v Žlabru 18 %, v Lučah pa je bilo leta 1971 le osem prebivalcev zaposlenih v industriji.

Tudi v dolinskih naseljih je bil delež aktivnega industrijskega prebivalstva višji od občinskega in slovenskega poprečka (6,1 oziroma 1,5 %). Med 50 in 54 % aktivnih prebivalcev je bilo tu zaposlenih v industriji na Trnovcu, v Lokah, Spodnjih Krašah in Spodnji Rečici, med 40 in 50 % na Zgornjih Pobrežah, v Kokarjah, Potoku in Šentjanžu, med 30 in 40 % v Varpoljah, Nizki, na Rečici, Spodnjih Pobrežah, v Lačji vasi in Vologu, med 20 in 30 % aktivnih prebivalcev pa je bilo zaposlenih v industriji v Grušovljah, Šmartnem, Juvanju, Dolu, Dol-Suhi in Bočni. Najmanjši delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v industriji (10–20 %), je bil leta 1971 v Melišu, Pustem Polju, Okonini in Radmirju. Med leti 1961 in 1971 se je delež industrijskih zaposlenecv v tistih dolinskih vaseh, ki so že

⁸ Ker je v tej kategoriji v republiki odpadel dokajšen delež na aktivne zaposlence v rudarstvu, je razlika med GSD in SRS še večja, saj je v GSD delež zaposlenih v rudarstvu, kot je bilo že omenjeno, minimalen.

leta 1961 imele opazen delež zaposlenih v industriji, relativno najbolj povzpel v Nizki (350 % ali za 21 zaposlenec), Radmirju (250 % ali 20), Bočni (205 % ali 43), Šentjanžu (95 % ali 20), Šmartnem (87 % ali 13), Kokarjah (85 % ali 17) in Lokah (76 % ali 25 zaposlenec). V mnogih drugih dolinskih naseljih je procentualni narast med leti 1961 in 1971 mnogo višji kot v zgoraj imenovanih naseljih; to pa zato, ker so bili iz njih leta 1961 le redki zaposleni v industriji. Samo nekaj najznačilnejših primerov: v Dolu se je število zaposlenec v industriji dvignilo od 2 na 221, na Spodnjih Pobrežah od 1 na 11, v naselju Dol-Suha od 4 na 17, v Okonini od 6 na 16, v Lačji vasi od 6 na 14, v Vologu od 4 na 16, v Juvanju od 2 na 13, itd. V dveh naseljih pa je bilo leta 1971 manj zaposlenih v industriji kot 10 let prej (Meliše 5 : 0, Pusto Polje 4 : 0).

Najmanj zaposlenih v industriji je bilo v naseljih nad dolinami (10,5 % manj od občinskega in 15,1 % manj od slovenskega poprečka), kar zaradi kmečkega značaja teh naselij, zaradi oddaljenosti od Nazarij ter izvenobčinskih industrijskih središč, ponekod pa tudi zaradi težke dostopnosti, ne preseneča. Med naselji pa so bile tudi tu večje razlike. Naselja v gričevju in tudi v hribovju, ki so bliže industrijskim središčem, ali če imajo boljše prometno povezavo z njimi, zlasti z Nazarjami, so imela znatno več industrijskih zaposlenec kot druga, bolj oddaljena naselja. Tu so izstopala zlasti Ljubija, Šmiklavž, Lepa Njiva in Brezje, kjer je bilo aktivnega prebivalstva, zaposlenega v industriji, med 30 in 40 %. Med 20 in 30 % je bilo takih še v Tirosku, v naselju Homec-Brdo, v Poljanah, Radegundi in Šmihelu, najmanj pa jih je bilo v Podolševi in Podvolovljeku, ki sta bila brez industrijskih zaposlenec; do 10 % pa je bilo teh v Planini, Konjskem Vrhu, Logarski Dolini, Podveži, Raduhi, Teru, Strmcu, Primožu in Robanovem Kotu, torej v samih hribovskih vaseh, najbolj oddaljenih od Nazarij in glavnih prometnih poti. Narast aktivnega industrijskega prebivalstva med leti 1961 in 1971 je le v nekaj naseljih nad dolinami omembe vreden, tako na Brezju za 14 ali 60,9 % (od 23 na 37), Lepi Njivi za 23 ali 47,9 % (od 48 na 71), v Ljubiji za 16 ali za 30,2 % (od 53 na 69) in Radegundi za 14 ali 140 % (od 10 na 24).

Pomembno nalogo v nekaterih naseljih GSD ima gozd, tudi zato, ker daje zaslužek mnogim profesionalno zaposlenim v gozdarstvu.⁹ Tako je bilo leta 1971 predvsem v večjem delu Lučke pokrajine, v Robanovem Kotu in v nekaterih hribovskih vaseh v zaledju Ljubnega, deloma pa tudi v Podolševi in na Ljubnem.

Zaposlenci v gozdarstvu zajemajo v GSD 5,1 % vsega tamkajšnjega aktivnega prebivalstva, kar je 4,2 % več od republiškega in 4,4 % od jugoslovanskega poprečka. Med obravnavanimi skupinami naselij je bilo profesionalnih gozdnih delavcev največ v naseljih nad dolinami; tu jih je bilo v poprečku 2,7 % več, kot je znašal popreček v GSD. V gozdu je imela zaposlitev več kot četrtina aktivnega prebivalstva v Strmcu, Podvolovljeku in Podveži, 20 % v Robanovem kotu, med 10 in 20 % pa v Konjskem

⁹ V rubriki zaposlenih v gozdarstvu zajema statistika tudi poklicne lovce. Teh je v GSD tako malo, da na procentualni delež prebivalstva, zaposlenega v gozdarstvu, ne vplivajo.

Vrhu, Raduhi, Planini, Krnici in na Čreti, več od občinskega poprečka pa še v Primožu, Podolševi in Lenartu, torej v samih hribovskih naseljih sredi obsežnih kvalitetnih, večidel iglastih gozdov. Sledila so delno urbanizirana naselja, relativno visoki popreček v le-teh pa je šel predvsem na račun Luč, kjer je bilo zaposlenih v gozdarstvu 27 ali 19,3 % vseh aktivnih prebivalcev; dva ali 7,8 % sta bila v Zavodicah, na Ljubnem 15 ali 6,1 %, v Gornjem gradu pa 11 ali 4,3 %. V dolinskih naseljih je bilo poprečno najmanj zaposlenih v gozdarstvu (2,4 % manj od občinskega in 1,8 % več od republiškega poprečka). Omembe vredni so tu le Šmartno, Spodnje Pobreže, Radmirje, Volog in Bočna, kjer je bilo med aktivnim prebivalstvom 5—10 % profesionalnih gozdnih delavcev, 33 % pa je bilo naselij, ki so bila brez njih. To so predvsem naselja, najbližja Nazarjam, kot: Kokarje, Lačja vas in Pusto Polje v Zadrecki dolini ter Trnovec, Spodnja Rečica, Varpolje, Šentjanž in Grušovlje v Savinjski dolini; za popolnejšo sliko naj tem dodamo še Dobletino, Prihovo in Žlabor med delno urbaniziranimi naselji, ki so Nazarjam najbližji in so bili prav tako brez profesionalnih gozdnih delavcev.

Med preostalimi dejavnostmi bomo posebej navajali le tista naselja, kjer je delež prebivalstva v posameznih dejavnostih značilno viden, podrobnosti pa naj bodo prepuščene priloženi tabeli II.

V *gradbeništvu in prometu*¹⁰ je bilo v GSD zaposlenih 1,9 % manj od republiškega poprečka, ki je bil 9 % vseh aktivnih zaposlencev. Največ je bilo teh v večjih naseljih, tako v Lučah, Mozirju, na Ljubnem in v Solčavi, kjer jih je bilo med 10 in 21,4 % (številčno jih je bilo največ v Mozirju, 46, sledilo je Ljubno 33, Radmirje 22, Nazarje 21, po 20 Grušovlje ter Primož itd.). V gradbeništvu je prednjačilo po številu zaposlenih Ljubno (25 ali 10,2 % vseh zaposlencev), sledilo mu je Mozirje (17 ali 3,2 %), Savina (16 ali 9,5 %), Primož (12 ali 7,2 %) itd. Tudi v prometu je bilo na prvem mestu Mozirje, kjer je bilo v njem zaposlenih 29 ali 5,5 % vseh aktivnih prebivalcev; temu so sledile Nazarje s 13 ali 5,8 %, nato Bočna z 10 ali 5,5 % itd.

Zaposlenost v *trgovini in gostinstvu* pa je bila v GSD za 2,6 % pod republiškim in za 0,2 % pod jugoslovanskim poprečkom. Znatno nad njim je bila v večjih krajih oziroma lokalnih središčih, kjer je poleg trgovinske koncentracije pomemben tudi turizem (Mozirje 74 ali 13,9 % vseh zaposlencev, Ljubno 30 ali 12,3 %), predvsem na račun gostinstva pa v krajih, kjer ima turizem pomembnejšo vlogo, še posebej, če ima kraj tudi vlogo lokalnega središča (Luče 30 ali 21,4 %, Logarska dolina 9 ali 20,4 %, Radegunda 20 ali 17,5 %, ta predvsem na račun turističnega središča Golte, Solčava 11 ali 10,9 % in Gornji grad 19 ali 7,4 %).

Delež zaposlenih v *obrtni* je bil v občini le za 0,5 % višji kot v republiki in za 1,7 % višji kot v SFRJ. Absolutno in relativno največ zaposlenih v obrtni je bilo v Gornjem gradu, 48 ali 18,6 % vseh aktivnih prebivalcev,

¹⁰ Statistika navaja ti dve dejavnosti vsako zase, mi smo ju pa združili, ker sta obe, z izjemo nekaterih naselij, ki jih posebej navajamo, v GSD precej skromno zastopani.

med 10 in 15 % pa jih je bilo na Prihovi, v Okonini, na Rečici, v Juvanju, Lačji vasi, v naselju Dol-Suha, na Ljubnem, v Varpoljah in Ljubiji.

V rubriko »ostalo« smo vključili dejavnosti, ki v GSD na splošno nimajo pomembnejše vloge, so pa izrazitejše v posameznih naseljih; take primere bomo navedli posebej. Med »ostale« dejavnosti, ki jih statistika posebej obravnava, smo združili tele: stanovanjska in komunalna dejavnost; kulturna in socialna dejavnost; dejavnost družbenih in državnih služb; druge dejavnosti; izven dejavnosti; neznana dejavnost. Med navedenimi dejavnostmi je imela nekaj pomembnejšo vlogo v večjih krajih in lokalnih središčih le kultura, kjer so zajeti zaposleni v prosveti in kulturi, torej zlasti v šolstvu. V poprečju so bile v GSD dejavnosti, zajete pod »ostalo«, v večini precej pod republiškim in tudi jugoslovanskim poprečkom (stanovanjska in komunalna dejavnost je bila za 1 % pod republiškim in 0,8 % pod zveznim poprečkom, kultura in sociala za 4,2 % pod republiškim in 2,7 % pod zveznim poprečkom, družbene in državne službe za 1,8 % pod republiškim in za 1,6 % pod zveznim poprečkom ter neznana dejavnost pod republiškim poprečkom za 0,2 %; »druge dejavnosti« so bile enake republiškem poprečku, le skupina »izven dejavnosti« je bila v GSD večja od republiškega poprečka za 0,2 %).

V Mozirju je bilo v *kulturni in socialni dejavnosti* zaposlenih 51, kar je bilo 9,6 % vseh aktivnih prebivalcev, v Gornjem Gradu in na Ljubnem jih je bilo po 21 ali 8,1 oziroma 8,6 %, v Lučah 14 ali 10 %, na Rečici 12 ali 7,4 %, v Nazarjah 11 ali 4,9 %; v drugih krajih jih je bilo znatno manj. Zaposlenost v *družbenih in državnih službah* je omembe vredna le za Mozirje, saj je bilo v njem 52 ali 47,7 % vseh zaposlenih v teh dejavnostih v občini, v samem Mozirju pa je odpadlo nanje 9,8 % vseh zaposlenih.

Zanimivo je bilo stanje *začasno zaposlenih v tujini* iz GSD v času popisa prebivalstva (tabela II). Statistika jih ima uvrščene v okviru dejavnosti pod posebno rubriko; v pregledu poklicne strukture, ki je mi ne obravnavamo, pa uvršča »zdomce« med tiste poklice, v katerih so bili ob odhodu na začasno delo v tujino.

V vsej GSD je bilo *začasno zaposlenih v tujini* na dan popisa 401, kar je bilo 6,2 % vseh zaposlenih v občini. Popreček je bil za 0,8 % večji od slovenskega in le za 0,4 % manjši od jugoslovanskega. Največ jih je bilo iz dolinskih naselij, 146 ali 7,5 % vseh aktivnih prebivalcev v njih. Med temi vasi so zavzemali 10—15 % zaposlenih v Melišu, Bočni, Dolu, Okonini in Šmartnem, številčno največ pa jih je bilo iz Bočne, 40 ali 14,4 % vseh aktivnih v naselju, kar je bilo sploh daleč najvišje število v občini. Na drugem mestu so bile vasi nad dolino, kjer je bilo poprečno 0,5 % zdomcev manj, kot jih je izkazoval občinski popreček, a 0,4 % več kot slovenski, le 0,1 % za naselji nad dolino pa so bila delno urbanizirana naselja. Od pokrajin v GSD je bila po številu zaposlenih v tujini na prvem mestu Lučka pokrajina, saj je bilo iz njenega središča, iz Luč, 16 zdomcev ali 11,4 % vseh aktivnih prebivalcev v vasi, malo nad 10 % pa še v Raduhi in Podveži. Tudi v drugih hribovskih vaseh te pokrajine (Krnica, Konjski Vrh in Podveža) jih je bilo veliko (od 6,5—8,7 %), le iz Podvolovljeka ni bilo nobenega; to je eno od sedmih naselij v celotni GSD, ki so bila brez zdomcev. Izven Lučke pokrajine je bilo zdomcev, ki so predstavljali

5—10 % aktivnih prebivalcev v naseljih nad dolinami, še v Savini, Tirosku, Florijanu, Podolševi in Šmiklavžu. V delno urbaniziranih naseljih jih je bilo številčno največ v Gornjem Gradu in Mozirju (po 23), kar je predstavljalo 8,9 oziroma 4,3 % vseh aktivnih prebivalcev v obeh naseljih; razen že omenjenih Luč v tej kategoriji naselij pa jih je bilo še z Ljubnega 18 ali 7,3 %, iz Solčave 8 ali 7,9 %, nad 5 % aktivnih prebivalcev pa še s Prihove, iz Zavodic in Dobleline.

Zanimiv je pogled v *selitvene značilnosti prebivalstva GSD* (tabela III), kot jih kaže popis prebivalstva iz leta 1971. Vanj so zajeti in razčlenjeni le priseljenci, ne pa tudi tisti, ki so se iz kraja odselili. Kot drugi podatki o prebivalstvu kažejo tudi selitvene značilnosti prebivalstva nekatere značilne agrarne poteze v obravnavani pokrajini.

Že podatek o tem, *koliko ljudi živi od rojstva v naselju stalnega bivališča*, kaže na kmečko pokrajino. V vsej GSD je bilo takih 8,9 % več kot v SRS, a le 3,2 % več kot v SFRJ. Daleč največ, in sicer tri četrtine vseh prebivalcev, jih je bilo v skupini naselij nad dolinami, kar je bilo 12 % nad občinskim, 20,9 % nad republiškim in 15,2 % nad jugoslovanskim poprečkom. V tej naselitveni kategoriji so bili kraji, kjer je bilo prebivalcev, ki živijo od rojstva v vasi, tudi preko 90 % (Lenart, Planina in Ter), osem jih je bilo v kategoriji 80—90 % (Čreta, Primož, Konjski Vrh, Šmihel, Tirosek, Savina, Podolševa in Florijan, torej še vedno sama hribovska naselja), med 70 in 80 % pa Lepa Njiva, Radegunda in Dobrovlje. Najnižji odstotek v tej kategoriji naselij, ki pa je bil še vedno nad republiškim in jugoslovanskim poprečjem, je bil v Raduhi, 60,1 %, torej le nekaj nad občinskim poprečkom. V dolinskih vaseh je bilo na dan popisa ljudi, ki so živeli od rojstva v naselju, 4,2 % manj, kot je bil občinski popreček in 1 % manj kot zvezni, a 3,7 % več, kot je bil republiški popreček. Delež takih je bil v teh naseljih daleč najvišji v Juvanju, 81,8 %, njemu pa je sledila kategorija naselij med 70 in 73 % (Radmirje, Dol-Suha in Okonina), med 60 in 70 % jih je bilo v Vologu, Spodnjih Krašah, Melišu, na Zgornjih Pobrežah, v Potoku, Pustem Polju in na Spodnjih Pobrežah, nad polovico pa še v Bočni, Šmartnem, Grušovljah, Dolu, Šentjanžu, Kokarjah, Lokah in Lačji vasi. Najmanj, 39,8 %, jih je bilo v Nizki, ne veliko več pa v Spodnji Rečici, v Varpoljah, na Rečici in Trnovcu, torej v krajih, kjer je malo kmečkega življa. Najmanj stalno je prebivalstvo v delno urbaniziranih naseljih, saj je bilo na dan popisa v njih od rojstva tamkaj bivajočih ljudi poprečno le 49,9 %, kar je bilo 13 % pod občinskim, 4,9 % pod republiškim in 9,8 % pod jugoslovanskim poprečkom. Najmanj je bilo teh v Doblelini, 27,4 % in Nazarjah, 32,4 %, pod 40 % še v Mozirju, med 50 in 60 % v Lučah, Žlabru in Gornjem Gradu, med 62,6 in 68,7 % pa v Solčavi, v Zavodicah in na Ljubnem.

Razlika med številom vseh prebivalcev v naselju na dan popisa in številom tistih od njih, ki so bili od rojstva v njem, da štavimo *priseljencev*. Iz deleža od rojstva živečih v naselju se da zato ob podatku za skupno število prebivalstva v naselju zlahka izračunati delež priseljencev, stanje teh pa prikazuje tabela III, zato na tem mestu ne bomo delali podrobnejše razčlenitve priseljencev v GSD. Navajamo le primerjalne podatke za ce-

lotno GSD, v kateri je bilo v naseljih poprečno 37,1 % priseljencev, 8,9 % manj kot v republiki in 3,2 % manj kot v SFRJ kot celoti.

Daleč največji je bil *delež priseljencev v naselja GSD iz njenega območja*, torej posledica notranjih selitev. Takih je bilo v GSD 72,6 %, kar 29,7 % več, kot je bil republiški popreček in celo 36,9 % več, kot je bil jugoslovanski. Čeprav je bil v GSD najmanjši v delno urbaniziranih naseljih, je bil še vedno 22,3 % večji od republiškega in 29,5 % večji od jugoslovanskega. Tu sta bolj vidna predvsem Žlavor in Luče, v katerih je bilo nad 80 % priseljencev iz območja GSD, daleč najmanj pa je bilo takih na Ljubnem, saj je bilo med priseljenci 10 % več tistih, ki so se priselili vanj iz drugih občin SRS; Ljubno je v tej kategoriji naselij tudi edini kraj, v katerega se je priselilo več prebivalcev iz drugih občin SRS kot iz same GSD. V okviru Slovenije in še posebej v okviru celotne Jugoslavije je taka selitvena struktura prebivalstva normalna, saj je bilo leta 1971 v SRS v okviru republike 0,9 % več priseljencev iz drugih občin, kot iz domače občine, v okviru celotne Jugoslavije pa je bilo med priseljenci v naselja 11,6 % več takih, ki so se priselili vanje iz naselij izven domače občine. Popreček za vso GSD gre močno v prid notranjih, to je medkrajevnih selitev v okviru občine, saj je v njej iz GSD le nekaj manj kot tri četrtine vseh priseljencev v naseljih, iz drugih slovenskih občin pa le 23,7 %. To razmerje je presenetljivo največje v skupini dolinskih naselij (79,9 % : 16,4 %), precej manj v naseljih nad dolinami (73,6 % : 24,2 %) in daleč najmanj v delno urbaniziranih naseljih (65,2 % : 30 %). Iz podatkov odseva ugotovitev, da je tudi v GSD kot izraziti alpsko-subalpski pokrajini poleg bega z dežele na tuje stalno čutiti tudi prestavljanje prebivalstva, zlasti kmečkega, iz odročnejšega hribovitega in deloma tudi gričevnatega sveta v doline, bliže virom zaposlitve v domači občini; v dolinah so istočasno tudi bliže industrijskim središčem izven občine, kamor je dnevno odhajalo na delo tudi iz GSD veliko aktivnih prebivalcev, o čemer bomo še govorili. K visokemu deležu priseljencev iz domače občine v posamezna naselja prispevajo tudi poroke, saj zlasti na deželi običajno ne iščejo neveste ali ženina daleč stran od doma, ampak v bližnjih vaseh, najčešče pa seveda v domači vasi. V naseljih nad dolinami, kjer je delež priseljencev mnogo manjši kot v dolinskih vaseh, pa je v prevladi predvsem odseljevanje; pri porokah, kolikor jih je še, pa sta običajno oba partnerja iz istega kraja.

V dolinskih naseljih in naseljih nad dolinami jih je veliko, kjer je delež priseljencev iz domače občine večji od treh četrtin. Med dolinskimi naselji, kjer je razmak od 97,6 do 75 %, so to: Trnovec, Grušovlje, Varpolje (v vseh treh nad 90 %), med 90 in 80 % Dol, Pusto Polje, Meliše, Nizka, Kokarje, Zgornje Pobreže, Volog, Šmartno, Rečica in Radmirje, med 75 in 80 % pa še Dol-Suha, Spodnja Rečica, Šentjanž, Zgornje Pobreže, Spodnje Kraše, Potok in Okonina, torej 83 % vseh dolinskih naselij; med naselji nad dolinami, kjer je razmak od 99,2 do 75 %, pa: Krnica, Podveža, Raduha, Konjski Vrh (vsa nad 95 %), med 90 in 80 % Homec-Brdo, Florijan, Robanov Kot, Šmiklavž, Poljane, Lenart in Strmec ter Radegunda 76,8 % ali 44 % vseh naselij te kategorije, torej precej manj kot v dolinskih naseljih. V delno urbaniziranih naseljih jih je bilo priseljenih iz do-

mače občine največ v Žlabru in Lučah, 87,2 oziroma 84,2 %, nad tri četrtine še v Nazarjah in Dobletini, med 60 in 70 % na Prihovi, v Solčavi, Gornjem gradu in Zavodica, v Mozirju 56 %, najmanj pa na Ljubnem, 37,8 %.

Delež priseljencev iz drugih občin je bil v GSD 20,1 % nižji od republiškega in 23,6 % nižji od jugoslovanskega poprečka. Najvišji je bil v delno urbaniziranih naseljih (6,3 % višji od občinskega, a 13,8 % nižji od republiškega poprečka). Največji delež priseljencev iz drugih slovenskih občin je bil na Ljubnem (47,8 %), njemu sta sledila s po 40 % Mozirje in Zavodice, med 20 in 30 % jih je bilo v Gornjem Gradu, Solčavi, na Prihovi in v Nazarjah, najmanj pa v Lučah, Žlabru in Dobletini (med 12,1 in 19,3 %). Blizu četrtine je bilo priseljencev iz drugih slovenskih občin v naseljih nad dolinami, le 16,4 % pa v dolinskih naseljih, kar je celih 27,4 % manj, kot je bil republiški popreček. V obeh imenovanih skupinah so vidna nekatera naselja z znatno višjim deležem priseljencev iz drugih slovenskih občin, kot je občinski popreček, tako npr. Juvanje, Loke, Bočna in Lačja vas med dolinskimi naselji, ter Čreta, Dobrovlje, Lepa Njiva, Ljubija, Planina, Šmihel, Logarska Dolina, Ter, Podvolovljek, Tirosek in Brezje med naselji nad dolinami.

Priseljencev iz drugih republik SFRJ je bilo ob popisu leta 1971 v GSD zelo malo, 132 ali 2,3 % vseh priseljencev, kar je 7 % pod slovenskim in 11,6 % pod jugoslovanskim poprečkom. Številčno največ, 22, jih je bilo v Mozirju, kar pa je zneslo le 3,2 % vseh priseljencev, 15 ali 7,2 % jih je bilo na Ljubnem, 10 ali 3,7 % v Bočni itd. Procentualno največ je bilo priseljencev iz drugih republik v Strmcu, 14 % ali 7 le-teh, nato 10 % ali en sam priseljenec v Lenartu itd.

Zanimiv je pregled *dotoka priseljencev v naselja GSD po posameznih obdobjih*. Pred letom 1940 je bil ta majhen, še manjši, razumljivo, med zadnjo vojno. Močnejše tovrstno gibanje se je začelo šele z letom 1946, predvsem pa v obdobju med leti 1961 in 1971. Računajoč poprečni dotok priseljencev v naselja GSD po zadnji vojni do štetja leta 1971, ki je bil 2,85 % na leto, vidimo, da je bil ta največji v obdobju 1966—1969¹¹, ko je bil letni popreček 4,3 %. V tem obdobju je bil največji dotok priseljencev med skupinami naselij v delno urbaniziranih naseljih z letnim poprečkom 4,6 %, za dve desetinki manjši je bil v naseljih nad dolinami, na zadnjem mestu pa so bila dolinska naselja z letnim poprečkom 3,8 %. Obdobju 1966—1969 je sledilo po intenzivnosti priseljevanja obdobje 1970—1971 z letnim poprečkom 3,4 % za celotno GSD (ta je dejansko še precej večji, verjetno celo največji med obdobji, saj so bili od leta 1971 upoštevani šele prvi trije meseci), med skupinami naselij pa so bila daleč na prvem mestu delno urbanizirana naselja z letnim poprečkom 4,5 %; sledila so dolinska naselja z 2,8 % in kot zadnja naselja nad dolinami z 2,6 %. V celotni GSD je bil le za 0,2 % šibkejši letni popreček v obdobju 1961—1965, med skupinami naselij največji v dolinskih naseljih, 3,5 % na leto; slede delno urbanizirana naselja s 3,4 % in končno naselja nad dolinami z 2,9 %. Tudi

¹¹ Statistika ima tovrstne podatke po različno dolgih obdobjih, kot so razvidni iz tabele III; na te smo se morali nasloniti tudi mi.

v obdobju 1953—1960, v katerem je bil letni popreček priseljencev v naselja celotne GSD 2,6 %, je bil med skupinami naselij najmanjši v naseljih nad dolinami, 2,3 % priseljencev na leto, 0,4 višji odstotek je bil v delno urbaniziranih naseljih, najvišji v tem obdobju, 2,8 % na leto, pa v dolinskih vaseh. V prvih sedmih povojnih letih je bil poprečni letni dotok priseljencev v naselja GSD 1,9 % ali za 1 % nižji od letnega poprečka vseh povojnih let. Takrat je bil v dolinskih naseljih in naseljih nad njimi enak, 2 %, v delno urbaniziranih naseljih pa je bil najmanjši, 1,9 %. V celem je bil poprečni letni obdobjni popreček GSD v vseh obdobjih za nekaj desetink odstotka nižji od republiškega, le v obdobju 1966—1969 je bil večji za 0,3 %.

Izračunali smo tudi, kolikšen je bil delež zaposlenih priseljencev, ki so na delu izven stalnega bivališča, glede na skupno število zaposlenih priseljencev. Pokazalo se je, da je bil ta delež v GSD zelo velik, 78,5 %, kar je bilo 29,7 % več kot v republiki in kar 44,5 % več kot v SFRJ, spet značilen primer agrarne pokrajine s skromnimi možnostmi zaposlitve v kraju bivanja. V naši pokrajini je bilo, razumljivo, najmanj priseljencev, zaposlenih na delu izven naselja v Nazarjah (24,4 %), saj je tam najmočnejša industrija, ki je lahko zaposlila večji del priseljencev, dalje v večjih krajih, ki so obenem lokalna središča z možnostjo domače zaposlitve (Luče 34 %, Solčava 40 %, Mozirje 52,6 %, Gornji Grad 56,1 %, Ljubno 62,2 %, Rečica 74,8 %), ali v turistični Logarski Dolini, ki je lahko dala doma zaslužek 70 % priseljencev. Zaposleni priseljenci v ostalih naseljih so bili vezani skoraj izključno na zaposlitev izven stalnega bivališča, v mnogih krajih kar stoodstotno.

Ker imamo na voljo podatke o zaposlenih prebivalcih GSD v vseh glavnih industrijskih podjetjih GSD (GLIN, Smreka, Elkroj, obrat malih gospodinjskih aparatov tovarne Gorenje ter tovarna barv in korozijskih premazov) maja 1973, bomo uporabili tudi te. Iz njih razberemo skupno število zaposlenih v posameznih podjetjih in predvsem, kako daleč seže njihov vpliv v pritegovanju delovne sile. Oboje se sicer hitro spreminja, a glavne poteze ostanejo.

Daleč največ zaposlenih v imenovanih podjetjih je bilo iz Mozirja (163 ali 8,6 % vseh zaposlenih v teh podjetjih iz GSD) in Nazarij (158 ali 8,3 %). Več kot 100 jih je bilo iz Gornjega Grada (102 ali 5,4 %), 83 iz Bočne, 72 z Rečice, 70 z Ljubnega, po 50 iz Spodnje Rečice in Dobletine, med 40 in 50 iz Lok, Solčave, Radmirja, Šmartnega, Kokarij in s Prihove, med 30 in 40 iz Ljubije, Luč, z Brezja, iz Spodnjih Kraš, Strmca, z Lepe Njive in iz Savine, med 20 in 30 iz Šentjanža, Raduhe, Žlabra, Primoža, Varpolj, Krnice, Lačje vasi, Potoka, z Zgornjih Pobrež, iz Radegunde, Podveže, Poljan, Dol-Suhe, Vologa in Zavodice. Do 20 zaposlenih v imenovanih podjetjih pa je bilo še iz 24 naselij GSD.

V najmočnejšem podjetju GSD, GLIN Nazarje, je bilo maja 1973 zaposlenih 1344 ljudi ali ok. 70 % vseh industrijskih zaposlenecv v GSD. Iz samih Nazarij jih je bilo v GLIN 135 ali ok. 10 % vseh zaposlenecv v tovarni. Delno urbanizirana naselja, skupaj z Nazarjami, so bila udeležena v GLIN s 36,3 % zaposlenecv (razen Nazarij jih je bilo na delu v tovarni največ iz Mozirja, 83, nato z Ljubnega, 49, sledila je Solčava, 47, Doble-

tina, 40, Luče, 35, Prihova, 30, Gornji Grad, 28, Žlavor, 23 in Zavodice, 18). Dolinska naselja so prispevala 35,8 % zaposlencev v GLIN, naselja nad dolinami pa 27,9 %. Med dolinskimi jih je bilo največ iz bližnjih vasi v Zadreci in Savinjski dolini (Rečica 54, Bočna 41, Spodnja Rečica 37, Korkarje 36, Šmartno 31, Loke 30, Šentjanž 28, Spodnje Kraše in Radmirje po 25, Potok 22, med 10 in 20 pa še: Varpolje, Lačja vas, Dol-Suha, Volog, Trnovec, Nizka, Zgornje Pobreže, Spodnje Pobreže in Juvanje). Tudi iz preostalih petih dolinskih vasi so bili zaposleni v GLIN (Grušovlje, Dol, Okonina, Pusto Polje in Meliše), a le od 8 do 2 zaposlenca. GLIN je segel tudi v najoddaljenejša hribovska naselja v GSD. Od naselij nad dolinami jih je prihajalo največ na delo v GLIN iz Strmca 31, temu je sledila Raduha, 28, nato Krnica in Savina s po 24, Podveža, 22, Lepa Njiva, 21, Primož in Brezje s po 20. Med 10 in 20 jih je prihajalo iz Ljubije, Podvolovljeka, Konjskega Vrha, Robanovega Kota, Radegunde, Poljan, Rovta, Tera in Homec-Brda. Iz preostalih naselij nad dolinami pa je bilo na delu v GLIN od 2 do 9 zaposlencev.

Drugo najmočnejše podjetje po številu zaposlenih je bil *Elkroj*, tovarna konfekcije v Nazarjih, kjer je bilo maja 1973 zaposlenih 275 delavcev, vsi iz GSD. Vanj so prihajali na delo iz večjega dela občine. Izvzeti so bili le oddaljenejši predeli, tako Solčavsko in Lučka pokrajina, pa Planina, Čreta in naselja v povirju Drete (Tirosek in Dol). Največ jih je bilo iz Mozirja, 47 ali 17 % vseh zaposlenih v tovarni, iz Bočne 17, iz Nazarij 14, z Rečice 12 in iz Lok 11. Iz vseh delno urbaniziranih naselij jih je bilo 93 ali 33,8 % vseh v Elkroju zaposlenih, iz dolinskih naselij 126 ali 45,8 % in iz naselij nad dolinami 56 ali 20,4 %.

Obrat malih gospodinskih aparatov tovarne Gorenje v Nazarjah je imel maja 1973 zaposlenih že 146 ljudi, največ spet iz Mozirja, 22 in z Ljubnega, 12, po 9 iz Nazarij in s Prihove, 8 iz Bočne itd. V njem ni bilo zaposlencev iz oddaljenejših krajev, tako ne s Solčavskega, iz večjega dela Lučke pokrajine (izjemi sta bili Luče in Strmec s po dvema zaposlencema), povirja Zadrecke doline, drugih oddaljenejših hribovskih krajev (Florijan, Lenart, Radegunda, Čreta, Lepa Njiva in Zavodice) in treh dolinskih vasi (Grušovlje, Šentjanž in Pusto Polje).

Smreka, lesno obrtno-industrijsko podjetje v Gornjem Gradu, danes priključena GLIN-u Nazarje, je imela maja 1973 96 zaposlenih. Velika večina, 66, jih je bilo iz Gornjega Grada, 17 iz Bočne, 10 iz Radmirja in 3 iz Tiroška.

Tovarna barv in korozijskih premazov v Ljubiji, obrat celjske cinkarne, je maja 1973 zaposlovala 42 ljudi: iz Mozirja 11, z Brezja 9, Lepe Njive 8, iz Ljubije 7, Lok 4, z Rečice 2 in iz Radegunde enega.

Možnosti zaposlovanja v domači občini so v primerjavi z razpoložljivo delovno silo premajhne, zato je odvečni del prisiljen iskati zaslužek izven GSD, predvsem v Velenju, Kamniku, Šoštanj, deloma tudi v Celju in Ljubljani, kamor se dnevno vozijo na delo. Podatke o teh »vozačih« imamo za stanje ob koncu leta 1971. Čeprav so zastareli, vseeno prikazujejo obstoječe tendence in glavne smeri otekanja domače delovne sile, ki v glavnem veljajo še danes. Del vozačev je na delu izven občine že dlje časa in tako si je marsikateri od njih na delovnem mestu že pridobil

kvalifikacijo, ki ga na delovno mesto veže. Ker taki vozači zaradi ugodnih eksistenčnih pogojev nimajo namena iskati nove zaposlitve v GSD, vožnja na delo in nazaj pa je naporna, je večina njih med najverjetnejšimi potencialnimi kandidati za trajno odselitev iz GSD.

Vseh na tujem zaposlenih prebivalcev GSD je bilo ob koncu 1971. leta 614, največ iz dolinskih naselij, 266 ali 43,3 % vseh izven občine zaposlenih prebivalcev GSD; slede delno urbanizirana naselja s 191 ali 31,1 % in končno naselja nad dolinami, iz katerih se jih je vozilo na delo izven občine 157 ali 25,6 % vseh izven občine zaposlenih prebivalcev GSD. Iz posameznih krajev jih je odhajalo na delo izven GSD največ iz Mozirja, 64, sledila je Ljubija, 54, nato pa Tirosek, 53, Ljubno, 40, med 30 in 40 Šmiklavž, Gornji Grad in Lepa Njiva, Nazarje 23 in Bočna 21, nad 10 pa še: Dol in Smartno po 17, Lenart 16, Primož 15, Radmirje 14, Luče 11 ter Rečica in Ter s po 10. Manj kot 10 se jih je vozilo na delo izven občine še iz večine preostalih dolinskih naselij (nobenega ni bilo s Spodnjih Pobrež, iz Nizke in Grušovelj), iz še nekaterih naselij nad dolinami (iz te skupine naselij ni bilo, razen dveh iz Solčave, nobenega s Solčavskega, iz naselja Homec-Brdo, iz Podvolvljeka in s Črete), iz delno urbaniziranih naselij pa se je vozilo na delo izven občine manj kot 10, razen iz Solčave, kot že omenjeno, še iz Dobleline, s Prihove in iz Žlabra, medtem ko iz Zavodice ni bilo nobenega.

In kam ter odkod so se največ vozili prebivalci GSD na delo izven občine? Najmočneje jih je pritegoval Kamnik (138 tovarna Titan, 15 Eta, ostalih 57 pa razna manjša podjetja), kamor se je vozilo kar 34,2 % vseh izven občine zaposlenih prebivalcev GSD. Ti so bili v velikem delu iz gornje Zadrečke doline (Tirosek 47!, Šmiklavž 30, Gornji Grad 24, Lenart 16, Dol 10 in Florijan 6, kar je bilo 63 % v Kamniku zaposlenih »vozačev« iz GSD); precej jih je bilo tudi iz Bočne, 19, nekaj z Ljubnega, iz Radmirja in Luč (skupaj 20), od 1—5 pa iz Okonine, Primoža, Savine, Podveže, Juvanja, Kojnskega Vrha, Krnice, Raduhe, Šmartnega in Meliša.

Drugo področje, kamor so bili ob koncu 1971. leta usmerjeni »vozači« iz GSD, je bila Šaleška dolina, in to predvsem v tovarno gospodinj-ske opreme Gorenje, kjer jih je bilo zaposlenih 136, v velenjskem rudniku 12 ter v šoštanjski usnjarni in termoelektrarni 32, skupaj torej 180 ali 29,3 % vseh »vozačev« iz GSD. V Šaleško dolino so prihajali predvsem iz vzhodnega dela GSD, največ iz Mozirja, 31, nato iz Ljubije, 25, z Lepe Njive, 24, izven tega področja pa še z Ljubnega in bližnje okolice, 26, iz Nazarij, 11, iz Varpolj, 6, iz Gornjega Grada, 3, iz vasi v spodnji Zad-rečki dolini, 22, iz vasi ob Savinji niže Ljubnega, 24, 9 pa jih je bilo celo iz naselij nad dolinami (Florijan, Planina, Poljane, Radegunda, Ra-duha, Rovt, Smihel in Šmiklavž).

Konec leta 1971 jih je iz GSD še vedno razmeroma veliko odhajalo dnevno na delo v Ljubljano, in sicer 70 ali 11,4 % vseh »vozačev«, od tega 35 v Litostroj, kar pa je bilo mnogo manj kot leta 1962 (glej Meze, 1962, str. 14 sl.). V Litostroju jih je bilo iz GSD največ z Ljubnega, 8, v drugih podjetjih od tam še 5, iz Gornjega Grada, Šmartnega in Vologa jih je bilo na delu v Ljubljani po 6, po štirje iz Primoža in Luč, drugi »vozači«, 1—3 iz posameznega naselja, pa so bili zaposleni v Ljubljani iz

raznih krajev GSD, tako iz Zadrebke doline (Šmiklavž, Tirosek, Spodnje Kraše, Pusto Polje, Doblečina, Nazarje), s Prihove, iz Mozirja, Ljubije, Lok, z Lepe Njive, Rečice, iz Juvanja, Okonine, Radmirja, Savine in Tera.

Na delu v Celju je bilo 62 ali 10,1 % vseh vozačev. Največ jih je bilo iz Mozirja, 12, sledi Ljubija z 10, Nazarje 6, Rečica, Lačja vas in Ljubno po 4, trije iz Kokarij, dva ali eden pa iz Doblečine, Luč, Potoka, Radmirja, Šmartnega, z Brezja, Dobrovlja, Lepe Njive, iz Lok, Poljan, Primoža, Pustega Polja, Rovta in Solčave. — Preostalih 28 iz GSD je bilo zaposlenih v Šmartnem ob Paki, 8 v Zalcu, eden v Šempetru in 55 v drugih krajih SRS.

Starostni sestav prebivalstva GSD po popisu leta 1971 (glej priloženi diagram) je v osnovnih obrisih podoben starostnemu sestavu prebivalstva celotne republike.¹² Republiški diagram je sestavljen na osnovi podatkov po letih, za občine pa žal za celotni diagram ni mogoče dobiti letnih podatkov, ampak so na razpolago le podatki po petletjih in to do 75. leta starosti; za prebivalstvo, ki je bilo leta 1971 staro 75 let in več, pa je dano le skupno število. Za prebivalce do 15. leta starosti je mogoče dobiti tudi za občine podatke po letih, a jih nismo uporabili, marveč smo zaradi enotnosti tudi za te starostne kategorije prebivalstva vzeli petletna starostna obdobja.

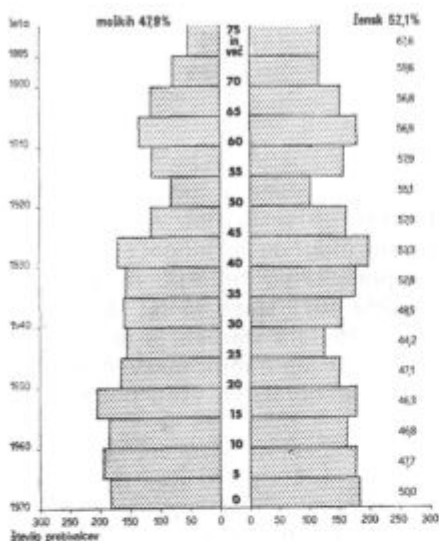
Kot v celi republiki tako se tudi v GSD kot celoti kaže več nepravilnosti v starostnem sestavu prebivalstva. Opazna sta zlasti dva izrazita odklona: očiten primanjkljaj prebivalstva starostnih letnikov 25 do 30 in 45 do 60; v prvem so bili vključeni rojstni letniki 1940—1945, v drugem pa 1910—1925. V prvi skupini se odražajo negativne posledice druge svetovne vojne z močnim zmanjšanjem števila rojstev, v drugi, ki je izrazitejša od prve, pa kombinacija enakih posledic prve svetovne vojne in žrtev druge vojne; ta je prizadejala najbolj prav rojstne letnike 1910—1925, predvsem moške, tako v času NOB kot zaradi posledic, ki jih je NOB pustila na preživelih aktivnih udeležencih in se kaže v njihovi pre zgodnji umrljivosti. Najbolj se pozna to pri rojstnih letnikih 1915—1920, ob popisu starih 50—55 let, ki jih je bilo v GSD 3,7 % celotnega prebivalstva (enako, kot znaša republiški popreček, a 0,2 % več, kot je popreček za vso Jugoslavijo); starostnih letnikov 45—60, ki so zajemali celotno obdobje primanjkljaja, pa je bilo 15 % vsega prebivalstva (0,3 % več kot je bil popreček za SRS in 1,5 % več kot je bil jugoslovanski popreček).

Negativne posledice druge svetovne vojne, izražene v zmanjšanem številu rojstev, so bile ob popisu prebivalstva leta 1971 močno zaznavne v primanjkljaju starostnih letnikov 25—30; na ta primanjkljaj je nekaj gotovo vplivala tudi deagrarizacija in odseljevanje izven občine, a glavni delež gre nedvomno na račun vojne. V GSD je bilo teh 5,6 % (1,3 % manj od slovenskega in 0,7 % manj od jugoslovanskega poprečka), kar kaže na hude posledice zadnje vojne v GSD med drugim tudi v primanjkljaju najboljših delovnih moči v času popisa prebivalstva. So pa tudi v tem raz-

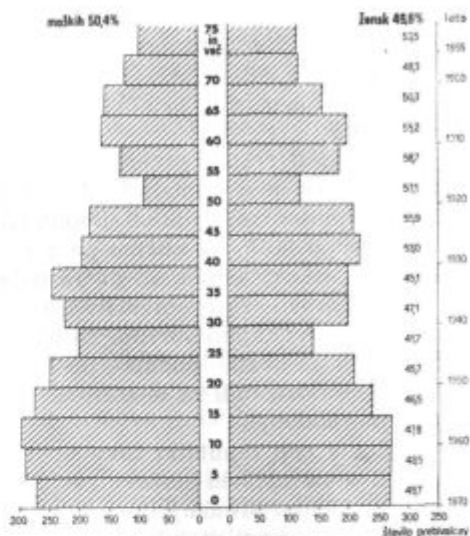
¹² Glej starostni diagram v Statističnem letopisu SR Slovenije 1973, str. 50 a, 1974, str. 56 a.

PREBIVALSTVO GORNJE SAVINJSKE DOLINE po starosti in spolu

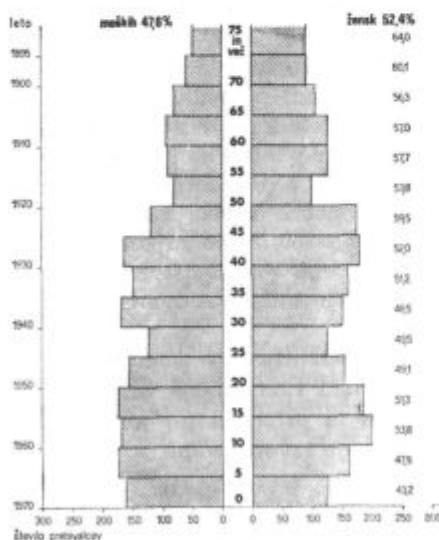
Dolinska naselja

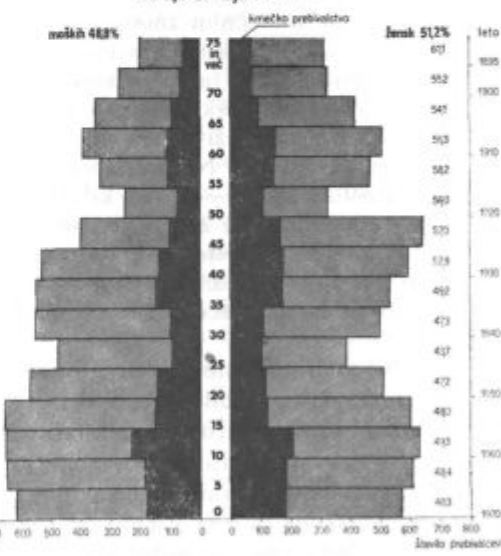
Naselja nad dolinami

Delno urbanizirana naselja

Gornja Savinjska dolina

like med posameznimi skupinami naselij v GSD. Največji primanjkljaj starostnih letnikov 25—30 je bil v odnosu na celotno GSD v naseljih nad dolinami (—0,2 %), medtem ko je bil v ostalih dveh skupinah naselij višji od občinskega poprečka (za 0,2 oziroma 0,3 %). Tudi med starostnimi letniki 45—60 so bila na najslabšem naselja nad dolinami, saj jih je bilo v njih 0,8 % manj kot v celotni GSD; manj jih je bilo tudi v dolinskih naseljih (za 0,6 %), medtem ko jih je bilo v delno urbaniziranih naseljih 1,2 % več kot v vsej GSD.

Mladine do 15. leta starosti je bilo v GSD 0,4 % več, kot je bil slovenski popreček (v GSD 24,4 %, v SRS 24 %), a 2,3 % manj, kot je bil jugoslovanski popreček. Daleč največ je je bilo v naseljih nad dolinami, 26,6 %, 0,7 % pod republiškim poprečkom v delno urbaniziranih naseljih, v dolinskih naseljih pa celo 1,2 % manj. Znatno slabše je bilo s starostnimi letniki 15—25, ki jih je bilo v GSD 15,3 % vsega prebivalstva ali 2,1 % manj od slovenskega in 2,9 % manj od jugoslovanskega poprečka. Ta podatek nazorno kaže na beg mladih z dežele izven občine, še posebej za delo najsposobnejših starostnih letnikov 20—25, ki jih je bilo v GSD 1,4 % manj, kot je bil popreček za Slovenijo. Med 15 in 25 let starih je bilo najmanj v dolinskih vaseh, 14,6 %, 15,5 % jih je bilo v naseljih nad dolinami, 15,8 % pa v delno urbaniziranih naseljih; med 20 in 25 let starih pa je bilo v naseljih nad dolinami in v delno urbaniziranih naseljih po 7,3 %, v dolinskih vaseh pa le 6,6 %.

Med najsposobnejšo delovno silo in reprodukcijski del prebivalstva so razen že imenovanih uvrščeni tudi starostni letniki 30—45. Teh je bilo v GSD 21,4 %, kar je bilo 0,4 % manj od slovenskega in 1,1 % manj od jugoslovanskega poprečka. Daleč najmanj jih je bilo v naseljih nad dolinami, 20,4 %, manj od občinskega poprečka tudi v dolinskih naseljih, 21,3 %, nad republiškim in tudi jugoslovanskim poprečkom pa v delno urbaniziranih naseljih, 22,7 %, v katerih je bila dana možnost zaposlitve, ki je iz GSD pritegovala delovno silo predvsem s kmečkih področij.

Starostni diagram prebivalstva GSD iz leta 1971 je kazal izrazite znake staranja prebivalstva. Ti so bili še izrazitejši kot v republiki. Začeli so že pri starostnih letnikih 55—60, ki jih je bilo v GSD 5,2 % ali 0,3 % več kot v SRS in celo 1,1 % več kot v SFRJ. Še večja je bila razlika naslednje starostne skupine 60—65 let, ki je v GSD zajela 5,9 % vsega prebivalstva (0,9 % več kot v SRS in 1,6 % več kot v SFRJ), in ne mnogo manjša pri še starejši starostni skupini 65—70 let (GSD 5 %, SRS 4,1 %, SFRJ 3,3 %). 75 in več let starih je bilo v GSD 3,4 % vsega prebivalstva GSD, kar je bilo 0,8 % več kot v SRS in 1,2 % več, kot je bil popreček za Jugoslavijo. Če na splošno postavimo zgornjo mejo aktivnega prebivalstva 65 let, se nam pokaže, da je bilo ob popisu 65 in več let starih prebivalcev GSD 12,2 %, kar je bilo 2,1 % več, kot je bil popreček za Slovenijo in celo 4,1 % več kot v Jugoslaviji. To so zelo velike razlike in jasen dokaz staranja prebivalstva GSD. Med skupinami naselij je bil največji delež 65 in več starih prebivalcev v dolinskih naseljih, 13,3 %, v naseljih nad dolinami jih je bilo 12,1 %, v delno urbaniziranih naseljih pa 11,2 %, kar je pa še vedno 3,3 % nad jugoslovanskim poprečkom.

Iz priloženih starostnih diagramov je razvidno, da so med posameznimi skupinami naselij v GSD dokajšnje razlike. Po deležu mladih do 20 let so bila najperspektivnejša naselja nad dolinami s 34,8 %, kar je nad republiškim poprečkom, a za 2,6 % pod jugoslovanskim; so pa bila ta naselja na najslabšem glede delovne sile (ker ni podatkov po letih, smo mednje vključili starostne letnike od 15—65 let), saj je bilo te le 61,3 %, kar je 4,5 % manj od republiškega, 3,5 % manj od jugoslovanskega in 1,9 % manj od poprečka za GSD. Tudi delež 65 let in več starih je bil v naseljih nad dolinami znatno večji kot v republiki in Jugoslaviji, a enak poprečku GSD.

Perspektivna so se kazala tudi delno urbanizirana naselja, v katerih so bili najštevilnejši starostni letniki 15—65 s 57,2 %, kar je daleč največ med skupinami naselij v GSD, celo nad republiškim, za 0,3 %, in jugoslovanskim poprečkom za 2,1 %; pozitivna poteza pa je bila pri njih tudi v relativno majhnem deležu starih 65 in več let (11,2 % ali 1,3 % več od republiškega, a še vedno 3,3 % več od jugoslovanskega poprečka). So pa opazne razlike med posameznimi, zlasti večjimi delno urbaniziranimi naselji, kamor smo vključili Mozirje, Nazarje, Ljubno, Gornji Grad, Luče in Solčavo. Še najbliže normalnim razmeram je bilo Mozirje, kjer je bil delež do 20 let starih 32,8 %, med 15 in 65 let jih je bilo 64,5 %, starih 65 let in starejših pa je bilo 9,6 %, vse zelo blizu slovenskega in tudi jugoslovanskega poprečka, z izjemo Mozirja, kjer je bil delež do 20 let starih nadpoprečen. Nazarje so bile daleč spredaj v deležu 15—65 let starih, ki jih je bilo kar 71,8 % (6 % nad republiškim in 7 % nad jugoslovanskim poprečkom) in v majhnem deležu 65 in več let starih (5,6 %), kar je bilo daleč najmanj med vsemi delno urbaniziranimi naselji pa tudi pod republiškim in jugoslovanskim poprečkom. Majhen delež starih, visok odstotek delovne sile in dokaj velik delež mladih v Nazarjah je razumljiv, če vemo, da je to mlado naselje, nastalo po zadnji vojni ob industriji, kjer je poleg zaposlitve privlačno tudi stalno naseljevanje. Ljubno izstopa med delno urbaniziranimi naselji z najvišjim deležem starih 65 in več let (15,4 %) in najmanjšim deležem do 20 let starih, ki jih je bilo le 25,9 % (med 15 in 65 let starih je bilo 64,9 %), kar je najočitnejši znak staranja prebivalstva in zato depopulacije. Gornji Grad je imel 33 % starih do 20 let, med 15 in 65 let jih je bilo 63 %, 65 in več let starih pa 12,4 %, torej odstotek, ki je od normalnega še najbolj izstopal. Luče so prednjačile z deležem mladih do 20 let, ki jih je bilo kar 36,3 %, daleč največ med vsemi tovrstnimi naselji in tudi več kot poprečno v Sloveniji, a le 0,9 % manj kot v Jugoslaviji. Izrazito staranje prebivalstva se je pokazalo tudi v Solčavi, kjer je bilo 65 in več let starih 15,3 % in to na škodo do 20 let starih, ki jih je bilo le 31,7 %, deloma pa tudi starih med 15 in 65 let, ki jih je bilo 62,3 % ali 3,5 % manj od slovenskega in 2,5 % manj od jugoslovanskega poprečka.

Najslabše je bilo z dolinskimi naselji. Do 20 let starih je bilo v njih samo 30,8 %, najmanj od treh skupin naselij v GSD (2,1 % pod slovenskim poprečkom, pod jugoslovanskim pa kar 6,6 %). Starih med 15 in 65 letom je bilo 63,9 % (2,6 % več kot v naseljih nad dolinami, a 1,9 % manj od

republiškega in 0,9 % manj od jugoslovanskega poprečka), 65 in več let starih pa je bilo v njih največ med skupinami naselij (13,3 %), kar je bilo 3,4 % nad republiškim in 5,4 % nad jugoslovanskim poprečkom. — Dolinska naselja v GSD so imela med obravnavanimi tremi skupinami naselij prebivalstva ob popisu leta 1971 najizrazitejše depopulacijske znake.

Tudi glede številčnih razlik med spoloma so v GSD znatne razlike (glej priloženi diagram). Žensk je bilo v celotni GSD ob popisu prebivalstva 2,4 % več kot moških (v SRS je bila ta razlika 3,2 %, v Jugoslaviji pa 1,8 %), kar v splošnem ne kaže na pojav degeneracije. Drugače pa je, če razčlenimo diagram podrobneje. Ob tem se pokaže, da je bil največji delež žensk iz obdobja, ko so rodnost že prekoračile, to je od 50. leta naprej, v to obdobje pa smemo šteti deloma tudi še starostno skupino 45—50, v kateri je bilo žensk 15,2 % več kot moških (v vseslovenskem merilu je ta odstotek še višji, 15,8 %, v Jugoslaviji 10,2 %). V nižjih starostnih skupinah pa so bili v prevladi moški nad ženskami, z izjemo skupine 40—45, kjer je bilo žensk 52,8 %. Tudi v SRS je bila podobna slika, le da so bile razlike v prid moškim v večini primerov manjše, še manjše pa v Jugoslaviji kot celoti, saj je bilo v njej že v starostni skupini 30—35 razmerje med spoloma enako; v skupini 35—40 je bilo spet žensk 0,2 % več od moških, v naslednjih, višjih starostnih skupinah pa so prevladovale ženske do 75. leta z ok. 6—14,6 %, v skupini 75 in več starih pa je bilo v SFRJ žensk 24,4 % več kot moških. Največja razlika med številom moških in žensk v GSD je bila v starostni skupini 25—30 let, kjer je bilo moških več 12,6 % (v SRS 3,8 %, v SFRJ pa le 0,6 %), tej je sledila skupina 20—25, v kateri je bilo moških 52,8 %, nato skupina 30—35 z 52,9 % moškimi itd.

Med skupinami naselij je bila najugodnejša slika v delno urbaniziranih naseljih, kjer je bilo žensk 52,4 %, v prevladi nad moškimi so bile že od starostne skupine 35—40 let navzgor, razen tega pa jih je bilo več kot moških tudi v skupini 10—15 let (7,6 % več od moških) in 15—20, v kateri je bilo 2,6 % več žensk kot moških. Delno urbanizirana naselja so imela v celoti ugodnejše razmerje med spoloma, le v najmlajših dveh starostnih skupinah je bilo moških znatno več kot žensk (v skupini 0—5 let jih je bilo več za 13,6 %, v SRS 2 %, v skupini 5—10 let pa 4,2 %, v SRS 3,4 %). V perspektivi najslabše pa je bilo v naseljih nad dolinami, kjer je bilo žensk v celoti 0,8 % manj kot moških, kar je tudi edini primer med skupinami naselij v GSD. Ženske so bile sicer tu v prevladi v starostnih skupinah od 40 let navzgor (izjema je skupina 70—75 let, kjer jih je bilo le 48,3 %), a manj kot v drugih dveh skupinah (med 0,6 in 18,4 %); v starostnih skupinah med 15. in 40. letom jih je bilo manj od moških kar za 5,8—16,6 % (največ v skupini 25—30, ko je rodnost žensk še v okviru zgornjih meja). V starostnih skupinah pod 15 let pa je bil v naseljih nad dolinami odstotek žensk med 47,8 v skupini 10—15 let in 49,7 v najmlajši starostni skupini.

Poslužili smo se tudi razpoložljivih podatkov o starosti kmečkega prebivalstva v GSD na dan popisa leta 1971 (Lojze Gosar, 1974, priloga I in II). Natisnjeni so samo za občino kot celoto, zato, žal, ne moremo prika-

zati stanja starosti kmečkega prebivalstva tudi po posameznih skupinah naselij, ki bi bilo gotovo še instruktivnejše. Grafično je prikazano kmečko prebivalstvo v tej študiji v starostnem diagramu s posebnim grafičnim znakom. Osnovna ugotovitev glede spola kmečkega prebivalstva je, da je bilo žensk več kot moških v celoti za 4,4 %, prevladovale pa so od 25 let starosti navzgor, z izjemo starostne skupine 65—70 let; a tudi pri otrocih med 5. in 10. letom so prevladovale deklice (za 0,2 %), kar vse kaže v splošnem normalnejšo naravno sliko. Največji primanjkljaj moškega kmečkega prebivalstva je bil v starostni skupini 45—50 z —24,6 %, sledi skupina 50—55 z —16,6 %, nato pa: 75 let in starejši z —14,6 %, 55—60 z —14,4 %, 60—65 z —13,8 %, 40—45 z —12,2 %, 35—40 z —7,8 %, 70—75 z —5,8 % ter starostni skupini 25—30 in 30—35, v katerih je bilo moških po 2 % manj od žensk. V preostalih petih starostnih skupinah so prevladovali moški, najmočneje v skupini 20 do 25 let, in sicer za 11,6 %, sledila je skupina najmlajših (0—5 let) za 10,6 %, nato 15—20 let za 10,4 %, dalje skupina 10—15 let za 4,6 % in končno starostna skupina 65—70 let, v kateri je bilo 2,2 % več moških kot žensk.

In kakšna je bila starostna struktura kmečkega prebivalstva GSD? Močno je bil v ospredju znatno nadpoprečni delež mladih ljudi, tako do 15. leta starosti, ki jih je bilo 28,1 % ali 3,7 % več, kot je bil popreček za skupno prebivalstvo GSD teh letnikov, in 4,1 % več, kot je bil slovenski popreček, kakor tudi do 20. leta starosti s 34,6 % vsega kmečkega prebivalstva, kar je bilo 2 % več kot vsega prebivalstva teh letnikov v GSD in 1,7 % več, kot je bil tovrstni slovenski popreček. Najštevilnejši so starostni letniki 10—15 in to z 10,6 % (2,2 % več od skupnega prebivalstva občine in 2,7 % od slovenskega poprečka imenovane starostne skupine). Delovne sile, h kateri smo šteli starostne letnike 15—65, je bilo med kmečkim prebivalstvom GSD 60,9 %, torej znatno manj, kot je bil popreček od skupnega prebivalstva v GSD (63,1 %) in SRS (65,8 %), kar pa ni posebnost obravnavane pokrajine, ampak je to splošen pojav v agrarnih pokrajinah. Ostarelega kmečkega prebivalstva, starega 65 let in več, je bilo v GSD za 1,4 % manj kot pri celotnem prebivalstvu, a 0,9 % več, kot je bil slovenski popreček te starostne skupine skupnega prebivalstva v SRS. Primanjkljaj, povzročen zaradi obeh svetovnih vojn, je bil pri kmečkem prebivalstvu GSD manj opazen pri starostnih letnikih 45—60, prizadetih od obeh svetovnih vojn, saj je bilo teh 16,9 % vsega kmečkega prebivalstva, medtem ko je bil delež skupnega prebivalstva GSD v tej skupini 15 % (v SRS celo samo 14,7 %); starostnih letnikov 25—30 pa je bilo med kmečkim prebivalstvom GSD 0,8 % manj, kot je bil popreček skupnega prebivalstva teh letnikov, v primerjavi s slovenskim poprečkom pa je bila razlika celo 2,1 % na škodo kmečkega prebivalstva GSD. Velik primanjkljaj kmečkega prebivalstva glede na GSD in SRS pa je bil tudi pri starostnih letnikih 30—45, rojenih v letih 1925—1940, torej med obema vojnoma, ki jih je bilo med kmečkim prebivalstvom GSD 20,3 % (1,1 % manj od poprečka skupnega prebivalstva GSD in 1,5 % manj od poprečka skupnega prebivalstva SRS).

GLAVNE UGOTOVITVE IN ZAKLJUČEK

V GSD je bilo ob zadnjem uradnem štetju 31. 3. 1971. leta 15.332 prebivalcev ali 1,1 % več kot istega dne leta 1961. Narast števila prebivalstva za 172 ali 1,1 % v desetletnem obdobju ne uvršča GSD med pokrajine, kjer je število prebivalstva napredovalo, ampak jo upravičeno postavlja le v kategorijo slovenskih pokrajin, kjer je število prebivalstva stagniralo. Ta ugotovitev dobi še trdnejšo osnovo, če vemo, da leta 1971 število prebivalstva, kljub narastu v primerjavi z letom 1961, še ni doseglo števila iz leta 1953, ko je bilo v GSD 15.580 prebivalcev ali 1,6 % več kot leta 1971; med leti 1953 in 1961 je nazadovalo za 2,8 % (Meze, 1962, str. 5—9). Upati smemo, da je depopulacija, ki se je razbohotila med leti 1953 in 1961, zaustavljena.

Tako je bilo stanje v celotni GSD, med posameznimi skupinami naselij v njej pa so bile precejšnje razlike. V delno urbaniziranih naseljih je naraslo število prebivalstva za 9,9 %, več kot je bil slovenski in jugoslovanski popreček, rahli narast, za 3,1 %, je bil zaznamovan v dolinskih vaseh, še naprej pa je v teku nazadovanje števila prebivalstva v naseljih nad dolinami, v katerih je bilo leta 1971 5,4 % manj ljudi kot leta 1961.

Tudi med posameznimi naselji v njihovih osnovnih treh skupinah so bile znatne razlike, kar je najbolj razvidno v tabeli I. Daleč največji narast števila prebivalstva, tako absolutni kot relativni, je bil zaznamovan v Mozirju, upravno-političnem središču GSD (za 295 ali 34,5 %), temu je sledilo gospodarsko jedro pokrajine Nazarje z bližnjimi dolinskimi vasmii, v katerih pa je bil narast števila prebivalstva že skromnejši, med večjimi kraji pa le še Radmirje in Luče, medtem ko so Gornji Grad, Ljubno in Bočna stagnirali, Rečica, Solčava, Ljubija in Lepa Njiva pa nazadovali; zadnji dve predvsem na račun tistih delov naselja, ki so v višjem gričevju in hribovju, torej stran od večjih prometnih žil, in s tem stran od zaslužka. Močan narast števila prebivalstva v Mozirju ni pogojen z gospodarskim dvigom naselja samega, saj se je v njem v obdobju 1961—1971 odprlo le malo novih delovnih mest, pač pa se je v imenovanem obdobju v Mozirju močno povečal odstotek industrijskih zaposlencev, ti pa so na delu v bližnjih Nazarjah in Ljubiji; izven teh pa se vozijo na delo tudi v oddaljenejše kraje, tako v Velenje in Šoštanj, nekaj pa jih je bilo na delu tudi v Celju in celo v Ljubljani; veliko jih je bilo tudi na začasnem delu v tujini.

Med dolinskimi vasmii so v številu prebivalstva nazadovala predvsem naselja v osrednjem delu spodnje Zadrecške doline okrog Šmartnega, ob Savinji pa Šentjanž in Spodnje Pobreže. V vaseh nad dolinami se je vzdignilo število prebivalstva le v dveh vaseh povirja Drete z ugodno prometno povezavo na kamniško stran, ki jim daje široke možnosti zaposlitve, in daleč največ v Savini (za 41 ali 10,4 %), to pa predvsem v tistem delu doline Savinje, ki je danes tudi upravno že uvrščen k Ljubnemu. Vsa druga naselja nad dolinami so številčno nazadovala, najbolj najodročnejša hribovska naselja (Dobrovlje, Logarska Dolina, Podolševa, Planina, Rovt, Konjski Vrhi, Lepa Njiva, Šmihel), med njimi torej tudi obe obmejni hri-

bovski naselji na občutljivi jugoslovansko-avstrijski meji, nad čemer bi se vsekakor morali zamisliti.

Kljub očitnemu zmanjšanju števila kmečkega prebivalstva med leti 1961 in 1971 (za 1748 ali 29,7 %, kar je bilo 1 % več od slovenskega in 15 % več od jugoslovanskega poprečka) GSD v splošnem še vedno lahko označujemo za agrarno pokrajino, saj je imela 1971. leta 26,9 % kmečkega prebivalstva, kar je bilo 6,5 % več od slovenskega, a 11,3 % manj od jugoslovanskega poprečka. V polni meri velja to za naselja nad dolinami, kjer je bilo kmečkega prebivalstva 44,4 %, za drugi dve skupini naselij pa taka oznaka ni več veljavna, posebej ne za delno urbanizirana naselja, kjer je bilo kmečkega prebivalstva še 6,1 %, pol manj kot v naseljih nad dolinami pa tudi v dolinskih naseljih. Ob manjšanju kmečkega prebivalstva se je krepilo prebivalstvo, zaposleno v industriji; med leti 1961 in 1971 se je delež industrijskih zaposlenecv v GSD povečal skoraj enkratno, za 884 ali 99 %. Po štetju iz leta 1971 pa se je število zaposlenih v industriji še naprej strmo vzpenjalo. Maja 1973 npr. je bilo v štirih glavnih industrijsko-obrtnih podjetjih GSD zaposlenih ok. 1900, istočasno pa se jih je precej vozilo na delo izven občine (Velenje, Šoštanj, Kamnik, Ljubljana in drugam), konec leta 1971 npr. kar 614. Največ je bilo ob štetju 1971 zaposlenih v industriji v delno urbaniziranih naseljih, 642 ali 37,4 % vsega aktivnega prebivalstva, 661 ali 33,8 % jih je bilo v dolinskih naseljih, 649 ali 17,2 % pa v naseljih nad dolinami. Delež aktivnega kmečkega prebivalstva je bil v GSD le 0,5 % višji od slovenskega poprečka, od jugoslovanskega pa za 10,5 %. Prevladuje velika kmečka posest. Ob štetju 1971 je imelo skoraj tri četrtine kmečkega prebivalstva večjo posest od 10 ha, 12,3 % med 5 in 10 ha, 4 % med 3 in 5 ha itd. Zaradi deagrarizacije pa je delež posesti na kmečkega prebivalca iz leta v leto večji.

Ni dvoma, da bo število kmečkega prebivalstva še naprej nazadovalo. Glede na sedanji trend deagrarizacije naj bi bilo leta 1991 v GSD samo še 2069 kmečkih prebivalcev, kar je le še pol toliko kot leta 1971, do leta 2001 pa samo še 31 % tega (Lojze Gosar s sodelavci, 1974, priloga II); upoštevajoč samo naravni prirastek kmečkega prebivalstva pa bi bilo po izračunih istih avtorjev v GSD 1991. leta 4480 kmečkih prebivalcev, kar bi bilo le 8,4 % več kot leta 1971, leta 2001 pa bi jih bilo 14 % več (isti, priloga I.).

V Lučki pokrajini, v Robanovem Kotu in v nekaterih hribovskih vaseh ljubenskega zaledja ima še vedno veliko vlogo zaposlitev v gozdu, saj je bil delež teh od aktivnega prebivalstva med 15 in 30 %, poprečno za celo GSD je bil 5,1 %, kar je 4,2 % več od slovenskega in 4,4 % več od jugoslovanskega poprečka.

Tudi starostni sestav kmečkega prebivalstva GSD ob štetju leta 1971 ni bil ugoden, še posebej, če upoštevamo sedanje splošne deagrarizacijske razvojne tendence. Kljub razveseljivemu dejstvu, da je bil delež mladih do 15. leta starosti precej nadpoprečen, je bilo delovne sile veliko manj, kot je bil občinski in vseslovenski popreček; tudi delež 65 in več let starih kmetov je presegal republiški popreček, od občinskega poprečka pa je bil za 1,4 % manjši. Za leto 1991 je predvideno (Lojze Gosar s sodelavci, 1974, priloga II) močno postaranje še preostalega kmečkega prebivalstva

od 55 let navzgor, saj naj bi bilo teh kar 47,4 % vsega prebivalstva, med njimi pa bi prevladovale ženske; izrazito majhen bi bil tudi delež mladih do 15 let (12,6 %), relativno veliko letnikov skupin 15—35 (32,7 %) z izrazito prevlado moških prebivalcev, starostnih letnikov skupin 35—55 pa komaj 7,3 %, kjer naj bi bili letniki 35—45 brez žensk, letniki 45—50 pa brez moških.

Kljub možnostim, ki jih daje narava GSD turizmu, je ta razvit le fragmentarno. V vsej pokrajini je bilo leta 1971 samo 5,7 % aktivnega prebivalstva zaposlenega v gostinstvu in trgovini, kar je bilo nižje od slovenskega in jugoslovanskega poprečka. Izstopajo večji kraji, kjer je poleg lokalnega središča vsaj delno razvit tudi turizem (Luče, Ljubno, Mozirje, Solčava), kjer je bilo v obeh dejavnostih skupaj zaposlenih nekaj nad 10 % aktivnega prebivalstva, največ v Lučah, 21,4 %; med manjšimi, turistično pomembnimi kraji pa sta bili Logarska Dolina z 20,4 % in Spodnja Radegunda (turistično središče na Golteh) s 17,5 %.

Možnosti zaposlovanja so v GSD premajhne, zato je znaten del aktivnega prebivalstva prisiljen iskati delo izven občine; med te štejemo tudi tiste, ki so na začasnem delu v tujini. Ob popisu leta 1971 je na začasnem delu v tujini iz GSD 401 ali 6,2 % vseh aktivnih prebivalcev ali 2,6 % vseh prebivalcev GSD (0,8 % več od slovenskega in 0,4 % manj od jugoslovanskega poprečka). Udeleženi so bili skoraj iz celotne GSD, z izjemo sedmih naselij, največ iz dolinskih vasi (7,5 % aktivnih prebivalcev), med naselji pa jih je bilo največ v Lučah, 11,4 % ali 16 po številu, nad 10 % pa še v Raduhi in Podveži.

Agrarni značaj GSD kaže tudi delež priseljencev v njena naselja, ki je bil leta 1971 precej pod slovenskim in tudi jugoslovanskim poprečkom; v GSD jih je bilo 37,1 %, v SRS 46 %, v SFRJ pa 40,3 %, največ seveda v delno urbaniziranih naseljih in najmanj v naseljih nad dolinami, kjer je agrarni značaj pokrajine najizrazitejši. Skoraj tri četrtine ali natanko 72,6 % priseljencev v naselja je prišlo iz drugih naselij GSD, 23,7 % iz drugih slovenskih občin in le 2,3 % iz jugoslovanskih občin izven SRS. Največji dotok priseljencev je bil v obdobju po drugi svetovni vojni, zlasti med leti 1966—1969 in 1970—1971, tema dvema pa sledi obdobje 1953—1960. Velika večina zaposlenih priseljencev je imela na dan štetja delovno mesto izven naselja stalnega bivališča (78,5 %), kar je bilo 29,7 % več od slovenskega in celo 44,5 % več od jugoslovanskega poprečka. Najmanj takih, 24,4 %, je bilo, razumljivo, v Nazarjah, tem pa sledijo večji kraji (Luče, Solčava, Mozirje, Gornji Grad, Ljubno, Rečica) s 34—75 %. Kaže, da je v GSD poleg splošnega bega z dežele na delu tudi proces preseljevanja prebivalstva iz odročnejših krajev v doline, bliže domačim virom zaposlitve.

Prebivalstvo GSD se stara, učinek tega pa je različen tako med skupinami naselij kakor tudi med naselji znotraj njih. Še najugodnejše je bilo stanje v delno urbaniziranih naseljih (visoko nadpoprečen delež delovne sile, podpoprečen delež starih 65 in več let in ugodno številčno stanje do 20 let starih), med večjimi kraji pa zlasti v Mozirju. Najslabše je bilo v poprečku v dolinskih naseljih, kjer je bil tako delež do 20 let starih kot tudi delež delovne sile znatno pod občinskim, slovenskim in jugoslovan-

skim poprečkom, delež 65 in več let starih pa je bil nad njim. Dolinska naselja so imela torej v GSD najizrazitejše znake staranja prebivalstva. V naseljih nad dolinami je bilo med vsemi skupinami naselij najugodnejše stanje naraščaja, zelo pod poprečkom je bil delež delovne sile, nadpoprečen pa je bil tudi delež 65 let in več starih ljudi; kljub ugodnemu številčnemu stanju mladih prevladuje glede na obstoječe razvojne tendence kmečkega prebivalstva tudi v naseljih nad dolinami depopulacija. Kot v celotni Sloveniji in Jugoslaviji se tudi v GSD močno pozna primanjkljaj letnikov, ki sta jih prizadejali obe svetovni vojni, to so starostni letniki skupin 25—30 in 45—60.

V splošnem je bila slika številčnega razmerja med spoloma v GSD ugodna, saj so prevladovali ženske nad moškimi z 2,4 %, kar je bilo 0,8 % manj od slovenskega, a 0,6 % več od jugoslovanskega poprečja. V podrobnem pa je bilo stanje manj razveseljivo. Največji delež žensk je bil iz nerodnega obdobja, to je starih 50 in več let, deloma tudi še v starostni skupini 45—50; v nižjih starostnih skupinah, z izjemo skupine 40—45, pa so prevladovali moški, najočitneje v starostni skupini 25—30, kjer je bilo moških 12,6 % več. Med skupinami naselij je bila najugodnejša slika v delno urbaniziranih naseljih, kjer je bilo žensk 52,4 %, v prevladi pa so bile že od 35 let navzgor, enako pa tudi v starostnih skupinah 10—20. V perspektivi najslabše je bilo stanje v naseljih nad dolinami, kjer je bilo v celem 0,8 % manj žensk kot moških: številčno so prevladovali od 40 let navzgor, razen v skupini 70—75 let; v starostnih skupinah 15—40 jih je bilo manj od moških kar za 5,8—16,6 %, v najmlajših dveh skupinah pa za 0,6 oziroma 4,4 %.

Mnoge alpske dežele so v zadnjem času pod vplivom turističnega razmaha, ki jih je zajel, začele spreminjati tako fiziognomijo kot tudi notranjo strukturo in z njo način gospodarjenja (Inge Santner, 1976). Po izrazitem nazadovanju, ki se je začelo z obdobjem hude gospodarske krize med obema vojnama in se še stopnjevalo po zadnji vojni do okrog leta 1960, je prišel z razmahom turizma preobrat. Odmirajoče alpske pokrajine so na novo zaživele, a to tako, da so v temeljih spremenile kmečki značaj. S tem, da so se vrata na stežaj odprla turizmu, ki se je nenačrtno in brez omejitvev razbohotil, so zrastle novi hoteli, penzioni in gostišča z vsemi pritklinami. Alpske pokrajine so prepredle asfaltirane ceste do najvišjih kmetij in prelazov. Gondolske žičnice, sedežnice in vlečnice so rasle kot gobe po dežju. Kmetje so začeli s preurejanjem kmečkih hiš in obnavljanjem propadajočih pomožnih gospodarskih poslopij in z zidavo novih turističnih objektov, vse za potrebe nastajajočega kmečkega turizma, marsikje celo z garažami, savnami in drugimi nekmečkimi stavbami; ponekod so se tudi v območju kmetij pojavile sedežnice in vlečnice, kar vse je do temeljev spremenilo staro kmečko arhitekturo in z njo fiziognomijo kmečke alpske pokrajine. Vse to je prineslo s seboj nov način gospodarjenja, ki nima s kmetijstvom nobene zveze. Odprtost zunanjemu svetu pa je tistim kmetom, ki so še ohranili svoj poklic, nudila boljše življenjske pogoje, za katere je bila nujna modernizacija kmečkega obrata, predvsem popolna mehanizacija. Večina kmetij je možnosti, ki so se ponujale, izkoristila; mnoge od njih so del dejavnosti usmerile tudi h kmečkemu turizmu.

Številnim slabostim, ki jih je prinesel nakazani razvoj zadnjega desetletja in pol v izvenslovenskih alpskih pokrajinah, pa so se pridružile tudi nekatere dobre strani. Najpomembnejša med njimi je ta, da se je odseljevanje alpskih prebivalcev ustavilo; »začelo se je počasno, vendar stalno vračanje ljudi z ravnin v hribe«. Santnerjeva navaja, da se je npr. v Vorarlbergu zvečalo število prebivalstva v primerjavi z letom 1950 za 42 %, v Ticinu za 40 %, v severni Tirolski za 26 %, v južni Tirolski za 25 % in v celotnem švicarskem gorskem območju za 22 %; po drugi strani pa ugotavlja, da se v nekaterih alpskih območjih, tako v francoskih departmajih Savoie in Haute-Savoie proces nazadovanja števila alpskega prebivalstva nadaljuje, saj so izgubili več kot polovico prebivalstva. Toda tudi tam, kjer se je število prebivalstva v alpskih pokrajinah zvečalo, se je število zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu od leta 1961 do 1971 zmanjšalo, v vsem alpskem območju za 36 %. Tudi število naseljenih kmetij se krepko manjša, saj jih vsako leto propade več sto in to kljub dejstvu, da se je gostota prebivalstva v alpskem območju od leta 1939 več kot podvojila.

V GSD, ki je v večjem delu alpska pokrajina, o razvoju, kakršen je opisan zgoraj, danes skorajda ni sledi. V njej še prevladuje depopulacija in v znatni meri tudi že deagrarizacija. O vračanju ljudi nazaj na kmetije ni govora: alpsko hribovsko kmetijstvo v celoti, kljub nekaterim izboljšavam, v GSD nima pravih perspektiv, drugih nadomestnih dejavnosti pa zaenkrat ni. S priključitvijo kmetij na električno omrežje in z zgraditvijo gozdnih cest, ki povezujejo že veliko večino tudi najoddaljenejših hribovskih kmetij, so sicer dane osnove za dvig gospodarstva alpskega kmetijstva in njegova preusmeritev iz stoletja trajajoče avtarkije v tržno gospodarstvo, vendar je v alpskem predelu GSD ta proces šele v nastajanju in zajema le majhen del kmetij, ki imajo pogoje za tovrstno gospodarjenje. Res imajo že mnogi, tudi hribovski kmetje avtomobile, čedalje bolj prodirajo v hribe tudi traktorji z raznimi priključki in drugi kmetijski stroji, vendar je vse to bolj na začetku, premalo načrtno in zato preveč prepuščeno samemu sebi. Odločno premalo je v hribovskih področjih usmerjenih kmetij. S kmečkim turizmom se v večjem obsegu še ne ukvarja nobena hribovska kmetija v GSD. Zanj tudi danes še ni ustreznih pogojev; po letu 1968 se stanje skoraj ni spremenilo (Meze, 1968). Večina gozdnih cest h kmetijam je slaba; take ceste pa turistov, kljub drugim privlačnim momentom, ne bodo privabljal; vsaj v večjem obsegu ne. Za uvajanje kmečkega turizma so potrebne velike investicije. Teh kmetje ne zmorejo, krediti zanj pa so vezani na neugodne pogoje. Kmetje, ki imajo v načrtu uvedbo kmečkega turizma, so se odločili za normalnejšo in edino pravilno pot: najprej preusmeriti kmetijski obrat v tržno proizvodnjo, ki bo dvignila gospodarsko moč kmetije, in šele nato, na osnovi večine lastnega kapitala, začeti s kmečkim turizmom. Taka pot pa je dolgotrajna. Preusmeritev in ureditev kmetije zahteva čas in denar. Večina gospodarskih stavb in tudi stanovanjskih prostorov je potrebna temeljite obnove, hleve je treba v celoti modernizirati (izplakovanje, gnojna jama, napajalniki), na novo pa je treba zgraditi silose, po možnosti betonske, ki so trajnejši. K modernizaciji kmetije sodi tudi raznovrstna kmetijska mehani-

zacija, vse to pa zahteva zelo velika sredstva. Zato ni nič čudnega, da še nobena hribovska kmetija v GSD, kljub ugodnim naravnim možnostim, ni na taki stopnji razvoja, da bi lahko prešla na uvajanje kmečkega turizma, ki pa na hribovskih kmetijah ne bi bil primarna ampak dodatna gospodarska dejavnost, v funkciji predvsem v topli polovici leta (v najboljšem primeru 4—5 mesecev, od maja do konca septembra), medtem ko zimski kmečki turizem v GSD, vsaj za zdaj, nima pravih obetov. Vzdrževanje gozdnih cest k hribovskim kmetijah je že poleti težavno, pozimi pa marsikje nemogoče, možnost prevoza z žičnicami pa je iluzorna.

Tudi dobro zastavljenemu kmetijstvu v zadnjem desetletju in pol, ne samo v državnem ampak tudi v zasebnem sektorju, se v zadnjem času stavljajo na pot številne težave (Poročilo o kmetijstvu . . ., 1976). Kmete spravljajo v negotovost in povzročajo nezaupanje v še tako dobre kmetijske načrte in ukrepe. To pa je vse prej kot pot za poživitev kmetijstva, katerega končni cilj naj bi bila zaustavljena depopulacija in vsaj delno tudi deagrarizacija alpskega in subalpskega sveta v GSD.

LITERATURA IN VIRI

Lojze Gosar s sodelavci, Analiza kmečkega prebivalstva Slovenije glede na delovno silo v kmetijstvu. Tri knjige, od tega dve knjigi prilog. Izdal Urbanistični inštitut Slovenije. Ljubljana 1974.

Drago Meze, Prebivalstvo Gornje Savinjske doline. Celjski zbornik 1960, str. 5—67. Celje 1960.

Drago Meze, Še nekaj geografskih drobcev iz Gornje Savinjske doline. Celjski zbornik 1962, str. 5—35. Celje 1962.

Drago Meze, Hribovske kmetije in kmečki turizem. Turistični vestnik 1968, št. 2, str. 59—68. Ljubljana 1968.

Milan Natek, Rast števila prebivalstva na celjskem območju v desetletju 1961—1971. Celjski zbornik 1973-74, str. 5—45. Celje 1974.

Prebivalstvo — dejavnost. X. knjiga. Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Zvezni zavod za statistiko. Beograd 1974.

Prebivalstvo — migracijska obeležja. IX. knjiga. Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Zvezni zavod za statistiko. Beograd 1973.

Prebivalstvo — kmetijsko prebivalstvo. XI. knjiga. Popis prebivalstva in stanovanj leta 1971. Zvezni zavod za statistiko. Beograd 1973.

Prebivalstvo — spol in starost, II. del. VIII. knjiga. Popis prebivalstva in stanovanj. Zvezni zavod za statistiko. Beograd 1973.

Poročilo o kmetijstvu. Savinjske novice, glasilo skupščine občine in delovnih organizacij občine Mozirje. Leto 8, št. 1, januar 1976. Mozirje 1976.

Inge Santner, Ali je Alpe še mogoče rešiti. Povzetek iz »Die Weltwoche«. Naši razgledi, leto XXV, št. 1 (576), 16. januarja 1976, str. 21—23. Ljubljana 1976.

Statistični letopis SR Slovenije. XII. in XIII. letnik. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana 1973 in 1974.

Summary

RECENT STATE OF THE POPULATION OF THE UPPER SAVINJA VALLEY

The Upper Savinja valley, the administrative territorial unit of the community Mozirje, is the alpine country in the upper river basin of Savinja that extends from Soteska under Mozirje upwards. The study gives first of all the analysis of data of the population, collected at the official census (31. 3. 1971), and the comparison of these data with the census from the year 1961, all these, however, concerning the Slovenian conditions in whole and partly also Yugoslav. At the end the author gives the main statements and conclusion.

The population is treated according to the areas, which are further grouped in the valley areas, partly urban areas, and in the areas above valleys.

The main stress is on the tables. Table I shows the state of the total population, and then separately the rural population from the year 1971, and their numerical development between 1961 and 1971. Table II shows the main branches of the active population (industry and mining, agriculture, forestry, building and communication, commerce and tourism, and trade), and the rural population according to the largeness of the agricultural land. Table III shows the migratory characteristics of the immigrant population. The review of the population according to the age and sex shows the diagram of age, that further shows separately the structure of age of the rural population for the whole country.

The census in the year 1971 registered 15.332 of the inhabitants in the country, that was 1,1 % more than in the year 1961. In spite of small increase of the number of the population the author ranges the country among those Slovene countries where the number of the population stagnated, since it has not reached yet the number from the year 1953, when there were 15.580 of the inhabitants. Between 1953 and 1961 the population has declined for 2.8 %. We may hope that the depopulation has stopped.

Most, namely for 9,9 %, has increased the number of the population in the partly urban areas (far most in Mozirje in the administrative political centre, for 34.5 %, in the valley areas for 3.1 %, in the areas above valleys has declined, however, for 5.4 %. Emigration of the inhabitants from the mountain areas still goes on, specially from the most distant parts, among them also from the two border villages, Logarska Dolina (Valley), and Podolševa.

Although the number of the rural population between 1961 and 1971 has much reduced, for 29.7 %, the country still may be considered agrarian. In the year 1971 there were 26.9 of the rural population. It does not pass for the partly urban areas, where has been only 6.1 % of farmers. It is differently in the other two areas: in the valley areas there was 22.7 % of the farmers, while the per cent of the rural population in the areas above valleys was very high, 44,4 %.

The active industrial population has increased for 884 or 99 %. Most in the partly urban areas, for 642 or 37.4 %, in the valley areas for 661 or 33.8 %, in the areas above valleys only for 469 or 17.2 % of the active population.

Nearly three quarters of the rural population possessed agricultural land larger of 10 ha, 12,3 % between 5 and 10 ha, 4 % between 3 and 5 ha, etc. Because of deagrarianization, that grows from year to year in a greater part of the country, increases also the share of the agricultural land per rural inhabitant.

In some places is very important also the professional employment in the forest, where work most to 30 % of all the active population, in the whole country, however, 5.1 %.

Possibilities to get employment are still insufficient, therefore many people go to work daily to some other places out of their community (at the end of 1971 were 614 of them). The census also registered that in the foreign countries worked temporarily 401 or 6.2 % of all active population, actually 2.6 % of all population of the community.

All the time live in these areas 62.9 % of the inhabitants. 72.6 % of the immigrants came from the other parts of community, 23.7 % from the other Slo-

vene communities, and only 2.3 % from Yugoslav communities out of Slovenia. The greatest immigration has been after the second World War, particularly after the year 1966.

The population is growing old, most in the valley areas where has been the share to the 20 years old ones, and the share of the labour force considerably under the Slovenian and Yugoslav average, the share of 65 years old and older, however, above it. In the areas above valleys the state of the youth has been very satisfactory, very under average has been the share of the labour force, above average, however, the share of the 65 years old ones and older. Very noticeable is the absence of the age groups of 25 to 30 and 45 to 60 years old ones, caused by the last two World Wars.

The tourist boom, that has in the last ten years and half reached many alpine countries, has not advanced yet in the treated country. Here would be the most suitable summer »holiday in the country«, but only as a secondary economical branch. At present very rare valley farmers are occupied with it, while on the mountain farms, where are ideal natural bases for it, has not appeared yet. The most fundamental conditions for it are actually given (electricity, connection with unprotected wood roads), but there is lack of skilled labour force, and of suitable dwelling places, etc. The mountain farms, that have planed the »holiday in the country«, are turning to the commercial production (modernization of cattle-shed, improvement of agricultural mehanization), that shall confirm the economical force of the farm and only then they will be able to start with the »holiday in the country«. All this, however, demands time and a lot of money. It would be also necessary to modernize roads that lead to farms. Hence it appears that the »holiday in the country« in the treated landscape, in spite of some favourable prospects and existing interest in it, is only in the beginning of development.

ANTON SORE

**DEMOGRAFSKA STRUKTURA VITANJSKEGA
PODOLJA**

Vitanjsko podolje, imenovano po osrednjem kraju, sestavlja niz dolin med Pohorjem in Paškim Kozjakom (1.273 m), Stenico (1.092 m) ter Malo goro (909 m), med Mislinjsko dolino in Dravinjsko dolino oziroma skrajnim zahodnim delom Dravinjskih gor. Zahodni del reliefno najbolj označujejo krajevna imena Gornji Dolič, Spodnji Dolič in Srednji Dolič,¹ Paka, Hudinja z Jesenico in Hočno ter manjši pritoki Dravinje odmakajo podolje proti zahodu, jugu in vzhodu. V dolinah je malo ravnega sveta, primerne za naselitev, zato so si ljudje izbrali sončne in senčne, severne in južne strani, zaoblene, prečno razčlenjene hrbte v višinah nad 450 m do 1.000 m. Naselili so zaprte ali med seboj povezane jase gozdnate pokrajine, le izjemoma je bilo dovolj prostora za sklenjeno naselje.

To, po razsežnosti sicer majhno področje, je bilo do nedavna v gospodarskem in prometnem zatišju in je še danes stran od glavnih prometnic. Povečini plitva, peščena in ilovnata prst ni posebno rodovitna pa tudi strmine niso ugodne za intenzivno poljedelstvo. Dokler niso segli v kraj industrija, rudarstvo ter druga podjetja in ustanove iz sosednjih mest, sta preživljala domačine v glavnem gozd in živinoreja. Iz dolinskih in hribovskih kočarij in kmetij že vrsto let odhaja delovna sila v večja gospodarska središča, tradicionalno življenje so prekinile povojne družbene in gospodarske spremembe, ki so sprožile tudi deagrarizacijo.

Ozemlje si v upravnem pogledu delita občini Slovenske Konjice in Slovenj Gradec. Osrednji del sodi h krajevni skupnosti Vitanje, zahodni k Mislinji in vzhodni k Stranicam. V tem okviru smo zajeli naslednja naselja: Brezen, Hudinja, Kozjak, Ljubnica, Paka, Gornji Dolič, Spodnji Dolič, Srednji Dolič, Stenica, Stranice in Vitanje.

¹ Del Spodnjega Doliča, ki spada k slovenjegraški občini, označujejo od leta 1960 kot Srednji Dolič; večji del Spodnjega Doliča spada k občini Slovenske Konjice.

Dejanska rast prebivalstva nekega kraja je odvisna od prirodne rasti in migracije. Znano je, da je prirodna rast rezultat rojstev in smrti. Le-te pa omogočajo, pospešujejo ali zavirajo razni faktorji: biološki, družbeno gospodarski, socialni, zdravstveni, higienski, verski, politični idr. Spomnimo se samo na naraščanje števila smrtnih nesreč (SRS leta 1970 : 1.248), zlasti prometnih, na samomore (SRS leta 1970 : 539), na odpravo nezaželenega plodu, na zdravstveno varstvo matere in otrok pa še na prekomerno zaposlitev staršev, na pomanjkljivo dnevno varstvo otrok, načasno delo staršev v tujini itn.

Samooskrbno ekstenzivno kmetovanje je bilo še do nedavnega značilno za odročne hribovske predele. Potrebovali so mnogo pridnih rok, da so obdelali vse njive na policah in bregovih, vendar je bil pridelek majhen in je komaj nasitil naraščajoč prirast skromnega prebivalstva. Prave industrije v prejšnjem stoletju ni bilo v bližini, zato so se ljudje kljub vsemu držali zemlje in gozda.

Prebivalstvo Vitanjskega podolja po naseljih po popisih 1869—1971

Naselje	Št. preb. 1869	Št. preb. 1880	Indeks 1880/1869 ‰	Št. preb. 1890	Indeks 1890/1880 ‰
Erezen	420	389	92,8	409	105,1
Paka	627	624	99,6	627	100,4
Spodnji Dolič	326	321	98,4	329	102,4
Gornji Dolič	250	281	112,4	314	111,9
Stenica	199	182	91,5	223	122,5
Stranice	533	510	95,6	507	99,4
Vitanje	542	543	100,1	536	98,7
Kozjak	503	518	102,9	490	95,2
Ljubnica	410	400	97,5	425	106,2
Hudinja	660	611	92,5	599	98,0
Srednji Dolič	296	292	98,6	300	102,7

Naselje	Št. preb. 1900	Indeks 1900/1890 ‰	Št. preb. 1910	Indeks 1910/1900 ‰	Št. preb. 1931	Indeks 1931/1910 ‰
Brezen	351	85,8	402	114,5	389	96,7
Paka	586	93,4	562	96,0	593	94,5
Spodnji Dolič	325	98,8	304	93,5	316	103,9
Gornji Dolič	373	118,7	343	91,9	388	113,1
Stenica	192	86,0	210	109,3	218	203,8
Stranice	497	98,0	537	108,2	582	108,3
Vitanje	484	90,2	492	101,6	517	105,0
Kozjak	500	102,0	499	99,8	510	102,0
Ljubnica	383	90,1	356	92,9	379	106,4
Hudinja	646	107,8	654	101,2	526	80,4
Srednji Dolič	295	98,3	277	93,8	288	103,9

Naselje	Št. preb. 1948	Indeks 1948/1931 %	Št. preb. 1953	Indeks 1953/1948 %
Brezen	410	105,3	378	92,2
Paka	565	94,2	545	96,4
Spodnji Dolič	337	106,6	333	98,8
Gornji Dolič	410	105,6	396	96,5
Stenica	213	93,1	212	99,5
Stranice	552	94,8	573	103,8
Vitanje	505	97,7	623	123,3
Kozjak	530	103,9	521	98,2
Ljubnica	394	103,5	416	105,5
Hudinja	599	113,8	621	103,7
Srednji Dolič	294	102,0	303	103,1

Naselje	Št. preb. 1961	Indeks 1961/1953 %	Št. preb. 1971	Indeks 1971/1961 %
Brezen	328	84,8	302	91,8
Paka	460	84,4	403	85,9
Spodnji Dolič	286	85,8	246	83,8
Gornji Dolič	406	102,5	405	99,8
Stenica	229	107,4	205	88,8
Stranice	519	90,5	533	102,7
Vitanje	628	100,8	705	112,2
Kozjak	525	100,8	508	96,7
Ljubnica	386	92,7	326	84,4
Hudinja	538	86,6	379	70,4
Srednji Dolič	239	78,9	282	117,9

Po popisu prebivalstva leta 1869 je živel v Vitanjskem podolju 4.760 ljudi, pri naslednjem leta 1880 pa za 2 % manj. Nazadovani so kraji Stenica, Hudinja in Brezen, napredovala pa sta Gornji Dolič in Kozjak, drugod je bil padec manjši, dvig pa komaj zaznaven (Vitanje). Sledeče desetletje je pokazalo leta 1880 rahel porast (1,8 %), našli so 4.759 ljudi. Stenica, Gornji Dolič, Ljubnica in Brezen so imeli takrat znatno več ljudi, občutno manj jih je bilo na Kozjaku, kjer v tem obdobju ni bilo prirodnega prirasta. Močan biološki prirast so imeli kraji Paka, Spodnji Dolič in Gornji Dolič, ki so vodili tudi pri dejanski rasti prebivalstva, čeprav ne v tolikšni meri².

Ob koncu stoletja leta 1900 je živel na celotnem ozemlju manj ljudi kot kdaj poprej (4.632), indeks 1900/1869 je znašal 97,3 %. Primanjkljaj v dejanskem prirastu je bil bolj opazen pri Breznu, Stenici, Vitanju in Ljub-

² Mrliške knjige župnije Št. Florijan v Doliču so ohranjene samo od leta 1877 dalje, zato primerjava prirodne rasti v času 1869—1880 ni mogoča.

nici, medtem ko je naraslo prebivalstvo samo na Kozjaku in v Gornjem Doliču. Težko je pojasniti tak upad, ker je od takrat preteklo že tričetrstoletja in se stari ljudje tega pač ne spominjajo. Verjetno so se ljudje selili v bližnja večja naselja, kjer so se takrat razvijala industrijska podjetja in rudarstvo. Tedaj so gradili železniško progo Celje—Dravograd³. Povečano število prebivalcev v Gornjem Doliču je pripisati novi železnici in postajališču. Spodnji Dolič in sosednji kraji so v tem obdobju precej upadli, čeprav je bila fertilitnost povsod večja od smrtnosti. Poprečna biološka rast za celotno področje je znašala v preteklem desetletju 7,2%. Nadpoprečna je bila v Spodnjem Doliču (14,6%), v Gornjem Doliču (9,6%), na Kozjaku, v Ljubnici in Stranicah (7,6%—7,3%), Vitanje in ostali kraji pa so napredovali v manjši meri.

Zadnje štetje pod Avstrogrsko je bilo leta 1910, zabeležili so domala enako število ljudi kot pred desetimi leti. Najbolj so porasli Brezen, Stenica in Stranice, Vitanje se je znova uvrstilo med demografsko pozitivne kraje, v vseh drugih naseljih pa so zaznamovali padec, posebno v Gornjem Doliču in v Ljubnici. Migracije z višjega sveta v nižje lege izven obravnavanega področja so morale biti precejšnje, na kar opozarjajo razlike med prirodnim prirastkom in dejanskim stanjem prebivalstva, zlasti pri naseljih Paka, Kozjak, Brezen in Spodnji Dolič. Vitanje kot tržno naselje takrat še ni imelo znatnejše privlačnosti, živel je le od lokalne trgovine in obrti. Poprečna prirodna prirast v trgu je bila le 3,0%, medtem ko je bila v Breznu šestkrat večja, v Spodnjem Doliču več kot petkrat, v Stenici in v Stranicah več kot štirikrat oziroma štirikrat večja. Tudi Kozjak in Paka sta imela zdravo demografsko rast predvsem zaradi visokega števila rojstev. Poprečna fertilitnost je za to obdobje znašala v Vitanjskem podolju 27,4%, smrtnost pa 18,1%. Posebno visoko rodnost in umrljivost sta imela Spodnji Dolič in Brezen, pa tudi Vitanje in Stranice nista dosti zaostajala; Kozjak je bil v tem pogledu bolj umirjen (rodnost 23,2%, umrljivost 14,1%).

Ko D. Vogelnik razčlenjuje demografske prehode v Evropi, ugotavlja, da je začela upadati smrtnost pri Slovencih sto let kasneje kot v razvitejši Evropi, torej proti koncu 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja. Nazadovanje fertilitnosti je bilo tudi za pol stoletja v zamudi in je postalo očitnejše na začetku 20. stoletja. Razumljivo je, da so tudi v Sloveniji nastajale razlike med na splošno bolj ali manj razvitimi predeli. Ko je pri nas začela padati smrtnost, je hkrati že pojemala fertilitnost, razlike med naselji pa so bile opazne. Naše področje je bilo tedaj v drugi prehodni fazi, ki pomeni demografsko revolucijo. Večji biološki prirast je bil rezultat delnega izboljšanja zdravstvenih razmer, predvsem manjše smrtnosti ob porodih, dasiravno je ta še vedno relativno visoka [14].

V naseljih Vitanje, Brezen in Paka je od leta 1900 do 1910 umrlo skupno 233 oseb, nad polovico je bilo žensk. Od enega leta starosti je umrlo 27,8% oseb, do vključno petega leta pa celo 40,3%. Domala enak odstotek je odpadel na šestdeset in več let stare ljudi, med katerimi jih je razmeroma precej doseglo osemdeset do enaindevedeset let. Iz tega

³ Prvi vlak je pripeljal iz Celja v Dravograd l. 1899.

sledi, da je bilo boleznih, nezgod ali samomorov, ki bi prizadeli ljudi od šestih do šestdesetih let, razmeroma malo (18,1 %). Poprečna starost umrlih moških je znašala 35,8 let, ženske so bile poprečno eno leto starejše. Vzroki za pogosto smrt v otroški dobi so bili: prezgodnji porod, sušica, prehlad, splošna oslabeledost, pljučnica idr. Slabe poti in velike razdalje do zdravnika, neprimerne higienske razmere po domovih, garaško delo na kmetijah, premajhna skrb za porodnice in otroke itd. so pobrali veliko otrok pa tudi odraslih.

Po prvi svetovni vojni nastala kraljevina SHS oziroma Jugoslavija ni bila sposobna rešiti osnovna družbena, gospodarska, socialna in politična vprašanja. Možnosti za zaslužek so bile zelo omejene, plačilo pa komaj za boren vsakdan. Otroci kočarjev, oferjev so se ponujali za pastirje, odrasli za hlapce in dekle ter dninarje pri večjih kmetih ali pri premožnejših posestnikih v trgu. Sečnja in spravilo lesa sta bila mnogim edini vir denarja. Kdor se je lahko zaposlil pri železnici kot progovni delavec, v bližnjih Fužinah ali v premogovniku pri Stranicah, je imel bolj zagotovljen dohodek. Ljudje so iskali kruha tudi izven domačega okoliša, v Celju, v Slovenj Gradcu in po drugih večjih krajih. Tako na trdnih kmetijah kot po kočah je bilo polno otrok, razlika je bila v tem, da so kočarski otroci morali prej od doma.

Skupno število prebivalcev se je od leta 1910 do 1931 povečalo komaj za 1,5 %, leta 1931 jih je živelo 4.706. Vodilno mesto s pozitivnim demografskim saldrom je znova prevzel Gornji Dolič, sicer pa so razen Hudinje, Pake in Brezna napredovali vsi drugi kraji. Najvišji naravni prirast je od leta 1921 do 1930 pokazal Spodnji Dolič (poprečno 21,3 ‰), najmanjši pa Ljubnica (5,9 ‰), poprečni prirast za celotno področje se je gibal okrog 10,4 ‰. Tudi v naslednjem desetletju do druge svetovne vojne je bila fertilitnost povsod višja kot smrtnost. Po absolutnem številu so prednjačili Paka, Spodnji Dolič in Stenica, medtem ko sta Vitanje in Gornji Dolič precej zaostala. Pred letom 1940 je bila migracija med kraji iste občine oziroma med sosednjimi občinami dokaj živahna, v večjem številu so se priseljevali v Vitanje, v Pako in v Stranice.

Novo obdobje se začne po osvoboditvi z ustvarjanjem socialističnih družbenih odnosov. Kmetje nadaljujejo s tradicionalnim izkoriščanjem zemlje, kar pa postaja vedno težje. Sečnjo lesa so omejili, dekel, hlapcev in oferjev ni več, dnina pa se je v spremenjenih oblikah še nekaj časa držala. V Vitanju oziroma v Fužinah je nastala in se razvijala lesnopredelovalna in kovinska industrija, premogovnik v Polenah so sčasoma opustili. Mladi fantje, ki so odslužili vojaško dolžnost, pa tudi starejši moški in dekleta bežijo s kočarji in kmetij v tovarne in druge poklice. Zemlja je postala dedno breme za tistega, ki mora ostati doma. Nekdaj je veljalo domače pravilo: »Ti meni luč, jaz tebi ključ«. Sedaj si morajo starši pridobivati bodočega gospodarja med sinovi oziroma hčerami že v rani mladosti. Kmečko zavarovanje, ki mnoge sicer precej teži, možnost nakupa kmetijskih strojev ob ugodnejših kreditih, opuščanje žita v korist krmilnih rastlin in travne površine, preusmeritev v intenzivno živinorejo ter ugodnejša cena lesa in živine za kmete nudijo, oziroma bi dale osnove za

uspešnejše zasebno kmetovanje in kooperacijo z zadrugo oziroma z gozdnim gospodarstvom.

Po končani drugi svetovni vojni, ki je tudi na obravnavanem področju zahtevala mnogo človeških žrtev, so leta 1948 našeli 4.809 ljudi, kar je samo 1,8 % več kot pred sedemnajstimi leti. Nazadovali so kraji Stenica, Stranice, Paka in Vitanje, a z manjšimi absolutnimi razlikami. Nekako do leta 1953 je dejansko število prebivalstva še naraščalo, saj je ob popisu živelo 4.921 ljudi, torej več kot kdajkoli prej in za 2,3 % več kot pred petimi leti. Predvsem se je okrepilo Vitanje, ki postane z gospodarsko, upravno, prometno in prosvetno funkcijo privlačnejše za priseljence višje okolice. Na celotnem ozemlju je bila poprečna fertilitnost visoka (25,2 ‰), smrtnost pa je še nadalje padla (11,0 ‰), tako da je znašal poprečni letni biološki prirast 14,2 ‰; Hudinja, Spodnji Dolič in Gornji Dolič so znatno presegli poprečje. Sodeč po naravni rasti in dejanskem stanju se je izselilo okrog 240 ljudi, največ iz Pake, Hudinje, s Kozjaka in iz Brezna.

Usihanje dejanske in prirodne rasti podeželja v korist industrijskih mestnih središč razkriva popis leta 1961. Število prebivalstva je padlo v osmih letih za 7,7 %, najbolj v Srednjem Doliču, v Paki, v Spodnjem Doliču in v Hudinji. Fertilitnost je v Vitanjskem podolju nekoliko padla (Vitanjsko podolje 23,7 ‰, SRS 19,6 ‰), a tudi smrtnost (Vitanjsko podolje 9,6 ‰, SRS 9,7 ‰), tako da je bil prirodni prirast še vedno 14,1 ‰ (SRS 9,8 ‰). Spodnji Dolič je ves čas med biološko najbolj reproduktivnimi naselji (22,6 ‰), za njim nekoliko zaostajajo Paka, Kozjak, Ljubnica in v času med zadnjim popisom tudi Vitanje (16,6 ‰); Gornji Dolič je tokrat ostal pod poprečkom. Notranje migracije so med obema popisoma zajeje 3,3 % prebivalcev leta 1961.

Zadnji popis prebivalstva leta 1971 kaže v primerjavi z letom 1961 nadaljnji padec (5,6 %), indeks 1971/1953 znaša 87,0 %. Pred dobrimi sto leti je živelo v Vitanjskem podolju skoraj za desetino več ljudi kot sedaj (leta 1971 : 4.294). Mešana naselja ob republiški cesti Vitanje, Stranice, Gornji Dolič (tudi Srednji Dolič) so se okrepila na račun okolice; tu so postaje rednih in delavskih avtobusov, ki vozijo v Velenje, v Celje, v Slovenske Konjice in v Slovenj Gradec. Ti kraji so z večjim uspehom zadrževali ljudi doma, drugod, posebno v Hudinji, se je število prebivalcev močno znižalo. Poprečni prirodni prirast je kljub zniževanju fertilitnosti in smrtnosti še vedno nad republiškim poprečkom (popreček za Vitanjsko podolje 11,7 ‰, SRS 7,8 ‰). Spodnji Dolič, Stenica in Paka so v tem pogledu precej pred drugimi, medtem ko Vitanje in Ljubnica zaostajata. Sodeč po razliki med prirodno rastjo in dejanskim stanjem je zapustilo v desetletju med obema popisoma Vitanjsko podolje okrog 600 ljudi.

Naše področje še ni ogroženo v tako ostri stopnji, kot jo omenja V. Klemenčič pod oznako demografsko absolutno oziroma relativno ogroženo področje Slovenije [16], pač pa polpretekli in sedanji demografski razvoj širše okolice pogojuje prognozo za bližnjo prihodnost, to je relativno ogroženost. Beg mladine, zlasti s hribovskega podeželja v mesta, ne more nadomestiti trenutno še zdrava biološka rast doma ostalega prebivalstva, ki si prav tako želi zvišati življenjski nivo, med drugim tudi z

omejevanjem rojstev. Razveseljiva je ugotovitev, da se je v zadnjem času smrtnost dojenčkov zelo znižala, kar je pripisati napredku v zdravstvu in večji skrbi družbe za mater in otroka ter boljšim razmeram okolja, v katerem živita. Tako npr. v Vitanju, v Breznu in v Paki v času 1961—1970 sploh ni bilo smrtnega primera v starosti do enega leta, do petih let pa sta bila samo dva. Velika večina nosečnic rodi v celjski in v slovenjgraški bolnišnici. Srednja starost umrlih (skupno 122) moških je bila 64,8 let (SRS 60,2) in žena 70,7 let (SRS 66,8). Od skupnega števila umrlih jih je bilo starih nad 60 let 78,6 %, od tega precej nad 80 let.

Starostna struktura prebivalstva leta 1971

Naselje	Starost	Starost	Starost
	0—14 v %	14—65 v %	65 in več v %
Brezen	33,1	60,8	6,1
Hudinja	28,9	59,7	11,4
Kozjak	31,9	60,1	8,0
Gornji Dolič	28,8	64,1	7,1
Spodnji Dolič	29,3	54,8	15,9
Srednji Dolič	29,0	60,1	10,9
Ljubnica	26,1	66,0	7,9
Paka	35,4	53,1	11,5
Stenica	30,0	62,3	7,7
Stranice	27,3	63,2	9,5
Vitanje	26,1	65,7	9,2
Popreček l. 1971	29,4	61,3	9,3
Popreček l. 1961	33,1	60,1	6,8

Primerjava starostne strukture obeh popisov kaže na proces demografskega staranja: manj otrok, več starih ljudi in nekoliko več ljudi v delovni dobi. Ker je fertilitetnost na našem področju še vedno zadovoljiva, akoravno upada, je pglavitni vzrok staranja daljša življenjska doba kot rezultat manjše prehodne smrtnosti in večjega izseljevanja mlade biološke potence. Na to nas opozarjajo tudi podatki za SR Slovenijo za leto 1971, kjer je otrok v starosti od 0 do 14 let sicer še manj (24,0 %), zato pa je odraslih v delovnem obdobju (15 do 65 let) dve tretjini. Med republikami Jugoslavije ima Slovenija največ nad 65 let starega prebivalstva (9,8 %) [15]. Število otrok je nazadovalo predvsem v naseljih Ljubnica, Hudinja, Kozjak in Vitanje, rahlo pa se je dvignilo v Stenici, v Breznu in v Paki.

Po številu je razmerje med moškimi in ženskami izenačeno, toda razlike obstojajo med posameznimi starostnimi skupinami. Tako je na celotnem področju v starosti od 15 do 30 let žensk komaj 44,4 %, to se pravi, da si morajo fantje s trudom poiskati deklet za poroko. Najmanj za možitev primernih deklet je v Hudinji, v Breznu, v Paki in v Stranica. Številčna premoč moških se v starostni skupini 40 do 50 let prevesi v korist ženskam in tako nastane ravnotežje. Če upoštevamo, da je tudi med otroki v starosti od 0 do 4 let za spoznanje več deklic, moremo primanj-

kljaj deklet pripisati večjemu izseljevanju le-teh, ker jih ne morejo preskrbeti niti kovinska industrija niti lesna industrija domačega kraja, do težaškega dela na kmetijah pa mnogim ni. Dve petini žena je v generativni starosti. Nekdaj so se na podeželju poročili med dvajsetimi in tridesetim letom, sedaj pa se je tudi tu zrelostna meja znižala za nekaj let in s tem tudi čas porodov. D. Vogelnik ugotavlja za Slovenijo [14], da fertilitnost najmlajših žena (15 do 19 let) in mladih žena (20 do 24 let) narašča, medtem ko v starejših letih upada. V času načrtovanja družine, omejevanje otrok, si žene želijo otroke v bolj ranem starostnem obdobju, da bi se kasneje znova zaposlile, oziroma da bi materinsko radost in breme ob vsem ostalem delu laže prenašale. Na splošno je fertilitnost večja pri kmečkih in mešanih gospodinjstvih, kjer so matere povečini doma, toda to je le relativna ugodnost v primerjavi z gospodinjstvi, kjer sta zaposlena oba zakonca.

Nekdaj ni bilo skrbi za ženina ali nevesto, ki naj bi prišla na kmetijo, če sta le imela dovolj dote. Največkrat so se poročili enaki z enakimi iz bližnjih vasi ali v kraju samem. Redkokdaj je kmečki sin iskal nevesto v oddaljeni fari. Združevali so se starejši posestniki oziroma preužitkarji s kmečkimi vdovami in obratno. Da bi se kmečko dekle poročilo s hlapcem, je bila sramota. Naravna zakonska zveza je bila med hlapcem in deklo, a ne prepogosto, in če je bil gospodar pri volji, jima je dal kočo in si tako zagotovil oferje, dninarje in pastirje. Zbliževanje med mladimi, še bolj pa med starimi, so opravljali mešetarji. Če oferji na stara leta niso mogli več delati, so jih spravili iz koč, postali so občinski reveži. V stari Jugoslaviji se med kmečkimi pari pojavljajo tudi delavski, npr. delavec — delavka, žagar — delavka, najemnik — delavka, kovač — delavka ipd. Najprimernejši čas za svatbo je bil pred pustom, ko še ni bilo dela na polju. Danes, ko najde delo vsak, ki je zdrav in voljan delati, kmečka posest in kmečki stan pa nimata take cene kot nekdanj, prihajajo navadno neveste z višjih kmetij na nižje. Mnoga kmečka dekleta sploh ne marajo slišati o kmečkem ženinu, prednost imajo industrijski delavci in uslužbenci, ki jim obetajo lažje življenje v dolini oziroma mestu. Tudi če ostanejo doma na manjši kmetiji, naj bi bil mož zaposlen in redno prinašal mesečni zaslužek.

Vzporedno z naraščanjem in padanjem števila prebivalstva se giblje tudi število gospodinjstev. Marsikje živijo starši skupno z družino svojih otrok pod isto streho in pri isti skledi ter skupaj trošijo svoje dohodke oziroma pridelke. Ponekod imajo starši svoje gospodinjstvo in jim morajo mladi dajati izgovorjeni preužitek⁴. Pred zadnjo vojno so spadali k skupnemu gospodinjstvu razen domačih otrok še po dva hlapca in dekli, občasno tudi pastir⁵. Navadno su družine štejele pet do sedem otrok, izje-

⁴ Na Kozjaku je pri večjih kmetijah obsegal preužitek: 10 škafov pšenice, 4 škafe rži, 5 škafov koruze, 5 klafter drv, mladi so morali za preužitkarje rediti 1 kravo, 1 prašiča, 3 ovce in jim dati še nekaj denarja.

⁵ Hlapec, konjar je zaslužil 100 din na mesec in hrano, dninar 10 din na dan in hrano, dninarica samo 5 din in hrano. Pastir je dobil razen hrane obleko in čevlje, če je pred časom odšel, mu je gospodar vzel oboje. Oblačila so nosili iz lodna (volna in lan), resnatega blaga (pretežno lan) in hodna (samo lan).

moma tudi več. Starejši sin je ostal doma, drugi so se poročili po kmetijah, postali so oferji, ali pa so odšli za delom v druge kraje v Sloveniji, manj v tujino. Na kmetijah je bilo po deset ljudi. Po popisu leta 1961 so se obdržala gospodinjstva z osem do enajst članov in več predvsem na pohorski strani, kjer je bilo več kmečkih gospodinjstev v Hudinji, v Paki, v Ljubnici, manj pa jih je bilo na Kozjaku. Na vsem področju je bilo leta 1961 takih velikih gospodinjstev 12,2 %, deset let kasneje pa komaj še polovica. Leta 1971 je bilo nekoliko več (7,2 %) samskih gospodinjstev (Vitanje, Stranice), najmočnejšo skupino so predstavljala gospodinjstva s štirimi člani (25 %), ostale skupine so bile dokaj izenačene.

Gospodinjstva po izvoru dohodka po popisu l. 1961 in l. 1971 v %

	1 9 6 1			1 9 7 1		
	Kmečka gosp.	Mešana gosp.	Nekmečka gosp.	Kmečka gosp.	Mešana gosp.	Nekmečka gosp.
Brezen	54,2	15,7	30,1	24,2	32,9	42,9
Hudinja	37,3	19,2	43,5	34,9	27,7	37,4
Ljubnica	62,5	15,6	21,9	23,6	41,6	34,8
Spodnji Dolič	72,2	9,2	18,6	31,4	40,7	27,9
Stenica	34,6	28,8	36,6	10,8	30,4	58,8
Stranice	31,4	38,8	29,8	15,7	21,8	62,5
Vitanje	3,9	12,7	83,4	3,4	6,7	89,9
Gornji Dolič	22,6	24,5	52,9	8,3	18,8	72,9
Kozjak	40,9	22,7	36,5	13,8	26,8	59,4
Paka	63,2	8,4	28,4	26,9	37,2	35,9
Srednji Dolič	40,0	21,8	38,2	15,7	33,3	51,0
Vitanjsko podolje	36,6	20,0	43,4	16,5	24,8	58,7
SR Slovenija	20,2	19,2	60,5	8,3	11,2	80,5

Po bistvenem viru dohodkov delimo gospodinjstva na kmečka, mešana in nekmečka. V desetih letih (1961—1971) se je delež kmečkih gospodinjstev v Vitanjskem podolju znižal za 20,1 %, medtem ko sta se deleža mešanih in nekmečkih gospodinjstev dvignila za 4,8 % oziroma 15,3 %. V SR Sloveniji se je delež kmečkih gospodinjstev znižal v istem obdobju za 11,9 %, mešanih za 8,0 %, delež nekmečkih gospodinjstev pa se je dvignil za 20,3 %. Očitno so šle te spremembe v škodo kmečkih gospodinjstev in v korist nekmečkih, v manjši meri tudi mešanih gospodinjstev. Prehod torej ni bil postopen iz kmečkih gospodinjstev preko mešanih v nekmečka, ampak v večini primerov neposreden, iz malih kmečkih gospodinjstev v nekmečka; le-ta pomalem še vedno kmetujejo. Posebno občutno je padel delež kmečkih gospodinjstev v Hudinji, v Breznu, v Ljubnici, v Spodnjem Doliču, v Paki, v Stenici in na Kozjaku. V Breznu so se prejšnja kmečka gospodinjstva pretvorila tako v mešana kot nekmečka, enako v Ljubnici. V Spodnjem Doliču je nastalo več mešanih gospodinjstev, podobno v Paki, medtem ko so se na Kozjaku in v Stenici spremenila kmečka gospodinjstva pretežno v nekmečka. V Stranicah, v

Opuščena oferska koča na Paškem Kozjaku

Vitanju in v Gornjem Doliču se je odstotek mešanih gospodinjstev z razliko od ostalih naselij občutno znižal.

Visok delež nekmečkih gospodinjstev lahko pojasnimo tudi z velikostjo zemljiške posesti. Brez zemlje je 27,8 % gospodinjstev, s posestvijo od 0,10 ha do 3,0 ha pa 29,8 %, kar je skupaj domala toliko, kot je nekmečkih gospodinjstev. Razumljivo je, da tako mala posest v hribovitem svetu ne more preživljati večje družine, zlasti še, ker predstavljajo v tej skupini večino lastniki, ki imajo do 1 ha zemlje. Največ jih prebiva v Vitanju, v Stranicah pa tudi v Gornjem Doliču in v Srednjem Doliču, torej v dolinah blizu ceste. V tej skupini je tudi več ostarelih, in drugih za delo nesposobnih občinskih podpirancev⁶. Tudi lastniki treh do petih hektarov zemlje še ne veljajo za kmete (9,3 %). Če imajo zemljo v nižjih, sončnih legah in jo intenzivno izkoriščajo, lahko na 10 ha že kmetujejo (9,3 %). Veliki zemljaki so imeli svojčas na Kozjaku tudi po 80 joh, na pohorski strani pa še več. Po 30 ha do 40 ha sveta imajo nekateri še danes, nad polovico je gozda, ostalo so povečini travniki in pašniki. Posestnikov s 15 ha zemlje in več je dobrih 16 %, največ jih je v Paki, v Hudinji, na Kozjaku, v Breznu in v Spodnjem Doliču. Radi se pohvalijo, da njihovih meja ne obhodiš v enem dnevu. Med srednje kmetije spadajo lastniki z 10 ha do 15 ha zemlje, teh je skupno 7,7 % in so zastopani predvsem v Ljubnici in v Stranicah. Samo večji kmetje si sami pridelajo dovolj kruha, drugim se bolj izplača moko kupovati.

Sociologe, ekonomiste in seveda tudi geografe že nekaj časa zanima pojav mešanih gospodinjstev, proces njihovega nastajanja in upadanja v

⁶ Vseh občinskih podpirancev je v vitanjski krajevni skupnosti 41.

Trdna domačija v Paki

zvezi z družbeno gospodarsko preobrazbo dežele, zlasti še v deželah v razvoju. Nekateri tolmačijo mešana gospodinjstva kot tipičen prehodni pojav iz ekstenzivnega kmetijstva z malo razdrobljeno posestno sestavo v industrijsko kmetijsko gospodarstvo v bližini novih velikih tovarn oziroma manjših dislociranih industrijskih obratov. Med drugim nastajajo zaradi naglega dotoka podeželskega prebivalstva v mesta ter zaradi prepočasne rasti delavskih stanovanj in ostalih komunalnih dobrin. Navažajo pozitivne in negativne strani kmečkih delavcev, dnevnih vozačev, kot npr. izgubo časa zaradi dolgih in slabih poti zlasti pozimi, utrujenost zaradi poti in kmečkega dela, s tem v zvezi je več nesreč pri delu, razcepljenost med zemljo in podjetjem, premajhna strokovna rast in interes za razvoj podjetja itn. V dobro mešanim gospodinjstvom govori predvsem boljše materialno stanje, saj pride pod isto streho več dohodkov. Njihova kupna moč je večja kot pri čistih kmetijah, zato si laže nabavijo potrebne kmetijske in gospodarske stroje, avto in drugo opremo za obnovo hiše in gospodarskih poslopij. Sami pridelajo znaten del hrane, ki bi jo sicer morali kupovati v družbenem sektorju, nasprotno, tudi sami ponujajo drobne kmetijske viške. Posebno ugodna zanje je bližina trga. Navadno kmetuje žena in šoloobvezni otroci, medtem ko oče, neporočeni sinovi in hčere poprimejo za delo popoldne oziroma po končani službi. Mešana kmetijstva v vsakem oziru predstavljajo deagrarizacijo, najprej notranjo, nato pa zunanjo, ki se izraža v spremembi kmetijskih kultur, razkosavanju zemlje (najprej med sorodniki), nastajanju polkmečkih in nekmečkih domov itd. Tak primer sta pri nas Stranice in Gornji Dolič, druga naselja so v stanju postopne notranje gospodarske in stanovanjske obnove.

Hribovske kmetije s pretežno volovsko vprego (traktorjev ne morejo povsod s pridom uporabljati), motornimi kosilnicami, žagami, mlatilnicami ter predvsem z lastno maloštevilno delovno silo in občasno pomočjo svojcev in sosedov, se ne morejo meriti s kmečkimi ali mešanimi gospodarstvi v dolini. Zaradi višinskih razlik kasni letina v primerjavi s Celjem za dva do štiri tedne (Kozjak, Zgornji Brezen). Na kmetije na severni strani Paškega Kozjaka in Stenice ne posije sonce od konca novembra do začetka februarja, v zgodnji pomladi in jeseni pa le po nekaj ur, zato

uspevajo v višjih senčnih legah samo oves, krompir in trpko sadje. Mar-sikje znova dominira mlad gozd. Južne pohorske kmetije so v tem po-gledu na boljšem.

Podatki o poklicni usmerjenosti prebivalstva za leto 1931 niso ohran-jeni za vsa naselja, zato bomo navajali samo Pako, Stranice, Vitanje in Ljubnico. V tem obsegu je bilo aktivnega prebivalstva 53,7 ‰, razmeroma največ v Stranica. V kmetijstvu in gozdarstvu je bilo zaposlenih 68,2 ‰ aktivnega prebivalstva, v industriji, rudarstvu in obrti 18,5 ‰, v gostin-stvu 1,2 ‰, v trgovini 4,2 ‰ itd.

**Delež prebivalstva po aktivnosti za leta 1953, 1961 in 1971
v Vitanjskem podolju**

	1953	1961	1971
Industrija in rudarstvo	8,5	15,6	31,7
Kmetijstvo	70,6	58,2	42,9
Gozdarstvo	2,7	4,7	2,8
Gradbeništvo	0,4	1,1	1,9
Promet	2,0	2,0	2,8
Trgovina in gostinstvo	—	2,4	3,4
Obrt	6,4	4,5	4,7
Skupno aktivno prebivalstvo v ‰			
Vitanjsko podolje	44,2	39,2	38,9
SR Slovenija	48,0	48,2	59,6

Če primerjamo aktivno prebivalstvo Vitanjskega podolja ob treh po-vojnih štetjih, opazimo postopno upadanje, kar je ravno nasprotni pojav kot pri republiški strukturi prebivalstva. Pojemanje števila odrasle de-lovne sile na nekdanj pretežno kmetijskem področju je posledica že ome-njenih selitev v mesta. Povojni družbeno gospodarski razvoj je povzročil tudi preslojavanje aktivnega prebivalstva. V osemnajstih letih se je skr-čila kmečka delovna sila za več kot četrtino. Kmečki otroci že od nekdanj niso bili enaki mestnim pri delu in razvedrilo, delo odraslih se v zadnjem času sicer prelaga na stroje, a tudi na otroke in starejše.

Delež v industriji in rudarstvu zaposlenih se je od leta 1953 do 1971 štirikrat povečal. Gozdarstvo je potrebovalo več delavcev leta 1961. Ko-vaštvo in žagarstvo imata v Vitanju in v okolici že tradicijo, gradbeni-štvo, promet, trgovina in gostinstvo so se okrepili šele v zadnjem času. Pred vojno je bilo v Vitanju in v bližnji okolici enajst gostiln, v Doliču pet, trgovcev je bilo v Vitanju sedem, v Doliču pet, v obeh krajih je bilo več obrtnikov raznih strok (krojačev, čevljarjev, mlinarjev, žagarjev, kovačev). Nekaterih obrtnikov, kot npr. tkalcev, ki so še pred leti tkali lan in volno za široko področje, ni več. Gostiln je polovico manj, enako trgovin, a so bolj založene, tako da ljudje dobijo v njih vse za vsakdanje potrebe; za večji nakup si izberejo Celje, manj Velenje. Posebno donosna je bila v stari Jugoslaviji lesna kupčija, njene žrtve so bili često bolj ali

manj zadolženi mali in srednji kmetje, ki niso imeli svojih žag⁷. Nekaj so zaslužili tudi s prevozom lesa, posebno težko je bilo »cigarjem«, ki so samotež vlačili les iz gozda.

Večina nekmečkih delavcev dela izven naselij, kjer prebivajo. Po nepopolnih podatkih se vozi iz podolja dnevno v Celje 46, v Velenje 29, v Zreče 9, v Slovenske Konjice 8, v Slovenj Gradec 1 in Žalec 1, skupaj 94 oseb, od tega je skoraj tretjina žensk. V Celju so zaposleni v najrazličnejših podjetjih in ustanovah, v Zrečah v kovinski industriji, v Velenju delajo ženske v tovarni Gorenje, moški pa v premogovniku. Tovarna kovinskih izdelkov Vitanje (Kladivarna) zaposluje 200 ljudi, Kovinar-Vitanje 40 ljudi, Lesno industrijski obrat Vitanje 52 ljudi in Gozdno gospodarstvo 37 ljudi; to so podjetja, kjer potrebujejo povečini moške. Na začasnem delu v tujini je skupno 76 oseb, največ jih dela v Zahodni Nemčiji in v Avstriji kot polkvalificirana in kvalificirana delovna sila; skoraj tretjina jih je iz Vitanja in Stranic.

Prometne zveze z ostalimi kraji so bile do nedavna slabe, v poslednjih letih pa so zorali s pomočjo Gozdega gospodarstva že nekaj cest do raztresenih kmetij na Kozjaku, v Stenici, v Paki, v Rakovcu in v Hudinji, vendar imajo mnogi z višjih leg do Vitanja oziroma do avtobusne postaje še vedno eno do dve uri hoda in to po bližnjicah. Za razvoj turizma je dovolj naravnih osnov, pred vojno je že precej obetal, sedaj se s tem nihče ne ukvarja. Temu niso krive samo slabe ceste, pomanjkanje primernih prostorov in prireditev, konkurenca pohorskih hotelov in koč itd., ampak predvsem premajhni interes.

Podatki o šolski izobrazbi prebivalstva nam sicer povedo, kakšno je trenutno stanje ob popisu, ne pa kakšne so potrebe oziroma možnosti zaposlitve v domačem kraju. Prav tako ni rečeno, da vsi, sicer maloštevilni izobraženci, ki stanujejo na tem področju, tukaj tudi delajo. Obstojča podjetja in ustanove bi gotovo potrebovale več strokovnjakov z višjo in visoko izobrazbo, kot pa jih imajo sedaj; mislim tako na kmetijstvo in industrijo kot na zdravstvo in prosveto.

Nepismenih oseb, starejših od 10 let je bilo (1971) 3,5 % (SRS 1,24 %), med njimi so večinoma ljudje, stari nad 50 let, kar kaže na težke socialne razmere v preteklosti. Hribovski otroci imajo do šole tudi do dve uri, zlasti pozimi, kjer ni zoranih poti, je pot dolga in utrudljiva; kjer so ceste in jih redno pluzijo, prevažajo šolarje s kombiji. Brez šolske izobrazbe je bilo ob zadnjem popisu 15,5 %, kar je enkrat več kot v SR Sloveniji (6,8 %). Samo nepopolno osnovno šolo (4 do 7 razredov) oziroma dokončano osnovno šolo ima skoraj tri četrtine nad deset let starih ljudi (v SRS 58,9 %). Komaj dobra desetina vsega prebivalstva (v SRS dve petini) je nadaljevala šolanje, največ se jih je odločilo za kvalificirane in visokokvalificirane delavce in za drug strokovni kader, samo 2 % (SRS 10 %) pa ima gimnazijo, šole za srednji strokovni kader, višje šole, fakultete in visoke šole. Veterinar prihaja redno iz Slovenskih Konjic, slabše urejena je zdravstvena služba, želijo si stalnega zdravnika v Vitanju, kot

⁷ Največja posestnika in lesna trgovca v Vitanju sta bila pred vojno Hofbauer in Kuzman. Vitanje je bilo znano kot nemčurski kraj.

je to bilo že pred vojno. Popolne osnovne šole so v Vitanju, v Mislinji in v Slovenskih Konjicah. Razveseljivo je, da se šolarji po končani osemletki usmerijo v poklice, ki jih potrebuje domača lesna in kovinska industrija. Fantje želijo postati avtomehaniki, elektrotehniki, malo je želja za poklice z višjo ali visoko izobrazbo, prav tako za kmetijske in gozdarske tehnike. Nekaj kmečkih deklet se je odločilo za gostinsko šolo, druge bi se rade izučile za šivilje, a so ostale doma na kmetijah [19].

Za vsakodnevno branje na deželi ni časa, najbolj razširjene časnik je Kmečki glas. Radijske sprejemnike imajo domala pri vsaki hiši, tudi televizijskih aparatov je že precej, oddaje spremljajo predvsem v zimskem času in to v nedeljah.

Razprava o rasti in strukturi prebivalstva je pokazala, da je bil gospodarski razvoj Vitanjskega podolja in življenja tamkajšnjih ljudi podoben drugim hribovskim predelom v Sloveniji, ki v marsičem ne dosegajo republiškega poprečja. Hitrejši industrijski razvoj v sosednjih kotlinah ga je razmeroma dolgo časa pustil ob strani ter ga šele v zadnjih letih vključil v pospešeni ekonomski in demografski obtok.

VIRI IN LITERATURA*

1. Rojstne, mrliške in poročne knjige od leta 1869 do 1971. Matični uradi Vitanje, Mislinja, Slovenske Konjice, Slovenj Gradec in Celje.
2. Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark. Graz 1872.
3. Spezial Ortsrepertorium von Steiermark. Wien 1893.
4. Leksikon občin za Štajersko, izdelan po rezultatih popisa dne 31. decembra 1900. Dunaj 1905.
5. Spezial Ortsrepertorium der österreichischen Länder. Steiermark. Wien 1917.
6. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. Beograd 1937.
7. Stanovništvo po glavnom zanimanju u Dravskoj banovini po općinama 31. 3. 1931, rokopis.
8. Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. 3. 1948. Beograd 1953, knjiga 1.
9. Popis stanovništva 1953. Beograd 1960, knjiga 15.
10. Popis stanovništva 1961, Beograd, Knjige 10, 11, 12, 14, 15, 16.
11. Popis stanovništva 1971, Beograd 1974. Knjige 6, 8, 9, 10, 11, 12.
12. Statistički letopis SR Slovenije. Ljubljana, leto 1965, 1971, 1972, 1973, 1974.
13. D. Vogelnik: Donesek k vprašanju kvantifikacije procesa diferenciacije na naši vasi. Ekonomski zbornik, Ljubljana 1966.
14. D. Vogelnik: Slovenski demografski trenutek 1970—2000. Ljubljana 1974. RCEF, Demografski inštitut.
15. Ž. Sifrer: Kakšno je prebivalstvo po starosti. Ljubljana 29. 3. 1973. Skupščina SRS.
16. V. Klemenčič: Regionalne razlike in problemi demografske in poselitvene strukture Slovenije. Ljubljana 1974. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani.
17. S. Ilešič: Regionalne razlike v družbeno-gospodarski strukturi SR Slovenije. Geografski vestnik. Ljubljana 1968.
18. V. Klemenčič: Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva. Geografski zbornik XII. SAZU. Ljubljana 1971.
19. V. Klemenčič: Geografija prebivalstva Slovenije. Geografski vestnik. Ljubljana 1972.
20. V. Klemenčič: Problemi mešane strukture gospodinjstev in kmečkih gospodinjstev Slovenije. Geografski vestnik. Ljubljana 1968.
21. I. Gams: Pohorsko Podravje — razvoj kulturne pokrajine. SAZU. Ljubljana 1959.
22. Stane Krašovec: Budućnost mješovitih gospodarstava. Sociologija sela 1964 (7, 8). Zagreb 1965.
23. L. Gosar: Kmečka delovna sila v Sloveniji. Urbanistični inštitut SRS. Ljubljana. Prvi slovenski demografski simpozij. Ljubljana 1974.
24. M. Golob: Problematika razkrajanja slovenskih vaških populacij (s posebnim ozirom na ostarele). Prvi slovenski demografski simpozij. Ljubljana 1974.
25. Anketa o izbiri poklica. Šolsko leto 1972/73 in 1973/74. Osnovna šola Vitanje. Komunalni zavod za zaposlovanje Celje.
26. Anketa za matične urade (ekonomsko socialni problemi). Ekonomski center Maribor 1970.

* Na nekatere opozarja navedba zaporedne številke v oglatem oklepaju na ustreznih mestih med tekstom.

Summary

THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE LOWLAND AREA OF VITANJE

The number of inhabitants in the lowland area of Vitanje fluctuated considerably in the second half of 19th century and reached its peak (4.759 people) in 1890; then it decreased until the census of 1931. After the Second World War it was highest in 1953 (4.921 people) and then fell until the last census in 1971 (4.294 people). The natural growth increased at the turn of the century because of a decrease in the death rate, mainly of children. Later the fertility rate started to fall; the biologic growth (11,7%) was, however, above the Slovene average (7,8% from 1961 to 1971). Migration between villages of the same community and of neighbouring communities has been going on all the time, especially for the past 15 years, when a number of boys and girls left the small and large farms in order to find a better life in the near-by industrial towns. On account of excessive emigration there is a lack of farm labour, although machines such as mowing and threshing machines can replace people to a considerable extent. Men and women are equal in number, but there are fewer women aged 15 to 30 than men and so farm boys have difficulties in finding wives. In the years 1961—71 the proportion of farm households decreased by 20,1%, whereas the proportion of mixed and non-farm households increased by 4,8%; on average 15,3%. In SR Slovenia, the proportion of farm households decreased during the same period by 11,9% mixed households by 8%; but the proportion of non-farm households rose by 20,3%. The high percentage of non-farm households can be explained by the relatively large number of households without land (27,8%) and with land from 0,10 hectares to 3,0 hectares (29,8%). Mixed households have a better material basis than farm households. In 1971 there were 5,3% fewer active inhabitants than in 1953 in the lowland area of Vitanje, whereas the percentage valid for SR Slovenia was 11,6% higher. The proportion of people employed in industry and mining increased fourfold in a period of 18 years. There is a tradition in Vitanje of iron and timber work. The metal and timber industries in Vitanje and Fužine, together with the Forestry Commission, employ about 350 people (mostly men), others (94 persons) commute daily to work in different firms and institutions in Celje and Velenje; not quite so many travel to Zreče, Slovenske Konjice and Slovenj Gradec. 76 persons are temporarily employed outside the country. Most children learn a trade after leaving primary school or stay at home on the farm, some continue their education in the Celje secondary schools.

ALOJZ MUSIC

CELJSKI MESTNI GOZD V PEČOVNIKU (OD BUKVE DO SMREKE IN AMERIŠKE DUGLAZIJE)

UDK 634.6(497.12-119)

V tem sestavku avtor odkriva naravno okolje industrijskega mesta Celja. Vabljeni gozdni svet je osrednja tema sestavka iz štirih skladno povezanih delov:

1. Zgodovinska podoba mestnega gozda v Pečovniku in ožjega mestnega okolja. 2. Potek velikopotezne premene prvotnega pečovniškega naravnega gozda v kulturo smreke in duglazije. 3. Značilne lastnosti ameriške duglazije, te imenitne tujke v našem gozdu, in obnašanje njenih sestojev v Pečovniku. 4. Razmišljanja o obstoječem zelenem pasu Celja in v spodbudo idejni osnutek za ureditev širšega rekreacijskega pasu za Celje in Štore — v bližnjem gozdnem predelu Pečovnik in Svetina. Za ostvaritev tega naj bi se združeno zavzele interesne skupnosti za varstvo naravnega okolja in rekreacijo na področju občine Celje ter Gozdnega gospodarstva Celje.

The Celje municipal wood in Pečovnik (From beech to fir and American Douglas)

In this article the author reveals the natural surroundings of the industrial town of Celje. The inviting world of the forest is the central theme of the article and consists of four harmoniously connected parts:

1. The historical scene of the municipal wood in Pečovnik and the close surroundings of the town; 2. The development of the large scale conversion of the Pečovnik natural wood into a fir — and Douglas-tree culture; 3. The characteristic features of the American Douglas, this distinguished foreigner in our woods, and the behaviour of its groupings in Pečovnik; 4. Consideration of the existing green belt round Celje and, as a stimulation, the concept of the lay-out of a wider recreation belt for Celje and Štore in the near-by forest areas of Pečovnik and Svetina. The realization of it should be a joined effort of the communities of interest for the protection of natural environment and recreation in the areas of the Celje community and the Forestry Commission of Celje.

Avtor: Alojz Mušič, višji gozdarski tehnik v pok., Celje.

UVOD

Zgornje pečovniške poti po južnem pobočju Grmade se odpre razgled na mestni gozd v Pečovniku. Ta se razprostira po dopoldanskem soncu odprtem, z jarki razčlenjenem pobočju med Vipoto in Tovstom (Tolstim vrhom) in spada v celoti še v k. o. Zagrad. Za razliko od drugih gozdov v celjski okolici imajo sestoji na tem izrazito gozdnem prostoru urejen in posebno kultiviran videz. Ljudje so hoteli, da se je prvotni naravni gozd bukve in jelke umaknil smrekovi kulturi. S to spremeno so započeli nekako sredi preteklega stoletja, jo sistematično in po danih strokovnih možnostih nadaljevali v naše stoletje in dovršili zadnja leta bivše Jugoslavije.

Celih petsto let je bil ta gozd v posesti celjske mestne občine. Danes je najpomembnejše nahajališče zelene duglazije na Slovenskem. Ta tujka iz Amerike se tu v družbi s smreko dobro počuti in zraste v gigantsko drevo. Najdemo jo raztreseno med smrekovimi sestoji — posamez in v skupinah. Četudi je to blizu Celja, malokdo ve za to posebnost. Gotovo ne bi bilo tega gozdarsko izrednega pojava, če ne bi bil ta — mestni — gozd stoletja pod posebnim javnim nadzorom. Kot tak je bil strokovnjakom na voljo kot pripraven objekt za vnašanje te imenitne tujke.

Pljuča industrijskega mesta, kot je Celje, potrebujejo več kisika, potrebujejo ne samo zelenice in parke, ampak tudi gozdove, dovolj velike, smotrno gojene in blizu. V širši zeleni pas Celja sodi tudi (prej) mestni gozd v Pečovniku.

ZGODOVINSKI OPIS MESTNEGA GOZDA

Ob podelitvi mestnih pravic trgu Celje leta 1451 so Celjski grofje podarili mestni občini gmajne, pašnike in hoste v neposredni celjski okolici in gozd v Pečovniku [1]. Proti koncu fevdalne dobe je celjski magistrat večino podložniške in dominikalne zemlje spremenil v pravo lastnino, ohranila pa se je mestna posest 364 oralov = 209,47 ha, od tega 298 oralov = 171,49 ha gozdov — v k. o. Celje, Lisce in Zagrad. Od teh je bilo v Pečovniku — v k. o. Zagrad, med Tolstim vrhom in Vipoto, ok. 170 ha [2].

V novejšem času — v 19. in 20. stoletju — je mesto dokupovalo zemljiška posestva (kmetije) predvsem zaradi arondacije. Dokupljena zemljišča, v kolikor že niso bila gozd, je mesto v večjem delu spremenilo v gozd. Tako je okoli leta 1935 znašala površina mestnega gozda nad mestnim parkom — v k. o. Celje in Lisce — 11,37 ha, pri Sv. Neži v Libojah 2,54 ha in v Pečovniku 208,20 ha [3]. Po krčitvah (za smučišča i. dr.) se je slednja zmanjšala za 12,45 ha in znaša zdaj 195,75 ha.

Kakšno zunanjo podobo je imela bližnja okolica Celja v fevdalni dobi, si lahko predstavljamo, ko vemo iz zgodovine, da so se »vsi meščani deloma bavili z obdelovanjem zemlje«. Pravih kmetov na prvotnem mestnem področju skoraj ni bilo [3]. Četudi so bile glavne panoge obrt, gostilničarstvo in trgovina, se Celjani dolgo niso mogli ločiti od zemlje. Dobilni so jo od mesta, kakor poprej tržani od trga.

Pogled z Grmade na mestni gozd v Pečovniku (Foto V. Berk)

Za celjsko »srenjo« — skupnost meščanov — je mestni gozd v Pečovniku veliko pomenil. Bil je blizu in lahko dostopen. Dajal je drva za kurjavo in stavbeni les ter s tem lajšal bremena Celjanom, ki so bili v fevdalni in pofevdalni dobi po večini revni obrtniki. Tudi za obnovo hiš in cerkva je bilo potrebno veliko stavbnega lesa, še prav posebno po zelo pogostih požarih. Fužina — žebljarna in apnenica v Pečovniku¹ sta tudi potrebovali drva (oglje) iz najbližjega — pečovniškega gozda. Stiska in skrb, da bi gozd lahko trajno izkoriščali, sta spodbujali mesto k nekemu redu pri hasnovanju gozda in gospodarjenja z njim.

V začetku 18. stoletja so bili 4 meščani — posestniki z ženami zadolženi za varstvo gozdov. Imenovali so jih »praefectus silvarum« [5]. Vsakemu občinskemu svetovalcu in meščanu je bilo dovoljeno posekati v mestnem — zajedniškem — gozdu v Pečovniku določeno količino lesa; za prekoračenje tega dovoljenja je bil kaznovan z 2 goldinarjema za vsako drevo. Vetrolomi so bili prepuščeni »gozdnemu hlapcu«², zato pa mu je

¹ Žebljarna ob ustju Smečič jarka ali Pečovniškega potoka je začela obratovati ob koncu 18. stoletja. Apnenice pa so se povečale, ko je bila žebljarna že opuščena in prezidana v stanovanjsko hišo in gostilno »Pri dveh golobih«.

² Za vladanja cesarja Maksimilijana — velikega lovca — se v poročilih navajajo »gozdni mojstri« z »gozdnimi hlapci« — gozdarji, ki so v celjski grofiji upravljali — oskrbovali in nadzorovali — gozdove. Po določenih gozdnih okoliših eksponirani gozdarji so bili po večini domačini — ugledni kmetje [3]. Taka upravna delitev na gozdne (lovske) mojstre in gozdne hlapce je trajala ponekod še v drugi polovici preteklega stoletja, ko pri upravljanju z gozdovi že dolgo ni bilo več glavnega poudarka na lovu.

bilo odtegnjeno »špitalsko« žito. Mestni svetovalci so namreč prejeli pšenico od mestne bolnišnice [5].

Kronika iz srede 18. stoletja omenja bukove in jelkove gozdove pod Svetino, na Tovstu in Pečovniku do Šmečič jarka itd. Ti gozdovi so bili izsekani, opusteli in brez poti, tako da takrat od njih ni bilo dosti haska. Celjani so segli v gozdove širšega okoliša. Tako so v drugi polovici 18. stoletja spadali v »lesovje« Celja bukovi in jelkovi gozdovi: »Na Peči« pod Svetino, na »Bojanskem vrhu« do Pečovja, na »Tovstu«, »Bavču« in »Pečovniku« do Šmečič jarka, nato na »Grmadi« do Pristove, na »Velikem vrhu« za Svetino do Studencev in še hrastov gozd pri »Ostrožnem«. Tudi ti gozdovi so bili že zelo izsekani, deloma opustošeni in brez potov, in niso obetali kmalu večjih donosov [5].

Celjani so pričeli razmišljati o spreminjanju bližnjih pustih negozd-nih zemljišč v gozd. Po urbarju iz leta 1751 so bili bivši gosposki Celja pripadajoči travniki in njive razdeljeni med kmete in podložnike. Za pusti travniški svet pri Celju, ki so ga novi posestniki spremenili v gozd, je plačala mestna občina posestniku letno 1 goldinar 40 krajcarjev premije [5].

Leta 1762 je bilo meščanom dovoljeno držati nekaj prašičev v mestnem gozdu v Pečovniku na žirjenju — za polovično pristojbino. »Vsak svetovavčev prijatelj in cehovski mojster je smel vzeti iz tega gozda dve bukvi, odborniki in meščani pa po eno — za kurjavo. Zaradi izostankov na sejah je odbornikom pretila izključitev z odvzemom pravice do lesa in drv iz pečovniškega mestnega gozda«. Gozdnemu mojstru je bilo naročeno paziti, da stranke ne bi dobile več lesa (drv), kot jim pripada. V septembru 1770 je vihar napravil v tem gozdu veliko škode [5].

Celjani so se lotili spreminjanja pustih gmajn v mestni gozdni venec. »Na Jožefovem hribu so leta 1770 posadili 1.200 hrastov« [4]. Do pogozdovanja v večjem obsegu pa še dolgo ni prišlo. V začetku 19. stoletja se je na pašnikih okoli Celja še pasla živina Celjanov. Za pašo na Jožefovem hribu so plačevali predpisano takso [5].

Donos od poseka v mestnem gozdu v Pečovniku je bil leta 1825 kar 12.570 goldinarjev. V spodbudo gradnje hiš je bilo leta 1827 sklenjeno naloženi denar od pečovniškega gozda razdeliti med meščane, ki so bili voljni dotrajane hiše pozidati. Razen nekaterih so bile namreč hiše še v prvi polovici 19. stoletja pokrite s skodlami. Zato so bili požari tako pogostni in so se hitro razširili [5].

Poseben komunalni odbor meščanov je leta 1828 prosil za odpis že 12 let plačevanega gozdnega davka, češ da je prebivalstvo zaradi slabih poslov obubožalo. Magistrat na to ni pristal, ker najeta glavnicca še daleč ni bila amortizirana, četudi je bila prodajna cena za klaftro drv 6 goldinarjev. V tem obdobju se je v pečovniškem mestnem gozdu posekalo letno 200 klafter = 800 prn drv [5].

Oglejmo si поблиže pogodbene obveznosti meščanov — kot skupnih lastnikov gozda — v kritičnem obdobju prvih desetletij 19. stoletja: »Velika gozdna posest mesta Celja je bila pod nadzorstvom gozdnega mojstra z nekaj gozdnimi hlapci. Gozd v Pečovniku pa je upravljal poseben komunalni odbor meščanov. Leta 1812 so se že dogovorili za razdelitev tega

gozda med 158 meščanov. Toda stroški nove organizacije magistrata so to preprečili. Za to in še v druge namene so rabili letno 1.644 goldinarjev. Da so jih zbrali, so uvedli poseben gozdni davek za vse hišne posestnike — skupne lastnike gozda. Za gornjo vsoto so bile potrebne 5⁰/₁₀ obresti od glavnice 32.880 goldinarjev. Leta 1815 so se hišni posestniki obvezali, da to glavnico zbero; nekateri so dali v mestno (katedralno) blagajno denar, drugi so za pripadajoči delež glavnice dovolili vknjižbe na svoje hiše in so za to vsoto plačevali obresti«. To je sililo meščane k močnejšemu izkoriščanju gozda. »Končno se je nabralo toliko denarja, da so leta 1831 ukinili gozdni davek in začeli z vračanjem posojil. Ker je dotekal v mestno blagajno denar tudi od drugod, je leta 1846 znašala njena denarna zaloga — s terjatvami — 106.200 goldinarjev« [3]. V tem obdobju so posekali letno 400 do 500 klafter = 1.600 do 2.000 prm drv [5]. Posek, ki je trajal do leta 1834, je bil v lastni režiji meščanov in ga je vodil Ferdinand Verhovšek, posestnik Lindeka s sodelovanjem lesnega mojstra Andreja Čekona [4].

»Ker je bil gozd že močno izsekan, je nehal donašati in tudi ni obetal kmalu kaj več dobička: od hitro rastočih smrek, ki so bile takrat še malo cenjene³, v kakih 30, a od bolj cenjene bukve pa šele v kakih 90 letih« [3]. Jelke viri za tisti čas ne omenjajo. Ker so jelovino stalno rabili in iskali, si lahko mislimo, da je bila že zelo redka — izsekana.

Leta 1838 je bilo zaupano čuvanje mestnega gozda v Pečovniku Florjanu Vošiču, žebjarju iz Pečovnika. Sečnja je bila ustavljena [5].

Leta 1844 je odbor meščanov znova prosil za razdelitev gozda — po izdelanem razdelitvenem načrtu. Vprašanje pa se je zavleklo in je z revolucijskim letom 1848 ta načrt propadel [3]. Ponovno je bil magistrat zaprosen za razdelitev gozda in travnika v Pečovniku — z obrazložitvijo: »Popolno opustošenje tega gozda se da preprečiti samo z razdelitvijo. Novi lastniki bi mogli svoje gozdne deleže najboljše kultivirati. Na vsakega bi padlo nekaj manj kot 2 orala = 1,15 ha gozda«. Meritev po razdelitvenem načrtu so že izvedli, vendar do delitve ni prišlo, ker je bil ravno takrat novi občinski zakon v razpravi [5]. *Tako je bil mestni gozd ohranjen — kot občinski gozd.*

Izkušnje so pokazale, da ima mestna občina večje dohodke od gozda kot od paše in najemnin. Leta 1854 je po naročilu mestnega sveta gozdar Jožef Wokaun zasadil Jožefov hrib s smrekami, ki so dobro uspevale. Med prvo svetovno vojno, ko je bil gozd že dozorel, so v njem močno sekali. Razplodil se je lubadar, zato je bilo treba gozd posekati [3]. Istega leta je bila v Celju letna skupščina »Štajerskega gojzdarskega društva«. Udeležencev je bilo 15, predsedoval pa jim je baron Mandel kot društveni vodja. Obravnavanje je dalo poseben poudarek gospodarjenju z občinskim gozdom v Pečovniku in na Jožefovem hribu [4]. Društvo se je tedaj že zavzemalo za kulturo smreke.

Mestni gozd v Liscah (nad mestnim parkom in sedanjo Partizansko cesto) je bil nekđaj v ožjih mejah erozijsko razčlenjenega strmega sever-

³ Prava konjunktura za rezani les smreke in jelke — za italijanski trg in Levanto — se je odprla šele nekako sredi prejšnjega stoletja.

nega pobočja v k. o. Celje in Lisce. Bil je dobrorasten bukov gozd, pomešan z belim gabrom, hrasti, domačimi kostanji idr., približno takšen, kot ga vidimo danes. V njem so sekali v glavnem samo podrtice in sušice. Celjski smrekov gozdni venec se je širil od jugovzhoda proti jugozahodu. Pogozdovanje s smreko idr., začeto v 19. stoletju, se je nadaljevalo v našem stoletju. Zajelo je za to prikladna zemljišča okoli starega gradu, osojno stran Miklavžkega hriba, dokupljeni Rajterjev hrib itd. Kulture iz časov bivše Jugoslavije so v glavnem delo celjskih šolarjev. Lokalne gozdne drevesnice so predstavljali iz kraja v kraj — od Jožefovega hriba v Lisce (nad »Gozdno restavracijo«) in v Košnico. Od nekdanjih lepih sklenjenih smrekovih kultur imamo danes le še ostanke: majhne skupine in posamezna drevesa, zavarovana po odpornejšem drugovrstnem drevju. Smrekove kulture so uničevali strupeni plini (SO_2 idr.) od zelo povečane proizvodnje celjske Cinkarne — nekako od leta 1948 dalje. Na Jožefovem hribu je smrekova kultura že po prvi svetovni vojni odpovedala, deloma iz istega vzroka; zemljišče so parcelirali in zazidali.

Julija 1892 je bila v Celju zopet glavna skupščina Štajerskega gozdarskega društva — združena z ogledom mestnega gozda v Pečovniku. Udeleženci, društveni člani, so izrekli priznanje za upravljanje z gozdom, še posebno zaslužnemu predsedniku gozdno nadzornega odbora, občinskemu svetniku Alojziju Valandu [5]. Takrat je bilo pogozdovanje s smreko že v polnem teku in v Pečovniku je od prvotnega naravnega gozda ostala le še dobra polovica.

V dobi največjega pospeševanja smrekove kulture in začetnega vnašanja eksot v celjski mestni gozd je bil gozdni komisar pri Okrajnem glavarstvu v Celju gozdarski svetnik inž. Franc Donner — vse do prevrata jeseni 1918.

Prvi okrajni gozdarski referent v Celju v bivši Jugoslaviji je bil inž. Vinko Travirka. Njegovo nadzorno področje je obsegalo politične okraje (sreze) Celje, Konjice in Šmarje. Prideljeni so mu bili (okrajni) gozdarji na sedežih teh okrajev. Za celjski okraj in mestno občino je bil sreskemu gozdarskemu referentu prideljen okrajni gozdar Alojzij Rihteršič.

Za oskrbnike občinske posesti, vključno gozdne, je mesto postavljalo — po starem — svoje ljudi, tudi ne glede na strokovno usposobljenost. Tako so bili na tem mestu: do leta 1918 Derganc, za njim Marn, železničarski upokojenec. Zaradi nestrokovnega gospodarjenja z mestnim gozdom ga je na predlog sreskega gozdarskega referenta mestni magistrat leta 1926 razrešil te dolžnosti in postavil za oskrbnika dotedanjega okrajnega gozdarja Alojzija Rihteršiča.

Za časa velike premene gozda je bil v Pečovniku za gozdarja Blaž Kumer, posestnik v Pečovniku, za njim pa železničar invalid Franc Tratnik, slednji od 1914 do 1926. Med prvo svetovno vojno je dobilo mesto za sečnjo približno 60 ruskih vojnih ujetnikov. Široko so zazijale frate v Pečovniku. S pogozdovanjem so bili sicer na tekočem, se pravi, izvajala so se določila avstrijskega državnega gozdnega zakona iz leta 1852.

Z uveljavljanjem zakona o prijavi sečenj i. l. 1922, a še posebno zakona o gozdovih i. l. 1929 pa je postalo tudi »mestno gozdno gospodarjenje bolj vezano« [3]. Razen tega je spadal mestni gozd — prej kot slej —

Gozdar Alojz Rihteršič,
eden izmed zvestih izvajalcev
premene in nege mladih kultur

še pod posebno javno nadzorstvo. Za gozdove te lastniško pravne kategorije je bil sreski gozdarski referent še posebej zadolžen. Pod strokovnim vodstvom sta postali obnova gozda in nega kultur bolj sistematični. Temu namenu so služile tudi revirne gozdne drevesnice na Pečovniku — deloma še iz prejšnjega stoletja.

Umrlega očeta Tratnika je zamenjal sin Matevž Tratnik, ki je že zgodaj vzljubil gozd in bil še kot deček pri delu očetu v pomoč. Leta 1932 je zamenjal inž. Travirko inž. Ciril Rihtar, ki je bil sreski gozdarski referent v Celju vse do nemške okupacije aprila 1941. Inž. Rihtar je pokazal izredno strokovno zavzetost pri usmerjanju gospodarjenja z gozdovi pod posebnim javnim nadzorom. Tudi v sedanjo podobo mestnega gozda je

Prvotna Celjska koč (leta 1927)

Leta 1937 so vojaki pod vodstvom inž. Rihtarja pogozdovali dokupljeno mestno zemljišče pri Celjski koči

vtisnjena njegova posebna skrb. Za njegovega delovanja v Celju so dobili vsakoletni »dečji dnevi za pogozdovanje« še večjo popularnost. Nekatere lepe, tudi duglazijeve kulture v Pečovniku — blizu Celjske koče idr. — so delo celjskih in okoliških šolarjev.

Redkost med tedanjimi gozdarskimi strokovnjaki je bila raziskovalna sla inž. Rihtarja. Na robidju v Pečovniku je našel robidno uš (Orthesia urticae). Bavil se je z njenim razmnoževanjem, nameraval jo je uporabiti za biološko zatiranje robidja, ki je za mlade gozdne kulture trdovraten in nevaren plevel. Žetev tega se ponavlja v nedogled in je zato zelo drago delo⁴.

Leta 1935 je gozdar Rihteršič prevzel posle nakupovalca jamskega lesa za TPD. Zamenjal ga je Martin Cimerman, ki ni bil gozdar, ampak kmetijski strokovnjak. Ta je bil oskrbnik mestne posesti, vključno gozdne, do vojne leta 1941.

Naš priznani gozdarski strokovnjak — specialist za urejevanje gozdov, dipl. inž. Mirko Šušteršič, je malo pred drugo svetovno vojno izdelal gozdno gospodarski načrt za mestni gozd v Pečovniku. Žal je bil ta izgubljen z vsemi podatki vred. Vprašanje plačila za to zahtevno delo se je pri celjskem magistratu zavleklo do izbruha vojne.

Z reorganizacijo gozdarstva in gozdarske službe v novi Jugoslaviji je prešel tudi celjski mestni gozd — kot družbeno premoženje — v sestav in upravljanje Gozdnega gospodarstva in spada v območje Gozdnega obrata Celje.

⁴ Poskus s to ušjo se praktično sicer ni uporabil, ostala pa je dobra misel in pobuda, kar je vsekakor pozitivno v vsaki stroki, tudi v gozdarski.

PREMENA NARAVNEGA BUKOVEGA GOZDA V SMREKOVE KULTURE

Zdi se, da se narava in umetnost izključujeta,
toda najdeta se, prej kot mislimo. (J. W. Goethe)

Meščanska revolucija leta 1848 je sprostila politično energijo liberalizma. V valovih iz svojih središč je ta zajel tudi podeželje. Tudi v Celju se je premaknilo. Razgibanega duha so postali napredni sloji meščanstva dovzetnejši za novo, za spremembe obstoječega stanja, za podvzetja — majhna in velika, pač po merah duha in zmogljivosti ljudi. Dinamični liberalizem pa je zadel na odpor, sprožil je močno reakcijo. Toda progresivnega toka dobe ni bilo mogoče zaustaviti. Sprostitev je dala duška tudi naponu podjetniškega duha — v malem in velikem. Ob vzponu kapitalizma so pale zapreke.

Tudi komunalni odbor meščanov za upravljanje celjskega mestnega gozda ni mogel ostajati pri starem. Sledeč osebnim in zasebnim težnjam posameznikov je vnašal zmedo s svojimi dostikrat daljnosežnimi odločitvami. Vsaka takratna zamisel in vsak načrt sta pomenila delež revolucije. Mar ni bil že sam načrt za razdelitev »srenjskega« gozda revolucionaren? Naprednejši meščani pa so ga z organizirano močjo komune spodbili in onemogočili. Revolucionarno poživiljena občina je razkosanje svojega gozda preprečila. Zopet revolucionaren akt. In končno, ali ni bil še daljnosežnejši revolucionarni sklep o premeni pečovniškega gozda? S podjetniškim zagonom posekati bolj ali manj zdesetkan bukov gozd in ga — umetno — nadomestiti s hitreje rastočim in več vrednim smrekovim. Nedvomno izredna in močna zamisel — popolnoma v skladu s tedanjjo dobo.

Z bukovu hlovovino in drvni založeni Hudi graben. Hlodi brez grč — prodani za izvoz v Italijo (1930)

Ekonomski zakon o največji zemljiški renti je sprožil silovit plaz pretvarjanja naravnih bukovih in mešanih gozdov v čiste smrekove kulture.

S povečano koncentracijo kapitala in ustanavljanjem velikih železarn, steklarn in drugih tovarn ter z odpiranjem in večanjem rudnikov, posebno premogovnikov, so se opuščale glažute in fužine — v bukovih predelih z vodno silo je bilo teh pri nas mnogo. Ko se je že na veliko uveljavljal premog, je bilo pri pospešenem naraščanju mest, industrije in graditeljstva, zlasti še za gradnje železnic, spričo takrat še obstoječih in dozdevno neizčrpnih bukovih gozdov, svetovno povpraševanje po mehkem zelo uporabnem lesu iglavcev, prav posebno še smrekovem in jelovem rezanem lesu, čedalje večje. Že močni lesni — žagarski in pohištveni — industriji se je sčasom pridružila še kemična predelava lesa in je s to postajal celulozni les od leta do leta bolj iskan in kritičen sortiment, še dosti bolj, kot je bil nekoč jamski les.

Tudi danes je smreka pri nas najbolj iskana drevesna vrsta. Smo še v njenem veku. »Zato ni čudno, da je bila še v bližnji preteklosti tako neodoljiva tendenca: gojiti čiste smrekove sestoje — za vsako ceno — torej tudi ne glede na naravne pogoje rastišča« [6].

Napisanih izročil za pečovniški mestni gozd iz časov njegove premine nimamo. Lahko si pa strokovno zanesljivo pomagamo z rekonstrukcijo njegove podobe. Na večidel prav dobrih rastiščih sta bukev in jelka dosegali visoke mere. Pri močnem izkoriščanju gozda je ekspanzivnejša bukev izpodrivala jelko. Rastišča v Pečovniku — po fitosociološki opredelitvi — so ustrezala naravni gozdni združbi bukve in jelke.

Matevž Tratnik, logar v pokoju, se spominja nekako do leta 1908 na dogajanja s tem gozdom. Takrat je bila od prvotnega bukovega gozda še polovica in to v oddaljenih in višjih legah. Bukvi je bila primešana jelka — v majhnih skupinah in posamez, v glavnem okrog Tovsta in nad Hudim grabnom. V zahodnih predelih — nad Gabrovko in proti Vipoti — ni bilo več jelke, pač pa sta bila po vseh prisojnih in višjih legah bukvi primešana gaber in domači kostanj.

Leta 1910 so bile najstarejše smrekove kulture — 35 do 40-letne — v kraju Hudi graben, v širokem spodnjem delu — v loku, ki ga tvorita Šmečič jarek (ali Pečovniški potok) in Hudi graben. V sredinskem predelu so se vrstile mlajše kulture v obliki pahljače — od Pečovniškega potoka oziroma poti ob jarku do grebenske poti, proti »Lipšekovi kapeli« (iz leta 1884) na gornji markirani poti k Celjski koči do prevala Vipote (z bivšo celjsko lovsko kočjo) in dalje na zahodno stran — južno od Vipote — v pasu ob Vipotskem grabnu proti železnici in Savinji. V tem pasu je raziskovalna ploskev št. 91 Gozdarskega inštituta Slovenije. Po tem celem razsežnem kompleksu tedanjih mlajših, največ do 30-letnih kultur, se nahajajo danes najstarejše duglazije. Začeli so jih saditi leta 1883.

Kot je bilo v 1. poglavju omenjeno, se je Štajersko Gozdarsko društvo zanimalo za kulturo smreke okrog Celja in v Pečovniku že na svoji letni skupščini v Celju leta 1854. Leta 1892 so udeleženci skupščine občudovali tudi že odrasle smrekove kulture v Pečovniku. Po malem so začeli tam pogozdovati s smreko že v prvi polovici prejšnjega stoletja. Zanimiva je primerjava s širšim okoljem Celja: Po podatkih gospodarskega načrta za gozdove graščine Planina pri Sevnici so posadili prve smrekove sadike na Bohorju leta 1832. V letih od

Logar
Matevž Tratnik
na obhodu gozda
(leta 1930)

1903 do 1916 so bile tam največje sečnje na golo — ok. 450 ha. (Poseke so oddajali kmetom za določeno dobo v najem. Prvo leto so — brezplačno — na počiščenih in požganih sečiščih sadili krompir, naslednje leto so — proti plačilu 1 krajcarja od 1 m² zemljišča — sejali žito, tretje leto so sejali jaro žito, vmes pa sadili smrečice). Na Pohorju so — kot je mogoče sklepati iz danih virov — ponekje že na začetku 19. stoletja na glažutskih »fratah — požganicah« z zadnjim jarim žitom sejali smrekovo seme (graščine Fala, Josipdol i. dr.). Na južni strani Pohorja, kakor v Rakovcu nad Vitanjem, so začeli s pogozdovanjem s smrekovimi sadikami šele v drugi polovici prejšnjega stoletja.⁵ To se je nadaljevalo do druge svetovne vojne. V splošnem je bilo tako na Slovenskem — vse do kraških meja.

Gole sečnje v obdobju prve svetovne vojne so v pečovniškem mestnem gozdu zajele predele vzhodno od gozdnega kraja »Gabrovke« proti vrhu, leta 1918 so pripravile prvotni gozd nad »Hudim grabnom«. Po vojni so šli z golimi sečnjami do kraja: padel je gozd na Tovstu (Tolsti vrh — 830 m n. m.) in ves še preostali gozdni pas ob gornji posestni meji proti

⁵ Na Rakovcu je bila glažuta opuščena leta 1880. Pripadajoče gozdno posestvo je tedanja lastnica vdova Wokaun iz Celja prodala grofu Thurnu. S smrekovimi sadikami so tam pričeli pogozdovati leta 1885, in to najprej v gozdnem kraju »Na Lužah«; sledilo je pogozdovanje golosekov — frat — na ostalih delih gozdnega predela Rakovec. (Po sporočilu Vinka Primožiča, nekdanjega graščinskega upravitelja v Vitanju.)

Ustje Pečovniškega jarka ob poplavi leta 1954. — Poplave so tudi posledica velikih sečenj na golo v preteklosti in premene naravnega bukovega gozda v smrekove kulture

zahodu. Poseke so postopno pogozdovali s smrekovimi sadikami, v večjem srednjem delu — do Vipote — pa so smrekove nasade spopolnjevali z duglazijevimi sadikami; na več mestih so od teh ostale skupine čiste duglazije. V kraju med Lipšekovo kapelo in bivšo »Lovsko kočo« (ob markirani poti) so zasadili tudi skupine zelenega bora (*Pinus strobus*); nekaj teh stoji še danes.

Smrekovo in drugo seme so nabavljali pri takrat renomiranih semenarnah v Wiener Neustadtu (Stainer in Grünwald) idr. Seme — posebej zelene in posebej sive duglazije — iz Amerike — je dobival logar Tratnik od oskrbnika v prav malih količinah — z naročilom, naj ga posebno vestno poseje v drevesnici⁶, »ker je drago kot žafran«. Od leta 1937 dalje so pridobivali seme duglazije iz storžev, obranih od tedaj najstarejših dreves v predelu vzhodno od Vipote oziroma zahodno od Gabrovke.

Zanimive so okoliščine premene gozda: različen potek poseganja na golosekih do same pogozditve in do zagotovljene nove gozdne kulture. Vse do leta 1922 so na posekah (fratah) nad Gabrovko in po gornjih prisojnih legah napravljali »požganice«. Ostanke od sečnje (vejevje, dračje idr.) so razmetali po frati in sežgali ter nato na zapepeljeni, površno prekopani zemlji sejali žito in sadili krompir. Za ta namen so služile frate 1—2 leti, redko 3 leta — odvisno od pridelka. Za tako kratkotrajno

⁶ »V mestnem gozdu sta bili leta 1935 dve revirni — začasni gozdni drevesnici: v Spodnji Gabrovki (350 m n. m.) in »Na Placu« (500 m n. m.). Kot tretja se je pridružila drevesnica na p. d. Suhovem (700 m n. m.)« pod Celjsko kočo — [3].

»gozdno poljsko gospodarjenje« se je udomačil izraz »fratarenje«. Oskrbnik (Marn Jože) je dal na požganicah sejati žito, ponajveč oves in proso, pa tudi rž in pšenico. Zrno je spravljal v mesto. Delavci — domačini pa so na fratah pridelovali krompir.

V krajih, kjer je bilo fratarenje, je bil bukov in jelkov mlaj uničen — požgan. Kjer pa ni bilo požiganja, se še danes nahaja več ali manj bukovke podrastí v smrekovih sestojih. V smrekovih kulturah na požganicah se je bujno razraslo na močno humoznih in vlažnih prostorih robidje, na bolj plitkih ali zgoščeno ilovnatih tleh in v višjih legah pa visoka »konjska« trava — »ojstrika« (*Agrostis vulg.* in *Calamagrostis Epig.*). Zatiranje tega gozdnega plevela je bil težak problem. Drugje, kjer ni bilo požiganja, so se seveda tudi srečevali z robidjem, malinjem idr., vendar je splošna značilnost nepožiganih površin v tem, da se je v nasadih hitro povzpela obrast bukve in mehkih listavcev, posebno ive (»mačkovine«) itd. Če te naravne obrasti ne bi še o pravem času trebili, bi nastala goščava (gošča), v kateri bi se posajene sadike dušile in posušile. To naravno obrast so posekali oziroma izželi in zložili v kupe — »grmade« — v rižah navkreber — med vrste posajenih smrek in duglazij. Za vsa ta čiščenja, ki so se z leti tudi po večkrat ponavljala, so rabili mnogo delovnih moči. V negovalni sezoni je moralo biti najmanj 10 žensk stalno na delu. Delovne moči za sečnjo in spravilo ter za pogozdovanje in nego kultur so dala bližnja naselja in zaselki, prihajali pa so delavci in delavke tudi iz okoliških vasi: Svetine, Doblatine idr. Zaselki in naselja okrog pečovniškega mestnega gozda so tradicionalno in eksistenčno povezani z njim.

Kot rečeno, je požiganje frat prenehalo leta 1922. Odtlej se je zelo povečalo oglarjenje. Bilo je kakih 20 kopišč. Nekatera se še danes razpoznajo. Leta 1929 so prižgali zadnjo kopo. Prenehala je konjunktura za oglje. V nastalih razmerah se tudi ni izplačalo spravljanje ogljarskih drv iz oddaljenih in raztresenih krajev, še manj iz čiščenj in redčenj kultur na iz-

Pogozdovanje leta 1938 (prvi z leve oskrbnik Cimerman)

redno veliki površini. Takrat je bilo v Pečovniku že malo listnatega drevja — izvzet je gozdni kraj »vrh Vipote« — z bukvi in črnim gabrom. Za oddajo drv na panju — iz »slučajnih pripadkov« — iz strmin Vipote in drugih raztresenih gozdnih krajev z listavci pa so bili stalno mnogi interesi — med Celjani in domačini.

Pomenljiva je vztrajnost pri čiščenju kultur, kot so jo pokazali gozdarji v dobi te premene. Leto za letom so na velikih površinah reševali nasade iz robidja in drugega rastlinja, ki se je hlastno bohotilo na deviško rodovitnih bukovih tleh.

* * *

Ne glede na danes že dokaj obrabljeno »načelo o največji zemljiški renti« — stvarno — v pogledu donosnosti bukev daleč zaostaja za smreko. Ne samo hitrejša rast, ampak tudi druge prednosti so dale smreki enkratno izjemno gospodarsko veljavo. Primerjava bukve in smreke v pogledu vrednostnih obmer — asortimenta — pokaže na dobrem rastišču pri bukvi v starosti 100—150 let ok. 40 % tehničnega lesa v glavnem in največ 30 % v stranskem sestoju, medtem ko je pri smreki tehnični izkoristek lesa takorekoč 100 %: od drobnih drogov in celuloznega lesa pa do dolgega lesa in hlodov žagovcev — dolga vrsta sortimentov. Izraba prostora — zemljišča — je pri smreki zaradi njenih posebnih lastnosti največja: utesnljivost krošnje in prilagodljivost kot polsenčna drevesna vrsta. V sklepanju krošenj je smreka neprekosljiva, lahko dolgo vztraja pri polni zarasti in popolnem sklepu. Vendar je to lahko varljivo, lahko že pokazatelj degradacije — degenerativni zastoj izločevanja ali slojevanja. Pri smreki se dopušča znižanje normalne obhodnje 80—100 let na gospodarno ali tehnično obhodnjo, tudi precej pod 80 let. Reguliranje donosa po konjunkturi — povpraševanju po gotovih sortimentih.

Največji del napadlega lesa je moč dobiti iz vzgoje — nege smrekovega sestoja, to je od negovalnih sekov — redčenja, iz takoimenovanega »mežužitka«: »Po končani premeni kritičnih smrekovih sestojev se bo — v Švici — mežužitek še povečal, predvideno bo znašal tudi čez 75 % od celotno napadle lesne mase« [7].

Doba zaporednih redčenj smrekovega enodobnega sestoja traja normalno do presvetlitvenega redčenja in pomlajevalnih sekov. Izborno (selektivno) redčenje zagotavlja kakovostno vrednostni donos smrekovega sestoja. To predpostavlja znanje. Z znanjem združeni »svobodni slog« gojenja gozdov je predpogoj za izvajanje »skupinsko postopno pomlajevalne metode⁷, ki je za smrekove sestoje racionalno najbolj dognana oblika gošpodarjenja. V časih premene pečovniškega gozda je bila ta neznanka. Kot se ni tedaj posvečalo posebne pažnje vrednostnemu krojenju (sortimentov) napadle bukovine, tako se tedaj tudi ni vodilo računa o zagotavljanju vrednostnega donosa z nizom strokovno pravilno izvedenih *izbiralnih* (selektivnih) »visokih« redčenj vse do svetlitev in končnih sekov v smrekovih enodobnih sestojih. Kolikor so v tistih časih sploh redčili kul-

⁷ Skupinsko postopno pomlajevalna metoda = švicarski »Femelschlag«.

Oglarji domačini pri kopi (1923)

ture, — vprašanje rentabilnosti redčenj, — so bila to le »nizka« redčenja (odstranjevanje samo zatrtega ali podstojnega drevja). Privlačna in preveč vabljiva je bila že sama — presenetljiva — donosnost smrekovega sestoja kot takega v primerjavi z bukovim itn.

V dinamičnem zagonu liberalizma, v prenesenem — našem pomenu »kapitalizacije gozdov«, tudi niso vodili računa o tem, kako se bodo obnašala zemljišča pod čisto smrekovo kulturo (»monokulturo«). Značilni za gozdno gospodarstvo sta dolgoročnost in ekstenzivnost gospodarjenja. Prva pogojuje konservativnost, drugi pa leži vzrok predvsem v težavnem obvladovanju obsežnih, če ne ogromnih gozdnih površin.

Zaradi omenjenih lastnosti smreke bo ta ostala na novem rastišču za niz — manj ali več — generacij prevladujoča. Če ji rastišče »naravno« ne ustreza — takih primerov tudi pri nas ni malo —, sčasoma odpove: na preveč zakisanih tleh zastaja v rasti, nagiblje se k boleznim, je izpostavljena tudi drugim škodam po živi in mrtvi naravi. V Pečovniku so rastišča — od jarkov do vrhnih leg — za smrekove sestoje v 1. in 2. generaciji po večjem še obetavna. Mestoma pa se že pojavljajo žarišča rdeče gnilobe (*Trametes radiciperda*) in lubadarjev ter nič manj zaskrbljujoči ponavljajoči se snegolomi itd. Na izboklini gornje sredine pobočja, na plitkih ali sušnih tleh na apnencu, smrekovi sestoji v rasti znatno zaostajajo za onimi v spodnjih legah in v jarkih. Za smrekove sestoje brez polnilnega sloja

listavcev je na takih tleh degradacija normalen pojav, torej neizbežna. Na takem in podobnem — za smreko problematičnem — rastišču nosijo smrekove monokulture kal degradacije še od njih nastanka — na požganih.

Doba objestnega kapitalizma — ob nastajanju čistih smrekovih kultur — je bila pač gluha za biološke utemeljitve in za ohranjanje »biološkega ravnotežja« v gozdovih nasploh. Novi vidiki znanosti, obogateni z vizijo socialističnega gospodarstva in blagodejnega socializma, dajejo temu vse več poudarka in pobude. V gozdnem gospodarstvu se, četudi težavno in počasi, vendar vztrajno prebija do veljave biološko spremljanje gozdnih sestojev, se pravi: gospodarjenje z njimi po sodobnih znanstveno dognanih načelih: *zagotavljanja trajnega in po možnostih še večjega vrednostnega donosa*. Tako lahko že danes vidimo marsikje v pečovniškem — poprej mestnem — gozdu v smrekovem mlaju in kulturah 2. generacije primes ali vsaj podrast prvotne naravne združbe bukve in jelke ter na več mestih — že tradicionalna — skupinska in spolnjevalna vnašanja — ne samo mnogo obetajoče zelene duglazije, ampak tudi drugih 'novitet': ameriške jelke idr.

Če se ne motimo, so namreč izkušnje že pokazale, da je ta gozd pripraven objekt za trajno zanesljivo »kolobarjenje« z biološko gotovostjo načrtovane gozdne združbe kvalitetno ocenjenih drevesnih vrst, domačih in tujih.

O ZNAČILNIH LASTNOSTIH DUGLAZIJE IN NJENIH SESTOJIH

Med severnoameriške najbolj razširjene in gospodarsko pomembne vrste iglavcev sodi zelena duglazija. Odkril jo je Archibald Menzies leta 1792. V Evropo pa jo je prinesel Anglež David Douglas s potovanja po Severni Ameriki — od severozahoda do Kolumbije. Naletel je na velikanke duglazije, tudi do 90 m visoke in s prsnim premerom do 3,60 m. Po njem je dobila ime: *Pseudotsuga Douglasii Carr*. Tujke, ki so jih odtlej prinašali v Evropo, so gojili najprej kot okrasno drevje. Z naraščanjem vrednosti lesa proti koncu preteklega stoletja pa so jih začeli vnašati v gozdove [8 in 9]. Presenetljivo hitro se je širil sloves o bujni rasti te eksote po evropski celinii. V mestnem gozdu v Pečovniku so posadili prve duglazije že leta 1883. Na vladajočem drevesu, ki so ga v marcu 1974 tam posekali, smo našli 90 let.

Na prostranstvu od Aljaske do juga Kalifornije — od morske obale do 2.000 m n. m. — so se razvile razne klimatične rase duglazije. V Ameriki navadno razlikujejo dve njeni obliki: »primorsko« kot obliko največje rasti ter »gorsko« kot obliko slabše rasti pa večje odpornosti; v prvo sodi zelena, v drugo pa modrikasta in siva duglazija. Evropski raziskovalci ločijo tri varietete: zeleno ali tipično (*Pseudotsuga taxifolia* var. *viridis* s sinonimom *P. Douglasii Carr.*) z naravno razširjenostjo med pacifiško obalo in Kaskadskim pogorjem, modrikasto ali koloradsko (*P. taxifolia* var. *glauca*) s pogorij južno od 39. vzporednika ter sivo (*P. t.* var. *caesia*) s severnega in osrednjega dela Skalnega gorovja — od Britanske Kolumbije

Socialni razredi:

- * = vladajoče,
- ** = obvladano,
- *** = podstojno drevje

* ** *** * ***

do 39. vzporednika na jugu. Med v Evropo prinesenimi prevladujejo »primorske« proveniencie (porekla), to je zelene duglazije. Najbolj uspešna je *pri nas* zelena duglazija iz nižjih leg njenega matičnega ozemlja [8].

Pri vnašanju (kultiviranju) duglazije je treba upoštevati tudi mikroklimo; posebno ji godi manjša izpostavljenost direktnemu obsončenju in vetrovom. Za talne razmere pa velja: zbita glinasta ali zgoščeno ilovnata, suha peščena, plitka ali neprodorno kamenita tla niso za duglazijo. Ključnega pomena je tudi poreklo semena.

Evropejci so nabavljali duglazijino seme sprva iz severnoameriške semenarne (Johna Bootha), pozneje pa po znancih ameriških gozdnih posestnikov in pri evropskih trgovinah z gozdnim semenjem. Poreklo semena je bilo tedaj lahko tudi dvomljive zanesljivosti. Sadike so vzgajali doma

[8], v našem primeru v pečovniških začasnih gozdnih drevesnicah. S sejanjem domačega semena zelene duglazije so pričeli leta 1937 — od 50-60-letnih semenskih dreves.

Po dosedanjih izkušnjah so najboljša rastišča zelene duglazije v kraju med Gabrovko in sedlom Vipoto: na zavetnem povirno kadunjastem pobočju S-V lege, na vlažni in humozni preperini razlomljenega lapora, glinastega skrilavca, porfirita in drugih kamenin na razklanem triadnem školjkastem apnencu kot temeljni hribini.

Duglazija, podrta leta 1974 na opisanem rastišču v odd. 196 i, je pri 90 letih dosegla višino 53 m in premer v prsni višini 104 cm s skorjo ali 89 cm brez skorje in je imela 17 m³ bruto ali 12 m³ neto mase (nad 7 cm Ø). Pri srednjem premeru 53 cm je ta kolos daleč od polnolesnosti, to pa zaradi stanovitno dinamičnega priraščanja v višino, tudi v zadnjih 40 letih. Deblo prvih 16 m je čisto — brez grč.

Poprečni starostni prirastek tega drevesa (12 : 90) = 0,13 m³ letno. V periodi zadnjih 10 let je drevo priraščalo v debelino poprečno za 6 mm na leto, za nekaj več od poprečka zadnjih 34 let. (Po poseku sosednih dreves je ta duglazija dobila še več svetlobe in prostora za povečanje krošnje — »svetlobni prirastek«).

Naslednja analiza debelinskega prirastka in primerjalni diagram o gibanju tekočega in poprečnega prirastka ponazarjata dinamiko priraščanja duglazije v primerjavi s smreko, tudi vladajočega drevesa te starosti na tem rastišču, s prsnim premerom 49 cm ali 45 cm brez skorje, z višino 33 m in 3 m³ lesne mase.

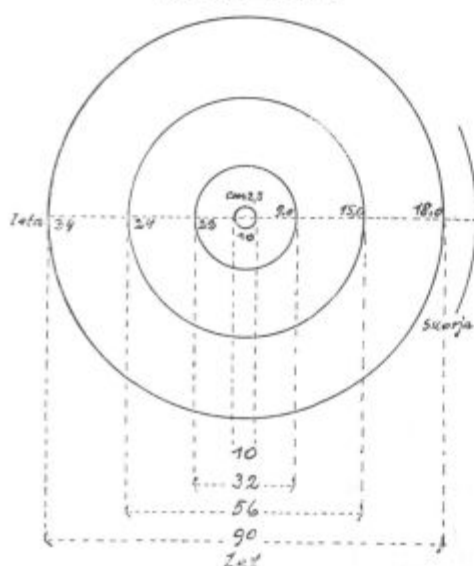

Trdno zakoreninjena največja zelena duglazija v Pečovniku, odd. 196 i, leta 1960. Na panju so vidne razpokline debele skorje

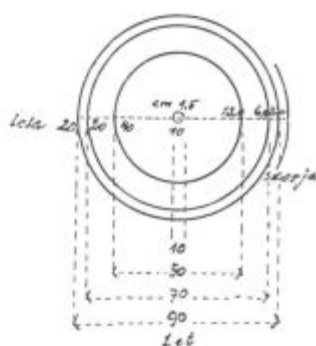

Tridesetletne zelene in sive duglazije v odd. 192 d, v gozdnem kraju »Suhovo«, ok. 700 m n. m.

Zelena duglazija
(prs. $2r = 89$ cm)

Smreka
(prs. $2r = 45$ cm)

M. 1 : 10
1911/1912

A. Mušič

Primerjalna analiza debelinskega prirastka zelene duglazije in smreke starosti 90 let

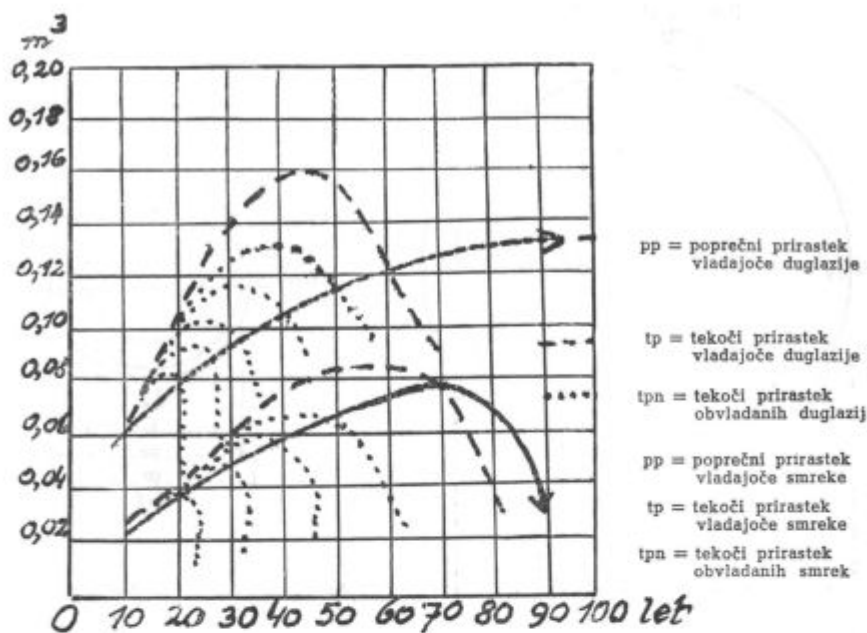
Vidimo, da smreka v rasti in masi daleč zaostaja za zeleno duglazijo. Že v 40 letih duglazija preseže normalne mere dreves v zrelih enodobnih sestojih domačih drevesnih vrst.

Po dosedanjih raziskavah Instituta za gozdno in lesno gospodarstvo v Ljubljani se gibljejo duglazijini prirastki na področnih raziskovalnih ploskvah takole: v 10 letih doseže duglazija višino 5 m, premer pa 5 cm in več. Pri 20 letih višina navadno preseže 15 m, premer pa 20 cm. Nato se prirastek v višino počasi spušča na ok. 35 cm letno. Približno do 30. leta se giblje debelinski prirastek večinoma med 10—15 mm letno. Kasneje se spusti pri vladajočih drevesih na 5—10 mm. Pri posameznih socialnih razredih⁸ je seveda prirastek različen. Kulminacija (vrhunec) volumnega prirastka (na masi) nastopa med 30. in 45. letom ali še pozneje. Tekoči prirastek se za časa kulminacije giblje med 0,05—0,20 m³ letno. *Poprečni starostni prirastek 80—90 let stare duglazije pri nas še ne vrhuní, pri smreki te starosti pa je že v upadanju* [8].

Poprečni starostni prirastek, izračunan za sestoj, predočuje poprečni letni donos sestoja.⁹ Največji donos po lesni masi pričakujemo v dobi

⁸ Za razvoj gozda je značilen naravni izbor (selekcija). Ta je rezultat boja za obstanek. V sestoju prihaja že zgodaj do izraza razlikovanje dreves po socialnih razredih. Smiselno jih razvrščamo v vladajoča, obvladana in podstojna (zatrta) drevesa.

⁹ Lesna zaloga in donos sestoja se izračunavata po srednjih (modelnih) drevesih. Analitično tako sestavljenih raznih deblovníc (donosnih tablic) se v praksi navadno poslužujemo.

Primerjalni diagram o gibanju tekočega in poprečnega prirastka zelene duglazije in smreke

$$pp \text{ dugl.} = \frac{12}{90} = 0,133$$

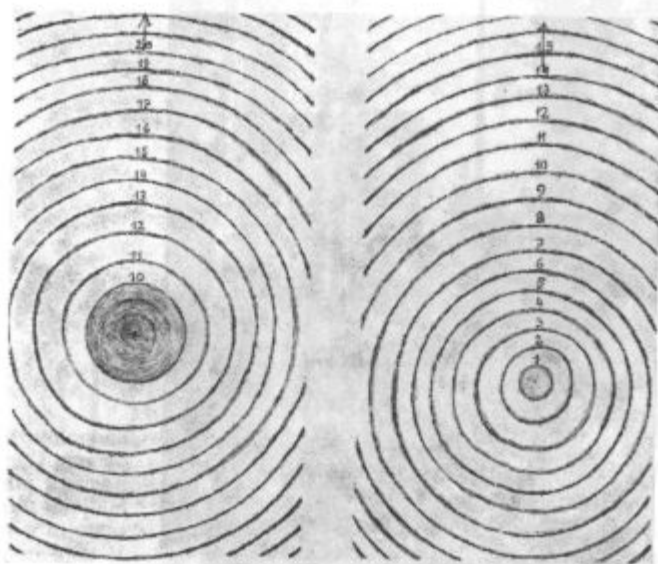
$$pp \text{ smr.} = \frac{3}{90} = 0,033$$

kulminacije tega prirastka, ko je ta enak tekočemu prirastku. (Glej diagram — krivulje obeh prirastkov!) Pri intenzivnem izkoriščanju gozdnih površin je važen tudi prirastek na enoto površine; ta je nekaj več kot prostor, ki ga drevo zastira. Dominantna duglazija zavzema s svojo razkošateno krošnjo kar veliko prostora. »Drevo je zrelo za sečnjo ob kulminaciji poprečnega starostnega prirastka drevesa na enoto zasedene površine« [8].

Zelena duglazija prednjači ne samo v hitri rasti ampak tudi po gospodarskem pomenu in v splošnem tudi v pogledu kvalitete. Njen les s širokimi branikami po kakovosti ni slabši od dobre smrekovine in srednje dobre macesnovine, pri enako širokih branikah pa je boljši od teh. Glede prožnosti prekaša jelko in smreko. Po volumni teži in trdnosti je le malo slabši od macesnovega in boljši od lesa rdečega bora. Po trdoti in prožnosti prekaša vse evropske iglavce. Dobro prenaša spremembo vlage, zato je zelo trpežen tudi v zemlji. Kvaliteta lesa zavisi tudi od rastišča. Tudi s starostjo drevesa se povečuje kvaliteta lesa. Spiralno odebelele celične stene (palisade) iz zelo goste snovi v pomladanskem lesu dajejo vlaknom posebno žilavost. »Duglazija je iglavec, čigar trdnosti rastejo s širino branik«. Zaradi dolgih in krepkih vlaken je les duglazije tudi za celulozo in papir izredno uporaben. Z natronskim in aktivno klorovim postopkom se v ta namen odpravi smolnatost in temnost lesovine [9]. Izdatna smol-

Prvih 20 let:
 krožna ploskev
 debla 4,3 m od tal:
 90 — 8 = 82 branik

Krožni prerez
 debla v višini
 33 m pri 46 letih:
 90 — 46 = 44 branik

Dinamika priraščanja duglazije v debelino

natost daje lesu trpežnost. Izrazita črnjava in lepa barva duglazijinega lesa — v odtenkih od rdečega v rumeno — uživata v stavbarstvu in pohištveni industriji poseben sloves. Les duglazije pomeni v Severni Ameriki več kot pri nas smrekovina.¹⁰

Slabi lastnosti duglazije sta vejnatost in zavaljenost krošnje. Naravno ji poteka čiščenje, celo že suhih vej, zelo težko in počasi. Velika grčavost zmanjšuje uporabnost lesa. Priporočljivo je čiščenje mladih nasadov od spodnjih suhih vej — preraščeni suhi štrclji suhih vej pozneje radi izpadejo iz deske; pravočasno odstranjeni ne izpadejo. V preizkušnji je odstranjanje nekaj vretenc spodnjih, še zelenih vej, rastočih v senci; s tem se doseže dobro vraščanje v deblo. Veje je treba gladko ob debelu odžagati (ne odsekati ali oklestiti) [9]. Predvsem je važno dejavno spremljati razvoj sestoja — s pravočasnimi in pravilnimi gojitvenimi ukrepi — primeren sklep krošnji i. dr. Stara krošnja vladajoče duglazije doseže premer do 10 m, dolžino do 25 m in več, površino do 500 m² [8]. Na oblikovanje in obrzdanje krošnje se da vplivati z gojitvenimi ukrepi — že od zgodnje vzgoje pa do zadnjih svetlitvenih redčenj. Prezavaljenost krošnje razdira normalno strukturo — mešanega — sestoja in občutno zmanjšuje število dreves na enoti površine.

¹⁰ Farmarsko stavbeni les, les za brodo- in zemljogradnjo, drogove, ostrešja, mizarstvo, vagone, embalažo, za rudnike, za papir in celulozo itd.

Snegolomi so v pečovniškem gozdu pogosti, posebno v mlajših smrekovih sestojih v višjih legah. V take in večje vrzeli sproti posajene duglazije bi v 20 do 30 letih dohitele in presegle okoliške smreke

In prednosti? Te so velike. Zaradi prožnih in žilavih vej ter vitkega vršiča duglazija ne trpi toliko od snegolomov in vetrolomov kot smreka. Lubadarji je ne napadajo. Sploh ji mrčes ni nevaren (debela skorja in smolnatost). Od časa do časa se pojavljata glivici rjavi duglazijin osip (*Rhabdocline Pseudotsugae*) in črni d. osip (*Adelopus balsamicola*), najraje na mladih nasadih [9]. V pečovniškem gozdu še ni bilo resnejših glivičnih obolenj na duglaziji. Rdeče gnilobe (votličavost v panju), ki se pri smreki mestoma zelo rada pojavlja, pri duglaziji ni. Ne pretežke poškodbe (brazgotine) od guljenja in lupljenja skorje po srnjadi in jelenjadi se rade zarastejo. Mlade duglazije so občutljive za sončno pripeko in rane mrazove. Rahel polnilni sloj — tudi od nenevarnega plevela — lahko obvaruje nasade od obojega. Prednosti duglazije in odlične lastnosti njenega lesa so spredaj izčrpno navedene.

* * *

Med pečovniškimi smrekovimi sestoji se nahajajo deli, ki so bolj ali manj pomešani z duglazijo, bodisi posamično ali skupinsko, nekaj je tudi čistih duglazijinih kultur. Kakor enodobni čisti smrekovi so sestoji z duglazijo različnih dob (dobnih razredov). V pričujoči pregledni gospodarski karti so vnesena glavna nahajališča duglazije.

meja gospodarske enote (predela)

meja oddelka

meja odseka

gozdna pot ali viaka

gozdna cesta

avto cesta

železnica

potok (jarek)

reka

Sestoji — kulture z duglazijo:
v starosti 1—20 let

v starosti 21—50 let

v starosti čez 50 let

Kopija gospodarske karte nekdanjega mestnega gozda v Pečovniku z vrisanimi glavnimi nahajališči duglazije po starostnih skupinah (Po karti Gozdnega obrata Celje v merilu 1 : 10.000 narisal Alojz Mušič)

Naravni mlaj
zelene duglazije
v odd. 196 I

Glede na opisane njene značilne lastnosti so duglaziji potrebni posebni vzgojni prijemi in nek nov način gospodarjenja. Doseganje kvalitet, predvsem več polnolesnosti in manj vejnatosti, zavisi že od samega zasnovanja sestoja, od začetne vzgoje in nadaljnje nege pa vse do zaključnih redčenj. Zaradi izredno hitre rasti duglazije v primeri z domačimi vrstami, ki naj bi jo spremljale in ji pomagale do večjih kvalitet, se raje odločamo za skupinsko zmes, to je za smiselno razporejene skupine od 5 do 50 arov. Po možnosti naj bi se te navezovale na obstoječe pravilne poti in vlake. Velikost skupin se naj ravna predvsem po mikroklimatsko rastiščni situaciji.

V vsakem primeru¹¹ je nasadu duglazijinih skupin potreben 'polnilni sloj' iz drevesnih vrst hitrejše začetne rasti. Tako 'tamponiranje' bo uspeš-

¹¹ Potratna je gosta sadnja dragih duglazijinih sadik, ko računamo s polnilnim slojem. Na dobrih rastiščih ustrezajo razdalje od 3 do 5 m, na slabših primerno manjše.

Razvoj sestoja,
ki obeta kvaliteto
(tudi v Pečovniku)

no, če bo funkcionalno za daljšo razvojno dobo mladega sestoja. Za gozdovanje bo po takem potrebno manj duglazijinih sadik kot za polnilni sloj (denimo smrekovih, borovih, bukovih i. dr. vrst sadik). Velja zasaditi najprej polnilni sloj, šele čez nekaj let vanj duglazije. Ko polnilni sloj opravi svojo vlogo, se začne boriti duglazijina skupina sama. Naravnemu izboru — z izločanjem podleglih dreves — sledi umetni ali negovalni izbor — s posegi selektivnega redčenja — vse do dosežka kvalitetno debelnih vladajočih dreves.

V dobi redčenj ne kaže vladajočih dreves — nosilcev največje mase in vrednosti — preveč izpostavljati. Debla teh naj imajo dovolj zastora s strani. Samo vrh krošnje naj bo prost. Število vladajočih dreves se s starostjo sestoja zmanjšuje; v 80-letnem duglazijinem sestoju je precej manj-

Okoli osemdesetletne zelene duglazije tekmujejo za prostor (v odd. 196 i)

Moč krošnje. Krošnje obvladanega drevja imajo pomembno vlogo pri čiščenju debel vladajočih dreves od vej

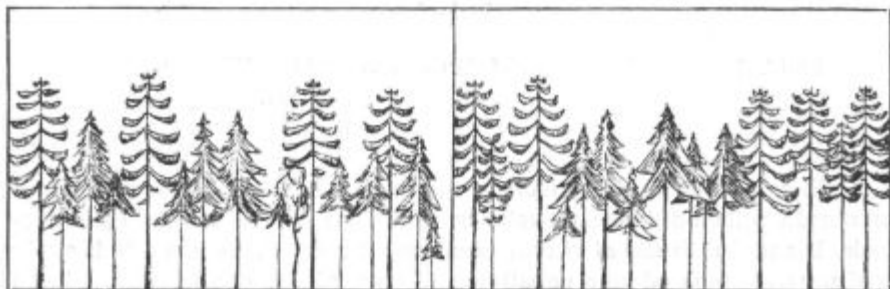
še kot v mešanem ali celo smrekovem sestoju: nekako 25 : 100 na ha. *Vloga obvladanih in podstojnih dreves je odločilna za dosego deblovno kakovostnih vladajočih dreves.*

V Pečovniku je smreka zrela za sečnjo že pri ok. 80 letih. Ko je njen poprečni prirastek že v upadanju, je duglazijin še v porastu. Nastane vprašanje — dilema: Ali čakati s sečnjo gospodarsko zrele smreke ali posekati z njo vred še daleč nezrelo duglazijo? Oboje bi bilo negospodarsko. Vseeno kaže dati prednost vprašanju: S kako mešanim sestojem imamo opraviti? Niso namreč izključeni primeri posamično mešanih sestojev smreke in duglazije, ko bi bilo videti njih stanje po poseku smrek gojitveno nevzdržno in bi gospodarsko le kazalo posekati še preostalo: redko raztresene duglazije. Take izjeme samo potrjujejo pravilo: *Prednost skupinsko mešanim sestojem duglazije z domačimi drevesnimi vrstami. Velja*

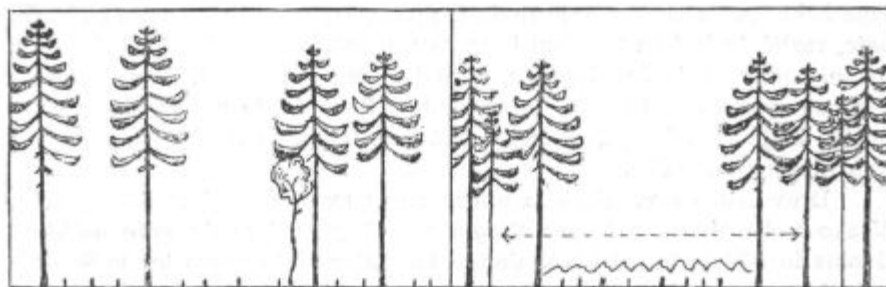
Mešani sestoj smreke in duglazije

posamično

skupinsko

pred posekom smreke

po poseku smreke

Dilema pri izkoriščanju (sečnji) mešanih sestojev smreke in duglazije. Gojitveno vprašanje: Ali skupinsko ali posamično mešanje? Prednost čistim skupinami!

(Narisal Al. Mušič)

pa to samo za boljša rastišča.¹² Po poseku smrekovih skupin bi tedaj ostale skupine duglazije za drugo obhodnjo.

A kaj potem? Predvsem ne čakati, da se poseke docela zaplevelijo, da se na gosto zarastejo z visoko praprotjo, robidjem itd. Na dobrih ali celo odličnih rastiščih, kot so nekatera duglazijina v Pečovniku, bi to pomenilo gospodarsko škodo. Na posekah — prej smrekovih skupin — bomo bodisi smotrno izvajali pripravo tal za naravno nasemenitev zelene duglazije — vse do dokončne pomladitve — ali pa čimprej izvedli pogozditev z rastiščno in gospodarsko najustrežnejšimi drevesnimi vrstami. Vsako odlaganje tega bi — zaradi zapleveljanja — pomenilo občutno podražitev nege (čiščenja) bodočega nasada. Na skupinskih posekah se bo med duglazijine skupine vraščal nov sestoj — do nove sečnje, ki bo zajela tudi skupine stare duglazije (druge obhodnje).

Pleše-poseke od večjih snegolomov in vetrolomov, posebno v mlajših sestojih, so pripravne za vnašanje duglazije. Njene skupine v zavetju okolnega sestoja kmalu zapolnijo vrzeli. Stopničasta zgradba sestojev daje svoj prispevek ugodni gozdni mikroklimi.

SKLEPNE MISLI O ŠIRŠEM ZELEDEM PASU MESTA CELJA

Glej, Stvarnica vse ti ponudi,
le jemaj od nje ne zamudi...
(Valentin Vodnik)

Silen razmah strojne tehnike, energetike in kemije revolucionarno preobraža prilagodljivega človeka in spreminja standardno pogojene navade. Dinamični družbeni razvoj in napredek nasploh pa imata tudi svoje senčne strani; ena od zelo negativnih je onesnaženje okolja. Vzporedno s tem raste rekreacijski pomen gozdov.

V novih tiskah se prebivalci večjih mest in industrijskih krajev soočajo z novimi problemi. Izpuh od neštetihih motornih vozil in dimnikov lega kakor mora na življenje ljudi. Ogljikov monoksid v zameno za kisik, saje, različni plini pa nenehni hrup in vse ostale nevšečnosti silijo ljudi, da se, kadar jim le čas dopušča, iztrgajo temu povezniku, da se zatečejo v prosto naravo — po zrak in sprostitev. Radi iščejo neposredno okolje gozda, ki je vir zdravja, estetsko doživetje tišine in moči, spodbudno za neizprijenega človeka.

Drevoredi na avenijah in ulicah so za mestne ljudi velika dobrota. Vsako večje drevo odigrava dragoceno vlogo, s tem da veže ogljikov dvokis in oddaja prosti kisik, deluje kot filter, daje senco ter je še drugače blagodejno ljudem na uslugo. Celje je v tem pogledu na dobri poti. Vzporedno z ostvaritvijo celjskega športno rekreacijskega centra na Go-

¹² Večje višine dreves — tudi duglazije — so odvisne predvsem od rastišča (bonitete). Zato velja previdnost pri izbiri drevesnih vrst in uravnavanju zmesi. Večja prilagodljivost duglasije na slabšem rastišču govori za posamično mešanje. Na sploh slaba rastišča pa duglazija ne spada.

lovcu naj bi bil širši prostor »Glazije« — od nove avtogaraže pa do kraja »Srednješolskega centra« (med Ljubljansko cesto in Cesto na Ostrožno) spremenjen v atraktiven drevesni park z zelenicami in cvetličnimi skupinami. V hortikulturni načrt naj bi bila zajeta torej tudi vsa površina tedaj opuščenega nogometnega igrišča. Urbanistični — zazidalni — načrt prepušča ta prostor v neposrednem ozadju javne bolnice za parkirni prostor v polsenci dreves. Po takem bi bili bolniki v tej centralni bolnišnici, ki že itak po svoji lokaciji ne uživa dovolj dobrega in filtriranega zraka, še huje prizadeti. Ker je izpušni plin najbolj škodljiv na samem parkirišču, je taka zamisel nevzdržna. Navedeni prostor — v celem — naj bi bil že zaradi bolnice osrednji park, kot ga hitro rastoče industrijsko mesto tako krvavo potrebuje. Nasadba dreves, tudi za škodljive pline občutljivih vrst iglavcev, je samo ekonomski problem. Tudi ta problem bo mogoče rešiti — v okviru dejavnih interesnih skupnosti. (Potrebno bo predhodno kemično in mehanično razkisanje zemlje, po nasadu pa trajno vzdrževanje za občutljivo vegetacijo užitnih tal — z apnenjem, okopavanjem in dodatnim ustreznim gnojenjem.)

Obstoječi mestni park ob Savinji je sicer lepo urejevan, ni pa večji kot pred sto leti. S strmcem ta prehaja v gozd. Mreža zložnih poti in stez naj bi tudi temu sprehajalnemu prostoru dajala poudarek naravnega parka. Videti pa je, da se ne zavedamo dovolj, kako velikega pomena je ta gozdni prostor za Celje. Na ne ravno velikem poligonu — ok. 11 ha — med Miklavžkim in Anskim hribom v k. o. Celje in Lisce so pred kakimi 20 leti izpadle zadnje večje skupine smrek in borov — kot žrtve zaplinjevanja. Že dosti prej se je začelo umiranje smrek za Jožefovim hribom. Podobna usoda je pozneje zadela smrekove in borove skupine v najbližjem delu k. o. Zagrad — okrog starega gradu i. dr. Na prostorih posekanih smrekovih skupin je še danes vse preveč neestetskega grmovja in samopašnega rastlinja in vse premalo drevja, ki bi estetsko povzdignilo to okolje. Ko občudujemo stare bukve v sklenjenem gozdu v Liscah in skupine zelenih borov, hrastov, akacij i. dr. nad mestnim parkom in Partizansko cesto, pomislimo na dolg do zanamcev: ne samo ohraniti do skrajnih mej to, kar obstaja, ampak tudi vzpostaviti gozd na opustelih prostorih — posekah — nekdanjih smrekovih kultur. Kot omenjeno, ne pojde to brez predhodnega razkisanja tal, nege nasadov in — ne nazadnje — nujne ograditve kultiviranih površin.

Erozijsko razriti relief gričevnega pasu, ki obrobja celjsko kotlino z vzhoda in juga, se ne more ravno ponašati z gozdnim dekorom. Stari grad z okoljem je atraktivna točka z razgledom na široko pahljačo rastočega mesta in na kultivirano spodnjo Savinjsko dolino in Hudinjsko stran. Z grebenskih poti med Liscami in Košnico pa se odpira razgled neposredno na vrhove divje razgibanega Savinjskega hrbta z Gozdnikom in Mrzlico ob strani. Razsežni gozdni svet, kolikor ga je videti s teh bližnjih višin, napaja Celje s svežim dobrim zrakom. Ta širni gozdni svet, ki je sicer 'eldorado' za nabiralce borovnic, gob in kostanja, ni rekreacijsko mikaven in pripraven, ker je zaradi slabih poti in oddaljenosti za večino ljubiteljev narave nedostopen. Lahko bi rekli, pred nosom — pa se nam ponuja zelo atraktiven prostor za različno hitro rekreacijo, in to ob še neregulirani

Savinji — med podaljškom Partizanske ceste in »Gričkom — Petričkom« in še naprej v mirne gozdne koticke pod Humom. Idealen prostor za igrišča, vročepoletno javno kopališče na Savinji — z dosti gozdne sence in že obstoječo stezo za trim v bližini.

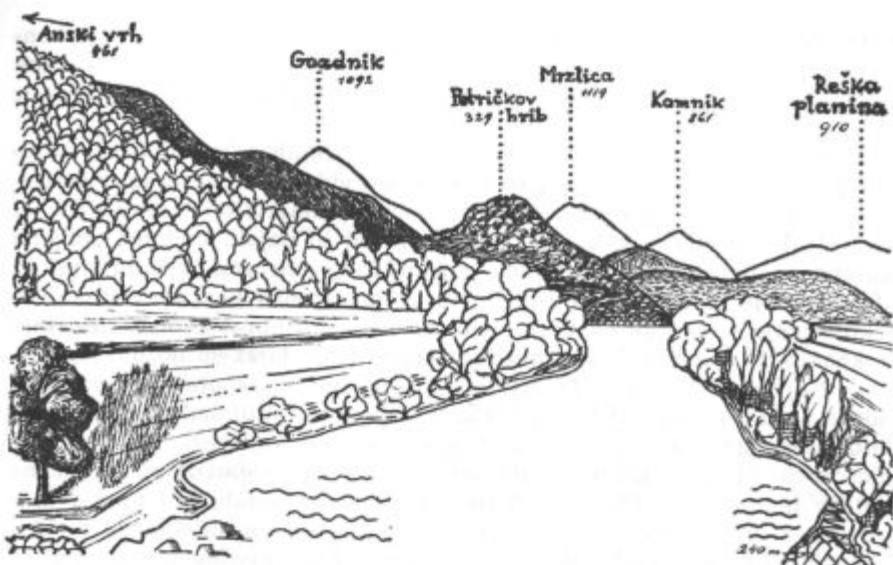
V odprto severozahodno stran širše celjske okolice pa se ponuja velika perspektiva za rekreacijo, posebno za šport na vodi: Šmartinsko jezero z okoljem. Ta, za naše mesto zares velik objekt smo dobili z zagrado hudourniškega potoka Koprivnice. Delo zaslužne celjske Vodne skupnosti. Občinska skupščina skupaj z Vodno skupnostjo imata v načrtu postopno izvedbo zahtevnih infrastrukturnih del v tem okolju — z večjim angažiranjem finančnih sredstev na širši bazi samoupravnih interesnih skupnosti. Predvsem je potrebna izgradnja hitre ali najkrajše asfaltne ceste do tega objekta — (ki ni ravno blizu mestnega središča) — in v zvezi s to povečanje zunanjega parkirišča, nato še izgradnja ostalih objektov infrastrukture, vključno možnosti za piknike in taborenje — (s povezavo poti in ureditvijo ustreznih prostorov ob jezeru). Na obsežnem jezerskem, pokrajinsko privlačnem obrežju se bo sčasoma gotovo razvil tudi kmečki turizem. Seveda bo treba posebej zavarovati nekatere gozdne predele — pasove ob jezeru in jih smiselno obravnavati predvsem kot naravni park.

* * *

Že od nekdaj privlačen je bližnji Pečovnik s Celjsko kočo in sosedo, prvo večjo višinsko vasjo, Svetino, na obronku Velikega vrha — nad 1.000 m n. m. Ta sklenjeni gozdni okoliš bi bilo mogoče na nekaterih izbranih krajih brez težav zadovoljivo urediti za rekreacijske namene v širšem smislu in obsegu. Izleti, posebno družinski, k Celjski in Svetinski koči so zelo priljubljeni. Dostop z več strani ni težaven, še manj časovno zahteven. Edina težavna hoja po »Hudičevem grabnu« je sedaj tvegana, če ne že nemogoča, ker manjkajo oprijemne žične vrvi in klini. Celjska koča je povezana s Celjem z avtomobilsko cesto čez Svetino. Direktno s celjske strani pa se odcepi od Savinjske ceste tja več poti: srednja — cestna — pelje po Pečovniškem jarku, leva krene že pri Apneniku za Grmado, desna — tudi markirana — pa zavije s Pečovniškega jarka že za prvimi ovinki — pri veliki duglaziji — desno navkreber na sedlo Vipoto in dalje po gornji — višinski — poti. Bližina gostišč Celjske koče pod Tolstim vrhom in Štorske koče na Svetini — z gozdnih poti ne bi motila ljubiteljev čiste narave in piknika.

Kar je lepo, nam je blizu. Ob poteh med Grmado in Vipoto, Tovstom in Srebotnikom ter Svetinskim Velikim vrhom je res vse blizu. Da bo ta povezani in zaokroženi gozdni okoliš v kar največji meri služil tudi letni rekreaciji, je treba najprej rešiti tale glavna vprašanja: 1. prostorska in komunikacijska razdelitev in ureditev, 2. gozdno gospodarska prilagoditev namenu, 3. zagotovitev skrbstva za varnost gozda.

Na zajetnem gozdnem kompleksu, kot je pečovniško-svetinski, je potrebna — v interesu čim manj motenega gozdnega gospodarjenja — ločitev rekreacijskih prostorov (pasov) od čisto gospodarskega gozda. Ti pasovi bi se določili samo ob perifernih poteh in na posebno atraktivnih mestih.

Z gozdovi porasli hribi na jugu in jugozahodu od Celja. Pogled od izliva Ložnice v Savinjo (Narisa Alojz Mušič)

Njih širina naj bi bila od 20 do največ 50 m in v naravi vidno označena. Razdelitev rekreacijskih površin (pasov) bi potekala nekako takole: V spodnjem delu pečovniškega gozda bi prišla v poštev samo 2 prostora, in to planotica med Pečovniškim potokom in Hudim grabnom — ob spodnji vijugi gozdne ceste — in v kotu pod Celjsko kočo, kjer je predvidena spodnja postaja žičnice — sedežnice. Na sedlu Vipote naj bi se na planem negozdnem zemljišču uredil večji rekreacijski prostor z otroškim igriščem in taborniškimi ognjišči. Na gornji poti — od tega sedla pa do Celjske kočice — naj bi se uredila dobro opremljena steza za TRIM. Nekako na sredi te poti — bolj na planem — (v odd. 195 a, b in 193 a) naj bi se uredilo več prostorov za piknike. Pri Celjski koči bi kazalo napraviti zamreženo igrišče (za žogo, tenis, minigolf i. dr.) in morda višinski bazen (na bolj planem mestu — nekdanje »stare kočice«). Speljale naj bi se sprehajalne steze s klopmi — do duglazijinega sestoja na bolj odprtem prostoru, na »Suhovem«. Od ceste na Svetino — od odcepa markirane poti pa do Štorske kočice na Svetini — naj bi se na gozdnem robu kompletno uredilo več prostorov za piknik in taborjenje. Atraktivna bi bila ureditev okolja te kočice, tudi z igrišči in s stezami s klopmi v bukovem gozdu — križem in okrog vrha hriba.

Dopolnitve zimskošportnih prostorov in naprav (smučišča, sankališča i. dr.) niso omenjene, ker spadajo v društveni delokrog ZŠ Zveze in TP foruma ter v komercialno pristojnost ZŠ postojanke, Celjske kočice same. Zadnja leta je bilo tam storjeno veliko koristnega. Vsa čast. Potrebna pa bo še dopolnitev obstoječih komunikacij. Veliki in mali projekti: Predvsem modernizacija gozdne ceste po pečovniškem jarku s podaljškom čez

Hudi graben do omenjenega kota pod Celjsko kočo, podaljšanje (dokončanje) sredinske — diagonalne gozdne ceste do sedla Vipote, razmestitev potrebnih parkirišč zunaj gozda, izboljšanje speljane poti (markirane) iz pečovniškega jarka do sedla Vipote itd.

Pri gojenju in izkoriščanju gozda na izločenih rekreacijskih prostorih (pasovih) naj bi dali prednost estetskemu videzu. Lepa posamezna drevesa in skupine, še posebno duglazije, naj bi ostajala do visoke (fizične) starosti. Pri pomlajevanju (pogozdovanju) naj bi dajali prednost oblikam naravnega parka, zlasti skupinam raznih drevesnih vrst. Več primesi listavcev daje jesenskemu gozdu lepšo in živahnjšo barvitost. Omejitve izkoriščanja — sečnje na teh prostorih bi Gozdni obrat kompenziral (nadoknadel) z intenzivnejšim izkoriščanjem v gospodarskem gozdu.

Najvažnejša in menda najtežja naloga pa je zagotovitev varnosti gozda pred poškodbami po človeku. Z občasnimi gozdnimi pazniki ne bi bilo pomagano. Z gozdnim varstvom bi kazalo zadolžiti stalnega nameščenca, ki bi bil po možnosti tudi preddelavec (delovodja) za gozdna dela v tem okolišju. Njegovo stalno bivališče bi moralo biti prav v tem okolišju. Gospodarsko in rekreacijsko tako pomemben objekt, kot je širši pečovniški gozdni okoliš, ne bo mogel ostati brez posebnega varstva. Ko vemo, da je komunalni odbor mesta Celja nekoč, tudi v slabih časih, znal skrbeti za varstvo mestnega gozda, danes to ne more biti nerešljiv problem.

Delovni ljudje in občani, ki se zavzemajo za varstvo naravnega okolja in ki iščejo rekreacijo, so velika interesna skupnost — v širših mejah mesta in okolice. Potrebna pa je najprej pobuda: ustanovitev iniciativnih odborov pri krajevnih skupnostih in delovnih organizacijah. Ti naj bi pri pristojnem občinskem organu izposlovali, da bi bile upoštevane tudi te vrste javne koristi. Konkretno, organizirano bi se našla sredstva za tekoče izvajanje zamisli in načrtov s področja varstva naravnega okolja in rekreacije. Tokrat seve najmanj s samoprисpevki občanov — pešcev, več od občanov z avtomobili, največ pa od podjetij, ki največ prispevajo k onesnaženju zraka in okolja.

Sodelovanje take velike interesne skupnosti z gospodarsko organizacijo, Gozdnim gospodarstvom, na podlagi dogovorov, tudi glede varstva gozda, podprto z obojestranskim izpolnjevanjem vseh obveznosti — v višjem javnem interesu — bo gotovo uspešno. Še posebej pa je dolžnost vsakogar, da sodeluje pri varstvu gozda: ne samo, da ne dela škode, ampak da jo tudi odvrača, jo prepreči, kjer in kakor le more.

Ne bo odveč ponoviti: Za mesto, kot je Celje, pomeni gozd zdravje — to naše največje bogastvo.

* * *

VIRI*

Poglavje 1:

1. Janko Orožen: »Celje z zaledjem«.
2. Celjski zbornik, 1951: Janko Orožen: »Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju«.
3. Janko Orožen: »Zgodovina Celja in okolice« — 1971.
4. Ignac Orožen: »Celska kronika« — 1854.
5. Andreas Gubo: »Geschichte der Stadt Cilli« — 1909.

Poglavje 2:

6. Ing. I. Lončar in Alojz Mušič: »Nega gozda« z dostavkom: »Sestoji iglavcev«, Ljubljana 1953.
7. Prof. Leibundgut: »Rolle und Grundlagen der Planung beim schweizerischen Femelschlag- und Plenterbetrieb« — 1952.

Poglavje 3:

8. Zbornik — 4 — Instituta za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije, 1965: Prof. ing. Martin Čokl: »Rast zelene duglazije v Sloveniji«.
9. Gozdarski vestnik, 1951 — št. 5—7 — Ljubljana: Ing. Jože Miklavžič: »O zeleni duglaziji«.

* Spredej v tekstu opozarja na nje navedba zaporedne številke v oglatem oklepaju.

Zusammenfassung

DER STÄDTISCHE WALD VON CELJE IN DER GEGEND PEČOVNIK (VON DER BUCHE BIS ZUR FICHTE UND DOUGLASTANNE)

Diese Abhandlung enthält: 1.) einen geschichtlichen Überblick über den Pečovnik städtischen Wald — eine Seltenheit in Slowenien, 2.) die anspruchsvolle Umwandlung des ursprünglichen Buchenwaldes in Fichtenbestände mit beigemischter Douglastanne, 3.) charakteristische Eigenschaften der Douglastanne und ihrer Bestände und 4.) abschließend in Erwägung des vorhandenen grünen Gürtels der Stadt Celje werden einige Ideen Anregungen sowie Entwürfe zur Einrichtung von einer weiteren Rekreationszone gegeben.

Historisch bezeichnend für den besprochenen städtischen Wald sind sein 500-jähriges Gemeineigentum und seine progressive Umwandlung in wertvollere Fichtenbestände. Auch ein Ergebnis der bürgerlichen Revolution des Jahres 1848 und des nachfolgenden Liberalismus, der die Prinzipien von der größten Bodenrente zur voller Geltung brachte.

Die schon im Jahr 1883 in Pečovniker Wald eingeführte Douglastanne hat sich gut eingebürgert und bezeigt bisher die höchsten Mableistungen bei uns. Forschungsgemäß wird für diese Gastbaumart eine besondere waldbauliche Behandlung und Bewirtschaftung beansprucht. Einige interessante Fragen darüber werden in dieser Abhandlung berührt und geklärt. Schon die bisherigen Forschungsergebnisse des Forstlichen Institutes Sloweniens und die unbestreitbaren Gegebenheiten im Pečovniker Wald genügen dem Forstbetrieb der Douglastanne eine noch grössere Teilnahme einzuräumen.

Abschließend wird an die sanitäre und rekreative Bedeutung des Waldes hingewiesen. Diese wächst mit dem gesellschaftlichen Fortschritt und technischen Aufschwung sowie mit seinen negativen Folgeerscheinungen, insbesondere der Luftverunreinigung. Eine Industriestadt wie Celje mit Umgebung braucht einen ausreichend breiten Waldgürtel zur vollaufatmenden Rekreation. In Betracht käme vor allem der Waldkomplex von Pečovnik und Svetina. Seine zweckmäßige Einrichtung hängt von der Initiative der Celjaner ab. Autor entwirft Gedanken für so eine Einrichtung. Vorerst aber wäre eine Interessengemeinschaft zum Schutz der Naturumwelt und zur Förderung der Rekreation zu schaffen. Die Verschaffung von Mitteln zum Zweck gehöre in die Zuständigkeit des Gemeindeorgans. Mit der wirtschaftlichen Organisation — der Forstbetriebsleitung soll zwecks allseitiger und beständiger Mitarbeiterschaft ein sinngemäßes Abkommen getroffen werden.

ANTON SORE

TEKTONSKI POTRES NA VOGLAJNSKO-SOTELSKEM PODROČJU LETA 1974

Močan potres je 20. junija 1974 ob 18. uri 8 min. in 30 sek. prizadel predvsem vzhodni del celjske makroregije. Elementarna katastrofa je bila toliko bolj boleča, ker sta bili šmarska in šentjurska občina že doslej med najmanj razvitimi občinami v Sloveniji. Ljudje širom Slovenije so organizirano priskočili na pomoč prizadetim krajem ter jim v raznih oblikah pomagali odpraviti posledice potresa.

Pomembnejše ugotovitve o tektonskih potresih s posebnim ozirom na voglajnsko-sotelški primer

Med povzročitelji naravnih katastrof se tektonski potresi brez dvoma najstrašotnejši, nanje odpade 90 % vseh potresov. Njihove uničujoče učinke so ljudje spremljali že od davnine brez moči in jih različno razlagali. V 20. stoletju je seizmologija, posebno mikroseizmika, z eksaktnimi metodami proučevanja zelo napredovala, kljub temu pa so predstave o vzrokih in pogojih za nastajanje potresov še vedno v marsičem hipotetične in jih morajo zato izpopolnjevati.

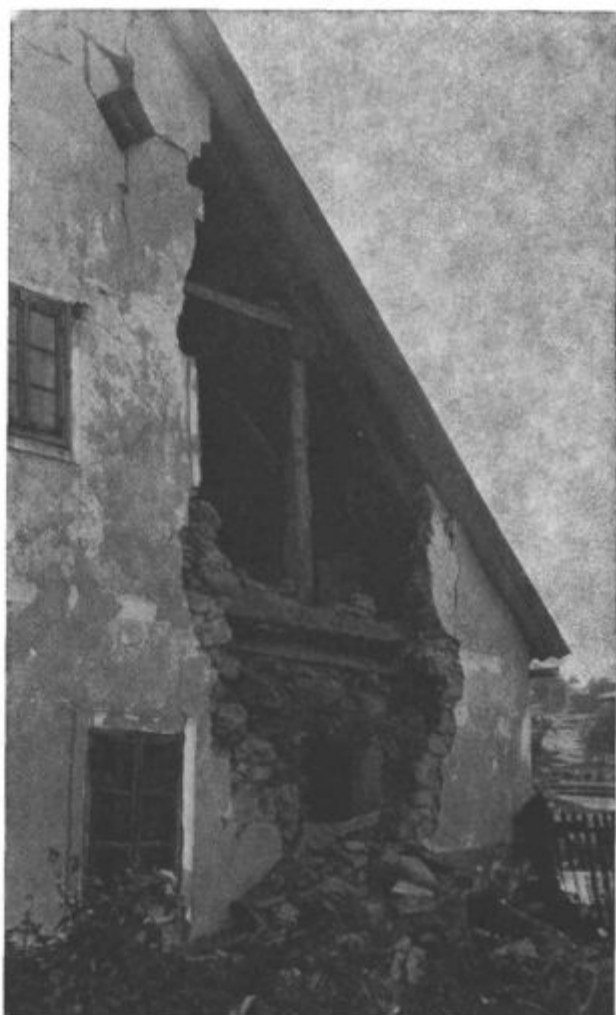
V zadnjih dveh desetletjih je bilo v Jugoslaviji več močnih potresov: Ilirska Bistrica, Makarska, Litija, Skopje, Slavonski Brod, Debar, Banja Luka, Šmarje pri Jelšah. Potresi nastajajo, kadar se poruši ravnotežje med silami v zemeljski notranjosti. S. V. Medvedov označuje potrese kot eno izmed manifestacij tektonskih aktivnosti zemeljske skorje [3, 6]*. Med gibanji, ki jih s skupnim imenom označujemo diastrofizem, so najpomemb-

* V oglatem oklepaju navedene številke pomenijo: prva zaporedno številko v seznamu uporabljene literature na koncu prispevka, druga (za vejico) pa stran v citiranem delu.

nejši epirogenetski in orogenetski premiki [4]. Po sodbi V. V. Belousova in nekaterih drugih strokovnjakov so za tektonske procese odločilna navpična vibracijska premikanja. Domnevajo, da so tektonska prelamljanja, premikanja in gubanja pogojena s transformacijo ogromnih količin energije. Pri tem se v zemeljski skorji premikajo velikanske mase materije, ki pri transformacijah spreminjajo gostoto. Pomembni so termodinamični procesi s konsekvantnimi tokovi in izostatičnimi silami, ki delujejo v smeri težnosti [1, 142]. Zemeljske plasti niso enako plastične in prožne, zato se pri vertikalnih premikanjih relativno velik teritorij diferencira po intenzivnosti premikanja. Tektonski potresi so najbolj aktivni ob mlado nagubanih gorstvih in ob globokih, močno križajočih se prelomih. Prelomi, ki jih je zalila magma, niso tako nevarni, kakor tisti, ki jih izpolnjuje sipki material [8].

V Sloveniji potekajo tektonske počti v raznih smereh, predvsem na meji med alpsko in dinarsko smerjo. Na prizadetem področju je več križajočih se prelomov med Rudnico (687 m), Sv. Emo (349 m), Bratkovcem, Sodno vasjo in Zibiško vasjo [7]. Več domnevnih prelomov je na Rudnici, krajši prelomi so tudi na Vrenskem zobu (687 m) v smeri proti Tinskemu potoku, v dolini potoka Brode pri Žamarku in od Zusma (667 m) proti Dobrinskemu potoku. Na severnem obrobju Slatinskega podolja so ugotovili domnevni prelom na južni strani Rogaške gore (883 m) in Plešivca (832 m). Ob Irskem potoku naj bi potekal prelom proti Sotli. Najizrazitejša je domnevna tektonska prelomnica, ki se nadaljuje od Zgornje Sotle mimo Rogaške Slatine, Podplata, Povžanske gorice, Dobovca, severno od Ponikve proti Dramljam in Bovšam [9]. Z dosedanjimi čistimi geološkimi in paleontološkimi proučitvami ne morejo razkriti strukture prelomov, potrebne bi bile bolj kompleksne in temeljite študije: globoko seizmično sondiranje, gravimetrijske, geokemične in druge raziskave. Šele tako bi dognali nekaj več o geotektonski strukturi Slovenije in Jugoslavije [1, 134].

Iz žarišča potresa, hipocentra, se širijo potresni valovi na vse strani. V alpskem svetu je globina hipocentra med 10 in 15 km. »Kozjanski potres« je imel žarišče 13 km globoko, skopski potres pa samo 5 km. V drugih pokrajinah oziroma krajih je bil hipocenter globlje: Slavonski Brod 25 km, Banja Luka 15 do 20 km, Debar 30 km, Makarska 20 km in Litija 15 km. Ob enaki sproščeni energiji je potresni učinek večji, če je hipocenter bližje zemeljski površini, potresno območje pa je ožje. Neposredno nad hipocentrom je epicenter, tu je potresni učinek najmočnejši. V našem primeru je bil epicenter na simetrali Šmarje pri Jelšah—Ponikva. Zaradi različne geološke sestave terena izoseiste in homoseiste ne potekajo v obliki koncentričnih krogov okoli epicentra. Tam, kjer so tla sestavljena iz sipkega gradiva (glina, pesek, prod) je potresni sunek močnejši kakor na kompaktnih kameninah (granit, apnenec, peščenjak). Za prvi primer naj navedemo Šmarje pri Jelšah (230 m), Spodnje Mestinje (220 m) in Pristavo (200 m; holocenske in recentne naplavine), za drugi pa Vinski vrh pri Šmarju (Sv. Rok, 369 m) in Kamenik (460 m, tortonski apnenčev peščenjak, litotamijski apnenec, triasni apnenec in dolomit). Če je talna voda tik pod površjem ali kakšen meter globoko, znaša prirast intenzitete za 1 stopinjo

Potres je prizadel
predvsem stare hiše,
grajene iz kamna

MCS, če je 4 m globoko, naraste za 0,5 stopenj MCS, če je pa 10 m in več globoko ne povzroči dodatnih seizmičnih učinkov [3, 43].

Pri potresih razlikujemo v glavnem longitudinalne, transverzalne in dolge valove. Longitudinalni valovi se širijo najhitreje proti površini. Transverzalni valovi so počasnejši, pri njih nihajo delci pravokotno na smer širjenja valov. Iz časovne razlike primarnih in sekundarnih valov morejo izračunati lego epicentra. Potrebne so tri ali vsaj dve bližnji seizmični postaji, v našem primeru Zagreb in Ljubljana. Dolgi valovi so najbolj počasni in se širijo iz epicentra ob zemeljski površini [4]. Tudi potresni valovi se ob diskontinuitetni površini deloma lomijo in odbijajo [1, 225].

Navidez močni oboki
in stropi zibiške šole
so popustili in se
zrušili

Če upoštevamo relativno večje poškodbe na južnih in jugozahodnih straneh hiš npr. v Pristavi, v Spodnjem Mestinju, v Zibiki, na Kristan vrhu, v Šentvidu pri Grobelnem, bi mogli sklepati na principu akcije in reakcije, da so se tla premikala v nasprotno smer. Po podolžnih, prečnih, diagonalnih ali mrežastih razpokah je bilo marsikje težko ali sploh nemogoče določiti bolj ali manj poškodovane zidove. Prebivalci Šentvida pri Planini, ki so delali blizu cerkve, so videli, da je zgornji del zvonika nihal vsaj 1 m v smeri sever—jug; proti jugu je bil nagnjen križ na zvoniku tudi po potresu. Na ponkvanski šoli se nagibata strelovoda eden proti vzhodu, drugi pa v nasprotno smer. V Strtenici so v prvi potresni noči opazili, da se stropna električna svetilka zibala od severa proti jugu.

Jakost potresa merimo po dvanajststopenjski lestvici Mercalli—Cancani—Sieberg (MCS). Lestvica označuje interval pospeškov gibanja tal med potresom. Relativno merilo za energijo potresov ugotavljajo s pomočjo amplitude potresnih valov; tako je nastala desetstopenjska Gutenberg-Richterjeva lestvica [5, 54]. Za primerjavo navajamo podatke o jakosti nekaterih potresov v Jugoslaviji.

Kraj	Datum	Stopnja potresa po MCS	Stopnja potresa po R
Hirska Bistrica	31. 1. 1956	7	
Makarska	11. 1. 1962	8,5	6,4
Litija	19. 5. 1963	7	5
Skopje	26. 7. 1963	8,5	5,9
Slavonski Brod	13. 4. 1964	5,7	5
Debar	30. 11. 1967	9	6,5
Banja Luka	27. 10. 1969	8-9	6,3
Šmarje pri Jelšah	20. 6. 1974	7,3	5,1

V Celju je dosegla intenziteta ob junijskem potresu 6. do 7. stopnjo MCS. V Kozjem in v Rogaški Slatini 6. stopnjo, v Slovenskih Konjicah in Poljčanah 5. stopnjo in Mariboru 4. stopnjo; potres so občutili tudi v Ljubljani in v Zagrebu. Polmer makroseizmične površine je znašal 60 km [19]. Seizmologi so ugotovili, da glavnim potresnim sunkom praviloma sledijo naknadni, katerih skupna energija je približno enaka energiji glavnega potresa. Prvemu potresnemu sunku (20. 6.) ob 18. uri 08 min. in 30 sek. je sledil močnejši ob 18. uri 08 min. in 49 sek., ki je dosegel jakost 7,3 MCS. Nato so se vrstili do druge dekade avgusta 1974 še naslednji potresi [19]:

Datum	Čas			Stopnja MCS
	ura	min.	sek.	
20. 6.	23	26	45,7	6
21. 6.	08	45	50,0	4
22. 6.	02	47	22,6	5
24. 6.	08	36	47	3
29. 6.	02	37	30,0	3
8. 7.	01	17	36,3	4
12. 7.	04	39	0,2	3-4
7. 8.	16	39	05,5	4

Posledice potresa

Tektonski potresi se pojavljajo nenadoma ter v nekaj trenutkih uničijo dolgotrajno delo ljudi na širokem prostoru. Morda bi jih lahko primerjali z vulkani. Trajanje potresa občutijo ljudje mnogo dalje, kot je v resnici; skopski potres je trajal ca. 10 sek. Vzporedno s potresnimi sunki

nastajajo zvočni signali brontidi. Del longitudinalnega potresnega valovanja se na površini spremeni v zvočno energijo. Na vsem potresnem območju so slišali bolj ali manj močan šum in ga po asociaciji primerjali s hrupom letal, s treskom tovornjaka v hišo, s trčenjem dveh vlakov, grmenjem topov ipd. V Kristan vrhu so najprej slišali močan pok, nato pa vedno bolj utišano bobnenje. Pod Rudnico je bobnelo že pred potresom.¹ Tudi v bližini Boča in Rogaške gore so pred leti slišali zamolklo grmenje, podobno topovskemu, potresov ni bilo [1, 75].

Druga dekada junija je bila sorazmerno hladna s pogostimi padavinami v obliki ploh in je zaradi tega delo na poljih in travnikih zastajalo. Relativno hladno in deževno vreme se je nadaljevalo tudi v zadnjo dekada junija. V Celju je bilo osem padavinskih dni s skupno 100,8 mm padavin, kar je več kot v pretežnem delu Slovenije [21]. 20. junija je bilo izjemoma pretežno sončno vreme, zato so na podeželju povečini sušili seno in delali na poljih in vrtovih. Po domovih v tem času niso kurili, zato tudi ni bilo požarov, čeprav so se rušili dimniki in strehe in so marsikje zazijale široke razpoke v dimnikih in krušnih pečeh.

Nočni potres so v nekaterih krajih Posotelja, na Kozjanskem in v Celju pričakali že pripravljeni na beg na prosto. Psihični učinek nočnega potresa je bil hujši kot učinek popoldanskega, a tudi škoda se je povečala zaradi že razmajanih sten in ostrešja. Sodeč po zateglem laježu in nemirnosti so psi že predčasno slutili potres. Nekateri so se z najnujnejšimi potrebščinami zatekli v osebne avtomobile in prečuli noč stran od hiše. Tudi meščane je popoldanski potres našel nepripravljene. V višjih nadstropjih novih stolpnih so se premaknili ali prevrnili lažji predmeti, odprla so se priprta vrata, na splošno pa je malokje počilo oziroma se razbilo okensko steklo. Najhujša škoda je nastala v starem delu Celja.

Ko sem se v naslednjih dneh seznanjal s škodo, sem bil večkrat presenečen, ker so bile mnoge hiše in gospodarska poslopja navidez skoraj nepoškodovana, notranjost pa je bila močno prizadeta ali povsem uničena. Naj navedem nekaj značilnih poškodb. Nekaj milimetrov ali centimetrov široke razpoke so nastale ob stiku sten s stropom zlasti pri vmesnih stelah, podolžne, poševne in mrežaste počl so preprezale stropove, od koder je odpadal omet. Razpokani in odkrušeni so bili tudi zunanji temeljni zidovi, navadno od strehe k oknom in vratom. Marsikje so osnovne stene nabrekle, notranji predelni zidovi pa so se pri stropu odmaknili od prvotne lege. Najbolj izpostavljeni so bili tanjši požarni zidovi, zato so se pri bolj razmajanih zgradbah najprej zrušili (Pristava, Zibika). V masivnih stano-

¹ Močan šum je zmedel živino, še bolj pa so jo preplašila drhteča tla. Govedo je mukalo in podivjalo. Ponekod so konji skočili v jasli, marsikje krave tisti večer niso dale mleka. Golobi so se že pred potresnim sunkom razbežali s cerkvene strehe na bližnje dvorišče, tudi podgane so zbežale iz skednja na prosto. V zagorski cerkvi pri Planini je zvonilo. V Šmarju so se majali drogovi z električno napeljavo in je žica udarjala ob žico. Na njivah je začelo ljudi spodnašati, traktorista, mopedista in avtobus je premetavalo, veje na drevesih so se premikale in med seboj trle. Tramovje na gospodarskih poslopih in pri hišnih ostrešjih je škripalo in pokalo. Slabše grajene stare hiše so se sunkovito zibale, nekatere osebe, ki so bile takrat doma, pa je vrglo k steni. Takšni so bili učinki prvega potresa na podeželju.

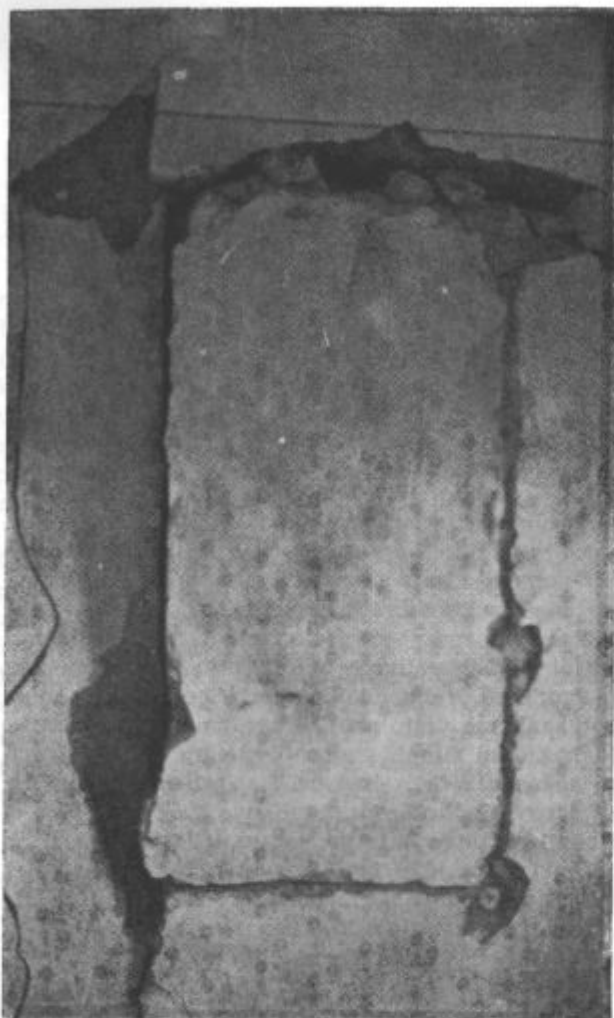
Mnoge hiše so bile zidane brez cementa oziroma armiranega betona

vanjskih in gospodarskih poslopih so na hodnikih, v kletih, hlevih počili široki oboki, pa čeprav so jih podpirali železni oporni nosilci. V. Ribarič navaja [1, 89], da zidovi popustijo zaradi velikih strižnih sil na tistem mestu, kamor je osredotočena rezultanta vseh dinamičnih komponent sunka. Del kinetične energije zidovi sami absorbirajo, zaradi česar nastanejo razne deformacije. V kakšni meri in obliki se reflektirajo deformacije, je odvisno predvsem od tipa zgradbe. Naknadne prezidave in dozidave so se slabo obnesle. Ponekod je sunkoma vrglo po tleh zazidana vrata oziroma zidni okenski vložek. Marsikje so morali podpreti zunanje stene, strope in predelne stene, da se niso zrušili. Posebno pri starih hišah je bilo na tleh mnogo razbitih strešnikov in odkrušenih dimnikov.

V šmarski in šentjurski občini je bilo po popisu 1971 domala 57 % vseh stanovanj zgrajenih pred letom 1918; mnoga so bila stara tudi 100 let in več. Med obema svetovnjima vojnoma so razmeroma malo zidali (9,7 % stanovanj). Tudi v prvih povojnih letih je bilo težko graditi zasebne hiše, zato je zraslo v petnajstih letih (1946—1960) prav toliko novih stanovanj kakor v naslednjih desetih letih (1961—1971), to je po 16,7 %. Zanimivo je, da so odstotki v obeh občinah skoraj enaki. Največ novih stanovanj so zgradili v Rogaški Slatini in njeni bližnji okolici, v Šmarju pri Jelšah, v Šentjurju, nekoliko manj v Ponikvi. Predvsem je potres prizadel stare zgradbe v Šentvidu pri Grobelnem, v Ponikvi, v Šmarju pri Jelšah, v Boletni, Hotunju, na Kristan vrhu, v Podčetrtku, Babni reki, na Cmereški gorci, v Virštanju, na Zgornjem Tinskem, v Pristavi, v Šerovem in drugod.

Navidez trdno zidane hiše in gospodarska poslopja so gradili iz kamna, povečini iz peščenjakov, ki so jih imeli pri roki. Cementa takrat niso uporabljali, večkrat tudi apna ne. Kamnite zidove je vezala peščena ilovica, ponekod pa so kamen zlagali kar »na suho«. Široki okenski in vratni oboki so bili brez preklad. Kamniti zid so kasneje obnavljali z opeko, toda brez trdne povezave; v isti zgradbi so marsikje kamen, les, glinasta opeka in beton. Tudi po zadnji vojni so mnogi zidali še brez cementa oziroma armiranih betonskih plošč, ali pa so te nestrokovno postavljali; na varnost

Nestrokovno
opravljene zazidave
in prezidave je potres
najprej razgalil

pred potresom takrat ni nihče mislil. Lesenih zgradb ni tolikanj prizadelo, sicer pa jih je malo. Povečini so kletni prostori in del kuhinje zidani iz kamna, ostalo je bilo leseno. Tudi zidanice so iz kamna in ometane, ali pa kombinirane z lesom. Še vedno je mnogo slamnatih streh, ki jih je čas že močno načel in jih kmetje sami krpajo s polivinilom, staro pločevino ali s strešno lepenko. Po potresu je obstajala nevarnost, da se ostrejša zrušijo ali zdrknejo, ker je kamniti del zgradbe utrpel večjo škodo kot leseni. V zadnjih letih so pri trdnejših kmetijah posodobili ali na novo zgradili hleve, skednje, dotrajane slamnate strehe pa so zamenjali z glinastimi oziroma s salonitnimi strešniki. V tem pogledu so imela boljše pogoje mešana gospodinjstva in domovi ob dolinskih belih cestah.

Pri ocenjevanju škode je Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij po seizmični lestvici (MSK) razdelil poškodbe v štiri skupine. V prvi skupini so poškodbe na strešni kritini, dimnikih in manjše razpoke. Poškodbe na nenosilnih zidovih, predelnih stenah so uvrstili v drugo kategorijo. Tretja skupina zajame poškodbe na nosilnih zidovih in obokih, medtem ko so v četrti skupini huje poškodovani objekti, ki bi jih s tehničnega in ekonomskega vidika ne bilo možno oziroma smotrno popravljati.

Razporeditev objektov po kategoriji poškodovanosti:

Občina	I.	II.	III.	IV.	Število objektov skupaj
Šmarje pri Jelšah	1.153	1.115	1.147	566	3.984
Šentjur pri Celju	375	306	431	197	1.309
Celje	244	87	15	2	349
Slovenske Konjice	2	6	4	2	14
Skupaj	1.772	1.514	1.595	767	5.653

V laški občini so sprejeli samo štiri prijave in sicer iz vzhodnega dela občine. V sevniški občini so nastale večje razpoke na sevniškem gradu, v žalski občini pa sploh niso zabeležili potresne škode. Okrog 70 % poškodb je bilo na stanovanjskih zgradbah, okrog 20 % na gospodarskih objektih, 10 % pa na ostalih objektih: šole, zdravstveni domovi, gasilski domovi, cerkve z župnišči, zidanice, kozolci idr. Na objekte IV. stopnje je odpadlo skupno 13,5 % vseh poškodovanih zgradb. Skupno škodo v omenjenih občinah so ocenili na 562,7 milijonov din; skoraj tri četrtine je odpadlo na občino Šmarje pri Jelšah, tretjino na šentjursko, ostalo pa na celjsko in konjiško občino. Podatki se nanašajo na stanje 25. avgusta 1974, po tem datumu so vložili še nekaj prijav za povračilo škode.

Potres je poškodoval 20 šolskih poslopij, največ v šmarski občini (12), devet pa jih je postalo neuporabnih. Med kulturnozgodovinskimi spomeniki je potres najmočneje prizadel Jelšingrad in Olimje. Tudi ostali gradovi so bili poškodovani, npr. Podsreda, Podčetrtek, Planina, Žusem, Kunšperk. Med sakralnimi spomeniki je omeniti Kristan vrh, Olimje, Završe pri Grobelnem, Zibiko, Sv. Rok nad Šmarjem, Tinsko idr.² Posebno občutno škodo je povzročil potres na etnoloških spomenikih. Bolj kot v drugih pokrajinah se je na Kozjanskem ohranila svojska arhitektura kmečke domačije in ambienta.

Manj prijav je bilo zaradi okvarjenih električnih, vodovodnih in kanalizacijskih naprav. Omenjali so, da je voda iz globokih izvirov tekla kalna še dolgo po potresu (Rifnik, Strtenica). Nikjer ni potres sprožil zemeljskih plazov, čeprav je področje znano po teh naravnih nevarnostih. Mostovi so v veliki večini leseni in jih potres ni občutneje razmajal.³

² Za obnovo teh objektov naj bi zbrala sredstva predvsem verska skupnost Slovenije.

³ V Zibiški vasi je potresni sunek razmaknil oporne kamne pri mostiču.

Odprava posledic potresa

Osnovno vprašanje pri odpravi posledic potresa je bilo, ali naj bi se odločili za ohranitev starega stanja, ali pa je nastopil primeren trenutek za hitrejšo in kompleksnejšo obnovo naselij in gospodarstva. Neposredno po potresu je začela prihajati pomoč prizadetim družinam: avtocamp prikolice, šotori in gradbeni material za najnujnejša popravila.⁴

Potres je prizadel v šmarski in šentjurski občini 4006 gospodinjstev. Mnoge družine so začasno sprejeli pod streho sosedje, precej pa se jih je potem, ko so prenehali potresni sunki, znova vrnilo v napol porušene domove, čeprav bivanje v njih ni bilo več varno. Od skupno 14.970 oškodovanih občanov šmarske in šentjurske občine jih je bilo 49,1 % vzdrževanih. Med aktivnimi so bili v veliki večini delavci in kmetje. Razmeroma številni so bili upokojenci in socialni podpiranci.

Pomoč so zbirali po vsej Sloveniji s prostovoljnimi prispevki. S temi sredstvi so zgradili predvsem šole, zdravstvene domove, družbene stanovanjske objekte. Ugodna posojila za obnovo svojih domov so dobili tudi zasebniki, ki so v največji meri sami sodelovali pri zidavi. Višina kredita je bila odvisna od ugotovljene škode. Za popravilo poškodb I. in II. kategorije so dobivali kratkoročna posojila. Družbena kreditna sredstva so morali uporabiti predvsem za strokovno obnovo hiš II. kategorije in gradnjo nosilne konstrukcije, tako da bi bile varne pred potresi VIII. stopnje. Pretežni del sotelsko voglajnske pokrajine spada v pas VIII. jakostne stopnje MCS. Področje Laškega in Rimskih Toplic so označili z IX. stopnjo MCS; obsega v glavnem aluvialne plasti dolin in kotlin, kjer so tektonski prelomi in so pogosti tektonski premiki [2].

Vsi prizadeti III. in IV. kategorije poškodovanosti so dobili začasno kredite, ki naj bi jih začeli odplačevati po treh letih. V tem času naj bi samoupravne stanovanjske skupnosti določile za vsak primer posebej, koliki delež sprejetega posojila se komu prizna kot družbena pomoč brez vračila. Upoštevajoč samo IV. kategorijo poškodovanosti bi v šmarski in šentjurski občini morali zgraditi 763 novih objektov, verjetno pa še več.⁵

Na vzhodnem delu Kozjanskega in Zgornjega Sotelskega prevladujejo razložena naselja. Sklenjene vasi in urbana naselja so stran od poplavnega sveta. Na višjem osrednjem in zahodnem delu Kozjanskega pa tudi onkraj Voglajnskega Slatinskega podolja so najbolj razširjeni gručasti in razloženi zaselki, med katere se ponekod vrivajo samotne kmetije. To je

⁴ Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij SR Slovenije je v sodelovanju s fakulteto za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo s popisnimi komisijami ugotavljal posledice potresa, tehnične rešitve pri obnovi poškodovanih zgradb in potrebno višino sredstev.

⁵ Zanimiv bi bil podatek, koliki delež hiš je bil uničen po posameznih naseljih, vendar v nekaterih občinah že vrsto let ne vodijo evidence o porastu oziroma številu hiš.

Objekti III. kategorije poškodovanosti so zahtevali kompleksna obnovitvena dela. Odstraniti so morali stari omet, injicirati nosilne zidove in jih mestoma prezidati. Injicirali so opečne stropne oboke, okrepiли so zgradbe z jeklenimi vezmi, podrli so poškodovane nenosilne stene in napravili nove, prav tako okenske in vratne oboke. Prezidali so dimnike, preložili strehe, napravili nove zunanje fasade itd.

Prva pomoč najbolj prizadetim družinam

področje mesno mlečne živinoreje in sadjarstva. Nekdanja tržna naselja je kasnejši gospodarski in prometni razvoj povečini prezrl, le v nekatera se je v zadnjem času s predelovalno industrijo znova vrnilo življenje. Obnova razloženih kmečkih in polkmečkih domov bi morala biti kljub nuji vsestransko pretehtana. Skoraj 82 % naseljenih stanovanj v šmarski in šentjurski občini nima kopalnic. Čeprav so v zadnjih letih že precej napredovali, je bilo ob popisu leta 1971 še vedno poprečno nad polovico (55 %) stanovanj brez vodovoda in elektrike. Vprašanje je, če je stara lega kmečkega in polkmečkega doma tudi v sedanjih razmerah najbolj ustrezna. Spremenile so se kulturne površine, osnovne dejavnosti prebivalcev, vedno več je mešanih in nekmečkih gospodinjstev. Vsaj za najbolj poškodovana naselja bi bili potrebni urbanistični redi. Ali je smotno, da se obnavljajo odročne osamljene koče? Vprašanje je tudi, ali je kmečki dom v gruč, ki tod prevladuje, edina ustrezna oblika domačije v gričevnatem in hribovitem svetu. Kmečki dom kot celota bi moral biti funkcionalen, ustrezen sodobnemu kmetovanju in načinu življenja. Orientiran bi moral biti na kmetijsko specializacijo, perspektivno število članov gospodinjstva, velikost kmečke posesti, sestavo tal in s tem v zvezi upoštevati plazovitost terena, relief, mikroklimatske razmere. V njem bi se morale zrcaliti pokrajinske značilnosti in kulturna dediščina. Marjan Mušič je že pred leti napisal knjigo »Obnova slovenske vase«, v kateri je skušal združiti tradicijo kmečkega doma in naselja s sodobno družbeno in gospodarsko preobrazbo. Od takrat so pretekla že skoraj tri desetletja in slovenska vas, zlasti hribovska naselja, so doživela mnoge populacijske in ekonomske spremembe ter novo tehnično revolucijo. Gradbeni načrti bi morali biti prirejeni za postopno gradnjo od najnujnejših prostorov do kasnejših dozidav, saj velika večina oškodovancev nima sredstev za takojšnjo dokončno ureditev svojega doma. Razpoložljivi gradbeni načrti predstavljajo največ sodobno »predmestno« hišo.

Bolj dognani so načrti za moderne šole. Na pobudo republiškega koordinacijskega odbora za odpravo posledic potresa so sklenili, da prevzamejo posebno skrb za zgraditev novih osnovnih šol v Ponikvi, v Loki pri Žusmu, Šmarju pri Jelšah (II. etapa), v Zibiki, na Vinskem vrhu, na Kristan vrhu, v Pristavi in v Mestinju vse slovenske občine, razdeljene po skupinah. Gradnjo osnovne šole v Šentvidu pri Grobelnem je prevzela občina Banja Luka. Šoli v Loki pri Žusmu in v Zibiki sta bili postavljeni že v letu 1974. Do pomladi 1976 bodo v Šmarju pri Jelšah pozidali primernejši dom počitka. Sistematično in po fazah bo potrebno sanirati občutljive kulturnozgodovinske spomenike. Na srečo niso bili poškodovani arheološki spomeniki in spomeniki NOB. To so samo najbolj nujni primeri, ki so jih že rešili ali pa jih še bodo z organizirano solidarnostno akcijo.

LITERATURA IN VIRI*

1. Vlado Ribarič: Zemlja se je tresla. Cankarjeva založba. Ljubljana 1964.
2. Dimenzioniranje gradbenih objektov in potresnih območij. Ljubljana 1963.
- Karta seizmičnih področij Slovenije.
3. S. V. Medvedov: Inženjska seizmologija. Beograd 1965.
4. M. Herak: Geologija. Zagreb 1960.
5. Borko-Kilar-Petkovšek: Zemlja in vesolje. Ljubljana 1961.
6. K. V. Petković: Opšta geologija. IV. del. Seizmizam. Beograd 1959.
7. M. Pieniçar: Poročilo o geoloških razmerah pri Podčetrtku. Geološki zavod Ljubljana 1965.
8. A. Ramovš: Zemlja skozi milijone let. Ljubljana 1960.
9. T. Nosan: Geologija Voglajnske pokrajine in Zgornjega Sotelskega. Geografski vestnik VIII. Ljubljana 1963.
10. Proteus. Prirodoslovno društvo Slovenije. Ljubljana. Astronomske priloge v letnikih 1961/62 do 1968/69, št. 4/5.
11. H. Tazieff: Kad se zemlja tresse. Zagreb 1965.
12. M. Žagar: Kozjansko, gospodarsko-geografska problematika. Geografski zbornik X. Ljubljana 1967.
13. Marjan Mušič: Obnova slovenske vasi. Celje 1967.
14. Koordinacijski odbor za odpravo posledic potresa na Kozjanskem. Poročilo o stanju po potresu v prizadetih občinah Šmarje pri Jelšah, Šentjur, Celje, Slovenske Konjice in o poteku solidarnostne akcije za odpravo posledic potresa na Kozjanskem. Novi tednik št. 40, 41. Celje 10. in 17. X. 1974.
15. J. Marinko in L. Muhlič: Kako pomagati Kozjancem. Delo. Ljubljana 20. 7. 1974. Sobotna priloga.
16. Anketnik. Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij Ljubljana.
17. Analiza struktur potresno oškodovanega prebivalstva v starostno klasifikacijo in prikaz evidentiranih primerov poškodb v posamezni socialni strukturi. Oddelek za gospodarstvo, finance in družbene službe SO Šmarje pri Jelšah 24. 9. 1974.
18. Poročilo o ugotovljeni škodi po potresu v celjski občini in o doslej vodenih akcijah za pomoč potresnim področjem občin Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah. SO Celje. Izvršni svet. Oktober 1974.
19. Podatki o jakosti in času junijskih potresov. Astronomsko geofizikalni observatorij. Ljubljana 1974.
20. Podatki o škodi in organizaciji pomoči po potresu prizadetim občanom. Izvršni svet SO Celje, Šentjur, Šmarje pri Jelšah, Laško, Sevnica, Krško, Zalec.
21. Hidrometeorološki zavod SR Slovenije. Dekadno meteorološko poročilo. Junij 1974. Ljubljana.

* Na nekatere je opozorilo tudi spredaj med tekstom z navedbo zaporedne številke v oglatem oklepaju, včasih je za vejico navedena tudi stran.

KRAJEVNE SKUPNOSTI

Krajevne skupnosti na območjih občin Šmarje pri Jelšah, Sentjur pri Celju in Celje, ki jih je junija 1974 prizadel potres

Tretja skupina poškodovanih stanovanjskih hiš po krajevnih skupnostih

Tretja in četrta skupina poškodovanih gospodarskih in drugih nestanovanjskih zgradb po krajevnih skupnostih

ČETRTA SKUPINA POŠKODOVANIH STANOVANJSKIH HIŠ PO NASELJIH

Summary

THE TECHTONIC EARTHQUAKE IN THE VOGLAJNA AND SOTLA AREAS IN 1974

Tectonic earthquakes belong to the most terrible natural catastrophes. They occur when the balance of different forces in the earth's interior is destroyed. They are very active at tectonic turning-points of newly folded mountains. In the affected area there are a few presumed ruptures at Rudnica (687 m) and its surroundings. The most significant presumed tectonic rupture runs from the Upper Sotla past Rogaška Slatina, north of Ponikva towards Dramlje and Bovše.

The first earthquake that was felt all over central and eastern Slovenia occurred on June 20th at 18 h, 08 min, 30 sec; a stronger one followed at 18 h, 8 min, 49 sec, and reached 7,3 degrees on the Mercalli Scale. Up to August 10th, 1974 the following earthquakes were registered:

Date	Time			MCS degrees
	h	min.	sec.	
20. 6.	23	26	45,7	6
21. 6.	08	45	50,0	4
22. 6.	02	47	22,6	5
24. 6.	08	36	47	3
29. 6.	02	37	03,0	3
8. 7.	01	17	36,3	4
12. 7.	04	39	0,2	3-4
7. 8.	16	39	05,5	4

The earthquake in Kozjansko had its hypocentre 13 km deep. The epicentre was on the symmetrical line Šmarje pri Jelšah—Ponikva. In the whole earthquake area more or less strong brontides were heard at the time of the main earthquake. Under Rudnica it boomed even before the earthquake. People in the country were mostly working in the fields and meadows so that there were not any serious injuries; neither were there fires although chimneys and roofs were falling in. In Celje it was the old part mainly that was damaged. The earthquake affected old buildings in Sentvid pri Grobelnem, Ponikva, Šmarje pri Jelšah, Boletina, Hotunje, Kristan vrh, Podčetrtak, Babna reka, Omerška gorca, Virštanj, Zgornje Tinsko, Pristava, Serovo and some other places. Most of the damaged dwelling houses and barns were made of stone or brick; they had been built without cement or reinforced concrete. More than the outer foundation walls of houses, dividing walls, ceilings, arches in cellars and stables were damaged. Wooden houses were not affected to the same degree.

The damage when estimated was divided into four categories according to the seismic scale (MCS). In the communities of Šmarje pri Jelšah, Sentjur pri Celju, Celje and Slovenske Konjice the total number of buildings damaged by the earthquake was 5653; out of which 767 were put in the fourth category; these buildings cannot be used any longer and should be replaced by new ones. The total damage was estimated at 562,7 million dinars, of which three quarters falls to the community of Šmarje pri Jelšah. The earthquake demolished 20 school buildings, 9 of which cannot be used any more. By means of solidarity action, in which all Slovene communities took part, new schools have been built in some places or are still built. The earthquake did considerable damage to cultural and historic monuments.

Help for the people affected by the earthquake came from all over Slovenia. Private owners were also given favourable loans for repairing their homes. Those who suffered the worst damage and need social support will be exempt from repaying the loan. In rebuilding the afflicted area one has to consider the contemporary social and economic changes, which should also be reflected in the type of the house and settlement.

HENRIK ČMAK

POTRES NA KOZJANSKEM JUNIJA 1974

(Škoda na stavbah in obnova)

UDK 550.34:[62.131.55:699.841(497.12-118)]

Članek navaja o potresu na Kozjanskem v juniju 1974 (glavni sunek z dne 20. 6. 1974 je imel epicenter v bližini Šmarja pri Jelšah) podatke Astronomsko geofizikalnega observatorija v Ljubljani. V nadaljevanju pa poroča o škodi, ki jo je povzročil ta potres na stavbah v občinah Šmarje pri Jelšah in Sentjur pri Celju, ter o ukrepih družbene skupnosti, da se taka škoda popravi.

THE EARTHQUAKE IN KOZJANSKO IN JUNE 1974

The article presents data from the Astronomical Geographical Observatory in Ljubljana in connection with the earthquake in Kozjansko in June 1974; (the main earthquake of June 20, 1974 had its epicentre near Šmarje pri Jelšah). It further reports on the damage caused by the earthquake to the buildings in the communities of Šmarje pri Jelšah and Sentjur pri Celju, as well as on the measures taken by the social assemblies to repair the damage.

Dne 20. junija 1974 ob 18,08 uri je Celjsko kotlino močno zatreslo in občani v stanovanjskih objektih ter tudi v drugih objektih, kjer so pač trenutno bili, so večinoma takoj zapustili objekte in se zelo preplašeni podali na prosto. Takoj je bilo jasno, da je šlo za močnejši potresni sunek, zato je sledil strah in napetost pred nadaljnjim razvojem te elementarne sile in pred njenimi hudimi posledicami. Veliko občanov v Celju kot tudi v njegovi okolici in sosednjih občinah je noč od 20. na 21. junij 1974 preživelo na prostem, predvsem še iz razloga, ker se je nekaj pred polnočjo ali točneje ob 23. uri 26 minut in 45 sekund zopet močno streslo.

Kaj kmalu po prvem sunku so prišla tudi že točnejša poročila, da je bil potres z epicentrom na področju Kozjanskega, in sicer v bližini Šmarja pri Jelšah.

Podatki o potresu

ASTRONOMSKO GEOFIZIKALNI OBSERVATORIJ (AGO) V LJUBLJANI daje po navedbah vira BUREAU CENTRAL INTERNATIONAL DE SEISMOLOGIE, STRASBOURG (BCIS), DETERMINATION PRELIMINAIRE No. 107. naslednje preliminarne podatke o potresu na Kozjanskem dne 20. VI. 1974.

Epicenterski čas:

za predhodni potres H = 18 h 08 min. 30 sek. (srednjeevropski čas)
za glavni potres H = 18 h 08 min. 49 sek. (srednjeevropski čas)

Koordinate epicentra:

46,2° N, 15,5° E (BCIS)

46° 10' N, 15° 30' E (Ljubljana po makroseizmičnih podatkih)

Slovenija, Jugoslavija.

Maksimalna intenziteta:

I₀ = VII — poškodbe v Šmarju pri Jelšah in v Grobelnem

I = VI, VII (zmerne poškodbe) v Celju in Laškem

I = VI (Kozje, Rogaška Slatina)

I = V (Slovenske Konjice, Poljčane)

Potres so čutili v Ljubljani, Mariboru in Zagrebu.

Polmer makroseizmične površine (srednji), R = 60 km.

Magnitude (po Richterju):

M = 5,2 do 5,6 (podatki Dunaj)

M = 5,0 podatki Ljubljana

M = 5,1 podatki Bensberg/KOLN)

M = 4,7 (podatki Sarajevo)

Izračun epicenterskega časa in koordinat po podatkih naslednjih seizmoloških postaj:

Basel, Bensberg, Bühlerhöhe, Clermont, Collberg, Dourbes, Fürstfeldbruck, Ljubljana, Malaga, Nurmijarvi, Sarajevo, Sodankvæe, Strasbourg, Tromsø, Uccle, Uppsala, Welschbruck, Wien, Wien-K.

Podatki o intenzitetah: AGO Ljubljana. Gre za preliminarne podatke, ki so bili razpoložljivi 21. VI. 1974, ko je AGO poslal informacije centru v Strasbourg.

Maksimalni možni potresi v tej coni so VIII⁰ MCS.

(Seizmična karta Slovenije, priloga tehničnim predpisom za antiseizmično gradnjo Ur. list SRS XX. 18. — 13. VI. 1963).

Privzeti parametri glavnega potresa z dne 20. VI. 1974:

M = 5,1 (Richter)

I₀ = 7,3 (Mercalli, Cancani, Sieberg)

h = 10—15 km

Potres je torej občutno prizadel kraje v občinah Šmarje pri Jelšah in Šentjur pri Celju, manj pa območje občine Celje in še manj območje občine Slovenske Konjice.

Prizadeti občini Šmarje pri Jelšah in Šentjur pri Celju štejemo med manj razvite občine. Spodnji podatki prikazujejo

»Delež področij v narodnem dohodku občin za leto 1974 v %«

	Skupaj	Industrija	Kmetijstvo	Gozdarstvo	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo turizem	Obrt	Komunala
SR Slovenija	100	44,8	6,9	1,2	11,5	6,6	2,5	2,9	4,2	0,4
Šentjur pri Celju	100	40,8	22,7	0,8	14,7	4,5	11,7	1,3	3,2	0,3
Šmarje pri Jelšah	100	32,6	25,0	1,1	11,8	5,8	14,3	6,3	2,7	0,4

in »Delež občin v narodnem dohodku republike po področjih za leto 1974 v %«

	Skupaj	Industrija	Kmetijstvo	Gozdarstvo	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo turizem	Obrt	Komunala
SR Slovenija	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Šentjur pri Celju	0,4	0,4	1,4	0,3	0,5	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3
Šmarje pri Jelšah	0,8	0,6	3,0	0,7	0,9	0,7	0,6	1,9	0,5	1,0

Občina Šmarje pri Jelšah ima površino približno 40.000 ha in 30.718 prebivalcev.

V občini Šentjur pri Celju pa živi na površini 24.00 ha 17.370 prebivalcev.

Narodni dohodek v letu 1974 je znašal v občini Šmarje 15.632 din, v občini Šentjur pa 13.903 din, medtem ko je bil povprečni narodni dohodek v socialistični republiki Sloveniji v letu 1974 32.022 din.

GEOLOŠKO TEKTONSKI PODATKI O POTRESNEM PODROČJU

Obravnavano potresno ozemlje Voglajnske pokrajine (med Celjem in Ponikvami), Obsotelskega (med Šmarjem pri Jelšah in Rogaško Slatino in Bistrico ob Sotli) ter Kozjanskega pripada geološko-tektonsko skrajnemu zahodnemu delu Posavskih gub. To mlado gorstvo, ki je nastalo šele v pliocenu, torej v zadnjih nekaj milijonih let, se dviga ter guba delno še danes, tako da predstavlja obširen sistem grud, antiklinal (rudnic) in sinklinorijev. Ti se podaljšujejo v ta predel predvsem iz Laškega v osrednjem delu in iz Šentjurja na severu ter iz Senovega na južni strani. Starejši skladi (triasni apnenci, dolomiti in skrilavci) so le ob Rudnici in narinjeni na terciarne (laporje, tufe in peščenjake) ponekod, npr. pri Ponikvah južno od šoštanjkega preloma, pa so celo pliocenski laporastoglinasto peščeni skladi v vertikalnem položaju, kar potrjuje mlado tektonsko aktivnost na tem ozemlju.

Dokazani veliki geološki prelomi so predvsem: na severni strani že omenjeni, v dinarski smeri potekajoči šoštanski prelom (WW-ESE) in

krško-bistriški prelom (WSW-ENE), ki to ozemlje omejuje na južni strani. Tem bolj ali manj vzporedni so še prelomi južno in severno od Rudnice. NW od Rudnice oziroma južno od Grobelnega v področju Rakovec—Cerovec se izklinjata dva od zahoda do tu potekajoča preloma. Pri Olimju južno od Podčetrтка se prelom južno od Rudnice seče prečno z dinarskim prelomom (NNE-SSW), ki poteka ob Sotli do šoštanjskega preloma na severu. Razen teh je še več drugih krajših vzdolžnih in prečnih prelomov. V splošnem je večina dolin in grebenov tektonsko zasnovana. Osrednja, tektonsko dvigajoča se gruda je predvsem Rudnica. Sredi nje se pojavljajo tudi vulkaniti s tufi (porfirit). Pojav tople vode pri Olimju in Podčetrtku je vsekakor tudi v zvezi z globokimi tektonskimi prelomi.

Glede stabilnosti zemljin in nevarnosti za plazove spada celotno obravnavano ozemlje, razen gričevja južno od Podplata in Rogaške Slatine ter Rudnice, v pretežno izrazito plazovito ozemlje s številnimi aktivnimi plazovi.

Iz zgoraj navedenih razlogov je razumljivo lahko pričakovati sunkovite premike, ki povzročajo potrese. Ti se na pretežno glinastih mladih sedimentnih plasteh lahko intenzivno prenašajo na zemeljska tla.

IZVEDBA TER STANJE OBJEKTOV NA POTRESNEM PODROČJU

Pri pregledu poškodovanih poslopij po potresu, smo ugotovili, da so se močnejše poškodbe pojavile predvsem na tistih stavbah, ki so bile zgrajene iz neobdelanega kamna, brez potrebne konstrukcijske povezave med zidovi. Pri najstarejših kmečkih hišah so vsaj delno obdelani kamni sestavljali le čelne površine, oziroma zunanje plasti zidov, medtem ko je bila notranjščina izpolnjena z drobnejšim kamnitim materialom v slabi malti. Pri mnogih više ležečih stavbah je bil namesto prave malte uporabljen peščeno glinasti material, ki je z leti že toliko preperel, da se je s časom spremenil v prašnato, praktično nevezano maso. Poleg slabe kvalitete malte obstajajo v zidovju še posamezni votli prostori, ki še dodatno zmanjšujejo nosilnost zidovja. Zaradi takih razmeroma debelih in težkih zidov slabe kvalitete je prišlo po potresnih sunkih do razpok predvsem na stikih posameznih zunanjih obodnih zidov, kar je povzročilo tudi popuščanje stikov med zunanji in notranji manj nosilnimi zidovi.

Poleg slabe kvalitete zidovja je očitna pomanjkljivost gradnje starejših hiš v tem, da zunanji zidovi v etažah niso medsebojno povezani, kot je to potrebno, odnosno izvedeno pri novejših zgradbah.

Pri starih stavbah na Kozjanskem imamo naslednje tipe gradenj:

- celotno zidovje je izdelano s prepletom ter kamnito glinastim jedrom ali pa je hiša lesena;
- kletni del hiše je izveden v kamnu z obokano kamnito ali leseno stropno konstrukcijo, zgornji del stavbe pa je lesen ali zidan;
- celotna pritlična stavba je zgrajena v kamnitem zidu, nad pritličjem v veži in kuhinji so obokani kamniti stropovi, vsi ostali pa so leseni.

Poleg poškodovanosti zgradb, grajenih v drugi polovici prejšnjega stoletja, so poškodovane tudi še nekatere stavbe, grajene po drugi sve-

tovni vojni, z zidovi 25 cm debeline. Pri tem se je uporabljala mnogokje v istih zidovih opeka različnih formatov z malo malte in še to izredno slabe kvalitete.

Novejše opečne zgradbe in zgradbe iz betonskih blokov, povezane z betonskimi ploščami, niso bile poškodovane.

Po stopnji poškodovanosti so bili objekti razvrščeni v štiri kategorije. Karakteristika posameznih kategorij je takale:

I. kategorija:

- poškodbe ali delne porušitve dimnikov,
- poškodbe in delna razrahljanost strešne kritine,
- manjša razpokanost predelnih sten,
- pojav razpok na stikih stena-lesen strop.

II. kategorija:

- porušitve dimnikov,
- večja poškodovanost in popolna razrahljanost strešne kritine,
- precejšnja razpokanost predelnih sten,
- manjši izklon končnih nenosilnih fasadnih sten do 2 cm iz prvotnega položaja,
- izpadanje delov ometa na stikih stena-lesen strop,
- pojav razpok na zazidanih odprtinah v nosilnih stenah.

III. kategorija:

- porušeni dimniki,
- splošna poškodovanost in razrahljanost strešne kritine po vsej površini,
- delne porušitve in popolna razrahljanost predelnih sten,
- večji izkloni in lokalne porušitve končnih nenosilnih fasadnih sten,
- pojav razpok v nosilnih zidovih objektov in lokalne porušitve ozkih slopov,
- pojav razpok na nosilnih obokih okenskih in vratnih odprtin ter na stropnih obokih,
- lokalni odpad ometov na fasadah in v notranjosti s sten in stropov,
- popolna razrahljanost in lokalne porušitve nenosilnih mansardnih in drugih zidov na podstrešjih.

IV. kategorija:

- porušeni dimniki,
- močno poškodovana kritina s precejšnjim številom izpadlih strešnikov na celotni površini,
- sektorske porušitve predelnih sten oziroma njihovo popolno razmaganje,
- delne in celotne porušitve končnih nenosilnih fasadnih sten,
- močna razpokanost nosilnega zidovja z lokalnimi porušitvami,
- porušitve okenskih in vratnih obokov ter močna poškodovanost stropnih obokov,
- odpad ometov s sten in stropov, lokalni zruški lesenih stropov,
- rušenja delov zgradbe, tako da sanacija ni možna ali pa je ekonomsko neutemeljena.

OČENJEVANJE ŠKODE

Pri ocenitvi škode je bila uporabljena metodologija, ki se je izoblikovala pri dosedanjem ocenjevanju škode, povzročene po potresih v Jugoslaviji.

Način za ocenjevanje škode je bil prilagojen obsegu po posameznih področjih. V občinah Šmarje pri Jelšah in Šentjur pri Celju, kjer je 93 % poškodovanih zgradb, je bil po sklepu Koordinacijskega odbora za odpravo posledic potresa na Kozjanskem (v nadaljnjem besedilu Koordinacijski odbor) zadolžen Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij, da v sodelovanju s Fakulteto za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo in Birojem za gradbeništvo organizira popis škode. Na področju občine Celje in Slovenske Konjice pa so popis izvršile občinske komisije.

Primerjava ocen glede na kategorijo poškodovanosti na posameznih objektih leži v območju ugotovljene škode za objekte v občinah Šmarje pri Jelšah in Šentjur pri Celju:

— Restitucijski popis šolskih objektov je izdelala »Izobraževalna skupnost Slovenije« in ga uskladila s perspektivnim planom šolske mreže na prizadetem območju vseh štirih občin. Plan restitucije za šolsko mrežo je bil obravnavan in sprejet na 3. seji Koordinacijskega odbora.

— Restitucije »Doma počitka JELŠINGRAD« je obdelal Republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo.

— Restitucijski popis umetnostnih spomenikov sta obdelala Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije in Zavod za spomeniško varstvo Celje. V ocenjeni restitucijski vsoti so zapopadeni vsi sakralni objekti.

Od vseh objektov, ki so v popisu škode naznačeni za rušenje (IV. ktg.), je 17 objektov, ki predstavljajo etnološki spomenik. Od teh objektov je po strokovnem mnenju spomeniškega varstva možno rušiti 8, vendar je treba pred tem izdelati detajlno dokumentacijo. Dva lesena objekta naj bi prenesli v skanzen, 7 objektov pa naj bi vsekakor revitalizirali.

Skupno je bilo pregledanih in kategoriziranih v občini Šentjur pri Celju 2009 objektov, v občini Šmarje pri Jelšah 5396 objektov, v občini Celje 344 objektov in v občini Slovenske Konjice 14 objektov, torej skupno 7763 objektov.

Od tega je skupno uvrščenih:

v I. kategorijo	1259 objektov
v II. kategorijo	1698 objektov
v III. kategorijo	2664 objektov
v IV. kategorijo	2142 objektov
Skupaj	7763 objektov

Od jeseni 1974 naprej se na prizadetem območju sistematsko obnavljajo poškodovani ali uničeni stanovanjski in in gospodarski objekti v družbeni in zasebni lastnini. Po programu je predvideno, da bi lahko glavna škoda bila odstranjena do konca leta 1977. Do tega leta se zbirajo finančna sredstva po posebnih zakonskih določilih, s posebnimi akcijami in iz republiškega stanovanjskega sklada. Tako zbrana sredstva, ki bodo namenjena za obnovo, pa bodo znašala približno 760.000.000 din.

JANKO OROŽEN

CELJSKO ZLATARSTVO OD PRVIH ZAČETKOV DO VIŠKA V ZLATARNI

Človek že od nekdaj ljubi sijaj in blesk. Zato so ga vedno privlačevale drage kovine, zlasti zlato, pa tudi srebro in platina, celo nikel, baker, bron in železo. Z njimi je krasil svoje telo, iz njih je izdeloval predmete, ki so ga obkrožali doma, uporabljal jih je celo za izdelovanje in okras orožja. Prvo mesto med kovinami je zavzemalo zlato. Človek davnih dni je njega sijaj povezal z bleščečo sončno ploskvijo: sonce, izvor svetlobe, življenja in moči, je pa povezoval z božanstvom. Pri vseh narodih je sončno božanstvo zavzemalo prvo, najvišje mesto. Vladarje so pogosto smatrali za božje in sončne sinove. Zato je tudi verstvo vplivalo na visoko vrednotenje zlata in zlatih predmetov. Poleg tega je že sam blesk privlačil, človek je zanj vedno imel smisel, ima ga še danes. Ta smisel deloma poraja tako imenovano lepotno ali estetsko kulturo. Zlato je vedno služilo estetskemu izživiljanju. Neposredni pomen za vsakdanje praktično življenje je bil sorazmerno majhen. Toda ker je bilo redko in visoko cenjeno, so ga zgodaj začeli uporabljati kot merilo za vrednost stvari, tj. za njihovo koristnost. V ta namen so mu dajali obliko denarja. To vlogo je vršilo poleg drugih manj dragocenih kovin, vrši jo še danes. Papirnat denar je samo praktično nadomestilo, ki ima svojo podlago v kovanem denarju. Temeljno vrednost daje denarju seveda delo, človeku prija, da se javlja v snovi in obliki, ki mu je že sama po sebi dragocena, cenjena in lepa.

Prav zgodaj se je razvila posebna obrtna stroka, ki jo označujemo kot zlatarstvo (Lunel Luc, L'orfèvrerie, Paris 1949). Le redko je nastopalo samo oblikovanje zlata, kajti zlatarji so svoje delo razširjali tudi na druge kovine. Te so pogostoma uporabljali samostojno, neredko so jih kombinirali z zlatom. S tem so dosegali večji lepotni učinek. Pogosto so zlate izdelke vezali tudi z lesketajočim barvnim emajlom, s slonovo kostjo in z dragimi kamni. To vrsto zlatarstva so že zgodaj označevali kot draguljar-

Avtor: Janko Orožen, profesor v pok., Celje

stvo. Včasih so zlato v različnih ploškah in črtah nameščali tudi na predmete praktične uporabe, na posodje in zlasti na orožje, ki ga je človek vedno cenil, saj je z njim branil svoje življenje, a je tudi napadel, kadar je hotel dati duška svoji napadalni čudi. Tudi ob takem opraviilu ga je nezavestno spremljalo lepotno doživljanje.

Prve priče o tem, kako rad je človek krasil svoje telo z zlatimi predmeti, so prazgodovinski grobovi nekoliko naprednejše dobe, ko je človek že začel uporabljati tudi druge kovine, najprej baker, nato mešanico bakra in cinka, t. j. bron, in končno železo. Ker je zlato v prirodi redko in sorazmerno mehko, je zlatih predmetov seveda manj kot npr. bronastih. V grobovih najdemo razen okrasnih zlatih predmetov tudi take, ki so bili v zvezi s češčenjem bogov.

Od najstarejših kulturnih narodov so imeli *Kitajci* in *Japonci* sorazmerno malo zlatih predmetov, to je gotovo v zvezi z njihovim bolj resnim in praktičnim značajem in dejstvom, da v njihovi domovini ni mnogo zlatih rud. Drugače pa je bilo v Ameriki. Ko je prišel Krištof Kolumb na ameriške otoke, so njegovi mornarji dajali tamkajšnjim prebivalcem malovredne steklene in podobne okraske, dobivali pa so zato zlato in bisere. Še več je bilo tega na srednjeameriški in južnoameriški celini. Tam so Indijanci častili predvsem boga sonca in lune. Imeli so obilo zlata in zlatih predmetov. Indijanski vladar sedanje države Peru se je hotel rešiti s tem, da je španskemu zavojevalcu obljubil, da bo veliko sobo, v kateri je bil zaprt, za odkup do vrha napolnil z zlatom. Španec je ponudbe sprejel. Kljub temu je premaganega kralja dal zadaviti. V sosednjem Čilu so domačini častili boga sonca s tem, da so spuščali v jezero zlate figure. A svojega kralja so ob nastopu vlade povaljali v zlatem prahu, nato so ga peljali k jezeru, kjer se je okopal in očistil zlata. Španci so nove kraje označevali kot Eldoradi (t. j. zlato deželo) in neštevilni pustolovci so tam iskali svojo srečo. Lakota po zlato je Špance tako izpridila, da se še v najnovejši dobi otepajo pogubnih posledic.

Med narodi, ki so polagali temelj današnji evropski kulturi, srečamo najprej *Egipčane*, ki so si že okrog 3000 let pred n. š. osnovali ob Nilu mogočno državo. Egipčani so razvili sorazmerno visoko kulturo, v kateri je zlato igralo pomembno vlogo. Čeprav je v teku tisočletij izginilo v rokah lakomnežev mnogo njihovih dragocenih zlatih proizvodov, se je vendar še marsikaj ohranilo v muzejih Kaira, Aleksandrije in velikih evropskih političnih in kulturnih središč. Zlate maske na kraljevskih in velikaških mumijah in pozlačene kamenite in lesene figure poleg manjših, često fantastičnih drobnih okrasnih predmetov še vedno vzbujajo našo pozornost in celo grozljivo domišljijo.

Tudi drugi prednjeazijski narodi so bili v znatni meri vdani sončnemu kultu in uporabi zlata za okras in prevleko sten, kipov in posod. Vendar so v tem pogledu precej zaostajali za Egipčani. Teh narodov je bilo veliko število, v dobi več ko dveh tisočletij so si sledili ali živeli drug poleg drugega — večinoma v hudem sovraštvu. Zgodovina nam pripoveduje o Sumerijcih, Elamitih, Akadijcih, Asircih, Babiloncih in še mnogih drugih — za zgodovinsko dogajanje manj pomembnih.

Ohranilo se je pač mnogo orjaških razvalin in tudi precej napisov, malo pa drobnih predmetov, med njimi zlatih. Največ napisanega imajo Izraelci, v njihovem Svetem pismu čitamo o Salomonovem templju, njegovih z zlatom prevlečenih stenah in o njegovi opremi, zlasti o zlatih svečnikih.

Ko je Mojzes prvič bil na gori Tabor v Sinajski puščavi, je ljudstvo zahtevalo od velikega duhovnika Arona, da mu napravi boga. Prineslo je zlate uhane, veliki duhovnik jih je raztopil in iz ulitine napravil zlatega teleta. Ljudstvo mu je žrtvovalo. Ko je Mojzes prišel z gore, je v sveti jezi malika v obliki zlatega teleta razbil. Ko se je ljudstvo spokorilo, je znova šel na goro in prejel od boga kamniti tabli z desetimi božjimi zapovedmi. Ko se je vrnil, je dal zgraditi svetišče v obliki prenosnega šotora, v katerem je postavil skrinjo zaveze, kadilni in žgalni oltar in svečnik s sedmimi rameni, vse je bilo pozlačeno in obloženo s čistim zlatom in srebrom. Vsak Izraelec je moral prispevati drage kovine po svojem premoženju. Štiri sto in osemdeset let pozneje je modri kralj Salomon s pomočjo zidarjev, ki mu jih je poslal njegov prijatelj, feničanski kralj Hiram, razen kraljevske palače z zlatim prestolom in še drugih stavb zgradil zelo veličasten tempelj, v katerem je bilo še več zlatega razkošja ko v starem prenosnem svetišču, saj so kraljevi dohodki znašali na leto šest sto šest in šestdeset zlatih talentov, tj. blizu 28.00 kg, kar pa še ni bilo vse. Ta številka nam daje slutiti, s kolikšnim zlatim bogastvom so razpolagali stari orientalni vladarji, saj so mnogi med njimi imeli mnogo večjo oblast kakor Salomon. Lahko pa računamo, da so bili Izraelci že tedaj spretni v pridobivanju dobrin.

Neverjetno mnogo je bilo zlata in zlatih predmetov pri predhodnikih Grkov, tj. pri starih *Krečanih* in pri *Egejcih*. Velikanske Krečanske palače so nudile pridnim raziskovalcem marsikaj, tudi zlati okras, čeprav so stotletja brskali po njihovih razvalinah in jemali iz njih, kar je prišlo pod prste. Egejci in Mikenci so shranjevali najdragocenejšo zlato bogastvo v grobovih. Veliko pozornost je vzbudil tako imenovani Priamov zaklad, ki ga je podjetni in učeni Schliemann našel, ko je odkopaval Trojo, za katero so stari Grki po pričevanju dveh velikih Homerjevih epov, Iliade in Odi-seje, vodili desetletno vojno, ki je baje nastala za to, ker je Priamov sin Paris ugrabil prelepo Grkinjo Heleno. Na grški celini je rodilo slično presenečenje odkritje Atrejeve podzemeljske zakladnice.

Grki sami so bili veliki ljubitelji in ustvarjalci umetnosti, tudi zlato so imeli radi. Poleg raznih barv so ga uporabljali, da so z njim zlatili svoje stavbe, kipe in druge predmete, vendar so se ga v splošnem posluževali umirjeno, saj je bila skladnost glavno načelo, ki ga je izražala njihova umetnost. Šele v poznejših stoletjih, ko je ta umetniško in filozofsko močno nadarjeni narod izgubil ravnotežje duha, je tudi glede uporabe zlata zapadel v razkošje, ki pa so se mu lahko vdajali samo ljubljenci sreče.

Tudi stari *Rimljani* so bili mojstri v izdelovanju zlatih predmetov. Zlasti so v tem pogledu sloveli v sedanji Toskani severozahodno od Rima bivajoči Etruščani, ki so se pozneje, ko niso več mogli ubraniti svoje samostojnosti, pretopili v močnejše Rimljane. To je bilo v zvezi z njihovo razburljivo in strastno naruro. V kasnejši dobi je tudi Rimljane same za-

jela strast po zlatu in zlatih predmetih. Silni in najbolj krvoločni rimski cesar Neron je za to najizrazitejši zgled. Zgradil si je tako imenovano Zlato hišo, vilo, obsegajočo več stavb in obdano s parkom, ki je meril 50 ha. Razen v okrasu samih stavb je bilo obilo zlata tudi v 35 m visokem bronastem kipu, stoječem v preddverju. Cesarja, zaverovanega v svojo veličino in neomejeno oblast, so posnemali velikaši, često preko svojih možnosti. To je bil eden izmed kvarnih pojavov, ki je spremljal življenje Rimljanov v dobi njihovega propadanja ali dekadence.

V srednjem veku se je, skoraj ne bi mogli verjeti, uporaba zlata pomnožila. V Alpah in drugod so iskali zlate žile, v nižjih legah pa so prebirali rečni prod. Začeli so izdelovati zlate predmete za cerkev. V tem pogledu so bili zlasti veliki mojstri *Bizantinci*. Bili so pravi nasledniki starih Grkov. Niso sicer imeli več njihove umetniške domiselnosti, pač so se zelo izpopolnili v tehniki. Zlato so uporabljali za okras cerkva ter palač, vladarskih in plemiških, deloma pa tudi meščanskih domov. Pri Bizantincih so se učili Italijani, zlasti *Benečani*, a tudi Slovani in celo Turki ter drugi Orientalci, med njimi v prvi vrsti za ornamentalno oblikovanje tako sposobni *Arabci*. Bizantinske in po njihovem zgledu nastale cerkve so bile vse v blesku. Spomnimo se samo na Sveto Zofijo v Carigradu, ki je danes največja turška mošeja in na v zlatu se lesketajoče kupole ruskih pravoslavnih cerkva.

Uporaba zlata se je kaj kmalu močno razširila tudi v posvetnem življenju. Razni mogotci so hoteli v blesku gledati svoje žene, a tudi na sebe niso pozabili, saj so vedeli, da s svojim sijajem vplivajo na podložnike, preprosto ljudstvo in da na ta način tudi med svojimi vrstniki večajo svoj pravi ali namišljeni ugled.

Konec srednjega veka se je poleg vladarskega in plemiškega ter višjega duhovniškega začel dvigati tudi meščanski sloj, ki ni zanemarjal nobene pridobitve kulture in se je često tudi rad ponašal. Zlatarjem je dajal zelo mnogo dela. Zlatarstvo je postalo popolnoma enakopravno drugim umetnostim. Posebno visoka je bila tedanja umetnost v Italiji. Označujemo je kot *renesanso*. Prvovrstni renesančni umetniki so se bavili tudi z zlatarstvom: med njimi Ghiberti, Verrocchio, Benvenuto Cellini in drugi. Renesansa je vzcvetela tudi preko Alp in prvovrstni nemški umetniki (kot sta bila Albrecht Dürer in Holbein ml.) so delali načrte za zlatarska dela. Nato pa je zlatarstvo doseglo svoj vrhunec v Franciji. Rastlina, ki je pogonala svoje korenine globoko v zemljo, ni zamrla, ampak se je razvijala in je svoje liste oblikovala skladno s slogom, ki se je v teku stoletij menjaval.

Poglejmo samo v kak večji muzej ali v kak pomemben vladarski in plemiški dvorec iz prejšnjih stoletij in desetletij, pa se lahko prepričamo o tem, kolikšno vlogo so imeli zlatarski izdelki v opremljenosti in v krasitvi obleke ter neposredno telesa. Tu in tam se je bahavost kazala tudi na zunaj. Še danes vzbuja na pr. svojevrstna pozornost zlata strešica, ki jo je pri svojem domu v Innsbrucku dal napraviti lahkomiseln in zapravljivi deželni knez Friderik »s prazno mošnjo«.

Zlatarstvo je delalo za cerkvene in posvetne potrebe. In sicer v velikih množinah. Želja po razkošju je bila velika. Saj so pripadniki višjih

slojev nosili celo oblačila iz zlatih nitk. Danes moramo računati s tem, da se nam je ohranilo sorazmerno malo zlatih izdelkov. Krive so bile vojne, pri nas zlasti turške. V stiski so morali vladarji in drugi posvetni močnejši često prekovati zlate izdelke v denar. Cerkev jih je morala oddajati. V začetku XVI. stoletja cerkvam za oddaje niso vedno zadoščala denarna in zlata sredstva, ampak je bilo treba celo zastavljati nepremično posest. V tistih časih je izšlo tudi nekaj vladarskih odlokov glede razkošja v hrani in obleki. V enem izmed njih se prebivalstvo v tem pogledu deli v tri skupine. Prva skupina je najvišja. V njej so pripadniki, ki lahko nosijo oblačila iz zlatih in srebrnih nitk, vendar samo do določene cene. Druga skupina sme imeti zlate oziroma srebrne samo robeve, tretja skupina si pa niti tega ne sme privoščiti.

Med Slovani je bilo zlatarstvo znano že v davni dobi. O tem pričajo izkopanine na Belem brdu, ki govore o njihovi zlatarski dejavnosti v razdobju od konca 8. do konca 11. stoletja. A tudi odkopavanje novejših let, izvršena na Moravskem, Poljskem in v sovjetski Ukrajini pomnožujejo naše znanje o zlatarskem oblikovanju pri starih Slovanih. V poznejši dobi so se Slovani tudi v tej stroki izpopolnjevali pri sosedih, na zapadu pri tamkajšnjih evropskih narodih, na vzhodu (kakor sem že omenil) neposredno pri Bizantincih, posredno pa pri njihovih prevzemnikih, Arabcih in Turkih.

Opozorili bi pri tem, na *sarajevsko čaršijo* in na tako imenovano *filigranstvo* v starem *Prizrenu*. Tu je drobno zlatarsko in podobno delo prešlo v meso in kri oblikovalcem, ki ga kljub drugačnim modernim vplivom še vedno izročajo od roda do roda.

Zlatarski center višje vrste je bil pri nas v *Dubrovniku*. Dubrovniški zlatarji so sloveli po visoki kvaliteti svojih izdelkov in so z njimi zalagali celo Italijo in tudi tedanjo Srbijo.

Zlatarstvo v Dubrovniku je doseglo svoj višek v 14. in 17. stoletju. Tudi njihovi izdelki, ki so se ohranili, pričajo o veliki umetniški vrednosti. Vendar so pa malo znani širokim množicam, ker se nahajajo po raznih cerkvah in samostanih ter so zato težko dostopni. Na splošno lahko rečemo, da je bila pri nas zlatarska umetnost najbolj razvita v Dalmaciji, ker so pač njeni pomorski kraji imeli največ stikov z drugimi deželami.

A tudi bolj v notranjosti ležeča Srbija je imela razvito zlatarstvo, saj je imela svoje zlate in srebrne rudnike in je bila kot prehodna dežela odprta in sposobna sprejemati tuje vplive tako z zahoda kakor z vzhoda, tudi domača iznajdljivost je prihajala do veljave. Že car Dušan je v svojem zakoniku določil osnovna pravila za poslovanje zlatarstva, gotovo si jih ni izmislil, ampak mu jih je nudilo stanje stroke same.

Vsekakor moramo reči, da so se zlatarski izdelki močno spremenili, ko so se začeli zanimati zanje širši sloji prebivalstva. Bogate zlate in srebrne posode, kipe in podobne izdelke so nadomestili drobni predmeti, ki so koristneje služili malemu človeku, a so vendar ustvarjali lepotni učinek. Brez tega pač človek ne more izhajati in je zato zlatarstvu zagotovljena bodočnost.

Zlatarstvo zahteva visoko stopnjo sposobnosti. Zato se je lahko širilo po svetu samo iz mest. V manjših mestih nastopa nekoliko kasneje kakor

mnoge druge obrti, na pr. mesarstvo, pekarstvo, čevljarstvo, tkalstvo, krojaštvo itd. Zlatarskih mojstrov je bilo tudi vedno manj in niso bili trdno povezani v krajevnih organizacijah, cehih. Njihova obrt je prehajala v umetnost in je bila bolj svobodna, čeprav ne popolnoma. Bila je vključena v strokovne cehovske organizacije širšega teritorialnega področja.

Tudi v naša večja naselja je prodrlo zlatarstvo že v srednjem veku, vendar šele ob prehodu v novi vek. Vsekakor je prišlo preko Italije, ki je bila za Zapad glavni dedič staroveške kulture.

V novejšem času je zlasti univ. prof. dr. Ferdo Gestrin temeljito razjasnil, kakšni so bili trgovski stiki med italijanskimi mesti in slovenskimi kraji. Med predmeti, s katerimi so trgovali, je bil tudi nakit, ki je sicer umevno imel sorazmerno skromno vlogo. Glavno medsebojno trgovsko središče na naši strani je bila Ljubljana. Tam je živelo mnogo plemičev, a tudi nekaj meščanov, ki sta jim obrt in trgovina prinašali blagostanje. Med njimi je tudi nakit imel zbiratelje. Sprva jim ga je donášala trgovina. V XV. stoletju pa je Ljubljana imela zlatarje, ki so uvoženo zlato predelovali v nakit. Bili so še večinoma Nemci. Žal, da so nam večinoma ohranjena samo njihova imena. Vendar nam že ta mnogo povedo. Zlatarji so bili ugledni meščani, ki so si znali pridobiti vpliv v mestni upravi. V Gradcu sta bila že v prvi polovici XV. stoletja mestna sodnika dva zlatarja: Hertl od 1402—1408, Nikolaj Földel pa 1418. V Ptujju je bil leta 1452 mestni sodnik Jurij Goldschmid, iz leta 1459 je ohranjen njegov sodni pečat.

Sicer pa: kar se nam danes zdi težko, je bilo tedaj nekaj navadnega.

ZAČETKI ZLATARSTVA V LJUBLJANI

Stari mojstri: Peter Zlatar (Petrus aurifaber Goldsmit, 1446/47), Peter Goldsmit (1466, dvakrat) — oba Petra sta skoraj gotovo ista oseba, Pechtold Freyberkh — kupil leta 1456 z ženo Uršulo hišo od Katarine, vdove po ljubljanskem meščanu Juriju Trefferju, in od njenega sina Jurija Trefferja, Nikolaj (Aurifaber, 1507); Štefanov sin Andre (1523), Bernhard (1523, Jurij/Jörg, 1523) in kot Jurij Vogl (1527), Neža vdova pokojnega zlatarja Nikolaja Severina (1525), Hoff (verjetno zlatar 1529), Sultzperger (1544, 1551-52), Martin Mertt (1568-69), Boltazar Walthaser, Nikolaj Schaller (1568-69), Krištof Rissner (1544, 1548), Jurij (1548), Volmas Harder (1551-52), Jurij Dorffler (1568-69), Pavel (1568-69) in kot Pavel Gotschmann (1571), Adam Maier (1571-75), Aleks Scheen (1575), Tarnisan (1581), in kot Thormann Tarnisan (1587), Wolf Alfning (1594), Janez (Hanns 1595), Janez Ulrik Pramb (1596), Gašper (1599), Ulrik Kramar (Cramer 1599), Pavel Toroti (1601, dvakrat), Nikolaj Werner (1602-07), Jurij Janez (ali Joahim) iz Schraumhausena na Bavarskem (1602-03-06-08), Bernard Nikolaj (1605), Pavel Werner (1609), Abel Degenstein (1609).

Peter Zlatar (aurifaber — Goldsmit) je bil mestni sodnik leta 1446/47, svetovalec leta 1466 in zopet sodnik 25. julija 1466.

Potem pa ljubljanski viri o zlatarjih dolgo molče, to pa ne pomeni da jih ni bilo. Dne 17. novembra 1617 zadenemo v njih na ime zlatarja Mihaela Riema.

Da so ljubljanski zlatarji imeli svoj lastni ceh, potrjuje poročilo iz leta 1744. Tedaj so poklicali na magistrat vse cehovne mojstre in jim naročili, da brez magistratnega dovoljenja ne smejo sprejeti nobenega novega mojstra. Obrtniki, združeni v ceh, so se pritožili. Med podpisniki pritožbe sta bila tudi meščanski zlatar Nepomuk Grat in pasarski mojster Janez Steiner. Stari občinski svet je pritožbo zavrnil.

Nadaljnje poročilo je iz leta 1814. Bilo je po odhodu Francozov. Tedaj so cehi poslali vladi dopis, v katerem so zahtevali, naj razpiše nove volitve v občinski svet, češ da se je stari občinski svet preveč vdal.

Vlada je pritožbo rešila tako, da je za daljšo dobo sama imenovala župana in občinske svetovalce.

Spisi o ljubljanskih zlatarjih so v ljubljanskem mestnem arhivu.

ZAČETKI ZLATARSTVA V ŠTAJERSKIH TRGIH IN MESTIH

Poročila o zlatarstvu v štajerskih trgih in mestih so celo starejša od ljubljanskih. Gotovo pa je tudi to zlatarstvo imelo svoj izvor v Italiji. Iz nje se je zaneslo v Gradec, glavno mesto dežele, iz Gradca pa po provinci. V Gradcu je zgodaj nastal zlatarski ceh, ki se je imenoval »bratstvo« (Konfraternität), s čimer je gotovo izražen večji ugled, kakor so ga imeli navadni cehi. Tudi nekatere druge bolj redke obrti so bile združene samo v deželnih cehih: kositarstvo, tiskarništvo in knjigovezništvo, kirurštvo (zdravstvo nižje stopnje). Zlatarjev je bilo že izza srednjega veka razmeroma mnogo.

Spisek graških in drugih štajerskih zlatarjev najdemo v knjižici (Meisterverzeichnis der steierischen Goldschmiede), ki jo je leta 1935 v Gracu izdal Jurij Wolfbauer, vendar pa ne vsebuje vseh imen, očitno jih ni bilo v spiskih graškega »bratstva«. Druga imena najdemo v raznih zapiskih posameznih mest.

Za čas od XIV. do konca XVIII. stoletja so nam znana imena 136 mojstrov, ki so delali v Mariboru, Celju, Ptujju, Radgoni, Slovenskih Konjicah, Slovenjem Gradcu.

Tako je v Mariboru delalo od leta 1436, ko se prvič omenja mojster Lasta iz Tamswega, ki je tu živel do leta 1480, do konca XVII. stoletja 7 zlatarjev, iz XVIII. stoletja jih poznamo 11, iz XIX. stoletja pa 12 mojstrov, v številu 3 pasarje, ki so živeli v Mariboru.

V Ptujju se omenjata že leta 1311 zlatarja Dietrich in Petrus, nato pa živijo tu do konca XVIII. stoletja še 4 mojstri, iz XVIII. stoletja poznamo 8 zlatarjev in 1 pasarja, iz XIX. stoletja še 4 mojstre.

V Radgoni se kot prvi zlatarski mojster omenja Christian Pregl leta 1683, iz XVIII. stoletja poznamo 3, iz XIX. stoletja prav tako 3 radgonske zlatarje.

V Konjicah je delal v XVII. stoletju mojster Hain, omenjen leta 1641, med letoma 1705 in 1757 pa Mosche Marcus.

V Slovenjem Gradcu se omenja zlatar že leta 1412. Leta 1528 je slovenjegraškega zlatarja neznanega imena klicala na zagovor deželnoknežja komisija, kajti zatožili so ga, da je pristaš Lutrove vere.

ZAČETKI ZLATARSTVA V CELJU

Več imen celjskih zlatarjev najdemo v priložnostnih zapiskih, v davčnih knjigah in v seznamih hišnih posestnikov. Nahajala so se tudi v registru obrti, ki so ga začeli pisati v drugi polovici XVIII. stoletja, za Marije Terezije, a ga je povodenj leta 1954 tako uničila, da ne pove skoraj ničesar več.

Podatke o zlatarjih, ki so zapisani v celjskih matičnih knjigah, je zbral Matija Ljubša. Našel je v njih imena 54 ljudi, ki so se ukvarjali z zlatarstvom. Med njimi je 33 zlatarskih mojstrov in pomočnikov, 9 pasarjev, 1 graver, 1 draguljar in 10 vajencev, med njimi 9 žensk. Sicer je pa moralo obstojati v Celju zlatarstvo že za Celjskih grofov.

Zlatarji so bili ugledni meščani, ki so si znali pridobiti vpliv v mestni upravi, saj sta bila v Gradcu že v prvi polovici XV. stoletja mestna sodnika dva zlatarja: Hertl od 1402—1408, Nikolaj Földel pa 1418. V Ptujju je bil leta 1452 in pozneje mestni sodnik Jurij Goldschmid, iz leta 1459 je ohranjen njegov pečat.

V neki gornjegrajski listini iz leta 1414 se govori, da je bilo v spodnjem gradu soba s srebrnimi posodami (camera vasorum argenterum seu Thesauria), v kateri so se vršila posvetovanja.*

Iz naslednjih desetletij imamo nekoliko poročil o celjskih zlatarjih. Leta 1460 je bil mestni sodnik Ivan Goldschmid, ki je bil po poklicu gotovo zlatar.

Leta 1518 so pokopali v župni cerkvi Radegundo Heider iz Eferdingena na Bavarskem, ki je bila žena Ulrika Hohenhanterja, celjskega meščana in zlatarja. Njen spomenik, ki ima napis v težko čitljivi gotici, so odkrili leta 1963, ko so začeli cerkev obnavljati. Nemški napis se glasi: Anno do(mini) MCCCCXVIII iar ist gestorbe die erber Frau Radigund Heiderin von Eferdingen gemehl de Ulrich hohenhanter gotsmid purger tzu Cilj der got genedig sey. — Leta Gospodovega 1518 je umrla častita gospa Radegunda Heiderica iz Eferdingena, soproga Ulrika Hohenhanterja, zlatarja in meščana v Celju, ki ji naj bo Bog milostljiv. Leta 1528 je prišla v Celje deželnoknežja komisija, ki naj bi ugotovila, če so v mestu že kaki luterani. Pred komisijo so bili obtoženi in so se morali pred njo zagovarjati tudi nekateri obrtniki. Med drugimi se kot sumljivi navajajo: čevljarji Mihael in Martin, krojač Boštjan in zlatar Joahim Goldschmidt. Zlatar je bil posebno razburjen, ker so ga obdolžili, da je ob prepovedanem času jedel meso. Komisija je zahtevala, naj se kaznuje, vendar so mu na prošnjo Hieronima Lambergerja dejanje oprostili.

Naslednji znani celjski zlatar je David Renz, ki je leta 1587 izdelal kelih in pateno za luteransko cerkev v Govčah.

Leta 1654 se prvič javlja celjski zlatar Jurij Fojt.

Leta 1654 se z navedbami Jurija Wolfbauerja začenja precej nepretrgana vrsta celjskih zlatarjev, izmed katerih so bili vsaj tisti, ki jih on navaja, člani graškega bratstva. Prvi med njimi je zlatar celjske četrti

* Ignacija Orožna Zgodovina lavantinske škofije, zv. II. in III.

Andrej Cvikl (Zwickl), ki pa leta 1654 že ni bil več med živimi. On je bil skoraj gotovo začetnik razčlenjene zlatarske rodbine. Pri njem se je izučil sin *Jernej*. Tega srečavamo pozneje v Gradcu, kjer je kot pomočnik delal pri mojstrih Ditrihu Mareku in Preydensteinu. Ko je hotel postati mojster, mu je graški ceh delal težave, češ da v Celju, kjer se je učil, ni ceha (mojster, njegov oče, očitno ni bil včlanjen v graškem cehu). Zato je nekaj časa delal kot »šušmar«, tj. nezakonito. Bil je pa vsekakor dober delavec, kajti dvorna komora je leta 1657 ukazala, da ga morajo vpisati v ceh. To se je tudi zgodilo. Jernej Cvikl je bil trikrat oženjen, prvič z Magdaleno Katarino, vdovo po graškem trgovcu Petru Porti (1654), drugič z Uršulo Battolo (Wattolo, 1659) tretjič s Cecilijo Lastenthaler, hčerjo graškega trgovca (1676). Umril je 3. decembra 1688 in so ga pokopali na pokopališču pri Sv. Petru.

Kmalu za Jernejem Cviklom je v Gradcu umrl *Peter Anton Cvikl* (10. februarja 1690). Bil je verjetno Jernejev sin. Njegova vdova Ana Marija se je 13. novembra 1690 poročila s *Kristjanom Lorekom*, ki je bil tudi zlatar, saj so si vdove s poroko rade zagotavljale nadaljnji obstoj obrti. Pri Petru Antonu Cviklu je bil v službi kot pomočnik Kristijan Khellenthaler. Ta je bil luteran; ko je umrl, so ga pokopali v neposvečeni zemlji, Peter Anton Cvikl je imel delavnico v Kovaški ulici (Schmittgasse).

V Ptujju se leta 1724 navaja kot zlatar *Ivan Jakob Cvikl*.

Sin Ivana Jakoba *Franc Jakob Cvikl* pa je bil zlatar v Gradcu. Leta 1724 se je poročil z Barbaro, hčerjo zlatarja Ivana Kristjana Loreka, pri čemer sta bila priči zlatar *Leopold Vogtner* in vrvičar *Leopold Fuchs*.

Leta 1748 se *Jožef Cvikl* navaja kot zlatar v Mariboru, leta 1780 pa *Ivan Cvikl* kot zlatar v Voitsbergu.

Cvikli so bili torej rod, ki je opravljal zlatarsko obrt v več kolenih. Izhajali so verjetno iz Celja in so delovali v Gradcu ter v spodnještajerskih mestih. Z njimi se lahko po razčlenjenosti vzporedi samo še rod kiparjev Gallo. Kakor vemo, *Cvikli* še danes živijo pri nas. Da-li so v sorodu z zlatarji *Cvikli*, kdo bi vedel. Prav mogoče, navedeni Wolfbauer imena ni pravilno čital.

Okrog leta 1700 je živel v Celju zlatar *Ivan Francel*. Z njegovo hčerjo se je leta 1694 poročil slikar *Dominik Cranich* (verjetno Žerjav). Približno v istem času je bil v Celju tudi zlatar *Boltažar Omerza*, ki ga najdemo kot očeta vpisanega v krstni knjigi leta 1697. Nekaj desetletij pozneje (ok. 1735) pa srečamo zlatarja *Jakoba Mihaela Kruliča*.* Sredi XVIII. stoletja se začenja javljati zlatar *Franc Klopsperger*. Okrog leta 1750 je kupil na Lopati toliko zemljišča, da je ustanovil kmetijo s hišnim imenom Goldšmid. Umril je na Bregu leta 1775. Njegova žena *Elizabeta* pa je umrla na Lopati leta 1772. Najbrž se je on zaradi obrti zadrževal na Bregu, medtem ko mu je žena živela na posestvu.*

Leta 1783 in v naslednjih letih se v celjskih davčnih knjigah kot zlatar navaja *Anton Dekrinis* (Decrinis), ki ga ime izpričuje kot Italijana. Leta 1817 srečamo v mestnih spisih Avgusta Dekrinisa in ženo *Jožefo* kot pridobitnika neke posesti na Golovcu (za okoliškem pokopališčem). Leta 1824 je to posest na dražbi kupil *Jožef Permozer*, gonjač. Ali je bil zlatar tudi Avgust, ni mogoče reči.*

Dekrinisov obrat ni mogel biti posebno velik, kajti leta 1783 je Anton plačal davka od hiše 6 goldinarjev, 53 krajcarjev in 7 pfenigov, od vrta 21 krajcarjev in 1 pfenig, od obrti (označuje se kot draguljar — Geschmeidler) pa 10 krajcarjev. Delavnica je bila v lastni hiši v sedanji Stanetovi ulici, kjer je zdaj knjigarna Mladinske knjige.*

Izza srede XVIII. stoletja srečamo v Celju celo vrsto pasarjev, ki jim je očividno cerkev dajala mnogo dela: Franc Samweberja (1757), Antona Stepišnika (1770), Franca Fuhrmacherja (1775), Leopolda Severina Bertolda (1780), Azingerja (1783), Jerneja Župana (1793), Ivana Klančnika (1800), Janeza Pojazza (1803—1806), Antona Peterlina (1814), Gašperja Petelinška (1820), Janeza Pimperla (1824—1826), Josipa Grunčerja (1825), Antona Gärtnerja (1846).**

Janez Debelak (1813) pa se označuje kot meščanski slikar in pozlatar. V to dobo spada tudi začetek pasarstva rodbine Kreinerjev: Janez (ok. 1735), Franc Ks. st. (ok. 1861), Franc Ks. ml. (u. 1858), Jožef (u. 1881).

O naslednjih mojstrih najdemo navedbe v celjskih občinskih spisih, v propadlem registru obrti in v stari zemljiški knjigi.

PREDHODNIKI SEDANJE ZLATARNE

Sredi XVIII. stoletja se je v Celju bavil z zlatarsko obrtjo *Janez Jurij Rojc*. Kdaj je začel delati, ne vemo.* Leta 1784 je prodal delavnico *Mihaelu Kopfu*. Kopf je svojo obrt izvrševal 44 let. Ko je umrl, je dediščino prevzela Barbara Trautvetter (1829). Barbara in njen mož Friderik Trautvetter, ki je bil steklar, sta zlatarsko delavnico prodala že leta 1829 *Ivanu Frideriku Schmidu*. Ta je bil najbrž sin Blaža Friderika Schmid, ki se leta 1828 na puncirani tablici navaja kot celjski zlatarski delavec, ne kot mojster. Na puncirani tablici iz leta 1828 in 1829 se pa javlja kot celjski zlatarski delavec tudi Ivan Friderik Schmid, ki je z nakupom Trautvetterjeve zlatarske obrti postal samostojen mojster. Moral je imeti večji obrat, kajti leta 1833 je plačal 1 goldinar 35 krajcarjev in 1 pfenig obrtnega davka. O njem je napisano, da je bil inozemec in je kot pomočnik delal poprej v Bruslju, Amsterdamu in Parizu.

Schmid je kakor njegov prednik celjsko delavnico že leta 1834 prodal *Jožetu Tamboriniju* Italijanu, in se preselil v Maribor, kjer mu je magistrat leta 1838 podelil pravico izdelovati zlate in srebrne predmete. Graški ceh ga je pa leta 1854 sprejel kot člana.

Rod Pacchiaffov

Tamborini je leta 1844 prodal delavnico Ivanu Pacchiaffu, ki je bil prav tako Italijan kakor on. Delavnica je bila vsekakor že izza Rojca na Tomšičevem trgu na dvorišču hiše št. 4, kjer je še zdaj zlatarska urarska

* Navedbe v stari zemljiški knjigi in davčnih spisih in v propadlem registru obrti, ki so ga začeli pisati za Marije Terezije.

** Izpiski Matije Ljubše o celjskih pasarjih so v mariborskem pokrajinskem arhivu. O Kreinerjih govore seveda tudi občinski spisi.

in optična delavnica. Tamborini in Pacchiaffo sta bila v hiši najemnika. Od Trauветterja jo je namreč leta 1831 kupil čevljarški mojster Gašper Gorišek. Ivan Pacchiaffo, ki je imel na dvorišču delavnico, je bil rojen v Piranu, kjer je imel oče mizarško delavnico. Oče pa je prišel v Piran iz okolice Padove. Ivan Pacchiaffo se je poročil s hčerjo hišnega lastnika, Marijo Goriškovo.

Leta 1868 se v obrtnem registru graške knjige naslovov Ivan Pacchiaffo navaja skupno z Jožefom Pardubskim, ki mu je bil magistrat podelil obrtno pravico leta 1855. Gašper Gorišek je leta 1877 izročil hišo sinu dr. Gašperju, a še istega leta jo je prevzel nečak Franc Pacchiaffo.

Franc Pacchiaffo je moral biti gospodarsko že precej trden, kajti za veliko hišo je odšel 14.000 goldinarjev, kar je bila tedaj že velika vsota. Prvič je bil poročen z Marijo Herzmannovo in drugič z Marijo Walandovo. Herzmannova mu je rodila 4, Wallandova pa 6 otrok.

Franc Pacchiaffo je sklenil razširiti svoj obrat in je zato leta 1890 kupil nasproti gledališču na dražbi hišo, ki ji je bil dotlej lastnik Jožef Terčak. Pacchiaffo je hišo prezidal in tako razširil, da je lahko v njej namestil zlatarsko tovarno. To tovarno je dal 4. avgusta 1894 pri okrožnem sodišču registrirati v seznamu firm kot »Prvo štajersko draguljarsko (bižuterijsko) tovarno«.

Ta tovarna je korak za korakom rasla in je imela izza leta 1905 okrog 70 zlatarjev in uslužbencev. Delala je solidno in je pošiljala svoje izdelke po vsej bivši Avstriji, deloma celo v Nemčijo. Med zlatarji in uslužbenci je bilo poleg domačinov precej Nemcev, prihajali so z Dunaja in Pforzheima na Würtemberškem in so bili bolj plačani od delavcev domačinov.

V stari hiši pa je bila še zlatarska trgovina.

Leta 1901 so zlatarji v Celju ustanovili in nekaj časa vodili delavsko organizacijo »Metallarbeiter-verein«, ki je bila podružnica tedanje avstrijske organizacije in tudi član socialnodemokratske »Internationale«. V tem času so imeli v Celju svojo organizacijo samo železničarji, grafičarji in pa zlatarji. Zlatarji so zaradi svoje trdne organizacije prvi dosegli deseturni delavnik, tik pred prvo svetovno vojno tudi osemurnega in angleško soboto, medtem ko delavstvo v drugih podjetjih teh pridobitev še ni imelo. Tudi na kulturnem polju so se udeleževali, vendar v splošnem na nemški podlagi. Bili so med ustanovitelji »Nemškega društva Vorwärts«, ki ga, ako odmislimo narodno stran, lahko smatramo za predhodnika »Napreja« in poznejše »Svobode«.

Franc Pacchiaffo je imel sina Avgusta. Njemu je še med prvo svetovno vojno leta 1917 izročil tovarno. Toda Avgust je bil po študiju jurist in se na tovarniške posle še ni dobro razumel. Zato je oče leta 1919 podjetje zopet prevzel v svoje roke. Ker je medtem nastala Jugoslavija, je Franc Pacchiaffo leta 1920 podjetje preimenoval v »Prvo jugoslovansko tovarno zlatnine v Celju«, ki so jo pa že naslednje leto (30. septembra 1921) izbrisali iz seznama firm. S tem je za nekoliko let prenehala samostojna zlatarska dejavnost Pacchiaffov. Treba se je bilo prilagoditi pravnemu redu in razmeram v novi državi.

V tej dobi je bilo vpisanih v matično knjigo večje število zlatarjev, ki so verjetno skoraj vsi bili Pacchiaffovi uslužbenci: Jožef Mihael Mal-

siner (u. 1687), Anton Venuti (u. 1867), Ivan Habiš (u. 1866), Peter Molena (u. 1867), N. Nell (u. 1873), Viljem Taubner (u. 1888), Viljem Auer, Janez Strahl (u. 1890), Rihard Kühn, Anton Hollmann, Albert Folkau in žena Katarina (1893), Jakob Bač. Razen navedene ženske zlatarke se navaja še 6 drugih: Jožefa Bovha-Kobsa, Marija Pohar, Marija Doberšek, Marija Gaberšek, Elizabeta Hübl, Josipina Rojc, Antonija Rzehak, Marija Sommerer. Srebrar je bil Jožef Donal, graver pa Gustav Jaschko.

Pomembnejših samostojnih obrti je bilo vsaj pet: *Konstantin Almoslechner* — draguljar in urar, kiparji in pozlatarji *Anton Trontelj*, *Ignacij Oblak*, *Franjo Krašovec*, sin mežnarja pri Sv. Mihaelu nad Laškim, *Konrad Kager*, pasar.

Zlatarka

Po izbrisu Pacchiaffove zlatarske tovarne je na istem mestu (v Gledališki ulici) nastalo novo zlatarsko podjetje, imenovano *Zlatarka*. Bilo je podružnica večjega podjetja v Zagrebu (1922). Podjetje je kot delniška družba v glavnem nastalo s kapitalom treh denarnih zavodov: Ljubljanske kreditne banke, Prve hrvatske štedionice in še neke Francoske banke. Kot zastopnik bank je podjetje vodil ekonomist *Mirko Meglič*. Tehnično vodstvo je imel izprva Franc Pacchiaffo ml., kasneje je pa prevzel njegovo mesto neki *Heinzelmann*, zlatarski strokovnjak iz Pforzheima. Z njim je iz Pforzheima prišlo tudi več zlatarskih delavcev. Podjetje se je obdržalo samo nekaj let.

Brata Knez, zlatarska in draguljarska delavnica

Že leta 1921 sta v Gosposki ulici v Naskovi hiši otvorila zlatarsko delavnico brata Alojzija in Ivan Knez. Bila sta sinova malega posestnika in trgovca pri Sv. Štefanu (sedanjem Vinskem vrhu) pri Grobelnem. Alojzij je bil rojen leta 1884, mlajši Ivan pa leta 1892. Brata sta se izučila pri Pacchiaffu in sta si ponovno ogledala razne zlatarske obrate v tujini, delala sta tudi v Pforzheimu, nemškem zlatarskem središču. Vojna je prekinila njuno strokovno delo in ju potegnila v svoj vrtinec. Ivana najdemo tudi med koroškimi borci.

Po enem letu sta se brata Knez preselila v Gaberje 18, v hišo, ki je bila prav tako Naskova (druga, večja hiša na severni strani starega odcepka Dečkove ceste). Dne 28. februarja 1922 sta podjetje kot draguljarsko delavnico vpisala v register podjetij pri okrožnem sodišču s pravico, da ga samostojno podpisuje eden ali drugi. Podjetje je sodišče izbrisalo šele 12. decembra 1933, ker je bila medtem že ustanovljena nova trgovska družba.

Gatej et Cie.

V isti hiši se je nastanilo podjetje *Gatej et Cie.*, ki se je vpisalo v register podjetij pri okrožnem sodišču dne 30. maja 1921 kot tovarna in veletrgovina za zlatnino, kovine in ure, in sicer kot družba z omejeno zavezo. Obratni predmet podjetja je bilo izdelovanje in razpečavanje zlatnine, srebrnine in drugih kovinskih izdelkov, izdelovanje in razpečavanje

Ivan in Anton Knez
ter Franc Pachiaffo,
lastniki zlatarskega podjetja

ur in urarskih potrebščin, prevzemanje zastopstev za vse k tej stroki spadajoče blago, ustanavljanje tovarn, podružnic skladišč itd. za navedene izdelke, pridobivanje zadevnih koncesij; nakup takih in sličnih obratov sploh in posli, ki so z industrijo in trgovino s plemenitimi in navadnimi kovinami ter urami povezani. Trgovanje z zlatnino, srebrnino in drugimi kovinskimi izdelki, z urami in deli ur se sme vršiti le na debelo; vsaka nadrobna prodaja je izključena. Temeljni in vplačani kapital je znašal 450.000 K.

Poslovodji podjetja sta bila *Aleksander Gatej*, zlatar in draguljar, ter *Dragotin Sirec*, trgovec. Družabnika sta bila *Arnold* in *Pavel Bellak*, lastnika urarske tvrdke *Les fils de Julius Bellak* v *Chaux de Fonds* v Švici. Družbena pogodba je bila sklenjena 17. maja 1921. Spise je podpisoval eden izmed obeh poslovodij. Dne 3. maja 1922 sta se temeljni in vplačani kapital dvignila na 600.000 K.

Upravni prostori podjetja so bili v zahodnem delu Cankarjeve ulice na njeni južni strani v hiši, kjer je bilo tudi Gatejevo stanovanje. Bellaka nista imela v Celju stalnega bivališča, za stanovanje sta vpisala hotel *Evropo*.

Gatej je bil po rodu iz Škofje Loke. Vendar je prišel v Celje z Dunaja, kjer se je bil poročil s hčerko nekega draguljarja. Bellaka sta bila bogata Dunajčana židovskega rodu. Sirec je bil tudi družabnik, vendar se je v glavnem udejstvoval kot potnik. Razen njega je imelo podjetje še dva potnika. Kupčija je cvetela. Leta 1922 sta kot uslužbenca prišla k podjetju ekonomista *Adolf Sadar* in *Albert Prodan*.

Brata Knez sta v celoti delala za družbo, vendar sta ohranila samostojen obrat. Pri obeh podjetjih, pri Knezih in pri Gateju, je bilo zaposlenih okrog 60 ljudi.

Ochsovo zlatarsko podjetje

Brata Knez sta se leta 1925 izselila in se priključila drugemu podjetju, potlej sta delala za Gatejevo družbo le še tu in tam, delno ju je vsekakor nadomeščalo manjše *Ochsovo obrtno zlatarsko podjetje*. *Franc Ochs* je prišel v Celje iz *Pforzheima* in je delal izprva pri *Zlatarki*, nato se je pa osnoval svoje podjetje v *Zidanškovi* (prejšnji *Gosposki*) ulici na dvorišču trinadropne, tedaj *Wokaunove* hiše.

Aurea

Tudi Gatejeva tvrdka sama se v prvotni obliki ni ohranila. Vodstvo ni bilo dovolj resno in varčno. Družba se je kot taka razšla. Dne 2. septembra 1927 je bila vpisana nova družba z omejeno zavezo, v kateri ni bilo več Gateja. Imenovala se je »Aurea« in je bila vpisana v register kot tovarna in veletrgovina za zlatino, kovine in ure. Gatej se je po izstopu iz družbe bavil s stroko, v kateri se je bil izučil. V sedanji Stanetovi ulici, v hiši, stoječi ob odcepku Vrtne ulice, je ustanovil urarsko delavnico Aurea. Po njegovi smrti jo je vodila vdova. Za njo jo je prevzel mojster Oder, ki je razširil obrat.

Dne 10. julija 1929 je sodišče vpisalo izstop poslovodje Sirca, dne 16. januarja je izbrisalo tudi Pavla Bellaka in je njegov delež prepisalo na brata Arnolda.

Sirec je po izstopu iz podjetja prešel k manufakturni stroki, v kateri je bil izšolan. Knjigovodja obnovljenega podjetja je bil Adolf Sadar, njegov tovariš Albert Prodan je bil že leta 1925 v isti lastnosti prešel k novemu podjetju Pacchiaffo & Knez.

Pri podjetju je kot prokurist ostal Adolf Sadar.

Dne 2. junija 1937 se je nekoliko spremenil vpis v register. Predmet podjetju je bilo poslej razpečavanje zlatih, srebrnih in drugih kovinskih izdelkov, razpečavanje ur in urarskih potrebščin ter vsega k tej stroki spadajočega blaga, ustanavljanje tovarn, podružnic, skladišč itd. za moderne izdelke, pridobivanje zadevnih koncesij, nakup takih in podobnih obratov, sploh vsi posli, ki so združeni s trgovino s plemenitimi in navadnimi kamni ter urami.

Arnold Bellak je poslal v Celje svojega zeta dr. Frica Magida, ki je stanoval v Zrinskega ulici 13. Od temeljnega kapitala 150.000 din je prepisal nanj 18.750 din.

Magid je ostal v Celju samo pol leta. Že 19. januarja 1938 je bil izbrisan iz sodnega registra. Dne 10. maja 1938 je bil kot poslovodja vpisan Adolf Sadar, ki je sicer že dotlej po potrebi zastopal in vodil podjetje.

Dne 17. avgusta 1938 so osnovno glavnico dvignili na 200.000 din. Glavni del sta imela Arnold Bellak in Magid, na Adolfa Sadarja je odpadlo 34.000 din.

Podjetje je kot tako obstajalo samo še eno leto. Bližala se je težka mednarodna kriza in država ni več marala na svojem ozemlju lastništva tujih državljanov. Podjetje je stopilo v likvidacijo. Dne 17. oktobra 1938 so ga vpisali v register kot: *Aurea, tvornica in veletrgovina za zlatino, kovino in ure v likvidaciji*, družba z omejeno zavezo pod poslovojem Arnoldom Bellakom, trgovcem in industrijcem na Dunaju. Kot likvidatorja se navajata dr. Fric Magid in beograjski odvetnik dr. Dušan Ivaničević.

Pred vpisom je bil občni zbor, na katerem so sklenili, da se Sadarjev delež prepíše na Arnolda Bellaka.

Kmalu nato je Adolf Sadar kupil od Bellaka tako hišo kakor podjetje. Dne 16. januarja 1940 je dal podjetje registrirati kot *trgovino z urami, zlatino, srebrnino in drugimi kovinskimi izdelki na veliko*. Posloval je zlasti z urami tvrdke Longines po vsej Jugoslaviji. Podjetje je nehalo delati ob

začetku druge svetovne vojne, ko je okupator Sadarju premoženje zadel. Sadar se je z rodbino umaknil v Ljubljano. Po vojni podjetja ni obnovil. Dne 15. februarja 1947 je bilo izbrisano iz registra. Sadar je po vojni opravljal pomembne dolžnosti v družbenem gospodarstvu. Umril je v starosti 64 let (1900—1964).

Pacchiaffo, Knez in drug — Pacchiaffo, Knez & Cie. — v Gaberju pri Celju, tovarna zlatnine in srebrnine

Brata Knez in Avgust Pacchiaffo so se v teku leta 1924 dogovorili, da osnujejo novo večje podjetje (ki ga lahko smatramo kot obnovo prejšnje Pacchiaffove tovarne). V ta namen so leta 1924 kupili od lesnega trgovca Werudla njegovo upravno poslopje, stoječe v Gaberju ob Tovarški ulici, nekako v trikotniku, ki ga ta ulica dela z Mariborsko cesto, vendar ga od nje loči vrsta obcestnih poslopij. Na tem mestu je stalo nekoč gospodarsko poslopje gaberske Črepinškove (p. d. Dimčeve) kmetije. Poslopje je bilo pritlično. Novi lastniki so prizidali večji enonadstropni trakt. V prvem nadstropju je bilo stanovanje večje Knezove družine, pritličje in staro poslopje pa sta bili določeni za tovarno. Prostori so bili preračunani za okrog 100 delavcev in uslužbencev. V letu 1925 so si lastniki nabavili potrebne stroje, pozneje so jih še nekaj dokupili. Bili so na električni pogon. Njihova celotna jakost je znašala 36 HP (konjskih sil). Podjetje je imelo lastno topilnico in mehanično delavnico ter je letno porabilo za razne izdelke okrog 60 kg zlata in okrog 500 kg srebra.

Podjetje je bilo vpisano v register podjetij pri okrožnem sodišču dne 4. februarja 1925 kot *Pacchiaffo, Knez in drug — Pacchiaffo, Knez & Cie.*, Gaberje pri Celju, tvornica zlatnine in srebrnine s podrobnejšo navedbo opravil: izdelovanje zlatnine, srebrnine in drugih izdelkov na tovarniški način, trgovina s temi izdelki, nakup in prodaja zlata, srebra in dragih kovin in zlahtnih kamnov, ur in sploh vseh v to stroko spadajočih predmetov. Družbena oblika: javna trgovska družba od 1. januarja 1925. Družabniki:

1. Avgust Pacchiaffo, tovarnar v Celju, 2. Alojzij Knez, tovarnar v Gaberju pri Celju. 3. Ivan Knez, tovarnar v Gaberju pri Celju. Podjetje zastopa in podpisuje Avgust Pacchiaffo z enim izmed bratov Knezov. Kljub strojem je v tovarni še prevladovalo ročno delo; to je ustrezalo značaju stroke in njeni tedanji razvojni stopnji. Delavci so prišli večinoma iz podjetja Zlatarka, ki se je razpustila, ker zaradi premalo smotrnega vodstva ni uspevala. Med temi delavci je bilo nekaj Nemcev iz Pforzheima in nekaj Dunajčanov, ki so izprva še fungirali kot strokovnjaki. Sicer sta pa imela vse tehnično vodstvo izredno pridna brata Knez, medtem ko je Pacchiaffo opravljal bolj komercialne posle.

V celoti je bilo v podjetju 6 uradnikov in okrog 100 delavcev. Knjigovodja (računovodja) je bil *Albert Prodan*, dobra sodelavka mu je bila *Frančiška Kocmur*, ki je leta 1927 prišla iz Zlatarke.

Leta 1934 se je spremenila oblika podjetja. Junija 1934 so si trije podjetniki po petletnem napornem delu prvič dovolili kratek dopust. Dne 30. junija so v Trstu z avtom zavozili v Veliki kanal (Canal Grande).

Pacchiaffo in Alojzij Knez sta bila v sprednjem delu avtomobila in sta utonila, Ivan Knez, ki je bil v zadnjem delu, je še mogel razbiti okno in se je rešil.

Dne 8. maja 1935 je bila sklenjena nova družabna pogodba. Tvrdka se je preimenovala in 14. avgusta 1935 vpisala v sodni register z imenom: *Knez & Pacchiaffo*. Ivan Knez je imel poslej tehnično in komercialno vodstvo sam. Drug družabnik je bila vdova pok. Pacchiaffa Avgusta, roj. Hruschka. Dediči po pok. Alojziju Knezu so pa v smislu družbene pogodbe iz leta 1925 stopili iz tvrdke in bili sporazumno odpravljeni.

Vsakemu družabniku je pripadlo do 50 % družbene imovine in imel je pravico, da vsakega 1. aprila na eno leto družbeno razmerje odpove. Družbo zastopata oba kolektivno. Eventualnega prokurista in višje kvalificirano osebje nameščata oba sporazumno. Delavce in predelavce je nameščal Knez sam. On je tudi vodja obrata pred obrtnimi oblastmi. Dobiček in izgubo si delita. Knezu pripada za osebno delo še posebna dogovorjena nagrada. Gospa lahko poveri izvrševanje svojih pravic drugi osebi. Knez družabnici do 10. vsakega v mesecu poroča o stanju podjetja. Ko je podjetje nastalo, je imelo kot stalno zalogo 12 kg zlata, ob pričetku druge vojne pa ga je imelo 120 kg. To je doseglo s skrbnim gospodarjenjem. Podjetje je imelo redno tri potnike: Grünbergerja za Srbijo in Vojvodino, Senico za Slovenijo in Dalmacijo, Omerso za Bosno in Hercegovino ter Hrvatsko. Bili so dobro plačani, a tudi pošteni. Imeli so vedno pri sebi 30 do 40 kg zlatih izdelkov. Podjetje jim jih je pošiljalo na določena mesta. Tja so prihajali zlatarji in prevzemali izdelke. Dajali so zanje surovine — zlato, srebro. Na vsako količino so morali dodati 5 %. S temi procenti so v tovarni krili izgubo pri čiščenju in poliranju. Delo samo so pa plačali. Jemali so blago tudi na kredit tako glede surovine kakor glede denarne nagrade za delo. Varčevali so tudi v tovarni. Zaradi poliranja se je zlati prah nabiral na stenah v obliki črnih črt, prav tako na podu, zlasti v stikih. Čeprav so imeli sesalce (ekshavstorje), se je tudi tam nabiralo. Zato so po preteku nekoliko let odtrgali stene in dvignili pod ter ga zažgali. Ob takih prilikah so dobili tudi po 10 kg zlata. Nabiralo se je tudi v filtrih pri umivalnikih. Te so umivali vsakih 6 mesecev in dobili pri tem do 600 g zlata. Nabiralo se je celo v kanalih, tudi te so čistili in pri tem dobivali zlato, čeprav v manjših količinah. Tako se je torej od leta 1925 do 1941 zlata zaloga dvignila od 12 do 120 kg.

Po poslovnem redu, ki je ohranjen med mestnimi obrtnimi spisi, je moral vsak uslužbenec imeti delavsko knjižico, ob vstopu v službeno razmerje je moral biti vajenec star vsaj trinajst let. Vajeniška pogodba je bila sklenjena na štiri leta, učna doba sama je trajala tri leta. Vajenci so morali dovršiti obrtno nadaljevalno šolo svoje ali kake sorodne stroke. Ako to ni bilo mogoče, so morali imeti tečaj in kako strokovno šolo.

Moški uslužbenci so se delili v naslednje kategorije: zlatarji, srebrarji, vkovalci, graverji, stiskalci, izdelovalci verižic, giložerji, mehaniki in pomožni delavci.

Kategorije polnoletnih žensk so bile: izdelovalke verižic, brusilke, posteklarke in pomožne delavke.

Dnevni poslovni čas je trajal: od ponedeljka do petka od 7 do 12 in od 13.30 do 17 ure, ob sobotah od 7 do 17 ure. Ako je bilo nujno, je dala pristojna oblast dovoljenje za podaljšanje delovnega časa. Ni ga pa smela podaljšati pri mladoletnikih, vajencih in vajenkah. Mezda se je izplačevala ob sobotah in sicer samo v denarju. Delavci so imeli svoje zapornike.*

Ko je podjetje leta 1925 nastajalo, lastniki niso imeli dovolj denarnih sredstev. Finančno jim je trenutno pomagal tovarnar Westen po svojem ravnatelju Pfeiferju. To pomenja tisti drug v naslovu firme. Že nekako po enem letu so dolg prenesli na Dunavsko banko v Beogradu. Od nje ga je prevzelo nemško celjsko Hranilno in posojilno društvo. Vsak teden je moral Knez določiti 10.000 din za odplačilo. Leta 1940 je bil ves dolg plačan. Knez je to v podjetju radostno javil in sporočil, da se bodo plače zvišale. Zaradi okupacije tega ni mogel izvesti.

Brata Kneza sta bila zavedna Slovenca. Avgust Pacchiaffo je bil kljub italijanskemu poreklu trd Nemec in ni znal prav nič slovenski, čeprav se je rodil v Celju. Njegova žena Avgusta je izhajala iz nemške ali ponemčene rodbine štorskega tovarniškega ravnatelja Hruschke, vendar je bila v narodnem pogledu umirjena. Med okupacijo je po možnosti blažila pritisk Nemcev na Kneza. Zaradi nemških solastnikov so tovarniško knjigovodstvo pisali v nemškem jeziku.

Ko je prišel okupator, je bilo po razkosani Jugoslaviji preveč dolžnikov, od katerih plačila ni bilo mogoče dobiti. Nemci so te dolgove obračunali z markami. S tem je tovarna izgubila okrog 40 kg zlata. Zlato zalogo je Knez večinoma skrnil tako dobro, da ji Nemci niso mogli priti na sled. V shrambi je obdržal samo 6 do 7 kg zlata. Te so mu Nemci vzeli in jih prenesli v trezor svoje Narodne banke (bivše Hrvatske štedionice). Vzeli so mu tudi zlato, ki ga je imel v novcih, zlasti v napoleonidrih.

Ker Knez podjetja na večkratni poziv z različnimi izgovori ni vključil v vojno industrijo, so mu v marcu 1943 odvzeli 95 % uslužbencev in jih dodelili tvrdki Westen, nekatere pa so poslali v Nemčijo; pri podjetju je ostalo samo nekaj žensk. Nemci so hoteli podjetje preseliti v Gradec ali na Dunaj, vendar se je Knez temu upiral, preprečil je tudi, da niso odpekljali v Narodni banki shranjenega zaplenjenega zlata. Knez je podpiral partizane, vendar zelo previdno, saj se je moral paziti pred družabnico in njenimi sorodniki.

Tragična je bila usoda potnika Grünbergerja. Ko je izbruhnila vojna, se je, nadomestujoč Omerso, nahajal v Splitu. Imel je pri sebi za blizu 30 kg zlatih izdelkov. Lahko bi bil šel v Italijo in z zlatom mirno preživel vso vojno. Toda vest ga je priganjala, da zlato vrne. Nato se je napotil v Zagreb. Bil je Žid in zelo dober človek. Čeprav mu je bila žena kristjanka z Dunaja, so ga Nemci nekaj mesecev pred koncem vojne usmrtili.*

* O teh zadevah govore občinski spisi fonda Obrt.

Manjša podjetja

Razen že omenjene Ochsove delavnice je za stare Jugoslavije bilo v Celju še nekaj manjših zlatarskih obrti. Tako je Almoslechner še vedno delal. Iz Pacchiaffo & Knezovega podjetja je izšel *Ivan Svetlin*, ki je imel svojo delavnico na Lečnikovem dvorišču, torej tam, kjer so nekdanje delali Pacchiaffi. Iz za leta 1934 je sodeloval tudi z *Lečnikom*, Slovencem s Koroškega, ki si je k svojemu optičnemu in urarskemu podjetju pridobil pravico srebrenja.

Prav tako sta iz Pacchiaffo & Knezovega podjetja izšla tudi mojstra *Pfeifer* in *Ivan Standekar*.

Prvi je imel delavnico v Savinjski ulici za župno cerkvijo, drugi pa v Stanetovi ulici v prostorih, kjer je zdaj semenarna.

CELJSKA ZLATARNA

Zaplemba in nacionalizacije

Po osvoboditvi so se delavci Knez & Pacchiaffovega podjetja polagoma vračali na delo in podjetje je oživelo. Toda 22. avgusta 1945 je vojno sodišče mariborskega vojnega področja odredilo, da se Avgusti Pacchiaffo pripadajoči del podjetja zapleni. Bila je z otroki izseljena. Za komisarja zaplenjene polovice je MLO imenoval *Alberta Prodana*, ki se je takoj vrnil iz Zagreba. Ivan Knez je pa še nadalje upravljal svojo polovico. Spise je podpisoval na prvem mestu Knez, na drugem mestu Prodan, knjigovodstvo (računovodstvo) je prevzela Francka Kocmur. Na osnovi zakona o nacionalizaciji gospodarskih podjetij z dne 5. decembra 1946 je bila nacionalizirana še Knezova polovica. Tudi njeno upravo je prevzel Prodan. Podjetje je prišlo pod vodstvo *Glavne direkcije kovinske industrije Ljudske republike Slovenije (LRS)*, pod katero je ostalo do 30. junija 1947. Dne 1. julija 1947 so ga kot podjetje lokalnega pomena izročili v upravo mestnega ljudskega odbora. Dodelili so ga četrti skupini mestnih podjetij, ki je obsegalo obrtne delavnice. Dne 25. septembra 1947 je finančni oddelek MLO na osnovi odločbe MLO podjetje registriral kot *Celjsko zlatarno MLO, Celje*.

Z odločbo ministrstva za industrijo in rudarstvo je bil 9. julija 1947 imenovan za direktorja dotedanji zlatar *Viktor Kodre*. Računovodkinja je bila nadalje Francka Kocmur.

Vseh skupin je bilo tedaj devet in so bile pod vodstvom enotne direkcije (direktor Adolf Sadar). Ko so 15. decembra 1947 vsa podjetja* razdelili v tri skupine, izmed katerih je vsaka imela svojo direkcijo, je Zlatarna prišla pod administrativno-operativno vodstvo *Direkcijo proizvodnih podjetij MLO* (k prvi skupini).

Začasno je oživelo tudi bivše Ochsovo zlatarsko podjetje — vendar brez prejšnjega lastnika. Med vojno so njegove delavce raztepli. Po vojni so se sami vračali in so v Zidanškovi (tedanji Gosposki) ulici ustanovili podjetje, ki so mu dali ime *Celjska zlatarna*. Iz Zidanškove ulice so delavnico preselili v bivšo Ključavničarsko ulico, ki je bila med Trgom

* Spisi Mestnega ljudskega odbora.

oktobrske revolucije in Braniborom na dvorišču sedanjega velikega bloka, ki ima arkade v prizemlju. Dne 1. januarja 1948 je MLO priključil podjetje Celjski zlatarni MLO.

Dne 28. aprila 1948 je napravil isto z nacionaliziranim zlatarskim podjetjem Ivana Standekarja, ki je bil po vojni prav tako obnovil obrat.

Ivana Kneza je nacionalizacija prizadela, zlasti zaradi tega, ker se je moral z družino takoj izseliti iz prvega nadstropja in ker sta morali zapustiti podjetje tudi njegovi dve sestri. Sam je aprila 1947 prosil MLO, naj mu dovoli otvoriti manjšo zlatarsko delavnico. MLO mu je oktobra 1947 prošnjo odbil z utemeljitvijo, da za novo delavnico ni lokalne potrebe. Komunalno ministrstvo mu je pa dovolilo, da delavnico lahko ima. Ker mu stanovanjska komisija do maja 1948 ni dala primerne obrtne lokala, je prosil MLO za službeno mesto. Dne 1. junija 1947 mu je bilo odobreno. Celjska zlatarna mu je poverila vodstvo svoje celjske prodajalne.

Dne 16. julija 1949 je bilo z odločbo MLO ime spremenjeno v: *Zlatarna MLO Celje*.

V začetku leta 1950 je prišlo pod *poverjenišтво za industrijo in obrt*, še isto leto pod *poverjenišтво za obrt in trgovino*.

Dne 29. VI. 1950 je bilo vpisano v register sedanje ime: »Zlatarna« *Celje*.

Osebj

Stalež obnovljenega podjetja je razmeroma hitro rasel in se približeval predvojnemu stanju. Dne 17. julija 1946 je bilo v podjetju 38 kvalificiranih in 14 nekvalificiranih delavcev ter 6 uradnikov.

Ob koncu leta 1947 je štelo podjetje 64 kvalificiranih delavcev ter priučenih pomočnikov in pomočnic, poleg tega 5 pomožnih in 7 upravnih moči, skupaj 100 ljudi. Priključitev podjetja v bivši Ključavničarski ulici je dalo 16 novih moči, Standekarjeva delavnica pa nekoliko manj.

Osnovna sredstva

Poslopje je postajalo pretesno in ni več ustrezalo. Po nacionalizaciji so stanovanje v nadstropju novejšega dela spremenili v žensko delavnico, nekoliko pozneje so zamenjali nekaj okolnega zemljišča z zemljiščem tovarne za žice in sita, da so dobili primeren svet za dozidavo nekaterih nujnih stranskih prostorov.

V podjetju je bilo precej raznovrstnih strojev, ki so bili večinoma nabavljeni leta 1925, le nekateri so bili mlajši (letniki 1926, 1931, 1936, 1940, 1946, 1947, en stroj je bil celo iz leta 1922). Približno četrtno del so opravili strojno, ostala pa ročno, vendar ni bilo pri vseh delih enako, tako so pri jedilnem priboru napravili skoraj polovico del s stroji, pri verižicah in nakitu pa samo okrog eno četrtno.

Potrebno zlato in srebro je podjetje dobivalo preko trgovine.

Ko je prišlo podjetje pod upravo MLO, je morala skrbeti za dobavo zlata, srebra in drugih surovin (kemikalij) ter orodja občinska planska komisija, ki ji je vodstvo podjetja javljalo svoje potrebe. Kamnov je bilo še iz predvojne dobe, vendar so zastarevali.

Po ukinitvi privatne trgovine (1948) je prihajalo zlato (in deloma tudi srebro) iz kontingentov Narodne banke, ki pa so bili često prepičli.

Ta način pridobivanja zlata in srebra ter izdelavo in prodajo izdelkov so označevali kot »total« (lat. totus — ves, celoten). Bila je sreča, da so naročniki prinašali zlato in srebro v predelavo oziroma v zamenjavo in prodajo. V tem pogledu je koristila 28. junija 1948 ustanovljena, dne 29. julija 1949 ukinjena, 28. aprila 1953 pa zopet obnovljena trgovina v Prešernovi ulici, ki je imela tudi popravilnico za manjša popravila.

Proizvodnja in njena učinkovitost

Podjetje je sprva delalo po lastnem razsodku in planu, potlej je pa plan predpisovala načrtna komisija. Tako je lastni plan za leto 1947 znašal 24 kg v zlatu in 280 kg v srebru; presegel je predpisano količino v zlatih izdelkih za 30 in v srebrnih za 75 %. Povpraševanje je bilo namreč izredno veliko, poleg tega pa še ni bila v planu upoštevana zlatarska delavnica v Ključavničarski ulici, priključena 1. oktobra.

Finančni načrt si je podjetje za leto 1947 postavilo precej nizko in ga je zato preseglo za polnih 100 %. Akumulacija, izražena v davku na promet proizvodov, je bila planirana z vsoto 2,157.000, dosegla je pa 3,260.000 din, plan je torej presegla za 50 %.

Leta 1948, ko so že zlato dovoljevali iz državnih rezerv, je nastala stiska. Po planu bi bili morali predelati 25 kg zlata v nakit in 340 kg srebra v nakit in jedilni pribor. Z zlatom so dosegli samo 54,4 % plana, v srebru pa 112,4 %. Finančni plan so dosegli s 102,2 %. Rešilo je podjetje srebro, ki ga je lažje ko zlato dobivalo po nakupu in zamenj; po srebrnih izdelkih je bilo tudi veliko povpraševanje. V tem letu je podjetje oddalo v obliki davka od prometa proizvodov 3,897.000 din, za račun znižanja polne lastne cene pa 386.000 din.

Razen pri zlatu se je javljala stiska tudi pri dobavi pomožnega materiala in orodja. Ta ugotovitev velja tudi za naslednja leta.

Glede ocene osnovnih in obratnih sredstev se ni bilo mogoče ravnati po predvojnih ocenah, treba jih je bilo valorizirati. Stroji, obratni in poslovni inventar itd., vse to je bilo pred okupacijo odpisano in vodeno v knjigah z vrednostjo 1 din. Vrednost teh sredstev torej ni bila vkalkulirana v lastno proizvodno ceno. V zvezi z nacionalizacijo je bilo treba sredstva na novo oceniti. Kakih dolgov podjetje ni imelo, najbrž tudi ne terjatev.

Vsa osnovna sredstva so tedaj (24. oktobra 1947) ocenili s 113.376,50 din. Obratna sredstva pa s 3.301.085,91 din.

V naslednjih letih so ocenili: dne 11. junija 1948 obratna sredstva 3,271.435,41 din; dne 16. marca 1949 osnovna sredstva 3,224.896,91 din.

Priključeno Štandekarjevo podjetje: osnovna sredstva 119.560 din, obratna sredstva 125.264 din. Dne 11. februarja 1950 osnovna sredstva 3,890.335,10, obratna sredstva 2,252.764,41.

Vrednost osnovnih sredstev se je menjavala deloma zaradi prenosa njihovih delov na »Uslužnostno podjetje« MLO, Celje, deloma zaradi

zmanjšane vrednosti nekaterih osnovnih sredstev odnosno njihove izločitve in dodelitve skladu obratnih sredstev podjetja (štanče).

Obratna sredstva pa so se spremenila v glavnem zaradi prenosa 1.000.000 din v sklad obratnih sredstev podjetja Mizarstvo in žaga MLO Celje.

Stroške proizvodnje in ceno proizvodov je skalkulirala planska komisija, ki je seveda morala upoštevati tudi določen dobiček. Mesečne plače v upravi so se v začetku leta 1948 gibale med 2.900 do 5.000 din, urne plače pa med 12 do 19 din, pri pomožnih delavcih in delavkah so znašale 6,50 do 13 din, pri snažilkah 11, pri vajencih 3,50 din.

Leta 1948 je dohodek od prodaje (bruto dohodek) znašal 10.499.400 din, skupna akumulacija je dosegla vsoto 5.051.900 din. Po odbitku vseh stroškov (sirovine, režija, plače, davek) je ostalo še čistega dobička 393.700 din, ki so ga v smislu zakona in predpisov o upravljanju državnih gospodarskih podjetij razdelili na posamezne določenim namenom službe sklade, in v proračun. Že leta 1948 so bile cene dvojne, planske in proste. Tudi dobiček je bil trojne vrste: planski, nadplanski in tržni II.

Planski dobiček	451.035,— din
nadplanski dobiček	1.196.616,— din
znižanje polne lastne cene	1.550.324,30 din
tržni dobiček II.	41.810.819,— din
celotni dobiček:	45.008.793,30 din

Ob prehodu k svobodnim cenam so za to vsoto dohodki presegli izdatke (lastno ceno).

Začetek delavskega samoupravljanja*

Ko je leta 1950 izšel zakon o delavskem samoupravljanju, so na sestanku celotnega aktiva določili volilno komisijo. V njej so bili: Anton Gorišek, predsednik, Marta Kekič, tajnica, Lidija Pisk, Franc Gračner in Milica Škof, člani.

Dne 24. avgusta je bilo volilno zborovanje. Udeležili so se ga 103 člani aktiva, odsotnih je bilo 7 članov, ki so bili na dopustu. Volilna udeležba je bila torej stoo odstotna.

Komisija je predložila kandidatno listo za 30 članov. Vsi predloženi so bili izvoljeni, najvišje število dobljenih glasov je bilo 90, najnižje 73. Izvoljeni so bili: Maks Majnik, Anton Primožič, Anica Podgoršek, Elza Tofant, Anton Mastnak, Terezija Ribižl, Anton Košir, Karel Jager, Rudolf Gregorčič, Franjo Omersa, Alfred Koderman, Franja Kocmur, Leopold Kegus, Konrad Korent, Malči Klinkon, Ludovik Leskošek, Viljem Kragolnik, Martin Metličar, Stanko Vrunč, Marija Antolinc, Silvo Dečman, Elza Zorko, Milan Kragl, Radko Dobrajc, Milan Koren, Ivan Meke, Stanko Mlinar, Franc Gros, Franja Raček, Jožica Špiler.

Dne 29. avgusta 1950 je bilo prvo zasedanje delavskega sveta (DS). Začela ga je Elza Zorko. Kot prva točka je bilo na dnevnem redu konsti-

* Za naslednja leta so glavni vir podatkov poslovna poročila podjetja.

tuiranje. Za predsednika je bil izvoljen Ludovik Leskošek. Dobil je 27 od 30 glasov, kolikor je imel DS članov.

Nato je DS sklenil, naj ima upravni odbor (UO) 7 članov. Takoj je sestavil volilno komisijo, v kateri so bili: Leopold Kegusca, Karel Jager in Marija Antolinc. Nato so se vršile volitve: Izvolili so 6 članov in 6 namestnikov z 2 dopolnilnima članoma.

Člani: *Alfred Koderman* (predsednik), Anton Primožič, Franc Gros, Anica Podgoršek, Anton Mastnak, Franja Kocmur.

Namestniki: Silvester Dečman, Martin Metličar, Radko Dobrajc, Konrad Korent, Franjo Omersa in Maks Mejnik.

Primopredaja podjetja se je vršila 30. avgusta 1950. O tem je UO poročal dne 2. septembra 1950. Ta dan so priredili družabni večer za ves kolektiv.

Norme, prevedba — notranji spor

Volitve v oba samoupravna organa so potekale v popolnem redu. V sicer složnem kolektivu je kmalu nato nastal žgoč spor. Vzrok so bile norme in prevedba delovnih moči v delovne skupine.

Za prevedbo je bila ustanovljena posebna komisija, ki je bila odgovorna UO, ta pa je odgovarjal ravnatelju. Komisija je 8 visokokvalificiranih proglasila za specialiste.

Nastala je prava burja. Zaradi nje so na seji UO dne 12. decembra 1950 podali ostavko Alfred Koderman in Franjo Omersa kot obratovodji, Ludovik Leskovšek pa kot predsednik DS. Pridružil se je še direktor Kodre.

Direktor je nujno sklical množični sestanek.

Na njem je Koderman izjavil, da odstopa ne samo kot obratovodja, ampak tudi kot predsednik UO. Nekdaj sta bila, tako je rekel, v kolektivu red in disciplina, že dolgo pa opaža nered in nedisciplino, ki sta postala že nevzdržna.

Po tej izjavi so zapustili sestanek Kodre, Koderman in Omersa.

V nadaljnjem razpravljanju je Vili Kragolnik ugotovil: Če odidejo Kodre, Koderman in Omersa, pridemo na rob propada. Martin Metličar je dodal: Nezadovoljstvo je nastalo, ko so uvedli plačilne skupine.

Poklicali so nazaj Kodermana in Omerso, da natančneje pojasnita, zakaj odstopata. Vrnil se je tudi Kodre.

Koderman je znova opozoril na nedisciplino. Omersa je povedal, da sliši godrnjanje in podpihovanje, kadar pri prevzemu izdelkov opozarja na napake. Direktor je poudaril, da je za uspešno vodstvo potrebno zaupanje.

Udeleženci sestanka so v celoti izražali željo, da vsi trije ostanejo. Zares so ugodili.

Dne 2. januarja 1951 je normirec Orličnik dobil naročilo, da s pomočjo Franca Grosa in Martina Primožiča preuredi norme. Alfredu Kodermanu, Antonu Mastnaku in Anici Podgorškovi so pa dali nalogo, da sestavijo pravilnik in stopijo v ta namen v stik z dr. Ervinom Mejakom.

Na isti seji je UO sklenil, da se ustanovi komisija, ki naj v teku leta izvrši revizijo vseh prevedb in možne pritožbe pošlje na višjo prevedbeno komisijo pri MLO.

Leta 1951 do 1953

Za dobo od leta 1951 do 1953 nimamo pravih arhivskih poročil. Kar je bilo ustreznih arhivalij v kletnih prostorih MLO in kar jih je imelo podjetje v svojem arhivu, je povodenj leta 1954 uničila. Tako so se za ta leta ohranili samo registracijski spisi, ki jih je MLO leta 1954 izročil okrožnemu sodišču in jih je od tega prevzelo gospodarsko sodišče.

Iz teh spisov navajam tu podatke, ki se tičejo osnovnih in obratnih sredstev:

Dne 24. avgusta 1951 (Svet za lok. ind.).

Osnovna sredstva 3,874.267 din. Obratnih sredstev ni bilo. Sprememba je nastala zaradi priključitve poslovalnice Uslužnostnega podjetja Celje v likvidaciji in zaradi nakupa računskega stroja.

Dne 13. marca 1952:

Osnovna sredstva 4,351.199 din, obratna sredstva 2,452.746,41 din.

Sklad osnovnih sredstev se je spremenil, ker so ustanovili sklad za topilnico, obratna sredstva so pa dotirali iz tržnega dobička.

Dne 31. decembra 1952 (po bilanci):

Osnovna sredstva 6,093.052 din.

Izbriše se vrednost obratnih sredstev, ker so bila v celoti odvedena.

Dne 31. decembra 1953:

Osnovna sredstva 6,093.053 din.

Obratna sredstva so znašala po bilanci za leto 1951 — 2,452.746 din.

Ker je bilo v januarju 1952 treba vrednost materialnih sredstev zvišati na nove komercialne cene, so bila ocenjena z vsoto 10,759.420 din. Ta znesek je bil v celoti odveden v splošni sklad obratnih sredstev.

Navedene številke nam vsaj kažejo, da je bilo podjetje kljub začetkom samouprave še vedno gospodarsko tesno povezano z drugimi podjetji MLO in odvisno od njegovih odločitev. Oddajalo je zlasti obratna sredstva.

Zlatarna Celje (1953—1968)

Registracija

Podjetje je sprva še vedno delovalo na osnovi ustanoviteljske odločbe MLO z dne 25. septembra 1947 in ustrezne registracije, ki je bila iz MLO registra prepisana v register okrožnega in nato gospodarskega sodišča (1954 oziroma 1955).

Podjetje se še vodi kot obrtno podjetje, kar je v nasprotju s predvno prakso, ko je veljalo kot industrijsko podjetje »Zlatarna Celje«.

V smislu ustanovitvene odločbe in registracije obsega delovno področje podjetja izdelovanje artiklov zlatnine in srebrnine ter izdelkov iz drugih dragih kovin: nakup in prodajo zlata, srebra in drugih dragih kovin, žlahtnih kamnov, ur ter sploh vseh v to stroko spadajočih predmetov, poleg tega pa tudi trgovanje s temi izdelki. V prvih letih je imelo podjetje

samo dve prodajalni: v Celju in v Beogradu, pozneje jih je nastalo še nekoliko.

Leta 1961 je podjetje registracijo razširilo tudi na izdelavo, nakup in prodajo izdelkov iz neplemenitih kovin.

Leta 1963 se je registracija razširila tudi na izvoz lastnih izdelkov, in sicer na osnovi dovoljenja sekretariata za zunanjo trgovino v Beogradu z dne 12. aprila 1962.

V tem letu (19. februarja) je OLO s svojo odločbo spremenil status podjetja tako, da se je poslej imenovalo *Industrijsko podjetje Zlatarna Celje*. Industrijska podjetja so imela višjo davčno stopnjo od obrtnih.

Leta 1966 je končno podjetje razširilo svoj predmet poslovanja še na prodajo na veliko in na zunanjetrgovinski promet.

V tem smislu je v registru Gospodarskega sodišča podrobno in sistematično očrtalo področja svojega poslovanja. Ta očrt najdemo tudi v besedilu, ki spremlja Zaključni račun za leto 1967. Besedilo se glasi: Podjetje posluje v naslednjih panogah:

1. Proizvodna dejavnost

Izdelovanje izdelkov in polizdelkov iz plemenitih in neplemenitih kovin ter opravljanje vseh v to stroko spadajočih storitev, nabava potrebnega materiala in surovin ter prodaja izdelkov in uslug proizvodne delavnosti.

2. Blagovni promet na veliko

Nakup in prodaja plemenitih kovin, okrasnega kamenja, orodja, opreme in drugih materialov zlatarsko-bižuterijske stroke, izdelkov iz plemenitih kovin, ur: ročnih, žepnih, zidnih, namiznih, njihovih delov in furnitur, jedilnega pribora iz plemenitih in neplemenitih kovin, posodja in drugih okrasnih predmetov iz plemenitih in neplemenitih kovin ter drugega materiala, izdelkov iz stekla in kristalnega stekla, spominkov iz plemenitih in neplemenitih kovin, lesa, kovanega železa in drugih materialov, izdelkov domače obrti, pasov za ure iz usnja, plastike in drugih materialov, izdelkov iz slonove kosti in jantarja, izdelkov bižuterije, etuijev, kristalov in ostalega blaga zlatarske bižuterijske stroke.

3. Blagovni promet na drobno

V lastnih prodajalnah. V to panogo spadajo: okrasno kamenje, izdelki iz plemenitih in neplemenitih kovin, ure, ročne, žepne, zidne, namizne, njihovi deli in furniture, jedilni pribor iz plemenitih in neplemenitih kovin, posodje in drugi okrasni predmeti iz plemenitih in neplemenitih kovin, izdelki iz stekla in kristalnega stekla, spominki iz plemenitih in neplemenitih kovin, lesa, kovanega železa ter drugih materialov, izdelki domače obrti, usnja, izdelki iz slonove kosti in jantarja, izdelki bižuterije in ostali proizvodi zlatarske bižuterije.

4. Izvoz, uvoz in ostali trgovinski posli

Opravljanje vseh vrst zunanjetrgovinskih poslov v mejah poslovnega predmeta, za katerega je podjetje registrirano v notranjem prometu.

Prodajalna

Da si olajša stik z zlatnino in srebrnino kupujočim občinstvom je podjetje ustanovilo več lastnih zlatarskih prodajaln, ki jih je registriralo

ne samo v Celju, ampak tudi pri gospodarskih sodiščih na področju njihovega delovanja. Te prodajalne so bile: v Celju, prvotno v Kidričevi ulici, pozneje na vogalu Prešernove in Gubčeve ulice.

V Beogradu (1953), v Ljubljani (1958), v Zagrebu (1964).

Prodajalne poslujejo na osnovi posebnega dogovora z matičnim podjetjem v Celju. To vrši kontrolo, opravlja zbirno računsko službo in nudi pravno zastopstvo.

Vodstvo podjetja

Ravnatelji (direktorji):

Viktor Kodre je bil direktor do 26. maja 1956. Njegov namestnik je 6. oktobra 1953 postal *Ludovik Leskošek*. Ko je Leskošek prevzel vodstvo Aree, na novo ustanovljenega kovinsko-predelovalnega podjetja, ki je spočetka izdelovalo tudi bižuterijo iz aluminija, je 13. avgusta 1954 prevzel njegovo mesto *Franc Gros*. Temu je pa 26. maja 1956 sledil *Franjo Omerza*.

Dne 4. avgusta 1956 je *Ludovik Leskošek* postal vršilec dolžnosti direktorja, dne 27. oktobra 1956 pa pravi direktor.

Njegovi namestniki: *Franjo Omerza* (do 26. decembra 1956), *Silvester Dečman* (do 22. decembra 1961).

Ludovik Leskošek je bil leta 1964 upokojen.

Dne 19. avgusta 1964 je občinska skupščina imenovala za njegovega namestnika *Vladimira Vebra*, dotlej direktorja tovarne Emo. Njegov namestnik je bil sprva *Anton Košir* (do 6. januarja 1966), nato pa *Ivan Meke*. *Tehnični vodja* podjetja *Ivan Meke*.

Računovodje:

Frančiška Kocmur je bila računovodkinja do 29. maja 1953, ko je zaradi težke bolezni morala nehati delati. Njene posle je prevzela *Jelisa veta Pezdevšek*.

Ta je naslednje leto odšla v Zagreb in računovodstvo je 13. avgusta 1954 prevzela *Anica Berglez*, ki je tudi pooblaščenca, da podpisuje vse finančne zadeve. Ako bi bila ona odsotna, ima pravico sopodpisovanja takih spisov njena namestnica *Ljubica Kranjc*. Ta pravica je bila registrirana 26. septembra 1966.

Komercialno vodstvo

opravlja *Borut Ropotar*, zvezni referent je pa *Slavko Jerič*.

Izza leta 1965 ima podjetje lastnega oblikovalca nakita. Od 1965 do 2. februarja 1969 je zavzemala to mesto *Jelka Kodre*, sledil ji je *Ivo Hanžič*.

Posebnega referenta za pravne zadeve podjetje nima in se po potrebi poslužuje Zavoda za pravno pomoč v Celju.

Podjetje je vsestransko zavarovano pri *Splošni zavarovalnici v Celju*.

Organi samoupravljanja

Delavski svet je imel v svoji prvi periodi (1950—1952) 30, potlej pa 23 članov. Volil ga je celotni kolektiv na dve leti.

Predsedniki: *Ludvik Leskošek* (1950—1952), *Jakob Kresnik* (1952—1954), *Leopold Keguš* (1954—1956), *Karel Jager* (1956—1958), *Martin Metli-*

čar (1958—1960), Anton Košir (1960—1964), Karel Jager (1964—1966), Anton Košir (1966—1968) in Emil Rozman (1968—1969).

Upravni odbor je imel vso dobo 7 članov. Volil ga je delavski svet na eno leto.

Predsedniki: Alfred Koderman, Martin Metličar, Ludovik Leskošek, Ivan Meke, Anton Košir, Borut Ropotar, Anton Košir (1957/58), Leopold Kegū (1958/59), Ivan Meke (1959/60), Franc Vran (1960/61), Marko Kokot (1963/64), Franc Gros (1964/65), Danijel Pleterski (1965/66), Franc Vran (1966/67), Franc Kegū (1967/68) in Franc Rak (1968/69).

Število vseh zaposlenih v podjetju:

1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
112			134	138	118	133	113	111

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
127	138	134	137	135	148	170	168	164

Celotno število zaposlenih se je nekoliko spreminjalo; v času od 1950 do 1959 je doseglo najvišjo točko leta 1954 (138 oseb) in najnižjo leta 1958; v času od 1960 do 1964 je bilo število precej višje, saj se je skoraj konstantno dvigalo in se povzpelo od 138 oseb leta 1960 do 170 oseb leta 1965; leta 1967 je sicer zopet padlo na 164, toda to leto je podjetje zaposlovalo 29 pomožnih, 13 honorarnih moči, število rednih zaposlenih se je zmanjšalo zaradi odhoda starejših delavcev v pokoj in rednega nadomestila ni bilo takoj mogoče dobiti. Nekaj mlajših zaposlenih se je pa odločilo za samostojno obrtno delo.

Uslužbenci v upravi in prodajalnah:

1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
8			9	11	15	16	11	12

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
19 11+8	20 13+7	23 14+9	21 14+7	22 15+7	26 16+10	32 17+15	38 22+16	39 10+21*

Celotno število uslužbencev je polagoma naraščalo tako v upravi kakor v prodajalnah, v upravi zaradi vsestranske učinkovitosti poslovanja, v trgovini zaradi povečanja števila prodajaln.

* Prva številka označuje uslužbence v upravi, druga pa uslužbence v prodajalnah.

Delavci v obratu (celotno število):

1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
104			113	127	103	117	102	99
1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
108	118	111	116	113	122	138	130	125

Celotno število delavcev se je od leta 1950 do 1967 dvignilo za okrog 25 0/0. Najnižjo točko je doseglo leta 1958 (99 oseb), vmes je bil vrh leta 1954 (127 oseb).

Po letu 1959 je zopet naraščalo, največ jih je bilo leta 1965. V splošnem je število delavcev kolebalo. Sprememba pa je bila manjša kakor v drugih podjetjih.

Glede kvalifikacije nimamo podatkov za vsa leta.

Visokokvalificiranih v času od 1958 do 1962 od 27 do 37.

Za leta 1965 do 1967 imamo številke: 47, 50, 47, toda te zajemajo tudi uslužbenke v upravi in prodajalnah. Rečemo lahko na splošno, da je število visokokvalificiranih v podjetju stalno znašalo okrog 1/4 vseh zaposlenih.

Kvalificiranih je bilo leta 1950 — 78, leta 1953 pa 85, v času od 1959 do 1962 jih je bilo od 56 do 63, v letih 1965 do 1967 pa od 80 do 94, toda tudi tu so zajeti i uslužbenci v upravi in prodajalnah.

V splošno je znašalo število kvalificiranih v podjetju okrog 1/2 vseh zaposlenih.

Polkvalificiranih je bilo manj kakor 1/4.

Nekvalificiranih je bilo vedno malo, navadno manj ko 1/10 vseh zaposlenih.

Število učencev v spisih ni navedeno za vsa leta, bilo jih je pač redno v podjetju okrog 15.

V začetku povojnega razdobja so bili v podjetju delavci, ki so se izučili v medvojni ali celo v predvojni dobi pri Pacchiaffu oziroma pri Pacchiaffu & Knezu, nekateri, zlasti mlajši med njimi pa so prišli iz Zlatarke ali od mojstrov, ki so si prav tako pridobili svoje znanje ali pri Pacchiaffu ali pri Zlatarki.

Delavci so bili specializirani in so večinoma bili pri podjetju od mlajših nog do starosti — vso svojo delovno dobo.

To je bilo nujno, saj zahteva stroka posebno izvežbanost in čut za popolnost in lepoto izdelka. Vajeniški naraščaj se je šolal v vajeniški šoli Borisa Kidriča, v oddelku, prilagojenem potrebam zlatarstva. V podjetju so vajence dodeljevali posameznim mojstrom kot vzgojiteljem. Pri izpitih so se vajenci često bolje odrezali v praktičnem kakor v teoretičnem znanju. Podjetje je skrbelo tudi za pouk odraslih. Že v petdesetih letih je prirejalo zanje tečaje v šolskem centru Borisa Kidriča. Po letu 1960 je vodstvo podjetja želelo, da bi se delavci tudi politično bolje izobrazili.

V zadnjih letih pa se glede na posebnost stroke in glede na potrebo čim lepše in popolnejše izdelave predmetov poudarja nujnost, da se delavci posebno izvežbajo prav za delo, ki ga v podjetju opravljajo. Pridobili naj bi si poleg spretnosti tudi občutek za lepoto izdelkov. V prvih petdesetih letih se še govori o priučenih, potlej pa ne več.

To je sicer logično, saj je podjetje svoje delavce šolalo, vežbalo in kvalificiralo samo. V splošnem je bil kvalifikacijski sestav višji, kakor je navadno pri drugih podjetjih. Inženirja pač niso imeli, toda vsa Jugoslavija ni premogla niti enega, ki bi bil zlatarstvo posebej študiral. Sicer je pa podjetje mislilo na naraščaj z višjo splošno in strokovno izobrazbo, tako se za leto 1965 navaja, da ima štiri štipendiste, med njimi dva na visoki šoli (kemija, narodno gospodarstvo).

Celotno letno število razpoložljivih delovnih ur se je od okrog 250.000 povzpelo na nad 300.000.

Zaradi bolezni, dopustov, praznikov jih je odpadlo okrog 6 %. Podjetje se je trudilo, da bi jih bilo čim manj. V tem je uspelo, saj je znašal povprečni izpad v kovinski industriji Jugoslavije okrog 7,4 %, v industriji sploh pa okrog 7 %.

Izredni dogodki so zmanjševali število delovnih ur. V prvi vrsti bolezni, čeprav masovnih obolenj ni bilo. Poseben dogodek je bila poplava leta 1954, ki je odvzela 8.851 delovnih ur, tj. 2,7 %; ostala izguba v tistem času je znašala celih 7,66 %.

Dne 2. marca 1966 so v podjetju uvedli skrajšani delovni čas.

Osební dohodki (plače)

Osební dohodki so eden izmed bistvenih dejavnikov v poslovanju podjetja, saj tvorijo podlago celotnemu fizičnemu in duhovnemu obstoju vseh v podjetju delujočih in podjetje vzdržujočih oseb. Osební dohodki so izraženi v denarju, sedanjem menjalnem sredstvu za vse dobrine. Vrednost denarja je v resnici količinski odnos med njim in dobrinami. Če je ustreznih dobrin veliko na razpolago, število za pridobitev potrebnih denarnih dobrin pada, če je dobrin na razpolago bolj malo, to število raste.

Poleg tega je pa vrednost denarja odvisna tudi od tujih denarnih sredstev, ki izražajo odnos do tistih dobrin, ki jih dobivamo iz tujine. Končno moramo upoštevati še dvoje: število ljudi raste in če ne naraščajo ustvarjene dobrine, nujno zahteva njihova pridobitev več denarnih enot; rastejo pa tudi naše potrebe po dobrinah, kar vpliva v istem smislu. Vrednost denarja, t. j. pomembnost osebnih dohodkov, je torej odvisna od raznih dejavnikov, katerih medsebojno povezavo v sploh sicer razumemo, toda jo v določenem stvarnem primeru često težko ali le nepopolno razvozlamo.

Vsi navedeni dejavniki so vzrok, da se vrednost denarne enote spreminja, v viharjih, nemirnih in revolucionarnih časih bolj ko v ustaljenih in mirnih. Nemir in vihar, nekako neravnovesje v družbi, lahko povzročata tudi tehnični napredek, kakršnega opažamo v zlasti izraziti obliki v današnji dobi.

V nemirnih in težkih časih vlade sicer iz svoje moči z zakoni in odredbami določajo vrednost denarja s tem, da, kakor pravimo, cene maksí-

mirajo. Tako so delale in še delajo ne samo revolucionarne in napredne, ampak tudi konservativne in nazadnjaške (reakcionarne) vlade, toda to sredstvo je samo začasna pomoč v sili, ker ne izraža prirodnega odnosa med denarjem in dobrinami.

Ta odnos seveda ni vedno čist, saj so ljudje taki, da radi špekulirajo, v takih primerih mora posredovati družbena, državna oblast.

Tudi v naši domovini sta se vrednost denarja in višina osebnih dohodkov več čas po končani vojni spreminjali. Zato moremo samo približno in na osnovi primerjanja določiti, koliko so v določenem letu osebni dohodki ustrezali potrebam, v koliko so osebni dohodki v odnosu do potreb naraščali ali padali. Pri tej oceni se često poslužujemo čustva in osebnih nagnenj.

V splošnem lahko rečemo, da se morajo osebni dohodki ravnati po potrebi, a tudi po opravljenem delu in po možnostih, dati temu delu ustrežno vrednost, ga izpremeniti v denar, v plačilna sredstva, ki se lahko uporabijo za osebne dohodke ter za ustvaritev in izboljšanje osnov, ki dohodke omogočijo.

Leta 1950 so se v našem podjetju potrudili, da osebne dohodke glede na potrebo, možnosti in delovni uspeh posameznikov uredijo.

Uredili so jih po skupinah in odmerjali njihovo višino deloma po opravljenih urah, deloma po normah, t. j. po delovnem učinku, doseženem časovni enoti, uri.

Dohodek po normi oziroma po času je znašal v skupini:

- III. 13.20 oziroma 12.10 din
- IV. 14.80 oziroma 13.70 din
- V. 16.90 oziroma 15.30 din
- VI. 19.00 oziroma 17.40 din
- VII. 21.10 oziroma 19.50 din
- VIII. 23.70 oziroma 22.10 din

Kdor je dosegel na uro predpisano normo, je torej zaslužil več kakor tisti, ki je bil plačan samo od ure.

V splošnem je število normiranih delovnih ur naraščalo, število ne-normiranih pa je padalo.

Leta 1957 je bilo npr. prvih 122.263, drugih pa 107.361, t. j. 53 % proti 47 %.

Leta 1960 je bilo prvih 168.602, drugih pa 95.437, t. j. 64 % proti 36 %. Norme niso bile popolnoma stalne, ampak so se glede na stvarne osnove dela in glede na možnosti, doseči določeni učinek, spreminjale.

Leta 1955 so jih povezali z ekonomskimi enotami. Te enote so bile naslednje: zlatarji, kovači srebra, vkovalci, in graverji, vlivalci, izdelovalci strojnih verižic, izdelovalci ročnih verižic, polirci, orodjarji, topilci in pripraviljalci, elektroličarji. V splošnem je učinek dela rasel.

Pozneje so učinek dela začeli določati s točkovanjem.

Na danih osnovah se je *povprečni mesečni dohodek* od leta 1963 do 1965 dvignil pri visokokvalificiranih od 54.323 din na 135.607 din, pri nekvalificiranih od 20.989 din na 53.662 din, pri delavcih sploh pa od 39.827 din na 101.992 din.

V upravi in prodajalnah so bile zaradi posebnosti dela uvedene mesečne plače, ki jih je pa tudi zaseglo točkovanje.

Tako so se pri višjih strokovnih uslužbencih od 1963 do 1967 dvignile povprečne mesečne plače od 68.910 din na 169.334 din, pri nižjih strokovnih uslužbencih pa od 28.055 din na 71.450 din.

Ustrezen dvig je bil tudi pri uslužbencih v prodajalnah, samo da je bilo povprečje nekoliko višje.

K osebnim dohodkom je treba šteti nekatera druga denarna sredstva, ki jih je podjetje dajalo v korist svojim zaposlenim na poseben način. Izraža se:

a) *V skrbi za stanovanja.* Podjetje je zgradilo tri stanovanjske bloke, ki jih je leta 1961 izročilo v upravo stanovanjskemu podjetju. Omogočilo je s svojimi prispevki, da so si nekateri pri njem zaposleni zgradili svoje domove v sestavu stanovanjske zadruga DOM in Zavoda za gradbeno planiranje. Končno je pa v podjetju samem nastala gradbena zadruga. Zainteresiranci so morali pred gradnjo vplačati vanjo večjo ali manjšo vsoto, podjetje pa je dalo glavni kredit, ki so ga po izgradnji hišice z večjo ali manjšo vsoto mesečno vračali.

b) *V delnem nagrajevanju* voznih stroškov za tiste člane delovnega kolektiva, ki so stanovali od podjetja vsaj 3 km daleč in so se na delo vozili.

c) *V prehrani.* Podjetje je s svojim prispevkom znatno podprlo občino, ko je gradila samopostrežno restavracijo v Gaberju, namenjeno prehrani delavcev. Nato je z znatnim prispevkom omogočalo, da so delavci imeli dopoldne malico, ki se je kuhala v kuhinji samopostrežnice. Te ugodnosti se je sicer posluževal le manjši del zaposlenih, kar je pri večini vsaj delno povzročalo nezadovoljnost.

č) *V skrbi za omogočanje počitniškega odmora.* Lastnega doma si podjetje ni privoščilo, saj je imel kolektiv premalo članov. Pač pa je izza šestdesetih let skrbelo za to, da so njegovi člani lahko letovali v domovih drugih podjetij. Te ugodnosti so se poslužili sicer samo malokateri. Končno so pri podjetju odločili, da dajo vsakemu članu za stroške letnega odmora primerno, za vse enako vsoto. Vendar je večina članov uživala odmor doma.

d) Končno moramo k tej skrbi prišteti tudi milijone, s katerimi je podjetje podprlo občino ob gradnji šol, v širšem smislu tudi dajatve za socialno skrbstvo, plačilo davkov itd.

Dobava surovin

Glavne surovine, ki jih je podjetje rabilo, so bile: zlato, srebro, po razširitvi programa tudi druge kovine, dragoceni (žlahtni kamni), sintetični in stekleni kamni in razne kemikalije. Med kovinami, na katere so v začetku šestdesetih let mislili, je bilo tudi alpaka srebro (za jedilne pribore), vendar so ga izločili iz programa, ker je bilo predrago.

Zlato je podjetje dobivalo od centrale Narodne banke v Beogradu. Zlasti v začetku je bil kontingent vedno premajhen, saj je banka pazila na zlato kot na valuto, pozneje je kontingent sicer naraščal, vendar v pre-

majhni meri. Leta 1963 in 1964 je prejelo podjetje zlato od Narodne banke preko beogradskega zveznega združenja zlatarjev, Aurodenta, pozneje pa zopet neposredno. Od Narodne banke je prejelo podjetje vsaj deloma tudi srebro.

Bilo je dobro, da je podjetje preko svojih prodajal prejelo zlato in srebro tudi v predelavo ali zamenjavo, deloma tudi v nakup. Ta način pridobivanja spominja na medvojno prakso Pacchiaffa in bratov Knezov.

Zlato in srebro je podjetje sproti predelovalo, moralo pa je misliti na določeno stalno (konstantno) zalogo, da bi si pomagalo v stiski, saj dobave niso prihajale redno, spomladi je bilo treba čakati nanje, proti koncu jeseni so prestajale. Medtem ko je v medvojni dobi pri približno 100 delavcih znašala konstantna zaloga 45 kg čistega 585/000 (ne glede na rezervo, ki se je ustvarjala iz prihrankov pri obdelavi), je znašala leta 1953, ko je bilo v podjetju 135 delavcev, samo 29 kg, šele leta 1957 se je dvignila na 49 kg.

Iz navedb količine predelanega zlata in srebra je razvidno, koliko ga je vsako leto dobilo od banke (tako imenovani total) in koliko ga je zbralo preko svojih prodajal.

Izdelalo je:

leta 1953: zlatih izdelkov 82 kg, srebrnih 507 kg (od tega 48 kg na osnovi menjave);

leta 1954: zlatih izdelkov 95 (plan 90 kg), srebrnih izdelkov 556 kg (plan 600 kg);

leta 1955: zlatih izdelkov 105, srebrnih izdelkov 754 kg (od Narodne banke prejela samo 56, 180 kg zlata, 52 kg ga je ustvarilo po zamenjavi);

leta 1956: zlatih izdelkov 109, srebrnih izdelkov 693 kg. Od tega v zameno 50, 393 kg zlata in 194.641 kg srebra;

leta 1957: zlatih izdelkov 133, srebrnih izdelkov 1093 kg;

leta 1958: zlatih izdelkov 178, srebrnih izdelkov 785 kg;

leta 1959: zlatih izdelkov 228, srebrnih izdelkov 455 kg;

leta 1960: zlatih izdelkov 299, srebrnih izdelkov 544 kg;

leta 1961: zlatih izdelkov 302, srebrnih izdelkov 534; izdelali bi bili mnogo več, a je primanjkovalo zlata;

leta 1962: za to leto ni točnih navedb;

leta 1963: zlatih izdelkov 350, srebrnih 2092 kg; od tega 25 kg zlatih izdelkov uvoznih, 94 kg zlatih in 1386 kg srebrnih izdelkov, izdelanih v zameno, uslužnostno; to leto so dobili preko zveznega združenja zlatarjev iz Beograda samo 201 kg, 55 kg so morali vzeti iz stalne zaloge;

leta 1964: zlatih izdelkov 663 in srebrnih 3430 kg; od tega 31 kg zlatih izdelkov izvoznih ter 349 kg zlatih in 2861 kg srebrnih izdelkov uslužnostnih (plan: 470 kg zlatih in 782 kg srebrnih izdelkov);

leta 1965: zlatih izdelkov 419 in srebrnih 2504 kg; od tega 85 kg zlatih izdelkov izvoznih ter 203 kg zlatih in 2218 kg srebrnih izdelkov uslužnostnih (plan 368 kg zlatih in 2218 kg srebrnih izdelkov uslužnostnih);

leta 1966: zlatih izdelkov 652, srebrnih 1887 kg; od tega 41 kg zlatih izdelkov izvoznih ter 267 kg zlatih in 1823 kg srebrnih izdelkov uslužnostnih;

leta 1967: zlatih izdelkov 676, srebrnih 1784 kg, od tega 43 kg zlatih izdelkov izvoznih ter 245 kg zlatih in 1692 kg srebrnih izdelkov uslužnostnih.

Značilen je skoraj konstanten porast proizvodnje. Ako je bilo leta 1965 zlatih izdelkov manj kot predhodno leto, je bilo temu vzrok pomanjkanje zlata. Celotni porast je bil zares silen, saj se je od 82 kg zlatih in 507 kg srebrnih izdelkov v letu 1953 dvignil na 676 kg zlatih in na 1784 kg srebrnih izdelkov. Pri zlatih izdelkih je bil porast več ko osemkratni, pri srebrnih pa več ko trikratni. In vendar se je število delavcev dvignilo samo za eno tretjino. Vzrok porasta: večja delovna vnema in izza leta 1960 večja uporaba novih strojev.

Proizvodnja in trgovina

Celotno poslovanje podjetja je bilo tesno medsebojno povezano. To velja za nabavo surovin in za proizvodnjo, za proizvodnjo in trgovino.

Proizvodno poslovanje je obsegalo naslednja deloma vzporedna, deloma zaporedno potekajoče procese: topljenje, čiščenje in pripravo, poliranje, izdelovanje zlatega in srebrnega okrasja, izdelovanje strojnih in ročnih verižic, vlivanje, vkovanje in graviranje, galvaniziranje, shranjevanje surovin, polizdelkov in izdelkov, pakiranje in odpremo za prodajo.

Za vse to delo so bili v obratnem prostoru na razpolago naslednji oddelki: topilnica, čistilnica, moška in ženska delavnica, dva kabineta (za shranjevanje surovin, polizdelkov in gotovih izdelkov), laboratorij (za galvaniziranje).

Najraje so v podjetju izdelovali zlate okrasne predmete, po katerih je bilo vedno dovolj povpraševanja in so največ pripomogli k rentabilnosti. Na drugem mestu je bilo izdelovanje srebrnega okrasja. Toda srebro je bilo drago in srebrni izdelki znatno obdavčeni, do leta z 10 % prodajne cene, potlej z 20 %. Iz stiske je podjetje reševalo izdelovanje srebrnega jedilnega pribora, v glavnem za Brione in razne državne ustanove. Za privatnike je bil pribor predrag. V tej panogi je bilo tudi težko konkurirati z združenimi in privatnimi delavnicami, ki so plačevale davek pavšalno.

Pri okrasju je podjetje začelo uporabljati nove umetniško zamišljene vzorce, toda kupci jih večinoma niso cenili in so posegli po starejših vzorcih, ki so jim bili cenejši in zaradi konservativne miselnosti tudi bolj všeč.

Eno četrtno proizvodov je podjetje prodalo v Sloveniji, ostale četrtnine pa v ostalih republikah Jugoslavije. V Sloveniji in na Hrvaškem je prodajalo neposredno, drugod pa po zlatarskih podjetjih. Do leta 1959 je imelo podjetje potnika, potlej ne več in je kupce vabilo v Celje, kar je povečalo stroške za reprezentanco. Treba je bilo čimdalje večje iznajdljivosti, kajti javljati sta se začela tudi legalni in ilegalni uvoz iz Italije. Podjetje si je po neuspelem poizkusu z Zagrebčanom osnovalo lastni krea-cijski center. Z ustanavljanjem lastnih prodajaln je širilo svojo trgovsko mrežo, poleg lastnih proizvodov je v njih prodajalo tudi druge. Leta 1961 je napravilo tudi poizkus z urami. Bile so boljše kakovosti in predrage. Tedaj ni uspelo. Prihodnje leto ga je na osnovi dobljenih izkušenj obnovilo. Tokrat je šlo.

V splošnem je v lastnih prodajalnah podjetje prodalo okrog eno četrtno svojih izdelkov. V Beogradu največ, v Celju eno četrtno beograjske količine, v Ljubljani dvakrat toliko kakor v Celju, v Zagrebu in Celju približno enako, drugod nekoliko manj.

Obratni krog (ciklus) je znašal v Celju 63, v Ljubljani 48, v Beogradu 39 dni (1959). Vse to je sicer umevno, saj ima Celje komaj 1/7 ljubljanskih in 1/30 beograjskih prebivalcev, ima manjši tujski promet in je verjetno relativno tudi najbolj nasičeno.

Prirodni nagon in zlasti potreba po lažji nabavi surovin, predvsem kamnov, kemikalij in orodja, je silila podjetje, da je začelo misliti na inozemski trg.

Prvič se je podalo na to pot leta 1953. Tedaj je prodalo nekaj srebrne bižuterije v Kanadi. Trenutno si je za bodočnost od takih izdelkov obetalo večji uspeh, ker so bile njegove cene konkurenčne in je bilo po takih predmetih znatno povpraševanje. Vendar je bila pot v Kanado samo začasna epizoda.

V podjetju so spoznali, da v splošnem za inozemski trg zaradi tehnične zaostalosti še niso sposobni. V inozemstvu so proizvajali ceneje. V podjetju je bil način proizvodnje še kakor po prvi vojni. Marsikaj so v podjetju še izdelovali ročno, kar so v tujini že delali strojno. V podjetju so čistili kovine s kislinami, v tujini z elektrolizo. Polirali so mehanično, kar je zahtevalo dvakratni čas in povzročalo za 30 % večjo izgubo. V podjetju so kurili s koksom, v tujini z električnimi pečmi. V splošnem je v vseh fazah delovnega procesa nastajala večja izguba.

Treba je bilo torej podjetje modernizirati. Najprej so uredili čiščenje zlata. Spočetka so ga večinoma pošiljali v rafinerijo ljubljanskega Agrotansa. Leta 1957 pa so si uredili doma čistilnico, ki je delala z elektrolizo in je bila tako močna, da je lahko prevzemala tudi tuja dela. To leto in v naslednjih letih so si tudi nabavili še več potrebne strojne opreme, vendar je niso mogli takoj v celoti uporabiti, ker so pač stroji morali delati v skladu s fazami, ki so bile po svoji naravi še navezane na ročno delo. Sprva so bili stroji v obratu samo 50 odstotno, leta 1960 pa je bila njihova zaposlitev že 80-odstotna.

Na drugi strani je podjetje iskalo stik z drugimi sorodnimi podjetji, da bi se s smotrno porazdelitvijo proizvodnih nalog proizvodni učinek povečal tako po količini kakor tudi po kvaliteti proizvodov, kar bi povečalo konkurenčnost ne samo doma, ampak tudi na tujem trgu.

Prvo se je priključilo podjetje Zlatarstvo Trbovlje (sklep DS z dne 6. novembra 1962). Sledilo je podjetje Atelje za zlatarstvo Ljubljana (DS — sklep 4. marca 1963). Priključitev so izvedli zaradi delitve dela in z njo zvezane specifikacije izdelkov, kar je terjala potreba zunanjega trga, in konkurenčne sposobnosti na njem.

Izvedba se je nekoliko zavlekla. Šele 2. junija 1965 je vodstvo Zlatarne na osnovi sklepa DS z dne 2. junija 1965 podpisalo pogodbo o poslovanju in tehničnem sodelovanju z Zlatarstvom Trbovlje in z Ateljem za zlatarstvo v Ljubljani.

Po tej pogodbi naj bi sodelovanje obsegalo:

1. skupne raziskave na domačem in tujem tržišču,
2. skupno prodajo na domačem in inozemskem tržišču,
3. skupno nabavo in uvoz reprodukcijskega materiala,
4. delitev dela in specializacijo proizvodnje glede na stanje in potrebe domačega in inozemskega tržišča,
5. načrtno usklajevanje strojne opreme za skladno proizvodnjo,
6. skupno skrb za mehanizacijo v proizvodnji,
7. skupno izpopolnjevanje in vzgojo naraščaja,
8. skupno financiranje znanstvenega dela,
9. ustanovitev skupnega rekreacijskega centra,
10. sporazumno usklajevanje proizvodnih planov z ozirom na potrebe tržišča,
11. skupno vlaganje osnovnih in obratnih sredstev,
12. sodelovanje nasploh — zaradi doseganja čim boljših rezultatov vseh treh pogodbenih strank.

Izvajanja programa se lotevajo polagoma ob popolni soglasnosti vseh podpisnic pogodbe.

Dogovorjeno sodelovanje ne predvideva nikakega administrativnega aparata. Poslovni svet sestavljajo direktorji podjetij in vsakokratni predsedniki DS. Sestanki se vršijo na zahtevo posameznega podjetja praviloma izmenoma na sedežih podjetij. Predsedujejo vedno predstavniki podjetja na sedežu sestanka.

Razen poslovnega je bil dogovorjen tudi strokovni svet za sodelovanje na poslovnotehničnem področju. Sicer je nastala med vodilnimi kadri podjetij zelo tesna in stalna povezava.

Na istem sestanku so razpravljali o želji Tehničarja v Splitu, da bi se priključil. Ker so predlagali, naj bi sprejel iste pogoje, na podlagi katerih so se združila naša tri podjetja, se za priključitev ni odločil.

Že leta 1965 se je razvilo tesno strokovno-tehnično sodelovanje. Ugodna posledica tega je bila, da so vsa tri podjetja preseгла postavljeni plan izvoza za 9,03 %.

Zlatarna je organizirala in prodala vse izdelano blago ostalih dveh podjetij preko svojih trgovin. Pomožni material za vsa tri podjetja je nabavljala Zlatarna. Vsa tri podjetja so dogovorno uvozila strojno opremo, in sicer iz prve tranše kredita Splošne gospodarske banke Ljubljana. Izvršile so se tudi priprave, da naslednje leto uvozi potrebno opremo ljubljanska »Metalka«. Sicer pa so plodno sodelovali tudi na drugih področjih: glede letnih dopustov, glede smotrne porazdelitve proizvodnih nalog itd.

Leta 1966 so na seji poslovnega sveta v Celju sklenili, da se združijo tudi obratna sredstva. Zlatarstvo Trbovlje se je odločilo, da vложи 11 milijonov starih dinarjev v obratna sredstva in 4 milijone v zaloge zlata. Atelje za zlatarstvo v Ljubljani pa je sklenil, da vложи 4 milijone starih dinarjev za zaloge zlata.

Zlatarna Celje pa je za vsa tri podjetja uspešno nabavljala in prodajala tako na domačem kakor na tujem trgu. Obe podjetji sta bili s takim poslovanjem zadovoljni, saj se je odvijalo v glavnem brez motenj.

V okviru poslovno-tehničnega sodelovanja je Zlatarna Celje nabavila v tem letu tudi zlato od bank direktno, kar se je pokazalo za ugodno.

Strokovni svet vseh treh podjetij je na svojem sestanku razpravljalo o specializaciji proizvodnje. Doseženi so bili sporazumi, katerih so se vsa tri podjetja v glavnem držala. Na pobudo tega sestanka so napravili seznam dragocenega kamenja, dogovorili so se o tehniki označevanja, poučili so osebje naših prodajalnih o poznavanju dragocenega kamenja.

Zaradi uskladitve proizvodnje so pri celjskem podjetju skupaj s predsedniki obeh pridruženih podjetij sestavljali mesečne operativne plene proizvodnje z naznako asortimana. Izvoz se je vršil za vsa tri podjetja preko Zlatarne Celje. Pri tem se je ugotavljalo, da je premalo izdelanih novih modelov. Začele so se razprave, kako urediti to problematiko. Sklenjeno je bilo tudi, da se uvedejo skupna predavanja.

Sindikalna podružnica Zlatarne Celje je organizirala srečanje vseh treh kolektivov v Celju. Ob tej priložnosti je prišla do izraza pripravljenost za še večje medsebojno sodelovanje in nadaljevanje srečanj, ki bi bila zelo koristna, ker bi bila lahko združena s strokovnimi razpravami.

Leta 1967 se je sodelovanje še poglobilo. Na treh sestankih poslovnega sveta, na večkratnih sestankih direktorjev in računovodij so med drugim sklenili:

- da se ustanovi skupni likovni svet, kar se je zgodilo 12. aprila 1967, pri tem so se dogovorili, da se dopolni še z zunanjimi člani;

- da vsa tri podjetja izstopijo iz poslovnega združenja Rubincomerce — Beograd;

- da pozovejo vsa zlatarska podjetja, naj bi se vsaj enkrat ali dvakrat na leto sestala v okviru Zvezne gospodarske zbornice;

- da se sprejme v članstvo Pečat na Reki, kar se je izvedlo v omejenem obsegu, kajti sklenjena je bila samo pogodba o medsebojnem sodelovanju Pečata Reka in Zlatarne Celje;

- da se formira skupni sklad za reklamo, v katerega plačujejo vsa tri podjetja $\frac{1}{4}$ % od ustvarjenega prometa zlatarskih predmetov;

- da se formira skupni sklad za raziskavo tržišča v višini $\frac{1}{4}$ % od vrednosti nabave zlata;

- da se vplaga v skupna obratna sredstva: Atelje Ljubljana je vložil 126.022 din, Zlatarstvo Trbovlje 844.940 din, Zlatarna Celje pa vsa svoja razpoložljiva obratna sredstva.

Razen tega so razpravljali o raznih vprašanih proizvodnje, nabave in prodaje.

Začeli so izdelovati katalog. Ko so prišli v Celje inozemski strokovnjaki, so bili klicani na posvet tudi kooperanti.

Pač pa je podjetje s kooperantom leta 1967 izstopilo iz beograjskega poslovnega združenja »Rubincomerce«, ki je bilo v notranjih težavah. V prejšnjih letih je z njim precej sodelovalo, saj je iz leta 1963 Rubincomerce prevzemal od Narodne banke zlato za vsa zlatarska podjetja in ga razdeljeval.

Izza leta 1967 je podjetje poslovno sodelovalo z različnimi proizvodnimi, večinoma pa trgovskimi podjetji:

Suvenirjem — Beograd, Rubinom — Skopje, Juvelo — Beograd, Krokro — Kranj, Titogradom — Titograd, Nakitom — Osijek, Pečatom — Rijeka, Borcem — Ljubljana, s prodajalno v Mariboru, Zarjo — Slovenj Gradec, steklaro Boris Kidrič — Rogaška Slatina. Nove pogodbe o sodelovanju so bile sklenjene v januarju 1968.

Zlasti važno je bilo v zadnjih letih ozko sodelovati s Poslovnim združenjem za obrt, gostinstvo in komunalno v Celju. V zadnjih mesecih leta 1967 sta dva njihova potnika prodajala predvsem izdelke Zlatarne in njenih kooperantov. Dne 31. I. 1968 je DS sklenil, da se podjetje vključi v to poslovno združenje, ki se je obvezalo, da bo prodalo za 600 milijonov starih dinarjev izdelkov podjetij, razen tega pa še posebej nedoločeno količino kristala, ur itd.

Podjetje je član Gospodarske zbornice SR Slovenije, Privrednih komor grada Beograda, grada Zagreba in Sarajeva, Osnovne privredne komore v Splitu, Pokrajinske privredne komore v Novem Sadu. To je nujno, saj ima na njihovih področjih svoje obrate.

Včlanjena je tudi v Zvezni gospodarski zbornici v Beogradu.

Podjetje ima zavarovana tako osnovna kakor tudi obratna sredstva vseh svojih obratov. Razen tega je član Vodne skupnosti za porečje Savinje.

Tehnične in organizacijske priprave so podjetju zares odprle svetovni trg. Šlo je polagoma. V začetku leta 1963 je poskušalo prodreti nanj preko izvoznih podjetij: Jugoexport v Beogradu, Matica v Zagrebu in Dom v Ljubljani. Njihovim zastopnikom je poslalo zbirke (kolekcije) svojih izdelkov, vendar uspeha ni bilo. Neposredno se je podjetje v tem letu že dogovarjalo z nekim zahodnonemškim kupcem.

Pač pa je dobilo podjetje v tem letu izvozno dovoljenje za eno leto — pozneje ga je moralo obnavljati. Da je moglo izvoziti na tuji trg nekaj zlatnine, mu je pripomogla Kovinotehna. Za izkupiček si je nabavilo potrebno orodje.

V juliju so potovali zastopniki podjetja v Zahodno Nemčijo in stopili v stik s tamkajšnjimi kupci. Naslednji mesec so izdelali v podjetju novo kolekcijo in v Nemčijo jo je odnesel odposlanec. Prišlo je do dogovora. Ker vseh naročenih predmetov niso izdelali do dogovorjenega roka, je podjetje izgubilo nekaj odjemalcev. Vmes so se vrinili Italijani s cenejšim in ličnim blagom. Podjetje je znižalo cene in sestavilo novo kolekcijo. Zopet se je uvedlo, tokrat trajno.

V celoti je leta 1963 izvozilo zlatih in srebrnih izdelkov za blizu 19 milijonov dinarjev. Sicer skromen začetek, a vendar začetek.

Leta 1964 je podjetje organiziralo lastni izvozni oddelek, ki je delal tudi za trboveljsko in ljubljansko podjetje. V tem letu je prinesel izvoz 33.538 dolarjev ali 25.413.605 dinarjev. Neto efekt je bil sicer še skromen: okrog 574 dolarjev.

Leta 1965 je podjetje navezalo stike tudi s Švedsko in Avstrijo. Z Avstrijo se trgovina ni mogla prav razviti, ker sta si nasprotovala predpisa glede poravnave računov, naš je zahteval poravnavo takoj, avstrijski pa v pol leta ali v enem letu. Izvoz je dosegel okrog 700.000 dolarjev. V tem letu je podjetje izvažalo tudi brušeni kristal z zlato barvno kombi-

nacijo. Kristal je dobavljala steklarna Boris Kidrič v Rogaški Slatini. V tem letu in tudi v naslednjih se je že močno čutila italijanska konkurenca, zlasti pri drobnih predmetih, prstanih in verižicah. Težava je bila, kakor že daljšo dobo, v dobavi srebra, doma ga je bilo premalo, na svetovnem tržišču pa je bilo predrago.

Leta 1966 je znašal izvozni plan 71.000 dolarjev. Izvažali so v Avstrijo, Zahodno Nemčijo, na Holandsko, Dansko in Švedsko. Neke težave so bile samo v Zahodni Nemčiji, kjer je tvrdka M. & K. Buchl prejela od podjetja krhko zlato v predelavo, pogodili so se na podlagi, ki je omogočala podjetju, da si najde v Zahodni Nemčiji tudi druge kupce. V tem letu so bili navezani tudi stiki z Anglijo in Združenimi državami Amerike.

Leta 1967 je bil plan izvoza nekoliko manjši. Znašal je 55.000 dolarjev, dosegel pa je vsoto 58.886 dolarjev. Izdelki so šli v Avstrijo, Nemčijo, Švico, na Dansko, Holandsko in Švedsko. Torej samo na področje konvertibilnih valut. Na klirinško področje vzhodnih držav podjetje ni izvažalo.

Izvoz je bil nujen ne samo zaradi razširitve proizvodnje, ampak tudi zaradi nabave surovin, delno celo zlata. Tako ga je podjetje leta 1966 dobilo iz Jugobanke 87,30 %, iz lastne retencijske vsote 0,5 %, preko Rubincomerca v Beogradu in Filigrana v Prizrenu 12,2 %. Če je veljalo to za zlato v malenm obsegu, je pa bilo drugače pri srebru, zlasti pa pri kamnih in orodju. Za vse to je bilo treba dobiti sredstva iz izvoza. Tudi pri tem so prednjačile države s konvertibilno valuto, ali ne v vsem, nekatere predmete je v zadnjih letih začelo podjetje dobivati tudi iz klirinških vzhodnih in celo neevropskih dežel, iz Sovjetske zveze — jantar in ure, iz Čehoslovaške kamne, iz Indije in Izraela kamne.

Poskušalo je dobivati drage kamne tudi iz Braziliije, toda zaradi njenih izvoznih predpisov to ni šlo.

Še bolj kakor pri izvozu se je podjetje potrudilo za druge tudi pri uvozu, ne samo za pridružena podjetja, ampak tudi za taka, za katera je imela samo priložnostne stike. Leta 1967 je uvoz za lastne potrebe znašal 81,7 %, za tuja podjetja 18,3 %.

Celoten pogled na podjetje nam kaže živ organizem, ki se prebija skozi mnogotere težave, da bi napredoval in članom svojega kolektiva omogočil primerno življenje. Podjetje je bilo in je še vedno največje svoje vrste v državi. Glede na posebnost izdelkov, ki jih proizvaja, in glede na dragocenost surovin, ki jih upravlja, ima podjetje sorazmerno majhno število sodelavcev. Delo, ki sega na področje umetne obrti, večjega števila ne prenese, mnogi njegovi izdelki zahtevajo celo individualno oblikovanje, čeprav gredo v končni fazi skozi stroj.

Številke kažejo, da je podjetje močno napredovalo, povečali so se izdatki, povečal se je izkupiček in povečal se je tudi dobiček. Ta je pa rasel samo absolutno, ne tudi relativno. To je kar normalno. Vzrokov je bilo več. S splošnimi cenami doma in v tujini je rasla cena surovin, rasle so tudi državne in družbene dajatve — saj se je zvezni prometni davek leta 1967 dvignil od 20 na 40 % — rasle so pa tudi plače, člani kolektiva so redno hoteli dohiteti in prehiteti splošni dvig cen, saj so želeli, da se jim s splošnim napredkom standard dviga, da postopoma sebi in svojim ustvarijo čim boljše življenje.

Podjetje je kljub majhnemu številu svojega kolektiva prav zaradi posebnosti svojega poslovanja gospodarilo z visokimi številkami, ki so stalno rasle. Vsakoletni obsežni računski zaključek nam ta porast jasno kaže. Tu navajam za nekatera leta nekaj značilnih (tipičnih) števil, ki kažejo to pot tudi nestrokovnjaku.

	Leto 1955	Leto 1960
Aktiva oziroma pasiva	65,380.152 din	— din
Osnovna sredstva	23,835.880 "	24,635.596 "
Obratna sredstva	— "	49,539.322 "
Lastna cena	73,797.645 "	286,299.000 "
Prometni davek	25,075.085 "	91,953.000 "
Plače (čiste)	10,243.958 "	71,622.708 "
Dobiček	18,458.586 "	86,496.000 "
Prodajna cena	120,758.920 "	464,748.000 "

Dobiček se porazdeli na dodatne plače in na sklade.

	Leto 1967
Aktiva oziroma pasiva	27,981.814,07 din
Osnovna sredstva — sedanja vrednost	1,767.193,41 "
Osnovna sredstva — v izgradnji ali izdelavi	2,207.555,01 "
Obratna sredstva	— "
Lastna cena	— "
Prometni davek	— "
Plače	— "
Dobiček	8,640.704,60 "
Prodajna cena	36,797.709,49 "

Po pravilniku od dobička 54 ⁰/₀ na osebne dohodke in 46 ⁰/₀ na sklade. Za novo gradnjo izločeno 4,570.000,00 din.

Izdelano zlatih in srebrnih predmetov:

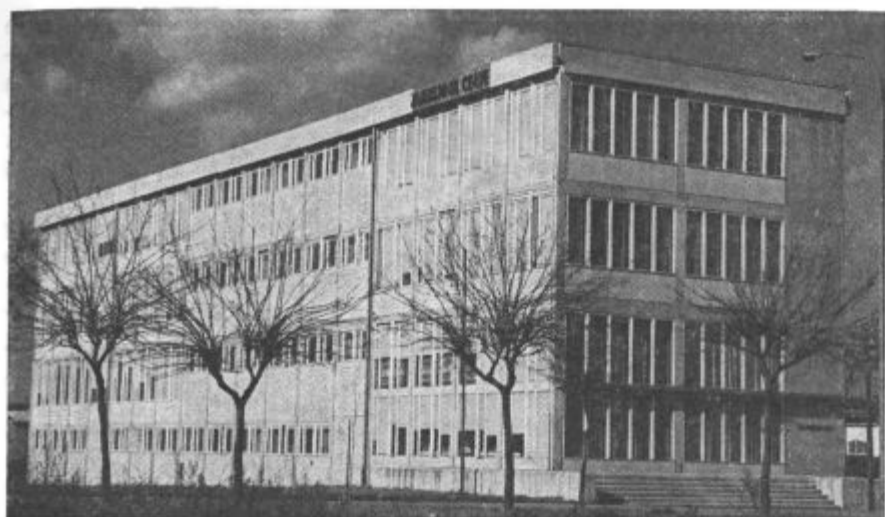
Leta 1955	105 kg in 754 kg
Leta 1960	299 kg in 544 kg
Leta 1967	676 kg in 1.784 kg

Število zaposlenih:

Leta 1955	118
Leta 1960	138
Leta 1967	164

Leta 1969—1973:

V poslovanju Zlatarne je leta 1969 nastal preobrat. Iz starejšega poslopa v stranski ulici Gaberja se je preselilo v svetle in zračne prostore nove zgradbe, nastale v novem severnem delu mesta na točki, ki je že po svoji legi in okolju lepa ter za gospodarsko podjetje, ki ne ustvarja od-

Osrednje poslopje Zlatarne v Celju

padkov in nezdravega ozračja, najugodnejša. Načrt za novo zgradbo so napravili v Zavodu za napredek gospodarstva, v inženiringu jo je zgradilo gradbeno podjetje Gradis. Akademski kipar Milisav Tomanič je izklesal relief, na katerem ponazarja delo, ki ga v poslopju vrše pridne ženske in moške roke. Relief je nameščen pred stopniščem ki s severne strani vodi k vhodu. Simboličnega pomena je tudi kamenit ženski akt, ki je na južni strani na vzhodno fronto naslonjenega stopnišča. Kip je delo dunajskega mojstra in je stal poprej pred vhodom v vilo Westnovnega tovarniškega ravnatelja ing. Pfeiferja ob Mariborski cesti v Gaberju.

Vodstvo podjetja je bilo na demokratični način potrjeno oziroma obnovljeno leta 1968. Direktor je ostal Vladimir Veber, ki je že štiri leta vodil podjetje. Njegov namestnik je bil prej ko slej Ivan Meke.

Delavski svet se je v svojem sestavu menjaval — predsedniki so bili: Emil Rozman (1968—1969), Karel Jager (1970—1971), Martin Metličar (1972).

Upravnemu (poslovnemu) odboru je bil leta 1969 na čelu Franc Rak, potlej pa dipl. ing. Srečko Pukl.

Po poslovno-tehničnem sodelovanju z Zlatarstvom Trbovlje in z Ate-ljemem za zlatarstvo Ljubljana je prišlo leta 1970 do združitve vseh treh podjetij v organizaciji združenega dela »Zlatarna Celje«.

Združitev je bila opravljena 17. marca 1970. Vpisali so jo v register gospodarskih organizacij pri gospodarskem sodišču. Celotni novi nazivi posameznih organizacij so bili naslednji:

»Zlatarna Celje« Celje, s. o. p. o., Celje, podjetja »Zlatarna« Celje;

Atelje za zlatarstvo, Ljubljana, s. o. p. o., Ljubljana, podjetja »Zla-tarna« Celje;

Zlatarstvo, Trbovlje, s. o. p. o., Trbovlje, podjetja »Zlatarna« Celje.

Zlatarstvo v Trbovljah sega v čas prve svetovne vojne. Leta 1917 je obrtni mojster Miha Koren uredil majhno zlatarsko delavnico v stari Goropevškovi hiši v Zgornjih Trbovljah. Ivana Simčiča si je vzgojil kot prvega zlatarskega pomočnika. Od Goropevska se je preselil k Lesjaku v Petelinovi vasi, nato k Forteju na Vodah. Leta 1921 je bil izgnan iz Trbovelj. Oblasti so ga dolžile komunizma. Zlatarsko obrt je nadaljeval v Pirešici pri Zalcu.

Leta 1923 se je vrnil v Trbovlje. Naselil se je v Marnovi hiši poleg mesarja Pokelška. V naslednjih letih ga najdemo v Ferenčevi hiši, ki še danes stoji v Gimnazijski ulici, in končno v hiši št. 22 v Obrtniški ulici v Med delavci je bil tudi Gusti Jamšek, ki ga še danes vidimo pri delu v Zgornjih Trbovljah. Tik pred vojno je bilo v delavnici že 20 zaposlenih. krogu mlajših zlatarjev. Odjemalcev je bilo dovolj, ne samo doma, ampak tudi po vsej Jugoslaviji.

Med vojno je delo prestalo. Po vojni ga je Miha Koren obnovil. Vendar majhna obrt ni več ustrezala. Skupina mlajših zlatarjev je na osnovi samoupravnega dogovora ustanovila nekoliko večje podjetje, ki ga je LOMO Trbovlje 12. marca 1954 potrdil kot Zlatarstvo Trbovlje. Pri okrožnem sodišču v Celju je bilo registrirano 26. junija 1954 pod št. 57/54. Podjetje je štelo 10 zaposlenih. Registrirano je bilo kot zlatarstvo, juvelirstvo, umetno kovaštvo in filigranstvo.

Bile so težave. Zlasti je primanjkovalo surovin. Leta 1962 je upravnik Zvone Keršič odložil svoje mesto. Po odločbi kolektiva je občinska skupščina 1. decembra 1962 imenovala za njegovega naslednika Janeza Zavolovška. Še istega meseca se je podjetje preselilo v okroglo hišo pri Dimniku na Leninovem trgu. Podjetje se je reorganiziralo. Kot posebno enoto je ustanovilo Optiko in jo namestilo v Obrtniški ulici št. 18. V kletnih prostorih je namestilo izdelovalnico za srebrne žlice in druge polizdelke. Leta 1965 je Optiko odkupil zagrebški Gethaldus.

Oddelek za pripravo srebrne žice in druge izdelke je pa podjetje premestilo v preurejeno garažo pri okrogli hiši.

Delo je uspevalo. Podjetje je navezalo stike s Celjem (»Zlatarno«) in Ljubljano ter začelo zbirati sredstva za gradnjo lastnega poslopja. Junija 1970 so začeli delati. Dne 1. junija 1971 je bila zgradba svečano izročena svojemu namenu. Otvoritvene slavnosti so se udeležili predstavniki družbenih in političnih organizacij. Novo poslopje stoji ob Rudarski cesti in ima vse potrebne prostore za uspešno poslovanje. Samo delavnice zavzemajo površino 600 m². Prodajalna je lepo urejena. Kolektiv je štelo ob preselitvi v nove prostore 38 zaposlenih. Od teh jih je delalo:

V proizvodnji	30
v upravi	4
vajenci	4

Strokovni sestav zaposlenih v proizvodnji:

mojstri	3
kvalificirani zlatarji	21
nekvalificirani	6
vajenci	4

Poslojpe TOZD Zlatarstvo v Trbovljah

Iz poslovnega poročila za leto 1971 povzemamo:

Leto 1971 lahko ocenimo za obdobje nadpovprečnih dosežkov delovne organizacije Zlatarstvo Trbovlje. Novi poslovni prostori so velika pridobitev in krepak prestop na pot hitrejšega razvoja. V novih prostorih teče proizvodnja brez zadržkov po ustaljeni organizaciji dela. Mladi kolektiv si je zgradil temeljno izhodišče za prihodnji razmah povečane proizvodnje. (Po podatkih Janeza Zavolovška, direktorja Zlatarstva Trbovlje).

Ljubljansko podjetje Atelje je nastalo leta 1958 kot majhna delavnica z nekoliko entuziasti. S preselitvijo v nove prostore na Mestnem trgu so bili podjetju dani pogoji za uspešno rast. Poslovno-tehnično sodelovanje z Zlatarno Celje je Atelje okrepilo: zagotovljena mu je bila celotna prodaja nakita in nabava potrebnih repro-materialov. Z združitvijo leta 1970 je podjetje postalo enakopravni član združenega podjetja Zlatarna Celje.

V 15 letih je Atelje dosegel zavidljive uspehe: letno izdela prek 160 kilogramov zatega nakita za domači in tuji trg, njegov celotni dohodek znaša preko 1 milijarde starih dinarjev, zaposluje več ko 40 delavcev in ima lasten kreacijski center. Za nadaljnjo razširitev poslovanja bo potrebna gradnja nove tovarne, tudi o tem razmišljajo in ni bojazni, da mladi zlatarski rod iz Ljubljane ne bi šel po začrtani poti razvoja (Jožef Kodre).

Konec leta 1970 se je organizaciji združenega dela pridružilo še podjetje »Aurodent«, Ljubljana.

Prvi začetki podjetja »Aurodent« segajo v leto 1930, ko je bilo osnovano privatno obrtno podjetje »Ing. Robert Paulin — ločenje dragih kovin.«

Lastnik je tedaj kupil pritlično zidano stavbo na Ilirski 6 v Ljubljani, v kateri so do takrat izdelovali dežnike, športno opremo in drugo. Stavba se je nahajala med samimi vrtovi, dosegljiva je bila s ceste le po ozki pešpoti.

Podjetje se je že leta 1932 preimenovalo v »Rafinerijo dragih kovin« Ljubljana in se kot tako zelo hitro uveljavilo v Ljubljani in tudi okolici. Uspešno poslovanje in vedno večje potrebe po proizvodnih prostorih so prisilile lastnika, da je celotno zgradbo adaptiral v letih 1935 in 1936. Takrat je v isti stavbi imelo svoje delovne prostore tudi podjetje »Dentes — Dental depot dzod«, ki se je ukvarjalo z oskrbovanjem potreb zobozdravstva. Obe podjetji sta se skladno dopolnjevali in zelo uspešno poslovali. V letu 1936 zasledimo že celo področnici »Rafinerije dragih kovin« v Zagrebu in Beogradu.

Obseg poslovanja se je iz leta v leto večal, tako da se je lastnik leta 1940 odločil za gradnjo novega objekta v Ilirski ulici. S tem bi pridobil precej delovnega in poslovnega prostora, vendar ga je vojna sredi priprav prehitela. Med vojno je bila dejavnost podjetja skrčena na minimum, Po vojni leta 1948 pa sta bili obe podjetji ter obstoječa stavba nacionalizirani. Ker je bila dejavnost Rafinerije dragih kovin usmerjena izključno le za potrebe zobozdravstva, je nacionalizirano podjetje z upravnikom in tremi zaposlenimi delavci komaj životarilo. V naslednjih letih pa se je proizvodnja začela preusmerjati tudi na izdelovanje polizdelkov iz srebra za potrebe elektroindustrije in na rafiniranje odpadnega srebra. S tem pa se je začela ponovna uspešna rast podjetja, saj je bilo leta 1955 že 8 zaposlenih, poleg tega pa se je izvršila prav večja adaptacija proizvodnih laboratorijev in poslovalnice.

Zaradi splošnega izboljšanja življenjskega standarda ter izboljšanja razmer v zobozdravstveni službi je bilo povpraševanje po uslugah predelave zlata za zobozdravstvo vsako leto večje. Prav tako se je naglo razvijala in širila elektroindustrija, kar pomeni vse večji razvoj Rafinerije dragih kovin in njeno ponovno afirmacijo tako v mejah Slovenije, kot izven nje.

Leta 1962 se je podjetje preimenovalo v »Aurodent«, zlatarstvo — čiščenje in predelavo zlatih kovin, Ljubljana in pod tem imenom uspešno posluje še danes (Jožef Kodre).

Celotno podjetje je dobilo naslednjo organizacijsko strukturo.

		Zlatarna Celje	
		Delavski svet	
		Poslovni odbor	
		Direktor	
Atelje za zlatarstvo Ljubljana	Zlatarna Celje	Zlatarstvo Trbovlje	Aurodent Ljubljana
	Skupne strokovne službe	Proizvodnja	Počitniški dom Seča pri Portorožu

V skupnem delavskem svetu (voljenem še pred priključitvijo Aurodenta na dve leti) je bilo po statutu podjetja 26 članov. Od teh so jih volili:

Zlatarna Celje	15
Skupne strokovne službe	5
Atelje za Zlatarstvo Ljubljana	3
Zlatarstvo Trbovlje	3

Skupni poslovni odbor (voljen na štiri leta) je štel 11 članov, v njem je bila namestnica predsednika Trboveljčanka Rozi Rancinger.

Konec leta 1971 je bil sklenjen tudi sporazum o poslovno-tehničnem sodelovanju med podjetji »Zlatarna« Celje, »Zlatar« Sarajevo, »Rubin« Zagreb, »Tehničar« Split, »Filigran« Prizren. Vsi enakopravni partnerji so ugotovili, da je takšno sodelovanje za še hitrejši razvoj zlatarske stroke v Jugoslaviji nujno. Za doseg tega smotra so se dogovorili, da v prvi fazi medsebojnega sodelovanja enotno nastopajo pri predstavnih in drugih organih, da skupno zahtevajo zlato, repromaterial in blago široke potrošnje, da skupaj proučujejo domače in tuje tržišče, da skupaj nabavljajo in uvažajo repromaterial in opremo, da razvijajo lastno maloprodajno mrežo, da v skladu s potrebami domačega in inozemskega tržišča sporazumno izdelajo svoje proizvode in razvojne programe, da se dogovarjajo o usklajevanju prodaje in podobnem.

Za koordiniranje dela so ustanovili koordinacijski odbor, katerega člani so bili direktorji vseh podjetij, predsedniki delavskih svetov in vodja skupnih služb Zlatarne Celje. V letu 1972 je imel koordinacijski odbor 3 seje.

Pozitivni rezultati so bili vidni že prvo leto. Že leta 1969, ko je bilo sodelovanje med Zlatarno Celje, Zlatarstvom Trbovlje in Ateljejem v Ljubljani šele v začetnem stadiju, je bil po sodbi direktorja Zlatarne učinek skupnega dela tolikšen, da bi lahko vsa tri podjetja v enem letu obnovila vso tehnično opremo v najsodobnejšem pomenu.

Nekaj let je Zlatarna sodelovala tudi s steklaro v Rogaški Slatini, ki je v sodelovanje vključila najfinejše steklarske izdelke.

Bili so tudi razgovori z Urarstvom v Mariboru in Nakitom v Osijeku, vendar do zaključkov niso prišli.

Vodstvo združenega podjetja, vpisano v registru pri Gospodarskem sodišču je bilo naslednje:

a) za organizacijo združenega dela »Zlatarna« Celje, Celje — direktor Vladimir Veber, v njegovi odsotnosti namestnik Ivana Meke, listine finančnega značaja sopodpisuje računovodkinja Ljudmila Cizej.

Po posebnem pooblastilu direktorja podjetja podpisujejo v organizaciji združenega dela za proizvodno enoto vodja proizvodnje Ivan Meke, za skupne strokovne službe Anica Berglez, za počitniški dom bilancist Ljubica Kranjc;

b) za organizacijo združenega dela Atelje za zlatarstvo Ljubljana — direktor Boris Rahovsky, dipl. ing., in računovodkinja Zdenka Lombar;

c) za organizacijo združenega dela »Zlatarstvo Trbovlje« — direktor Janez Zavolovšek in računovodja Zlata Ikica, v odsotnosti direktorja pa njegov namestnik Oto Rancigaj;

d) za organizacijo združenega dela Aurodent Ljubljana — direktor Zdenko Jerala in računovodkinja Majda Favar.

Vsaka enota je imela svojo notranjo organizacijo, vendar so bile te organizacije v bistvu identične, kolikor je bilo razlike, je izviralo iz velikosti podjetja.

Celjsko podjetje se je delilo v tri delovne enote:

Proizvodno delovno enoto II. — vodja Slavko Teršek,

proizvodno delovno enoto I. — vodja Marko Kokol,

delovno enoto prodaje na veliko in malo ter za zunanjetrgovnski promet — vodja Anica Berglez.

Povečalo se je število lastnih prodajaln. Leta 1970 so bile v naslednjih mestih:

Celje, Gubčeva ulica 1 (ust. 1948, prenovlj. 1969),

Beograd, Terazije I. (ust. 1948),

Beograd, Pešački prelaz 4 (ust. 1968),

Ljubljana, Wolfova ulica 3 (ust. 1958),

Zagreb, Petrinjska ulica 4 (ust. 1964),

Sarajevo, Gazihusrefbegova 3 (ust. 1968),

Split, Titova obala 19 (ust. 1969),

Novi Sad, Dunavska ulica 4 (ust. 1967),

Subotica, Trg svobode 1 (ust. 1967),

Maribor, Grajski trg 6 (ust. 1968),

Niš, Ulica Pobede 16 (ust. 1970).

Leta 1972 pa so bile prodajalne še tudi v mestih:

Tuzla, Trbovlje, Slovenj Gradec, Doboj, Zadar, Osijek, Kraljevo.

Leta 1973 so odprli še pot novih.

Lastnih potnikov podjetje ni imelo. Posluževalo se je trgovskih zastopnikov obrtnega poslovnega združenja Agens (leta 1970 preimenovano v Formator).

Število zaposlenih v matičnem podjetju se je dvignilo od 176 v letu 1969 na 185 v letu 1969, na 202 v letu 1970, na 234 v letu 1971, na 284 v letu 1972.

Pri Ateljeju za zlatarstvu Ljubljana od 22 v letu 1970 na 35 v letu 1971.

Pri Zlatarstvu Trbovlje od 33 v letu 1970 na 34 v letu 1971.

Pri Aurodentu Ljubljana od 16 v letu 1970 na 70 v letu 1971.

V skupnih strokovnih službah od 41 v letu 1970 na 65 v letu 1971. Tri četrtine zaposlenih so bile v neposredni proizvodnji. Upoštevati je treba, da v zlatarstvu posamezna oseba zaleže več ko v kakih drugih panogah, kjer surovine in izdelki niso tako dragoceni.

Zlata so predelali v matičnem podjetju:

leta 1969 684 kg

leta 1970 916 kg

leta 1971 920 kg

leta 1972 1.243 kg.

V Zlatarstvu leta 1970 — 119 kg, leta 1971 163 kg.

V Ateljeju leta 1970 — 106 kg, leta 1971 119 kg.

Srebro so v matičnem podjetju leta 1969 predelali 783 kg, v letu 1970 920 kg, v letu 1971 1.693 kg, v letu 1972 3.141 kg.

Srebro so predelovali večinoma v obliki uslug, t. j. stranke so prinašale srebro, ki ga je bilo treba predelati.

Od združenih podjetij je Zlatarstvo Trbovlje leta 1970 predelalo v obliki uslug 300 kg srebra.

Celokupni učinek obratovanja v matičnem podjetju je znašal leta 1969 — 63,649.000 din, od tega je odpadlo na proizvodnjo o. 36 %, na blagovni promet na veliko o. 25 %, na malo okrog 28 %, na zunanjo trgovino okrog 11 %.

Vrednost proizvodnje je znašala:

leta 1970 24,839.000 din

leta 1971 31,071.000 din

leta 1972 52,774.000 din.

Poslovni stroški so znašali:

leta 1970 20,326.000 din

leta 1971 26,082.000 din

leta 1972 45,943.000 din.

Dobiček je znašal:

leta 1970 4,513.000 din

leta 1971 4,989.000 din

leta 1972 6,831.000 din.

Na čisti dobiček smemo računati okrog 1/5 celokupnega dohodka, ki so ga delili na osebni dohodek in na sklade, v obeh letih v razmerju 60 : 40 v korist osebnemu dohodku.

Za pridružena podjetja velja relativno enak odnos med številkami. Leta 1969 je znašal skupni dohodek vseh podjetij 73,871.000 din, leta 1970 pa 118,123.000 din.

Zunanja trgovina je dala v letu 1971 — 118,607 USA dolarjev, leta 1972 pa 229,838 USA dolarjev.

Cene na zunanjih tržiščih so bile primerne, vendar nižje od cen na domačem tržišču za 34 %. Razliko so krili iz sklada rizika, ki ga formirajo pri prodaji zlatega nakita na domačem trgu. Prodajne stroške so pokrivali iz doseženih premij 12 % pri nakitu in 6 % pri predelavi.

Izvozne države, razporejene po količini izvoza: ZR Nemčija, Avstrija, Švedska, Danska, ZDA, Švica, SSSR, Avstralija, Italija, Finska in Japonska.

Počitniški dom v Seči je podjetje kupilo leta 1971 na podlagi sklepa Sveta Zlatarne Celje z dne 7. aprila 1971. Dom ima v 10 opremljenih sobah 26 ležišč.

V primerjavi z uspešnostjo proizvodnje pripada Zlatarni med celjskimi podjetji visoko mesto.

Povprečni porast proizvodnje v celjski industriji je bila leta 1972 7 %, pri Zlatarni pa 37 %.

Po vrednosti izvoza je bila Zlatarna na osmem mestu. Med vsemi gospodarskimi organizacijami je bila takoj za najuspešnejšo: AERO (indeks 206), Zlatarna (indeks 256).

Najpopolnejšo sliko poslovanja združene organizacije — ne glede na učinek — daje registracija pri Gospodarskem sodišču, izvedena 25. decembra 1972:

Predmet poslovanja.

Organizacija združenega dela Zlatarna Celje, Celje se bavi z dvema osnovnima dejavnostima:

- proizvodna dejavnost
- dejavnost, ki jo opravljajo skupne strokovne službe.

a) Predmet poslovanja v proizvodni dejavnosti:

— rafiniranje, legiranje in predelava plemenitih in neplemenitih kovin,

— proizvodnja izdelkov in finalnih izdelkov iz plemenitih in neplemenitih kovin ter okrasnega kamenja (vseh vrst nakita, bižuterije, jedilnega pribora, okrasnega posodja, anod, spajk, elektrod),

— predelava in proizvodnja vseh vrst zobnega zlata,

— opravljanje uslužne dejavnosti s tega proizvodnega področja (zlatenje, srebrenje, platiniranje, rodiniranje),

— popravila vseh vrst ur in montaža stenskih ur.

b) Predmet poslovanja skupnih strokovnih služb.

1. *Blagovni promet na veliko.*

Nakup in prodaja

— plemenitih in neplemenitih kovin,

— spajk, anod, elektrod, kontaktov in čistih ali legiranih plemenitih kovin,

— zobnega zlata in njihovih nadomestkov, medicinskih in farmacevtskih izdelkov ter instrumentov,

— okrasnega kamenja, briljantov, biserov, njihovih polizdelkov in izdelkov,

— nakita in bižuterije vseh vrst,

— značk, plaketov, spominkov in darilnih predmetov vseh vrst, izdelanih iz kovin, nekovin, lesa, jantarja, slonove kosti,

— jedilnega pribora, okrasnega posodja,

— izdelkov domače obrti,

— ur vseh vrst in njihovih delov, etuijev, pasov,

— izdelkov iz navadnega in kristalnega stekla, porcelana in izdelkov iz keramike,

— opreme, orodij in reprodukcijskega materiala za proizvodnjo nakita, bižuterije itd.

2. *Blagovni promet na malo:*

— prodaja na drobno vseh vrst polizdelkov, izdelkov in ostalega blaga po nomenklaturi prometa na veliko v lastnih prodajalnah ali tujih maloprodajnah, s katerimi je sklenjena pogodba o poslovnem sodelovanju.

3. *Zunanjetrgovinski promet:*

— izvoz in uvoz kovin, polizdelkov, izdelkov in blaga v okviru nomenklature blagovnega prometa na veliko in malo,

— izvoz in uvoz blaga,

— zastopanje tujih firm; tako zastopa podjetje tele tuje firme:

Oegussa Wien, Avstrija, Junghans Nürnberg — ZRN, Rodama Grenchen, Svica, Fritz Leser Lahn ZRN, Millet Anvers.

Poleg tega je pri podjetju organizirano še konsignacijsko skladišče za zlato švicarske banke in izdelke firme Oegussa Wien,

— posli zunanjetrgovinskega poslovanja.

4. Postranska dejavnost:

— opravljanje gostinskih — penzijskih storitev za domače in tuje goste v počitniškem domu Seča pri Portorožu.

Leta 1973 je bila v združenem podjetju izvedena reorganizacija v smislu samoupravnega socializma. V resnici niso bile potrebne velike spremembe, kajti podjetje je bilo v tem smislu že organizirano. Novost je bil samo delegatski sistem, na osnovi katerega je bil postavljen odnos do upravno-političnih in samoupravnih interesnih skupnosti.

Po tej reorganizaciji obsega Organizacija združenega dela (OZD) Zlatarna Celje naslednje temeljne organizacije združenega dela (TOZD):

1. TOZD Atelje za zlatarstvo, Ljubljana, Mestni trg 19 — direktor ing. Boris Rahovsky,

2. TOZD Aurodent, Ljubljana, Ilirska 6 — direktor Zdenko Jerala,

3. TOZD Zlatarstvo Trbovlje, Rudarska cesta — direktor Janez Zavalovšek,

4. TOZD Zlatarna Celje, Celje, Kersnikova ul. 19 — direktor Srečko Pukl,

5. Trgovina Zlatarna Celje, Celje, Kersnikova ul. 19 — direktor Anica Brglez,

6. TOZD Aurea Celje, Celje, Stanetova 22a — direktor Drago Kosaber.

Vsaka TOZD ima štiri oddelke: proizvodnjo, razvoj (vanj je vključen kreacijski center), kadrovska služba in računovodstvo.

Na čelu celotne organizacije je glavni direktor *Vladimir Veber*.

TOZD Aurea je bil pripojen šele leta 1973. Vpis v register pri gospodarskem sodišču je bil izveden 29. marca 1973.

V času vpisa je bila Aurea še nastanjena v Stanetovi ulici 22a, kmalu za tem pa si je začela graditi nov dom kot zahodni trakt Zlatarne v Kersnikovi ulici in leta 1975 preselila tja celotni obrat.

Podjetje je bilo prvič vpisano v sodni register 8. julija 1954 kot Aurea — predelovalnica vseh vrst kovin; dne 3. julija 1962 je bilo vpisano ime v spremenjeni obliki: Gospodarsko podjetje Aurea, obrtnokovinska predelovalnica kovin Celje.

Sedaj zaposluje TOZD Aurea 102 osebi, po preselitvi v novo zgradbo pa bo število povečala na 180 zaposlenih.

Promet je v letu 1974 znašal 2 1/2 milijarde S-din po razširitvi obrata v novi zgradbi pa se bo dvignil na 4 milijarde S-din.

Celotna organizacija Zlatarne s petimi TOZD je imela v letu 1974 okrog 45 milijard S-din t. j. okrog 450 milijonov din dohodka.

Zusammenfassung

DIE GOLDSCHMIEDKUNST UND DIE ZLATARNA IN CELJE

Die Goldschmiedkunst gehört zu den ältesten Gewerben. Von den Grafen von Celje wird berichtet, dass sie in der unteren Burg eine camera vasorum argenteum seu Thesauria gehabt haben. Im Jahre 1460 war Johann Goldschmied Stadtrichter. Aus dem XVI. Jahrhundert sind drei Goldschmiede bekannt. Um das Jahr 1605 lebten in der Stadt zwei Goldschmiede. Einer von ihnen Georg Cvikel (Zwickl, nicht Zeckel, wie man schreibt) war Begründer der bekannten Goldschmiedefamilie deren Angehörige man in Maribor, Ptuj und Graz findet. In der 2. Hälfte des XVIII. Jahrhunderts lebten in der Stadt über 54 Goldarbeiter, darunter waren 13 Gürtler, die Goldarbeiten für die Kirchen leisteten. Um das Jahr 1735 begegnen wir zuerst Franz Xaver Kreiner, dessen Familie in der Stadt mehr als Hundert Jahre Gürtlerarbeiten leistete.

Der Goldschmied Georg Rojc, der um das Jahr 1780 in der Stadt arbeitete, war Begründer einer Werkstätte, deren Tradition sich bis heute erhalten hat. Von seinem zweiten Nachfolger Johann F. Schmied kam die Werkstätte in den Besitz des Italieners Tamborino, der sie im Jahre 1844 einem zweiten Italiener Johannes Pacchiaffo verkaufte. Die Werkstätte war auf dem Hauptplatz. Sein Sohn Franz übersiedelte die Werkstätte in die Theatergasse und liess das Geschäft als »Die erste steirische Bijouteriefabrik« registrieren (1894). Er beschäftigte damals ungefähr 100 Goldschmiede.

Nach dem ersten Weltkrieg verkaufte sein Sohn August die Fabrik der Aktiengesellschaft Zlatarka in Zagreb, welche als Leiter einen Pforzheimer anstellte. Doch die Fabrik prosperierte nicht. Mehrere Goldschmiede verliessen sie und gründeten selbständige Werkstätten und Goldgeschäfte. Darunter waren die Brüder Alojzij und Ivan Knez, gute Fachmänner. Ihnen schloss sich August Pacchiaffo an. Gemeinsam erneuerten sie die Fabrik, die gut gedeihete. Im Jahre 1935 unternahmen alle drei eine Autoreise nach Trst. Unglücklicherweise fuhren sie in den Canal grande. Es rettete sich nur Ivan Knez. Mit der Witwe des August Pacchiaffo leitete er weiter die Fabrik. Während der Okkupation erlebte er schwere Zeiten. Die männlichen Arbeiter wurden ihm entzogen. In der Fabrik blieben nur Frauen, es war jedoch weder Gold noch Silber zur Verfügung. Nach dem Krieg wurde die Fabrik nationalisiert. Im neuen Stadtteil (Kersnikova ulica) erbaute sie ein modernes Fabriksgebäude. Die Fabrik arbeitete mit gutem Erfolge. In den letzten Jahren gliederten sich ihr an drei Goldwerkstätten, eine in Trbovlje, zwei in Ljubljana, und ein Metallverarbeitungswerk in Celje. Das Unternehmen beschäftigt etwa 450 Personen und ist das grösste seiner Art in Jugoslawien. Etwa 1/10 seiner Produkte führt es aus, am meisten nach Westdeutschland und Oesterreich. Das Unternehmen verfügt über erfahrene und gute Arbeiter und hat eine solide Leitung.

JANKO OROZEN

TOVARNA EMAJLIRANE POSODE V CELJU
(1894—1945)

V XIX. stoletju so skoraj v enakih presledkih nastala tri podjetja, ki so še danes temelj celjski industriji: železarna Store, cinkarna in tovarna emajlirane posode v Gaberju. Železarna je začela redno delati leta 1851 kot sopoljetje rudnika rjavega premoga, katerega prve jamske mere so bile podeljene leta 1836, cinkarna, ustanovljena leta 1873, je bila sopoljetje državnega rudnika svinca in galmaja v Rablju na Koroškem in kot taka vpisana v celovški rudarski knjigi, zv. I. str. 419. Tovarna emajlirane posode, ustanovljena leta 1894 kot obrtno podjetje, je pa po volji ustanovitelja že po enem letu dobila industrijski značaj. Nastanek vseh treh podjetij ustreza gospodarskim težnjam takratnih let.

Tehnika emajliranja je zelo stara. Vendar so jo prvotno uporabljali samo za dekorativne namene pri izdelavi nakita in okrasnih predmetov iz plemenitih kovin. Kot zaščitno prevleko proti rjavenju so emajl začeli uporabljati šele konec 18. stoletja.

Emajl je steklenasta masa oksidnega sestava, ki se dobi s taljenjem ustreznih kovin: kremenčevega peska, živca, sode, boraksa, titanovega dioksida, kobaltovega oksida itd. — pri temperaturi 1200 do 1300° C. Pred nanašanjem na kovinsko podlago jo je treba zmleti skupno z raznimi dodatki, ki ji dajejo možnost uporabe in zaželeno barvo. Preden se mešanica prenese na kovinsko podlago, jo je treba segreti na 800 do 900° C. Snov, ki se tako dobi, je *frit*. Pri nanosu se delci frit medsebojno zlijejo tako, da se dobi gladka steklena površina.

Kovinsto posodje so prvič začeli emajlirati leta 1765 v Koenigsbronn v Nemčiji. Pravi razmah je pa dobilo emajliranje šele 100 let pozneje, ko so začeli proizvajati moderno taljeno jeklo in izumili vlečne stiskalnice. Tako so dobili pločevino, ki so jo emajlirali. Po zgodovinskih poročilih so to najprej delali v tovarni Dahm, Konoedgen & Kircher v

Avtor: Janko Orožen, profesor v pok., Celje

Fraulautern v Nemčiji. Emajlirnice so se hitro razširile prek vse Zahodne in Srednje Evrope. Leta 1910 jih je bilo že nad 350.

Pri tem so pridno študirali izdelovanje emajlov. Odkrili so različne metode, ki so jih posamezne tovarne skrbno čuvale. Tujcu je bilo le težko prodreti v njihovo skrivnost. Vsaka tovarna je bila navezana bolj ali manj na svojo lastno iznajdljivost. Le polagoma so se zavese dvigale. V tem razdobju je nastala tudi celjska emajlirka. Nova proizvodnja gospodinj-skih posod je bila hud udarec lončarstvu, ki se je dotlej gojilo v mestih kot prava, na podeželju pa kot hišna obrt. Število obrtnih lončarskih delavnic je padlo, tako da je končno ostalo le nekaj posameznih obratov, izdelujočih posodje in druge lončene predmete, za katere se industrija ni brigala in jih je bilo lažje izdelovati na obrtni način. Pri nas so bili posebno prizadeti lončarji v Kokarju, ki so že v fevdalni dobi z dovoljenjem zemljiškega gospoda, ljubljanskega nadškofa, izdelovali posodo, jo raznašali daleč naokoli in si s tem lajšali bedo.

Ustanovitev

Na Jesenicah je ohranjen sejni zapisnik, iz katerega je razvidno, da je Westnov stric Haardt leta 1890 želel v bližini Jesenic ustanoviti tovarno za emajlirano posodo, za katero bi dobival pločevino iz tamkajšnje železarne, vendar ravnatelj Luckman na to ni pristal. Adolf Westen pa je, preden se je naselil v Celju, nasvetoval Kranjski industrijski družbi, lastnici jeseniške železarne, naj ustanovi na Gorenjskem tovarno za emajlirano posodo, on bi pa kot ravnatelj prevzel njeno tehnično in trgovsko vodstvo. Vendar se je vodstvu družbe zdel predlog preveč tvegan in ga je zavrnilo.

Šele nato je Westen izbral Celje kot sedež podjetja, ki ga je name-raval ustanoviti. Zamisel ni bila slaba. Lega mesta je bila glede na prodajo izdelkov zelo ugodna. V vseh južnih avstroogrskih deželah in na vsem Balkanu ni bilo nobene take tovarne. Razmeroma lahek je bil dohod v Italijo, na Romunsko, v Rusijo in na Bližnji Vzhod. Tudi delovne sile je bilo dovolj, bila je pridna in poceni.

O ustanovitvi podjetja v Celju nam dajeta zemljiška knjiga in zbirka pravnih listin popolnejšo sliko, kakor jo poznamo iz tradicije. Štirje bogati Celjani so pomagali vestfalskemu Nemcu Adolfu Westnu, privatniku v Gaberju, da je dobil na razpolago zemljišče, kjer je lahko začel delati. Ti Nemci (večinoma ponemčenci) so bili: Franc Dula, tovarniški ravnatelj v Štorah, Ivan Radakovits, Julij Rakusch in Viktor Wogg, trgovci, ki so skupaj z Westnom kupili od Petra Majdiča dve njivi in travnik, ležeče tik ob Teharski cesti v severnem delu sedanje tovarne. Pogodbo so podpisali 30. junija 1894 v pisarni notarja Jurija Detička in je začela veljati z dne-vom podpisa. Za zemljišče so dali 1.350 goldinarjev. Vsak izmed treh kup-cjev je bil lastnik ene petine posesti. Radakovits je umrl že leta 1896 in dediščino sta (po $\frac{1}{10}$ vse posesti) prevzela mladoletna otroka Ivan in Marija.

Mladi in domoljubni Peter Majdič, ki je nekaj let poprej (1888) kupil sloveči »hrvaški mlin« na Sp. Hudinji, si ni mislil, da s prodajo postavlja

na noge trdega Nemca, ki si bo z delom slovenskih rok ustvarjal bogastvo in se pozneje na vso moč trudil, da bi izpodkopal slovenski značaj okoliške občine, ki je nekaj let poprej dobila zavedno narodno vodstvo, in da bo skušal ponemčevalno vplivati na svoje ljudi in svojo okolico. Bogati Celjani, ki so ga podprli, so to od njega pričakovali. Bilo je v bistvu tako kakor 21 let poprej, ko je nastajala Cinkarna. Westen je torej začel prav skromno. Prvi delovni dan njegovega podjetja je bil 8. oktober 1894. Delali so v majhni in v naglici zgrajeni baraki. V tovarniškem arhivu je ohranjen spisek delavcev, ki ga je Westen pisal sam. Prvo leto jih je vpisal 10, med njimi so bili iz slovenskih krajev 4, od drugod pa jih je bilo 6. Drugo leto 1895 je bilo na novo vpisanih prvih 11 in drugih 15, tretje leto prvih 69 in drugih 27. Ker je bil ta ali oni vpisan dvakrat, število 74, ki se navaja za leto 1896, le približno velja. Med zaposlenimi je že bilo nekaj žensk. Predelavci so bili seveda tujci.

Prvo leto so samo emajlirali posodo, ki jo je Westen dobival iz Knittelfelda od strica Haardta, drugo leto jo je pa že pričel izdelovati sam. Pri stricu Haardtju je bil Adolf Westen kar domač, saj je bil prej pri njem trgovski potnik, oba sta bila iz Lütinghausena, manjšega kraja v okolici Remscheida pri Düsseldorfu na Westfalskem, Adolf je ob prihodu v Celje že prekoračil štirideseto leto. Rodil se je leta 1850.

V njegovi rodbini je bilo več kovačev, bili so prej siromaki kakor bogataši. V tistem času se na Westfalskem in v Nemčiji ni cedil med. Zato so se ljudje izseljevali in si iskali kruha drugje. Kmalu potem, ko se je Adolf Westen naselil v Celju, je poklical k sebi svoja nečaka, Adolfa ml. in Avgusta. Tudi nečaka sta se rodila v Lütinghausenu, Adolf ml. 28. julija 1877, Avgust pa 25. novembra 1878. Bila sta v njuni rodbini še dva brata poleg ene sestre. Brata Franc in Peter, sta se kot emajlirca skušala uveljaviti na Poljskem in Romunskem. Vendar pa o njunem delovanju v Celju ni podatkov, imamo jih pa izza tridesetih let XX. stoletja o njunih sinovih Frideriku in Petru.

Med obema v Celje došlima bratoma je bil Avgust pravkar končal srednjo komercialno šolo, Adolf ml. pa ni imel posebne šolske izobrazbe. Oba sta bila nadarjena, Avgust bolj za trgovanje, Adolf ml. bolj za tehniko. Spočetka sta delala v obratu skupaj z drugimi delavci. Ščasoma je stric prepustil Adolfu ml. tehnično vodstvo, Avgustu pa komercialno. Vajeti podjetja pa le ni dal iz rok.

Nakup nepremičnin

Leta 1894 ustanovljeno podjetje je zelo hitro raslo. Že leta 1896 je začelo po zapisani tradiciji pošiljati posodo v Rusijo, kjer si je Westen uredil skladišče. Prva leta mu je za kapital gotovo šla trda. Pomagali so mu pač možje, ki so mu leta 1894 pomagali kupiti zemljišče. Z njim je Westen sklenil posebno komanditno pogodbo. Že avgusta 1897 so v zemljiški knjigi zapisali, da je lastnik novega zemljišča po družbeni pogodbi od 23. decembra 1896 in po kupnih pogodbah od 14. januarja in od 9. julija 1897 Komanditna družba »Adolf Westen in Komandit«. V decembru istega leta pa sledi nov zapis, ki pravi, da je po navedeni družabni in po

dodatni pogodbi z dne 12. decembra 1897 lastnik *Komanditna družba Adolf Westen*.

Kupljeno zemljišče je bilo za Majdiča del posesti z vložno št. 117, nova številka, ki jo je dobilo, je bila 339. Pripadalo je nekoč (1825) Senicovi kmetiji, ki je imela domačijo tik na severni strani sedanje bencinske črpalke. Majdič je ostanek te kmetije kupil od drugega Senicovega naslednika.

Komanditna družba Adolf Westen je vpisana kot lastnica do leta 1903. Medtem se je s petimi pripisi posest znatno razširila.

Prvi pripis iz leta 1897: zemljišče, ležeče južno od prvotnega, kupljeno od Jerneja Mirnika (odcepljeno od vl. št. 139 in prvotno Gabrškovno).

Drugi in tretji pripis: zemljišči iz leta 1897 in 1898, kupljeni od Kosma, tedanjega gospodarja na Gaberškovem (vl. št. 160).

Četrti pripis iz leta 1901: del travnika, ležeč zahodno od sedanjega južnega konca upravnega poslopja, na jugu dosegač do sedanjo Kovinarsko ulico, kupljen od Ferdinanda Gologranca (vl. št. 141).

Peti pripis iz leta 1903: zemljišče s stavbo nekako ob vhodu v sedanje upravno poslopje, kupljeno od Antona Ocvirka (vl. št. 362).

Toda že leta 1897 je Adolf Westen samostojno ne glede na komanditno družbo kupil večje zemljišče od trgovca Ferjana. Zemljišče je bilo tam, kjer je zdaj emajlirnica in je proti zahodu segalo do sedanjega dvorišča oz. do poljske poti. To zemljišče je prvotno pripadalo Šlevakovi (Svetelovi) kmetiji in je imelo vl. št. 206. To vložno številko je Westen obdržal in je k njej pripisal tudi vse tisto, kar je imel na razpolago kot član komanditne družbe, ko je to družbo likvidiral (1903). Vsekakor lahko verjamemo sicer mali tradiciji, da je prvotni delavnici, nastali na svetu, kupljenem od Majdiča, sledila druga večja na prvotno Ferjanovi vl. št. 206, kjer je še zdaj emajlirnica. Tu je definitivni zametek tovarne. Kot stavbna parcela je dobil številko 164, ki jo je tovarniško poslopje ohranilo do naj-novejše prirreditve zemljiške knjige. Na vl. št. 206 je dal Westen pripisati tudi posest, ki jo je v poslednjih letih kupil v sosesčini: od Štefana Decmana in žene Ivane (leta 1903, vl. št. 299), od dijaške kuhinje (leta 1906, vl. št. 335), od Florjana Zahojnika in žene Lize (leta 1910, vl. št. 443), od Antona Gorjanca in žene Marije (po zamenjavi leta 1912), od dedičev Janeza Šadna (leta 1914, vl. št. 391).

Tega je bilo prilično dovolj za izgradnjo tovarne. Zdi se, da se je pa že javila sla po zemlji. Westen je že posegal po sosednem svetu, pripadajočem Bežigradu, ki je tedaj menjal lastnike: leta 1904 je Westen kupil mnogo parcel od Kurta Mayerja s Kronaua in leta 1908 od posestne naslednice, Hrvatsko-slovenske banke za parcelacijo in kolonizacijo. Niti Koštomajevi onkraj Hudinje in Voglajne se niso mogli otresti zemlje lačnega industrijalca. Leta 1910 so mu prodali precej sveta, ki je bil deloma na hudinjski in deloma na bukovžlaški strani.

Teritorialno je Westen posegal še dalje. Leta 1909 je kupil eno in leta 1912 dve teharski parceli od dr. Fritza Zanggerja, ki se je s tem znebil teharskih volilnih parcel (vl. št. 394, 35 in 339). Nekaj več je Westen na Teharju kupil od Jakoba Stropnika in žene Angele (vl. št. 495). Leta

1914 (tik pred vojno) je podleglo tudi več parcel Goriškovih otrok (Teharje vl. št. 24 in 25). Zamikala ga je celo Lava, kjer je našel priliko, da je leta 1912 kupil neko zemljišče od Antona Regule in žene Ane (vl. št. 89). Da se je glede manjšega nakupa leta 1911 domenil s hrastniško kemično tovarno in s Cinkarno, je umevno, saj je potreboval svet za industrijsko železnico.

Ob Voglajni je bil obdelan svet treh gaberskih kmetov. Gaberškov, Šlevakov in Gorjančev. — Gaberškova domačija je bila predhodnica Sokolskega (Partizanovega) doma. Šlevakovo je postalo pozneje Svetelovo, Gorjančeva hiša s še prvotno obliko stoji za Svetelovim.

Nekako ob sedanjem dvorišču upravnega poslopja se je začela mestna gmajna, ki je v zahodni smeri segala prek Golovca (s poznejšim okoliškim pokopališčem) in preko sedanje Nove vasi do prvotne struge Koprivnice (sedanja je že tretja) in do Ostroženskega gozda, kjer je za Marije Terezije začelo nastajati kmetiško Ostrožno.

Na severu je gmajna segala preko sedanje Teharske ceste, na jugu pa preko sedanje Kovinske ulice. Onstran Teharske ceste je bila blizu potoka Hudinje pristava poštarja Gurnika, blizu Mariborske ceste pa že domačija lastnika opekarne Senice. Oba sta dobila v last gmajno, Gurnik vzhodni, Senica zahodni del.

Onstran Mariborske ceste je bila Kandušarjeva domačija. Tudi ta je imela posest na gmajni ne samo na zahodni, ampak tudi na vzhodni strani Mariborske ceste. Preko dvorišča sedanje tovarne je vodila poljska pot do Teharske ceste, ki je potekala nekoliko južneje — severni del tovarne sega preko nje. Gmajna je bila gosposčinska posest mesta. Dobilo jo je najbrž že od predhodnikov grofov Celjanov, grofov vovbrskih, ko je še bilo trg. Svet južno od nje (Gaberje) so Vovbrski ali Celjani podelili celjski župniji, svet severno od nje pa okrog leta 1350 od njih ustanovljenemu špitalu sv. Duha, ki je stal na mestu južnega dela okolja sedanjega hotela Celeia.

Južni del Gmajne si je okrog leta 1860 z nakupom Kandušarjeve posesti pridobila grofica Kajetana Hoyos, žena grofa Ivana Hoyosa, lastnika Dobrne, ki je obnovljeno zdravilišče zaradi dolgov na dražbi prodal štajerski deželi, pri čemer si je bistra žena znala zagotoviti svoj delež. Poznejši lastniki Kandušarjevega so bili: odvetnik dr. Ivan Sajovic, Gustav Lachnit, rodbina Ethel in dr. Ivan Dečko (1893).

Dečko je kupil zmanjšano posest, kajti že pred njim (1884) si je vzhodno od Mariborske ceste ležeči del pridobil stavbenik Ferdinand Gologranc, ki se je preselil iz Vojnika in si je leta 1893 na severni strani sedanjega bloka s samopostrežno trgovino zgradil nov dom.

Gurnikov del gmajne (sedanji tovarniški park) pa je imel okrog leta 1850 v posesti Jožef Wokaun, bogat Celjan in lastnik steklarne v Rakovcu nad Vitanjem ob povirju Hudinje.

Tudi velik del te gmajne si je pridobil Gologranc, in sicer precej pozneje, leta 1896. Gologranc je svet rabil, da je na njem gradil hišice za svoje naročnike. Ko je tovarna nastala, je bilo v soseščini že nekaj

teh hiš. Bila sta z njimi že naznačeni Kovinarska ulica in Delavska cesta. Naravno je bilo, da je podjetni in vestni Gologranc gradil pozneje tudi za Westna, a še za druge stranke (delavce in manjše obrtnike), in sicer v smeri proti Cinkarni. Nasproti tej tovarni je nastajalo zadržno naselje »Lastni dom«, ki si ga je zamislil dr. Ivan Dečko, da bi bili lastniki manj odvisni od tovarnarja. Tudi to naselje je gradil Gologranc.

V obdobju stare Jugoslavije je za Westna gradil Ferdinanda Gologranca sin Konrad. Ko je bil leta 1941 nasilno pregnan v Srbijo, mu je bilo podjetje dolžno nad 1 milijon tedanjih dinarjev. Te je pobral njegov od okupatorja določeni naslednik.

Okoli prvotne delavnice je bilo kmalu 2—3 ha nezazidanega sveta. Leta 1897 ali 1898 je Westen vso površino zasejal z ovsom. Vso žetev je kupil uslužbenec okoliške občine Fazarinc, ki si je nabavil novo mlatilnico na ročni pogon in oves omlatil. Omlačeno slamo je prodal Westnu. Dobil je zanjo toliko, da je poravnal vse stroške, tudi mlatilnico je plačal s tem.

Rast tovarne in pravna organizacija

Izza ustanovitve družbe je podjetje hitro raslo. Prvotno majhno leseno poslopje je Westen nadomestil z večjim, v katerem je bila velika delavnica s tremi pečmi za taljenje, razžarevanje in emajliranje in nanašalnimi skledami. Poslopje je stalo v sredini poznejše tovarne, za veliko uro, kjer je ostala emajlirnica. Za druge namene so pa okrog in okrog zgradili posebna poslopja, sprva provizorna, pozneje stalnejša. Na estetski videz in na higieničnost poslovnih stavb Westen in tedanji industrialci niso posebno gledali.

Po ohranjenih podatkih, ki temelje na navedbah starejših, zdaj že umrlih uslužbencev tovarne, so bili zgrajeni: leta 1907 najstarejši del oblikovalnice, izdelovalnice ročajev, kleparski oddelek in skladišče surove posode, leta 1913 pa skladišče gotove posode.

Za vse to je Westen st. seveda potreboval kapital, ki mu ga je dala na razpolago že navedena, leta 1896 ustanovljena Komanditna družba. Vsak izmed njenih članov je vložil 12.500 goldinarjev. Za vodstvo podjetja je osebno odgovarjal sam Adolf Westen. Jamčil je z vsem svojim premoženjem, družabniki samo z vpisano vsoto. Dula je izstopil iz podjetja, leta 1901 izpadla Rakusch in Stiger sta pa povišala svoj delež; prvi na 40.025, a drugi na 48.842.74 K. Leta 1904 sta izstopila tudi onadva, prav tako tudi Radakovičeva otroka dediča.

Adolf Westen st. je bil neomejen gospodar.

Ko je Westen komanditno družbo razdril, je dal 30. avgusta 1904 pri okrožnem kot trgovskem sodišču vpisati svoje podjetje z imenom: Trgovska firma A. Westen Celje, tovarna emajlirane posode. Vidno je, da ga je bolj skrbela prodaja kot proizvodnja, saj delavcev je lahko dobil, kolikor je hotel.

Adolf Westen st. je neposredno vodil podjetje do leta 1912. Tedaj je vodstvo izročil nečakoma Avgustu in Adolfu ml. Sam je odšel v Gradec, vendar je nad podjetjem bdel še nadalje in soužival njegove sadove.

Delavci in delovni pogoji

Delovni pogoji so bili težki. Westen je razen moških in žensk zaposlil tudi otroke. Delovni dan je trajal od šeste ure zjutraj do osemnajste ure zvečer, samo od dvanajstih je bila ena ura prosta. Poleg tega je bilo delavstvo pod stalnim pritiskom. Kadar je bilo treba opraviti kako nujno delo, npr. naložiti naročeno posodo, takrat je bil delovni čas neomejen.

Celje s svojim področjem je bilo tedaj najmočnejši delavski center na bivšem Spodnjem Štajerskem. V njem se je čutil socialdemokratski vpliv tako iz Gradca kakor iz Ljubljane in Trsta. V zvezi z uvedbo splošne volilne kurije za državni zbor se je mnogo govorilo o delavskih pravicah. Tudi stavke so bile znane. Tako ni čudno, da so Westnovi delavci v *februarju 1896 začeli stavkati*. K temu jih je prisilil glad. Stavke ni nihče organiziral. Zahtevali so višje mezde. Westen je odgovoril s tem, da je od 47 delavcev 27 odpustil. Značilno je, da so stavkali tudi tisti, ki jih je pripeljal ali dobil iz Knittelfelda, tudi pri mnogih med temi je v spisku pripisano, da jih je odpustil zaradi stavke. Nekateri so pa odšli kar tako. V Celju so ostali samo: Herman Regner, Tomaž Sommereger, Ivan Holzhauser in Wiesberger.

Po tej stavki je bilo v tovarni mrtvilo. Delavci so odhajali in drugi prihajali. Fluktuacija je dosegala do 80 %, vendar je absolutno število delavstva raslo. To kažejo naslednje številke:

Leto	Vstopilo	Izstopilo	Ostalo	Leto	Vstopilo	Izstopilo	Ostalo
1894	28	—	14	1905	266	244	313
1895	28	1	41	1906	428	339	402
1896	74	68	47	1907	586	573	415
1897	99	64	82	1908	476	407	484
1898	91	60	113	1909	809	617	676
1899	125	108	130	1910	942	815	803
1900	125	107	148	1911	810	761	952
1901	154	100	202	1912	853	776	929
1902	246	214	243	1913	956	880	1.005
1903	237	215	256	1914	949	1.086	868
1904	247	212	291	1915	643	571	940

Zadnje leto pred prvo svetovno vojno je torej bilo v tovarni zaposlenih nad 1.000 oseb, potem je pa število nekoliko padlo.

Westni so dobro zaslužili. Leta 1897 so pristopili k Srednje-evropskemu, nato pa še k Evropskemu kartelu, ki je imel sedež v Haagu. S tem so na svojem področju izločili konkurenco.

Podjetje je imelo stalen ključ za kalkulacijo in določitev prodajne cene. K stroškom za material in druge izdatke so prišteli 125 % režije za mezde in 10 % za izmeček v emajlu, to je bila lastna proizvodna cena. K njej so pribili 50 % kot dobiček. To pa je bila prodajna cena.

Leta 1914 je bil Avgust Westen že med delničarji hrastniške kemične tovarne. Vendar v njej ni imel odločilne besede.

Tovarna emajlirane posode okoli leta 1911

Pred prvo svetovno vojno so začeli izdelovati tudi brušeno in pocinkano posodo. Najboljši kupci so bili na Balkanu in Bližnjem Vzhodu.

Znaten napredek v notranji organizaciji je bila lastna električna centrala, zgrajena leta 1910. Leta 1913 je tovarna začela prodajati elektriko tudi mestu. Za nekatera leta so znane tudi mezde v kronah:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906
v tiskarni	2.89	2.80	2.88	2.99	2.97	2.78
v strojarni	3.38	4.31	3.36	3.46	3.54	3.48
v kovačnici	2.35	2.14	2.05	2.12	2.17	2.11
v nabijalnici ročajev	2.40	2.18	2.35	2.41	2.45	2.26
v emajlirnici	3.01	2.71	2.72	2.57	3.92	2.88
v lužilnici	1.73	1.84	1.90	1.94	1.91	2.28
pri raznih delih	1.51	1.49	1.55	1.55	1.59	1.59
na dvorišču	2.02	1.94	2.05	2.18	2.31	2.31

	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
v tiskarni	2.96	3.24	2.99	3.08	2.98	3.01	2.98
v strojarni	3.62	4.19	4.47	4.20	4.36	4.34	4.60
v kovačnici	2.44	2.31	2.33	2.43	2.77	3.03	3.20
v nabijalnici ročajev	2.23	2.85	2.44	2.44	2.66	3.03	3.45
v emajlirnici	2.85	2.74	2.75	2.89	2.65	2.43	2.45
v lužilnici	1.83	1.99	1.97	1.90	1.90	1.97	2.04
pri raznih delih	1.66	1.79	1.61	1.93	2.53	2.79	2.75
na dvorišču	2.19	2.26	2.32	2.25	2.31	2.37	2.36
pri zidarjih	—	—	—	2.35	2.55	2.88	2.61

Skupina delavk in delavcev pred skladiščem surove posode (1910)

Najvišja je torej bila dnina v strojni delavnici, sledile so nabiralnica strojev, kovačnica in tiskarna, za njimi je šele prišla emajlirnica.

Celotna povprečna mezda je znašala: 2.34 (leta 1901), 2.07 (1902), 2.13 (1903), 2.17 (1904), 2.18 (1905), 2.32 (1906), 2.15 (1907), 2.25 (1908), 2.35 (1909), 2.20 (1910), 2.27 (1911), 2.34 (1912), 2.40 (1913).

Lahko se je tudi znižala v procentih: 11.54 (1902), 2.33 (1906), 0.88 (1908), 1.31 (1909); v ostalih letih se je lahko znižala od 0.46 (1904) do 4.6 (1907).

Povprečje za leto 1901 do 1913 bi bilo okrog 2.20 K. To bi znašalo na mesec 55.00 K. Nekateri delavci so pa zaslužili samo okoli dve tretjini te vsote, nekateri pa kako tretjino več. To je bilo tudi za tedanjo dobo zelo malo.

MED PRVO SVETOVNO VOJNO (1914—1918)

Prva svetovna vojna je neugodno vplivala na razvoj podjetja. Morali so zmanjšati proizvodnjo trgovske emajlirane posode, kajti delali so za vojsko.

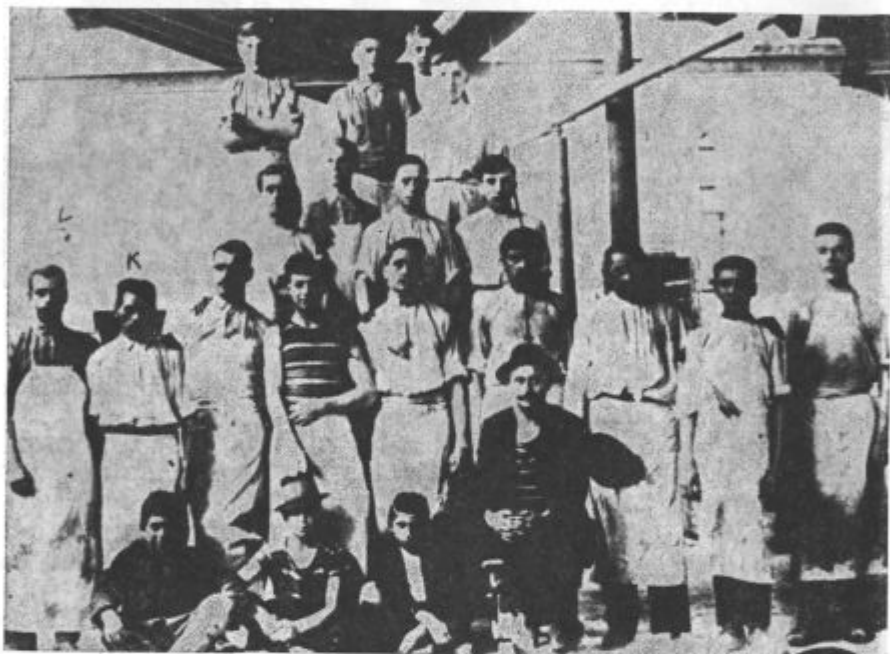
Izvoz na Balkan in v vzhodne dežele je popolnoma prestal. Veliko število delavcev je bilo mobiliziranih v avstrijsko vojsko. Število delavcev je stalno padalo. Med letom 1914 je bilo na novo sprejetih 733 moških in 216 žensk, skupaj 949, izstopilo ali odpuščenih je bilo še več: 803 moški in 283 žensk, skupaj 1.086 oseb, ostalo jih je 868.

Med letom 1915 je bilo sprejetih 427 moških in 216 žensk, skupaj 643 oseb, izstopilo jih je ali bilo odpuščenih 420 moških in 151 žensk, skupaj 571 oseb, ostalo jih je 940.

Med letom 1916 je bilo sprejetih 280 moških in 242 žensk, skupaj 522 oseb, izstopilo jih je ali bilo odpuščenih 271 moških in 225 žensk, skupaj 496 oseb, ostalo jih je 966.

Med letom 1917 je bilo sprejetih 125 moških in 85 žensk, skupaj 210 oseb, izstopilo je ali bilo odpuščenih 176 moških in 136 žensk, skupaj 312 oseb, ostalo jih je 864.

Med letom 1918 je bilo sprejetih 82 moških in 33 žensk, skupaj 115 oseb, izstopilo je ali bilo odpuščenih 145 moških in 72 žensk, skupaj 217 oseb, ostalo jih je 762.

Mojster Alojz Binder s skupino emajlircev (1915)

Znatno je padlo število tako sprejetih kakor odhajajočih moških in žensk šele leta 1917 (ostalo 864) in 1918 (ostalo 762). Moški so bili pač klicani v vojsko, ženske pa so ostajale doma, gotovo je bilo tudi dela manj. Westen in njegovi pomagači so gledali, da niso klicali v vojsko njihovih ljudi.

Izgubo pri proizvodnji emajlirane posode so delno nadomestili z izdelki za vojsko, ki so ji dobavili 1 milijon jeklenih čelad, mnogo emajliranih porcij in čutaric.

Med vojno so se cene živilom močno dvignile, plače delavstvu pa so skoraj ostale iste. Živil je tudi primanjkovalo, uvedli so živilske karte, toda obroki so bili majhni in jih često niti ni bilo. Delavske rodbine so stradale. Začelo se je romanje na kmete, kjer se je še dalo kaj dobiti.

Dohodki Westnov so se morda nekoliko zmanjšali, vendar ne izdatneje. To izpričuje nakupovanje nepremičnin, zlasti zemljišč, ki niti med vojno ni prenehalo.

Leta 1915 so kupili znatno zemljišče od Franca Štora in žene Marije (Teharje, vl. št. 9) ter od Rozalije Koštomaj (Spodnja Hudinja, vl. št. 207, Bukovžlak, vl. št. 4 in Teharje, vl. št. 220), leta 1916 v neposredni bližini od Ferdinanda Gologranca (vl. št. 142) in od Antonije Wogg (vl. št. 114) — oba zadnja nakupa sta bila na novo vpisana pod tovarniško vl. št. 206.

Veliko kupčijo so Westni napravili v Začretu (k. o. Trnovlje). Tam so od Antona Belca in Matije Kempa leta 1916 kupili veliko posestvo (vl. št. 134), ki je bilo poprej Špesovo, in ga uredili kot pristavo. Ko so se ga pozneje (1929) naveličali, so ga razparcelirano prodali.

Leta 1916 so posegli celo v bolj oddaljeni Št. Ilj pri Dramljah, kjer so od Franca Doliča in žene Marije kupili kmetijo (vl. št. 106, 195 in 263).

To nakupovanje ni bilo potrebno. Westnom je omogočalo nalaganje denarja, ki ga v vojnih razmerah niso mogli uporabiti.

Da je bilo denarja res dovolj, o tem govori tudi početje po vojni, pri čemer ni mogoče govoriti o razmetavanju.

ZA STARE JUGOSLAVIJE (1918—1941)

Ponovna utrditev

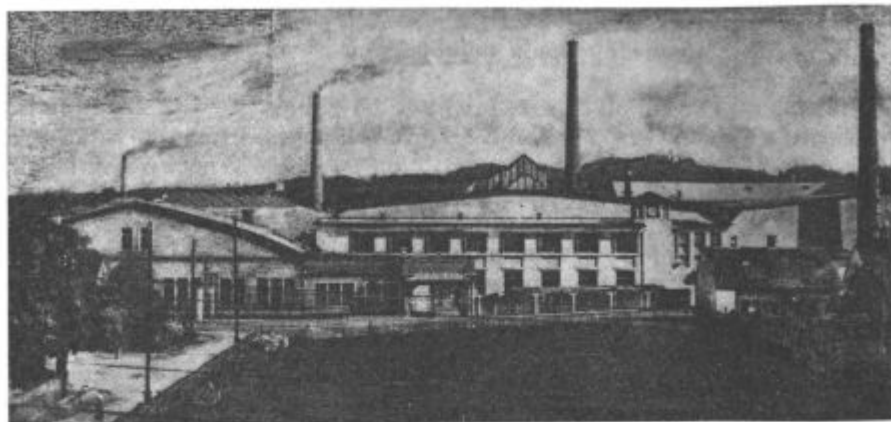
Prehod k stari Jugoslaviji za Westne ni bil težak. Kratkotrajni sekvester, ki ga je nova država razglasila nad tovarno in ostalim Westnovim premoženjem, so hitro preboleli, nato so pa začeli smotrno uporabljati nakopičena denarna sredstva, ki jim jih je nastajajoči procvit tovarne stalno večal.

Trn v peti je bila Westnu tovarna aluminijaste in pločevinaste posode, ki jo je na Dolgem polju, ob severnem koncu sedanje Ulice 29. novembra blizu savinjske železnice, leta 1920 ustanovil njihov nekdanji delavec Karel Pertinač, ki si je bil med vojno pridobil nekaj premoženja. Pertinač je zaposlil mnogo delavcev, ki jih je Westen odpustil po stavki leta 1922. Westen je žrtvoval mnogo denarja, da je s konkurenco novega tekmeča odstranil. Pertinač je moral likvidirati. Westen je kupil tovarno, demontiral vse stroje in naprave in poslopje porušil. Pertinač je ob likvidaciji sklical vse svoje delavce in jih pogostil. Prodati je moral tudi šamotno tovarnico, ki jo je bil kupil v Štorah. Prevezela jo je Železarna. Pertinač se je nato preživljal kot Westnov potnik.

Medtem je Westen uredil svoj odnos do nove države. Adolf Westen st., ki je stalno bival v Gradcu, je ostal avstrijski državljan. Avgust in Adolf ml., ki sta ostala v Celju, sta pa prevzela jugoslovansko državljanstvo. Adolf Westen st. je umrl kot samec leta 1942, ko mu je bilo 92 let.

Avgust in žena Olga, roj. Rodošek, Slovenka, nista imela otrok. Adolf ml. in žena Marija, roj. Hünermann, sta imela razen sina Maksa Adolfa tudi hčeri Lieselotte in Ilse.

Tovarna je spravila svoje delo v stari tir, razen tega je pa leta 1923 in 1924 izdelala za jugoslovansko vojsko 200.000 čelad in več sto tisoč

Tovarna emajlirane posode okoli leta 1920

aluminijastih porcij in čutaric. Že leta 1923 se je začel eksport v Bolgarijo, Grčijo in Turčijo. Leta 1923 so bili zgrajeni plinski generatorji, ki so jih uporabili za kurjenje, vendar na starih pečeh.

Delniška družba in registracija

Medtem se je stari Westen pripravljal, da patriarhalni rodbinski značaj vodstva družbe modernizira. Osnovel je delniško (akcijsko) družbo. Ostala je v oblasti njegove rodbine (njega samega in nečakov Avgusta in Adolfa ml.). Bolj zaradi formalnosti sta ji pripadala tudi ravnatelj tovarne Josip Pfeifer in kot zunanji član Franc Woschnagg, lastnik usnjarne v Šoštanju. Ko je Woschnagg leta 1939 umrl, so izvolili na njegovo mesto Maksa Adolfa, dipl. inženirja, sina Adolfa ml. Izpremembe so se vršile na občnih zborih, po statutu je pa o marsičem lahko sklepal tudi upravni svet.

Pogodba o ustanovitvi delniške družbe je bila sprejeta na ustanovnem občnem zboru dne 25. maja 1924. V trgovinski register okrožnega sodišča v Celju je pa bila družba vpisana 2. julija 1924 kot firma Avgust Westen d. d. v Celju. (Odtod dalje uporabljam zaradi stilne enotnosti za Westne kot celoto samo ednino).

Slovenskemu poimenovanju sledi poimenovanje v srbščini in hrvaščini (razlika samo v črkopisu) in v nemščini. Vsebina ustanovitvenega pisma in sodnega vpisa se ujemata, razlika je samo v tem, da sodni vpis navaja tudi podpisnike in sopodpisnike.

Naloga družbe je obsežena v naslednjih točkah: a) Prevzem tovarniškega podjetja javne, pri okrožnem sodišču v Celju vpisane trgovske družbe A. Westen, tovarne kovnih izdelkov in emajlirane pločevinaste posode v Gaberju pri Celju, z vsemi v zemljiški knjigi vpisanimi nepremičninami; b) Obratovanje v tem podjetju, ki obsega izdelovanje hišno — kuhinjske — gospodinske opreme iz železne, jeklene in aluminijaste plo-

čevine, v surovi, postekleni, brušeni, pocinkani ali pokositreni izvedbi; c) Izdelovanje predmetov, ki spadajo v to stroko, tudi iz drugih kovin, kakor sploh izdelovanje vseh kovinastih predmetov, ki se izdelujejo na strojih, pripravljenih za obdelovanje kovine, nadalje izdelovanje onih surovih polizdelkov, ki so za izdelovanje teh predmetov potrebni; d) Trgovina z vsemi izdelki, izdelanimi v družbinem podjetju z drugim tozadevnim blagom, s surovinami, polizdelki in popolnimi izdelki; e) Ustanavljanje, pridobivanje sličnih podjetij, obratovanje v njih, udeležba pri njihovem poslovanju, zlasti s pridobivanjem delnic; f) širjenje lastnega podjetja s tem, da se ustanavljajo podružnice in zastopstva, poslovalnice, zaloge in skladišča v tuzemstvu in v inozemstvu, ravnaajoč se pri tem po zakonskih določbah.

Družba je ustanovljena za nedoločen čas.

Delniška glavnica znaša 5 milijonov din, razdeljenih na 5.000 komadov, popolnoma kritih in glasečih se na delnice po 100 din. Ta glavnica se lahko dvigne na 10 milijonov dinarjev in na 50.000 komadov delnic po 100 din. Delnice so nedeljive, opremljene s tekočimi številkami in podpisom tvrdke, s kuponi in taloni. Izdajajo se lahko v zveznjih po 25, 100, 500 in 1.000 komadov. Že 20. novembra 1924 so dignili izdajo delnic na 20 milijonov, dne 28. maja 1930 pa na 30 milijonov.

Upravni svetniki so bili vsi trije Westni, Pfeiffer in Woschnagg. Akte sta redno podpisovala dva. Po Woschnaggovi smrti je stopil na njegovo mesto dipl. inž. Maks Adolf Westen.

Namesto drugega upravnega svetnika je lahko akt podpisal tudi kak prokurist. Lahko sta ga podpisala tudi dva prokurista, vendar samo s priombo: s prokuro.

Prokuristi, višji uradniki podjetja, so bili: Kurt Gröger, dr. Albert Riha, tajnik Feliks Tomić (navedeni leta 1930) in Franc Pichl (naveden leta 1939). Vsi ti uradniki so se smatrali za Nemce. Dr. Riha = Řiha je bil med Nemci vzgojen Čeh, ki ni kazal nemškega šovinizma.

Mednarodna povezava in poslovni razmah

Po ustanovitvi delniške družbe je podjetje poskrbelo tudi za mednarodno zaščito svojih izdelkov s potrditvijo zaščitnega znaka, ki je bil na vsakem izdelku. Zaščita je lahko imela mednarodni značaj. Že leta 1883 je bila ustanovljena *Unija za zaščito industrijske svojine (Union pour la protection de la propriété industrielle)*.

Pod njenim okriljem so nastale še tri unije:

Ožja unija za omejitev krive navedbe o prvenstvu: (L'Union restreinte concernant la repression des fausses indications de provenance, Madrid, 1891);

Ožja unija za mednarodno registriranje tovarniških ali trgovskih znamk (L' Union restreinte concernant l'enregistrement international des marques de fabrique ou de commerce, Madrid 1891) in Ožja unija o mednarodni shrambi slik in industrijskih modelov (L' Union restreinte concernant le dépôt international des dessins ou modèles industriels, La Haye, 1925).

Mednarodni zaščiti industrijskih in trgovskih zaščitnih znakov je služila četrta ožja unija. Ustanovljena je bila v Madridu leta 1891.

Zveza je bila pozneje obnovljena: v Bruslju (1900), Washingtonu (1911), Le Hayeju (-Haagu, 1925), Londonu (1934).

Pristop so podpisale naslednje države: Nemčija, Avstrija, Belgija, Španija z maroškim protektoratom in kolonijami, Francija s kolonijami, Italija z Eritrejo, Maroko, Holandska, Surrinam Curaçao, Portugalska, Rumunija, Švica, Tanger, Češkoslovaška, Tunizija, Turčija, Jugoslavija.

Za pristop k uniji je bila potrebna registracija pri domačem ustreznem uradu, v Jugoslaviji pri *Upravi za zaščito industrijske svojine*. Registracija se je podeljevala za določeno število let, ob registraciji je bilo treba plačati precej visoko takso. Ako je odobreni rok potekel in taksa ni bila ponovno plačana, je bilo treba obnoviti ves potek registracije. Westnova tovarna se je za registracije in sorodne posle posluževala odvetnika dr. Janka Olipa v Beogradu.

Westen so si kot zaščitni znak izbrali priljubljeni *levji motiv*: dva na zadnjih nogah stoječa drug proti drugemu obrnjena leva z dvignjenima repoma in iztegnjenima jezikoma, držeča s prednjima šapama locenj na tleh med njima stoječe trebušaste posode, na kateri sta črki AW (Adolf Westen). Pri beograjskem uradu je bil zaščitni znak registriran leta 1922, v biroju madridske mednarodne unije v Bernu pa leta 1928. Mednarodna registracijska številka je bila: 57.106.

Westen so po vojni ustanovili v Bassanu v italijanski Benečiji tovarno za emajliranje in metalurgijo, imenovano Smalteria e Metallurgica Veneta Bassano del Grappo. Njej so dovolili, da lahko uporablja isti zaščitni znak.

Registracija pri mednarodnem uradu je dajala zaščito v vseh državah članic Unije. V državah, ki niso bile članice, je bila potrebna posebna potrditev. Trgovati je bilo mogoče tudi v državah, ki niso nudile take zaščite, seveda v okviru njihovih zakonov, a brez zaščitne znamke — lahko jo je uporabila tudi kaka druga firma, ne da bi se ji bilo treba bati kazenskega pregona.

Za pločevinasto posodo določenih oblik je Westen uporabljal tudi besedni oznaki: *Ideal* in *Eterna*. Bili sta registrirani samo v Beogradu (1933).

Pri srcu so mu bili tudi radiatorji in kotli za centralno kurjavo (peči z vodnim gretjem). Ti izdelki so bili vpisani v register domačega patentnega urada v Beogradu leta 1936.

Do druge svetovne vojne jih je podjetje izdelovalo v Subotici, kjer je bila pridružena delavnica.

Westen se je trudil, da bi veljal kot zvest državljani Jugoslavije. Premoženje mu je po vojni hitro naraščalo. Avgust Westen je stremel za tem, da bi postal neodvisen od bank, in si je ustvaril lasten denarni zavod. V ta namen je kupil delnice *Dunajske banke v Beogradu*, ki je bila ustanovljena leta 1897 in je imela pol milijona dinarjev osnovnega kapitala. Westen je ob vstopu povečal glavnico na 3 milijone, leta 1927 pa na 13 milijonov. V maju 1930 se je fuzioniral s Trgovsko banko d. d. v Zemunu, ki je bila bančni zavod vojvodinskih Nemcev. Ob združitvi je povečal

delniško glavnico na 20 milijonov dinarjev. Včasih je zaradi boljšega vtisa podprl tudi kako posebno akcijo, tako je dajal gradivo za gradnjo pravoslavne cerkve.

Leta 1925 je v Beogradu dosegel carinsko zaščito v višini 10 din za kilogram posode. S tem je inozemsko konkurenco praktično onemogočil.

Leta 1919, po končani vojni, je za emajlirano posodo določil nove, tako imenovane osnovne cene, ki so znašale za 1 kg posode približno 8 din. Leta 1920 je določil 540 % pribitek na osnovno ceno, tako da je znašala prodajna cena za 1 kg posode približno 50 din. V naslednjih letih je ceno

Vlačilnica v tovarni posode (stroji so iz časa pred prvo svetovno vojno, slika pa je bila posneta takoj po drugi svetovni vojni)

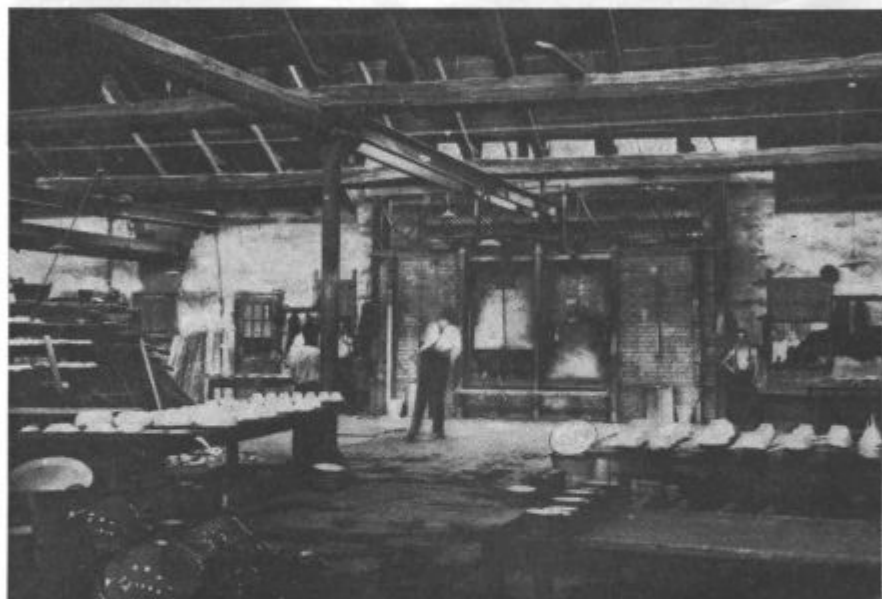
postopoma zniževal. Trg se je nasičeval. Leta 1929 je določil 165 % pribitek in je bila cena za 1 kg 20—22 din. Ta cena je v splošnem ostala v veljavi do druge svetovne vojne. V mednarodni eksportni trgovini je bila osnova za 1 kg posode 1 švicarski frank. Tako visoki so bili lastni produkcijski stroški. Končna prodajna cena je bila odvisna od razmer na mednarodnem trgu. Razume se, da je Westen posvečal pažnjo tudi tehnični izgradnji podjetja, saj je bil to bistveni temelj napredka.

Leta 1926 je moderniziral in izpopolnil (racionaliziral) vse obratne oddelke. Uredil je novo emajlirnico, stare emajlirne peči, katerih število je od prvotnih treh naraslo na 8, je nadomestil s tremi kontinuiranimi pečmi, kakršnih dotlej še ni bilo v Srednji Evropi. Zgradil je tudi 3 muflinke. Kurjenje na plin je s tem postalo bolj učinkovito.

Leta 1927 je zgradil emajlirnico II., lakirnico, sušilnico in nakladalnico.

Frit tovarna ni izdelovala sama, uvažala jih je iz Nemčije, emajl so pa proizvajali z uporabo plina. Želeli so preiti na elektriko. S Falo so se dogovorili glede povečane dobave električnega toka. To bi bilo mogoče izvesti, ako bi se bila znižala trošarnina za elektriko. Leta 1936 je glede tega tovarna predložila ministrstvu prošnjo, vendar ni uspela. Nabavila je zato tudi ustrezne električne peči.

Ker so v tem času mislili tudi na povezavo Fale s Celjem in Celja s Trbovljami, izvedba ne bi bila težka.

Prva muflovka za emajliranje (1918)

Leta 1928 se je pričel eksport v države Srednjega Vzhoda.

V letih 1929—1930 so zgradili še druge objekte: lužilnico ter pocinkovalnico, emajlirnico, osrednje skladišče za pločevino in mehanično delavnico. Leta 1941 pa še: skladišče emajlnih surovin, izdelovalnico kotlov in skladišče gotovih izdelkov.

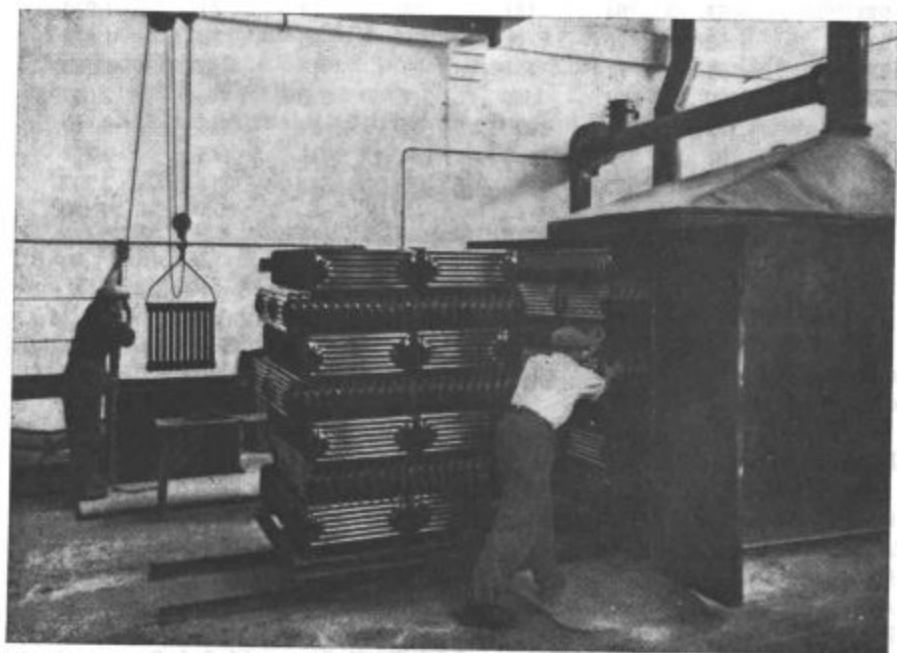
V letih 1932—1938 je tovarna dosegla najvišjo kapaciteto, okoli 20.000 kg emajlirane posode dnevno.

Umevno je, da zaradi stalnih dograjevanj celotna tovarna ni napravljala harmoničnega vtisa. Izgradnjo je vodila težnja po čim večjem dobičku.

Ob koncu stare Jugoslavije je bila celotna tovarna s svojimi proizvodnimi in poslovnimi prostori približno takale:

Tovarniška poslopja stoje med Bežigrasjsko cesto na severu, državno cesto na zahodu in Voglajno na vzhodu. Bežigrasjske ceste se dotika, od državne ceste je loči široka travniška planota, svet do Voglajne, ki ima tu nekoliko zavito, v glavnem proti južnem jugozahodu usmerjeno strugo, je deloma prazen, deloma ga zajemajo tovarniške zgradbe. Tovarna je po dolžini usmerjena od juga proti severu. Ob severnem koncu se kopičijo izprva deloma privatne, pozneje pa v tovarniško last prešle manjše zgradbe poleg večjih, ki jih je zgradila tovarna sama. V zahodni smeri je tu nastala Kovinarska ulica, v južni pa Delavska cesta, vodeča k Cinkarni. Od Delavske ceste se odcepi in proti Voglajni usmerja Krožna pot.

V središču tovarne je emajlirnica, južno od nje so oddelki, ki pripravljajo zanjo material: orodjarna, vlačilnice in stiskalnice, oblikovalnica, vtiskovalnica (štancerija), osrednje skladišče pločevine, mehanična delavnica in ključavničarska dvorana, skladišče surove posode. Severno od emajlirnice so oddelki, ki iz emajlirnice došlo posodo dopolnjujejo in pripravljajo za oddajo v promet, tiskarna in lakirnica, skladišče izdelane posode in nakladalnica. Na strani ob potoku so od juga proti severu: lesena uta za strojne dele, dimnik, kotlarna, akumulatorji in strojni deli, shramba za olje in bencin, mostovna tehtnica, šupa za surovine, izparilnik, plinski generatorji, plinski čistilnik, generator za acetilenski plin, lesni prostor, mizarska delavnica in hlevi. Najbliže Voglajne je na jugu črpalna naprava s čistilnim bazenom.

Prva sušilna peč za radiatorje (1932)

Nekoliko severneje je mlin za mletje rud, ki je nastal proti koncu stare jugoslovanske dobe kot oddeljena last ing. Maksa Adolfa Westna, čeprav je mlet za celotno tovarno.

Na voglajnski strani je tudi tir tovarniške železnice.

Gibanje delovne sile

Leto	Sprejetih			Izstopivših in odpuščenih			Ob koncu leta uslužbenih
	moških	žensk	skupaj	moških	žensk	skupaj	
1919	96	27	123	74	6	80	805
1920	151	61	212	50	10	60	957
1921	433	129	562	208	57	265	1.254
1922	365	86	451	745	204	949	756
1923	395	104	499	136	40	176	1.079
1924	843	163	1.006	479	76	555	1.525
1925	481	112	593	425	82	507	1.611
1926	350	175	525	322	189	511	1.625
1927	625	480	1.105	417	263	680	2.050
1928	367	225	592	304	190	494	2.148
1929	458	342	800	386	232	618	2.320
1930	101	121	222	237	168	405	2.137
1931	53	15	68	156	150	306	1.899
1932	35	15	50	92	87	179	1.770
1933	57	94	151	38	13	51	1.870
1934	63	20	83	49	26	75	1.878
1935	53	71	124	29	10	30	1.963
1936	289	291	580	217	229	446	2.097
1937	172	98	270	94	54	148	2.119
1938	81	57	138	104	41	145	2.212
1939	121	85	206	80	31	111	2.307
1940	—	—	—	—	—	—	2.370

Poslovni red

Potrjen 9. novembra 1926.

V tovarni so bili zaposleni: kleparji, ključavničarji, železostugarji, mizarji, nanašalci emajla, žgalci emajla, pomožni delavci in pomožne delavke.

Delali so od 7. do 16. ure, od 12. do 13. ure je bil opoldanski odmor. Pri električnih in drugih pečeh so delale tri posade, vsaka po osem ur.

V svoj odbor so volili delavci po 16 zaupnikov in 16 njihovih namestnikov. Leta 1934 jih je bilo skupaj 28: Franc Kač, Alojz Božičnik, Anton Pongrac, Adolf Žvižej, Karel Fijavž, Ana Cocej, Antonija Verbovšek, Jožef Mahkovec, Avgust Hriberšek, Franc Lampret, Anton Ogrizek, Alojz Štih, Jernej Videnšek, Jakob Einsiedler, Jožef Penič, Jožef Zupan, Rudolf Prezelj, Jožef Lečnik, Valentin Gajšek, Jožef Terček, Julijana Slanzer, Jožef Okorn, Viktor Krivec, Ludvik Kukovec, Jožef Samec, Jurij Leskovšek, Matevž Gorenšek in Ivan Romih.

Mezde

Seznam je ohranjen le deloma in ne za vse kategorije, zato navajam samo nekaj karakterističnih primerov.

	1922	1930	1939
Kovačnica	3,05	—	—
Nabijalnica ročajev	2,26	—	4,31
Emajlirnica	3,10	3,49	4,18
Lužilnica	3,21	3,77	5,31
Ključavničarska delavnica	4,26	6,58	7,18
Vtiskovalnica	4,44	5,83	6,16
Skladišče	3,10	4,15	4,10

Celotna povprečna mezda na uro: 2,49 (1922), 4,20 (1930), 4,68 (1939). Pri nekaterih postavkah odbitek, pri nekaterih povišek za nekoliko določenih procentov.

Po letu 1936 sicer ni bilo nobene stavke več. Gospodarska situacija se je nasploh izboljšala, dela je bilo več, a tudi draginja je narasla. Kakor druga podjetja je bil tudi Westen prisiljen, da je popravil mezde. Storil je to 22. novembra 1940. Dvignil jih je za okrog 2,50 din na uro in potrdil je tudi draginjske doklade.

Prejšnje mezde so bile 3 do 5,50 din na uro. Dvignile so se torej na 5,50 do 8 din, izjemoma tudi nekoliko čez.

Uradniške plače so bile precej visoke. Tako je npr. šef prodaje Gröger prejemal 8000 din na mesec.

V Cinkarni je znašala minimalna mezda 4,50, v štorski železarni pa 5,50 din.

Novi nakupi nepremičnin

Pomembni so bili nakupi, ki so širili prostor okrog tovarne. Teh nakupov je bilo največ. Deloma so bile na kupljenih zemljiščih že hiše. V zemljiški knjigi so jih pripisali k tovarniški številki 206. Ta svet je prvotno pripadal poštarški pristavi in so se po njem pasli poštarški konji. Poslopje pristave je bilo severno od Bežigradske ceste, na prostoru poznejše milarne oziroma njene naslednice, tovarne sadnih sokov.

Kupili so:

od Ferdinanda Gologranca leta 1916 7888 m² zemlje po 3,5 K (vl. št. 142);

od Stanka Gologranca leta 1924 dve hiši, ki ju je njegov oče zgradil leta 1904 in 1905, z dvema stavbiščema (vl. št. 447 in 459);

od Stanka Gologranca in njegove žene Antonije leta 1922 zemljišča (vl. št. 585) za 49.000 din in leta 1923 hlev in travnik (vl. št. 294) za 18.962 din;

od neke trgovke v Beogradu leta 1928 na dražbi zemljišča (vl. št. 440 in 536);

od Jerneja Šarlaha leta 1924 hišo in zemljišče (vl. št. 363) za 75.000 din;

od zadruga Lastni dom leta 1925 nad 1 ha njivskega in travniškega sveta (vl. št. 261);

od dr. Josipa Vrečka in žene Albine leta 1921 hišo, zgrajeno leta 1893, in zemljišča na vzhodnem pobočju Golovca (vl. št. 132, 133, 136, 137, 286) za 475.000 din;

od Antona Ocvirka leta 1922 hišo in zemljišča (vl. št. 365, 507, 534) za 44.040 din;

od Antona Mirnika in žene Marije leta 1929 zemljišče (vl. št. 621);

od opatije leta 1929 zemljišče (vl. št. 584);

od Marije Kokošinek leta 1920 za 159.000 din zemljišče (stavbna p. 162), ki ga je leta 1908 kupila od Janeza Kudra;

od Apolonije Širol leta 1928 hišo (vl. št. 465) za 120.000 din;

od Franca Kunca in žene Marije leta 1928 hišo (vl. št. 492) za 97.500 din;

od Florjana Zahojnika in žene Elizabete leta 1928 hišo (vl. št. 463);

od Terezije Železnik leta 1928 hišo (vl. št. 466);

od Pečuha leta 1927 zemljišče (vl. št. 537);

od Hana Ogorevca leta 1926 Jarmerjevo vilo (vl. št. 272), ležečo nasproti sedanji Kovinotehni za 600.000 din (glavni Jarmerjev stari lesni obrat na mestu novega dela Kovinotehne je bil leta 1919 kupil Blaž Sodin);

od Franciške Dolinar več zemljišč (vl. št. 493);

od Karla Pertinača leta 1927 vilo ob sedanji Ulici 29. novembra (vl. št. 516) poleg že poprej kupljene in porušene tovarne;

od Josipa Vrečerja in žene Antonije leta 1928 zemljišča v ozadju sedanje trgovine Cinkarne, prej Martinčičevo (vl. št. 294);

od Ivana Tirana in žene Marije leta 1925 nad 2 ha zemljišč (Teharje, vl. št. 558);

od Jerneja Skamena in žene Marije leta 1916 hišo v Trnovljah;

od Huberta Misere leta 1916 gozd in pašnik v Zagradu (vl. št. 395), ki ga je leta 1929 odkupil Franc Dorn;

od Amalije Altziebler, roj. Rakef, zemljišče (vl. št. 585);

od kamnoseške firme Schmidt lepo hišo pred Kapucinskim mostom (Celje, vl. št. 53) in več zemljišč (p. 372, 361 etc.).

Leta 1929 so Westni razkosali leta 1916 kupljeno Špesovo kmetijo v Začretu, ki jim je bila dotlej pristava. Kupci so bili: Josip Vedenik, Franc Regoršek in žena Marija, Franc Kopitar, Blaž Sodin (največji del, na zemljišču je zgradil novo opekarno — pozneje Čatrovo), Alojzij Vahterič, Terezija Einsiedler, Marija Sodin in zobozdravnik dr. Alojzij Krautberger (poslopja in nekaj zemljišč).

Delavsko gibanje

Kapitulacija Avstro-Ogrske 28. oktobra 1918 je omogočila delno politično osvoboditev našega naroda, rodila je pa obilo protislovij, ki bi jih bilo treba rešiti. Vsak vojna jih rodi, vojna, ki se je tokrat končala, pa je

bila dolgotrajna. Vprašanju meja se je pridružila vrsta drugih. Čutil se je vpliv sovjetske revolucije, ki je vzbudila težnje k reševanju socialnih protislovij, močno pa je bilo tudi nasprotovanje reakcionarnih sil. Pod vplivom sovjetske revolucije se je pojavila tudi težnja po republiki. Vladajoče politične sile so bile tako močne, da je bila ta težnja neuresničljiva. Leva struja v socializmu bi bila šla v borbo v duhu sovjetske revolucije. Jugoslovansko socialno-demokratska stranka, tedaj še vodilna predstavnic delavskega sloja, je v pogledu državne oblike vodila oportunistično politiko, a tudi v pogledu preobrazbe družbe je zavzemala pomirljivo stališče. Vsekakor je vplivalo nanjo tudi prepričanje, da bi udarili po mladi državi z zahoda, čim bi videli, da zmaga v njej socialistična revolucija. Že brez tega so nam vsilili krivično narodno mejo: Italijani, Amerikanci in Angleži so bili proti nam.

Tudi v Celju se je v socialističnem gibanju pojavil razcep, najprej se je pokazal na zborovanju na Zelenem travniku.

Radikalnejši del se je odločil za Socialistično (komunistično) delavsko stranko Jugoslavije, ustanovljeno na kongresu v Beogradu 20. in 21. aprila 1919.

V zvezi s tem so bili v Beogradu 23. aprila 1919 osnovani Enotni delavski sindikati Jugoslavije pod vodstvom komunistov.

Delavci celjske Tovarne emajlirane posode so pa ustanovili strokovno organizacijo kovinarjev, ki je dosegla važen uspeh: osemurni delavnik in zvišanje delovnih mezd. Organizacija je bila podružnica beograjskega Saveza.

Po dolgi vojni je primanjkovalo vsega. Od vezane so polagoma prehajali k svobodni trgovini. Ta prehod je spremljal porast cen, draginja je postajala neznosna. Naravna posledica so bile stavke.

Prva stavka je bila leta 1920, trajala je od 23. do 24. aprila. Delavci so stavkali v znak solidarnosti s stavkajočimi železničarji in kot protest zoper krvave dogodke na Zaloški cesti v Ljubljani.

Druga stavka je nastala leta 1922. Ker je rasla draginja, so delavci po zaupnikih odpovedali delovno pogodbo iz leta 1920. Prosili so oddelek za socialno skrbstvo pri pokrajinski vladi, naj posreduje. Westen je odgovoril s tem, da je odpustil iz službe najprej delavskega zaupnika Oseta in nato še 4 druge, ki so bili v službi 20 ali vsaj blizu 20 let. Skliceval se je na člen 20 Obrtnega zakona z dne 25. marca 1922. Po posredovanju delavskega zaupnika Alojzija Leskoška, sekretarja Strokovne organizacije kovinarjev, je obrtni inšpektor klical tovarnarja Westna na zagovor, navajajoč, da je kršil zakon o 8-urnem delavniku in 33. člen Vidovdanske ustave, ki dovoljuje delavcem zaupnike. Westen je odgovoril, da se glede 8-urnega delavnika ravna po zakonu, je pa delavce samo skušal, kaj bodo odgovorili na predlog, da se uvaja 9-urni delavnik. Dne 21. marca je prišlo do sestanka. Westen odpovedi zaupnikom ni hotel preklicati, glede mezde je pa izjavil, da jo je delno že sam popravil, kakor je že javil oddelku za socialno politiko. Delavci so zahtevali 50% in definitivni odgovor do 28. marca. Westen je izjavil, da bo med stavko vzdrževal strojni obrat, ker mora mesto imeti luč. Dne 28. marca je bil delavski shod, ki se je odločil za stavko. Krajevni zaupnik Socialistične delavske stranke Franc

Svetek je o tem obvestil Westna. Delavci so na shodu izvolili stavkovni odbor. Izdali so tiskan oglas. Westen je s svoje strani javil, da bodo odpuščeni tisti, ki do prvega aprila ne pridejo na delo, in da je zapadle mezde deponiral pri okrajnem glavarju. Stavkovni odbor je pooblastil Emanuela Janežiča, Rudolfa Kolarja, Martina Rezarja in Rudolfa Gajseka, da dvignejo mezde.

Dne 6. aprila 1922 je Anton Novačan objavil v »Naši vasi« ciklus treh pesmi o delavski borbi. V njih poziva Westna, naj se pokori roki pravice in spokori.

V smislu sklepa Glavne delavske zveze in manifesta Socialistične stranke Jugoslavije javlja tajništvo Okrožne strokovne komisije, da bo delavstvo praznovalo 1. maj. Delavci so šli v sprevedu pred Narodni dom, kjer jim je z balkona govoril dr. Milan Korun.

Isto je Westnu javila tudi Jugoslovanska strokovna zveza. Franc Svetek je pozval delavce, ki se še niso priključili stavki, naj pridejo 5. maja na shod k »Divjemu možu«, tam bodo zvedeli, kako je. Kdor ne bo stavkal, pride v vse liste. Vedo naj, da je Westen pod vplivom Zveze industrialcev, ki je proti višjim plačam. Dne 8. maja je stavka postala splošna.

Dne 22. maja je Westen pisal ing. Peperku in najavil delno popuščanje. V juniju je v letaku razglasil razglasil, da so razmere slabe. Sprejme lahko kvečjemu 300 delavcev, za 800 delavcev ni dela. Morda se bo to dalo napraviti pozneje.

Dne 4. junija je bila pri obrtnem inšpektorju v Celju razprava; Westen je pristal na to, da zopet sprejme v službo odpuščene zaupnike. V bodoče naj ima vsak obrat enega zaupnika in enega namestnika; kjer delajo tri zaporedne posade, ima vsaka izmed njih svojega zaupnika in namestnika. Zaupniki zastopajo interese delavcev in pazijo na to, da se ne krši kolektivna pogodba. Varstvo tovarne bo določilo kraj in čas, kjer naj se v bodoče javljajo periodične želje in pritožbe. To velja, dokler ne izide nov zakon o delavskem varstvu. Westen je tudi izjavil, da poviša plačo za povprečno 25 %. Stavka mu je povzročila veliko škodo, po kakem mesecu bo plačo povišal za kakih 20 %.

Vsem vodjem naroča, da zaradi stavke ne smejo nikogar preganjati. Z zaupniki sestavi listo novih plač. Zaupniki so sklicali delavstvo na shod. Za opustitev stavke je bilo 60 % udeležencev za nadaljevanje 40 %. Ker je bilo po stautu treba za nadaljevanje 75 %, je bila stavka končana. Sicer je pa na shodu mnogo delavcev manjkalo. Dne 6. julija, v torek, so zopet začeli delati, in sicer v skrčenem obsegu. Dne 7. julija je okrajno glavarstvo sporočilo, da se je prejšnji dan stavka končala. Westen se je zahvalil policijskemu oddelku za varnostne odredbe.

Stavkovni odbor je izdal za delavstvo in javnost proglas. V njem pravi, da je Zveza industrialcev doživela poraz. Ako ima Westen 10.000.000 milijonov škode, naj mu jih povrne Zveza. Tudi delavci so imeli nekaj sto tisoč škode. Bila je borba med novim in starim svetom. Ako bi bili zmagali industrialci, bi šli preko delavskih trupel. Stavka bo vpisana v zgodovino z zlatimi črkami. V boju so žrtve, brez žrtev ni zmage.

Vendar je po končani stavki Westen delavce prevaril. Sporočil jim je, da odpušča vse tiste, ki vztrajajo pri sindikalni organizaciji.

Nekakšen odsev teh dogodkov je pismo Okrožne strokovne komisije, ki sta ga podpisala Franc Svetek in tajnik Alojzij Leskošek ter ga je komisija poslala Westnu. V njem sporočata, da so kleparji napravili streho, in prosita, da se v smislu dogovora sprejmejo v službo: Hinko Gunčar, Anton Holcinger, Ivan Žalar, Simon Klanfer, Anton Plahuta, Jurij Hučnik, Avgust Pirh, Jurij Dobovičnik, Karel Koklič, Jurij Pristovnik, Jera Borštner, Zofija Böhm, Marija Kodela. Tako se je precej uspešno zaključila stavka, ki je potekala strogo po predpisih zakona.

Oblast je Westna ščitila, 32 organizatorjev stavke je obtožila pred sodiščem, a to jih je oprostilo. Delavsko gibanje v tovarni je vsaj na zunaj skoraj zamrlo, število članov sindikalne organizacije se je skrčilo na 16 delavcev.

To je bilo začasno. Proti koncu dvajsetih let so se v Celju že pojavile prve komunistične trojke. Zaupnim ljudem v tovarni to ni moglo ostati neznano. *Franc Leskošek*, ki je nekoč kot kovinar delal v celjski emajlirki, je leta 1933 postal tajnik Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije. V Celje je pogosto prihajal in v delavstvu zbujal borbeni duh. Leta 1931 je celjska podružnica kovinarske stroke že štela 1000 članov, večinoma emajlircev.

Uvedba šestojanuarske kraljeve vladavine leta 1929 je delavskemu gibanju že vtisnila izrazitejši politični, protimonarhični pečat. V noči med 27. in 28. aprilom so bili po Gaberju raztrošeni letaki, ki so pozivali rekrute, naj se pridružijo skupni borbi za delavskokmečko republiko Jugoslavijo. V noči pred 1. majem 1934 je bila v sedanji Stanetovi ulici razobešena rdeča zastava z napisom: Živio komunizem! Sodišče je ugotovilo, da jo je razobesil Peter Stante, kovinar v tovarni emajlirane posode, s sodelovanjem delavcev iz Celja in Štor. Okrožno sodišče je Stanteta in sedem tovarišev obsodilo na zaporno kazen 7 mesecev do 2 let.

Poleti 1934 so v tovarni delali sprva samo dva do tri dni na teden, nato se je Westen odločil, da pošlje 700 delavcev na štiri- ali petdenni dopust. Delavci so se silno vznemirili. Prišlo je do pogajanj. Delavsko zbornico je na pogajanjih zastopal J. Golmajer. Zvezo kovinskih delavcev Jugoslavije pa Franc Leskošek. Opozarjala sta na izredno težak položaj delavstva, na veliko število brezposelnih in na majhno možnost, zaposliti delavce z javnimi deli. Westen je bil prisiljen, da sprejme pogodbo, ki je vsaj nekoliko olajšala težki položaj delavstva. Hotel je pa zadevo zasukati tako, da bi ščitil tiste delavce, ki so mu bili po volji. Vendar je moral popustiti tudi v tem in obravnavati enako vse delavce.

Maja 1936 je prišlo do tridnevne stavke. Šlo je za pravičnost. Mojster v emajlirnici je na krivični način odstavljaj delavce, da je mogel nameščati take, ki so mu dajali podkupnino. Delavci so zahtevali, naj Westen mojstra odpusti. Poslal ga je na dopust. Ko se je vrnil, so delavci zagrozili s stavko. Westen ga je moral odstraniti.

Najhujša stavka je trajala od *27. avgusta do 6. septembra 1936*.

Sudetski Nemeč, mojster v lakirnici, je mlado dekle brez vzroka oklofotal. Nekatere delavke so ga pograbile in zanesle ven. Westen ga je

zaščitil in odpustil te delavke, zaupnike in več delavcev. Delavci so začeli stavkati in so tovarno zasedli. Na poziv glavnega delavskega zastopnika je po izbruhu stavke prišel v Celje Franc Leskošek. V tovarno so mu zaprli pot. V gostilniških prostorih Amerike (»Pri divjem možu«) so po njegovih navodilih osnovali stavkovni odbor. Oblast je sprva skušala posredovati. Že 27. avgusta zvečer so bili v pisarni predstojništva policije informativni razgovori med zastopniki podjetja in delavskimi zaupniki. Dne 29. in 31. avgusta so se nadaljevala pogajanja na mestnem poglavarstvu. Delavce sta zastopala Franc Leskošek in Franc Kač. Westen se ni vdal. Policija je Leskoška aretirala in pregnala iz Celja. Oblast je očitala delavcem, da so z zasedbo tovarne prešli mejo zakonitosti. Pojavil se je tudi sum komunizma. Policija in žandarmerija sta postopali zelo kruto. Orožniki so zaprli dohod v tovarno in žene niso mogle možem nositi hrane. Ko je po tovarniški železnici pripeljala lokomotiva, so žene polegle po tračnicah. Strojvodja je lokomotivo ustavil. Orožniki so pozvali strojevodjo, naj vozi dalje, toda on je to odločno odbil.

Westen je nad gladujoče delavce v tovarni poslal gasilce, ki so brizgali nanje vodo s peskom. Delavci so se morali vdati. Westen je odpustil 380 delavcev in delavk. Tisti med njimi, ki so stanovali v tovarniških stanovanjih, so se morali v 24 urah izseliti. Odpuščeni delavci so dobili v knjižice rdeč pečat kot opozorilo, da jih drugi člani industrijske zbornice ne smejo sprejeti na delo. Predvsem so bili prizadeti delavci, stanujoči v takratnem samskem domu na Delavski cesti, ki so ga označevali kot »delavski parlament«. Po izselitvi stavkajočih je Westen predelal

Pročelje tovarne med leti 1935 in 1950 (fotografija je iz leta 1946)

samski dom v družinsko stanovanjsko hišo. Javnost je z delavci simpatizirala in trgovci ter obrtniki so jim šli na roko. Ravnatelj cinkarne Todor Lazarević se za rdeči pečat ni menil in je okrog 300 delavcem dal delo. Tudi zagrebška emajlirka »Gorica« je nekaterim odpuščenim dala kruh. Med njimi je bil tudi Kač, ki je s tem dobil možnost, da je ob začetku okupacije nudil streho vodilnim komunistom, ki so bili na potu skozi Zagreb.

Delavske hiše

Leta 1945 je imelo podjetje 36 hiš z 222 stanovanji. Po vojni so zaradi razširitve tovarne, povodnji in propadlosti porušili 6 hiš. Ostale hiše služijo še danes za nastanitev delavcev. Vendar jih je že pol manj kakor novih.

Ambulanta

V avstrijski dobi so se morali zaposleni, ako so oboleli, zatekati k bolniški blagajni oziroma k njenemu zdravniku, ki je sprejemal v svoji privatni ordinaciji. Za stare Jugoslavije je še nadalje poslovala zdravstvena služba zavarovancev, za mnoge zdravstvene potrebe je pa že obstajal v mestu dobro razvit in urejen *zdravstveni dom*. Zdravstveno službo zavarovancev je opravljal ambulatorij ekspoziture Zavoda za socialno zavarovanje v Celju.

Leta 1936 je Ekspozitura za bolniško zavarovanje v emajlirki ustanovila posebno ambulanto. Okupator je zdravstveno službo zavarovancev vršil na svoj način.

Jugoslovanski Westnov koncern

Razen pri tovarni v Gaberju so bili Westni udeleženi tudi pri raznih drugih podjetjih v Jugoslaviji. Celoto teh posesti in pravic so označevali kot jugoslovanski Westnov koncern. Avgust Westen je ob neki priliki čutil potrebo, da s posebno izjavo ugotovi, katera podjetja in pravice pripadajo neposredno njemu in njegovim ožjim sorodnikom. V tej izjavi je navedel podjetja in udeležbo pri njihovi posesti v obliki delnic. Podjetja (z delnicami) so bila naslednja:

1. Emajlirka v Celju (vse delnice),
2. Kemična tovarna v Hrastniku (vse delnice),
3. Železarna na Jesenicah (98 % delnic),
4. Dunavska banka v Zemunu (98 % delnic),
5. Rudniki v okolici Topuskega in v zahodni Bosni — deloma v neposredni lasti in deloma v zakupu.

Po polomu Dunajskega kreditnega zavoda (Wiener Kreditanstalt) je Westen v družbi z Ljubljansko mestno hranilnico in Hranilnico Dravske banovine odkupil Ljubljanski kreditni zavod za trgovino in industrijo, ki je bil dotlej podružnica Dunajskega zavoda.

Avgust Westen je imel 13.305 delnic podjetja Druckerei- und Verlagsaktiengesellschaft v Novem Sadu.

Adolf je imel pri tem tiskarniškem in založniškem podjetju 2932 delnic, pred njim je bil razen brata Avgusta samo usnjar Laurich iz Slovenskih Konjic s 3142 delnicami.

Westni so ustanovili tudi tovarno v Bassanu v severni Italiji, ki so jo prištevali k svoji posesti v Celju in k Jugoslovanskemu koncernu.

Nekatera pojasnila:

Kemična tovarna v Hrastniku in Trboveljska premogokopna družba.

Hrastniška tovarna kemičnih izdelkov je bila ustanovljena leta 1858 kot podjetje bratov Jurija in Franca Gossletha iz Trsta. Leta 1878 je bila spremenjena v delniško (akcijsko) družbo, v kateri sta imela brata Gossleth še vedno prvo besedo. Po njuni smrti je bila leta 1914 akcijska družba reorganizirana. Med desetimi glavnimi delničarji je bil tudi Avgust Westen. Še v istem letu, do začetka vojne, si je pridobil vse delnice.

Trboveljska premogokopna družba je razpolagala z delniško glavnico 200 milijonov dinarjev. Glavnica se je delila v milijon delnic po 200 din. Adolf Westen je imel 200 delnic.

Železarna na Jesenicah

Ko so se Westni o času stare Jugoslavije v Celju dodobra utrdili, so se lotili nove naloge: gospodarske utrditve jeseniške železarne, ki je bila v izredno težkem položaju, čeprav je imela za seboj dolg zgodovinski razvoj.

Železarstvo na Gorenjskem je bilo staro že preko 2000 let. V tej lepi gorski pokrajini so železarili že Iliri, Kelti in Rimljani (posebno znano najdišče je Ajdovski Gradec pri Bohinjski Bistrici). Viharna stoletja preseljevanja naroda so železarjenje prekinila. Naši predniki so ga obnovili. Pridružili so se jim italijanski in nemški naseljenci. Železno rudo so dobivali v višjih legah: na dnevu in v jamah. Tam so bile tudi topilnice (plavži) in kovačnice. Vse to je bilo skromno, vendar se je sčasoma izpopolnjevalo. Rudarji in železarji so imeli več pravic kot kmetje — tlačani. Rudarski redi so jim jih jamčili. Posebno znan je rudarski red, ki ga je grof Friderik Ortenburški leta 1381 dal rudarjem in železarjem na Planini pod Golico in ga je leta 1452 potrdil celjski grof Ulrik II.

Način proizvodnje je bil še preprost, vendar je sčasoma napredoval. Najbolj je to vidno v preselitvi topilnic (plavžev) in kovačnic (fužin) v dolino, kjer so lahko izkoriščale vodno silo. To se je v glavnem izvršilo v začetku novega veka. Tedaj so v večji meri priključili nanje elektromotorje. Da razbremene Jesenice, so leta 1907 preselili hladno valjarno in žičarno na bližnji Javornik.

Izdelovali so predvsem ingote, trakasto železo, pločevino, valjano in vlečno žico, žičnike, žične vrvi.

Med svetovno vojno so plavži z delavnicami v Škednju pri Trstu obstali. Tedaj je moralo podjetje na zahtevo vojske ustanoviti na *Dobravi tovarno elektrod*, ki ji ni manjkalo dela.

Leta 1913 so imele Jesenice 300 zaposlenih in 325.903 tone proizvodnje.

Po prvi svetovni vojni je dobilo podjetje trojnega gospodarja. Večino delnic pa so imeli *Italijani*. Prek dunajske Bodenkreditanstalt sta jih leta 1919 kupili Banca Commerciale Italiana in Banca di Sconto. Za Jesenice je jugoslovanska vlada imenovala sekvester. Vendar je še nadalje obstajal upravni svet, v katerem so bili tudi jugoslovanski zastopniki,

večino so pa imeli Italijani, ki so v podjetju gospodarili. Na Bistrici v Rožu je bila do nesrečnega plebiscita jugoslovanska uprava. Po podpisu mirovne pogodbe (1923) so Italijani odkupili Škedenj, Jesenice pa so ostale same, vendar so Italijani imeli tam še nadalje glavno besedo. Direktor je bil še vedno Noot.

Jugoslovanski vladi to ni bilo prav. Sprva ni imela možnosti, da se Italijanov reši. Spomnili so se na *Westna*. Bil je najmočnejši industrijalec v Jugoslaviji in nakupil si je že tudi nekaj jeseniških delnic, ki so bile na Dunaju zdaj pa zdaj naprodaj. Na prigovarjanje gospodarstvenikov in politikov (zlasti ljubljanskih) je Westen poslal na Jesenice strokovnjake, da presodijo, v kakšnem stanju je podjetje. Poročila so bila neugodna. Vendar se je odločil za nakup delnic italijanskih delničarjev. Uspel je. Koliko je plačal, se ni izvedelo. Domnevali so, da okrog 65 milijonov, t. j. toliko, kolikor so bili Italijani dali v lirah za odkup Škednja. Morda je poravnal kupnino v funtih, ki jih je imel v svoji lombardni banki v Švici od proizvodov, ki jih je izvozil iz Celja in Bassana. Pogodbo z Italijani je sklenil konec leta 1929, dne 4. januarja je bil kot nov član uprave vpisan Avgust Westen. Postal je seveda predsednik Kranjske industrijske družbe, kot vodja financ je pripeljal iz Celja Josipa Pfeifferja. Generalni ravnatelj je ostal Carl Noot. Tehnični ravnatelj je bil inž. Leo Dostal (1930—1938), ko je obolel, mu je sledil dr. inž. Herman Klinar (1938—1945). Oba tehnična ravnatelja sta bila odlična strokovnjaka. Klinar je bil po rodu Slovenec — Jeseničan.

Leta 1945 je odšel v Indijo, kjer je delal že prej.

Še pred vpisom v register je bil sekvester ukinjen. Jugoslovansko zastopstvo v družbi je ostalo: bančni ravnatelj Avgust Praprotnik je bil podpredsednik družbe, dr. M. Obersnel pa generalni sekretar.

Posebne vladne naklonjenosti družba nikakor ni imela, morala se je zanjo boriti. Že ob nastanku Jugoslavije so v Beogradu opozarjali na njen neugodni obmejni položaj. Milivoj Savić, načelnik industrijskega oddelka, je leta 1922 izdal knjigo »Naša industrija«, v kateri razpleta to misel in hkrati predlaga, naj se celotna tovarna z vsemi delavci preseli v notranjo Bosno. Te ideje so se oprijemali tudi vodilni politični predstavniki. Seveda bi bil to velik udarec za Gorenjsko, ki ji je tovarna dajala glavni kos kruha. Westnu in našim ljudem se je posrečilo, da so te namere preprečili, vendar so zadnje leto pred drugo vojno zopet oživele. Tedaj je Jugoslavija mnogo živil prodala Nemčiji, kjer je že gospodaril Hitler. Ker ni mogla dobiti denarja, je sprejela opremo za železarno v *Zenici*, ki je imela tudi to ugodnost, da je bil v bližini rudnik železa v *Varešu*.

Druga težava je izvirala iz konkurence z *Zenico*, a tudi z železarnami Avstrije in Čehoslovaške, ki so v predvojni dobi v znatni meri zalagale južne dele bivše habsburške monarhije. Že prej, a tudi pod *Westnom* je Kranjska industrijska družba sklepala z njimi kartelne sporazume, ki so bili omejeni, a so vsaj delno blažili konkurenco. Čim je Westen prevzel *Jesenice*, je takoj napravil delovni načrt. S svojimi sodelavci si je zamislil tri faze:

1. Ohranitev prevzetih obratov ter opreme teh obratov z novimi napravami in stroji.

2. Zgraditev modernih plavžev.

3. Delni prenos obratov k Savi ali Donavi, kjer je več možnosti za uspešen promet, hkrati povečanje in moderniziranje matičnih obratov, boljša preskrba z energetskimi viri in rudō.

Predstavljal si je, da bi za začetna dela potreboval vsaj 100 milijonov dinarjev. Obrnil se je na Narodno banko. Niso mu jih dali. Odločil se je, da izvrši načrt z lastnimi sredstvi. Vendar je še kdaj pa kdaj prosil za pomoč. Tudi delavce je pozival, da pridno delajo. Ako ga bodo poslušali, bodo več zaslužili, če hkrati omogočijo, da bo podjetje napredovalo, bodo s tem tudi sebi koristili.

V trenutku, ko je bil v skrbi za sredstva in mu delavci niso sledili, je celo državo pozval, naj podjetje samo prevzame in ga združi z Zenico. Vsekakor ni mislil popolnoma resno. Hotel je pač s tem doseči, da bi vlada pritislila na delavce. Zdaj pa zdaj je poudarjal, da delajo delničarji brez dividende. V resnici je pa le bilo nekaj dobička, čeprav so investicije požrle velike vsote. Da se finančno okrepi, je Westen prodal tovarno v Bistrici, je pa del strojev prenesel na Jesenice.

Vsekakor je bilo izvedenih več pomembnih investicijskih del: modernizacija hladne valjarne, prezidava in okrepitev žične valjarne od 20 na 30 tisoč ton na leto, obnova žarilnice, lužilnice in žebjarne; ustanovitev tovarne cevi; okrepitev valjarne na Javorniku; zgraditev valjarne tanke pločevine; modernizacija martinarne na kapaciteto 20 do 24 tisoč ton na leto; ureditev peči za uporabo domačega rjavega premoga in lignita; zgraditev pocinkarne za tanko pločevino s kapaciteto 5 do 6.000 ton; zgraditev šamotne tovarne z uporabo materiala, dobljenega od tovarne elektrod, ki jo je bilo leta 1936 treba ukiniti na zahtevo Hitlerjeve vlade.

Glede okrepitve elektrike se je Westen dogovarjal z bansko upravo. Dovolili so mu, da je ojačal svoje manjše elektrarne na Savinih pritokih.

Poskrbeti je bilo treba tudi za nabavo dovoljene količine železne rude. Westen je obnovil rudnike v Petrovi gori, dobil je dovoljenje za dobavo železne rude iz okolice Prijedora in Ljubije, magnezita iz okolice Čačka, kroma iz Makedonije.

Z delavstvom pa je bil navadno v neprijaznem odnosu. Delavstvo je stiskala draginja. Westen je pa trdil, da ga plača bolje kot kdorkoli v državi.

Manjše stavke so bile na Jesenicah že pred Westnom (1927, 1928). Westen je sklepal z delavstvom oziroma z zaupniki tarifne pogodbe, ki so se zaradi menjajočih se pogojev spreminjale zdaj s te, zdaj z one strani. Dne 12. marca 1932 je celo ustavil obrat za nedoločen čas, šele jeseni se je delo obnovilo. Nekaj zaslužka je dal delavstvu z gradnjami, izdatno sta pomagali banovina in bratovska skladnica. Delo je bilo obnovljeno po sklenitvi nove tarifne pogodbe.

Velika stavka je bila leta 1935. Stavka je trajala od 12. do 20. julija. Nekaj delavskih zahtev je bilo izpolnjenih, glavni voditelji stavke pa so izgubili delo.

Leta 1936 so začeli stavkati stavbinski delavci, ki so delali za tovarno, tudi drugi delavci so bili vznemirjeni. Vodstvo tovarne je obdolžilo

več delavskih zaupnikov, češ da kot komunisti hujskajo delavstvo, in jih je odpustilo iz službe. Do splošne stavke ni prišlo.

V tem času so delavci začeli izdajati svoje glasilo Naš kovinar. Westen je odgovoril s svojim časopisom. Potrudil se je pa, da v smislu zakona uredi invalidsko in pokojninsko zavarovanje.

Tik pred vojno je začel graditi novo bolnico, uvedel je proslavljanje delovnih jubilejev, gradil je stanovanjske hiše.

Tik pred drugo vojno je imela tovarna 5.016 delovnih moči. Delniška glavnica je znašala na koncu 120 milijonov dinarjev. Od 800.000 delnic so jih imeli Westni 776.204. Kar je imela družba dolga, je bil pri Westnovi Dunavski banki v Beogradu. Vrednost posesti (zemljišča, tovarne) so cenili na 316,134.303 din. Samih gozdov je bilo 1.151 ha.

Železne rudnike v Topuskem in zapadni Bosni si je Westen pridobil v zvezi z Jesenicami.

K Celjskemu koncernu je Westen priključil tudi tovarno v Bassanu, ki jo je ustanovil v letu 1925. Imenovala se je Smalteria e Metallurgica veneta Bassano del Grappa. Njej so dovolili, da lahko uporablja Westnov zaščitni znak. Tovarna leži ob prehodu iz Dolomitov v Benečijo. Podjetje obstoja še danes in njega osebje je v tovariških stikih z osebjem sedanjega celjskega Ema.

Poljsko-romunski koncern

Razen celjskega je obstojal tudi Westnov Poljsko-romunski koncern, ki sta mu dala temelje Avgustova in Adolfova brata Franc in Peter. V tem koncernu sta bili dve središči; eno v poljskem Ołkuszu, drugo v romunskem Mediašu. A tudi ta koncern ni bil izven interesa Avgusta Westna. V Celju so se poročila ohranila (v Avgustovi vili) za zadnja dvajseta in prva trideseta leta, ko sta bila na čelu koncerna Avgustova nečaka Friderik (Fritz, živeč na Dunaju) in Peter (živeč v Mediašu). V tem času je imel koncern celo vrsto podjetij, večinoma oblikovanih kot akcijske družbe. Ta podjetja so bila:

1. Internacionalna industrijska in trgovska delniška družba Westen, Vaduz (glavno mesto Lichtensteina);
2. Westen, Emajlna industrijska in trgovska delniška družba, Wien, Avgustinerstraße 29;
3. Ołkusz, Tovarna emajlirane posode, delniška družba Ołkusz (Poljska);
4. Wołbrom, Tovarna gumijastih izdelkov, akcijska družba, Wołbrom (Poljska);
5. Uzinele de modelat si emaiat Westen, delniška družba Mediaș Tovarna za modeliranje in emajliranje, Romunija);
6. Ferroagricola, Tovarna kmetijskih strojev, akcijska družba Sibin (Sibinj, Romunija, Erdeljsko).

Poseben položaj je zavzemala Rusko-avstrijska akcijska družba Rostov na Donu.

Glavni predstavnik teh podjetij je bil poleg Friderika Peter Westen ml. Do leta 1927 se je na račun podjetij zadolžil pri Avgustu za 2,950.000 švicarskih frankov. Razen tega mu je v posebnem dogovoru še posodil

3,600.000 švicarskih frankov. Ob zadnjem posojilu se je Peter obvezal, da bo vsa posojila odplačeval mesečno z 0,625 % na račun obresti in odplačila posojila.

Posojila so se trošila za vsa podjetja, ne samo za mediaško, pri katerem se je Peter navadno zadrževal.

V posebni pogodbi so se predstavniki delničarjev obvezali, da v podjetjih ne bodo ničesar temeljnega storili brez znanja in pristanka Avgustovega.

Pri sklenitvi posebne pogodbe so sodelovali: za Dunaj — Avgustov brat Friderik, ravnatelj Franc Jakubec in upravni svetnik Karel baron Bardolff, za Mediaš — ravnatelj Rudolf Rificzes (Romun), za Vaduz — ravnatelj dr. Alfred Preuss.

Posebna pogodba je bila sklenjena na Dunaju 27. junija 1927. Avgust Westen se je pri tem izkazal s pooblastilom, s katerim brat Peter brez kakršnihkoli pridržkov pristane na to, da s tistim dnem prevzame Avgust odgovorno vrhovno vodstvo vseh podjetij (ne navaja se pa Rusko-avstrijsko akcijsko podjetje v Rostovu, ki ni spadalo k skupini Petru in Frideriku podložnih podjetij).

Pač pa je bilo v posebni pogodbi istega leta ukinjeno podjetje na Dunaju. Razume se, da se je Avgust zavaroval za primer, da bi se ta ali oni od vodilnih pregrešil proti pogodbi (s pogojnim odstopom dela delnic).

Število zaposlenih v vseh teh podjetjih (brez Rostova) je padalo, kar kažejo naslednje številke:

leta 1928	14.699
leta 1929	13.095
leta 1931	7.220

Za sam Mediaš se za leto 1926 navaja 670 zaposlenih.

Podjetja niso dobro uspevala, vsaj za Mediaš in Ferroagricolo je to po spisih izpričano. V bilanci za leto 1931 se navaja, da znaša premično premoženje 56 milijonov levov, obveznosti pa (brez tistih do Avgusta) 54 milijonov.

Že v začetku se zdi Avgustu, da prodaja podjetje povsod prepoceni. Ravnatelj se pa boji, da bi premalo prodal, ako bi ceno dvignil Oba si želita, da bi vlada carino dvignila. Ker posoda z radiatorji vred ne nese dovolj, si podjetje pomaga s tem, da prevzame od nemške firme prodajo škarij za vinsko trto in plugov. Romunija je bila namreč kmetijska dežela. Kljub temu je bilo plačevanje mesečnih obveznosti Avgustu večkrat v zaostanku in podjetje si je iskalo kredit pri romunskih bankah, kar pa ni vedno bilo uspešno. Svetovna gospodarska kriza je pač prizadela tudi Romunijo.

Kako je bilo zadnja leta pred vojno, ni mogoče ugotoviti, ker se viri niso ohranili.

Peter nikakor ni bil tako skrben kakor brat Avgust. Tudi v družini ni imel reda. Od žene se je ločil in je kmalu umrl. Za sina Karla Hermana, ki je študiral v Leipzigu narodno ekonomijo, je dobro skrbel, pri tem niti ni štedil, včasih ga je pa le poučil, da je treba z denarjem varčevati. Ko je Karl Herman končal študije, ga je stric poslal v Bassano, kjer se je

vežbal v izvrševanju vseh tehničnih del, ne samo gospodarskih. Tudi za mater, ločeno Petrovo ženo, je Avgust lepo skrbel.

Na Bolgarskem Westen tovarne ni ustanovil, čeprav so ga neki bolgarski trgovci, po imenu židje, k temu silili. Ni jim ustregel, zadovoljiti so se morali s tem, da so lahko kaj zaslužili s prodajo njegove posode.

Peta kolona

Celjski Nemci so kot petokolonaši pripravljali pot okupatorju. Tudi Westne najdemo med njimi.

Maks Adolf je prevzel tako imenovano varnostno službo (Sicherheitsdienst). Stiger pa tako imenovano obrambo (Abwehr). May je v zvezi z drugimi (dr. Skoberne, Paidasch) sestavljal spisek tistih, ki naj bi jih izselili, ter predloge za politične in upravne ukrepe. Ko se je Stiger umaknil v Avstrijo, je prevzel »obrambo« Maks Adolf Westen, ki je »varnostno službo« prepustil personalnemu referentu Erichu Greinerju. Po Jugoslaviji so razpredli široko mrežo in si dobili pomočnikov-izdajalcev. Glavni med njimi je bil Boško Lazič, šofer generala Štefanoviča, ki je dobavljal zaupne podatke.

Tik pred prihodom okupatorja se je Maks Adolf umaknil v Avstrijo, odkoder se je vrnil z nemško vojsko.

Okupacija

Med okupacijo je podjetje izdelovalo razne predmete za vojaške namene, in sicer stabilizatorje za bombe, oklopne plošče, morske mine, čutarice, porcije iz aluminija, popravljalo je tudi avionske dele, in sicer krila in trupe.

Tudi civilna proizvodnja ni prenehala. Celotna proizvodnja je prvi dve leti zaradi silnega pritiska naraščala, potem pa je zelo padla. Leta 1940 je znašala 5.629 ton, leta 1942 se je povzpela na 5.937 ton, leta 1944 je pa znašala samo 1.784 ton. Več ko polovico se je zmanjšalo število zaposlenih; leta 1940 jih je bilo 2.370, leta 1945 pa samo 1.079.

Nad delom v tovarni je bdela oboroževalna komanda v Gradcu. Obratovodja v podjetju je bil dipl. inž. kemije Maks Adolf Westen. Neposredno je vodil oddelek za vojno proizvodnjo. Pomočnik mu je bil Erik Greiner. Dodeljen je bil tudi Ivo Erhartič.

Sicer so pa vodili — oddelek za surove izdelke: Grohman, ing. Rihard Pompe; emajlirnico (546 oseb), mojster Alojzij Koren; pocinkarno (19), Franc Samec; pokositrarno (12), Martin Hunsy; ključavničarstvo (70), Franc Zohar; skladišče (161), Anton Kušar; električne naprave, Anton Wiesler; mizarski oddelek (11), Karel Jan. S konstrukcijo posode sta bili zaposleni dve osebi.

Erhartič, inž. Pompe, Koren, Hunsy, Zohar, Kušar, Jan so bili zavedni Slovenci. Bili so pa pod strogo kontrolo ne samo nemških sovodij, ampak tudi policije, zlasti gestapa.

Zaposleni v komerciali: dr. Albert Riha, prokurist, tajnik, namestnik direktorja; Srečko Tomič, prokurist, vodja izvoznega oddelka; Kurt Gröger, prokurist, vodja tuzemske prodaje; Friderik Pichl, prokurist; Anton

Pichl, knjigovodja, fakturist; Pavel Scherl, šef nabavnega oddelka; Janko Pongrac, trgovski potnik; Maks Gorišek, šef mezdnega oddelka. Slovenca sta bila samo zadnja dva. Med Nemci je bilo mnogo nevarnih, celo zelo nevarnih.

Maks Adolf Westen je bil neposredni poveljnik obratne straže. Obdolžili so ga, da je v začetku zakrivil smrt nekaterih delavcev, druge pa spravil v taborišče. O priliki neke sabotaže je pozval zbrane delavce, naj se javijo tisti, ki so dejanje zakrivali in je zagotovil, da se jim ne bo nič zgodilo. Javili so se. Kljub zagotovitvi jih je gestapo prijel.

Erik Greiner je sodeloval pri tovarniški zaščiti, nazadnje je bil tudi vodja protiaviationske obrambe. Z revolverjem v roki je strahoval delavce. V predzadnjem letu vojne Štajerski Heimatbund z njim ni bil več zadovoljen, češ da premalo skrbi za pouk nemškega jezika. Marca 1944 je zahteval, da ga premestijo v notranjost rajha.

Izredno nevaren je bil Karel Körber. Hodil je k streljanju. Zapornike je vodil po ulicah in pretepal.

Bilo jih je še več, ki so se nad slovenskimi ljudmi težko pregrešili: Albert Heiligstein, oba Pichla, Srečko (Feliks) Tomič, v Gradcu rojeni renegat, Franc Urh. Vsi ti so proti koncu izginili. Med zločinskimi izdajalci je bilo tudi nekaj Slovencev: najhujša sta bila Anton Stožir in njegov sin z Dobrne. Izsledila in prijavila sta 15 zavednih slovenskih mladeničev, ki so bili ustreljeni. Anton Stožir je hodil tudi v zapore in ljudi pretepal.

Ko je postala stiska že velika, so v tovarni uvedli šestdeseturni delovni teden. Delavce so tudi gonili, da so hodili gradit utrdbe. Leta 1944 in 1945 je partizanska aktivnost povzročala med vodji tovarne veliko skrb, zlasti jih je vznemirjalo razstreljevanje železnic, prav vseh. Tako je bila v noči od 12. na 13. junij 1944 železnica Maribor—Dravograd prekinjena na 25 mestih, v noči od 24. na 25. junij je bila proga Celje—Maribor razstreljena na 38 mestih, ponovno je bil razstreljen viadukt pred Poljčanami itd. Westnu so v zaščito obljubili lahko baterijo, a je ni dobil.

Že med okupacijo, ko je še nekoliko računal na nemško zmago, je Westna skrbelo, kako bo z njegovim podjetjem po vojni. Pri državnem patentnem uradu v Münchenu si je zaščitil splošno zaščitno znamko dveh levov, zaščitno znamko posode Ideal in Eterna — special ter patent na izdelavo kotlov za segrevanje vode za centralno kurjavo in členkovite radiatorje s podaljšanim nastavkom za priključitev. Pri teh poslih se je posluževal patentne pisarne skupine odvetnikov v Frankfurtu, navadno enega izmed njenih članov, dr. Lotterhosa. V Beogradu pa je bila uprava za industrijsko svojino, pri kateri je bil zaščitni znak registriran že v mirni dobi. Ker ni vplačal predpisane takse za podaljšanje, je naročil svojemu zastopniku dr. Janku Olipu, da stori vse, kar je potrebno, da se registracija obnovi, češ da je nujno potrebna zaradi povojnih držav, ki bodo prevzele jugoslovansko dediščino.

Okrog 100 delavcev in delavk se je priključilo borcem za svobodo, mnogi so kot člani OF delali na terenu, Šestinstirideset tovarišev in tovarišic je dalo svoje življenje za svobodo, med njimi je bilo največ tal-

cev, nekateri so padli v borbi. 17 družin je bilo poslanih v taborišča, kjer je več njihovih članov umrlo.

Nemški mogotci so se zbirali pri Westnovih, se opijali in navduševali, dokler so si obetali zmago. Westni, dobri računarji, so sorazmerno kmalu spregledali, da grozi Nemcem poraz, streznil se je tudi Maks Adolf. Leta 1944 je poiskal zvezo s partizani. V Tremarju se je sestal z Ernestom Žgankom, ki je vodil partizansko materialno skladišče pod Šmohorjem. Obljubil je, da mu bo pošiljal razne potrebščine. To je res storil. Izročil je motorno kolo in avto, s katerim se je k soborcem pripeljal partizan Očko. Westen je hotel poslati partizanom tudi tiskarski stroj, razstavili so ga, vendar je bil prevoz pretežak.

Osvoboditev

Na pobudo okrožne partijske organizacije in OF se je v tovarni osnoval Odbor delavske enotnosti in organizirala se je Narodna zaščita, ki je štela okrog 60 članov delavcev in je imela nalogo, da ob koncu vojne čuva tovarno in prepreči, da bi jo uničili. Zadnji dnevi pred osvoboditvijo so bili zelo napeti. Tolpe ustašev so se umikale skozi Celje. Med Štorami in Teharjem so spustile v zrak dva vlaka municije. Celjski Narodni zaščiti se je posrečilo, da je še o pravem času pripeljala v tovarno trideset vagonov živil in industrijskih izdelkov.

Ko je že šlo proti koncu, je sekretar KPS (Komunistične partije Slovenije) Nande Klančičar s tovariši, ki so sestavljali OF odbor za Celje mesto na partizanskem teritoriju, poiskal Maksa Adolfa v njegovi vili na Golovcu. V skupini je bila tudi partizanka Štefka Čater-Slava, ki jo je Westen kot nekdanjo delavko prepoznal. Delegacija je zahtevala od Westna, naj sporoči poveljniku nemške enote v Celju njihove zahteve: da odda orožje, da ostanejo industrijska podjetja nepoškodovana in arhiv policije in gestapa nedotaknjena. Naslednji dan je sporočil Westen Klančičarju, da poveljstvo nemške enote zahteve ni odklonilo, samo pismene izjave ni hotelo dati.

Dne 8. maja se je 7 slovenskih predstavnikov odpravilo k štabu nemške divizije. Peljali so se z avtom, ki ga je Westen sam šofiral. Nemci so sprejeli vse zahteve. Izgovorili so si samo prost odhod. Tega so dobili. Dne 9. maja je bilo Celje že svobodno.

Westni, njih značaj in konec

Westni so bili izraziti pridobitniki, kot taki so uravnavali svoj odnos ne samo do sredstev, ki so služila za proizvodnjo, ampak tudi do svojih zaposlenih. Ti so si o njih napravili mnenje, ki se je od starejših prenašalo na mlajše in se stalno oživljalo.

Vsekakor se od občega mnenja razlikuje drugo, za Westna ugodnejše. Če so odkrili, da je uslužbenec izredno sposoben in vdan svojemu delu, so mu, čeprav z rezervo, šli na roko in mu nudili nekoliko boljši zaslužek, toda v prikriti obliki, da ne bi vzbujali zavisti, navadno so zmanjšali sicer sorazmerno visoko stanarino.

Čutili so se Nemce, vendar je v odločilnih trenutkih pri njih prevladalo pridobitniško čustvo izrazitih kapitalistov.

Morda ni napačna trditev, da so v tovarni imeli več nadarjenih in pridnih ljudi med Slovenci kakor med importiranimi Nemci. Lastnik s hvalo niti ni skoparil, čeprav je bil materialno na splošno bolj skop kakor darežljiv. Sposobne sodelavce je skušal obdržati v službi. Med njimi se je kot dolgoletni odličen tehnični sodelavec odlikoval Franc Zohar.

Čeprav so bili popolni tujci, so posegali v politično življenje okoliške občine, zlasti ob volitvah, z namenom, da bi delali slovenskemu domorodnemu prebivalstvu težave. Iz istega vzroka so od okoliške občine hoteli odtragati njen najpomembnejši del, Gaberje.

V začetku okupacije je vodja nemške obveščevalne službe na Jesenicah vložil proti Avgustu Westnu obsežno ovadbo. Ko je obratovodja Sauer to zaslutil, se je z Oeklenburgom, predsednikom trgovske zbornice v Koblenzu in Westnovim zaupnikom, odpeljal v Berlin in dosegla sta, da so postopek ustavili. Potlej Avgust Westen ni mogel več dobiti potnega dovoljenja za Nemčijo. Z ženo Olgo sta živela v Celju, v veliki vili na Mariborski cesti, on je bolehal na srcu, ona na živcih. Ob porazu Nemcev pri Stalingradu je zaupnemu človeku izjavil, da je za Nemčijo vojna izgubljena. Pred koncem je z ženo odšel v Glaud ob Ženevskem jezeru, da bi se tam zdravila.

Ljudska oblast: prevzem tovarne

Prvi dan po osvoboditvi, dne 10. maja 1945, sta prevzela tovarno zastopnika ljudske oblasti in slovenskega ljudstva. Od njiju jo je prevzela komisija za upravo narodne imovine v Celju ob navzočnosti člana OLO (Okrajnega ljudskega odbora) mesta Celja ing. Janka Štruklja, člana okrožnega ljudskega odbora OF (Osvobodilne fronte) dr. Štefana Šobe, dotedanjega vodje podjetja ing. Maksa Adolfa Westna ter ing. Riharda Pompeta.

Z odlokom ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS (Ljudske republike Slovenije) je bil dne 25. maja 1945, št. 145/45 kot delegat ministrstva imenovan za voditelja in upravitelja tovarne ing. Rihard Pompe.

Po predaji tovarne je ing. Maks Adolf Westen zapustil državo in odšel v inozemstvo. Nastanil se je v Argentini, kjer se je sestajal z našimi izseljenci. Tam je umrl.

Tovarna je začela zopet redno poslovati dne 14. maja 1945.

Delegat ing. Rihard Pompe je imel pri svojem delu podporo odbora *Delavske enotnosti*, ki so mu bili člani: Bogoljub Hmelina, Alojzij Čater, Ivan Kolarič, Mirko Polutnik, Maks Vovk in Viktor Kodre.

Posamezne obrate so prevzeli — gospodarski oddelek: dipl. inž. Julij Kubiás; skladišče za pločevino: Maks Vovk; centralno skladišče: Martin Pečnik; odpravni oddelek: Mirko Polutnik; kalkulacijski oddelek: Franc Novak; knjigovodstvo: dr. Albert Riha; zunanjo upravo in stavbni oddelek: Franc Velikanja; izdelavo surove posode: Franc Germadnik. Vsi obratovodje in mojstri so ostali na svojih mestih. Vodilni nemški uslužbenci razen Rihe so vsi odšli.

Z odlokom ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS v Ljubljani z dne 9. julija 1945, št. 792/T, je bil imenovan za delegata ministrstva Lojze Vidmajer, diplomirani strojni tehnik, roj. 20. junija 1905 v Trstu, ki je prevzel upravno vodstvo tovarne 10. julija 1945.

Ing. Rihard Pompe je kot tehnični direktor obdržal tehnično vodstvo.

Dne 19. julija 1945 je kot glavni računovodja nastopil službo Milan Zupanek, roj. 28. septembra 1913 v Celju.

Dne 1. junija 1946 sta nastopila službo: ing. Hubert Ankerst, absolvent kemičnega oddelka tehniške visoke šole v Ljubljani, in Zvonimir Božič, šef nakupa in prodaje. V prvih naslednjih letih so izpopolnili vodstveni kader in delavstvo v posameznih obratih.

Dne 30. junija 1945 so v prevzeti tovarni napravili prvo bilanco, in sicer še v nemških markah po kurzu: 100 mark = 60 dinarjev.

Osnovno glavnico so cenili na 1,250.000 nemškim mark (RM) = 750.000 din.

Konec leta so pa ugotovili, da znaša:

temeljna glavnica	25,000.000,— din
rezervni sklad	87,915.381,10 din
dobiček	16,504.609,77 din
prijavljena vojna škoda	62,834.615,00 din

S tovarno je bila prevzeta tudi posest. Največjo vrednost je predstavljala graščina Žovnek pri Braslovčah.

Dolgov podjetje ni imelo. Ves prevzem se je izvršil brez motenj in brez prekinitve dela.

РЕЗЮМЕ

В 1848—1918 гг. город Целье с окрестностью стал значительным промышленным центром. Здесь возникали предприятия: железозавод в деревне Шторе (1851 г.), цинкозавод (1873 г.) и завод эмалированной посуды (1894 г.) в пригороде Габерье.

Во всех трех случаях основатели рассчитывали на хорошее транспортное положение города.

Основателем завода эмалированной посуды был Адольф Вестен, приехавший из Германии. Он созвал к себе своих племянников Адольфа мл. и Августа. Финансовых средств было мало. Нужные деньги дали поэтому германизованные сельские купцы. Но всем троим Вестеном удалось в течение четырех лет вернуть взятые займы деньги. В 1897 году они основали промышленное общество.

Так как рабочие были эксплуатированы, в 1896 году в молодом предприятии вспыхнула забастовка, в которой участвовали даже некоторые мастера, возванные Адольфом из Германии.

Лучшие покупатели были в балканских странах и на Ближнем Востоке.

В начале первой мировой войны на заводе работало уже около 1000 рабочих. Во время войны Вестены не терпели убийств, так как завод перешел на производство для армии.

После основания монархии Югославии Вестены умели извлечь пользу из ситуации. В Белграде им удалось достигнуть удобных таможенных условий и они могли увеличить вывоз товара. Они связались с международной промышленностью. В 1919 году они купили большой железозавод в Есеницах, купили тоже все акции химического завода в Храстнике. В городе Бассано в итальянских Доломитах они заложили филиал своего предприятия — концерн Вестен в Целье. Кроме того Вестены заложили и польско-румынский концерн, которому принадлежали: завод эмалированной посуды в городе Оакуш в Польше, завод резиновых продуктов в городе Волбром в Польше, завод эмалированной посуды в Медиаше в Румынии, завод сельскохозяйственных машин в Сибине в Румынии. Отдельный статус имел завод эмалированной посуды в Ростове на Дону.

VERA KOLSEK

**OSTANKI ZAHODNE NEKROPOLE
RIMSKE CELEJE**

Jeseni leta 1971 so v križišču Ljubljanske ceste in Čopove ulice izkopali globok jarek za polaganje komunalnih cevovodov. Ob tej priliki so zadeli na del rimske zahodne nekropole, ki se je razprostirala vzdolž ceste Celeja—Emona. V globini 3,50 m so ležali gradbeni elementi — sestavni deli grobnic in del temelja, grajenega iz rečnih oblic, vezanih z malto.

V Pokrajinski muzej smo prepeljali pet gradbenih elementov iz pohorskega marmorja in sicer: sleme grobnice, timpanon, napisno ploščo, profiliran blok — pokrov pepelnice in večji blok brez okrasa. Šesti kos se je pri dviganju poškodoval in ker ni imel nobenih kamnoseških znamenj, ga nismo spravili v muzej. Oba bloka sta postavljena na muzejskem vrtu, napisna plošča, timpanon in sleme pa so razstavljeni v prostorih lapidarija.

Sleme iz pohorskega marmorja (sl. 1). Ohranjeno je le do polovice. Spodaj je polkrožno izdolbljeno, zgornji robovi so prisekani. Na čelni strani je upodobljena Meduzina glava, ki je pogost motiv na grobnicah, prav posebno kot sprednji zaključek slemena. Lep primer so rekonstruirane grobnice v Sempetru, kjer imamo Meduze upodobljene na slemenih in dekorativni prekladi.¹

Za celjski primerek lahko rečemo, da je zelo lepo kamnoseško delo. Iz Meduzinega obraza seva milina, ne pa strogost, kar je bil prvoten namen motiva, ki so ga Rimljani izbrali za okras grobnicam.² Sleme ima na zgornji strani vdolbino, ki je še zalita s svincem. Tu je bil pritrjen okras, verjetno skulptura grifona, če ponovno pritegnemo analogijo s šempeter-skimi grobnicami. Velikost: ohranjena dolžina 174 cm, širina 51 cm, višina 30 cm. Inv. št. L 261.

Drug kos s tega najdišča je timpanon ali zatrep z vdolbinami za vezavo (sl. 2). Na zadnji strani ima izsek za prečni tram na ostrešju. Na sprednji strani je predstavljen Triton s piščalko v rokah. Nogi sta prekriti z luskami, ki prehajata v uvite ribje repe. Plavuti na konceh spominjajo

Avtorica: Vera Kolšek, Pokrajinski muzej, Celje.

Slika 1. Sleme z Meduzino glavo (Foto V. Berk)

na stilizirane tulipanove cvetove. Zgornji del telesa je obrnjen v desno. V čop speti lasje valovijo v vetru. Lica so napeta, ker igra na piščal.

Triton, sin Pozejdona in Amfitrite, je živel s svojimi starši v globinah morja, v zlati hiši. Za njegovo prvotno domovino je veljalo tritonsko jezero v Afriki, posebno v pravljici o Argonavtih. Predstavljali so si ga s človeškim zgornjim delom, ki je prešel v ribji rep. Njegov atribut je bila

Slika 2. Zatrep z upodobitvijo Tritona (Foto V. Berk)

Slika 3. Napisna plošča (Foto V. Berk)

uvita morska školjka, na katero je igral včasih hrupno, včasih nežno, da je vzburljal valove ali jih pomirjal in s strašnimi toni odganjal Gigante v beg.

Sčasoma so dobili ljudje predstavo o velikem številu Tritonov, s človeško glavo in telesom, ribjim repom v zadjem delu in sprednjimi konjskimi nogami. Le-ti so bili sluge ostalim morskim božanstvom in so jim služili pri ježi in voznjah.³

Motiv s Tritonom je bil pri Rimljanih precej priljubljen, predvsem na grobnicah. Upodabljali so ga z različnimi atributi: trizob, kij, veslo, kamen, lok, sulica, meč, trobenta in školjka. Najbližje primerjave najdemo na avstrijskem Koroškem v Sv. Donatu⁴, kjer je na timpanonu upodobljen Triton s sidrom v rokah. V Gračah pri Beljaku⁵ je vzidan v cerkev timpanon z upodobitvijo Tritona, ki je identičen celjskemu. Znana sta Tritona iz Celovca in Tibič.⁶

Velikost: 130 cm, višina 54 cm, debelina 27 cm. Inv. št. L 259.

Med najdenimi kosi grobnice je najzanimivejša podolgovata napisna plošča (sl. 3). Plošča ima zgoraj in spodaj po dve vdolbini za vezavo in eno za dviganje. Na ožjih stranskih ploskvah je začetek friza z rastlinjem, ki se je nadaljeval na naslednjem kamnu. Na zadnji strani sta dva vertikalna izseka. Spredej je štirivrstičen napis v profiliranem okviru — tabuli ansati.

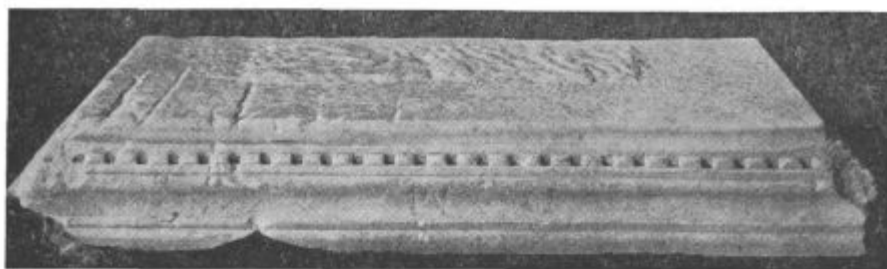
Velikost: 198 × 42 × 26 cm. Inv. št. L 260.

C(ai) Iulio Ursino dec(ur)ioni
alae I Comagenor(um) an(norum) XL
Titia Procula marito optimo
fecit et sibi

V prevodu se napis glasi:

Gaju Juliju Ursinu, dekuriyonu I. oddelka iz Komagene, umrlemu v 40. letu (starosti). Spomenik je postavila Ticija Prokula svojemu najboljšemu možu in sebi.

Iz teksta je razvidno, da je bil Gaj Julij Ursin poveljnik — oficir prvega oddelka iz Komagene. Ta vojaški oddelek — verjetno konjeniški — je bil rekrutiran v vojaški utrdbi Komageni ob Donavi. Nastal bi naj

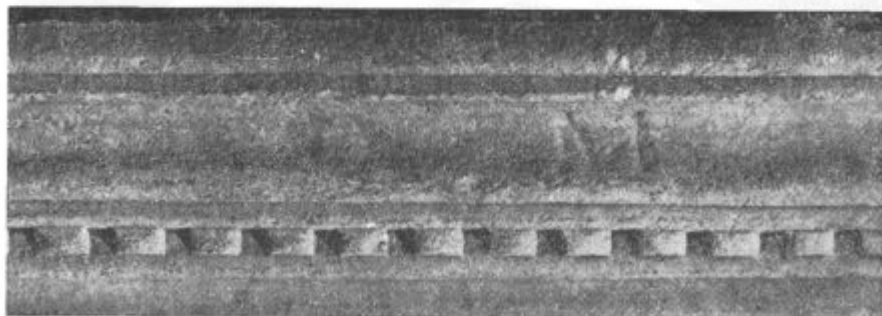
Slika 4. Profiliran blok — pokrov pepelnice (Foto V. Berk)

v letu 72⁷ za vlade cesarja Vespazijana (69—79). Utrdba Komagena je ležala na severovzhodu Norika in je bila prva postaja na cesti med Vindobono (Dunaj) in Laurijakom (Lorch), ob Dunajskem gozdu pri današnjem Tullnu.⁸

Danes ne moremo trditi, da se je ala mudila v Celju, vendar nam še nek drug napis (CIL III 5224) govori o prisotnosti obravnavanega dekurijona v Celeji. Tudi ta napis omenja dekurijona alae I Comagenorum v našem mestu.

Napis bi lahko datirali okoli leta 100 n. št. Črke so pravilne, široke, napis je brez ligatur. Upoštevamo lahko tudi nastanek ale in starost umrlega. Levo in desno od napisnega polja, v tabuli ansati, je bila po ena rozeta. Preko rozete so naknadno vklesali črki D in M — Dis Manibus. Kratici nam potrjujeta zgodnji nastanek napisne plošče. D M se je v Noriku uveljavil šele v II. stoletju.⁹ Praviloma sta kratici na začetku, oziroma na vrhu napisa, šele nato sledi tekst. Grobnicam, oziroma nagrobnim napisom, ki so nastali pred uporabo kratic, so jih dodajali v II. stoletju, ko je postalo to moda. Zato so na našem napisu izkoristili prostor obeh rozet in izklesali črki v rozete.

V ta namen so uporabljali na grobnicah tudi druge arhitektonske člene. Zato je zanimiv četrti kos s tega najdišča (sl. 4). Blok ima profilačijo z zoborezom na treh ožjih stranicah. Zadaj ima dve vdolbini za horizontalno vezavo, ki je povezovala dva bloka za pokrov pepelnice. Ohra-

Slika 5. Detajl pokrova pepelnice s črkama DM (Foto V. Berk)

njeni blok je sprednji del pokrova pepelnice. Na sprednji stranici sta na profilih vklesani črki D M (sl. 5). Prostor za Dis Manibus je dokaj nena- vaden in zato lahko z gotovostjo trdimo, da sta bili črki dodani šele po izdelavi celotne grobnice.

Na zgornji strani bloka, na obeh sprednjih vogalih so štiri vdolbine za vertikalno vezavo. Velikost bloka je $240 \times 113 \times 28$ cm. Inv. štev. L 262.

Peti kos predstavlja velik marmornat blok brez kamnoseških zna- menj. Ima le vdolbino za dviganje na zgornji strani. Ožje stranice so grobo obdelane, medtem, ko je zgornja ploskev gladka. Verjetno je služil za podnožje grobnici.

Velikost: $202 \times 144 \times 22$ cm. Inv. štev. L 263.

Najdba na Ljubljanski cesti nam izpričuje, kje je bila zahodna cele- janska nekropola. Doslej nam je bilo grobišče izpričano le na Lavi, kamor je gotovo tudi segalo, vendar so bili tam že preprostejši pokopi, med njimi tudi mlajši — skeletni.

Novo najdišče pa govori, da je osrednji del grobišča iz I. in II. sto- letja ležal pod današnjo Ljubljansko cesto in ob njej ter spremljal ta- kratno rimsko cesto, ki je držala iz Celeje na zahod proti Trojanam. Zani- mivo je tudi dejstvo, da so pri oranju njive v Levcu, južno od današnje magistralne ceste, naleteli na marmorne arhitektonske člene¹⁰. Iz tega lahko sklepamo, da se je celejansko grobišče širilo daleč na zahod in samo obžalujemo, da so nam terenske raziskave grobišča zaradi komunikacij- skih naprav in zazidav še onemogočene.

LITERATURA

1. V. Kolšek, J. Klemenc, P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, Kata- logi in monografije 9, Ljubljana 1972, štev. 10, 100, 396.
2. V. Kolšek, Savinjski zbornik II, 1965, str. 181.
3. O. Seyffert, Lexikon der klassischen Altertumskunde, Leipzig 1882, str. 690.
4. P. Leber, Carinthia 1965, str. 278.
5. W. Görlich, Carinthia 1950, str. 251.
6. P. Leber, Carinthia 1958, str. 224.
7. G. Alföldy, Noricum, London 1974, str. 144.
8. RE 1900, IV/1, str. 603.
9. A. Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, Wien 1923, str. 11.
10. V. Kolšek, Savinjski zbornik I, 1959, str. 124.

Zusammenfassung

RESTE DER WESTLICHEN NEKROPOLE DER RÖMISCHEN CELEIA

An der Kreuzung der Ljubljanska cesta mit Čopova ulica stiess man beim Grabenausheben in 3,40 m Tiefe auf die Reste der westlichen Nekropole von Celeia, die sich entlang der Strasse Celeia—Emona ausdehnte. Im Profil des Grabens lag der Grundstein aus Kieselsteinen und Mörtel gebaut und gehörte aller Wahrscheinlichkeit nach zur Grabkammer. Die architektonischen Elemente der Grabkammer lagen beim Grundstein. Alle waren aus weissem Pohorje-Marmor angefertigt. Ins Museum wurden fünf Stücke überführt: der Dachfirst mit dem Kopf der Meduse an der Stirnseite, das Tympanon mit der Darstellung des Tritonen, eine Inschrifttafel, der Vorderteil eines profilierten Deckels einer Urne und ein Quader, der zum Sockel der Grabkammer gehörte.

Die Inschrift ist in der Tabula ansata, die an jeder Seite eine Rosette hatte. Darüber meisselte man nachträglich die Abkürzungen DM. Die Inschrift datiert aus dem Jahre 100 nach unserer Zeitrechnung, die Abkürzungen wurden im 2. Jahrhundert gemeisselt, als sie im Norikum üblich geworden sind. Dasselbe können wir auch auf dem Urnendeckel finden, wo die Abkürzungen DM auf den Profilen sind. Der Platz ist ungewöhnlich und deswegen kann man behaupten, dass sie eingemeisselt wurden als man die Grabkammer schon benutzte.

Der ganze Fund, zwar ziemlich fragmentarisch, deutet darauf hin, dass dieser Teil der Nekropole zeitlich ins 1. und 2. Jahrhundert gehört.

IVAN STOPAR

PRIČEVANJA ZGODOVINSKIH VIROV O GRADU CELJU

UDK 930.22 : 728.8 (497.12-119)

V sestavku so zbrani dosegljivi historični dokumenti o gradu Celje. Pri srednjeveških in nekaterih novejših virih je avtor ekscerpiral obstoječe objave, deloma raztresene po teže dostopni literaturi. Na novo objavlja regeste aktov iz let 1565—1579, ki govore o obnovitvenih delih na gradu. Pomembnejše odlomke navaja tudi v izvorniku, prav tako pa neposredno citira teže razumljiva mesta, kjer prevod hkrati pomeni interpretacijo zadevnega odlomka oziroma listine. Sestavek skuša posredovati zaokroženo podobo o celjskem gradu, kakršna se kaže v luči zgodovinskega izročila in arhivskih virov.

Zeugnisse der historischen Quellen über die Burg Celje

Im Artikel sind die Auszüge aus den historischen Dokumenten gesammelt, die über die alte Burg Celje sprechen. Bei mittelalterlichen und einigen neueren Quellen stützt sich der Autor auf die schon bestehende Literatur, die aber oft zerstreut und nicht immer leicht zugänglich ist. Aufs neue werden die Akten aus den Jahren 1565—1579 behandelt, die über die Restaurierungsarbeiten auf der Burg berichten. Die wichtigsten Stellen sind auch im Originaltext wiedergegeben und ebenso auch die Stellen, die eventuell zweideutig sind; die Übersetzung bedeutet da zugleich eine Interpretation des betreffenden Textes. Der Aufsatz versucht ein möglichst abgerundetes Bild der Burrgeschichte zu vermitteln, wie sie aus den Akten ersichtlich ist.

Zgodovinski viri iz časa starejše zgodovine gradu, na katere bi se raziskovalec s pridom lahko oprl, so presenetljivo redki. Množiti se prično šele v drugi polovici 15. stoletja, pa še takrat so pogosto splošni, izpovedno skopi. Tako obstaja o času nastanka starega celjskega gradu vrsta teorij, med katerimi je npr. Dunderjeva že na meji pravljíčnosti. Ker gre za kuriozum, ki pa je vendar naletel na določen odmev¹, naj jo na kratko povzamemo: Grad Celje je pozidal na ostankih rimske utrdbe knez Kocelj.

Avtor: Ivan Stopar, dr. umetnostnozgodovinskih znanosti, Zavod za spomeniško varstvo, Celje.

Njegovo ime Gocel ali Gocelin pomeni Gornjeceljski in je sestavljeno iz besed go = ober, hoch in Cele, Cili . . . Poznejši posestniki Gornjega Celja so bili Goraceli ali Grasli, od besed gora in Cele, kar spet pomeni Gornje Celje ali Celje na gori.²

Pustimo ob strani zastarele špekulacije in se oprimo na dejstva. V srednjeveških listinah se ime celjskega gradu pojavlja v oblikah: 1322 — purch Cylie; 1323 — die purch; 1341 — vest Cili; 1451 — castrum Cilie; 1468 — gsloss Obercili; 1471 — schloss Ober Cili; 1474 — purckh Cili in 1479 — Cilia superius.³

Celjski grad se torej v virih neposredno omenja relativno pozno, ko je listinsko že zdavnaj izpričan obstoj večjega dela naših srednjeveških gradov in so nove grajske stavbe nastajale le še sporadično. Leta 1322 so s Hermanom, drugim sinom vovbrškega grofa Ulrika in krajišnice Neže, izumrli vovbrški grofje, ki so imeli v posesti tudi celjski grad. Od daljnjih sorodnikov nekdanjih grofov Breže-Selških so zdaj preostali le še grofje Pfannberški in žovneški svobodniki.

Dne 30. januarja 1323 sta upravnika vovbrške zapuščine, Hermanova vdova Elizabeta Goriška in grof Ulrik Pfannberški izstavila listino, ki se v izvlečku glasi:

»Mi, grofica Elizabeta Vovbrška, in mi, grof Ulrik Pfannberški, sporočamo . . ., da smo se . . . odločili zastaviti za tri leta našo pravo dediščino grad Celje in trg pod njim in stolp, ki stoji v trgu (*versatz habn vnsers rechten erbaigen Cylie die purch vnd den marcht drunder vnd den turn, der in dem marchte leit*), in plemiče, ki so naseljeni v trgu, in oborožence, ki sodijo k njim, z vsemi pravicami, in ljudmi in posestvi, ki sodijo k trgu, z dajatvami zunaj trga, ki jih imamo, petdeset mark denarja skupaj s trško tlako, plemenitemu možu gospodu Konradu Aufensteinerju, maršalu na Koroškem, in njegovi zakonski ženi gospe Dimuti in njenima obema dedičema za petsto mark vrednosti srebra v deželi Koroški, danajske veljave, do prihodnjega dneva svetega Jurija, ki bo prišel . . .«⁴

Včasih o obstoju nekega gradu sklepamo tudi na podlagi posredne omembe, ko v listinah nastopijo po njem imenovani gradniki. Za celjski grad vemo, da pred omenjeno letnico ni bil v posesti nobene rodbine, ki bi si po njem za stalno privzela ime. Nastopajo le posamezniki, ki so si vzdeli ime po Celju oziroma celjskem gradu, vendar ni nikoli posebej razvidno, ali je z imenom mišljen grad, naselje ali celo pokrajina.

Hkrati z osebnim imenom se ime Celje prvič pojavi v zvezi s poslednjim znanim savinjskim mejnim grofom Gunterjem, sinom grofa Pilgrima iz Hohenwarta, točaja oglejskega patriarha, znanega tudi pod imenom Pozzuoli, ki je imel svoj matični grad v bližini Kostanj na Koroškem. Med leti 1122 in 1137 se v admontski kroniki omenja kot mejni grof Celjski — »*Gunthero marchione de Cylie*«. ⁵ Ni izključeno, da je z imenom Celje mišljena Savinjska krajina, saj je bilo takratno naselje na široko znano zaradi mogočnih antičnih ostalin in je lahko njegovo ime veljalo tudi za sinonim pokrajine. Prav tako je teoretično možno — čeprav spričo izjemnosti omembe manj verjetno — da se ime navezuje na tedaj že obstoječi celjski grad.

Naslednja omemba s Celjem povezanega imena je približno petdeset let mlajša. V neki listini, izdani okoli l. 1185 v Admontu, nastopa kot priča Bernard iz Celja — »*Pernhardus de Cilie*«,⁶ ki ga Gubo že šteje za vovbrškega vazala.⁷ Med vovbrške ministeriale bržčas sodi tudi Hiltprand — »*Hiltprando de Cili*«, ki nastopa kot priča grofa Viljema iz Vovber v darilni listini, izdani dne 18. decembra 1241 v Mozirju,⁸ leta 1260 pa si je v neki oglejski listini privzel ime po Celju tudi vovbrški grof Henrik — »*Henricus comes Ciliae*«. Leta 1287 se Celje omenja med zastavljenimi vovbrškimi dobrinami — »*de bonis in Cylia*«. ¹⁰

Vovbrški grofje so prvič izpričani kot posestniki Celja leta 1287.¹¹ Nesporno je, da so tu imeli svojo gospodarskoupravno postojanko in zelo verjetno je, da so si kmalu pozidali tudi grad. Tega so morda že ob koncu 13. stoletja dodatno utrdili, saj so bili tedaj hudo nemirni časi. Leta 1291 so divjali boji med Albrehtom Habsburškim na eni in štajersko gospodo na drugi strani, leti 1292/93 pa sta zaznamovani s spopadi med Ulrikom Vovbrškim ter vojvodo Albrehtom in njegovim tastom Meinhartom Goriškim in Koroškim. Ulrik je bil premagan in dve leti interniran v Dunajskem Novem mestu, nakar mu je vojvoda vrnil glavne gospoščine, med njimi Celje. Ponovno so se boji med plemstvom razplamteli leta 1307.¹²

Listine potemtakem ne izključujejo možnosti, da je grad stal že v 12. stoletju, vendar pa vovbrški grofje na njem niso nikoli prebivali. Tu je bilo le središče enega njihovih številnih fevdov, ki so ga dajali v zajem ali oskrbo svojim ministerialcem. Do posebne veljave in ugleda se v njihovem času ni nikoli povzpel, saj ni ohranjena niti ena listina, ki bi bila tu izdana, pa tudi celjski gradniki najbrž niso bili pretirano ugledni, saj le redko nastopajo kot priče.

Eden takšnih gradnikov je gospodaril na gradu Celje najbrž tudi po letu 1323, ko so ga Auffensteini prevzeli v zastavo za posojeni denar. Medtem pa je Friderik Žovneški, sorodnik Vovbrških, poskušal priti do svojega deleža dediščine. Iz tega se je izcimila vojna z ropi in požigi. Trajala je od leta 1327, ko je zastavna pogodba potekla, do poravnave, ki so jo 27. septembra 1331 dosegli opolnomočenci avstrijskoštajerskega vojvode Otona. Konrad Auffensteinski je odstopil Frideriku polovico celjske gospoščine za 250 mark srebra,¹³ drugo polovico pa mu je — pač po nadaljnjih razprtijah — odstopil s pogodbo 28. februarja 1333. Po tej pogodbi je Friderik izročil Auffensteinerju za zamenjavo še nadaljnjih 200 mark srebra ter polovico guštanske posesti (grad, trg, sodnija, urbar itn.). Tako so Žovneški prišli do celotne celjske posesti, ki je obsegala grad Celje, trg in tamojšnjo sodnijo ter plemenite in vrle ljudi, ki so sodili zraven.¹⁴

Žovneški so se zdaj preselili v Celje, grad pa je postal središče njihovih posesti v Savinjski dolini. Svojemu staremu grbu — dve srebrni progi na rdečem polju — so dodali še vovbrškega — tri zlate zvezde na modrem polju. Oba grba so največkrat uporabljali skupaj, včasih pa so se zadovoljili samo z vovbrškim, ki je poslej veljal za celjskega.¹⁵

Vzpon starih žovneških svobodnikov zaznamujejo naslednji dogodki, posredno važni tudi za stavbno zgodovino gradu:

1341, 16. aprila — Cesar Ludovik Bavarski podeli Frideriku Žovneškemu, njegovim dedičem in potomcem, na lemberško gosposčino¹⁶ naslov grofov Celjskih.¹⁷

1372, 30. septembra — Cesar Karel IV. povzdigne žovneška svobodnika, plemenita Ulrika in Hermana ter vse njune zakonite dediče in potomce za grofe svetega rimskega cesarstva s pridevnikom Celjski.¹⁸ Listino iz leta 1341 cesar ni štel za veljavno, ker so bile z njo prizadete koristi Habsburžanov, ki takrat s podelitvijo niso soglašali.¹⁹ Z isto listino so bile postavljene tudi meje celjske grofije, t. j. žovneških in lemberških posesti, medtem ko je v prvi listini govor le o gospostvu Lemberg.

1386 — Brata Hans in Rudolf Grasel prodata Hermanu II. in Viljemu stolp v trgu za 390 mark dobrih graških in dunajskih pfenigov.²⁰ Graslov stolp, ki je stal nasproti cerkve sv. Maksimilijana, so Celjani prezidali in spremenili v svojo palačo, v kateri so se poslej najrajši mudili. O tem govori celjska kronika: »In prav v istem času (l. 1457) je omenjeni Jan Vitovec porušil do temeljev knežji dvorec, ki je stal pred mestom Celjem in se je imenoval Stolp. Bil je lepo in knežje zidan ter olepšan z veliko prijetnimi sadovnjaki in v njem so celjski grofje rajši prebivali, kadar so bili v Celju, kakor pa v velikem gradu, ki stoji v mestu.«²¹

1339 — Kralj Sigismund podeli grofu Hermanu II. Celjskemu naslov grof Zagorski. Odtlej se Celjani podpisujejo Grofje Celjski in Zagorski.²²

1403 — Herman II. postane ban v kraljestvu Slavoniji.²³

1408 — Cesar Sigismund se poroči z Barbaro Celjsko. Ob tej priložnosti ustanovi dne 14. decembra »zmajev red«, ki naj poveže njegove zveste proti nevernikom in sovražnikom. Na listini sta podpisana tudi viteza Herman in Friderik Celjska.²⁴

1414 — Herman II. in Friderik II. se skupaj s cesarjem Sigismundom in njegovo soprogo Barbaro udeležita cerkvenega zbora v Konstanci, na katerem je bil obsojen Jan Hus. Leto pozneje sodeluje Friderik II. na velikem konstanškem turnirju.²⁵

1420 — Cesar Sigismund podeli v Wrocławu Hermanu II. grofijo Ortenburško z vsemi mesti, gradovi, posestmi in pravicami. Celjski grofje se poslej imenujejo Grofje Celjski, Ortenburški in Zagorski.²⁶

1430, 1. maja — Cesar Sigismund povzdigne Hermana II, Friderika II. in Ulrika II. v stan ogrskih državnih baronov.²⁷

1434, 13. oktobra — Umre Herman II. Celjski.²⁸

1436, 30. novembra — Cesar Sigismund povzdigne v praškem Starem mestu Celjane in njihove dediče v državne kneze. Njihova posest je poslej kneževina in državni zajem.²⁹ Pokneženi so bili na grofije Celje, Ortenburg in Strmec.³⁰

1439 — Vojna med Celjani in vojvodo Friderikom V. Habsburškim, ki ni hotel priznati pokneženja Celjanov. Vojna se je končala z medsebojno dedno pogodbo, sklenjeno l. 1443 v Dunajskem Novem mestu.³¹

1446 — Razprtije med Celjani in Ogrji so pripeljale do oboroženih spopadov. Celjani so pod vodstvom Jana Vitovca vdrli na Hrvaško in v Slavonijo, zavzeli so več gradov in ogrozili Dalmacijo. Hunyadi je nato pri Borlu vdrl na Štajersko, ropal in plenil po Ptujskem polju ter prodril do Slovenske Bistrice. Manjša skupina Ogrov pod poveljstvom Szekelyja

je prek Konjic prodrla skoraj do Celja, kjer so jo odbili. Kronisti poročajo o številnih nasilstvih, ki so se dogajala med to vojno. Mir je bil sklenjen šele 1. junija 1447 v Radgoni.³²

1454, 13. julija — Na Zovneku umre Friderik II. Celjski.³³

1456, 8. novembra — Zaročniki, na čelu z Ladislavom Hunyadijem ubijejo v Beogradu poslednjega celjskega grofa Ulrika II.³⁴

Kmalu po smrti zadnjega Celjana se je razvnel boj za celjsko dediščino, za katero so se potegovali številni pretendenti. Na eni strani je bila Ulrikova vdova Katarina, ki ji je stal ob strani celjski vojskovodja Vitovec, na drugi strani cesar Friderik III. Habsburški, vojvoda Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske, javljali pa so se s svojimi zahtevki tudi drugi. Dne 24. marca 1457 je cesar z dvesto oboroženci, potem ko je bil na svoji poti zavzel že več gradov, prišel v Celje in se sporazumel z Vitovcem. Ta je pustil Katarino na cedilu in cesar je prevzel grad Celje, na katerem so imeli Celjani največjo shrambo denarja in listin.³⁵ Tomaž Pfaffoitscher, ki je na njem gospodaril, mu ga je izročil za 400 zlatih tolarjev (Goldgulden). Za novega grajskega poveljnika je cesar postavil Erharda pl. Hohenwarta. Toda Vitovec je načrtoval novo izdajo. Cesarja so pred njim posvarili in dne 29. aprila se je z nekaj spremljevalci odpravil na »že po naravi in z delom človeških rok« — kot pravi Enneas Piccolomini — utrjeni grad Celje. Že naslednjega jutra je Vitovec z 800 konjeniki, ki jih je bil medtem zbral, pri Savinjskih vratih napadel mesto.³⁶ Celjska kronika nam dogodke takole opisuje:

»Cesarja Friderika so tedaj več kot enkrat posvarili, naj se varuje Jana. Toda cesar tega ni hotel verjeti, saj se mu je ta ponudil v službo in se mu zaobljubil ter ga je tudi postavil za svobodnika na Strmcu.³⁷

Kljub temu se je cesar umaknil v grad Gornje Celje, naslednjega dne ponoči pa se je nato v temi priplazil v mesto Celje Jan Vitovec in menil, da bo našel cesarja še spodaj v gradu. In napadel je njegovega kanclerja, gospode, viteze in hlapce, jih ujel in zaplenil veliko premoženje v zlatu, srebru, dragocenostih, orožju, česar ne more nihče opisati v številkah. In to se je zgodilo na petek po dnevu svetega Jurija; ujetnike je poslal v svoj grad Greben, nekatere pa v Krapino. Sam je ostal v Celju in se je bojeval za grad v mestu in ga je oblegal osem dni.

In cesar Friderik je bil v Gornjem Celju in je poslal po svoje stanove na Štajersko, Koroško, Kranjsko in vse druge kraje ter hotel obkoliti Jana Vitovca. In tedaj so Jan in njegovi natovorili konje z obilnim blagom in nekega jutra rano in v gosti megli so se urno odpravili in odšli spet od tod ter zapustili Celje. In medtem ko je bil Jan Vitovec v Celju, so iz Gornjega Celja doli v mesto izstrelili iz velikih topov marsikateri strel. In s tem so nekaj hiš v mestu razrušili in razstrelili...«³⁸

Vitovcu se ni posrečilo zavzeti celjskega gradu. Njegovo mogočno obzidje je kljubovalo napadom. O cesarjevi čudežni rešitvi z gradu pa se je ohranila legenda. Cesar se je v najhujši stiski s priprošnjo zatekle k svetemu Maksimilijanu, celjskemu zavetniku. Obljubil mu je, da bo po njem imenoval svojega sina, če se srečno reši. Svetnik se mu je v temačni noči prikazal in ga po skrivnih hodnikih popeljal na prosto. Nato ga je varoval v samotni gozdni dolini, dokler se verolomni vitez ni umaknil.³⁹

Boj za celjsko dediščino je že konec l. 1457 pričel pojenjavati in je dokončno prenehal, ko je cesar l. 1459 dosegel spravo tudi z Vitovcem.⁴⁰ Grad je dokončno prišel v cesarske roke. Kot prvi cesarski oskrbnik gradu nastopa l. 1461 Krištof pl. Ungnad, in drugi l. 1463 Jurij pl. Apfaltrer.⁴¹

Leta 1470 je cesar Friderik izročil grad v varstvo Andreju Hohenwarterju, ki naj bi dobil zato vsako leto 350 funtov penězov, izplačanih iz dohodkov vicedomskega urada v Celju. Hohenwarter je moral obljubiti, da bo grad zvesto oskrboval, ga varoval vsake škode, z njim služil svojemu gospodu ter ga brez ugovora odstopil, če bi se to od njega zahtevalo.⁴²

Tedaj je deželo že zajela nova ujma — Turki. Ti so se prikazali pred Celjem ali pustošili v njegovi okolici zlasti v letih 1469, 1471, 1492, 1529 in 1532. Leta 1476 je padel pri Brežicah v njihovo ujetništvo celo oskrbnik celjskega gradu Andrej Hohenwarter, ki so ga pozneje odkupili za 6.000 florintov.⁴³

Spričo turške nevarnosti je Friderik III. že l. 1468 zapovedal celjskemu vicedomu Gregorju Dinstlu, naj da takoj popraviti vse, kar je potrebno, »ker naše postelje na našem gradu Celje niso prekrile s posteljino in so skoraj zanič in raztrgane in je tudi leseno ostrešje ponekod razmajano in razdrto« (*unsere pett auf unserem gsloss Obercilli mit pett-zichen nicht uberzogen und vast verderbt und zerrisen, auch dasselb unser gsloss an dem dachwerch an etlichen laden zerrütt und pawfellig*).⁴⁴

Cesarjevo zapoved so uresničili šele naslednje leto. Takrat je vicedom naročil grajskemu oskrbniku Joštu Hauserju, naj popravi streho na gradu, pregrne raztrgane postelje (*die zerrissenen Betten überziehen*), napravi novo streho na stolpu in uredi most prek Savinje pod gradom, da bo mogoče spraviti čezenj na grad veliki top. Kanonirja, ki sta top oskrbovala, sta dobivala od vicedoma 36 funtov plače.⁴⁵

To je vse, kar lahko iz sočasnih virov izvemo o utrjevanju gradu v 15. stoletju. Nasprotno pa v naslednjih decenjih ne primanjkuje poročil o nakupih orožja ter o utrjevanju mesta, zlasti o delih na mestnem obzidju, vratih in stolpih.⁴⁶

V prvih dneh junija 1487 se je mudil v Celju odposlanec oglejskega patriarha, caorlijski škof Pietro Carlo. Njegov tajnik in spremljevalec Paolo Santonino je takrat o gradu zapisal:

»Dalje pod mestom, dober streljaj daleč, je hrib, na katerega vrhu je pozidan drug, nenavadno močan in utrjen grad; na strani, ki je obrnjena proti mestu, sploh ni dostopen, ker je tu hudo visoka prepadna peč. Poleg drugih lepih in smotrnih stavb je videti v gradu troje obzidij, zaradi katerih je grad z vseh strani nezavzet . . .«⁴⁷

Na prelomu stoletja si je mesto opomoglo od obleganj, povodnji in požarov, kar mu je prej prizadevalo toliko škode.⁴⁸ Strauss poroča, da so okoli l. 1500 pričeli pozidavati dvorec (*das Schloss*) v Celju in da so zanj naročili pečnice. Vira žal ne citira in prav tako ne pove, za kateri grad oziroma dvorec pravzaprav gre.⁴⁹

Leta 1502 je cesar Maksimilijan namesto starega in bolnega Andreja Hohenwarterja imenoval za celjskega glavarja in grajskega kastelana vi-

teza Jakoba Landauskega. Naročil mu je, da mora imeti stalno pripravljene šest opremljenih konj, ki bodo na voljo njegovemu visočanstvu.⁵⁰

V času kmečkega upora l. 1515 so kmetje grad Celje zavzeli in zasedli. Meščane so hoteli pridobiti zase, vendar se jim to ni posrečilo. Zato so napadli mesto, kjer jih je poveljnik vojsk kranjskih, štajerskih in kroških deželnih stanov Jurij pl. Herberstein do kraja porazil. Padlo je 700 kmetov, okoli 2000 pa so jih zajeli.⁵¹ »Mnoge med njimi so obesili, obglavili, nataknili na kol«, je zabeleženo v enem izmed dodatkov k stari celjski kroniki.⁵² To je dejansko pomenilo konec velikega kmečkega punta.

Dne 17. junija 1522 je cesar Ferdinand I. odposlal v Celje Ulrika Leysersja in Hansa Duringa, da bi tu postavila livarno za vlivanje topov. Takratni grajski kastelan Gašper Herbst je moral kriti stroške iz dohodkov vicedomskega urada. Od vsepovsod so privražali material. Za vlivanje so razbili tudi dva stara, kratka topa, ki sta ležala v Celju, druga dva velika topa so razbili na starem gradu. Dne 27. januarja 1524 je bil prvi top vlit in na Ferdinandovo zapoved so ga v navzočnosti novega kastelana in vicedoma Ahaca Lindenškega preskusili. Preizkušnja se je obnesla, zakaj pozneje so v Celju vlili še nekaj topov.⁵³

V senitvi iz l. 1543 se omenja na gradu oltar sv. Andreja: »zu *Sannd Andree Altar in Gschloss ober Cilli*«, dve leti pozneje pa je govor o kaplaniji na gradu pri sv. Andreju.⁵⁴ S tem je posredno izpričan obstoj grajske kapele, ki so jo neki postavili že celjski grofje, kolikor ni obstajala že prej. Kapela je imela svojega kaplana.

Vendar pa je bil grad v tem času že hudo opustel. Glavar in vicedom celjske grofije sta prebivala v mestu, na starem gornjem gradu je ostal le njegov oskrbnik s služničadjo in hlapci. Kmečki nemiri in turški vpadi so pripomogli, da je oblast ponovno postala pozorna na staro utrdbo. Tako je celjski vicedom baron Ludovik pl. Ungnad dne 23. oktobra 1665 poročal dolnjeavstrijski vladi, da je »slabo vreme, namreč hud veter in globok sneg povzročilo v preteklem letu na gradu Gornje Celje kaj občutno škodo. Strehe, hodniki, stopnice in zidovi so hudo trpeli, obrambni hodniki so bili udrti in nekaj ljudi, celo oskrbnikov otrok, se je poškodovalo.« Potlej poroča, da je stari les na hodnikih, na strehi in v lopah sprhnel, tla so nagnita in zanič, oskrbnikovo stanovanje je propadlo, ker pronica dež skozi streho. Tudi estrih »je zanič in težko se je rešiti pred mrčesom. Celo v najboljšo in najbolj trdno izbo mezi dež in tla so gnile, tako da se je letos v neki izbi na enem koncu udrl pod in le bog je na čuden način preprečil, da se ni primerila hujša nesreča.« Prav tako so potrebni popravila mostovi, stopnice, črpalke, hlevi. Pot iz mesta proti gradu med vinogradi je razdrta in nevarna. Kako potrebno je obnoviti grad, se različno kaže v tem, da oskrbnik Gall pl. Gallenberg v njem več ne prebiva, ampak si skuša priskrbeti hišo v mestu. »Če pa bo grad postal neobljuden in opustel, bi bilo to v takšnih časih nevarno in škodljivo, pa tudi sramotno.« Ungnad je prosil, da se tem nevšečnostim odpomore.⁵⁵

Leta 1566 so se pričele priprave za velika popravila na gradu.⁵⁶ Notranjeavstrijska komora je dne 22. IV. poročala vojvodi o stavbni komisiji, v kateri so sodelovali Jakob Baumgartner, celjski mestni sodnik, mojster Francisko de Lujan iz Ljubljane, dvoje drugih mojstrov ter zidarji, tesarji

in veščaki za brambne naprave. Komisija je na gradu ugotovila, da so zidovi in lesnina hudo dotrajani, da so strehe na zunanjem obzidju in stolpu deloma razdrte, da manjkajo obrambni hodniki in oporna bruna. Komisija meni, da tak grad ne bo mogel rabiti za varstvo in zavetje.⁸⁷

Stajerski deželni arhiv v Gradcu hrani poročilo Andreja Gallenberga in Blaža Čadingerja nadvojvodi Karlu z dne 12. julija 1566.⁸⁸ Poročilo v svojem prvem delu očitno povzema neohranjeno Karlovo naročilo, v drugem pa govori o potrebnih obnovitvenih delih:

»Zvesti ljubi. Izvedeli smo, kako v zunanjem gradu Celje očitno propadajo stolpi in zidovje, tako da na obzidju in obzidnih stolpih, ker so podi vsi strohneli, ne le ni mogoče postaviti topov, ampak po njih tudi nihče ne more varno stopati ali hoditi. Ker pa bi se tu v primeru vojske, če bi prišlo do nje, zbralo dosti ljudstva s svojim imetjem in premoženjem, smo spoznali za potrebno, posebno še ubogim podložnikom v dobro in k pridru, takšnemu propadanju odpomoči in napraviti konec. Da pa bo vse narejeno kar najbolj dobro in trdno, smo vas tu prišteli med svoje komisarje in vam milostno naročamo, da se primernega dne zberete in si ogledate, kaj se na stolpih in obzidju zunanjega gradu očitno podira in kaj je torej vsepovsod neogibno narediti in popraviti ter to posamič popišete. Obenem tudi ocenite, koliko bi to približno veljalo. Potlej se posvetujte s tamošnjim glavarjem in vicedomom, našim zvestim, ljubim Erhardom Gallenberškim, zakaj stavba ni takšna, da bi se vanjo lahko zateklo podložno ljudstvo na varno ali da bi se odtod lahko branilo. Tudi stavba že od kraja ni bila opremljena z branišči nasproti najnevarnejšemu hribu — ki je predvsem višji od gradu in je zato grad od tam mogoče obstreljevati, naskočiti in zavzeti — ampak je tako izoblikovana, da lahko sovražnik prosto in varno pride kar do zidu in k vhodu ter prisloni naskakovalne lestve, ne da bi mu potlej lahko iz kakšne brambne naprave kakorkoli škodovali ali ga odbili. (*Das auch solich gepau von Anlang mit ainicher streich wehr, gegen dem geferlichisten Perg — welcher das Gschloss zu negst uber Hocht und dauon beschossen, gesturmbt und erobert werden khundt — gar nit versehen, sonder der massen gestaltsamb, das ain veindt gar an die Mauer und zum Thor frey sicher tretten und sturmb laittern anweriffen dem dan aus khainer wehr ainicher schaden oder Abbruch nit gethan werden mag.*)

In ker je potlej ta grad prvi v celjski grofiji in ker vojske tako očitno pretijo, obenem pa se v takšnem gradu v vsakršnih stiskah in nevarnostih lahko obvaruje pred silo dosti vojaščine in podeželskega ljudstva, je tako vsej grofiji v prid, zlagoma in s precejšnjimi stavbnimi stroški trdno hišo za druge gradove v deželi (*ein bestandthafft Haus für ander Gschlosser im Land*) popraviti in urediti. Kar se torej podira, velja potakem popraviti in pozidati, kakor se našim podložnikom zdi pravišnje in zares potrebno, v dobro in k pridru. To še posebej spričo lepe priložnosti, da bodo morali podložniki celjske grofije, zakupni in nezakupni, oskrbeti vse stavbno orodje in potrebščine, tudi žgati apno, voziti pesek, les in kamenje ter opravljati pomožna dela, vozno in ročno tlako. Potakem bi bilo potrebno plačati samo mojstre in rokodelce, še posebej, ker je za silo mogoče dobiti tu okoli Celja v gozdovih vaše knežje svetlosti tudi hrastovino.

O vsem tem smo po dveh potih pripravili in sestavili dva različna okrogla predračuna. Po prvem bi samo popravili in prekrili že obstoječe staro zidovje. Po drugem bi grad utesnili in skrajšali — zakaj sicer je zelo razprostranjen ter potrebuje in mora imeti za svojo brambo kar dosti ljudstva — ter pozidali dva nova trdna bočna stolpa (*Streichenden starkhen Thurnen*), ki bi bila po vsem preudarku hudo prilična in uporabna, da bi ga tako bolje zavarovali in utrdili. Koliko približno bi torej bilo po enem ali drugem potu izdatkov in bremen, bo vaša milost presodila po obeh naročenih predračunih, ki smo ju napravili . . .«

Če bi dobili ustrezno pomoč, bi »v notranjem gradu predrugačili, postavili na slope, pozidali in obokali oba lesena hodnika in stopnice. Zavoljno nesreče, ki preti od sovražnika ali ognja, je v gradu ob zdajšnjih lesenih hodnikih zares hudo nevarno prebivati. Toda z zidanimi in obokanimi hodniki ter kamnitimi stopnicami, ki bi bile trajne, bi bila to pred požarom zatrdno zelo varna stavba. (*Und ob soliche anlag, auf die underthanen erfolgt, möchte noch, und destleichter der sondern Notturfft nach, so wier zu beschluss in Anschlag vermeldt, im Inern gschloss, die Zwen Hulzen gäng und stiegen, verändert und auf Pheiler gesetzt, gemauert, und gewelbt werden, mit welichen Jezigen hulzen gängen in gschloss, in feindes und ander unglükh feuers halber, für war ain, gar gefärliche wonung ist. Aber mit den gemauertn und gwelbten gängen auch Stainen stiegen, werr ain Ewig werendt, und vor feuer Prunst ain siecher gar Nuzes gepey;*) Kot smo preudarili s stavbnimi izvedenci, bi takšni obokani hodniki veljali nekako štiristo tolarjev. Ker pa je grad tako uporaben, se ti stroški desetkratno izplačajo . . .«

Kot je razvidno iz regista, sta poročilu priložena tudi oba predračuna, ki ju je sestavila stavbna komisija. V njej so sodelovali Andrej Humperški, zakupnik slovenjegraškega urada, Blaž Čadinger, celjski sodnik Jerob Baumgartner, mojster Francisko de Lugan in več drugih poklicanih rokodelcev.

Prvi predračun.

»Najpoprej, če hočemo staro obzidje pripraviti za brambo, moramo stari zid, ki je ponekod čisto zanič, od malih vratc poleg cisterne na dvorišču in proti mestu vse do prednjega grajskega vogala porušiti in, kjer je potrebno, na novo pozidati. (*Erstlichen so man die Alt Ringkhmaur zur wehr richten wolt muesste man von khlain Türten des neben der Zistern im Hoff und gegen der Stat bis ans worder Egkh des Schloss ob der Saan zum thail am ortten der glegenhait nach so die Alt maur ganz geschlecht abtragen und widerumb wo es vonnoten aufgemauert werden.*) Bilo bi tega novega zidu, ki bi ga veljalo pripraviti za brambo, na oko več kot tisoč klafter. Za to bi morali zidarjem, če jim priskrbimo tlako in drugo strežbo, odšteti za vsako klaftro po trideset krajcarjev, kar nanese petsto rajnišev (*gulden Rainisch*).

Item, potrebovali bi tudi dve apnenici, ki bi ju brez tlake in lesa, zakaj lesa je zadosti zastonj na voljo, če štejemo samo mojstre, ceneje kot za štirideset rajnišev ne mogli napraviti.

Če hočemo urediti in pokriti omenjeno obzidje⁶⁰ in hodnike, da bodo v času stiske uporabni za obrambo, potrebujemo za oporne tramove

(*Tragkhlen*) petsto hrastov, dolgih po deset malih laktov (*daumb Ellen*). *Vezi (die Peuter)* za omenjene opornike, ki ni treba da so tako debele, bi lahko naredili iz vrhov teh posekanih dreves. Prav tako bi potrebovali za odre in ostrejša na tem obzidju sto smrekovih špirovcev (*Spärholzer*), katerih vsak naj bi bil dvanajst malih laktov dolg. Takšna hrastova debela in smrekove špirovce bi lahko povečini zastonj dobili v hostah in gozdovih, ki so last vaše knežje svetlosti. In če bi takšnih v teh gozdovih ne bilo najti in bi jih morali kupiti, bi to veljalo kakšnih sto rajnišev.

Deset tisoč lat za ostrešje na tem obzidju, po tisoč za en rajniš, znese deset rajnišev.

Žabljev za late bi potrebovali deset tisoč, vsakih tisoč po en rajniš, dvajset krajcarjev, kar znese trinajst rajnišev, dvajset krajcarjev.

Item opek za kritje tega zidu, ki bi jih potrebovali petindvajset tisoč, vsakih tisoč po štiri rajniše, znese sto rajnišev.

Item štiri tisoč korcev (*Holl Ziegl*) znese šestnajst rajnišev.

Za to delo, da bi postavili nosilno ogrodje (*Trägkglen Gerüst*) za hodnik in ostrešje ter vse skupaj pokrili, bi morali dati stavbnim mojstrom ali tesarjem za mezdo kakšnih sto rajnišev.

Item, če hočemo bolje zavarovati zunanja vhodna vrata, ki niso oskrbljena niti s stolpi niti z branišči in bi jih ob naključni sovražni nevarnosti težko obranili, je treba na vogalu poleg vhodnih vrat postaviti polstolp, podoben bastiji, z branišči, iz katerega bi bilo mogoče braniti vhod in obe strani obzidja. Tudi je potrebno nad vrati povsem odstraniti lesene hodnike hkrati z leseno streho, in ker so znotraj vhoda precej visoke štirikotne stene, pripravne za obokanje, jih je torej potrebno obo-kati ter hkrati povišati in prekriti z opeko, da bodo podobne štirikotnemu stolpu. Tak štiriočlat stolp je pripraven za brambo, da bi s kamenjem lahko pregnali sovražnika od vhodnih vrat, če bi se jim hotel preveč približati. Item bi lahko na te oboke nad vrati postavili vsakršne topove za brambo. Zakaj če bi lesene obrambne hodnike na novo prekrili ter opustili prej imenovani polstolp z branišči, bi lahko sovražnik čisto varno stal kar ob vratih, ne da bi mu mogli iz kakšnega obrambnega hodnika škodovati. Mimo tega bi lahko sovražnik z ognjenim orožjem požgal lesene hodnike obenem z ostrešji, da pri vhodnih vratih nihče ne bi mogel obstati. Če pa bi imenovani stolp z branišči dobro utrdili, bi se nihče ne mogel prikazati pri vhodnih vratih ali na tem vogalu, kjer je vendar najbolj nevarno. (*Item nachdem das Ausserig thor, weder mit Thuernen oder ainicher streich wehr gar nit versehen, das in fürfallender not des Feindts dasselb schwärlichen zuerhalten muesste, do dasselb anderst erhalten, wolt werden, neben dem thor an einen Egkh ain halb Thurn ainer Postein gleich, mit streich wehren gemacht werden. Daraus man das thor und auf baide saiten die Ringkhmauren weren möcht. Zu dem muesste oberhalb des thors die hulzen wehr, sambt den hulzen Dachwerch, gar hin weekkhomen, undt weill Inerhalb des Thors, ein vier Egkhet Mauren zimblich erhöcht, und zu ainen gewelbgericht, muesste dieselb gewelbt und gleich erhöcht und mit Ziegl gedeckht werden, die ainem viereckheten Thurn gleich, und zur wehr — wan der feindt zu nachent ans thor wolt — dieselben viereckheten thurn richten, das man den feindt mit stein von thor weckhtreiben*)

möcht. Item so möcht man allerlay geschuz auf dasselb gewelb oberhalb des thor zur wehr stellen. Dan soll man dieselb Hulzen wehr widerumb deckhen und der vor gemelten halben thurn mit streich wehren nit machen, so mag der feindt gar am thor sicher stehen, das man Inne aus khainer wehr nichts thuen khan. Zu den möcht der feindt mit feuer werck die Hulzen wehr sambt Dachwerck abprenden, das niemandt beim thor bleiben möcht. Wäre aber der gemelt thurn mit streich wehren guet, khundte sich niemandt beim thor oder andenselben Egkh, so es doch am gefarlichisten ist, Plickhen lassen.) To zdaj omenjajo delo z zidanjem, podi, opeko in rokodelci, brez apna in tlake, ki bi morala biti za strežbo, bi se dalo narediti za dvesto rajnišev.

Item, tudi podi in ostrešja na velikem, visokem stolpu so že do kraja razdrti in zanič, da bi v času sovražne stiske po njem še hoditi ne mogli, nikar, da bi postavili nanj kakšen top. V tem stolpu so trije podi, ki jih velja vse preložiti, pa tudi streha že hudo pušča. Za te tri pode bi ob tistem, kar je še zdravega in dobrega, potrebovali dvajset krepkih hrastovih tramov, katerih vsak bi meril osemnajst malih vatlov. Potlej je za topove potrebno napraviti močne dvojne pode. Za te tri pode je potrebnih devetdeset smrekovih tramov, dolgih vsak po osemnajst malih vatlov. Hrastov les je moči dobiti v gozdovih vaše knežje svetlosti, smreke pa bi veljale okroglo petindvajset rajnišev.

Item, strešni stol na imenovanem visokem stolpu bi lahko še pokrpali, da pa bi streho vnovič prekrili, bi poleg starih opek, ki so na tem stolpu še dobre, potrebovali še štiri tisoč opek, kar znese šestnajst rajnišev.

Vse tri pode in ostrešje bi delavci popravili za okoli trideset rajnišev.«

Drugi predračun.⁶¹

»Če pa hočemo grad zožiti in nekolikanj skrajšati, moramo na obeh straneh podreti obzidje od spodnjih vhodnih vrat (*von undern thor*) do velikega stolpa, ki stoji poleg drugih vrat (*neben den andern thor*). Nato bi poleg velikega stolpa na obeh straneh — zakaj sicer ni pri gradu nobene bastije ali branišča, od koder bi se bilo v času stiske mogoče braniti — pozidali dva močna stolpa ali bastiji z branišči (*zwen starrkh Thurn oder Posteyen mit streich wehren aufmauren*). Tako bi ob velikem stolpu odstranili spodnji žep (*der undter sageckh*) obenem z zdajšnjimi prvimi vhodnimi vrati (*ersten thor*). Za pozidavo obeh stolpov bi imeli na voljo kamenje od obzidja, ki bi ga podrli. Ker bi moral vsak stolp na zunanjem obodu meriti petdeset klafter in bi skupaj s temelji (*zusambt den grundt*) meril pet klafter v višino, je pa za vsako bastijo potrebnih petsto klafter zidovja in bo veljalo dati stavbeniku ali zidarjem za vsako klaftro v širino in dolžino po en rajniš, kar znese pri obeh bastijah tisoč klafter, bo zidarске mezde en tisoč rajnišev.

Item, potrebno bi bilo pozidati trden zid od ene do druge omenjene bastije ali stolpa, ker je tu najbolj izpostavljeno mesto in bodo tu tudi vhodna vrata. Tudi tega zidu bi veljalo napraviti okoli tristo klafter, vsaka klafta kot poprej en rajniš, kar znese tristo rajnišev.

Tako bi za branišči, za omenjena stolpa in za pozidano močno obzidje med njima, obenem s klesanimi kamni za ogelnike ob vratih in oknih, nanoslo okoli dvesto rajnišev.

Item bi za omenjeni bastiji skupaj z vhodnimi vrati in zidom, ki bi tekel od enega stolpa do drugega, potrebovali dve apnenici, ki bi ju, če ne štejemo tlake in lesa, za manj kot štirideset rajnišev ne mogli napraviti.

Item, ko bi pozidali oba stolpa ali bastiji, bi bila bramba dosti trdnejša in boljša, če bi veliki, visoki stolp pri vrhu za dve klaftri znižali in ga do polovice zasuli z zemljo. Ker pa potlej ni znotraj nobenih strelnic, bi naredili v njem velike strelne niše (*schies fenster*) ter postavili vanje velike štuke (*grosse stuckh von Geschuz*), kolikor bi jih želeli. Tudi bi ga pustili brez strehe (*Es würd auch khain dach mer darauf gemacht*). Je pa pred leti neurje na omenjenem stolpu odbilo vogal s klesanimi ogelniki in zidovje, kar velja popraviti, pa tudi strelnice in vrata. Za vse to bodo morali zidarji obklesati kamenje. Vse to delo bi razen tlake pri zasipavanju in podiranju stolpa opravili delavci za šestdeset rajnišev.

Ko bi zdaj postavili obe bastiji, da bi bilo mogoče grad ob sovražni nevarnosti dosti lažje zasesti z ljudstvom in obvarovati, ter odstranili spodnji žep hkrati z zdajšnjimi vhodnimi vrati (*und der under sagkh sambt dem jezigen thor hinwegh kham*), potlej bi lahko odšteli za okoli tristo rajnišev obzidja po postavki iz prvega predračuna in bi tu toliko manj porabili.

Ko smo sklenili gornji predračun, si je prej omenjeni mojster Francisko, skupaj z drugimi mojstri v notranjem gradu ogledal oba lesena hodnika in drugo tamošnjo lesnino (*gehulzwerk*) ter spoznal za potrebno tole: Ker bi bilo to mogoče v časih sovražne ujme z metanjem ognja v hipu zažgati, bi se ne mogli obraniti in bi tako lahko notranji grad celo pogorel. In če bi jih potlej v takšni sovražni ujmi podrli ali vrgli dol, bi nihče ne mogel hoditi sem in tja od enega obrambnega hodnika do drugega (*von Ainer wehr zur ander khomben*). Zato je torej potrebno omenjene lesene hodnike od tal gor postaviti na kamnitne slope (*die bemelten hulzen gang von grundt auf mit Stainen Pheyllern aufgefueert*), obokati in pozidati, da se naposled ne bo nobenega ognja bati. Takšne hodnike z vsemi stavbnimi sestavinami in zidarsko mezdo bi bilo mogoče narediti za približno štiristo tolarjev. Tega komisarji v dodatku k svojemu poročilu niso hoteli zamolčati, zakaj sodijo, da je vse to hudo potrebno.«

Nadvojvoda Karl je oba predračuna preučil in dne 5. novembra 1566 sporočil oskrbniku vicedomskega urada v Celju Erhardu Gallenberškemu svoje mnenje. Pri tem se sklicuje na neohranjeno poročilo z dne 5. oktobra:

»... Ker pa ste naredili dva različna predračuna in tudi veste, s kakšnimi hudimi izdatki smo že tako obremenjeni, smo se odločili za prvi predračun. Pokrije naj se namreč samo staro zidovje, ki že stoji, pa tudi notranji leseni hodniki in stopnice v zunanjem gradu naj se postavijo na slope, pozidajo in obokajo, stopnice pa naj se naredijo vse kamnitne...«⁹²

V naslednjih aktih je beseda o raznih dajatvah in oblikah tlake na gradu. Omenjena je tudi pravica podložnikov, da dobe pri tlaki kos kruha in merico vina. Gallenbergovo pismo nadvojvodi z dne 30. aprila 1567 pa

spet vsebuje za stavbno zgodovino gradu pomembne podatke: Vicedom sporoča Karlu, da je pregovoril stavbnega mojstra Franciska de Lugana iz Kranjske, ki je pripravljen voditi predvidena dela na gradu. Ta je opozoril še na nekatere pomanjkljivosti na gradu, ki bodo veljale nadaljnjih tristo funtov pfenigov. Potrebni tesarski les, šeststo ali sedemsto majhnih in velikih dreves, bi dobili v gornjegrajskih škofijskih gozdovih in ga splavili do Celja. Dela na gradu naj bi nadziral celjski meščan Daniel Nastinger, ki pa hoče biti za svoje delo pošteno plačan.⁶³ Pismu je bil dodan stroškovnik za predvidena dela, ki med akti ni ohranjen.

Dne 16. junija 1567 je nadvojvoda Karl odobril dodatne stroške za popravila, predvsem tudi za potrebno opeko v notranjem delu gradu, ni pa odobril sredstev za posebnega nadzornika, ki naj bi dela spremljal.⁶⁴

Viri, ki neposredno govore o delih na gradu, nato za dobrih deset let umolknejo. Ponovno se oglasio šele decembra 1679, vendar iz njih včasih le s težavo razberemo, kdaj gre za dela na starem Gornjem gradu in kdaj za dela v mestnem gradu. Tudi smisel nekaterih odstavkov v ohranjenih spisih ni vselej razviden.

Z dne 16. decembra 1579 je ohranjeno poročilo komisije, ki si je ogledala stanje na gradu in o tem poročala nadvojvodi.⁶⁵

»... Najprej smo ugotovili, da je cisterna v notranjem gradu sama po sebi dobra, le zunaj ni v redu. Opremiti jo je z lesenim ali kamnitnim vencem, okoli nje pa položiti tlak. (*im Innern stockh die Zisstern die an Ir selbsten gueth allain heraussen unsaub damit die mit ainem Pflaster dessgleichen hulzen oder stainen Crantz herumb gemacht unnd zuegericht werde.*)

Potlej je do kraja urediti novo stavbo v omenjenem delu gradu, kjer je opraviti samo še mizarska in steklarska dela, da bo tu mogoče prebivati. (*Item das Neu gepau im bemelten stockh, wälchem allain vom Tischlerwerch unnd glasswerch mannglt, vollendt zuezurichten damit man darinnen wonen möchte.*)

Isto velja za narejene kamnitne ali obokane hodnike, kjer je položiti samo še manjkajoči tlak. Poleg tega bo zaradi nevarnosti požara potrebno narediti dimnike.

Potlej bi bilo v izbi za služinčad ali dekle potrebno popraviti ali na novo narediti tla v dvorani in izbah, ki so vsa trhla. (*Item so wäre ein Notturfft die gesindt oder Pflister Stuben, inn wölchem heraus den Saal unnd Stuben Poden aller zermördert zuepessern oder von neuen zumachen.*)

Municijo in smodnik je s kraja, kjer zdaj leži, spraviti kam drugam na varno in tam shraniti, zakaj gradu utegne biti v hudo škodo, če bi po nesreči, katere nas bog obvaruj, vse skupaj razneslo. Za to bi bil veliki stolp najbolj pravšen.

Potlej je na novo urediti vzdizni most, ki ga nikakor ni mogoče zadosti kmalu popraviti, če se hočemo izogniti škodi.

Potlej je popraviti staro, razmajano obzidje, ga pokriti, še posebej pa na zunanji strani tega obzidja urediti branišča.

Tudi bi bilo potrebno veliki stolp nekoliko znižati, z vezmi povezati (*mit schliesswerch zubinden*) in tako urediti, da bo nanj mogoče postaviti štuk na kolesih.

Pokrpati je sesute strehe in pode na konjušnici in obzidju.

Tudi je urediti in očistiti zunanjo cisterno, ker ima svojo lastno živo vodo (*die herraussern Zistern zuezurichten unnd zuseübern, weillen sy an Ime selbsten ain lebendingen Quell hat*). To bi bilo mogoče opraviti za približno 500 florintov.

Najeti bi veljalo tudi orožarja, ki zdaj tu brez dela lagodno postava in brez haska dobiva plačo za čakanje. (*So wäre auch ein Püchssenmaister der ohne das etvo muessig in der Profision oder wartgeltt ligt alda zuhalten ain Nottdurft.*)

Kar zadeva grajsko stavbo, ima gospod Ungnad posebno hude skrbi, saj tu zaradi strohnelih in segnitih podov živ krst ne more varno hoditi. Ker je bilo z dokajšnjimi stroški že precej narejenega, smo si tudi vse potrebno ogledali, česa še manjka in kako bi tudi druge sobe spravili v red. Vse skupaj bi bilo mogoče narediti za kakšnih dvesto do tristo rajnišev.

Popravilu ohišja za vodnjak (*der Wasser Cassten zumachen*) se pač ne bo mogoče izogniti. Tu razen za les, ki ga lahko vzamemo iz gozda, ne bo posebnih stroškov, samo tesarja bo treba plačati . . .«

Temu dopisu sledi v aktih najprej seznam okvar in potrebnih popravil na gradu Celje — mišljen je mestni grad — nato pa popis potrebnih popravil na gradu Gornjem Celju (*Schloss Ober Cilly Nottwendige Pauss Pösserung*).⁶⁶

»Na lažnem stolpu je preložiti in popraviti opečno streho. Oba poda ni treba da sta nova, odstraniti je samo zunanje strohnele in od dežja poškodovane tramove ter namesto njih vstaviti nove. Tudi obojne notranje lesene stopnice je zamenjati z novimi, obenem pa je na novo z deskami obiti oder na četrti notranji steni, zakaj vse je strohnelo in vzelo konec pa je zato potrebno znova obiti. (*Am falschen Thurn mueste das Ziegldach yberlegt unnd gepössert werden. Item die Zwen Pöden nicht gar von Neuen sudern allain die aussrigen vermoderten unnd durch Regen wetter verserrten Päm̄b ausgenommen und dagegen neue eingelegt. Also auch die zwo Hülzen Stuegen darin von Neuen unnd die Innere viertte seitten so zuuor neuer mit Prötern verschlagen gerüst aber alles ertaulet unnd wekh khomen widerumben von neuen verschlagten werden.*)⁶⁷

Na velikem stolpu je potrebno celo ostrešje napraviti na novo in ga prekriti. Pod na vrhu je zaradi štuka okrečiti z močnimi hrastovimi prečniki. (*Dem Höchsten Poden wegen des geschuz mit starkhen aichen durchzigen zuverschern.*) Prav tako je potrebno urediti in popraviti nadaljnje tri pode in stopnice . . .« Pri podrobnem opisu potrebnih del je v predračunu omenjena še potreba po škripcu za vleko težkega lesa itd., omenjena je dotrajanost zunanjih stopnic (*die ausser Stiegen is Falberait gemacht worden*), mojstru pa bo treba priskrbeti tudi hrano in pijačo.

»Kar zadeva razmajani mali stolp poleg konjušnice in njegove zunanje stene, sodijo mojstri, da ga ni potrebno odstraniti. Ker so stene same po sebi še trdne, ga je le povezati s tramovi in sponami (*mit durchzügen unnd Panndtwerch*), da tako v prihodnje preprečimo škodo. To bo ceneje, kot če bi ga odstranili . . .

Kar zadeva notranje hodnike na obzidju, torej tudi žlebove k cisterni, je oskrbnik zapovedal, da jih je popraviti in urediti, kar bi bilo torej tudi potrebno kolikor mogoče naglo narediti. Zunanje obzidje lahko nekaj časa še počaka, dokler ne bodo opravljena najbolj nujna dela.

Da bi do kraja izdelali obe novi izbi, je za strop v zgornji sobi najprej priskrbeti polovične tramove (*halb Päm̄b Restränn*), potrebno je narediti kasetiran strop (*Rembten Poden*), mizar pa mora izdelati za obe sobi vratne in okenske okvire, police, obstenske klopi (*gesimbs Pennkhen*), potrebno je zasteklit okna, ključavničar mora obiti šest vrat in okenske okvire ter vse pociniti. Postaviti je treba dve peči.

Sledi odstavek, katerega smisel ni povsem razviden niti ni mogoče zanesljivo ugotoviti, kje naj bi novi izbi, o katerih je beseda, sploh bili:

»Kar zadeva gornji neizdelani hodnik proti novi izbi, imajo rokodelci po svoji strani pomislek, ker naj bi bila nova izba dostopna od znotraj iz dvorane. Tako pa hodnika in torej tudi strehe nad njim ni mogoče primerno narediti. Potrebno bi bilo namreč na notranji strani velike stavbe razdreti vso opečno streho obenem z ostrešjem, nato pa še vzdigniti in speljati čez hodnik. To pa bi spodnji kamnitni slopi zaradi teže kaj težko prenesli. Zato naj bi bila nova izba tako kot zdaj dostopna skozi dvorano. Menijo torej in sodijo, da bi nad hodnikom naredili samo streho iz obtesanih smrekovih desak . . . (*Wass den obrigen unausgebautten gann̄g gegen dem neuen Zymer belangt, haben die werchleut Ires thail̄ls diss bedenkhen veill man durch den Sall von Inwendig in das neue Zymer den eingang haben mag. Unnd aber der gann̄g also auch das Dähel darüber nit fieglich auf gefiert khan werden Sonndern mueste an dem grossen Stoeckh dass gann̄ze Zigl dach auf den Inern saitten sambt dem dachgerüst auf gehöbt und von neuen erhöbt unnd also yber den gann̄g gefiert werden. Dess aber grosser schwer halben die unndern Stainen Saillen nit woll ertragen möchten. Auss denen Ursah belib der eingang in das Neu Zymer wie jezo durch den Sall. Unnd yber den gann̄g allain von lerchen gehobelten Prettern ein dächel zumachen, für Rat umb befunden worden . . .*)

Kar zadeva tri stare podne drugega nad drugim, sodijo rokodelci, da pri spodnjih dveh podih ni potrebno odstraniti tramov, ker so še zadosti dobri in močni, saj bi si tako prihranili dosti stavbnih stroškov. Potrebno je samo odstraniti stare estrihe (*die alten österreich*) in preperete deske pod njimi ter jih z novimi spet zadelati. Po potrebi pa je pod gornji podprt strop vstaviti nov prečnik (*einen neuen Resträm̄b unnder laren werden*).

Mizarjev preračun za pozidavo in dokončanje novih izb. Najprej je v zgornji in spodnji izbi pozidati dve novi predelni opečni steni (*zway schidt mäyerln auf zu firren*). Zaradi peči je prestaviti dvoje vrat v izbah, dimnik je pozidati zunaj in napraviti je dva podstavka za peči. Zazidati je predelno steno med izbo in gornjim hodnikom. Potlej je prebiti (zid za) vrata v spodnji izbi in ga znova zadelati. Položiti je tri estrihe, na spodnjem hodniku pa celo tlakovati tla. (*Von dreien Österreich schlahn an unndern gann̄g den Fuess Poden gar zu Pflastern*.) Na koncu je izbiti iz stene ležišča za tramove (*zum Rest Thrämern*), položiti gornji leseni strop (*dem obern Hülzen Poden verschifern*) in vse skupaj na čisto prebeliti.«

Na koncu omenja akt še potrebe po opeki in tlakovcih, apnu, kamenju in lesu, nazadnje pa še o tlaki in pisarju (*Pauschreiber*), »ki bo na vse gledal in pazil in ki bo dolžan pošteno obračunavati.«

»Sledijo izdatki za neodložljive potrebe na zapovedani stavbi Gornje Celje, ki so jih određeni gospodje komisarji v svojem prejšnjem poročilu pozabili omeniti.

Najprej niso pomislili na stroške za ogelnike, klesance, za topovske ploščadi in za strelne line, kakor tudi ne na oba nova zunanja stolpa, če naj namesto starega obzidja od malih vrat na zunanjem dvorišču nasproti mestu pa tudi na drugi strani proti Savinji naredimo novo s posebnimi branišči in strelnimi linami. (*Erstlichen wird der ancosten auf die Eckhstain werchstain, zu auswerfenden wer, und zu den Schiesslöchern, auch zu den Zwayen Neuen Aysseristen Turn nicht gedacht wellicher man, so man von den khlain Tyrlen, im aussern Hof gegen der Stadt, ain Neuer Mauer, anstat der Alten, und auch auf den andern seiten gegen der Saan, mit sondern streichwern und schiess lükhen soll machen.*) Item bo ob zunanjih vhodnih vratih narejen polstolp z branišči, podoben bastiji (*ain Halber Turn ainer Pastein gleich, mit streichwern gemacht*), znotraj teh vrat pa bodo stene prirejene za obok, povišene, obokane in preurejene v štirioglat stolp, za topniško obrambo, stolp pa bo še enkrat obokan in povišan. Item je na velikem stolpu obnoviti tri pode in streho z ostrešjem. Na tem stolpu je toča pred leti en vogal skoraj do kraja uničila, da je v ta vogal znova potrebno vstaviti ogelnike. Za to stavbo bo torej, kakor je bilo poudarjeno in naročeno in kakor smo poročali, za kamnitne ogelnike in strelne line ter za oba nova stolpa potrebno precej velikih kamnitnih kosov (*ain zimblische anzall Grossen*) . . .

Item, ker bodo zunanja vhodna vrata z obrambnimi napravami (*mit der wer*) spremenjena in bo, kakor smo prej poročali, narejen polstolp, podoben bastiji, in bo tudi drugo zidovje znotraj tega vhoda, kjer so še ena vrata, preurejeno v štirioglat stolp, bomo še posebej potrebovali dvoje močno okovanih vrat obenem z verigami in zapahi (*sambt geheng und Starkhn gespern*). Stara vrata s svojo obrambno opremo (*und dieselb Rystung*) so namreč zanič . . .⁶⁸

V nadaljevanju govori spis še o potrebi po različnem orodju, novem kamenju, škripcu, železnih kljukah za žlebove na ostrejšu in mezdi, konča pa z ugotovitvijo: »Naposled terja stavbni mojster, kadar bo pri zidanju in takšnem delu zraven, zase hrano in pijačo; zmerom ne more biti poleg, ampak ima tu druge mojstre. Pride le tu in tam, da naroči, kako in kaj je na stavbi ravnati.«

K istemu spisu sodi očitno tudi dodatek, ki ima naslov: »Seznam, kaj je na gradu Gornje Celje najbolj potrebno popraviti.«⁶⁹ Nepodpisani avtor tu opozarja, da so v notranjem gradu hodniki, ki so kriti s škodlami, že povsod dotrajani, da je potrebna opeka za sprotno popraviljanje strehe, ki trpi škodo od vremena in potlej nadaljuje:

»Potlej v notranjem gradu niso dokončali na novo pozidani izbi in deloma hodnike, položeni niso podi in tlakovci in kar še zadeva mizarska, ključavničarska in lončarska dela, čeprav je bilo prejšnjemu gospodu glavarju in vicedomu gospodu Ludviku Ungnadu že enkrat zapovedano in

naloženo, naj obe izbi in še več drugega dokonča in je bilo za to tudi odobreno 500 florintov. Tako vse to vendar še zdaj ni opravljeno.

Na velikem stolpu, ki stoji na prednjem dvorišču, so na vrhu trije železni štuki. Ti imajo že vsa polomljena ratišča, ostrešje (je dotrajano), opeka je od neurja razbita, zanič pa so tudi podi in stopnice, da po njih ni več varno hoditi. Tako sta razmajana tudi prednji stolp, ki ga imenujejo lažni stolp, in stražarnica. Če naj vse to spet spravimo v red in obnovimo, naj vaša milost presodi po priloženem predračunu. Tudi sta imela oba železna štuka, ki sta stala na kamnitnem pomolu (*an den Stainfelsen*) proti mestu in ki sem ju dal ob svojem nastopu spraviti v orožarno, že vsa trhla kolesa in ratišča. Potrebno bi bilo, da ju spet popravimo in postavimo nazaj, potrebujemo pa tudi nekaj novih sodčkov za smodnik. Prav tako je potrebno popraviti mostovž pred vhodom v grad (*die vorder Pruggen Ins Gschloss*).

Tudi so pred leti pod gradom postavili opekarnico, vendar tamošnje ilo ni nič prida, zato tam nikoli ne žgejo opeke. Je že tako razpadla, da stoji samo še ogrodje in streha. Iz nje bi lahko spodaj pod gradom pozidali pristavo, ki je tu sicer ni, ali pa bi jo obrnili k pridu tako, da bi jo spremenili v klonico za hrambo lesa.

Razen na obzidju je streha na gradu, kolikor je je pokrite z opeko, še kar dobra, le za naprej bi bilo treba imeti na zalogi nekaj sto opek. Toda na obzidju je že več kot pol ostrejša segnilo in razpadlo. A tudi na veliki stavbi so izbe in dvorane že derutne.

Vzdizni most, ki drži v grad, je ves segnit, tako da ni mogoče čezenj ne na konju ne z vozom. Zato sem ga dal obiti z lesom, ker pa vendar še ni v redu, bi bilo za prednji most h gradu potrebno nekaj lesa za vrhnjo oblogo. Torej potrebujemo za grad in dvorec 100 navadnih plohov.« (*Die schleg Prugkhen in die Purgkh, die ist aller Zertaullet, das mann hinein weder Raitten oder faren khünnen. Derhalben ich holz darzuschlagen lasste, und dieselb weill es nit woll anstandt haben khan, sambt etlich strey Painb zu der vordern Schloss Pruggen machen lasste. Also bedarf mann in die Purgkh und Schloss 100 gemaine Laden.*)

Obnovitvena dela, o katerih poročajo akti, so deloma že potekala v sencih kmečkih uporov. Tako je grad zlasti ob uporu leta 1573 odigral vidno vlogo. Štajerski deželni arhiv v Gradcu hrani uradni obračun celjskega glavarja in vicedoma Ludvika barona Ungnada, v katerem se grad sporadično omenja.⁷⁰ Zadevne postavke povzemamo:

— 3. februarja. Vicedom je poslal v Ptuj sla z zahtevkom, naj (nadvojvoda) pošlje 100 hlapcev za obrambo celjskega gradu (*Haubtschloss Cili*).

— 20. februarja. Mizarju Hansu Klenegkhu so izplačali 2 forinta, ker je izbil iz stene več lukenj za tramove, na katerih so uredili branišče (*Löcher zum Trackhlen... ain Streichweer*).

— 28. februarja. Pavlu Schmidtu so izplačali 1 fl. 30 kr., ker je napravil verigo za notranji vzdizni most (*der innern Schlagpruckhen*) v gradu.

— 12. marca. Celjskemu sodnemu hlapcu so izplačali napitnino 28 kr., ker je nosil ujetim kmetom v stolpu hrano in pijačo in jih stražil.

— 18. julija. Tesarju Lovrencu Koširju so izplačali 13. fl. 24. kr., ker je za časa kmečkega punta nekaj dni vstavljal na obzidju celjskega gradu tramove, polagal pode in napravil leseno gnezdo s strelnicami za brambo (*ainen hulczen Casten zu ainer Streichwöhr ... mit Schiesslöchern*) poleg velikega stolpa.

— 8. avgusta. Oskrbnik je izplačal 253 fl. 45 kr. enainosemdesetim hlapcem, ki jih je bil najel za varstvo gradu pred puntarji.

— Prav tako je bilo potrebno povrniti stroške v višini 50 fl., ki jih je bil imel s svobodnjaki (*die Edlinger*), katerih je bilo čez osemdeset in ki so morali v času nevarnosti varovati grad. Teh sicer ni bilo treba plačati, vendar je zanje dal zaklati dva vola in popili so šest sodov vina.

Ko so se punti polegli in so tudi turški napadi ponehali, je grad izgubil svojo dotedanjo obrambno funkcijo. V virih se praktično ne omenja več. O njem nato spet beremo šele v poznejšem pripisu k eni starejših rokopisnih celjskih kronik:⁷¹

»1748. Ko je bil gospod gospod Friderik grof pl. Haugwitz⁷² tu, je zapovedal, naj s tega tu imenovanega gradu snamejo opeko ter jo porabijo in aplicirajo na (mestnem) gradu, ki je preurejen v kasarno.« (*1748 Ist von dem Herrn Herrn Friderichen grafen von Haugwitz, da er hier war, der befelch Ergangen, dass mann Solte von dissem obbenenten Schloss die Ziglen abtragen lassen vnnndt Solche zu der Burgg, welche zu eine Cassarn gemacht ist worden, anzuwenden und zu appliciern.*)

»1755. Visokorojeni gospod Viljem grof pl. Gaissruck je kupil imenovani grad skupaj z dvorcem in podložniki.⁷³ Ker je last tega grofa gosposčina Plumberk, ki se zdaj imenuje Novo Celje, tako je ta grof vnovič zapovedoval, naj se s tega starega gradu snamejo strehe, opeka in kle-sanci od tam pa naj se uporabijo za njegovo novo stavbo, poprej Plumberk imenovano, tako da zdaj od tega gradu ni videti drugega kot navaden kup kamenja.« (*1755 Erkaufte der Hochgebohrne Herr Wilhelm Graff von Gaiss Ruckh dise benendte Burgg mit Sambt dem Schloss und denen Unterthanen. Dieweillen dissem Grafen die Herrschaft Pirumberg anieczo aber die Herrschaft Ney-Cilli genandt zuegehörig, So war abermahlen dessen grafen sein befehl, dass man Solte die Tächer von disem alten Schloss abtragen lassen und dessen Ziglen und Quarter-Stainen zu seinem Neyen gebey vorher Pirumberg genandt anzuwenden, dass anieczo von diesem Schloss Nichts mehr zu Sechen ist allss allain der bure leere Stainhauffen.*)

Podobno govori o razsulu gradu urbar iz leta 1751: »Utrdba Celje je zdaj povsem razvaljena in ohranjeno je samo še staro razsuto zidovje.« (*Die Vöste Cilli ist derzeit ganz in Verfall gerathen und nur noch das alte Gemäuer und Rudera vorhanden.*)⁷⁴

Razvalino je dne 28. oktobra 1802 kupil na dražbi imovine grofa Vincenca Gaissrucka kmet Andrej Gorišek. V posesti rodbine, ki jo je uporabljala za kamnolom, je ostala do 1. aprila 1846, ko jo je za 620 fl. odkupil štajerski guverner Matija Konstantin pl. Wickenburg in jo prepustil štajerski deželi. Leta 1882 je prevzelo skrb za grad celjsko muzejsko društvo, v času med obema vojnama je bil v lasti občine, po vojni pa ga upravlja Opleševalno in turistično društvo Celje.⁷⁵

OPOMBE IN LITERATURA

- ¹ Del teh teorij je zašel celo v Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937; tu berem, da je knez Bruno — Pribina v 9. stol. pozidal Plumberk — Brunov grad pri Petrovčah in grad Vrbovec pri Rečici.
- ² Novostraschezky (Wenzeslav Georg Dunder): Stiriens Eden. Wien und Leipzig 1847, str. 38.
- ³ Jos. v. Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1893.
- ⁴ Kronika grofov Celjskih. Prevedel Ludovik Modest Golia. Maribor 1972, str. 65. Originalno listino, ki jo hrani dunajski državni arhiv, je objavil Franz Krones: Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli I. Die Freien von Saneck und der erste Graf von Cilli. Graz 1883, str. 120/121.
- ⁵ Kos dr. Franc: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV. Ljubljana 1920, šte. 70 a. Primerjaj tudi uvodni tekst v knjigi gradiva na str. XV.
- ⁶ Kos, o. c. šte. 712.
- ⁷ Gubo Andreas: Geschichte der Stadt Cilli. Graz 1909, str. 61.
- ⁸ Kos o. c. V. Ljubljana 1928, šte. 776.
- ⁹ Gubo o. c. str. 71.
- ¹⁰ Ibid., str. 70.
- ¹¹ Franc Kos: Doneski za krajevne kronike. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor 1919, str. 86.
- ¹² Gubo, o. c. str. 67/68.
- ¹³ Listina o tem mi ni bila dostopna. Podatki so citirani po Janku Orožnu: Zgodovina Celja in okolice I. Celje 1971, str. 163/164.
- ¹⁴ Listina je v prevodu po Kronesu, o. c. objavljena na str. 66 Kronike grofov Celjskih.
- ¹⁵ Janko Orožen, o. c. str. 164.
- ¹⁶ Grad Lemberg pri Šmarju se je takrat imenoval Lengenburg in je bil že prej v posesti Žovneških.
- ¹⁷ Prevedena listina je objavljena na str. 66/67 Kronike grofov Celjskih.
- ¹⁸ Prevedena listina je objavljena na str. 67/69 Kronike grofov Celjskih.
- ¹⁹ Gubo, o. c. str. 83/84.
- ²⁰ Ibid. str. 88/89.
- ²¹ Kronika grofov Celjskih, o. c. str. 54.
- ²² Gubo, o. c. str. 91.
- ²³ Ibid. str. 92.
- ²⁴ Ibid. str. 93.
- ²⁵ Ibid. str. 94/95.
- ²⁶ Ibid. str. 96.
- ²⁷ Ibid. str. 105.
- ²⁸ Ibid. str. 105.
- ²⁹ Ibid. str. 111/112.
- ³⁰ Listino o pokneženju je objavil Krones, o. c. II. Die Cillier Chronik. Str. 81/82.
- ³¹ Pri.: Gubo, o. c. str. 116/124.
- ³² Ibid. str. 126/129.
- ³³ Ibid. str. 147.
- ³⁴ Ibid. str. 151.
- ³⁵ Kronika grofov Celjskih, o. c. str. 49.
- ³⁶ Gubo, o. c. str. 159/160.
- ³⁷ Sternberg pri Beljaku na Koroškem.
- ³⁸ Kronika grofov Celjskih, o. c. ktr. 53/54.
- ³⁹ Gubo, o. c. str. 162; prim. J. Orožen: Zgodovina Celja in okolice I. str. 263.
- ⁴⁰ J. Orožen, o. c. str. 263/264.
- ⁴¹ Ibid. str. 291.
- ⁴² Franc Kos: Doneski za krajevne kronike, o. c. str. 86.
- ⁴³ Gubo, o. c. str. 181.

⁴⁴ Dunaj, Državni arhiv, rokopis 417 f. 72. Citirano po J. v. Zahn: Steirische Miscellen. Zur Orts- und Culturgeschichte der Steiermark. Graz 1899, str. 63.

⁴⁵ Gubo, o. c. str. 179; J. Orožen, Zgodovina Celja, o. c. str. 294/295 piše, da je bilo treba most usposobiti za prevoz velikih kamnov.

⁴⁶ Prim. Gubo, o. c. str. 177—192.

⁴⁷ Paolo Santonino: Die Reisetagebücher 1485—1847. Klagenfurt 1947, str. 185.

⁴⁸ Gubo, o. c. str. 193.

⁴⁹ Konrad Strass: Kacheln und Ofen der Steiermark. Graz 1940, str. 51.

⁵⁰ Gubo, o. c. str. 195.

⁵¹ Ibid. str. 203.

⁵² Krones, Die Freien von Saneck II. o. c. str. 179; prim. Bogo Grafenauer: Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana 1962, str. 126.

⁵³ Gubo, o. c. str. 204/205.

⁵⁴ Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant III/2. Das Dekanat Cilli. Celje 1880, str. 217.

⁵⁵ Andreas Gubo: Wiederherstellung des Schlosses Ober-Cilli und die Stadtburg im 16. Jahrhundert. Beilage des Grazer Tagblattes. Graz 1910, str. 15. Avtor tu navaja kot vir akte novega arhiva deželnega glavarstva v Gradcu, vendar tega akta v graškem Štajerskem deželnem arhivu ni bilo mogoče najti in preveriti.

⁵⁶ Steiermärkisches Landesarchiv Graz. Sachabteilung der Innerösterreichischen Hofkammer, Fasc. 57/3. Bauherstellungen am Schloss Cilli, 1566—1586. Strani 1—56. Ta povzetek in naslednji regesti, ki zadevajo obnovitvena dela na celjskem gradu v drugi polovici 16. stol. v celoti izvirajo iz teh aktov.

⁵⁷ Ibid. str. 2—3.

⁵⁸ Ibid. str. 4—18.

⁵⁹ Branišče — Streichwehr. Zdi se, da je beseda, ki je v starih virih pogosto uporabljana, lahko imela različne pomene. Na splošno je označevala obrambne naprave, s katerih je bilo mogoče čelno in bočno odbijati sovražne napade. Uporabljali so jo tudi za obrambne pomole in izpostavljene stolpe (Piper Otto: Burgenkunde. Frankfurt am Main 1967, str. 292, opomba 2.). Prevedli smo jo z besedo branišče, ki ne opredeljuje oblike in značaja naprave.

⁶⁰ Gre za obzidje v predgradju, o katerem je beseda v uvodnem delu poročila.

⁶¹ Tekst je v originalnih aktih, navedenih pod opombo 56, prečrtan s pripombo na str. 15: »Disen Überschlag und werg haben die Fr. drl. eingestellt.«

⁶² Ibid. str. 19—20. Izraz zunanji grad je uporabljen pač kot sinonim za stari celjski grad v nasprotju z mestnim gradom.

⁶³ Ibid. str. 38—40.

⁶⁴ Ibid. str. 47—49.

⁶⁵ Ibid. str. 64—67.

⁶⁶ Ibid. str. 74—82.

⁶⁷ Za kateri »lažni« stolp gre, ni povsem razvidno. Ker je beseda o z deskami obiti četrti strani, je možno misliti samo na vhodni stolpič nad notranjim grajskim jarkom, ki na zahodni strani ni imel zidane stene.

⁶⁸ V opombi 56 citirani akti, str. 83—85.

⁶⁹ Ibid. str. 86—88.

⁷⁰ Zur Geschichte des windischen Bauernaufruhres im Jahre 1573. III. Steiermärkische Geschichtsblätter. VI. Jahrgang. Graz 1885, str. 177—182; prim. Gubo, o. c. str. 217—218.

⁷¹ Krones, o. c. II. str. 182.

⁷² Friderik pl. Haugwitz je bil tedaj celjski vicedom. Gubo, o. c. str. 273.

⁷³ Grad je cesarica Marija Terezija dne 23. decembra 1750 prodala državnemu grofu Antonu Gaissrucku, tajnemu svetniku in komorniku. Gubo, o. c. str. 273.

⁷⁴ Ignaz Orožen: Das Dekanat Cilli, o. c. str. 147.

⁷⁵ Ibid. str. 148; J. Orožen: Zgodovina Celja, o. c. str. 295.

MILENA MOŠKON

SREDNJEVEŠKA PRSTANA V CELJSKEM MUZEJU

UDK 671.12 (497.12-119) : 069.538

Avtorica opisuje in stilno opredeljuje dva srednjeveška prstana iz zbirki Pokrajinskega muzeja v Celju. Prvi je bil najden že pred letom 1889 vzhodno od Teharij, drugi pa leta 1974 na Starem gradu nad Celjem. Po stilnih prvinah sodeč sta bila izdelana ob koncu 14. ali v začetku 15. stoletja za lastnike iz meščanskega (trgovskega ali obrtniškega) sloja.

Zwei mittelalterliche Ringe im Museum von Celje

Die Verfasserin beschreibt und definiert stilistisch zwei mittelalterliche Ringe aus der Sammlung im Pokrajinski muzej in Celje. Der erste wurde schon vor dem Jahre 1889 östlich von Teharje gefunden, der zweite aber im Jahre 1974 auf Stari grad in Celje. Den stilistischen Elementen nach wurden sie Ende des 14. oder Anfang des 15. Jahrhunderts für Besitzer aus dem Bürgertum (Kaufläute oder Gewerbetreibende) angefertigt.

Pokrajinski muzej v Celju hrani v svoji kulturnozgodovinski zbirki tudi nekaj zanimivega nakita, zlasti prstane. Skoraj za ves ta nakit pa zaradi pomanjkanja podatkov samo domnevamo, da je bil za muzej pridobljen na celjskem geografskem področju. Lahko pa upamo, da bo temeljitejši komparativni študij stilnih in morfoloških karakteristik kmalu potrdil različne domneve, predvsem pa, da gre pri nakitu, ki je shranjen v celjskem muzeju, za izbrane primere, katere bi lahko uvrstili celo med posebne, pri nas maloštevilno ohranjene umetnoobrtne zlatarske izdelke.

Omenili bi pa že zdaj, da je izjemoma znana provenienca za pečatni prstan,¹ ki je bil izkopan na zemljišču vzhodno od Teharij.² Med eksponati celjskega muzeja je bil naveden že leta 1889.³ (Gl. sl. 1.)

Avtorica: Milena Moškon, Pokrajinski muzej, Celje.

Sl. 1:
Pečatni prstan z napisom

Prstan je izdelan iz srebra in tehta 8,4 g. Obroček, ki je gladke elipsaste oblike v izmeri 20×22 mm, je prilotan na ploščato glavo. Premer okrogle glave znaša 21 mm. Zgornja površina glave je na obodu zaključena z bisernim obročem. Napis S(igillum) MARTINI GYPAV + v gotskih verzalkah, pojasnjuje, kdo je bil lastnik prstana. V sredi ploščice, za notranjim bisernim obročem je vgravirana žival, po vsej verjetnosti kozorog, nad njim pa zvezda in polmesec, kar vsekakor nakazuje simboličen pomen prstana in tudi pečata.

Obliko prstana lahko primerjamo s prstanom iz Zemaljskog muzeja v Sarajevu,⁴ ki kaže značilnosti prstanov iz 15. stoletja. Še točnejšo datacijo pa nam omogoča napis, ki ga glede na uporabljene črke lahko uvrstimo v čas od konca 14. tja v 15. stoletje.

Zaradi posebne aktualnosti pa predstavljamo iz zbirke nakita v celjskem muzeju tudi prstan,⁵ ki pomeni zanimivost pri prezentaciji kulturno-zgodovinskih ostalin s celjskega Starega grada.

Prstan je leta 1974 odstopil muzeju Andrej Jevšnik iz Celja. Našel ga je na Starem gradu, na površini zemlje, izven severnega obzidja, prav pri izhodu na tkzv. Pelikanovo pot.

Prstan, pri katerem meri R-22 (30) mm, r-19 mm, glava 17×15 mm in tehta 9,9 g, je odlit v bronu. (Gl. sl. 2 in 3.)

Na obročku prstana, ki se pod vratom ob straneh malo razširi, je med dvema reliefnima ščitkoma, ki spominjata na konzoli, iz katerih se izvija obočno rebro, zunanja površina grebenasto oblikovana. V sredini spodaj je reliefni sklepnik v obliki malega romba. Glavo prstana povezuje z obročem tanek vrat, ki horizontalno po sredini grebenasto izstopa. Ploščata glava, ki je lahko služila tudi kot pečatnik, je ovalne oblike z zgajeno zgornjo površino, v katero je linearno vgraviran, okoli vertikalne osi simetrično koncipiran dekor. Osrednji, diagonalno potekajoči dvočrtni okras predstavlja križ (crux decussata), zunanja simetrična dopolnila pa zaključka stiliziranih vejic in dveh gladkih površin.

Prstan je v obliki prilagojen svojemu uporabnemu namenu. Okrasna motivika na njem ima verjetno simboličen pomen. Obe vejici z vertikalno linijo in poševno potekajočimi paralelnimi črtami lahko predstavljata drevsi življenja, ki sta povezani s križem kot simbolom plodnosti. Ker je bil prstan najden na celjskem Starem gradu, bi lahko celo sklepali, da je upo-

dobitev križa vezana na čaščenje sv. Andreja, kateremu je bila posvečena grajska kapela Celjanov⁶ ali pa morda na lastnika, ki je imel Andrejevo ime.

Oblika prstana z izrazitim vratom in ploščato glavo je značinja za prstane, ki so jih nosili v 14. in 15. stoletju.⁷ Taki prstani so bili lahko samo okrasni ali pa so istočasno služili kot pečatniki. Na glavi so imeli včasih heraldični znak ali napis, včasih pa stiliziran, rastlinsko geometrijski ali živalski motiv, ki je predstavljal določeno srednjeveško simboliko.

Sl. 2:
Prstan z ovalno ploščato glavo
(pogled od strani)

Sl. 3:
Prstan z ovalno ploščato glavo
(pogled od zgoraj)

(Vse fotografije: Viktor Berk)

Prstan lahko datiramo v čas od konca 14. in v 15. stoletje, torej tudi še v čas celjskih grofov. Glede na cenejši bronasti material in na preprosto, čeprav estetsko in funkcionalno pretehtano obliko pa sklepamo, da tega prstana prav gotovo niso nosili celjski fevdalci sami, saj so sodili v najvišji vrh plemstva in so prav gotovo tako kot ostali najpremožnejši družbeni sloji v tistem času, naročali in kupovali nakit iz dragocenejših kovin, ki je bil večkrat okrašen z dragocenimi kamni in je predstavljal prave mojstrovine zlatarskega ustvarjanja. Pri tem lahko z dokajšnjo gotovostjo sklepamo, da se je Barbara Celjska seznanila s sijajem nakita, z njegovim pomenom, dragocenostjo in njegovo učinkovito modno uporabnostjo že v Celju in da je kasneje ta svoj pridobljeni smisel skupaj s Sigismundom le dopolnjevala in uresničevala do velikega razkošja, ki je ostalo dokumentirano med drugim tudi z dragoceno zbirko pravih zlatarskih umetnin na kraljevem dvoru.⁸

Tudi če je ta prstan služil kot pečatnik, ga prav tako ne moremo pripisovati celjskim grofom samim, saj je znano, da so se dosledno posluževali svojih običajnih heraldičnih znakov.

Najdbo prstana na Starem gradu lahko navezujemo na arheološka izkopavanja na gradu in na odmetane ruševinske nasutine; po ostalih doslej znanih drobnih najdbah, ki so večinoma iz 14. in 15. stol., sodeč bi bil lahko tudi ta prstan iz prostora stanovanjskega stolpa, označenega pri raziskovanjih kot sektor A.⁹

Oba prstana sta izdelana brez večjih pretenzij, da bi predstavljala umetniški izdelek, zato lahko sklepamo, da sta lastnika pripadala širšim družbenim slojem — trgovcem, obrtnikom ali drugim, vsekakor pa takim, ki so bili še dovolj premožni, da so si lahko nabavili prstan, ki jim je služil za okras in za praktično uporabo.

Podobno kot za ostale srednjeveške drobne obrtne izdelke, ki so brez podatkov shranjeni v celjskem muzeju, tudi za ta prstana ne moremo določiti kraja, kjer naj bi bila izdelana. Variante takih prstanov namreč niso lokalno omejene, saj je treba pri tem poleg trgovskih in drugih momentov upoštevati še pogosta preseljevanja obrtnih mojstrov, ki so na ta način na različnih področjih razširjali tipičnosti izdelkov svojih prvotnih delavnic. Zato tudi za oba navedena prstana ne moremo kategorično trditi, da sta bila prinesena v Celje od drugod, saj bi lahko z enako mero verjetnosti sklepali, da sta bila izdelana pri nas, morda v Celju samem.

LITERATURA IN VIRI

¹ Inv. št.: KZ/1596.

² Zweiter Thätigkeitsbericht des Museal-Vereines der Stadt Cilli, Cilli 1886, str. 21.

³ Führer durch die Sammlungen des Localmuseums der Stadt Cilli, Cilli 1889, str. 25, št. 17.

⁴ Liljana Beljkašič: Prstenje iz zbirke Etnografskog oddeljenja Zemaljskog muzeja, Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1957, XII., str. 90—91, Tab. II, št. 5.

⁵ Inv. št.: KZ/2277.

⁶ Janko Orožen: Zgodovina Celja, Celje 1927, II. del, str. 158.

⁷ Bojana Radojković: Nakit kod Srba od XII. do kraja XVIII. veka, Beograd 1969, str. 112, str. 180 (Tab. 109—110), str. 180 (Tab. 111), str. 187 (Tab. 120).

⁸ Angela Hejj-Détári: Altungarischer Schmuck, Budapest 1965, str. 26—27.

⁹ Tatjana Bregant: Raziskovanja na Starem gradu nad Celjem 1972. leta, Celjski zbornik 1973-74, str. 269—302.

¹⁰ Marjetica Šetinc: Zlatarstvo na slov. Štajerskem (katalog razstave), Maribor 1971, str. 8.

¹¹ Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice, Celje 1971, I. del, str. 386.

MILENA MOŠKON

POSLIKANA SKRINJA V CEJSKEM MUZEJU

UDK 7067(497.12-116):069.538

V članku je opisana poslikana kmečka skrinja iz Podvolovljeka pri Lučah, ki je od leta 1958 shranjena v Pokrajinskem muzeju v Celju. Izdelal in poslikal jo je leta 1818 Klemen Lager (= Logar) iz Solčave. To je prvo doslej znano delo tega ljudskega umetnika iz Gornje Savinjske doline.

Bemalte Truhe im Museum von Celje

Im Artikel wird die bemalte Bauerntruhe aus Podvolovljek bei Luče beschrieben, die seit dem Jahre 1958 im Pokrajinski muzej in Celje aufbewahrt wird. Die Truhe wurde im Jahre 1818 von Klemen Lager (= Logar) aus Solčava angefertigt und bemalt. Das ist das erste bisher bekannte Werk dieses volkstümlichen Künstlers aus Gornja Savinjska dolina.

V narodopisni zbirki Pokrajinskega muzeja v Celju je shranjenega tudi nekaj pohištva, zlasti skrinj, ki deloma prikazujejo kmečko stanovanjsko opremo 18. in 19. stol. na določenih predelih celjskega področja. Tudi tukaj je, podobno kot drugod po Sloveniji¹, predstavljala skrinja pomemben kos pohištva in je prav tako služila shranjevanju obleke, perila, manjših dragocenosti in če česa drugega.²

Tudi v celjskem muzeju je večina skrinj okrašenih s poslikavo, le skrinji iz Obsotelja krasi skromna rezbarija.

Najbolj razkošno poslikane skrinje je pridobil celjski muzej iz Zadrečke in Zgornje Savinjske doline ob raziskovalnih delih na terenu pa tudi ob priložnostnih nakupih v muzeju.

Med vsemi skrinjami, pridobljenimi iz omenjenih dolin pa predstavlja najzanimivejši primer skrinja (inv. št. E/385), ki je bila najdena že kot odslužena na Obcirjevi kašti v Podvolovljeku pri Lučah, leta 1958. Lastnik jo je odstopil muzeju v zameno za eno izmed uporabnih meščanskih skrinj iz deponirane kulturnozgodovinske zbirke muzeja. Pridobitev

Avtorica: Milena Moškon, Pokrajinski muzej, Celje.

te skrinje pomeni za celjski muzej posebno zanimiv prispevek k prezentaciji dosežkov zgornjesavinjske ljudske umetnosti in kmečke stanovanjske kulture v gorskem svetu celjskega področja.

Skrinja je iz smrekovega lesa in meri v-57, d-146, š-67,5 cm. Ima štiri, 9 cm visoke valjaste noge in raven pokrov. Včasih je imela v notranjosti predal, deljen v tri predalčnike. Ključavnica in ščitek sta bila pred časom odstranjena. Pokrov povezujeta z zadnjo stranico železni nasadili, katerih zaključka imata obliko dveh koničastih listov.

Vse štiri stranice skrinje so razčlenjene v profilirano okvirjena dvojna polja.

Čelna stran je simetrično razdeljena najprej na tri večje kasete: na obeh straneh je po en manjši kvadrat, v srednjem pa pravokotnik s koničastim zaključkom zgoraj. Tudi na obeh stranskih površinah je poleg zunanjega profiliranega okvira še manjši, ki obroblja srednji kvadrat. Razčlenjena je tudi hrbtna stranica in sicer v dve okvirjeni polji.

Poleg razčlenitve pa krasi skrinjo tudi poslikava, ki napolnjuje vse stranice, razen hrbtno in pokrova zgoraj ter je usklajena z arhitektonsko razdelitvijo posameznih površin.

Vsi profilirani letveni okviri so pobarvani z menjajočimi se zelenimi, rdečimi in rjavimi, diagonalno potekajočimi pasovi.

Na površinah med večjim in manjšim okvirom se vije po en venec, na čelni stranici iz rdeče-belih vrtnic z zelenimi koničastimi listi ob straneh, v sredini pa iz rdeče-belih tulipanov z rjavimi listi. Na obeh bočnih stranicah pa se okoli manjšega okvira vije po en tulipanov venec in s tem zaključuje srednje polje, ki je poslikano z drobnimi rdečimi cvetovi vrtnic.

Na čelni stranici je predstavljena v obeh malih kvadratnih poljih stoječa Marija-kraljica z Jezusom, v sredi pa je šopek tulipanov.

Pokrov skrinje je na notranji strani poslikan po vsej površini. Celotna, skoraj simetrično zasnovana kompozicija, je deljena v polji, kateri zaključuje okvir iz rdečega baročnega hrustančevja, ki prehaja z vključitvijo obeh železnih nasadil v sredini v kartušast zaključek, v katerem je napis: TA · SKIO · EE STVREV · KLEMEN LAGER · VTEM LET · SAM 1818. Nad to kartušo je na zeleni travnati horizontalni površini, iz katere rastejo šopki in posamezni tulipani, obstalo pet svetniških figur, ki so označene z napismi nad glavami: S. IOHAN S. IOSEPH IESVS. S. MARIA. S. ANNA. Razporeditev figur je skoraj simetrična. Osrednjo skupino predstavlja sv. družina, Ana in Janez pa stojita ob straneh in držita v rokah odprti knjigi.

Vse figure so oblečene v obleke rdeče ali zelene barve z drugo-barvnim ogrinjalom (zelenim, rdečim ali rjavim), ki prekriva tudi Marijino in Anino glavo.

Vsa slikarija z napismi vred je narejena s čopičem na les, brez predhodne podlage ali risbe. Slikar predstavlja figure s tipičnimi obrisi, na katerih ne zasledimo ostrih kontur, pač pa samo najnujnejše mehke obrise in zlasti poudarjene oči, ki zražajo živahnost in prijaznost predstavljenih oseb. Zanimiva je obravnava draperije, zlasti gubanja, ki nakazuje določeno razgibanost figur in občutek sproščenega zadovoljstva čuvarjev skrinje, saj jim je zaupana v varstvo vsa vrednost, shranjena v skrinji.

Poslikana skrinja Klemena Lagerja (Foto V. Berk)

Po ikonografski zamisli se je slikar odločil za sv. družino v spremstvu Ane in Janeza Evangelista. Mogoče sta ga k tej izbiri navedli krstni imeni lastnikov skrinje, kajti lahko bi priključil sveti družini poleg Ane predvsem Joahima.

Prav gotovo ima cvetlični okras na skrinji poleg dekorativnega pomena svoje izhodišče tudi v simbolični vsebini, saj se tulipanov cvet pogosto vpleta v ljudsko drevo življenja, vrtnica pa lahko predstavlja kot mistična roža simbol Kristusa in posebnega življenjskega veselja.³

Skrinja v celjskem muzeju s poslikavo notranje strani pokrova sicer ne prinaša posebnega odkritja, saj so tovrstne krasitve skrinj znane že od pozne gotike⁴ dalje.⁵ Še bolj pogosto pa so, vsaj v zadnjih stoletjih, namesto s slikanjem krasili notranje ploskve pokrova z božjepotnimi grafičnimi (tudi koloriranimi) podobnicami, ki so predstavljale različne svetniške podobe. Vsekakor pa tudi z upoštevanjem navedenih danosti lahko smatramo celjsko skrinjo kot posebnost med slovenskimi skrinjami in izjemno zanimivost med ohranjenimi poslikanimi skrinjami s celjskega področja. Doslej namreč ni bilo možno najti med ohranjenimi skrinjami s celjskega terena nobene, ki bi se po fasadni razčlenitvi in po rastlinskih, figuralnih

in drugih dekorativnih značilnostih lahko v vsem primerjala s skrinjo Klemena Lagerja.

Po napisu sodeč, je opravil Klemen Lager pri skrinji tudi vsa potrebna mizarska dela. Pri tem se je moral opreti na takrat že poznane in uveljavljene razdelitve ploskev in na vzore, ki so slikarsko bogatili razpoložljive površine z okraji cvetličnih vencev, šopkov in posameznih cvetic kot igrivih dopolnitev predstavljenih svetih podob in monogramov. Pri poslikavi pokrova se je moral slikar opreti na elemente baročne slikarske tradicije in jih je brez zadržkov prilagodil svojim hotenjem in sposobnostim, ki se izražajo zlasti v naivnem pojmovanju anatomije, prostorskih razmerij, naravnih danosti in drugega.

Napis na skrinji s podpisom Klemena Lagerja nam priključuje v spomin napis na skrinji z Gorenjskega: »Ta skrina je narejena ta 28 dan Junia 1836 v Zerklansk Far«, prav tako nas spominja oblika skrinje, razčlenitev njenih stranic, postavitev na noge, vključitev tipičnih, slikarsko sicer individualno obravnavanih stiliziranih cvetnih okraskov in izbranih svetniških podob, na skrinje, ki so bile v rabi v 1. pol. 19. stoletja na Gorenjskem in Štajerskem.

Za avtorja Klemena Lagerja, ki je naredil skrinjo leta 1818, je bilo možno ob pregledu matičnih knjig v krajevnem uradu v Solčavi ugotoviti, da je bil kmet Klemen Logar leta 1833 v Solčavi poročna priča. Če upoštevamo navedbo Fr. Mišiča⁷ za uporabo nekdanje besede Lag kot domače, namesto Log (log), lahko trdimo, da se je Klemen Logar podpisal v domači govorici kot Lager.

V zvezi z navedenimi podatki torej že lahko sklepamo, da je bil mojster poslikane skrinje doma na Solčavskem, kar izključuje domneve, da je bila skrinja lahko prenesena od drugod ali pa da jo je naredil kateri od potujočih mojstrov.

Slikarstva Klemena Logarja, s katerim se nam predstavlja avtor na poslikani skrinji, doslej ni bilo mogoče zaslediti niti na celjskih panjskih končnicah⁸, niti ne na stenskih slikah, ki so se ohranile na kmečkih stavbah v Zgornji Savinjski in Zadrebški dolini. Edini primer ohranjenega ljudskega slikarstva, ob katerem bi lahko pomislili na mojstra Klemena Logarja, so podobe križevega pota, ki so v župnišču v Solčavi.⁹ Ta križev pot, ki ga lahko uvrščamo med spomeniško zapuščino naše ljudske umetnosti, je med drugim zanimiv tudi po tem, da prisostvujeta enemu izmed dogodkov (8. postaja) tudi ženi z otrokoma, ki bi bili lahko, po oblekah sodeč, domačinki. Slikarska obravnava draperije, fiziognomij, prostora in barvnih površin kaže, da gre za delo v načinu ljudskega slikarja Klemena Logarja.

Gotovo bodo bodoče raziskave ljudske umetnosti in ljudskih ustvarjalcev na celjskem področju obogatile dosedanje ugotovitve — tudi za Klemena Logarja — ter dopolnile dosedanja znanstvena in publicistična opozorila na domačo ljudsko umetnost, ki je vzkliła, cvetela in tudi ovenela med ljudmi v gorskem svetu Savinjske in Zadrebške doline.

LITERATURA IN VIRI

- ¹ Franc Kos: Slovenska kmetska skrinja, Etnolog XIV, Ljubljana 1942, str. 53—73.
- ² Anka Novak: Poslikano pohištvo v Dolini, Slov. etnograf XXXIII—XXIV, Ljubljana 1972, str. 19—38.
- ³ Helmut Nemeč: Alpenländische Bauernkunst, Wien 1966, str. 35.
- ⁴ Verena Han: Umjetnička skrinja u Jugoslaviji od XIII. do XX. stol. Katalog razstave Muzeja prim. umjetnosti, Beograd 1961, str. 23 sl. št. 6 in str. 50 kat. št. 6.
- ⁵ Konrad Hahm: Deutsche Bauernmöbel, Berlin 1938, repr. 91.
- ⁶ Cit. op. št. 1 str. 68.
- ⁷ Fran Mišič: O ledinskih in hišnih imenih okoli Solčave, ČZN zv. XXIII, 3—4, Maribor 1938, str. 197 in 199.
- ⁸ Milena Moškon: Celjska zbirka poslikanih panjskih končnic, Celjski zbornik, Celje 1967, str. 121—132.
- ⁹ Milena Moškon: terenski zapiski leta 1958.

Fotografija: Viktor Berk.

MILENA MOŠKON

UPODOBITVE NASELIJ IN STAVB S CELJSKEGA PODROČJA

Nadaljevanje kataloga zbirke v celjskem muzeju

UDK 069.538(497.12-111/119)

Pokrajinski muzej v Celju hrani dokaj bogato zbirko upodobitev naselij na celjskem pokrajinskem območju (celotnih in delnih, dostikrat tudi samo upodobitve posameznih stavb). V Celjskem zborniku 1968 je avtorica objavila prvi del kataloga te zbirke (zaporedne številke 1—75) z vsemi podatki, ki identificirajo posamezne upodobitve. V pričujočem prispevku pa na enak način opozarja na upodobitve, ki jih je zbirka pridobila od 1968 do 1976 (zaporedne številke 76—116).

Abbildungen von Ortschaften und Bauten auf dem Gebiet von Celje

(Fortsetzung des Katalogs der Sammlung im Museum von Celje)

Im Pokrajinski muzej in Celje wird eine ziemlich grosse Sammlung von Abbildungen der Ortschaften auf dem Gebiet von Celje aufbewahrt. Die Ortschaften sind entweder vollständig oder nur teilweise abgebildet. Manchmal gibt es aber nur Abbildungen von einzelnen Bauten. Im Celjski zbornik aus dem Jahre 1968 hatte die Autorin den ersten Teil des Katalogs dieser Sammlung (laufende Nummer 1—75) mit allen Angaben veröffentlicht, die die einzelnen Abbildungen identifizieren. Im gegenwärtigen Beitrag behandelt sie auf dieselbe Weise die Abbildungen, welche die Sammlung von 1968 bis 1976 (laufende Nummer 76—116) erworben hatte.

Ob zbiranju upodobitev naselij in stavb s celjskega področja in še zlasti ob objavi kataloga zbirke v celjskem muzeju¹ nismo predvidevali, da se bo zanimanje za ohranjene vedute celjskega področja tako hitro povečalo in da bodo poleg preučevanja² in različnega publiciranja³ vedute, zbrane v celjskem muzeju, predstavljene tudi na večjih občasnih razstavah.

Najprej je bil izbor vedut iz celjskega muzeja priključen razstavi grafičnih vedut slovenještajerskih krajev v mariborski Umetnostni galeriji (18. IV.—19. V. 1969)⁴ Kmalu za tem so bile na občasni razstavi v Celju prikazane samo najzanimivejše vedute s celjskega področja z izborom iz

Avtorica: Milena Moškon, Pokrajinski muzej, Celje.

zbird Pokrajinskega muzeja in Študijske knjižnice iz Celja, Narodnega muzeja iz Ljubljane in še Pokrajinskega arhiva ter Študijske knjižnice iz Maribora (junij 1969). Ob tej priložnosti so bile poleg grafičnih listov razstavljene tudi oljnate podobe, nekatere fotografije in razglednice ter različni umetnoobrtni predmeti, na katerih so upodobljene vedute ali posamezne stavbe Celja in njegove okolice. Ista razstava je v enakem obsegu gostovala tudi v Mestnem muzeju v Ljubljani (otvoritev 21. XI. 1969) in v Gorenjskem muzeju v Kranju (otvoritev 18. III. 1970).

Vse razstave so bile povsod deležne velikega zanimanja in so omogočile tudi javnosti v širšem slovenskem prostoru spoznanje številnih starih predstavitev znanih krajev s celjskega območja. In morda so prav te razstave in njihova spremljajoča popularizacija pripomogle k povečanju zbirke vedut v celjskem muzeju, kajti pojavile so se nepričakovane nabavne možnosti, ki so v marsičem bogato dopolnile že obstoječi muzejski fond.

Medtem se je prav tako nepričakovano povečala zbirka vedut izven celjskega muzeja in sicer zbirka v arhivu zdravilišča v Rogaški Slatini, saj je zdraviliški gost iz Zürich, g. Kurt Müller dodal obstoječi kolekciji večje število grafičnih listov z vedutami raznih jugoslovanskih krajev, med katerimi so nekatere tudi s celjskega teritorija. Tudi izbor teh vedut je bil razstavljen na občasni razstavi in sicer v novi pivnici v Rogaški Slatini (11.—25. V. 1970).

Celjski muzej pa je nekaj svojih vedut vključil tudi v razstavni koncept stalne razstave umetnostne in kulturnozgodovinske zbirke v I. nadstropju Stare grofije⁵ s čimer je skušal nazorno prikazati podobo mesta Celja in nekaterih okoliških krajev, ki so z značilnostmi prispevali svoj delež k poznavanju nekdanjega življenja na celjskem področju.

Vedute, katere je celjski muzej zbral v zadnjih letih, omogočajo še temeljitejši prikaz historičnega razvoja nekaterih krajev in njihov položaj v preteklih dogajanjih, ki je zdaleč presegal lokalni okvir, ali zaradi svojega gospodarskega, turističnega zdraviliškega ali pa spomeniškega značaja.

Prav gotovo predstavlja za Celje izredno pomembnost pridobitev oljnate podobe s pogledom na Savinjsko nabrežje in Staro grofijo izpred nekdanjega kapucinskega mosta na desnem bregu Savinje, katero je naslikal celjski rojak Vincenc Gurnig.⁶ Ta slikar-samouk je bil po poklicu poštar v Celju in je pomemben zlasti kot poslanec štajerskega deželnega zbora, ki se je leta 1848 zavzemal za enakovrednost slovenskega jezika v zboru, za narodno enakopravnost in za zahteve naših kmetov, naj se ne bi izplačevala odškodnina za podložniška zemljišča.⁶ Muzej se je trudil vrsto let, da pil to Gurnigovo sliko, ki je bila v privatni lasti lasti v Naklem pri Kranju, kamor je bila prenesena neznano kdaj in po povsem neznani poti. (Glej barvno reprodukcijo na ovitku tega zbornika.)

Med posebno zanimive nanovo pridobljene upodobitve naših grajskih arhitektur pa sodi akvarel, na katerem je prikazan grad Lemberg pri Dobrni. Grajski kompleks je predstavljen s severozahodne vzpetine s takega gledišča, da so vidne vse stavbe, pa tudi dvorišče, arkadni trakt in obrambni stolp s svojim dominantnim položajem. Predstavljeni sta tudi

Grad Lemberg pri Dobrni (Kat. št. 98)

obe gospodarski poslopji. Grajski arhitekturi, ki zavzema osrednji položaj upodobitve, ustvarja pokrajinski okvir v ospredju vinograd, nato zgoščeno drevje in posamezna drevesa, v dolini pa polje s posameznimi parcelami, katere zaključuje gozdno pobočje z gričevjem, ki se izgublja v daljavi.

Akvarel v rjavkasto modrem barvnem razpoloženju predstavlja izredno mikavno veduto, v kateri je občuten, kljub nežnemu videzu, položaj in značaj gradu. Avtorjeva želja po resničnosti in neposrednosti predstavitve sta pomembni značilnosti, ki dajeta akvarelu tudi spomeniško dokumentarno vrednost. (Glej reprodukcijo na prilogi med str. 440 in 441.)

Časovno bi akvarel Lemberga lahko uvrstili med značilne tovrstne vedute, ki so nastale okoli sredine preteklega stoletja. Če ne bi imel ta akvarel na hrbtni strani napisa, bi avtorstvo lahko prisodili marsikateremu slikarju, zlasti pa tistim, ki so jih privlačevali krajinski motivi s celjskega področja. Med temi je tudi slovenski slikar Marko Pernhart⁷ (Pernat/h/, Bernhad, Bernhardt)⁸ v čigar slikarskem opusu je ohranjena upodobitev Igle v Savinjski dolini. Tudi Bernhardt Fiedler (Bernh. H)⁹ je zapustil olja in risbe z izbranimi krajinskimi motivi ob spodnjem toku Savinje. Napis: Bernhardt Hptm (Hauptmann) inn 40. C.(rainerschen) I.(nfanterie) R.(egiment)¹⁰, ki označuje Bernhardta, stotnika 40. kranjskega pešpolka, pa ne omogoča točnejših ugotovitev, ki bi pojasnile kaj več o ustvarjalcu in nastanku tega akvarela.

Drugo dragocenost v celjski zbirki pa predstavljata litografiji, ki ponazarjata nekdanjo glažuto Rakovec nad Vitanjem. Prav gotovo sta bili ti dve veduti namenjeni ilustraciji določene publikacije, katere pa za zdaj žal še ni bilo možno ugotoviti. Zato pomenita obe litografiji za Celje in za študij zgodovine steklarstva pri nas trenutno edini dokument, na katerem je razvidno naselje Rakovec ob času delovanja steklarskega obrata, ki je bil ukinjen leta 1874. Litografiji smatramo za važni dopolnili Minačkovemu opisu nekdanje steklarne na Rakovcu.¹¹

Zanimive so tudi skice s pogledi na pokrajino in arhitekturo iz okolice Šentjurja pri Celju. Nastale so julija, leta 1886. Njihov avtor žal ni znan, ne bi pa mogli trditi, da gre za Janeza Pečnika, katerega navaja Jože Curk¹² kot arhitekta domačina, ki je naredil akvarelirano skico s cerkvijo v Šentjurju.

V celjskem muzeju pa so se znova pomnožili tudi umetnoobrtni predmeti, na katerih so predstavljene upodobitve posameznih stavb ali naselij, saj je bil pridobljen steklen zdraviliški kozarec, okrašen z medaljoni, na katerih so vgravirane zdraviliške stavbe v Rogaški Slatini. Zanimiv pa je tudi steklen obežilnik za papir z večstransko brušenimi površinami v obliki kristala, kar nudi različne poglede na barvano, spodaj nalepljeno fotografijo Celja. Obježilnik je verjetno predstavljal spominek mesta Celja.

Določen dokumentacijski pomen imajo tudi fotografije Martina Lenza, na katerih se je ohranilo nekaj, za takratno nemško prebivalstvo važnejših dogodkov v Celju¹³, za nas pa povezava z nastankom ali razvojem posameznih stavb v samem mestnem jedru v letih 1904—1906.

Prezreti pa ne smemo izjemnega pomena pridobitev posameznih vedutnih grafičnih listov iz znanih suit ali drugih publikacij, ki niso očuvane

pri nas v celotah in so zato raizskovalcem in drugim težko dostopne. Zato je tudi namen te objave dodatnega kataloga vedut, ki so nepričakovano povečale zbirko v celjskem muzeju predvsem v tem, da opozori vse uporabnike in občudovalce starega vedutnega slikarstva in dokumentacij na gradivo, ki je zbrano v celjski zbirki, in da seznanj javnost z dopolnitvami te zbirke, ki je dragocena tudi za naše bodoče rodove.

KATALOG

76. *Celje* — mesto, s severa, na bakrorezni podobici sv. Maksimilijana, 12,2 × 8,1 cm z napisom: S. Maximilianus Cilliae in Styria Martyrium passus est. Anno 283. G/VI—114, S/15 — 1. pol. 18. stol.

77. *Celje* — pogled z nekdanjega kapucinskega mosta na Savinjsko nabrežje in Staro grofijo, o. pl., 41,5 × 53,9 cm sign. in dat. V. Gurnigg Cilli 1843, S/57, S/37 — 1843.

78. *Celje* — mesto, z jugozapada, naknadno kolorirana litografija, 21,7 × 31,5 cm, napis: Cilli, sign.: Lith. v. Sandmann. Gedr. b. J. Rauh, G/VI—106, S/50.

Iz: *Malerische Ansichten. Zum Andenken, an die Eröffnung der Bahnstrecke von Cilli nach Laibach am 16. Sept. 1849.* Lithogr. v. X. Sandmann. Gedr. in der lith. Anstalt v. Rauh in Wien. — 1849 Franz Joseph Sandmann — akvarelist in litograf, 1805. Strassburg — 1856 Dunaj.

79. *Celje* — mesto, s vzhoda, naknadno kolorirana litografija, 16,4 × 21,3 cm, napis: 68. Cilli, sign.: Gez. u. lith. v. Alex. Kaiser Verlag u. Eigenthum v. F. Paterno in Wien, G/VI—113, S/58 — Iz Paternojeve suite — o. 1855. — Alexander Kaiser — litograf, 1819 Gradec — 1872 prav tam.

80. *Celje in Stari grad*, z jugozapada, lesorez, 11 × 18,8 cm, napis: Stadt und Schloss Cilli, G/VI—105, S/66.

Iz: *Ansichten aus der Steiermark mit vorzüglicher Beachtung der Alterthümer und Denkwürdigkeiten, als Burgen, Schlösser, Kirchen u. s. w. ...* Druck und Verlag von Leykam's Erben in Graz. — o. 1860.

81. *Celje* — mesto, s Starega gradu, barvana fotografija kot okras na brunem brezbarvnem steklenem obtežilniku, šesterokotne kristalne oblike, s trikotnimi in štirikotnimi površinami, 5,7 × 6,4 × 3 cm, KZ/1857 — konec 19. — zač. 20. stol.

82. *Celje* — mesto, pogled z gradu na Aljažev (nekdanji Jožefov) hrib, Bežigrad in Teharje, fotografija, 19,4 × 25,2 cm, G/VI—fot. 20 — okoli 1900.

83. *Celje* — mesto z južne strani, fotografija, 19,5 × 25,2 cm, G/VI—fot. 19 — o. 1900.

84. *Celje* — pogled na začetek Stanetove ulice ob nemški svečanosti v zvezi z odkritjem spominske plošče pesniku Gabrielu Seidlu, fotografija, 24,4 × 30,1 cm, sign.: Joh. Martin Lenz Cilli, G/VI—fot. 23 — 9. oktober 1904.

85. *Celje* — pogled na vzhodno fasado hotela Evropa in nemško svečanost ob začetku gradnje Nemškega doma — sedanjega Doma OF, fotografija, 24,2 × 29,7 cm, sign.: Joh. Martin Lenz, G/VI—fot. 25 — 26. julij 1905.

86. *Celje* — nekdanja stavba hotela Elefant (vogalna hiša Cankarjeve ul. št. 1 in Stanetove ulice), fotografija, 20 × 30,4 cm, sign.: Joh. Martin Lenz, Cilli, G/VI—fot. 24 — o. 1905.

87. Celje — Stari grad, pogled na grajski kompleks in pobočje z juga, fotografija, 17,2 × 22,8 cm, sign.: Joh. Martin Lenz, Cilli, dat. 28. Mai 1906, G/VI—fot. 11.

88. Celje — Stari grad, pogled na Friderikov stolp, na ostanke nekdanjega medzidja in vzhodnega obrambnega stolpa, fotografija, 17,3 × 22,9 cm, sign.: Martin Lenz Cilli, dat. 13. Jun. 1906, G/VI—fot. 11 a.

89. Dobrna — okolica, žaga ob Dobrnici v Hudičevem grabnu, bakrorez, 25,5 × 19 cm, napis: Eine Sagermühle nächst Neuhaus in Steyermark, sign.: Car Schallhas del. et sc. Wien, bey F. X. Stöckl. G/VI—94 — konec 18. stol. Carl Philipp Schallhas — slikar in grafik, 1767 Bratislava — 1797 Dunaj.

90. Dobrna — okolica, mlin ob Dobrnici v Hudičevem grabnu, bakrorez, 19 × 25,6 cm, napis: Eine Mahlmühle zu Neuhaus in Steyermark, sign.: Car. Schallhas del. et sc. Wien bey F. X. Stöckl, G/VI—93 — konec 18. stol.

91. Dobrna — naselje in zdravišče z jugovzhoda, tonirana litografija, 21,1 × 29 cm, napis in signatura odrezano, G/VI—98. Avtor verjetno Joh. Passini. o. 1855.

92. Dobrna — naselje in zdravišče z jugovzhoda, tonirana litografija, 18,9 × 27,3 cm, sign.: Joh. Passini, napis odrezan, G/VI—97.

Iz: J. Passini: Ansichten aus den Heilbädern Steiermarks mit erklärendem Texte von F. Mitterbacher, Graz 1855—?

Johann Nep. Passini — grafik in slikar krajn, 1798 Dunaj — 1874 Gradec. Učenec Franca Kavčiča.

93. Dobrna — vila Kottowitz (sedanji zdraviški hotel Beograd), jeklorez, 8,2 × 11,8 cm, napis: Villa Kottowitz in Neuhaus, sign.: J. Reichert, C. Adler Art. Anst. Hamburg. Verlag von A. Burger in Gratz. — Iz Burgerjeve suite — o. 1855.

94. Frankolovo — grad z jugozahoda, v ozadju razvaline lindeškega gradu, litografija, 21,5 × 29,8 cm, napis: Gut Sternstein in Cillier Kreis, sign.: Aufgen. u. lith. v. J. Kuwasseg, herausgeg. v. d. lith. art. Anstalt d. H. Lampel in Graz, gedr. b. H. Lampel, G/VI—95, nekoloriran list kataloga M/78. — Iz Lamplove suite — o. 1845.

Josef Kuwasseg — slikar in litograf, 1799 Trst — 1859 Gradec.

95. Kozje — naselje z grajskimi razvalinami, s severa, jeklorez, 7,7 × 12 cm, napis: Drachenburg, sign.: Gezeichnet v. C. Reichert Verlag von Ant. Burger in Gratz C. Adler artist. Anstalt in Hamburg. G/VI—110, Z/363. — Iz Burgerjeve suite — o. 1860.

96. Razvaline gradu *Kunšperk* s severozapada, v ozadju razvaline Cesar-grada, tonirana litografija, 14 × 9,7 cm, napis: Königsberg. — Iz Reichertove suite.

97. Razvaline gradu *Rižnik* pri Šentjurju, tonirana litografija, 14 × 9,1 cm, napis: Reicheneck, sign.: Druck V. A. Leykam's Erben in Graz, G/VI—112, Z/25282. — Iz Reichertove suite — o. 1865.

98. *Lemberg pri Dobrni* — grad z okolico, s severozapada, akvarel-papir, 10,2 × 16,4 cm, sign. na hrbtni strani: Bernhardt Hptm inn 40. C. J. R., G/VI—107 o. sr. 19. stol.

99. *Marija Gradec* — pogled na cerkev in naselje s severovzhoda, tonirana litografija, 21,6 × 31,5 cm, napis: Maria Gratz inn Santhal, sign.: Lith. v. Sandmann Gedr. b. J. Rauh, G/VI—114.

Rakovec nad Vitanjem (Kat. št. 100—101)

Zdraviliški kozarec
iz Rogaske Slatine
(Kat. št. 105)

Iz: Malerische Ansichten. Zum Andenken an die Eröffnung der Bahnstrecke von Cilli nach Laibach am 16. September 1849.

100—101. *Rakovec nad Vitanjem*. 2 upodobitvi nekdanje glažute, litografija na pregibnem listu, 11,9 × 16,5 cm in 10,8 × 14,7 cm, napis: Rakowitz, sign.: Designato dietro Natura e litografato di Theodore Busch. Lithografia di Gius. Blasnik in Lubiana, G/VI—103 in G/VI—104 — o. 1860—70.

102. *Rimske Toplice* — železniška postaja in zdravilišče s severa, tonirana litografija, 21,7 × 31,7 cm, napis: Römer Bad Tüffer, sign.: Lith. v. Sandmann Gedr. b. J. Rauh, G/VI—117.

Iz: Malerische Ansichten. Zum Andenken an die Eröffnung der Bahnstrecke von Cilli nach Laibach am 16. September 1849.

103. *Rimske Toplice* — zdravilišče in Kristinin dvor, s severa, tonirana litografija, 19,5 × 27,9 cm, sign.: Joh. Passini (ostalò odrezano), G/VI—96.

Iz: J. Passini: Ansichten aus den Heilbädern Steiermarks mit erklärendem Texte von F. Mitterbacher, Graz 1855—?, o. 1855.

104. *Rogaška Slatina*, z jugozapada, tonirana litografija, 19,5 × 30 cm (napis odrezan), G/VI—102, R/34. — Režek navaja napis: Brunnen Tempel von Ro-

hitsch in signaturo: Lith. v. Alexander Kaiser, Verlag des J. F. Kaiser. — Iz nove Kaiserjeve suite. — 1850.

105. *Rogaška Slatina* — spominski kozarec na nogi, brezbarvno steklo, v pozlačenih ovalih vgravirane upodobitve zdraviliških stavb: Tempelj (Tempelbrunn,) Strossmajerjev dom (Wohngebäude N 15), Zdraviliški dom (Saalgebäude N 13), Kopalnišče (Badehaus N 12), Pokrito sprehajališče (Wandelbahn), napis: Andenken von Sauerbrunn bei Rohitsch, $8 \times 15 \times 8,3$ cm, KZ/1845. — Upodobitve zdraviliških stavb po grafičnih predlogah R/41 in 42, ki so nastale pred letom 1852. — o. sr. 19. stol.

106. *Rogaška Slatina*, s severovzhoda, tonirana litografija, $19 \times 27,5$ cm, lign. l. sp. Joh. Passini (napis odrezan), G/VI—101, R/52. Režek navaja napis: Sauerbrunn bei Rohitsch in Steiermark. (Von Ferdinandshügel) in dodatno signaturo: Nach der Natur gez. u. lith. v. J. Passini. Mit gesetzl. Vorbehalt gegen jede Nachahmung Druck v. A. Leykam's Erben in Graz.

Iz: J. Passini: Ansichten aus den Heilbädern Steiermarks mit erklärendem Texte von F. Mitterbacher, Graz 1855—?, o. 1855.

107. *Rogaška Slatina* — Tempelj, z jugozapada, tonirana litografija, $19 \times 27,5$ cm, sign. d. sp. Joh. Passini (ostalo odrezano), G/VI—99, R/53. Režek navaja napis: Brunnen-Tempel in Sauerbrunn bei Rohitsch in Steiermark in signaturo: Nach der Natur gez. u. lith. v. Joh. Passini. Mit gesetzl. Vorbehalt gegen jede Nachahmung. — Iz istega albuma kot št. 106, o. 1855.

108. *Rogaška Slatina*, z jugozapada, tonirana litografija, $19,2 \times 27,8$ cm, sign. d. sp.: Nach der Natur gez. u. lith. v. Joh. Passini (ostalo odrezano), G/VI—100, R/55. — Režek navaja napis: Sauerbrunn Rohitsch in Steiermark in signaturo: Mit gesetzl. Vorbehalt jede Nachahmung. — Iz istega albuma kot št. 106 in 107, — o. 1855.

109—114. *Sentjur pri Celju* — okolica. Šest skic s svinčnikom, z napisi in datacijo, ki predstavljajo: Razkože, Podgrad, Šibenik, Tičnico, Resevno in Dramlje. G/XI—347, 344, 365, 308, 170, 132. — 1886.

115. *Zidani most* — s severozapada, tonirana litografija, $21,9 \times 31,6$ cm, napis: Steinbrück. Ansicht von rechten Sava Ufer aus. Sign.: Lith. von Sandmann. Gedr. b. J. Rauh, G/VI—115. — Iz Bermanove suite — 1849.

116. *Zidani most* — s severovzhoda, tonirana litografija, $21,9 \times 31,6$ cm, napis: Stein-Brücke, Ansicht von rechten Ufer aus. Sign.: Lith. v. Sandmann. Gedr. b. J. Rauh, G/VI—116. — Iz Bermanove suite — 1849.

LITERATURA IN VIRI

- ¹ Milena Moškon: Upodobitve naselij in stavb s celjskega področja. Katalog zbirke v celjskem muzeju, Celjski zbornik 1968, 235—254 (M).
- ² Jože Curk: Vedute štajerskih trgov in mest, ČZN, nova vrsta 5 (XL) Maribor 1969, str. 313—330.
- ³ Ivan Stopar: Stare celjske vedute, ČZN, nova vrsta 9 (XLIV), Maribor 1973, str. 263—299.
- ⁴ Andrej Ujčič: Grafične vedute slovenještajerskih krajev v 19. stol., zloženska z uvodom in seznamom, ob občasni razstavi v Umetnostni galeriji v Mariboru, 1969.
- ⁵ Milena Moškon: Stalna razstava umetnostne in kulturnozgodovinske zbirke Pokrajinskega muzeja v Celju, vodnik, Ljubljana 1976, št. 423—428, 433—434.
- ⁶ Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda — najnovejša doba, Celje 1928, str. 764—768.
- ⁷ France Kotnik: Krajinski slikar Markež Pernhart, Zbornik za umetn. zgodovino, III, Ljubljana 1923, str. 81—100.
- ⁸ Slovenski biografski leksikon, III, Ljubljana 1933—1952, str. 309.
- ⁹ Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XI, Leipzig 1915, str. 537 (TB).
- ¹⁰ Rokopis je razbrala tov. Ema Umek, Arhiv Slovenije, Ljubljana.
- ¹¹ Franc Minašnik: Pohorske glažute, Maribor 1966, str. 152—163.
- ¹² Jože Curk: Sakralni spomeniki na območju občine Sentjur pri Celju, topogr. gradivo, Celje 1967, str. 83 oz. 84.
- ¹³ Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Graz 1909.
- ¹⁴ TB, zv. XXIX, str. 395.
- ¹⁵ TB, zv. XIX, str. 441.
- ¹⁶ Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja, Celje 1957, str. 47.
- ¹⁷ TB, zv. XXIX, str. 577.
- ¹⁸ TB, zv. XXVI, str. 286.
- ¹⁹ TB, zv. XXII, str. 145.
- ²⁰ Josef von Zahn: Stiria illustrata, Graz 1882—1889 (Z).
- ²¹ Adolf Režek: Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih... Rogaška Slatina 1964 (R).

Fotografije: Viktor Berk.

LOJZE UMEK

JATAGAN V CELJSKEM POKRAJINSKEM MUZEJU**(Čiščenje z ultrazvočno in z dodatnimi metodami ter zaščita)**

UDK 739.7 : 681.8 : 534

Ob čiščenju in konserviranju bogato okrašenega jatagana, ki je ohranjen v zbirkah Pokrajinskega muzeja v Celju, se je preparator poslužil najmodernejših metod, predvsem metode z ultra zvokom (v sodelovanju z laboratorijem Zlatarne v Celju). V tem sestavku navaja izkušnje in rezultate svojega dela.

V prvem delu sestavka predstavlja to v Sloveniji manj znano vrsto orientalskega orožja s kulturnozgodovinskega vidika ter opisuje v celjskem muzeju ohranjeni primerek, zlasti poškodbe na njem. V drugem delu pa podrobno podaja postopek čiščenja, s katerim je bila eksperimentalno potrjena hipoteza, da uporaba ultra zvoka lahko služi različnim namenom v konservaciji. Avtor ugotavlja, da bi z uporabo ultra zvoka vidno izboljšali kvaliteto in storilnost v konservatorski stroki ter pripomogli, da bi bila kulturna dediščina, ki jo hranijo naši muzeji, še bolje ohranjena.

A yataghan in the Celje district museum**(Cleaning by ultrasound technique and additional methods; protection)**

When cleaning and preserving the richly decorated yataghan which is part of the collection of the District Museum in Celje, the restorer used the most up-to-date method, especially the ultrasound technique (in co-laboration with the laboratory of the Celje Goldworks). In this article he talks about his experience and the results that he has achieved in his work.

In the first part he introduces this little known oriental weapon from the cultural and historical point and gives a description of the sample preserved in the Celje museum, especially of the damaged part. In the second part he describes in detail the cleaning process by which the hypothesis that the use of ultrasound can serve different aims in conservation, has been experimentally proved. The author concludes that by means of ultrasound the quality and production in the field of conservation could be considerably improved and thus the cultural heritage of our museum better preserved.

Avtor: Lojze Umek, Pokrajinski muzej, Celje.

Ob pripravah za ureditev stalne razstave umetnostne in kulturnozgodovinske zbirke celjskega muzeja je bil med ostalimi muzealijami, ki so bile predvidene za razstavljanje, izbran tudi bogato okrašen jatagan¹ z nožnico. Tudi ta muzejski predmet je bilo treba pred razstavljanjem konservirati,² to je bilo možno opraviti deloma v laboratoriju muzeja, deloma pa v laboratoriju Zlatarne Celje, kjer je bilo omogočeno čiščenje jatagana in nožnice ter nekaterih drugih muzejskih kovinskih predmetov s sodobno metodo ultra zvoka. Pri tem delu je sodeloval strokovnjak iz Zlatarne Celje, pomagala pa je tudi ljudska tehnika tega podjetja. Pred postopkom so v metalurškem laboratoriju Ema Celje z rentgenskimi raziskavami ugotovili stanje rezila jatagana. Razmastitev in mehanično čiščenje jatagana z ultra zvokom leta 1972 je bil prvi obsežnejši poizkus te metode čiščenja muzealij v Sloveniji in je prinesel zanimive rezultate.³

Zahvaljujem se v imenu Pokrajinskega muzeja v Celju Zlatarni Celje, ki je omogočila čiščenje v svojem laboratoriju in dala na razpolago vse potrebne naprave in kemikalije. Še posebej se zahvaljujem tov. Srečku Puklu za strokovno pomoč in napotke pri izpeljavi te zahtevne, za muzejsko konservatorsko stroko zanimive, sodobne metode čiščenja. Prav tako se zahvaljujem za sodelovanje tov. Mileni Moškonovi iz Pokrajinskega muzeja v Celju, tov. Ferdu Tancigu iz Narodnega muzeja v Ljubljani in metalurškemu laboratoriju Emo Celje. Prav posebej se zahvaljujem tov. Viktorju Berku za odlične fotografske posnetke.

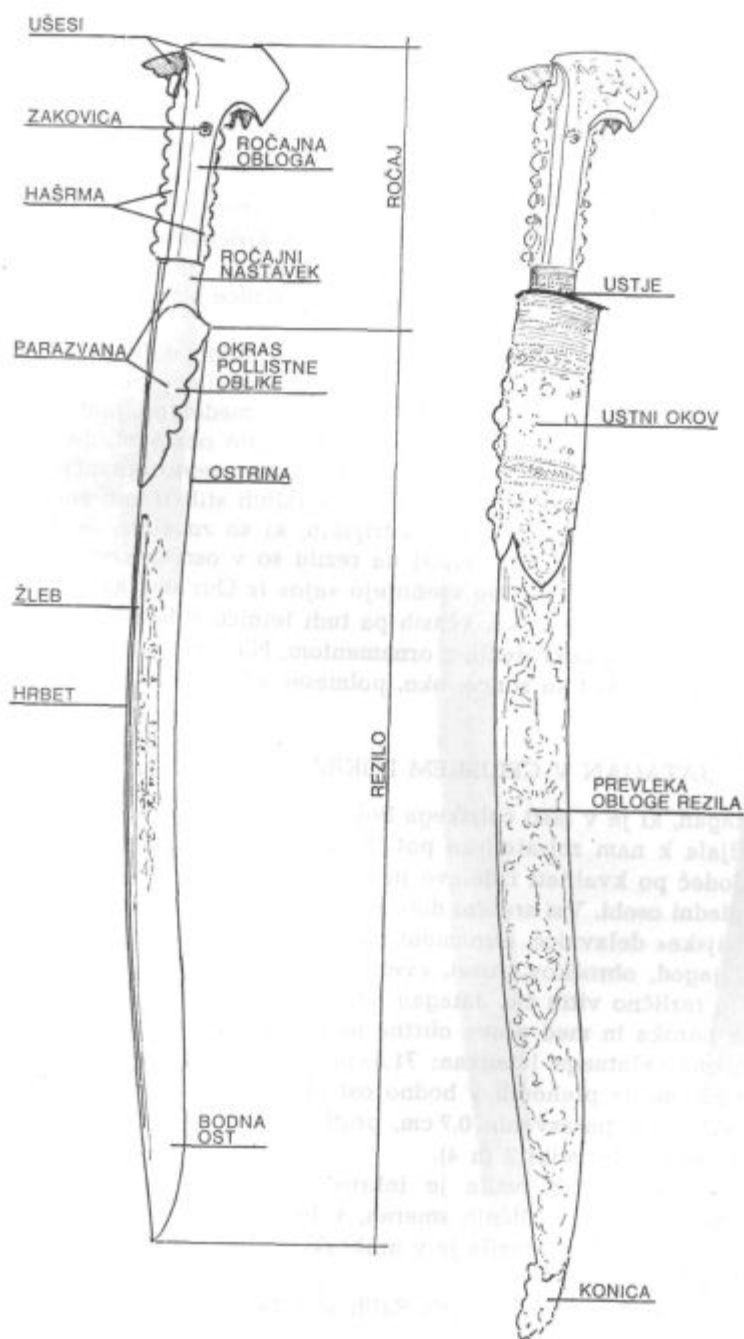
JATAGAN

Jatagan je specialna vrsta dolgega zakrivljenega noža, ki izhaja iz srednje Azije. V stoletjih se ni spreminjal niti v zakrivljenosti rezila niti v obliki ročaja. V našo deželo so ga prinesli Turki za časa osmanske države in je pripadal moški noši v Srbiji, Črni Gori, Hercegovini in Boki Kotorski.⁴ Med ljudmi je bil priljubljeno orožje in je imel svoj pomen tudi v ljudski medicini. Ze v 16. stoletju so izdelovali jatagane v Foči. Od 18. do 19. stoletja pa se je izdelava razmahnila v južnih predelih naše države in skoraj ni bilo večjega kraja, kjer ne bi bilo nekaj nožarjev, ki so izdelovali to zvrst orožja. Taka središča so bila v Foči, Sarajevu, Risnju, Travniku, Kotoru, Hercegovnem, Užicah, Prizrenu, Skopju, Bugojnem in Visokem. Izdelovanje jataganov se je obdržalo v Bosni in Hercegovini do prepovedi avstrijske okupacijske oblasti leta 1878.⁵

Povprečna dolžina jatagana znaša od 66 do 76 cm. Sestavljen je iz rezila in ročaja. Za recilo je značilno, da je zakrivljeno od ročaja proti sredini konkavno, proti bodni osti pa konveksno. Rezilo se deli na bodno ost, ostrino in hrbet. Skoraj vsa rezila imajo vzdolž hrbeta po en ali po dva žlebova. Rezilo se podaljšuje v rezilno ročajni nastavek z luknjicami za zakovice. Jatagane delimo po vrsti ročajev na tri tipe. Prvi imajo ročaje iz črnega lesa ali roga (crnosapci⁶), drugi imajo bele ročaje (bjelosapci) iz kosti (slonovina, somova kost, goveja kost), tretji pa imajo kovinske ročaje (zlato, srebro, druge kovine in litine).

Ročajna obloga je dvoloputasta in se zaključuje z dvema razmaknjenimi ušesoma. Ta oblika ročaja je služila dvojnemu namenu: jatagan se je bolje prilegal roki in v boju so ga lahko uporabljali tudi za naslonitev puške med ušesi. (Glej sliko 2).

Naslednja sestavna dela jatagana sta parazvana⁷ in hašrma.⁸ Parazvana se imenuje ročajni nastavek z okrasom na rezilu, ki ima obliko

Sl. 1. Deli jatagana in nožnice (narisal Lojze Umek)

lista (dva pollista z vsake strani rezila). Hašrma je spojni trak ročaja, ki je iz širšega in ožjega dela. Širši del spaja dvoloputasto oblogo kabze,⁹ ožji del pa pollista parazvane. (Glej sliko 1). Jatagan ima še nožnico, ki je sestavljena iz lesene dvodelne obloge rezila in kožne ali kovinske prevleke. Nožnica je lahko tudi v celoti kovinska. Jatagan se nosi v ležečem položaju v bensilaku (pasu za orožje).

Jatagani se razlikujejo po dolžini rezila, barvi in velikosti ročajev. Različni mojstri so izdelovali rezila (srmadžije), koščene dele (bičakdžije), okrasne dele: parazvano, hašrmo in okrase na nožnici (kujundžije) in nožnice. Po značilnostih je mogoče ugotavljati delavnice ali mojstre, ki so jih izdelali.

Jatagane so bogato krasili in pri tem uporabljali najrazličnejše tehnike: graviranje, tavširanje, kovanje, filigran, granulacijo, cizeliranje, inkrustacijo itd. in različne materiale: zlato, srebro, medenino, jantar, korale, drage kamne itd. Nekateri jatagani so tako bogato okrašeni, da ne učinkujejo kot hladno orožje, ampak imajo dekorativno reprezentančni značaj. Okrasi predstavljajo pravilen preplet raznovrstnih stiliziranih simboličnih motivov, zlasti rastlinskih in geometrijskih, ki so značilni za islamsko umetnost. Po vsebini različni napisi na rezilu so v osmanskem, arabskem in perzijskem jeziku. Običajno vsebujejo »ajo« iz Qur'ana, krajše stihe in reke, ime mojstra in lastnika, včasih pa tudi letnico izdelave. Pisani so v eni ali dveh vrstah, obkroženih z ornamentom. Na jataganih se pojavljajo tudi čisti simboli, kot so sonce, oko, polmesec ali Salomonov pečat.

JATAGAN V CELJSKEM POKRAJINSKEM MUZEJU

Jatagan, ki je v lasti celjskega Pokrajinskega muzeja (inv. št. o/261), je pripeljala k nam zbirateljska pot. Kdaj in kako je prišel v muzej, ni znano. Sodeč po kvaliteti izdelave in po razkošni izvedbi, je jatagan pripadal ugledni osebi. Vsi srebrni deli tega jatagana so značilni za albanske »kujundžijske« delavnice. Ornament na njem je rastlinski in geometrijski v obliki jagod, obročkov, rozet, cvetličnih razcvetov, listov, romboidnih ploščic in različno vitih žic. Jatagan lahko uvrščamo med tipične primere turškega baroka in med prave obrtne mojstrovine.

Dolžina celotnega jatagana: 71,5 cm. Ročaj: 12,7 cm. Širina rezila v sredini: 3,2 cm, na prehodih v bodno ost in ročajni nastavek: 3,5 cm. Debelina rezila nad parazvano: 0,7 cm, proti bodni osti in ostrini se enakomerno zožuje. (Glej sliko 3 in 4).

Na obeh straneh rezila je inkrustiran ornament. Inkrustacija je opravljena z vrezji v različnih smereh, v te vreze pa je zakovana tanka zlata žica. Na eni strani rezila je v arabeski v dveh vrstah napis v osmanskem jeziku:

Amele Abdi, sāhib ve mālīk Salih aga. Tevekkūlī ala hālikī, abduhi.

Prevod:

Izdelovalec Abdi, lastnik in posestnik Salih aga. Zanašam se na mojega stvaritelja. Suženj.

Sl. 2. Bogato okrašeni
ročaj in vrhni del
režila (hrbtna stran)

Sl. 3. Leva stran
jatagana
(z napisom)

Sl. 4. Desna stran
jatagana
(z ornamentom)

Lā fatā illā' Ali, lā sayfa illā Du'l-fiqār.

Senné 1225.

Prevod:

Ni junaka, kot je Ali, niti meča, kot je Zulfikar.

Leto 1225 (po Hidžri ustreza letu 1810—11).

(Glej sliko 5). Po hrbtu rezila potekajo tri izbočene linije, ki se zaključujejo v nejasni ornamentalni simboliki nad hašrmo. Ob hrbtu potekata žlebova, ki sta na spodnji strani obrobljena in se zaključujeta nad parazvano.

Slika 5. Detajli rezila; zgoraj: desna stran z ornamentom, spodaj: leva stran z napisom; vidne so poškodbe od korozije

Pollistna dela parazvane, ki sta izdelana iz srebra v filigranski tehniki, imata pet velikih zavojev, obrobljenih s tordirano žico, in asimetrično postavljene romboidne ploščice. Ostali okras predstavljajo obročki, granule, rozete s srebrnimi granulami in na vsaki strani rozeta s koralo, ki jo obdaja šest romboidnih ploščic. Na zgornjem delu parazvane (ročajni nastavek) sta kombinirani dve varianti filigranskega okrasa, obročki iz tordirane žice in granule. Ta del obrobljajo tordirane in dvojno vite tordirane žice.

Ročaj je iz masivnega srebra in je filigransko bogato okrašen. Ožji del hašrme, med pollistoma parazvane, je trivrstno obrobljen s tordirano žico, po sredini pa so razporejeni tordirani obročki, granule in romboidne ploščice. Celotni del hašrme, ki spaja dvoloputasti del ročajne obloge, je petvrstno obrobljen z enojno in dvojno tordirano žico in z romboidnimi ploščicami. Po sredini hašrme je nanizanih sedem izbočenih rozet, na eni strani kabze štiri, na drugi pa tri. Na vsaki strani so vmes po štiri rozete z rdečimi jagodami. Nato sledita dve kvadratasti ploščici (1,5 cm) z različnima simboličnima geometrijskima motivoma. Med njima so na zaključku ročaja tri rozete z rdečimi jagodami. Po vsej hašrmi so razsuti še drobni jagodičasti okras.

Zakovica, ki spaja rezilo z ročajem, je obojestransko okrašena z izbočeno rozeto, ki ima v sredini srebrno jagodo. Ušesi ročaja sta na obeh

straneh podobno obrobjeni, na notranji strani pa imata še jagodni niz in na vogalih romboidno ploščico. Na obeh straneh ušes je rozeta z listi, ki je izdelana iz spiralasto in tordirano vitih obročkov, vitic, jagod različnih velikosti, romboidnih ploščic in večje rdeče jagode na sredini.

Dolžina nožnice: 61,8 cm. Širina: 5 cm. Oblika: konkavno konveksna.

Lesena obloga rezila je iz bukovega lesa in je dvodelna. Oba lista obloge sta različno ornamentirana. (Glej sliko 7 a in b). Srebrna prevleka rezilne obloge (49,5 cm) je izdelana v pasarski tehniki. (Glej sliko 7 c). Baročni rastlinski ornament je enostaven in predstavlja cvetlice v vazah s simetrično porazdelitvijo v poljih. Hrbet spaja obrobljena stisnjena valovnica iz gladke srebrne žice, ki jo obdajata še dve vrsti žice. Zaključek nožnice ima obliko ribje glave z dvema rdečima koralama. Celotna prevleka je izdelana v niello tehniki.¹¹

Najlepši del jatagana je ustni okov, ki je nasajen na leseno oblogo rezila in srebrno prevleko nožnice. Dolg je 17,5 cm. Dve štiripasovni kiti ga delita na tri med seboj povezane obroče, ki predstavljajo vsak zase ornamentalno celoto. (Glej sliko 7 č).

Prvi obroč je narejen iz srebrnih spiralno in dvojno vitih ravnih žic in jagodnih nizov. Ostala dva obroča sta iz srebrne pločevine. Tretji obroč ima trilistni zaključek. Oba obroča sta obrobjena s podobnimi žičnimi prepleti kot prvi. Razen tega sta pokrita še s tordiranimi obročki, romboidnimi ploščicami, rozetami s koralami, rozetami z rdečimi jagodami in manjšimi rozetami s srebrnimi jagodami. Srednji obroč ima sedem koral in dvanajst srebrnih jagod, končni obroč pa ima tri korale, tri rdeče jagode in dvanajst srebrnih jagod. Barva, vrsta in število jagod imajo simboličen pomen.¹²

Na tretji manjši list zaključnega obroča je pritrjen manjši obroček iz dvojno vitih žic in jagodnega niza. Skozi ta obroč je speljana obešalna vrstica, kar je nenavadno, saj se jatagani nosijo v bensilaku z ostalim orožjem. Ustje je hruškaste oblike, ploščato in ima vgravirane črke CMCTP.¹² Vsi srebrni deli jatagana so še pozlačeni.

STANJE IN POŠKODBE JATAGANA IN NOŽNICE

Na jeklenem poliranem rezilu so bili na nekaterih mestih nanosi strjene maščobe in umazanije, pod njimi pa je vlažna rja neenakomerno pokrivala celotno rezilo. Žarišča korozije so bila tudi pod parazvano na obeh straneh. Korozija je zlasti močno napadla ostrino pod napisom in ornamentom, ter bodno ost, ki je bila verjetno skrajšana. Tavširana ornamenta sta bila dobro ohranjena. V notranjosti rezila ni bilo opaziti nobenih poškodb eli žarišč korozije. (Glej sliko 6, ki predstavlja rentgenski posnetek rezila, ter sliko 11 in 12.)

Pollista parazvane sta bila razrahljana in se nista tesno prilegala rezilu. Spajkani del zadnjih dveh zavojev pollistov je popustil. Na zgornjem delu parazvane je manjkalo nekaj granul. Ožji del hašrme je bil dobro ohranjen, poškodovana je bila le predzadnja rozeta. Širši del hašrme je bil brez poškodb.

Na ročajni oblogi ornament ni bil poškodovan, popustili so le spojeni deli zgornje in spodnje strani ušes, tako da je imelo vsako uho manjšo razpoko. Desno uho je v spodnjem delu v stiku s hašrmo popustilo.

Ročaj se ni prilegal ročajnemu nastavku in je bil razmajan, verjetno od nepravilnega sečnega udarca.¹⁸ Zlata prevleka je bila na izpostavljenih mestih odrgnjena in pokrita s črnkasto patino (srebrov sulfid). Ostala pozlata je bila neenakomerno pokrita s temno patino in sloji raznih organskih sestavin.

Na nožnici je bilo opaziti več predelav. Obloga rezila je bila na notranjem robu ob ustju poškodovana. Prvemu listu je manjkal proti konici del hrbita. Hrbet je bil v sredini preklan. V prečni poševni zarezi na konici je ležalo nekaj navojev korodirane razpadle žice. Drugi list je imel prav tako v isti višini zarezo z ostanki žice. Podobne poškodbe so bile na ornamentu pod ustjem nožnice. Na notranji strani obloge sta bila pod ustjem zabita ostanka pločevinastega traku, ki je nekoč služil določenemu namenu. Notranjost obloge je bila prepojena z maščobo in v konici so bili ostanki rje. Na zunanji strani je bilo na ornamentu nekaj lepila. Ornament in lepilo kažeta na to, da je imela obloga prvotno usnjeno prevleko in verjetno konični okov.

Prevleka obloge in konice je bila po hrbitni strani spajkana, vendar je var na več mestih popustil. Pločevina je bila na več mestih počena in ustje je bilo grobo zarezano v ornament, kar kaže na predelavo. Korala v konici je bila razklana. Kjer ni bilo niella, je bila prevleka pokrita s srebrovim sulfidom in umazanijo. Niello je bil odrgnjen v sredini in na konici.

Ustni okov je imel temnejšo patino kot okovje na jataganu. Dekorativni elementi, zlasti štiripasovna kita in površinska obdelava koral, kažejo, da je bil ustni okov izdelan prej kot ostali deli jatagana. (Glej sliko 7 č.)

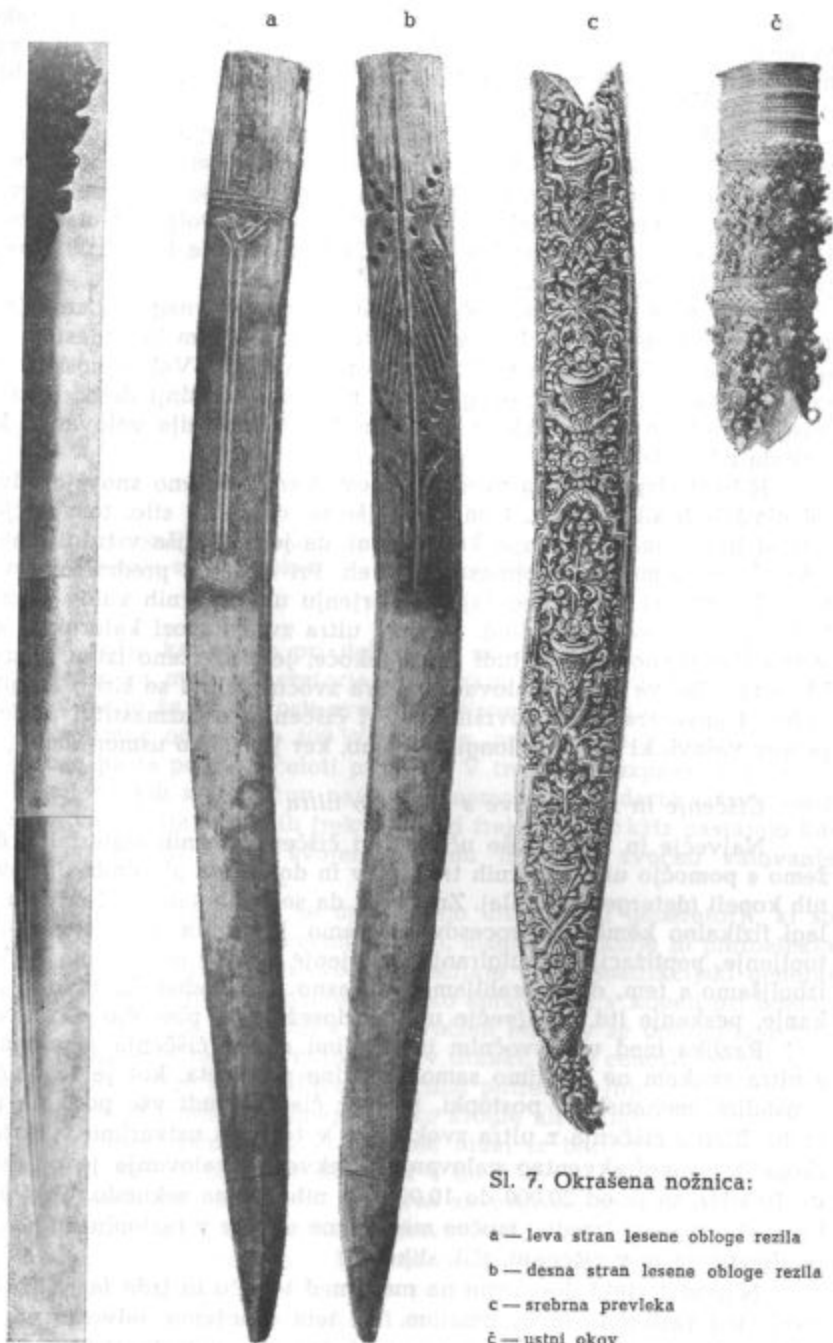
METODE ČIŠČENJA JATAGANA

Ohranitev kovinskih predmetov v muzejih je posebno odgovorna naloga. Pri konservatorskem delu nas ne sme zavesti misel, da je izkušnja najboljši učitelj. Napake bi lahko povzročile na predmetih nepopravljivo škodo. Zato je izbira metod konserviranja zelo pomembna in odgovorna. Način, s katerim bomo nek predmet konservirali, je odvisen od vsakega predmeta, stopnje poškodb in muzejskega namena. Jasno je, da bomo pri ohranjanju poškodovanih predmetov drugače obravnavali gravirane kot pa intarzirane ali niellirane. Zato so bile po analiziranju celotnega stanja jatagana in nožnice ter njune izvedbe v različnih materialih in tehnikah uporabljene naslednje metode:

1. Uporaba ultra zvoka.
2. Dodatne metode.

Ultra zvok

Uporaba ultra zvoka je novejša pridobitev. Prvi ga je uporabil francoski fizik Paul Langevin (1872—1946) ob koncu prve vojne v namene voj-

Sl. 6. Rentgenski posnetek rezila

Sl. 7. Okrašena nožnica:

- a — leva stran lesene obloge rezila
- b — desna stran lesene obloge rezila
- c — srebrna prevleka
- č — ustni okov

ne mornarice. V večji meri je bil ultra zvok uporabljen prav tako v vojne namene med drugo vojno. V zadnjem desetletju so ga začeli v veliki meri in uspešno uporabljati v miroljubne namene v fiziki, kemiji, biologiji, medicini itd.

V sodobni konservaciji muzejskih predmetov uporabljajo ultra zvok zahodne države (ZDA, ZRN, Velika Britanija, medtem ko za ostale ni podatkov), vendar podatkov, kje in kako ga uporabljajo, ter rezultatov raziskav v strokovni literaturi, ki je dosegljiva, ni na voljo. Pri nas uporabljajo ultra zvok vojni muzej v Beogradu in morda še kak drug muzej, a podatki o tem niso objavljeni.

Ultra zvok sodi v področje mehničnega valovnega gibanja in pomeni elastično nihanje delcev snovi v trdnem, tekočem in plinastem agregatnem stanju, ki nastaja pod vplivom zunanje sile. Val je nosilec energije, katera se prenaša z enega delca na drugi sosednji delec brez prenosa mase tako dolgo, dokler se ne izrabi vsa energija valovanja, ki je nastala z impulzom.

Hitrost širjenja ultra zvočnih valov skozi določeno snov je odvisna od elastičnih sil v snovi. Čim močnejše so elastične sile, tem večji sta hitrost in dolžina valovanja, kar pomeni, da je najboljša v trdnih, nato v tekočih in najmanjša v plinastih snoveh. Pri čiščenju predmetov so opisani tisti pojavi, ki se dogajajo pri širjenju ultrazvočnih valov skozi tekoče stanje snovi (raztopino). Širjenje ultra zvoka skozi katerokoli agregatno stanje snovi, torej tudi skozi tekoče, je podvrženo istim pojavom, ki so značilni za ostala valovanja. Ultra zvočni valovi se širijo longitudinalno, transverzalno in površinsko. Pri čiščenju in razmastitvi pridejo v poštev valovi, ki se širijo longitudinalno, ker jih lahko usmerjamo.

Čiščenje in razmastitve s pomočjo ultra zvoka

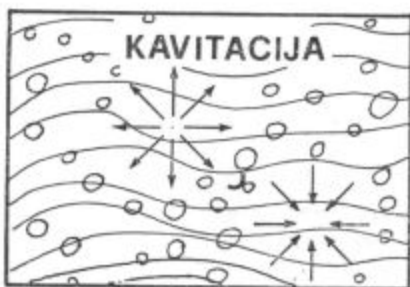
Največje in najhitrejše učinke pri čiščenju raznih materialov dosežemo s pomočjo ultra zvočnih tresljajev in določenih alkalnih ali nevtralnih kopeli (detergenti, topila). Znano je, da se vrši vsako čiščenje na podlagi fizikalno kemičnih procesov ali samo kemičnih procesov, kot so topljenje, peptizacija, emulgiranje, omiljenje itd. Te procese pa lahko še izboljšamo s tem, da uporabljamo istočasno tudi mehanske učinke (ščetkanje, peskanje itd.). Največje učinke dosežemo s pomočjo ultra zvoka.

Razlika med ultrazvočnim in ostalimi načini čiščenja je v tem, da z ultra zvokom ne očistimo samo površine predmeta, kot je to običajno z ostalimi mehanskimi postopki, temveč čistimo tudi vse pore na predmetu. Bistvo čiščenja z ultra zvokom je v tem, da ustvarimo v raztopini (kopeli) visokofrekventno valovanje. Frekvenca valovanja je od 20 kHz do 10 MHz, to je od 20.000 do 10.000.000 nihajev na sekundo. Takšno valovanje povzroča izredno močne mehanske učinke v raztopini in po vsem predmetu, ki je v čiščenju. (Gl. sliko 10)

Največji efekt dosežemo na meji med tekočo in trdo fazo. To je na meji med raztopino in predmetom. Pri tem dosežemo, odvisno od moči ultrazvočnega izvora (generatorja) in frekvence, tlak do 10.000 atmosfer in v naslednji fazi podtlak od 1/10 do 1/1000 atmosfere. Zaradi tega se pri

čiščenju z ultra zvokom v fazi podtlaka izsesajo delci umazanije iz por predmeta, v fazi tlačnega delovanja pa pride v pore detergent. Istočasno pa odpadejo s površine predmeta zaradi intenzivne vibracije sloji umazanije in patine.

Najmočnejše mehansko delovanje nastane zaradi kavitacije (glej sliko 8), če je faza podtlaka (vakuuma) v raztopini dovolj močna in če traja dovolj dolgo. Takrat se tvorijo v raztopini brezvzračni mehurčki (prostori), ki v naslednjem trenutku (v tlačni fazi) dobesedno eksplodirajo in povzročijo močne tlačne valove.

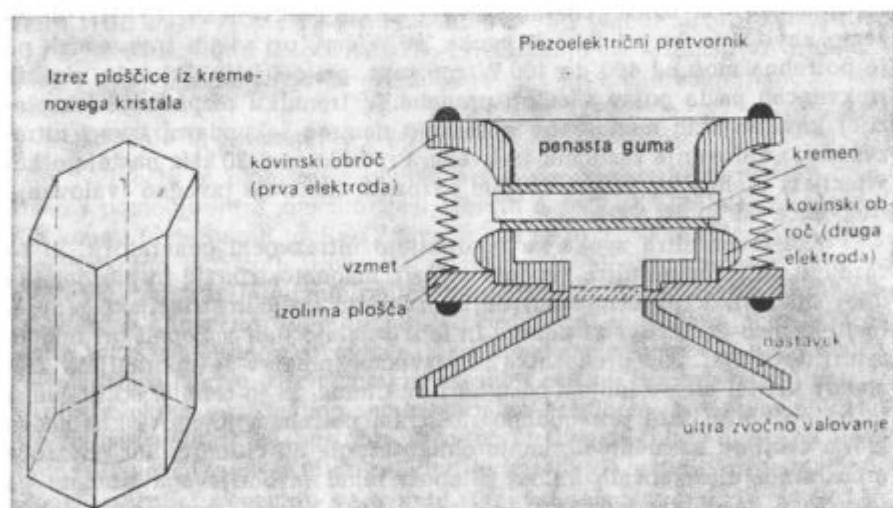
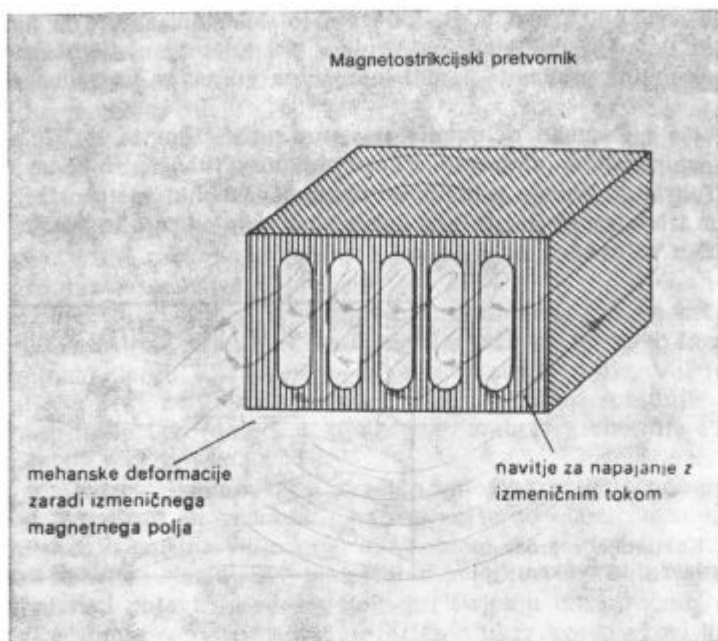

Sl. 8. Kavitacija v procesu čiščenja z ultrazvokom

Nastajanje kavitacije pri delovanju ultrazvočnih valov je odvisno od frekvenca in moči generatorja. Pri nizkih frekvencah (15 kHz) dosežemo kavitacije že pri jakosti zvoka $2,6 \text{ W/cm}^2$, pri višjih frekvencah pa je potrebna moč od 100 do 400 W/cm^2 , npr. pri 500 kHz. Pri zelo visokih frekvencah pa ta pojav v celoti preneha. V trenutku razpadanja (eksplozije) kavitacijskih mehurčkov nastanejo namreč sekundarni izvori ultrazvočnega valovanja različnih frekvenc. Pri frekvenci 20 kHz nastajajo kavitacijski mehurčki, ki pri svojem razpadu imitirajo zvočno valovanje frekvenca od 10 do 500 kHz.

Kot izvor ultra zvoka se uporabljajo ultrazvočni generatorji, ki so zgrajeni na principu ultra zvočnih piščali, magnetostrikcije in piezoelekta (glej sliko 9). V praksi se največ uporabljajo magnetostrikcijski generatorji, ki niso občutljivi za udarce in lahko delajo tudi v kopeli pri temperaturi do 130°C . Kot prenosnika ultrazvočnih nihajev se uporabljata kremenov kristal ali v zadnjem času barijev titanat, ki je cenejši od kremenov in ga po obliki laže prilagodimo različnim potrebam (njegovi kristali so lahko večji od kremenovih, imajo obliko krogle ali cilindra, kar povzroča fokusiranje ultrazvočnih valov). Slabost nihala iz barijevega titanata pa je v tem, da delajo lahko le do moči 4 do 5 W/cm^2 , medtem ko delajo kremenovi od 15 do 20 W/cm^2 . Naprave za ultrazvočno čiščenje so različne in se upravljajo avtomatsko, polavtomatsko in ročno.

Prednosti ultrazvočnega čiščenja so naslednje: 1. material se ne očisti samo na površini, temveč tudi v porah, na robovih in kotih, 2. čiščenje je kratkotrajno, od nekaj sekund do dveh minut, 3. čiščenje je kvalitetnejše kot pri ostalih postopkih,¹⁴ 4. možna je uporaba cenejših čistilnih sredstev (nevtralnih detergentov).

Sl. 9. Ultrazvočni pretvorniki

Če čistimo z ultra zvokom več predmetov hkrati, moramo izredno paziti pri vsakem posebej na njegov položaj v kopeli, saj lahko pri napačni razvrstitvi nastanejo senčna področja, kjer ni ultrazvočnega delovanja in se predmet v tem področju ne očisti ali pa je učinek čiščenja veliko manjši.

Preden se odločimo za čiščenje z ultra zvokom moramo vedeti: 1. ali je potrebno predmete, ki jih čistimo, najboljše očistiti, kar omogoča ultra zvok, ali pa bo zadoščala nižja stopnja mehničnega čiščenja, 2. ali predstavljajo predmeti za muzej tako vrednost, da lahko opravičijo stroške ultra zvočnega čiščenja.

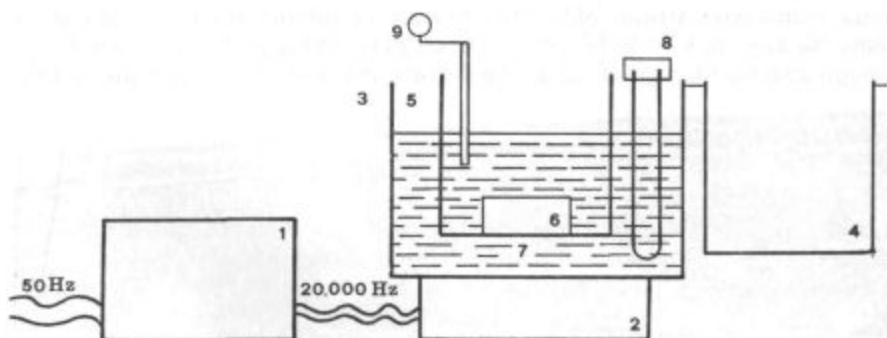
Čiščenje jatagana z ultra zvokom

Pozlačeno srebro, iz katerega je bil jatagan, se ne sme čistiti elektrokemično ali z elektrolitično redukcijo. Potrebna je previdnost tudi pri drugih postopkih čiščenja, da ne bi povzročili škode. Plast pozlate je bila tanka, obloga je bila na površini spajkana in bogato okrašena s koralami. Iz navedenih razlogov in dane možnosti hitrejšega in boljšega načina mehničnega čiščenja, je bila najprimernejša uporaba ultra zvoka. Jatagan in nožnica razen rezila in lesene obloge sta bila očiščena v ultra zvočni napravi, ki se upravlja ročno.

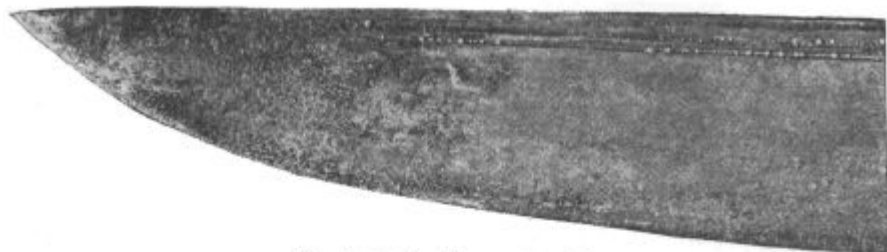
Ultrazvočna naprava sestoji iz dveh ali več kadi. V delovno kad sta speljana dva nikljasta oscilatorja, ki sta povezana z visokofrekvenčnim oscilatorjem z izhodiščno močjo 300 W (glej sliko 10). V kad s toplo detergentno kopeljo sta bila najprej potopljena ustni okov in prevleka. Ročaj in parazvana sta bila še v mrežasti košarici. V izpiralni kadi z vodovodno napeljavo so bile v kotih štiri šobe. Predmet se izpira tako, da se odprejo magnetni ventili šob s kontaktom.

Ustni okov, parazvana in ročaj jatagana so bili obdelani večkrat po nekaj desetink minute z ultra zvokom in dodatno so bili odstranjeni razpadajoči sloji oksidov pod močnim curkom vode v izpiralni kadi, vse do zaželenih čistote. Srebrna prevleka obloge rezila je bila obdelana posebej po istem postopku, pri čemer ni bilo poškodovan.

Tavširani deli rezila so bili zaščiteni z lakom Bedacril 122 x v več nanosih, kajti le tako je bila mogoča uporaba ultra zvoka, ki je prišel v tem primeru večkrat v poštev v kombinaciji z drugimi konservatorskimi metodami, jih izboljšal in časovno pospešil ali skrajšal. Lesena obloga rezila ni bila obdelana z ultra zvokom, ker ni bilo na razpolago primerne

Sl. 10. Shema delovanja ultrazvočne aparature

Sl. 11. Poškodbe na konici

kopeli (npr. Pentolat 3a, Paration, Sadolins itd.). V laboratoriju Pokrajinskega muzeja so bili obdelani deli izprani z acetonom in destilirano vodo, osušeni s staničevino in infra žarnicami ter kaloriferjem.¹⁵

Dodatne metode čiščenja

Na podlagi opazovanja stanja rezila je bilo upoštevanih več različnih postopkov in sicer iz naslednjih vzrokov: 1. rezilo je bilo na poseben način demascenirano, 2. na obeh straneh je bilo tavširano, 3. na spodnjem delu je rezilo oklepala pozlačena parazvana, 4. rezilo je bilo različno kaljeno in glajeno, 5. bilo je več lokalnih žarišč korozije.

Bodna ost in nekatera mesta rezila med ostrino, ornamentom in žlebom so imela močnejša žarišča korozije (glej sliko 11 in 12), ki se niso dala odstraniti z ultra zvokom. Zato je prišla v poštev elektrolitična redukcija. Za elektrolitično kopel je bila vzeta 10% raztopina lužnega kamna. Ostala korodirana mesta rezila (razen ornamenta in dela pod parazvano) so bila obdelana z lokalno elektrolitično redukcijo in izprana z ultra zvokom.

Parazvane ni bilo mogoče oddvojiti od rezila, pod njo pa je bilo žarišče korozije, ta pa je bila odstranjena z mehčalom, ki mu je bil dodan inhibitor; ta namreč zmanjšuje korozijo oziroma tvori zaščitno plast na mestu odstranjene korozije.

Rezilo je bilo previdno spolirano z mehko kožno ščetko samo na poškodovanih (korodiranih) mestih. Površina rezila ob inkrustaciji in parazvani pa je bila spolirana z različnimi polirnimi nastavki zobozdravniškega tehničnega stroja. Med ornamentom in ostrino rezilo ni bilo polirano. Na mestih, kjer je bila odstranjena plast korozije, je ostalo na rezilu mnogo razpok in kapilar, ki so vsebovale ostanke kloridov. Zato je bila

Sl. 12. Poškodbe na rezilu

uporabljena tehnika globokega izpiranja z destilirano vodo, ki je bila najprej segreti nato pa hlajena. Segrevanje je povzročilo, da sta se tekočina in zrak v kapilarah razširila in s tem deloma zapustila kovino, pri ohlajevanju pa je bila vsrkana sveža destilirana voda. Madeži kloridov, ki so se pojavili po več deseturnem globinskem izpiranju na vseh delih rezila, vendar manj na glajenih, so bili odstranjeni v destilirani vodi z ultra zvokom.

Tavširani deli rezila in okolica ornamenta so bili obdelani z razredčeno solitrno kislino (1,5 ccm v 100 ccm špirta) in oprani z destilirano vodo. Trša korozijska mesta v zarezah pa so bila odstranjena mehanično z iglami, skalpeli in jelovim lesom.

Preizkus za ugotavljanje prisotnosti kloridov v kovini je bil opravljen z destilirano vodo, v kateri je bilo prej opravljeno globinsko izpiranje rezila, tako da je bilo okisana s solitrno kislino, ki ji je bil dodan srebrov nitrat. Bela oborina srebrovega klorida se ni pojavila, kar je dokazovalo, da so kloridi odstranjeni.

Oba lista lesene obloge rezila sta bila v konici zlepljena s hladnim lepilom Jubinol in na notranji strani s koščkom furnirja.

Površinska zaščita

Rezilo je bilo pasivirano s 3 % fosforno kislino (za zaščito poliranega jekla ni bilo na razpolago boljšega zaščitnega sredstva npr. natrijevega benzoata), oplaknjena mesta so bila osušena s suho čisto mehko krpo, infra žarnicami in kaloriferjem. Nato je bil nanesen na rezilo tenak premaz Bedacryl laka 122 X (40 %, razredčen s ksistolom v razmerju 1 : 4).

Parazvana, celotni ročaj in ustni okov razen koral so bili lakirani s tankim premazom zelo razredčenega Bedacryl laka. Prevleka lesene obloge rezila je bila po razmastitvi osušena z infra žarnicami in kaloriferjem, pasivirana z KTP — SEL — REX Evabrite TPS Ag 7973. Končno je sledil še zadnji tanki premaz z Bedacryl lakom. Lesena obloga rezila je bila zaščitena s specialnim voskom Tacchino, ki ščiti les pred vlago.

Zaključna dela

Nožnica jatagana je bila znova sestavljena tako, da jo je mogoče brez kakršnih koli posegov razstaviti. Ročaj jatagana je ostal gibljiv, razpoke na spajkanih delih ušes, kakor tudi razpoke na nožnici, niso bile popravljene iz objektivnih razlogov, zlasti še zato, ker je predmet razstavljen v zaprti vitrini.

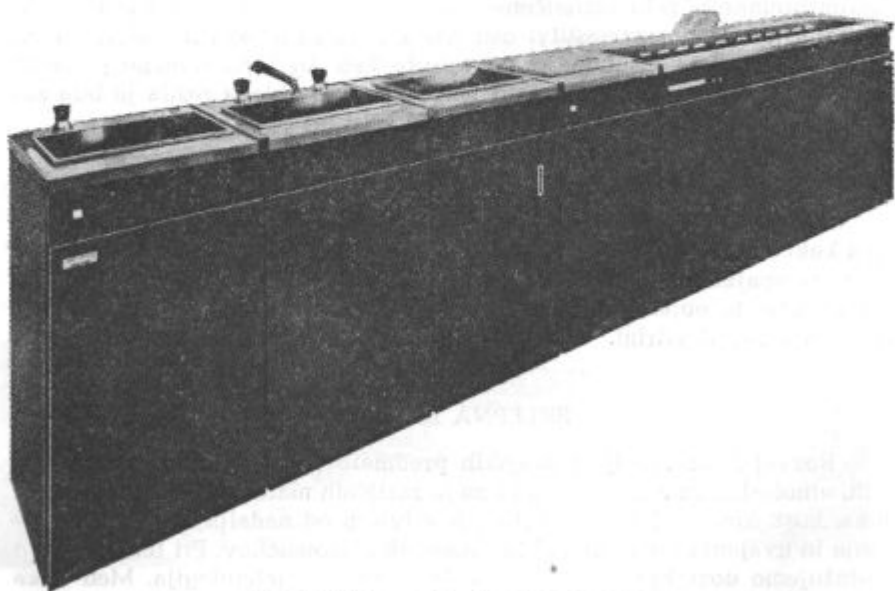
SKLEPNA BESEDA

Razvoj konzervacije muzejskih predmetov, zlasti kulturnozgodovinskih, etnoloških in arheoloških, ki so iz različnih materialov (kamen, keramika, kost, kovine, les, steklo itd.), je odvisen od nadaljnega izpopolnjevanja in uvajanja novih metod in tehničnih pripomočkov. Pri tem se lahko poslužujemo dosežkov, ki jih uporablja sodobna tehnologija. Med take dosežke sodi tudi uporaba ultra zvoka, ki ima v konzervaciji številne in

raznovrstne možnosti. Kako bodo izkoriščene, je odvisno od možnosti, izkušenosti in iznajdljivosti konservatorja.

Prvi del sestavka predstavlja jatagan s kulturnozgodovinskega vidika, kot manj poznano vrsto orožja v Sloveniji. Drugi del pa obravnava poškodbe jatagana, čiščenje z ultra zvokom in zaščito. Poglavje o ultra zvoku govori o osnovnih pojmih mehaničnega valovanja, v nadaljevanju pa je bila z eksperimentalno metodo potrjena hipoteza, da uporaba ultra zvoka lahko služi različnim namenom v konservaciji.

Na podlagi znanih podatkov, zlasti iz industrije, in na podlagi delovnih izkušenj na muzejskih kovinskih predmetih, lahko ugotovimo naslednje: 1. čiščenje in razmastitev z ultra zvokom sta mnogo bolj učinkovita kot vse do sedaj znane metode, 2. delovna zmogljivost je maksimalna, saj časovno skrajša do sedaj znane dolgotrajne postopke, 3. z ultra zvokom lahko odstranimo raznovrstno umazanijo, korozijske produkte, patino (tam kjer to lahko storimo), anorganske soli, apnenčasto in sigirano plast, če njihova skorja ni predebela, nadalje lahko odstranimo ostanke polimnih abrazivov in drugih snovi, ki smo jih nanegli pri dodatnih metodah na površino, 4. v delovni kadi lahko uporabljamo različne kopeli, raztopine lugov, kislin, razredčil, vode itd., 5. ultra zvok je nepogrešljiv pripomoček pri drugih metodah, kot so elektrokemična in elektrolitična redukcija ter tehnika globokega izpiranja (pri odstranjevanju kloridov s površine), 6. uporaba ultra zvoka je ekonomična: če bi se uporabljal s polno zmogljivostjo, je uporaba kopeli cenejša in manjša, kot pri drugih metodah čiščenja, 7. predmet je lahko sestavljen iz različnih materialov in njegova površina se pri normalnih pogojih nič ne poškoduje ali spremeni.

Sl. 13. Ultrazvočna čistilna naprava

Iz teh izkušenj lahko sklepamo, da bi morali uporabo ultra zvoka uvesti tudi v konservatorske delavnice. S tem bi dvignili kvaliteto in storilnost v konservatorski stroki in pripomogli, da bi bila kulturna dediščina, ki jo hranijo naši muzeji, še bolj ohranjena.

Pri laboratorijskih analizah so pokazale veliko razumevanje gospodarske delovne organizacije in njihovi strokovnjaki, kajti le s takim sodelovanjem je bilo možno izvršiti raziskave. To sodelovanje se še nadaljuje in za obdelavo so izbrani še številni arheološki in etnološki predmeti iz različnih materialov. S tem se bodo verjetno še bolj razširile možnosti uporabe ultra zvoka v konservaciji.

OPOMBE

¹ Jatagan iz tur. yatagan — dolgi krivi nož.

² Konservacija je skupek metod in postopkov za ohranjevanje in zaščito muzejskih zbirk.

³ Z ultra zvokom je bilo očiščenih še nekaj drugih kulturnozgodovinskih predmetov iz celjskega muzeja.

⁴ Durdica Petrović: Prilog upoznavanja načina rada sa muzejskim zbirkama oružja i vrsta oružja izrađenog na Kosovu, u Makedoniji, Bosni i Hercegovini u 18. i 19. veku. Beograd 1974, str. 7.

⁵ Ljubinka Rajković: Zbirka jatagana Vojnog muzeja JNA. Vesnik Vojnog muzeja JNA 1, Beograd 1954, str. 110.

⁶ Sap iz tur. sap — ročaj.

⁷ Parazvana iz tur. parzvana, perz. parazlama, berāzwān — prstan, utrjevalni okov, tračna spojka.

⁸ Hašrma iz tur. hašerma, ašerma, ošrma — kar je z nečem prevlečeno, povezano, spojilo, spoj na ročaju noža.

⁹ Kabza iz tur. kâbza, kâvza, kâmza — ročaj sablje, noža, handžarja itd. ali okov okoli lesenega, koščene ali kovinskega ročaja.

¹⁰ Zu'l- fakâr se je imenoval meč, ki ga je zaplenil Mohamed v bitki pri Bedru leta 623 v boju z neverniki iz Meke. Prejšnji lastnik meča je bil Munabbih b. al — Hagâgu. Po pripovedi je bil na meču napis, ki se je nanašal na krvni davek. Konec napisa naj bi se glasil: La juqtal muslim bikkâfir, kar pomeni v arabščini: nobenega muslimana ne sme ubiti nevernik. Iz tega je nastal rek: Lâ saif illa Zulfâkar, kar pomeni, da ni meča, kot je Zulfakar. Pozneje je ta meč dobil Mohamedov zet Ali, četrti kalif, ki je bil v zgodovini islama poznan po svojem junaštvu. Nato je bil meč v lasti Abasidskih kalifov (Ljubica Rajković, n. d. str. 120).

¹¹ Niello se imenuje v srebro ali zlato vrezan okras, ki je izpolnjen s črnkasto zmesjo srebra, bakra, svinca, žvepla, salmijaka in gumiarabike.

^{12a} Odpadle korale na ustnem okovu so nadomeščene z umetnimi »koralami«. Rdeče jagode na ročaju jatagana pa so imitacija jantarja ali iz topaza. Poznavalci orientalskega nakita trdijo, da so nekateri izdelovalci na njem namesto jantarja in koral uporabljali kar pečatni vosek.

¹² Kratica verjetno pomeni ime albanskega mojstra, ki je izdelal filigranski ustni okov.

¹³ Nasprotno kot pri sablji se mora jatagan pri udarcu vleči od ročaja proti konici, sablja pa od konice proti ročaju.

¹⁴ Primerjalna tabela kaže prednosti čiščenja drobnih predmetov z ultra zvokom:

količina umazanje pred postopkom	35—50 mg
količina umazanje po trikratnem pranju v filtriranem petrolejskem razredčilu	3—5,9 mg
količina umazanje po brizganju in razmaščevanju s paro	2 mg
količina umazanje po čiščenju z ultra zvokom in nato s paro	0,4 mg

(Dorđe Kovačević: Ultrazvuk. Beograd 1958, str. 159.)

¹⁵ Muzej še ni imel na razpolago sodobnega sušilnika.

LITERATURA

- M. R. BARJAKTAROVIĆ: Mač i jatagan iz Petrova sela. Vesnik Vojnog muzeja JNA 8—9, Beograd 1963, str. 299.
- Pierre BIQUARD: Les ultrasons. Paris 1958.
- Wendelin BOEHEIM: Handbuch der Waffenkunde. Leipzig 1890, str. 279.
- Vejsil ČURČIĆ: Starinsko oružje. Sarajevo 1926.
- August DEMMIN: Die Kriegswaffen. Leipzig 1893, str. 747—748.
- Hans DOGIGLI: Čar žarkovja. Ljubljana 1961.
- Dragiša M. IVANOVIĆ — Vladimir M. VUČIĆ: Fizika II. Elektromagnetika i optika. Beograd 1967.
- Ludvig LOSOS: Nove metode konzervacije muzejskih zbirki. Zbrala in pripravila Nada Sedlar. Ljubljana 1969.
- KAKO DELUJE? I. del. (Tehnična založba Slovenije). Ljubljana 1971.
- Nikola KOSANOVIĆ: Natpisi i dekorativni elementi na orijentalnom hladnom oružju muzeja Slavonije. Osiječki zbornik 13, Osijek 1971, str. 189—218.
- Dorđe KOVAČEVIĆ: Ultrazvuk. Tehnika i primena u industriji. Beograd 1958.
- Dorđe KOVAČEVIĆ: Šta je ultrazvuk. Beograd 1964.
- B. V. NJEKRASOV: Opšta hemija. Beograd 1968.
- R. M. ORGAN: Design for Scientific Conservation of Antiquities. London 1968.
- Katarina OTO-DORN: Islamska umetnost. Novi Sad 1971.
- Đurđica PETROVIĆ: Oružje Okeanije. Beograd 1962.
- Đurđica PETROVIĆ: Oružje Afrike. Beograd 1962.
- Đurđica PETROVIĆ: Prilog datiranja jatagana prema mestu izrade. Vesnik Vojnog muzeja JNA 3, Beograd 1956, str. 172.
- Đurđica PETROVIĆ: Oružje Kavkaza. Vjesnik Vojnog muzeja JNA 13—14, Beograd 1968, str. 137.
- H. J. PLENDERLEITH in A. E. A. WERNER: Konzervacija muzejskih predmetov in umetnin. II. del Kovine. Ljubljana 1973.
- A. POLLAK und P. WESTPHAL: Metall-Reinigung und -Entfettung. Salgau/Wttg, str. 7.
- Ljubinka RAJKOVIĆ: Zbirka jatagana Vojnog muzeja JNA. Vesnik Vojnog muzeja JNA 1, Beograd 1954, str. 106—123.
- Marija ŠERCER: Jatagani u Povijesnom muzeju Hrvatske. Zagreb 1975.
- Henry JEHLITSCHKA: Türkische Konversations-Grammatik. Heidelberg 1895.
- Fehim BARJAKTAREVIĆ: Osnovi turske gramatike. Beograd 1962.

JOŽE ZUPANČIČ

NEKATERE ZNAČILNOSTI DELA NA OSNOVNIH ŠOLAH V CELJSKI OBČINI

UVOD

V tem prispevku bom skušal podati nekatere značilnosti dela na osnovnih šolah v občini Celje. Poudarjam, predvsem nekatere. V delu na osnovnih šolah je vrsta značilnosti, ki so v večini seveda skupne, saj delamo po enem slovenskem programu, toda med njim so tudi posebnosti mogoče večji poudarki določenim usmeritvam, tako da je v tem spletu množice dela tudi nekaj posebnosti, kar seveda še v večji meri onemogoča opisati celotno problematiko. Zato torej gre v tem zapisu samo za nekatere značilnosti.

Drugo, na kar bi rad opozoril v tem uvodu, je, da kljub podatkom, ki so mi jih ljubeznivo odstopili na Zavodu za šolstvo OE-Celje in na Občinski izobraževalni skupnosti, prihaja v nekaterih razmišljanjih in ugotovitvah do izraza tudi vrsta subjektivnih spoznanj in predlogov, ki so na eni strani odraz študija sodobne pedagoške literature, na drugi strani pa dokaj dobrega poznavanja sedanje osnovnošolske problematike v občini Celje. S temi spoznanji in predlogi bi rad pomagal, nikakor ne samo ugotavljal in sodil. Samo soustvarjalnost lahko pripelje do boljšega dela, do boljših rezultatov. Za boljše naše prihodnje delo in življenje. Tako je treba ta prispevek tudi prebirati.

Mogoče še eno. Celotno gradivo sem razdelil na več poglavij. Tako nekako, kot se odvija delo in življenje na naših osnovnih šolah. V celoti seveda nisem uspel, zato pač ponovno opozarjam, da gre le za nekatere značilnosti in da je nekaterim posvečeno več pozornosti, drugim nekoliko manj.

Avtor: Jože Zupančič, Gimnazija, Celje.

NEKAJ OSNOVNIH STATISTIČNIH PODATKOV

V celjski občini je tradicionalno zapisanih in naštetih 18 osnovnih šol. Šest je popolnih (1. OŠ, Slavka Šlandra, 1. celjske čete, I. Kovačiča-Efenka, Polule, Dobrna) štiri so centralne (F. Vrunča, Bratov Dobrotinškov, Štore in Frankolovo), ostale pa so podružnice centralnih osnovnih šol (Ljubečna, Svetina, Kompole, Teharje, Črešnjice, Šmartno v Rožni dolini, Strmec, Socka). K osnovnim šolam štejemo še Zavod Ivanke Uranjekove (posebna šola), ki ima tri temeljne organizacije, Pionirski dom (podaljšano bivanje) in Glasbeno šolo.

V osnovnih šolah je 135 matičnih učilnic, 51 specialnih učilnic, 21 delavnic, 11 telovadnic. Skupno je kar 218 prostorov, ki imajo nekaj več kot 14.360 kvadratnih metrov. Tako sta na voljo dva kvadratna metra na učenca. Razumljivo je, da imajo največ prostora na podeželskih podružnicah, kjer število otrok zaradi odseljevanja odraslih počasi a vztrajno upada. V mestu, zlasti še na Hudinji in na Otoku, pa prostorska stiska tako narašča, da ji tudi novi šolski poslopji kmalu ne bosta več kos. Leta 1970 smo imeli v celjski občini na osnovnih šolah 246 oddelkov. V njih se je šolalo 6.900 učencev. Zavod Ivanke Uranjekove je imel 33 oddelkov, glasbena šola pa 12. Podaljšanega bivanja takrat v Celju še nismo imeli, vsaj takega, kot je sedaj organizirano, ne. V preteklem šolskem letu (74/75) smo imeli 257 oddelkov na osnovnih šolah. V njih se je šolalo 7.153 učencev. Oboje je torej napredovalo. Premiki so dvojni. Znotraj občine, na račun nekoliko povečanega števila rojstev in zaradi preselitev iz obrobni predelov regije v občino in občinsko središče. Vsako leto je tudi nekaj novih otrok iz obrobja občine v središču občine. Tudi iz ostalih republik. Na Zavodu Ivanke Uranjekove je število oddelkov in učencev ostalo praktično isto, na novo pa imamo v okviru osnovnih šol oddelke podaljšanega bivanja, ki so razdeljeni na Pionirski dom in osnovne šole. Pionirski dom je imel preteklo leto 17 oddelkov s 364 učenci, na osnovnih šolah pa je bilo še 23 oddelkov, v katerih je bilo 523 učencev.

Ob zaključku tega statističnega pregleda samo še dvoje. Na osnovnih šolah je poučevalo 319 učiteljev. Od tega jih je več kot polovica s srednjo izobrazbo (156) in samo dvajset z visoko. Glede na zakonite zahtevnosti bi lahko zapisali, da je to v redu in zadovoljivo, če pa pogledamo vse iz širšega zornega kota, smo seveda daleč od tega, da bi bili zadovoljni. Neustrezno izobrazbo ima v celjski občini deset učiteljev. Podobna struktura je tudi na ostalih vzgojnoizobraževalnih delovnih organizacijah (Zavod I. Uranjekove, Pionirski dom, Glasbena šola). Vseh učiteljev je 399, vseh delavcev pa 441.

Celotno vzgojnoizobraževalno dejavnost osnovnih šol financirajo delavci združenega dela prek občinske izobraževalne skupnosti. Izdatki za dejavnost osnovnih šol in pionirskega doma so v letu 1975 znašali nekaj več kot 52 milijonov dinarjev. Pri tem gre seveda za znesek, ki se nanaša na redno dejavnost teh šol. Denar za uresničevanje dodatnih programov, ki naj v skladu z zahtevami sedanjega dinamičnega družbenega razvoja še bolj vsestransko oblikujejo učenca v samostojno osebnost, tu ni vštet.

PRIPRAVE NA VSTOP V OSNOVNO ŠOLO

Dobra priprava na osnovno šolo je že skoraj pol uspeha, slišimo govoriti številne pedagoge. Tem trditvam se seveda v celoti pridružujem. Gre za zelo preprosto ugotovitev. Predšolsko obdobje je obsežen rezervar možnosti za otrokov intelektualni razvoj. Številni pedagogi dajejo temu obdobju izreden poudarek, nekateri nekoliko manjšega. Praktično pa ni več tistih, ki bi v celoti zanemarjali to obdobje. Resnici na ljubo moramo seveda zapisati, da smo še pred slabimi desetimi leti marsikje zagotavljali staršem predšolskih otrok, ko so v skrbi za svoj naraščaj spraševali, ali naj otroka pripravljajo na šolo ali ne: bolje nič, da bodo vsi otroci imeli enako osnovo, da nekaterim ne bo dolgčas itd. Pri tem smo seveda storili dvojno krivico. Najprej smo zanemarili celih sedem let izrednega otrokovega razvoja, v katerem sprejme za svoje več resnic, kot vse nadaljnje življenje. Kmalu na to pa so socialne in kulturne razmere, v katerih je živel otrok, povzročile nasilno ločitev učencev med seboj na boljše in slabše, kar seveda v večini ni imelo z intelektualnimi možnostmi nič skupnega. Tako so socialne razlike pogojevale slabo pripravo otrok na osnovno šolo in s tem neenake možnosti osnovnošolskih otrok za delo in učenje. Za odpravljanje teh krivic se je zelo zavzela ZKS. Izboljšave so potekale v dveh smereh. Na eni strani se je večalo število oddelkov pri predšolskih vzgojnovarstvenih zavodih, na drugi pa so se oblikovale posebne »pripravljavnice« na osnovno šolo, ki so dobile popularno ime »male šole«.

V celjski občini smo se kljub težavam, ki imajo v večini svoj izvor v preskromnih finančnih sredstvih, že zelo zgodaj spoprijeli z odpravljanjem teh socialnih razlik. Dokaj hitro smo dograjevali kapacitete za predšolske otroke, večali število vzgojiteljic, delali bolj kvalitetno v »vrtcih«, širili mrežo »malih šol« in večali število ur za pripravo na vstop v redno osnovno šolo. V vzgojnovarstvenih zavodih imamo v Celju 79 oddelkov. V njih je 1.661 otrok. Kapacitete so že odločno premajhne. Vsako leto je odklonjenih več kot 250 otrok, velika večina jih je še vedno izven organiziranega varstva in vzgoje. Po nekaterih ocenah je v »vrtcih« približno 30 % vseh predšolskih otrok, v družinski oz. privatni »oskrbi« nadaljnjih 40 % otrok, medtem ko jih je skoraj 30 % kar samih ali s svojim brati oz. sestrami doma. Ni moj namen, da bi zanikal pomen in delo tistih mam, ki so ostale doma ob svojih otrocih. Njihov prispevek k pravilni vzgoji in oblikovanju nove osebnosti je prav gotovo pomemben. Toda tistega, kar dobe otroci v vrtcih, ne dobe tudi pri najboljših mamah, še manj pri bratcih in sestrah, nič pa ne morejo dobiti, če so sami doma. Tako se razlikovanje prične že tu. Tisti otroci, ki so v vrtcih, imajo prednost. Nauče se več. Njihovi starši lahko delajo več. Tako oboji prejmejo več. Da bi te razlike odpravili, bo treba še veliko delati, zlasti še s tistimi otroci, ki so doma. Na tem področju imajo skupnost otroškega varstva, vrtci in nekatere družbene organizacije (zlasti Zveza prijateljev mladine), še veliko dela.

Mala šola, v kateri vzgojiteljice in učiteljice posvečajo posebno skrb predvsem jezikovni vzgoji, razvijanju opazovanja in razvijanju logičnega mišljenja, ima v celjski občini enako kot širom Slovenije, dve organizacijski obliki. Najboljša je tista, ki jo organizirajo VVZ, saj je »celoletna«, skratka traja veliko več časa; slabša, še vedno izredno zadovoljiva pa je druga, ki jo organizirajo tudi VVZ in posamezne osnovne šole za vse otroke, ki so izven rednega predšolskega vzgojnovarstvenega dela. Ta je občutno krajša in obsega od 70 do 120 učnih ur. Tako, pošteno zapisano, tudi tu ni enakopravnosti. Tisti otroci, ki so že več let v vrtcih, imajo tudi več ur male šole. Da so zato boljše pripravljene na redno šolsko delo, je razumljivo. Med približno 900 otroki, ki se pripravljajo na redno osnovno šolo, jih je 300 obiskovalo celoletno malo šolo v vrtcih, 600 pa skrajšano, popoldansko malo šolo. Ker so razlike prevelike, je razumljiva težnja, da bi za večino otrok podaljšali malo šolo ter da bi to obliko širše razvili predvsem na podeželju, kjer so potrebe po izenačevanju najbolj močne. Kako se bo ta prepotrebna vzgojnoizobraževalna oblika razvijala nadalje, je težko napovedovati. Ugotavljamo, da so potrebe velike. Govorimo celo o tem, da bi lahko vključili v redno osnovno šolo že vse šestletne otroke. Iz osemletke bi tako prešli v devetletko. Ustavlja pa se pri finančnih sredstvih, saj skoraj vsak dan znova ugotavljamo, da nismo dovolj premožni, da je na vzgojnoizobraževalnem področju trenutno veliko odprtih vprašanj, katera bomo morali reševati še prej in hitreje kot prepotrebno pripravo na osnovno šolo. V Celju smo se v okviru dogovarjanja za srednjeročne načrte težko opredeljevali. Od prvotnih predlogov, da moramo imeti na koncu srednjeročnega obdobja celoletno vsakodnevno malo šolo, smo prešli na celoletno (ne vsakodnevno!), kasneje pa celo na formulacijo — v mejah finančnih možnosti. To je prav gotovo korak nazaj, ki ni v čast dokaj dobro razvitemu združenemu delu v Celju.

Učenci, ki so v preteklih letih obiskovali malo šolo, sedaj dobro delajo na osnovnih šolah. Delali bi seveda še bolje, če bi bili delovni pogoji malih šol boljši. O tem tožijo zlasti na večjih šolah, kjer poznamo celo primere, da se je odvijala mala šola v tretji izmeni. Nekatere skupine so bile preštevilne, marsikje pa tudi ni bilo dovolj didaktičnega materiala. Poudariti velja tudi to, da mala šola v večini ni brezplačna. V celjski občini je trenutno samo 33 otrok, za katere staršem ni bilo treba plačati posebnega prispevka. Najvišji znesek, več kot 90 din za otroka, je plačalo 412 staršev. Starši praktično niso zaradi plačevanja te »obvezne« pripravljavnice nikoli negodovali. Za ta denar bi radi samo več, saj so vedeli, da je bil ta denar namenjen samo za nabavo prepotrebnih igrač in raznih ostalih pripomočkov. Za delo vzgojiteljic in učiteljic je prispevala občinska izobraževalna skupnost okrog 22 starih milijonov dinarjev. Popolnoma razumljivo je tudi, da bo potrebno malo šolo tudi uzakoniti in natanko določiti nekatere vsebinske zadeve, ki zdaj povzročajo več škode kot koristi. Zato pa so odgovorne predvsem naše šolske strokovne institucije, ki imajo svoj sedež v Ljubljani.

VZGOJNOIZOBRAŽEVALNI USPEHI

Vzgojnoizobraževalni rezultati so na osnovnih šolah iz leta v leto boljši. Če vzamemo za osnovo samo dva kazalca: osip ter povprečne ocene, vidimo, da se je prvi že občutno znižal, drugi pa tudi dokaj zanesljivo narašča. Preteklo šolsko leto je izdelalo 98,3 % učencev, leto prej pa samo 96,6 %. Pri tem je razveseljivo predvsem dvoje: najprej, da se je občutno popravil uspeh v tistih razredih, ki so bili dosedaj nosilci večjega osipa (tu gre za 5., 6., 7. razred) in da je v prvih štirih razredih več kot 99 % pozitivni učni uspeh. Zapisati moramo še, da je bilo preteklo šolsko leto med 7.153 učenci kar 25,4 % odličnih (1.920), 30,6 % prav dobrih (2.198), 30,1 % dobrih (2.156) in le 10,5 % zadostnih (758). Izdelalo jih ni le 121 ali 1,7 %. Preglejmo nekatere razloge za dokaj uspešno delo na naših osnovnih šolah.

Humani medsebojni odnosi

V osnovnih šolah že nekaj let nazaj posvečajo izredno veliko pozornosti novim humanim in demokratičnim odnosom med učitelji in učenci. Res je, da je tu in tam še najti konservativne usedline starih avtoritativnih odnosov, res pa je tudi, da te ob novih spoznanjih pedagoške teorije in prakse ter ob močnejšem in ustvarjalnejšem delu družbenopolitičnih organizacij in samoupravnih organov, jemljejo slovo iz naše pedagoške izredno zanimive in pomembne vsakdanjosti. Koliko so napravili na naših osnovnih šolah za nove odnose, lahko vidimo, če prelistamo zapiske učiteljskih konferenc in sestankov osnovnih organizacij Zveze komunistov in sindikata. Na večini šol je ta usmeritev, ki seveda bistveno vpliva na našo prihodnjo samoupravno osebnost, v središču delovnih programov, ki jih sestavljajo na šolah ob začetku novega šolskega leta. V tej smeri je na osnovnih šolah seveda še izredno veliko notranjih rezerv. Pri tem mislimo zlasti na koordinirano in sistematično usposabljanje, povezovanje teorije in prakse, aktualiziranje posameznih pomembnih nalog, ocenjevanje razvoja in podobno.

Posodabljanje pouka

Pouk na naših šolah je kljub prostorski utesnjenosti izredno sodoben. Na to na eni strani vplivajo številni pripomočki, s katerimi razpolagajo na osnovnih šolah, na drugi strani pa strokovni seminarji in delo posameznih aktivov, ki vnašajo prek rednega usposabljanja učiteljev v učiteljevo delo vedno nekaj novega. Na osnovnih šolah je bilo v preteklem šolskem letu 65 grafoskopov, 25 kinoprojektorjev, 100 diaprojektorjev, 20 responderjev, 15 klavirjev, 20 televizorjev in še bi lahko naštevali. Pri vprašanju sodobnega pouka pa moramo biti pošteni. Ni samo didaktično pomagalo tisto, ki napravi pouk sodoben in izviren. Najpomembnejši je seveda učitelj. Pri njegovih znanjih pa je žal zaradi lagodnosti, ki ji bojuje predvsem prastari odnos, da je vse znano najmanj naporno, vse novo pa zahteva določen nov napor, preveliko vrzeli, ki na kraju kot nesplošovanje osebnosti udarijo ponovno na učitelja. Dejstvo, da je le slabih

23 % učiteljev dobro informiranih o inovacijah na vzgojnoizobraževalnem področju, opozarja, da bo v tej smeri potrebno več storiti na kadrovskih šolah in kasneje v času dela, in sicer za vse učitelje. Učitelji si v bistvu brez izjeme žele več vedeti, zato jim je treba v tej smeri seveda tudi na vso moč pomagati.

Dopolnilni in dodatni pouk

Dopolnilni pouk, to je tisto vzgojno izobraževalno delo, ki ga na šolah organizirajo za učence, ki slabše izdelujejo ali imajo negativne ocene, so imeli organiziran na vseh osnovnih šolah v občini Celje. Tega dela je bilo res veliko. V preteklem šolskem letu je bilo zajetih v ta pouk 2.959 učencev ali kar 41,3 % vseh učencev. Vseh ur med šolskim letom je bilo opravljenih kar 11.413! K tem uram moramo dodati še 1.636 ur med počitnicami. Vsega je bilo torej opravljenih kar 13.049 ur dopolnilnega pouka. To je resnično velika dopolnilna skrb za boljše učne in vzgojne rezultate na naših osnovnih šolah. Število ur samo po sebi opozarja na dvoje. Najprej na to, da to število iz leta v leto narašča in ga bo potrebno omejiti na eni strani z bolj sodobnimi, zlasti še individualnimi načini dela z učenci v posameznih razredih pri rednem pouku, na drugi strani pa bo potrebno več storiti za intenzivnejšo metodo pri dopolnilnem pouku, saj so tu učitelji v veliki večini izredno konservativni, tako kot da bi bilo za slabše učence kar vse po vrsti že dobro. Drugo, na kar število ur opozarja, pa je, da je te ure treba vtikati v redno šolsko delo, ki se organizacijsko dopolnjuje s podaljšanim bivanjem in našo bodočo celodnevno šolo. Pri dopolnilnem pouku bi opozorili še na eno. Dosedanje analiziranje, če temu sploh lahko tako rečemo, je bilo dokaj ekstenzivno. Spremljali so le kvantiteto (število ur in število učencev), premalo pa kvaliteto, ki bi se morala odražati predvsem v učinkovitosti in racionalizaciji celotnega učiteljevega dela. Število ur dopolnilnega pouka se žal tudi preveč veže na »težavnost« predmeta, tako, da praktično odpade resnično veliko število ur na mogoče le tri predmete, medtem ko ostali predmeti niso deležni te skrbi. Dopolnilni pouk seveda tudi še zdaleč ni »guljenje« in samo učenje. Pri njem je potrebno »vcepljati« delovne navade. Tudi s starši bi morali več delati.

Dodatni pouk kot posebna oblika usposabljanja učencev za tista predmetna področja, ki jih posebej zanimajo — za razvijanje talentov — se na naših šolah še ni v veloti uveljavil. Ta pouk se odvija v obliki raznih krožkov, pri katerih so programska izhodišča le redko izredno aktualna in napolnjena z inovacijami na posameznih predmetnih področjih. Premalo je tudi eksperimentiranja, usposabljanja za samostojno iskanje in udejstvovanje. Le redki učenci iz celjske občine se udeležujejo različnih poletnih šol in tekmovanj. Da med več kot 7.000 osnovnošolcev ne bi bilo talentov za najrazličnejša področja, skoraj ne bi mogli verjeti. Te moramo v njihovo in seveda predvsem naše dobro čimprej odkriti. Na tem področju morajo vse osnovne šole, v okviru enotnega programa, več storiti, zlasti še zato, ker lahko osnovna šola s sedanjo usmeritvijo ob povprečni snovi, prej zavira kot odkriva talentov razvoj.

Novo ocenjevanje

O ocenjevanju je bilo že veliko napisanega. Še več povedanega. To pot ni moj namen opozarjati na še vedno ne čisto preživele ocenjevalne ukrepe, ki jih tu in tam še podvzemajo nekateri učitelji, ampak bi rad opozoril na dvoje, kar bistveno spreminja pretekli »ritual«, ki smo ga preprosto imenovali spraševanje in ocenjevanje. Najprej bi rad poudaril, da na osnovnih šolah praktično ne poznajo več skrivanja ocen. Na številnih šolah so prenesli ocenjevanje v oddelke, na oddelčne redovalne konference. Tu se srečujejo učitelji in učenci kot soustvarjalci. Ker je v večini tudi pouk zelo soustvarjalen, na teh konferencah ni večjih težav in odstopanj. Na osnovni šoli v Štorah so storili še korak dalje. Na oddelčnih konferencah sodelujejo tudi starši. Tako jim je uspelo pridobiti v soustvarjalni proces vse tri udeležence; učitelje, učence in starše. Prej so se pogovarjali samo v dvoje. Če ni bilo drugače, je bil pač tretji kriv. V večini seveda tisti, ki ni bil prisoten. Sedaj, v primeru, ki ga proučujemo v Štorah, kaj takšnega ne bo več možno. Boljši rezultati so že vidni. Vse to seveda ni nastalo prek noči. Priprave so trajale več let, saj pri tem ne gre za mehaničen ukrep ampak za spreminjanje človeka in njegove miselnosti o naši šoli, ki je pač še takšna, kakršno si je posameznik izoblikoval takrat, ko je še on hodil v šolo. Ta miselnost pa je večkrat izrazito negativna.

Drugo je novi način ocenjevanja. Te spremembe so ocenjevali različno, od sodb, da so revolucionaren ukrep v našem vzgojnoizobraževalnem sistemu, pa do mnenj, da smo ostali na pol poti. Vsekakor vsega ni bilo mogoče hkrati storiti. Že to, kar imamo sedaj, je veliko. Čez nekaj let bo še več. Omenili bi dvoje. V osnovni šoli sedaj učenci praviloma napredujejo vsako leto. Tudi z negativno oceno. Zato je obvezen dopolnilni pouk. Pri tako imenovanih vzgojnih predmetih ni več negativnih ocen. So opisne in samo tri. Enako je tudi za vedenje, samo da se ocene med seboj nekoliko razlikujejo. Pomembno je tudi, da ocena, ki označuje splošni uspeh, ni seštevek ocen, ampak moramo tu upoštevati vrsto subjektivnih in objektivnih značilnosti pri razvoju mlade osebnosti. Pri tem ocenjevanju smo v teku prvega šolskega leta, ko smo delali po novem, opazili dvoje. Najprej, da se je število tistih učencev, ki imajo negativne ocene in so napredovali, občutno povečalo. V šolskem letu 73/74 jih je bilo 43, v šolskem letu 1974/75 pa jih je bilo kar 147. Ta porast do neke mere omejuje pozitivne težnje zakonitih ukrepov. Drugo pa je bolj razveseljivo. Število negativnih ocen po razredih in predmetih, je kljub možnosti po napredovanju z negativno oceno, občutno upadlo. Od 12,5 % na 6,2 %. Verjetno bodo prišle že v naslednjem šolskem letu do izraza še ostale negativne, pa seveda tudi pozitivne posledice novega načina ocenjevanja. Prav pa bi bilo, da bi pri tem učitelji prejeli enotno in širšo, tako teoretično kot tudi praktično pomoč pri novem ocenjevanju, ki še zdaleč ni tako preprosto, kot se to marsikom na prvi pogled dozdeva. Pri tem je še zlasti odprto vprašanje ocenjevanja pri vzgojnih predmetih, kjer morajo učitelji resnično prvenstveno zasledovati razvoj posameznih učencev; sodelovanje delavcev svetovalnih služb pri ocenjevanju; ocena celotne aktivnosti posameznih učencev

itd. Pri tem pa ne bi smeli zanemariti zlasti tesnejše povezanosti med osnovnimi šolami in poklicnimi ter srednjimi šolami. Te sedaj kljub enotnemu vzgojnoizobraževalnemu procesu praktično ni. V tem je tudi ena od značilnosti neuspelega usmerjanja v nadaljnje delo in šolanje.

Podaljšano bivanje

Podaljšano bivanje, ki je v celjski občini sestavni del rednega vzgojnoizobraževalnega dela, je prav gotovo bistveno vplivalo na boljše učne in tudi vzgojne rezultate naših osnovnih šol. Z njim smo pričeli v Celju že dokaj zgodaj. Moram pa zapisati, da osnovni razlog za ustanavljanje oddelkov podaljšanega bivanja niso bili šibkejši učni uspehi posameznih otrok, pač pa je bilo v ospredju predvsem »varstvo« otrok, saj je v Celju med zaposlenimi več kot 40 % žena. V strukturi zaposlenih na gospodarskem področju je bilo preteklo leto 35,5 % žena, v družbenih službah pa jih je kar 74,3 %. Pred letom 1971 je bilo veliko (da se izrazimo še po starem) »varstvenih« oddelkov pri vrtcih. Tu so se mešali vsaj v nekaterih oblikah dela predšolski in osnovnošolski otroci. Z letom 1971, ko je bil v Celju dograjen Pionirski dom, pa se je celotna dejavnost in seveda usmerjenost bistveno izboljšala. »Varstvo« je prešlo na osnovne šole. S tem se je začelo tudi novo poglavje v dejavnosti naših osnovnih šol.

Število oddelkov in otrok je od leta 1971 stalno naraščalo. Sedaj obiskuje oddelke podaljšanega bivanja okrog 12 % vseh osnovnošolskih otrok. Realno stanje v naših družbenoekonomskih odnosih žal ni dopuščalo, da bi zajeli v te izredno koristne oddelke vse otroke. Sprejem se je ravnal, zlasti v mestih, kjer je bil naval (pa tudi potrebe) največji, po določenih kriterijih. Tako so sprejemali predvsem učence, ki so bili zaradi zaposlitve obeh staršev prepuščeni sami sebi, tiste, ki imajo doma nemogoče razmere za solidno delo, in tiste, pri katerih so doma izredno težke in neurejene razmere. V podaljšanem bivanju so učenci ves čas, tudi v prostem času, zajeti v neprekinjen vzgojnoizobraževalni proces. Učni uspehi in vzgojni napredek je kmalu opazen. Možnosti za intenzivnejši razvoj nagnjenj in sposobnosti prihajajo bolj do izraza. Posebno skrb posvečajo predvsem slabšim učencem.

Ugotovitev s 7. seje konference ZKS v Celju z dne 18. 3. 1975, ko so komunisti obravnavali vprašanje celodnevne šole v celjski občini, da so učitelji v oddelkih podaljšanega bivanja opravili z dosedanjim delom veliko delo, je povsem na mestu. Pomembna je zlasti ugotovitev, da od 20—50 % otrok, vključenih v oddelke podaljšanega bivanja, brez posebne pomoči in prizadevanj učiteljev, razreda ne bi izdelalo. Znano je, da med učenci, ki obiskujejo PB, skoraj ni negativno ocenjenih.

Podaljšano bivanje pa ima v sebi kljub vrsti izredno pozitivnih lastnosti nekaj slabosti, ki mečejo nanj, ne da bi bilo za to samo po sebi kaj krivo, tudi nekaj negativnosti. Na dvoje bi posebej opozoril. Najprej je tu prispevek, ki ga morajo starši plačati za bivanje svojih otrok v teh oddelkih. O tem prispevku je tekla beseda že na omenjeni konferenci ZKS v Celju, o njem so govorili na številnih sejah na izobraževalni skupnosti, o njem je tekla beseda tudi na sejah različnih družbenopolitičnih organi-

zacij. Povsod je prevladovalo enotno mnenje, da je treba prispevek odpraviti. Toda prispevek starši še vedno plačujejo. Zlasti bo ta prispevek, ki je le nekoliko manjši od tistega, ki ga starši plačujejo za svoje otroke v vrtcih, postal pravi anahronizem, ko bo pričela z delom prva celodnevna šola. Bomo dopustili, da bodo eni imeli več in boljše pogoje za svoje delo, drugi pa bodo morali za slabše možnosti prispevati še iz svojega? Uporabniki v skupščini občinske izobraževalne skupnosti bodo morali povedati svoje mnenje. O tem, kakšno bo, ne dvomimo. Druga negativna poteza pa je, da je bilo teh oddelkov do sedaj odločno premalo na podeželju. Potrebe za tem vzgojnoizobraževalnim delom na podeželju so resnično velike. Tu so socialne razlike še večje. Slabše širjenje teh oddelkov na podeželju opravičujejo v celjski občini s tem, da na eni strani do nedavnega ni bilo prostorov, še manj pa učiteljev, na drugi strani pa tudi kmetje niso puščali svojim otrokom obiskovati oddelkov podaljšanega bivanja, ker so fante in dekleta potrebovali doma za delovno silo. V zadnjih letih se vse bistveno spreminja. Občinska izobraževalna skupnost je na podeželju odobrila že vrsto teh oddelkov. Tako se tudi tu znanje mlade generacije bistveno popravlja. V srednjeročnem načrtu je, da bomo v celjski občini vsako leto na novo odprli od 7 do 10 novih oddelkov. To pomeni, da bi imeli na koncu tega srednjeročnega načrta v oddelkih podaljšanega bivanja 20 % vseh osnovnošolskih otrok.

OBŠOLSKE DEJAVNOSTI

Podnaslov ni povsem ustrezen. Pri tem gre namreč za različne oblike dela, ki so postale na naših osnovnih šolah že sestavni del vzgojnoizobraževalnega dela. Kdor koli bi jih skušal odpraviti, bi naletel na soglasen odpor. Pri teh oblikah dela pa so kljub pomembnosti številne težave, ki se prično v veliki večini z vprašanjem, kako jih bomo sfinancirali, končajo pa z dokaj heterogeno programsko in delovno usmeritvijo ter realizacijo, ki je na nekaterih šolah izredno obsežna, na drugih šolah pa komaj omembe vredna. Dejstvo je, da naša sodobna poldnevna ali celodnevna osnovna šola zaradi številnih razlogov, ki so skoraj vsi povezani s spreminjanjem naše družine, sprejema vrsto nalog, ki jih je dosedaj opravljala vsaka družina za sebe. Pri tem pa seveda ne gre samo za prehrano, varstvo, zdravstveno nego itd., kar nekateri zmotno poudarjajo in menijo, da je to tisto bistveno, kar mora šola še ob svojem delu opraviti, ampak gre v prvi vrsti še za aktivno vzgojo, ki dejansko spreminja mladega človeka v prihodnjo resnično samostojno, demokratično, humano in samoupravnemu socializmu predano osebnost. Zato opišimo nekatere mogoče nekoliko bolj izrazite dejavnosti na celjskih osnovnih šolah!

Organizacije učencev

Mladi imajo na naših osnovnih šolah številne organizacije, društva in druge oblike, v katerih lahko na eni strani izpopolnjujejo svoj interes,

na drugi strani pa se tu uče samostojnosti in pridobivajo osnove novih samoupravnih odnosov. Številčno največ učencev zajemajo štiri organizacije. To so pionirska organizacija s preko 6.150 člani, Zveza socialistične mladine s preko 820 člani, podmladek rdečega križa (mladi člani RK) s preko 6.900 člani in šolska športna društva, v katerih je več kot 3.770 članov. Manj kot 500 članov imajo še klubi OZN, kulturnoumetniška društva, planinci, taborniki in še nekateri. Množičnost je tu vseskozi vidna. Mladi pripravijo s pomočjo učiteljev, ki v teh oblikah dela nastopajo kot usmerjevalci in mentorji, nikakor pa ne kot dajalci nalog in ukrepov, vsako leto na pričetku šolskega leta, delovni načrt, ki ga sproti dopolnjujejo še z aktualnimi zadevami, pa tudi pregledujejo, kako je z realizacijo dogovorjenega. Pri teh organizacijskih oblikah bi poudaril naslednje. Učitelji se za realizacijo vseh teh programov izredno močno trudijo. Prepričani so, da je to koristno delo, ki se bo v kasnejših letih večkrat obrestovalo. To je njihova motivacija. Do nedavnega učitelji za to delo, na katerega so se morali enako vestno pripravljati kot na redno delo v razredu, niso prejeli nobenega plačila. Sedaj je že nekoliko bolje. Pa še ne popolnoma. To delo je potrebno na novo ovrednotiti in ga v skladu s samoupravnimi sporazumi tudi nagraditi. Drugo, kar se mi zdi pomembno, je, da preko teh organizacij vplivajo na delo v šolah številni dejavniki izven šol. To samo po sebi niti ni tako slabo, saj smo že zdavnaj ugotovili, da šola ni sama sebi namenjena, da mora postati odprta. Slabo je v toliko, ker med temi zunanjimi dejavniki ni potrebnega sodelovanja in zato tudi ne sinhronizacije. Tudi te organizacije morajo šole seznaniti s svojimi delovnimi usmeritvami takoj na začetku šolskega leta, tako da bo šolski delovni program upošteval tudi njihove. Na ta način bi se že zdavnaj lahko ognili številnim nesporazumom, ki seveda prej škodujejo kot koristijo. Kot tretje pa naj ponovno povem to, da so mentorji teh organizacij v celoti le učitelji in da učenci osnovnih šol v podobnih organizacijah v občinskem in tudi krajevnem merilu delajo zelo dobro.

S tem pa seveda še ni konec različnih dejavnosti učencev. Na celjskih osnovnih šolah deluje še 98 kulturnoumetniških krožkov, 57 gospodarskotehničnih krožkov, 140 telesnovzgojnih krožkov itd. Če vzamemo, da je včlanjenih v vsak krožek najmanj 30 učencev, pridemo do zavidanja vredne visoke številke. Za zaključek tega statističnega prikaza zapišimo še, da na osnovnih šolah pripravijo najmanj 60 javnih nastopov, uredijo 40 javnih razstav, pripravijo številne koncerte pevskih zborov, organizirajo številne delovne akcije, ki imajo občolski ali krajevni značaj, da ne pišemo posebej o tekmovanjih za bralne značke, veselo šolo itd. Ko se tega zavemo, lahko samo strmimo, kaj vse na naših osnovnih šolah ob rednem delu še delajo. Veliko dela za učitelje, veliko dela za učence. Tisti redki posamezniki, ki menijo, da na naših osnovnih šolah prevladuje igra in neresno delo, so razumljivo v veliki zmoti. Že če pregledamo delovni dan učiteljev in učencev samo iz tega zornega kota, vidimo, da ni kratek. Je dolg, marsikdaj veliko daljši kot delovni dan odraslih. Pri tem naj omenim še dvoje. Veliko je na šolah tudi dejavnosti, ki jih zaradi različnih razlogov sploh ne beležimo. Mogoče pa bi bilo prav, da tem oblikam posvetimo v prihodnosti več pozornosti. Za katere gre? Mislim na medse-

bojno pomoč v učenju med učenci samimi. V posameznih oddelkih so skupine, včasih tudi odbori učencev, ki imajo to primarno nalogo, da pomagajo slabšim učencem. Koliko ur je te nesebične medsebojne pomoči na naših šolah, ne ve nihče. Drugo je pomoč ostarelim osebam. Skoraj na vsaki šoli v celjski občini so posebne skupine otrok, ki tesno sodelujejo s socialnimi komisijami pri krajevnih skupnostih in pomagajo številnim ostarelim občanom. Znana je aktivnost učencev iz Kompol, ki redno pomagajo starejšim, predvsem osamljenim kmetom pri spravilu njihovih kmetijskih pridelkov. Te akcije so praznik za otroke in praznik za ostarele. Tretje so očiščevalne akcije. V tem primeru ne gre samo za delo, ki ga nihče ne opravlja preveč rad. Gre za aktivnost, ki najbolj ostaja v spominu. Teh in podobnih aktivnosti bi seveda lahko našteali še več. O globoki vsebini in dalekosežnih posledicah teh resnično izredno pozitivnih dejanj, nam ni treba posebej pisati. Dobro so z eno besedo.

Glasbeno usposabljanje

V celjski občini poteka glasbeno usposabljanje v dveh smereh. Prva je redni glasbeni pouk v naših osnovnih šolah. V tem okviru deluje tudi na vsaki šoli večji ali manjši pevski zbor. Druga smer je delo na celjski glasbeni šoli. Osnovnošolsko glasbeno usposabljanje ima v naši občini velike razsežnosti. Ta razsežnost se občuti in vidi na številnih slovesnostih, ki so šolskega, krajevnega in občinskega značaja. V zadnjem času bi lahko tudi zapisali, da doživljajo nekateri zbori osnovnošolskih učencev še širše, celo mednarodne uspehe. Prizadevanja učencev, zlasti pa učiteljev, ki so v večini tudi zborovodje, so izredno velika. Mogoče bi lahko s kancem pesimizma dodali le to, da učitelje osnovnih šol močno preseneča dejstvo, da se število pevcev po osnovni šoli tako občutno zmanjša. Razlogov, da v naši občini nimamo še več pevcev, ne smemo iskati v osnovnih šolah, ker tu lahko resnično še govorimo o množičnosti, ampak v šolah in v delovnih organizacijah, ki po osmih letih osnovne šole sprejmejo te učence.

Na glasbeni šoli v Celju so imeli preteklo šolsko leto 307 učencev. Največ se jih je ob rednem osnovnošolskem pa tudi srednješolskem delu usposabljal za igranje na klavirju (125). Med ostalimi instrumenti izstopata še violina (46) in kitara (26), devet učencev pa se uči solopetje. Na šoli nimajo samo pouka za posamezne instrumente, ampak delujejo še razne skupine, s katerimi dvigujejo svojo kvalitetno raven. V Celju delujeta na glasbeni šoli dve komorni skupini, en orkester in dva pevska zbora. Učenci nastopajo tudi pred javnostjo in tako se vsestransko oblikujejo bodoči glasbeniki. Zanimiv je podatek, da so imeli učenci glasbene šole v Celju kar 37 nastopov. Delo glasbene šole v Celju v marsičem ovirajo izredno skromni delovni prostori in pomanjkanje stalnih glasbenih učiteljev. Zato za prihodnjo delovno usmeritev načrtujejo na eni strani povečanje dosedanje šole s prizidkom, s katerim bi na novo pridobili osem prepotrebni učilnic in bi tako število učencev lahko povečali na 540, kar bi zadoščalo za naše lokalne in deloma tudi regionalne potrebe. Druga usmeritev pa je v odpiranje rednih dislociranih oddelkov na posameznih osnov-

nih in srednjih šolah, kar je zlasti pomembno, če izhajamo iz potreb, ki jih na eni strani odpirajo oddelki podaljšanega bivanja, na drugi strani pa bližajoča se celodnevna šola. Delna integriranost z osnovnimi šolami je seveda možna, v celoti pa ne, saj, kakor sem že napisal, te šole ne obiskujejo samo učenci osnovnih šol, pač pa je tu tudi veliko srednješolcev in ostalih. Posebno skrb bi morali na tej šoli v prihodnje nameniti tudi glasbeni vzgoji predšolskih otrok.

Telesna vzgoja

Podobno kot glasbena se tudi telesna vzgoja odvija v dveh smereh: na eni strani pri rednem vzgojnoizobraževalnem delu, ki postaja iz leta v leto bolj kvalitetno, na drugi strani pa v številnih krožkih, ki delujejo v okviru šolskih športnih društev. Poleg tega ne smemo prezreti dela osnovnošolskih učiteljev in učencev v številnih društvi širom celjske občine. Vzrok za bolj kvalitetno telesno vzgojo na naših osnovnih šolah moramo iskati med drugim predvsem v tem, da smo dobili pri šolah več telovadnic (Zavod I. Uranjekove, S. Šlandra, Dobrna, Vojnik), povečalo se je število učiteljev telesne vzgoje in zato je bilo možno bolj deliti posamezne oddelke. Prav tako pomembna pa so seveda novejša prizadevanja slovenske telesnokulturne skupnosti v zvezi s temelji množične telesne kulture. Kljub napredku bi opozoril na dva problema. Prvi je ta, da bo v naših osnovnih šolah potrebno počasi spremeniti dosedanje delo, ki se kaže predvsem v tem, da morajo učenci spoznati vse oblike telesne vzgoje. Tako se učenci (redki) navdušijo za vse športe, da bom zapisal poenostavljeno, ali pa za nobenega (večina), ker se pač niso usposobili v osmih letih za enega tako, da bi ga vzljubili in imeli za svojega vse življenje. V kasnejših letih se vendar ukvarjamo samo z enim športom! Zelo redki so tisti, ki se ukvarjajo istočasno z večimi športnimi panogami. Drugo, kar se mi zdi pomembno, pa je, da se v izvenšolskih, nekatere podobne značilnosti pa se pojavljajo že tudi v šolskih telesnokulturnih organizacijah, voditelji in organizatorji premalo ukvarjajo z resnično socialistično športno vzgojo. Zato ni ne pravih programov, ne dovolj stalnih prizadevanj. Da lahko ravno na tem področju izredno pozitivno delujemo, ve vsak, ki se le malo ukvarja s telesno vzgojo.

Šola v naravi

Šole v naravi so deležni učenci četrtil in petih razredov. Četrtošolci se v tej šoli nauče plavati, petošolci pa smučati. Idealna šola v naravi bi seveda bila, če bi lahko vsi učenci teh dveh razredov zapustili domače šolsko in družinsko okolje in opravili to po programu obvezno šolanje ob morju ali v hribih. V celjski občini smo še daleč od teh ciljev kljub temu, da poskušajo posamezne šole s precejšnjim prispevkom staršev organizirati nekaj podobnega. Da poskusov ni več, je razlog samo v tem, da starši za samo teden dni težko prispevajo več desetstič starih dinarjev, kolikor stane samo bivanje otrok v tej šoli. Kje je pa še denar za ostalo, zlasti za opremo. Zato se v celjski občini bolj nagibajo k organiziranju krajših te-

čajev, ki so na eni strani izredno poceni, na drugi strani pa dokaj učinkoviti. Občinska izobraževalna skupnost financira uporabo bazena, učitelje plavanja oz. smučanje, vsaka večja šola ima za en razred smučarske opreme s čevlji, pa tudi manjšo vlečnico. Tako je osnovna oprema na vsaki osnovni šoli. Brez dvoma izredno vzpodbudno. Šole v naravi se udeleži v Celju vsako leto okrog 2.000 učencev. Zato namenijo pri Izobraževalni skupnosti skoraj 40 starih milijonov dinarjev.

Prevozi in prehrana

Za učence osnovnih šol se je glede na njihovo oddaljenost od šole v zadnjih letih marsikaj spremenilo. Kljub reorganizacijam, ko so bile ukinjene številne manjše osnovne šole, v katerih ni imelo pomena ohranjati vse razrede in so bili tako predvsem učenci višjih razredov, torej predmetne stopnje, prešolani na večje in bolj organizirane šole, se šola ni oddaljevala od doma ampak nasprotno. Z dobro organiziranim prevozom se je celo približala in v marsičem olajšala nekdanje zamudno in težko pešačenje, ki je marsikje trajalo tudi po več ur na dan. V celjski občini se vozijo praktično vsi učenci, ki so oddaljeni od šole več kot štiri kilometre. Še več: veliko se vozi tudi tistih, ki so bliže šoli, pa stanujejo ali bi morali hoditi v šolo ob izredno močno obremenjenih cestah, zlasti še magistralnih. Učenci se pri prevozu poslužujejo rednih avtobusnih linij, le nekaj je samo šolskih, imajo pa tudi svoj kombibus, ki v marsičem olajša prevoz. V celjski občini se vozi z avtobusi v šolo več kot 1.000 učencev. Za ta prevoz, ki ga v celoti izvaja celjski Izletnik, gre iz finančnega proračuna celjske izobraževalne skupnosti skoraj 150 starih milijonov na leto.

Tako kot so se v zadnjih nekaj letih razvijali prevozi, ki so učencem znatno olajšali pot v šolo, so po naših šolah rasle iz leta v leto tudi nove šolske kuhinje, kjer se je prehranjevalo kvalitetno in poceni iz meseca v mesec več otrok. Z organiziranjem prehranjevanja so šole prevzele precejšen delež družinskega opravila in tako bistveno olajšale delo zaposlenim materam. Centralna šolska kuhinja je v Pionirskem domu, kjer se hrani skoraj 600 učencev. Sodobno opremljene kuhinje imajo vse večje šole in tudi vrsta podružničnih šol. Še na najslabšem so v Štorah, v Vojniku in na Frankolovem. V doglednem času se bo tudi v teh treh šolah rešilo to dokaj pereče vprašanje. Na Hudinji bo potrebno kuhinjo, ki so jo obnovili šele pred nekaj leti, že povečati. Pri dograjevanju in razširitvah šolskih kuhinj je zelo aktivno sodelovala tudi skupnost otroškega varstva, ki je v večini zagotavljala več kot polovico vseh potrebnih sredstev. Marsikje je obnova šla v celoti na njihov račun. Prav je, če zapišemo, da je bila povprečna cena kosila za učenca osnovne šole v preteklem letu 10 din, mesečni prispevek za malico pa 35 din. Razlog da zneski niso visoki, je predvsem v tem, ker v ceni niso zajeti stroški za kuhinjsko osebje ter da gre večina materialnih stroškov v breme celotne šole. Tako učenci plačujejo v bistvu samo nabavljena živila. Velika večina učencev je z malicami in kosili nadvse zadovoljna. Za zaključek še dva podatka. Malico je prejemale v preteklem šolskem letu 7.535 učencev, kar je seveda nekaj več, kot je vpisanih. Da bo podatek bolj razumljiv, moram zapisati, da ne-

kaj učencev, zlasti tistih, ki so v oddelkih podaljšanega bivanja, prejme po dve malici na dan, nekaj pa je seveda tudi takšnih, ki ne malicajo in prinesejo ta obrok od doma v šolo. Kosilo je prejelo v preteklem šolskem letu na celjskih osnovnih šolah kar 1.900 otrok. Pomemben pa je naslednji podatek: na osnovnih šolah celjske občine prejema 1.200 socialno šibkejših otrok malico brezplačno, 550 učencev pa brezplačna kosila. Za to nujno pomoč nameni celjska občinska izobraževalna skupnost na leto več kot 168 starih milijonov dinarjev.

Zdravstvena skrb

Kljub temu, da zdravstvena skrb na naših osnovnih šolah ni v ospredju in tudi ni tako vidna, je bilo na tem področju z resnično vzglednim sodelovanjem zdravstvene službe opravljeno veliko delo. Zdravstvena služba opravi skoraj brez izjeme vse predpisane zdravstvene šolske preglede v okviru svojih delovnih načrtov. Pregledi so praviloma zajeli učence prvih, tretjih, petih in sedmih razredov. Izvedena so bila tudi vsa zaščitna cepljenja. Iz leta v leto je več otrok zajetih v zobozdravstveno preventivno nego. Ta se je še zlasti povečala z ustanavljanjem zobnih ambulant na posameznih šolah. Šole so bile sproti seznanjene z rezultati pregledov. Zdravstvena služba je opravljala tudi svetovalno vlogo staršem in šolam in tako zelo uspešno skrbela za kurativo.

Osnovna šola za odrasle

Do preteklega šolskega leta je bila pri DU Celje. Sedaj to nalogo opravlja osnovna šola 1. celjske čete. Organiziranih je pet oddelkov, v katere je vpisanih 168 odraslih. Slušatelji ne plačujejo nobenega prispevka za svoje šolanje, čeprav to seveda ni zastoj. Strošek poravnava Občinska izobraževalna skupnost.

ŠOLSKE SVETOVALNE SLUŽBE

Šolske svetovalne službe, ki jih v celjski občini oblikujemo in uvažamo v delo na naših osnovnih šolah postopoma že nekaj let, nedvomno močno vplivajo na boljše vzgojnoizobraževalne rezultate na tistih šolah, kjer te službe delujejo. V preteklem šolskem letu smo imeli na osnovnih šolah 13 delavcev, ki so delali v okviru svetovalnih služb. To je na prvi pogled kar precej, v resnici pa odločno premalo. Svetovalno službo tvorijo trije delavci. To so socialni delavec, psiholog in pedagog. Po dokaj ustaljenih normativih bi morala imeti vsaka šola z nad 800 učenci vse tri delavce. Pri nas v preteklem šolskem letu nismo imeli še nobene popolne skupine. Na treh šolah sta bila po dva, na večini le po eden, nekaj šol pa je bilo brez teh delavcev. Za takšno stanje sta predvsem dva razloga. Prvi je ta, da je do preteklega leta odločno primanjkovalo teh kadrov, drugi je pa v pomanjkanju sredstev in tudi prostorov na posameznih šolah. V prihodnje se bo stanje bistveno popravilo, saj je dogovorjeno, da bomo

vsako leto izpopolnili naše šolske svetovalne službe z dvema do tremi ustreznimi delavci, tako da bo kmalu na vsaki večji šoli popolna skupina. Pri delu šolskih svetovalnih služb pa bi rad opozorili še na nekatere nerešene probleme.

Delavci svetovalnih služb imajo na naših osnovnih šolah zelo različno vlogo. Vemo, da učitelji in ravnatelji ne zmorejo celotnega dela, ki je iz leta v leto obsežnejše, opraviti tako, da bi bili sami in celota popolnoma zadovoljni. Zato jim pomagajo delavci svetovalnih služb. Ta pomoč pa je na nekaterih šolah zelo slabo izkoriščena. Še več. Tu in tam podatkov in analiz teh delavcev v učiteljskih kolektivih niti ne upoštevajo. V takšnem primeru prihaja do prav neverjetnih stališč, ki našo osnovno šolo kljub lepim rezultatom v medsebojnih odnosih prej tišče navzdol kot navzgor. Odločilno vlogo v spreminjanju takšne konservativne miselnosti morajo odigrati ravnatelji. Gre namreč za tisto prastaro, še vedno tu in tam prisotno občutljivost, da pač učitelj, ki je stalno z učenci, te tudi najbolje pozna, bolje kot delavec iz svetovalne službe ali kdo drug. Celo takšno paralelo bi lahko potegnili: bolj ko upošteva ravnatelj delavce svetovalnih služb, bolj jih upoštevajo tudi ostali učitelji. Delavci svetovalnih služb ne morejo biti nič in vse. Imajo svoje delo, svoj program in so enako pomembni kot vsak član delovne skupnosti. Vsako drugačno gledanje pa pomeni nerazumevanje sedanjega izredno kompleksnega vzgojnoizobraževalnega procesa, v katerem posamezniki vedno bolj izgubljajo na pomenu.

Drugo je poklicnosvetovalna dejavnost, ki je ena izmed primarnih nalog delavcev svetovalnih služb: poklicno svetovanje je bilo na naših osnovnih šolah v preteklosti, ko je prevladoval izredno visok osip in v bistvu ni bilo nikoli veliko težav z vpisom na srednje in poklicne šole, dokaj amatersko razvito. Z njim so se ukvarjali posamezni učitelji, ki smo jih popularno imenovali kar poklicni svetovalci, ob celotni redni šolski dejavnosti. Včasih so se ti delavci udeležili kakšnega razgovora ali seminarja, razdeljevali so najrazličnejše propagandno gradivo, prebirali dopise in imeli občasne stike s poklicno svetovalnico pri Zavodih za zaposlovanje. Sedaj poznamo probleme vpisa in poklicne usmeritve v širšem in veliko odgovornejšem smislu. Zato to delo na šolah ne more ostati v amaterskem okviru. Delavci šolskih svetovalnih služb bodo morali ob prvenstveni pomoči vseh učiteljev in delavcev poklicne svetovalnice odgovorno in izredno temeljito poprijeti za to delo. Zato seveda ni umestna težnja, da bi šolske svetovalne službe koncentrirali nekje izven šol, mogoče v posebni delovni enoti, preko katere bi opravljali celotno delo za vse šole. Prav obratno! Na šolah je treba oblikovati čimprej celotno skupino svetovalcev, k njim pa pritegniti še vse tiste, ki se s temi problemi ukvarjajo izven šol. Odtujeni, mogoče samemu sebi namenjeni intelektualni potenciali ne koristijo nikomur, zlasti pa ne otrokom in združenem delu. O tem, kako morajo biti te prepotrebne šolske svetovalne službe povezane z našim združenim delom, s štipenditorji, kako med seboj itd., bi lahko še veliko pisali. Parcialno in izrazito nepovezano delo ni učinkovito. Ta ugotovitev velja seveda tudi za to prepotrebno šolsko delo.

Tretje, na kar bi rad opozoril, pa je, da šolske svetovalne službe na naših šolah nimajo ustreznih prostorov. Ta problem se zaostruje tam, kjer

delata dva, še večji pa bo, ko bomo imeli izoblikovane kompletne skupine. Prostorov preprosto ni, ker v času preteklih gradenj teh delavcev še ni bilo na šolah, sedaj pa so investicije tako velike, da štedimo pri vsakem kvadratnem metru. Tako v večini, ko je potrebno načrt krčiti, krčimo tudi pri teh prostorih. Da je to izrazito zmotno, vedo povedati na vseh, tudi iz referendumskega denarja zgrajenih osnovnih šolah v celjski občini.

Četrto, mogoče niti ne tako obrobno vprašanje pa je, da je to svetovalno delo do neke mere v naši občini tudi neučinkovito, ker teh služb, teh delavcev ni v predšolskih delovnih organizacijah; premalo pa jih je tudi na srednjih in poklicnih šolah. Praktično se s temi vprašanji, kljub temu, da svetovanje še zdaleč ni končano, v gospodarskih delovnih organizacijah nihče ne ukvarja. Mogoče bo preveč grobo zapisano, kanček rešnice pa bo v tem, da se kadrovske službe, ki še zdaleč niso dobro organizirane, še slabše pa strokovno zasedene, ubadajo predvsem z izpolnjevanjem različnih statističnih, skoraj birokratskih evidenc, ki so velikokrat samemu sebi namen, prava kadrovska politika pa gre mimo njih.

Šolske svetovalne službe morajo postati sestavni del naše kadrovske politike. Niso noben luksuz, kakor to nekateri zmotno menijo. So pogoj za bolj celovito in uspešnejše delo na naših šolah, za boljše delo kasneje na delovnem mestu. Zato je prav, da tem vprašanjem posvetijo več pozornosti v samoupravni interesni skupnosti pa tudi v družbenopolitičnih organizacijah. Same šole so v tem primeru premalo. Ostali bi v okviru parcialnih in nikakor ne uspešnih dogovorov, ki so za naše šolstvo, na katerega vpliva izredno veliko činiteljev, zelo značilni. Izgovori za neuspeh bi bili usmerjeni na tiste, ki pri teh razgovorih ne bi sodelovali. Zato je zlitje vseh sil na tem področju nedvomno izredno nujno.

POSEBNO ŠOLSTVO

Posebne šolstvu je bila v celjski občini v zadnjih letih posvečena posebno velika skrb. Pri tem nimamo v mislih samo izrednega izboljšanja delovnih pogojev, saj je nova šolska zgradba med najlepšimi in tudi največjimi v naši domovini, ampak tudi vse ostale elemente, ki pomembno vplivajo na bolj uspešno delo v tako pomembnem zavodu, kot je posebna šola. V preteklem šolskem letu (1974/75) je imela celjska posebna osnovna šola 32 oddelkov, katere je obiskovalo 355 učencev. Število oddelkov je v primerjavi s prejšnjim letom padlo za dva, medtem ko se je število otrok povečalo za šest. Učni uspehi na posebni šoli so izredno dobri. S pozitivnimi ocenami je napredovalo kar 95 % učencev. Med njimi je 58 odličnih, 117 prav dobrih, 123 dobrih. Osmo leto je obiskovalo posebno šolo 54 učencev. Od tega števila jih je bilo 11 v osmem razredu, 30 v sedmem, 11 v šestem, dva pa v petem razredu. Deveto leto jih je obiskovalo 21, deseto pa deset. Da je učni uspeh tako razveseljiv, je več razlogov. Med njimi bi opozoril na izredno veliko dopolnilnih ur (kar 1.408), dobro individualno delo s posameznimi učenci, dobre strokovne priprave in uspešno delo šolskih svetovalnih služb. Posebej razveseljivo je, da so

na posebni šoli močno razvili tudi najrazličnejše dejavnosti izven rednega šolskega dela, kar ima vrsto izredno pozitivnih učinkov v razvoju teh učencev. Delovna praksa je bila v celoti zelo dobro izpeljana in zaradi izredno dobrih stikov z združenim delom praktično nimajo posebnih težav z zaposlitvijo absolventov te šole.

V tem šolskem letu so bile izvedene na Zavodu Ivanke Uranjekove tudi nekatere samoupravne organizacijske spremembe. Tri temeljne organizacije (Posebna osnovna šola Celje, Dom s posebno osnovno šolo Dobrna, Dom Golovec) so močan element novega povezovanja in bolj učinkovitega dela na naših osnovnih šolah. Razumljivo je, da je bilo začetnih težav veliko. Pokazale so se negativne pa tudi izredno pozitivne posledice te nove organiziranosti. Nadaljni razvoj bo pokazal, kaj je potrebno še storiti, da bodo učinki v celoti samo uspešni. Na šoli imajo tudi precejšnje težave s kadri, saj med 48 učitelji nima ustrezne izobrazbe kar 18 ali 37,5 %.

Prihodnje delo na posebnih šolah se bo odvijalo v dveh smereh. Najprej: delo na dosedaj klasičnih posebnih šolah, ki bodo v skladu z novim zakonom izgubile docela neumestni dodatek »posebne«, bo potrebno dopolniti predvsem s še obsežnejšim individualnim delom, pri čemer se bo po vsej verjetnosti število učencev počasi zmanjševalo. Drugo, iz leta v leto pomembnejše delo pa se bo moralo iz dosedanje posebne šole, prenesti na redne osnovne šole. Pri tem sta si v nasprotju dve stališči. Eni zagovarjajo mnenje, da je potrebno vse, ne samo kategorizirane, ampak tudi mejne primere, mogoče celo le vzgojno zanemarjene, prešolati iz rednih osnovnih šol na posebne, ker ti preveč otežujejo normalno in dokaj zahtevno delo na naših osnovnih šolah. S tem, pravijo, bi v celoti tudi odpravili osip na osnovnih šolah. Drugi, zlasti mlajši pedagogi pa vztrajno zahtevajo, da ostajajo prizadeti otroci na rednih osnovnih šolah. K tem stališčem bi težko našli nasprotno argumente, zato menim, da se bo potrebno tudi v celjski občini, ne glede na nekatere predvsem konservativne pomisleke v tej smeri, kmalu opredeliti in podvzeti tudi nekatere organizacijske ukrepe, ki bodo v marsičem spremenili delo na naših osnovnih šolah.

CELODNEVNA OSNOVNA ŠOLA

Celodnevna osnovna šola ali bolje »podaljšana« dnevna osnovna šola se pojavi pod vplivom družbenih socialnih-ekonomskih in psihopedagoških potreb na določeni stopnji družbenega razvoja. Takšna šola torej ni »modna« ali trenutna akcija ampak izraz potreb družbe. V Sloveniji in tudi v Celju je za realizacijo nove potrebne osnovne šole največ storila v predpripravljalnem obdobju Zveza komunistov, ki je kot avantgarda delavskega razreda te potrebe najprej začutila. Celodnevna osnovna šola, ki se počasi oblikuje, se bistveno razlikuje od dosedanje klasične poldnevne šole. Razlike so v organiziranosti, vsebini in tudi v metodah dela. Bivanje učencev v šoli je organizirano v skladu s krivuljo učenčeve delovne aktivnosti. Vzgojnoizobraževalno delo postane celovito in enovito. Razlike v vzgoji so minimalne ali jih sploh ni. Učitelj postane svetovalec, usmerje-

valec učenčevega dela. Osnova so humani in demokratični odnosi. Delo in delovne navade stopijo v ospredje. V številne podrobnosti, ki se dotikajo vsebine dela na celodnevnikih šolah, se ne bi spuščal. Zapisati moram, da takšna šola zahteva tri temeljite spremembe. Najprej gre za spremembe učnih programov in s tem neposrednega dela v teh šolah, zatem za določene prostorske razširitve in na koncu za kadrovske okrepitve. Predvsem pa je za normalno delo teh šol treba zagotoviti dovolj finančnih sredstev. Zabeležimo nekatere ugotovitve, ki so značilne za celjsko občino.

Vsebinski premiki

Na vsebinske premike kljub številnim opozorilom iz naše občine, učitelji ne morejo bistveno vplivati, ker se izdelujejo enotni republiški programi. Subjektivnih sprememb, dodajanj in izpuščanj v tem zapisu ne morem upoštevati. Priznati pa moram, da teh ni malo in se od šole do šole bistveno spremenijo. Naša dosedanja šola je kljub napredku še vedno dokaj neuspešna na vzgojnem in tudi na izobraževalnem področju. Vzrok, da na dosedanji osnovni šoli ne dosegamo zastavljenih smotrov, je predvsem v njeni snovni, kvantitativni, intelektualistični naravnosti, kar se kaže v obsežnih, predpisanih učnih načrtih, veliki obremenjenosti otrok z domačim učenjem in v izrivanju vzgojnih smotrov. Zaradi naštetega učitelji, ki so v večini raje dodajali kot odzvali, niso poznali več pravih meja. Celodnevna šola to bistveno omejuje, saj v veliki večini isti učitelj vidi, koliko šolske stvarine posamezniki in celota v resnici zmorejo. Pomoč vseh, ki so odgovorni za šolstvo, je pri teh premikih nujna. Učitelji bodo radi pomagali.

Prostorske spremembe

Nova organiziranost osnovne šole, daljše bivanje učencev v šoli, prehrana, prosti čas, predvsem pa nova vsebina in nove metode dela zahtevajo drugačne delovne pogoje za šolsko delo. Predvsem več in bolj opremljenih šolskih in občinskih prostorov ter več učiteljev. Učna oprema je kljub lepemu številu raznih pomagal na naših šolah dokaj iztrošena. Odločno premalo je primernega pohištva, raznih igrač, na igriščih ni igral, v šolah ni primernih manjših kabinetov. Zgradbe so različno stare in zato tudi različno primerne za celodnevno šolo. Celodnevni pouk zahteva enozmerno šolsko delo, tako da mora imeti vsak oddelek svojo učilnico. Poleg tega morajo imeti na vsaki šoli razne specialne učilnice. Pri tem mislimo zlasti na učilnice za tehnični pouk, likovno in glasbeno vzgojo in še nekatere. V celjski občini so učitelji v pripravah na uvedbo celodnevne šole opozorili tudi na vprašanje normativov. Pri tem gre za dvojce. Določiti je treba, koliko kvadratnih metrov površine pride v celodnevni šoli na učenca in kako velike naj bodo prihodnje celodnevne šole. V Celju predlagajo, da naj bodo prihodnje šole, ki jih bomo morali še graditi, nekoliko manjše kot dosedanje. Imele naj bi 24 oddelkov, tri paralelne oddelke za vsak razred s približno 670 učenci. Šola mora biti seveda kompletno dograjena in opremljena znotraj in zunaj.

V gradivu, ki ga je pripravila posebna delovna skupina za 7. sejo konference ZKS Celje, ko so komunisti obravnavali vprašanje celodnevne šole v celjski občini, so štiri zelo pomembna opozorila. Tako najprej opozarjajo, da so v mestu oddelki prenatrpani in da imamo v celoti opraviti še z eno in pol izmenskim poukom! Izračun tudi kaže, da manjka za frontalni prehod na celodnevno šolo kar 76 učnih prostorov! S kabineti za učitelje in stranskimi prostori je to prostora za tri normalne, niti ne majhne osnovne šole. Da ne morejo vse šole naenkrat preiti na celodnevno šolo, je po teh podatkih jasno. Tretje, na kar so opozorili, je dokaj nesinhrona gradnja stanovanjskih sosesk in šolskih prostorov. O tem, da so učenci in posamezne šole v preteklosti v Celju celo izgubljale lepe šolske površine na račun strnjene stanovanjske izgradnje, nam ni potreba posebej izgubljati besed. Drugi problem v zvezi s tem pa je, da bodo prihodnje večje stanovanjske gradnje predvsem v tistih soseskah, v katerih že sedaj primanjkuje šolskih površin. Zato bo potrebno najprej tam dograditi nove šole, zatem pa bodo prišle na vrsto »povečave« dosedanjih šol. Na koncu pa v gradivu opozarjajo še na to, da bodo adaptacije verjetno dražje kot novogradnje.

Izredno pomembno je, da so celjski komunisti ovrednotili tudi vrstni red novogradenj ter kaj je potrebno na posameznih šolah urediti, da bi lahko prešli iz dosedanje poldnevne šole v celodnevno šolo. Ugotovitve so v marsičem presenetljive. Popolnoma so spremenili že več let star vrstni red novih gradenj. V ospredju je nova šola na Lavi ter dilema med Hudinjo in Novo vasjo, kjer naj bi gradili drugo novo šolo. Pri dosedanjih šolah so ugotovili, da imajo največ možnosti na Zavodu Ivanke Uranjekove in na osnovni šoli v Štorah, da bi na novi šoli Slavko Šlander za prehod na celodnevno šolo potrebovali kar osem novih učilnic, da obstajajo določene možnosti ob večji povezavi med 1. osnovno šolo in Pionirskim domom, na Polulah in na Dobrni. Povsod drugje je, kratkoročno gledano, prehod nemogoče organizirati.

Kadrovski problemi

Celodnevna šola zahteva več učiteljev in tudi ostalih kadrov. Stanje v celjski občini ni niti malo rožnato, saj je v preteklem šolskem letu manjkalo že za redno delo več kot trideset učiteljev, tako da zaposlujejo na eni strani upokojene učitelje, na drugi strani pa nekvalificirane delavce, kar seveda ne more zagotoviti pozitivnih premikov, zlasti če gledamo dolgoročno. Zaradi pomanjkanja učiteljev je na naših šolah tudi precej dopolnilnega honorarnega dela, ki zapušča več negativnih kot pozitivnih posledic. V idealnih razmerah, mogoče celo pri frontalnem prehodu vseh šol na celodnevno obliko, bi potrebovali v celjski občini na novo okrog 130 učiteljev. Da do takšnega števila učiteljev ob sedanjem pomanjkanju teh kadrov ne moremo priti, je popolnoma razumljivo. Zato je seveda tudi to pomemben dejavnik, ki že povzroča, da je prehod osnovnih šol iz stare v novo obliko lahko le postopen in da bo to trajalo še nekaj časa.

Na že omenjeni konferenci so komunisti opozorili, da je v prihodnje potrebno posebno skrb posvetiti usmerjanju učencev in dijakov v učitelj-

ske poklice. V zvezi s tem je zlasti potrebno urediti vprašanje štipendiranja in dela poklicnih in svetovalnih služb, ki se na našem področju ukvarjajo s temi vprašanji. V delo na šolah bo v prihodnje potrebno vključiti tudi več zunanjih sodelavcev. Predlagali so celo, da bi nekatere priznane strokovnjake s tehničnega, telesno vzgojnega in kulturnega področja deloma oprostili v njihovi delovni organizaciji, za delo na posameznih šolah. Predloga ne kaže prezreti! Predosnutek zakona o združenem delu te možnosti celo podpira. Popolnoma razumljivo je tudi, da bo potrebno urediti vprašanje primernih osebnih dohodkov naših učiteljev, saj le ti vidijo svojo ceno in status tudi v teh skromno odmerjenih sredstvih.

Dokaj pereče vprašanje, ki se veže na kadrovsko problematiko, je pomanjkanje stanovanj. Vsako leto na izobraževalni skupnosti na novo ugotavljajo, da samo za osnovnošolske potrebe primanjkuje povprečno po trideset stanovanj. Novi kader, ki ga potrebujemo za celodnevno šolo, bo te potrebe seveda bistveno povečal. Zato so komunisti v celjski občini predlagali, da bi omogočili učiteljem prejem stanovanj iz solidarnostnega sklada, mogoče iz posebnega družbenega dogovora, iz dela sredstev, ki so namenjena novim šolam, in z združevanjem vseh sredstev za stanovanja na šolah. Pri stanovanjih morajo imeti prednost tiste šole, ki bodo najprej šle v novo obliko, saj bodo te morale najprej sanirati dosedanje, mogoče ne preveč ugodno stanje, zatem pa pridobiti še vrsto novih sodelavcev.

Finančna sredstva

Nova, veliko bolj uspešna celodnevna šola ne bo poceni. Dokaj ponostavljeni izračun, ki je bil napravljen za razmere v celjski občini, nam kaže, da bi potrebovali v naslednjih desetih letih za nove gradnje in adaptacije približno dvajset starih milijard dinarjev. Vsako leto torej najmanj po dve stari milijardi. Tolikšnih sredstev v celjski občini kljub samopriskevku ne moremo zbrati. Zato predlagamo, da se financiranje vzgojno-izobraževalne dejavnosti na novo opredeli in pomisli tudi na prerazdelitev narodnega dohodka v korist šolstva.

Potek aktivnosti

Takoj po 7. kongresu ZKS smo pričeli tudi v celjski občini s pripravami na uvajanje celodnevne osnovne šole pri nas. Največjo vzpodbudo za bolj konkretno delo smo dobili ob priliki obiska predsednika predsedstva ZKS tov. Franca Popita dne 14. 11. 1974 v Celju. Tudi v Celju je akcijo prevzela Zveza komunistov. Posebna delovna skupina, ki jo je vodil avtor tega prispevka, je organizirala vrsto razgovorov, v delo se je zelo aktivno vključil sindikat. O celodnevni šoli je bilo večkrat govora na aktivu ravnateljev osnovnih šol in na sejah izvršnega odbora občinske izobraževalne skupnosti. 5. 3. 1975 je bila seja občinskega komiteja, na kateri so obravnavali vprašanje celodnevne šole; o teh problemih je razpravljal dne 17. 3. 1975 še aktiv komunistov neposrednih proizvajalcev. Najceloviteje se je vprašanja celodnevne šole lotila v celjski občini 7. seja konference ZKS Celje. Izredno kvalitetna razprava ter konkretni skle-

pi, ki so obvezovali komuniste v vseh družbenih sredinah, so dali vsestranska izhodišča za pospešene priprave in konkretni prehod vsaj ene šole v novo, uspešnejšo organizacijsko obliko. Nosilec koordinirane aktivnosti je postal v frontno organizirani SZDL na novo imenovani Koordinacijski odbor za uresničevanje projekta celodnevne osnovne šole v občini Celje. Ta odbor, ki je sestavljen delegatsko, se je sestel na svoji prvi seji že 21. 4. 1975. V enem letu se je sestel petkrat. Odbor je pomagal pri oblikovanju odborov v krajevnih konferencah, analiziral posamezne možnosti, ki so jih predlagale šole, koordiniral akcije in pripravil posebno poročilo za sejo predsedstva konference SZDL občine Celje. Večina tistih, ki so prevzeli določene naloge, je te tudi uresničila. Pri tem pa bi kot zelo pozitivno ocenil predvsem delo na naših osnovnih šolah. Na številnih sestankih so najprej učitelji med seboj razrešili nekatere dileme, ki sprva še niso bile jasne. Zatem so z roditeljskimi sestanki opravili široko informativno delo. Med starši so bili le redki, ki v celodnevni šoli niso videli lepše prihodnosti za svoje otroke. Zato jo je večina seveda odločno podprla. Kot dokaj edinstven primer moram tudi zapisati, da je bilo v Novem tedniku objavljenih kar deset prispevkov o celodnevni šoli, kar je seveda še bolj okrepilo širšo informiranost. Dobro so se v delo vključile tudi interesne skupnosti za izobraževanje, za otroško varstvo, za telesno kulturo in krajevne skupnosti Štore, Vojnik, Pod gradom in Medlog. Med delovnimi organizacijami, ki so priskočile na pomoč s finančnimi sredstvi v okviru neposrednega dogovarjanja, pa moram omeniti Železarno Štore in Ingrad Celje.

Nekateri problemi

Razlogov za to, da v celjski občini nismo organizirali nobene celodnevne šole prej kot septembra 1976, je več. Navedel bom samo tri, ki do neke mere opravičujejo omahovanja pri konkretizaciji dogovorjenega. Najprej gre za vprašanje samega koncepta nove šole. Koncept, ki so ga pripravili na Zavodu za šolstvo SRS, je nekoliko kasnil. Dodelan je bil že po sprejemu sklepa, da bomo tudi v Celju prešli na eni od šol na novo obliko. Pri tem konceptu pa je na primer v Celju bil še večji zaostanek, ker smo se dogovorili, da bo prva šola, ki bo prešla na celodnevni pouk, posebna šola! Pošteno moramo tudi zapisati, da sta imela oba prvotna koncepta določene slabosti, na katere so učitelji, zlasti pa še vodilni delavci posameznih šol, nenehno opozarjali. Te slabosti so bile postopoma odpravljene, konkretizacijo pa so le zadrževale. Vzporedno s tem razlogom je vedno na novo stopalo v ospredje vprašanje učiteljev kar v dveh smereh. Najprej smo ugotovili, da jih je odločno premalo že za redno delo, v nadaljevanju pa se je izkazalo, da so učitelji vse premalo usposobljeni za to novo obliko dela. Oboje je seveda v marsičem res, krivci za to pa so v bistvu izven celjske občine. V to problematiko se v tem zapisu ne bi spuščal.

Drugi razlog je v nedodelani svobodni menjavi dela, zaradi česar financiranje vzgojnoizobraževalne dejavnosti ne poteka tako, kot bi moralo. Pri tem doživljamo nerazumljivo nasprotje. V vseh dokumentih in

razpravah številnih družbenopolitičnih organizacij in skupščin je bilo napisano in povedano, da ima šolstvo, ki ga je treba v celoti reformirati, da bom zapisal popularni izraz, prednost, da je to naša prioriteta naloga itd. Večja kvaliteta, boljše delo pa zahtevajo seveda tudi več denarja. Denarja predvsem za nove šolske prostore in nove kadre, da zahtev za izboljšavo dosedanjega stanja ne poudarjam posebej. Pri teh potrebah pa se je združeno delo zaustavilo. Denarja ni. Ne v okviru dogovorjene menjave, ki je bolj revno kot bogato omejevala denar za tekoče delo posameznih šol, ne v okviru neposredne menjave, s katero bi mogoče, če bi bilo dovolj sredstev, lahko marsikaj postorili na naših šolah. Tej drugi menjavi bo potrebno v celjski občini v prihodnje posvetiti več pozornosti. Da smo ravno v teh letih, ko smo pričeli z reformo in s tem tudi snovanje celodnevne šole, padli v težko obdobje inflacije in odločnih stabilizacijskih prizadevanj, je vso dokaj zapleteno situacijo še bolj otežkočilo. Šolstvo se je v celoti prilagodilo temu stanju in se vedlo maksimalno stabilizacijsko, tako da je ob dokaj skromnih sredstvih, s katerimi je razpolagalo, doseglo boljše učne rezultate, kot v preteklosti.

Tretji razlog, ki je bil odkrito poudarjen tudi na seji predsedstva Konference SZDL občine Celje, ko so dne 26. 4. 1976 obravnavali potek aktivnosti v zvezi s celodnevno šolo, pa je premajhna odločnost vrste dejavnikov za konkretno akcijo, saj je skoraj popolnoma nerazumljivo, da celjsko združeno delo ne bi bilo sposobno zbrati toliko sredstev, da bi bil omogočen čimprejšnji prehod vsaj ene šole na celodnevno obliko.

Nadaljnje naloge

V celjski občini so na osnovi dogovorov v družbenopolitičnih organizacijah, interesnih skupnosti in po sprejemu temeljev srednjeročnega načrta občine Celje na skupnem zasedanju vseh zborov in skupščin samoupravnih interesnih skupnosti dne 15. 6. 1976 nadaljnje naloge na področju razvijanja celodnevne šole popolnoma dogovorjene. Naloge so opredeljene v treh smereh. Najprej gre za to, da je potrebno v dosedanjih in tudi prihodnjih poldnevni šolah v marsičem spremeniti dosedanjo vsebino in metode dela. V tej smeri bo v prihodnje lahko veliko več storila bodoča integrirana osnovna šola. Drugo je širjenje podaljšanega bivanja, ki ga v celjski občini vrednotijo kot izrazito prehodno obliko med poldnevno in celodnevno šolo. O podaljšanem bivanju sem nekaj več napisal že v enem od prejšnjih poglavij. Tretje pa je konkreten prehod na celodnevno šolo. Predlogi, kdaj in kje naj se prehod začne, so se v celjski občini večkrat spreminjali. Praktično je bilo skoraj toliko predlogov, kot je šol. Površni opazovalec bi mogoče menil, da so bili predlogi marsikdaj podani neresno, morda tudi špekulativno, da si prišel v ospredje ali si celo zagotovil del finančnih sredstev. Pa ni bilo tako. Novi predlogi ob prvotni odločitvi, da gre v celodnevno obliko najprej Zavod Ivanke Uranjekove, zatem pa Osnovna šola Štore, so nastajali iz več razlogov. Poudaril bi le nekatere. Tako smo šele sredi izvajanja gradenj novih šolskih prostorov na podlagi referendumsko zbranega denarja začeli pisati, govoriti o celodnevni šoli, konkretnega snovanja pa smo se lotili še pozneje. Ideja,

da je potrebno nove šole graditi za celodnevne šole, je bila kmalu osvojena. Žal pa referendumski šolski objekti finančno niso bili zastavljeni za novo obliko. Pri tem smo omenjali, da bo celodnevna šola nova šola na Lavi, da je možno z ne predragimi dozidavami zagotoviti možnost za celodnevni pouk na Polulah, kjer so imeli zaradi občinskega praznovanja v tej krajevni skupnosti za realizacijo celo nekaj možnosti; na Dobrni so se z dozidavo telovadnice in adaptacijo šolske kuhinje in z organizacijo enozimenskega pouka pogoji znatno spremenili. Naštevali bi lahko še naprej. Drugi dokaj pomemben razlog pa je v tem, da v celjski občini izgradnja stanovanjskih sosesk žal ni dovolj vsestransko pretehtana. Imamo celo takšne absurdne primere, da različni strokovnjaki, ki se v Celju v različnih delovnih organizacijah ukvarjajo s tem, posredujejo različne podatke. Različni podatki v kali onemogočijo pravilno načrtovanje, ki na področju šolstva še zdaleč ni tako preprosto, kot to nekateri menijo. Omahovanja so imela seveda vzrok tudi v skromnih finančnih sredstvih, ki so bila za to na razpolago pri Občinski izobraževalni skupnosti.

Tretje je konkretni prehod na celodnevno šolo. Prehod bo potekal v naslednjih etapah. Najprej bomo imeli celodnevno šolo na osnovni šoli v Štorah. Ta prehod bo postopen in se bo odvijal po naslednjem programu. V šolskem letu 1976/77 bodo prešli na novo obliko na razredni stopnji na centralni osnovni šoli v Štorah. V osmih oddelkih bo v celodnevni šoli okrog 200 učencev. V šolskem letu 1977/78 bi prešli na celodnevno obliko na vseh področnih šolah, ki so povezane z osnovno šolo Štore. Na podružnicah Svetina, Kompole in Teharje je sedem oddelkov z okoli 160 učenci. Tretje leto, to je v šolskem letu 1978/79 bo prešla na celodnevno obliko dela predmetna stopnja na centralni šoli v Štorah. S tem bo zajetih v dvanajstih novih oddelkih okrog 350 učencev. To šolsko leto bomo torej imeli eno kompletno osnovno šolo v občini celodnevno, kar je v skladu tudi s srednjeročnim načrtom Slovenije. V šolskem letu 1979/80 bo prešla na novo obliko razredna stopnja na dobrnski osnovni šoli. Tako je iz tega programa v celoti izpadla posebna šola, saj Zavod I. Uranjekove že sedaj vključuje v celodnevno vzgojo, izobraževanje in varstvo prek svojih domskih kapacitet 212 ali 59% vseh pri njih šolanih otrok. Razen 57 vozačev, ki jih zaradi sedanjih slabih prometnih zvez ne morejo vključiti v »celodnevno šolo«, bo vseh ostalih 88 učencev vključenih v oddelke podaljšanega bivanja. Tako bomo skupaj z Zavodom I. Uranjekove vključevali na koncu srednjeročnega obdobja v celodnevno vzgojo, izobraževanje in varstvo okrog 1.200 učencev. To je približno 16% vseh šoloobveznih otrok. Če upoštevamo še 20% učencev, ki bodo obiskovali oddelke podaljšanega bivanja, bomo imeli v eni od celodnevni oblik v celjski občini kar 36% vseh osnovnošolcev. To pa je vzpodbudno število.

Program COŠ v Štorah

Na osnovni šoli v Štorah so se pričeli na celodnevno šolo že zelo zgodaj pripravljati. Priprave so se odvijale v treh smereh. V proučevanje organizacije in vsebine nove šole, v izdelavo analize prostorskih in kadrovskih potreb in v seznanjanje staršev in ostalih o pomenu in namenu

celodnevne šole. Vse tri delovne usmeritve so na šoli v Štorah izvedli zelo uspešno. Tako so na številnih učiteljskih konferencah in zborih delavcev obravnavali vprašanje celodnevne šole v celoti, posamezni učitelji so si ogledali celodnevno šolo v Šoštanju, nekaj se jih je udeležilo dvodnevne seminarja v Ljubljani, ki ga je organiziral Zavod za šolstvo SRS, vsi pa so prisostvovali tudi posebnemu seminarju, ki je bil na šoli. Vprašanja celodnevne šole so bila med učitelji v celoti razjasnjena. Lahko zapišem, da kljub pomislekom, ki so izhajali predvsem iz bojazni, da bo v prihodnje več dodatnega dela, ki ne bo primerno nagrajeno, učitelji v celoti sprejemajo nove obveznosti, saj se zavedajo, da je ta šola prihodnosti ena izmed osnovnih garancij bolj uspešnega oblikovanja naše prihodnje mlade generacije. Analize o prostorskih in kadrovskih potrebah so pokazale, katere so tiste najnujnejše spremembe, brez katerih sploh ni možen prehod na novo obliko, in katere so tiste, ki jih bo tudi potrebno rešiti, mogoče pa jih ni treba urediti takoj, pač pa postopoma. Zato so izdelali dva programa. Na osnovni šoli v Štorah je nujno potrebno urediti naslednje: v Štorah kuhinjo z jedilnico, dve učilnici, skupni prostor, manjšo telovadnico, nekaj kabinetov za učitelje in večje shrambene prostore. Potreben bo prizidek, katerega cena je predvidena na 600 starih milijonov. Prizidek bi morali dograditi iz sredstev novega samopriskevka. Na Teharjah je razen centralne kurjave treba urediti še manjše asfaltirano igrišče, na Svetini kuhinjo in eno učilnico, na Kompolah pa ob eni učilnici še manjšo telovadnico, ki bi bila lahko tudi prostor za večje prireditve v kraju. Na vseh enotah, enako kot v Štorah, pa bo treba vse prostore zasenčiti s posebnimi roletami, saj je v učilnicah, ki so skoraj vse obrnjene naravnost proti jugu, preko opoldneva nemogoče normalno delati. Povsod manjka še nekaj opreme in učnih pripomočkov. Seznam del in prepotrebni učil je kar zajeten. Le z zelo poenoteno aktivnostjo bo vse uresničeno.

Analize glede kadrovskih potreb so pokazale, da bodo na šoli v celoti potrebovali skoraj dvajset novih delavcev. Za večino, zlasti za tiste splošno deficitarne, bo potrebno poskrbeti tudi za stanovanja. Teh potrebnih stanovanj pa šola nima. Zato bo potrebna pomoč vseh v občini. Vsako leto bodo potrebovali najmanj tri stanovanja. Z Železarno Štore se dogovarjajo o morebitnih zamenjavah. Osnovna šola bo namreč dobila stanovanja v Celju, šola in krajanji pa potrebujejo učitelje v kraju. Tako bi Železarna odstopila stanovanja, ki jih imajo v blokkih v Štorah, šoli, ta bi pa svoja stanovanja, ki jih ima v Celju, odstopila Železarni.

Informiranje staršev in vseh v kraju in sosednjih zaselkih, od koder so učenci osnovne šole v Štorah, se je odvijalo v več smereh. Najvažnejše delo je bilo opravljeno na roditeljskih sestankih, ki so bili skupni in po oddelkih najmanj dvakrat. Starši so razen redkih izjem v celoti podprli prehod na celodnevno obliko. O celodnevni šoli je večkrat razpravljali tudi svet staršev, koordinacijski odbor za prehod na celodnevno šolo pri krajevni konferenci SZDL in svet krajevne skupnosti. Nekaj prispevkov, objavljenih v glasilu štorskih železarjev, je tudi pripomoglo k dokaj dobri informiranosti krajanov, staršev in učencev.

Zapisati je treba tudi to, da so v Štorah po prvotnih odločitvah, da bo v celjski občini najprej prešla na celodnevni pouk posebna šola, po

začetnem zelo intenzivnem delu nekoliko popustili v pripravah na dokončen prehod. Po odločitvi na seji predsedstva SZDL, da se vrstni red spremeni, pa so pohiteli s pripravami. Prvotne načrte o adaptaciji šolske kuhinje je bilo po oceni posebne komisije Zavoda za šolstvo treba spremeniti. Časa je bilo malo, na šoli pa so bili tik pred iztekom šolskega leta praktično brez načrtov. S silnimi napor, zlasti še z delom med počitnicami jim je marsikaj uspelo urediti: kuhinjo v Štorah, ki zaradi pomanjkanja denarja še ni v celoti opremljena, centralno ogrevanje na teharski šoli, ostrežje in stopnišče na Svetini, tri garsionere v stari šoli. Pri opremi za kuhinjo pomaga skupnost za otroško varstvo, na teharski šoli pomaga Železarna Štore, za Svetino je prispevala denar izobraževalna skupnost. Kuhinja v Štorah bo skoraj v celoti plačana s sredstvi, ki jih v občini zbiramo po posebnem družbenem dogovoru. Iz posebnega družbenega dogovora je šola dobila tudi dve stanovanji. Za celodnevno šolo je prispevala en stari milijon din tudi krajevna skupnost Štore. Pri oblikovanju celodnevne šole v Štorah imamo primer integriranja vseh sil za doseg enega cilja. Tako složna akcija lahko da le pozitivne rezultate. Zato pa se seveda spleča delati.

GRADNJA OSNOVNIH ŠOL

Po osvoboditvi, ko se je pričelo mesto Celje ter nekatere manjše vasi v naši občini izredno hitro večati po obsegu in številu prebivalcev, je bilo potrebno nekatere šolske zgradbe dograditi, adaptirati in tudi na novo zgraditi. Število učencev se je kmalu podvojilo. S sredstvi, ki so se zbirala za osnovno šolstvo po proračunskem sistemu, ni bilo več mogoče tako hitro graditi novih stavb, kot je raslo število učencev. Dvoizmenski pouk so poznali skoraj na večini osnovnih šol. Stiska je bila zlasti velika v samem Celju, v Vojniku in na Polulah. Zato so se v Celju odločno zavzeli za solidarnostno akcijo, s katero bi lahko hitreje dograjevali prepotrebne šolske prostore. Dodatna sredstva smo začeli zbirati po zelo uspelem referendumu že v začetku marca leta 1972. Do tega leta smo v celjski občini zgradili naslednje šolske zgradbe: Osnovno šolo Svetina, Osnovno šolo Franja Kranjca na Polulah, Osnovno šolo Franja Vrunča na Hudinji, Osnovno šolo Dobrna, 4. osnovno šolo ob Dečkovi cesti, Osnovno šolo Štore, Pionirski dom Cvetke Jerinove, posebno šolo oz. Zavod Ivanke Uranjekove. Največ šolskih poslopij smo v celjski občini zgradili med 1955 in 1965 letom — kar šest. Gradnja po letu 1965 je bila kljub močnim potrebam in naporom posameznikov izredno skromna. Vsekakor ni zadoščala iz dneva v dan večjim potrebam.

Referendumski program ni zajemal samo izgradnje osnovnošolskih zgradb. Veliko je bilo storjenega tudi na predšolskem vzgojnovarstvenem področju, posredno pa smo pomagali tudi srednjim šolam. V tem prispevku nas zanima samo gradnja osnovnih šol. S programom smo si postavili v celjski občini dva izredno pomembna cilja. V vsej občini je treba do konca referendumskega obdobja, ki bo trajalo pet let, preiti na najmanj eno in

pol izmenski pouk, v dnevnem varstvu (podaljšano bivanje) pa naj bo najmanj 25 % šoloobveznih otrok. Zato bo potrebno, tako je zapisano v programu, dograditi dve novi šoli in sicer eno na Otoku in drugo na Lavi. Obe morata imeta 16 matičnih učilnic in 4 specializirane učilnice, telovadnico, kabinete, jedilnico in vse, kar pač sodi v sodobno šolo. Vsaka od teh dveh šol mora sprejeti okoli 720 otrok. Prva šola bo gotova že leta 1973, druga pa leta 1977. Vsaka šola je bila proračunsko ovrednotena z enajst in pol milijona dinarjev. Poleg teh dveh novih gradenj pa je referendumski program predvideval nekatere dozidave. Tako prizidek k šoli na Polulah, ki naj bi bil končan leta 1974. Prizidek bo imel štiri matične in dve specialni učilnici. Investicijska vrednost bo terjala en milijon in 650.000 novih dinarjev. Leta 1973 mora biti dograjen tudi precej velik prizidek s sedmimi matičnimi učilnicami, tremi specializiranimi in veliko telovadnico, tudi v Vojniku, kjer je bila stiska že leta 1972 največja, gradbeni okoliš pa se je neverjetno hitro širil in večal. Stroški za prizidek naj bi predvidevoma znašali štiri milijone in 800.000 novih dinarjev. Peta investicija v osnovnošolske prostore pa je bila še telovadnica v Dobrni. Ta telovadnica bi morala biti dograjena med poslednjimi objekti in sicer leta 1977. Njena predračunska vrednost je bila ocenjena na en milijon in 600.000 novih dinarjev. Vse šolske zgradbe, ki smo jih načrtovali leta 1971, ko smo pripravljali referendum in ga naslednje leto tudi izvedli, bi morale stati 31.050.000 novih dinarjev. Krajevni samoprispevek je bil sprejet za dobo petih let. Vsi zavezanci plačujejo od 1. 3. 1972 do 28. 2. 1977 en odstotek od svojih neto osebnih dohodkov. Nekateri so bili krajevnega samoprispevka tudi oproščeni.

Praktično tik pred koncem zbiranja krajevnega samoprispevka lahko ugotovimo, da smo s tem denarjem v celjski občini izredno dobro gospodarili in da smo izvedli vse tisto, kar smo si pred skoraj petimi leti naložili. Pri tem moramo seveda upoštevati, da smo pričeli večino šolskih zgradb graditi v času, ki ni bil niti malo naklonjen tako velikim in obsežnim gradnjam, da smo delali v času, ko smo pričeli z reformiranjem našega celotnega vzgojnoizobraževalnega sistema, da smo doživljali stabilizacijska prizadevanja na vseh področjih našega dela, da smo snovali novi srednjeročni načrt. V naštevanje razlogov, zakaj številne podrazitve, se to pot ne bi spuščal. Ugotovimo lahko le naslednje: denar iz krajevnega samoprispevka je lepo dotekal. Tako smo zbrali v celjski občini do konca leta 1975 že 35.314.992,56 novih dinarjev. Vsako leto je tudi občina prispevala svoj delež, ki je znašal 606 tisoč dinarjev na leto. Vse dotacije, če se tako še sploh lahko izražamo, so znašale za štiri leta 2.424.000,00 dinarjev. Namenska sredstva za komunalno urejanje pa so znašala 4.275.822,25 dinarjev. Nekaj je bilo še ostalih sredstev, tako da so vsi dohodki za pretekla štiri leta znašali 45.663.834,06 dinarjev. Drugo pa je, da so vse investicije, stroški vseh gradenj zaradi znanih razlogov bili dokaj višji od več kot skromno planiranih v času snovanja referendumskega programa. Tako celo nepredvidena sredstva, ki so bila odraz izrednega dvigovanja osebnih dohodkov, niso mogla nadomestiti izrednega dviga cen gradbenih storitev. Še najmanjši povešček smo zabeležili pri prvi šoli, ki smo jo zgradili. Pri vseh ostalih je bil obračunski znesek najmanj enkrat

višji, kot smo ga planirali leta 1972. V podrobno razčlemba se ne bi spuščal. Omenim naj le, da so se cene izredno dvignile tudi zaradi nekaterih novih zahtev. Pri tem gre za nekatere notranje ureditve, pri katerih so normativi izredno neizprosni in tudi drugi, za urejanje okolja, izgradnjo zaklonišč, komunalne razmere itd. Posebne težave so bile zlasti pri gradnji prizidka na Polulah.

Za zaključek bi rad zapisal le še naslednje. Nekatere objekte smo v celjski občini dogradili pred rokom, ki smo si ga zastavili pri oblikovanju referendumskega programa. Želeli smo, da bi celotni program uresničili pred rokom, saj bi s tem občutno zmanjšali stroške, ki se na vseh koncih in krajih strahovito dvigajo. Menili smo že, da nam bo zamišljeno tudi uspelo. Pa ni šlo. Vse je bilo uresničeno za predšolsko vzgojo in varstvo, pa tudi za osnovne šole. Le zadnja nova osnovna šola nam dela preglavice. Na eni strani nam zaostreni pogoji za vse gradnje, ob pomanjkanju sredstev otežkočajo pričetek gradnje, na drugi strani pa so tudi nekatere nejasnosti glede na dokončno lokacijo povzročile določen zastoj, ki ga nismo predvideli. Upamo, da se bo v teku leta 1976 vsa zadeva uredila; začeli bi z gradnjo in predali učencem in učiteljem tudi to šolo v roku, ki smo ga v celjski občini pred skoraj petimi leti predvideli. To moramo urediti še zlasti zato, ker se že sedaj kar precej pogovarjamo o razpisu novega referenduma, o novem programu in o novem delu na tem področju. Razumljivo je, da bo tudi v programu novega referendumskega programa težišče na dograditvi našega šolstva v celoti. Predšolske delovne organizacije predvidevajo, da bodo v naslednjem petletnem obdobju zajele v svoj redni okvir dela kar 40 % vseh predšolskih otrok; na osnovnošolskem področju smo pričeli oblikovati celodnevno šolo na eni strani, na drugi strani pa se nam na nekaterih šolah, kjer smo število učencev znižali na eno in pol izmeno, počasi ponovno bliža nevarnost za več kot to; mogoče ponovno dvojna izmena. Glasbena šola tudi ne more več tako, kot je dosedaj. Na področju usmerjenega šolstva pa je toliko problemov, da je o tem potreben poseben prispevek. Pri tem mislim tudi na visoko in višje šolstvo, ki je sestavni del usmerjenega šolstva. Dogovarjanje o končnem programu bo kmalu izoblikovalo najnujnejše potrebe in pričakovanja delavcev, občanov in združenega dela.

STABILIZACIJSKA PRIZADEVANJA

V koledarskem letu 1975 smo pričeli v celjski občini s širšimi stabilizacijskimi prizadevanji. V ta prizadevanja so se dokaj aktivno vključile tudi vse celjske šole. Zabeležil bi le nekaj stabilizacijskih oblik dela, ki so bile in so še značilne za osnovne šole celjske občine. Prizadevanja in aktivnost na tem področju bi lahko shematično razdelili na nekaj stopenj, ki so imele v enem obdobju več, v drugem pa seveda nekoliko manj uspehov. V celoti je tudi v šolstvu nekaj značilnosti, ki smo jih lahko zaznali na ostalih področjih združenega dela.

V celjskem združenem delu se je pričela stabilizacijska aktivnost že v prvi polovici leta 1975. V šolah so nekoliko kasnili, saj so pričetek aktivnosti presekale na eni strani zaključne priprave in zelo obsežno delo ob zaključku šolskega leta, na drugi strani pa pričetek počitnic, ki že tradicionalno prekinejo nekatere oblike šolskega dela za določen čas. Zato je razumljivo, da smo v šolstvu čakali na september, kar je imelo svoj razlog v najmanj dveh elementih. V tem času so vsi delavci na šolah in takrat na šolah pripravljajo tudi svoje delovne načrte, ki zaobsegajo vse oblike dela na šolah za eno šolsko obdobje, podobno kot v gospodarstvu na začetku novega koledarskega leta.

Na vseh osnovnih šolah so takoj ustanovili posebne stabilizacijske odbore ter pripravili krajše programe stabilizacijskih aktivnosti in dela. O teh programih so spregovorili na vseh šolah na zborih delavcev, programe je ovrednotil sindikat delavcev na področju delavcev vzgoje in izobraževanja v občini Celje, o stabilizaciji smo v Celju spregovorili tudi na tretji seji skupščine Občinske izobraževalne skupnosti, ki je bila 22. 9. 1975. Splošna ugotovitev za to začetno obdobje je bila, da so na osnovnih šolah razen v redkih izjemah s stabilizacijskimi prizadevanji pričeli dokaj togo in skoraj na nepravem področju. Preveč velik poudarek je bil posvečen štednji na materialnem področju, preskromen pa področju izboljšav in racionalizacijam na celotnem področju vzgojnoizobraževalnega dela. Res je, da prvega ne gre zametavati, toda dejstvo je, da na tem področju, če le malo poznamo materialno stanje in celotni sistem financiranja na naših šolah, ne moremo prištediti veliko denarja. Na posameznih šolah so v tem, lahko bi zapisal neprimernem »stiskaštvu« delali slabo vzdušje, ki je imelo neugodne posledice na tistem področju, ki ga želimo v okviru stabilizacijske aktivnosti najbolj popraviti: na vzgojnoizobraževalnem delovnem področju. Drugo obdobje je bilo veliko uspešnejše. Na šolah smo se pogovorili o pravilni usmerjenosti. Delo je bilo opravljeno dobro. Večina šol je svoje stabilizacijske programe vključila v delovne programe šole kot celote. V teh programih je bila največja pozornost posvečena izboljšavam dela na vzgojnoizobraževalnem področju. Tako je bila celotna aktivnost usmerjena nekako v tri smeri: najprej k močnejšemu odpravljanju osipa in izboljšavanju učnih rezultatov kot celote; pri tem so veliko pozornost posvetili predvsem novim odnosom med učitelji in učenci — da dokaj poenostavljeno zapišem — šlo je za doseganje višje delovne storilnosti na področju vzgoje in izobraževanja. Drugo dokaj pomembno področje, pri katerem je še veliko notranjih rezerv za bolj uspešno delo, je v samoupravni organiziranosti šole navznoter in navzven. Pri tem so posamezne šole mnogo storile tudi na področju usposabljanja svojih delavcev. Tretje področje je področje materialnih vprašanj. Res je, da so tu prištedili nekaj denarja, res pa je tudi, da so na tem področju storile največ tiste šole, ki niso pazile samo na vsak list papirja in telefonski razgovor, ampak so to skrb prenesle na vse učence na šoli. To pa je bilo možno le tako, da so težnje po štednji vnesli v svoje redno učnovzgojno delo. Takih učiteljev v celjski občini ni bilo malo, kar je prav razveseljivo.

Tretje obdobje, ki je bilo za stabilizacijska prizadevanja zelo značilno, pa je obdobje po sprejemu programov. S tem obdobjem se na naših

šolah ne moremo preveč pohvaliti. Rednega mesečnega in kasneje tudi tri-mesečnega pregledovanja uresničevanja stabilizacijskih programov skoraj ni bilo. Če pa so že bili, je bilo vmes veliko formalnosti in nepreverjenih trditev. Že to, da je bilo v utrjevanju novih odnosov, novega dela s to aktivnostjo več storjenega kot prej v več letih skupaj, je bila dobra podlaga za pričakovanje, da se bo na naših šolah v tem šolskem letu marsikaj spremenilo in dopolnilo. Tako je tudi bilo. Če pogledamo nazaj v preteklo šolsko leto, lahko na naših osnovnih šolah opazimo dokajšne premike. Učni uspehi so se popravili, odnosi med učenci in učitelji so skoraj v celoti takšni, kot smo želeli da bi bili, samoupravne oblike in sodelovanja šol z zainteresiranimi se neverjetno krepe; tudi nekaj denarja je bilo prištedenega. Z aktivnostjo, ki smo jo na področju osnovnih šol lepo izpeljali, smo lahko dokaj zadovoljni. Ne moremo pa biti zadovoljni, če bo ta aktivnost počasi opešala in bo ostala pač ena od mnogih trenutnih, mogoče celo kampanjskih akcij, ki nikoli niso imele tolikšnega učinka, kot smo sprva domnevali. S stabilizacijsko aktivnostjo bo potrebno nadaljevati, saj so rezultati tisti, ki opozarjajo na to potrebo.

INTEGRACIJSKA PRIZADEVANJA

O integracijah med osnovnimi šolami govorimo v Sloveniji in tudi v občini Celje že nekaj let. Kar precej smo v zvezi s tem vprašanjem ukrenili pred leti, ko smo na novo uredili celotno mrežo osnovnih šol. Gre seveda za preprosto resnico, da so lahko samo dobro organizirane in med seboj tesno povezane šole uspešne. Razdrobljenost kaže tudi na primeru osnovnega šolstva dokajšnjo neučinkovitost; enak rezultat se pridobi samo z vlaganjem večjih naporov, z več dela in z več obremenjevanja učiteljev in učencev v skupnem vzgojnoizobraževalnem delovnem procesu. Z novimi prizadevanji za pravo povezovanje smo pričeli v Celju v času priprav na sedmo sejo konference ZKS občine Celje, ki je bila v mesecu marcu leta 1975. Komunisti so po opredelitvi o koristnosti večje medsebojne povezanosti naročili vsem komunistom na osnovnih šolah, v Občinski izobraževalni skupnosti in sindikalnim delavcem, ki delajo na področju vzgoje in izobraževanja, da je povezanost nujna in da jo je treba čimprej uresničiti. Komunisti so na konferenci celo postavili rok, do kdaj je potrebno integracijo izpeljati. Rok je bil konec leta 1975. Izvršni odbor Občinske izobraževalne skupnosti je na seji dne 16. 4. 1975 imenoval posebno komisijo, ki se je kasneje večkrat sestala in pripravila na podlagi delovnega programa analizo o upravičenosti integracij med osnovnimi šolami v celjski občini. Pred počitnicami je bilo več sestankov, med katerimi bi omenil samo dva. Tako so bili dne 12. 6. 1975 z elaboratom seznanjeni vsi ravnatelji osnovnih šol. Pomembnejših pomislekov, razen v zvezi s sistematizacijo, ki za večino sploh ni bila sprejemljiva, ni bilo. Dne 19. 6. je sindikat delavcev vzgoje in izobraževanja sklical vse predsednike zborov delavcev in svetov šol, osnovnih organizacij sindikata in sekretarje osnovnih organizacije ZKS. Prisotnih je bilo več kot petdeset prosvetnih delavcev,

ki so v bistvu podprli akcijo. Imeli so le nekatere pomisleke v zvezi z bodočim »aparatom«, ki bo vodil integrirano osnovno šolstvo; zakaj niso prišle zahteve po integriranju iz »baze« itd. Menili so tudi, da so bili učitelji v zvezi z integracijami postavljeni skoraj pred dejstvo. Do 1. 7. 1975 so o integraciji spregovorili tudi na zborih delavcev na vseh osnovnih šolah. Velika večina učiteljev je na zborih soglašala z integracijo, dve šoli se zaradi kratkega roka in ne dovolj dodelane analize nista mogli odločiti, dve pa sta opozorili na svoj specifični položaj, kar je bilo razumljivo. Na pripombe, ki so jih imele posamezne šole in predloge, ki so jih postavljali, je bil v imenu komisije dan odgovor v začetku septembra, ko so učitelji pričeli z delom. Med tem časom je 27. 8. o integracijah razpravljala celjski politični aktiv, na seji komisije, ki je štela enajst članov, med katerimi je bilo več ravnateljev, pa so ugotovili, da so dobro delali, da lahko dosedanje delo prenesejo na širši koordinacijski odbor, v katerem bi imela vsaka večja šola po dva, vsaka manjša šola pa po enega delegata. Skupščina občinske izobraževalne skupnosti je ta širši koordinacijski odbor imenovala na svoji redni seji dne 22. 9. 1975. O integracijah v osnovnih šolah je razpravljala občinski komite na svoji redni seji dne 30. 10. 1975, nekaj vodilnih delavcev naših osnovnih šol si je ogledalo dosedanja prizadevanja v Novem mestu in v Velenju. Predosnutek samoupravnega sporazuma je bil pripravljen za prvo sejo koordinacijskega odbora za integracijo, ki je bila 21. 11. 1975. Do sem so vsa prizadevanja potekala v skladu s predloženim načrtom, ki so ga verificirale vse družbenopolitične organizacije v Celju in inšteresa skupnost za vzgojo in izobraževanje. Na predosnutek samoupravnega sporazuma je bilo kar precej pripomb, ki pa bi jih lahko s soustvarjalno akcijo kmalu odpravili. Določene subjektivne slabosti so celotno akcijo, ki je bila v Celju dobro zastavljena, zavrle skoraj za celo leto. Koordinacijski odbor je imenoval na svoji drugi seji 12. 2. 1976 posebno komisijo, ki naj poglobljeno ugotovi razloge o upravičenosti integracije in zastavi njene pglavitne cilje. Komisija se je večkrat sestala in prišla pred Koordinacijski odbor dne 11. maja 1976 s predlogom za anketo, ki je bil v celoti sprejet. Na tej seji je bil izvoljen tudi nov predsednik koordinacijskega odbora in predsedstvo, ki je prevzelo operativno delo. Po tej seji je bilo izredno veliko proučevalnega dela; anketa, ki jo je predsedstvo tega odbora pripravilo, pa je resnično zahtevno delo. Rezultati ankete bodo izredno zanimivi ne samo za proučevanja osnovnošolskih razmer v celjski občini; nekatere ugotovitve bo možno posplošiti za celotne slovenske šolske razmere. Prav bi bilo, da bi te rezultate pripravljavci kmalu objavili, svoje mesto pa bi si zaslužili tudi v tem zborniku.

SAMOUPRAVNA ORGANIZIRANOST

Samoupravni odnosi in njihova formalna organiziranost na naših osnovnih šolah niso niti malo preprosti. Zapišem lahko, da je celo zelo zahtevna in mestoma tudi dokaj zapletena. Ta zapletenost pa se poveča še

zlasti tam, kjer so kolektivi manjši ali je članov le nekaj nad trideset. Kljub temu, da samoupravnih odnosov na šolah formalno ne moremo deliti, bi jih skušal zaradi lažjega razumevanja razporediti v štiri osnovne razsežnosti.

Samoupravljanje delavcev na šolah

V to, kako delavci šol pridobivajo dohodek, se v tem sestavku ne bi spuščal. Pomembno je, da imajo učitelji na podlagi svobodne menjave dela enake možnosti za odločanje kot ostali delavci v združenem delu. Pri tem pa zaradi širšega družbenega interesa delavci o vsem ne odločajo sami! Na šolah sodelujejo pri odločanju tudi predstavniki »javnosti«, kot včasih poenostavljeno zapišemo in povemo. Pri tem mislimo na delegate staršev, krajevne skupnosti, združenega dela in ostalih zainteresiranih v občini. Tako bi morali imeti to odločanje izvedeno nekako v dveh smereh. O nekaterih zadevah (zlasti glede osebnih dohodkov, delovnih razmerij itd.) bi morali odločati sami delavci posameznih šol; o številnejših, ki izhajajo iz delovnega načrta šole, pa skupaj delavci in zunanji delegati. V praksi nastopata dve varianti. Tam, kjer imajo svete šol, to je pa na vseh večjih šolah, so v teh svetih tudi predstavniki zunanjih delegatov. Sveti v celoti pa se žal ne sestajajo dovolj pogosto. V preteklem šolskem letu so se sestali na različnih šolah od tri do petkrat, kar je seveda odločno premalo za to pomembno področje združenega dela. Še slabša je prisotnost zunanjih delegatov tam, kjer funkcijo sveta šole opravlja kar delovna skupnost. V to, ali so zunanji delegati tam, kjer imajo možnost odločanja, tudi aktivni ali ne, se ne bi spuščal. V vseh svetih na celjskih osnovnih šolah imajo svojega prestavnika tudi učenci. Zaključim lahko, da je širše odločanje v osnovnih šolah kljub teoretičnim možnostim za dobro delo dokaj slabo. V tem primeru so osnovne šole nekoliko preveč zaprte v zборе delavcev. To zaprtost skušajo na nekaterih šolah odpraviti z dobrim delom svetov staršev. Zanimivo je, da na nekaterih šolah že bolj konkretno premišljujejo o novih oblikah, kjer bi interes delavcev in staršev občutneje združili. Tako so tu predlogi za oblikovanje samoupravnih delovnih skupin, predlogi o posebnih temeljnih interesnih skupnostih, posebnih svetih staršev tudi na podružničnih šolah, itd.

Samoupravni odnosi v oddelkih

Oddelek je temeljna samoupravna enota, v kateri se odvija delovni proces. V tem delovnem procesu delata učitelj in učenec enakopravno in soustvarjalno. Zato je tu največja razlika med šolskim samoupravnim delom in delom v ostalem združenem delu. Tu gre seveda za nove odnose, za novo vsebino, za novo oblikovanje naše bodoče delovne generacije. Pri tem imamo dve nekoliko shematično prikazani obliki. Najprej gre za nov način dela učiteljev v posameznih oddelkih, zatem pa za nekatere formalne oblike samoupravljanja učencev na posameznih šolah. O prvem sem že

pisal, da se je v zadnjih letih v marsičem spremenilo, na drugem področju pa je še izredno veliko možnosti, ki jih bomo lahko ob večjem sodelovanju šol v prihodnje kvalitetneje razvijali. Oddelčne skupnosti učencev, kot najosnovnejša takšna oblika so v svojem razvoju še nekako v povojih. Nimajo še prave vsebine, zato tudi ni izdelanih delovnih programov. Tam, kjer ti delovni programi so, pa so nekoliko premalo storili na eni strani pri usposabljanju učencev za to pomembno, odgovorno in nič kaj lahko delo, na drugi strani pa niso sproti pregledovali uresničevanja vsega dogovorjenega, kar je seveda precejšnja hiba ne samo dela v oddelkih ampak celotnega našega družbenega dela. Odločno preskromno pa je povezovanje vseh oddelčnih skupnosti na šoli, da o povezovanju v okviru celjske občine, ki ga sploh ni, ne pišem posebej.

Povezanost s starši

Samoupravna povezanost s starši je v celjski občini dokaj dobra. Res je, da sveti staršev še na marsikateri šoli ne delajo najbolje, res pa je tudi, da se vse preredko sestajajo, prav tako kot je res, da so sveti staršev prerasli tisto nekdanjo usmerjenost, po kateri so morali posamezni člani pač poskrbeti tu in tam za kakšen prepotrebni dinar. Tudi danes še ni treba povsem zametavati te pretekle aktivnosti, toda težišče dela se je prestavilo na obravnavo vzgojno izobraževalnih nalog in težav, ki izvirajo iz tega dela. Največ so storili v teh prizadevanjih na tistih šolah, kjer imajo sveti staršev dober delovni program in kjer so več storili za usposabljanje članov sveta staršev. Pri tem moram omeniti primer osnovne šole v Štorah, kjer so na tem področju napravili izredno veliko. Tako so, zato da bi starši lažje odločali o najpomembnejših nalogah iz vzgojnoizobraževalnega dela, pripeljali starše v posamezne oddelke. V oddelkih so jim učitelji pokazali celo učno uro, svoje priprave, starši so lahko videli, kako je njihov otrok aktiven v oddelku, ga primerjali z ostalimi in si sami ustvarili objektivnejšo sliko o delu v razredu. Starši sodelujejo tudi že na oddelčnih redovalnih konferencah. Pri tem so aktivni vsi učitelji in ne samo nekateri. Takšno uro za starše pripravljajo enkrat v šolskem letu že tretje leto. Uspehi, ki se kažejo predvsem v odnosu do šole, so izredno vzpodbudni. Vsi starši so v okviru posebne ankete, ki se je nanašala na njihovo sodelovanje pri oddelčnih redovalnih konferencah, odgovorili, da je sodelovanje dobro in v en glas podpirajo novejša prizadevanja vseh učiteljev za boljše delo.

Povezanost s samoupravno interesno skupnostjo

Delavci osnovnih šol so preko delegatov v zboru izvajalcev v samoupravni interesni skupnosti za vzgojo in izobraževanje povezani z ostalim združenim delom. V skupnosti učitelji skupaj z ostalimi delavci in občani enakopravno in sporazumno oblikujejo politiko razvoja vzgoje in izobraževanja v občini. Delegati osnovnih šol so se udeležili sej skupščine v večini primerov stoddotno. Nekaj učiteljev je tudi delegatov krajevne skupnosti. Delegati so dokaj aktivni in jim ne moremo očitati, da bi videli samo svoje potrebe, ostale širše družbene potrebe pa jih ne

bi zanimale. Vrzel, ki nastopa pri tej aktivnosti, je splošna in niti malo ne značilna samo za naše izvajalce, to namreč, da so posamezni delegati le preveč samo svoji delegati in ne delegati sredine, ki jo zastopajo. S primerno usposobljenostjo pa se bo tudi tu marsikaj spremenilo. Veliko je, če še zapišem, da se je v preteklem šolskem letu udeležilo enotedenske šole za delegate več kot 50 učiteljev osnovnih šol in da so imeli naši delegati med skoraj 2.400 delegati, ki so končali to šolo, skoraj najboljše rezultate pri preverjanju znanja.

Summary

SOME SIGNIFICANT FEATURES OF WORK IN THE PRIMARY SCHOOLS OF THE CELJE COMMUNITY

In his article the author stresses that he has dealt with only a few forms of work in the primary schools as it is practically impossible to deal with the whole because of its extensiveness and extraordinary complexity. After arriving at some statistics, the author pays more attention to the preparatory work with children for entering regular school and finds that considerable progress has been achieved in this field. Nevertheless, there are several possibilities still open which will have to be dealt with in Celje. The author meditates at length about educational success and out-of-school activities and states that the results of these endeavours are progressing, that the relations between teachers and pupils have become better; he further states that there are a lot of additional lessons and that an important feature of education, which is becoming more and more common in the Celje community, is that children stay at school longer each day. These schools are now attended by 12% of all school children. With out-of-school activities the author stresses the singular mass aspect of this kind of work in various fields, adding that the school has taken over several forms of work, which formerly belonged to the family sphere. However, this mass aspect and to some extent the extensive care show a series of negative consequences by the end of the school education. In his article the author also deals with the task of the advisory service and with some aspects of special education. Quite extensive is the paragraph on organizing the all-day school in the Celje community. Here the author points out the conclusions of the 7th session of the conference of the Communist Party of Slovenia and the viewpoints of the presidency of the Celje community conference of the Socialist Union of Working People (SZDL) where most of the time was devoted to the problems of the all-day school in the community of Celje. The author stresses that the transition will be gradual as an immediate transition would be impossible because of the lack of space, the shortage of teachers and financial means which are at the schools' disposal for this new forms of work in Celje.

ALEKSANDER HRAŠOVEC

**ZDRAVSTVENO VARSTVO IN ZAVAROVANJE
PO USTAVI IZ LETA 1974**

UVOD

Naša nova ustavna ureditev iz leta 1974 je pomembno spremenila družbeno ekonomske odnose naših delovnih ljudi — občanov. V temeljnih organizacijah združenega dela, organizacijah združenega dela in drugih oblikah združevanja dela in sredstev delavci svobodno združujejo svoje delo in sredstva družbene reprodukcije. V krajevnih skupnostih pa se delovni ljudje in občani samoupravno organizirajo zato, da uresničujejo skupne interese.

Ta dva družbena organizma (TOZD in KS) pa sta tudi temeljni obliki, v katerih občani urejajo svoje družbeno ekonomske odnose, in sta temelj našemu skupščinskemu (delegatskemu) sistemu oz. družbeni ureditvi, ker v njih delovni ljudje delegirajo svoje delegate v zbornice družbeno političnih skupnosti (občina, republika, federacija).

Skladno s tem so formirani tudi zbori družbeno političnih skupnosti in sicer:

- občinski zbor združenega dela, republiški zbor združenega dela;
- občinski zbor krajevnih skupnosti, republiški zbor občin, zvezni zbor republik in pokrajin.

Zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb in interesov delovnih ljudi pa prehaja po novi ustavni ureditvi iz pristojnosti »države« v pristojnost samoupravnih interesnih skupnosti kot posebnih samoupravnih organizmov, v katerih uresničujejo svoje interese in potrebe, ki jih imajo na področju, za katerega so tako skupnost ustanovili (zdravstvo, otroško varstvo, vzgoja in izobraževanje, kultura, raziskovalno delo, pokojninsko in invalidsko zavarovanje, itd.).

Avtor: Aleksander Hrašovec, dr. iur., Skupnost zdravstvenega zavarovanja, Celje.

Samoupravne interesne skupnosti za zdravstvo ustanovijo delovni ljudje skupno z delavci organizacij, ki opravljajo zdravstveno dejavnost. V teh skupnostih:

- uresničujejo svobodno menjavo dela (porabniki — zavarovanci: izvajalci — zdravstveni delavci);
- združujejo sredstva;
- zagotavljajo zdravstveno varstvo po načelih vzajemnosti in solidarnosti;
- odločajo o vrstah in obsegu pravic iz zdravstvenega zavarovanja.

NALOGE ZDRAVSTVENE SKUPNOSTI

Republiški zakon o zdravstvu je ta ustavna načela konkretiziral in predvidel, da se »člani« skupnosti sami dogovorijo o nalogah, organizaciji, organih, pravicah in dolžnostih tako, da se o tem družbeno dogovorijo in samoupravno sporazumejo. S tem pa se zakonska prisila v vse večji meri nadomešča s prostovoljnimi dogovori in sporazumi, saj se v skupnosti »zagotavlja zdravstveno varstvo in odloča o vrstah in obsegu pravic iz zdravstvenega zavarovanja«. S tem pa se odločanje državnih organov (aparati nasilja) nadomešča s sporazumevanjem oz. dogovarjanjem (prostovoljnost — soglašanje). Po vsem povedanem bom skušal razčleniti še ustavno določene naloge zdravstvenih skupnosti.

Uresničevanje svobodne menjave dela

Če pojmujeemo zdravstveno varstvo kot nematerialno dobro, ki jo »proizvaja« zdravstvena delovna organizacija, je jasno, da postane zdravstvena storitev (usluga) »proizvod« zdravstvenih delavcev, ki so združili svoje delo s »proizvodnimi sredstvi« oz. »sredstvi družbene reprodukcije« v okviru svoje organizacije združenega dela. Zaradi posebnosti svojega »proizvoda« ne nastopijo te organizacije v svobodni in neposredni menjavi na tržišču in ker ima na tem »proizvodu« družba kot celota poseben interes in ker so delovni ljudje kot »zavarovanci« združili svoje interese do zdravstvenega varstva (zdravja) na poseben način (načelo vzajemnosti in solidarnosti), smo že v ustavi določili, da se ta »proizvod« menjava v okviru posebne samoupravne interesne skupnosti.

Analogne so rešitve pri drugih skupnostih, pri izobraževalni je »proizvod« izobrazba, pri kulturni kultura itd.

Zato združijo delovni ljudje svoje interese za zdravje kot porabniki (zavarovanci). Zdravstveni delavci (izvajalci) pa svoj proizvod (zdravstveno varstvo, zdravje) z njimi svobodno menjavajo v okviru zdravstvene skupnosti. Tem načelom je prilagojena tudi sestava najvišjega samoupravnega organa skupnosti, tako da sta ti dve skupini reprezentirani v skupščini v dveh zborih in sicer v zboru porabnikov (zavarovancev) in zboru izvajalcev (zdravstvenih delavcev).

Skladno s strokovno medicinskimi načeli o različnih vrstah, oblikah, načinih in nivojih zdravstvenega varstva so tudi zdravstveni zavodi dife-

rencirani v: zdravstvene domove, bolnišnice, zavode za socialno medicino in higieno, specialne zavode in inštitute, lekarne in naravna zdravilišča. Vsi v njih zaposleni delavci pa so združeni v enotnem zboru izvajalcev (zdravstveni delavci).

Združevanje sredstev

Za porabnike opravljeno zdravstveno varstvo (dejavnost, storitve) je seveda treba tudi financirati, oziroma plačati. Zato moramo v okviru skupnosti združiti za opravljanje dejavnosti potrebna sredstva (denar).

Zato se porabniki (zavarovanci) in izvajalci (zdravstveni delavci) dogovorijo in sporazumejo o:

- programu zdravstvenega varstva;
- sredstvih, ki so za celokupno varstvo (dejavnost) potrebna;
- načinu zbiranja (stopnje, osnove, roki itd.);
- načinu delitve in obračunavanja;
- drugih finančnih sredstvih (razširjena reprodukcija itd.).

Vsako leto se porabniki med seboj sporazumejo, koliko denarja bodo zbrali za obseg, kvaliteto in nivo zdravstvenega varstva, ki jim ga ponudijo izvajalci. Ta sporazum pa mora biti usklajen z ustreznim republiškim družbenim dogovorom, ki velja za »družbene dejavnosti«, oziroma mora na njem bazirati.

Zagotovitev zdravstvenega varstva

Zdravstveno varstvo zagotavljajo zdravstveni delavci v zdravstvenih delovnih organizacijah (zdravstveni domovi, bolnišnice, zavodi za socialno medicino in higieno, specialni zavodi in ustanove, lekarne ter naravna zdravilišča). Te organizacije združenega dela so po svojem položaju izenačene z drugimi organizacijami združenega dela, le da je njihov »proizvod« nematerialna dobrina (zdravstveno varstvo, zdravje) in da ima za njihovo dejavnost družba poseben interes. V ustavi je izrecno poudarjeno, da imajo delavci v tako imenovanih družbenih službah enak položaj in enake pravice kot delavci v proizvodnih organizacijah.

Skupnost pa je dolžna zagotoviti vsem občanom zdravstveno varstvo, kar pomeni, da je nosilec in organizator zdravstvenega varstva na svojem teritoriju. To pomeni, da se vse te samostojne zdravstvene delovne organizacije povezujejo v njenem okviru (zbor izvajalcev) po drugi strani pa se v njenem okviru povezujejo porabniki v drugem zboru.

Tako povezana oziroma organizirana skupnost pa mora zagotoviti svojim porabnikom zdravstveno varstvo. Nasprotujoči interesi med porabniki in izvajalci pa se konfrontirajo in tudi usklajujejo v okviru skupnosti, ki tako organizirana zagotavlja zdravstveno varstvo.

Odločanje o vrstah in obsegu pravic

Zakon o zdravstvenem varstvu konkretizira to ustavno načelo zlasti v svojem 31. in 55. členu, ko (vsebinsko) pravi: Zdravstveno varstvo obsega:

— neposredno zdravstveno varstvo;
— druge oblike socialne varnosti v primeru bolezni, poškodbe, poroda in smrti.

Neposredno zdravstveno varstvo zagotavljajo delovni ljudje sebi in svojim družinskim članom v okviru zdravstvene skupnosti, ki ga pa zagotavlja tudi drugim »občanom, ki niso zavarovanci po zakonu«. To pomeni, da je v naši republici vpeljana tako imenovano nacionalno zdravstveno varstvo, kar je nedvomno ena bistvenih pridobitev sedanje ureditve. To pomeni, da imajo vsi občani naše republike zagotovljeno enako zdravstveno varstvo in sicer po vrstah in obsegu, kot so si ga določili v svojih zdravstvenih skupnostih.

Druge oblike socialne varnosti (druge pravice iz zdravstvenega zavarovanja) v primeru bolezni, poškodbe, poroda in smrti) pa si zagotavljajo delovni ljudje v okviru zdravstvene skupnosti kot pravice iz zdravstvenega zavarovanja, to se pravi kot zavarovanci. Tu gre za denarne pravice iz zdravstvenega zavarovanja.

Nekoliko poenostavljeno povedano:

— neposredno zdravstveno varstvo je zagotovljeno vsem državljanom SRS in seveda tudi tistim delavcem in njihovim družinskim članom (zavarovancev), ki so v naši republici združili svoje delo oz. so v delovnem razmerju;

— druge oblike socialne varnosti so zagotovljene delavcem in njihovim družinskim članom (delavski zavarovanci).

Vrsto in obseg pravic določajo samoupravne interesne skupnosti samostojno s samoupravnim sporazumom, kar pomeni prehod iz pristojnosti »države« na interesne skupnosti (glej uvod tega sestavka).

Skladno s povedanim so tudi delovni ljudje, združeni v občinskih zdravstvenih skupnostih Brežice, Celje, Laško, Sevnica, Slovenske Konjice, Sentjur, Šmarje pri Jelšah in Žalec, v okviru regionalne zdravstvene skupnosti Celje sklenili samoupravni sporazum o vrstah in obsegu pravic iz neposrednega zdravstvenega varstva in pravicah iz zdravstvenega zavarovanja. Pri tem pa so morali zagotoviti najmanjši obvezni obseg zdravstvenega varstva, ki ga je predpisal 61. člen republiškega zakona o zdravstvenem varstvu in konkretiziral poseben samoupravni sporazum, ki so ga v enakem besedilu sprejele vse občinske zdravstvene skupnosti v naši republici.

ORGANIZACIJA SKUPNOSTI

Za uresničevanje samoupravnih pravic imajo delovni ljudje pravico, da se organizirajo v temeljno skupnost ali enoto za:

— določeno območje, ali za
— uresničevanje določenih skupnih interesov in da o tej skupnosti uresničujejo svoje določene samoupravne pravice.

Ta ustavna načela so v naši republici realizirana po teritorialnem principu, tako da so ustanovljene:

Občinske zdravstvene skupnosti

V občinsko zdravstveno skupnost se s samoupravnim sporazumom združujejo delovni ljudje in občani skupaj z delavci organizacij, ki opravljajo zdravstveno dejavnost. Upravlja jo skupščina, ki jo sestavljajo delegati delegacij, ki jih delovni ljudje in občani neposredno in prek organizacij združenega dela volijo in odpokličejo. Sestavljata jo:

— zbor porabnikov (delegati delavcev in delovnih ljudi ter občanov iz organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti),

— zbor izvajalcev (delegati delegacij delavcev iz zdravstvenih delovnih organizacij — izvajalci zdravstvenega varstva).

Regionalne zdravstvene skupnosti

Občinske zdravstvene skupnosti se združujejo v regionalno zdravstveno skupnost, ki obsega geografsko strnjeno območje več občin tako, da je ekonomsko in glede na organiziranost zdravstvene službe sposobna zagotoviti zdravstveno varstvo in druge pravice iz zdravstvenega zavarovanja.

Čeprav so občinske interesne skupnosti temeljne skupnosti, v katerih naj delovni ljudje uresničujejo svoje interese in potrebe, ki jih imajo na področju, za katerega so skupnost ustanovili, so pri zdravstvenih skupnostih upošteevane določene posebnosti, ki jih lahko zadovoljujejo šele v regionalni zdravstveni skupnosti.

Gre predvsem za dve dejstvi:

a) Zdravstveno medicinski kriteriji narekujejo tako organiziranost zdravstvene službe, da so nekatere vrste (oblike, nivoji) zdravstvenega varstva organizirane racionalno šele, če zagotavljajo zdravstveno varstvo na večjem teritoriju in za večje število ljudi. Tu gre npr. za bolnišnice, katerih gravitacijsko območje presega občinske meje. Zato se pri bolnišničnem varstvu uresničuje svobodna menjava dela in zagotavlja zdravstveno varstvo šele v regionalni skupnosti.

b) Gospodarsko ekonomski vidiki zlasti pa rizična sposobnost (sposobnost zbrati dovolj denarja, da zadošča za vse izdatke, potrebne za zagotovitev zdravstvenega varstva) narekujejo — ob načelu vzajemnosti in solidarnosti — združevanje gospodarsko bolj in manj razvitih občin v večje enote — v regionalne zdravstvene skupnosti. Šele v taki večji skupnosti je mogoče zbrati dovolj denarja, to pa zlasti sedaj, ko so pravice kmetov izenačene z delavskimi.

Praksa celo pokaže, da se brez posebnega dogovora o solidarnostnem prelivanju sredstev med občinskimi skupnostmi in celo med regijskimi v okviru vse republike, ne zberejo zadostna sredstva za zagotavljanje zdravstvenega varstva.

Zdravstvena skupnost Slovenije

V zdravstveni skupnosti Slovenije usklajujejo delovni ljudje politiko na področju zdravstvenega varstva, uresničujejo skupne interese in

izvršujejo tiste naloge, ki pomenijo splošni interes prebivalstva v SRS na področju zdravstvenega varstva ter opravljajo naloge, ki terjajo širšo solidarnost za hitrejši razvoj zdravstvenega varstva.

ORGANI SKUPNOSTI

Organi skupnosti so:

1. Skupščina skupnosti, ki jo sestavljata po delegatskem principu sestavljena

— zbor porabnikov (zavarovancev)

— zbor izvajalcev (zdravstveni delavci).

V okviru te skupščine oz. njenih zborov se urejajo najvažnejša vprašanja in predvsem pravice in obveznosti obeh kategorij, to je zavarovancev in zdravstvenih delavcev, ter s svobodno menjavo dela zagotavljajo potrebna sredstva za zdravstveno varstvo.

2. Izvršilni odbor skupščine, ki skrbi za izvrševanje sklepov skupščine in začrtane politike skupnosti ter predlaga skupščini sprejem ustreznih aktov (ima podoben položaj kot izvršni sveti v družbenopolitičnih skupnostih).

3. Odbor samoupravnega nadzora, ki opravlja v bistvu enake naloge kot delavska kontrola v organizacijah združenega dela.

4. Regionalni zdravstveni svet, ki je formiran samo pri regionalni skupnosti in je njen posvetovalni medicinsko strokovni organ.

5. Zdravniške komisije I. in II. stopnje, ki so formirane samo pri regionalni skupnosti in rešujejo individualne primere v zvezi z uveljavljanjem zdravstvenega varstva.

6. Odbor za reševanje prošenj, ugovorov in pritožb, ki je formiran samo pri regionalni skupnosti in odloča o individualnih primerih v zvezi s pravicami in obveznostmi porabnikov. Zoper njegove odločitve je možna samo sodna pot (tožba).

7. Arbitraža je poseben organ regionalne skupnosti, ki rešuje sporna vprašanja v zvezi s sporazumi med skupnostjo in zdravstvenimi delovnimi organizacijami (pogodbe).

8. Sekretar skupnosti je individualni izvršilni organ skupnosti in je v regionalni skupnosti obenem vodja strokovne službe, to je kot delovna skupnost organiziranih delavcev, ki opravljajo za skupnost strokovna, pravna, finančna, ekonomska, administrativna in tehnična opravila.

9. Seveda pa lahko imenuje skupščina še druge stalne in občasne komisije in jim obenem določi delokrog.

SEDANJA UREDITEV V CELJSKI REGIJI

Nova načela in novo ustavno ureditev smo realizirali v naši regiji takole:

V zadnjih dneh decembra 1974 so delovni ljudje v občinah: Brežice, Celje, Laško, Mozirje, Sevnica, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje pri

Jelšah in Žalec s posebnim samoupravnim sporazumom ustanovili vsak v svoji občini posebno občinsko zdravstveno skupnost; vse so začele poslovati 1. januarja 1975. Ob koncu leta 1975 se je občinska zdravstvena skupnost Mozirje izločila iz celjske regionalne skupnosti in se priključila regionalni skupnosti Ravne na Koroškem.

Tako združuje od 1. januarja 1976 dalje Regionalna zdravstvena skupnost Celje delovne ljudi iz osmih občinskih zdravstvenih skupnosti s skupno okrog 240.000 »porabnikov«.

Izvajalci zdravstvenega varstva so združili svoje delo v tehle zdravstvenih delovnih organizacijah:

— Splošna bolnica Celje s 3 temeljnimi organizacijami združenega dela;

— Splošna bolnica Brežice;

— Regionalni zdravstveni dom Celje s 13 temeljnimi organizacijami združenega dela; od tega 7 v posameznih občinah in 6 v Celju;

— Zavod za socialno medicino in higieno v Celju;

— Združene celjske lekarne (za občine Celje, Laško, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje, Žalec);

— Lekarna Brežice,

— Lekarna Sevnica;

— naravna zdravilišča: Čatež, Dobrna, Laško, Podčetrtek, Rogaška Slatina.

VRSTA IN OBSEG PRAVIC V CELJSKI REGIJI

S samoupravnim sporazumom o vrstah in obsegu pravic iz neposrednega zdravstvenega varstva in o pravicah iz zdravstvenega zavarovanja so si delovni ljudje v vseh 8 občinah celjske regionalne skupnosti določili pravice do:

1. neposrednega zdravstvenega varstva, ki obsega:

a) neposredno zdravstveno varstvo, enotno dogovorjeno s samoupravnim sporazumom o najmanjšem obveznem obsegu zdravstvenega varstva v SRS;

b) neposredno zdravstveno varstvo (po tem sporazumu), ki obsega:

— zdravniške preglede, zdravljenje bolnikov, medicinsko rehabilitacijo in druge vrste medicinske pomoči v zdravstvenih organizacijah, če to nujno zahteva zdravstveno stanje, pa tudi na bolnikovem domu;

— zdravila, ki so registrirana v državi, da so lahko v prometu, pomožni material, namenjen za uporabo zdravil, in sanitarni material, če je potreben za zdravljenje;

— prevoze s posebnimi (reševalnimi) vozili in prenos ponesrečencev v gorah od kraja nesreče do kraja, od koder je mogoč prevoz;

— varstvo in zdravljenje zob;

— zobotehnično pomoč in zobotehnična sredstva ob pogojih, ki so določeni glede standardov, materiala in trajnosti dobe;

— proteze, ortopedske, slušne, očne in druge pripomočke in sanitarne priprave ob pogojih, ki so določeni glede standardov materiala in trajnostne dobe;

— zdravljenje v zdraviliščih, ki uporabljajo naravne zdravilne faktorje na hospitalni način, kot nujno zdravljenje, ali na ambulantni način kot koristno zdravljenje in to ob pogojih, ki so določeni glede indikacij in kontraindikacij.

2. zdravstvenega zavarovanja, s katerim je zagotovljena socialna varnost v primeru bolezni, poškodbe, poroda in smrti, ki obsega:

- nadomestila osebnega dohodka ob bolezni in porodu;
- pravice ob nesreči pri delu in poklicni bolezni;
- denarna povračila (potni stroški, pogrebna, posmrtnina).

ZAKLJUČKI

V tem sestavku sem skušal v grobih črtah prikazati današnjo ureditev našega zdravstvenega varstva in zavarovanja, kakor jo postavlja nova ustavna ureditev. Dobro se zavedam, da gre le za torzo, tem bolj, ker dokončna fiziognomija skupnosti še ni izdelana, saj npr. družbenopolitične skupnosti še niso dale soglasja k statutom skupnosti, nekateri izvedbeni akti (pravilniki) pa še niso dokončno usklajeni in zato še ne veljajo.

Vseeno pa sem pripravil ta sestavek, da bodo naša celjska prizadevanja objavljena v publikaciji, ki ima trajnejši značaj, in zato, da bodo naše težave, borbe in uspehe pozneje lažje presojali.

VIRI IN LITERATURA

¹ Ustava Socialistične Federativne Republike Jugoslavije.

² Ustava Socialistične republike Slovenije.

³ Zakon o zdravstvenem varstvu (Uradni list SRS št. 38/74).

⁴ Samoupravni sporazum o ustanovitvi Regionalne zdravstvene skupnosti Celje, v arhivu strokovne službe te skupnosti.

⁵ Samoupravni sporazum o ustanovitvi občinske zdravstvene skupnosti Brežice, Celje, Laško, Mozirje, Sevnica, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje pri Jelšah, Zalec, vsi v arhivu Regionalne zdravstvene skupnosti Celje — strokovna služba.

⁶ Samoupravni sporazum o najmanjšem obveznem obsegu zdravstvenega varstva v SRS (Ur. list SRS št. 1/76).

⁷ Samoupravni sporazum o vrstah in obsegu pravic iz neposrednega zdravstvenega zavarovanja (Ur. list SRS št. 1/76).

⁸ Statuti Regionalne zdravstvene skupnosti Celje in vseh 8 občinskih zdravstvenih skupnosti: Brežice, Celje, Laško, Sevnica, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje pri Jelšah, Zalec, vsi v arhivu Regionalne zdravstvene skupnosti Celje — strokovna služba.

⁹ Poslovno poročilo Regionalne zdravstvene skupnosti Celje za leto 1975.

¹⁰ Zbirka propisa o zdravstvu i zdravstvenom osiguranju (Zavod za savremenu organizaciju poslovanja, Beograd 1975).

¹¹ Hrašovec: Samoupravna interesna skupnost zdravstvenega varstva in zavarovanja («Zavarovanec» interno glasilo Regionalne zdravstvene skupnosti Celje — junij 1974).

Zusammenfassung

Gesundheitsschutz und Gesundheitsversicherung nach den Bestimmungen der Verfassung der SFRJ aus dem Jahre 1974

Die neue Verfassung der Sozialistischen föderativen Republik Jugoslawien und die Verfassungen ihrer einzelnen Republiken haben im Jahre 1974 bedeutende Änderungen unserer gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Beziehungen eingeleitet.

Der Artikel behandelt die daraus resultierenden Änderungen auf dem Gebiet des Gesundheitswesens und der Krankenversicherung. So wird darauf hingewiesen, dass die Arbeitnehmer ihre Interessen auf dem Gebiet des Gesundheitsschutzes in besonderen Interessen-Gemeinschaften vereinigen, in denen sie als Nutzniesser (Versicherte) einen freien Arbeitsaustausch mit den Ausführenden des Gesundheitsschutzes pflegen, die nötigen finanziellen Mittel vereinigen und sich somit für sich selbst und ihre Familienangehörigen den zustehenden Gesundheitsschutz vergewissern, sowie selbstständig über die Art und den Umfang der diesbezüglichen Rechte abstimmen. Dabei müssen die gesetzlich bestimmten Mindestmasse an sozialer Sicherheit berücksichtigt werden, die auch jene Bestimmungen umfassen, welche sich auf die diesbezüglichen Abkommen mit anderen Staaten beziehen.

Es wird noch betont, dass mit dieser Regelung der Grundsatz des sogenannten »Nationalen Gesundheitsschutzes« eingeführt wurde, wodurch allen Bürgern die gleichen Rechte bezüglich Sachleistungen zustehen.

Zuletzt wird noch über die Organisierung und die Organe der einzelnen Gemeinschaften gesprochen, mit besonderem Bezug auf die jeweiligen Einrichtungen in der weiteren Region von Celje.

FRANC PLANINŠEK

RAZVOJ JAVNEGA ZDRAVSTVA V CELJU

UDK 614.2/8(497.12-111/113+115+118/119)

Avtor podaja v tem sestavku najprej predzgodovino nato pa razvoj javnega zdravstva v Celju, zlasti za obdobji med obema vojnama (1918—1941) in po drugi svetovni vojni (1945—1976). Na koncu navaja sedanjo organizacijsko strukturo Sestavljene organizacije združenega dela Združeni zdravstveni zavodi Celje.

The Development of the public Health Service in Celje

In this article, the author deals first with the preliminary history and then with the development of the public health service in Celje, especially with the periods between the two world wars (1918—1941) and after the Second World War (1945—1976). Finally, he explains the present organizational structure of the combined organization of associated labour, the United Health Service Institutes of Celje.

Javno zdravstvo obsega vse zdravstveno varstvo, ki je potrebno prebivalcem določene države ali manjšega zaokroženega področja. V njem je obsežna organizacija zdravstvene službe, izgradnja in ureditev potrebnih zdravstvenih ustanov, zdravljenje obolelih ljudi, preprečevanje bolezni in utrjevanje zdravja.

Večji del bolezni nastane zaradi zunanjih vzrokov, ki delujejo na človeka. Zaradi tega sodi med ukrepe za preprečevanje obolenj zlasti utrjevanje zdravja po načelih osebne higiene, pravilna prehrana, ustrezna stanovanja, ugodni delovni pogoji in zdravo okolje, v katerem delamo in živimo. Bolnišnice in zasebna zdravniška dejavnost, ki so bile več stoletij edina oblika zdravstvenega varstva, teh dejstev niso poznale. Misel o javnem zdravstvu in potreba po njem se je pokazala šele v drugi polovici devetnajstega stoletja. Oblikovale so jo družbene spremembe, večja prosvetljenost ljudi in nova velika odkritja v zdravstveni znanosti. Utemeljitelja sodobne bakteriologije Luis Pasteur in Robert Koch ter nato njuni

Avtor: Franc Planinšek, dr. med., Zavod za zdravstveno varstvo, Celje.

učenci in sodelavci so do konca devetnajstega stoletja odkrili skoraj vse bakterije, ki povzročajo nalezljive in druge bolezni, s tem so bili postavljeni tudi trdni temelji sodobnemu preprečevanju in zatiranju nalezljivih bolezni.

Sočasno z bakteriologijo se je razvijala tudi higiena, ki je nazorno dokazala, kako močno vplivajo na zdravje ljudi dejavniki njihovega okolja, med njimi zlasti prehrana, pitna voda, stanovanje, ureditev naselij, odstranjevanje odpadnih snovi in delovni pogoji. Javno zdravstvo in z njim preventivna medicina sta bila strokovno utemeljena in sta postala neodložljiva potreba.

Razvoj javnega zdravstva v Celju je bil tako kot drugod precej počasen. Navajam samo najpomembnejše zgodovinske podatke.

Kakor v drugih evropskih deželah se je tudi pri nas zdravljenje ljudi pričelo v samostanih. V nekaterih so uredili tudi manjše bolnišnice — špitale. Že leta 1306 se omenja špital v samostanu Žiče, leta 1426 v samostanu v Gornjem gradu in nekoliko kasneje v Olimju. V XV. in XVI. stoletju so tudi nekateri večji trgi ustanovili svoje špitale. Pri nas so bili špitale v Šoštanju, Zalcu, Vitanju, Laškem in v Celju.

Prvi celjski špital so ustanovili celjski grofje, verjetno Herman II. Že proti koncu XV. stoletja so ga opustili in sezidali v mestu drugega. Po njeni zavetnici so ga imenovali Elizabetina bolnica. Stavba še dandanes stoji, le obsežna gospodarska poslopja so že davno porušena. Ta bolnišnica je skrbela za bolne, uboge in onemogle. Nekatero je podpirala samo s hrano in obleko. Z naraščanjem števila mestnega prebivalstva je bila tudi potreba po novi in večji bolnišnici vedno močnejša. Dolgoletna prizadevanja meščanov so se uresničila leta 1887, ko je bila dograjena in je pričela poslovati nova, za takrat zelo sodobna bolnišnica ob sedanji Ipavčevi ulici, imenovana Gizelina bolnica. Leta 1905 je bil dograjen še oddelek za nalezljive bolezni in leta 1931 nova stavba ginekološko porodniškega oddelka.

Tudi lekarništvo ima svoje začetke v samostanih v Nazarju in Olimju. Prostori lekarne v Olimju so še ohranjeni in restavrirani ter so pomemben kulturnozgodovinski spomenik. Žal se je vsa oprema lekarne izgubila. V mestu Celje je pričela delovati prva lekarna v XVI. stoletju in v XVIII. stoletju še druga. Bili sta v zasebni posesti in sta pogosto menjavali lastnika.

Zdravniško službo so v mestu opravljali v starejši dobi padarji in ranocelniki ali kirurgi, kasneje tudi zdravniki, izšolani na tujih univerzah. Navadno je bil v mestu vsaj en zdravnik. Tudi v bolnici zaposleni zdravniki so imeli še zasebne ordinacije, vendar jih je bilo malo, saj so bili ob začetku I. svetovne vojne v njej zaposleni samo štirje.

Samo kurativna dejavnost zasebnih zdravnikov in bolnišnice s časom ni več zadoščala naraščajočim potrebam po zdravstvenem varstvu. Preventivno medicinsko dejavnost so terjale socialne in zdravstvene razmere razvijajočega se mesta, ki je raslo v močno industrijsko, gospodarsko in kulturno središče s širokim zaledjem. Pričetek te dejavnosti sega v drugo polovico XIX. stoletja, ko je bil pri mestni občini ustanovljen

mestni fizikat — služba mestnega zdravnika. Delovno mesto ni zaposlovalo zdravnika s polnim delovnim časom, opravljal ga je eden od celjskih zdravnikov kot stranski poklic. Njegove glavne naloge so bile: zdravljenje revnih meščanov, opravljanje takrat obveznih cepljenj, preprečevanje in zatiranje nalezljivih bolezni, mrliška ogledna služba, sodelovanje v gradbenih komisijah in drugih podobnih javnih poslih. Svojega zdravnika je imela tudi občina Celje-okolica, na sedežih okrajev so opravljali enake naloge okrajni zdravniki. Ko sta bili celjski občini leta 1935 združeni, je bilo to delovno mesto zasedeno s stalnim zdravnikom.

Zdravstvene in socialne razmere v prvih letih po prvi svetovni vojni so zahtevale še večjo in širšo preventivno zdravstveno dejavnost. Higienške razmere so bile slabe, preskrba s pitno vodo izredno neugodna, saj je samó mesto že imelo vodovod. Rodnost je bila še visoka (28 živorojenih letno na 1000 prebivalcev) in enkrat večja kot sedaj, mrtvorojenost (2,4 %) trikrat večja, splošna umrljivost skoraj enkrat večja, umrljivost dojenčkov šestkrat večja kot sedaj. Med obolenji je bila močno razširjena tuberkuloza, katera je bila 25-krat pogostejši vzrok smrti kot sedaj (29 umrlih na 10.000 prebivalcev). Številna so bila obolenja za črevesnimi nalezljivimi boleznimi, škrlatinko in davico, ki so takrat zahtevale še številne smrtne žrtve. Od obolelih za škrlatinko je umrlo 16,5 %, pri davici 12 %, pri tifusu in paratifusu 9,5 % in pri porodni sepsi (zastrupitvi) okoli 50 %. Sedaj je teh bolezni znatno manj, umrljivost zaradi njih je zelo redka. Ti in še drugi vzroki so pred petdesetimi leti vplivali na ustanovitev prvih preventivnih zdravstvenih ustanov v Celju, ki so s svojo dejavnostjo oskrbovale še obširnejše področje, kot je sedanja celjska regija.

Vrstni red nastajanja novih zdravstvenih enot v Celju je bil takle:

Leta 1923: Stalna državna bakteriološka stanica in ambulatorij za spolne bolezni.

Leta 1924: Protituberkulozni dispanzer in Pasteurjev zavod.

Leta 1927: Šolska poliklinika in posvetovalnica za matere in dojenčke.

V letu 1928 so bile vse te enote združene v skupni zdravstveni zavod z naslovom »Zdravstveni dom v Celju«. Upravnik in več let edini zdravnik je bil dr. Jakob Rebernik.

Stalna Državna bakteriološka stanica je imela svoje delovno območje na vsem ozemlju Štajerske in Koroške v Sloveniji, saj je takrat delovala enaka ustanova samo v Ljubljani, v Mariboru pa je bila ustanovljena šele šest let kasneje. Imela je bakteriološki laboratorij, v katerem so preiskovali bolnikove izločke in druge kužnine, vode in živila. Raziskovala in spremljala je pojavljanje nalezljivih bolezni ter izvajala ukrepe za njihovo preprečevanje in zatiranje. Delovala je tudi na področju splošne higiene in posebno skrbela za izboljšanje preskrbe s pitno vodo. V letih njenega delovanja so zgradili deset higiensko urejenih vaških vodnjakov, še več so jih popravili in izboljšali.

V ambulatoriju za spolne bolezni so zdravili bolnike, ki so oboleli za kapavico in sifilisom. Teh bolezni je bilo posebno v prvih letih po vojni še veliko, zaradi tega so tudi iskali vire okužb in ukrepali za zmanjšanje

teh obolenj. V bakteriološkem laboratoriju so kmalu pričeli opravljati preiskave krvi na sifilis, kar je veliko pripomoglo k odkrivanju bolnikov brez vidnih znakov te bolezni. Veliko težav je povzročalo tudi dolgotrajno zdravljenje, ker niso imeli dovolj uspešnih zdravil. Antibiotiki, ki se danes uporabljajo, so bili odkriti šele dvajset let kasneje.

Pasteurjev zavod je bil ustanovljen zaradi zdravljenja takrat še precej pogostih pojavov silno težke in nevarne bolezni, pasje stekline. Nameščen je bil v treh velikih lesenih barakah, ki so stale na prostoru sedanjega porodniško ginekološkega oddelka celjske bolnišnice. Imel je bolniške sobe s tridesetimi posteljami, ambulanto in druge potrebne prostore. Zavod je bil edini te vrste v Sloveniji. Cepivo proti pasji steklini, ki je bilo potrebno za zdravljenje, so izdelovali sami, kar je bil zelo zahteven in nevaren posel. Izdelovali so ga iz možgan in hrbtnega mozga umetno okuženih in s tem za steklino obolelih kuncev.

Protituberkulozni dispanzer je pričel delati v težkih in siromašnih razmerah, saj nekaj let ni imel niti rentgenskega aparata. Tako se je pričel boj s takrat zelo pogosto in nevarno tuberkulozo, ki ga je izčrpno popisal v prejšnji knjigi tega zbornika (1973—1974) primarij dr. Anton Hribovšek.

Šolska poliklinika je sprva skrbela za zdravljenje bolnih šolarjev in dijakov, kmalu je dejavnost razširila na zdravljenje zob, predpisovanje očal, sistematske preglede učencev in na patronažno službo zaščitnih sester.

Posvetovalnica za matere in dojenčke je bila novost, ki si je zelo hitro utrla pot med varovance revnejših prebivalcev, ki niso lahko zmogli denarja za plačevanje zasebnih zdravniških ordinacij.

Dr. Jakob Rebernik, ustanovitelj, vodja in delavec vseh navedenih ustanov, je bil najbolj svojska in samobitna osebnost med celjskimi zdravniki. Rojen je bil 1890. leta v Žrelcu pri Celovcu. V Celovcu je končal osnovno šolo in gimnazijo, v Grazu medicino. Po končanem pripravništvu se je strokovno izpopolnjeval in specializiral iz bakteriologije na najbolj znanih evropskih medicinskih fakultetah in inštitutih. V Celje je prišel 1923. leta kot predstojnik bakteriološke postaje. Delo je razširil tudi na področje epidemije in higijene ter na druge dejavnosti, kakor so pač narekovale splošne potrebe na novo ustanovljenih preventivnih ustanov.

Ko je videl, da v tesnih prostorih stare stavbe v bolnici nadaljnji razvoj ni mogoč, je za ta namen pridobil stavbo Invalidskega doma. Posrečilo se mu je, da je za preureditev in opremo te stavbe zbral potrebno, precej veliko vsoto denarja, čeprav se je že oglašala svetovna gospodarska kriza. Preurejena stavba je že na zunaj učinkovala moderno in kar mogočno. Ob koncu zadnje vojne je bomba porušila njen precejšnji del, popravilo je zopet počakalo na njega. Bil je med prvimi Celjani, ki jih je okupator pregnal. Zatekel se je v Novo mesto in vso vojno delal v tamkajšnji bolnišnici. Po končani vojni je bil skoraj leto dni načelnik epidemiološkega oddelka pri Ministrstvu za ljudsko zdravstvo v Ljubljani, v letu 1946 se je vrnil v Celje. Za nekaj mesecev je še vodil Zdravstveni dom, po reorganizaciji te ustanove pa je postal šef bakteriološkega laboratorija. V letu 1952 je bil upokojen. Ni rad odšel, ker je čutil, da bi lahko še veliko naredil za razvoj zdravstva v Celju. Dve leti je še delal hono-

rarno v kliničnem laboratoriju, nato pa se je povsem umaknil v svoj dom. V javnem življenju se ni več veliko udeleževal, živo pa se je zanimal za vsa dogajanja v zdravstvu. Umrl je 8. avgusta 1975. Pokopan je na celjskem pokopališču.

Najprej so imele te ustanove, razen Pasteurjevega zavoda delovne prostore v pritlični stari zgradbi celjske bolnice. Stavba je bila leta 1971 porušena. Zaradi naraščajočega obsega dela so postali prostori pretesni. Dodeljeno jim je bilo poslopje Invalidskega doma v Gregorčičevi ulici, ki so ga v letih 1929—1930 popolnoma obnovili in preuredili. V letu 1931 so se vse enote Zdravstvenega doma preselile v velike in delu primerne urejene prostore. V istem letu je bila v tej stavbi odprta šolska kuhinja in naslednje leto še otroško zavetišče ter kmalu potem še manjši dijaški internat za revnejše dijake, ki niso bili doma iz Celja. V tem času je bila ustanovljena tudi otroška počitniška kolonija v Vitanju, v letih 1939—1941 so zgradili otroško kolonijo pod Tovstom pri Celjski koči. Stavba je bila spomladi leta 1941 dograjena in opremljena, zaradi okupacije ni nikoli služila svojemu namenu. Že v začetku okupacije so neznanj ljudje vso opremo odnesli.

Kako raznovrstno in obsežno delo so v navedenih dejavnostih opravljal zdravniki in njihovi maloštevilni drugi zdravstveni delavci, pove padek, da je v letu 1936 imel Zdravstveni dom samo 2 stalna zdravnika (dr. Jakob Rebernik in dr. Jože Fišer), honorarnega zdravnika za protituberkulozni dispanzer (dr. Štefan Ivič), 3 zaščitne sestre in 2 laboranta. Upravnik dr. Jakob Rebernik je delal kot bakteriolog, skrbel za preprečevanje in zatiranje nalezljivih bolezni in za izboljšanje higienskega stanja na obširnem področju zavoda, vodil Pasteurjev zavod ter na Šolski polikliniki delal kot okulist, zobozdravnik in šolski zdravnik.

V obdobju med obema vojnama se tudi začenja organizirana zdravstvena služba za zaposlene delavce. Zdravstveno varstvo delavcev, ki so ga urejali avstrijski zakoni iz leta 1854 in 1887 in se je izvajalo v okviru bratovskih skladnic in bolniških blagajn, je bilo v Jugoslaviji kmalu preosnovano. Zadevo je uredil Zakon o zavarovanju delavcev iz leta 1922. Za Slovenijo je posloval Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani, ki je imel več ekspozitur. V Celju so se zavarovanci najprej zdravili v privatnih ordinacijah pogodbenih zdravnikov, šele leta 1925 je bila v stanovanjski stavbi v Vodnikovi ulici št. 3 osnovana skromna ambulanta. V njej so ordinirali zdravniki zaporedoma po dve uri dnevno. Za železničarje je bila posebna ambulanta na postaji v Celju, prav tako je imela svojo ambulanto Cinkarna in leta 1936 jo je dobila še tovarna emajlirane posode. Zaradi pretesnih prostorov so tik pred vojno začeli poleg stare stavbe v Vodnikovi ulici graditi novo, vendar je niso dokončali. Del stavbe so dogradili Nemci, drugo je bilo izgotovljeno šele po osvoboditvi. V obeh stavbah je zdravstvena služba poslovala do leta 1958.

Med okupacijo so Nemci zdravstveno službo preuredili po svojih predpisih. Iznjali so večino zdravnikov. V bolnici so namestili svoje vodstvo in svoje zdravnike, Zdravstveni dom je prenehal delati, bolniška blagajna je imela v Celju podružnico z administrativnim aparatom, zavarovanci so se zdravili pri privatnih zdravnikih ali v bolnici. Tudi ostali pre-

bivalci so iskali zdravniško pomoč v privatnih ordinacijah. Bolnica za duševne bolnike v Novem Celju je bila preurejena v vojno bolnico, težje duševne bolnike so premestili v Graz.

Veliko so prebivalci našega področja prispevali za partizansko zdravstvo. Na tem področju je nastalo več manjših partizanskih bolnic, ki so jih vodili medicinci ali zdravniki. Posebno pomembne so bile bolnice, ki so nastajale ob poti XIV. divizije preko našega ozemlja. Najbolj znane od teh so pohorske partizanske bolnice, ki jih je ustanovil in vodil dr. Ivan Kopač-Pavček, bolnica v Matkovem kotu, Jurklostru, na Boču in drugod. Zdravstveni delavci so med narodnoosvobodilno vojno v veliki večini našli svoje pravo mesto in z aktivnim sodelovanjem v partizanskih enotah ali z drugimi vrstami sodelovanja in pomoči pomagali zdravstveni službi NOV, ranjenim ali bolnim borcev in aktivistom.

Vojna vihra je minila, ostali so njeni težki sledovi. Zdravstveni službi je manjkalo predvsem zdravnikov in drugih zdravstvenih delavcev, opreme, zdravil in drugega materiala. Številni ranjenci in bolniki iz vrst NOV so se zdravili v vojnih bolnicah, v katere so bila spremenjena nekatera zdravilišča (Dobrna, Topolšica, Laško, Rimske Toplice), stanje v celjski bolnici so oteževale še številne poškodbe med prebivalci s strelnim orožjem in granatami. Z velikimi napori in požrtvovalnostjo se je sčasoma vse uredilo.

Razvoj zdravstvene službe v Celju po osvoboditvi je bil zelo pester in hiter. Splošna bolnica v Celju je imela v letu 1940 že 12 stalnih zdravnikov, 2 volonterki in 1 stažista, v letu 1951 jih je bilo šele 19. Nemci so od svojega velikega načrta za bolnico z 2.000 posteljami zgradili in pustili v surovem stanju nov velik trakt ob stari bolnici. Dograjen je bil v naslednjih letih. Sledila je gradnja upravne stavbe, trakta z otroškim oddelkom, trakta s kuhinjo in šolo za medicinske sestre, operacijskega bloka pri kirurškem oddelku, nova stavba patologije in druge velike preureditve. Tako se je bolnica iz majhne predvojne bolnice razvila v zadnjih 25 letih v velik zdravstveni zavod, kateremu so se pridružile še Bolnica za tuberkulozo v Novem Celju in zdravilišče Topolšica (leta 1976 se je odcepila), v Domu za stare ljudi v Vojniku pa je bil urejen velik oddelek za duševne in živčne bolezni. Sedaj ima celjska bolnica 1.250 postelj, preko 26.000 letno sprejetih bolnikov, 1.300 zaposlenih delavcev, od tega okoli 100 zdravnikov in 490 drugih zdravstvenih delavcev. Poleg bolnišničnega zdravljenja opravlja tudi obsežno ambulantno specialistično dejavnost iz vseh vrst medicinske dejavnosti. Vrsta odličnih strokovnjakov in svojemu delu predanih zdravnikov in njihovih sodelavcev je z dolgoletnim delom ustvarila ta razvoj, ob vsestranski družbeni podpori in sodelovanju.

Zdravstveni dom je po osvoboditvi še posloval do leta 1948. Takrat se je iz enot za higieno in epidemiologijo, iz bakteriološkega in živilsko kemičnega laboratorija osnovala Sanitarno-epidemiološka postaja, druge enote so se pridružile ambulantno-poliklinički službi. Iz navedenega zavoda je bil v letu 1951 ustanovljen Okrožni higienski zavod, v letu 1953 se je preimenoval v okrajni higienski zavod, bil od leta 1961—1964 v sestavu sedanjega Zdravstvenega doma in od leta 1964 dalje posluje kot Zavod za zdravstveno varstvo. Ima strokovne službe za higieno in epidemiologijo,

za mikrobiologijo, za živilsko kemijo in socialno medicino. Od vseh dejavnosti se je najmočneje razvil bakteriološki laboratorij.

V zadnjih 25 letih je povečal obseg dela za dvajsetkrat, število zaposlenih samo za šestkrat. Počasneje rastejo druge dejavnosti zavoda kot so higiena, epidemiologija, socialna medicina, varstvo okolja in sanitarna kemija.

Hitro se je razvilo tudi osnovno zdravstveno varstvo. Še nekaj let po osvoboditvi je bil v zasebnih zdravniških ordinacijah opravljen pretežni del te dejavnosti. Za zavarovance je bila že 1945. leta ustanovljena ekspozitura Državnega zavoda za socialno zavarovanje. Delovne in ordinacijske prostore je imela še v Vodnikovi ulici 3. V letu 1948 je bila zdravstvena služba ločena od službe socialnega zavarovanja. Zaradi pretesnih prostorov so že v letu 1945 pripravljali načrte in izbrali prostor za novo zgradbo za zdravstvo, ki so jo imenovali »Dom ljudskega zdravlja«. S pomočjo celjskega mestnega ljudskega odbora in Okrajnega ljudskega odbora Celje-okolica ter s prostovoljnim delom je bila že naslednje leto stavba pod streho. Nadaljnji potek gradnje se je močno zavlekel. Najprej je bil dograjen trakt ob Gregorčičevi ulici. V njem je nekaj let imel poslovne prostore Mestni ljudski odbor in nato Občinska skupščina Celje, Komunalni zavod za socialno zavarovanje in še sedaj druge upravne službe. Zdravstvena služba se je v to stavbo vselila šele v juliju 1958.

Razvoj osnovne zdravstvene službe je šel preko samostojnih sektor-skih ambulant, ki so večinoma poslovale v adaptiranih stanovanjskih stavbah ali v privatnih ordinacijah zdravnikov, do formiranja občinskih zdravstvenih domov ter do njihove združitve v letu 1967. Tako sta nastala sedanji Zdravstveni dom Celje, ki opravlja zdravstveno službo za področje 8 občin, in Zdravstveni dom Velenje za področje 2 občin (Velenje in Mozirje). Iz skromnih začetkov se je celjski zdravstveni dom razvil v velik sodoben zdravstveni zavod, ki ima zaposlenih 720 delavcev, od tega 90 zdravnikov in 450 drugih zdravstvenih delavcev. Združuje ambulantno dejavnost splošne medicine, službo varstva otrok in šolarjev, varstvo žena, protituberkulozno službo, zobozdravstveno službo, patronažno službo, reševalno službo, medicino dela in druge potrebne dejavnosti. Tudi nekaj stiske s prostori je bilo uspešno rešeno. Zgrajene so bile sodobne stavbe zdravstvenih postaj na Polzeli, v Žalcu, v Šentjurju, Šmarju, Radečah in Sevnici, Obratna ambulanta Cinkarne. Druge zdravstvene postaje so nameščene v ustrezno preurejenih prostorih, od katerih pa nekateri že ne ustrezajo več sedanjim potrebam.

Skladno z določili ustave glede uveljavljanja samoupravnih odnosov v zdravstvu so se zdravstveni zavodi v Celju in na vsem območju celjske zdravstvene regije na novo organizirali in v marcu letos (l. 1976) združili v sestavljeno organizacijo združenega dela »Združeni zdravstveni zavodi Celje«. V združene zdravstvene zavode Celje so vključene naslednje zdravstvene organizacije kot samostojne organizacije združenega dela:

1. Regionalni zdravstveni dom Celje s temeljnimi organizacijami združenega dela (TOZD) Služba splošne medicine Celje z zdravstvenimi postajami Štore, Vojnik in Dobrna;

TOZD Dispanzerske službe Celje z dispanzerji za otroke, žene, za šolsko mladino, za pljučne bolezni in tuberkulozo, za mladinsko zobozdravstvo, za kožne in spolne bolezni, za starejše ljudi, za duševne in živčne bolezni;

TOZD Služba medicine dela Celje z obratnimi ambulantami Cinkarna, EMO, Metka, Ingrad, LIK Savinja, Aero, Železarna Štore;

TOZD Zobozdravstvena služba Celje;

TOZD Reševalna postaja Celje;

TOZD Skupne medicinske službe Celje;

TOZD Zdravstveni dom Brežice z zdravstvenimi postajami (ZP) Bizeljsko, Dobova, Pišcece, Cerklje;

TOZD Zdravstveni dom Laško, z ZP Rimske Toplice, Jurklošter, Radeče;

TOZD Zdravstveni dom Sevnica z ZP Krmelj;

TOZD Zdravstveni dom Sl. Konjice z ZP Loče, Vitanje, Zreče;

TOZD Zdravstveni dom Šentjur z ZP Planina in ambulantami Dramlje in Ponikva;

TOZD Zdravstveni dom Šmarje pri Jelšah z ZP Rogaška Slatina, Rogatec, Podčetrtek, Kozje, Bistrica ob Sotli in Obratna ambulanta Steklarne Rogaška Slatina;

TOZD Zdravstveni dom Žalec z ZP Liboje, Šempeter, Polzela, Vransko.

2. Splošna bolnišnica Brežice.

3. Splošna bolnišnica Celje:

TOZD Medicinski oddelki v Celju;

TOZD Tehnično preskrbovalne enote Celje;

TOZD Nevropsihiatrija Vojnik — Ravne.

4. Zavod za socialno medicino in higieno Celje s službami za higieno in epidemiologijo, mikrobiologijo, sanitarno kemijo in socialno medicino.

Organizacija zdravstva v Celju in okolici s tem še ni končana. Iščejo se nove oblike samoupravne organiziranosti, tesnejšega strokovnega sodelovanja med zdravstvenimi organizacijami in s samoupravnimi zdravstvenimi skupnostmi. Cilj vseh prizadevanj je izboljšati zdravstveno varstvo in zdravje prebivalcev.

FRANCE JESENOVEC

MILANA PAJKA ROMANTIČNA IGRA MLADA ZORA

(Ob stoletnici avtorjevega rojstva)

UDK 886.3 Pajk M. 7 Mlada Zora .06

Ob stoletnici rojstva Milana Pajka (r. 14. 12. 1876), ki se je uveljavil predvsem kot pisec geografskih in zgodovinarskih del, opozarja avtor s kratko vsebinsko in oblikovno analizo na njegov romantični igrokaz *Mlada Zora*. Ta zapoznili dokaz trdoživosti literarne tradicije, izdan leta 1898, je ob tej priložnosti prikazan v našem zborniku predvsem zato, ker se dogaja v dveh gradovih na celjskem pokrajinskem območju (Rifnik in Lindek).

Milan Pajk's romantic play »Mlada Zora«

At the centenary of Milan Pajk's birth (born on December 14, 1876), who asserted himself as a writer of geographical and historical works, the author draws attention to his romantic play »Mlada Zora« (Young Zora) with a short analysis of its form and content. This rather late evidence of the stubbornness of our literary tradition, published in 1898, has been included in this publication because the play takes in two castles in the Celje area (Rifnik and Lindek).

Ko praznujemo stoletnico rojstva Ivana Cankarja in Dragotina Ketteja, dveh vidnih predstavnikov slovenske moderne, se nam zdi prav, če se v našem zborniku spomnimo tudi na stoletnico Milana Pajka, sina Janka Pajka in Pavline Pajkove. Cankarju in Ketteju je bil sodobnik samo po letih. Njegov zapoznili poskus romantičnega igrokaza, natisnjen tik pred koncem prejšnjega stoletja, ko sta se že začela uveljavljati novi duh in novi slog slovenske moderne, je vreden omembe le kot dokaz trdoživosti literarne tradicije, tu pa nekoliko tudi zato, ker je dogajanje postavljeno v dva gradova na celjskem pokrajinskem območju.

Avtor: France Jesenovec, profesor v pok., Celje.

Opomba uredništva: Objava tega prispevka naj velja tudi kot čestitka zvestemu sodelavcu ob njegovi sedemdesetletnici (1976).

Milana Pajka življenje in delo

Milan Pajk se je rodil 19. decembra 1876 v Mariboru, umrl pa je 18. junija 1913 v Ljubljani, kjer so ga pokopali 19. junija 1913. Svojo mladost je preživel v Brnu na Moravskem, kamor je bil prestavljen njegov oče. Milan je na Dunaju dve leti študiral pravo, potem pa je predsedal na tamkajšnjo fakulteto, na kateri se je posvetil študiju zemljepisa in zgodovine. Tako je jeseni 1898 nastopil službo suplenta na gimnaziji v Kranju. Leta 1899 je bil premeščen na ljubljansko učiteljsiše in je tamkaj poučeval zemljepis od leta 1899 do 1901, potem pa je učil na ljubljanski realki do svoje smrti 1913. Poročil se je z Levčevo hčerko Vido.

Med dijaštvom je bil zelo priljubljen, o čemer pripovedujejo vsi njegovi življenjepisci. Znanstveno, še bolj pa poljudnoznanstveno je mnogo delal, saj je pisal v vrsto takratnih naših revij in časopisov, tako v Ljubljanski zvon, Carniolo in drugam. Veliko je deloval pri naših kulturnih organizacijah tistega časa, na primer pri Slovenski Matici, pri Šolski Matici, pri Planinskem društvu in njegovem glasilu Planinski vestnik itd. Posebej je treba poudariti njegovo delo pri snovanju zemljevida slovenskega ozemlja, ki je izšel pri Slovenski matici. Sicer pa je mnogo pisal s svojega strokovnega področja, se pravi iz zemljepisa in zgodovine, kamor sodijo zlasti članki, kritike ipd. Segel pa je tudi v leposlovna dela, saj je napisal znan igrokaz Mlada Zora, pri čemer se je seveda naslonil na našo ljudsko pesem z enakim naslovom Mlada Zora. Igra je izšla leta 1898 v Gorici v 73. in 74. zvezku Gabrščkove Slovanske knjižnice. Avtor se je podpisal samo s psevdonimom Milovan. Sam je zapisal, da je to dramatsko delo romantični igrokaz v treh dejanjih.

Ker to Mlado Zoro nekateri njegovi življenjepisci samo omenjajo, nekateri pa še tega ne, jo hočemo na tem mestu prikazati nekoliko obširneje, saj je dejanje drame postavljeno v celjsko okolico, še natančneje — v območje gradu Rifnika.

O s e b e

V drami nastopajo: Lenart, graščak Rifniški; Zora, njegova sestra; Mirko, graščak Lindeški; Krištof, graščak Šibeniški (zadnji dve sta bili pristavi Rifniškega gradu); Trdislav, grajski oskrbnik na Rifniku; Anka, Zorina družica; grajski norec na Rifniku; Boštjan, hlapec na Rifniku; Štefan, hlapec na lindeški graščini. Dejanje se godi okoli leta 1450 v celjski okolici.

Kratko zaporedje dejanj in njihovih sprememb

1. d e j a n j e

Lenart, graščak na Rifniku, se odpravlja na lov. S sestro Zoro je sila strog, zato ji pred odhodom na lov ukaže, da se ne sme med njegovo odsotnostjo nikamor ganiti iz gradu (to je znana ženska brezpravnost!). Zora svoji družici Anki vse zaupa, tudi svojo ljubezen do lindeškega gra-

Milan Pajk
(1876—1913)

ščaka Mirka. Ta njun pogovor je zelo naiven, lahko celo rečemo, da je romantično osladen.

Tedaj pride Mirko pod grad, govori z Zoro o njuni ljubezni, a Zora mu ne more in ne sme dati trdne besede. In ker ne najdeta drugačnega izhoda, se zatečeta k prevari. Zora bo namreč vzela »koren lečen«, da bo z njim preslepila brata, kakor da je mrtva. Vse to naklepanje sliši grajski norec in kasneje nekako posredno pove, da Zora ni mrtva.

2. dejanje

Zora je že na mrtvaškem odru. Lenart iskreno žaluje za njo in obžaluje, da je bil prestrog z njo. Norec pa se smeji, ker pač ve, da »Zora mrtva ni«. Norec izda Lenartu skrivnost Zorine navidezne smrti. Tedaj pa se Krištof Šibeniški spre z Lenartom in se hkrati odloči, da bo Rifnik napadel in se ga polastil.

Sprememba

Zdaj se dejanje godi v kapeli pri Ahacu. Mirko po prejšnjem dogovoru pride v to kapelo in vzame Zori izpod jezika »koren lečen«. Zora takoj vstane iz navideznega spanja. Mirko zdaj upa, da se bo Lenart vdal in da ne bo več nasprotoval njegovi poroki z Zoro.

3. dejanje

Tretje dejanje se godi na lindeškem gradu pri Mirku. Tam je seveda tudi Zora, ki jo je Mirko po obuditvi pripeljal na svoj grad. Mirkov sluga Stefan odide k Lenartu, da bi posredoval glede Zore in Mirka, a ni nič

dosegel. Krištof Šibeniški napade Lenartov grad. Sedaj nastane priložnost, da Lenarta omehčajo. Sam norec pride Mirka prosit za pomoč Lenartu. Mirko seveda takoj pohiti na Rifnik in tako reši Lenarta in njegov grad.

Sprememba

Na Rifniku zavlada veliko veselje, ker so z Mirkovo pomočjo odbili napad Krištofa Šibeniškega. Tako se vse dejanje srečno konča, Mirko in Zora se z dovoljenjem brata Lenarta lahko poročita.

Povzetek zaporedja prizorov

Prvo dejanje

1. Lenart odide na lov.
2. Zora in Anka: Zora se Anki izpove in prizna, da ljubi Mirka.
3. Mirko pod gradom, z Zoro se dogovorita za prevaro.

Drugo dejanje

1. Zora na mrtvaškem odru. Lenart žaluje, dvorski norec se pa smeji.
2. Norec izda Lenartu prevaro.
3. Krištof Šibeniški se odloči, da bo napadel Rifnik in se ga polastil.

Sprememba

1. V kapeli pri Ahacu. Mirko oživi Zoro.

Tretje dejanje

1. Na lindeškem gradu. Zora je pri Mirku.
2. Mirkov sluga posreduje pri Lenartu.
3. Krištof Šibeniški napade Lenartov grad.
4. Mirko hiti Lenartu na pomoč.

Sprememba

1. Na Rifniku zavlada preplah zaradi Krištofovega napada.
2. Z Mirkovo pomočjo je Rifnik rešen.
3. Srečen konec, Krištof je pregnan, Mirko se poroči z Zoro.

Pajkov pesniški jezik

Kar se tiče pesniškega jezika, je treba poudariti, da ga je Milan Pajk precej povzel po svoji materi-pesnici. Zato utegnemo v Mladi Zori najti nekaj dobrega znanja metrike, se pravi, da se njegovi blank verzi ali peterostopni jambi bero kar sprejemljivo. V njih pa najdemo dolgo vrsto lepih tropov, torej metafor in metonimij, in prav tako glasovnih in besednih ali stavčnih figur. Naj jih nekaj naštejemo!

1. V Mladi Zori imamo številne ukrasne pridevnike, med njimi pa tudi mnogo metafor. Npr. srce kameno, bela smrt, hudobna roka, mlečni fantalin, predraga Zorica, blede mesec, zlata zarja, besed presladkih, zlata mati, gad strupeni, divji Turki, presvitli gospod, milostivi gospod, podla grešnost, priroda čarokrasna, konj lahkoskočnih, sinjega morja, zlato klasje, do mraka trdega, puhla varka, cvetna mladost, ledena roka itd.

2. Semkaj sodijo tudi primere ali komparacije, ki so osnova tropom in v velikem številu vzete iz narave, hkrati pa tudi iz ljudskega jezika. Prim.: izpuhteli so kakor kafra, sem kot fant od fare, ta Mirko je junak, pred njim pobegli so kakor vrabci, moral je pete odnesti idr.

3. Zelo pogosto uporablja Milan Pajk pomanjševalnice, kar gotovo spominja na že omenjeni romantično čustveni slog in ga obenem temeljito podkrepljuje. Prim.: kumek, bratec, kraljična, Zorica, dušica, revica, cvetica, vratica, cvetka ipd.

4. Izmed ponavljaj najdemo v Pajku tudi anadiplozo: trpel sem mnogo, mnogo preživel.

5. Mnogokrat uporablja Pajk tako imenovani čustveni ali etični dativ, da z njim podkrepi kako dejanje ali stanje, dostikrat pa je pri manj kvalitetnih pesnitvah le mašilo, da je verz popoln glede na število zlogov. Prim.: to vam bo zabava, ha, ha . . .; lovci so vam res junaki; ljubita mi ta vrli, zdravi narod; ne pojdeš mi iz grada; to vam je smeh.

6. Nazadnje naštejmo še nekaj bolj ali manj osamljenih primerov iz Pajkovega pesniškega jezika: krvi so tekli in solza potoki (pretiravanje), dolga, dolga ločitev (geminacija), sreča drugim se smehlja, a meni laže (nasprotje ali antiteza), in ukanje in radovanje (mnogovezje), s kakšnim ognjem je slikal hrabrost (zamenjava), pod butaro težav (metonimija), saj petkrat toliko bilo je Turka (sinekdoha), oprost, da iz rifniškega vrta najlepšo ti cvetico sem pobral (trop), vihar strastni (trop), in Turek pridivja v ta tihi dol (sinekdoha).

Nekaj jezikovnih in pravopisnih značilnosti

Na splošno je treba reči, da je Milan Pajk pisal jezik, kakršen je bil ob koncu prejšnjega stoletja naš knjižni jezik v navadi. Kljub temu je treba nekatere primere posebej omeniti in podčrtati. Zelo viden je pri Pajku vpliv srbohrvaščine in celo starocerkvene slovanščine, iz katerih je Levstik vnašal v naš knjižni jezik mnogo posebnosti, ne da bi se zavedal, kako moti naravni razvoj našega knjižnega jezika, ki je bil takrat star že čez tristo let. Ker pa je bil Levstik naša največja avtoriteta pred sto leti, ni čudno, če je potegnil za seboj večino pisateljev in pesnikov tiste dobe, pa čeprav se mu je že leta 1870 uprl p. Stanislav Škrabec, ko je javno ugotovil, da je meja našega knjižnega jezika sreda 16. stoletja, da nam potemtakem ni treba segati tisoč let nazaj. Zaradi velike osebnosti, kakršna je bil Levstik, so njegove reforme začasno zmagovale, obveljale so skoraj za tri desetletja, saj je v nekaterih novostih šel za Levstikom še celo Ivan Cankar. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja pa sta uveljavila Škrabčeva stališča Pleteršnik s svojim slovarjem v letih 1894 in 1895 ter Levec s svojim Pravopisom 1899. Ta dva sta dosegla, da so vse Levstikove reforme v našem knjižnem jeziku propadle, ostala je le oblika tujec namesto prejšnje napačne oblike ptuj, ptujec.

1. Od nepotrebnih Levstikovih »reform« utegnemo pri Pajku ugotoviti najprej pisavo na -j v rodilniku množine, kar je seglo celo v Cankarja. Torej se ne moremo čuditi, da je tudi Pajk pisal: strani, dnij, skrbij,

strastij. Da tega -j ni nihče več govoril, nam priča Pajkova rima: ljudij — smeji.

2. Posebno obliko za zvalnik v moškem spolu na -e smo Slovenci izgubili in jo nadomestili z imenovalnikom. Levstik je seveda zopet začel pisati končnico -e, ohranila pa je ta -e tudi naša ljudska pesem. Za Pajka naj navedemo dve taki obliki: Trdoslave, Dobroslave.

3. Levstik je predlog z pred mehkim -nj iz svojega narečja zamenjal z ž, zato tudi naš pisec piše: ž njim, ž njega ipd.

4. V naših narečjih in prav tako v pogovornem jeziku je samostalnik »prsi« prešel iz druge v četrto sklanjatev in dobilo seveda obliko »prsa«. V knjižnem jeziku pa je pravilna edinole oblika prsi. Tudi naš pisec piše napačno obliko iz prs namesto iz prsi.

5. Sedaj skoraj že povsem opuščeni deležniki na -ši ali na -vši so v Pajku še zelo pogosti, saj piše: vstavši, vstopivši, ne stopivši, prišedši, rekši, položivši, načudivši se ipd.

6. Po dvojinski obliki »dve ženi« je tudi glagolska oblika dobila -i, a je že davno prešla analogno po moškem spolu na -a. Pajk je deloma ostal še pri stari obliki na -i: Zora in Anka ostaneti, danes seveda — ostaneta.

7. V obliki pesn^b se je končni n spremenil v -m, tako da je nastala nova oblika pesem, pesmi. Pajk pa je dosledno še pisal pesen, pesni.

8. Na slovenskem vzhodu je v roditeljski ednine moškega spola nekdanji -u prešel v -a, na našem zahodu pa je ostal -u. Tako sta v sedanjem knjižnem jeziku pravilni in dovoljeni obe obliki: gradu in gráda, oblika gradu s poudarkom na u, grada s poudarkom na prvem a-ju. Tako tudi Pajk piše obe obliki: zunaj grada, iz grada, z gradu, gradu obzidje trdno ipd.

9. Začetni -j pri besedah, ki se začenjajo s samoglasnikom in je do danes že povsem izginil, je bil v Pajkovem času še na svojem mestu, saj ga je sprva pisal tudi Ivan Cankar. Pri našem piscu torej beremo: jeden grob, tebi jedini, jednako, jedna itd.

10. Znano je, da imajo nekateri pridevniki tudi pomen časovnega ali pa načinovnega prislova. Pajk jih rabi precej pogosteje, kakor jih rabimo danes. Prim.: on te bratski ljubi, junaški umrem itd.

11. V naših narečjih se je -n- v neposredni soseščini velarov omeščal v -nj-. Tako so v prejšnjem stoletju pisali — tudi Prešeren je med njimi — vsi, enako tudi Pajk: uganjka, zanjke ipd., danes pišemo uganka, zanka.

12. V oziralnem zaimku je bila še v Pajkovi dobi zelo v rabi etimološka oblika kateri, kateri, kmalu nato pa je zmagala analogna oblika po kak — kateri. Levstik je kajpada pisal kateri in kteri, tako sprva tudi Pajk, a že tudi kateri. Prim.: kteri, kterih, nekteri, pa tudi — katerim.

13. Iz želje, da bi se čimbolj otresli vpliva nemščine, smo se, deloma tudi po Levstiku, premočno naslonili na sorodne slovanske jezike, predvsem na srbohrvaščino. Zato najdemo tudi pri Pajku dolgo vrsto srbohrvatizmov: koji nam. kateri, vojniki nam. vojak, jeden, ljubav, je zabranjeno, posetim grob, osvete je terjal, veselil se je pobeze, napast, čin hudobne roke, jedva nam. komaj, žitje, zavesa padne, čuvstvo, otimat plen je prišel, osvetne misli ipd.

14. Pomenski razloček med »zaman« in »zastonj« je v naših narečjih zginil, tako da je skoraj na splošno oba pomena vsrkal vase zastonj. Pomenskega razločka se tudi Pajk ni zavedal, saj je pisal sedaj zaman, sedaj zastonj, ne glede na to, ali stoji prvi ali drugi na pravem mestu. Prim.: zastonj me izkušaš (prav. zaman), zastonj hrepeni (prav. zaman), vaš trud bo zaman, vse zaman.

15. V orodniku osebnih zaimkov je analogno po »z menoj« nastalo tudi »z manoj«, »s taboj«, kar Pajk zelo pogosto piše: za manoj, za taboj, z manoj.

16. V besedi solnce ali sojnca je zaradi preštevilne konsonance l ali Ÿ izpadel, zato so pisci tja do Metelka sonce tudi pisali. Metelko pa je glede na izvor uvedel pisavo solnce, kar je v našem knjižnem jeziku ostalo tja do leta 1924, ko so Župančič, Breznik in Ramovš znova uvedli pisavo sonce, kakor tudi še danes pišemo. Pajk pa je dosledno sledil Metelku in pisal solnce: solnčni žarki, solnčnih nebes, solnčnih bitij.

17. Znan je analogni vpliv pri glagolih pete vrste med prvim in drugim razredom, in sicer v sedanjiku, tako da utegnemo pisati diham ali pa dišem. Pajk dosledno piše obliko dišem.

18. Glagol pozabim se je včasih vezal z roditeljskim: pozabim česa, danes ga vezemo le s tožilnikom: pozabim kaj. V Mladi Zori najdemo še stari roditelj: pozabil Zore bi.

19. V besedah bogatstvo in gospodstvo je zaradi preštevilne konsonance t ali d odpadel, tako da sedaj pišemo bogatstvo in gospodstvo. V Pajku najdemo še v prvotni obliki bogatstvo in gospodstvo.

20. Pajk izredno rad piše sklope in zloženke vseh vrst. Prim.: trtonosnih holmov, nežnočutnost, rajskolepe, čudotvorni, čarobno-divni, temotno-žalni, blagotvorni, žalibog, staroslavni, miloglasne ipd.

21. Naj na koncu tega poglavja navedem še nekaj oblik iz Mlade Zore, ki jih danes nihče več ne piše. Pri: uže namesto že, jej namesto ji, puhla varka namesto varavka, mesec zvabiš doli namesto dol, ljubav namesto ljubezen, veselil se je, je pridobil, angelj namesto angel, vratca namesto vratca, vsakoršnje namesto vsakršne, svrha namesto namen, nebroj namesto nešteto.

Ocena Pajkovega igrokaza Mlada Zora

Pri oceni Pajkove drame nas zanimajo predvsem tale vprašanja: stari motiv ugrabljenja ob pomoči posebnega zelišča, ki mu na kratko rečemo »koren lečen«, drugič: kako je z zaključkom omenjene dramatizacije, in tretjič: ali je dramatizacija ljudske pesmi Mlada Zora posrečeno dejanje ali ni. Najbolje in obenem najboljše je doslej ocenil to dramatizacijo Adolf Robida v reviji Čas iz leta 1911. Če posnamemo nekaj njegovih ugotovitev, bi omenili tole: niti narodna pesem niti Pajkova drama nimata spopadov v sebi, torej nista dramatična, torej je snov primerna le za dramatizirano povest, nikakor pa ne za dramo. Zato tudi Pajk ni mogel in ni znal razplesti dejanja v svojem igrokazu, tako da je namesto drame nastala le »vodena stvarca«. Robida je vzkliknil ob tem: »Kaj mi pomaga lepa zlata ura, če je pokvarjena in če ne gre! Skratka: snov Mlade Zore

ni porabna za pravo dramo.« Po njegovem mnenju bi bila ta snov primerna za libreto k operi, češ: »Saj dobre opere najbolj uspevajo, če so romantičnega žanra.«

Motiv čudodelnega zelišča je silno star, saj datira že iz poganske dobe. Zgodba o Mladi Zori spominja, kakor je dokazal že Ivan Grafenauer, na pripovedko o Salomonu in njegovi nezvesti ženi, saj se že tamkaj Salomonova žena s čarobno zeljó naredi na videz mrtvo, da jo ukradejo in potem spet oživljeno pripeljejo k poganskemu kralju — ugrabitelju. Ta pripovedka je izšla iz Talmuda, torej iz židovske knjige, ki vsebuje kodeks predpisov in postav za versko družinsko življenje in je znana celotnemu evropskemu izročilu. Tako je tudi naše izročilo staro, saj je ljudska pesem Mlada Zora nastala že v 12. stoletju. Motiv o čudodelnem zelišču je seveda zašel tudi v umetno slovstvo, da omenimo le Shakespeara in njegovo tragedijo Romeo in Julija.

Salomonova nezvesta žena zbeži k poganskemu kralju Kitovrasu ali Kentavru, a naposled plača svoj beg s smrtjo. Glede na tak konec pa se je Pajk izneveril tragičnemu zaključku vse zgodbe, saj je stopil na pot romantičnega idealiziranja v razrešitvi dejanja, tedaj na pot lepe poravnave med bratom in sestro, s tem pa tudi na pot poroke med Zoro in Mirkom. Prav tak zaključek pa je Anton Slodnjak imenoval »literarna zabloda«, s čimer pa ni mislil samo na srečen konec zgodbe, marveč tudi na ta romantični in idealizirani igrokaz nasploh. S podobnimi mislimi in besedami sta igrokaz odklonila tudi Cankar in Župančič.

Četudi je povsem negativna ocena s strogo estetske strani pravilna, je vendarle treba v tem romantičnem igrokazu Milana Pajka poudariti nekaj dobrih stvari: da je jezik še kar dober in ni pregostobeseden, da pesnik dobro pazi na verze, saj se peterostopni jambi berejo dokaj gladko, se pravi, da Pajk verzom ni delal sile. Na drugi strani pa je zopet res, da bi kakega posebnega ustvarjalnega navdiha v igrokazu zaman iskali. Po mnenju že omenjenega Robide je Pajkova Mlada Zora eno izmed tistih del, ki so nastala v času, ko na dramatskem polju nismo imeli še ničesar pokazati. To in tako trditev pa je treba popraviti, saj smo ob koncu 19. stoletja imeli že Linharta, Jurčiča, Levstika, Oblaka, Jožeta Debevca.

Življenjepisci, posebej tisti, ki so 1913. leta pisali nekrologe o rajnem Milanu Pajku, niso niti omenili igrokaza Mlada Zora, drugi pa so o njem zapisali le dva ali tri stavke.

Tako govori Josip Tominšek le o avtorjevih duševnih lastnostih, da je bil Milan Pajk »brezmejno dobrasrčen«, da je bil »naivno vesel«; prav te lastnosti pa bi lahko podkrepili z značajem, kakršnega kaže tudi igrokaz Mlada Zora, posebej še glede na njegov konec. Te lastnosti so ga delale »povsod simpatičnega«, saj ga Tominšek imenuje celo »zlata duša«.

Podobno kot Tominšek govori o Milanu Pajku tudi Janko Šlebinger, še več, ta zaide celo v superlative, češ da je avtor Mlade Zore »eden najodličnejših sinov slovenskega naroda.« Dalje piše: »V tem prvencu čutimo vpliv literarnih in življenjskih nazorov njegove matere Pavline Pajkove, češ saj je po nji podedoval »navdušenje za vse lepo, natančnost tudi v najmanjšem, nežnost čustvovanja«. Po tem in takem mnenju bi lahko ime-

novali Milana Pajka epigona svoje matere ne samo v življenju, marveč tudi v estetskem delovanju.

Če hočemo ob zaključku povzeti vsa navedena mnenja o Mladi Zori Milana Pajka, se pač moramo pridružiti mnenjem Cankarja, Župančiča in Slodnjaka, da je ta igrokaz plod naivnosti in pomanjkanja globlje pesniške ustvarjalnosti, njegovega pesniškega dela, saj je jasno, da ob pomanjkanju umetniškega duha in premajhne ustvarjalne moči ni moglo nastati niti delo trajnejše veljave niti umetniško zrelejša stvaritev. Pozabiti pa vendarle ne smemo, da lep in blagoglasen pesniški in tekoči slog ter zgoraj prikazano bogastvo pesniškega jezika tudi nekaj odtehta, pa čeprav se ne moremo strinjati s tistimi ocenjevalci, ki so v svojih nekrologih le preveč v superlativih govorili in pisali o pomenu Pajkove Mlade Zore v slovenski književnosti. Potrebno pa se nam zdi, da prav Celjski zbornik ob stoletnici rojstva Milana Pajka vsaj nekaj spregovori o omenjenem delu Milana Pajka (Milovana). Mnogo preveč pa bi bilo, ako bi pritegnili tistim kritikom, ki so videli v Pajkovi Mladi Zori kar »apoteozo Slovenstva«.

VIRI IN LITERATURA

A. Gabršček, v Gorici, leta 1898, Slovanska knjižnica št. 73—74, Milovan: Mlada Zora, Romantični igrokaz v treh dejanjih. — Anton Breznik, Slovenska slovnica, 4. izdaja iz leta 1934, str. 147 in člen 344. — Josip Breznik, Carniolia iz leta 1913, str. 178 do 182. — Jože Debevec, Liberalizem in ali večni Žid, drama v petih dejanjih, Ljubljana, leta 1897, omenjena v ND 4. julija 1976, str. 22. — Janko Glazer, Slovenske ljudske pesmi, Kondor št. 45. Sprema beseda in opombe Borisa Merharja na str. 164. — Ivan Grafenauer, Debevec Jože (Josip), SBL I, str. 126 in 127, KO 1897. — Joža Mahnič, Obdobje slovenske moderne, ZSS V, passim. — Lino Legiša, V ekspresionizmu in novi realizem ZSS VI, Ljubljana 1969, passim. — Anton Slodnjak, Nova struja in nadaljnje oblike realizma in naturalizma, ZSS IV, passim. — Karel Capuder, Pajk Milan, članek v SBL VI, I, 1935, str. 256. — Fran Ramovš, Konzonantizem, str. 39, 91, 211. — Adolf Robida, Čas 1911, str. 356—359. — Severin Šali, Peli so jih mati moja, SK LL/35, I, 1943, st. 60, str. 43 do 46. Opombe Miklavža Kureta, str. 155. — Janko Šlebinger, LZ 1913, str. 351. — Josip Tomišek, Planinski vestnik 1913, str. 146—147.

GUSTAV GROBELNIK

NAGRADA SLAVKA ŠLANDRA

(Nadaljevanje za leta 1972—1976)

Načelo dokumentacije in informacije velja tudi ob funkciji, ki jo prevzema vsakokratni organ občinske skupščine za podeljevanje letnih »nagrada Slavka Šlandra«. Zato nadaljujemo z objavo podatkov o podeljevanju tega najvišjega družbenega priznanja celjske občine. S to informacijo, ki smo jo začeli v CZ 1971/72 (str. 545—559), smo zajeli prvo desetletje nagrad, tj. obdobje 1961—1971, na vrsti je naslednjih pet let (1972—1976).

1972

Obenem z razpisom nagrad za leto 1972 so bila z okrožnico skupščine občine št. 65-2/1971-1 z dne 8. 11. 1971, društva in delovne organizacije pozvane k »sodelovanju v predlaganju kandidatov za nagrade Slavka Šlandra«. Okrožnico je motiviralo dvoje: prvič, da se s predlogi ne bi odlašalo, češ da se komisiji povzročajo nepotrebne težave s tem, ko prejema predloge »šele nekaj dni pred razpisnim rokom« (t. j. 31. marca vsakega leta. Op. G. G.) in drugič — želja, da bi sledilo nekaj predlogov iz vrst gospodarstva, od koder »je bilo doslej najmanj predlaganih«.

Na 44. seji obeh zborov občinske skupščine, dne 30. junija 1972, je Ivan Kramer, predsednik občinskega sindikalnega sveta, namesto odsotnega predsednika komisije Jožeta Marolta, izmed 22 predlogov, ki jih je komisija prejela¹, predlagal in predloge utemeljil za naslednje honorate:

AEROKLUB CELJE, ki je leta 1969 dobil priznanje kot najboljša letalska šola v državi, leta 1971 priznanje kot drugi najboljši klub v državi, v jadravstvu pa je osvojil prvo mesto, ali po »Večeru«²: »ki se je navzlic pomanjkanju denarja razvil v enega najboljših klubov te vrste v državi in dosegel zlasti velike uspehe v vzgoji kadrov«. Nagrada din 7.000.

Avtor: Gustav Grobelnik, Ekonomski šolski center, Celje.

SREČKO CVAHTE (r. 1909), dipl. inž., strokovni svetovalec pri Splošni vodni skupnosti »Nivo« Celje. Le-ta ga je predlagala kot svojega bivšega direktorja 1957—1971, ki »ima zlasti zasluge pri regulaciji voda na območju Celja in njegove okolice«. ³ Nagrada din 4.000.

SREČKO PRATNEMER (r. 1921), novinar in lokalni dopisnik RTV Ljubljana. Predlagala sta ga komite občinske konference ZKS in predsedstvo občinskega sindikalnega sveta Celje za več kot dvajsetletno uspešno novinarsko delo in za njegovo družbeno politično aktivnost. Nagrada din 4.000.

Po proračunu za leto 1972 je bilo za nagrade namenjenih din 20.000; na predlagateljev predlog se je ostanek, t. j. din 5.000 prenesel v naslednje leto.

Ker se je dotedanji »komisiji za podelitev Šlandrovih nagrad« (1968—1972) iztekla mandatna doba, je na predlog komisije za volitve in imenovanja (predsednik Jože Zupančič) občinska skupščina na seji dne 10. novembra 1972 imenovala za naslednja štiri leta novo komisijo in sicer v naslednjem sestavu: predsednik Štefan Korošec, »Kovinotehna« Celje; člani: Anton Aškerc st., Mestna knjižnica Celje; Slava Faletič, LIK »Savinja« Celje; dr. Ivan Kopač, Splošna bolnišnica Celje; Ivan Kramer, obč. sindikalni svet Celje; Rajko Markovič, Železarna Štore; Srečko Pratnemer, novinar Celje; Zdravko Trogar, Ljubljanska banka, podr. Celje; Jože Zupančič, Osnovna šola Štore.

Predlog je bil utemeljen z ugotovitvijo, da predlagani sestav zastopa vse panoge družbenega udejstvovanja: gospodarstvo, kulturo, zdravstvo, šolstvo ter družbenopolitične organizacije.

1973

Nova, novembra 1972 imenovana komisija za podelitev Šlandrovih nagrad je prejela 25 predlogov⁴. Občinska skupščina je na svoji 54. seji, dne 15. junija 1973 potrdila predlog,⁵ da prejmejo nagrade za leto 1973 en kolektiv (din 7.000) in štirje posamezniki (po din 5.000):

SLUŽBA ZA TRANSFUZIJO KRVI pri splošni bolnišnici Celje, na predlog Splošne bolnišnice Celje. Služba, pod vodstvom prim. dr. Stanislave Štravs, a ob tesnem sodelovanju RK in sindikalnih organizacij, organizira zadnja leta letno po 50 terenskih akcij, na katerih zbere okoli 1500 litrov krvi. Razen tega si stalno prizadeva dohiteti moderno transfuziologijo.

MILENA VRŠNIK-ŠTIFTER, direktorica Ekonomskega šolskega centra Celje, na predlog sveta za šolstvo občine Celje zaradi njenega uspešnega dela na prosvetnem in družbenopolitičnem področju (profesorica, sprva članica okrajnega komiteja ZKS, sekretarka OZK prosvetnih delavcev, zadnji čas članica CK ZKS).

TUGOMER VOGA, direktor Železarne Štore, na predlog Železarne za njegove zasluge pri razvoju podjetja. »Kot tehnični direktor je bil leta 1960 pobudnik obsežnega investicijskega programa, ki ga je nato kot glavni direktor tudi izpeljal. Novi objekti bodo omogočili večjo stopnjo finalizacije livarskih izdelkov.«⁶

STANE ŠIRCA, zaposlen v tovarni tehtnic »Libela« kot vodja tehnične kontrole, na predlog obč. sveta Ljudske tehnike zaradi izboljšav (preko 30), ki so koristile izboljšanju proizvodnje v »Libeli«.

ALOJZ POTOČNIK, zaposlen v Cinkarni, na predlog Cinkarne zaradi njegove družbenopolitične aktivnosti v delovni organizaciji in zunaj nje (zadnji čas tudi poslanec socialno-zdravstvenega zbora skupščine SRS).

1974

Komisija je med 21 predlogi⁷ izbrala, skupščina občine pa na 2. seji 28. junija 1974 potrdila izbor petih nagrajencev, in sicer dveh izmed kolektivov (po din 8.000 nagrade) in treh izmed posameznikov (po din 5.000 nagrade). To so bili:

MUZEJ REVOLUCIJE (predlog Zveze borcev NOV Celje), ob desetletnici obstoja (1973) za njegovo uspešno, družbenopolitično vzgojno pomembno dokumentacijsko in razstavno dejavnost.

NOVI TEDNIK in RADIO CELJE (predlog obč. konference SZDL Celje) za 25- oz. 20-letnico uspešnega dela na področju informativne službe.

ANTON AŠKERC st., (r. 1910) prof. v p.; (predlog Pedagoškega šolskega centra Celje, Kulturne skupnosti Celje in Osrednje knjižnice Celje) za dolgoletno in prizadevno pedagoško in kulturno-prosvetno delo ter zavzeto opravljanje odgovornih družbenopolitičnih funkcij.

LEON BERLIC (r. 1902), dr. iur., sodnik okrožnega sodišča v p.; predlog okrožnega sodišča Celje: priznan strokovnjak za civilno pravo, ki je zlasti v povojnem obdobju vzgojil večino sedanjih aktivnih pravnikov mlajše in srednje generacije za delo v pravosodju in gospodarstvu.

ALBIN LESJAK (r. 1916), strojni tehnik; na predlog tovarne EMO Celje za dolgoletno opravljanje odgovornih družbenopolitičnih funkcij znotraj in zunaj delovne organizacije ter za zasluge na področju varnosti dela in pri uvajanju nove tehnologije v proizvodnji.

Na isti, t. j. 2. seji dne 28. junija 1974, je bila v skladu z ustavnimi spremembami in njim sledečimi spremembami in izvrševanju funkcij oblasti in upravljanja družbenih zadev v občini, po 152. čl. statuta občine (sprejetem na 59. seji obč. skupščine dne 8. marca 1974), na predlog nove komisije za volitve in imenovanja ter kadrovske zadeve (predsednik Franček Knafelc), imenovana tudi nova komisija za podeljevanje Šlandrovih nagrad. Dejansko je bila znova imenovana dotedanja 9-članska komisija pod predsedstvom Štefana Korošča⁹, le da je Antona Aškerca st. zamenjal Gustav Grobelnik, prof., Ekonomski šolski center Celje.

1975

Spomladi tega leta, še pred zasedanjem komisije za nagrade »Slavka Šlandra« 1975, je prišlo do ponovne personalne spremembe v komisiji. Dotedanji predsednik mr. oec. Štefan Korošec je namreč odšel na novo delovno mesto v Ljubljano in za novega predsednika komisije je bil ime-

novan Ivan Andrejaš, namestnik sekretarja komiteja občinske konference ZK¹⁰.

Komisijo za leto 1975 so torej razen novega predsednika sestavljali še: Slava Faletič (upokojenka), Gustav Grobelnik (Ekonomski šolski center Celje), dr. Ivan Kopač (Splošna bolnišnica Celje), Ivan Kramer (Obč. sindikalni svet Celje), Rajko Markovič (Železarna Štore), Srečko Pratner, novinar RTV, Zdravko Trogar (Ljubljanska banka, podr. Celje) in Jože Zupančič (Osnovna šola Štore).

Komisija se je sestala trikrat: 11. junija, 12. junija in 20. junija.

Na prvem zasedanju (odsotna Ivan Kramar in Jože Zupančič) je komisija sklepala o predlogih za nagrade ter o višini nagrad. Izmed 26 predloženih predlogov¹¹ je bilo izbranih 8 kandidatev: dr. Alojz Rojnik, Franc Planinc, Vera Fišer-Pristovšek, Franjo Klinger, obrat livarne valjev Železarne Štore in delovna skupnost osnovne šole »Franjo Vrunč« Hudinja ter na predlog prisotnih članov komisije še Franc Vrbnjak in Ludvik Rebeušek, skupaj torej 2 kolektivni in 6 individualnih nagrad, s tem da bi posamezniki prejeli po 6.000 din, kolektiva pa po 10.000 din, skupaj 56.000 din.

Na drugem zasedanju, naslednjega dne, (odsoten Jože Zupančič), je bila posredovana informacija, da znesek, namenjen za Šlandrove nagrade v predračunu SOB Celje, ne zadostuje za izplačila nagrad, kakor jih je predlagala komisija. V zvezi s tem se je komisija odločila, da izloči iz ožjega izbora kandidatov kandidata, ki ju je sama izbrala (Vrbnjak, Rebeušek). Hkrati je bil znesek kolektivne nagrade znižan od 10.000 din na 8.000 din; vsota Šlandrovih nagrad 1975 je torej znesla 40.000 din. Na dilemo ali se nagradi delovna skupnost osnovne šole »Franjo Vrunč« ali pevski zbor ŽPD »France Prešeren«, se je komisija odločila v prid šole, češ da je pevski zbor le ena izmed sekcij železničarskega prosvetnega društva »France Prešeren«, ki pa je Šlandrovo nagrado že prejelo 1966.¹²

Na tretji seji (prisotni 4 člani) je bilo komisiji posredovano mnenje občinskega političnega aktiva glede sprejetih predlogov. V skladu z njim je komisija spremenila odločitve, da se nagradi osnovna šola »Franjo Vrunč« in da se vendarle nagradi za 80-letnico svojega obstoja mešani pevski zbor »France Prešeren«, delovna skupnost osnovne šole »Franjo Vrunč« pa zaznamuje kot prioritetni kandidat za nagrado 1976, ko naj bi se podelile le tri nagrade, izjemoma pet.

17. junija je občinska skupščina na 12. seji zбора združenega dela oz. 11. seji zбора krajevnih skupnosti in 11. seji družbenopolitičnega zбора »po krajši razpravi«¹³ potrdila tale predlog nagrad za leto 1975:

Dr. ALOJZ ROJNIK (r. 1914), predstojnik skupine oddelkov »interna« pri splošni bolnišnici Celje, kot »priznanje za življenjsko delo na področju diagnostike, zdravljenja in preprečitve srčnih obolenj ter strokovnega dviga internega oddelka splošne bolnišnice Celje na sploh«¹⁴;

FRANC PLANINC (r. 1923), načelnik štabne službe poveljstva parti-zanske enote teritorialne obrambe občine Celje, »za pobude in izvedbo obrambnih priprav na sodobnih osnovah ter dvig teritorialne obrambe v občini Celje na ustrezen nivo«;

VERA FIŠER-PRISTOVŠEK (r. 1895), slikarka, predsednica likovnega odseka ŽPD »France Prešeren«, kot »priznanje za življenjsko delo ob njeni 80-letnici«;

FRANJO KLINGER (r. 1930), dipl. inž. metalurgije, direktor Cinkarne, kot »priznanje za vztrajnost pri naporih za izvedbo sanacije Cinkarne od 1969. leta do danes«;

ODDELEK ZA VALJE V LIVARNI ŽELEZARNE STORE — »ob 25-letnici obstoja za osvojitve nove tehnologije«;

MEŠANI PEVSKI ZBOR ŽPD »FRANCE PREŠEREN« — »ob 80-letnici obstoja«.

Nagrade so bile podeljene v okviru običajnega praznovanja praznika celjske občine, tokrat na osrednjem delu proslave v Škofji vasi, 20. julija popoldne. Izostal pa je razpis nagrad za leto 1976.

1976

Razpis nagrad za leto 1976 je bil objavljen konec januarja istega leta.¹⁵ Aprila pa je javnost izvedela¹⁶, da je komisija morala podaljšati razpisni rok od 31. marca do 15. aprila, ker da je do roka prejela en sam predlog za podelitev nagrade, iz česar da je sklepiti, da so OZD in TOZD kot posamezniki javni razpis najbrž spregledali . . .

Za prvo sejo nagradne komisije 26. maja 1976¹⁷ je bil članom komisije vročen seznam predlaganih kandidatov za nagrado 1976 — 19 po številu,¹⁸ na sami seji pa še dodatno en kandidat in to krajevna skupnost Škofja vas (predlog obč. konference SZDL), nagrado pa naj bi po predlogu komisije prejeli naslednji:

FEDOR GRADIŠNIK (1917) »za življenjsko delo pri razvoju Zavoda za napredek gospodarstva in dosežkov na področju celjskega športa, predvsem atletike«;

VOJAKI IN STAREŠINE GARNIZIJE JLA CELJE »za uspešno sodelovanje na vseh področjih dela in življenja naše občine«;

JURIJ VREŽE (1906) »ob njegovi 70-letnici za življenjsko delo na področju organizacije mladinskega zborovskega petja, zlasti pa v organizaciji mladinskih pevskih festivalov v Celju«;

VILMA ŠTUCIN (1918) »za zasluge pri razvoju otroškega varstva v Celju in še predvsem za delovanje vzgojno varstvenega zavoda »Tončke Čečeve«;

DELOVNA ORGANIZACIJA »POHIŠTVO« CELJE »za uspehe v organiziranosti in kakovosti proizvodnje, samoupravljanja in uspešnosti stabilizacijskih ukrepov.

Predlog je torej obsegal tri posameznike, ki naj bi prejeli po 8.000 din nagrade, in dva kolektiva ki naj bi prejela po 10.000 din nagrade.¹⁹

Toda komisija se je sestala še vdrugič, 2. junija 1976,²⁰ ko ji je predsednik Andrejaš posredoval soglasje političnega aktiva občine z izborom nagrajencev, ki jih je predložila komisija, dodano pa je bilo priporočilo, da se predlaga za nagrado 1976 tudi krajevna skupnost Škofja vas. Kom-

sija se je po krajši razpravi odločila tudi za ta predlog. Kot šesti kandidat za Šlandrovo nagrado 1976 je bila torej predlagana

KRAJEVNA SKUPNOST ŠKOFJA VAS.²¹

Ob tem je bila spremenjena tudi predlagana višina nagrad posameznikom: namesto po 8.000 din, naj bi prejeli po 6.000 din, kolektivom pa je ostalo po 10.000 din. Celjski garniziji, ki je stacionirana v dveh kasarnah, se nagrada podeli v dveh enakih delih — vsaki kasarni po ena polovica in po ena diploma.

Ne na prvi, ne na drugi seji ni bilo дано v razpravo sklepno mnenje komisije iz leta 1975.²²

Predlog komisije je nato prišel na dnevni red sej vseh treh zborov občinske skupščine in sicer 29. junija 1976 na seji zbora združenega dela in družbenopolitičnega zbora, 1. julija 1976 pa na sejo zbora krajevnih skupnosti. V vseh treh zborih so posamezni delegati želeli zvedeti še za ostale predloge, ki jih je komisija dobila v obravnavo.²³ S tem se je ponovila zahteva občinskih odbornikov iz leta 1971, da se jim pred sklepanjem o nagradah predloži pregled vseh predlagateljev in predlaganih kandidatov, kar se je nekaj naslednjih let tudi zgodilo.

Nagrade je na običajni svečani način podelil Jože Marolt, predsednik občinske skupščine na skupni seji vseh zborov občinske skupščine in skupščin interesnih skupnosti v novi dvorani »Golovec«, 15. julija 1976.

Šlandrovi nagrajenci 1976

Na levi zgoraj: Krajevna skupnost Škofja vas (predsednik Ernest Poteko), na levi spodaj: OZD Pohištvo Celje (predsednik DS Stanko Primožič), na desni: Garnizon JLA, v Celju (podpolkovnik Milan Vujičić iz vojašnice Slavka Šlandra in podpolkovnik Milan Aksentijević iz vojašnice Jožeta Meniha-Rajka) (Foto Milan Božič)

Šlandrovi nagrajenci 1976

Od leve proti desni: Fedor Gradišnik, Jurče Vreže in Vilma Stucin (Foto Milan Božič)

Za sklep

V času obstoja občinskih Šlandrovih nagrad (1961—1976) je bilo podeljenih skupaj 54 nagrad, od tega 36 individualnih in 18 kolektivnih.²⁴ Medtem ko so prvih deset let (1961—1971) močno prevladovale individualne nagrade (20) pred kolektivnimi (9), se je zadnjih pet let (1972—1976) razmerje le za spoznanje nagnilo v prid kolektivnih, podeljenih je bilo namreč 16 individualnih, a 9 kolektivnih. Zdi se, da lahko v prihodnje pričakujemo večjo mero kolektivnih nagrad, upošteva, da postajajo znanstveni, tehnološki in organizacijski dosežki vse bolj rezultat ekipnega dela, po drugi strani pa da prevzema nagrajevanje tehtnejših individualnih dosežkov v umetnosti in kulturi Kulturna skupnost kot samoppravna interesna skupnost za kulturnoumetniška področja.²⁵

Vse bolj pa je očitna dilema i predlagateljev i komisije glede na sicer nedvoumno določilo odloka, da se nagrajujejo »pomembna dela in dosežki, ki so bili uresničeni po zadnji podelitvi nagrade« in le »izjemoma tudi dela in dosežki v daljšem obdobju«. Že v prvem desetletju Šlandrovih nagrad so prevladovale nagrade »za stvaritve in uspehe za ves čas nagrajenčevega delovnega razdobja«, zadnjih pet let (1972—1976) pa še celo, saj se Šlandrova nagrada podeljuje dosledno ob življenjskih in delovnih jubilejih za »življenjsko delo« ali za »dolgoletno uspešno opravljanje poklicnih ali družbenih funkcij nagrajencev«, za »zasluge pri razvoju« te ali one institucije ipd. Že več let dolgo odstopanje od osnovne usmeritve nagrad »Slavka Šlandra« sili, da se znova podčrta prednost nagrajevanja **dosežkov zadnjega leta pred vsakokratno nagrado**, ker le taka nagrada spodbuja ustvarjalnost, kakršna naj pripomore k izboljšanju delovnih procesov, na drugi strani pa bo krepila tudi družbeno vzdušje, ki bo cenilo in pospeševalo nenehni razvoj domačega znanja, kot osnove za izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev občanov.

Preglednica področij, na katerih imamo nosilce nagrade »Slavka Slandra«, je doslej naslednja:

— Organizacija družbe (politično delo, društvena aktivnost, krajevna skupnost)	5
— Gospodarstvo (gospodarska politika, razvoj, tehnične izpopolnitve, arhitektura)	11
— Zdravstvo	7
— Kulturno-prosvetna in znanstvena dejavnost	13
gledališka umetnost	2
likovna umetnost	3
glasbena umetnost	5
književnost	2
šport	3
— Sodstvo	1
— Narodna obramba	2
Skupaj	54

Seznam prejemnikov Slandrove nagrade 1961—1976

Aeroklub Celje 1972	Pavletič-Lorenčak Darinka 1970
Agrež Alojz 1970	Pečar Osvin 1970
Astronavtični in raketni klub Celje 1968	Pevski zbor ŽPD »France Prešeren« 1975
Aškerc Anton 1974	Planinc Franc 1975
Atletsko društvo »Kladivar« 1970	»Pohištvo«, obrtna delovna organizacija Celje 1976
Berlič Leon 1974	Potočnik Alojz 1973
Cvahte Srečko 1972	Pratnemer Srečko 1972
Frece Marica 1965	Pristovšek-Fišer Vera 1975
Godalni orkester »Ivan Cankar« 1965	Rebernik Jakob 1965
Goršič Marija 1971	Rojnik Alojz 1975
Gradišnik Fedor 1976	Roš Fran 1961
Grobelnik Gustav 1966	Sadar Cveta in Jurij 1970
Hočevnar Janko 1968	Služba za transfuzijo krvi 1973
JLA Garnizija Celje 1976	Sore Anton 1970
Klinger Franjo 1975	Širca Stane 1973
Komorni moški zbor Celje 1961	Štifter-Vršnik Milena 1973
Kopač Ivan 1971	Štravs Stana 1965
Krajevna skupnost Škofja vas 1976	Štucin Vilma 1976
Krošl Aleksander 1968	Terčak Stane 1961
Kunej Egon 1965	Turistično in olupševalno društvo Celje 1971
Lavrenčič Avgust 1965	Voga Tugomer 1973
Lesjak Albin 1974	Vreže Jurij 1976
Lešničar Janko 1963	Zaveršnik Herbert 1963
Mladinski mešani zbor gimnazije 1962	Železarna Štore, oddelek za valje 1975
Mladinski zbor učiteljsišča 1962	Železničarsko PD »France Prešeren« 1966
Muzej revolucije 1974	
Novi tednik in radio Celje 1974	
Orožen Janko 1963	Žmavc Janez 1962

OPOMBE

¹ Po seznamu, ki ga je publicirala komisija za skupščinske zadeve, so bili predlagani: Maks Arbajter (Aeroklub Celje), Janez Bermež (SLG Celje), inž. Srečko Cvahte (Splošna vodna skupnost NIVO Celje), dr. Alfonz Debeljak (Zdravstveni dom Celje), Edvard Golc (LIK »Savinja« Celje), Fedor Gradišnik (svet za industrijo in gradbeništvo skupščine občine Celje), Marjanca Krošl (SLG Celje), Stanko Potisk (SLG Celje), Srečko Praterner (obč. komite ZKS in predsedstvo obč. sindikalnega sveta), Marko Simčič (SLG Celje), Bojan Stih (SLG Celje), Branko Grubar (SLG Celje), Milena Vršnik-Stifter (svet za šolstvo skupščine občine Celje), Aeroklub Celje, Avtomoto društvo »Slavko Šlander« Celje, amatersko gledališče »Železar« Store, Hokejsko drsalni klub Celje in Šahovski klub Celje (obč. zveza za telesno kulturo Celje), Slovensko ljudsko gledališče, mešani pevski zbor ŽPD »France Prešeren« (Železničarsko prosvetno društvo »France Prešeren« Celje), Prosvetno društvo »Zarja« Trnovlje in Stefan Žvižej (obč. svet Zveze kulturno prosvetnih organizacij), Fran Roš (osnovna šola Vojniki).

² J. Volf, Včeraj veliko slavje v Štorah ob celjskem občinskem prazniku. »Večer«, 21. 7. 1972.

³ Beri tudi »Večer«, 16. 7. 1972: Petnajst let Splošne vodne skupnosti NIVO Celje.

⁴ Po seznamu komisije so bili predlagani: Janez Tajnikar, Franc Samec in Stane Sirca (obč. svet Ljudske tehnike), Milena Vršnik-Stifter (obč. svet za šolstvo), Anton Aškerc (Mestna ljudska knjižnica in izvršilni odbor Kulturne skupnosti Celje), Tugomer Voga (Železarna Store), dr. Leon Berlic (predsedstvo okrožnega sodišča Celje), Franc Petauer (trg. podjetje »Merx« Celje), dr. Jakob Rebernik (Zavod za zdravstveno varstvo Celje), Stanko Selšek (trg. podjetje »Tehnomercator« Celje), Marjan Mazej (podjetje »Klima« Celje), Služba za transfuzijo krvi (Splošna bolnišnica Celje), Jure Kislinger in Celjski zbornik (izvršilni odbor Kulturne skupnosti Celje), prosvetno društvo »Zarja« Trnovlje (krajevna skupnost Trnovlje), taborniška organizacija »Odred II. grupe odredov Celje (krajevna skupnost »Center« Celje), gasilsko društvo Zagrad-Pečovnik (krajevna skupnost Pod gradom), Zveza gluhih Celje, Hortikulturno društvo Celje, gasilsko društvo Gaberje (krajevna skupnost Gaberje-Hudinja), Hokejsko drsalni klub Celje in Šahovski klub Celje (obč. zveza za telesno kulturo), Alojz Potočnik (Cinkarna Celje), dr. Alfonz Debeljak (Zdravstveni dom Celje).

⁵ »Večer«, 19. 6. 1973.

⁶ Predlog komisije za podelitev Šlandrovih nagrad in »Večer«, 19. 6. 1973.

⁷ Po seznamu komisije so bili predlagani: inž. Milan Kocjan, Ivan Selič, Alojz Hribar, Stanko Rojnik, Ferdo Šibanc, Janez Tajnikar, Franc Samec (Zveza organizacij za tehnično kulturo Celje), inž. Franjo Klinger (Cinkarna Celje), Hokejsko drsalni klub, Rokometni klub ŽSD Celje, šolsko športno društvo »Kajuh« gimnazija Celje (Temeljna telesnokulturna skupnost Celje), mg. Ludvik Rebeušek (Šolski center za blagovni promet Celje), dr. Leon Berlic (Okrožno sodišče Celje), Edvard Golc (LIK »Savinja« Celje), Ana Četković (Vzgojno varstveni zavod »Anice Černejeve«), Stefan Žvižej (ZKPOS obč. svet Celje), Prosvetno društvo »Zarja« Trnovlje, (krajevna skupnost Trnovlje), dr. Dane Melavc (skupina predavateljev Visoke ekonomske komercialne šole Maribor), Muzej revolucije (obč. odbor Zveze borcev Celje); Novi tednik in radio Celje (obč. konferenca SZDL Celje); Anton Aškerc (Pedagoški šolski center, Kulturna skupnost Celje in Osrednja knjižnica Celje), Albin Lesjak (Tovarna EMO Celje).

⁸ »Novi tednik«, 18. 7. 1974 in »Večer«, 24. 7. 1974.

⁹ Gl. odpravek sklepa skupščine občine Celje z dne 6. 7. 1974.

¹⁰ »Večer«, 3. 4. 1975.

¹¹ Dr. Zvonimir Sušteršič (Slovensko zdravniško društvo), dr. Alojz Rojnik (Splošna bolnišnica Celje), dr. Janez Krašovec (Regionalna zdravstvena skupnost Celje), mladinski mešani pevski zbor (Gimnazija Celje), Zofka Stojanovič (Skupnost otroškega varstva), Kurnik Veronika (Osnovna šola Store), Franc Planinc (SOB Celje — odd. za ljudsko obrambo), Vera Fišer-Pristovšek (ŽPD »France Prešeren«, Pokrajinski muzej Celje), mešani pevski zbor ŽPD »France Prešeren« (ŽPD

»France Prešeren«, ZKPOS Celje), Bobnar Jože, Korošec Alojz, Krivec Stane, Pinozi Ivan in Kolar Mirko (Libela Celje), Košir Martin, Lenasi Janez, Pevec Anton, Skočir Ivan (Opekarna Ljubecna), Repič Veljko (Metka Celje), Jevšnik Peter (Železarna Štore), Godba na pihala EMO Celje (EMO Celje), Klinger Franjo (Cinkarna Celje), Športno društvo GIP INGRAD Celje (GIP INGRAD Celje), Mirko Polutnik (Sklad za gradnjo šol in vzgojno varstvenih ustanov občine Celje), Adi Marčič (Izobraževalna skupnost Celje, Zavod za šolstvo SRS — enota Celje), osnovna šola »Franja Vrnčič« Hudinja (OŠ »Franjo Vrnčič« Hudinja).

¹² Zapisnik komisije z dne 13. 6. 1975.

¹³ »Večer«, 19. 7. 1975.

¹⁴ Ta in naslednji navedki po gradivu iz Delegatovega poročevalca z dne 3. 7. 1975.

¹⁵ »Novi tednik«, 29. 1. 1976.

¹⁶ »Delo«, 7. 4. 1976.

¹⁷ Odsotni: Slava Faletič, Ivan Kramer in Jože Zupančič. Zapisnikar Ana Špat, samostojna svetovalka za kadrovske zadeve pri IO SOB.

¹⁸ Na seznamu so bili: Fedor Gradišnik (predlog Zavoda za napredek gospodarstva Celje), Slovensko ljudsko gledališče in Pavle Jeršin (Predlog SLG), Jože Grešak (Tehniška šola Celje), vojaki in starešine garnizije JLA Celje (predsedstvo obč. konference ZSMS Celje), osnovna šola Štore (Krajevna skupnost Štore), Jurij Vreže (Mladinski pevski festival Celje), sindikalna organizacija »Ingrad« (SOZD INGRAD Celje), godba na pihala ŽPD »France Prešeren« (Železničarsko prosvetno društvo »France Prešeren«), Železarna Štore TOZD Proizvodnja 114 in Vlado Magajna (Železarna Štore), Štefan Žvižej (Kulturno umetniško društvo »Zarja« Trnovlje), Vilma Štucin in vzgojno varstveni zavod »Tončke Čečeve« (VVZ »Tončke Čečeve« Celje), Franc Fazarinc (Splošna bolnišnica — TOZD Medicinski oddelki Celje), Krajevna skupnost Štore (IO krajevne konference SZDL Štore), Janko Holobar (»Libela« Celje), OZD »Pohišstvo« Celje (Koordinacijski odbor za stabilizacijo pri obč. konferenci SZDL Celje), Osrednja knjižnica Celje (Kulturna skupnost Celje).

¹⁹ Zapisnik seje komisije z dne 2. 6. 1976.

²⁰ Odsotni: Ivan Kramer in Rajko Markovič. Zapisnikar Ana Špat.

²¹ Za uspešno kreiranje in izvajanje politike na vseh področjih življenja in dela. — Utemeljitev te in ostalih nagrad podrobneje v Delegatovem poročevalcu št. 8 z dne 16. 6. 1976 (Gradivo za 22. sejo zbornega združenega dela in 21. sejo družbenopolitičnega zbornega 29. junija 1976 in 21. sejo zbornega krajevnih skupnosti 1. julija 1976).

²² Gl. tu poročilo za leto 1975, 3. seja komisije.

²³ Delegatov poročevalec II/10 z dne 8. 9. 1976.

²⁴ Nagrado arhitektoma Cvetil in Juriju Sadar (1970) štejem za kolektivno.

²⁵ Pravilnik KSC za nagrajevanje in pospeševanje umetniškega in službenega kulturniškega dela (čl. 2, 3. in sl.).

²⁶ Celjski zbornik 1971/72, str. 558.

MILENA MOŠKON

STALNA RAZSTAVA UMETNOSTNEGA IN KULTURNOZGODOVINSKEGA ODDELKA POKRAJINSKEGA MUZEJA V CELJU

UDK 069.02 : 73/76 (497.12-111/119)

22. aprila 1974 je bila v celjskem muzeju svečano odprta stalna razstava umetnostnega in kulturnozgodovinskega oddelka, ki je doprinesla pomemben delež k dosežkom muzejske razstavne dejavnosti v Celju.

Na otvoritvi je z glasbenim programom sodeloval kvartet ansambla »DA CAMERA« iz Ljubljane. Uvodno besedo sta imeli tov. Vera Kolšek, ravnateljica muzeja in Milena Moškon, avtorica razstave.

Svečanosti se je udeležilo več kot 400 obiskovalcev.

Ob tem dogodku je bil po osnutku akad. slikarja Avgusta Lavrenčiča tiskan poseben plakat.

Stalna razstava umetnostne in kulturne zgodovine celjskega muzeja je rezultat dolgoletnih prizadevanj, saj so se prvi predmeti s področja umetnostne in kulturne zgodovine začeli zbirati v muzeju že ob njegovi ustanovitvi leta 1882 in že v prvem vodniku po muzeju so med arheološkimi najdbami navedeni tudi predmeti iz srednjega in novega veka.

Zaradi naraščajočega zanimanja za bogato krajevno zgodovino in zaradi večjih prizadevanj za ohranitev kulturne dediščine v domačem kraju, je celjsko muzejsko društvo vrsto let spremljala želja, da bi se pridobili za uspešnejši razvoj muzeja, zlasti njegovega razstavnega programa, primernejši prostori.

Prizadevanja za nove muzejske prostore so postala izredno aktualna ob odkritju poslikanega stropa v Stari grofiji, leta 1926, saj so se že takrat zavedali, da bi strop lahko doprinesel muzejskemu ambientu posebno umetnostno obeležje.

Ta želja celjskega muzejskega društva pa se je uresničila šele v letu 1946, ko je bila Stara grofija dodeljena muzeju — že kot ustanovi in

Avtorica: Milena Moškon, Pokrajinski muzej, Celje.

ko so v najzanimivejšo spomeniško stavbo Celja preselili vse do takrat zbrane muzealije. Istočasno s selitvijo so začeli obnavljati Stare grofije in jo obenem usposabljali za muzejske namene.

Vrsto let sta obnovitvena dela projektirala univ. prof. inž. arh. Marjan Mušič in univ. asistentka inž. arh. Milica Detoni; gradbeno operativno sta vodila: po tehnični plati gradbeni tehnik Hugo Hykl, po administrativni pa prof. Vlado Novak.

Oddelek za umetnostno in kulturno zgodovino je imel vse do leta 1945 v primerjavi z bogatim arheološkim gradivom dokaj skromno zbirko. Ta zbirka pa se je izredno povečala po osvoboditvi in je morala biti leta 1964 zaradi raznovrstnosti gradiva sistematično urejena v posamezne zbirke in sicer: zbirko slik, plastik in posebno zbirko starih grafik. Zbirka starih grafik je deljena na liste starih evropskih mojstrov, na vedute Celja in okolice, na grafike 19. stol., na grafične liste japonskih mojstrov, na liste slovenskih avtorjev; pozneje pa je bila dodana še posebna Krajčeva zbirka starih grafik. Poleg tega pa se je iz kulturnozgodovinskih predmetov oblikovala izven osrednje tudi še posebna zbirka orožja in zbirka stare libojske keramike; slednja je specifičnost celjskega muzejskega področja.

Tako urejena zbirka umetnostno in kulturnozgodovinskega oddelka šteje zdaj že več kot 10.000 predmetov.

S sistematično ureditvijo zbirke so bile ustvarjene večje možnosti za muzejsko delo in raziskovanje, obenem pa tudi za realnejše programiranje stalne razstave oddelka. Muzej je med tem sicer že razstavljal v nekaterih prostorih I. nadstropja Stare grofije določeno število zanimivih muzejskih predmetov, ni pa mogel uveljavljati muzeološko zadovoljivih razstavnih rešitev, ker ni imel na razpolago dovolj prostora, saj sta v istem nadstropju razvijala svojo razstavno dejavnost tudi oddelek NOB in arheološki oddelek muzeja. Ta prostorski problem se je postopoma reševal, najprej z izselitvijo oddelka NOB in nato še z ureditvijo stalne arheološke razstave v pritličju nove stavbe študijske knjižnice ter obeh lapidarijev (v kleti Stare grofije in na prostem ob Savinjskem nabrežju).

V tistem času je imel umetnostni in kulturnozgodovinski oddelek že zasnovano sobo Celjskih grofov, srednjeveško sobo in sobo celjskega baročnega kiparja Ferdinanda Galla. Na ta način je bil z letom 1969 poleg navedenih prostorov pridobljen za dokončno ureditev stalne razstave umetnostnega in kulturnozgodovinskega oddelka še preostali del I. nadstropja.

Predvidena razstava naj bi z izbranimi muzealijami, skupaj s celjskim stropom, ohranjenimi stenskim slikarijami in ostalimi spomeniški elementi znova vrnila nekdanjemu »pianu nobilu« grofovske palače, reprezentančni značaj, muzeju pa omogočila svojevrstno, samo v danem okolju možno razstavno postavitev.

Sedanja razstava je urejena v 11 prostorih. Izhodišče je v glavni dvorani pod celjskim stropom, vključen pa je tudi arkadni hodnik, deloma pa celo stopnišče Stare grofije.

Razstava je v okviru prostorskih in še drugih danosti, ob upoštevanju spomeniških vrednot same stavbe in posameznih ohranjenih značilnosti v določenih prostorih predstavljena po stilnih obdobjih, ki zajemajo

Otvoritev razstave umetnostnega in kulturnozgodovinskega oddelka je naznanil
lepak po zasnovi akad. slikarja Avgusta Lavrenčiča

čas od 13. do 20. stoletja. Tako so razstavljeni predmeti iz srednjega veka, renesanse, baroka, klasicizma, empira, bidermajerja in historicizma. Vseh naštetih obdobjih stilnega razvoja umetnosti, umetne obrti, obrti in oblikovanja pa ni bilo možno enako bogato predstaviti; najbolj je zastopan barok, najmanj pa rokoko in secesija. Izven tega koncepta pa sta vsaka svoji temi primerno urejeni soba celjskih grofov in soba celjskega baročnega kiparja Ferdinanda Galla.

Pri valorizaciji in izboru predmetov za razstavo je bilo treba upoštevati več momentov, zlasti pa dejstvo, da bodo lahko razstavljeni le tisti zanimivi umetnostni in kulturnozgodovinski predmeti iz muzeja, ki so preučeni in vsaj toliko ohranjeni, da bodo lahko za razstavo usposobljeni in da jih bo možno restavrirati in konservirati.

Zanimivost, na katero je treba ob razstavljenih predmetih opozoriti, je tudi v tem, da je velika večina eksponatov na tej razstavi javnosti predstavljena prvič, saj za nje ni na razpolago podatkov, ki bi brez predhodnih študijskih analiz, vsaj okvirno pojasnjevali njihovo provenienco ali strokovno opredelitev, kar bi že prej omogočilo številnim vključitev v marsikateri program občasnih razstav.

Prizadevanja, da bi bile na stalni razstavi posebej poudarjene umetnostne in obrtne dejavnosti, ki so bile v preteklosti razvite na celjskem področju, je bilo možno uresničiti le delno, ker nam je manjkalo predmetov samih ali pa podatkov o njih. Tako so kljub težavam predstavljena številna umetniška in druga dela slovensko-štajerskih slikarjev in kiparjev, celjskih zvonarjev, steklarjev, kositrarjev, ključavničarjev, mizarjev in še drugih.

Za celjsko področje je izrednega pomena, da lahko muzejsko prezentiramo nastanek in razvoj stare keramične industrije v Libojah v Savinjski dolini ter številne glažute na celjskem teritoriju. Eksponati, ki predstavljajo ti dve domači dejavnosti, v kvaliteti marsikdaj ne zaostajajo za importiranimi.

Pri predstavitvi predmetov, ki so tujega izvora, pa je bilo izhodišče v ugotovitvah, da so vsi ti predmeti prišli v muzej iz celjskega pokrajinskega območja in da obenem z domačimi izdelki prikazujejo določeno umetnostno, obrtno in industrijsko dejavnost pa tudi kulturo in materialne zmogljivosti prebivalcev plemiških, cerkvenih in meščanskih družbenih slojev, ki so kot domačini ali priseljenci živeli v Celju in njegovi okolici.

V zvezi z razstavljenimi predmeti tujega izvora je treba opozoriti tudi na to, da številni izhajajo zlasti iz Italije, Češke, Avstrije, Nemčije, Holandije, nekateri tudi iz Madžarske — skratka iz dežel tistega geografskega prostora, ki je bil odločujoč tudi za razvoj umetnosti in različnih obrtnih panog na slovenskih tleh.

Pri celotni razstavi smo posebej pazili na enakovredno zastopnost umetnostnih in kulturnozgodovinskih predmetov, na kronološko razporeditev, na estetski videz detajlov in celote ter na posebno harmonično zaključenost, ki ne želi izhajati iz pravih rekonstrukcij nekdanjih stalnih ambientov. Upoštevana je bila tudi enakovrednost muzealij z vrednotami spomeniške arhitekture, ki ustvarja značilno specifično prefinjenost, zna-

Ob slavnostni otvoritvi v glavni dvorani muzeja

čilno za vsak razstavni prostor posebej in za celotno razstavno nadstropje Stare grofije.

Razstavljenih je 787 predmetov, od teh je 218 z umetnostnega, 569 pa s kulturnozgodovinskega področja. Poleg muzealij je v razstavnem koncept vključenih tudi 43 fotopovečav in 3 mavčni odlitki originalov, pomembnih za prikaz določenih zanimivosti, ki smiselno dopolnjujejo izbrane originalne eksponate.

Vsak predmet ima svojo najnujnejšo oznako, ki pojasnjuje muzealijo, ne da bi tangirala estetske vrednote razstavne postavitve.

Vsi razstavljeni predmeti so bili očiščeni, restavrirani in konservirani. Vse oblazinjeno pohištvo je opeto z novim blagom in vsi razstavnimi prostori so opremljeni s stilnimi, svetlobno usposobljenimi lestenci.

Številne akcije za uresničitev razstavnega programa so se v okviru možnosti in danih pogojev vrstile več let. Opravljeno je bilo najnujnejše, izredno obsežno študijsko delo, pri katerem so bile upoštevane dosedanje strokovne analize v zvezi z vključitvijo muzealij celjskega muzeja v pomembne občasne razstave republiškega in pokrajinskega značaja ter številne strokovne publikacije.

Pri pripravah sta bila vedno pripravljena sodelovati inž. arh. Tone Bitenc in inž. arh. Marjan Ocvirk. Angažiranih je bilo več restavratorjev iz Ljubljane, Maribora in Celja. Vrsto muzejskih konservatorskih del je ob strokovnem sodelovanju Narodnega muzeja iz Ljubljane in Zlatarne iz Celja opravil laboratorij celjskega muzeja. Veliko del so opravili tudi celjski obrtniki — mizarji, tapetniki, električarji, steklarji, ključavničarji

in drugi. Akcije so spremljale tudi ostale službe muzeja, zlasti fotodelavnica.

Vsem, ki so prispevali kakršenkoli delež k razstavi, posebna zahvala!

Razstavna razporeditev je usmerjena s stopnišča mimo ob koncu 18. stol. nastalega kamnitega reliefa z upodobitvijo Katarine Celjske (z letnico 1437), po arkadnem hodniku mimo za 16. stol. značilnega celjskega grba, do malega lapidarija, kjer so zanimive zlasti tri srednjeveške groteskne maske in renesančni kapitel z živalsko glavo iz nekdanje protestantske kapele v Govčah pri Žalcu. Arkadni hodnik je možno osvetliti. Svetloba, ki jo izžarevajo svetlobna telesa, daje večernemu videzu pročelja Stare grofije posebno razpoloženje.

Glavna dvorana je namenjena predvsem ogledu poslikanega Celjskega stropa, eksponati s simetrično razporeditvijo pa samo nakazujejo reprezentančno vlogo tega svečanega prostora. Razstavljene slike iz 17. stol. so zanimive s kulturnozgodovinskega vidika in predstavljajo tedanji način oblačenja. Pet slik s figurami in tihožitji, katerih avtor je slovenjegraški baročni slikar Janez Andrej Strauss, kaže zanimivo žanrsko motiviko tega slovenskega slikarja. Pohištvo kot del stanovanjske kulture predstavljajo različne baročne skrinje, dva tipična stola »sgabella« iz 17. stol. in historična sedežna garnitura. Orožje — meča dvoročnika iz 16. stol. in helebarde iz 17. stol. dajejo prostoru posebno obeležje. V dvorani je razstavljena tudi nenavadna muzealija — jermen iz človeške kože, ki je bil prenesen v muzej iz Žičkega samostana.

Stenske luči v dvorani je projektiral inž. arh. Tone Bitenc.

Srednji vek je predstavljen v prostoru s freskami z različnimi prizori v pravokotnih poljih, ki imitirajo oblogo sten s keramičnimi ploščicami, zato so eksponati razporejeni na način, ki daje vso veljavo ohranjenosti teh in ostalih stenskih slik. Pomemben je kamnit sklepnik iz Žičkega samostana z reliefno upodobitvijo Janeza Krstnika. Nekatere izbrane plastike iz 14. in 15. stol. sodijo po tipičnih gotških stilnih značilnostih v ožji izbor najzanimivejšega srednjeveškega kiparstva na Slovenskem, zlasti velja to za Marijo z detetom iz Drevenika pod Bočem. Tabelne slike različne kvalitete, ki dopolnjujejo kiparske eksponate, pa kažejo določene značilnosti tovrstnega poznogotskega slikarstva. Od drobnih srednjeveških eksponatov v vitrini je treba omeniti v Celju izkopano latvičasto pečnico z upodobitvijo leva pred drevesi, fragment kamnitega tlakovca z reliefnima figurama iz Gornjega grada, bronasto kadilnico iz Žusma, odlitek lesorezne plošče s figurama pri igranju kart in napisom iz Novega kloštra, pečatni prstan z napisom in pečatnik iz Celja s signaturo slikarja Nikolaja. Od srednjeveškega orožja je razstavljen ročni top in čelada, imenovana »salada«, s ponazoritvijo, kako je bila uporabljena taka čelada s pripadajočimi dodatki pri celjskih grofih. Razstavljena medeninasta skleda z Adamom in Evo v reliefu pa že ustvarja prehod v renesanso.

Načrt za ureditev prvotne srednjeveške sobe je naredil inž. arh. Dušan Samec. Ta postavitev pa je moral biti zato, da smo jo uskladili z ostalimi razstavnimi prostori in da smo lahko vključili vitrino z drobnimi srednjeveškimi predmeti, skoraj povsem preurejena. Načrt za vitrino je izdelal Lojze Umek.

Celjski grb na ščitu
s šlemom in perjanico
(okoli leta 1370)

Renesančna soba je opremljena z zanimivimi primeri pohištva, med katerimi sta skrinji z reliefnim okrasom, čelnici dveh skrinj, stoli in sekreter s preklopno ploščo in figuralnim okrasom, karakteristični za tovrstno italijansko renesančno pohištvo. Poslikana skrinja, ki ima tipično, z gravuro okrašeno okovje in ključavnico, ter kabinetna omarica s kasno-renesančnimi poslikanimi motivi, pa sodita po izvoru v dežele srednje Evrope. Zanimiva je slikarija na notranji strani pokrova nekdanje skrinje, ki je bila odkrita ob restavriranju leta 1965 pod kasnejšo, manj kvalitetno in poškodovano preslikavo. Dragoceni so primeri orožja (helebardi, bojne vile, glave), ki je okrašeno z različnimi motivi v globoko črno jedkani tehniki. Med predmeti v vitrini je treba omeniti keramično in kositrno posodo nemške provenience, poleg ostalega orožja pa zlasti razkošni hruškasti šlem s črno jedkanimi ornamentami, dalje miniaturna portreta Freitagov na pločevini, ki sta dragocena dokumenta tedanjih modnih oblačil, in ročno vezeno iz svilenih niti z motivom iz pasijona. Posebno dragocen je pečatnik iz minoritskega samostana v Celju in otroška mrliška avbica z nekdanjega protestantskega pokopališča v Govčah pri Žalcu.

Sobo krasí stenska slikarija, imitacija zidnih tapet iz 2. pol. 18. stoletja.

V naslednji sobi so razstavljeni predmeti iz kasne renesanse in zgodnjega baroka. Impozantna je omara s pilastri in vgraviranim okrasom, zanimiva pa je kabinetna omarica iz različno obdelanega orehovega lesa in oba stolčka »taboureta«. Posebno dragocenost predstavlja razkošna kabi-

Soba IV in V (renesansa in zgodnji barok)

netna omara s podstavkom, ki je karakteristično arhitektonsko razčlenjena. in bogato okrašena z oblogo iz slonove kosti in želvovine, kjer se vrstijo razni prizori z lova, rastlinski ornamenti, portreti in ostali renesančno-baročni okras; dekorativno učinkujejo tudi bronasti šopki, kipec Venere z Amorjem, ščitki in držaji na predalih. Omara je po vsej verjetnosti holandskega izvora, kajti spominja na tipične izdelke tamkajšnjih delavnic, kjer zasledimo vplive italijanskih in španskih delavnic. V tej sobi sta razstavljeni kvalitetni sliki tihožitij, Pokrajina s čredo in portreti, katerih avtorji so večinoma neznani slikarji. Posebne pozornosti je vreden oltarček z voščenimi reliefi in bogatim okrasom iz raznobarnih kamnov in biserov, metalnih niti, z relikvijami in letnico 1649. Ob njem je razstavljen podobno izdelan votiv s sliko nadangela Mihaela. V vitrini je za prikaz dokumentacije celjskih obrti pomemben pečatnik ceha zidarjev, tesarjev in kamnosekov, z letnico 1632. Kositrna posoda je nemškega in avstrijskega izvora, keramični krožniček pa italijanskega. Razstavljena je tudi značilna skledica iz pozlačenega bakra z napisom, poleg pa 12 okroglih igralnih žetonov v medeninastih okvirih s figuralnimi, rastlinskimi in geometrijskimi motivi v akvarelni tehniki na papirju, ki je prekrit s prozorno želvovino. Važne so ključavnice — obešenke s celjskega gradu in krajevno sodniško žezlo iz Teharij. Vsi ostali eksponati se enakovredno vključujejo v predstavitev zgodnjebaročnega stanovanjskega inventarja.

Soba VI (barok)

Barok, ki se nadaljuje v sosednji sobi (včasih kuhinjski prostor grofije), je predstavljen najprej z omaro, okrašeno s številnimi koloriranimi grafičnimi nalepkami s figuralnimi in rastlinskimi motivi. Take omare se pojavljajo sredi 18. stol. v južni Nemčiji. Razstavljena je še zanimiva omara »sekreter« in omara z intarzijo, poleg tega pa še nekaj skrínj, med katerimi je najlepša okrašena z intarzijo iz številnih različnih vrst lesa in ima dekorativno, pocinjeno okovje. Slika, ki prikazuje sv. Elizabeto, je bila prenesena v muzej iz Elizabetine kapele v Celju. Avtorstvo plastike »putta z venčkom« je pripisano kiparju Janezu Božičku iz Laškega. Zanimivo kovaško-ključavničarsko delo predstavlja železna blagajna z dokaj zahtevnim varnostnim mehanizmom. V vitrini so glinasti negativni za odlivanje reliefov na zvonovih iz celjske baročne zvonarske delavnice. Angelska glavica je delo mariborskega kiparja Jožefa Strauba, klečeča angela na volutah pa sta tujega porekla.

Celjski baročni kipar Ferdinand Gallo je predstavljen v sobi, kjer so ohranjene freske, katerih avtor je štajerski slikar, verjetno Anton Lerchinger. Med originalnimi plastikami je s fotopovečavo prikazan Gallov oltar na Gori Oljki. V vitrini so male plastike in glinasti osnutki z negativom bradate moške glave, ki so bili izkopani v Celju na mestu, kjer je bila Gallova kiparska delavnica.

Načrt za ureditev Gallove sobe je naredil abs. arh. Janez Anderluh na FAGG, v studiu inž. arh. Toneta Bitenca.

Soba celjskih grofov skuša z eksponati, zlasti povečavami (rodovnik, domnevni portreti, posest, listine s pečati, Žovnek, Stari grad, Celje, itd.) samo opozoriti na mogočno fevdalno rodbino srednjeveškega Celja. Originalno gradivo, ki je v malem številu ohranjeno, ohranjajo najdbe s Starega gradu, kamniti grbi, tlakovec iz Pletérij, arhitektonski členi s celjskim grbom in lobanje, ki so bile po odstranitvi grobnice shranjene najprej v Marijini cerkvi v Celju, od leta 1956 pa si jih je možno ogledati v muzeju. Predvideno je, da bo ostalina celjskih grofov dobila širše obeležje ob notranjih ureditvah na Starem gradu.

Načrt za ureditev prvotne razstavne postavitve sobe celjskih grofov je naredil akad. slikar Andrej Ajdič. Postavitev pa je morala biti v marsičem preurejena, da smo dosegli večjo skladnost v prostoru samem in jo dopolnili z novimi eksponati.

Kasni barok je predstavljen z različnim pohištvom, med katerim izstopata zlasti omari, imenovani »tabernakelj«, klečalnik z zanimivim intarznim okrasom in črno lakirana omarica »kabinet« na lastnem podstavku, poslikana s cvetličnimi in drugimi kitajskimi motivi »chinoserie«. Komoda z marmorno ploščo in pozlačenim bronastim okovjem je značilna za tovrstno pohištvo, izdelano v slogu Ludvika XV. Slike Marije Terezije in Jožefa II. so ustvarjene v načinu baročnih portretistov avstrijskega dvora. Avtorstvo slike sv. Bernarda pa je pripisano štajerskemu slikarju Antonu Lerchingerju. Obe plastiki »puttov za lučkama« sta delo kiparja Janeza Božiča iz Laškega. Vsi ostali predmeti, ki so razstavljeni v vitrini in kredenci ali pa so vključeni med eksponate v prostoru, so tipični za umetnostno in obrtno ustvarjalnost baroka.

Dobi klasicizma in empira sta predstavljeni v istem prostoru z izbranimi kosi pohištva, ur, porcelana, orožja, slik, grafik in plastik. Pozornost vzbujajo zlasti portreti in slika »Žena pri klavirju«, ki imajo predvsem kulturnozgodovinski pomen. Od predmetov, ki so pomembni kot domači izdelki, je treba omeniti razstavljeni stekleni možnar in stekleni valjar iz glažute pod Svetino, kositrne krožnike z znakoma celjskih kositarjev in slika na steklu — delo pomočnika celjskega steklarja Kentlerja.

Bidermajer je prikazan s številnimi meščanskimi portreti in miniaturnami večinoma neznanih oseb in avtorjev, z izjemo avstrijskih slikarjev — Johana Wachtla in Carla Dietricha. Upoštevano je meščansko pohištvo (zaradi prostorskih danosti od začetka stoletja), tipične stenske in stoječe ure, dunajski porcelan in izdelki stare keramične industrije v Nemškem dolu pri Libojah, spominski stekleni kozarci z vedutami domačih zdraviliških krajev in nadvse zanimiv steklen likalnik na vročo vodo iz Rakovca nad Vitanjem. Slika »Žena v koroški noši«, katere avtor je slovenski slikar Anton Karinger, pa sodi že v dobo romantike.

Nekaj vedut Celja in okolice prikazuje nekdanjo mestno podobo na dveh grafikah. Slika s pogledom z nekdanjega kapucinskega mosta na Savinjsko nabrežje in slika Logarske doline imata svojo dokumentarno vrednost poleg tega pa sta to tudi uspeli realizaciji celjskega slikarja Vincenca Gurniga. Z vedutnim slikarstvom se je ukvarjal tudi slikar Jan van Hulstijn, ki je živel v Rimskih Toplicah. Tu je predstavljen z motivoma iz okolice Marije Gradec in iz gradu Lemberg pri Dobrni.

Soba X (klasicizem in empire)

V sobo historičnih stilov preidemo mimo romantičnih pokrajin avstrijskega slikarja Josefa Feida, nato slik z upodobitvijo Zidanega mosta in Gračnice pri Rimskih Toplicah, ki sta deli slikarja Bernarda Fiedlerja iz Trsta. Občudovanja so vredna cvetlična tihožitja slikarja Jana van Hulstijna. Na eni izmed teh slik opazimo v ozadju Rimske Toplice. Atraktivni so portreti družine dr. Oskarja Pongratza iz Šeneka pri Polzeli, katere je ustvaril dunajski portretist Ernst Lafit. Še posebej pa je zanimiv portret dr. Oskarja Pongratza, delo hrvaškega slikarja Vlaha Bukovca. Žal je razstavljena podoba stoječe žene z rožo ostala nedokončana! Od slik bi omenili še portret cesarice Elizabete v bahatem okviru in portret žene, ki ga je naslikal avstrijski avtor Felician Myrbach von Rheinfeld. Razstavljeno pohištvo opozarja na težnje po ponarejanju prejšnjih stilov — gotike, renesanse, baroka in rokokoja. Z enakim hotenjem so oblikovani tudi ostali prikazani uporabni predmeti. V vitrini je razstavljena steklena pivska in druga posoda, ki je predvsem češkega izvora (tudi secesijska vaza), nekaj pa je tudi steklenih izdelkov domačih glažut. Poleg teh so zanimivi tudi razni kovinski uporabni predmeti, jedilni pribor s portretoma, izrezanima iz rogov srnjadi, pištola za dvoboj in ostalo. Poseben poudarek pa je namenjen stari tkim. Schützovi libojski keramiki, ki je zastopana z uporabnimi in okrasnimi posodami. Med posebnosti na razstavi lahko uvrščamo bronasto plastiko »Ranjeni kentaver«, delo nemškega kiparja Franza von Stucka. Prostor in celotno razstavo zaključujeta ekspo-

nata, ki sta ozko povezana s Celjem, in sicer skrinja, okrašena z bogato intarzijo, katera prikazuje nekatere vedute mesta Celja po grafičnih predlogah celjskega slikarja Avgusta Seebacherja, poleg tega pa še celjski grb z letnico 1925. Skrinjo je izdelal celjski umetnoobrtni mizar Baumgartner. Zadnji eksponat razstave pa je portret dr. Lovra Baša, naprednega Slovenca, politika in žurnalista, katerega je naslikal slovenski slikar Ivan Vavpotič.

Z ureditvijo stalne razstave umetnostne in kulturne zgodovine v celjskem muzeju delo tega oddelka ni končano. Po začrtanem programu bo v naslednjih letih postavljenih še nekaj zbirk, ki bodo dopolnjevale sedaj urejeno osnovno razstavo. To bosta predvsem izbora iz specialne zbirke stare libojske keramike ter iz številnih ohranjenih upodobitev Celja in okolice, ki bosta dobila svoje mesto v pritličnih prostorih Stare grofije (te pa je treba prej še primerno stavbno obnoviti), ter zbirka starega orožja, ki bo prezentirana v restavriranem Vodnem stolpu ob Čuprijski ulici. Prav tako bomo še naprej pripravljali občasne razstave in z njimi v tematsko zaokroženih ciklih opozarjali javnost v Celju in drugod na zanimivosti iz gradiva umetnostnega in kulturnozgodovinskega oddelka, ki jih zaradi številnosti in specifičnosti nismo mogli uvrstiti v stalno razstavo.

V zvezi z urejeno stalno razstavo pa lahko ugotavljamo že zdaj, da doživlja svoj namen, katerega bistvo je predvsem v primerni muzejski prezentaciji ohranjene kulturne dediščine v Celju. To potrjujejo priznanja, ki so jih doslej zapisali obiskovalci: Odlično! Za vzgled!... Zaista je divno!... Sehr interessante Ausstellung, lehrreich und empfehlenswert!... Na ovaj način izložba djeluje pregledno, umireno i jasno, a to jeste cilj prezentacije!... Nobilissimo!... Čestitam iskreno k postavitvi razstave!... Eine Erinnerung die immer bleibt!... Non plus ultra!... Zelo smo navdušeni nad postavitvijo in vsebino razstave!... I was stanyeyed it is beautiful amanable organized!... Čudovito urejena razstava. Nanjo bi bili lahko ponosni tudi ljudje večjih mest kot je Celje!...

GUSTAV GROBELNIK

RED DELA ZA KOMORNI MOŠKI ZBOR

(Kronistova lepljenka ob petindvajsetletnici zбора)

Z ukazom predsednika SFRJ Josipa Broza-Tita št. 57 z dne 14. maja 1974 je bil Komorni moški zbor Celje »ob petindvajsetletnici obstoja in dela, za dosežene uspehe pri razvijanju glasbene kulture in zborovskega petja odlikovan z REDOM DELA Z ZLATIM VENCEM«... Odlikovanje je zboru predal predsednik skupščine občine Celje Jože Marolt za praznik občine, dne 20. julija 1974, na proslavi v Dobrni.¹

Obstoj... Delo... Uspehi...

V delovnem dnevniku dirigenta prof. Eгона Kuneja stoji, da je imel spomladi 1949 ustanovljeni KMZ² 20. aprila 1949 prvo vajo: devet pevcev, v glasbeni šoli... Na startnem nastopu (Prešernova proslava 8. 2. 1950 v Celju) je nastopilo le štirinajst pevcev, na prvem koncertu 4. oktobra istega leta dvajset, za praznik občine Celje 1974 pa je imel že 669. nastop, triintrideset pevcev... Letno 26 do 27 nastopov ali — izvzemši počitnice — vsak mesec vsaj dvakrat pred občinstvom...

To je statistični podatek za najširši avditorij. Toda rigorozen analitik bi povprašal še po številu vaj (2×2 uri tedensko $\times 10$ mesecev v letu $\times 25$ let...); po številu ur, ki so minile dirigentu ob klavirju in notnem gradivu za priprave; po številu ur, ki so se stekale na sejah upravnega odbora; povprašal bi po časovni in geografski dolžini koncertnih potov po ožji in širši domovini in čez mejo; in še bi povpraševal po številu pevcev, stanujočih šest, sedem, osem, enajst kilometrov zunaj Celja... Teh ur kulturno prosvetni amaterizem ne evidentira, zakaj amaterizem je *neprofesionalno* izražanje sposobnosti v umetnosti, potem »ko je človek že izpolnil delovne, družbene in družinske obveznosti«, čeprav jih tudi pevec KMZ ni prebil v glasbeni učilnici in na koncertnem odru »izključno in tudi ne pretežno zato, da bi izpolnil svoj prosti čas, da bi izpolnil večer z nekakšnim zadovoljstvom«.³

Avtor: Gustav Grobelnik, Ekonomski šolski center, Celje.

Marjan Gabrijelčič: »Petindvajsetletno pevsko udejstvovanje skriva v sebi celo zakladnico dajanja in odpovedovanj, razumskega in čustvenega predvsem pa splošno človeškega prizadevanja tako pevcev kakor dirigenta«. ⁴

Z b o r

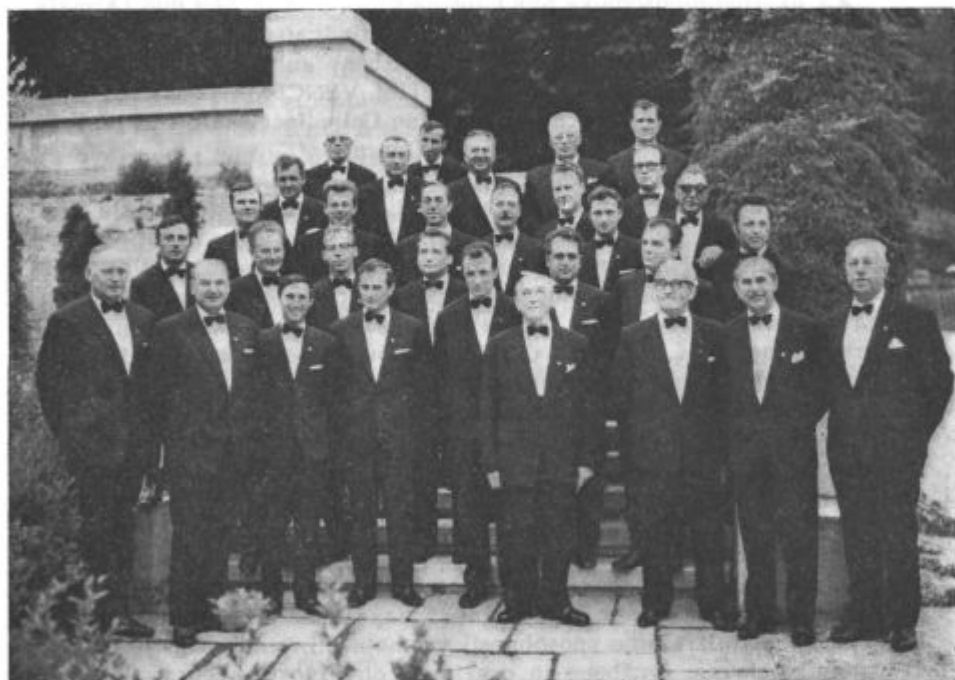
— združuje občane z namenom, da organizirano gojijo in razvijajo pevsko zborovsko kulturo . . . ⁵

Do kod je KMZ predstavnik svojega okolja in do kod sega interes, da »si sodobna osebnost bolj vsestransko izpolnjuje svoj prosti čas« pove, mogoče, naslednji podatek:

— povprečna starost pevcev 45 let, najmlajša dva 28 let, najstarejša dva 62 let;

— zaposleni: v industrijski proizvodnji 8, v kmetijstvu 4, v prometu, trgovini in turizmu 9, v obrti 2, v prosveti 3, v denarništvu 3, v upravi 3, v zdravstvu 1;

— doma: v mestu 21, v okolici 12;

»Ostali bomo tudi vnaprej komorni zbor. Največ nekaj nad trideset pevcev.«

Prva vrsta: (z leve) Božidar Zohar, Franc Satler, Ivan Kramar, Leopold Perc, Stane Bizjak, prof. Egon Kunej, Miloš Zekar, Ivan Lah, Karl Sogačin, Druga vrsta: Ivan Cakš, Jože Dimec I, Marjan Podgoršek, Peter Hrastelj, Stefan Fras, Erih Stepanič, Rafko Čede. Tretja vrsta: Ivan Grobler, Drago Randl, Gustav Grobelnik, Roman Zapušek, Ivan Zupanc, Alfonz Verčkovnik. Četrta vrsta: Stane Gorjup, Risto Gajšek, Franc Lukač, Ernest Ojsteršek, Jože Kink. Peta vrsta: Mirko Črepinšek, Jože Dimec II, dr. Franc Lah, Ivan Krušič. (Foto V. Berk)

— »delovni staž« v KMZ: nad 20 do 25 let — 3, nad 15 do 20 let — 4, nad 10 do 15 let — 13, nad 5 do 10 let — 8, do 5 let — 5.

1969 — — —

Marjan Kunej: *Prvi trenutek se zdi morda nekoliko nenavadno, da so v tem amaterskem zboru kmetje, različni delavci, pa zdravnik, profesor, inženir idr., vendar so njihovi medsebojni odnosi zelo dobri, tovariški. Komorni zbor je zanesljivo postal eden pomembnih dejavnikov, ki so dali pečat pevskeemu Celju.*⁶

Ivan Lah: *V našem zboru tudi ni razlike, če si delavec, kmet ali intelektualec. Tu smo pevci.*⁷

Egon Kunej: *Prav tej zlitosti ljudi raznih poklicev so se zlasti na naših zamejskih nastopih najbolj čudili. Pogosto niso mogli verjeti, da zbor ni sestavljen iz profesionalnih pevcev.*⁸

1974 — — —

Marjan Gabrijelčič: *Dvaintridesetčlanska pevska družina, ki jo danes sestavljajo: delavec, kmet, obrtnik, profesor, inženir, zdravnik itd., je pustila za seboj pomembno sled v naši pevski, glasbeni in preko nje splošni kulturi. Hkrati, ko so se celjski pevci trudili za strokovno umetniško visoko raven poustvarjanja, so bili še pravi poslanci slovenske pesmi, toda nikoli niso zanemarili kulturnoprosvetne vloge, saj so npr. v 23 letih kar 155-krat nastopili v delovnih kolektivih, poprečno šest- do sedemkrat v sezoni.*⁹

Z b o r

— se sastaja k vajah, organizira koncerte za javnost, doma in v tujini, snema repertoar za gramofonske plošče ali za radijsko oz. TV produkcijo...¹⁰

Preglednica nastopov za čas po letu 1966 (do leta 1966 gl. CZ 1964, str. 287 in CZ 1967, str. 289) vsebuje naslednje številke:

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Število nastopov	26	37	42	40	28	31	40	33
Od tega koncertov	8	12	13	9	11	9	10	9

A, ker smo na tem mestu objavili že tudi preglednico nastopov KMZ v tujini in to do leta 1966 (gl. CZ 1967, str. 283), dodajmo enako preglednico še za čas po letu 1966:¹¹

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Avstrija					3*			
Belgija							2	
Italija		2	4*	4*				2*
Nizozemska							2	
ZR Nemčija		4		4			5	

* Koroška in tržaško-goriška pokrajina.

Vrednost v gornjih številkah izražene produktivnosti zbora veje iz izjav, pisem, časopisov — domačih in tujih, odkar »v tujini uveljavlja ne le samega sebe, marveč tudi svojo ožjo domovino«¹² in ga naša glasbena kritika uvršča med »tiste zборе, ki so se z dosedanjimi gostovanji uvrstili med reprezentativne«,¹³ organizatorji gostovanj, festivalov, simpozijev ipd. prireditelje pa izrekajo zahvalo in priznanje za sodelovanje in željo po ponovnem obisku:

»Kot ste sami mogli ugotoviti, je bilo naše ljudstvo nad vašim dovršenim petjem navdušeno. Zato smatramo za prijetno dolžnost, da se vam za vaš obisk iskreno zahvalimo.«¹⁴

»... se iskreno zahvaljujemo za čudovit večer, ki ste nam ga priredili z vašim umetniškim repertoarjem.«¹⁵

»S takim sporedom so gostje iz Celja povsem ugodili našim poslušalcem, ker jim je slovenska narodna pesem najbolj pri srcu. Zato je tudi razumljivo, da se je navdušenje občinstva stopnjevalo od pesmi do pesmi, vse do konca, in da so po zaključku z burnim aplauzom izprosili še vrsto dodatnih pesmi. Tako so celjski pevci pokazali, da znajo prisluhniti ko-roškim srcem.«¹⁶

»Pričakujemo, da bomo v prihodnjih letih še slišali in občudovali vaše petje v okviru naše tradicionalne manifestacije.«¹⁷

»S programom, preciznim izvajanjem, lepim naravnim tonom, doživetim interpretiranjem, skratka z vsem, s čemer se lahko pohvali odličen zbor, pa so celjski „komoraši“ navdušili tudi strokovno žirijo, ki jim je prisodila zlato plaketo z najvišjo oceno med moškimi zbori.«¹⁸

»In Gesprächen mit Besuchern des Konzertes wurde einstimmig die Meinung vertreten — ein solch homogener Klangkörper hat die Stadt Eschweiler bisher noch nicht zu Gehör bekommen.«¹⁹

Umetniško vodstvo

... se lahko zaupa le kvalificiranim osebam, ki imajo visokošolsko izobrazbo glasbene smeri, določeno prakso in uživajo v javnosti ugled.²⁰

Dirigent Egon Kunej (1912), profesor glasbe in pedagoški svetnik; ravnatelj glasbene šole v Celju (1945—1973); Prešernova nagrada 1960, Šlandrova nagrada 1965, Gallusova plaketa 1969, Red dela z zlatim vencem 1970...

Vrsta ocen, ki bi se lahko sklenila že leta 1959, po desetih letih KMZ, s Prevorškovo oceno,²¹ ki postavlja dirigenta Kuneja drugim dirigentom za zgled, se nadaljuje vse do danes:

»Umetniški vodja, profesor Egon Kunej, vodi zbor vse od njegove ustanovitve in ima vsekakor največ zaslug, da se je zbor povzpел v svoji interpretaciji do pravega muziciranja, kakršnega si večina amaterskih zborov lahko le zamišlja.«²²

Professor Egon Kunej, Leiter der Musikschule Celje, hat aus seinem Chor ein vokales Instrument geschaffen, das er aus augenblicklichen Inspirations- und Resonanzreflektionen heraus zum Singen und Klingen bringt...«.²³

Egon Kunej,
»pevovodja, ki vodi
zbor brez patetičnih
zamahov«.
(T. H. »Naš tednik«.
Celovec, 18. 11. 1971)
(Foto V. Berk)

»Komorni zbor, kateremu je značaj oblikoval Egon Kunej, ... Petindvajset let trdega dela, toda uspešnega zanj, za zbor in slovensko pevsko kulturo, ostaja kot dragoceno izročilo novim, prihajajočim pevskim generacijam.«²⁴

O uspehih

»pri razvijanju glasbene kulture in zbornega petja« govorijo uvistitve, odličja, priznanja od leta 1951 dalje:

Uvrstitve (10):

- Republiško pevsko tekmovanje: Ljubljana 1951, »Naša pesem« Maribor 1972, 1974;
- Radio Ljubljana: Prvomajsko tekmovanje 1952, Naši zbori tekmujejo 1969;
- Llangollen Eisteddfod Internationales, Folk Song Party 1957;
- Concorso Polifonico Internazionale »Guido d' Arezzo« 1963;
- Concorso Internazionale di Canto Corale »C. A. Seghizzi«, Gorizia: 1964, 1965, 1969.

Odličja (4):

- Skupščina občine Celje, »Šlandrova nagrada« 1961;
- Zveza delavskih prosvetnih društev Slovenije, »Odlikovanje Svobod II. stopnje« 1964;
- Zveza kulturno prosvetnih organizacij Slovenije, zlata plaketa »Jacobus Gallus« 1969;
- Red dela z zlatim vencem 1974.

Priznanja (5):

- Rencontres Chorales Internationales de Montreux 1965;
- Savez muzičkih društava i organizacija Hrvatske 1968;

— Concorso Polifonico Internazionale »Guido d' Arezzo« 1968;
 — Ronchi dei Legionari, Pro Loco 1970;
 — Zlata plaketa mesta Maribor 1972, 1974;
 — Deutscher Sängerbund Bonn, zlata plaketa »Dr. Wilhelm Engels«
 1973.

— Zangvereniging ORANJE Schinweld 1974.

Uspeh je rezultat vzajemnega trdega dela, sposobnosti, vztrajnosti, volje dirigenta + zbor, zbor + dirigenta. Nič drug brez drugega!

»Take uspehe je mogel zbor doseči le s trdim in vztrajnim delom; jasno pa je, da ima pri tem nemajhen delež tudi njegov dolgoletni dirigent oziroma umetniški vodja.«²⁵

»Es wurde spürbar, wie Dirigent und Sänger zu einer Einheit zusammengewachsen sind.«²⁶

»Na eni strani odlični glasbenik g. Egon Kunej s prefinjenim čutom za vse zahteve in potankosti zborovskega petja, s finim čutom za posebnosti vsake pesmi, ki jih zna uveljavljati, ne da bi na eno ali drugo stran pretiraval in ki vedno obvladano ostaja v umetniški sredini; na drugi strani pevci, ki mu vdano sledijo. Iz take harmonične skupnosti je vzraslo glasbeno telo, čigar sadove smo ta večer sprejemali in občudovali.«²⁷

»S svojo visoko pevsko kulturo, ki je sad dolgoletnega prizadevanja umetniškega vodje prof. Egona Kuneja, kot tudi celotnega zbora, so celjski gostje pokazali, s kakšno ljubeznijo gojijo tudi slovensko narodno pesem in kako doživeto in ubrano jo podajajo.«²⁸

S petindvajsetletnico zbora se je povečala tudi vrsta pevcev, ki jim je Zveza kulturno prosvetnih organizacij Slovenije mogla »za uspešno in dolgoletno delo na področju glasbene dejavnosti« pripeti ali zamenjati nižjo stopnjo Gallusovega odličja za višjo.

Dobrna, 20. julija 1974: predsednik KMZ Gustav Grobelnik sprejema iz rok predsednika skupščine občine Celje Jožeta Marolta odlikovanje za KMZ

Bilanca 1974: 6 bronastih, 10 srebrnih, 12 zlatih Gallusovih značk.²⁹

Sam zbor pa je posebne zasluge in dolgoletno predanost zboru javno, s slavnostnega koncertnega odra,³⁰ počastil z imenovanjem za častne članice: dr. Jožeta Čakša, Franca Jakšeta, dirigenta Egona Kuneja, Ivana Laha, Karla Peera, Ivana Sepca, dr. Herberta Zaveršnika in Božidarja Zoharja. Prvih osem ... mlajšim za zgled navezanosti na zbor in zgled tovarištva, tovarištva v pevskem krogu in zunaj njega ...

» ... gojijo in razvijajo pevsko zborovsko kulturo.«³¹

1971: »Prva velika gramofonska plošča celjskega Komornega moškega zbora, prinaša na kulturni trg sveži izbor slovenskih narodnih pesmi.« (A. Arko »Delo«)

Prihodnjim glasbenim kritikom in zgodovinarjem na voljo ponatiskujemo koncertna sporeda 1950³² in 1974³³:

1950

F. Juvanec, Slovenska zemlja
G. Ipavec, Oblaček
A. Schwab, Slanica
A. Hajdrih, Pod oknam
J. Ipavec, Imel sem ljubi dve
—
R. Savin, Mi vstajamo
P. Jereb, Pelin roža
A. Cerer, Kmetova pesem
J. Kuhar, Jutri gremo v napad
R. Simoniti, Bolen mi leži
—
L. Kramolc, Ljepa ura, sonce seje
L. Kramolc, Sem še mihna bva
Z. Prelovec, Hišca pri cest stoji
R. Simoniti, Plovi, plovi
O. Dev, Soči
F. Marolt, Kaj b' jaz tebi dau
E. Adamič, Lucipeter ban
M. Hubad, Moja kosa je križavna
O. Dev, Je vpihnila luč
V. Mirk, Gostüvanje se služi

1974

J. Gallus, Laus et perennis gloria
J. Gallus, Quam pulchra es, amica mea
G. Ipavec, Planinska roža
A. Foerster, Spak
K. Pahor, Oče naš hlapca Jerneja
P. Lipar, Partizanovo slovo
J. Jež, Verzi
S. Mihelčič, Zelena dubrava
A. Srebotnjak, Pesem o lončenem basu
—
S. Mokranjac, I. rukovet »Iz moje domovine«
R. Simoniti, Če ti umram majko
J. Gotovac, Momčeto bez gunčeto
M. Gabrijelčič, Pri ljubem
A. Srebotnjak, Ta pauer pa grahovco seje
D. Švara, Moj očka 'ma konjička dva
B. Adamič, V Gorjah zvoni

Marjan Gabrijelčič: »Koncertni spored srebrnega jubileja so izpolnili s predstavitvijo del slovenskih skladateljev najzgodnejše (Gallus), preko vmesne (Foerster, Ipavec) do poslednje, sedaj pišoče generacije; pridružili so jima deli Stevana Mokranjca in Jakova Gotovca. V koncert zajete skladbe niso izvajali prvokrat in tudi med skladbami je bila edino Slavka Mihelčiča Zelena dubrava krstna izvedba.«³⁴

Leta 1950: prva produkcija... leta 1974: retrospektiva in reprezentanca...

Finale in Da Capo

Trije koncerti pod pokroviteljstvom OZD Aero Celje, podpornega člana iz leta 1969, — en mladinski in dva večerna, 17. in 19. aprila, so bili glavna, a ne edina točka programa v proslavo petindvajsetletnice. Vzporredno je tekla interno, sredi leta 1973 spočeta akcija, da se v počastitev jubileja petindvajsetkrat nastopi, prvenstveno na prireditvah delovnih kolektivov;³⁵ obveznost se je stekla prav z nastopom na Dobrni, na proslavi občinskega praznika...

Ko še koncerti v javnosti niso izzveneli, ko še Lavrenčičeve plakate niso prekrili drugi, ali 17. maja, je zbor kot gost Zavoda za turizem Portorož ponovil svoj *concert jubilaire*³⁶ v portoroškem Avditoriju, pred domačo in tujo publiko. Bil je to predvečer dneva, ko sta zbor in Celje pozdravila holandski moški pevski zbor »Oranje« iz rudarskega Limburga, iz Schinvelda, iz mesteca, ki je KMZ že trikrat (1958, 1966, 1973) gostilo. Prišli so, da bi zboru izročili lovorjev venec in plaketo in poglobili stare prijateljske vezi...

Srebrna plaketa iz Holandije — dokument prijateljstva (1958—1974) med našim in holandskim zborom iz Schinvelda (Foto V. Berk)

Petje holandskih prijateljev so najprej, 19. maja, poslušali občani Šmarja pri Jelšah, pred bleščečimi baročnimi oltarji Sv. Roka, 21. maja zdraviliški gostje in domačini v zdraviliški dvorani na Dobrni, tretjič, 23. maja, pa je z odra celjskega narodnega doma, družno s pesmijo KMZ, zavoril prisrčen maestoso mednarodne solidarnosti, prijateljstva in bratstva, konsonanca dveh zborov v negi nadaljnjih pevskih in družbenih odnosov...²⁷ »Tot ziens! Tot straks!«

Še isti mesec (26. maja) participira KMZ (B. Ipavec, Domovini; G. Ipavec, Slovenec sem; J. Ipavec, Imel sem ljubi dve) v družbi z moškim zborom »Slava Klavora« Maribor, mešanim zborom RTV Ljubljana in domačini iz Šentjurja pri izdaji spominske plošče moških in mešanih zborov skladateljev Ipavcev. Zadnji nastop pod vodstvom maestra Egon Kuneja, še po Gabrijelčičevi napovedi, da »se odlični pevovodja Egon Kunej poslavlja«...²⁸

Ciril Vertačnik
dirigira zboru
ob nastopu
na Dobrni 1974
(Foto Milan Božič)

Napoved je dobila potrdilo, ko je na proslavi na Dobrni stopil pred zbor, prvič kot njegov novi dirigent, profesor Ciril Vertačnik.³⁹ Zborovodsko funkcijo v KMZ je prevzel kot »čas in dolžnost«, a s poslanico, ki jo je naslovil na zbor, je izpovedal svoj program:⁴⁰

— *Zbor mora gojiti slovensko, jugoslovansko in internacionalno zborovsko literaturo, s posebnim poudarkom na progresivni in kvalitetni sodobni pesmi, katero je zbor po svojem mestu v slovenski kulturni sredini dolžan širiti tudi med avditorij, ki je še vedno usmerjen v konvencionalno tradicijo in*

— *zborovi nastopi se ne morejo prilagajati le ekonomskim potrebam in trenutnim željam, ampak morajo prvenstveno odražati vrednost in resnost zbora, ne glede na sredino, za katero zbor nastopa.*

Prva obveznost, ki jo zbor sprejme pod vodstvom novega dirigenta, je sodelovanje na VII. festivalu pjevačkih zborova Hrvatske u Zadru v začetku oktobra 1974 (4.—6. oktobra). Na pot se odpravi z napotnico Zveze kulturno prosvetnih organizacij Slovenije⁴¹ v časti predstavnika slovenskih pevskih zborov in s skladbami iz Kunejevega repertoarja, ki jih je narekoval festival, posvečen 30-letnici osvoboditve Zadra. Z zadarskih svečanosti se zbor vrne kot primer zbora, kako se neguje pevška kultura...⁴²

Čez teden dni (12. oktobra) se na republiškem pevskem tekmovanju Naša pesem '74 v Mariboru med 19. zbori zopet izkaže kot pevski zbor I. kakovostne skupine.⁴³ Uvrstitev je ocena Vertačnikove finalizacije Kunejevega izbora in izdelave: poleg obveznega Foersterjevega Spaka je zbor pel Gallusov osmeroglasni motet *Quam pulchra es amica mea* in Švarovo priredbo *Moj očka 'ma konjiča dva*.

Obnova Kunejevega koncertnega programa sta bila pod konec istega meseca (27. oktobra) še koncerta, odpeta na povabilo goriške Slovenske prosvetne zveze — popoldne v sami Gorici (palača Attems), zvečer v slovenskem kulturnem domu v sosednjih Sovodnjah. Zahvala, ki jo je zbor prejel od soškega gostitelja štiri dni po nastopu, zveni kot ocena in vabilo:

»Prikazali ste nam slovensko pesem od njenega začetka do današnjih dni in to v topli in dovršeni obliki.

Naši ljudje so bili zadovoljni in nas že sedaj, komaj nekaj dni po koncertu, sprašujejo, kdaj bomo priredili še kaj podobnega...

V prepričanju, da se boste našim bodočim vabilom tako za obisk Gorice kot tudi drugih krajev na našem podeželju odzvali, vas zares prijateljsko pozdravljamo.«⁴⁴

Z udeležbo na II. festivalu Revolucija in glasba v Ajdovščini, 23. novembra 1974 potrđita tako zbor kot novi dirigent svojo pripadnost glasbenim tradicijam narodnoosvobodilnega boja in socialne revolucije, čeprav — prve tedne z novim dirigentom — razumljivo, le s ponovitvijo glasbenih tekstov iz preteklih Kunejevih sezon.⁴⁵ Potrebno bo torej nekaj predaha, da ne bo nastop pod novim dirigentom še naprej le refren sporedov do zborove petindvajsetletnice...

P. S.

17. maja 1976 je Ciril Vertačnik odpovedal sodelovanje. Uradna utemeljitev njegovega predloga, da se razreši tudi funkcije ravnatelja glasbene šole v Celju, navaja osebne in zdravstvene razloge, zaradi katerih je sklenil menjati kraj bivališča in s tem tudi mesto delovanja.⁴⁶ Umetniško vodstvo KMZ je do konca sezone 1976 prevzel zopet prof. Egon Kunej.

OPOMBE

¹ »Večer«, 23. 7. 1974, »Novi tednik«, 25. 7. 1974.

² G. G. Komorni moški zbor. CZ 1962, str. 287.

³ Stefan Žvižej, Delež amaterskega ustvarjanja in širjenja kulture. Iz uvoda v letno poročilo o opravljenem delu ZKPOS v letu 1973.

⁴ M. G. Pevska družina. »Delo«, 23. 4. 1974.

⁵ 5. čl. pravil Komornega moškega zbora Celje.

⁶ Egon Kunej v intervjuju z Marjanom Kunejem: Dvajsetletnica v aprilu. »Delo«, v marcu 1969.

⁷ Juro Kislinger, Intervju. »Večer«, 4. 4. 1969.

⁸ Ibidem.

⁹ Gl. op. 4.

¹⁰ Gl. op. 5.

¹¹ Vse po evidenci dirigenta Egona Kuneja.

¹² »Večer«, 26. 7. 1968.

¹³ Katarina Bedina, K tekmovanju amaterskih zborov v Mariboru. »Delo«, 4. 11. 1970.

¹⁴ Predsednik Krščanske kulturne zveze Celovec Lovro Kaselj, v pismu z dne 22. 11. 1971.

¹⁵ Predsednik organizacijskega odbora III. strokovnega sestanka revmatologov Slovenije in Hrvaške dr. Jože Križnič, v pismu z dne 16. 10. 1971.

¹⁶ Komorni moški zbor iz Celja. »Slovenski vestnik« 12. 11. 1971.

¹⁷ Sekretar TV festivala Beno Hvala, v pismu z dne 7. 6. 1972.

¹⁸ »Zlati« in »srebrni« pevci. »Novi tednik«, 19. 10. 1972.

¹⁹ Heinz Schröteler, Männergesangverein Sängerbund 1883 Eschweiler-Dürwies, v pismu z dne 12. 4. 1973.

- ²⁰ 30. čl. pravil Komornega moškega zbora Celje.
- ²¹ »Delo«, 26. 12. 1959 (Beri tudi spominski bilten KMZ 1949—1969).
- ²² Lajko Milisavljevič, Aplavz za Komorni moški zbor. »Delo«, 15. 4. 1969.
- ²³ Oskar Bauman, Ein sympatischer Chor von internationaler Spitzenklasse. »Südkurier«, 1. 7. 1968.
- ²⁴ Gl. op. 4.
- ²⁵ Marjan Kunej, gl. op. 6.
- ²⁶ Gl. op. 23.
- ²⁷ Tomaž Holmar, Pevski koncert Komornega moškega zbora Celje. »Naš tednik«, Celovec, 18. 11. 1971.
- ²⁸ »Slovenski vestnik«, Celovec, 12. 11. 1971.
- ²⁹ Med aktivnimi člani zbora 1974 nosilci *zlate* značke — od leta 1969: Mirko Črepinšek, Risto Gajšek, Ivan Lah in Alfonz Verčkovnik; od leta 1973: dr. Franc Lah, Ernest Ojsteršek, Karlo Sagadin, Franc Satler in Miloš Zekar; od leta 1974: Jože Dimec, Gustav Grobelnik in Milan Lorenčak; nosilci *srebrne* značke — od leta 1973: Štefan Fras, Franc Lukač, Erih Stepanič in Roman Zapušek; od leta 1974: Stane Bizjak, Rafko Čede, Marjan Podgoršek, Drago Randl, Ciril Vertačnik, Ivan Zupanc; nosilci *bronaste* značke — od leta 1973: Stane Gorjup, in Peter Hrastelj; od leta 1974: Ivan Cakš, Ivan Grobler, Leon Perc in Slavko Vošnjak.
- ³⁰ Celje, Narodni dom, 17. 4. 1974. »Novi tednik«, 25. 4. 1974.
- ³¹ 5. čl. društvenih pravil KMZ.
- ³² Gledališki list Mestnega gledališča Celje, 4. 10. 1950.
- ³³ Spominski bilten KMZ 1949—1974.
- ³⁴ »Delo«, 23. 4. 1974.
- ³⁵ G. G. Komorni moški zbor pred delovnimi kolektivi. Jubilejni bilten KMZ 1949—1974.
- ³⁶ Spored koncerta v Portorožu izdan v štirih svetovnih jezikih.
- ³⁷ Podrobno poročilo: M. Božič v »Novem tedniku«, 30. 5. 1974.
- ³⁸ »Delo«, 23. 4. 1974.
- ³⁹ Ciril Vertačnik, rojen 3. 5. 1935, diplomant ljubljanske akademije za glazbo, najprej profesor glasbe na celjski gimnaziji, od leta 1973, po odhodu ravnatelja in profesorja Eгона Kuneja v pokoj, ravnatelj glasbene šole v Celju; že nekaj let dirigent mešanega mladinskega zbora celjske gimnazije in korepetitor KMZ do dne 27. 6. 1974, ko se je prof. Kunej zahvalil za nadaljnje umetniško vodstvo KMZ.
- ⁴⁰ Pismo C. V. predsedniku KMZ z dne 5. 7. 1974. Beri tudi M. Božič, Novi umetniški vodja. »Novi tednik«, 26. 7. 1974.
- ⁴¹ Dopis št. 154/1 z dne 16. 7. 1974.
- ⁴² VII. festival pjevačkih zborov Hrvatske 1974. Bilten 3, str. 3: »Može se istaći nekoliko izuzetno kvalitetnih zborova. U ostale ... Komorni muški zbor iz Celja, izvrstan zbor. To je primjer kako se njeguje kultura.« (Akademik Mihajlo Vukdragović, Beograd.)
- ⁴³ Marjan Gabrijelčič, Viden vzpon. »Delo«, 16. 10. 1974 in -vb- Vsestranski dosežek. »Večer«, 23. 10. 1974.
- ⁴⁴ Iz pisma tajnika SPZ Gorica Marka Waltritscha, št. 156/74 z dne 31. 10. 1974.
- ⁴⁵ Jakob Jež: Verzi, Peter Lipar: Crnogorska, Marjan Kozina: Partizanska.
- ⁴⁶ Delegatov poročevalec Celje z dne 16. junija 1976. Gradivo za 22. sejo zbora združenega dela in 21. sejo družbenopolitičnega zbora, dne 29. junija 1976 in 21. sejo zbora krajevnih skupnosti, dne 1. julija 1976; str. 7.

GUSTAV GROBELNIK

CELJSKI GODALNI ORKESTER 1970—1976

Srednjoletni plan Kulturne skupnosti občine Celje za obdobje 1976—1980¹ navaja, da se bo »vokalnim in instrumentalnim ansamblom, ki so dosegli visok kvaliteten nivo ustvarjalnosti, posvetila posebna pozornost, ker delno nadomeščajo profesionalne ansamble«. ² Med njimi navaja predlog tudi CELJSKI GODALNI ORKESTER, zato bo Kulturna skupnost »krepila in razvijala delovanje CELJSKEGA GODALNEGA ORKESTRA«. ³

Celjski godalni orkester je prej nosil ime Godalni orkester »Ivan Cankar« (1945—1970). Dvajsetletnico njegove dejavnosti je orisal Celjski zbornik, ⁴ tridesetletnico (1945—1975) pa Koncertna poslovnicca Celje za njegov jubilejni koncert 19. marca 1976. ⁵

Medtem ko se je dejavnost Celjskega godalnega orkestra prvih 25 let odvijala pod taktirko prof. Dušana Sancina († 1972), se od jeseni 1970 pod taktirko prof. Valterja Rateja.

Poskusimo podati sliko dosedanjega Ratejevega obdobja našega orkestra v obliki zapisa, ki bi mogel služiti kasnejši oceni in analizi dela tega prizadevnega in za kulturni utrip našega Celja nepogrešljivega glasbenega telesa. ⁶

Status in namen orkestra

Celjski godalni orkester je prostovoljno kulturno umetniško društvo, včlanjeno v Zvezo kulturno prosvetnih organizacij Slovenije.

Poleg nalog, ki izvirajo iz včlanjenosti v omenjeni zvezi, je namen orkestra ta, da pri svojih članih razvija smisel za glasbo, da skrbi za popularizacijo glasbene umetnosti in da z glasbo razvija pri svojih članih patriotizem in socialistični humanizem.

Navedeni namen dosega orkester z gojitvijo instrumentalne glasbe, z nastopi in koncerti — doma in v tujini, s snemanjem svojega repertoarja za gramofonske plošče, za radijsko oz. televizijsko reprodukcijo, s pove-

Avtor: Gustav Grobelnik, Ekonomski šolski center, Celje.

zovanjem in vzdrževanjem stikov z drugimi tovrstnimi orkestri v Jugoslaviji in tujini.

Svoje kulturno umetniške cilje uresničujejo prek naše samoupravne prakse v kulturi, bodisi kot pravne osebe po svojih organih bodisi po svojih članih.

Med pogoji za včlanjenje v Celjski godalni orkester je na prvem mestu obvladanje nekega godalnega instrumenta, seveda ob moralnih kvaletetah, ki se lahko zahtevajo od našega občana.

Uradni sedež orkestra je Glasbena šola v Celju, ki daje orkestru streho tudi za shajanje in vaje.⁷

Članstvo

Konec sezone 1975/76 so sestavljali orkester:

violina I — Pavel Cremožnik, Milenka Dostal, Štefan Jug, Radovan Marvin, Breda Pilih, dr. Rado Pilih, Anica Veršnak, Milan Videnšek (8);

violina II — Emil Carli, Damjana Grčar, Tomaž Pavlin, Staša Petrovič, Santo Serpo, Franc Šek, Olga Tičar (7);

viola — Ferdo Kunej, Stanko Pojavnik (2);

violončelo — Konrad Korent;

kontrabas — Franc Požun;

klavir — Mařenka Sancin.

S sezono 1976/77 beležijo v sestavu naslednjo spremembo in okrepitev: Emil Carli se preusmeri na violi, z violi se pridruži tudi prof. Peter Prelog, število violončelistov poveča Klementina Pleterski, Radovan Marvin pa prevzame mesto koncertnega mojstra.

Po poklicih zastopa naštetih 22 članov orkestra naslednja področja:	
vzgojno-izobraževalno	8
organizacijske, upravne in gospodarske službe	7
zdravstvo	2
proizvodnja	1
dijaki oz. študenti	4

Starejše članstvo je predvsem iz vrst bivših učencev Glasbene šole, izstopajo pa še aktivni glasbeni učitelji in njihovi sedanji učenci, kar je kritika ponovno podčrtala kot »zelo vzgojno in pozitivno in pomembno za samo glasbeno šolo, ki si s tem utemeljuje svoj obstoj in dviga ugled«. ⁸ Kakor je sodelovanje mladine pohvalno, tako se za tem skrivajo tudi študijske težave: menjave v dijaških in študentskih vrstah ter uvajanje novih mladih moči.

Kadar želi orkester nastopiti v mali simfonični zasedbi s pihali in trobili, si pomaga z gosti iz Celja (Marjan Ašič — pozavna, Vendi Videc — trobenta, Franc Zupanc — klarinet) in iz slovenskih poklicnih orkestrów.

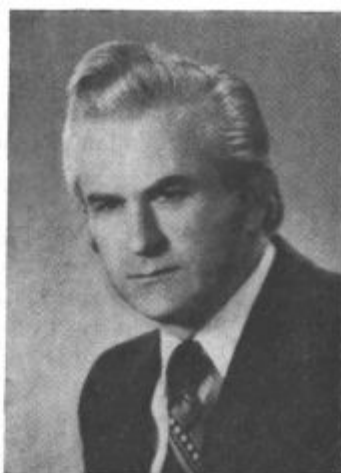
Izvajani repertoar

1971: Arnič, Blaž: Tri pravljice

Haydn, Joseph: Otroška simfonija

Jenko, Davorin: Naprež

Valter Ratej, profesor
na Glasbeni šoli v Celju,
od leta 1970 dirigent
Celjskega godalnega orkestra

- Mendelssohn-Bartholdy, Felix: Slavnostna koračnica iz scenske
glasbe za Racinovo tragedijo Athalie
Šantel, Saša: Belokranjska suita
- 1972: Gluck, Christoph Willibald: Simfonija v g duru
Ipavec, Benjamin: Serenada
Rossini, Gioacchino: Uvertura iz opere Tancredi
Škerjanc, Lucijan Marija: Concertino za klavir in godalni orkester
- 1973: Brahms, Johannes: Madžarski ples št. 5
Ditters von Dittersdorf, Karl: Koncert za klavir in godalni orkester
Händel, Georg Friedrich: Suita v b duru
Jenko, Davorin — Škerjanc, Lucijan Marija: Srbkinja (uvertura)
Mozart, Wolfgang Amadeus: Mala nočna glasba
Schubert, Franz: Rozamunda (uvertura)
Schwab, Anton: Zlata kanglica (kantata za zbor in orkester)
in Dobro jutro (koncertni valček za zbor in orkester)
- 1974: Dolar, Janez Krstnik: Balletti A 4
Grieg, Edvard: Fra Holbergs tid suita
Massenet, Jules: Meditacija iz opere Thaïs
Rossini, Gioacchino: Uvertura iz opere Seviljski brivec
Svendsen, Johan Severin: Romanca za violino in orkester
Weber, Carl Maria von: Koncert za klarinet in orkester op. 73/1
f mol
- 1975: Beethoven, Ludwig van: Simfonija št. 1 op. 21
Bravničar, Matija Divertimenti za klavir in godalni orkester
Mascagni, Pietro: Intermezzo
Sorkočević, Luka: Simfonija v d duru
- 1976: Čajkovski, Peter Iljič: Elegija op. 48 št. 3
Haydn, Joseph: Koncert za rog in orkester
Händel, Georg Friedrich: Concerto grosso op. 6 št. 6
Lipovšek, Marjan: Druga suita za godala

1977: Bach, Jochann Sebastian: Koncert za klavir in orkester v f molu
Britten, Edward Benjamin: Simple Symphony
Jarnović, Ivan Mane: Koncertantni kvartet
Mihelčič, Slavko: Fantazija za klavir in godalni orkester
Mozart, Wolfgang Amadeus: Simfonieta K. V. 381

Ocene

VZPODBUDEN KONCERT . . . Orkester se nam je pretekli teden predstavil s svojim celovečernim koncertom. Izzvenel je — to lahko z gotovostjo trdimo — v zmagoslavju glasbenikov, dirigenta in vseh, ki so pripomogli k temu, da je Celjski godalni orkester po nekajletnem premoru spet zaživel. (E. Goršič, Novi tednik, 20. 4. 1972)

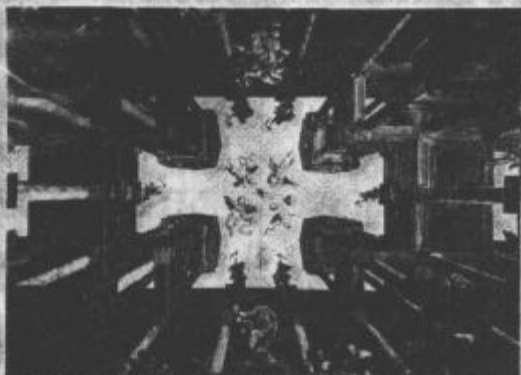
PREMALO MLADINE . . . Ansambel je od lani občutno napredoval. Če so se lani na prvem koncertu po dolgoletni prekinitvi še »lovili«, da tako rečemo, v intonaciji, glasbenem izrazu in tudi v interpretaciji, je bil letošnji nastop Celjskega godalnega orkestra pravo nasprotje. Boljša uigranost, solidno izdelana intonacija, skorajda profesionalna preciznost v najrazličnejših dinamičnih odtenkih so bile odlike tega koncerta . . . kar je slednjič pokazal tudi spontan aplavz še dokaj številne publike. (E. Goršič, Novi tednik, 22. 3. 1973)

OB ABONMAJSKIH KONCERTIH CELJSKEGA GODALNEGA ORKESTRA . . . V primerjavi z lanskim letom je bil storjen očiten korak naprej tako v programskem kot v muzikalno tehničnem pogledu. (Egon Kunej, Delo, 20. 3. 1973)

Od leta 1972 je Celjski godalni orkester reden gost v abonmaju celjske Koncertne poslovalnice

CELJSKI GODALNI ORKESTER

Dirigent VALTER RATEJ
MARENKA SANCIN, klavir

«Kaj nam daje ta plošča?
Predvsem plemenito zabavo
in razvedrilo,
saj so vse štiri skladbe
na njej po značaju podobne
in ne zahtevajo
od poslušalca
nič drugega kot to,
da se prepusti lepoti
žlahtnega muziciranja.»
Krešimir Fribec, Zagreb

PREPRIČLJIV KONCERT CELJSKEGA AMATERSKEGA ORKESTRA ... orkester, ki je bil v drugem delu programa pojačan s pihali in trobili, je solidno opravil svojo nalogo. Nekatera mesta so zvenela presenetljivo ubrano, ponekod pa so bile pomankljivosti ob vstopih in zaključkih ... Orkester, redke svoje vrste pri nas, je za Celje dragocen sestav, ki ga velja vsetransko podpreti. (Egon Kunej, Delo, 21. 5. 1974)

NA PROSLAVI V POČASTITEV SLOVENSKEGA KULTURNEGA PRAZNIKA ... Celjski godalni orkester, pod vodstvom Valterja Rateja, je nedvomno presenetil in ponovno dokazal svojo umetniško vitalnost (Novi tednik, 13. 2. 1975)

JUBILEJ CELJSKEGA GODALNEGA ORKESTRA. Če pomenijo razne obletnice pevskih zborov mejnike v razvoju našega glasbenega življenja, je jubilej godalnega orkestra toliko pomembnejši, ker je redke pojav in važno dopolnilo celotni glasbeni kulturni dejavnosti. (Egon Kunej, Novi tednik, 27. 3. 1975)

CELJSKI GODALNI ORKESTER CELJANOM ... Med zadnjimi uspehi tega orkestra je tudi velika Jugotonova plošča, ki je za trajno zabeležila del njegovega repertoarja v stereo tehniki, pa posebna oddaja TV Ljubljana, ki se je pomudila pri naših neutrudnih ljubiteljih lepega muziciranja, kjer družno sodelujejo najstarejši člani še izza ustanovitve ansambla, danes že upokojenci, z ljudmi, ki so aktivni v raznih poklicih in z mladino celjske glasbene šole. Ali ni tudi to laskavo priznanje Celjskemu godalnemu orkestru, da je letos privolil sodelovati z njim kot solist Jože

Falout, rogist velikega slovesa? ... Uspešnost orkestra pod vodstvom Valterja Rateja potrjuje, da je bivši dirigent dobil dobrega naslednika, ki skrbi med drugim tudi za dinamično izraznost igranja, čemur naj bi orkester čim voljneje sledil. K besedi o dirigentu sodi tudi pripomba, da razpolaga z dovolj jasnimi in hkrati primerno obvladanimi gibi ... mu velja kot tudi vsemu orkestru, vse priznanje. (Vlado Modic, Večer, 8. 5. 1976)

SREČANJE AMATERSKIH ORKESTROV — Domžale 1976 ... V izva-
janju 20-članskega celjskega orkestra je bilo čutiti dolgoletno delavnost
orkestra, saj so se predstavil kot homogen in vigran sestav. (S. T.)

OPOMBE

¹ Predlog z dne 22. 6. 1976.

² Prav tam: Cilji bodočega razvoja, str. 21.

³ Prav tam: Bodoča usmeritev, str. 36.

⁴ A. Stupica, Celjski godalni orkester. CZ 1965, str. 419.

⁵ G. G. Trideset let Celjskega godalnega orkestra. Izdala Koncertna poslo-
valnica Celje 1975.

⁶ Vsi podatki iz arhiva prof. Valterja Rateja.

⁷ Pravila Celjskega godalnega orkestra Celje, sprejeta 20. 10. 1975 na red-
nem občnem zboru; 2., 6., 9., 10. in 14. člen.

⁸ Tone Lotrič, Ljubiteljski simfonični orkestri. Delo, 27. 5. 1976.

LUDVIK REBEUŠEK

NOVE KAKOVOSTI ZDRAVILIŠKIH PONUDB NA CELJSKEM TURISTIČNEM PODROČJU

Leto 1974 je bilo proglašeno kot Mednarodno zdraviliško leto. V tem letu so v mnogih državah, kjer predstavlja zdraviliški turizem važno dejavnost, povečali materialno bazo svoje zdraviliške ponudbe in tudi izboljšali kakovost zdraviliško-zdravstvenih ter zdraviliško-turističnih storitev.

Na celjskem turističnem področju je koncentrirana slovenska zdraviliško-turistična ponudba. V zadnjih letih se je bistveno izboljšal zdraviliško-zdravstveni del te ponudbe, v velikem zaostanku pa je povečanje nastanitvenih zmogljivosti. V mednarodnem zdraviliškem letu 1974 in v dobrem letu potem smo vendarle dosegli prve večje pozitivne premike na tem področju. Naj jih na kratko opišemo.

Rogaška Slatina je naš največji zdraviliško-turistični kraj. Posebej to velja še za tuji obisk, saj odpade na Rogaško Slatino skoraj 50 % celotnega tujega zdraviliškega turizma v Jugoslaviji. Obstoječe nastanitvene objekte, ki so bili večinoma zgrajeni še pred prvo svetovno vojno, so v Rogaški Slatini nenehno adaptirali in modernizirali. Po zgraditvi novega centralnega zdraviliško-zdravstvenega objekta in nove pivnice pa je bilo nujno zgraditi tudi nove nastanitvene objekte. Ob izteku mednarodnega zdraviliškega leta, v decembru 1974 so v Rogaški Slatini izročili svojemu namenu novi hotel A kategorije »Donat«. V novem objektu, ki je neposredno povezan s terapevtskimi prostori in ima tudi pokriti bazen, je na razpolago prek 200 ležišč v enoposteljnih in dvoposteljnih sobah ter v apartmajih. Obisk v novem zdraviliškem hotelu visoke kategorije je izredno dober, kar potrjujejo tudi naslednje številke. V letu 1975 je naravno zdravilišče Rogaška Slatina doseglo v primerjavi z letom 1974 povečanje domačega obiska na indeks 109,7 ter povečanje domačih prenočitev z indeksom 110,1. Še boljši je bil obisk tujih obiskovalcev z indeksom 129,5 ter porastom tujih prenočitev na indeks 117,2. Tako ugoden rezultat je bil

Avtor: Ludvik Rebenšek, magister ekonomskih znanosti, Šolski center za blagovni promet, Celje.

dosežen že v prvem letu poslovanja tudi zato, ker so v Rogaški Slatini posamezne investicije pravilno časovno razporejene. Šele po dograditvi novih zdraviliško-terapevtskih objektov so zgradili nov hotel visoke kategorije. Prav gotovo bo potrebno zgraditi v Rogaški Slatini še najmanj en sodobni zdraviliški hotel.

Laško je po dolgih prizadevanjih v februarju 1976 dobilo nov, pomemben objekt. Zavod za medicinsko rehabilitacijo — zdravilišče Laško je takrat predal svojemu namenu novi hotel-sanatorij, v katerem je 114 ležišč v enoposteljnih in dvoposteljnih sobah ter nekaj apartmajev. Pomembna prav za to zdravilišče je še dograditev novega pokritega termalnega kopaljšča. Čeprav je bil novi objekt dokončan šele v začetku 1976, kažejo podatki za osem mesecev leta 1976 v primerjavi z istim obdobjem 1975 pomembne premike v obisku laških toplic. Od 1. 1. do 31. 8. 1976 je namreč naraslo število domačih obiskovalcev v Zavodu za medicinsko rehabilitacijo — zdravilišče Laško v primerjavi z enakim obdobjem leta 1975 na indeks 123. Število domačih prenočitev se je povečalo na indeks 118,9. Izredno pa se je povečal inozemski obisk. Število tujih obiskovalcev je v letu 1976 naraslo na indeks 346,4, število tujih prenočitev pa na indeks 256,9. Kot je znano, zdravilišče v Laškem praktično sploh ni moglo sprejemati tujih interesentov, ker so bile nastanitvene zmogljivosti premajhne še za domače povpraševanje.

V Podčetrtku je pričelo podjetje TTG za svojo poslovno enoto Atomske Toplice jeseni leta 1976 z gradnjo prvega hotela oziroma hotela-sanatorija na tem področju. Tako so podani sedaj tudi objektivni in materialni pogoji za nadaljnji razvoj tega kraja in tamkajšnjih toplic. Prav gotovo je to zasluga dolgoletnih prizadevanj tamkajšnjih entuziastov z neumornim turističnim delavcem Francem Renierjem na čelu.

Na Dobrni so v letu 1976 uspešno zaključili vrtna dela na ožjem vrelnem področju. Našli so zadostne količine termalne zdravilne vode. S tem je še močnejše utemeljena zahteva za gradnjo novih zdraviliških objektov. V Dobrni so bili prvi načrti za izgradnjo novega hotela nared že v letu 1965. Žal se do danes še niso uresničili. Prav pomanjkanje sodobnih prenočišč je glavni vzrok, da razvoj v Dobrni stagnira in da to zdravilišče s sedanjimi nastanitvenimi kapacitetami nima posebnih možnosti za napredovanje, zlasti ne za pritegnitev tujih gostov. Če smo ugotovili v Rogaški Slatini in v Laškem po zgraditvi novih hotelov porast domačega in tujega obiska, moramo za Dobrno zabeležiti manj razveseljive podatke. Medtem ko se je domači obisk v letu 1975 v primerjavi z letom 1974 še povečal na indeks 108,7 in domače prenočitve na indeks 105,6, pa je tuji obisk nazadoval na indeks 71,6, tuje prenočitve pa so se zmanjšale celo za eno tretjino na indeks 66,6. Brez izgradnje novih prenočitvenih zmogljivosti ostajajo vsi perspektivni načrti Dobrne neuresničljivi.

Topolšica pri Šoštanju je bila včasih znano naravno zdravilišče za »sodobno« indikacijsko področje kardio-vaskularnih bolezni. V zadnjih letih je bila bolnišnica v Topolšici poseben oddelek v okviru celjske bolnišnice. V letu 1976 pa se je tamkajšnja bolnišnica odcepila in osamosvojila. Sedaj načrtujejo skupaj s svojim regijskim zdravstvenim domom v Velenju delno preusmeritev v poslovanju, tudi na balneoterapijo, torej

na zdraviliško dejavnost. O prvih idejnih zasnovah so se že pričele strokovne razprave.

Ob pregledu teh pozitivnih gibanj v zdraviliškem turizmu na širšem celjskem področju ne smemo mimo ustanovitve novega *Inštituta za balneologijo in klimatologijo*. Ustanovljen je bil v letu 1975 in ima svoj sedež v Celju. Novi inštitut naj bi nadaljeval z balneo-medicinskimi raziskavami, ki so bile prekinjene po ukinitvi Zavoda za balneologijo v Rogaški Slatini. Svojo raziskovalno dejavnost pa bi naj razširil še na klimatske faktorje v Sloveniji.

V Celju je bil ves čas od ustanovitve, to je od leta 1957 sedež Zveze naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev SR Slovenije. Po devetnajstih letih dela se bo zveza preoblikovala v poslovno skupnost naravnih zdravilišč Slovenije. Samoupravni sporazum o ustanovitvi te poslovne skupnosti je podpisalo enajst slovenskih naravnih zdravilišč. Delovati bo začela s 1. januarjem 1977 in bo imela sedež v Celju.

Emblem mednarodnega zdraviliškega leta 1974

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Digitized by
Sri Lanka
National Library
Colombo, Sri Lanka

Digitized by
Sri Lanka
National Library

UREDNIŠKI ZAPISEK OB ŠESTNAJSTEM CELJSKEM ZBORNIKU

Rahlo neugodne okoliščine, ki že nekaj let povzročajo, da mora CELJSKI ZBORNIK izhajati v daljših presledkih, oz. v dvojnih letnikih, so v opreki z že dokaj utrjeno tradicijo in slovesom, ki si jo je ta celjska edicija ustvarila v dobrem četrstoletju rednega izhajanja (1951, od 1957 do 1964 ter od 1967 do 1968 v letnih, 1965—1966 ter od 1969—1970 dalje do letos v dvoletnih knjigah). Nepristranska sodba bodočih rodov bo ugotovila, kolikšen delež pripada pri tem zvestobi dolgoletnih sodelavcev in njihovemu mnenju, da je naš zbornik najprimernejše mesto za objavo njihovih dognanj, ki so tako ali drugače navezana na celjsko pokrajinsko območje ali celo prav zakoreninjena tu, in koliko vzpodbujevalski vztrajnosti urednikov, katerim je v teh letih kljub vsem, včasih večjim, včasih manjšim težavam uspelo pritegniti med stare, zveste ali pa namesto umrlih in odšlih še nove sodelavce.

Leta 1975 je bilo nesorazmerje med potrebami za zagotovitev redne dejavnosti kulturnih institucij in med razpoložljivimi denarnimi zneski tako hudo, da je morala KSO Celje celo financiranje take dolgoletne redne izdaje, kakršno predstavlja CeZb, za tisto leto opustiti in ga preložiti na leto 1976, tako da je bilo kljub trdni odločenosti, da se bomo vrnili k izdajanju zbornika za vsako leto, spet treba načrtovati dvojni letnik za 1975 in 1976. Za ukinitvev ali za obsodbo na počasno usahnitev si seveda ni hotel nihče naložiti zgodovinske odgovornosti in krivde.

V tistem času je KSOC nadaljevala s prizadevanji, da vsa področja svojega dela še bolj uredi ter organizacijsko in pravno včleni v samoupravni družbeni razvoj. Svoje založniško in izdajateljsko delovanje je v skladu z republiškim zakonom o javnem obveščanju (Uradni list SRS št. 7/1973) in z ustreznimi okvirnimi določili svojega statuta kodificirala v pravilniku, sprejetem na skupščini KSOC dne 22. 9. 1955 (gl. Delegatov poročevalec Celje I/7, 11. 9. 1975, str. 11), uresničenje in družbeno preverjanje te dejavnosti pa poverila izdajateljskemu svetu. Ta je dne 14. 1. 1976 imenoval uredniški odbor zbornika, odgovornega urednika pa je v skladu z določili statuta KSOC na predlog izdajateljskega sveta imenovala njena skupščina dne 10. 3. 1976. Jedro uredniškega odbora sicer ni novo in je kot nosilec že utrjene tradicije lahko tudi že v tem času vzdrževalo zveze s sodelavci, vendar je delo lahko intenzivneje steklo potem, ko so bila urejena tudi organizacijske in statutarno pravne pristojnosti.

Vsebinska zasnova, ki se je na osnovi tez glavnega urednika izoblikovala na sejah izdajateljskega sveta KSOC 14. 1. 1976 in uredniškega odbora CeZb dne 31. 3. 1976, želi nadaljevati smer, začrtano v dosedanjih letnikih, a jo tudi dopolniti in osvežiti.

CeZb naj bi še nadalje objavljaj razprave, članke, poročila, bibliografske in dokumentacijske preglede o pretekli in sedanji problematiki celjskega pokrajinskega območja. V zborniku natisnjeni rezultati znanstvenih raziskav o zgodovinskem in sedanjem razvoju tega območja naj pomagajo, da bodo odločitve o nadaljnjem razvoju Celja in njegovega pokrajinskega zaledja čim bolj premišljene ter znanstveno in strokovno utemeljene. Tehtna poročila in analize naj dokumentirajo sedanja družbena, gospodarska in strokovna dognanja na tem delu Slovenije. Razpravam, člankom in poročilom naj bi na koncu vsake knjige dodali še informativni del z aktualnimi statističnimi, upravnimi in drugimi splošnimi podatki o celjski občini.

Da bi pridobilo še več tehtnih razprav, člankov in analiz, je uredništvo samo iskalo sodelavce in jim dajalo pobude za studiozno obdelavo aktualnih družbenopolitičnih, gospodarskih, kulturnih, vzgojno-izobraževalnih, socialnih, zdravstvenih in podobnih problemov. Tako sta se na primer odgovorni urednik in tisti član uredniškega odbora, ki je prevzel nalogo za prispevke s področja vzgoje in izobraževanja, na posebnem sestanku dogovarjala z nekaterimi potencialnimi sodelavci,

da bi pred širšo javnostjo razgrnili razna vprašanja s tega področja družbenih dejavnosti. Za to posebno pobudo se je uredništvo odločilo zato, ker v prejšnjih letnikih o tej vsekakor pomembni problematiki ni nihče pisal. Ponovne uredniške pobude so namreč vrsto let ostajale brezuspešne. Letos je uspelo dobiti vsaj pregledni prispevek o celjskem osnovnem šolstvu, njegovih problemih in uspehih, medtem ko je vrsta drugih uredniških pobud izzvala doslej le obljube, npr. podrobnejši pregled rezultatov, ki jih omogočajo s samoprispevkom občanov zgrajena šolska poslopja (s pedagoškega, arhitekturnega in splošno družbenega vidika), članek o dosedanji in načrtovani izgradnji tehniškega šolskega centra, kompleksni prikaz problematike vzgojnovarstvenih domov za predšolske in šolske otroke itn. Uredništvo upa, da bo z vztrajnim prigovarjanjem uspelo dobiti obljubljene prispevke vsaj za prihodnje letnike zbornika. Tudi pobuda za analitične preglede družbenega in ekonomskega razvoja Celja po letu 1945 s perspektivnimi pogledi v bodoče srednjeročno in dolgoročno obdobje bo verjetno lahko uresničena šele v prihodnjih letih. Take raziskave namreč zahtevajo daljši čas, zlasti če je treba podatke o dosedanjem razvoju rekonstruirati in ponovno preverjati, ker so v ohranjeni arhivski dokumentaciji o prvih desetletjih po zadnji vojni žal preobčutne vrzeli. Prav tako se uredništvu doslej ni posrečilo od pristojnih služb zbrati dovolj zanesljivih in pregledno zaokroženih podatkov za aktualni informativni del na koncu, ki ga bo treba vsako leto dopolnjevati in osveževati. Ta del bo lahko dosegal svojo svežino in svoj namen šele takrat, kadar bo zbornik lahko spet izšel za vsako leto posebej.

Vzroki, da prizadevanja in pobude uredništva niso vselej rodila zaželenih sadov, so deloma subjektivnega, deloma objektivnega značaja. Uredništvo jih presoja kot nekaj naravnega. Zato ne bo prenehalo z dajanjem pobud in predlogov. Na ta način bo najučinkoviteje osveževalo krog sodelavcev z novimi močmi. Se posebej pa bo z veseljem sprejelo tiste, ki bodo tudi sami predlagali obdelavo konkretnih tem ali pa kar predložili napisane prispevke (rezultate svojih raziskav, analize, poročila), zlasti če bodo ti predlogi in napisani sestavki v skladu z vsebinsko koncepcijo zbornika ali pa jo bodo tehtno dopolnjevali.

Iz enakih nagibov bo uredništvo navezalo delovne kontakte tudi z občinsko Raziskovalno skupnostjo v Celju. Sodelovanje med to letos ustanovljeno interesno skupnostjo, ki bo povezala doslej razdrobljene sile posameznih raziskovalcev v Celju, in med CeZb, ki je že doslej pomagal oblikovati in utrjevati znanstveno in raziskovalno tradicijo na tem pokrajinskem območju, je realna potreba, saj je CeZb najprimernejši prostor za objavo rezultatov, ki jih bodo dale raziskave, opravljene v okviru organiziranih in s potrebami celjskega združenega dela usklajenih pobud RSC. Na podoben način bo uredništvo skušalo pritegniti k sodelovanju tudi strokovna in poslovna združenja ter institucije (npr. Društvo ekonomistov, Društvo pravnikov, celjsko podružnico Slovenskega zdravniškega društva, Slavistično društvo, celjsko podružnico Zgodovinskega društva za Slovenijo, poslovno združenje Styria, Razvojni center v Celju ipd.), da bi v njihovih okvirih nastali strokovni uspehi dobili dovolj široko in dovolj trajno publiciteto.

Prepričani smo, da bi po tej poti lahko tradicijo in sloves CeZb, ki sta doslej nastajala in se utrjevala predvsem s požrtvovalno vnemo in vztrajnostjo sodelavcev in urednikov, postavili na trden temelj samoupravno povezanih družbenih in strokovnih interesov. S tem bi odpadle vse težave, ki so doslej zavirale normalno izhajanje zbornika. S premišljenim samoupravnim združevanjem dela in denarja bi namreč lahko poleg plačila tiskarniških stroškov sproti zagotavljali tudi plačilo primernih honorarjev avtorjem, dejanskim tvorcem zbornika, ter tako tudi na tem področju uresničili pravo menjavo dela in plačevanje po objektivnih vrednostnih kriterijih. Izdajateljem, urednikom in sodelavcem se ne bo več treba v toliki meri ukvarjati s prehodnimi težavami materialnega značaja in z negotovostjo o nadaljnji eksistenci zbornika. Ne le oni ampak vsi, ki se zavedajo pomena te publikacije, bodo lahko načrtovali tudi za daljša obdobja, lahko se bodo z ustvarjalno zavzetostjo posvečali predvsem vsebinskim vprašanjem in kvalitetni rasti zbornika, da bo še bolj živo prispeval k družbenemu napredku Celja in njegovega pokrajinskega zaledja.

VSEBINA

Fran Roš: Celjska kulturna tedna (1938 in 1939)	5
Lojze Požun: Zakaž leta 1942 ni bila ustanovljena IV. grupa odredov	19
Emil Lajh: Pregled nekaterih najpomembnejših stavk v Celju in v okolici med obema vojnama	129
Bruno Hartman: Povest o Mlinarjevem Janezu	153
Milan Natek: Nekateri družbenogeografske značilnosti v razvoju hmeljarkega območja Spodnje Savinjske doline	187
Drago Meze: Novejše stanje prebivalstva Gornje Savinjske doline	209
Anton Sore: Demografska struktura Vitanjskega podolja	247
Alojz Mušič: Celjski mestni gozd v Pečovniku (Od bukve do smreke in ameriške duglazije)	263
Anton Sore: Tektonski potres na vogljansko-sotelskem področju leta 1974 ..	297
Henrik Čmak: Potres na Kozjanskem junija 1974 (Škoda na stavbah in obnova)	313
Janko Orožen: Celjsko zlatarstvo od prvih začetkov do viška v Zlatarni ...	319
Janko Orožen: Tovarna emajlirane posode v Celju (1894—1945)	367
Vera Kolšek: Ostanke zahodne nekropole rimske Celeje	403
Ivan Stopar: Pričevanja zgodovinskih virov o gradu Celje	409
Milena Moškon: Srednjeveška prstana v celjskem muzeju	429
Milena Moškon: Poslikana skrinja v celjskem muzeju	433
Milena Moškon: Upodobitve naselij in stavb s celjskega področja (Nadaljevanje kataloga zbirke v celjskem muzeju)	439
Lojze Umek: Jatagan v celjskem pokrajinskem muzeju (Čiščenje z ultrazvočno in z dodatnimi metodami ter zaščita)	449
Jože Zupančič: Nekateri značilnosti dela na osnovnih šolah v celjski občini Aleksander Hrašovec: Zdravstveno varstvo in zavarovanje po ustavi iz leta 1974	467
Franc Planinšek: Razvoj javnega zdravstva v Celju	501
France Jesenovec: Milana Pajka romantična igra Mlada Zora	511
Gustav Grobelnik: Nagrada Slavka Šlandra (Nadaljevanje za leta 1972—1976)	529
Milena Moškon: Stalna razstava umetnostnega in kulturnozgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja v Celju	539
Gustav Grobelnik: Red dela za Komorni moški zbor (Kronistova lepljenka ob petindvajsetletnici zbora)	551
Gustav Grobelnik: Celjski godalni orkester 1970—1976	563
Ludvik Rebeušek: Nove kakovosti zdraviliških ponudb na celjskem turističnem področju	569
Uredniški zapisek ob šestnajstem Celjskem zborniku	573

CELJSKI ZBORNIK 1975—1976

Izdala in založila
Kulturna skupnost občine Celje
(predstavlja jo predsednik izvršnega odbora
Stane Mrvič)

Izdajateljski svet:
Anton Aškerc, Dane Debič, Erna Kremenšek,
Drago Medved, Stane Mele, Franc Pucar, Dora
Rovere, Ivan Seničar (predsednik), Jože Volfand

Uredniški odbor:
Anton Aškerc, Jože Gluk, Gustav Grobelnik,
Stane Koželj, inž. arh. Darko Maligoj, Stane
Mrvič, Vlado Novak (odgovorni urednik), dr.
med. Franc Planinšek, inž. arh. Jurij Sadar

Redakcija končana 31. 12. 1976

Tehnična ureditev: Franjo Mauer

Tisk:
AERO, kemična, grafična in papirna industrija
Celje
Dotiskano v juliju 1977

OBVESTILO

Uredništvo in uprava CELJSKEGA ZBORNIKA imata v zalogi še nekaj dosedanjih izdaj po spodaj navedenih cenah:

Redne izdaje:

CELJSKI ZBORNIK 1951 (vezano celo platno)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1957 (vezano celo platno)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1957 (broš.)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1958 (broš.)	10,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1960 (broš.)	10,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1961 (broš.)	20,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1962 (broš.)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1963 (broš.)	25,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1964 (broš.)	25,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1965 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1967 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1968 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1969/70 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1971/72 (broš.)	75,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1973/74 (broš.)	150,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1975/76	200,00 din

V letih 1952 do 1956 ter 1966 zbornik ni izšel, zbornik za leto 1959 pa je razprodan.

Izredne izdaje:

AŠKERČEV ZBORNIK 1956 (broš.)	10,00 din
Janez Žmavc: V PRISTANU SO OREHOVE LUPINE 1958 (broš.)	4,00 din
Dr. Anton Sore: GEOGRAFIJA NEKATERIH DELOV CELJSKE MAKROREGIJE 1969 (broš.)	25,00 din
Ivan Stopar: OPATIJSKA CERKEV V CELJU 1971 (broš.)	25,00 din
Janko Orožen: ZGODOVINA CELJA IN OKOLICE II. 1974 (vez. celo platno)	180,00 din

Knjigarnam dajemo na zgornje cene 20 % rabat. Naročila pošiljajte na naslov:

KULTURNA SKUPNOST CELJE
CELJSKI ZBORNIK
63001 CELJE, Muzejski trg 1
p. p. 17. Telefon (063) 23-255

Vplačila nakazujte na tekoči račun štev. 50700-679-63519.